M. TULLII CICERONIS

OPERA

QUAE SUPERSUNT OMNIA.

VOLUMEN PRIMUM

LIBROS RHETORICOS CONTINENS.

M. TULLII CICERONIS

OPERA

QUAE SUPERSUNT OMNIA

EX RECENSIONE

IO. CASP. ORELLII.

EDITIO ALTERA EMENDATIOR.

CURAVERUNT

IO. CASP. ORELLIUS ET IO. GEORG. BAITERUS

PROFESSORES TURICENSES.

VOLUMEN PRIMUM.

TURICI
SUMPTIBUS AC TYPIS ORELLII, FÜSSLINI ET SOCIORUM.
LONDINII, WILLIAMS & NORGATE.
AMSTELODAMI, IO. MÜLLER.
M. DCCC. XLV.

PRAEFATIO.

Praestantissimi Codices cum nobis obtigissent in Libris ad Herennium et de Inventione rhetorica, in eo elaborandum duximus, ut nova quasi forma eaque meliore quam antea nunc prodirent. Sunt autem in Libris ad Herennium hi:

P = Parisiensis Biblioth. Reg. n. 7714. (Fuerat Claudii Puteani.) Sec. IX. Sed unum folium, quod continet initium, inde a verbis *Etsi in negotiis* usque ad verba *deinceps de insinuatione* (§. 9.), a recentiore manu seculi, ut videtur, undecimi scriptum est. Hunc nostros in usus Iacobus Escherus Turicensis, optimae spei iuvenis, tam accurate contulit, nihil ut optandum nobis relinqueret.

A = Cod. Bambergensis. n. 420. Sec. X. (M. V. 3.)

B = Cod. Bambergensis alter n. 423. Sec. XIII. (M. V. 8.) Horum collationem accepimus a Iaeckio, Viro clarissimo atque ad iuvanda Criticorum incepta maximopere semper prompto.

F = Cod. Frisingensis, nunc Monacensis. Sec. XI. Huius lectiones nobiscum liberaliter communicavit L. Spengelius, vir cum doctissimus, tum humanissimus.

R = Cod. Trossii. Sec. XII., cuius varietatem possessor, Lud. Tross, diligenter enotavit. (*Neue Jahrbb. f. Philol. u. Paedagog.* IX. *Supplem.* 3. *Heft* p. 426. seqq.)

T = Cod. Turicensis, qui asservatur in Urbis bibliotheca. Sec. XII.

Hunc denuo contulit Baiterus.

In libris autem de Inventione rhetorica quattuor fuerunt; tres, supra quos memoravimus P, R, T et

A = Cod. Angelomontanus Sec. XII., a Baitero excussus.

Iam cum huius curae leges atque fines non concederent, ut totus noster apparatus criticus in eam reciperetur, noluimus tamen eum in scriniis latere, sed partim in futuri editoris usum, partim etiam, ne cui graviora quaedam omisisse vel neglexisse videre-

mur, seorsum integram lectionum congeriem tribus scriptiunculis academicis inseruit Baiterus: Turici, ex officina Orellii, Fuesslini et Socc. M. DCCC. XLV. 4°.

Usi sumus, ut par erat, Lindemanni quoque subsidiis; consulto contra abstinuimus a Codd. Vratislaviensibus, quos Passovii discipuli ad Musei critici usum contulerunt, quippe qui libri essent omnes recentissimi atque lectionum confusionem, quae in his Tullii scriptis sic satis molesta est, ubique auxissent magis, quam vel semel composuissent.

Semel autem hic notabimus per totam curam L significare Lambinum, E Ernestium, cuius integram exhibemus lectionem, Sch. Schützium. Ceterae notae hic non explicatae per se clarae sunt, ut Codd. al. (aliquot), Duisb., Erf., Leid. ac similes.

In libris de Oratore recensendis, ut necesse erat, usi praecipue sumus copiis accuratae atque elegantis Ellendtii operae (Regimontii Prussorum, Borntraeger, M. DCCC. XL.), qui certis clarisque argumentis nisus nullam omnino Kunissii (Lipsiae, Fleischer, M. DCCC. XXXVII.) rationem habuit; quod exemplum nos quoque et in hoc opere et in Bruto merito imitati sumus. Ad confusionem cum E (Ernestio) devitandam Ellendtium notavimus T.

Librorum de Oratore Codices omnes plus minusve referti sunt erroribus, adeo ut de iis ad integritatem restituendis adhuc plane desperandum sit. Verumtamen meliores ex Lagomarsinianis ab Ellendtio consultis videntur 2. 4. 6. 13. 32. 36. atque imprimis Gu. 3.; tum praecipue duo a nobis primum cum omni orationis varietate, quatenus quidem nobis innotuit, hic excerpti:

A = Abrincensis Seculi X. aut XI. ineuntis, mancus, incipiens a Lib. 2, §. 19., cuius collationem diligenter factam a V. C. Leherichet (*recteur de seconde au collège d'Avranche*, Abrincae) rogante Baitero a V. C. Ravaisson, qui praeest bibliothecis Gallicis, impetravit ac nobiscum benigne communicavit V. C. Adert, professor Genevensis. Accuratissima videtur collatio, cum ordinem etiam verborum respiciat.

B = Cod. Erlangensis alter, subscriptus: *Finis per iohannem doliatoris 1451.*, recentissimus igitur, sed integer, cum Erlangensis primus, Seculi, ut aiunt, X. sit mancus. (V. Ernestii praefationem.) Mirum autem in modum totus hic liber conspirat cum Guelferbytano 3. et Abrincensi in iis, quae hi exhibent, itemque cum melioribus Lagomarsinianis, ita ut magna sit eius auctoritas. Verum sane dolendum est, quod verborum ordinem non satis, uti debebat, attendit collator Erlangensis nobis ignotus, qui olim eum excussit in usum amicissimi nostri Henrici Meyeri, qui libellum nobis commodavit.

Ubicunque incerti eramus de lectione Codd. nostrorum, uncis inclusimus (A) vel etiam interrogationis signum adscripsimus (B?).

His melioribus utique testibus opposuimus:

R = editionem ita subscriptam: Anno Xρi. M. CCCC. LXIX. die vero XII. mensis Ianuarii. Rome (*sic*) in domo magnifici uiri Petri de Maximo. Fol., quam subministravit bibliotheca Basileensis. Quae editio post Sublacensem et Hahnianam antiquissima interdum concordans melioribus cum libris, plerumque tamen lectionum pravarum Ernestianarum originem in vulgata contextus conformatione ostendit. Mire autem consentit cum Lagomars. 93., quem a Politiano correctum esse ferunt.

In Bruto eadem Romana (R) princeps est editio, cuius varietatem accurate enotavimus. Ceterum post alteram Orellii curam (Turici M. DCCC. XXX.) prodierunt praeter Kunissii inutilem opellam et Sternianam scholis dumtaxat destinatam editiones Meyeri, (Halis M. DCCC. XXXVIII.), Peteri (Lipsiae M. DCCC. XXXIX.), Ellendtii (Regimontii Pruss. M. DCCC. XLIV., nobis T.), quarum copiis diligenter usi sumus, easdem etiam Codd. notas retinentes. Sic D est Cod. Reg. 7704. Sec. XV.

In Oratore ad M. Brutum post Orellianam curam anni M. DCCC. XXX. nunc nos adiuverunt Goeller (Lipsiae M. DCCC. XXXVIII.), Peter atque Weller (Lipsiae M. DCCC. XXXVIII.). A significat Excerpta Codicis Abrincensis a Ravaissonio edita. R rursus est Romana illa princeps; Codicum praestantissimorum, Vitebergensis, Einsiedlensis, Dresdensis cet. notae per se intelliguntur.

In Topicis post alteram Orellianam curam nova subsidia non accesserunt. Ex illa ergo repetendae sunt notae, alioquin obscurae:

a = Cod. Einsiedlensis N. 324. Sec. X.

b = Cod. Sangallensis N. 830. Sec. X.

c = Cod. Sangallensis cum Boëthii commentario, mancus inde a §. 70. N. 854. Sec. X.

d = Codex Sangallensis N. 818. Sec. XI. Hos quattuor excussit Orellius.

f = Cod. Vitebergensis anni M. CCCC. XXXII. collatus a Beiero.

Gr. = Codex Gryphianus, cuius excerpta dedit Io. Michaël Brutus in editione Lugdunensi apud Gryphium M. D. LXX.

B, ρ, U, ψ = Codices quattuor Oxonienses in Editione Oxoniensi sic insigniti.

Valla = Editio Georgii Vallae. Venetiis M. CCCC. XCII.

Nor. vel N = Ed. Norimbergenis M. CCCC. XCVII.

BV = Boëthii Opera, Venetiis M. D. III.

In Oratoriis Partitionibus tribus Codicibus usi sumus:

Y = Excerptis Gryphianis, ut in Topicis.

R = est Cod. Rehdigerianus.

V = Cod. Vitebergensis. (B = Erlangensis Ernestii.)

In libello de optimo genere oratorum praesto erat:

a = Cod. Sangallensis N. 818. Sec. XI. optimus, idem, qui in Topicis nobis est d.

U = Cod. Oxoniensis.

v = Cod. Vitebergensis.

Ceterum in altera hac editione, quae certas propter rationes citra prioris modulum subsistere debebat, quamvis tot nova subsidia inde ab his viginti circiter annis nacti essemus, ad spatium lucrandum imprimis erat omittenda ea editionum varietas, quae ad emendanda Ciceronis verba iam nihil conferre videretur ac lectoris dumtaxat curiositatem pasceret, immo interdum etiam fatigaret. Quocirca, ut hoc unum exemplum afferamus, nemo in hac requirat integram lectionem Lambinianam anni M. D. LXVI. neque Schützianam nec tot aliorum librorum Tullianorum seorsum editorum, in qua colligenda elaborarat Orellius, omni tunc adiutore destitutus. Ita fiet, ut prior quoque cura pretium aliquod retineat, etsi haec altera a nobis, quoad eius fieri potuit, cum totius disciplinae progressu adaequata est.

INCERTI SCRIPTORIS

RHETORICORUM

AD

C. HERENNIUM

LIBRI QUATTUOR.

LIBER PRIMUS.

I. 1. Etsi negotiis familiaribus impediti vix satis otium studio suppeditare possumus et id ipsum, quod datur otii, libentius in philosophia consumere consuevimus, tamen tua nos, C. Herenni, voluntas commovit, ut de ratione dicendi conscriberemus, ne aut tua causa noluisse aut fugisse nos laborem putares. Et eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine causa velle cognoscere rhetoricam intellegebamus. Non enim in se parum fructus habet copia dicendi et commoditas orationis, si recta intellegentia et definita moderatione animi gubernetur. Quas ob res illa, quae Graeci scriptores inanis arrogantiae causa sibi assumpserunt, reliquimus. Nam illi, ne parum multa scisse viderentur, ea conquisierunt, quae nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quae videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus; non enim spe quaestus aut gloria commoti venimus ad scribendum, quemadmodum ceteri, sed ut industria nostra tuae morem

---

1. V. *otium* de L. conl. del. Sch. minus recte prob. Lind. *Ἀντίϑεσιν* scriptor quaesivit inter *negotia* et *otium*. — *studio* om. pr. A. Palat. quartus Gruteri. — 4. *noluisse aut fugisse nos* PABFRT : *noluisse nos aut fugisse* E. — 7. *in se parum* PBR : *parum in se* AFTE. — *habet fructus* AFT. — 8. *moderatione animi* PFRT : *animi moderatione* ABE. (Omnes nostri servant v. *definita*, quod a quibusdam abesse testatur L.) — 10. *assumpsere* AFRT. — 12. *autem* om. FT et pr. A. — 13. *assumpsimus* R, ut dedit L. — *gloriae* R, quod ex aliis prob. Oudend. recepit Sch. Sed *gloria* h. l. est *gloriae studio*, *gloriola*. — *commodi* Ern. operae.

geramus voluntati. Nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus, si te unum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multum iuvare, ut intelligas hanc rationem praeceptionis ad exercitationem accommodari oportere.

II. 2. Oratoris officium est de iis rebus posse dicere, quae res ad usum civilem moribus ac legibus constitutae sunt, cum assensione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quae recipere debet orator: demonstrativum, deliberativum, iudiciale. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem vel vituperationem; deliberativum est in consultatione, quod habet in se suasionem et dissuasionem; iudiciale est, quod positum in controversia habet accusationem aut petitionem cum defensione. Nunc, quas res oratorem habere oporteat, docebimus; deinde, quo modo has causas tractari conveniat, ostendemus. 3. Oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, pronuntiationem. Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium, quae causam probabilem reddant. Dispositio est ordo et distributio rerum, quae demonstrat, quid quibus locis sit collocandum. Elocutio est idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem accommodatio. Memoria est firma animi rerum et verborum et dispositionis perceptio. Pronuntiatio est vocis vultus gestus moderatio cum venustate. Haec omnia tribus rebus assequi poterimus, arte imitatione exercitatione. Ars est praeceptio, quae dat certam viam rationemque dicendi. Imitatio est, qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo velimus esse. Exercitatio est assiduus usus consuetudoque dicendi.

Quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere quasque res habere conveniret, nunc, † quemadmodum ad orationem possint oratoris officia accommodari, dicendum videtur. III. 4. Inventio in sex partes orationis consumitur, in exordium, narrationem, divisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est principium orationis, per quod animus auditoris constituitur ad audiendum. Narratio est rerum gestarum aut perinde ut gestarum expositio. Divisio est, per quam aperimus, quid conveniat, quid in controversia

---

1. *de re* omnes nostri; *de re ipsa* cum Ed. 1474. Sch. Est gloss. — 2. *sed si* PABFT. — *illud unum* AFRT. — 4. *commodari* AT. — 5. *iis* L et fort. R: *his* PABFTE. — 9. *certe* Ernestii operae. — 10. *est in consultatione quod habet* PABFRT: *est, quod in consultatione positum habet* E. — 11. *et*] *vel* PR. — *positum est in controversia et quod habet* PB, *positum est in controversia quod habet* AF. — 15. *memoriam, pronuntiationem* PABFRT: *memoriam et pronuntiationem* E. — 18. *quid quibus locis* BF: *quid quibus in locis* AE, *quid quibusque locis* P, *quibus quidque locis* R, *quo quidque loco* T. — 24. *diligenti*] *dicendi* AF, *deligendi* Grutero auctore Sch. — 25. *valeamus* PBT. — 27. *conveniat* BR, Erf. Ut nos, PAFTE, ex ea consecutione temporum, quae scriptori ipsi placuisse videtur. — Locus mire turbatus. Mihi ut Schützio ac Lindemanno placet Pal. primi *ad inventionem*, collata §. 4. *quemadmodum possit oratio ad rationem oratoris officii accommodari* P, *quemadm. oratio ad rationem possit officii oratoris accommodari* A, *quemadm. officia oratoris ad orationem accommodari possint* B, *quemadm. ad rationem possint officia orationis* (*oratoris* corr.) *accommodari* F, *quemadm. possit ad orationem oratoris officium accommodari* R, *quemadm. ad orationem possint officia oratoris accommodari* T. — 29. *in* ante v. *exordium* om. AFR. — 31. *auditoris vel* (*aut* AF) *constituitur vel* (*et* AF) *apparatur ad* PABFT. Ut nos, R et Cod. Duisburg.

sit, et per quam exponimus, quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseveratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio est artificiosus terminus orationis. Nunc, quoniam una cum oratoris officiis, quo res cognitu facilior esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur et eas ad inventionis rationem accommodaremus, de exordio primum dicendum videtur.

5. Causa posita, quo commodius exordiri possimus, genus causae est considerandum. Genera causarum sunt quattuor: honestum, turpe, dubium, humile. Honestum causae genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum videtur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus videtur oppugnari debere; ut pro viro forti, contra parricidam. Turpe genus intelligitur, cum aut honesta res oppugnatur aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa et honestatis et turpitudinis partem. Humile genus est, cum contempta res affertur. IV. 6. Cum haec ita sint, conveniet exordiorum rationem ad causae genus accommodari. Exordiorum duo sunt genera, principium, quod Graece *προοίμιον* appellatur, et insinuatio, quae *ἔφοδος* nominatur.

Principium est, cum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut benevolos auditores habere possimus. Si genus causae dubium habebimus, a benevolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile genus erit causae, faciemus attentos. Sin turpe causae genus erit, insinuatione utendum est, de qua posterius dicemus, nisi quid nacti erimus, quare adversarios criminando benevolentiam capere possimus. Sin honestum causae genus erit, licebit recte vel uti vel non uti principio. Si uti volemus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breviter, quibus de rebus simus dicturi, exponere. Sin principio uti nolemus, a lege, a scriptura aut ab aliquo firmissimo nostrae causae adiumento principium capere oportebit. 7. Quoniam igitur docilem, benevolum, attentum auditorem habere volumus, quomodo quidque confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causae breviter exponemus et si attentos eos faciemus; nam docilis est, qui attente vult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur nos de rebus magnis, novis, inusitatis verba facturos, aut de iis, quae ad rem publicam pertineant aut ad eos ipsos, qui audient, aut ad deorum immortalium religionem; et si rogabimus, ut attente audiant; et si numero exponemus res, quibus de rebus dicturi sumus. 8. Benevolos auditores facere quattuor modis possumus: a nostra, ab adversariorum, ab auditorum per-

1. *sumus* T. — *acturi* PBT. Ut nos, AFRE. — 2. *assertione* cum aliis R, altera lectione ab eadem manu superscr. — 9. *est consid.* PBFT: *consid. est* ARE. — 11. *id* om. PB. — 17. *causae genus* PABFRT, L: *genus causae* E. — 24. *genus erit* PAFRT: *erit genus* BE. — 25. *causae genus erit*] om. Voss. tert. L., Sch. Habent nostri. — 27. *captare* BR, L, Graev. — 30. *Sin* ABRT: *Si* PFE. — 32. *auditorem habere volumus* PAB: *auditorem volumus habere* FRT, *habere auditorem volumus* E. — 35. *est qui* PBT: *est is qui* AFRE. — 37. *iis*] *his* PBT, *his rebus* A, *rebus his* F, *rebus iis* R, *iis rebus* E. — 41. *poterimus* AFR. — *advers. nostrorum ab aud.* PBT, *advers. nostrorum aud.* A, *advers. aud.* F, *advers. et ab aud.* R.

sona, et a rebus ipsis. V. A nostra persona benevolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogantia laudabimus, atque in rem publicam quales fuerimus aut in parentes aut in amicos aut in eos ipsos, qui audiunt, referemus, dum haec omnia ad eam ipsam rem, qua de agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem; et si orabimus, ut nobis sint auxilio, et simul ostendemus nos in aliis spem noluisse habere. Ab adversariorum persona benevolentia captabitur, si eos in odium, in invidiam, in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, si quod eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In invidiam trahemus, si vim, si potentiam, factionem, divitias, † incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates adversariorum proferemus, et his adiumentis magis quam veritate eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, si inertiam, ignaviam, desidiam, luxuriam [adversariorum] proferemus. Ab auditorum persona benevolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus; et si, quae de iis existimatio, quae iudicii exspectatio sit, aperiemus. Ab rebus ipsis benevolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum per contemptionem deprimemus.

VI. 9. Deinceps de insinuatione aperiendum est. Tria sunt tempora, quibus principio uti non possumus, quae diligenter sunt consideranda: aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res animum auditoris a nobis alienat; aut cum animus auditoris persuasus esse videtur ab iis, qui ante contra dixerunt; aut cum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. Si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem, aut hominem, non rem spectari oportere; non placere nobis ipsis, quae facta dicantur ab adversariis, et esse indigna aut nefaria; deinde cum diu rem auxerimus, nihil simile a nobis factum ostendemus; aut aliquorum iudicium de simili causa, aut de eadem, aut de minore, aut de maiore proferemus. Deinde ad nostram causam pedetentim accedemus et similitudinem conferemus. Item si negabimus nos de adversariis aut de aliqua re dicturos, et tamen occulte dicemus, interiectione verborum. 10. Si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio adversariorum fecerit fidem auditoribus (neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescii, quibus rebus fides fieri soleat) — ergo si fidem factam putabimus,

---

2. *laud. atque in* PB: *laud. aut in* AFRTE. — 4. *audient* AFR. — *aliquid referemus* PFRT. (De AB non liquet.) Ut nos, Ernestius. — 5. *qua de* AFR, ut ego suspicatus eram in Ed. pr.: *de qua* PBTE. — 7. *et simul* PBT: *simul* AFE (*et si simul* R.) — 12. *divitias, eloquentiam, incontinentiam* R, *divitias vel incontinentiam* T. «*Incontinentia* ab h. l. prorsus aliena est.» Bait. — 14. *veritati* BT. — 15. *adversariorum*] Sic Codd. nostri cum plerisque et E, *eorum* cum Codd. aliq. L, Graev. Sch., *ipsorum* Oxon. unus, quae omnia e Gloss. fluxerunt, quocirca seclusimus. — 20. *tollemus* PAFT. — 22. *aperiendum*] *dicendum* AFR, *dicendum* superscr. *aperiendum* T, *utendum* superscr. *aperiendum* B, *tractandum* Vet. Stephani. — 26. *esse videtur* PFRT: *videtur esse* ABE. — 35. *Si persuasus auditor, si oratio* Erf. Vv. *Si persuasus - - id est* suspecta Gronovio expunxit Sch.; Graevio suspecta erant vv. *id est - - fecerit.* — 36. *fecerit fidem auditoribus* PABFRT: *auditoribus fidem fecerit* E.

his rebus nos insinuabimus ad causam: de eo, quod adversarii firmissimum sibi adiumentum putaverint, primum nos dicturos pollicebimur; aut ab adversarii dicto exordiemur, et ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus aut cui loco primum respondeamus, cum admiratione. Si defessi erunt audiendo, ab aliqua re, quae risum movere possit, [exordiemur] ab apologo, fabula veri simili, imitatione depravata, inversione, ambiguo, suspicione, irrisione stultitiae, exsuperatione, collatione, litterarum mutatione; praeterea exspectatione, similitudine, novitate, historia, versu, aut ab alicuius interpellatione aut arrisione; et si promiserimus aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos; nos non eodem modo, ut ceteri soleant, verba facturos; quid alii soleant, quid nos facturi simus, breviter exponemus. VII. 11. Inter insinuationem et principium hoc interest. Principium eiusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus, quibus praescripsimus, aut benevolum aut attentum aut docilem faciamus auditorem: at insinuatio eiusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendi opere pervenire possimus. Verum hae tres utilitates tametsi in tota oratione sunt comparandae, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, benevolos praebeant, tamen id per exordium causae maxime comparandum est. Nunc, ne quando vitioso exordio utamur, quae vitia vitanda sint, docebo. In exordienda causa servandum est, ut lenis sit sermo et usitata verborum consuetudo, ut non apparata oratio esse videatur. Vitiosum exordium est, quod in plures causas potest accommodari, quod vulgare dicitur. Item vitiosum est, quo nihilo minus adversarius potest uti, quod commune appellatur. Item illud, quo [leviter commutato] adversarius ex contrario poterit uti. Item vitiosum est, quod nimium apparate compositum est aut nimis longum est, et quod non ex ipsa causa natum videatur [, quod separatum vocatur; in quo etiam translatum includitur], ut proprie cohaereat cum narratione; et quod neque benevolum neque docilem neque attentum facit auditorem. VIII. De exordio satis erit dictum: deinceps ad narrationem transeamus.

12. Narrationum tria genera sunt. Unum est, cum exponimus rem gestam et unumquidque trahimus ad utilitatem nostram vincendi causa, quod pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurum est.

---

1. *rebus nos* PABFRT: *nos rebus* E. — 6. *exordiemur* om. PABFRT, quocirca seclusimus. — 7. *fabula* PABFRT: *a fabula* E. — *depravata* B: *depravatione* PAFRTE. in R eadem manus adscripsit *vel depravata inversione*. — 8. *stultitia* PABFRTE. Correxit Sch. — *superatione* AFRT, *separatione* P. — *collectione* PABFRT. Sed cfr. de Or. 2, 66. — 14. *eiusmodi* PABFRT: *huiusmodi* E. — 15. *apertis his* cum Duisb. Graev. Ut nos, nostri. — 18. *dicendi opere venire* PABFRT, *dicendo pervenire* haud improbabiliter Lamb. — 24. *videatur esse* PBRT, *videatur* (om. *esse*) A. — 27. *leviter commutato* om. PABFRT, quocirca seclusimus. Videtur inculcatum ex Cic. de Inv. 1, 18. — *ex contrario poterit uti* PABT: *poterit uti ex contrario* RE, *poterit uti* (om. *ex contrario*) F. — 28. *apparate* BFT et corr. P: *apparatae* A, *apparatis* pr. P, *apparatis verbis* E. — 29. *nimis*] *nimium* PABFT. — 30. *videatur* PABFRT: *videtur* E. — Vv. *quod - - - includitur* om. PABFRT, quocirca seclusimus. — 32. *erit dictum* PBFRT: *dictum est* AE. — 34. *tria genera sunt* PAFR: *tria sunt genera* BE, *sunt tria genera* T. — *unum quo exponemus* B. (*unum quo* etiam L.) — 35. *unumquidque* RL: *unumquodque* PABFTE. — *trahemus* B.

Alterum genus est narrationis, quod intercurrit nonnunquam fidei aut criminationis aut transitionis aut alicuius apparationis [vel laudationis] causa. Tertium genus est id, quod a causa civili remotum est; in quo tamen exerceri convenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. 13. Eius narrationis duo sunt genera: unum, quod in negotiis; alterum, quod in personis positum est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes: fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quae neque veras neque veri similes continet res, ut eae sunt, quae tragoediis traditae sunt. Historia est gesta res, sed ab aetatis nostrae memoria remota. Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit, velut argumenta comoediarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festivitatem, animorum dissimilitudinem, gravitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum varietates, fortunae commutationem, insperatum incommodum, subitam laetitiam, iucundum exitum rerum. Verum haec in exercendo transigentur. Illud, quod ad veritatem pertinet, quomodo tractari conveniat, aperiemus.

IX. 14. Tres res convenit habere narrationem, ut brevis, ut dilucida, ut veri similis sit; quae quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breviter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit; et si non ab ultimo initio repetere volemus; et si summatim, non particulatim narrabimus; et si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, persequemur; et si transitionibus nullis utemur; et si non deerrabimus ab eo, quod coeperimus exponere; et si exitus rerum ita ponemus, ut ante quoque, quae facta sunt, sciri possint, tametsi nos reticuerimus; quod genus, si dicam me ex provincia redisse, profectum quoque in provinciam intelligatur. Et omnino non modo id, quod obest, sed etiam id, quod neque obest neque adiuvat, satius est praeterire. Et ne bis aut saepius idem dicamus, cavendum est; etiam ne id, quod semel diximus, deinceps dicamus, hoc modo:

Athenis Megaram vesperi advenit Simo;
Ubi advenit Megaram, insidias fecit virgini;
Insidias postquam fecit, vim in loco attulit.

15. Rem dilucide narrabimus, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponemus et rerum ac temporum ordinem conservabimus, ut gestae res erunt aut ut potuisse geri videbuntur: hic erit conside-

---

1. *est narrationis* PABFRT: *narrationis est* E. — 2. *vel*] *aut* AFT, *aut* superscr. *vel* R. (*vel laudationis* om. P et duo Gryphii; recte, credo, nam hoc membrum ponendum fuisset vel ante vv. *aut criminationis* vel post eadem, quocirca seclusimus.) — 5. *genera sunt* PAF. Nisi omnia me fallunt, in his enuntiatis scriptor ipse plerumque omisit v. substantivum, a librariis arbitratu suo huc illuc insertum. — 9. *eae sunt* P: *hae sunt* AFT, *hae* BE. — *in tragoediis* corr. B et L. — 10. *gesta res* PAFR: *res gesta* BTE. — 14. *lenitatem* PABFRT: *levitatem* E. Cfr. de Inv. 1, 18. — 26. *ponemus*] *exponemus* AFR, L, Graev. — 28. *genus* PBFT: *genus est* ARE. — 31. *semel diximus* AFR: *semel supra diximus* E. Ceteri Codd. adeo fluctuant, ut manifesto *supra* insititium esse appareat. (*ne quid nobis semel id quod supra diximus*, P, *ne id quod supra semel diximus* B, *ne semel id quod supra diximus* T.)

randum, ne quid perturbate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid nove dicamus, ne quam in aliam rem transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longe persequemur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereamus, et si sequamur ea, quae de brevitate praecepta sunt; nam quo brevior, eo dilucidior et cognitu facilior narratio fiet. 16. Veri similis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt; ne refelli possit aut temporis parum fuisse aut causam nullam aut locum idoneum non fuisse aut homines ipsos facere aut pati non potuisse. Si vera res erit, nihilo minus haec omnia narrando conservanda sunt; nam saepe veritas, nisi haec servata sint, fidem non potest facere: sin erit ficta, eo magis erunt conservanda. De iis rebus caute confingendum est, quibus in rebus tabulae aut alicuius firma auctoritas videbitur interfuisse. Adhuc quae dicta sunt arbitror mihi constare cum ceteris artis scriptoribus, nisi quae de insinuationibus nova excogitavimus, quod eas soli [nos] praeter ceteros in tria tempora divisimus, ut plane certam viam et perspicuam rationem exordiorum haberemus. X. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inventione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilo minus industrie, quam rei utilitas postulabit, quaesisse videamur, si prius pauca de divisione causarum dixerimus.

17. Causarum divisio in duas partes distributa est. Primum perorata narratione debemus aperire, quid nobis conveniat cum adversariis, et si ea, quae utilia nobis erunt, convenient, quid in controversia relinquatur, hoc modo: Interfectam esse ab Oreste matrem convenit mihi cum adversariis: iurene fecerit et licueritne facere, id est in controversia. Item e contrario, Agamemnonem esse a Clytaemnestra occisum confitentur; cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse. Deinde cum hoc fecerimus, distributione uti debemus. Ea dividitur in duas partes, enumerationem et expositionem. Enumeratione utemur, cum dicemus numero, quot de rebus dicturi sumus. Eam plus quam trium partium numero esse non oportet. Nam et

---

2. *ne quid nove*] suspecta haec Oudendorpio atque Ernestio om. AFT. — 4. *sequemur* PAE, *persequemur* B, *sequitur* F, *sequamur* RT. — 5. *brevior est* FR. — *eo* om. PF. — 8. *referri* de coniectura Memmii et Aurati L. Sch. — 12. *non potest facere* PABFT: *facere non potest* RE. — *erit*] om. Erf. prob. Oud.; expunxit Sch., *erunt* PABF. *(sin vero erit ficta* T.) — 13. *his* PABFT, L. — *confingendum* BRT: *confligendum* PFE, *conflingendum* A. In R lect. *confingendum* a pr. manu adscriptum est *vel confringendum*. — 14. *tabulae ab adversario aut* T. — 16. *quae* Duisb.: *quia* PABFRTE. — *nos* om. PAFRT; quocirca seclusimus. — 20. *artificium* PAFT. — 21. *industriae* PFT. Graev. — 22. *divisione causarum* PABFRT: *causarum divisione* E. — 23. *Primum* PBFRT: *Primum enim* AE. — *perorata narratione*] *per narrationem* P, *per narratione* pr. A, *post narrationem* FR, *post* (om. *narrationem*) T. (Ut nos, corr. A et mg. T.) — 24. *adversariis*, *quid (quod* R) *in controversiis sit, si ea quae - - - convenient. hoc modo* RT et (omisso *sit)* P. — 25. *utilia nobis erunt* PAFRT: *nobis utilia erunt* E, *utilia sunt nobis* B. — *quid in controversiis relinquatur* A, *quid in traversiis relinquatur* F, *quid in controversiis relictum sit* B. — 26. *ab Oreste matrem* PABFRT, L: *matrem ab Oreste* E. — 27. *iure* PBFT. — 32. *sumus* PBFRT: *simus* E coni., om. A. — 33. *numero non* pr. PA, *numero uti non* F et corr. ead. m. P, *numero contineri non* corr. A, *esse numero non* R.

periculosum est, ne quando plus minusve dicamus, et suspicionem affert auditori meditationis et artificii, quae res fidem abrogat orationi. Expositio est, cum res, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breviter et absolute.

18. Nunc ad confirmationem [et confutationem] transeamus. Tota spes vincendi ratioque persuadendi posita est in confirmatione et confutatione. Nam cum adiumenta nostra exposuerimus contrariaque dissolverimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. XI. Utrumque igitur facere poterimus, si constitutionem causae cognoverimus. Causarum constitutiones alii quattuor fecerunt: noster doctor [Hermes] tres putavit esse; non ut de illorum quidquam detraheret inventione, sed ut ostenderet, id, quod oportuisset simpliciter ac singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter et bipertito. Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta. Constitutiones itaque, ut ante diximus, tres sunt: coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis est, cum de facto controversia est, hoc modo: Aiax in silva, postquam rescivit, quae fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulixes intervenit; occisum conspicatur; e corpore telum cruentum educit. Teucer intervenit; fratrem occisum, inimicum fratris cum gladio cruento videt; capitis arcessit. Hic, quoniam coniectura verum quaeritur, de facto erit controversia, et ex eo constitutio causae coniecturalis nominatur. 19. Legitima est constitutio, cum in scripto aliquid controversiae nascitur. Ea dividitur in partes sex: scriptum et sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto et sententia controversia nascitur, cum videtur scriptoris voluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Sit lex, quae iubeat eos, qui propter tempestatem navim reliquerint, omnia perdere; eorum navim ceteraque esse, si navis conservata sit, qui remanserint in navi. Magnitudine tempestatis omnes perterriti navim reliquerunt; in scapham conscenderunt praeter unum aegrotum; is propter morbum exire et fugere non potuit. Casu et fortuitu navis in portum incolumis delata est; illam aegrotus possedit; navim petit ille, cuius fuerat. Haec constitutio legitima est ex scripto et sententia. 20. Ex contrariis legibus controversia constat, cum alia lex iubet aut permittit, alia vetat quidpiam fieri, hoc modo: Lex vetat

---

1. *periculosum* nostri omnes, *periculum* de Ern. susp. Sch. — 2. *oratori* RT. — 3. *quibus de rebus* PAB: *de quibus* (om. *rebus*) FTE, *de quibus rebus* R. — 5. *et confutationem* om. PAFT. Graev. Nos seclusimus, maxime quia in sqq. *in confirmatione et confutatione* satis significatur *confirmationem* plerumque coniunctam esse cum adversarii confutatione. — 7. *argumenta* ART. Sed cfr. §. 6. — 11. *Hermes* om. PAF et pr. BRT. (*hermes* corr. R, *hermestes* corr. T, *ermestes* mg. B, *thermestes* mg. R, *Hermagoras* L e Codd., ut ait.) Nos seclusimus. — 15. *ante* om. B. Sch. — 17. *resciit* PB. — 18. *Ulixes* PABFRT: *Ulysses* E. — 19. *cum fratrem* ABFRT et corr. antiqua m. P. — *inimicum* ABFT et pr. P: *et inimicum* corr. ant. m. P, RE. — 20. *cruentato* T. — *videat* PAFT, *vidit* R. — 22. *est constitutio* PFRT: *constitutio est* ABE. — *cum scripto aut e scripto al.* P, *cum scripto aut ex* (*e* T) *scriptis al.* AFT, *cum in scripto aut e scripto al.* B, *cum de scripto aut ex scriptis al.* R. Ut nos, Duisb. Ceterum cfr. de Invent. 2, 116 sqq. (ubi initio est *in scripto.*) — 25. *controversia nascitur* PABFRT: *nascitur controversia* E. — 27. *Sit lex* ABR: *Si lex sit* PFTE. — 30. *navem* (ubique) P. — *in* PABFT: *et in* E. (utramque v. om. R.) — 32. *possedit* AFRT et pr. P: *possidet* B, corr. P, E. — 33. *ille* om. T.

eum, qui de pecuniis repetundis damnatus sit, in contione orationem habere. Altera lex iubet augurem, in demortui locum qui petat, in contione nominare. Augur quidam damnatus de pecuniis repetundis, in demortui locum nominavit; petitur ab eo multa. Constitutio legitima ex contrariis legibus. XII. Ex ambiguo controversia nascitur, cum scriptum duas aut plures sententias significat, hoc modo: Paterfamilias cum filium heredem faceret, testamento vasa argentea uxori legavit: † TULLIUS, HERES MEUS, † TERENTIAE, UXORI MEAE, XXX. PONDO VASORUM ARGENTEORUM DATO, QUAE VOLET. Post mortem eius vasa pretiosa et caelata magnifice petit mulier. † Tullius se, quae ipse velit, in xxx. pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. 21. Ex definitione causa constat, cum in controversia est, quo nomine factum appelletur. Ea est huiusmodi: Cum L. Saturninus legem frumentariam de semissibus et trientibus laturus esset, Q. Caepio, qui id temporis quaestor urbanus erat, docuit senatum aerarium pati non posse largitionem tantam. Senatus decrevit, si eam legem ad populum ferat, adversus rem publicam videri eum facere. Saturninus ferre coepit. Collegae intercedere. Ille nihilo minus cistellam detulit. Caepio, ut illum contra S. C., intercedentibus collegis, adversus rem publicam vidit ferre, cum viris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deiicit, impedimento est, quo secius feratur [lex]: arcessitur Caepio maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, cum quaeritur, quid sit minuere maiestatem. 22. Ex translatione controversia nascitur, cum aut tempus differendum aut accusatorem mutandum aut iudices mutandos reus dicit. Hac parte constitutionis Graeci in iudiciis, nos in iure civili plerumque utimur. In hac parte nos iuris civilis scientia iuvabit; in iudiciis tamen nonnihil utimur, ut hoc modo: Si quis peculatus accusatur, quod vasa argentea publica de loco privato dicatur sustulisse, possit dicere, cum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus, secum furti agi, non peculatus oportere. Haec partitio legitimae constitutionis his de causis raro venit in iudicium, quod in privata actione praetoriae exceptiones sunt et causa cadit is, qui non, quemadmodum oportet, egerit; et in publicis quaestionibus cavetur legibus, ut ante, si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare necne. XIII. 23. Ex ratiocinatione controversia constat, cum res sine

---

4. *Constitutio legitima* PABFRT: *Constitutio haec legitima est* E. — 6. *cum scriptum duas* ABFRT et corr. eadem m. P: *cum res in unam sententium scripta duas* cum Graevii Cod. E, *cum res unam sententiam scripta scriptum duas* pr. P, *cum re in unam sententiam scripta scriptum duas* volebat Sch. cfr. de Invent. 2, 116. — 8. *Tullius* et *Terentiae* nomina sunt procul dubio subditiva ac fortasse legendum: *Titius* - - *Titiae*. — 10. *magnifice petit. melius se*, syll. *me* superscr. *fi*, ut sit *filius*, P, *magnifice illa petit. Tullius se* B, *magnifice petit mulier. filius se* R. — 12. *causa constat* PABFRT: *constat causa* E. — *in*] *inde* BF, ut ex Duisb. Graev. — 14. *Q.* om. PAFR. Graev. — 15. *qui id* pr. T: *qui per id* PABFR, corr. T, E. — 18. *sitellam* Codd. apud Lamb., nostrorum nullus. — 19. *S. C.* om. PABFRT. — Vv. *adversus rem publicam* seclusit E, del. Sch. Sed in hoc scriptore nihil huiusmodi temere damnandum est. — 21. *lex* om. PABFT. Nos seclusimus. — 27. Nullus nostrorum *scientia maxime iuvabit*, ut cum paucis L. — 28. *utimur* PABFRT: *ea utimur* E. — *ut hoc* PABFT: *hoc* E, *et hoc* R. — *accusatur* PABFRT et ceteri adhuc noti: *accusetur* E coni.

propria lege venit in iudicium, quae tamen ab aliis legibus similitudinem quandam aucupatur. Ea est huiusmodi. Lex est: SI FURIOSUS ESCIT, ADGNATUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIAQUE EIUS POTESTAS ESTO. Et lex: QUI PARENTEM NECASSE IUDICATUS ERIT, UT IS OBVOLUTUS ET OBLIGATUS CORIO DEVEHATUR IN PROFLUENTEM. Et lex: PATERFAMILIAS UTI SUPER FAMILIA PECUNIAVE SUA LEGASSIT, ITA IUS ESTO. Et lex: SI PATERFAMILIAS INTESTATO MORITUR, FAMILIA PECUNIAQUE EIUS ADGNATUM GENTILIUMQUE ESTO. Malleolus iudicatus est matrem necasse. Ei damnato statim folliculo lupino os obvolutum est et soleae ligneae pedibus indutae sunt et in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt; testamentum ipso praesente conscribunt; testes recte affuerunt; de illo supplicium [paullo] post sumitur. Ii, qui heredes erant testamento, hereditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnaverat in eius periculo, suam vocat hereditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, et tamen multae afferuntur, e quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimae constitutionis, ostendimus: nunc de iuridiciali constitutione dicamus.

XIV. 24. Iuridicialis constitutio est, cum factum convenit, sed iure an iniuria factum sit, quaeritur. Eius constitutionis partes sunt duae, quarum una absoluta, altera assumptiva nominatur. Absoluta est, cum id ipsum, quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dicemus. Ea est huiusmodi: Mimus quidam nominatim Accium poëtam compellavit in scena. Cum eo Accius iniuriarum agit. Hic nihil aliud defendit nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Assumptiva pars est, cum per se defensio infirma est, sed assumpta extraria re comprobatur. Assumptivae partes sunt quattuor: concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus postulat sibi ignosci. Ea dividitur in purgationem et deprecationem. Purgatio est, cum consulto negat se reus fecisse. Ea dividitur in fortunam, imprudentiam, necessitatem: fortunam, ut Caepio ad tribunos plebis de exercitus amissione; imprudentiam, ut ille,

---

2. *escit* Ernestio auctore Sch.: *exsistet* PABFRTE. — 3. *adgnatum* P: *agnatorum* ABFRTE. — 4. *ut* cum aliis om. T. Sed tum legendum *devehitor. (deiicitor* cum Cod. Puteani L.) — Vv. *Et lex: Qui parentem - - - in profluentem* expunxit Sch. — 6. *legassit* L. recte, ut edidimus de Inv. 2, 50: *legaverit* h. l. Codd. etiam nostri, E. — 7. *intestato* P: *intestatus* ABFRTE. Sed cfr. de Inv. 2, 50. de Or. 1, 40. — *agnatum* (h. l.) PB. (Grut. Graev.) Ad totum locum cfr. Dirksen *XII. Tafeln* p. 324 et 372. — 10. *in pedibus* PBFT. — *indutae* Cod. Lips.: *inductae* PAFRTE, *inditae* B, quod placebat Ernestio. Cfr. de Inv. 2, 50. — 12. *recte* B et pr. P cum aliis, ut saepe est apud ICtos («ex iuris civilis ratione ac regulis»): *rite* AFRT, corr. P, E. — *paullo post* om. PAF et pr. T, *paullo* dumtaxat om. R, id quod non displicet; interim seclusimus v. *paullo*. — 18. *essent*] *sint* T. Cfr. supra §. 3. *quoniam - demonstratum est, - - quas res habere conveniret*, ubi Graevius aliorum *conveniat* praetulit. — 25. *scena cum eo*] *caenaculo* AFRT, *cenaculo meo* PB. Ut nos, Duisb. — 28. *extraria*] *ex contraria* P. Ceteri, ut nos, non cum aliis *extranea*. — 31. *negat se* PAFT: *se negat* BRE. — 32. *imprudentiam fortunam* PABFR. — *necessitudinem* contra Codd. nostros Steph. L. Sch. propter seq. *necessitudinem*, ubi tamen tres Oudendorpii *necessitatem*. — 33. *tribunum pl. de* R, *trebatium publium de* T. — *exercitus amissione* PABFRT: *amissione exercitus* E.

qui de eo servo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuit, cum is servus testamento manumissus esset; necessitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non venit, quod eum aquae interclusissent. Deprecatio est, cum et peccasse se et consulto fecisse [reus] confitetur, et tamen postulat, ut sui misereantur. Hoc in iudicio non fere potest usu venire, nisi, quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta exstant, hoc modo in loco communi per amplificationem iniiciemus: Quodsi hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conveniret; verum nihil postulat ignosci. Ergo in iudicium non venit; at in senatum aut ante imperatorem et in consilium talis causa potest venire. XV. 25. Ex translatione criminis causa constat, cum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut Orestes cum se defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis causa constat, cum a nobis non crimen, sed culpam ipsam amovemus et vel in hominem transferimus vel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut si accusetur is, qui P. Sulpicium se fateatur occidisse, et id iussu consulum defendat et eos dicat non modo imperasse, sed rationem quoque ostendisse, quare id facere liceret. In rem confertur, ut si quis, ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito vetetur. Ex comparatione causa constat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, et id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: C. Popillius, cum a Gallis obsideretur neque effugere ullo modo posset, venit cum hostium ducibus in collocutionem; ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret. Satius esse duxit amittere impedimenta quam exercitum; exercitum eduxit, impedimenta reliquit: arcessitur maiestatis. XVI. Quae constitutiones et quae constitutionum partes sint, videor ostendisse. Nunc quo modo eas et qua via tractari conveniat, demonstrandum est, si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in causa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur.

26. Constitutione igitur reperta, statim quaerenda est ratio. Ratio est, quae causam facit et continet defensionem, hoc modo, ut docendi causa in hac potissimum causa consistamus: Orestes, cum confiteatur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, perverterit defensionem. Ergo affert eam, quae nisi intercederet, ne causa quidem esset. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo (ut ostendi) ratio ea est, quae continet defensionem, sine qua ne parva quidem dubitatio potest

---

1. *occiderat, cui frater esset, supplicium sumpsit* Lamb. Sch., idemque placebat Ernestio. — 2. *aperuisset* unus Gryphii et Gothanus, Sch. — *testamento manumissus* PAFRT: *manumissus testamento* BE. — 5. *reus* om. PAFRT. Nos seclusimus. — 6. *non fere potest* AFRT et corr. ab antiqua m. P, qui pr. om. *non*, item L: *fere non potest* E, *non potest fere* B. — *evenire* RT. — 7. *exstant* PRT: *constant* ABFE. (*exstant recte facta multa* pr. T, *recte facta multa exstant* corr. T.) — 10. *in* ante *consilium* om. AFT. — 13. *conferens* PT. — 16. *accusatur* PBT, *accusaretur* AFR. — 17. *defendit* B. — 23. *fugere* PABFRT. — 24. *ut impedimenta* PABFRT: *ut, si impedimenta* cum Gryphii uno et Leid. sec. E. Alterum efficacius. — 26. *accersitur* PFT. — 31. Vv. *Ratio est* om. PABRT, servat F. — 33. V. *causa* ante v. *consistamus* habent omnes nostri omissum a L. et Graevio. — *Orestes confitetur* PAFR et pr. T, *Or. cum fateatur* corr. T. — 34. *pervertit* T, *pervertet* L. Ut nos, PABFRE. — 36. *est ea* B, L. — 37. *ne*] *nec* T, *neque* F. Ut nos, PABR.

remorari damnationem. Inventa ratione firmamentum quaerendum est, id est, quod continet accusationem, quod affertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituetur hoc modo: Cum usus fuerit Orestes ratione, hoc pacto: Iure occidi, illa enim patrem meum occiderat; utetur accusator firmamento, hoc pacto: Sed non abs te occidi neque indemnatam poenas pendere oportuit. Ex ratione defensionis et ex firmamento accusationis iudicii quaestio nascatur oportet, quam nos iudicationem, Graeci κρινόμενον appellant. Ea constituetur ex coniunctione firmamenti et rationis defensione, hoc modo: Cum dicat Orestes se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectumne fuerit sine iudicio a filio Clytaemnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem reperire convenit. Reperta iudicatione omnem rationem totius orationis eo conferri oportebit. XVII. 27. In omnibus constitutionibus et partibus constitutionum hac via iudicationes reperientur, praeterquam in coniecturali constitutione. Nam in ea nec ratio, quare fecerit, quaeritur, fecisse enim negatur; nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. Quare ex intentione et infitiatione iudicatio constituitur, hoc modo: Intentio, Occidisti Aiacem. Infitiatio, Non occidi. Iudicatio, Occideritne. Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones aut partes constitutionum, iudicationes quoque plures erunt in una causa; sed omnes simili ratione reperientur.

Sedulo dedimus operam, ut breviter et dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc quoniam satis huius voluminis magnitudo crevit, commodius est in altero libro de ceteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem litterarum possit animum tuum defatigatio retardare. Sed si quo tardius haec, quam studes, absolventur, cum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. Verumtamen maturabimus et, quod negotio deminutum fuerit, exaequabimus industria, ut pro tuo in nos officio et nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuae largiamur voluntati.

---

2. *id quod* (om. *est*) AFR. — 5. *pacto*] *modo* ABRT et rc. F. — 11. *sine iudicio a filio* PABFRT : *a filio sine iudicio* E. — 15. *constitutionem. In ea* pr. P, *constitutione. In ea* F, corr. P, Graev. — 26. *possit tuum defatigatio animum* B, *animum tuum possit defetigatio* (sic) T. — 27. *Sed* om. PF et pr. T, *Sed quoniam* R. Fort. *Sed si quâ.* Or. — 29. *deminutum* PAFR : *diminutum* BTE.

RHETORICORUM

AD

C. HERENNIUM

LIBER SECUNDUS.

I. 1. In primo libro, Herenni, breviter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret et in quibus officiis [artis] elaborare conveniret et ea officia qua ratione facillime consequi posset. Verum, quia neque de omnibus [rebus] simul dici poterat et de maximis rebus primum scribendum fuit, quo cetera tibi faciliora cognitu viderentur, ita nobis placitum est, ut ea, quae difficillima essent, potissimum conscriberemus.

Causarum tria sunt genera: demonstrativum, deliberativum, iudiciale. Multo difficillimum iudiciale est; ergo id primum absolvemus. Hoc et priore libro egimus, cum de quinque oratoris officiis tractaremus, quorum inventio et prima et difficillima est; eaque nobis erit hoc libro propemodum absoluta; parvam partem eius in tertium volumen transferemus. 2. De sex partibus orationis primum scribere incepimus: in primo libro locuti sumus de exordio, narratione, divisione, nec pluribus verbis, quam necesse fuit, nec minus dilucide, quam te velle existimabamus. Deinde coniunctim de confirmatione et confutatione dicendum fuit. Quare genera constitutionum et earum partes aperuimus; ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem et partes constitutionis causa posita reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quaeri conveniret; qua inventa curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus esse causas complures, quibus plures constitutiones aut partes constitutionum accommodarentur. II. Reliquum videbatur esse, ut ostenderemus, quae ratio

---

1. *oratorem recipere* AFRT, *recipere oratores* B. — 2. V. *artis* deletum a Lamb. et Sch. nos seclusimus: *quibus partibus officiis (officii* F et pr. A) *artis* PAFRT. Ut Ernestius, B atque in PR secunda manus vulgatam lectionem exhibet. — 3. *quia*] *quod* PBFT, *qui* A. — 4. *rebus* post v. *omnibus* cum Codd. aliquot expunxit Sch. Nos seclusimus. — *maximis rebus* PABFRT cum plerisque: *maximis* E. (Hic pro certo v. *rebus* suo loco positum est neque facile eo carere possumus.) — 5. *itaque* R et corr. T. — 6. *scriberemus* PAFRT. Graev. — 8. *iudiciale est* PAFRT: *est iudiciale* BE. — 9. *libro. de oratoris officiis quinque inventio* P, *libro egimus cum de oratoris officiis tractaremus quinque, quorum inventio* AB, *libro egimus, cum de oratoriis* (sic) *tractaremus officiis quinque, quorum inventio* F, *libro egimus, cum de oratoris officiis tractavimus V. quorum V. inventio* T. — 10. *eaque* PAB: *ea quoque* FRTE. — *hoc libro* PABFRT: *hoc in libro* E. — 11. *parvam* PF: *et parvam* E, *sed parvam* ABRT. — 12. *transferemus ubi de* T. — 13. *in libro primo* B. (Suspecta mihi haec tria verba. Or.) — 15. *coniuncte* BT, *coniunctae* P. — 16. *harum* AFT. — 17. *partem* ABF. — 19. *convenisset* AFR. — 21. *in quibus* PAFRT. — (Vv. *Postea - - accommodarentur* expunxit Sch.)

posset inventiones ad unam quamque constitutionem aut partem constitutionis accommodare. Et item quas argumentationes, quas Graeci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, quas vitare oporteret; quorum utrumque pertinet ad confirmationem et confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat; qui locus erat extremus de sex partibus orationis.

Primum ergo quaeremus, quemadmodum quamque causam tractari conveniat. Et nimirum coniecturalem, quae prima quaeque difficillima est, potissimum consideremus. 3. In causa coniecturali narratio accusatoris suspiciones interiectas et dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam ventum aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem et dilucidam expositionem debet habere, cum attenuatione suspicionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa: probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. Horum unum quidque quid valeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur expedisse [reo] peccare et ab simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id dividitur in causam et in vitam. Causa est ea, quae induxit ad maleficium commodorum spe aut incommodorum vitatione, ut cum quaeritur, num quod commodum maleficio appetierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem; num aliquam cupiditatem amoris aut eiusmodi libidinis voluerit explere; aut num quod incommodum vitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium. III. 4. Hic accusator in spe commodi cupiditatem ostendet adversarii, in vitatione incommodi formidinem augebit: defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam vehementer extenuabit; deinde iniquum esse dicet omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re pervenerit, in suspicionem maleficii devocari; deinde vita hominis ex ante factis spectabitur. 5. [In quo] primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quaeret, num quando venerit in similem suspicionem; et in eo debebit esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paullo ante exposuerit, vita hominis possit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniae causa fecisse, ostendet eum semper avarum fuisse; si honoris, ambitiosum; ita poterit animi vitium cum causa peccati conglutinare. Si non poterit par animi vitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit avarum demonstrare, demonstret corruptorem vel perfidiosum, si quo modo poterit; denique aliquo aut quam plurimis vitiis contaminabit personam; deinde qui illud fecerit

2. *item quales* B, L, Graev. — 3. *quas* RT: *et quas* BE, *quales* PABF. (Quinque ergo nostrorum om. et.) — *vitare* R: *vitari* ABFT, *vetari* superscr. *i* P. — 6. *proximus* PAFTE. In T altera lectio supra scripta est. (*postremus* cum Codd. Graevii Graev. Sch.) — 8. *Et nimirum coniecturalem quae prima quaeque difficillima est* T: *Et nimirum coniecturalem, quae prima et difficillima est* E, *Et nimirum quamque difficillima est* P, *Et nimirum quaeque difficillima est* F et pr. A, *Et nimirum ut quaeque difficillima est* B, *Et nimirum coniecturalem eam quae difficillima est* B, *Et nimirum coniecturalem eam quae prima quaeque difficillima est* R. — 16. *reo* om. PAFT. Nos seclusimus. — 17. *ab* PABFRT: *a* E. — 21. *eiusmodi* PABFRT: *huiusmodi* E. — 24. *ostendet* de Gruteri coni. expunxit Sch. — 25. *potuerit* AR. — 28. *In quo* om. PAFR et pr. T. Nos seclusimus. — 29. *primum* PABFRT: *primo* E. — 35. *animi* om. B aliique, expunxit Sch. Sed veluti uno vocabulo scriptor eo videtur usus esse. — 37. *quoquo* AT. — 38. *contaminare* PF, Erf.

tam nequiter, eundem hoc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si vehementer castus et integer existimabitur adversarius, dicet facta, non famam spectari oportere; illum ante occultasse sua flagitia; se planum facturum ab eo maleficium non abesse. Defensor primum demonstrabit vitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, vim, persuasionem; quibus de rebus vituperatio eorum, quae extra id crimen erunt, non debeat assignari. Sin vehementer hominis turpitudine impedietur et infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente; et utetur loco communi, rumoribus credi non oportere. Sin nihil eorum fieri poterit, utatur extrema defensione; dicat: non se de moribus eius apud censores, sed de criminibus adversariorum apud iudices dicere. IV. 6. Collatio est, cum accusator id, quod adversarium fecisse criminatur, alii nemini nisi reo bono fuisse demonstrat; aut alium neminem potuisse perficere nisi adversarium; aut eum ipsum aliis rationibus aut non potuisse aut non aeque commode potuisse aut eum fugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor demonstret oportet aut aliis quoque bono fuisse aut alios quoque id, quod ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quaesita. Id dividitur in partes sex: locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. 7. Locus quaeritur, celebris, an desertus; semper desertus, an tum, cum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo; sacer, an profanus, publicus, an privatus fuerit; cuiusmodi loci attingant; num, qui quid est passus, perspectus aut exauditus esse possit. Horum quid reo, quid accusatori conveniat, perscribere non gravaremur, nisi facile quivis causa posita posset iudicare. Initia enim inventionis ab arte debent proficisci; cetera facile comparabit exercitatio. Tempus ita quaeritur: † qua parte anni; qua hora; noctu, an interdiu; qua diei, qua noctis hora factum esse dicatur et cur eiusmodi temporibus. Spatium ita considerabitur, satisne longum fuerit ad eam rem [transigendam]; scieritne, satis ad id perficiendum spatii futurum. Nam parvi refert satis spatii fuisse [ad id perficiendum], si id ante sciri et ratione provideri non potuit. Occasio quaeritur, idoneane fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quae aut praeterita sit aut non

---

1. *hunc* PF, L. Graev. — 6. *de* et 7. *non* delevit Sch. Nunc non assentior. — 11. *eorum* PBFRT, L: *horum* AE. — *dicat* PABFRT: *et dicat* E. — 12. *sed* om. AF. — 14. *bono* F et pr. T, L, Graev. Sch.: *bonum* PABR, corr. T, E. — 17. *effugisse* B. Grut. -- *illas* PAFT, Graev. — 25. *qui quid est* R, ut coni. dedit Sch.: *qui est* BE. (*num quid est pactus* P, *num quid passus* F et pr. A, *num quid est passus* corr. A, *num quid qui est passus* T.) — *aut* om. PFR. — 29. Locus corruptus. Nostrorum Codd. varietas haec est: *qua anni parte* B, *quid anni* P. — *an* om F. — 30. *interdiu et qua die quota hora factum* PT (*quantis horis* mg. T), *interdiu* (*cum* add. corr.) *et qua diei quota hora factum* A, *interdiu et quo die qua noctis hora factum* B, *interdiu qua die quota hora factum* F, *interdiu et qua die quota hora factum* R. (In P *quota* correctum est ab eadem manu ex *quante*, *hora* ex *horae*.) — 31. *considerabitur* PBFRT: *consideratur* AE. — 32. *rem transigendam; scieritne satis* A et corr. R: *rem transigendam; et potueritne scire satis* E, *rem. scieritne satis* PFT et pr. R, *rem transigendam et scieritne satis* B. V. *transigendam* seclusimus. — 33. Vv. *ad id perficiendum* h. l. rursus habent nostri; omittunt duo Oud.; expunxit Sch.; nos seclusimus. — 35. *adoriundam* R.

exspectata. Spes perficiendi quae fuerit, spectabitur hoc modo: si, quae supra dicta sunt signa, concurrerint; si praeterea ex altera parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatio videbitur fuisse; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse; quare scire potuerit, utrum diffidendum an confidendum fuerit. Spes celandi quae fuerit, quaeritur ex consciis, arbitris, adiutoribus, liberis aut servis aut utrisque. V. 8. Argumentum est, per quod reus coarguitur certioribus argumentis et magis firma suspicione. Id dividitur in tempora tria: praeteritum, instans, consequens. In praeterito tempore oportet considerare, ubi fuerit; ubi visus sit, quicum visus sit; num quid appararit, num quem convenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de consciis, de adiutoribus, de adiumentis; num quid in loco praeter consuetudinem fecerit aut alieno tempore. In instanti tempore quaeretur, num visus sit, cum faciebat; num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu; nam quivis horum sensus potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium aut a quo sit factum. Factum esse, hoc modo: si tumore et livore decoloratum est corpus mortui, significat eum veneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: si telum, si vestimentum, si quid eiusmodi relictum aut vestigium reï repertum fuerit, si cruor in vestimentis, si in eo loco comprehensus aut visus transacto negotio, quo in loco res gesta dicitur. Consecutio est, cum quaeritur, quae signa nocentis et innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, adversarium, cum ad eum ventum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid; quae signa conscientiae sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet eum usque adeo praemeditatum fuisse, quid sibi esset usu venturum, ut confidentissime resistens responderet; quae signa confidentiae, non innocentiae sunt. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. VI. 9. Approbatio est, qua utimur ad extremum, confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprii sunt, quibus nisi accusator et quibus nisi defensor nemo potest uti. Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, et cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius

---

1. *haec qua* PAF, *haec quae* T, *haec fuerit quae* R, *ecqua* Spengel, ingeniose, sed cfr. v. 6. — 2. *concurrent* PBR. — 5. *an*] *ac* Ernestii operae. — 8. *reus* Ernestius: *res* PFRTE. (De AB non liquet.) — 11. *quicum* RT, L: *quocum* PABFE. — 13. *fecerit* PFT et pr. R: *fuerit* corr.R et E. (Idem habere videntur AB.) — 14. *quaeretur* P: *quaeritur* ABFRTE. — 17. *sensus*] Ita R., sed eadem manu *sensuum.* (ut Lambino auctore dedit Sch.) — 19. *factum sit* PBF, L. — 22. *relictum sit* AFRT. Et hoc necessarium, si expunxerimus v. *fuerit.* — *reï repertum* BRT: *repertum* AFE, *rep.* P. Ab ead. m. superscr. *peritur*, ut sit *repperitur.* Hoc *(reperitur)* exhibet etiam R. — 23. *fuerit* om. PAFRT. Credo fuisse: *relictum sit aut - - repertum.* — 30. *resisteret* P, *resisteret et* AFR. Vide ne *responderet* sit glossema ad *resisteret.* BAIT. — 32. *commotum* FR et cum aliis Cod. Sch.: *se commotum* PABTE.

locus est, cum misericordiam captat et cum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt cum accusatoris, tum defensoris, a testibus contra testes, a quaestionibus contra quaestiones, ab argumentis contra argumenta, a rumoribus contra rumores. A testibus dicemus secundum auctoritatem et vitam testium et constantiam testimoniorum. Contra testes, vitae turpitudinem, testimoniorum inconstantiam; si aut fieri non potuisse dicemus aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse aut cupide dicere et argumentari. Haec et ad improbationem et approbationem testium pertinebunt. VII. 10. A quaestionibus dicemus, cum demonstrabimus maiores veri inveniendi causa tormentis et cruciatu voluisse quaeri et summo dolore homines cogi, ut quidquid sciant, dicant. Et praeterea confirmatior haec erit disputatio, si, quae dicta erunt argumentando, iisdem viis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad veri similem suspicionem; idemque hoc in testimoniis facere oportebit. Contra quaestiones hoc modo dicemus: primum, maiores voluisse certis in rebus interponi quaestiones, cum, quae vere dicerentur, sciri, quae falso in quaestione pronuntiarentur, refelli possent, hoc modo: Quo in loco quid positum sit, et si quid esset simile, quod videri aut aliquo simili signo percipi posset; deinde, dolori credi non oportere, quod alius alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad comminiscendum, quod denique saepe scire aut suspicari possit, quid quaesitor velit audire; quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Haec disputatio comprobabitur, si refellemus, quae in quaestionibus erunt dicta probabili argumentatione; idque partibus coniecturae, quas ante exposuimus, facere oportebit. 11. Ab argumentis et signis et ceteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo convenit: Cum multa concurrant argumenta et signa, quae inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam videri oportere. Item: plus oportere signis et argumentis credi quam testibus; haec enim eo modo exponi, quo modo re vera sint gesta; testes corrumpi posse vel pretio vel gratia vel metu vel simultate. Contra argumenta et signa et ceteras suspiciones dicemus hoc modo: si demonstrabimus nullam rem esse, quam non suspicionibus quivis possit criminari; deinde, unam quamque suspicionem extenuabimus et dabimus operam, ut ostendamus nihilo magis in nos eam quam in alium quempiam convenire; indignum facinus esse sine testibus coniecturam et suspicionem firmamenti satis habere. VIII. 12. A rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid; et si dicemus causam non fuisse, quare quispiam confingeret et comminisceretur; et praeterea, si ceteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse verum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores et exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit; et aut inimicos nostros aut homines natura malevolos

---

9. *et ad improbationem et ad interrogationem* PF et, omisso altero *ad*, A, *et ad improbationem et ad argumentationem* B, *et ad probationem et ad improbationem* T. — 11. *cruciatu* PABFRT: *cruciatibus* E. — 17. *sciri*] *seu* . . P, *seu* F et pr. A, *scire* B, *servari* RT et corr. A. In R adscr. ead. m. *scire*. — 21. *reticentior* duo Lambini. Ut nos, nostri omnes, in R. cum gloss. *tenerior*. — 30. *quo modo* PAFRT: *quo* BE. — 36. *facinus esse* PABFRT: *esse facinus* E.

et maledicos confinxisse dicemus; et aut aliquam fictam fabulam in adversarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse; aut verum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus; ideo quod quivis homo possit quemvis turpem de quolibet rumorem proferre et confictam fabulam dissipare. Verumtamen si rumor vehementer probabilis esse videbitur, argumentando famae fidem poterimus abrogare. Quod et difficillima tractatu est constitutio coniecturalis et in veris causis saepissime tractanda est, eo diligentius omnes eius partes perscrutati sumus, ut ne parvula quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem praeceptionis assiduitatem exercitationis accommodassemus. IX. 13. Nunc ad legitimae constitutionis partes transeamus. Cum voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur, si a scripto dicemus, his locis utemur secundum narrationem: primum scriptoris collaudatione; deinde scripti recitatione; deinde percontatione, scirentne adversarii id scriptum fuisse in lege aut in testamento aut in stipulatione aut in quolibet scripto, quod ad eam rem pertinebit; deinde collatione, quid scriptum sit, quid adversarii se fecisse dicant, quid iudicem sequi conveniat, utrum id, quod diligenter perscriptum sit, an id, quod acute sit excogitatum; deinde ea sententia, quae ab adversariis sit excogitata et scripto attributa, contemnetur et infirmabitur. Deinde quaeretur, quid ei obfuerit, si id voluisset adscribere; aut num non potuerit perscribi. Deinde a nobis sententia reperietur et causa proferetur, quare id scriptor senserit, quod perscripsit; et demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breviter, commode, perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quae res, cum ab adversariis sententia et voluntas afferretur, a scripto potius iudicatae sunt. Deinde ostendetur, quam periculosum sit a scripto recedere. Locus communis est contra eum, qui, cum fateatur se contra id, quod legibus sancitum aut testamento perscriptum sit, fecisse, tamen facti quaerat defensionem. X. 14. A sententia sic dicemus: primum laudabimus scriptoris commoditatem atque brevitatem, quod tantum scripserit, quod necesse fuerit, illud, quod sine scripto intelligi potuerit, non necessario scribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium verba et litteras sequi, negligere voluntatem. Deinde id, quod scriptum sit, aut non posse fieri aut non lege, non more, non natura, non aequo et bono posse fieri; quae omnia scriptorem noluisse quam rectissime fieri nemo dicet, at

---

1. *confictam* R et corr. A. — 4. *quivis unus homo* P et Graevii duo. — 5. *quamvis* PF. — 8. *et*] *quo* AF et corr. P, *quod* R. (*et* pr. P.) — 11. *accommodaremus* BR. — 14. Vv. *secundum narrationem* om. pr. T et alii aliquot Codd., expunxit Sch. — 15. *percontatione* PABRT : *percunctatione* FE. — An *scierintne?* Or. — 17. *eandem* FRT, *eam* om. Duisb. Leid. IV. Ac sane posset abesse. — *pertinebit* PAFR : *pertineat* BTE, quod dictum esset ex adversariorum persona; sed hic scripti defensori praeceptum datur. — 22. *aut num* PFT : *num* E, *aut numquid* R, *ut non* Sch. coni. (*cur non potuerit perscribere* Lamb.) — 24. *scripserit* PAFRT. — 25. *cum ratione certa* PFT, *cum certa ratione* R, *cum ratione* om. *certa*, pr. A. (*certa cum ratione* corr. A.) — 26. *sententia redderetur et* R et corr. A. — 27. *sint* F, L. — 32. *quod illud tantum* AFR, *qui illud tantum* L. — 33. *necessarium* PBR. — 34. V. *officium* sine causa suspectum Oudendorpio. — 37. *voluisse - - nemo dubitet* L, Graev. Sch. sane contra Codd. nostros.

ea, quae a nobis facta sint, iustissime facta. Deinde contrariam sententiam aut nullam esse aut stultam aut iniustam aut non posse fieri aut non constare cum superioribus et inferioribus sententiis aut cum iure communi aut cum aliis legibus communibus aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum a voluntate [et] contra scriptum iudicatorum enumeratio; deinde legum et stipulationum breviter excerptarum, in quibus intelligatur scriptorum voluntas, expositio. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet et scriptoris voluntatem non interpretetur. 15. Cum duae leges inter se discrepant, videndum est primum, num qua obrogatio aut derogatio sit; deinde, utrum leges ita dissentiant, ut altera iubeat, altera vetet; an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse, quod cogeretur, cum altera lex permitteret; plus enim valet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum vel derogatum sit; id, quod posteriore lege sancitum sit, esse neglectum. Cum haec erunt considerata, statim nostrae legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariae legis enodabimus voluntatem et eam trahemus ad nostrae causae commodum. Deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris et quaeremus partes iuris, utrum cum ea faciant; de qua [parte] posterius disseremus. XI. 16. Si ambiguum est scriptum, ut puta quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandum est: primum, sitne ambiguum, quaerendum est; deinde, quomodo scriptum esset, si id, quod adversarii interpretantur, scriptor fieri voluisset, ostendendum est; deinde id, quod nos interpretemur, et fieri posse et honeste, recte, lege, more, natura, bono et aequo fieri posse; quod adversarii interpretentur, e contrario; nec esse ambigue scriptum, cum intelligatur, utrum sententia vera sit. Sunt, qui arbitrentur ad hanc causam tractandam vehementer pertinere cognitionem amphiboliarum eam, quae a dialecticis profertur. Nos vero arbitramur non modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento. Omnes enim illi amphibolias aucupantur, eas etiam, quae ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. Itaque et alieni sermonis molesti interpellatores et scripti tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt; et dum caute et expedite

---

5. *et* om. BR, L. Nos seclusimus. — 6. *enumeratio* B: *enumeratione uteremur* (sic, ex errore pro *utemur*) E, *enumerationem* PRT, *enumeratione* AF. (*enumeratio fiat* cum Duisb. Sch., *enumerationem faciemus* Cod. Traiect., omnia ex gloss.) — 6. *et*] *ac* AFT. — *exceptarum* R, *exscriptarum* B, L. — 7. *voluntas*, *expositio* BT, L: *voluntas et expositio* PAFR, E. — 9. *discrepent* PFRT. — 10. *abrogatio* PABFT. ceterique. Emendavit Lambinus. (de R quidem Trossius silet.) — 12. *cogeretur ab altera cum altera* RT, Sch. in Ed. mai., qui error ortus est ex altero: *cogeretur cui altera* PF. — 15. *abrogatum* ABFT et corr. P. — *posteriore* PBFRT: *posteriori* AE. — 16. *sanctum* PA. — 19. *Deinde iudiciali* (om. *de*) P. — *utemur ratione iuris* B. Expunxit v. *iuris* Sch. — 20. *partes* PABFRT: *partem* E. — *ea* om. B et pr. P, *causa* Sch. coni. — *faciant* PABFRT: *faciat* E. — *parte iuris* PRT. Nos seclusimus v. *parte*; *de qua* refertur ad vv. *iuridiciali absoluta*, ut §. 17: *de qua iam loquemur* et §. 21. extr. — 24. *interpretantur* Codd. nostri ceterique: *interpretentur* E coni. — 25. *interpretamur* R. — 26. *aequo et bono* L. Verum ICti frequentius altero ordine. — *interpretantur* A, rc. F, L. — 28. *utro* PBT et rc. F. — *arbitrantur* B. — 30. *proferatur* PT. — *ullo* Codd. aliq. Sch. in Ed. mai. Nostri omnes *nullo*. — 32. *in sententiam - - interpretari* (passive) de Lambini suspic. Sch. — 34. *cum odiosi* BF. (Hic tamen rectior est vulgata, firmata a PART, «modo odiosi, modo obscuri.») — *et expedite*] *expediteque* B, L.

loqui volunt, infantissimi reperiuntur. Ita dum metuunt in dicendo, ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum voles, refellemus. In praesentiarum hoc interdicere non alienum fuit, ut huius infantiae garrulam disciplinam contemneremus. XII. 17. Cum definitione utemur, primum afferemus brevem vocabuli definitionem, hoc modo: Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus civitatis amplitudo constat; [quae sunt ea? quae capiunt] suffragia populi et magistratus consilium. Nempe igitur tu et populum suffragio et magistratum consilio privasti, cum pontes disturbasti. Item ex contrario: Maiestatem is minuit, qui amplitudinem civitatis detrimento afficit. Ego non affeci, sed prohibui detrimento; aerarium enim conservavi, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire non passus sum. Primum igitur vocabuli sententia breviter et ad utilitatem causae accommodate describetur; deinde factum nostrum cum verbi descriptione coniungetur; deinde contrariae descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit aut inutilis aut turpis aut iniuriosa. Id quodque ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta, de qua iam loquemur. 18. Quaeritur in translationibus primum, num aliquis eius rei actionem, petitionem aut persecutionem habeat, [quem non oporteat]; num alio modo, tempore, loco; num alia lege, num alio quaerente aut agente. Haec legibus, moribus, aequo et bono reperientur; de quibus dicetur in iuridiciali absoluta. In causa rationali primum quaeretur, ecquid in rebus maioribus aut minoribus aut similibus similiter scriptum aut iudicatum sit; deinde, utrum ea res similis sit ei rei, qua de agitur, an dissimilis; deinde, utrum consulto de ea re scriptum non sit, quod noluerit cavere, quod satis cautum putarit propter ceterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitimae constitutionis satis dictum est, nunc ad iuridicialem revertemur.

XIII. 19. Absoluta iuridiciali constitutione utemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine ulla assumptione extrariae defensionis. In ea convenit quaeri, iurene sit factum. De eo causa posita dicere poterimus, si, ex quibus partibus ius constet, cognoverimus. Constat igitur ex his partibus: natura, lege, consuetudine, iudicato, aequo et bono, pacto. Natura ius est, quod cognationis aut pietatis causa observatur; quo iure parentes a liberis et a parentibus liberi coluntur. Lege ius est id, quod populi iussu sancitum est; quod genus, UT IN IUS EAS, CUM VOCERIS. Consuetudine ius est id, quod sine lege aeque, ac si legitimum sit, usitatum est; quod genus, ID QUOD ARGENTARIO TULERIS EXPENSUM, AB SOCIO EIUS RECTE REPETERE POSSIS. Iudicatum est id, de quo sententia lata est aut decretum inter-

---

4. *in praesentia* R, *in praesenti* unus Pithoei et Ed. Med. — *intercedere* BT et pr. P. Fort. *interiicere*. Or. — 7. *quibus* om. *rebus* Sch. cum Codd. aliq. (nostri *rebus* tuentur.) — 8. *quae sunt ea? quae capiunt*] de Graevii atque Oudendorpii sententia seclusit E. Nostri Codd. servant. — 9. *consilium* om. PF, *et consilia magistratus* R. — 12. *prohibui detrimentum* R, L. — 20. Vv. *quem non oporteat* om. PBF, expunxit Sch.; nos seclusimus. — 21. Vv. *aut agente* om. PAF. — *et moribus* PABFRT. — 28. *revertemur* PBFRT: *revertamur* AE. — 31. *convenit quaeri* PABFRT, L: *quaeri convenit* E. — *sit factum* PBFT: *factum sit* ARE. — 36. *iussu populi sanctum est* B.

positum. Ea saepe diversa sunt, ut aliud alii iudici aut praetori aut consuli aut tribuno plebis placitum sit; et fit, ut de eadem re saepe alius aliud decreverit aut iudicarit; quod genus: M. Drusus, praetor urbanus, quod cum herede mandati ageretur, iudicium reddidit; Sex. Iulius non reddidit. Item: C. Caelius iudex absolvit iniuriarum eum, qui Lucilium poëtam in scena nominatim laeserat; P. Mucius eum, qui L. Accium poëtam nominaverat, condemnavit. 20. Ergo, quia possunt res simili de causa dissimiliter iudicatae proferri, cum id usu venerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum conferemus. Ex aequo et bono ius constat, quod ad veritatem et utilitatem communem videtur pertinere; quod genus, UT MAIOR ANNIS LX. ET CUI MORBUS CAUSA EST, COGNITOREM DET. Ex eo vel novum ius constitui convenit ex tempore et ex hominis dignitate. Ex pacto ius est: SI QUI QUID INTER SE PEPIGERUNT, SI QUID INTER QUOS CONVENIT. Pacta sunt, quae legibus observanda sunt, hoc modo: REM UBI PAGUNT, ORATO; NI PAGUNT, IN COMITIO AUT IN FORO ANTE MERIDIEM CAUSAM CONICITO. Sunt item pacta, quae sine legibus observantur ex conventu, quae iure praestare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari convenit, idque in absoluta iuridiciali faciendum videtur. XIV. 21. Cum ex comparatione quaeretur, utrum satius fuerit agere id, quod reus dicat se fecisse, an id, quod accusator dicat oportuisse fieri, primum quaeri conveniet, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum venustius, facilius, conducibilius. Deinde oportebit quaeri, ipsumne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum. Deinde quaeretur, potueritne vitari, ne in eum locum veniretur. Ab defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis aliqua probabili causa; de qua ante dictum est. 22. His ita tractatis, accusator utetur loco communi in eum, qui inutile utili praeposuerit, cum statuendi non haberet potestatem. Defensor contra eos, qui aequum censeant rem perniciosam utili praeponi, utetur loco communi per con-

---

3. *indicarit* PFT : *indicaverit* ABRE. — 10. *conferemus* corr. (ab ead. m.) R, Oxonn. duo, L, Sch.: *proferemus* PABFTE, *efferemus* pr. R. — 12. *vel* om. T et alii, item L. — 13. *et ex hominis* PABFRT : *et hominis* E. — 14. *Si qui quid* PR, Voss. III.: *si quid* BFT, *si qui* ALE. — 15. *Rem ubi pagunt, orato; ni pagunt in comitio*] Sic editur ex antiquo Cod. (?) Iac. a Cruce in Gruteri Thes. I. p. 684. et ex coni. Bosii apud Lamb. Ceteri Codd. plus minusve corrupti. Inter nostros proxime accedit B: *Rem ubi pagunt oraciom (= orationi) pagunt in comitio*, et R: *Rem ubi pagunt oratione pagunt in comitio.* Vide omnino Dirksen *XII. Tafeln* p. 170. — 19. *faciundum* AF. — 21. *agere*] *facere* B, L. — 22. *conveniet* PABFR: *convenit* E, *conveniat* T. — 23. *venustius*] suspectum mihi aliquando fuerat hoc voc. Nunc comparo Cod. 15. §. 5. de testam. man. 7, 2: *Quod privilegium damus, - - ut aliquid venustum eveniat*, id est, «concinnum, gratum.» — 24. *fuerit utilius statuendi* PBFT. — 25. *accusatore coniecturali quare* (omissis vv. *suspicio ex constitutione)* P, *accusatore coniectura quare* AFT. *(suspicio ex*] primitus in Cod. R est *coniectura* additis ab eadem, ut videtur, manu *suspicio* cet., non tamen deleta illa voce *coniectura*. Tross.) — 28 - - 30. *gestum de aliqua probabili causa. ab defensore referatur argumentatio coniecturalis de qua ante dictum est. Deinde (Denique* F et pr. A) *quaeretur potueritne vitari ne in eum locum veniretur. his ita tractatis* PAF. *(ab defensore* om. F et pr. A, del. corr. P. Aliter alii turbant.) — 32. *habuerit* PABFT.

questionem, et simul quaeret ab accusatoribus et ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent; et tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos. XV. Translatio criminis est, cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur. In qua primum quaerendum est, iurene in alium crimen transferatur; deinde spectandum est, an aeque magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud, quod reus suscepisse dicatur; deinde, oportueritne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit; deinde, oportueritne iudicium ante fieri; deinde, cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteatne de ea re iudicium fieri, quae res in iudicium nondum venerit. Locus communis accusatoris contra eum, qui plus censeat vim quam iudicia valere oportere; et ab adversariis percontabitur accusator, quid futurum sit, si idem ceteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant, quod eos idem fecisse dicat. Quid, si ipse accusator idem facere voluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur; rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ii, qui audient, existiment, aut non potuisse aut non utile fuisse rem in iudicium venire. XVI. 23. Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea dividitur in purgationem et deprecationem. Purgatio est, cum consulto a nobis factum negamus. Ea dividitur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. De his partibus primum ostendendum est; deinde ad deprecationem revertendum videtur. Primum considerandum est, num per culpam ventum sit in necessitudinem, num culpam veniendi necessitudo fecerit. Deinde quaerendum est, ecquo modo vis illa vitari potuerit ac levari. Deinde is, qui in necessitudinem causam conferet, expertusne sit, quid contra facere aut excogitare posset. Deinde, num quae suspiciones ex coniecturali constitutione trahi possint, quae significent id consulto factum esse, quod necessario accidisse dicitur. Deinde, si maxime necessitudo quaepiam fuerit, conveniatne eam satis idoneam causam putari. 24. Sin autem imprudentia reus se peccasse dicet, primum quaeretur, utrum potuerit scire, an non potuerit; deinde, utrum data sit opera, ut sciretur, an non; deinde, utrum casu nescierit, an culpa. Nam qui se propter vinum aut amorem aut iracundiam fugisse rationem dicet, is animi vitio videbitur nescisse, non imprudentia; quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabit. Deinde coniecturali constitutione quaeretur, utrum scierit, an ignoraverit, et considerabitur, satisne imprudentia praesidii debeat esse, cum factum esse constet. Cum in fortunam causa conferetur et ea re defensor ignosci reo dicet oportere, eadem omnia videntur consideranda, quae de

---

1. *et* ante *simul* om. PFT. — *et* ante *ab* om. PFRT. — 4. *transfertur. primum* PF et pr. A, *transfertur. qua primum* T. — 5. *ıerene* FT aliique, prob. Oudend. — 6. *an*] *si* R cum uno et altero, om. PBFT cum plerisque. — 7. *suscepisse dicatur* PABFR: *suscepisse dicitur* T, *suscepisse se fateatur* E. — 11. *non venerit* PAFT, *non devenerit* B. — 14. *dicat* ABFRT: *dicant* PE. — 17. *audiunt* BFRT. — 17. *utile fuisse* PABFRT: *fuisse utile* E. — 19. *deprecationem. Hic ignoscendi ratio quaeritur ex his locis. Purgatio* PAF. Cfr. §. 25. — 21. *necessitatem* FT et pr. A. — *partibus primum* PABFRT: *primum partibus* E. — 23. *num per culpum* PABFRT: *num culpa* E. — 24. *quo* PBFRT. — 26. *ecquid* L. — 28. *cecidisse* PF. — *dicatur* T. — 30. *causam* om. PA. — *Sin* PABFR: *Si* TE. — 32. *deinde* ante *utrum data* om. ABFR. — 37. *factum constet* cum Codd. aliq. Sch. Ut nos, nostri.

necessitudine praescripta sunt. Etenim omnes hae tres partes purgationis inter se finitimae sunt, ut in omnes eadem fere possint accommodari. Loci communes in his causis: accusatoris contra eum, qui, cum se peccasse confiteatur, tamen oratione iudices demoretur: defensoris, de humanitate, misericordia; voluntatem in omnibus rebus spectari convenire, quae consulto facta non sint, in iis fraudem esse non oportere. XVII. 25. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos pecasse neque id imprudenter aut fortuitu aut necessario fecisse dicemus et tamen ignosci nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quaeritur ex iis locis, si plura aut maiora officia quam maleficia videbuntur constare; si qua virtus aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit; si qua spes erit usui futurum, si sine supplicio discesserit; si ipse ille supplex mansuetus et misericors in potestatibus ostendetur fuisse; si ea, quae peccavit, non odio neque crudelitate, sed officio et recto studio commotus fecit; si tali de causa aliis quoque ignotum est; si nihil ab eo periculi nobis futurum videbitur, si eum missum fecerimus; si nulla aut a nostris civibus aut ab aliqua civitate vituperatio ex ea re suscipietur. 26. Loci communes: de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contra dicet, cum amplificatione et enumeratione peccatorum. Haec causa iudicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus; sed, quod potest vel ad senatum vel ad consilium venire, non visa est supersedenda. Cum a nobis crimen removere volemus, aut in rem aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferetur, quaerendum erit primum, potueritne tantum, quantum reus demonstrabit, is, in quem causa conferetur, et quonam modo aut honeste aut sine periculo potuerit obsistere; si maxime ita sit, num ea re concedi reo conveniat, quod alieno inductu fecerit. Deinde in coniecturalem trahetur controversiam et edisseretur, num consulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur, et haec eadem fere et omnia, quae de necessitudine praecepimus, consideranda erunt.

XVIII. 27. Quoniam satis ostendisse videmur, quibus argumentationibus in uno quoque genere causae iudicialis uti conveniret, consequi videtur, ut doceamus, quemadmodum ipsas argumentationes ornate et absolute tractare possimus. Nam fere non difficile est invenire, quid sit causae adiumento; difficillimum vero est inventum expolire et expedite pronuntiare. Haec enim res facit, ut neque diutius, quam satis sit, in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem revolvamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommode ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione et ipsi meminisse poterimus, quid quoquo loco dixerimus, et auditor cum totius causae, tum unius cuiusque argumentationis distributionem percipere et meminisse poterit. 28. Ergo absolutissima et perfectissima est argumentatio ea, quae in quinque partes est distributa: propositionem, rationem, rationis

---

1. *necessitate* T. — 6. *quae* PAFRT: *et quae* AE. — 8. *fortuito* P. — 21. *libro primo* PABR. (C. 14.) — 22. *visa est non* T. — 28. *disseretur* FRT et pr. A, *quaeretur* B. — 41. *quoque* FT et pr. P, *in unoquoquo* B et rc. corr. P, L. — 43. *est argumentatio* PAFT: *argumentatio est* BE, om. *argumentatio* R. — 44. §. 32. sqq. est *expositio*.

confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio est, per quam ostendimus summatim, quid sit, quod probare volumus. Ratio est causa, quae demonstrat verum esse id, quod intendimus, brevi subiectione. Rationis confirmatio est ea, quae pluribus argumentis corroborat breviter expositam rationem. Exornatio est, qua utimur rei honestandae et collocupletandae causa, confirmata argumentatione. Complexio est, quae concludit breviter, colligens partes argumentationis. Hisce igitur quinque partibus ut absolutissime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. XIX. Causam ostendemus Ulixi fuisse, quare interfecerit Aiacem; inimicum enim acerrimum de medio tollere volebat, a quo sibi non iniuria summum periculum metuebat. Videbat illo incolumi se incolumem non futurum; sperabat illius morte se salutem sibi comparare; consueverat, si iure non poterat, iniuria quavis inimico exitium machinari, cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. Ergo et metus periculi hortabatur eum interimere, a quo supplicium verebatur; et consuetudo peccandi maleficii suscipiendi removebat dubitationem. 29. Omnes enim cum minima peccata cum causa suscipiunt, tum vero illa, quae multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniae spes, si complures scelere se contaminarunt imperii cupiditate, si multi leve compendium fraude maxima commutarunt, cui mirum videbitur istum a maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse? Virum fortissimum, integerrimum, inimicitiarum persequentissimum, iniuria lacessitum, ira exsuscitatum homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, † inimicum incolumem esse noluit; cui tandem hoc mirum videbitur? Nam cum feras bestias videamus alacres et erectas vadere, ut alteri bestiae noceant, non est incredibile putandum istius quoque animum ferum, crudelem atque inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum; praesertim cum in bestiis nullam neque bonam neque malam rationem videamus, in isto plurimas et pessimas rationes semper fuisse intelligamus. 30. Si ergo pollicitus sum me daturum causam, qua inductus Ulixes accesserit ad maleficium, et, si inimicitiarum acerrimam rationem et periculi metum intercessisse demonstravi, non est dubium, quin confiteatur causam maleficii fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quae ex quinque partibus constat; sed ea non semper necesse est uti. Tum [enim] complexione supersedendum est, si res brevis est, ut facile memoria comprehendatur; tum exornatio praetermittenda est, si parum locuples ad amplificandum et exornandum res videtur esse. Sin et brevis erit argumentatio et res tenuis aut humilis, tum et exornatione et complexione supersedendum est. In omni argumentatione de duabus partibus postremis haec, quam exposui, ratio est

2. *probari* PB, *propri* F, *dicere* T. — 5. *et* (sic, non ut alii in eadem var. *atque*:) *locupletandae* R solus. Cfr. C. 29. — 9. *Ulixi* Codd. nostri: *Ulyssi* E. — 10. *aiacen* P. — 11. *non iniuriam sed summum* AFT. — 13. *iniuria quavis inimico* PAFR: *quavis iniuria inimico* E, *inimico iniuria quavis* B, *iniuria quamvis inimico* T. — 17. *suscipiant* AFT. — 18. *inducti* PABFRT, L: *ducti* E. — 20. *contaminarunt* PAFRT: *contaminaverunt* BE. — 24. *excitatum* B et corr. T, L, Graev. — 25. *inimicum*] Sic Codd. noti, corrupte: vel del. auctore Graevio vel scrib. *inimicus* cum Gulielmio et Sch. — 32. *Ulixes* PABFRT: *Ulysses* E. — 37. Codd. nostri turbant; in eo tamen consentiunt PABFT, ut *enim* omittant, quocirca seclusimus.

habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinquepartita; brevissima est tripartita; mediocris, sublata aut exornatione aut complexione, quadripartita.

XX. 31. Duo genera sunt vitiosarum argumentationum: unum, quod ab adversario reprehendi potest; idque pertinet ad causam: alterum, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. Quae sint, quae reprehensione confutari conveniat, quae tacite contemni atque vitari sine reprehensione, nisi exempla subiecero, intelligere dilucide non poteris. Haec cognitio vitiosarum argumentationum duplicem utilitatem afferet. Nam et vitare in argumentatione vitium admonebit et ab aliis non vitatum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur ostendimus perfectam et plenam argumentationem ex quinque partibus constare, in una quaque parte argumentationis quae vitia vitanda sint, consideremus, ut et ipsi ab his vitiis recedere et adversariorum argumentationes hac praeceptione in omnibus partibus tentare et ab aliqua parte labefactare possimus. 32. Expositio vitiosa est, cum ab aliqua aut a maiore parte ad omnes confertur id, quod non necessario est omnibus attributum; ut si quis hoc modo exponat: Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare divitias quam officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet quaerere, qualis ratio aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, cum ostendemus, id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso et iniuria conferri. 33. Item vitiosa expositio est, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo: Nemo potest uno aspectu neque praeteriens in amorem incidere. Nam cum nonnemo devenerit in amorem uno aspectu, et cum ille neminem dixerit omnino, nihil refert raro id fieri, dummodo aliquando fieri aut posse fieri intelligatur. XXI. Item vitiosa expositio est, cum omnes res ostendimus nos collegisse et aliquam rem idoneam praeterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut a praedonibus aut ab inimicis occisum esse aut abs te, quem ille heredem testamento ex parte faciebat. Praedones in illo loco visi nunquam sunt; inimicum nullum habebat. Relinquitur, si neque a praedonibus neque ab inimicis occisus est, quoniam alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemptus. Nam in huiuscemodi expositione, reprehensione utemur, si quos praeterea, quam ille dixerit, potuisse suscipere maleficium ostenderimus; velut in hoc exemplo, cum dixerit necesse esse aut a praedonibus aut ab inimicis aut a nobis occisum esse, dicemus potuisse vel a familia vel a coheredibus nostris. Cum hoc modo illorum collectionem disturbaverimus, nobis latiorem locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoque vitandum est in expositione, ne quando,

---

1. *quinquepertita - - tripertita - - quadripertita* PT. — 5. *id quod* PABF. — 6. *reprehensione* PFRT: *reprehensionis* BE. — 8. *exemplum* PABF. — 13. *sunt* PFRT. — 20. *qui* PABF. — *curemus* PAF. — 28. *ostendemus* PAFT. — 32. *faciebat* PABFRT: *fecerat* E. — *in illo* PABFT: *illo* RE. — *visi nunquam sunt* PFT: *nunquam sunt visi* E, *nunquam sunt* (omisso *visi*) A, *visi nusquam sunt* B, *visi sunt nunquam* R. — 34. *quoniam*] *quod* PBR, L. — 36. *praeterea quam* Voss. sec., pr. Leid. sec.: *praeter eos quos* PE, *praeter eos quam* AFRT, *praeterea quam quos* B. — 37. *ostendemus* BR, L. — 41. Vv. *Ergo - - reliquerimus* absunt a Cod. Cortii; del. Sch.

cum omnia collegisse videamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. 34. Item vitiosa expositio est, quae constat ex falsa enumeratione; ut si, cum plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo: Duae res sunt, iudices, quae homines ad maleficium impellunt, luxuries et avaritia. Quid amor? inquiet quispiam; quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperii cupiditas? quid denique alia permulta? Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt et plura dicimus, hoc modo: Tres res sunt, quae homines sollicitant, metus, cupiditas, aegritudo. Satis enim fuerat dixisse metum et cupiditatem; quoniam aegritudinem cum utraque re coniunctam esse necesse est. XXII. Item vitiosa expositio est, quae nimium longe repetitur, hoc modo: Omnium malorum stultitia est mater, quae prae ceteris parit immensas cupiditates. Immensae porro cupiditates infinitae [et] immoderatae sunt. Hae pariunt avaritiam. Avaritia porro hominem ad quodvis maleficium impellit. Ergo avaritia inducti adversarii nostri hoc in se facinus admiserunt. Hic id, quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium et ceteros poëtas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est:

Utinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa cecidisset abiegna ad terram trabes;
Neve inde navis inchoandae exordium
Coepisset, quae nunc nominatur nomine
Argo, qua vecti Argivi delecti viri
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliae, per dolum;
Nam nunquam hera errans mea domo efferret pedem,
Medea, animo aegra, amore saevo saucia.

Nam hic satis erat dicere, si id modo, quod esset satis, curasset poëta:

Utinam ne hera errans mea domo efferret pedem,
Medea —.

Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est. Non enim reprehensione, sicut aliae complures, sed sua sponte vitiosa est. XXIII. 35. Vitiosa ratio est, quae ad expositionem non est accommodata vel propter infirmitatem vel propter vanitatem. Infirma ratio est, quae non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est; velut apud Plautum:

---

3. *sint* AT, L. — 4. *homines* B, L, Sch.: *omnes* PAFRT, E. — *impellant* P, *compellunt* FT. — 5. *inquit* PF. — *religio* ABR et pr. PF: *inreligio* T, rc. corr. PF, E. — 7. *dicemus* T. — 8. *homines* ABFT: *omnes homines* PR, E. — 12. *quae prae ceteris parit* AT, L: *quae parit* E. (In ceteris nostris, etsi turbant, insunt clara nostrae lectionis vestigia, veluti pr. T: *mater atque praeterisse parit*, B: *mater est atque materies, ea parit*, cet.) — 13. *et* om. PABFRT. Nos seclusimus. — 14. *Ergo* PABFRT: *igitur* E. — 15. *in se*] *in me* malebat Ruhnken ad Rutil. p. 83. Non probo. — 19. *caesae cecidissent abiegnae* PABFRT. *(Caesa accidisset* Oudendorpio auctore Sch.) — 26. Hunc versum totum omittunt PABT, *amore saevo saucia* om. R. — 27. *satis esset* PABT. — *curarent poëtae* P, *curaret poëta* AF, *curassent poëtae* B. — 29. *medea homodo reuo* (sic) *saucia* pr. P, *medea aegro amore saucia* AFT et corr. P, *medea animo egra amore saucia* BR. — 30. Vv. *Ergo - - sponte vitiosa est* del. Sch. — 31. *reprehensione sed sicut* PB, *reprehensione indiget. sed sicut* T. — 32. *sed* om. PBT.

Amicum castigare ob meritam noxiam
Immune est facinus; verum in aetate utile
Et conducibile.

Haec expositio est. Videamus, quae ratio afferatur:

— nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

Ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod fieri convenit, utile quid sit, ratiocinatur. Vana ratio est, quae ex falsa causa constat, hoc modo: Amor fugiendus non est; nam ex eo verissima nascitur amicitia. Aut hoc modo: Philosophia vitanda est; affert enim socordiam atque desidiam. Nam hae rationes nisi falsae essent, expositiones quoque earum veras esse confiteremur. 36. Itemque infirma ratio est, quae non necessariam causam affert expositionis; velut Pacuvius:

Fortunam insanam esse et caecam et brutam perhibent philosophi,
Saxoque illam instare globoso praedicant volubilem,
Quia quo saxum impulerit fors, eo cadere fortunam autumant.
Caecam ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat, quo sese applicet;
Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta instabilisque sit,
Brutam, quia dignum atque indignum nequeat internoscere.
Sunt autem alii philosophi, qui contra Fortunam negent
Miseriam esse ullam, sed temeritate omnia regi. Id magis
Veri simile aiunt, quod usus reapse experiundo edocet.
Velut Orestes modo fuit rex, modo mendicus factus est;
Naufragio res contigit. Nempe ergo haud Fortuna obtigit.

Nam hic Pacuvius infirma ratione utitur, cum ait verius esse temeritate quam Fortuna res regi; nam utraque opinione philosophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus factus esset. XXIV. 37. Item infirma ratio est, quae videtur pro ratione afferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo: Magno malo est hominibus avaritia, idcirco quod homines magnis et multis incommodis conflictantur propter immensam pecuniae cupiditatem. Nam hic aliis verbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem. Item infirma ratio est, quae minus idoneam, quam res postulat, causam subiicit expositionis, hoc modo: Utilis est sapientia, propterea quod qui sapientes sunt, pietatem colere consuerunt. Item: Utile est amicos veros habere; habeas enim quibuscum iocari possis. Nam in huiusmodi rationibus non universa neque absoluta, sed extenuata ratione expositio confirmatur. Item infirma ratio est, quae vel alii expositioni potest accommodari, ut

---

2. *Immune* pr. P (Plaut. Trin. 1, 1, 2.): *Immane* ABFRT, corr. P. et E. (Correxere L. et Sch.) — 5. *meum hodie* PABT. — 6. *castigabo* T, *non castigabo* ABFR et corr. T. — *pro*] *per* Ernestii operae. — *commissa* PABFRT. — 10. *socordiam* PABRT, *secordiam* FE. — 12. *Itemque* PAFRT: *Item* BE. — 15. *saxeoque instare globo praedicant volubili* B. — 16. *Quia quo* AFT: *ideo quo* E. — *eo cadere* PAFRT: *cadere eo* E, *cadere* (om. *eo*) B. — 20. Nonne *Fortunâ?* Or. — *negant* P. Ceteri nostri coniunctivum retinent. — 26. *geri* PABFT. — 27. *factus esset* PABFRT: *fieret* cum tribus Oudendorpii E. At illud concinnius ad Pacuvianum *mendicus factus est*. — 36. *in huiusmodi* PABF: *huiusmodi in* E. (om. *in* T.)

facit Pacuvius, qui eandem affert rationem, quare caeca, eandem, quare bruta Fortuna dicatur. 38. In confirmatione rationis multa et vitanda in nostra et observanda in adversariorum ratione sunt vitia, proptereaque diligentius consideranda, quod accurata confirmatio rationis totam vehementissime comprobat argumentationem. Utuntur igitur studiosi in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna, pater;
Nam, si improbum Cresphontem existimaveras,
Cur me huic locabas nuptiis? sin est probus,
Cur talem invitam invitum cogis linquere?

Quae hoc modo concludentur, aut ex contrario convertentur aut ex simplici parte reprehendentur. Ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna, o nata, afficio iniuria;
Si probus est, te locavi; sin est improbus,
Divortio te liberabo incommodis.

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluetur, hoc modo:

Nam si improbum Cresphontem existimaveras,
Cur me huic locabas nuptiis? — Duxi probum;
Erravi; post cognovi, et fugio cognitum.

XXV. 39. Ergo reprehensio huiusmodi conclusionis duplex est: acutior illa superior, facilior haec posterior ad excogitandum. Item vitiosa confirmatio est rationis, cum ea re, quae plures res significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: Necesse est, quoniam pallet, aegrotasse; aut, Necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem. Nam haec sua sponte certa signa non habent, si non cetera quoque similia concurrant. Quodsi concurrerint, nonnihil illiusmodi signa adaugent suspicionem. Item vitiosum est, cum vel in alium vel in eum ipsum, qui dicit, id, quod in adversarium dicitur, potest convenire, hoc modo:

Miseri sunt, qui uxores ducunt. — At tu duxisti alteram.

Item vitiosum est id, quod vulgarem habet defensionem, hoc modo: Iracundia inductus peccavit aut adolescentia aut amore. Huiuscemodi enim deprecationes si probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item vitiosum est, cum id pro certo sumitur, quasi inter omnes constet, quod etiamnunc in controversia est, hoc modo:

---

5. *studiose* FT et pr. P. — 13. *o nata* ABFRT: *nata* PE. — 14. *te locavi* Oudendorpius: *collocavi* PAFRTE, *locavi* B. — *sin est* PAB: *sin autem* E, *sin autem est* FT, *sin aut* R. — 17. *diluitur* PAFRT, *diluatur* B. — 20. *cognovi. fugio nunc cognitum* BR. (*cognovi; effuge nunc cognitum* suspicabatur Oudend.) — Ceterum haec *Duxi - - cognitum* Cypseli ad Meropen filiam sunt verba ex Ennii Cresphonte. — 21. *huiusmodi* PABFRT: *huius* E. — 23. *confirmatio est* PBFT: *est confirmatio* AR, E. — *plures res* PT et corr. AF: *plura* BE, *plures* (om. *res*) R et pr. AF. — 31. *ducunt. — At* distinguunt L et Sch.: *ducunt: at* E. — 33. *deductus* pr. P, *ductus* FT et corr. P. — 34. *diluentur* AFR et corr. P, *diluentur. in contentione in maxima peccata dilabentur* T. — 35. *quasi inter omnes constet* Oudendorpius: *quod inter omnes non constat* E. (*Non* haud agnoscunt Codd. excepto Voss. I. a sec m.) *quod quasi inter omnes constat* T, *quod inter omnes constat* PABF. (Coniunctivum praebet R.) — 36. *quod* PBFRT: *quia* AE.

Eho tu, di, quibus est potestas motus superûm atque inferûm!
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro suo iure hoc exemplo usum Cresphontem Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus ita esse demonstrasset. 40. Item vitiosum est, quod iam quasi sero atque acto negotio dici videtur, hoc modo: In mentem mihi si venisset, Quirites, non commisissem, ut hunc in locum res veniret; nam hoc aut hoc fecissem; sed me tum haec ratio fugit. Item vitiosum est, cum id, quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua levi tegitur defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui; nunc desertum ab omnibus
Summo periclo sola ut restituam paro.

XXVI. Item vitiosum est, quod in aliam partem, ac dictum sit, potest accipi. Id est huiusmodi, ut, si quis potens ac factiosus in contione dixerit: Satius est uti regibus quam malis legibus. Nam et hoc tametsi rei augendae causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius, qui dicit, non dicitur sine atroci suspicione. 41. Item vitiosum est falsis aut vulgaribus definitionibus uti. Falsae sunt huiusmodi, ut si quis dicat iniuriam esse nullam, nisi quae ex pulsatione aut convicio constet. Vulgares sunt, quae nihilo minus in aliam rem transferri possunt, ut si quis dicat: Quadruplator, ut breviter describam, capitalis est; est enim improbus et pestifer civis. Nam nihilo magis quadruplatoris quam furis, quam sicarii aut proditoris attulerit definitionem. Item vitiosum est pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est; ut si quis quem furti arguat et dicat eum esse hominem improbum, avarum, fraudulentum; ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit. Item vitiosum est controversiam controversia dissolvere, hoc modo: Non convenit, censores, istum vobis satisfacere ex eo, quod ait se non potuisse adesse ita, ut iuratus fuerat. Quid, si ad exercitum non venisset, idne tribuno militum diceret? — Hoc ideo vitiosum est, quia non expedita aut iudicata res, sed impedita et in simili controversia posita exempli loco profertur. 42. Item vitiosum est, cum id, de quo summa controversia est, parum expeditur et, quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:

Aperte fatur dictio, si intelligas.
Tali dari arma, qualis, qui gessit, fuit,
Iubet, potiri si studeamus Pergamo;
Quem ego profiteor esse me: me aequum est frui
Fraternis armis mihique adiudicarier,
Vel quod propinquus vel quod virtute aemulus.

---

2. *pacem enim inter* PA et corr. F. Ut nos, BRT et pr. F. — *se* BF. — *conferunt* PABFRT: *et conferunt* cum Cod. Lips. E. — 7. *nam hoc* PAFT: *nam aut hoc* RE. (*nam hoc haud fecissem* B.) — 12. *periclo* L et Sch.: *periculo* PABFRTE. — 13. *sit*] *est* AT. (om. pr. A.) — 23. *attulerit* AFT: *attulit* PBRE. (illud maluerat Ernestius.) — 29. *Quid si* PABR: *Quodsi* FTE. — 35. *Apertae* (id est, Apollinis) de Memmii coni. Sch. — 40. *virtute* P, L, Sch: *virtutis* ABFRE, *virtutum* T.

Item vitiosum est ipsum sibi in sua oratione dissentire et contra ea, quae ante dixerit, dicere, hoc modo:

Qua causa accusem hunc, tum id exputando evolvere. . . . ? —
Nam si veretur, quid eum accusem, qui est probus?
Sin inverecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accusem, qui id parvi auditu existimet?

XXVII. Non incommoda ratione videtur sibi ostendisse, quare non accusaret. Quid? postea quid ait? —:

Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

43. Item vitiosum est, quod dicitur contra iudicis voluntatem aut eorum, qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi caros habent, laedantur aut aliquo huiusmodi vitio laedatur auditoris voluntas. Item vitiosum est non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item verendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controversia sit; inque huiusmodi vitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid aut quidpiam de re detrahatur aut tota causa mutata in aliam causam derivetur; uti apud Pacuvium Zethus cum Amphione, quorum controversia cum de musica inducta sit, disputatio in sapientiae rationem et virtutis utilitatem consummatur. Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget; quod saepe consulto multi ab reo faciunt, angustiis causae coacti; uti, si quis, cum accusetur ambitu magistratum petisse, ab imperatoribus saepenumero se apud exercitum donatum esse dicat. Hoc si diligenter in oratione adversariorum observaverimus, saepe deprehendemus [et in huiusmodi deprehensione ostendemus], eos, de [ea] re quid dicant, non habere. 44. Item vitiosum est artem aut scientiam aut studium quodpiam vituperare propter eorum vitia, qui in eo studio sunt: veluti, qui rhetoricam vituperant, propter alicuius oratoris vituperandam vitam. Item vitiosum est ex eo, quod perperam factum esse constet, putare ostendi, a quo homine factum sit, hoc modo: Mortuum deformatum, tumore praeditum, decoloratum fuisse constat; ergo veneno necatus est. Deinde, si sit usque in eo occupatus, ut multi faciunt, venenum datum, vitio non mediocri conflictetur. Non enim factumne sit, quaeritur, sed a quo factum sit. XXVIII. 45. Item vitiosum est in

---

1. *ea, quae*] *atque* PAFT. — 3. *Qua causa* PABFRT: *Quare* cum Lambino E. — *hunc tum id* PABFRT et ceteri noti: *hunc nequeo* cum Cratandro E. Praeludit huic arbitrariae correctioni mg. B sic: *nequeo mecum id.* Ego puto esse interrogationem per *ἀποσιώπησιν* propositam. — *exputando*] *disponendo* AF, *exponendo vel exputando* rc. F, *disputando* corr. P et mg. B, *disputando vel exputando* R. (*exputando* pr. P. — *hunc, iam putando evolvero* Lindemanni suspicio.) — 6. *qui id*] *quid* pr. P, *cum id* R. (*qui id* ceteri nostri et corr. P.) — *auditum* PT. ut nos, ABFR. — *estimet* R. (*qui parvi id auditum aestimet* Sch.) — 8. *postea quod ait* F et corr. P, *postea ait* (omisso pronomine) T. — 12 et 15. *eiusmodi* PB. — 18. *sit*] *est* PAFRT. — 19. *consummatur* ABFT et ab eadem manu corr. P: *consumitur* R, pr. P, E. — 21. *ratio*] *purgatio* AFT. — 24. *in oratione adversariorum* PABT: *in adversariorum oratione* FRE. — 25. Verba seclusa (*et in - - ostendemus*) om. PAFT. — *eiusmodi* BR. — *ea* seclusit E, del. Sch. — 27. *studiosi* PAFRT. — 30. *sit*] *esset* P, *est* AFRT, *esse* B. — 31. *constat fuisse* ABFRT. — *constat ergo veneno necatum* FT, *ergo constat veneno necatum* R. — 32. *usque eo* pr. T, *usque adeo in eo* BR, L.

comparandis rebus alteram rem efferre, de re altera mentionem non facere aut negligentius disputare; ut si, cum comparetur, utrum satius sit populum frumentum accipere, an non, quae commoda sint in altera re, curet enumerare; quae in altera incommoda sint, velut depressa praetereat aut ea, quae minima sint, dicat. Item vitiosum est in rebus comparandis necesse putare alteram rem vituperari, cum alteram laudes: quod genus, si quaeratur, utris maior honor habendus sit, Albensibus, an Vestinis Pinnensibus, quod rei publicae populi Romani profuerint, et is, qui dicat ab alteris, alteros laedat. Non enim necesse est, si alteros praeponas, alteros vituperare; fieri enim potest, ut, cum alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupide pugnasse contra veritatem puteris. Item vitiosum est de nomine et vocabulo eius rei controversiam struere, quam rem consuetudo optime potest iudicare; velut Sulpicius, qui intercesserat, ne exules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur, idem, posterius immutata voluntate, cum eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat propter nominum commutationem; nam non exules, sed vi eiectos se reducere aiebat; perinde quasi id fuisset in controversia, quo illi nomine appellarentur a populo Romano, aut perinde quasi non omnes, quibus aqua et igni interdictum est, exules appellentur. Verum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit; nos tamen intelligamus vitiosum esse intendere controversiam propter nominum commutationem.

XXIX. 46. Quoniam exornatio constat ex similibus et exemplis [et amplificationibus] et rebus iudicatis et ceteris rebus, quae pertinent ad exaggerandam et collocupletandam argumentationem, quae sint his rebus vitia, consideremus. Simile vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est nec habet parem rationem comparationis, aut ipsi obest, qui affert. Exemplum vitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur; aut si improbum, ut non sit imitandum, aut maius aut minus, quam res postulabit. Res iudicata vitiose profertur, si aut dissimili de re proferatur aut de ea re, qua de controversia non est; aut si improba aut eiusmodi, ut aut plures aut magis idoneae res iudicatae ab adversariis proferri possint. Item vitiosum est, id quod adversarii factum esse confiteantur,

---

1. *de re altera* PABFRT: *de altera* E. — 2. *si cum comparetur* PAT: *si comparetur* (omisso *cum*) BRE, *si compararentur* F. — 3. *an non accipere* PB, L. — 4. *curet* Libri: *cures* E coni. — 5. *praetereat* Libri: *praetereas* E. coni. — *minora* T. — (Habent *sint* PABFRT, ut ex coni. pro *sunt* dedit E). — *dicat* Libri: *dicas* E coni. — 8. *Vestinis Pinnensibus* Codd. pauci et pr. P (sed *pennensibus*): *Venusinis* E, id quod originem debet errori AFT: *an venusinis an pennensibus.* (alii aliter corrupti.) — *profuerunt* FT. — 9. *dicat ab alteris* cum Ursini Cod. (?) Lallemand: *dicat alteris* PAF E, *dicat, alteros laedat* BRT et pr. P. — 10. *vituperes* T. — 11. *cupide* PABFRT: *cupidius* (cum Cod. Zuiccav.) E, quod tamen videtur ab interpolatore. — 12. *et de vocabulo* R, Sch. — *eius rei* om. PABF. — 13. *optime potest* ABFRT: *potest optime* PE. — 16. *se* PAFRT. — 22. *commutationem* ABT, L: *mutationem* PFRE. — 24. Vv. *et amplificationibus* suspecta Ernestio deletaque a Schützio, quia in seqq. nulla amplificationis mentio fit, retinent Codd. nostri etsi vario ordine. — *et rebus iudicatis* ABRT: *et iudicatis* E, om. haec PF. — *rebus* post v. *ceteris* omittit L. Codd. nostri servant. — 25. *locupletandum* R, L. — *his* PABFRT: *iis* E. — *rebus*] *generibus* Codd. aliq. et L. (nostri non.) Variandi studio hoc tribuendum videtur. — 27. *aut sibi ipsi* PBFRT. Ab A *sibi* videtur abesse. — 28. *si* post *aut* om. PAFT, L. — 29. *postulat* PAFT, *postulabat* R. — 30. *vitiose proferetur* PABF, L. — *re proferetur* PFR, *re profertur* BT. — 31. *si* om. PAFT. — 33. *est, quod* R et pr. T. Ut nos, PABF et corr T.

de eo argumentari et planum facere factum esse; nam id [tantum] augeri oportet. Item vitiosum est id augere, quod convenit doceri, hoc modo: ut si quis quem arguat hominem occidisse et, antequam satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum et dicat nihil indignius esse quam hominem occidere. Non enim, utrum indignum sit, an non, sed factumne sit, quaeritur.

Complexio vitiosa est, quae non, ut quodque primum dictum est, primum complectitur et quae non breviter concludit et quae non ex enumeratione certum et constans aliquid relinquit, ut intelligatur, quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum.

XXX. 47. Conclusiones, quae apud Graecos ἐπίλογοι nominantur, tripartitae sunt. Nam constant ex enumeratione, amplificatione et commiseratione. [In quattuor locis uti possumus conclusionibus: in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione.] Enumeratio est, per quam colligimus et commonemus, quibus de rebus verba fecerimus, breviter, ut renovetur, non redintegretur oratio; et ordine, quidquid erit dictum, referimus, ut auditor, si memoriae mandaverit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur. In qua curandum est, ne aut ab exordio aut a narratione repetatur orationis enumeratio. Facta enim et dedita opera comparata oratio videbitur esse [aut] artificii significandi [aut] ingenii venditandi [aut] memoriae ostentandae causa. Quapropter initium enumerationis sumendum est a divisione. Deinde ordine breviter exponendae res sunt, quae tractatae erunt in confirmatione et confutatione. Amplificatio est, quae per locum communem instigationis auditorum causa sumitur. Loci communes ex decem praeceptis commodissime sumuntur adaugendi criminis causa. 48. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus, quantae curae ea res fuerit diis immortalibus aut maioribus nostris, regibus, civitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, senatui. Item maxime, quo modo de his rebus legibus sancitum sit. Secundus locus est, cum consideramus, illae res, de quibus criminamur, ad quos pertineant; utrum ad omnes, quod atrocissimum est, an ad superiores, quod genus ii sunt, a quibus auctoritatis locus communis sumitur; an ad pares, hoc est, in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percontamur, quid sit eventurum, si omnibus idem concedatur, et, ea re neglecta, ostendimus, quid periculorum atque incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc exspe-

1. *tantum* om. PABFR. Nos seclusimus. — 7. *quidque* A et corr. P. — 8. *primum* post *est* om. PFRT (hic in lacuna), L. — *concluditur* PABFT. — 13. *tripertitae* PT, E. (Sic ubique.) — 14—16. Verba seclusa om. T, pr. Leid. I. Voss. II. Ceteri nostri servant. — 18. *ut quidquid* PT. — *referimus* F, L, Sch.: *referamus* TE, *referemus* PABR. — 19. *In qua* BT, L: *Item* PAFRE. — 21. *ficta* PBFRT. — 22. Tria haec *aut*, quae seclusimus, non comparent in PA, nec in B, qui habet *et memoriae*, neque in FRT, qui habent *ingeniique - - et memoriae*. — 24. *res sunt* PABFT: *sunt res* RE. — 25. *est res quae* AFR. — 27. *sumentur* PT. — 34. *hi* PABFRT. — 38. *ostendemus* PABFRT.

ctatio iudicii remoretur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quae huic incommodo mederi aut †erratum iudicium corrigere possit. Quo in loco non incommodum erit uti ceterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut vetustate sedari aut consilio corrigi; huius rei aut leniendae aut corrigendae nullam rem [adiumento] futuram. 49. Sextus locus est, cum ostendimus ex consulto factum et dicimus voluntario facinori nullam excusationem, imprudentiae iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendimus taetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus iniuria mulierum aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur et cum hostibus de vita dimicatur. Octavus locus est, quo ostendimus non vulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius et atrocius vindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicimus maius esse maleficium stuprare ingenuam quam sacrum legere; quod propter egestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia, quae in negotio gerundo acta sunt quaeque rem consequi solent, exponemus acriter et criminose et diligenter, ut agi res et geri negotium videatur, rerum consequentium enumeratione. XXXI. 50. Misericordia commovebitur auditoribus, si variam fortunarum commutationem dicemus; si ostendemus, in quibus commodis fuerimus quibusque incommodis simus, comparatione. Si, quae nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus et ostendemus. Si supplicabimus et nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subiiciemus. Si, quid nostris parentibus, liberis, ceteris necessariis casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus et simul ostendemus illorum nos solitudine et miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus. Si nos semper aut diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatum aut fortunam conqueremur. Si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem brevem esse oportet. Nihil enim lacrima citius arescit.

Fere locos obscurissimos totius artificii tractavimus in hoc libro; quapropter huic volumini modus hic sit. Reliquas praeceptiones, quoad videbitur, in tertium librum transferemus. Haec si, ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus, et nos industriae fructus ex tua scientia capiemus et tute nostram diligentiam laudabis tuaque perceptione laetabere; tu scientior eris praeceptorum artificio, nos ala-

---

1. *remoratur* PABFRT. — *ostendemus* PAFT. — 3. Ut hic editum est, ex nostris solus habet corr. F; ceteri incredibiliter turbant, ita tamen, ut, cum AR et pr. F exhibeant *perperam*, T *perperum*, legendum videatur *aut perperam iudicatum* vel *aut perperam factum iudicium*. — 6. *adiumento* Codd. noti; seclusit E, delevit Sch. (*huic rei* volebat L.) — 7. *ostendimus* ABRT: *ostendemus* PFE. — *esse consulto* cum Cod. Pith. Graev., *ex consilio* volebat L. — *dicimus* PABRT: *dicemus* FE. — 8. *excusationem esse* T. — 9. *ostendimus* ABRT: *ostendemus* PFE. — 12. *ostendemus* PAF. — 14. *locus est, qui constat ex* BR, *locus est ex* T. Ut nos, PAF. — 15. *dicimus* ABRT: *dicemus* PFE. — 16. *alterum propter egestatem, alterum* PABFRT. — *imperantem* PAT. — 20. *auditoribus* PABFRT: *auditoris animus* E. — 21. *dicimus. si ostendimus* T. — 22. *fuimus* ABFRT. — 27. *sollicitudine* PBFRT, L.

criores ad reliquum persolvendum. Verum haec futura satis scio; te enim non ignoro. Nos deinceps ad cetera praecepta transeamus, ut, id quod libentissime facimus, tuae voluntati rectissimae morem geramus.

RHETORICORUM
AD
C. HERENNIUM
LIBER TERTIUS.

I. 1. Ad omnem iudicialem causam quemadmodum conveniret inventionem rerum accommodari, satis abundanter, arbitror, superioribus libris demonstratum. Nunc earum rationem rerum inveniendarum, quae pertinebant ad causas deliberativas et domonstrativas, in hunc librum transtulimus, ut omnis inveniendi praeceptio tibi quam primum persolveretur. Reliquae quattuor partes erant artificii. De tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronuntiatione, memoria. De elocutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro conscribere maluimus; quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricae artis deesse possit. Interea prima quaeque et nobiscum, cum voles, et interdum sine nobis legendo consequere; ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. Nunc tu fac attentum te praebeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

II. 2. Deliberationes partim sunt eiusmodi, ut quaeratur, utrum potius faciendum sit; partim eiusmodi, ut, quid potissimum faciendum sit, consideretur. Utrum potius, hoc modo: Karthago tollenda, an relinquenda videatur. Quid potissimum, hoc pacto: ut si Hannibal consultet, cum ex Italia Karthaginem arcessitur, an in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsae propter se consultandae sunt, ut si deliberet senatus, captivos ab hostibus redimat, an non; partim propter aliquam extraneam causam veniunt in deliberationem et consultationem, ut si deliberet senatus [†bello Italico], solvatne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulem fieri; partim et propter se sunt deliberandae et magis

---

1. *reliquum*] *periclum* P, *periculum* AFT. — 2. *id quod* B aliique: *quod* PAFRTE. — 3. *rectissimae voluntatis* pr. P, *rectissimae voluntati* R et corr. P. — 5. *arbitror* AFRT et pr. P: *ut arbitror* BE et rc. corr. P. — 6. *demonstratum* PAFT: *demonstratum esse* R, *demonstratum est* BE. — 7. *pertinebant* PABFRT: *pertinerent* cum Iunta E, *pertinent* L. — 8. *inveniundi* P. Erf. — *praescriptio* PT, *perscriptio* AF. — 17. *eiusmodi* PBT: *huiusmodi* AFRE. — 18. *eiusmodi* PAFT: *huiusmodi* BRE. — 21. *an in* PABFT: *in* RE. — *permaneat* B, L. prob. Oud. — 26. Vv. *bello Italico* praecepta videntur ex p. seq. v. 2. Requireretur *bello Punico secundo.* Nos seclusimus.

propter extraneam causam veniunt in consultationem, ut si deliberet senatus bello Italico, sociis civitatem det, an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis oratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa causa erit adaugenda aut deprimenda. 3. Omnem orationem eorum, qui sententiam dicent, finem sibi conveniet utilitatis proponere, ut omnis eo totius orationis ratio conferatur. Utilitas in duas partes in civili consultatione dividitur, tutam et honestam. Tuta est, quae conficit instantis aut consequentis periculi vitationem qualibet ratione. Haec distribuitur in vim et dolum; quorum aut alterum separatim aut utrumque sumemus coniunctim. Vis decernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, evocationes hominum et alias huiusmodi res. Dolus consumitur in pecunia, pollicitatione, dissimulatione, maturatione, mentione et ceteris rebus, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari aut de administratione rei publicae scribere volemus. Honesta res dividitur in rectum et laudabile. Rectum est, quod cum virtute et officio fit. Id dividitur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quae ratione quadam potest delectum habere bonorum et malorum. Dicitur item prudentia scientia cuiusdam artificii. Et appellatur prudentia rerum multarum memoria et usus complurium negotiorum. Iustitia est aequitas ius uni cuique tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio et rerum humilium contemptio et laboris cum utilitatis ratione perpessio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum. III. 4. Prudentiae partibus utemur in dicendo, si commoda cum incommodis conferemus, cum alterum sequi, vitare alterum cohortabimur; aut si qua in re cohortabimur aliquid, cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere, quomodo aut qua quidque ratione fieri oporteat; aut si suadebimus quidpiam, cuius rei gestae aut praesentem aut auditam memoriam poterimus habere, qua in re facile id, quod velimus, exemplo allato persuadere possimus. Iustitiae partibus utemur, si aut innocentium aut supplicum misereri dicemus oportere; si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire; si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere; si fidem magno opere censebimus conservandam; si leges et mores civitatis egregie dicemus oportere servari; si societates atque amicitias studiose dicemus coli convenire; si, quod ius in parentes, deos, patriam natura comparavit, id religiose colendum demonstrabimus; si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus; si nec prece nec pretio nec gratia nec periculo nec simultate a via recta ostendemus deduci oportere; si dicemus in omnibus aequabile ius statui convenire. His atque huiusmodi partibus iustitiae si quam

---

10. *quorum alterum* (om. *aut*) PT. — 11. *discernitur* F, L. — 15. *velimus* PFRT. — 20. *Et* PAFT: *Item* BRE. — *rerum multarum* PFRT: *multarum rerum* ABE. — 21. V. *ius* seclusit Ernestius. Usitatius sane foret *suum*, uti significavit Lambinus nescio qua auctoritate edens *ius suum unicuique*. — 22. *rerum* ante v. *humilium* om. Cod. Pith. — 28. *habere, quomodo - - - oporteat* PAFT: *habere, et quomodo - - - oporteat (possit* B*)*, *ostendemus* BRE. — 31. *possumus* PBRT. — 32. *misereri dicemus* PABFRT: *dicemus misereri* E. — 35. *oportere servari* PAFRT: *servari oportere* E. (B. om. *oportere.)* — 38. *colenda* pr. P et corr. AR, prob. Oud. — 40. *aequabile (aequale* R*) ius* PABFRT: *ius aequabile* E.

rem in contione aut in consilio faciendam censebimus, iustam esse ostendemus; contrariis iniustam. Ita fiet, ut eisdem lócis et ad suadendum et ad dissuadendum simus comparati. 5. Sin fortitudinis retinendae causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus res magnas et celsas sequi et appeti oportere; et item res humiles et indignas viris fortibus viros fortes propterea contemnere oportere nec idoneas dignitate sua iudicare. Item ab nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere; antiquiorem mortem turpitudine habere; nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur; nullius pro rei veritate metuere inimicitias; quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis et iis rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum et quemlibet suscipere laborem. Modestiae partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniae, similium rerum vituperabimus; si unam quamque rem certo naturae termino definiemus; si quoad cuique satis sit, ostendemus, nimium progredi dissuadebimus, modum uni cuique rei statuemus. Huiusmodi partes sunt virtutis amplificandae, si suadebimus; attenuandae, si ab his dehortabimur, [ut haec attenuentur,] quae supra demonstravi. Nam nemo erit, qui censeat a virtute recedendum; verum aut res non eiusmodi dicantur esse, ut virtutem possimus egregiam experiri, aut in contrariis potius rebus quam in his virtus constare ostendatur. Item, si quo pacto poterimus, quam is, qui contra dicet, iustitiam vocarit, nos demonstrabimus ignaviam esse [et inertiam] ac pravam liberalitatem; quam prudentiam appellarit, ineptam et garrulam et odiosam scientiam esse dicemus; quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam et dissolutam negligentiam esse dicemus; quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam et inconsideratam appellabimus temeritatem. IV. 7. Laudabile est, quod conficit honestam et praesentem et consequentem commemorationem. Hoc nos eo a recto separavimus, non quod hae quattuor partes, quae subiiciuntur sub vocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant; sed quamquam ex recto laudabile nascitur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. Neque enim solum laudis causa rectum sequi convenit; sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi voluntas. Cum igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quae a deteriore ordine improbetur; aut ab aliquibus sociis aut omnibus civibus, exteris nationibus posterisque nostris.

Cum huiusmodi locorum divisio fit in consultatione, breviter aperienda est totius tractatio causae. Exordiri licebit vel a principio vel ab insinuatione [vel] iisdem rationibus, quibus in iudiciali causa. Si cuius

---

4. *excelsas* L. — 5. *indignas viris fortibus viros* PABFRT: *indignas viros* E in errorem inductus a varietate Graevio-Oudendorpiana minus accurate consulta. — 6. *propterea* om. FT. — 7. *ab* PABFRT: *a* E. — 12. *similium* PABF: *similiumque* RT E. — 14. *nimium* PAF: *et nimium* BRE, *nimiumque* T. — 15. *modum* PAF: *et modum* BRE, *et si modum* T. — 16. *ut haec attenuentur* seclusit E, delevit Sch.— 18. *eiusmodi* PAFRT: *huiusmodi* BE. — *dicantur* BFT: *dicatur* PARE. — 22. Vv. *et inertiam* delevit Sch. Nos seclusimus. — 22. *liberalitatem* PABFRT: *libertatem* E. — 24. *negligentiam esse* PBFTR: *negligentiam* ARE. — 28. *separavimus* PABFT: *separabimus* R, *separamus* E. — 29. *vocabulum* B. — 30. *nascitur* PT confirmantes Ernestii coniecturam: *nascatur* ABFR et Graev. — 35. *ab* om. PBFRT. — 39. *vel* ante *iisdem* delevit Sch. Nos seclusimus.

rei narratio incidet, eadem ratione narrari oportebit. 8. Quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas et ea dividitur in rationem tutam atque honestam, si utrumque poterimus ostendere, utrumque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse; sin alterum [demonstraturi erimus], simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, divisione utemur in vim et consilium. Nam, quod in docendo rei dilucidandae causa dolum appellavimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostrae sententiam rectam esse dicemus et omnes partes recti incident, quadripartita divisione utemur; si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione et confutatione utemur locis, quos ante ostendimus, nostris confirmandis, contrariis confutandis. Argumentationis artificiosae tractandae ratio de secundo libro petetur. V. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui a Poeno circumsessi deliberant, quid agant, tutam rationem si quis adhibebit, his locis utetur: Nullam rem utiliorem esse incolumitate; virtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocarit; ne deos quidem esse auxilio iis, qui se inconsulto in periculum mittant; honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. 9. Qui tutae rei praeponet rationem honestam, his locis utetur: Virtutem nullo tempore relinquendam; vel dolorem, si is timeatur, vel mortem, si ea formidetur, dedecore et infamia leviorem esse; se considerare, quae sit turpitudo consecutura, at non immortalitatem neque aeternam incolumitatem consequi, nec esse exploratum illo vitato periculo nullum in aliud periculum venturos; virtute vel ultro ad mortem proficisci esse praeclarum; fortitudini fortunam quoque esse adiumento solere; eum tute vivere, qui honeste vivat, non, qui in praesentia incolumis sit; et eum, qui turpiter vivat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus fere similibus in his et in iudicialibus causis uti solemus; nisi quod in his maxime conducit quam plurima rerum ante gestarum exempla proferre. VI. Nunc ad demonstrativum genus causae transeamus.

10. Quoniam haec causa dividitur in laudem et vituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrariis rebus erit vituperatio comparata. Laus igitur potest esse rerum externarum, corporis, animi. Rerum externarum sunt ea, quae casu aut fortuna secunda aut adversa accidere possunt; ut genus, educatio, divitiae, potestates, gloriae, civitas, amicitiae, et quae huiusmodi sunt et ea, quae his contraria.

---

1. *narrari* PBFRT: *narrare* E. De A non liquet. — 4. *erimus demonstraturi simpliciter* BR. Tria haec verba om. PABF; nos duo vv. seclusimus. — 10. *In* om. PFT. — 11. *locis*] *nostris locis* PABF, *locis nostris* R, *nostri loci* T. — *nostris* ante *confirmandis* om. PABFRT. — 12. *tractandae* PABFRT: *tractanda* E. — 15. *Poeno* PBFT et pr. A: *Poenis* E cum corr. A, *penis* R. — 15. *tutam rationem si quis adhibebit* PAFRT (nisi quod *audivit* pr. P, *adibit* corr. P, *adhibet* ART): *qui tutam rationem sequi suadebit* BE. — 22. *se considerare* nos: *considerare* libri. (*considerandum* Graevio auctore Sch.) — 27. *tuto* L. — 28. *sit* om. PABFRT. — 29. *et in* PABFRT: *et* E. — 30. *quod his* PBFRT. — 35. *comparata* PAFT: *comparanda* BR E. — *corporis, animi* PBF et pr. A: *corporis et animi* E cum corr. A, *et corporis et animi* RT. — 38. *his contraria* PBFT, L: *sunt contraria his* R, *his sunt contraria* AE.

Corporis sunt ea, quae natura corpori attribuit commoda aut incommoda: velocitas, vires, dignitas, valetudo et quae contraria sunt. Animi sunt ea, quae consilio et cogitatione nostra constant: prudentia, iustitia, fortitudo, modestia et quae contraria sunt. [Erit igitur haec confirmatio et confutatio nobis.] 11. In huiusmodi igitur causa principium sumetur aut ab nostra aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum, qui audient, persona aut ab re. Ab nostra, si laudabimus, [dicemus] aut officio facere, quod causa necessitudinis intercedat; aut studio, quod eiusmodi virtute sit, ut omnes commemorare debeant velle, quod rectum sit; aut ex aliorum laude ostendere, qualis ipsius animus sit. Si vituperabimus, aut merito facere, quod ita tractati simus; aut studio, quod utile putemus esse ab omnibus unicam malitiam atque nequitiam cognosci; aut quod placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum vituperatione. Ab eius persona, de quo loquemur, si laudabimus, vereri nos [dicemus], ut illius facta verbis consequi possimus; omnes homines illius virtutes praedicare oportere; ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si vituperabimus, ea, quae videbimus contrarie paucis verbis commutatis dici posse, dicemus, ut paullo supra exempli causa demonstratum est. 12. Ab auditorum persona, si laudabimus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causa pauca dicturos; aut si erunt ignoti, ut talem virum velint cognoscere, petemus; quoniam in eodem virtutis studio sint, apud quos laudemus, atque ille, qui laudetur, fuerit aut sit, sperare nos facile iis, quibus velimus, huius facta probaturos. Contraria vituperatio: quoniam norint, pauca de nequitia eius [nos esse] dicturos; quod si ignorent, petemus, ut cognoscant, uti malitiam vitare possint; quoniam dissimiles sint, qui audiunt, atque ille, qui vituperatur, [nos sperare] eos illius vitam vehementer improbaturos. Ab rebus ipsis: incertos esse, quid potissimum laudemus; vereri, ne, cum multa dixerimus, plura praetereamus, et quae similes sententias habebunt; quibus sententiis contraria sumuntur a vituperatione. VII. 13. Principio tracto ab aliqua harum, quas ante commemoravimus, rationum, narratio non erit ulla, quae necessario consequatur; sed si qua inciderit, cum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude aut vituperatione, praeceptio narrandi de primo libro repetetur. Divisione hac utemur: exponemus, quas res laudaturi sumus aut vituperaturi; deinde,

---

1. Vv. *aut incommoda* seclusit E, delevit Sch. — 2. *velocitas* PABFRT: *ut velocitas* E. — 3. *prudentia* PAFT: *ut prudentia* BRE. — 4. Vv. *Erit - - nobis* seclusit E, delevit Sch. — 5. *et confutatio* om. PAF. — *nobis in huiusmodi causa. Principium* PAFT. — 7. *Ab* PABFRT: *A* E. — *dicemus* om. PABFRT. Nos seclusimus. — 9. *virtute sit* R et pr. P: *virtutes sint* AF et corr. ab eadem m. P, *virtutis sit* BTE. — *quod* PABFRT: *aut quod* E. — 10. *aut ex* ABFRT: *ex* PE. — *ipsius* PABF: *noster* E cum corr. R, *ipsius vel noster* pr. R, *noster ipsius* T. — *Sin* L. — 11. *sumus* PAFRT, L. — 14. *dicemus* om. PAFT, *dicemus vereri nos* B, *dicemus nos vereri* R. Nos seclusimus. Conf. v. 7. — 17. *Sin* L. — *videmus* PABRT. — *contrarie* AT: *contraria* BRE et corr. P, *contrariae* F et pr. P. (In R superscr. *contrarie*.) — 18. *supra* PABFRT: *ante* E. — 20. *dicturos* PABFRT: *esse dicturos* E. — 24. *nos esse* om. B et pr. P. Nos seclusimus. — 26. *nos sperare* om. PAFT, *sperare nos* BR, L. Haec quoque seclusimus. — 27. *eos illius* PAFRT: *illius* BE. — 30. *tractum* pr. P, *tractata* corr. P, *tractato* AFR, Graev. Ut nos, e coni. dedit E, et sic videtur habere B. — 35. *exponemus* PABFRT: *primo exponemus* E cum Duisb., *exponemus primo* Pith.

ut quaeque quove tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut, quid quamque tute cauteque egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi virtutes aut vitia; deinde commoda aut incommoda corporis aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda vita debemus. Ab externis rebus: genus, in laude, [quibus maioribus natus sit]; si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse; si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum virtutibus habuisse praesidium; in vituperatione: si bono genere, dedecori maioribus fuisse; si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio: in laude, bene et honeste in bonis disciplinis per omnem pueritiam educatum esse; in vituperatione, e contrario. 14. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A natura: in laude, si sit dignitas atque forma, laudi fuisse eam, non quemadmodum ceteris, detrimento atque dedecori; si vires atque velocitas egregia, honestis haec exercitationibus et industriis dicemus comparata; si valetudo, perpetua diligentia et temperantia cupiditatum; in vituperatione, si erunt haec corporis commoda, male his usum dicemus, quae casu et natura tamquam quilibet gladiator habuerit; si non erunt, praeter formam omnia ipsius culpa et intemperantia fugisse dicemus. Deinde revertemur ad extraneas res, et in his animi virtutes aut vitia quae fuerint, considerabimus; divitiae an paupertas fuerit, et quae potestates, quae gloriae, quae amicitiae, quae inimicitiae, et quid fortiter in inimicitiis gerendis fecerit; cuius causa susceperit inimicitias, qua fide, benevolentia, officio gesserit amicitias; in divitiis qualis aut in paupertate cuiusmodi fuerit; quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. VIII. 15. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illae quattuor animi virtutes erunt accommodandae; ut, si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse praedicemus; si vituperemus, aliud iniuste, aliud ignave, aliud immodeste, aliud stulte factum esse dicamus. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita divisio laudis et vituperationis, si illud etiam assumpserimus, non necesse esse nos omnes has partes in laudem aut vituperationem transferre, propterea quod saepe ne incidunt quidem, saepe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessariae dictu. Quapropter eas partes, quae firmissimae videbuntur, legere oportebit. Conclusionibus brevibus utemur, enumeratione ad exitum causae; in ipsa causa crebras et breves amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus causae, eo quod raro accidit in vita, negligentius commentandum est. Neque enim id, quod potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet velle quam accommodatissime posse facere. Et, si separatim haec causa minus saepe tractatur, at in iudicialibus et in deliberativis causis saepe magnae partes versantur laudis aut vituperationis.

---

11. *e contrario* Lamb.: *contra* E conl., *contrario* (om. *e*) R, om. PABFT. — 18. *fugisse* R: *fuisse* PAF, *non fuisse* BE, *accidisse* T, *occidisse* Sch. coni. — 19. *extrarias* R. — 29. *praedicemus* AB aliique: *dicamus* PFRTE. — *si* PBFRT: *sin* AE. — 30. *factum praedicemus* P. — 39. *commentandum* Gulielmius: *commendandum* PBFRT, *considerandum* E. (De A non liquet.)

Quare in hoc quoque causae genere nonnihil industriae consumendum putemus. Nunc, absoluta a nobis difficillima parte rhetoricae, hoc est, inventione perpolita atque ad omne causae genus accommodata, tempus est ad ceteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

IX. 16. Quoniam dispositio est, per quam illa, quae invenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuntietur, videndum est, cuiusmodi rationem in disponendo habere conveniat. Genera dispositionum sunt duo: unum ab institutione artis profectum, alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam praeceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, divisione, confirmatione, confutatione, conclusione, et hunc ordinem, quemadmodum praeceptum est ante, in dicendo sequamur. Item ex institutione artis non modo totas causas per orationem, sed singulas quoque argumentationes disponemus, quemadmodum in libro secundo docuimus, [id est, expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. 17. Haec igitur duplex dispositio est: una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta]. Est autem [et] alia dispositio, quae, cum ab ordine artificioso secedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur; ut si a narratione dicere incipiamus aut ab aliqua firmissima argumentatione aut a litterarum aliquarum recitatione; aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione; aut, si quam eiusmodi permutationem ordinis faciamus; quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. Nam si vehementer aures auditorum obtusae videbuntur atque animi defatigati ab adversariis multitudine verborum, commode poterimus principio supersedere et exordiri causam aut a narratione aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde, si commodum erit, quod non semper necesse est, ad principii sententiam reverti licebit. X. Si causa nostra magnam difficultatem videbitur habere, ut nemo aequo animo principium possit audire, a narratione cum inceperimus, ad principii sententiam revertemur. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus et translationibus partium saepe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose commutare cogit. 18. In confirmatione et confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi convenit habere: firmissimas argumentationes in primis et in postremis causae partibus collocare; mediocres et neque inutiles ad dicendum neque necessarias ad probandum, quae, si separatim ac singulae dicantur, infirmae sint, cum ceteris coniunctae, firmae et probabiles fiant, interponi et in medio collocari oportet. Nam statim re narrata exspectat animus auditoris, ex qua re

1. *causae genere* PAFRT: *genere causae* BE. — 2. *a nobis* PABFRT: *nobis* E. 13. *sequamur* PABFRT: *sequemur* E. — 14. *sed singulas* PABFRT: *sed per singulas* E. — *quoque*] *quasque* BRT, om. PF et pr. A. — 15. *libro secundo* PBFRT: *secundo libro* AE. — Vv. *id est - - complexionem* seclusit E; cum his etiam vv. *Haec - - profecta* Sch. — 18. *et* om. PBFRT. Nos seclusimus. — 19. *secedendum* PFT: *recedendum* ABRE. — 22. *eiusmodi* PABFT: *huiusmodi* RE. — 27. *quod* PBRT et corr. A: *quia* FE et pr. A. — 31. *revertemur* PABR et corr. F: *revertemur licebit* pr. F, *revertemur libebit* T, *revertamur licet* E. — 33. *partium* om. PAT. — 35. *disputationes* P aliique, prob. Graevio. — 40. *statim re narrata exspectat* Stephanus et Lambinus (eoque ducunt sex codicum nostrorum vestigia v. c. *nam etsi in re narrata exspectat* P, in quo *etsi in* manifesto ortum est e *statim*): *re narrata statim exspectat* E.

causa confirmari possit. Quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrime dictum facile memoriae mandatur, utile est, cum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Haec dispositio locorum, tamquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit victoriam.

XI. 19. Pronuntiationem multi maxime utilem oratori dixerunt esse et ad persuadendum plurimum valere. Nos quidem unam de quinque rebus plurimum posse non facile dixerimus; egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione, audacter confirmaverimus. Nam commodae inventiones et concinnae verborum elocutiones et partium causae artificiosae dispositiones et horum omnium diligens memoria sine pronuntiatione non plus quam sine his rebus pronuntiatio sola valere poterit. Quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit, (nam omnes vix posse putarunt de voce et vultu et gestu dilucide scribi, cum eae res ad sensus nostros pertinerent:) et quia magno opere ea pars a nobis ad dicendum comparanda est, non neglegenter videtur tota res consideranda.

Dividitur igitur pronuntiatio in vocis figuram et corporis motum. Figura vocis est ea, quae suum quendam possidet habitum ratione et industria comparatum. 20. Ea dividitur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem vocis maxime comparat natura, nonnihil adauget, sed maxime conservat cura; firmitudinem vocis maxime comparat natura, nonnihil adauget, sed maxime conservat exercitatio declamationis; mollitudinem vocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo pro nostro commodo possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine vocis et firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil nos attinet commonere, nisi ut ab iis, qui non inscii sunt eius artificii, ratio curandae vocis petatur. XII. De ea parte firmitudinis, quae conservatur ratione declamationis, et de mollitudine vocis, quae maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum videtur. 21. Firmam maxime poterimus in dicendo vocem conservare, si quam maxime sedata et depressa voce principia dicemus. Nam laeduntur arteriae, si, antequam leni voce permulsae sunt, acri clamore compleantur. Et intervallis longioribus uti conveniet; recreatur enim spiritu vox et arteriae reticendo acquiescunt; et continuum clamorem omittere et ad sermonem transire oportet; commutationes enim faciunt, ut nullo genere vocis effuso in omni voce integri simus. Et acutas vocis exclamationes vitare debemus; ictus enim fit et vulnus arteriae

9. *egregie* P, Erf. Cauch.: *nec egregie* ABFRTE. («vel sine *nec* lege», rc. F.). — 15. *eae* P: *hae* ABFRE, *ea* T. — 18. *et in corporis* PBFRT. — 19. *est ea quae* PAB: *ea est quae* FRT, *est*, *quae* E. — 22. *cura conservat* PAFT. — 23. *comparat natura* PRT: *comparatam natura* F, *natura comparat* ABE. (Pro *natura* Sch. coni. *cura*.) — 27. *nos* PABFRT: *ad nos* E. — 32. *Firmam* F et corr. P: *Firmamento* pr. P, *Firmam igitur* E et, ut videtur, A, *Firmam ergo* BRT. — 33. *laeditur arteria* B,L, — 34. *si - - permulsa est* (PABF,L) - - *conpletur* (PB, *compleatur* L.), quae lectiones praestare videntur, etiam propter seq. *vulnus arteriae* nostra in recensione. Non tamen ausi sumus recipere, quia in *laeduntur arteriae* conspirant nostri praeter B. — 35. *Et* PABFT: *Etiam* RE. — 36. *spiritu vox* PABFRT: *vox spiritu* E. — 37. *omittere* PAFRT: *remittere* BE. — 39. *vulnus arteriae* PFT et cum aliis bonis Codd. Sch.: *vulnerantur arteriae* ABRE.

acuta atque attenuata nimis acclamatione, et si quis splendor est vocis, consumitur uno clamore universus; et uno spiritu continenter multa dicere in extrema convenit oratione; fauces enim calefiunt et arteriae complentur et vox, quae tractata varie est, reducitur in quendam sonum aequabilem atque constantem. Saepe rerum naturae gratia quaedam iure debetur, velut accidit in hac re. Nam quae diximus ad vocem conservandam prodesse, eadem attinent ad suavitudinem pronuntiationis, ut, quod nostrae voci prosit, idem voluptate auditoris probetur. 22. Utile est ad firmitudinem sedata vox in principio. Quid insuavius quam clamor in exordio causae? Intervalla vocem confirmant; eadem sententias concinniores divisione reddunt et auditori spatium cogitandi relinquunt. Conservat vocem continui clamoris remissio; et auditorem quidem varietas maxime delectat, cum sermone animum eius retinet aut exsuscitat clamore. Acuta exclamatio vocem [et fauces] vulnerat; eadem laedit auditorem; habet enim quiddam illiberale et ad muliebrem potius vociferationem quam ad virilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens vox remedio est voci. Quid, haec eadem nonne animum vehementissime calefacit auditoris in totius conclusione causae? Quoniam igitur res eaedem vocis firmitudini et pronuntiationis suavitudini prosunt, de utraque re simul erit in praesentia dictum, de firmitudine, quae visa sunt, de suavitudine, quae coniuncta fuerunt: cetera suo loco paullo post dicemus. XIII. 23. Mollitudo igitur vocis, quoniam omnis ad rhetoris praeceptionem pertinet, diligentius nobis consideranda est. Eam dividimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa et finitima quotidianae locutioni; contentio est oratio acris, et ad confirmandum et ad confutandum accommodata; amplificatio est oratio, quae aut in iracundiam inducit aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo dividitur in partes quattuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cum aliqua gravitate et vocis remissione; demonstratio est oratio, quae docet remissa voce, quomodo quid fieri potuerit aut non potuerit; narratio est rerum gestarum aut perinde ut gestarum expositio; iocatio est oratio, quae ex aliqua re risum pudentem et liberalem potest comparare. Contentio dividitur in continuationem et distributionem. Continuatio est orationis enuntiandae acceleratio clamosa; distributio est in contentione oratio frequens cum raris et brevibus intervallis, acri vociferatione. 24. Amplificatio dividitur in cohortationem et conquestionem. Cohortatio est oratio, quae aliquod peccatum amplificans auditorem ad iracundiam adducit; conquestio est oratio, quae incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo vocis in tres partes divisa est et hac partes ipsae sunt

---

4. *tractata varie est* PABR: *tractata est varie* FT, *varie tractata est* E. — 6. *conservandam* ABR: *servandam* PFTE. — 7. *suavitudinem* BR, ex aliis Sch.: *suavitatem* TE. (ceteri nostri corrupti.) — 9. *firmitudinem* PABFT: *firmitudinem vocis* RE. — 13. *eius* om. PAF, *eius animum* R. — 14. *et fauces* om. PAFRT, (*fauces et vocem* B.) Nos seclusimus. — 20. *suavitudini* PABFR: *suavitati* TE. — 21. *visa*] *divisa* T. — *suavitudine* PAFR: *suavitudini* pr. B, *suavitate* TE et corr. B. — 30. *et vocis remissione* om. PF. — 31. *remissa voce* om. PAFT. — 41. *sunt in octo partes alias distributae* PBT, *sunt in octo alias distributae* A, *sunt in alias partes octo distributae* R, quibuscum v. *sunt* ante v. *in* collocavimus: *in octo partes alias distributae* (om. *sunt*) F, *in octo alias distributae sunt* E.

in octo alias distributae, harum octo partium quae cuiusque idonea pronuntiatio sit, demonstrandum videtur. XIV. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quam sedatissima et depressisima voce uti conveniet; ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus. Cum autem est in demonstratione, voce paullulum attenuata, crebris intervallis et divisionibus uti oportebit, ut ipsa pronuntiatione eas res, quas demonstrabimus, inserere atque intersecare videamur in animis auditorum. Cum autem sermo in narratione est, tum vocum varietates opus sunt, ut, quo quidque pacto gestum sit, ita narrari videatur. Strenue quod volumus ostendere factum, celeriuscule dicemus; at aliud otiose, retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, maeste, hilare in omnes partes commutabimus ut verba, ita pronuntiationem. Si qua inciderint in narrationem dicta, rogata, responsa, si quae admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animum advertemus, ut omnium personarum sensus atque animos voce exprimamus. 25. Sin erit sermo in iocatione, leniter tremebunda voce, cum parva significatione risus, sine ulla suspicione mimae cachinnationis leviter oportebit a sermone serio torquere ad liberalem iocum vocem. Cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem aut per distributionem faciendum est, in continuatione, adaucto mediocriter sono vocis, verbis continuandis vocem quoque iungere oportebit et torquere sonum et celeriter cum clamore verba conficere, ut vim volubilem orationis vociferatio consequi possit; in distributione ab imis faucibus exclamationem quam clarissimam adhibere oportet; et quantum spatii per singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula intervalla spatii consumere iubemur. In amplificationibus, cum cohortatione utemur voce attenuatissima, clamore leni, sono aequabili, commutationibus crebris, maxima celeritate; in conquestione utemur voce depressa, inclinato sono, crebris intervallis, longis spatiis, magnis commutationibus. XV. De figura vocis satis dictum est: nunc de corporis motu dicendum videtur.

26. Motus est corporis gestus et vultus moderatio quaedam, quae pronuntianti convenit et probabiliora reddit ea, quae pronuntiantur. Convenit igitur in vultu pudorem et acrimoniam esse; in gestu nec venustatem conspiciendam nec turpitudinem esse, ne aut histriones aut operarii videamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas vox est distributa, motus quoque corporis ratio videtur esse accommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate, stantes in vestigio, levi dexterae motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate vultus ad sermonis sententias accommodata; sin erit in demonstratione sermo, paullulum corpus a cervicibus demittemus; nam hoc est a natura datum,

---

1. *harum octo partium quae* PABFT,L: *quae* E. — 8. *varietates opus sunt* T: *varietates opossunt* (sic) pr. P, *varietates poni possunt* AFR et corr. P, *varietate opus est* E et, ut videtur, B. — 12. *hilare* PAFT: *hilariter* BRE. — 13. *narrationem* PBRT cum optimis apud Oudend.: *narratione* AFE. — 17. *mimae*] *nimiae* PAFRT. probb. Graev. et Oud., *mimicae* de Ern. suspic. Sch. Ut nos, Cod. Fabric. et, ut videtur, B. — *leniter* PBFRT. — 23. *distributione vocem ab* PBFRT. — 24. *exclamatione quam clarissima* PABFT. — 34. *inesse* B, L. — 35. *conspiciendam* PABFRT: *conspicuam* cum aliis et Lamb. E.

ut quam proxime tum vultum admoveamus ad auditores, si quam rem docere eos et vehementer instigare velimus; sin erit in narratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paullo ante demonstrabatur in dignitate; sin in iocatione, vultu quandam debebimus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. 27. Si contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili vultu, acri aspectu utemur; sin contentio fiet per distributionem, celeri proiectione brachii, inambulatione, pedis dextri rara supplosione, acri et defixo aspectu uti oportebit. Si utemur amplificatione per cohortationem, paullo tardiore et consideratiore gestu conveniet uti, similibus ceteris rebus atque in contentione per continuationem; sin utemur amplificatione per conquestionem, feminis plangore et capitis ictu, nonnunquam sedato et constanti gestu, maesto et conturbato vultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotii, qui motus corporis exprimere verbis, imitari scriptura conatus sim voces. Verum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset; nec, si id fieri non posset, hoc, quod feci, fore inutile putabam, propterea quod hic admonere voluimus, quod oporteret: reliqua trademus exercitationi. Hoc scire [tamen] oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi videatur.

XVI. 28. Nunc ad thesaurum inventorum atque ad omnium partium rhetoricae custodem, memoriam transeamus. Memoria utrum habeat quiddam artificii, an omnis ab natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc perinde atque constet in hac re multum valere artem et praeceptionem, ita ea de re loquemur. Placet enim nobis esse artificium memoriae; quare placeat, alias ostendemus; in praesentia cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sunt igitur duae memoriae: una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quae nostris animis insita est et simul cum cogitatione nata; artificiosa est ea, quam confirmat inductio quaedam et ratio praeceptionis. Sed quia in ceteris rebus ingenii bonitas imitatur saepe doctrinam, ars porro naturae commoda confirmat et auget, item fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiosae. 29. Porro haec artificiosa naturae commoda retinet et amplificat ratione doctrinae. Quapropter et naturalis memoria praeceptione confirmanda est, ut sit egregia; et haec, quae doctrina datur, indiget ingenii. Nec hoc magis aut minus in hac re quam in ceteris artibus fit, ut ingenio doctrina, praeceptione natura nitescat. Quare et illis, qui natura memores sunt, utilis haec erit institutio; quod tute paullo post poteris intelligere. Quodsi illi freti ingenio suo nostri non indigent, tamen ista causa daretur, quare iis, qui minus ingenii habent, adiumento velimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex

7. *proiectione*] *porrectione* Libri noti. Ut nos Lambino auctore E. Cfr. Cic. Orat. 18. Quinctil. 11, 3, 84. — 12. *gestu*] *gemitu* T. — 14. *et imitari* PBFRT. — 17. *quod* PFT, L: *quid* ABRE. (Est: «tantum dumtaxat, quantum necesse esset.») — 18. *scire* (om. *tamen*) PAFT, *tamen scire* BR, L. Nos seclusimus. — 22. *quiddam* PBFRT: *quidquam* AE. — *ab* PFT: *a* ABRE. — 23. *magis* om. PAF. — 26. *sit ea* BRT: *sit eas* pr. P, *sint eas* AF et corr. P, *ea sit* E. — 31. *item* PAFT: *ita* BRE. — 33. *et* om. PAFRT. — 39. *nostri* BR: *nostro* E. (Ceteri nostri corrupti.)— *indigerent* PAFT. — *daretur* cum nostris sex ceteri libri noti: *datur* E.

locis et imaginibus. Locos appellamus eos, qui breviter, perfecte, insignite aut natura aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere et amplecti queamus, ut aedes, intercolumnium, angulum, fornicem et alia, quae his similia sunt. Imagines sunt formae quaedam et notae et simulacra eius rei, quam meminisse volumus; quod genus, equi, leonis, aquilae memoriam si volemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit.

30. Nunc, cuiusmodi locos invenire et quo pacto reperire et in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. XVII. Quemadmodum igitur, qui litteras sciunt, possunt id, quod dictatum est, scribere et recitare, quod scripserunt, ita qui μνημονικὰ didicerunt, possunt, quae audierunt, in locis collocare et ex his memoriter pronuntiare. Loci enim cerae aut chartae simillimi sunt, imagines litteris, dispositio et collocatio imaginum scripturae, pronuntiatio lectioni. Oportet igitur, si volumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur, quo secius, quotoquoque loco libebit, vel ab superiore vel ab inferiore vel a media parte imagines sequi et ea, quae mandata locis erunt, edere possimus. XVIII. Nam ut, si in ordine stantes notos complures viderimus, nihil nostra intersit, utrum ab summo an ab imo an ab medio nomina eorum dicere incipiamus, item in locis ex ordine collocatis eveniet, ut in quamlibet partem, quotoquoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere possimus id, quod locis mandaverimus. 31. Quare placet et ex ordine locos comparare; et locos, quos sumpserimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis haerere possint. Nam imagines sicut litterae delentur, ubi nihil utimur: loci tamquam cera remanere debent. Et, ne forte in numero locorum falli possimus, quintum quemque placet notari; quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, in decimo aliquem notum, cui praenomen sit Decimo; deinde facile erit deinceps similes notas quinto quoque loco collocare. XIX. Item commodius est in derelicta quam in celebri regione locos comparare, propterea quod frequentia et obambulatio hominum conturbat et infirmat imaginum notas, solitudo conservat integra vi simulacrorum figuras. Praeterea dissimiles forma atque natura loci comparandi sunt, ut distincte interlucere possint. Nam si qui multa intercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine [locorum], ut ignoret, quid in quoque loco collocarit. Et magnitudine modica et

---

6. *leonis* Voss. I. III. Leid. III. IV. Ed. Mediol.: *leones* PABFRTE. — *aquilae memoriam si* R cum aliis: *aquilae si* PAFT, *aquilae, quorum memoriam si* E. — 7. *in locis certis* B, *locis certis* PFR, *certis locis* T. (Infra praepositio non omittitur, nisi quod v. 15 pro *ut in* habent *uti* PA.) — 19. *sequi et ea* PB: *sequi ut et ea* AF, *sequi, ut ea* RE. (*sequi ut possimus edere ea* T.) — 20. *edere possimus* PAF: *edere et proferre possimus* R, *videre et proferre possimus* BE. (v. *proferre* non est nisi gloss. v. *edere*; *ταυτολογίαν* autem tollere conati sunt, pro hoc scribentes *videre.*) — 27. *utimur* PABFRT cum Codd. tantum non omnibus: *illis utimur* E. — 29. *quemque* PABFRT: *quemque locum* E. — 30. *in* PFRT: *et in* ABE. — 35. *integra vi* PFT, Erf.: *integras* ABRE. — 36. *qui* PBFRT: *quis* AE. — 37. *locorum* om. PAFT. Nos seclusimus. — *et ignorabit*, quod ex aliis placebat Oudendorpio, unus nostrorum B. — 38. *in quoque* PAFRT; *in quoquo* B, *quoque in* E.

mediocres locos habere oportet. Nam et praeter modum ampli vagas imagines reddunt et nimis angusti saepe non videntur posse capere imaginum collocationem. 32. Tum nec nimis illustres nec vehementer obscuros locos haberi oportet, ne aut obcaecentur tenebris imagines aut splendore praefulgeant. Intervalla locorum mediocria esse placet, fere paullo plus aut minus pedum tricenum. Nam ut aspectus, ita cogitatio minus valet, sive nimis procul removeris, sive vehementer prope admoveris id, quod oportet videri. Sed quamquam facile est ei, qui paullo exploraverit, et quamvis multos et idoneos locos comparare, tamen si quis satis idoneos invenire se non putabit, ipse sibi constituat quam volet multos licebit. Cogitatio enim quamvis regionem potest amplecti et in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari et architectari. Quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmet ipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere et idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus.

XX. 33. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet et ex omnibus verbis notas nobis similitudines eligere debemus, duplices similitudines esse debent, unae rerum, alterae verborum. Rerum similitudines exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus; verborum similitudines constituuntur, cum unius cuiusque nominis et vocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam saepe una nota et imagine simplici comprehendemus, hoc modo: ut, si accusator dixerit ab reo hominem veneno necatum et hereditatis causa factum arguerit et eius rei multos dixerit testes et conscios esse: si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse volemus, in primo loco rei totius imaginem conformabimus: aegrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus; si eum non agnoverimus, aliquem aegrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem venire possit, et reum ad lectum eius adstituemus, dextera poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. Hoc modo et testium et hereditatis et veneno necati memoriam habere poterimus. 34. Item deinceps cetera crimina ex ordine in locis ponemus; et, quotiescunque rem meminisse volemus, si formarum dispositione et imaginum diligenti notatione utemur, facile ea, quae volemus, memoria consequemur. XXI. Cum verborum similitudines imaginibus exprimere volemus, plus negotii suscipiemus et magis ingenium nostrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit: *Iam domuitionem reges Atridae parant.* In primo

---

6. *item* ABFT. — 9. *paullo exploraverit* PAFT: *paullo plura exploraverit* BRE. — *et quamvis* PAFRT: *quamvis* BE. — 10. *quis satis idoneos* B: *quis adis idoneos* pr. P, *quis ad ista idoneos* AFR et corr. P, *quis ad ista idoneum* T, *quis ad ista satis idoneos* E. Recte Baiterus perspexit, vv. *ad ista* orta esse ex corrupto v. *satis*, quocirca illa h. l. expunximus cum B, qui ea ante v. *comparare* inculcavit. — 12. *suum arbitrium* PAFRT: *suum commodum et arbitrium* E cum B aliisque. Est gloss. — 18. *notas*] Malim *notatas*. Vide C. 22. §. 37. Or. (*notas debere similitudines* Ernestii operae.) — 24. *ab reo* om. AT. — 26. *ut defendendum* Ernestii operae. — 29. *de non imo* Iac. Gronovius. (*non* om. PF et pr. A.) — 31. *dextera* PABT: *dextra* FRE. — *domi ultionem* utroque loco libri, etiam nostri. Correxit Victorius. — *In primo loco* Sch.: *in loco* cum Codd. etiam nostris E. Scriptum erat: *in I. loco.*

loco constituere oportet manus ad caelum tollentem Domitium, cum a Regibus Marciis loris caedatur. Hoc erit, *Iam domuitionem reges.* In altero loco Aesopum et Cimbrum † subornari Iphigeniam, Agamemnonem et Menelaum. Hoc erit, *Atridae parant.* Hoc modo omnia verba erunt expressa. Sed haec imaginum conformatio tum valet, si naturalem memoriam exsuscitaverimus hac notatione, ut, versu posito, ipsi nobiscum primum transeamus bis aut ter eum versum, deinde cum imaginibus verba exprimamus. Hoc modo naturae suppeditabit doctrina. † Nam utraque altera separata minus erit firma, ita tamen ut multo plus in doctrina atque arte praesidii sit. Quod docere non gravaremur, ni metueremus, ne, cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode servaretur haec dilucida brevitas praeceptionis.

35. Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmae et ad monendum idoneae sint, partim imbecillae et infirmae, quae vix memoriam possint excitare, qua de causa utrumque fiat, considerandum est; ut, cognita causa, quas vitemus et quas sequamur imagines, scire possimus. XXII. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. Nam si quas res in vita videmus parvas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus; propterea quod nulla nisi nova aut admirabili re commovetur animus. At si quid videmus aut audimus egregie turpe aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consuevimus. Itemque quas res ante ora videmus aut quod recens audivimus, obliviscimur plerumque; quae acciderunt in pueritia, meminimus optime saepe; nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quod usitatae res facile e memoria elabuntur, insignes et novae manent diutius. 36. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quod quotidie fiunt; at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt, et solis eclipses magis mirantur quam lunae, propterea quod hae crebriores sunt. Docet ergo se natura vulgari et usitata re non exsuscitari, novitate et insigni quodam negotio commoveri. Imitetur ars igitur naturam et, quod ea desiderat, inveniat; quod ostendit, sequatur. Nihil est enim, quod aut natura extremum invenerit aut doctrina primum; sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, [et] exitus disciplina comparantur. 37. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime potest. Id accidet, si quam maxime notatas similitudines constituemus; si non mutas nec vagas, sed

2. *Regibus* Graevius: *regibus* cum Codd. E. — 3. *subornari* PABFRT: *subornare* E. Locus est desperatus; varietatem vide in Graevio-Oudendorpiana et in Programm. Turic. a. 1844., ex qua fortasse hoc prodit: *subornari in Iphigeniam* (immolandam) *a Calchante Agamemnonem et Menelaum.* (*subornatam agentes Iphigeniam* Lindem.) — 8. *suppeditabitur* PAF, L. — 9. *Nam* cet.] Hic quoque locus propter multiplicem lect. varietatem prorsus incertus est. Ut nos, E: sed fuit aut: *nam utraque ab altera separata minus erit firma;* aut: *nam utraque ex (ab) altera parata magis erit firma* Sch., vel *minus erit infirma;* aut: *nam utraque alteri comparata (gepaart) magis erit firma (comparata* habet A). Vide Graevio-Oud. et Progr. Tur. — 14. *imbecillae* P et duo Gryphii: *imbecilles* cum ceteris E. — 21. *ridiculum*] *periculosum* B et alii nonnulli. — 22. *aut quod*] *ut quod* (in rasura) P, *at quod* AT et (superscr. *aut)* F, *et* (sine *quod)* R, *aut* (sine *quod)* BE. — *recens* ABFT et corr. P: om. *recens* RE et pr. P. — 23. *audivimus* PABFRT: *audimus* E. — 28. *propterea quod* PAFRT: *quoniam* BE. — 30. *ars igitur* PF: *igitur ars* ABRE. (*ergo ars* T.) — 33. *et* om. pr. P, ac de Ernestii suspic. Sch. Nos seclusimus. — 36. *notatas* B, codices aliquot Oudendorpii, duo (AE) Lindemanni, Interpres Graecus: *notas* PAFRTE.

aliquid agentes imagines ponemus; si egregiam pulchritudinem aut unicam turpitudinem eis attribuemus; si aliquas exornabimus, ut si coronis aut veste purpurea, quo nobis notatior sit similitudo; aut si quam rem deformabimus, ut si cruentam aut coeno oblitam aut rubrica delibutam inducemus, quo magis insignita sit forma; aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuemus; nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. Nam, quas res veras facile meminimus, easdem fictas et diligenter notatas meminisse non difficile est. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renovandarum causa celeriter animo pervagemur.

XXIII. 38. Scio plerosque Graecos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum verborum imagines conscriberent, uti, qui eas ediscere vellent, paratas haberent, ne quid in quaerendo operae consumerent. Quorum rationem aliquot de causis improbamus: primum, quod in verborum innumerabilium multitudine ridiculum sit mille verborum imagines comparare. Quantulum enim poterunt haec valere, cum ex infinita verborum copia modo aliud, modo aliud nos verbum meminisse oportebit? Deinde cur volumus ab industria quemquam removere, ut ne quid ipse quaerat, cum nos illi omnia parata quaesitaque tradamus? Praeterea similitudine alia alius magis commovetur. Nam ut saepe, formam si quam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quod alii videtur aliud, item fit in imaginibus, ut, quae nobis diligenter notata sit, ea parum videatur insignis aliis. 39. Quare sibi quemque suo commodo convenit imagines comparare. Postremo praeceptoris est docere, quemadmodum quaeri quidque conveniat, et unum aliquod aut alterum, non omnia, quae eius generis erunt, exempli causa subiicere, quo res possit esse dilucidior. Ut cum de prooemiis quaerendis disputamus, rationem damus quaerendi, non mille prooemiorum genera conscribimus, ita arbitramur de imaginibus fieri convenire.

XXIV. Nunc, ne forte verborum memoriam aut nimis difficilem aut parum utilem arbitrere, [et] ipsarum memoria rerum contentus sis, quod et utiliores sint et plus habeant facilitatis, admonendus es, quare verborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui velint res faciliores sine labore et molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc verborum memoriam inducimus, ut versus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quae pertinet ad utilitatem, confirmetur; ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. 40. Sed cum in omni disciplina infirma est artis praeceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum vero in *μνημονικοῖς* minimum valet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quam plu-

---

2. *aliquas* PAFRT cum aliis: *aliquam rem* B, *aliqua re* E. — 4. *quam rem* PABFRT, alii: *qua re* E. — 8. *difficile est* PABFRT: *est difficile* E. — 10. *pervagemur* AF et corr. T: *pervagemus* PB et pr. T, *percurramus* RE. — 16. *hae* B Lindemanni et Lambino auctore Sch. (Refertur ad *verba.*) — 22. *item* PABFT et corr. R: *ita* E et pr. R. — 23. *notata sit* T: *nota sit* PAFR, *note sint* B, *notatae sint* E. — *ea parum videatur insignis* PAFRT: *eae parum videantur insignes* BE. — 32. *et* om. PFRT, *ipsarumque* T. Nos seclusimus.

rimos locos ut habeas et quam maxime ad praecepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conveniet. Non enim, sicut a ceteris studiis abducimur nonnunquam occupatione, item ab hac re nos potest causa deducere aliqua. Nunquam est enim, quin aliquid memoriae tradere velimus et tum maxime, cum aliquo maiore negotio detinemur. Quare cum sit utile facile meminisse, non te fallit, quod tanto opere utile sit, quanto labore sit appetendum; quod poteris existimare, utilitate cognita. Pluribus verbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tuo studio diffisi aut minus, quam res postulat, dixisse videamur. De quinta parte rhetoricae deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta et, quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

RHETORICORUM
AD
C. HERENNIUM
LIBER QUARTUS.

I. 1. Quoniam in hoc libro, Herenni, de elocutione conscripsimus et, quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus et id fecimus praeter consuetudinem Graecorum, qui de hac re scripserunt, necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilii demus. Atque hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quod in superioribus libris nihil neque ante rem neque praeter rem locuti sumus. Nunc, si pauca, quae res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita, ut instituimus, persolvemus. Sed facilius nostram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoveris.

Compluribus de causis putant oportere, cum ipsi praeceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, unius cuiusque generis ab oratore aut poëta probato sumptum ponere exemplum. Et primum se id modestia commotos facere dicunt, propterea quod videatur esse ostentatio quaedam non satis habere praecipere de artificio, sed etiam ipsos videri velle artificiose gignere exempla: hoc est, inquiunt, ostentare se, non ostendere artem. 2. Quare pudor imprimis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere et deridere videamur. Etenim cum possimus ab Ennio sumptum aut a Graccho ponere

---

2. *convenit* PABF, *conveniat* R. — 4. *item* PFT: *ita* ABRE. — 8. *quod* om. AF et pr. P. — 13. *Herenni* PABFRT, ut Lib. II.: *C. Herenni* E. — 14. *nostris exemplis* cum Codd. adhuc notis etiam PABFRT: *nostris* E om. — 20. *uti* B, L. — 22. *disputant* AF et Cod. Medic. prob. Graevio. — 26. *etiam ipsos* PBR, *et in ipsos* A, *et ipsos* F, *ipsos etiam* E, *ipsos* om. *etiam* T. — 27. *inquit* F.

exemplum, videtur esse arrogantia illa relinquere et ad sua devenire. Praeterea exempla testimoniorum locum obtinent. Id enim, quod admonuerit et leviter fecerit praeceptio, exemplo sicut testimonio comprobatur. Non igitur ridiculus sit, si quis in lite aut in iudicio † domesticis testimoniis pugnet [et sui ipsius abutatur exemplo]? Ut enim testimonium, sic exemplum rei confirmandae causa sumitur. Non ergo oportet hoc nisi a probatissimo sumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. Etenim necesse est aut se omnibus anteponant et sua maxime probent aut negent optima esse exempla, quae a probatissimis oratoribus aut poëtis sumpta sint. Si se omnibus anteponant, intolerabili arrogantia sunt; si quos sibi praeponant et eorum exempla suis exemplis non putent praestare, non possunt dicere, quare sibi illos anteponant. II. Quid, ipsa auctoritas antiquorum non cum res probabiliores, tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit? Immo erigit omnium cupiditates et acuit industriam, cum spes iniecta est posse imitando Gracchi aut Crassi consequi facultatem. 3. Postremo hoc ipsum summum est artificium res varias et dispares in tot poëmatis et orationibus sparsas et vage disiectas ita diligenter eligere, ut unum quodque genus exemplorum sub singulos artis locos subiicere possis. Hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborem non fugissemus; nunc sine summo artificio non potest fieri. Quis est enim, qui, nisi summe teneat artem, possit ea, quae iubeat ars, de tanta et tam diffusa scriptura notare et separare? Ceteri, cum legunt orationes bonas aut poëmata, probant oratores et poëtas neque intelligunt, qua re commoti probent; quod scire non possunt, ubi sit nec quid sit nec quo modo factum sit id, quod eos maxime delectet. At is, qui et haec omnia intelligit et idonea maxime eligit et omnia in arte [maxime] scribenda redigit in singulas rationes praeceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit. Hoc igitur ipsum maximum artificium est in arte sua posse et alienis exemplis uti.

4. Haec illi cum dicunt, magis nos auctoritate commovent quam veritate disputationis. Illud enim veremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea steterint ii, qui et inventores huius artificii fuerunt et vetustate iam satis omnibus probati sunt.

---

2. *Id enim*] *Etenim* PFRT, alii, prob. Ernestio. Videtur tamen e praecedd. repetitum. — 4. *domesticis* cet.] Turbata haec: *domestico pugnet* AFT et pr. P, *domestico pugnans ederit* (sic) *exemplum* rc. F, *domestico testimonio pugnet* R. (*domesticis testimoniis pugnet* rc. P.) — 5. *et sui ipsius abutatur exemplo*] *suo ipsius testimonio abutantur*, (om. *et*) R, *et si ipsius testimonio dederit exemplum abutatur* T. Haec omnia om. PABF. Nos cum E seclusimus. — 8. *id ipsum* B et corr. R, item alii, prob. Oud. — 10. *anteponunt* - - *praeponunt* - - *putant* de Ern. sententia Sch., et *putant* saltem habent B aliique. — 13. *Quid* PAFT: *Quid igitur* BRE. — *non* pr. P confirmans Ernestii coni., receptam a Sch., *nam* ABFRTE et corr. P. — 17. *summum est* PBFRT, L: *est summum* AE. — *poëmatis* PA, L: *poëmatibus* BFRTE. — 26. *nec*] *aut* BR. — 27. *At* om. FT et pr. P. — 28. *maxima* T et pr. P, *maximae* corr. P. Expunxit Sch., nos seclusimus. Fortasse tamen fuit *cum maxime*, «eo ipso tempore, quo scribenda erat,» ut §. 9. Or. — 29. *ipsum* om. Ernestii operae. — 31. *magis nos auctoritate* BR, ut videtur, et Ernestio auctore Sch.: *magis nos auctoritate sua* cum Codd. aliq. et Lamb. E, *magis nova auctoritate* PAF, sine *sua*, quod tamen fortasse in his excidit una cum seqq.; *magis nova auctoritate nos* T sine *sua*. (Fort. in *noua* [PAF] latet *nos sua*. Bait.) — *commovent quam veritate* om. PAF. — 32. *enim* om. T. — 33. *ab ea* PABFRT: *ab ea parte* cum tribus Codd. Grut. E.

Quodsi, illorum auctoritate remota, † res omnes volent cum re comparare, intelligent non omnia concedenda esse antiquitati. III. Primum igitur, quod ab eis de modestia dicitur, videamus, ne nimium pueriliter proferatur. Nam si tacere aut nihil scribere modestia est, cur quidquam scribunt aut loquuntur? Sin aliquid suum scribunt, cur, quo secius omnia scribant, impediuntur modestia? Quasi si quis ad Olympiacum cum venerit cursum et steterit, ut mittatur, impudentes dicat esse illos, qui currere coeperint, ipse intra carceres stet et narret aliis, quomodo Ladas aut Boius cum Sicyoniis cursitarint, sic isti, cum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificii, elaborent, aiunt facere immodeste; ipsi aliquem antiquum oratorem aut poëtam laudant aut scripturam, sic ut in stadium artis rhetoricae prodire non audeant. 5. Non ausim dicere, sed tamen vereor, ne, qua in re laudem modestiae venentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi vis? aliquis inquiet. Artem tuam scribis; gignis novas nobis praeceptiones; eas ipse confirmare non potes; ab aliis exempla sumis. Vide, ne facias impudenter, qui tuo nomini velis ex aliorum laboribus libare laudem. † Nam si eorum volumina prehenderint antiqui oratores et poëtae et suum quisque de libris sustulerit, nihil istis, quod suum velint, relinquetur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item convenit ut testimonia ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi neque testificandi causa, sed demonstrandi. Non enim, cum dicimus esse exornationem, quae verbi causa constet ex similiter desinentibus verbis, et ponimus hoc exemplum a Crasso, *quibus possumus et debemus*, testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum et testimonium: exemplo demonstratur id, quod dicimus, cuiusmodi sit; testimonio esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. 6. Praeterea oportet testimonium cum re convenire; aliter enim rem non potest confirmare. At id, quod illi faciunt, cum re non convenit. Quid ita? quia pollicentur artem se scribere et exempla proferunt ab iis plerumque, qui artem nescierunt. Tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraque faciunt, quam polliceri videntur. Nam cum scribere artem instituunt, videntur dicere se excogitasse, quod alios docerent; cum vero scribunt, ostendunt

1. *res* cet.] sic corrupte etiam nostri. (*rem omnino volent cum re* Sch. coni. Fort. *rationem volent cum ratione* Or., id quod probat Lindemann.) — 2. *concedenda esse* PABFT: *esse concedenda* RE. — 3. *inutiliter et pueriliter* BR, L. — 4. *ut* pr. P, *et* AFT. (*aut* BR et corr. P.) — 6. *si quis ad Olympiacum cum venerit* Sch. coni. firmata ab Oxon. uno et R: *si quis olympia convenerit* pr. P, *si quis ad olympiacum venerit* ABFTE et corr. P. — 7. *ut*] *unde* Ern. susp. Sed *ut mittatur* iunge cum seqq. *impudentes dicat* cet; non cum vv. *et steterit*. Est: «Statim ubi mittatur signum» cet. — *impudentes* PBR: *imprudentes* AF, *impudentesque* TE. — *dicat esse illos* PABFT: *dicat illos esse* R, *illos dicat esse* E. — 12. *studium* PAFT cum Codd. tantum non omnibus, *studio* R. (Lamb. coni. *stadium* firmant B et Lindemanni DE.) — 15. *novas nobis* PABFR: *nobis novas* TE. — 18. *Nam si* cet.] Locus corruptus. — 19. *de libris sustulerit* Turnebo auctore dedit E. Iam nostri sic: *de libris tuis tulerit* PA et corr. T, *de libris tulerit* R, *de libris suis tulerit* F, *de libris suis sumptum tulerit* B, *tulerit de libris tuis* pr. T. — 25. *quibus*] *quod* PAFRT cum Codd. tantum non omnibus. Litteras *od* P habet in rasura. Emendavit Lamb. e Cic. de Or. 1, 52. et habet *quibus* B. — *testimonium* BRT et pr. P: *non testimonium* AFE et corr. P. — 26. *hoc interest igitur* PAT.

nobis, quid alii excogitarint. IV. At hoc ipsum difficile est, inquiunt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laboriosum, an artificiosum? Si laboriosum, non statim praeclarum. Sunt enim multa laboriosa, quae si faciatis, non continuo gloriemini; nisi forte etiam, si vestra manu fabulas aut orationes totas transcripsissetis, gloriosum putaretis. Sin autem istud artificiosum egregium dicitis, videte, ne insueti rerum maiorum videamini, si vos parva res sicuti magna delectat. Nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. 7. Quisquis enim audierit de arte paullo plus, in elocutione praesertim, omnia videre poterit, quae ex arte dicuntur; facere nemo poterit nisi eruditus. Ut, si de tragoediis Ennii velis sententias eligere aut de Pacuvianis periodos, quia plane rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te litteratissimum putes, ineptus sis; propterea quod id facile faciat quivis mediocriter litteratus; item si, cum ex orationibus aut poëmatis elegeris exempla, quae certis signis artificii notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes, erres; propterea quod isto signo videmus te nonnihil huius rei [scire], aliis signis, multa scire intelligemus. Quodsi artificiosum est intelligere, quae sint ex arte scripta, multo est artificiosius ipsum scribere ex arte. Qui enim scribit artificiose, ab aliis commode scripta facile intelligere poterit; qui eliget facile, non continuo ipse commode scribit. Et, si est maxime artificiosum, alio tempore utantur ea facultate, non tum, cum parere ipsi et gignere et proferre debent. Postremo, in eo vim artificii consumant, ut ipsi ab aliis potius eligendi quam aliorum boni electores existimentur. Contra ea, quae ab iis dicuntur, qui dicunt alienis exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc, quae separatim dici possunt, consideremus.

V. Dicimus igitur eos cum ideo, quod alienis utantur, peccare, tum magis etiam delinquere, quod a multis exempla sumant. Sed de eo, quod postea diximus, ante videamus. Si concederem aliena oportere assumere exempla, vincerem unius oportere: primum, quod contra hoc nulla staret eorum ratio. Liceret enim eligerent et probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, vel poëtam vel oratorem, cuius auctoritate niterentur. Deinde interest magni eius, qui

---

1. *nobis . . . quid excogitarint* P, *nobis quid excogitarint* A, *nobis quod excogitarint* F. Fort. *nobis, alii quid excogitarint* Bait. — 6. *artificiosum et egregium* T. Ut nos, PABFR. — 8. *seligere* PAFT. — 9. *audivit de arte* PAB, *de arte audivit* FRT. — 11. *Ut* L: *Ita ut* PABFR, *Itaque* T. — 12. *periodos quia*] *nuntios sed quia* pr. P. (Memorabile illud *nuntios*, quod esset *τὰς τῶν ἀγγέλων καὶ ἐξαγγέλων ῥήσεις* ac vide etiam atque etiam, ne hoc v. parum intellectum pepererit monstra lectionum statim memoranda, inculcatum autem sit v. *periodos*, quia aptius non succurrebat. Quae enim, quaeso, ista oppositio *sententias*) (*periodos*? Praeterea in pr. P *sed quia* latere videtur *et quia*. Or.) — *pacuvianis num si quia* corr. P, *pacuvianis periodos. num si quia* AF, *pacuvianis periodis non si quia* B, *pacuvianis periodos non quia* R, *pachuvianis peryodos non si qui* T. Viden in istis *non si*, *num si*, *non* inesse vestigia v. *nuntios*? — 15. *poëmatibus* BRT. Ut nos, PAF. — 17. *huius rei* PAFRT: *eius* (om. *rei*) E. (*te nonnihil scire* B, Lamb.) — *scire* om. PAFT. Nos seclusimus. — 18. *multa te scire* RT. Ut nos, PABFE. — *intellegimus* (sic) FT. — 20. *scribet* B, L. — 21. *scribet* BT, L. — 28. *Dicimus*] *Omnes* B et pr. T. (Permutata inter se compendia *Dms.* et *Oms.* Bait.) — *igitur* PABFRT: *ergo* E. — *eos cum video, quod* ABFT: *eos tum ideo quod* corr. P (*eos id quod* pr. P), *eos omnes, ideo quod* E. — 29. *magis etiam* PABFRT: *etiam magis* E. — 32. *hoc* om. T. — *Licet* PAF.

discere vult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem; sin id desperabit, in paucis se exercebit; ipsis enim contentus erit; nec mirum, cum ipse praeceptor artis omnia penes unum reperire non potuerit. Allatis igitur exemplis a Catone, a Gracchis, a Laelio, a Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio ceterisque, item sumptis aliis a poëtis et historiarum scriptoribus, necesse erit eum, qui discet, putare ab omnibus omnia, ab uno pauca vix potuisse sumi. 8. Quare se unius alicuius esse similem satis habebit; omnia, quae omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. Ergo inutile est ei, qui discere vult, non putare unum omnia posse. Igitur nemo in hanc incideret opinionem, si ab uno exempla sumpsissent. Nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt neque unius alicuius aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus et poëtis exempla sumpserunt. Deinde, si quis velit artem demonstrare nihil prodesse ad discendum, non male utatur hoc adiumento, quod unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuvat eorum rationem, qui omnino improbant artem, id non ridiculum est ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. VI. 9. Nunc omnino aliunde sumenda non fuisse sic intellegemus. Primum omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eiusdem artificio debet esse; non ut, si quis purpuram aut aliud quidpiam vendens dicat, Sume a me; sed huius exemplum aliunde rogabo, tibi quod ostendam. Si merces ipsi qui venditant, aliunde exemplum quaeritent, aut in areis acervos se dicant tritici habere et eorum exemplum pugno non habeant, quod ostendant; si Triptolemus, cum hominibus semen largiretur, ipse ab aliis id hominibus mutuaretur; aut si Prometheus, cum mortalibus ignem dividere vellet, ipse a vicinis cum testa ambulans carbunculos corrogaret, non ridiculus videretur? Isti magistri, omnium dicendi praeceptores, non videntur sibi ridicule facere, cum id, quod aliis pollicentur, ab aliis quaerunt. Si qui se fontes maximos, penitus absconditos aperuisse dicat et haec sitiens cum maxime loquatur, neque habeat, qui sitim sedet, non rideatur? Isti cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicant et omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si, cum id polliceantur, arescant ipsi siccitate. Chares a Lysippo statuas facere

---

1. *sed* ex nostris dumtaxat B et corr. P; celeri quattuor etsi varie turbantes propendent in *au*, ut Cic. ad Att. 9, 2. Liv. 21, 10. — 3. *desperarit* A et corr. PF, *desperavit* R et pr. P, *desperare* pr. F. — 8. *putare ab omnibus* PABFRT: *ab omnibus putare* E. — 9. *se unius alicuius esse similem* T, Duisb.: *unius se alicuius esse similem* BR, *unius* (om. *se*) *alicuius esse similem* PAF, *si unius alicuius esse se similem* E. — 10. *omnia* seclusit E, expunxit Sch. Equidem attribuerim amplificationi. Or. — 12. *omnia posse* PAFRT: *posse omnia* BE. — 19. *horum* PAFRT, L. — 21. *sumenda non fuisse sic int.* PABFRT: *sic intelligemus sumenda non fuisse* E. — 26. *tibi quod* P, Oxon. unus, L: *tibique* ABFRTE. — *mercem* ABFR et pr. P. — 27. *quaer. aut in areis acervos* T: *quaeritent aliud mercis, aut si acervos* E. (Celeri nostri varie corrupti.) — 31. *ridiculus* PABFRT: *ridiculum* E. — 34. *haec* PAFT: *hoc* BRE. — *cum* B: *tum* PAFT, *quam* RE. — 38. *polliceantur* PABRT: *polliceantur aliis* FE.

non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronis, brachia Praxitelae, pectus Polycleti, ventrem et crura * *; sed omnia coram magistrum facientem videbat, ceterorum opera vel sua sponte poterat considerare. Isti credunt eos, qui haec velint discere, alia ratione doceri posse commodius. VII. 10. Praeterea ne possunt quidem ea, quae sumuntur ab aliis, exempla tam esse accommodata ad artem quam propria; propterea, quod in dicendo leviter unus quisque locus plerumque tangitur, ne ars appareat, in praecipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla, uti in artis formam convenire possint, et post in dicendo, ne possit ars eminere et ab omnibus videri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremo haec quoque res nos duxit ad hanc rationem, quod nomina rerum Graeca, quae convertimus, ea remota sunt a consuetudine. Quae enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo haec asperiora primo videantur necesse est, idque fiet rei, non nostra difficultate. Reliquum scripturae consumetur in exemplis; haec aliena si posuissemus, factum esset, ut, quod commodius esset in hoc libro, id nostrum non esset; quod asperius et inusitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de causis, cum artis inventionem Graecorum probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus.

Nunc tempus postulat, ut ad elocutionis praecepta transeamus. Bipartita igitur erit nobis elocutionis praeceptio. Primum dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse; deinde ostendemus, quas res semper habere debeat. VIII. 11. Sunt igitur tria genera, quae genera nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non vitiosa consumitur; unam gravem, alteram mediocrem, tertiam attenuatam vocamus. Gravis est, quae constat ex verborum gravium lêvi et ornata constructione. Mediocris est, quae constat ex humiliore neque tamen ex infima et pervulgatissima verborum dignitate. Attenuata est, quae demissa est usque ad usitatissimam puri consuetudinem sermonis.

In gravi figura consumetur oratio, si, quae cuiusque rei poterunt ornatissima verba reperiri sive propria sive extranea, unam quamque in rem accommodabuntur; et, si graves sententiae, quae in amplificatione et commiseratione tractantur, eligentur; et, si exornationes sententiarum aut verborum, quae gravitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. 12. In hoc genere figurae erit hoc exemplum: Nam quis est vestrûm, iudices, qui satis idoneam possit in eum poenam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere comparari, quod huic maleficio dignum supplicium potest inveniri? In iis, qui violassent ingenuam, matremfamilias constuprassent,

2. *Polycleti, ventrem et crura . . . . sed* RT: *Polycleti sed* PABFE. (Post v. *crura* excidit artificis nomen.) — 3. *poterat considerare* PBFRT: *considerare poterat* AE. — 9. *uti* PABFT: *ut* RE. — 18. *commodi* PAFT. — 19. *inusitatius* B et corr. P, L. — 23. *igitur erit* PAFT: *erit igitur* RE, *ergo erit* B. — 24. *debeat. Figurae orationis sunt tres. sunt* cet. PA, *debeat. Figurae orationis sunt III. quas figuras alii genera nominaverunt. in* B. — 28. *attenuatam* R et corr. P aliique pauci: *extenuatam* E cum ABFT et pr. P. — 29. *levi* PAF: *leni* T, *magna* BRE. — 30. *extenuata* R. — 31. *consuetudinem sermonis* PABFRT: *s. cons.* E. — 33. *extranea* PFT et pr. A: *translata* E cum BR et corr. A. — 41. *ingenuum* P et corr. F, *ingenium* T et pr. F.

pulsassent aliquem aut postremo necassent, maxima supplicia maiores consumpserunt; huic truculentissimo ac nefario facinori singularem poenam reliquerunt. Atque in aliis maleficiis ad singulos aut ad paucos ex alieno peccato iniuria pervenit; huius sceleris qui sunt affines, uno consilio universis civibus atrocissimas calamitates machinantur. O feros animos! o crudeles cogitationes! o derelictos homines ab humanitate! qui id agere ausi sunt aut cogitare potuerunt, quo pacto hostes, revulsis maiorum sepulchris, deiectis moenibus, ovantes irruerent in civitatem; quo modo deûm templis spoliatis, optimatibus trucidatis, aliis abreptis in servitutem, matribusfamilias et ingenuis sub hostilem libidinem subiectis, urbs acerbissimo concidat incendio conflagrata; qui se non putant id, quod voluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissimae patriae miserandum scelerati viderint cinerem. Nequeo verbis consequi, iudices, indignitatem rei; sed negligentius id fero, quia vos mei non egetis. Vester enim vos animus amantissimus rei publicae facile edocet, ut eum, qui fortunas omnium voluerit prodere, praecipitem proturbetis ex ea civitate, quam iste hostium spurcissimorum dominatu nefario voluerit obruere.

IX. 13. In mediocri figura versabitur oratio, si haec, ut ante dixi, aliquantulum demiserimus neque tamen ad infimum descenderimus, sic: Quibuscum bellum gerimus, iudices, videtis; cum sociis, qui pro nobis pugnare et imperium nostrum nobiscum simul virtute et industria conservare soliti sunt. Ii cum se et opes suas et copiam necessario norint, tum vero nihilo minus propter propinquitatem et omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus populus Romanus posset, scire et existimare poterant. Ii, cum deliberassent nobiscum bellum gerere, quaeso, quae res erat, qua freti bellum suscipere conarentur, cum multo maximam partem sociorum in officio manere intelligerent? cum sibi non multitudinem militum, non idoneos imperatores, non pecuniam publicam praesto esse viderent? non denique ullam rem, quae res pertineat ad bellum administrandum? Si cum finitimis de finibus bellum gererent, si totum certamen in uno proelio positum putarent, tamen omnibus rebus instructiores et apparatiores venirent; nedum illud imperium orbis terrae, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim vi, partim voluntate concesserunt, cum aut armis aut liberalitate a populo Romano superati essent, ad se transferre tantulis viribus conarentur. Quaeret aliquis: Quid? Fregellani non sua sponte conati sunt? Eo quidem isti minus facile conarentur, quod illi quemadmodum discessissent, vide-

---

3. *reliquerunt* F (id est, «posteris eam excogitandam siverunt»): *non reliquerunt* cum ceteris libris E (sed hic *non reliquerunt?* cum interrog. signo, aliter atque ceteri.) — *Atqui* Erf. L. — 7. *qui id* corr. P et Ern. Ceteri *quid.* — *possunt* PBFT. — 11. V. *conflagrata* sine causa seclusit E. — 15. *indigetis* T solus ex nostris. — 17. *hostium spurcissimorum* PBRT et corr. F: *spurcissimorum hostium* AE, *spurcissimorum* (om. *hostium*) pr. F. — 18. *voluit* PFR. — 23. Vv. *Et copiam* del. censebat Ern. vel leg. *et copias*; at vero hoc (militum numerum) ipsum significat etiam singul. — *necessario* PABFT: *necessariorum* RE. — *norunt* PABFT. — 28. *partem sociorum* PABRT: *sociorum partem* FE. — 30. *quae res* PAFRT: *quae* (om. *res*) BE. — *pertineat* BR et corr. A: *pertinet* PFT et pr. A, *pertineret* E. coni. — 33. *et apparatiores* PABR: *et paratiores* FT, *ac paratiores* E. — 35. *concesserunt* Voss. tert. Cod. Suffridi, Crat. L, Sch.: *consenserunt* PABFRTE. — 37. *isti minus* PAFT: *minus isti* RE. — 38. *descissent* PABFR, *desissent* T. Correxit Ernestius.

bant. Nam rerum imperiti, qui unius cuiusque rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ii per imprudentiam facillime deducuntur in fraudem; at ii, qui sciunt, quid aliis acciderit, facile ex aliorum eventis suis rationibus possunt providere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credet, tantam amentiam quemquam tenuisse, ut imperium populi Romani tentare auderet nullis copiis fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est. Quid aliud, nisi id, quod dico, potest esse?

X. 14. In attenuatae figurae genere, quod ad infimum et quotidianum sermonem demissum est, hoc erit exemplum: Nam ut forte hic in balneas venit, coepit, postquam perfusus est, defricari. Deinde, ubi visum est ire, ut in alveum descenderet, ecce ibi iste de transverso, Heus, inquit, adolescens, pueri tui modo me pulsarunt; satisfacias oportet. Hic, qui id aetatis ab ignoto praeter consuetudinem appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadem et alia dicere [coepit]. Hic vix tandem inquit: Sine me considerare. Tum vero iste clamare voce ista, quae vel facile cuivis rubores elicere posset: Ita petulans es atque acer, ut ne ad solarium quidem, ut mihi videtur, sed pone scenam et in eiusmodi locis exercitatus sis. Conturbatus est adolescens; nec mirum, cui etiamnunc paedagogi lites ad auriculas versarentur imperito huiusmodi conviciorum. Ubi enim iste vidisset scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine famae detrimento facere posset? 15. Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intelligi poterunt. Erit enim et attenuata verborum constructio quaedam et item alia in gravitate, alia posita in mediocritate.

Est autem cavendum, ne, dum haec genera consectamur, in finitima et propinqua vitia veniamus. Nam gravis figura, quae laudanda est, propinqua est ei, quae fugienda est; quae recte videbitur appellari, si sufflata nominabitur. Nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur saepe, ita gravis oratio saepe imperitis videtur ea, quae turget et inflata est, cum aut novis aut priscis verbis aut duriter aliunde translatis aut gravioribus, quam res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nam qui perduellionibus venditat patriam, non satis supplicii dederit, si praeceps in Neptunias depulsus erit lacunas. Poeniteat igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis. In hoc genus plerique cum declinant et ab eo, quo profecti sunt, aberrarunt, specie gravitatis falluntur nec perspicere possunt orationis tumorem. XI. 16.

---

4. *eventis* PT, L: *eventibus* AF, *eventu* BRE. — 5. *credet* PBT: *credat* AFRE. — 9. *attenuatae* Erf. Leid. I. et R: *attenuato* PABFTE. — 12. *est ire ut* BF: *est, ut* (om. *ire*) PARTE. (Post *ubi* inserit *ire* rc. corr. P.) — 13. *pulsarunt* PA: *pulsaverunt* BFRTE. — 15. *coepit* del. Sch. coni. Nos seclusimus. — 16 *clamare* PB: *coepit clamare* AFRTE. — 18. *quidem* AFR: *quidem idoneus* PBTE. — 21. *huiusmodi* ABF: *huismodi* P, *eiusmodi* RTE — 24. *ipsis*] *istis* Duisb. Sch., *his* L coni. Ut nos, nostri. — 28. *gravis figura* PFRT et pr. A: *gravis figurae* corr. A, *gravi figurae* BE. — 29. *ei* PAFRT: *ea* BE. — 34. *perduellibus* Lamb. — 35. *Penitet* (sic) PABFT. Ut nos, R. Verum vitium videtur subesse. An *Punite*, ex antiqua scr. *poenite*? Or. — 37. *declinant* Erf.: *declinassent* PAFTE, *declinavissent* BR, *declinarent* Oxonn. duo. Malim *declinarunt*. Or. — *aberrarunt* PAFT: *aberraverunt* BRE. — *specie* B: *spe* pr. P, *et specie* AFRTE et corr. P. — 38. *perspicere* PT: *prospicere* ABFRE.

Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si pervenire eo non potuerunt, errantes perveniunt ad confinium eius generis, quod appellamus [fluctuans et] dissolutum, eo quod sine nervis et articulis fluctuat huc et illuc nec potest confirmate neque viriliter sese expedire. Id est huiusmodi: Socii nostri cum belligerare nobiscum vellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam, quid possent facere, si quidem sua sponte facerent et non haberent hinc adiutores multos, malos homines et audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem; diffluit enim totus neque quidquam comprehendens perfectis verbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissima verborum attenuatione commode versari, veniunt ad aridum et exsangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: Nam istic in balneis accessit; ad hunc postea dicit, Hic tuus servus me pulsavit. Postea dicit hic illi, Considerabo. Post ille convicium fecit et magis magisque praesentibus multis clamavit. Frivolus hic quidem iam et illiberalis est sermo. Non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris verbis et electis compositam orationem. Omne genus orationis et grave et mediocre et attenuatum dignitate afficiunt exornationes, de quibus post loquemur; quae si rarae disponentur, distinctam sicuti coloribus, si crebrae collocabuntur, oblitam reddent orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut gravem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, ut facile satietas varietate vitetur.

XII. 17. Quoniam, quibus in generibus elocutio versari debeat, dictum est, videamus nunc, quas res debeat habere elocutio commoda et perfecta. Quae maxime admodum oratori accommodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegantia est, quae facit, ut unum quodque pure et aperte dici videatur. Haec distribuitur in latinitatem et explanationem. Latinitas est, quae sermonem purum conservat, ab omni vitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is latinus sit, duo possunt esse, soloecismus et barbarismus. Soloecismus est, cum in verbis pluribus consequens verbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, cum verbum aliquod vitiose effertur. Haec qua ratione vitare possimus, in arte grammatica dilucide dicemus. Explanatio est, quae reddit apertam et dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis verbis et propriis. Usitata sunt

---

2. *ad confinium eius generis* Erf. Duisb. et corr. P: *ad confinium genus eius generis* pr. P, *ad confine eius generis* B, *ad confine genus eius generis* AFTE, *ad confine genus eiusdem generis* R. — 3. Vv. *fluctuans et* om. Palat. Fabric. et tres Graevii. — Vv. *et dissolutum* om. AFT. Nos priora seclusimus, quia idem verbum recurrit in explicatione. Ceterum reliqui Codd., etiam nostri, incredibilem in modum turbant. — 5. *eiusmodi* PABFT. — 7. *hinc* ABFR et corr. P: *hic* E cum T et corr. P. — 13. *istic* PAFT: *iste istic* pr. B, *ille istic* R et corr. B, *istic ille* E. — *in balneis* PAFT: *in balneas* R, *ad balneas* BE. — 15. *ille* PABFRT: *ille huic* E. — 18. *puris et electis verbis* PBFT. — 20. *loquemur*] *queremus* (sic) F et pr. A. — 21. *obliquam* PABFRT. Emendavit Aldus. — *reddunt* PABFT. — 23. *facile* Ernestio suspectum del. Sch. in Ed. mai. -- 27. *maxime admodum*] *maxime ad modum* divise T aliique, *maxime ad commodum* Voss. II. III. Leid. II. et rc. corr. P, delevit *admodum* Lamb. Cfr. Hand Turs. I. p. 171. — *oratoris* BFRT et corr. P. — 33. *in* om. pr. P et Graev. — 36. *discemus* ABT.

ea, quae versantur in sermone et consuetudine quotidiana; propria, quae eius rei verba sunt aut esse possunt, qua de loquemur.

18. Compositio est verborum constructio, quae facit omnes partes orationis aequabiliter perpolitas. Ea conservabitur, si fugiemus crebras vocalium concursiones, quae vastam atque hiantem orationem reddunt, ut hoc est: Baccae aeneae amoenissimae impendebant. Et si vitabimus eiusdem litterae nimiam assiduitatem; cui vitio versus hic erit exemplo: (nam hic nihil prohibet in vitiis alienis exemplis uti:)

O Tite, tute, Tati, tibi tanta tyranne tulisti,

et hic eiusdem poëtae:

Quidquam quisquam cuiquam quod conveniat, neget.

Et, si eiusdem verbi assiduitatem nimiam fugiemus; ea est huiusmodi: Nam cuius rationis ratio non exstet, ei rationi ratio non est fidem habere. Et, si non utemur continenter similiter cadentibus verbis, hoc modo:

Flentes, plorantes, lacrimantes, obtestantes.

Et, si verborum transiectionem vitabimus, nisi quae erit concinna, qua de re posterius loquemur; quo in vitio est Lucilius assiduus, ut hoc est in priore libro:

Has res ad te scriptas, Luci, misimus, Aeli.

Item fugere oportet longam verborum continuationem, quae et auditoris aures et oratoris spiritum laedit. His vitiis in compositione vitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate.

XIII. Dignitas est, quae reddit ornatam orationem, varietate distinguens. Haec in verborum et in sententiarum exornationem dividitur. Verborum exornatio est, quae ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio est, quae non in verbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem.

19. Repetitio est, cum continenter ab uno atque eodem verbo in rebus similibus et diversis principia sumuntur, hoc modo: Vobis istud attribuendum est, vobis gratia est habenda, vobis ista res erit honori. Item: Scipio Numantiam sustulit, Scipio Karthaginem delevit, Scipio pacem peperit, Scipio civitatem servavit. Item: Tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum venire conaris? Audes verbum facere? audes quidquam ab istis petere? audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi concedi putes oportere? Non ius iurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in omni dedecore volutatus es? Haec exornatio cum mul-

---

3. *constructio aequabiliter (aequaliter* T) *perpolita* FT et pr. A, item Crat. Sch. Alii aliter; ut nos, inter nostros unus R, nisi quod habet *perpolitas aequaliter.* — 6. *aereae* PF, *ereae* A. (An *aeneae hederae amoenissime?* Or.) — 25. *et in sententiarum* PBFR: *sententiarum* (om. *in)* ATE. — 28. *dignitatem. M. Tulli Ciceronis ad herennium lib. IIII. explicit. Incipit liber V. feliciter. De verborum exornatione. Repetitio est* P ac similiter F. — 31. *gratia est* PABFRT: *gratia* (om. *est)* E. — *ista res* PABFRT: *res ista* E. — 37. *concedi putes* PABFRT: *putes concedi* E. — 38. *reliquisti*] *contempsisti* B et corr. A ex gloss.

tum venustatis habet, tum gravitatis et acrimoniae plurimum. Quare videtur esse adhibenda et ad ornandam et ad exaugendam orationem.

Conversio est, per quam non, ut ante, primum repetimus verbum, sed ad postremum continenter revertimur, hoc modo: Poenos populus Romanus iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit. Item: Ex quo tempore concordia de civitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est, res publica sublata est. Item: C. Laelius homo navus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis viris et studiosis amicus erat: ergo in civitate primus erat. Item: Nam cum istos, ut absolvant te, rogas, ut peierent, rogas; ut existimationem negligant, rogas; ut leges populi Romani tuae libidini largiantur, rogas.

XIV. 20. Complexio est, quae utramque complectitur exornationem, et hanc et quam ante exposuimus, ut et repetatur idem [primum] verbum saepius et crebro ad idem postremum revertamur, hoc modo: Qui sunt, qui foedera saepe ruperunt? Karthaginienses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt? Karthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformaverunt? Karthaginienses. Qui sunt, qui sibi postulant ignosci? Karthaginienses. Videte ergo, quam conveniat eos impetrare. Item: Quem senatus damnarit, quem populus Romanus damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum vos sententiis vestris absolvetis?

Traductio est, quae facit, uti, cum idem verbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, sed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in vita iucundius vita, is cum virtute vitam non potest colere. Item: Eum tu hominem appellas, qui si fuisset homo, nunquam tam crudeliter hominis vitam petisset? At erat inimicus. Ergo inimicum sic ulcisci voluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus? Item: Divitias sine divitum esse; tu virtutem praefer divitiis. Nam si voles divitias cum virtute comparare, vix satis idoneae tibi videbuntur divitiae, quae virtutis pedisequae sint. 21. Ex eodem genere est exornationis, cum idem verbum ponitur modo in hac, modo in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam studiose curas, quae tibi multas dabit curas? Item: Nam amari iucundum est, si curetur, ne quid insit amari. Item: Veniam ad vos, si mihi senatus det veniam. In his quattuor generibus exornationum, quae adhuc propositae sunt, non inopia verborum fit, ut ad idem verbum redeatur saepius; sed inest festivitas, quae facilius auribus diiudicari quam verbis demonstrari potest.

XV. Contentio est, cum ex contrariis verbis aut rebus oratio conficitur, hoc pacto: Habet assentatio iucunda principia, eadem exitus amarissimos affert. Item: Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes. Item: In otio tumultuaris; in tumultu es otiosus. In re fri-

---

2. *exaggerandam* T et rc. corr. F. Cfr. §. 34. — 8. *novus* PBFRT. (De A siletur.) Correxit Lamb. — 13. *primum* om. nostri omnes et plerique alii. Nos seclusimus. — 14. *postremo* T. — 18. *quam* PABFRT: *quid* cum Lamb. E. — 19. *Romanus* om. PFT. — 21. *uti* PAB: *ut* FRTE. — 24. *tu* om. PABFT. — *hominis vitam* PAFT: *vitam hominis* BRE. — 25. *petisset* PABFRT: *petiisset* E. — 30. *est exornationis* PABFRT: *exornationis est* E. — *ponitur modo* PBFRT: *modo ponitur* AE. — 31. *tibi multas* PABFT: *multas tibi* E. (om. *tibi* R.) — 32. *Nam amari* PABFT: *Amari* RE. Cfr. §. 25. bis. — 36. *festivitas* PABFRT: *festivitas quaedam* E.

gidissima cales; in ferventissima friges. Tacito cum opus est, clamas; ubi loqui convenit, obmutescis. Ades? abesse vis; abes? reverti cupis. In pace bellum quaeritas; in bello pacem desideras. In contione de virtute loqueris; in proelio prae ignavia tubae sonitum perferre non potes. Hoc genere si distinguemus orationem, et graves et ornati poterimus esse.

22. Exclamatio est, quae conficit significationem doloris aut indignationis alicuius per hominis aut urbis aut loci aut rei cuiuspiam compellationem, hoc modo: Te nunc alloquor, Africane, cuius mortui quoque nomen splendori ac decori est civitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine aluerunt inimicorum crudelitatem. Item: O perfidiosae Fregellae, quam facile scelere vestro contabuistis! ut, cuius nitor urbis Italiam nuper illustravit, eius nunc vix fundamentorum reliquiae maneant. Item: Bonorum insidiatores latrocinio vitam innocentissimi cuiusque petistis; tantamne ex iniquitate iudiciorum vestris calumniis assumitis facultatem! Hac exclamatione si loco utemur, raro et cum rei magnitudo postulare videbitur, ad quam volemus indignationem animum auditoris adducemus.

Interrogatio non omnis gravis est neque concinna, sed haec, quae, cum enumerata sunt ea, quae obsunt causae adversariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: Cum igitur haec omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab re publica removebas et abalienabas, an non? Et: Utrum aliquem exhortari oportuit, qui ista te prohiberet ac fieri non sineret, an non?

XVI. 23. Ratiocinatio est, per quam ipsi a nobis rationem poscimus, quare quidque dicamus, et crebro nosmet a nobis petimus unius cuiusque propositionis explanationem. Ea est huiusmodi: Maiores nostri si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum convictam putabant. Quo pacto? Quoniam, quam impudicam iudicarant, ea veneficii quoque damnata existimabatur. Quid ita? Quia necesse est eam, quae suum corpus addixerit turpissimae cupiditati, timere permultos. Quos istos? Virum, parentes, ceteros, ad quos videt sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? Quos tanto opere timeat, eos necesse est, ut, quoquo modo possit, veneficio petat. Cur? Quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconsideratam. Quid veneficii damnatam? [Quid?] Putabant impudicam quoque necessario. Quare? Quia nulla facilius ad id maleficium causa quam turpis amor et intemperans libido commovere potuit; cuius mulieris animus esset corruptus, eius corpus castum esse non putaverunt. Quid in viris? Idemne hoc observabant? Minime. Quid ita? Quia viros ad unum quodque maleficium singulae cupiditates impellunt:

---

5. *et graves et ornati* PABFRT: *et ornati et graves* E. — 11. *O* om. PBRT — 15. *assumetis* F et pr A, *assumpsistis* B et corr. A, item L. — 23. *et abalienabas* PBF: *et alienabas* TE. (om. R et corr. A.) — *exhortari* T: *exortari* B et corr. P, *exornari* E cum AFR et pr. P. — 24. *ista te* P: *ista* om. *te* E, *istec* (sic) B, *ista vel te ex* F, *illa* R, *ista et* T. — 30. *ea -- damnata existimabatur* PFT: *eam -- damnatam existimabant* ABRE. — 37. *Quid* ante *putabant* om. RT. Nos seclusimus. — 39. *cum cuius* PABFRT cum ceteris l bris. Emendavit Ern. — 41. *Idemne hoc* P aliique, Lamb.: *Idemne* (om. *hoc*) ABFRTE.

mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item: Bene maiores hoc comparaverunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, vita privarent. Quid ita? Quia, quam nobis facultatem fortuna dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paullo ante in amplissimo statu collocarat. Quid, quod exercitum contra duxit? Desino meminisse. Quid ita? Quia viri fortis est, qui de victoria contendant, eos hostes putare; qui victi sunt, eos homines iudicare, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, si vicisset, num idem fecisset? Non profecto tam sapiens fuisset. Cur igitur ei parcis? Quia talem stultitiam contemnere, non imitari consuevi. 24. Haec exornatio ad sermonem vehementer accommodata est et animum auditoris retinet attentum cum venustate sermonis, tum rationum exspectatione.

XVII. Sententia est oratio sumpta de vita, quae aut quid sit aut quid esse oporteat in vita, breviter ostendit, hoc pacto: Difficile est primum virtutes revereri, qui semper secunda fortuna sit usus. Item: Liber is est existimandus, qui nulli turpitudini servit. Item: Egens aeque est is, qui non satis habet, et is, cui satis nihil potest esse. Item: Optima vivendi ratio est eligenda; eam iucundam consuetudo reddet. Huiusmodi sententiae simplices non sunt improbandae, propterea quod habet brevis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiae, quod confirmatur subiectione rationis, hoc pacto: Omnes bene vivendi rationes in virtute sunt collocandae, propterea quod sola virtus in sua potestate est, omnia praeter eam subiecta sunt sub fortunae dominationem. Item: Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi, simul ac fortuna dilapsa est, devolant omnes. Cum enim recessit ea res, quae fuit consuetudinis causa, nihil superest, quare possint in amicitia teneri. Sunt item sententiae, quae dupliciter efferuntur [sine ratione et cum ratione]. Hoc modo sine ratione: Errant, qui in prosperis rebus omnes impetus fortunae se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus adversos reformidant. 25. Cum ratione, hoc pacto: Qui adolescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quod aetas illa non est impedimento bonis studiis. At hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime castigant, ut, quibus virtutibus omnem vitam tueri possint, eas in aetate maturissima velint comparare. Sententias interponi raro convenit, ut rei actores, non vivendi praeceptores videamur esse. Cum ita interponentur, multum afferent ornamenti. Necesse est enim, comprobet eam tacitus auditor, cum ad causam videat accommodari rem certam ex vita et moribus sumptam.

XVIII. Contrarium idem fere est, quod contentio. Contrarium est, quod ex rebus diversis duabus alteram breviter et facile confirmat, hoc

---

1. *deducit* RT. — *maiores nostri* ABFT. — 9. *Cur* PABFRT: *Quid* E. — 12. *cum* PBFT: *tum* RE (et fort. A). — 16. *plurimum* Ranconeto auctore L. — 18. *satis nihil* PAFRT: *nihil satis* BE. — 29. Vv. *sine ratione et cum ratione* om. PBFRT. Nos seclusimus. — 38. *videamur esse* PABRT: *esse videamur* FE. — 39. *comprobet eam* PAFRT: *probet eam* B, *eam comprobet* E. — 42. Vv. *Contrarium - - contentio* om. Cod. Lips., del. Sch. Nostri servant.

pacto : Nam, qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres? Item: Nam, quem in amicitia perfidiosum cognoveris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et: Qui privatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum et cognoscentem sui fore in potestate qui speres? Et: Qui in sermonibus et conventu amicorum verum dixerit nunquam, eum sibi in contionibus credis a mendacio temperaturum? Item: Quos ex collibus deiecimus, cum his in campo metuimus dimicare? Qui cum plures erant, paucis nobis exaequari non poterant, hi, postquam pauciores sunt, metuimus, ne sint superiores? 26. Hoc exornationis genus breviter et continuatis verbis perfectum debet esse, et cum commodum est auditu propter brevem et absolutam conclusionem, tum vero vehementer id, quod opus est oratori, comprobat contraria re et ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod est dubium, ut aut dilui non possit aut multo difficillime possit.

XIX. Membrum orationis appellatur res breviter absoluta sine totius sententiae demonstratione, quae denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo : Et inimico proderas. Id est unum, quod appellatur membrum ; deinde hoc excipiatur oportet ab altero : Et amicum laedebas. Ex duobus membris suis haec exornatio potest constare; sed commodissima et absolutissima est, quae ex tribus constat, hoc pacto : Et inimico proderas et amicum laedebas et tibi ipsi non consulebas. Item : Nec rei publicae consuluisti nec amicis profuisti nec inimicis restitisti.

Articulus dicitur, cum singula verba intervallis distinguentur caesa oratione, hoc modo : Acrimonia, voce, vultu adversarios perterruisti. Item : Inimicos invidia, iniuriis, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis et illius superioris vehementiam hoc interest: [quod] illud tardius et rarius venit, hoc crebrius et celerius pervenit. Itaque in illo genere ex remotione brachii et contortione dexterae gladius ad corpus afferri, in hoc autem crebro et celeri corpus vulnere consauciari videtur.

27. Continuatio est densa [et continens] frequentatio verborum cum absolutione sententiarum. Ea utemur commodissime tripartito : in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmius in virtute quam in casu praesidium collocavit. In contrario, hoc modo : Nam si qui spei non multum collocarit in casu, quid est, quod ei magno opere casus obesse possit? In conclusione, hoc pacto: Quodsi in eos plurimum fortuna

---

2. *Item* PBFRT: *Et item* AE. — 4. *Et*] *aut* PBFRT. — *cognoscentem sui* BR et corr. A: *sui cognoscentem* E, *cognoscentem se* FT et pr. A, *cognoscentem scire* (corr. *fore*) *in* P, id est item, *cognoscentem se fore*. — 6. *eum putes in contionibus a mendacio* B (om. *sibi*, quod nostra in lectione item abest a R). — 7. *e* R, *de* L. — 8. *his* PAFT: *iis* BRE. — *metuemus* T bis. — 10. *breviter* PABFR: *brevibus* TE. — 11. *debet esse* PABFRT: *esse debet* E. — 14. *est dubium* PABFRT: *dubium est* E. — 20. *membris suis haec* (id est, prorsus necessariis, nisi tria facere velis: Or.) PABFT et alii plurimi: *membris solis* Victor. Lamb., *membris* om. *suis* RE. (Fort. *duobus membris unis*, sicut *tres unos passus* Plaut. Bacch. 4, 7, 34. Bait.) — 24. *distinguentur* PABFT: *distinguuntur* RE. — 25. *adversarios* om. PT et pr. A. — 27. *quod* om. PB aliique. Nos seclusimus. — 29. *contortione*] *contentione* PFT et pr. A. — 30. *corpus vulnere* PABFRT: *vulnere corpus* E. — 32. *et continens* om. PFT et pr. A. (*continens* sine *et* add. corr. A.) Nos seclusimus. — 36. *qui* PF: *quis* ABRTE.

potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortunae, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis vim adeo frequentatio necessaria est, ut infirma facultas oratoris videatur, nisi sententiam et contrarium et conclusionem frequentibus efferat verbis. Sed alias quoque nonnunquam non alienum est, tametsi necesse non est eloqui res aliquas per huiuscemodi continuationes.

XX. Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus ante diximus, quae constent ex pari fere numero syllabarum. Hoc non dinumeratione nostra fiet (nam id quidem puerile est), sed tantum afferet usus et exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: In proelio mortem pater oppetebat; domi filius nuptias comparabat; haec omnia graves casus administrabant. Item: Alii fortuna felicitatem dedit; huic industria virtutem comparavit. 28. In hoc genere saepe fieri potest, ut non plane par numerus sit syllabarum et tamen esse videatur, si una aut etiam altera syllaba est alterutrum brevius aut si, cum in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllabae erunt, ut longitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius assequatur et exaequet.

Similiter cadens exornatio appellatur, cum in eadem constructione verborum duo aut plura sunt verba, quae similiter iisdem casibus efferuntur, hoc modo: Hominem laudas egentem virtutis, abundantem felicitatis. Item: Cuius omnis in pecunia spes est, [eius] a sapientia est animus remotus. Diligentia comparat divitias, negligentia corrumpit animum; et tamen, cum ita vivit, neminem prae se ducit hominem. Similiter desinens est, cum, tametsi casus non insunt in verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Vivis invidiose, delinquis studiose, loqueris odiose. Item: Audacter territas, humiliter placas. Haec duo genera, quorum alterum in exitu, alterum in casu similiter versatur, inter se vehementer conveniunt; et ea re, his qui bene utuntur, plerumque simul ea collocant in iisdem partibus orationis. Id hoc modo facere oportet: Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam. Hic et ea verba, quae casus habent, ad casus similes et illa, quae non habent, ad similes exitus veniunt.

XXI. 29. Annominatio est, cum ad idem verbum et ad idem nomen acceditur commutatione unius litterae aut litterarum, aut ad res dissimiles similia verba accommodantur. Ea multis et variis rationibus

---

1. *intulerunt* PBT. — 3. *necessaria est* PFRT: *est necessaria* ABE. — 5. *offerat* PABFT, *afferat* R. — *sed alias* PAFRT: *et alias* B, *sed et alias* E. — 7. *huiusmodi* PBT, L. — 13. *pater*] *parens* T et pr. P. — 14. *Illi* B, L. — *fortuna dedit felicitatem* PAFT, *felicitatem fortuna dedit* BR. (Pro *felicitatem* cum Cod. Pith. Sch. *facilitatem.*) — 16. *numerus sit* PABFRT: *sit numerus* E. — 17. *alterum* PAB, *alterix* (sic) F. Ut nos, RT. — 22. *efferuntur* ABFT: *efferantur* PRE. — *laudem* P et pr. A. Non male, si per interrogationem efferatur. Or. — 23. *eius* om. PAFRT. Nos seclusimus. — 30. *exitu* PABFRT: *exitus* E. — *in casu similiter* PAFRT: *in casus similitudine* E et fort. B. — 31. *qui his* BFRT, *qui uis* pr. P. (*uis* del. corr. P.) Ut nos, A et Voss. I. — 32. *modo* PABFRT aliique: *pacto* E. — 36. *ad idem* ante v. *nomen* om. PBFR. — 37. *commutatione vel unius* pr. P, *commutatione vel additione unius* T et corr. eadem m. P.

conficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem litterae sic: Hic, qui se magnifice iactat atque ostentat, veniit † a te ante, quam Romam venit. Ex contrario sic: Hic, quos homines alea vicit, eos ferro statim vincit. Productione eiusdem litterae hoc modo: Hunc avium dulcedo ducit ad avium. Brevitate eiusdem litterae hoc modo: Hic tametsi videtur esse honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit quantum Curiam. Addendis litteris hoc pacto: Hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare. Demendis litteris sic: Si lenones vitasset tamquam leones, vitae se tradidisset. Transferendis litteris sic: Videte, iudices, utrum homini navo an vano credere malitis. Item: Nolo esse laudator, ne videar adulator. Commutandis hoc modo: Deligere oportet, quem velis diligere. Hae sunt annominationes, quae in litterarum brevi commutatione aut productione aut transiectione aut aliquo huiusmodi genere versantur. XXII. 30. Sunt autem aliae, quae non habent tam propinquam in verbis similitudinem et tamen dissimiles non sunt; quibus de generibus unum est huiusmodi: Quî veniam, qui sim, quare veniam, quem insimulem, cui prosim, quem postulem, brevi cognoscetis. Nam hic est in quibusdam verbis quaedam similitudo non tam affectanda quam illae superiores, sed tamen adhibenda nonnunquam. Alterum genus huiusmodi: Demus operam, Quirites, ne omnino patres conscripti circumscripti putentur. Haec annominatio magis accedit ad similitudinem quam superior, sed minus quam illae superiores, propterea quod non solum additae, sed uno tempore demptae quoque litterae sunt. Tertium genus est, quod versatur in casuum commutatione aut unius aut plurium nominum. 31. Unius nominis hoc modo: Alexander Macedo summo labore animum ad virtutem a pueritia conformavit. Alexandri virtutes per orbem terrae cum laude et gloria sunt. Alexandrum omnes, ut maxime metuerunt, item plurimum dilexerunt. Alexandro si vita data longior esset, Oceanum manus Macedonum transvolasset. Varie hic unum nomen in commutatione casuum volutatum est. Plura nomina casibus commutatis hoc modo facient annominationem: Ti. Gracchum rem publicam administrantem prohibuit indigna nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occisio est oblata, quae virum rei publicae amantissimum subito de sinu civitatis eripuit. Saturninum, fide captum,

---

2. *a te*] libri vel sic vel *ad te*. Delenda videntur vv. *a te* vel *ad te*, orta illa ex corruptione v. *ante*. Scilicet P: *uenit ad te quam*. Bait. Nisi forte in iis latet urbis nomen, quod opponatur *Romae*. Or. — 3. *Ex contrario sic* R, Oxonn. duo, Lamb.: *Ex contrario* (om. *sic*) PABFTE. — 13. *transiectione* PAFRT et omnes apud Graevium: *translatione* E et fortasse B, quae correctio videtur ex praecedd. *transferendis litteris* ducta. Or. — 16. *Qui* T: *Quid* PABFRE. — 21. *magis accedit* PABFRT: *accedit magis* E. — 26. *virtutes* F et pr. T, ut edebant ante Graev. — *conformavit* P et Duisb., ut volebat Lamb.: *confirmavit* ABFRTE. — 27 *gloria vulgatae sunt* BRT et corr. AF. Ut nos, P et pr AF — *Alexandrum omnes - - dilexerunt. Alexandro si - - transvolasset* hoc ordine PBFRT aliique plurimi: *Alexandro si - - transvolasset. Alexandrum omnes - - dilexerunt* E et fortassis A. — 28. *ut* om. PABFRT. — *metuerant* PBF. — 29. *data longior* PAFT: *longior data* BRE. — *manus* om. PABFR et plerique. Habet T. — 32. *prohibuit indigna* Codd. nostri: *indigna prohibuit* E. — 33. *similiter*] *simili* P, om. B et cum Erf. Graev. — *est oblata* PR: *oblata est* AFTE. — 34. *fide captum, malorum perfidia per scelus* nos: *fide captum malorum, perfidiae scelus* cum Graevio E, *fide captum malorum perfidia et scelus* Sch. (Nostrorum varietates hae sunt: *maiorum* R, *maiorum natu* BT.)

malorum perfidia per scelus vita privavit. Tuus, o Druse, sanguis domesticos parietes et vultum parentis aspersit. Sulpicium, cui paullo ante omnia concedebant, eum brevi spatio non modo vivere, sed etiam sepeliri prohibuerunt. 32. Haec tria proxima genera exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus verbis, tertium in annominationibus positum est, perraro sumenda sunt, cum in veritate dicemus; propterea quod non haec videntur reperiri posse sine elaboratione et consumptione operae. XXIII. Eiusmodi autem studia ad delectationem quam ad veritatem videntur accommodatiora. Quare fides et gravitas et severitas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis, et non modo tollitur auctoritas dicendi, sed offenditur quoque in eiusmodi oratione, propterea quod est in his lepos et festivitas, non dignitas neque pulchritudo. Quare, quae sunt ampla atque pulchra, diu placere possunt; quae lepida et concinna, cito satietate afficiunt aurium sensum fastidiosissimum. Quomodo igitur, si crebro his generibus utemur, puerili videbimur elocutione delectari, ita si raro has interseremus exornationes et in causa tota varie dispergemus, commode luminibus distinctis illustrabimus orationem.

33. Subiectio est, cum interrogamus adversarios aut quaerimus ipsi, quid ab illis aut quid contra nos dici possit, deinde subiicimus id, quod oportet dici aut non oportet aut nobis adiumento futurum sit aut obfuturum illis e contrario, hoc modo: Quaero igitur, unde iste tam pecuniosus sit factus. Amplum patrimonium relictum est? At patris bona venierunt. Hereditas aliqua venit? Non potest dici, sed etiam a necessariis omnibus exheredatus est. Praemium aliquod ex lite aut iudicio cepit? Non modo id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi sponsione victus est. Ergo, si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes videtis, aut isti domi nascitur aurum aut, unde non est licitum, pecunias cepit. XXIV. Item: Saepe, iudices, animum adverti multos aliqua ex honesta re, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi praesidium petere; quorum nihil potest adversarius facere. Nam utrum ad patris virtutem confugiet? At eum vos iurati capite damnastis. An ad suam revertetur antiquam vitam alicubi honeste tractatam? At hic quidem ante oculos vestros quomodo vixerit, scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus vos conveniat commoveri? At hi quidem nulli sunt. Amicos proferet? At nemo est, qui sibi non turpe putet istius amicum nominari. Item: Credo, inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxisti. Non; nam indemnatum necasti. Leges, quae id facere prohibent, veritus es? At ne scriptas quidem iudicasti. Cum ipse te veteris amicitiae commonefaceret, commotus es? At nihilo minus, sed etiam

1. *perfidia per scelus* BR: *perfidia et per scelus* T, *perfidia scelus* PA, *perfidiae scelus* FE. — 2. *penates* Oud. susplcio. — 4. *proxima genera* PAFRT: *genera proxima* BE. — 12. *oratione* PBFRT aliique: *oratione auditor* AE. — 14 *atque* PABFRT: *et* E. — 21. *oportet dici* PABFRT: *dici oportet* E. — 24. *venit* PBFRT et pr. A: *obvenit* E et corr. A. — *venit? Potest dici, sed a* (om. *non* atque *etiam*) Cod. Pith. prob. Graevio. Ut nos, nostri. — 27. *vinctus* ABRT et corr. PF. — 28. *non est licitum* PABFRT: *licitum non est* E. — 29. *cepit* R et pr. PA: *coepit* FT, *accepit* BE et corr. PA. — *animum adverti* F: *animum advertit* P, *anin advorti* T, *animadverti* ABRE. — 33. *At*] *nam* PABFRT. — 36. *turpe putet* PABFRT: *putet turpe* E.

studiosius occidisti. Quid? cum tibi pueri ad pedes volutarentur, misericordia motus es? At eorum patrem crudelissime sepultura quoque prohibuisti. 34. Multum inest acrimoniae et gravitatis in hac exornatione, propterea quod, cum quaesitum est, quid oporteat, subiicitur id non esse factum. Quare facillime fit, ut exaugeatur indignitas negotii. Ex eodem genere, ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem, sic: Nam quid me facere convenit, cum a tanta Gallorum multitudine circumsederer? An dimicarem? At cum parva manu tum prodiremus, locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? At neque subsidium, quod exspectarem, habebamus neque erat, qui vitam produceremus. Castra relinquerem? At obsidebamur. Vitam militum neglegerem? At eos videbar ea accepisse condicione, ut [eos], quoad possem, incolumes patriae et parentibus conservarem. Hostium condicionem repudiarem? At salus antiquior est militum quam impedimentorum. Huiusmodi consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi videatur nihil potius quam, quod factum sit, faciendum fuisse.

XXV. Gradatio est, in qua non ante ad consequens verbum descenditur, quam ad superius conscensum est, hoc modo: Nam quae reliqua spes manet libertatis, si illis et quod libet, licet, et quod licet, possunt, et quod possunt, audent, et quod audent, faciunt, et quod faciunt, vobis molestum non est? Item: Non sensi hoc, et non suasi; neque suasi, et non ipse statim facere coepi; neque facere coepi, et non perfeci; neque perfeci, et non probavi. Item: Africano industria virtutem, virtus gloriam, gloria aemulos comparavit. Item: Imperium Graeciae fuit penes Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatae, Spartiatas superavere Thebani, Thebanos Macedones vicerunt, qui ad imperium Graeciae brevi tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. 35. Habet in se quendam leporem superioris cuiusque crebra repetitio verbi, quae propria est huius exornationis.

Definitio est, quae rei alicuius proprias amplectitur potestates breviter et absolute, hoc modo: Maiestas rei publicae est, in qua continetur dignitas et amplitudo civitatis. Item: Iniuriae sunt, quae aut pulsatione corpus aut convicio aures aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant. Item: Non est ista diligentia, sed avaritia, ideo quod diligentia est accurata conservatio suorum, avaritia, iniuriosa appetitio alienorum. Item: Non est ista fortitudo, sed temeritas, propterea quod fortitudo est contemptio laboris et periculi cum ratione utilitatis et compensatione commodorum, temeritas est cum inconsiderata laborum perpessione gladiatoria periculorum susceptio. Haec ideo commoda putatur exornatio, quod omnem rei cuiuspiam vim et potestatem ita dilucide proponit et breviter, ut neque pluribus verbis oportuisse dici videatur neque lucidius potuisse dici putetur.

XXVI. Transitio vocatur, quae cum ostendit breviter, quid dictum

---

12. *At eos videbar ea accepisse condicione, ut eos, quoad* PABFRT: *At ea videbar eos accepisse condicione, ut, quoad* E. Alterum *eos* seclusimus. — 16. *faciundum* PAF, L. — 18. *ascensum* B, L. Sch. — 38. *laborum*] *dolorum* BR aliique prob. Oud. — 41. *breviter* PFRT et pr. A: *explicat breviter* B et corr. A, *breviter explicat* E. — 42. *lucidius*] *brevius* PBFRT aliique.

sit, proponit item brevi, quid consequatur, hoc pacto: Modo in patriam cuiusmodi fuerit, habetis; nunc in parentes qualis exstiterit, considerate. Item: Mea in istum beneficia cognoscitis; nunc, quomodo iste mihi gratiam rettulerit, accipite. Proficit haec aliquantulum exornatio ad duas res; nam et quid dixerit commonet et ad reliquum comparat auditorem.

36. Correctio est, quae tollit id, quod dictum est, et pro eo id, quod magis idoneum videtur, reponit, hoc pacto: Quodsi iste suos hospites rogasset, immo innuisset modo, facile hoc perfici posset. Item: Nam postquam isti vicerunt, atque adeo victi sunt, eam quomodo victoriam appellem, quae victoribus plus calamitatis quam boni dederit? O virtutis comes invidia, quae bonos insequeris plerumque atque adeo insectaris! Commovetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi verbo elata tantummodo dicta videtur; [ast ea] post ipsius oratoris correctionem magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur satius esset, dicet aliquis, ab initio, praesertim cum scribas, ad optimum et electissimum verbum devenire? Est, cum non est satius, si commutatio verbi id erit demonstratura, eiusmodi rem esse, ut, cum eam communi verbo appellaris, levius dixisse videaris, cum ad electius verbum accedas, insigniorem rem facias. Quodsi continuo venisses ad id verbum, nec rei nec verbi gratia animadversa esset.

XXVII. 37. Occupatio est, cum dicimus nos praeterire aut non scire aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiae addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem; nunc consulto relinquo. Et illud praetereo, quod rei militaris te infrequentem reddidisti; deinde quod iniuriarum satisfecisti L. Labeoni, nihil ad hanc rem pertinere puto. Horum nihil dico; revertor ad illud, de quo iudicium est. Item: Non dico te ab sociis pecunias cepisse; non sum in eo occupatus, quod civitates, regna, domos omnium depeculatus es; furta, rapinas omnes

---

1. *consequatur* PBRT et corr. A: *sequatur* F cum E et pr. A. — *hoc pacto: Modo in* PABFR: *hoc modo: Modo in* T. *hoc modo: In* E — *patriam*] *patrem* AT. — 2. *nunc parens qualis* PAFT. Speciose, nisi vero est falsa accommodatio ad v. *qualis*. Or. — 3 *cognoscitis*] Fort. *cognostis*. Bait. — 4. *aliquantum* PAFT. — 9. *facile hoc* PABFT: *hoc facile* RE. — 10. *Item* om. PT et pr. A. — *eam*] *nam* Lamb. Sch. coni. *Eam* nostri sex tuentur. — 13. *atque* om. P et duo Lindemanni. Pro hoc v. habent *immo* RT ac nonnulli alii. — 14. *ast* om PB. (De F sic Spengel: «v. l. *eo*, deleto *ast*.») *at* Pith. Pal. III. et V. (Vv. *ast ea* del. Lamb. et Sch.) — 16. *esset*] *est* de Ern. sententia Sch. — 17. *lectissimum* PABFR. (*electissimum* servavimus dumtaxat propter sequens *electius*.) — 19. *ad electius*] *affectis* pr. P, *adfectantis* F et corr. P, *affectantis* pr. A. Ut nos, BRT et corr. A. — 20. *rem* om T, L. (*facias rem* R.) — 22. *Occultatio* de Spaldingii coni. ad Quintil. 9, 3, 98. Sch. probabiliter. — 26. *quod rei militaris te infrequentem reddidisti* Codd. Gembl. Lil. Fabr. Persini apud Grut.: *quod te tribuni rei militaris infrequentem tradiderunt* E et, ut videtur, AB. In hoc loco admodum controverso nostrorum Codd. lectiones hae sunt: *quod et rei militaris infrequentem tradiderunt* PF, *quod rei militari te infrequentem reddidisti* T, ut Lamb., nisi quod hic *te rei militari* cet., *reddidisti* etiam pr. R; *quod te rei tribuni militaris infrequentem tradiderunt* (hoc v. e corr.) R. Addo speciosam duorum Gryph. lect.: *quod tribunis rei militaris te infrequentem reddidisti*. At v. *tribuni*, (al. *tribuno*, al. *tribunum*, al. *tribunis*) sane insiticium est. — 27. *ad hanc rem* PABFRT cum plerisque; *ad rem* Leid. III. E. — 28. *de quo*] *quod* pr. F, *quo de* corr. F, quod verum videtur; al. *unde*. — 29. *cepisse* PFR: *coepisse* pr. A, *accepisse* BTE et corr. A. — 30. *omnes tuas* PABFRT: *tuas omnes* E.

tuas omitto. Haec utilis est exornatio, si aut rem, quam non pertineat aliis ostendere, occulte admonuisse prodest aut si longum est aut ignobile aut planum non potest fieri aut facile potest reprehendi, ut utilius sit occulte fecisse suspicionem quam eiusmodi intendisse actionem, quae redarguatur.

Disiunctio est, cum eorum, de quibus dicimus, aut utrumque aut unum quodque certo concluditur verbo, sic: Populus Romanus Numantiam delevit, Karthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas evertit. Nihil Numantinis vires corporis auxiliatae sunt; nihil Karthaginiensibus scientia rei militaris adiumento fuit; nihil Corinthiis erudita calliditas praesidii tulit; nihil Fregellanis morum et sermonis societas opitulata est. Item: Formae dignitas aut morbo deflorescit aut vetustate exstinguitur. Hic utrumque et in superiore exemplo unam quamque rem certo verbo concludi videmus. 38. Coniunctio est, cum interpositione verbi et superiores partes orationis comprehenduntur et inferiores, hoc modo: Formae dignitas aut morbo deflorescit aut vetustate. Adiunctio est, cum verbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremum collocamus. Primum, hoc pacto: Deflorescit formae dignitas aut morbo aut vetustate. Postremum, sic: Aut morbo aut vetustate formae dignitas deflorescit. Ad festivitatem disiunctio est apposita; quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat: ad brevitatem coniunctio; quare saepius adhibenda est. Hae tres exornationes de simplici genere manant.

XXVIII. Conduplicatio est cum ratione amplificationis aut miserationis eiusdem unius aut plurium verborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchus, tumultus domesticos et intestinos comparat. Item: Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus? Item: Nunc etiam audes in horum conspectum venire, proditor patriae, proditor, inquam, patriae, venire audes in horum conspectum? Vehementer auditorem commovet eiusdem redintegratio verbi et vulnus maius efficit in contrario causae, quasi aliquod telum saepius perveniat in eandem partem corporis. Interpretatio est, quae non iterans idem redintegrat verbum, sed id commutat, quod positum est, alio verbo, quod idem valeat, hoc modo: Rem publicam radicitus evertisti, civitatem funditus deiecisti. Item: Patrem nefarie verberasti, parenti manus scelerate intulisti. Necesse est eius, qui audit, animum commoveri, cum gravitas prioris dicti renovatur interpretatione verborum.

39. Commutatio est, cum duae sententiae inter se discrepantes ex transiectione ita efferuntur, ut a priore posterior contraria priori proficiscatur, hoc modo: Esse oportet, ut vivas, non vivere, ut edas. Item: Ea re poëmata non facio, quia, cuiusmodi volo, non possum; cuiusmodi possum, nolo. Item: Quae de illo dicuntur, dici non pos-

---

1. *si aut ad rem* (hoc ex Erf.) *quod non pertineat* Sch. prob. Lindemanno. — 2. *si* om. PABF et pr. R. — 4. *iecisse* Lamb. suspic. — *eiusmodi* PBFR: *huiusmodi* ATE. — *actionem* FT: *orationem* PABRE. — 6. *Disiunctum* PFRT. — 15. *partes orationis* PABFT: *orationis partes* RE. — 19. *Postremo* ABFT. — 24. *miserationis* PFRT aliique: *commiserationis* ABE. — 25. *C. Gracchus* AT: *C. Gracchi* PBFRE. — *tumultus et domesticos* AFT. — 36. *attulisti* PF.

sunt; quae dici possunt, non dicuntur. Item: Poëma loquens pictura, pictura tacitum poëma debet esse. Item: Quia stultus es, ea re taces; non tamen, quia taces, ea re stultus es. Non potest dici, quam commode fiat, cum contrariae sententiae relatione verba quoque convertantur. Plura subiecimus exempla, ut, quoniam difficile est hoc genus exornationis inventu, dilucidum esset, ut, cum bene esset intellectum, facilius in dicendo inveniretur.

XXIX. Permissio est, cum ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere et concedere alicuius voluntati, sic: Quoniam, omnibus rebus ereptis, solus superest animus et corpus, haec ipsa, quae mihi de multis sola relicta sunt, vobis et vestrae condono potestati. Vos me vestro, quo pacto vobis videbitur, utamini atque abutamini licebit impune; in me, quidquid libet, statuite; dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametsi alias quoque nonnunquam tractandum est, tamen ad misericordiam commovendam vehementissime est accommodatum.

40. Dubitatio est, cum quaerere videtur orator, utrum de duobus potius aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum rei publicae consulum sive stultitiam sive malitiam dicere oportet sive utrumque. Item: Tu istud ausus es dicere, homo omnium mortalium? . . . nam quo te digno moribus tuis appellem nomine? Expeditio est, cum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri aut non fieri potuerit, ceterae tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Necesse est, cum constet istum fundum nostrum fuisse, ostendas te aut vacuum possedisse aut usu tuum fecisse aut emisse aut hereditate tibi venisse. Vacuum, cum ego adessem, possidere non potuisti; tuum etiamnunc usu fecisse non potes; emptio nulla profertur; hereditate tibi me vivo mea pecunia venire non potuit. Relinquitur ergo, ut me vi de meo fundo deieceris. 41. Haec exornatio plurimum iuvabit coniecturales argumentationes. Sed non erit tamquam in plerisque, ut, cum velimus, ea possimus uti. Nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotii natura dabit facultatem.

XXX. Dissolutio est, quae coniunctionibus verborum e medio sublatis, separatis partibus effertur, hoc modo: Gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus. Item: Descende in integram defensionem, noli quidquam recusare, da servos in quaestio-

---

1. *Poëma loquens pictura*, *pictura tacitum* e Codd. nostrorum vestigiis Baiterus: *Si poëma loquens pictura est*, *pictura tacitum* E. Verum nullus habet part. *si* et mire variat sedes v. *est*. — 2. *Quia - - quia*] *si - - si* libri nostri aliique varie turbantes v. c. T: *si stultus es. ea re taces. sapiens non tamen si taces ea re stultus es.* — 3. *quam*] *quin* PABF. — 4. *relatione* PFRT et pr. A; *translatione* B et corr. A, E. — 10. *ereptis solum mihi superest* PBR et corr. A, *ereptis superest* T et pr. AF, *ereptis solum superest* corr. F. — 12. *me vestro* PABR: *me vero* FT, *me* (om. *vestro*) cum Lamb. E. — 13. *inpunite* PF, *Imponite* ABT. — *dicite*, *obtemperabo* T, L. — 18. *dici* AFT. — 20. *mortalium. quaero. nam te* pr. P, *mortalium quaero nam quo te* ABFR et corr. P. «Scribendum: *mortalium — quonam te* cet. *quaero* enim natum videtur ex *quo*.» Bait. Nisi vero *ἀποσιώπησιν* supplere voluerunt. Ut nos, T. — 22. *res fieri* (om. *aut*) FT. — 25. *etiamnunc usu fecisse* Codd. Oudendorpii: *etiam nunc fecisse* pr. P, *etiam usu fecisse* ART et corr. P, *etiam usu fecisti* F, *etiamnunc usu fuisse* B, *usu fecisse etiamnum* E. — 32. *Dissolutum est quod* PFRT. — 33. *separatis partibus* PABFRT, L: *partibus separatis* E.

nem, stude verum invenire. Hoc genus et acrimoniam habet in se et vehementissimum est et ad brevitatem accommodatum.

Praecisio est, cum, dictis quibusdam, reliquum, quod coeptum est dici, relinquitur inchoatum in audientium iudicio, sic: Mihi tecum praecertatio non est, ideo quod populus Romanus me . . . nolo dicere, ne cui forte arrogans videar; te autem saepe ignominia dignum putavit. Item: Tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienae domui . . . non ausim dicere, ne, cum te digna dixero, me indignum quidpiam dixisse videar. Hic atrocior tacita suspicio quam diserta explanatio facta est.

Conclusio est, quae brevi argumentatione ex iis, quae ante dicta sunt aut facta, conficit id, quod necessario consequatur, hoc modo: Quodsi Danais datum erat oraculum non posse capi Troiam sine Philoctetae sagittis, hae autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt, hunc exstinguere, id nimirum capi fuit Troiam.

XXXI. 42. Restant etiam decem exornationes verborum, quas idcirco non vage dispersimus, sed a superioribus separavimus, quod omnes in uno genere sunt positae. Nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata verborum potestate recedatur atque in aliam rationem cum quadam venustate oratio conferatur. De quibus exornationibus nominatio est prima, quae nos admonet, ut, cuius rei nomen aut non sit aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo verbo nominemus aut imitationis aut significationis causa. Imitationis, hoc modo, ut maiores rudere et vagire et mugire et murmurare et sibilare appellarunt. Significandae rei causa, sic: Postquam iste in rem publicam fecit impetum, fragor civitatis imprimis est auditus. Hoc genere raro est utendum, ne novi verbi assiduitas odium pariat; sed si commode quis eo utatur et raro, non modo non offendet novitate, sed etiam exornabit orationem. Pronominatio est, quae sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine non potest appellari; ut si quis, cum loquatur de Gracchis, At non Africani nepotes, inquiat, istiusmodi fuerunt. Item si quis, de adversario cum dicat, Videte nunc, inquiat, iudices, quemadmodum me Plagiosippus iste tractarit. Hoc pacto non inornate poterimus et in laudando et in laedendo aut corpore aut animo aut extraneis rebus dicere, sicubi sit cognomen, quod pro certo nomine collocemus. XXXII. 43. Denominatio est, quae ab rebus propinquis et finitimis trahit orationem, qua possit intelligi res, quae non suo vocabulo sit appellata. Id aut ab inventore conficitur, ut si quis de Tarpeio loquens, cum Capitolinum nominet; aut

---

4. *relinquitur inchoatum* PAB, Sch.: *relinquitur* (omisso *inchoatum*) E. Omittunt etiam FRT, in ceteris, ut PAB, varie turbantes. – *tecum praecertatione est* P Erf., *praecertatio tecum est* (om. *non*) T, *tecum par certatio* Lamb. coni. — 7. *istud* AFR, L. – 12. *siue*] *nisi* FT. – 17. *sunt positae* PABRT: *positae sunt* FE. — 20. *cuius* PBRT: *cui* AFE. — 23. *appellarunt* PAFRT: *appellaverunt* BE. — 25. *est utendum* PAFRT: *utendum est* BE. — 27. *sed etiam exornabit* cum Codd. aliq. L: *sed etiam exornat* PABFRT, *sed exornabit etiam* E. — 29. *non potest appellari* PBFRT: *appellari non potest* AE. — 30. *inquiat* T: *inquiet* ABFRE, *inquieti* P. — 32 *inquiat* ABR: *inquit* PE, *inquid* F, om. T. — *Plagioxyppus* PAT. Alii aliter; v. Graev. — 34. *sicubi sit cognomen* Schützius: *siculi cognomen* cum ceteris libris etiam nostri et E. — 36. *ab rebus propinquis et finitimis* PABFRT: *a propinquis et finitimis rebus* E.

ab invento, ut si quis pro Libero vinum, pro Cerere frugem appellet; aut ab instrumento dominum, ut si quis Macedonas appellarit, hoc modo: Non tam cito sarissae Graecia potitae sunt; aut idem Gallos significans dicat: Nec tam facile ex Italia materis Transalpina depulsa est; aut id, quod fit, ab eo, qui facit; ut si quis, cum bello velit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat: Mars istud te facere necessario coëgit; aut si, quod facit, ab eo, quod fit, ut, cum desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit; et frigus pigrum, quia pigros efficit. Ab eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo denominabitur: Armis Italia non potest vinci nec Graecia disciplinis. Nam hic pro Graecis et Italis, quae continent, nominata sunt. Ab eo, quod continetur, id, quod continet, ut, si quis aurum aut argentum aut ebur nominet, cum divitias velit nominare. Harum omnium denominationum magis in praecipiendo divisio quam in quaerendo difficilis inventio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poëtarum et oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum.

Circuitio est oratio rem simplicem assumpta circumscribens elocutione, hoc pacto: Scipionis providentia Karthaginis opes fregit. Nam hic, nisi ornandi ratio quaedam esset habita, Scipio potuit et Karthago simpliciter appellari.

44. Transgressio est, quae verborum perturbat ordinem perversione aut transiectione. Perversione, sic: Hoc vobis deos immortales arbitror dedisse pietate pro vestra. Transiectione, hoc modo: Instabilis in istum plurimum fortuna valuit. Item: Omnes invidiose eripuit tibi bene vivendi casus facultates. Huiusmodi transiectio, quae rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est; in quibus oportet verba sint ad poëticum quendam exstructa numerum, ut perfecte et perpolitissime possint esse absolutae.

XXXIII. Superlatio est oratio superans veritatem alicuius augendi minuendive causa. Haec sumitur separatim aut cum comparatione. Separatim, sic: Quodsi concordiam retinebimus, imperii magnitudinem solis ortu atque occasu metiemur. Cum comparatione, aut a similitudine aut a praestantia [superlatio sumitur]. A similitudine, sic: Corpore niveum candorem, aspectu igneum ardorem assequebatur. A praestantia, hoc modo: Cuius ore sermo melle dulcior profluebat. Ex eodem genere est hoc: Tantus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurior videretur.

Intellectio est, cum res tota parva de parte cognoscitur aut de

---

2. *aut in instrumento dominum* P, *aut instrumento dominum* F et pr. A, *aut instrumentum pro domino* T, Leid. I. Sch. Ut nos, corr. A. — 4. *dicat* om. PBRT. — *materis*] *matris* P, pr. A et (superscr. *matrix* et *mars*) F, *matrix* T, *armatura* BR et corr. A Emendarunt Victorius ac Manutius. — 6. *necessario te facere* B, L. 7. *si qui* PFR, Erf. Duisb. Cauch. Sch., *si quid* R, *si quis* TE. — 8. *quae desidiosos* PFT. — 9. *efficit* PABFRT: *facit* E. — 11. *nominata* Schützius: *nominatata* (sic) T, *notata* PBFRE et corr. A, *nota* pr. A. — 12. *id quod continet* om. PABFRT, ut plerique. — *aut argentum* PBR aliique: *et argentum* AFT aliique, *vel argentum* E. — 23. *dedisse virtute vestra* PAF, *dedisse virtute pro vestra* BT et pr. R, item L. Ut nos, Palat. I. II. Fabric. et corr. R. — 31. *retinebimus in civitate* B et corr. A, L. — 33. Vv. *superlatio sumitur* seclusit Ern., del. Sch. Habent nostri. — 35. *Ex* om. PABFRT, ut plerique praeter Duisb. et Leid. II., *Eodem in genere* Leid. III. — 36. *est hoc* PABFRT: *hoc est* E.

toto pars. De parte totum sic intelligitur: Non illae te nuptiales tibiae eius matrimonii commonebant? Nam hic omnis sanctimonia nuptiarum uno signo tibiarum intelligitur. De toto pars: ut si quis ei, qui vestitum aut ornatum sumptuosum ostentet, dicat, Ostentas mihi divitias et locupletes copias iactas. 45. Ab uno plura hoc modo intelliguntur: Poeno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille Transalpinus; in Italia quoque nonnemo sensit idem togatus. A pluribus unum sic intelligitur: Atrox calamitas pectora maerore pulsabat; itaque anhelans ex imis pulmonibus prae cura spiritus ducebatur. Nam in superioribus plures Hispani et Galli et togati, hic unum pectus et unus pulmo intelligitur; et erit illic deminutus numerus festivitatis, hic adauctus gravitatis gratia.

Abusio est, quae verbo simili et propinquo pro certo et proprio abutitur, hoc modo: Vires hominis breves sunt, aut: parva statura, aut: longum in homine consilium, aut: oratio magna, aut: uti pauco sermone. Nam hic facile est intellectu finitima verba rerum dissimilium ratione abusionis esse traducta.

XXXIV. Translatio est, cum verbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte videbitur posse transferri. Ea utimur rei ante oculos ponendae causa, sic: Hic Italiam tumultus expergefecit terrore subito. Brevitatis causa, sic: Recens adventus exercitus exstinxit subito civitatem. Obscoenitatis vitandae causa, sic: Cuius mater quotidianis nuptiis delectatur. Augendi causa, sic: Nullius maeror et calamitas istius explere inimicitias et nefariam crudelitatem saturare potuit. Minuendi causa, sic: Magno se praedicat auxilio fuisse, quia paullulum in rebus difficillimis aspiravit. Ornandi causa, sic: Aliquando rei publicae rationes, quae malitia nocentium exaruerunt, virtute optimatium revirescent. Translationem pudentem dicunt esse oportere, ut cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine delectu temere et cupide videatur in dissimilem transcurrisse.

46. Permutatio est oratio aliud verbis, aliud sententia demonstrans. Ea dividitur in tres partes, similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cum translationes una aut plures frequenter ponuntur a simplici ratione ductae, sic: Nam cum canes funguntur officiis luporum, cuinam praesidio pecua credemus? Per argumentum tractatur, cum a persona aut a loco aut a re aliqua similitudo augendi aut minuendi causa ducitur; ut si quis Drusum Gracchûm nitorem obsoletum dicat. Ex contrario ducitur sic: ut si quis hominem prodigum

---

5. *plura hoc modo intelliguntur* PABFRT: *plura intelliguntur, hoc modo* E. (Ceterum *intellegentur* PBR.) — 7. *nonnemo sensit idem togatus* PABRT, Erf., alii: *non sensit idem nemo togatus* F, *idem nonnemo togatus sensit* E. — *intelligetur* P, om. Voss. III., del. Sch. — 9. *superiore* PAFRT. — 11. *deminutus* PRT: *diminutus* ABFE. — 13. *prata* (sic) F, *prava* volebat Sch. — 21. *exstinxit subito civitatem* PABFRT: *subito civitatem exstinxit* E. — 23. *crudelitatem saturare* PABFRT: *saturare crudelitatem* E. — 26. *vires* RT, corr. A, Erf. Pith. Leid. II. Ut nos, PBF et pr. A. (*vires* videtur gloss.) — *nocentium* PABFT: *nocentum* RE. — *exaruerant* PAF, *exaruerint* B. — 27. *reviruere* AF et (quattuor ult. litt. in rasura) P. — *pudentem dicunt* PABFRT: *dicunt pudentem* E. — 33. *fungentur* PF. — 34. *cuinam* BRT: *quoniam* pr. PF (id est *quoinam*), *quonam* corr. P, «*quorum* vel *quo* vel *cui*» mg. F, *cui* E. — *pecuaria* BT, L, *pecualia* R. — 35. *aut loco aut re* PABT. — 36. *Gracchûm* Lindemannus: *Gracchum* Ceteri. Conieceram *Gracchorum*. Or. — *numitorem* T, *numitoremque* B et corr. A, item Lamb.

et luxuriosum illudens parcum et diligentem appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur, et in illo primo, quod a similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem, sic: Quid ait hic rex atque Agamemno noster sive, ut crudelitas est, potius Atreus? Ex contrario, ut si quem impium, qui patrem verberarit, Aeneam vocemus, intemperantem et adulterum, Hippolytum nominemus. Haec sunt fere, quae dicenda videbantur de verborum exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

XXXV. 47. Distributio est, cum per plures res aut personas negotia quaedam certa dispertiuntur, hoc modo: Qui vestrûm, iudices, nomen senatus diligit, hunc oderit necesse est; petulantissime enim semper iste oppugnavit senatum. Qui equestrem locum splendidissimum cupit esse in civitate, is oportet istum maximas poenas dedisse velit, ne ista sua turpitudine ordini honestissimo maculae atque dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio vobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantae poenae sint in civitate hominibus istiusmodi comparatae. Item: Senatus est officium consilio civitatem iuvare; magistratus est officium opera et diligentia consequi senatus voluntatem; populi est officium res optimas et homines idoneos maxime suis sententiis deligere et probare. Accusatoris officium est inferre crimina; defensoris diluere et propulsare; testis dicere, quae sciat aut audierit; quaesitoris est unum quemque horum in officio suo continere. Quare, L. Cassi, si testem, praeterquam quod sciat aut audierit, argumentari et coniectura prosequi patieris, ius accusatoris cum iure testimonii commiscebis, testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis. Est haec exornatio copiosa. Comprehendit enim brevi multa et suum cuique tribuens officium separatim res dividit plures.

XXXVI. 48. Licentia est, cum apud eos, quos aut vereri aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quo eos aut quos ii diligunt aliquo in errato vere reprehendere videamur, hoc modo: Miramini, Quirites, quod ab omnibus vestrae rationes deseran-

---

1. *appellasset* PABF. — 5. *ut si* PABFRT: *si* E. — *verberarit* PABFRT: *verberaverit* E. — 8. *exornationem* PBR. — 9. *transeamus. M. Tulli Ciceronis ad herennium lib. V. explicit. Incipit lib. VI. Distributio* P et similiter F. — 10. *cum per plures* T, Erf. Duisb. Leid. IV.: *cum plures* B et pr. P, *cum in plures* E cum AFR et corr. P. — 11. *quaedam certa* PBRT, Erf., L: *quaedam* AFE. — 14. *optet* FRT et corr. P. — *maximae poenae* pr. P, *maximam poenam* AFT et corr. P. — *velit* om. PFRT. — 15. *ista* F: *iste* PABRTE, del. Sch. — 18. *sint in civitate* PABFRT: *in civitate sint* E. — 18. *est officium* PABFT: *officium est* RE. — 19. *est officium* B et mg. A: *officium est* TE. (*consilio - - officium* om. PF et pr. A, add. in mg A.) — 20. *senatus voluntatem* B et mg. A: *senatus voluntate* PF, *voluntatem* (om. *senatus*) pr. A, *voluntatem senatus* E. (*voluntatem populi* R.) — *est officium* PABFRT: *officium est* E. — 23. *testis* PRT: *testis est* ABFE. — 25. *consequi* T, *persequi* L. — 27. *haec est* ABFRT. — 31. *dicimus, quo eos aut quos ii diligunt aliquo in errato vere reprehendere videamur* e vestigiis Duisb. Cauch. atque nostrorum Oudendorpius: *dicimus, quod eos minime offendat aut quos ii diligunt, quum in aliquo errato vere reprehendi posse videantur* E. At *quo* exhibent F et pr. A, *minime offendat* om. PF et pr. A, *cum* om. PF et pr. A, *vere reprehendere* praebent PF et pr. A, *videamur* PFR et pr. A.

tur? quod causam vestram nemo suscipiat? quod se nemo vestri defensorem profiteatur? Id tribuite vestrae culpae atque desinite mirari. Quid est enim, quare non omnes istam rem fugere ac vitare debeant? Recordamini, quos habueritis defensores; studia eorum vobis ante oculos ponite; deinde exitus omnium considerate. Tum vobis veniet in mentem, ut vere dicam, negligentia vestra sive ignavia potius illos omnes ante oculos vestros trucidatos esse, inimicos eorum vestris suffragiis in amplissimum locum pervenisse. Item: Nam quid fuit, iudices, quare in sententiis ferendis dubitaveritis aut istum hominem nefarium ampliaveritis? non apertissimae res erant crimini datae? non omnes hae testibus comprobatae? non contra tenuiter et nugatorie responsum? Hic vos veriti estis, si primo coetu condemnassetis, ne crudeles existimaremini? Dum eam vitastis vituperationem, quae longe a vobis erat afutura, eam invenistis, ut timidi atque ignavi putaremini. Maximas et privatas et publicas calamitates accepistis; cum etiam maiores impendere videantur, sedetis et oscitamini. Luce noctem, nocte lucem exspectatis. Aliquid quotidie acerbi atque incommodi nuntiatur et eum, cuius opera nobis haec accidunt, vos remoramini diutius et alitis ad rei publicae perniciem [retinetis, quoad potestis, in civitate]. XXXVII. 49. Eiusmodi licentia si nimium videbitur acrimoniae habere, multis mitigationibus lenietur. Nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre: Hic ego virtutem vestram quaero, sapientiam desidero, veterem consuetudinem requiro. Quod erit commotum licentia, id constituetur laude, ut altera res ab iracundia et molestia removeat, altera ab errato deterreat. Haec res sicut in amicitia, item in dicendo, si loco fit, maxime facit, ut et illi, qui audient, a culpa absint, et nos, qui dicimus, amici ipsorum et veritatis esse videamur. Est autem quoddam genus in dicendo licentiae, quod astutiore ratione comparatur, cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiunt obiurgari, aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere, quomodo accipiant, sed tamen veritate commoveri, ut nihilo secius dicamus. Horum am-

---

2. *atque* om. PF et pr. A. — *istud desinite* BT et corr. AR. — *est enim* PAFT: *enim est* BE. — 4. *ponite* FRT et pr. A. — 5. *veniat* AFT et pr. P. — 14. *afutura* scripsi cum Baitero. Codd. fluctuant inter *abf.* (E.) et *aff.* — 16. *Luce* cet] Locus perquam dubius: *luci* PB, Cauch., om. F, Erf., quattuor Oud. et pr. A, del. corr. P. — *nocte*] *non* PF, Erf., quattuor Oud., om. pr. A. (Ergo: *Noctem, non lucem* F, pr. A, corr. P, Erf., quattuor Oud.) — 18. *nobis* PBFT aliique: *vobis* ARE. — *vos remoramini* PABFRT: *remoramini* (om. *vos*) E. — *ad rei publicae* PABFRT aliique: *ac rei publicae* E, *atque ad rei publicae* L. Utrumque auctoritate caret. — 19. Vv. *retinetis - - civitate*, quae seclusimus, antiquum videntur praecedentium gloss. — 23. *Quod* PAF: *ut quod* BRTE, *et quod* Sch. — *commodum* Ern. Operae. — *constituetur* pr. P, Gryphii duo: *comprimetur* pr. A, corr. P aliique, *comprimatur* T, *mitigetur* RE et corr. A. (V. *constituere* opponitur v. *commovere*, ut Liv. 35, 28: *Philopoemen agmen constituit*, id est, sistere gradum iussit.) — 24. *altera res ab* PBRT, L. — 25. *item* PBF et pr. A: *ita* RTE et corr. A. — *dicendo fit maxime* P, *dicendo maxime* F et pr. A. (Ut nos, corr. A.) Fort.: *Haec res si sicut in amicitia item in dicendo fit, maxime* Bait. — 26. *dicimus, amici* cet.] Locus perquam dubius. Ut nos, corr. A et T, nisi quod hic *eorum*. — *(dicimus tamen et ipsorum veritatis esse videatur* P, *dicimus tamen tam sententia eorum qui dicunt (dicitur* A) *quam de quibus dicitur vera habeatur* F et pr. A, *ipsos veriti esse videamur* mg. F. Ceteras Codd. turbas vide in Graevio-Oud.) — 27. *in dicendo licentiae* PART: *licentiae in dicendo* BFE. — 29. *cupiunt* libri: *cupiant* E coni.

borum generum exempla subiiciemus. Prioris, huiusmodi: Nimium, Quirites, animis estis simplicibus et mansuetis; nimium creditis uni cuique. Existimatis unum quemque eniti, ut perficiat, quae vobis pollicitus sit. Erratis et falsa frustra spe iam diu detinemini. Stultitia vestra id, quod erat in vestra potestate, ab aliis petere quam ipsi sumere maluistis. Posterioris licentiae hoc erit exemplum: Mihi cum isto, iudices, fuit amicitia, sed ista amicitia, tametsi vereor quomodo accepturi sitis, tamen dicam, vos me privastis. Quid ita? quia, ut vobis essem probatus, eum, qui vos oppugnabat, inimicum quam amicum habere malui. 50. Ergo haec exornatio, cui licentiae nomen est, sicuti demonstravimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quae si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude et assimulatione, de qua posterius diximus, quae non indiget mitigationis, propterea quod imitatur licentiam et sua sponte ad animum auditoris se accommodat.

XXXVIII. Deminutio est, cum aliquid inesse in nobis aut in iis, quos defendimus, aut natura aut fortuna aut industria dicemus egregium, quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, deminuitur et attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure, iudices, dico me labore et industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem. Hic si quis dixisset: Ut optime tenerem, tametsi vere dixisset, tamen arrogans visus esset. Nunc et ad invidiam vitandam et ad laudem comparandam satis dictum est. Item: Utrum igitur avaritiae causa an egestatis accessit ad maleficium? Avaritiae? At largissimus fuit in amicos; quod signum liberalitatis est, quae contraria est avaritiae. Egestatis? At huic quidem pater (nolo nimium dicere) non tenuissimum patrimonium reliquit. Hic quoque vitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in nostris aut eorum, quos defendemus, egregiis commodis proferendis observabimus. Nam eiusmodi res et invidiam contrahunt in vita et odium in oratione, si inconsiderate tractes. Quare, quemadmodum ratione in vivendo fugitur invidia, sic in dicendo consilio vitatur odium.

XXXIX. 51. Descriptio nominatur, quae rerum consequentium continet perspicuam et dilucidam cum gravitate expositionem, hoc modo: Quodsi istum, iudices, vestris sententiis liberaveritis, statim sicut e cavea leo missus aut aliqua taeterrima belua soluta ex catenis volitabit et vagabitur in foro, acuens dentes [multos] in cuiusque fortunas, in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos incursans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum atque omnem familiam perfringens, rem publicam funditus labefactans. Quare, iudices, eiicite eum de civitate, liberate omnes formidine; vobis denique ipsis consulite. Nam si istum impunitum dimiseritis, in vosmet ipsos, mihi credite, feram et truculentam bestiam, iudices, immiseritis. Item: Nam si de hoc, iudices, gravem sententiam tuleritis, uno iudicio

---

4. *falsa spe frustra* PABFRT: *frustra falsa spe* E. — 8. *tamen dicam* libri, etiam nostri: *dicam tamen* E. — 15. *inesse* PABFRT: *esse* E. — 16. *fortuna*] *forma* Ern. operae. — 27. Vv. *quae - - avaritiae* del. Sch. — *contraria est* PABFRT: *est contraria* E. — 35. *emissus* R, L. — 36. *habens* PAF. — *multos* del. L. Sch. sane inculcatum propter falsam lect. *habens*. — 42. *iudices, immiseritis* PABFRT: *immiseritis* (om. *iudices*) E.

simul multos iugulaveritis. Grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adolescentia posita est, quare velit in vita manere, non habebit; filii parvi, privati patris auxilio, ludibrio et despectui paternis inimicis erunt oppositi; tota domus huius indigna concidet calamitate; at inimici statim sanguinolenta palma crudelissima victoria potiti, insultabunt in horum miserias et superbi re simul et verbis invehentur. Item: Nam neminem vestrûm fugit, Quirites, urbe capta, quae miseriae consequi soleant: arma qui contra tulerunt, statim crudelissime trucidantur; ceteri, qui possunt per aetatem † et vires laborem ferre, rapiuntur in servitutem; qui non possunt, vita privantur; uno denique atque eodem tempore domus hostili flagrat incendio, et quos natura aut voluntas necessitudine aut benevolentia coniunxit, distrahuntur; liberi partim e gremiis deripiuntur parentum, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes constuprantur. Nemo, iudices, est, qui possit satis rem consequi verbis nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis vel indignatio vel misericordia potest commoveri, cum res consequentes comprehensae universae perspicua breviter exprimuntur oratione.

XL. 52. Divisio est, quae rem semovens ab re utramque absolvit, ratione subiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quidquam obiiciam? Si probus es, non meruisti; si improbus, non commovebere. Item: Quid nunc ego de meis promeritis praedicem? Si meministis, obtundam; si obliti estis, cum re nihil egerim, quid est, quod verbis proficere possim? Item: Duae res sunt, quae possunt homines ad turpe compendium commovere, inopia atque avaritia. Te avarum in fraterna divisione cognovimus; inopem atque egentem nunc videmus. Qui potes igitur ostendere causam maleficii non fuisse? Inter hanc divisionem et illam, quae de partibus orationis tertia est, de qua in primo libro diximus secundum narrationem, hoc interest: illa dividit per enumerationem aut per expositionem, quibus de rebus in totam orationem disputatio futura sit; haec se statim explicat et brevi duabus aut pluribus partibus subiiciens rationes exornat orationem.

Frequentatio est, cum res in tota causa dispersae coguntur in unum, quo gravior aut acrior aut criminosior oratio sit, hoc pacto: A quo tandem abest iste vitio? Quid est, iudices, cur velitis eum liberare? Suae pudicitiae proditor est, insidiator alienae; cupidus, intem-

---

7 *urbe capta* PABT : *capta urbe* FRE. — 8. *tulerunt* PBRT : *tulerint* AFE. — 9 *et vires*] *herum* P, *herium* Pal. IV. aliique, *heri* F aliique, *herilem* Leid. I. probb. Oud. et Lind. Sane vv. *et vires* perquam suspecta sunt quocirca obelo notavimus. (*herum* P, esset pro *herorum*.) — 13. *deripiuntur parentum* PABFT : *parentum diripiuntur* RE. (Ceterum *deripiuntur* F, L : *diripiuntur* PTE.) — 15. *efferre* B aliique, prob. Oud. — 21. *si improbus* PABFRT : *sin improbus* E. — *commovebere* Cod. C. Lindemanni, ut suspicatus erat Lambinus: *commovere* PAB et pr. F, *commoveris* RE, *commoveare* rc. F. — 22. *propriis meritis* AFRT, *propinquis meritis* B. At *promeritis* firmat P. Erf. Cfr. Lucret. 1, 62. Wolf ad Oratt. subditicias p. 10. — 23. *si* nostri: *sin* E. — 28. *primo libro* PABRT : *libro primo* FE. — 30. *in totam orationem* PBFRT, Erf. et ACDET Lindemanni: *in tota oratione* E et, ut videtur, A noster, *per totam orationem*, ut olim ego suspicatus eram, Cod. B Lindemanni. — 35. *est cur iudicio velitis* PFT et pr. A, *est cur iudices velitis* corr. A, *est cur iudicio eum velitis* B. (*Iudicio* tamen videtur gloss. ad v. *liberare*, quod in his aliisque apud Oud. expulerit solitum illud v. *iudices*. Or.)

perans, petulans, superbus; impius in parentes, ingratus in amicos, infestus cognatis, in superiores contumax, in aequos et pares fastidiosus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis. 53. Eiusdem generis est illa frequentatio, quae plurimum coniecturalibus causis opitulatur, cum suspiciones, quae separatim dictae minutae et infirmae erant, unum in locum coactae rem videntur perspicuam facere, non suspiciosam, hoc pacto: Nolite igitur, nolite, iudices, ea, quae dixi, separatim spectare; sed omnia colligite et conferte in unum. XLI. Si et commodum ad istum ex illius morte veniebat et vita hominis est turpissima, animus avarissimus, fortunae familiares attenuatissimae et res ista bono nemini praeter istum fuit, neque alius quisquam aeque commode neque iste aliis commodioribus rationibus facere potuit neque praeteritum est ab isto quidquam, quod opus fuerit ad maleficium, neque factum, quod opus non fuerit; et cum locus idoneus maxime quaesitus, tum occasio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium conficiendi longissimum sumptum est, non sine maxima occultandi [et perficiendi] maleficii spe; et praeterea ante, quam occisus homo is est, iste visus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus; paullo post in ipso maleficio vox illius, qui occidebatur, audita; deinde post occisionem istum multa nocte domum redisse constat, postera die titubanter et inconstanter de occisione illius locutum; haec partim testimoniis, partim quaestionibus [et argumentis] omnia comprobantur et rumore populi, quem ex argumentis natum necesse est esse verum: vestrum, iudices, est, his in unum locum collatis, certam sumere scientiam, non suspicionem maleficii. Nam unum aliquid aut alterum potest in istum casu cecidisse suspiciose; ut omnia inter se a primo ad postremum conveniant [maleficia], necesse est casu non posse fieri. Vehemens haec est exornatio et in coniecturali constitutione causae ferme semper necessaria et in ceteris generibus causarum et in omni oratione adhibenda nonnunquam.

XLII. 54. Expolitio est, cum in eodem loco manemus et aliud atque aliud dicere videmur. Ea dupliciter fit, si aut eandem plane dicemus rem aut de eadem re. Eandem rem dicemus, non eodem modo (nam id [quidem] obtundere auditorem est, non rem expolire), sed commutate. Commutabimus tripliciter: verbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum, re semel dicta, iterum aut saepius aliis verbis, quae idem valeant, eadem res proferetur, hoc modo: Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriae vitandum arbi-

---

2. *infestus cognatis* PABFRT: *infestus in cognatos* E. — 13. *est ab isto quidquam* PAFRT: *est quidquam ab isto* B, *quidquam est ab isto* E. — *ad maleficium - - non fuerit* om. PAF. (add. mg. A.), *neque factum - - fuerit* om. R, Sch. (Sunt meri errores orti ex duplici v. *fuerit.*) *maleficium aut factum quod non opus fuerit* T. — 17. *et perficiendi* om. PFT et pr. A., del. Sch. Nos seclusimus. — 18. *est occisio* PABFT: *occisio est* R, *occisio* (om. *est*) Ernestii operae. — 19. *in ipso loco maleficii* T, L. — 20. *redisse* PBFRT: *rediisse* AE. — *postero* P, L. — 22. *et* ante v. *argumentis* om. FT et pr. P. (pro *et* R *partim.*) — *argumentatis* Erf. et pr. P, om. T. Nos seclusimus. (Videtur gloss. ortum ex altero *tormentis.* Or.) — 24. *iudices est* PABFRT: *est, iudices* E. — 27. V. *maleficia* seclusit E, del. L et Sch. — 28. *haec est* PABFRT: *est haec* E. — 32. *plane* om. FT. — 33. *dicemus rem* PBR, Erf., L: *rem dicemus* AFTE. — 34. *quidem*] *quod* P, om. BRT alii que. Nos seclusimus.

tretur. Cum agetur incolumitas perpetua civitatis, qui bonis erit rationibus praeditus, profecto nullum vitae discrimen sibi pro fortunis rei publicae fugiendum putabit et erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quamvis in magnam descendat vitae dimicationem. Pronuntiando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atque alio genere vocis atque gestus eadem verbis commutando pronuntiationem quoque vehementius immutabimus. Hoc neque commodissime scribi potest neque parum est apertum; quare non eget exempli. 55. Tertium genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sententiam traiiciemus aut ad sermocinationem aut ad exsuscitationem. XLIII. Sermocinatio est, (de qua planius paullo post suo loco dicemus, nunc breviter, quod ad hanc rem satis sit, attingemus,) in qua constituetur alicuius personae oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus: Sapiens, qui omnia rei publicae causa suscipienda pericula putabit, saepe ipse sic secum loquetur: Non mihi soli, sed etiam atque adeo multo potius natus sum patriae; vita, quae fato debetur, saluti patriae potissimum solvatur. Aluit haec me; tute atque honeste produxit usque ad hanc aetatem; muniit meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod a me satis ei persolvi possit, unde haec accepta sunt? Quare saepe ego in periculis rei publicae nullum ipse periculum fugi. Item mutatur res tractando, si traducitur ad exsuscitationem, cum et nos commoti dicere videamur, et auditoris animum commovemus, sic: Quis est tam tenui cogitatione praeditus, cuius animus tantis angustiis invidiae continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet et sapientissimum iudicet, qui pro salute patriae, pro incolumitate civitatis, pro rei publicae fortunis quamvis magnum atque atrox periculum studiose suscipiat et libenter subeat? Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quam possum; idemque hoc certo scio vobis omnibus usu venire. 56. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, verbis, pronuntiando, tractando; sed tractando dupliciter, sermocinatione et exsuscitatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cum rem simpliciter pronuntiaverimus, rationem poterimus subiicere; deinde dupliciter vel sine rationibus vel cum rationibus pronuntiare; deinde afferre contrarium; (de quibus omnibus diximus in verborum exornationibus;) deinde simile et exemplum (de quo suo loco plura dicemus). XLIV. deinde conclusionem (de qua in secundo libro, quae opus fuerunt, diximus demonstrantes, argumentationem quemadmodum concludere oporteat). [In hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio

5. *si cum* PABFR. — 7. *pronuntiatione* BF et corr. A. — 8. *exemplum* pr. P, *exemplo* AT et corr. P. — 12. *quod ad hanc rem* PABFR: *ad hanc rem quod* TE. — 16. *sic* deest libris, etiam nostris sex; post v. *secum* inseruit E (sed facilius excidere poterat ante *secum*), *ita* L; poterat etiam suppleri *haec secum*. — 21. *Quare saepe* Orellius: *Quia haec loquitur secum sapiens, saepe* E cum aliquot Codd. et, ut videtur, A. Pro *quia* habent *quare* B aliique, sed *in* PF, *item* T. Vv. *Quare* vel *quia haec loquitur secum sapiens* om. R et Leid. III. Vv. *Quia haec - - fugi* del. Sch. — 24. *cogitatione*] *provocatione* PF. — 33. *plurimis* PFT. — 35. *pronuntiare* PABFRT: *pronuntiare sententiam* E. — 40. Vv. *In hoc - - est* del. L et Sch. Nos seclusimus.

verbi, cui conclusioni nomen est.] Ergo huiusmodi vehementer ornata poterit esse expolitio, quae constabit ex frequentibus verborum exornationibus et sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur. Sed ab eiusdem sententiae non recedemus exemplo, ut scire possis, quam facile praeceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur: 57. Sapiens nullum pro re publica periculum vitabit, ideo quod saepe fit, ut, cum pro re publica perire noluerit, necessario cum re publica pereat. Et quoniam omnia sunt commoda a patria accepta, nullum incommodum pro patria grave putandum est. Ergo qui fugiunt id periculum, quod pro re publica subeundum est, stulte faciunt. Nam neque effugere incommoda possunt et ingrati in civitatem reperiuntur. At, qui patriae pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt, cum et eum, quem debent, honorem rei publicae reddunt et pro multis perire malunt quam cum multis. Etenim vehementer est iniquum vitam, quam a natura acceptam propter patriam conservaris, naturae, cum cogat, reddere, patriae, cum roget, non dare; et, cum possis cum summa virtute et honore pro patria interire, malle per dedecus et ignaviam vivere; et, cum pro amicis et parentibus et ceteris necessariis adire periculum velis, pro re publica, in qua et haec et illud sanctissimum nomen patriae continentur, nolle in discrimen venire. Itaque uti contemnendus est, qui in navigio se quam navim mavult incolumem, ita vituperandus, qui in rei publicae discrimine suae plus quam communi saluti consulit. Navi enim fracta, multi incolumes evaserunt; ex naufragio patriae salvus nemo potest enatare. Quod mihi bene videtur Decius intellexisse, qui se devovisse dicitur et pro legionibus in hostes immisisse medios; unde amisit vitam, at non perdidit. Re enim vilissima caram et parva maximam redemit. Dedit vitam, accepit patriam; amisit animam, potitus est gloria, quae cum summa laude prodita vetustate quotidie magis enitescit. Quodsi pro re publica decere accedere ad periculum et ratione demonstratum est et exemplo comprobatum, ii sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriae periculum vitant. 58. In his igitur generibus expolitio versatur, de qua producti sumus, ut plura diceremus, quod non modo, cum causam dicimus, adiuvat et exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conveniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti, cum exornabimus argumentationem, qua de re diximus in libro secundo.

XLV. Commoratio est, cum in loco firmissimo, quo tota causa continetur, manetur diutius et eodem saepius reditur. Hac uti maxime convenit et id est oratoris boni maxime proprium. Non enim datur

4. *Sed*] *et* PAFT. — *recedamus* PABFRT. — 7. *saepe cum* PF, *saepe qui cum* T. — *necessario*] *necesse erit* PFRT et pr. A. (Haud inepte igitur sic scriberetur: *quod saepe, qui pro re p. perire noluerit, necesse erit cum* cet. Ou.) — 8. *omnia sunt* PABFRT: *sunt omnia* E. — 15. *conservaris* PBFRT et corr. A: *conservaveris* E et pr. A. — 21. *navigio* PBFRT et ceteri meliores: *navigando* E et, ut videtur, B. — 22. *vituperandus est* RT. — 23. *Navi* PABFRT: *Nave* E. — 26. *unde* om. PFRT et pr. A. — 27. *caram* Cod. B Lindemanni: *certam* BE et corr. A. Adiect. om. PFRT et pr. A. — 28. *gloriam* BFR. — 29. *decere* B, pr. P, corr. R: *debere* AFTE item pr. R et corr. P. — 37. *qua de re* FT: *de qua re* PABR, *de qua* (om. *re*) cum Lamb. E.

auditori potestas animum de re firmissima demovendi. Huic exemplum satis idoneum subiici non potuit, propterea quod hic locus non est a tota causa separatus sicuti membrum aliquod, sed tamquam sanguis perfusus est per totum corpus orationis.

Contentio est, per quam contraria referuntur. Ea est in verborum exornationibus, ut ante docuimus, huiusmodi: Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes. In sententiarum, huiusmodi: Vos huius incommodis lugetis, iste rei publicae calamitate laetatur. Vos vestris fortunis diffiditis, iste solus suis eo magis confidit. Inter haec duo contentionum genera hoc interest: illud ex verbis celeriter relatis constat; hic sententiae contrariae ex comparatione referantur oportet.

59. Similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi causa aut probandi aut apertius dicendi aut ante oculos ponendi. Et quomodo quattuor de causis sumitur, ita quattuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per brevitatem, per collationem. Ad unam quamque sumendae causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi. XLVI. Ornandi causa sumitur per contrarium, sic: Non enim, quemadmodum in palaestra, qui taedas candentes accipit, celerior est in cursu continuo quam ille, qui tradit, ita melior imperator novus, qui accipit exercitum quam ille, qui decedit; propterea quod defatigatus cursor integro facem, hic peritus imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis plane et perspicue et probabiliter dici potuit, hoc modo: Minus bonos imperatores a melioribus exercitus accipere solere: sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi quaedam dignitas compararetur. Dictum est autem per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus esse similem, ut paullo ante, cum de cursoribus disserebamus. Per negationem dicetur probandi causa, hoc modo: Neque equus indomitus, quamvis bene natura compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, quae desiderantur ab equo; neque homo indoctus, quamvis sit ingeniosus, ad virtutem potest pervenire. Hoc probabilius factum est, quod magis est veri simile non posse virtutem sine doctrina comparari, quoniam ne equus quidem indomitus idoneus possit esse. Ergo sumptum est probandi causa. Dictum est autem per negationem; id enim perspicuum est de primo similitudinis verbo. XLVII. 60. Sumetur et apertius dicendi causa similitudo per brevitatem, hoc modo: In amicitia gerenda sicut in certamine currendi non ita convenit exerceri, ut, quoad necesse sit, venire possis; sed ut productus studio et viribus ultra facile procurras. Nam hoc simile est, ut apertius intelligatur mala ratione facere, qui reprehendant eos, qui verbi causa post mortem amici liberos eius custodiant, propterea quod in cursore tantum velocitatis esse oporteat, ut efferatur ultra finem; in amico tantum benevolentiae, ut ultra, quam

1. *demovendi* PABR, L: *dimovendi* FTE. — 7. *huiusmodi* PABFRT: *eiusmodi* E. — 19. *candentes* PABFRT: *ardentes* E. — *continuo* om. T. — 24. *exercitus* PBFT: *exercitum* ARE. — 25. *quaedam dignitas* PABFRT: *dignitas quaedam* E. — *comparetur* PAFT. — 28. Vv. *ut* -- *disserebamus* del. Sch. — *adserebatur* PFRT, *adserebamus* AB. — 29. *bene natura* PABFR: *natura bene* TE. — 39. *venire* PABFRT: *pervenire* E. — 43. *ultra* P, Duisb. Erf.: *usque ad* ABFRTE. (Nostra lectio firmatur etiam a FR, qui cum P omittentes vv. *ultra* -- *amicitiae* pro omissis habent *studium ut efferatur ultra finem.)*

amicus sentire possit, procurrat amicitiae studio. Dictum autem simile est per brevitatem. Non enim ita, ut in ceteris rebus, res ab re separata est, sed utraque res coniuncte et confuse comparata. Ante oculos ponendi negotii causa sumetur similitudo, cum dicetur per collationem, sic: Uti citharoedus, cum prodierit optime vestitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea, coloribus variis intexta, et cum corona aurea, magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam, auro et ebore distinctam, ipse praeterea forma et specie sit et statura apposita ad dignitatem; si, cum magnam populo commorit iis rebus exspectationem, repente, silentio facto, vocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu, quo melius ornatus et magis fuerit exspectatus, eo magis derisus et contemptus eiicitur: item, si quis in excelso loco et in magnis ac locupletibus copiis collocatus fortunae muneribus et naturae commodis omnibus abundabit; si virtutis et artium, quae virtutis magistrae sunt, egebit; quo magis ceteris rebus erit copiosus et illustris et exspectatus, eo vehementius derisus et contemptus ex omni conventu bonorum eiicietur. Hoc simile, exornatione utriusque rei et alterius inertiae alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectum omnium rem subiecit. Dictum autem est per collationem propterea, quod proposita similitudine paria sunt omnia relata.

XLVIII. 61. In similibus observare oportet diligenter, ut, cum rem afferamus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, verba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. Id est huiusmodi: Ut hirundines aestivo tempore praesto sunt, frigore pulsae recedunt . . . Ex eadem similitudine nunc per translationem verba sumimus: item falsi amici sereno vitae tempore praesto sunt; simul atque hiemem fortunae viderint, devolant omnes. Sed inventio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animantes et inanimas, mutas et loquentes, feras et mansuetas, terrestres, caelestes, maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas atque inusitatas frequenter ponere ante oculos poterit et ex his aliquam venari similitudinem, quae aut ornare aut docere aut apertiorem rem facere aut ponere ante oculos possit. Non enim res tota totae rei necesse est similis sit, sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat oportet.

XLIX. 62. Exemplum est alicuius facti aut dicti praeteriti cum certi auctoris nomine propositio. Id sumitur iisdem de causis, quibus simi-

---

9. *commorit iis* P: *commoverit his* ABFRTE. — 12. *item* PABFRT: *ita* E. — 15. *erit copiosus* PABFR: *erit copiosius* T, *copiosus erit* E. — 16. Vv. *et exspectatus* seclusit Ern., del. Sch. — 18. *inertiae* Leid. III. et, ut videtur, R: *inertiae artificis* PE, *inertiae artificii* B, *inertiae artificis scilicet* AFT. — 21. *oportet* PBFRT: *oportebit* AE. — 23. *Ita ut* PBFRT. — 25. *item* PF et pr. A: *ita* BRTE et corr. A. — 26. *simul*] *si nives* F, *si nivem* Leid. IV. — 28. *animantes* PFT: *animatas* ABRE. — *inanimas* P, Lamb. in mg. Repett.: *inanimatas* BRE, *inanimantes* AFT. — 29. *terrestres, caelestes, maritimas* ex Leid. III. et ex vestigiis nostrorum sex recepimus: *terrestres et caelestes et maritimas* E. — 30. *ponere ante oculos poterit* PABRT: *ante oculos poterit ponere* FE. — 32. *totae* PAFRT, Erf. Voss. II. III. Leid. I. III. IV.: *toti* BE. (Nostra forma *σολοικοφανής* vel potius antiquior firmatur a Prisciano p. 678. P: *Idem* (Cicero) *ad Herennium in VI. libro: Non res tota totae rei necesse est similis sit.* Priscianus igitur eadem librorum divisione usus est, quae comparet in nostris Codd. PF. — 33. *ad id ipsum* pr. P, L. — 35. *praeteriti* seclusit Ern., del. Sch. Tuentur cum ceteris etiam nostri et est: «*ἀποφθέγματος* ab historicis memorati.»

litudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur; apertiorem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit; probabiliorem, cum magis veri similem facit; ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res prope dicam manu tentari possit. Unius cuiusque generis singula subiecissemus exempla, nisi [exemplum], quod genus esset, in expolitione demonstrassemus et causas sumendi in similitudine aperuissemus. Quare noluimus neque pauca, quo minus intelligeretur, neque, re intellecta, plura scribere.

Imago est formae cum forma cum quadam similitudine collatio. Haec sumitur aut laudis aut vituperationis causa. Laudis causa, sic: Ibat in proelium corpore tauri validissimi, impetu leonis acerrimi similis. Vituperationis, ut in odium aut in invidiam aut in contemptionem adducat. Ut in odium, hoc modo: Iste quotidie per forum medium tamquam iubatus draco serpit, dentibus aduncis, aspectu rabido, venenato spiritu, circumspectans huc et illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus insecare, lingua aspergere possit. Ut in invidiam adducat, hoc modo: Iste, qui divitias suas iactans, sicut Gallus e Phrygia aut ariolus quispiam depressus et oneratus auro, clamat et deierat. Ut in contemptionem, sic: Iste, qui tamquam cochlea [abscondens] retentat sese tacitus, quo sit tutus [cum domo sua, ut comedatur, aufertur].

63. Effictio est, cum exprimitur atque effingitur verbis corporis cuiuspiam forma, quoad satis sit ad intelligendum, hoc modo: Hunc, iudices, dico, rubrum, brevem, incurvum, canum, subcrispum, caesium, cui sane magna est in mento cicatrix; si quo modo potest vobis in memoriam redire. Habet haec exornatio cum utilitatem, si quem velis demonstrare, tum venustatem, si breviter et dilucide facta est.

L. Notatio est, cum alicuius natura certis describitur signis, quae, sicuti notae quaedam, naturae sunt attributa. Ut si velis non divitem, sed ostentatorem pecuniae describere: Iste, inquies, iudices, qui se dici divitem putat esse praeclarum, primum nunc videte, quo vultu nos intueatur. Nonne vobis videtur dicere: Darem, si mihi molesti non essetis: —? Cum vero sinistra mentum sublevat, existimat se gemmae nitore et auri splendore aspectus omnium praestringere. Cum puerum respicit hunc unum, quem ego novi (vos non arbitror) [novisse], alio nomine appel-

---

2. *obscurum* T, L. — 5. V. *exemplum* del. videtur. Vide Ed. priorem. Or. — 8. *scribere* PABFRT: *conscribere* E. — 11. *similis* om. FR, pr. A et corr. P, *simili* pr. P, *similis* corr. A. — 14. *aspectu rabido, venenato spiritu* T: *aspectu venenato, spiritu rabido* PABFRE. — 16. *quem ore attingere* PABFRT: *ore attingere* (om. *quem*) cum Grut. et Graevio E, qui haec vv. seclusit; eadem delevit Sch. — 17. *iactans* PR, Erf. Cauch.: *iactat* ABFTE. — 19. *in contemptionem adducat* E. Sed nostrorum nullus, etsi varie sunt corrupti, vel minimum vestigium praebet v. *adducat*, quocirca delevimus. — *abscondens* om. Leid. I. Nos seclusimus. — 20. *retentat* BR: *et retentat* A, *retentans* pr. P, *et retentans* FTE et corr. P. — *cum domo - - aufertur*] totum hoc ridiculum emblema nos seclusimus. Inspice modo varietates in Graevio-Oud. atque has nostrorum: *quomodo ut tutus* PF, *quoquomodo sit tutus* T, *cum domo totus* R, *cum domo sua* om. PFR (*sua* om. B), *ut* om. PFT, *comeditur aufertur* P, *comeditur et aufertur* FT. (*cum domo sua totus ut comedatur aufertur* add. corr. A.) — 22. *atque* PABFRT: *et* E. — 23. *quoad* PABFRT: *quod* E. — 24. *iudices, dico* PBFRT: *dico, iudices* AE. — 33. *sublevabit* PABRT. — *existimabit* F. — 35. *novisse* om. PFT et pr. A. Nos seclusimus.

lat, deinde alio atque alio. Heus tu, inquit, veni Sannio, ne quid isti barbari turbent; ut ignoti, qui audiunt, unum putent seligi de multis: ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli sternantur, aut ab avunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas veniat, aut asturconi locus ante ostium suum detur, aut aliquod fragile falsae choragium gloriae comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: Videto, ut diligenter numeretur, si potest, ante noctem. Puer, qui iam bene hominis naturam novit, Tu illo plures mittas oportet, inquit, si hodie vis transnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum et Sosiam. Deinde casu veniunt hospites homini, qui istum splendide, dum peregrinatur, invitarant. Ex ea re homo hercle sane conturbatur; sed tamen a vitio naturae non recedit. Bene, inquit, facitis, cum venitis; sed rectius fecissetis, si ad me domum recta abissetis. Id fecissemus, inquiunt illi, si domum novissemus. At istud quidem facile fuit undelibet invenire. Verum ite mecum. Sequuntur illi. Sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. Quaerit, in agris frumenta cuiusmodi sint; negat se, quia villae incensae sint, accedere posse nec aedificare etiamnunc audere; tametsi in Tusculano quidem coepi insanire et in iisdem fundamentis aedificare. LI. 64. Dum haec loquitur, venit in aedes quasdam, in quibus sodalicium erat eodem die futurum; quo iste pro notitia domini aedium ingreditur cum hospitibus. Hic, inquit, habito. Perspicit argentum, quod erat expositum; visit triclinium stratum: probat. Accedit servulus; dicit homini clam, dominum iam venturum, si velit exire. Itane? inquit; eamus hospites; frater venit ex Falerno; ego illi obviam pergam; vos huc decuma venitote. Hospites discedunt. Iste se raptim domum suam coniicit; illi decuma, quo iusserat, veniunt. Quaerunt hunc; reperiunt, domus cuia sit; in diversorium derisi conferunt sese. Vident hominem postera die; narrant, expostulant, accusant. Ait iste eos similitudine loci deceptos angiporto toto deerrasse; se contra valetudinem suam ad noctem multam exspectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut vasa, vestimenta, pueros corrogaret. Servulus non inurbanus satis strenue et concinne comparat; iste hospites domum deducit. Ait se aedes maximas cuidam amico ad nuptias commodasse. Nuntiat puer argentum repeti (pertimuerat enim, qui commodarat). Apage te, inquit; aedes commodavi, familiam dedi: argentum quoque vult? Tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos Samiis delectabimur. Quid ego, quae deinde efficiat, narrem? Eiusmodi est hominis natura, ut, quae singulis diebus efficiat gloria atque ostentatione, ea vix annuo sermone enarrare possim. 65. Huiusmodi notationes, quae describunt, quid consentaneum sit unius cuiusque naturae, vehementer habent magnam delectationem. Totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos, aut gloriosi, ut nos exempli causa coeperamus, aut invidi aut timidi aut avari, am-

2. *audient* PF, Erf. — *selegi* antiqua script. PAFT: *se eligi* R, Erf., *eligi* BE. — 10. *peregrinatur* PBFR: *peregrinaretur* ATE. — *invitarant* R: *invitat* B, *acceperunt* A, *receperunt* T, *receperant* E, om. PF. — 13. *abissetis* BFT: *abiissetis* PARE. — 16. *frumenta cuiusmodi* PABFRT: *cuiusmodi frumenta* E. — 22. *visit triclinium* BR: *ut si trtclinium* P, *ut sit triclinium* AFT, *triclinium* (om. *visit)* E. — 24. *Falerno* PBFRT: *Salerno* E et fortasse A. — 25. *ad decumam* BR. — 28. *narrat* Ern. operae. — 29. *angiportu* FR, L. — 34. *apage te* R, L: *apagete* E et corr. A, *apage* (om. *te)* PFT et pr. A.

bitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris; denique cuiusvis studium protrahi potest in medium tali notatione.

LII. Sermocinatio est, cum alicui personae sermo attribuitur et is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cum militibus urbs redundaret et omnes timore oppressi domi continerentur, venit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum; quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequuntur. Irrumpit in aedes subito, deinde magna voce, Ubi est iste beatus, inquit, aedium dominus? Quin mihi praesto fit? Quid tacetis? Hic alii omnes stupidi timore obmutuerunt. Uxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abiecit sese. Parce, inquit, et per ea, quae tibi dulcissima sunt in vita, miserere nostri; noli exstinguere exstinctos. Fer mansuete fortunam. Nos quoque fuimus beati; nosce te esse hominem. At ille: Quin illum mihi datis ac vos auribus meis opplorare desinitis? Non abibit. Illi nuntiatur interea venisse istum et clamore maximo mortem minari. Quod simul ut audivit, Heus, inquit, Gorgia, pediseque puerorum, absconde pueros; defende; fac, ut incolumes ad adolescentiam perducas. Vix haec dixerat, cum ecce iste praesto, Sedes, inquit, audax? Non vox mea tibi vitam ademit? Exple meas inimicitias et iracundiam satura tuo sanguine. Ille cum magno spiritu, Verebar, inquit, ne plane victus essem. Nunc video; in iudicio mecum contendere non vis, ubi superari turpissimum et superare pulcherrimum est; interficere [me] vis. Occidar equidem, sed victus non peribo. At iste: In extremo vitae tempore etiam sententias loqueris? neque ei, quem vides dominari, vis supplicare? Tum mulier, Immo iste quidem rogat et supplicat; sed tu, quaeso, commovere; et tu per deos, inquit, hunc examplexare. Dominus est; vicit hic te, vince tu nunc animum. Cur non desinis, inquit, uxor, loqui, quae me digna non sunt? Tace et, quae curanda sunt, cura. Tu cessas mihi vitam, tibi omnem bene vivendi spem mea morte eripere? Iste mulierem reppulit ab se lamentantem; illi nescio quid incipienti dicere, quod dignum videlicet illius virtute esset, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos esse uni cuique sermones ad dignitatem accommodatos; id quod oportet in hoc genere conservare. Sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaritis? Nonne omnes hac utentur oratione? deinde subiicere sermonem.

LIII. 66. Conformatio est, cum aliqua, quae non adest, persona confingitur, quasi adsit, aut cum res muta aut informis fit loquens et

8. *fit*] *sit* Ernestii operae. — 13. *ille*] Malim *iste*. Or. — 17. *incolumis adulescentia.* *Vix* pr. P, *incolumis sit adolescentia.* *Vix* FT, corr. P et pr. A. Ut nos, R, corr. A, Pith.; a ceteris abest v. *perducas*. — 19. *meas inimicitias* PABFR: *inimicitias meas* TE. — 20. *Verebar* T: *verba* PBFR et pr. A, *metuebam* E et corr. A. — 22. *vis me* B, *me* om. PFT. Nos seclusimus. — 23. *iste*] om. PABFRT, *ille* cum aliis L, Graev. Ut nos, Ernestius. — *sententias loqueris* BR: *sententias eloqueris* PFT et pr. A, *sententiose loqueris* E et corr. A. — 25. *iste quidem* PABFRT: *quidem ille* E coni. (id quod ipsius mulieri minus convenit; ambiguum autem h. l. esse non poterat. Or.) — 27. *Cur non*] *Quid* Erf. et pr. P, *quid non* Leid. III., *quin* de Oud. coni. probabiliter Sch. — 33. *id quod* PBFR: *quod* ATE. — *conservare* PAFRT: *conservari* B, *observare* E. — 35. *iudicaritis* P: *iudicaveritis* ABFRTE. — *omnes hac utentur* PAR: *omnes utentur hac* BFT, *hac omnes utentur* E. — 38. *loquens* Erf.: *eloquens* PABFRTE.

formata et ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata aut actio quaedam, hoc pacto: Quodsi nunc haec urbs invictissima vocem mittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis tropaeis ornata, triumphis ditata certissimis, clarissimis locupletata victoriis nunc vestris seditionibus, o cives, vexor; quam dolis malitiosa Karthago, viribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patimini nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculcari? Item: Quodsi nunc L. ille Brutus reviviscat et hic ante pedes vestros adsit, non hac utatur oratione? Ego reges eieci, vos tyrannos introducitis; ego libertatem, quae non erat, peperi, vos partam servare non vultis; ego capitis mei periculo patriam liberavi, vos liberi sine periculo esse non curatis? Haec conformatio, licet in plures res mutas atque inanimas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus et commiseratione.

67. Significatio est res, quae plus in suspicione relinquit, quam positum est in oratione. Ea fit per exsuperationem, ambiguum, consequentiam, abscisionem, similitudinem. Per exsuperationem, cum plus est dictum, quam patitur veritas, augendae suspicionis causa, sic: Hic de tanto patrimonio tam cito testam, qua sibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguum, cum verbum potest in duas pluresve sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam vult is, qui dixit; ut de eo si dicas, qui multas hereditates adierit: Prospice tu, qui plurimum cernis. LIV. Ambigua quemadmodum vitanda sunt, quae obscuram reddunt orationem, item haec consequenda, quae conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperientur facile, si noverimus et animum adverterimus verborum ancipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, cum res, quae sequantur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspicione; ut si salsamentarii filio dicas: Quiesce tu, cuius pater cubitis emungi solebat. Per abscisionem, si, cum incipimus aliquid dicere, praecidimus et ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: Qui ista forma et aetate nuper alienae domui . . . nolo plura dicere. Per similitudinem, cum aliqua re simili allata nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus, quid sentiamus, hoc modo: Noli, Saturnine, nimium populi reverentia fretus esse: inulti iacent Gracchi. Haec exornatio plurimum festivitatis habet, interdum et dignitatis; sinit enim quiddam tacito oratore ipsum auditorem suspicari.

68. Brevitas est res ipsis tantummodo verbis necessariis expedita,

---

2. *emittat* AFRT. Ut nos, PB. — 5. *prolata* B. (Unde *robusta* assumpserit Lamb., non liquet. Arbitraria videtur coni.) — 7. *patimini* PABFR et omnes Oud.: *patiemini* E. (*patinum* corrupte T.) — 12. *inanimatas* ABR. Ut nos, PFTE. Cfr. C. 48. — 13. *proficit* B et praeter unum Codd. Oud.: *sed proficit* P aliique, *tamen proficit* FRT, *proficit tamen* AE. — 15. *est res quae* PABFRT, aliique plurimi, ut §. 68: *brevitas est res quae*: *est quae* E. — 16. *exsuperationem* PABFRT: *exuberationem* cum Grutero bis E. — 17. *abscisionem* PABFT, item infra C. 54. Placet, propter v. illic subiunctum *praecidamus*. Cfr. etiam Parei Lex. crit. p. 11.: *abscissionem* RE. — 18. *est dictum* PAFRT: *dictum est* BE. — 24. *item* PF et pr. A: *ita* BRTE et corr. A. — 25. *et animum adverterimus* P: *et ad animum adverterimus* A, *et ad animadverterimus* F, *et animadverterimus* BRTE. — 27. *fit*] *est* PFT. — *sequantur* PBRT, Erf.: *sequuntur* AFE. — 29. *cubitis emungi* Erf., Cauch. et corr. P: *cubiti semugi* (sic) pr. P, *cubito se emungere* ABFRTE. — 30. *incepimus* cum Voss. III. Sch., *incipiemus* B aliique. — *praecidamus* PABFRT. — 32. *domi* BR, Erf., L. — 34. *reverentia* PBFT et pr. A: *frequentia* RE et corr. A.

hoc modo: Lemnum praeteriens cepit; inde Thasi praesidium reliquit; post urbem in Bithynia sustulit; inde appulsus in Hellespontum statim potitur Abydo. Item: Modo consul, quondam tribunus, deinde primus erat civitatis. Tum: Proficiscitur in Asiam, deinde exsul et hostis est dictus, post imperator, postremo factus est consul. Habet paucis comprehensa brevitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda saepe est, cum aut res non egent longae orationis aut tempus non sinit commorari.

LV. Demonstratio est, cum ita verbis res exprimitur, ut geri negotium et res ante oculos esse videatur. Id fieri poterit, si, quae ante et post et in ipsa re facta erunt, comprehendemus aut a rebus consequentibus aut circumstantibus non recedemus, hoc modo: Quod simul atque Gracchus prospexit, fluctuare populum verentem, ne ipse auctoritate senatus commotus sententia desisteret, iubet advocari contionem. Iste interea scelere et malis cogitationibus redundans evolat e templo Iovis et sudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus aliis ire celerius coepit. Illi praeco faciebat audientiam; hic subsellium quoddam calce premens, dextera pedem defringit et hoc alios iubet item facere. Cum Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt et ex aliis alii partibus convolant atque e populo unus, Fuge, inquit, Tiberi, fuge. Non vides? Respice, inquam. Deinde vaga multitudo, subito timore perterrita, fugere coepit. At iste spumans ex ore scelus, anhelans ex intimo pectore crudelitatem, contorquet brachium et dubitanti Graccho, quid esset, neque tamen locum, in quo constiterat, relinquenti, percutit tempus. Ille nulla voce delabens insita virtute concidit tacitus. Iste viri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus praeclarissimum fecisset, circumspectans et hilare sceleratam gratulantibus manum porrigens in templum Iovis contulit sese. 69. Haec exornatio plurimum prodest in amplificanda et commiseranda re huiusmodi enarrationibus. Statuit enim totam rem et prope ponit ante oculos.

LVI. Omnes rationes honestandae elocutionis studiose collegimus, in quibus, Herenni, si te diligentius exercueris, et gravitatem et dignitatem et suavitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie plane loquaris; ne nuda atque inornata inventio vulgari sermone efferatur. Nunc identidem nosmet ipsi nobis instemus. Res enim communis agitur, ut frequenter et assidue consequamur artis rationem studio et exercitatione;

---

2. *appulsus* Aurato auctore Lamb. habetque sic corr. Palat. VI. et, ut videtur, BR: *pulsus* TE et corr. A, *rursus* PF et pr. A. — 5. *factus est consul* PAFRT: *consul factus est* E. (*factus est* om. B.) — 9. *verbis res* PBFRT: *res verbis* AE. — 11. *aut a* PABFT: *aut si a* RE. — 12. *aut circumstantibus* PBFT: *aut a circumstantibus* ARE. — 14. *sententia* PABFT: *a sententia* RE. — 15. *e* PABFT: *ex* RE. 16. *et* om. PBFRT. — *sudans*] *stans* PF et pr. A, om. Lamb. — 18. *dextera* PAFT: *dextra* BRE. — *hoc alios iubet item* PAFRT (sed *idem* ART et pr. P.): *alios hoc idem iubet* BE. — 20. *et ex* PAFRT: *ex* BE. — *aliis alii* BR, tres Lindemanni aliique: *aliis alis* pr. P, *aliis aliisque* AFRE et corr. P, *aliis atque aliis* T. — 23. *infimo* PRT. Erf. — 25. *nullam vocem* ABR. — *delabans* PT et pr. A, *edens* BR et corr. A. — 27. *hilare* P aliique: *hilariter* FRT, *hilaris* ABE. — 30. *et proponit* PFR. — 33. *diligentius* PAFRT: *diligenter* BE. — 35. *efferatur*] *esse saturum* P, Erf., *proferatur* AFRT. — 36. *agetur* PABFT, Erf. — 37. *orationem* PF aliique, probb. Graev. et Oud.

quod alii cum molestia tribus de causis maxime faciunt: aut si, quicum libenter exerceantur, non habent aut si sibi diffidunt aut si nesciunt, quam viam sequi debeant; quae a nobis absunt omnes difficultates. Nam et simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cetera philosophiae ratio confirmavit; et nobis non diffidimus, propterea quod et aliquantulum processimus et alia sunt meliora, quae multo intentius petimus in vita, ut, etsi non pervenerimus in dicendo, quo volumus, parva pars vitae perfectissimae desideretur; et viam, quam sequamur, habemus, propterea quod in his libris nihil praeteritum est rhetoricae praeceptionis.

[Demonstratum est enim, quomodo res in omnibus generibus causarum inveniri oporteat; dictum est, quo pacto eas disponere conveniat; traditum est, qua ratione esset pronuntiandum; praeceptum est, qua via meminisse possemus; demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quae si exsequimur, acute et cito reperiemus, distincte et ordinate disponemus, graviter et venuste pronuntiabimus, firme et perpetuo meminerimus, ornate et suaviter eloquemur. Ergo amplius in arte rhetorica nihil est. Haec omnia adipiscemur, si rationes praeceptionis diligentia consequemur exercitationis.]

---

1. *quicum* PT: *qui* pr. F, *quocum* rc. F, *quibuscum* R, *cum quibus* cum Lamb. E. (De AB non liquet.) — 2. *aut nesciunt* PBFT. — 6. *aliquantum* P, Voss. I. Leid. I. — *sunt meliora* PABFRT: *meliora sunt* E. — 7. *ut etsi* PF aliique: *ut si* T, *ut etiamsi* ABRE. — 11. *Demonstratum est - - - exercitationis*] Subditicia haec esse vidit iam Gruterus; seclusit Sch. — 12. *conveniret* Ern. coni. — 13. *esset* om. F solus ex nostris. — 13. *qua via*] *qu . a* (sic) P, *qua* FT, om. pr. A. — 14. *possimus* AFR et corr. P. Ut nos, BT et pr. P. — 15. *comparetur* ABFT. Ut nos, PR. — *sequimur* PBR, *sequamur* T. — 16. *ordine* P, Erf. Cfr. Ruhnkenium ad Muretum I. p. 38. — 18. *conceptionis* PF et pr. A. — 19. *et exercitatione* B, L. — *M. Tulli Ciceronis ad herennium liber VI. explicit.* PAF.

M. TULLII CICERONIS

RHETORICORUM

LIBRI DUO

QUI SUNT

DE INVENTIONE RHETORICA.

LIBER PRIMUS.

I. 1. Saepe et multum hoc mecum cogitavi, bonine an mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia dicendi ac summum eloquentiae studium. Nam cum et nostrae rei publicae detrimenta considero et maximarum civitatum veteres animo calamitates colligo, non minimam video per disertissimos homines invectam partem incommodorum; cum autem res ab nostra memoria propter vetustatem remotas ex litterarum monumentis repetere instituo, multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo cum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse nunquam. Quare si quis, omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et officii, consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriae civis alitur; qui vero ita sese armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriae, sed pro his propugnare possit, is mihi vir et suis et publicis rationibus utilissimus atque amicissimus civis fore videtur.

2. Ac si volumus huius rei, quae vocatur eloquentia, sive artis sive studii sive exercitationis cuiusdam sive facultatis ab natura profectae considerare principium, reperiemus id ex honestissimis causis natum atque optimis rationibus profectum. II. Nam fuit quoddam tempus, cum in

---

1. *et*] *ac* R. — *cogitavi mecum* AT. — 4. *colligo calamitates* Victorinus. (V. postmodo.) — 5. *invectam esse* V, L. — 8. *animi* suspectum Ernestio firmat V. cum libris nostris. — 14. *pugnare* ART. Ut nos, P. — 17. *sive artis sive studii* PART (sed PAT ex gloss. *sive artis initium sive studii*). Nostro ordini favet etiam V. — 18. *ab* PART: *a* E. — 19. *atque optimis* VPART: *atque ab optimis* cum Lamb. E.

agris homines passim bestiarum modo vagabantur et sibi victu fero vitam propagabant; nec ratione animi quidquam, sed pleraque viribus corporis administrabant; nondum divinae religionis, non humani officii ratio colebatur; nemo nuptias viderat legitimas; non certos quisquam inspexerat liberos; non, ius aequabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inscientiam caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam viribus corporis abutebatur, perniciosissimis satellitibus. Quo tempore quidam, magnus videlicet vir et sapiens, cognovit, quae materies et quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere et praecipiendo meliorem reddere; qui dispersos homines in agris et in tectis silvestribus abditos ratione quadam compulit unum in locum et congregavit et eos in unam quamque rem inducens utilem atque honestam primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes ex feris et immanibus mites reddidit et mansuetos. 3. Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret et ad diversas vitae rationes traduceret. Age vero, urbibus constitutis, ut fidem colere et iustitiam retinere discerent et aliis parere sua voluntate consuescerent ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam vitam amittendam existimarent: qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quae ratione invenissent, eloquentia persuadere potuissent? Profecto nemo nisi gravi ac suavi commotus oratione, cum viribus plurimum posset, ad ius voluisset sine vi descendere, ut inter quos posset excellere, cum his se pateretur aequari et sua voluntate a iucundissima consuetudine recederet, quae praesertim iam naturae vim obtineret propter vetustatem. Ac primo quidem sic et nata et progressa longius eloquentia videtur et item postea maximis in rebus pacis et belli cum summis hominum utilitatibus esse versata. Postquam vero commoditas quaedam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii dicendi copiam consecuta est, tum ingenio freta malitia pervertere urbes et vitas hominum labefactare assuevit. III. Atque huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus.

4. Veri simillimum mihi videtur quodam tempore neque in publicis rebus infantes et insipientes homines solitos esse versari nec vero ad privatas causas magnos ac disertos homines accedere; sed cum a summis viris maximae res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad parvas controversias privatorum accederent. Quibus in controversiis cum saepe a mendacio contra verum stare homines consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessario superiores illi propter iniurias civium resistere audacibus et opitulari suis quis-

---

1. *more* R. Ut nos, VPAT. — *ferino* R et corr. ant. m. P. — 4. *legitimas viderat nuptias* V. — 5. *inspexerat* VAR et corr. ant. m. P: *aspexerat* E cum RT et pr. P. — 6. *inscitiam* PR. — 9. *materies* V: *materiae* AT, *materia esset* PRE. — 10. *in animis inesset hominum* VPR: *animis inesset hominum* AT, *in animis hominum* expuncto *inesset* E. — 16. *hoc nec tacita videtur* e Codd. Graev. Ut nos, VPART. — 18. *rationes vitae* PART. Ut nos, V. — 25. *his* VPART: *iis* E. — 30. *commoditas*] *calliditas* auctore Ernestio Sch. In P glossa adscripta est *habilitas*. Firmat librorum lect. V. — 39. *stare homines* PART: *homines stare* E.

que necessariis cogerentur. Itaque cum in dicendo saepe par, nonnunquam etiam superior visus esset is, qui, omisso studio sapientiae, nihil sibi praeter eloquentiam comparasset, fiebat, ut et multitudinis et suo iudicio dignus, qui rem publicam gereret, videretur. Hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula rei publicae temerarii atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum odii atque invidiae suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa ac tumultuosa vita se in studium aliquod traderent quietum. Quare mihi videntur postea cetera studia recta atque honesta per otium concelebrata ab optimis enituisse; hoc vero a plerisque eorum desertum obsolevisse eo tempore, quo multo vehementius erat retinendum et studiosius adaugendum. 5. Nam quo indignius rem honestissimam et rectissimam violabat stultorum et improborum temeritas et audacia summo cum rei publicae detrimento, eo studiosius et illis resistendum fuit et rei publicae consulendum. IV. Quod nostrum illum non fugit Catonem neque Laelium neque horum, ut vere dicam, discipulum Africanum neque Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa virtus et summa virtute amplificata auctoritas et, quae his rebus ornamento et rei publicae praesidio esset, eloquentia. Quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiae studendum est, etsi ea quidam et privatim et publice perverse abutuntur; sed eo quidem vehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum et communi omnium pernicie plurimum possint; cum praesertim hoc sit unum, quod ad omnes res et privatas et publicas maxime pertineat, hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris, hoc eodem vita iucunda fiat. Nam hinc ad rem publicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum praesto est sapientia; hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honos, dignitas confluit; hinc amicis quoque eorum certissimum ac tutissimum praesidium comparatur. Ac mihi quidem videntur homines, cum multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re maxime bestiis praestare, quod loqui possunt. Quare praeclarum mihi quiddam videtur adeptus is, qui, qua re homines bestiis praestent, ea in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si forte non natura modo neque exercitatione conficitur, verum etiam artificio quodam comparatur, non alienum est videre, quae dicant ii, qui quaedam eius rei praecepta nobis reliquerunt. Sed antequam de praeceptis oratoriis dicamus, videtur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis facilius et expeditius animus unius cuiusque ipsam rationem ac viam artis considerare poterit.

V. 6. Civilis quaedam ratio est, quae multis et magnis ex rebus constat. Eius quaedam magna et ampla pars est artificiosa eloquentia, quam rhetoricam vocant. Nam neque cum iis sentimus, qui civilem scientiam eloquentia non putant indigere; et ab iis, qui eam putant

---

1. *cogeretur* PART. — 2. *etiam* om. AT. (Habent VPR.) — 9. *ac* PART: *et* E. — 17. *ut vere* PART: *vere* E. (Illud est de Or. 1, 33.; hoc de Or. 2, 4.) — 22. *quidem* om. VAT. — 24. *sit unum* PART: *unum sit* VE. — *et publicas et privatas* V. — 35. *quae* PART: *quid* cum uno Oud. E. — 37. *dicimus* PART. (non V.) — 39. *animus unius cuiusque* PART: *unius cuiusque animus* E. — 42. *his* PART. — 43. *his* PR.

omnem rhetoris vi et artificio contineri, magno opere dissentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam civilis scientiae partem esse dicamus. Officium autem eius facultatis videtur esse dicere apposite ad persuasionem; finis persuadere dictione. Inter officium et finem hoc interest, quod in officio, quid fieri, in fine, quid officio conveniat, consideratur. Ut medici officium dicimus esse curare ad sanandum apposite, finem sanare curatione; item, oratoris quid officium et quid finem esse dicamus, intelligemus, cum id, quod facere debet, officium esse dicemus, illud, cuius causa facere debet, finem appellabimus.

7. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars et ea facultas, quae conficitur ex arte, versatur. Ut si medicinae materiam dicamus morbos ac vulnera, quod in his omnis medicina versetur, item, quibus in rebus versatur ars et facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricae nominamus. Has autem res alii plures, alii pauciores existimarunt. Nam Gorgias Leontinus, antiquissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimavit. Hic infinitam et immensam huic artificio materiam subiicere videtur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta subministravit, tribus in generibus rerum versari rhetoris officium putavit, demonstrativo, deliberativo, iudiciali. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem aut vituperationem; deliberativum, quod positum in disceptatione et consultatione civili habet in se sententiae dictionem; iudiciale, quod positum in iudicio habet in se accusationem et defensionem aut petitionem et recusationem. Et, quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars et facultas in hac materia tripertita versari existimanda est. VI. 8. Nam Hermagoras quidem nec quid dicat attendere nec quid polliceatur intelligere videtur, qui oratoris materiam in causam et in quaestionem dividat. Causam esse dicit rem, quae habeat in se controversiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione; quam nos quoque oratori dicimus esse attributam. Nam tres ei partes, quas ante diximus, supponimus, iudicialem, deliberativam, demonstrativam. Quaestionem autem eam appellat, quae habeat in se controversiam in dicendo positam sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: Ecquid sit bonum praeter honestatem? Verine sint sensus? Quae sit mundi forma? Quae sit solis magnitudo? Quas quaestiones procul ab oratoris officio remotas facile omnes intelligere existimamus. Nam, quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus, eas sicut aliquas parvas res oratori attribuere magna amentia videtur. Quodsi magnam in his Hermagoras habuisset facultatem studio et disciplina comparatam, videretur fretus sua scientia falsum quiddam constituisse de

1. Habent h. l. *magno opere* AT, ut nos ubique scribere solemus. — 5. *officium* PART: *officium autem* E. — 8. *intelligimus - - dicimus - - appellamus* P. — 15. *existimarunt* PAT: *existimaverunt* VRE. — 23. *disceptatione et consultatione* om. AT; vv. *et consultatione* dumtaxat om. tres Oud., ipso probante, item pr. P, add. in eiusdem mg. Sane suspicione non carent. — 29. *dicat* PT, item corr. A, et ex aliis Graev. Est autem accommodatio ad v. *dividat*, et indicativ. firmant VR et pr. A. — 36. *Quae sit solis* VPART: *Quae solis* (om. *sit.*) E.

oratoris officio et non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse. Nunc vero ea vis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quam philosophiam concesserit. Neque eo dico, quod eius ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta videatur; nam satis in ea videtur ex antiquis artibus ingeniose et diligenter electas res collocasse et nonnihil ipse quoque novi protulisse; verum oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit; multo maximum ex arte dicere; quod eum minime potuisse omnes videmus. VII. 9. Quare materia quidem nobis rhetoricae videtur ea, quam Aristoteli visam esse diximus; partes autem hae, quas plerique dixerunt, inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium, quae causam probabilem reddant; dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio; elocutio est idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem accommodatio; memoria est firma animi rerum ac verborum ad inventionem perceptio; pronuntiatio est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis moderatio. Nunc his rebus breviter constitutis, eas rationes, quibus ostendere possimus genus et officium et finem huiusce artis, aliud in tempus differemus. Nam et multorum verborum indigent et non tanto opere ad artis descriptionem et praecepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem videtur coniuncte agendum de materia ac partibus. Quare inventio, quae princeps est omnium partium, potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

VIII. 10. Omnis res, quae habet in se positam in dictione ac disceptatione aliquam controversiam, aut facti aut nominis aut generis aut actionis continet quaestionem. Eam igitur quaestionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio causarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti: Non feci, aut, Iure feci. Cum facti controversia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva nominatur. Cum vero, qualis res sit, quaeritur, quia et de vi et de genere negotii controversia est, constitutio generalis vocatur. At cum causa ex eo pendet, quod non aut is agere videtur, quem oportet, aut non cum eo, quicum oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oportet, translativa dicitur constitutio, quia actio translationis et commutationis indigere videtur. Atque harum aliquam in omne causae genus incidere necesse est. Nam in quam rem non inciderit, in ea nihil esse poterit controversiae; quare eam ne causam quidem convenit putari.

---

1. *officio*] *artificio* PAT et (superscr. *officio*) R. Ut nos, V. — 8. *materies* AT. — 9. *ea, quam*] *artis quam* P. — 10. *eae* AT, *hae sunt* V, L, Graev. — 12. *in*] *per* V in explicat., ex qua asciverunt Codd. aliq., prob. Oud. — 15. Vv. *ad inventionem* suspecta Lambino et Purgoldo ac deleta a Sch. recta explicatione firmant V et Iulius Victor p. 251. Ed. nostrae. — 17. *et finem et officium* PART. (Non V.) — 18. *huiusce artis* V: *huius artis* E cum libris, nisi quod R *huius scilicet artis*, in quo superest verae lect. vestigium. — 33. *res sit* VPAT: *sit res* RE. — 35. *aut non* R, ex aliis Sch. — 38. *qua* pr. P, *quoniam* corr. P, *quod* ART. — *translationis et commutationis actio* Erf. Sch. (Ut nos, nostri quattuor.)

11. Ac facti quidem controversia in omnia tempora potest distribui. Nam quid factum sit, potest quaeri, hoc modo: Occideritne Aiacem Ulixes. Ecquid fiat, hoc modo: Bonone animo sint erga populum Romanum Fregellani. Ecquid futurum sit, hoc modo: Si Karthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rem publicam perventurum. Nominis est controversia, cum de facto convenit et quaeritur, id quod factum est quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controversiam, quod de re ipsa non conveniat; non quod de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alii videatur esse et idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in eiusmodi generibus definienda res erit verbis et breviter describenda: ut, si quis sacrum ex privato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. Nam id cum quaeritur, necesse erit definire utrumque, quid sit fur, quid sacrilegus, et sua descriptione ostendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque adversarii dicunt.

IX. 12. Generis est controversia, cum et quid factum sit, convenit et, quo id factum nomine appellari oporteat, constat; et tamen, quantum et cuiusmodi et omnino quale sit, quaeritur, hoc modo: Iustum, an iniustum; utile, an inutile; et omnia, in quibus, quale sit id, quod factum est, quaeritur sine ulla nominis controversia. Huic generi Hermagoras partes quattuor supposuit, deliberativam, demonstrativam, iuridicialem, negotialem. Quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum videtur, verum brevi; ne aut, si taciti praeterierimus, sine causa non secuti eum putemur; aut, si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis praeceptis intulisse videamur. Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari. Eadem enim res alii genus esse, alii pars potest; eidem genus esse et pars non potest. Deliberatio autem et demonstratio genera sunt causarum. Nam aut nullum causae genus est, aut iudiciale solum, aut et iudiciale et demonstrativum et deliberativum. Nullum dicere causae esse genus, cum causas esse multas dicat et in eas praecepta det, amentia est; unum iudiciale autem solum esse qui potest, cum deliberatio et demonstratio neque ipsae similes inter se sint et ab iudiciali genere plurimum dissideant et suum quaeque finem habeat, quo referri debeat? Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum. Deliberatio igitur et demonstratio non possunt recte partes alicuius generis causae putari. Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit.

X. 13. Quodsi generis causae partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causae partes putabuntur. Pars autem causae

---

2. *Nam ecquid* contra libros Lamb. — 3. *Ecquid* Lamb.: *et quid* cum libris E. — 3. *Ulixes* libri: *Ulysses* E. — 4. *Ecquid* Lamb.: *et quid* cum libris E. — 6. *est controversia* PART: *controversia est* VE. — 8. Vv. *ideo nominis* seclusit E, del. Sch. — *controversiam, quod de re ipsa non conveniat; non* PART, Erf.: *controversiam,* [*non quod de re ipsa non conveniat*] *non* E. Nostram lect. firmat V. discrimen inter *rem* et *factum* recte statuens. — 11. *eiusmodi* PART: *huiusmodi* E. — 15. *dicunt* libri: *dicant* E coni. — 16. *cum ecquid* cum Lamb. Sch. — 24. *eum* om. ART et pr. P. — 33. *iudiciale autem* PAT: *autem iudiciale* RE. — 35. *habeant* AR aliique prob. Oud., uti: *debeant* R et pr. A. — *omnino* Lamb. coni. et Sch. — 36. *igitur* om. AT et pr. P; firmat V.

est constitutio omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur. Sed demonstratio et deliberatio generis causae partes non possunt recte putari, quod ipsa sunt genera; multo igitur minus recte partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio et ipsa et pars eius quaelibet intentionis depulsio est, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est. At si, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est, demonstratio et deliberatio neque constitutio nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio et ipsa et pars eius intentionis depulsio est, deliberatio et demonstratio neque constitutio neque pars constitutionis est. Placet autem ipsi constitutionem intentionis esse depulsionem; placeat igitur oportet demonstrationem et deliberationem non esse constitutionem nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, sive constitutionem primam causae accusatoris confirmationem dixerit sive defensoris primam deprecationem; nam eum eadem omnia incommoda sequentur.

14. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte eodem in genere et coniecturalis esse et definitiva. Rursus nec definitiva causa potest simul ex eadem parte eodem in genere et definitiva esse et translativa. Et omnino nulla constitutio nec pars constitutionis potest simul et suam habere et alterius in se vim continere; ideo quod una quaeque ex se et ex sua natura simpliciter consideratur; altera assumpta, numerus constitutionum duplicatur, non vis constitutionis augetur. At deliberativa causa simul ex eadem parte eodem in genere et coniecturalem et generalem et definitivam et translativam solet habere constitutionem, et unam aliquando et plures nonnunquam. Ergo ipsa neque constitutio est nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu venire. Genera igitur, ut ante diximus, haec causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. XI. Haec ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes videtur nobis duas habere, iuridicialem et negotialem. Iuridicialis est, in qua aequi et recti natura, aut praemii aut poenae ratio quaeritur; negotialis, in qua, quid iuris ex civili more et aequitate sit, consideratur; cui diligentiae praeesse apud nos iuris consulti existimantur. 15. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas distribuitur partes, absolutam et assumptivam. Absoluta est, quae ipsa in se continet iuris et iniuriae quaestionem; assumptiva, quae ipsa ex se nihil dat firmi ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quattuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id, quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur, postulat. Haec in duas partes dividitur, pur-

1. *est constitutio* PART: *constitutio est* VE. — 2. *Sed*] *et* AT et pr. P, *at* L, *sed et* V. — 4. *quod*] *quam* PAT. Ut nos, V. — 5. *pars eius* VR: *pars constitutionis eius* PATE. — 9. *eius quaelibet intentionis* VR. — 11. *constitutionem* om. PAT. — 12. *demonstrationem et deliberationem* om. PAT. — 18. *Rursus* om. pr. P et Schedae Oudendorpii, ipso probante. — 22. *altera autem assumpta* V, Lamb. — 26. *neque* PART: *nec* E. — 28. *venire* PAT: *evenire* RE. — 30. *videtur nobis* VPART: *nobis videtur* E. — 31. *recti* VART et pr. P: *iniqui* E cum paucis Codd. (corr. P.) Exigua sane est huius lect. auctoritas. — *aut praemii* VPART: *praemii* E coni. — 32. *negotialis* PART: *negotialis est* VE. — 33. *iureconsulti* pr. P. — 37. *dat firmi* PAT: *firmi dat* RE.

gationem et deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa removetur. Haec partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum et peccasse et consulto peccasse reus se confitetur et tamen, ut ignoscatur, postulat; quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, ab se et ab sua culpa, vi et potestate in alium reus removere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, cum aliena dicitur vi et potestate factum; factum autem, cum alius aut debuisse aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, cum ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod alicuius factum rectum aut utile contenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum.

16. In quarta constitutione, quam translativam nominamus, eius constitutionis est controversia, cum aut quem aut quicum aut quomodo aut apud quos aut quo iure aut quo tempore agere oporteat, quaeritur, aut omnino aliquid de commutatione aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inventor esse existimatur, non quo non usi sint ea veteres oratores saepe multi, sed quia non animadverterunt artis scriptores eam superiores nec rettulerunt in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inventam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus, (res enim perspicua est,) quam invidia atque obtrectatione quadam impediri. XII. Et constitutiones quidem et earum partes exposuimus; exempla autem cuiusque generis tum commodius expósituri videmur, cum in unum quodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum et ad genus et ad exemplum causae statim poterit accommodari.

17. Constitutione causae reperta statim placet considerare, utrum causa sit simplex, an iuncta; et si iuncta erit, utrum sit ex pluribus quaestionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quae absolutam in se continet unam quaestionem, hoc modo: Corinthiis bellum indicamus, an non? Coniuncta ex pluribus quaestionibus, in qua plura quaeruntur, hoc pacto: Utrum Karthago diruatur, an Karthaginiensibus reddatur, an eo colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius aut quid potissimum [sit], quaeritur, ad hunc modum: Utrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maximae contra Hannibalem copiae sint. Deinde considerandum est, in ratione an in scripto sit controversia. Nam scripti controversia est ea, quae ex scriptionis genere nascitur. XIII. Eius autem genera, quae separata sunt a constitutionibus, quinque sunt. Nam tum verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere, tum inter se duae leges aut plures discrepare, tum id, quod scriptum est, duas aut plures res significare; tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoque, quod non scriptum est,

---

10. *aliquis*] *alius* VAT. — 18. *animadverterunt* - - *rettulerunt* R firmans Sch. coni.: *animadverterint* - - *rettulerint* VPATE. — 23. *tum* PAT: *tunc* RE. — 24. *videamur* PAT. — 27. *statim* expunxit Sch. (Utrumque *statim* tuetur V.) — 34. *sit* om. PAT. Nos seclusimus. — 39. *separata sunt* PART: *sunt separata* E. — 40. *tum verba* PART: *cum verba* E.

inveniri; tum vis verbi quasi in definitiva constitutione, in quo posita sit, quaeri. Quare primum genus, de scripto et sententia; secundum, ex contrariis legibus; tertium, ambiguum; quartum, ratiocinativum; quintum, definitivum nominamus. 18. Ratio est autem, cum omnis quaestio non in scriptione, sed in aliqua argumentatione consistit.

Ac tum, considerato genere causae et cognita constitutione, cum, simplexne an coniuncta sit, intellexeris et, scripti an rationis habeat controversiam, videris, deinceps erit videndum, quae quaestio, quae ratio, quae iudicatio, quod firmamentum causae sit; quae omnia a constitutione proficiscantur oportet. Quaestio est ea, quae ex conflictione causarum gignitur controversia, hoc modo: Non iure fecisti; Iure feci. Causarum autem haec est conflictio, in qua constitutio constat. Ex ea igitur nascitur controversia, quam quaestionem dicimus, hoc modo: Iurene fecerit? Ratio est ea, quae continet causam, quae si sublata sit, nihil in causa controversiae relinquatur, hoc modo, ut docendi causa in facili et pervulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidii, nisi hoc dicat, Iure feci; illa enim patrem meum occiderat: non habet defensionem. [Qua sublata omnis controversia quoque sublata sit.] Ergo eius causae ratio est, quod illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quae ex infirmatione et confirmatione rationis nascitur controversia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paullo ante exposuimus: Illa enim meum, inquit, patrem occiderat. At non, inquit adversarius, abs te filio matrem necari oportuit; potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. XIV. Ex hac deductione rationis illa summa nascitur controversia, quam iudicationem appellamus. Ea est huiusmodi: Rectumne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset. 19. Firmamentum est firmissima argumentatio defensoris et appositissima ad iudicationem; ut si velit Orestes dicere eiusmodi animum matris suae fuisse in patrem suum, in se ipsum ac sorores, in regnum, in famam generis et familiae, ut ab ea poenas liberi sui potissimum petere debuerint. Et in ceteris quidem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperientur; in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est, (factum enim non conceditur,) non potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quaestionem et iudicationem: Factum est; Non est factum; Factumne sit? Quot autem in causa constitutiones aut earum partes erunt, totidem necesse erit quaestiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri.

His omnibus in causa repertis, tum denique singulae partes totius causae considerandae sunt. Nam non ut quidque dicendum primum, ita primum animadvertendum videtur; ideo quod illa, quae prima dicuntur, si vehementer velis congruere et cohaerere cum causa, ex eis ducas oportet, quae post dicenda sunt. Quare cum iudicatio et ea, quae ad

---

4. *est autem* VPAT: *autem est* E, om. *autem* R. — 6. *Ac* VPART: *At* E. — *et* om. PART. — 14. *est ea, quae* PART: *est quae* (om. *ea*) E. — 15. *relinquatur* PT et corr. A: *relinquitur* R et pr. A, *relinquetur* E. — 18. *controversia quoque* PART, Erf. Duisb.: *quoque controversia* E. Suspecta haec Ernestio del. Sch.; nos seclusimus. — 22. *meum, inquit, patrem* PAT: *inquit, patrem meum* RE. — 24. *controversiae* Ernestio auctore Sch. — 27. *aptissima* V. (Ut nos, nostri quattuor.) — 28. *matri* V, Erf. — 31. *reperientur* VART: *reperiuntur* PE. — 33. *iudicatio nasci* ART. — 34. *Factum* PART: *ut, factum* E. — 41. *his* PART.

iudicationem oportet argumenta inveniri, diligenter erunt artificio reperta, cura et cogitatione pertractata, tum denique ordinandae sunt ceterae partes orationis. Eae partes sex esse omnino nobis videntur: exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoque primum in rationem exordiendi praecepta dabimus.

XV. 20. Exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem; quod eveniet, si eum benevolum, attentum, docilem confecerit. Quare qui bene exordiri causam volet, eum necesse est genus suae causae diligenter ante cognoscere. Genera causarum quinque sunt: honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum causae genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris favet animus; admirabile, a quo est alienatus animus eorum, qui audituri sunt; humile, quod negligitur ab auditore et non magno opere attendendum videtur; anceps, in quo aut iudicatio dubia est aut causa et honestatis et turpitudinis particeps, ut et benevolentiam pariat et offensionem; obscurum, in quo aut tardi auditores sunt aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa implicata est. Quare quoniam tam diversa sunt genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in uno quoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes dividitur, in principium et insinuationem. Principium est oratio perspicue et protinus conficiens auditorem benevolum aut docilem aut attentum. Insinuatio est oratio quadam dissimulatione et circuitione obscure subiens auditoris animum.

21. In admirabili genere causae, si non omnino infesti auditores erunt, principio benevolentiam comparare licebit. Sin erunt vehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. Nam ab iratis si perspicue pax et benevolentia petitur, non modo ea non invenitur, sed augetur atque inflammatur odium. In humili autem genere causae contemptionis tollendae causa necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causae, si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est. Sin autem partem turpitudinis, partem honestatis habebit, benevolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata videatur. Cum autem erit honestum causae genus, vel praeteriri principium poterit vel si commodum fuerit, aut a narratione incipiemus aut a lege aut ab aliqua firmissima ratione nostrae dictionis; sin uti principio placebit, benevolentiae partibus utendum est, ut id, quod est, augeatur. XVI. In obscuro causae genere per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum est, reliquum est, ut ostendatur, quibus quaeque rationibus res confici possit.

---

1. *argumenta inveniri* PART: *inveniri argumenta* E. — 3. *Eae* PAT: *Hae* VRE. — 5. *ratione* P. Graev. — 9. *confecerit* PAT, Erf.: *fecerit* VRE. — 11. *quinque sunt* PART: *sunt quinque* VE. — 13. *est alienatus* VPART: *alienatus est* E. — 18. *implicata* VPAT: *implicita* RE. — *quoniam*] *cum* PAT. — 19. *sint* P. — 22. *conficiens* AT et mg. P: *perficiens* PRE, *efficiens* Lamb. et Ernestio auctore Sch. — 23. *obscura* PAT. — 29. *sed ira augetur - - odio* Erf. Graev. (Ut nos, nostri.) — 32. *partem hon.* PART, Lamb.: *et partem hon.* E. — 35. *vel si*] *et si* e Codd. Lamb. Sch. (Ut nos, nostri.) — 37. *sin*] *vel si* e Codd. Lamb. (Ut nos, nostri.) — 41. *rationibus res* PART: *res rationibus* E.

22. Benevolentia quattuor ex locis comparatur: ab nostra, ab adversariorum, ab iudicum persona, ab ipsa causa. Ab nostra, si de nostris factis et officiis sine arrogantia dicemus; si crimina illata et aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus; si, quae incommoda acciderint aut quae instent difficultates, proferemus; si prece et obsecratione humili ac supplici utemur. Ab adversariorum autem, si eos aut in odium aut in invidiam aut in contemptionem adducemus. In odium ducentur, si quod eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur; in invidiam, si vis eorum, potentia, divitiae, cognatio, pecuniae proferentur atque eorum usus arrogans et intolerabilis, ut his rebus magis videantur quam causae suae confidere; in contemptionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignavia, desidiosum studium et luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona benevolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestae proferentur, ut ne qua assentatio nimia significetur; et si de his, quam honesta existimatio quantaque eorum iudicii et auctoritatis exspectatio sit, ostendetur; ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum causam per contemptionem deprimemus. 23. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quae dicturi erimus, magna, nova, incredibilia esse, aut ad omnes aut ad eos, qui audient, aut ad aliquos illustres homines aut ad deos immortales aut ad summam rem publicam pertinere; et si pollicebimur nos brevi nostram causam demonstraturos atque exponemus iudicationem aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte et breviter summam causae exponemus, hoc est, in quo consistat controversia. Nam et cum docilem velis facere, simul attentum facias oportet. Nam is est maxime docilis, qui attentissime est paratus audire.

XVII. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conveniat, deinceps dicendum videtur. Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causae est, hoc est, ut ante diximus, cum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maxime: si aut inest in ipsa causa quaedam turpitudo, aut ab iis, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum videtur, aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. Nam ex hac quoque re non minus quam ex primis duabus in oratore nonnunquam animus auditoris offenditur. 24. Si causae turpitudo contrahet offensionem, aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quae probatur; aut pro re hominem aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; et dissimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus; deinde, cum

---

2. *a causa ipsa* R, *a causa* PAT. (Ut nos, V.) — *nostra persona* R, item Lamb, et Sch., uterque sua ex coni. — 4. *suspicationes* R, Erf., quo errore inductus Graevius commendavit *suspectationes;* neutrum est Latinum. Or. — 8. *ducentur* PART ceterique libri noti: *adducentur* cum Iunta et Lamb. E. — 13. *auditorum*] *iudicum* Erf. Duisb. Graev. Sch. (Nostrorum nullus. Est autem interpolatum ex Victorino. Or.) — 20. *audient* PART: *audiunt* E. — 21. *rei publicae* PAT. (non VR.) — 25. *Nam* om. AT et corr. P. (*nam et docilem* pr. P.) — 26. *est maxime docilis* PAT: *maxime docilis est* RE. — 34. *illi*] *ei* AT. — 35. *oratorem* AT et corr. P. — 41. *te id* PR. (non VAT.)

iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem et dicere ea, quae indignentur adversarii, tibi quoque indigna videri: deinde, cum lenieris eum, qui audiet, demonstrare, nihil eorum ad te pertinere et negare te quidquam de adversariis esse dicturum, neque hoc neque illud; ut neque aperte laedas eos, qui diliguntur, et tamen id obscure faciens, quoad possis, alienes ab eis auditorum voluntatem; et aliquorum iudicium simili de re aut auctoritatem proferre imitatione dignam; deinde eandem aut consimilem aut maiorem aut minorem agi rem in praesentia demonstrare. 25. Sin oratio adversariorum fidem videbitur auditoribus fecisse, id quod ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu; oportet aut de eo, quod adversarii sibi firmissimum putarint et maxime ii, qui audient, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab adversarii dicto exordiri et ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione uti, quid primum dicas aut cui potissimum loco respondeas, cum admiratione. Nam auditor cum eum, quem adversarii perturbatum putat oratione, videt animo firmissimo contra dicere paratum, plerumque se potius temere assensisse quam illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienavit a causa, te brevius, quam paratus fueris, esse dicturum commodum est polliceri; non imitaturum adversarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re nova aut ridicula incipere aut ex tempore quae nata sit; quod genus, strepitu, acclamatione; aut iam parata, quae vel apologum vel fabulam vel aliquam contineat irrisionem; aut, si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, novum, horribile statim non incommodum est iniicere. Nam, ut cibi satietas et fastidium aut subamara aliqua re relevatur aut dulci mitigatur, sic animus defessus audiendo aut admiratione integratur aut risu novatur.

XVIII. Ac separatim quidem, quae de principio et de insinuatione dicenda videbantur, haec fere sunt. Nunc quiddam brevi communiter de utroque praecipiendum videtur. Exordium sententiarum et gravitatis plurimum debet habere et omnino omnia, quae pertinent ad dignitatem, in se continere, propterea quod id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendat; splendoris et festivitatis et concinnitudinis minimum, propterea quod ex his suspicio quaedam apparationis atque artificiosae diligentiae nascitur; quae maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem. 26. Vitia vero haec sunt certissima exordiorum, quae summo opere vitari oportebit: vulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra praecepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accommodari, ut convenire videatur. Commune, quod nihilo minus in hanc quam in contrariam partem

3. Vv. *cum lenieris - - audiet* del. Lamb. Sch., seclusit Ern. — 9. *praesenti* P, Sch. (non VART.) — 12. *audient* P: *audierint* ARTE. — 16. *putat* Cod. (?) Ursini, duo Lallemandi (?): *putant* PARTE. — 19. *defetigatio* T, qui saepius antiquas retinuit scripturas. — *abalienabit* RT. — 22. *strepitu*, *acclamatione* Schedae Oudendorpii: *strepitus acclamatio* corr. Cauch., *strepitum*, *acclamationem* E. Scil. *strepitus* pr. P, *strepitum* AT et corr. P, *strepitum aut* R, *adclamationem* ART et corr. P. (*adclamatione* pr. P.) — 27. *renovatur* R, Lamb., ut Lib. 2, §. 49. — 28. *et de insinuatione* PART: *et insinuatione* VE. — 29. *brevi communiter* PAT: *breviter et communiter* RE. — 33. *commendat* PART: *commendet* cum Erf. E. — 37. *vitari* P, Erf.: *vitare* ARTE. — 38. *tralatum* hic et infra T. — 40. *Commune* PART: *Commune est* VE.

causae potest convenire. Commutabile, quod ab adversario potest leviter mutatum ex contraria parte dici. Longum, quod pluribus verbis aut sententiis ultra quam satis est producitur. Separatum, quod non ex ipsa causa ductum est nec sicut aliquod membrum annexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quam causae genus postulat: ut si qui docilem faciat auditorem, cum benevolentiam causa desiderat, aut si principio utatur, cum insinuationem res postulat. Contra praecepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordiis praecepta traduntur; hoc est, quod eum, qui audit, neque benevolum neque attentum neque docilem efficit; aut, quo nihil profecto peius est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

XIX. 27. Narratio est gestarum rerum aut ut gestarum expositio. Narrationum genera tria sunt: unum genus est, in quo ipsa causa et omnis ratio controversiae continetur; alterum, in quo digressio aliqua extra causam aut criminationis aut similitudinis aut delectationis non alienae ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa interponitur. Tertium genus est remotum a civilibus causis, quod delectationis causa non inutili cum exercitatione dicitur et scribitur. Eius partes sunt duae, quarum altera in negotiis, altera in personis maxime versatur. Ea, quae in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec verae nec veri similes res continentur, cuiusmodi est:

Angues ingentes alites, iuncti iugo —

Historia est gesta res, ab aetatis nostrae memoria remota; quod genus:

Appius indixit Karthaginiensibu' bellum.

Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit. Huiusmodi apud Terentium:

Nam is postquam excessit ex ephebis, Sosia —

Illa autem narratio, quae versatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones et animi perspici possint, hoc modo:

Venit ad me saepe clamitans: Quid agis, Micio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus sumptum suggeris?
Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.
Nimium ipse est durus praeter aequumque et bonum.

Hoc in genere narrationis multa debet inesse festivitas, confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, gravitate, lenitate, spe,

---

1. *Commutabile* PAT : *Commutabile est* VRE. — 2. *Longum* Voss. I. : *Longum est* VPARTE. — 3. *Separatum* PART : *Separatum est* VE. — 6. *qui* ART et pr. P : *quis* VE. — *desideret - - postulet* VPART. — 7. *praeceptum* VR. — 10. *nihil profecto* PART : *profecto nihil* E. — 12. *gestarum rerum* VAT, ut infra et de Or. 2, 12. : *rerum gestarum* PRE. — 13. *genera tria sunt* PART: *tria sunt genera* E. — 16. *de quo* AR. — 25. *Appius*] Est fortasse Ennii versiculus; in ceteris edd. pro prosa or. habetur. — 32. *clamitans*] sic omnes libri, etiam nostri. In Ter. Ad. 1, 1, 35. Bentleius *clamans*. — 34. *sumptus* R, ut nonnulli apud Terentium. — 36. *est durus* AT et pr. P, ut editur apud Ter. : *es durus* R et corr. P, *durus est* E. — 37. *debet inesse* PART : *inesse debet* E. — 38. *levitate* Leid. I. Sch. Ut nos, nostri. Cfr. ad Her. 1, 8.

metu, suspicione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunae commutatione, insperato incommodo, subita laetitia, iucundo exitu rerum. Verum haec ex iis, quae postea de elocutione praecipientur, ornamenta sumentur.

28. Nunc de narratione ea, quae causae continet expositionem, dicendum videtur. XX. Oportet igitur eam tres habere res: ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. Brevis erit, si, unde necesse est, inde initium sumetur et non ab ultimo repetetur et, si cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur; (nam saepe satis est, quid factum sit, dicere; non ut enarres, quemadmodum sit factum;) et si non longius, quam quod scitu opus est, in narrando procedetur, et si nullam in rem aliam transibitur; et si ita dicetur, ut nonnunquam ex eo, quod dictum sit, id, quod non sit dictum, intelligatur; et si non modo id, quod obest, verum etiam id, quod nec obest nec adiuvat, praeteribitur; et si semel unum quidque dicetur; et si non ab eo, in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio brevitatis decipit, ut, cum se breves putent esse, longissimi sint; cum dent operam, ut res multas brevi dicant, non ut omnino paucas res dicant et non plures, quam necesse sit. Nam plerisque breviter videtur dicere, qui ita dicit: Accessi ad aedes; puerum evocavi; respondit; quaesivi dominum; domi negavit esse. Hic, tametsi tot res brevius non potuit dicere, tamen, quia satis fuit dixisse, domi negavit esse, fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere vitanda est brevitatis imitatio et non minus rerum non necessariarum quam verborum multitudine supersedendum est. 29. Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, et rerum ac temporum ordo servabitur, ut ita narrentur, ut gestae res erunt aut ut potuisse geri videbuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereatur; et omnino, quae praecepta de brevitate sunt, hoc quoque in genere sunt conservanda. Nam saepe res parum est intellecta longitudine magis quam obscuritate narrationis. Ac verbis quoque dilucidis utendum est; quo de genere dicendum est in praeceptis elocutionis. XXI. Probabilis erit narratio, si in ea videbuntur inesse ea, quae solent apparere in veritate; si personarum dignitates servabuntur; si causae factorum exstabunt; si fuisse facultates faciundi videbuntur; si tempus idoneum; si spatii satis; si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur; si res et ad eorum, qui agent, naturam et ad vulgi morem et ad eorum, qui audient, opinionem accommodabitur. Ac veri quidem similis ex his rationibus esse poterit. 30. Illud autem praeterea considerare oportebit, ne aut, cum obsit narratio aut cum nihil prosit, tamen interponatur; aut non loco aut non, quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum,

3. *iis* Lamb.: *his* PARTE. — 4. *sumuntur* R, *sumi poterunt* P. — 11. *quoad* cum mg. Repett. Lamb. Sch. — 13. *non sit dictum* PAT: *non dictum sit* R, *dictum non sit* VE. — 15. *quidque* AT et pr. P: *quodque* E cum VR et corr. P. — 18. *brevi* PAT: *breviter* RE. — 19. *videtur dicere* PART: *dicere videtur* E. — 28. *erit considerandum* VPART: *considerandum erit* E. — 40. *rumorem* PAT et corr. R.

cum ipsius rei gestae expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando et causam agendo leniri oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei gestae dispergere in causam et ad unam quamque confestim rationem accommodare, ut vulneri praesto medicamentum sit et odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tum, cum aut ab adversariis re exposita, nostra nihil interest iterum aut alio modo narrare; aut cum ab iis, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omnino narratione supersedendum est. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat; quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus; nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, cum aut id, quod adversario prodest, dilucide et ornate exponitur aut id, quod ipsum adiuvat, obscure dicitur et negligenter. Quare, ut hoc vitium vitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suae causae, contraria, quae praeteriri poterunt, praetereundo; quae illius erunt, leviter attingendo, sua diligenter et enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum videtur; deinceps ad partitionem transeamus.

XXII. 31. Recte habita in causa partitio illustrem et perspicuam totam efficit orationem. Partes eius sunt duae, quarum utraque magno opere ad aperiendam causam et constituendam pertinet controversiam. Una pars est, quae, quid cum adversariis conveniat et quid in controversia relinquatur, ostendit; ex qua certum quiddam destinatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breviter expositio ponitur distributa; ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis intelligat fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conveniat uti, breviter dicendum videtur. Quae partitio, quid conveniat aut quid non conveniat, ostendit, haec debet illud, quod convenit, inclinare ad suae causae commodum, hoc modo: Interfectam matrem esse a filio convenit mihi cum adversariis. Item contra: Interfectum esse a Clytaemnestra Agamemnonem convenit. Nam hic uterque et id posuit, quod conveniebat, et tamen suae causae commodo consuluit. Deinde, quid controversiae sit, ponendum est in iudicationis expositione; quae quemadmodum inveniretur, ante dictum est. 32. Quae autem partitio rerum distributam continet expositionem, haec habere debet brevitatem, absolutionem, paucitatem. Brevitas est, cum nisi necessarium nullum assumitur verbum. Haec in hoc genere idcirco est utilis, quod rebus ipsis et partibus causae, non verbis neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quae incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur. In qua partitione videndum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur aut sero extra partitionem, id quod vitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione servatur, si genera ipsa rerum ponun-

6. *tum* PART : *tunc* E. — *aut* om. PR, Lamb. — *iterum eodem modo* Erf. — 8. *accidit* PRT. — 20. *Partes eius sunt duae* PAT : *Eius partes duae sunt* RE. — 21. *et constituendam* PART : *et ad constituendam* E. — 23. *destinatur* PAT aliique : *significatur* Leid. II., *designatur* RE, utrumque ex gloss. — 38. *est utilis* VPART : *utilis est* E.

tur neque permixte cum partibus implicantur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars est, quae subest generi, ut equus. Sed saepe eadem res alii genus, alii pars est. Nam homo animalis pars est; Thebani aut Troiani genus. XXIII. Haec ideo diligentius inducitur descriptio, ut aperte intellecta generali praescriptione paucitas generum in partitione servari possit. Nam qui ita partitur: Ostendam propter cupiditatem et audaciam et avaritiam adversariorum omnia incommoda ad rem publicam pervenisse; is non intellexit in partitione, exposito genere, partem se generis admiscuisse. Nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas; eius autem generis sine dubio pars est avaritia.

33. Hoc igitur vitandum est, ne, cuius genus posueris, eius siculi aliquam diversam ac dissimilem partem ponas in eadem partitione. Quodsi quod in genus plures incident partes, id cum in prima causae partitione erit simpliciter expositum, distribuetur tempore eo commodissime, cum ad ipsum ventum erit explicandum in causae dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quam satis est, demonstraturos nos dicamus, hoc modo: Ostendam adversarios, quod arguimus, et potuisse facere et voluisse et fecisse; nam fecisse satis est ostendere: aut, cum in causa partitio nulla sit et cum simplex quiddam agatur, tamen utamur distributione; id quod perraro potest accidere. Ac sunt alia quoque praecepta partitionum, quae ad hunc usum oratorium non tanto opere pertineant, quae versantur in philosophia, ex quibus haec ipsa transtulimus, quae convenire videbantur, quorum nihil in ceteris artibus inveniebamus. Atque his de partitione praeceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut et prima quaeque pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur et omnibus explicatis peroratum sit; hoc modo, ut ne quid posterius praeter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breviter et commode senex in Andria, quae cognoscere libertum velit:

Eo pacto et gnati vitam et consilium meum
Cognosces et quid facere in hac re te velim.

Itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat, primum gnati vitam:

Nam is postquam excessit ex ephebis, Sosia —
[Liberius vivendi fuit potestas].

Deinde suum consilium:

Et nunc id operam do.

---

5. *descriptio* Erf. Oxonn. quattuor, pr. PA et supra versum T: *perscriptio* corr. P, *praescriptio* E cum RT et supra versum A. — *praescriptione* RT, Leid. II.: *partitione* PE, *partione* (sic) A. — 12. *eius siculi aliquam diversam* ART et corr. P: *eius seculi* (sic) *aliqua diversam* pr. P, *eius siculi diversam aliquam* Lamb., *eius secum aliquam siculi diversam* E. — 14. *causae partitione* PART: *partitione causae* E. — 15. *tempore eo* ART et corr. P: om. *eo* pr. P, *eo tempore* E. — 18. *nos demonstraturos esse dicamus* V, *demonstraturos nos esse dicamus* R. — 20. *satis est ostendere* PAT: *ostendere satis est* RE. — 21. *simplex quiddam* PART: *quiddam simplex* E. — 23. *pertinent* V, *pertineant, sed quae* Ernestio auctore Sch. — 36. Vv. *Liberius - - potestas* om. PAT aliique. Nos seclusimus.

Deinde quid Sosiam velit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:

Nunc tuum est officium.

Quemadmodum igitur hic et ad primam quamque partem primum accessit et omnibus absolutis finem dicendi fecit, sic nobis placet et ad singulas partes accedere et omnibus absolutis perorare. Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipse postulat, praecipiendum videtur.

XXIV. 34. Confirmatio est, per quam argumentando nostrae causae fidem et auctoritatem et firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa sunt praecepta, quae in singula causarum genera dividentur. Verumtamen non incommodum videtur quandam silvam atque materiam universam ante permixtam et confusam exponere omnium argumentationum, post autem tradere, quemadmodum unum quodque causae genus, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmari oporteat.

Omnis res argumentando confirmatur aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotiis est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod uni cuique personae datur, quo suo quaeque proprio et certo vocabulo appellatur. Naturam ipsam definire difficile est; partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc praeceptionem, facilius est. 35. Eae autem partim divino, partim mortali in genere versantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum genere numeratur. Atque hominum genus et in sexu consideratur, virile an muliebre sit, et in natione, patria, cognatione, aetate. Natione, Graius an Barbarus; patria, Atheniensis an Lacedaemonius; cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis; aetate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Praeterea commoda et incommoda considerantur ab natura data animo aut corpori, hoc modo: valens an imbecillus; longus an brevis; formosus an deformis; velox an tardus sit; acutus an hebetior; memor an obliviosus; comis, officiosus, pudens, patiens an contra. Et omnino, quae a natura dantur animo et corpori, considerabuntur in natura. Nam quae industria comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius est dicendum. XXV. In victu considerare oportet, apud quos et quo more et cuius arbitratu sit educatus, quos habuerit artium liberalium magistros, quos vivendi praeceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quaestu, artificio sit occupatus, quo modo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit. In fortuna quaeritur, servus

---

10. *dividentur genera* P. — 13. *causae genus* PAT: *genus causae* RE. — 14. *hinc omnibus* PR: *his omnibus* AT, *omnibus hinc* E. — *confirmari* PAT: *confirmare* RE. — 15. *Omnis - - confirmatur* VT et corr. P: *Omnes - - confirmantur* E cum AR et pr. P. — 19. *datur* VPR: om. AT, unde varie suppletum est: *tribuitur* tres Gruteri, *attribuitur* cum Omnibono E. — *appellatur* VPART: *appelletur* Ern. coni. — 21. *Eae* PT: *ee* A, *haec* RE. — 24. *considerandum* AT. — 29. *imbecillis* R aliique. — 31. *officiosus an infacetus pudens* P, *officiosus*, *facetus*, *pudens* Leid. I. — 32. *dantur* PR et pr. T: *data* E cum A et corr. T. — *corpori*, *considerabuntur in natura* ART et corr. P: *corpore* (sic) *considerabuntur et in natura* pr. P, *corpori* [*considerabuntur*], *in natura consideranda sunt* E. — 34. *est dicendum* PAT: *dicendum est* RE.

sit an liber; pecuniosus an tenuis, privatus an cum potestate: si cum potestate, iure an iniuria; felix, clarus an contra; quales liberos habeat. Ac si de non vivo quaeretur, etiam quali morte sit affectus, erit considerandum. 36. Habitum autem appellamus animi aut corporis constantem et absolutam aliqua in re perfectionem; ut virtutis aut artis alicuius perceptionem aut quamvis scientiam et item corporis aliquam commoditatem non natura datam, sed studio et industria partam. Affectio est animi aut corporis ex tempore aliqua de causa commutatio, ut laetitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas et alia, quae genere in eodem reperiuntur. Studium est autem animi assidua et vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, ut philosophiae, poëticae, geometriae, litterarum. Consilium est aliquid faciendi non faciendive excogitata ratio. Facta autem et casus et orationes tribus ex temporibus considerabuntur: quid fecerit aut quid ipsi acciderit aut quid dixerit; aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat; aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit usurus oratione. Ac personis quidem haec videntur esse attributa.

XXVI. 37. Negotiis autem quae sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotii considerantur, partim adiuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quae semper affixa esse videntur ad rem neque ab ea possunt separari. Ex his prima est brevis complexio totius negotii, quae summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriae proditio; deinde causa eius summae, per quam, et quamobrem et cuius rei causa factum sit, quaeritur; deinde ante gestam rem quae facta sint, continenter usque ad ipsum negotium; deinde, in ipso gerendo negotio quid actum sit; deinde, quid postea factum sit.

38. In gestione autem negotii, qui locus secundus erat de iis, quae negotiis attributa sunt, quaeritur locus, tempus, occasio, modus, facultates. Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate, quam videatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quaeritur ex magnitudine, intervallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci et vicinitate totius regionis; ex his etiam attributionibus: sacer an profanus, publicus an privatus, alienus an ipsius, de quo agitur, locus sit aut fuerit. 39. Tempus est autem id, quo nunc utimur, (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est,) pars quaedam aeternitatis, cum alicuius annui, menstrui,

4. *autem hunc appellamus* PAT, *autem hic appellamus* R. Ut nos, V. — 5. *et usu absolutam* Sch. quasi ex V. Sed hic in lemmate habet ut nos; in interpretatione: *Habitus est - - usu corroborata et plena perfectio.* — *ut*] *aut* PAT. Ut nos, VR. (*ut virtutem* Cod. Basil. Victorini et Sch.) — 6. *alicuius perceptionem* VPRT: *perceptionem alicuius* AE. — 7. *et industria* PART: *industriaque* E. — 10. *in eodem genere* P. (non VAT.) — *reperientur* AT. (non VR.) — *est autem* PART: *autem est* V, L, *est* (om. *autem*) E. — 13. *faciendi non faciendive excogitata* cum Cic. de Inv. 2, 9. Alcuino Rhet. p. 370. Auctore Excerpt. de Rhet. p. 276. Schützius: *faciendi aut non faciendi vere (vera* V.) *excogitata* ART, item P (sed v. *vere* supra versum) et E (sed secluso v. *vere*). — 15. *dixerit et quid* PAT. — 16. *ratione* P, Lamb. — 25. *quaeretur* AT. — *gestam rem* PART: *rem gestam* E. — 26. *sint* AT, L: *sunt* PRE. — 29. *quaeretur* PAT. — 35. *tempus est autem* VPART: *tempus est* (om. *autem*) E. — 37. *mensurni* R, Oxonn. duo et corr. P; item Priscian. T. I. p. 100. Krehl. recepitque Sch. (Usi sunt hac forma Cyprianus Ep. 34. ac Novatianus de Trin. L. 1.)

diurni nocturnive spatii certa significatione. In hoc et quae praeterierint, considerantur; et eorum ipsorum, quae propter vetustatem obsoleverint, ut incredibilia videantur et iam in fabularum numero reponantur; et quae iam diu gesta et a memoria nostra remota tamen faciant fidem vere tradita esse, quod eorum monumenta certa in litteris exstent; et quae nuper gesta sint, quae scire plerique possint; et item quae instent in praesentia et quae cum maxime fiant et quae consequantur. In quibus potest considerari, quid ocius et quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. Nam saepe oportet commetiri cum tempore negotium et videre, potueritne aut magnitudo negotii aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus et anni et mensis et diei et noctis et vigiliae et horae et in aliqua parte alicuius horum. XXVII. 40. Occasio autem est pars temporis habens in se alicuius rei idoneam faciendi aut non faciendi opportunitatem. Quare cum tempore hoc differt: nam genere quidem utrumque idem esse intelligitur; verum in tempore spatium quodam modo declaratur, quod in annis aut in anno aut in aliqua anni parte spectatur; in occasione ad spatium temporis faciendi quaedam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem sit, fit aliud, quod parte quadam et specie, ut diximus, differat. Haec distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod civitas universa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut messis, vindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de causa privatim alicui solet accidere, ut nuptiae, sacrificium, funus, convivium, somnus. 41. Modus autem est, in quo, quemadmodum et quo animo factum sit, quaeritur. Eius partes sunt prudentia et imprudentia. Prudentiae autem ratio quaeritur ex iis, quae clam, palam, vi, persuasione fecerit; imprudentia autem in purgationem confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas, et in affectionem animi, hoc est, molestiam, iracundiam, amorem et cetera, quae in simili genere versantur. Facultates sunt, aut quibus facilius fit aut sine quibus aliquid confici non potest.

XXVIII. Adiunctum negotio autem id intelligitur, quod maius et quod minus et quod aeque magnum et quod simile erit ei negotio, quo de agitur, et quod contrarium et quod disparatum, et genus et pars et eventus. Maius et minus et aeque magnum ex vi et ex numero et ex figura negotii, sicut ex statura corporis, consideratur. 42. Simile autem ex specie comparabili aut ex conferenda atque assimulanda natura iudicatur. Contrarium est, quod positum in genere diverso ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, vitae

1. *praeterierunt* R. — 2. *obsoleverunt* P, *absolverunt* R. — 3. *numero* R et ex aliis Sch.: *numerum* PATE. — 7. *et quae cum*, ut ego conieceram, corr. P: *et cum* (om. *quae*) AT et pr. P, *et quae* (om. *cum*) RE. — 14. *Occasio autem est* PART: *Occasio est autem* V, *Occasio est* (om. *autem*) E. — 25. *alicui solet* PART: *solet alicui* E. — 26. *Modus autem est* VPART: *Modus est* (om. *autem*) E. — 28. *Prudentiae autem ratio* PART: *Prudentiae ratio* (om. *autem*) E. — 34. *negotio autem* PAT: *autem negotio* VRE. — 35. *minus et quod aeque magnum* Oxonn. duo, B Lindemanni, Sch.: vv. *et quod aequo magnum* post v. *agitur* habent PARTE. — 41. *esse* om. PAT. Habent VR.

mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo: sapere, non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quae subest generi, ut amor, avaritia. Eventus est exitus alicuius negotii, in quo quaeri solet, quid ex quaque re evenerit, eveniat, eventurum sit. Quare hoc in genere, ut commodius, quid eventurum sit, ante animo colligi possit, quid quaque ex re soleat evenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia.

43. Quarta autem pars est ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. In hac eae res quaeruntur, quae gestum negotium consequuntur: primum, quod factum est, quo id nomine appellari conveniat; deinde eius facti qui sint principes et inventores, qui denique auctoritatis eius et inventionis comprobatores atque aemuli; deinde ecquae ea de re aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium; deinde natura eius evenire vulgo soleat an insolenter et raro; postea homines id sua auctoritate comprobare an offendere in iis consuerint, et cetera, quae factum aliquod similiter confestim aut ex intervallo solent consequi. Deinde postremo attendendum est, num quae res ex iis rebus, quae positae sunt in partibus honestatis aut utilitatis, consequantur; de quibus in deliberativo genere causae distinctius erit dicendum. Ac negotiis quidem fere res eae, quas commemoravimus, sunt attributae.

XXIX. 44. Omnis autem argumentatio, quae ex iis locis, quos commemoravimus, sumetur, aut probabilis aut necessaria debebit esse. Etenim, ut breviter describamus, argumentatio videtur esse inventum aliquo ex genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens aut necessarie demonstrans. Necessarie demonstrantur ea, quae aliter ac dicuntur nec fieri nec probari possunt, hoc modo: Si peperit, cum viro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione versatur, maxime tractatur in dicendo aut per complexionem aut per enumerationem aut per simplicem conclusionem. 45. Complexio est, in qua, utrum concesseris, reprehenditur, ad hunc modum: Si improbus est, cur uteris? si probus, cur accusas? Enumeratio est, in qua, pluribus rebus expositis et ceteris infirmatis, una reliqua necessario confirmatur, hoc pacto: Necesse est aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum aut metus aut spei aut alicuius amici gratia aut, si horum nihil est, ab hoc non esse occisum; nam sine causa maleficium susceptum esse non potest: sed neque inimicitiae fuerunt nec metus ullus nec spes ex morte illius alicuius commodi neque ad amicum huius aliquem mors illius pertinebat. Relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus. Simplex autem conclusio ex necessaria consecutione conficitur, hoc modo: Si

---

2. *sapere, non* V, Voss. I. Leid. III.: *sapere et non* PARTE. — 4. *exitus alicuius* VPART, L: *alicuius exitus* E. (*aliquoius* AT.) — 5. *eventurumque* ART. Ut nos, P et Victorini Cod. Basil. — 6. *commode* V et pr. P. — 9. *quae - - attributa* Leid. I. Omnib. Sch. «Excidisse videtur hic *rebus*.» Oud. — 15. *deinde quid ex natura* V. — 16. *offendere* AT: *offendi* E cum VR et in rasura P. — 17. *his* PARTE. — *consuerint* AT: *consuerunt* (per compendium) P, *consueverint* VRE. — 19. *positae sunt* PART: *sunt positae* E. — 23. *argumentatio autem* P. — 26. *aliquo ex* PR: *ex aliquo* ATE. — 33. *si* PART: *sin* E. — 38. *non potest esse* PR.

vos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui, relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter oportebit videre, ne quo pacto genus hoc refelli possit, ut ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat et quandam similitudinem necessariae conclusionis, verum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat.

46. Probabile autem est id, quod fere solet fieri aut quod in opinione positum est aut quod habet in se ad haec quandam similitudinem, sive id falsum est sive verum. In eo genere, quod fere fieri solet, probabile huiusmodi est: Si mater est, diligit filium; Si avarus est, negligit ius iurandum. In eo autem, quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia: Impiis apud inferos poenas esse paratas; Eos, qui philosophiae dent operam, non arbitrari deos esse. XXX. Similitudo autem in contrariis et paribus et in iis rebus, quae sub eandem rationem cadunt, maxime spectatur. In contrariis, hoc modo: Nam si iis, qui imprudentes laeserunt, ignosci convenit, iis, qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet. 47. Ex pari, sic: Nam ut locus sine portu navibus esse non potest tutus, sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse. In iis rebus, quae sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur: Nam si Rhodiis turpe non est portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe est conducere. Haec tum vera sunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix est, fuit vulnus; tum veri similia, hoc modo: Si multus erat in calceis pulvis, ex itinere eum venire oportebat.

Omne autem (ut certas quasdam in partes distribuamus) probabile, quod sumitur ad argumentationem, aut signum est aut credibile aut iudicatum aut comparabile. 48. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit et quiddam significat, quod ex ipso profectum videtur, quod aut ante fuerit aut in ipso negotio aut post sit consecutum et tamen indiget testimonii et gravioris confirmationis; ut cruor, fuga, pallor, pulvis et quae his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo est, qui non liberos suos incolumes et beatos esse cupiat. Iudicatum est res assensione aut auctoritate aut iudicio alicuius aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudicarunt. Commune est, quod omnes vulgo probarunt et secuti sunt, huiusmodi: ut maioribus natu assurgatur, ut supplicum misereatur. Approbatum est, quod homines, cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate: † velut Gracchi patris factum, quem populus Romanus ob id [factum], quod insciente collega

---

3. *oportebit videre* PART : *videre oportebit* E. — 7. *solet fieri* PART : *fieri solet* VE. — 9. *fieri solet* PR : *solet fieri* ATE. — 12. *paratas* R, Voss. I. Leid. I. III. Oxonn. tres, B Lindemanni: *praeparatas* PATE. — 15. *rationem cadunt* PART: *cadunt rationem* E. — 16. *imprudenter* V. — 18. *locus in mari sine* VR aliique (Oxonn. quinque). — 20. *non fuit* V. — 25. *tribuamus* VAT. — 26. *sumetur* AT. — 36. *omnes*] *homines* AT et pr. P. — 39. *velut Gracchi* cet.] Locus corruptus. Varietates nostrae hae sunt: *quem* om. pr. P.— *qui eum ob id factum eo quod* PAT, Schedae Oudendorpii. — 40. *factum* om. R. (*populus Romanus eo quod* Oudendorpio auctore E.)

in censura nihil egisset, post censuram consulem fecit. 49. Comparabile autem est, quod in rebus diversis similem aliquam rationem continet. Eius partes sunt tres: imago, collatio, exemplum. Imago est oratio demonstrans corporum aut naturarum similitudinem. Collatio est oratio rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem auctoritate aut casu alicuius hominis aut negotii confirmat aut infirmat. Horum exempla et descriptiones in praeceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est nec minus dilucide, quam rei natura ferebat, demonstratus est; quemadmodum autem quaeque constitutio et pars constitutionis et omnis controversia, sive in ratione sive in scripto versabitur, tractari debeat et quae in quamque argumentationes conveniant, singillatim in secundo libro de uno quoque genere dicemus. In praesentia tantummodo numeros et modos et partes argumentandi confuse et permixte dispersimus; post descripte et electe in genus quodque causae, quid cuique conveniat, ex hac copia digeremus.

50. Atque inveniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit; inventam exornari et certas in partes distingui et suavissimum est et summe necessarium et ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare et de ea praeceptione nobis in hoc loco dicendum visum est, ut ad inventionem argumenti absolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura et diligentia locus hic omnis considerandus est, quod rei non solum magna utilitas est, sed praecipiendi quoque summa difficultas.

XXXI. 51. Omnis igitur argumentatio aut per inductionem tractanda est aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quae rebus non dubiis captat assensiones eius, quicum instituta est; quibus assensionibus facit, ut illi dubia quaedam res propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur; velut apud Socraticum Aeschinem demonstrat Socrates cum Xenophontis uxore et cum ipso Xenophonte Aspasiam locutam: Dic mihi, quaeso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quam tu habes, utrum illius an tuum malis? Illius, inquit. Quid, si vestem et ceterum ornatum muliebrem pretii maioris habeat, quam tu habes, tuumne an illius malis? Respondit: Illius vero. Agesis, inquit, si virum illa meliorem habeat, quam tu habes, utrumne

1. *egisset*] *gessit* PART. Victorinus sic explanat: «Ut, inquit (Cicero), cum sororem Horatius occidisset et de facto eius populus esset incertus, tamen absolutus est. Deinde, ut Ti. Gracchus, cum censor insciente collega quosdam senatu movisset et de eius facto dubitaretur, postea tamen eius factum populus approbavit. Nam eum consulem fecit.» — Fort.: *velut Gracchi patris factum populus Romanus* (sua auctoritate constituit), *qui eum ob id, quod insciente collega nonnihil gessit, post consulatum consulem fecit.* Bait. — 3. *tres* om. R, Graev. — 9. *est* om. P., item Sch. coni. — 11. *versabitur* AT et corr. P: *versabatur* pr. P, et supra versum *versetur*, ut habent RE. — 12. *quamque* PT: *unamquamque* A, *quasque* RE. — 13. *In praesentiarum* Cod. Grevenb. Gruteri et corr. Leid. II. — 14. *permixti* AT, *permixtim* Schedae Oud., Leid. I. III. Lamb. — 15. *descripte* ART: *discriptae* P, *discrete* E. — 23. *rei non solum* P, L: *non rei solum* AT, *non solum rei* RE. — 27. *assensiones* corr. P et Sch. coni.: *assensionem* ARTE et pr. P. — 32. *utrumne* AT. — 34. *Respondit: Illius vero* PART et plerique Oudendorpii: *Illius vero, respondit* E. — *Agesis, inquit: si* Cod. Manutii: *Age sis inquit quid si* P (orto *quid* ex praeced. syll. *quit*), *Age si inquit* ART, *Age, inquit, si* E. — 35. *utrumne tuum virum malis an illius* PR: *utrumne tuum malis virum an illius* AT, *virumne tuum an illius malis* E.

tuum virum malis, an illius? Hic mulier erubuit. 52. Aspasia autem sermonem cum ipso Xenophonte instituit. Quaeso, inquit, Xenophon, si vicinus tuus equum meliorem habeat, quam tuus est, tuumne equum malis an illius? Illius, inquit. Quid, si fundum meliorem habeat, quam tu habes, utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quid, si uxorem meliorem habeat, quam tu habes, utram malis? Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Post Aspasia: Quoniam uterque vestrûm, inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire volueram, egomet dicam, quid uterque cogitet. Nam et tu, mulier, optimum virum vis habere et tu, Xenophon, uxorem habere lectissimam maxime vis. Quare, nisi hoc perfeceritis, ut neque vir melior neque femina lectior in terris sit, profecto semper id, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis, ut et tu maritus sis quam optimae et haec quam optimo viro nupta sit. Hic cum rebus non dubiis esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium videbatur, si quis separatim quaereret, id pro certo propter rationem rogandi concederetur. 53. Hoc modo sermonis plurimum Socrates usus est, propterea quod nihil ipse afferre ad persuadendum volebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat, quicum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam concessisset, necessario approbare deberet. XXXII. Hoc in genere praecipiendum nobis videtur primum, ut illud, quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. Nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi, dubium esse id ipsum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, videndum est, ut simile iis rebus sit, quas res quasi non dubias ante induxerimus: (nam aliquid ante concessum nobis esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum voluerimus;) deinde non intelligat, quo spectent illae primae inductiones et ad quem sint exitum perventurae. 54. Nam qui videt, si ei rei, quam primo rogetur, recte assenserit, illam quoque rem, quae sibi displiceat, esse necessario concedendam, plerumque aut non respondendo aut male respondendo longius rogationem procedere non sinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non vult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet aut concedatur aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda similitudo est earum rerum, quae ante concessae sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda responsio est aut, quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi

---

2. *sermonem cum ipso Xenophonte* PART, L: *cum ipso Xenophonte sermonem* E. — 4. *an illius malis* AT. — 6. *utram*] *utrum illius* VPART. (Ut nos, opt. Gronovii, Leid. I. II.) — 10. *vis* VPA et pr. T: *mavis* E cum R et corr. T. — 12. *semper id* PART: *id semper* E. — 16. *videretur* P et pr. T. — 17. *Socrates plurimum* AT. Ut nos, VPR. — 19. *ille sibi* ART. — 26. *aliquid ante concessum nobis* PART: *ante aliquid nobis concessum* E. — 28. *intelligi quo* AT, *intelligat is quicum agimus, quo* cum quattuor Codd. Sch.; item corr. P, sed corrupte *intelligis* pro *intelligat is*; *intelligatur quo* Lamb., quod probat Ern. Ut nos, R et pr. P. — 30. *quam*] *quae* R. — 32. *rogationem procedere* PART: *procedere rogationem* E. — 36. *similitudo est* PART: *est similitudo* E. — 38. *responsio est* PT, L: *est responsio* ARE.

tripartitum: prima pars ex similitudine constat una pluribusve; altera ex eo, quod concedi volumus, cuius causa similitudines adhibitae sunt; tertia ex conclusione, quae aut confirmat concessionem aut, quid ex ea conficiatur, ostendit. XXXIII. 55. Sed quia non satis alicui videbitur dilucide demonstratum, nisi quid ex civili causarum genere exempli subiecerimus, videtur eiusmodi quoque utendum exemplo, non quo praeceptio differat aut aliter hoc in sermone atque in dicendo sit utendum; sed ut eorum voluntati satisfiat, qui, quod aliquo in loco viderint, alio in loco nisi monstratum nequeunt cognoscere. Ergo in hac causa, quae apud Graecos est pervagata, quod Epaminondas, Thebanorum imperator, ei, qui sibi ex lege praetor successerat, exercitum non tradidit et, cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedaemonios funditus vicit, poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cum scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum: 56. Si, iudices, id, quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse, adscribat ad legem et addat hanc exceptionem: EXTRA QVAM SI QVIS REI PVBLICAE CAVSA EXERCITVM NON TRADIDERIT, patiemini? Non opinor. Quodsi vosmet ipsi, quod a vestra religione et sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem iniussu populi ad legem adscribi iubeatis, populus Thebanus id patieturne fieri? Profecto non patietur. Quod ergo adscribi ad legem nefas est, id sequi, quasi adscriptum sit, rectum vobis videatur? Novi vestram intelligentiam; non potest ita videri, iudices. Quodsi litteris corrigi neque ab illo neque a vobis scriptoris voluntas potest, videte, ne multo indignius sit id re et iudicio vestro mutari, quod ne verbo quidem commutari potest. Ac de inductione quidem satis in praesentia dictum videtur. 57. Nunc deinceps ratiocinationis vim et naturam consideremus.

XXXIV. Ratiocinatio est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum et per se cognitum sua se vi et ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putaverunt, cum idem usu dicendi sequerentur, paullulum in praecipiendi ratione dissenserunt. Nam partim quinque eius partes esse dixerunt, partim non plus quam in tres partes posse distribui putaverunt. Eorum controversiam non incommodum videtur cum utrorumque ratione exponere. Nam et brevis est et non eiusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, et locus hic nobis in dicendo minime negligendus videtur.

58. Qui putant in quinque distribui partes oportere, aiunt primum convenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: Melius accurantur, quae consilio geruntur, quam quae sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant; eam deinceps rationibus variis et quam copiosissimis verbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea, quae ratione regitur, omnibus est instructior rebus et apparatior quam ea, quae temere et nullo consilio administratur. Exercitus

5. *quid - - exempli* PAT cum ceteris tantum non omnibus: *quod - - exemplum* RE. — 6. *eiusmodi* PAT: *eius* R, *huiusmodi* E. — 9. *monstratum* AT: *monstratum est* P, *demonstratum est* E. (*monstretur* R.) — 10. *quod*] *cum* PAT. — 11. *ei*] *quod ei* PAT. — 16. *hanc exceptionem* PART: *exceptionem hanc* E. — 22. *videtur* ART, L. — 37. *tribui* P, ut ex aliis Sch. — 42. *est instructior* PART: *instructior est* E.

is, cui praepositus est sapiens et callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur quam is, qui stultitia et temeritate alicuius administratur. Eadem navigii ratio est. Nam navis optime cursum conficit ea, quae scientissimo gubernatore utitur. 59. Cum propositio sit hoc pacto approbata et duae partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere velis, id ex vi propositionis oportere assumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius quam omnis mundus administratur. Huius assumptionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo: Nam et signorum ortus et obitus definitum quendam ordinem servant et annuae commutationes non modo quadam ex necessitudine semper eodem modo fiunt, verum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatae, et diurnae nocturnaeque vicissitudines nulla in re unquam mutatae quidquam nocuerunt; quae signo sunt omnia non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quae aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus administratur: aut unum in locum cum conduxerit breviter propositionem et assumptionem, adiungit, quid ex his conficiatur, ad hunc modum: Quodsi melius geruntur ea, quae consilio quam quae sine consilio administrantur; nihil autem omnium rerum melius administratur quam omnis mundus; consilio igitur mundus administratur. Quinquepartitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem. XXXV. 60. Qui autem tripartitam esse dicunt, ii non aliter tractari putant oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neque a propositione neque ab assumptione approbationes earum separari oportere, neque propositionem absolutam neque assumptionem sibi perfectam videri, quae approbatione confirmata non sit. Quare quas illi duas partes numerent, propositionem et approbationem, sibi unam partem videri, propositionem; quae si approbata non sit, propositio non sit argumentationis. Item, quae ab illis assumptio et assumptionis approbatio dicatur, eandem sibi assumptionem solam videri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata aliis tripartita, aliis quinquepartita videatur. Quare evenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat quam ad rationem praeceptionis. 61. Nobis autem commodior illa partitio videtur esse, quae in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele et Theophrasto profecti maxime secuti sunt. Nam quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates et Socratici tractarunt, sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele atque Peripateticis et Theophrasto frequentatum, deinde a rhetoribus iis, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum videtur, ne temere secuti putemur; et breviter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quam ratio praecipiendi postulat, commoremur.

8. *aliam*] *iam* Quintil. 5, 14, 8. — 11. *necessitudine* PAT: *necessitate* RE. — 15. *eam* cum Quintil. l. l. §. 9. om. Sch. — 16. *hic mundus* AT. — 18. *quid* Quintil. l. l., PAT: *quod* RE. — 21. *igitur* Ernestio suspectum tuetur Quintil. l. l. — 23. *tractari putant oportere* PAT: *putant oportere tractari* R, *putant tractari oportere* E. — 28. *propositionem absolutam et* AT. — 35. *tributa* Lamb. et pr. P. — 38. *tractarunt* PT: *tractaverunt* RE. (*traxerunt* A.) — 39. *Peripateticis* ART: *a Peripateticis* PE. — 43. *postulat* PART: *postulet* cum Leid. II. E.

XXXVI. 62. Si quadam in argumentatione satis est uti propositione et non oportet adiungere approbationem propositioni, quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio, separatum est quiddam a propositione approbatio. Quod enim et adiungi et separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur et a quo separatur; est autem quaedam argumentatio, in qua propositio non indiget approbatione; et quaedam, in qua nihil valet sine approbatione, ut ostendemus. Separata est igitur a propositione approbatio. Ostendetur autem id, quod polliciti sumus, hoc modo: Quae propositio in se quiddam continet perspicuum et quod constare inter omnes necesse est, hanc velle approbare et firmare nihil attinet. 63. Ea est huiusmodi: Si, quo die ista caedes Romae facta est, ego Athenis eo die fui, in caede interesse non potui. Hoc quia perspicue verum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die. Hoc si non constat, indiget approbationis; qua inducta, complexio consequetur. Est igitur quaedam propositio, quae non indiget approbatione. Nam esse quidem quandam, quae indigeat, quid attinet ostendere, quod cuivis facile perspicuum est? Quodsi ita est, ex hoc et ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam a propositione approbationem. Si autem ita est, falsum est non esse plus quam tripartitam argumentationem. 64. Simili modo liquet alteram quoque approbationem separatam esse ab assumptione. Si quadam in argumentatione satis est uti assumptione et non oportet adiungere approbationem assumptioni, quadam autem in argumentatione infirma est assumptio, nisi adiuncta sit approbatio: separatum quiddam extra assumptionem est approbatio. Est autem argumentatio quaedam, in qua assumptio non indiget approbationis; quaedam autem, in qua nihil valet sine approbatione, ut ostendemus. Separata igitur est ab assumptione approbatio. Ostendemus autem, quod polliciti sumus, hoc modo: 65. Quae perspicuam omnibus veritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis. Ea est huiusmodi: Si oportet velle sapere, dare operam philosophiae convenit. Haec propositio indiget approbationis; non enim perspicua est neque constat inter omnes, propterea quod multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obesse arbitrantur. Assumptio perspicua est; est enim haec: Oportet autem velle sapere. Hoc quia ipsum ex se perspicitur et verum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio.

---

4. *est quiddam* P et corr. T, item ceterorum vestigia: *quiddam est* E. — 7. *et*] *sed* PAT, *sed et* R. — 10. *continet in se quiddam* AT. — 13. *in caede interesse* PAT: *interesse in caede* RE. — *quia*] *quoniam* P. — 17. *esse quidem quandam* PART: *esse quandam* E. — 20. *Sin* PART. — 22. *licet* PART ceteris cum libris. Emendatus est error iam in Edd. vett. aliquot. — 26. *extra assumptionem est* PAT: *est extra assumptionem* RE. — 29. *igitur est* PAT: *est igitur* RE. — *a propositione* AT. — Vv. *Ostendemus - - huiusmodi* expunxit Sch. — *Ostendimus* PAT. — *autem* PART ceterique noti, L: *autem id* E. — 31. *oportet velle sapere* PAT, L: *oportet sapere* (om. *velle*) RE. — 35. *perspicua est: est enim haec* Codd. aliq. Oudendorpii: *perspicua est enim haec* PAT, *est perspicua. Est enim haec* R, *perspicua est haec* E. — *autem velle sapere* PAT: *autem sapere* (om. *velle*) RE. (*autem* ante v. *velle* del. censebat Oud., sed respondet vv. *Si oportet velle sapere.* Or.) — 36. *Hoc quia* PAT: *Hoc autem quia* RE. — *ex se* Nizolius, L, Sch.: *ex re* E cum PART ceterisque notis. Sed cfr. §. 70.

Est ergo assumptio quaedam, quae approbationis non indiget; nam quandam indigere perspicuum est. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus quam tripartitam argumentationem. XXXVII. 66. Atque ex his illud iam perspicuum est, esse quandam argumentationem, in qua neque propositio neque assumptio indigeat approbationis, huiusmodi, ut certum quiddam et breve exempli causa ponamus: Si summo opere sapientia petenda est, summo opere stultitia vitanda est: summo autem opere sapientia petenda est: summo igitur opere stultitia vitanda est. Hic et assumptio et propositio perspicua est; quare neutra quoque indiget approbatione. Ex hisce omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoscitur neque in propositione neque in assumptione contineri approbationem, sed utramque suo loco positam vim suam tamquam certam et propriam obtinere. Quodsi ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem.

67. Quinque sunt igitur partes eius argumentationis, quae per ratiocinationem tractatur: Propositio, per quam locus is breviter exponitur, ex quo vis omnis oportet emanet ratiocinationis; propositionis approbatio, per quam id, quod breviter expositum est, rationibus affirmatum probabilius et apertius fit; assumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur: assumptionis approbatio, per quam id, quod assumptum est, rationibus firmatur; complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breviter exponitur. Quae plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus; secunda est quadripartita; tertia tripartita; dein bipartita; quod in controversia est. De una quoque parte potest alicui videri posse consistere. XXXVIII. 68. Eorum igitur, quae constant, exempla ponēmus, horum, quae dubia sunt, rationes afferemus. Quinquepartita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges, iudices, ad commodum rei publicae referre oportet et eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quae in litteris est, interpretari. Ea enim virtute et sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud nisi salutem atque utilitatem rei publicae proponerent. Neque enim ipsi, quod obesset, scribere volebant; et, si scripsissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum causa salvas esse vult, sed rei publicae, quod ex legibus omnes rem publicam optime putant administrari. Quam ob rem igitur leges servari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari convenit: hoc est, quoniam rei publicae servimus, ex rei publicae commodo atque utilitate [leges] interpretêmur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectet, quoniam eius causa est instituta; sic a legibus nihil convenit arbitrari, nisi quod rei publicae conducat, proficisci, quoniam eius causa sunt comparatae. 69. Ergo in hoc quoque iudicio desinite litteras legis perscrutari et legem, ut ae-

11. *approbationem*] *ad propositiones* P, *ad propositionem* AT. *(tum adiungi approbationem* R.) — 15. *partis tribuerunt* PAT. — 18. *propositionis* om. PART aliique. (Servavimus propter seqq. *assumptionis approbatio.)* — 26. *una quaque* A, ut Graev. — 39. *ex*] *et* Ern. operae. — 40. *leges* om. PART aliique multi. Nos seclusimus.

quum est, ex utilitate rei publicae considerate. Quid enim magis utile fuit Thebanis quam Lacedaemonios opprimi? Cui rei magis Epaminondam, Thebanorum imperatorem, quam victoriae Thebanorum, consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atque exornato tropaeo, carius atque antiquius habere convenit? Scripto videlicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. At hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem nisi rei publicae causa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset rei publicae salutis causa, id non ex rei publicae salute interpretari. Quodsi leges omnes ad utilitatem rei publicae referri convenit, hic autem saluti rei publicae profuit, profecto non potest eodem facto et communibus fortunis consuluisse et legibus non obtemperasse. XXXIX. 70. Quattuor autem partibus constat argumentatio, cum aut proponimus aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, cum aut propositio ex se intelligitur aut assumptio perspicua est et nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione praeterita, quattuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, obtemperare legibus debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi id, quod scriptum est in lege, sequamini. Quod enim certius legis scriptor testimonium voluntatis suae relinquere potuit quam quod ipse magna cum cura atque diligentia scripsit? Quodsi litterae non exstarent, magno opere eas requireremus, ut ex iis scriptoris voluntas cognosceretur; nec tamen Epaminondae permitteremus, ne si extra iudicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur; nedum nunc istum patiamur, cum praesto lex sit, non ex eo, quod apertissime scriptum est, sed ex eo, quod suae causae convenit, scriptoris voluntatem interpretari. Quodsi vos, iudices, legibus obtemperare debetis et id facere non potestis, nisi id, quod scriptum est in lege, sequamini, quid causae est, quin istum contra legem fecisse iudicetis? 71. Assumptionis autem approbatione praeterita, quadripartita sic fiet argumentatio: Qui saepenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit praeter nosmet ipsos, quem iure accusare possimus. Ac primo quidem decipi incommodum est; iterum, stultum; tertio, turpe. Karthaginienses autem persaepe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. 72. Utraque approbatione praeterita, tripartita fit, hoc pacto: Aut metuamus Karthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus; aut eorum urbem diruamus. Ac metuere quidem non oportet. Restat igitur, ut urbem diruamus.

XL. Sunt autem, qui putant nonnunquam posse complexione supersederi, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione; quod si fiat, bipartitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si

---

1. *enim* om. PAT. — 2. *fuit Thebanis* VPART: *Thebanis fuit* E. — 5. *atque* AT aliique: *aut* E cum R et corr. P. (*at* pr. P.) — 6. *At* P aliique: *Ad* AT, *Atque* RE. — 17. *obtemperare legibus* AT et corr. P: *legibus obtemperare* RE. — 18. *id* om. P, ut Graev. — 19. *sequimini* PAT. — 22. *iis* P: *his* cum ceteris E. — 28. *nisi id quod* PART: *nisi quod* (om. *id*) E. — *in lege - - causae est* om. P. — *in lege* om. AT. — *causae est*] *dubitatis* ART. — 33. *primum* AT, L. — 39. *Ac*] *At* R, L. — 40. *putant* PART cum ceteris notis: *putent* E coni.

peperit, virgo non est: peperit autem. Hic satis esse dicunt proponere et assumere; quoniam perspicuum sit, quod conficiatur, [complexionis rem non indigere]. Nobis autem videtur et omnis ratiocinatio concludenda esse et illud vitium, quod illis displicet, magno opere vitandum, ne, quod perspicuum sit, id in complexionem inferamus. 73. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligentur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem et assumptionem, hoc modo: Quodsi leges omnes ad utilitatem rei publicae referri convenit, hic autem saluti rei publicae profuit, profecto non potest eodem facto et saluti communi consuluisse et legibus non obtemperasse: aut ita, ut ex contrario conficiatur sententia, hoc modo: Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis: aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Urbem igitur diruamus: aut, ut id, quod eam rem, quae conficitur, sequatur necesse est. Id est huiusmodi: Si peperit, cum viro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cum viro. Hoc si nolis inferre et inferas id, quod sequitur: Fecit igitur incestum; et concluseris argumentationem et perspicuam fugeris complexionem. 74. Quare in longis argumentationibus ex conductionibus aut ex contrario complecti oportet; in brevibus id solum, quod conficitur, exponere; in iis, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere saepe satis esse hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum viro concubuit: nam hoc nullius neque approbationis neque complexionis indigere. Sed nobis ambiguitate nominis videntur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo, quod et inventum aliquam in rem probabile aut necessarium argumentatio vocatur et eius inventi artificiosa expolitio. 75. Quando igitur proferent aliquid huiusmodi: Quoniam peperit, cum viro concubuit: inventum proferent, non expolitionem; nos autem de expolitionis partibus loquimur. XLI. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit; atque hac distinctione alia quoque, quae videbuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent aut propositionem. Quae si quid habet probabile aut necessarium, quoquo modo commoveat auditorem necesse est. Quod si solum spectaretur ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod esset excogitatum, referret, nequaquam tantum inter summos [oratores] et mediocres interesse existimaretur. 76. Variare autem orationem magno opere oportebit; nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fieri poterit, si non similiter semper

---

1. *proponere et assumere dicunt* PR, *proponere dicunt et assumere* T. V. *dicunt* om. Leid. I. et pr. Schol. Oud.; expunxit Sch. Nos seclusimus. — 2. Vv. *complexionis rem non indigere* om. Voss. I. II.; expunxit Sch. Nos seclusimus. — 4. Vv. *illud vitium* suspecta Ernestio expunxit Sch. — 6. *intelligentur* PRT: *intelligantur* E et, ut videtur, A. — 10. *pacto* PART. — 11. *conficiatur sententia* PAT: *sententia conficiatur* RE. — 12. *eorum in* P. — 13. *hoc modo* AT. — 18. *feceris* PAT. — 24. *approbationis neque* PART aliique: *approbationis neque assumptionis vel eius approbationis neque* E. — 25. *indigere videtur* ART. — 26. *nam et argumentatio* PAT. — 28. *Quando*] *quom* pr. P, *quoniam* corr. P, *cum* AT. — 33. *quis* AT. — *putet* PAT, *putant* R. — 36. *esset excogitatum* PART: *excogitatum esset* E. — 37. *oratores* om. AT aliique, *et mediocres oratores* R. Nos seclusimus.

ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere convenit, hoc est, tum inductione uti, tum ratiocinatione.

Deinde in ipsa argumentatione non semper a propositione incipere nec semper quinque partibus abuti neque eadem ratione partitiones expolire; sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perspiciatur, aut scribamus aut in quolibet exemplo de iis, quae proposita sunt, hoc idem exerceamus, † ut quam facile factu sit.

77. Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum videtur. Illud autem volumus intelligi, nos probe tenere aliis quoque rationibus tractari argumentationes in philosophia multis et obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorrere ab usu oratorio visa sunt. Quae pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius quam ceteros attendisse non affirmamus; perquisitius et diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

XLII. 78. Reprehensio est, per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur aut infirmatur aut elevatur. Haec fonte inventionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quod, quibus ex locis aliqua res confirmari potest, iisdem potest ex locis infirmari. Nihil enim considerandum est in his omnibus inventionibus nisi id, quod personis aut negotiis attributum est. Quare inventionem et argumentationum expolitionem ex illis, quae ante praecepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Verumtamen, ut quaedam praeceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehensionis; quos qui observabunt, facilius ea, quae contra dicentur, diluere aut infirmare poterunt.

79. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex iis, quae sumpta sunt, non conceditur aliquod unum plurave; aut, his concessis, complexio ex iis confici negatur; aut si genus ipsum argumentationis vitiosum ostenditur; aut si contra firmam argumentationem alia aeque firma aut firmior ponitur. Ex iis, quae sumuntur, aliquid non conceditur, cum aut id, quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi; aut quod comparabile putant, dissimile ostenditur; aut iudicatum aliam in partem traducitur; aut omnino iudicium improbatur; aut, quod signum esse adversarii dixerunt, id eiusmodi negatur esse; aut si complexio aut una aut utraque ex parte reprehenditur; aut si enumeratio falsa ostenditur; aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne, quod sumitur ad argumentandum sive pro probabili sive pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut ante ostendimus.

2. *convenit* PART aliique: *convenit orationem* E. — 8. *hoc idem exerceamus* om. AT. — In vv. *ut - - sit* mire turbant Codd. *quam* (om. *ut*) *facile sit factu* (*factu sit* T) *periclitari* AT. Del. vv. *ut - - sit* Lamb. Omnia haec *Id ut - - factu sit* seclusit Sch. — 13. *visa sunt* PART aliique: *videntur* E. — 18. *elevatur* AT et pr. P: *levatur* V, *allevatur* RE, *levigatur* corr. P. (Sine causa Ern. seclusit vv. *aut allevatur.*) — 30. *ex iis confici* P, item ART, sed *his*: *confici ex his* E. — 33. *dicunt*] *dicitur* R, *putant* pr. T, om. A, del. corr. T. — 36. *negatur* PART ceterique noti: *negetur* E solus. — *comprehensio* PAT aliique boni Codd. — *aut una* PART: *aut ex una* E. — 37. *utraque ex* corr. T, L: *ex utraque* E cum AR, pr. T et corr. P. (*utraque* pr. P.)

XLIII. 80. Quod pro credibili sumptum erit, id infirmabitur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo: Nemo est, quin pecuniam quam sapientiam malit; aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis est, qui non officii cupidior quam pecuniae sit? aut erit omnino incredibile, ut si quis, quem constet esse avarum, dicat alicuius mediocris officii causa se maximam pecuniam neglexisse; aut si, quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur usu venire, hoc pacto: Qui pauperes sunt, iis antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo caedem factam esse oportet; in loco celebri homo occidi qui potuit? aut si id, quod raro fit, fieri omnino negetur; ut Curio pro Fulvio: Nemo potest uno aspectu neque praeteriens in amorem incidere. 81. Quod autem pro signo sumetur, id ex iisdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo primum verum esse ostendi oportet; deinde esse eius rei signum proprium, qua de agitur, ut cruorem caedis; deinde factum esse, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit; postremo scisse eum, de qua quaeritur, eius rei legem et consuetudinem. Nam eae res sunt signo attributae; quas diligentius aperiemus, cum separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unum quodque in reprehensione aut non esse signo aut parum magno esse aut a se potius quam ab adversariis stare aut omnino falso dici aut in aliam quoque suspicionem duci posse demonstrabitur. XLIV. 82. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conveniet simile id negare esse, quod conferetur, ei, quicum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; ac si, quo in numero illud, quod per similitudinem afferetur, et quo in loco hoc, cuius causa afferetur, haberi conveniat, ostendetur. Deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur; ex quo docebimus aliud de eo, quod comparabitur, et de eo, quicum comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipsa argumentatio, quae per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Sin iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur: laude eorum, qui iudicarunt; similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est, et commemorando non modo non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum; et demonstrando difficilius et maius fuisse id iudicatum, quod afferatur, quam id, quod instet: [ex] contrariis locis, si res aut vera aut veri similis permittet, infirmari oportebit. Atque erit observandum diligenter, ne nihil ad id, quo de agatur, pertineat id, quod iudicatum sit; et videndum, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui iudicarit, iudicium

2. *quin pecuniam* T et Schol. Oudend.: *qui pecuniam* PA, *qui non pecuniam* RE. — 4. *cupidior quam pecuniae sit* P: *pecuniae cupidior sit* AT, *cupidior sit quam pecuniae* E. — 7. *venire* PAT: *evenire* RE. — 10. *negatur* PART. — 14. *esse eius* PAT: *eius esse* E. (*eius* om. R.) — *qua de* PAT: *qua de re* RE. — 16. *quo* PART, L. — 28. *hoc* PART: *hoc genus* E. — 29. *demonstrabimus* ART et corr. P, *demonstravimus* pr. P. — 31. *indigebimus* Lamb. Sch. (Ut nos, nostri et ceteri noti.). — 32. *Si* AT. — 37. *quod ad iudicandum afferatur* PART aliique. — 38. *ex* om. ART, del. corr. P. Nos seclusimus. — *permittet* P: *permittat* ARTE. — 40. *videndum est* ART.

fieri videatur. 83. Oportet autem animadvertere, ne, cum aliter sint multa iudicata, solitarium aliquod aut rarum iudicatum afferatur. Nam his rebus auctoritas iudicati maxime potest infirmari. Atque ea quidem, quae quasi probabilia sumentur, ad hunc modum tentari oportebit. XLV. Quae vero sicuti necessaria inducentur, ea si forte imitabuntur modo necessariam argumentationem neque erunt eiusmodi, sic reprehendentur: primum complexio, quae, utrum concesseris, debet tollere, si vera est, nunquam reprehendetur; sin falsa, duobus modis, aut conversione aut alterius partis infirmatione. Conversione, hoc modo:

Nam si veretur, quid eum accusem, qui est probus?
Sin inverecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accusem, qui id parvi auditu existimet?

Hic, sive vereri dixeris sive non vereri, concedendum hoc putat, ut neget esse accusandum. Quod conversione sic reprehendetur: Immo vero accusandus est. Nam si veretur, accuses; non enim parvi auditu existimabit. Sin inverecundum animi ingenium possidet, tamen accuses; non enim probus est. 84. Alterius autem partis infirmatione hoc modo reprehendetur: Verum si veretur, accusatione tua correctus ab errato recedet. Enumeratio vitiosa intelligitur, si aut praeteritum quiddam dicemus, quod velimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici possit aut causa non sit, quare non honeste possimus concedere. Praeteritur quiddam in eiusmodi enumerationibus: Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet aut hereditate possideas aut munere acceperis aut domi tibi natus sit aut, si horum nihil est, surripueris necesse est: sed neque emisti neque hereditate venit neque donatus est neque domi natus est; necesse est ergo surripueris. 85. Hoc commode reprehendetur, si dici possit ex hostibus equus esse captus, cuius praedae sectio non venierit; quo illato, infirmetur enumeratio; quoniam id sit inductum, quod praeteritum sit in enumeratione. XLVI. Altero autem modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicetur: hoc est, si exempli causa, ut in eodem versemur, poterit ostendi hereditate venisse, aut si illud extremum non erit turpe concedere; ut si qui, cum dixerint adversarii: Aut insidias facere voluisti aut amico morem gessisti aut cupiditate elatus es; amico se morem gessisse fateatur. | 86. Simplex autem conclusio reprehendetur, si id, quod sequitur, non videatur necessario cum eo, quod antecessit, cohaerere. Nam hoc quidem: Si spiritum ducit, vivit: Si dies est, lucet; eiusmodi est, ut cum priore necessario posterius cohaerere videatur. Hoc autem: Si mater est, diligit: Si aliquando peccavit, nunquam corrigetur; sic conveniet reprehendi, ut demonstretur non necessario cum priore posterius cohaerere. Hoc genus et cetera necessaria et omnino omnis argumen-

1. *sint multa* PART: *multa sint* E. — 5. *inducentur*] *dicentur* PART et ceteri noti. Illud tamen firmat Victorinus. — 7. *comprehensio* PAT aliique. — 10. *accusem* bis Sch. ex Rhet. ad Her. 2, 36.: *accuses* utrobique libri, etiam nostri IV., E. — 12. *auditum* T. — *aestimet* PAT. — 14. *neges* PART. — 15. *auditum* AT. — 16. *existimabit* R et tres Oud.: *aestimabit* E cum AT et pr. P, *aestimabunt* pr. P. — 26. *neque donatus est neque domi natus est* PART aliique: *neque domi natus neque donatus est* E. — 27. *reprehenditur* PAT. — 32. *illud extremum* PART: *extremum illud* E. — 33. *qui* ART et corr. P: *quis* E. (om. pr. P.) — 35. *reprehenditur* PART.

tatio et eius reprehensio maiorem quandam vim continet et latius patet, quam hic exponitur; sed eius artificii cognitio eiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi possit, sed ipsa separatim longi temporis et magnae atque arduae cogitationis indigeat. Quare illa nobis alio tempore atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur; nunc his praeceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Cum igitur ex iis, quae sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur. XLVII. 87. Cum autem, his concessis, complexio ex his non conficitur, haec erunt consideranda: num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si, cum aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contra eum quis velit hac uti argumentatione: Si venisses ad exercitum, a tribunis militaribus visus esses; non es autem ab his visus; non es igitur ad exercitum profectus. Hic cum concesseris propositionem et assumptionem, complexio est infirmanda. Aliud enim, quam cogebatur, illatum est. 88. Ac nunc quidem, quo facilius res cognosceretur, perspicuo et grandi vitio praeditum posuimus exemplum; sed saepe obscurius positum vitium pro vero probatur, cum aut parum memineris, quid concesseris, aut ambiguum aliquid pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris ex ea parte, quam ipse intellexeris, eam partem si adversarius ad aliam partem per complexionem velit accommodare, demonstrare oportebit non ex eo, quod ipse concesseris, sed ex eo, quod ille sumpserit, confici complexionem, ad hunc modum: Si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis; si pecuniam non habetis, pauperes estis: indigetis autem pecuniae; mercaturae enim, ni ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis. Hoc sic reprehendetur: Cum dicebas, si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis; hoc intelligebam, si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis; et idcirco concedebam: cum autem hoc sumebas, indigetis autem pecuniae; illud accipiebam: vultis autem pecuniae plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc: pauperes igitur estis; conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem: qui pecuniam maiorem vellet habere, eum pecuniam non habere. XLVIII. 89. Saepe autem oblitum putant, quid concesseris, et idcirco id, quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusione infertur, hoc modo: Si ad illum hereditas veniebat, veri simile est ab illo necatum. Deinde hoc approbant plurimis verbis. Post assumunt: Ad illum autem hereditas veniebat. Deinde infertur: Ille igitur occidit; id quod ex iis, quae sumpserant, non conficitur. Quare observare diligenter oportet, et quid sumatur et quid ex his conficiatur.

---

2. *eiusmodi* PART: *huiusmodi* E. — 4. *cogitationis*] *cognitionis* PART ceterique praeter Graevenburch., ex quo auctore Gulielmio illud recepit Gruterus. — 7. *conficietur* ART et corr. P. — 11. *uti argumentatione* PART: *argumentatione uti* E. — 12. *visus ab eis* R. — 13. *ad exercitum profectus* VPART: *profectus ad exercitum* E. — 15. *quam cogebatur*] *conceditur aliud* PAT. — Post vv. *illatum est* addit T: *Aliud enim quam agebatur* (sic) *illatum est.* Supra versum P: *aliud enim illatum est quam cogebatur.* — 18. *aliquod* R. — 23. *indigetis pecuniae* VPART: *pecuniae indigetis* E. — 25. *ni* PART: *nisi* E. — *reprehendetur* T: *reprehendetis* A, *reprehenditur* PRE. — 33. *quod* ART. — 35. *ab illo necatum* VPAT: *ab illo necatum esse* R, *ab illo esse necatum* E. — 37. *id quod* PAR et corr. ead. m. T: *idque do* pr. T, *idque* R, *id* E. — *his* PART. — 39. *sumant* AT.

Ipsum autem genus argumentationis vitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso vitium erit aut si non ad id, quod instituit, accommodabitur. Atque in ipso vitium erit, si omnino totum falsum erit, si commune, si vulgare, si leve, si remotum, si mala definitio, si controversum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si inconstans, si adversum. 90. Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit. Socrates autem pecuniam negligebat. Non igitur sapiens erat. Commune est, quod nihilo magis ab adversariis quam a nobis facit, hoc modo: Idcirco, iudices, quia veram causam habebam, brevi peroravi. Vulgare est, quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, ut hoc: Si causam veram non haberet, vobis se, iudices, non commisisset. Leve est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem venisset, non commisisset: aut perspicue turpem rem levi tegere vult defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus,
Summo periclo, sola ut restituam, paro.

XLIX. 91. Remotum est, quod ultra quam satis est, repetitur, huiusmodi: Quodsi non P. Scipio Corneliam filiam Ti. Graccho collocasset atque ex ea duos Gracchos procreasset, tantae seditiones natae non essent; quare hoc incommodum Scipioni adscribendum videtur. Huiusmodi est illa quoque conquestio:

Utinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa accidisset abiegna ad terram trabes!

Longius enim repetita est, quam res postulabat. Mala definitio est, cum aut communia describit, hoc modo: Seditiosus est is, qui malus atque inutilis civis est; (nam hoc non magis seditiosi quam ambitiosi, quam calumniatoris, quam alicuius hominis improbi vim describit;) aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia est pecuniae quaerendae intelligentia; aut aliquid non grave nec magnum continens, sic: Stultitia est immensae gloriae cupiditas. Est haec quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita. Controversum est, in quo ad dubium demonstrandum dubia causa affertur, hoc modo:

Eho tu, dî, quibus est potestas motus superûm atque inferûm,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

---

2. *instituit* PA et corr. T: *instruit* pr. T, *instituitur* RE. — 11. *si non* PAT et tantum non omnes. Ut nos, Leid. II. R. — 12. *ut hoc* PA et corr. T: *hoc modo* E cum R et pr. T. — *causam veram* PAT: *veram causam* RE. — 15. *aut perspicue* PART et tantum non omnes: *aut si perspicue* cum Grevenburch. Grut. E. — *turpem rem* PART: *rem turpem* E. — 19. *repetitur* T, L: *reperitur* A, *petitur* PRE. Cfr. Lib. 2, §. 6. — 20. *huiusmodi* PART et tantum non omnes: *hoc modo* E. — 25. *caesa accidisset* Oudend.: *caesa cecidisset* E, *caesae accedissent* (sic) pr. P, *caesae cecidissent* ART et corr. P. — *abiegna* om. ART et pr. P. Cfr. Topic. 16. cet. — 28. *civis est* ART et corr. P. (om. *est* pr. P.) — 29. *hominis improbi* PAT: *improbi hominis* RE. — 32. «Malim *immensa*. Virg. Aen. 6, 824.: *laudum immensa cupido*. Ad Her. 2, 22, 34.: *stultitia parit immensas cupiditates*.» Bait. — 35. *di* P: *dii* ARTE.

92. Perspicuum est, de quo non est controversia: ut, si qui, cum Orestem accuset, planum faciat ab eo matrem esse occisam. Non concessum est, cum id, quod augetur, in controversia est, ut, si qui, cum Ulixem accuset, in hoc maxime commoretur: Indignum esse ab homine ignavissimo virum fortissimum, Aiacem, necatum. Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur aut eo homine, qui dicit, aut eo tempore, quo dicitur, aut iis, qui audiunt, aut ea re, qua de agitur, indignum propter inhonestam rem videtur. Offensum est, quod eorum, qui audiunt, voluntatem laedit: ut, si qui apud equites Romanos cupidos iudicandi Caepionis legem iudiciariam laudet. L. 93. Contrarium est, quod contra dicitur atque ii, qui audiunt, fecerunt: ut, si qui apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret nihil esse crudelius quam urbes diruere, cum ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eadem re diverse dicitur: ut, si qui, cum dixerit, qui virtutem habeat, eum nullius rei ad bene vivendum indigere, neget postea sine bona valetudine posse bene vivi: aut, se amico adesse propter benevolentiam; sperare enim aliquid commodi ad se perventurum. 94. Adversum est, quod ipsi causae aliqua ex parte officit, ut, si qui hostium vim et copias et felicitatem augeat, cum ad pugnandum milites adhortetur. Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio reperietur: si plura pollicitus pauciora demonstrabit; aut si, cum totum debebit ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus avarum est; nam Eriphyla auro viri vitam vendidit; aut si non id, quod accusabitur, defendet, ut, si qui, cum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet; ut Amphion apud Euripidem, item apud Pacuvium, qui, vituperata musica, sapientiam laudat; aut si res ex hominis vitio vituperabitur, ut, si qui doctrinam ex alicuius docti vitio reprehendat; aut, si qui, cum aliquem volet laudare, de felicitate eius, non de virtute dicat; aut si qui rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram vituperarit; aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem; 95. aut si, cum de certa re quaeretur, de communi instituetur oratio, ut, si qui, cum aliqui deliberent, bellum gerant, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret; aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: Pecunia bonum

---

1. *qui* PR aliique: *quis* ATE; et sic in seqq. aliquoties dedimus ex optimis Codd. — 2. *Oresten* P. — 3. *augetur*] *agitur* corr. ab ead. m. AT. «Fort. *arguitur* Cfr. L. 2, 26, 78. *Relatio criminis est, cum reus id, quod arguitur, confessus est.* de Orat. 3, 19, 70: *negare oportere, quod arguare.*» Bait. — 4. *Ulixem*] *Ulixen* (sic) PAT, *Ulyssem* E. — 6. *dicetur* ART et corr. P. — *dicat* PART. — 8. *inhonestam rem*] *inhonestatem* P, ut coniectura dedit Sch. At est voc. Tertullianeum, non Tullianum. Si quid mutandum, malim *honestam rationem*, ut Lib. 2, §. 32: *minus honestae rationi*. Or. (Probavit hanc coni. Lindemannus, in eo tamen falsus, quod prioris Edit. *L (Lib.)* explicavit *Lambinus.)* — 10. *iudiciariam*] *agrariam* R cum multis. Sed vide Oud. — *contra dicitur atque ii* AT et pr. P: *contra ea dicitur atque ii* corr. P, *contra ea dicitur, quae ii* E. — 12. *Macedonem dicens contra* PAR et pr. T. — 16. *vivi* AT et pr. P: *vivere* E cum R et corr. P. — *aut*] *aut aiat* Sch. coni. Sine ulla causa; nam ex praeced. *neget* facile h. l. elicitur *dicat*. Or. — 17. *enim*] *tamen* in rasura corr. P, et sic alii nonnulli (quod probat Ern.), *autem* R. Sed v. *enim* clarius enuntiati perversitatem demonstrat. Or. — 24. *Eriphyla* PART: *Eriphyle* E. — 28. *vitio* PART, Leid. III.: *vitiis* E. — 33. *qui* om. PART.

est, propterea quod ea maxime vitam beatam efficit; aut si infirma, ut Plautus,

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immune est facinus; verum in aetate utile
Et conducibile; nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia;

aut eadem, hoc modo: Maximum malum est avaritia; multos enim magnis incommodis affecit pecuniae cupiditas; aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum est amicitia; plurimae enim delectationes sunt in amicitia. LI. 96. Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem aeque firma aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime versabitur, cum aliquid, quod contra dicatur, aequum esse concedimus, sed id, quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus; aut cum id, quod illi defendant, utile esse fateamur; quod nos dicamus, honestum esse demonstremus. Ac de reprehensione quidem haec existimavimus esse dicenda. [Deinceps nunc de conclusione ponemus.]

97. Hermagoras digressionem deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem digressione ille putat oportere quandam inferri orationem a causa atque a iudicatione ipsa remotam, quae aut sui laudem aut adversarii vituperationem contineat aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si qui partem putarit esse orationis, sequatur [Hermagoram] licebit. Nam et augendi et laudandi et vituperandi praecepta a nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. Nobis autem non placet hanc partem in numero reponi, quod de causa digredi nisi per locum communem displicet; quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem et vituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicatas. Nunc de conclusione dicemus.

LII. 98. Conclusio est exitus et determinatio totius orationis. Haec habet partes tres, enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res disperse et diffuse dictae unum in locum coguntur et reminiscendi causa unum sub aspectum subiiciuntur. Haec si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur; sin varie fiet, et hanc suspicionem et satietatem vitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unam quamque rem attingere et ita omnes transire breviter argumentationes; tum autem, id quod difficilius est, dicere, quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis

1. *efficiat* PART. (Mutavit E coni.) — 11. *ponitur* P. — 12. *versatur* A. — 15. *honestum esse demonstremus* PART: *demonstremus esse honestum* E. — 16. *quidem haec* ART, L: *haec quidem* PE. — 17. *nunc conclusionem* ART. Subdititia haec esse viderunt Oud., Ern.; del. Sch.; nos seclusimus. Cfr. v. 30. — 18. *postremo* AT, *postremum* Leid. III. — 23. *putarit esse* ART: *putavit esse* P, *putarit* (om. *esse*) E. — 24. *Hermagoram* om. PAT et plerique, prob. Oud. Nos seclusimus. — 26. *placuit* PART et Oud. omnes. Vide Ern. et Sch. — *numerum* PART et Oud. omnes. Cfr. de incerta hac constr. Criticos ad Cic. N. D. 1, 15. de Inv. 1, 26, 39. — 29. *implicatas* PART: *implicitas* E. — 36. *fiet* om. Omnib. (prob. Ern.); del. Sch. Tuentur Codd. noti, etiam nostri.

dicturum, et reducere in memoriam, quibus rationibus unam quamque partem confirmaris; tum ab iis, qui audiunt, quaerere, quid sit, quod sibi velle debeant demonstrari, hoc modo: Illud docuimus, illud planum fecimus. Ita simul et in memoriam redibit auditor et putabit nihil esse praeterea, quod debeat desiderare. 99. Atque in his generibus (ut ante dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum, id quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere; et cum tuam dixeris argumentationem, tum, contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per brevem comparationem auditoris memoria et de confirmatione et de reprehensione redintegrabitur. Atque haec aliis actionis quoque modis variare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, ut, quid et quo quidque loco dixeris, admoneas; tum vero personam aut rem aliquam inducere et enumerationem ei totam attribuere. Personam hoc modo: Nam si legis scriptor exsistat et quaerat a vobis, quid dubitetis: quid possitis dicere, cum vobis hoc et hoc sit demonstratum? Atque hic, item ut in nostra persona, licebit alias singillatim transire omnes argumentationes, alias ad partitiones singula genera referre, alias ab auditore, quid desideret, quaerere, alias haec facere per comparationem suarum et contrariarum argumentationum. 100. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monumento oratio attribuetur per enumerationem, hoc modo: Quid, si leges loqui possent? Nonne haec apud vos quererentur? Quidnam amplius desideratis, iudices, cum vobis hoc et hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem praeceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex una quaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit gravissimum, et unum quidque quam brevissime transeatur, ut memoria, non oratio renovata videatur.

LIII. Indignatio est oratio, per quam conficitur, ut in aliquem hominem magnum odium aut in rem gravis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi volumus, posse omnibus ex locis iis, quos in confirmandi praeceptis posuimus, tractari indignationem. Nam ex iis rebus, quae personis et quae negotiis attributae sunt, quaevis amplificationes et indignationes nasci possunt; sed tamen ea, quae separatim de indignatione praecipi possunt, consideremus. 101. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus, quantae curae res ea fuerit diis immortalibus aut eis, quorum auctoritas gravissima debeat esse. Qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, vatibus, ostentis,

---

2. *audient* Voss. II. et corr. P. — 3. *Hoc docuimus* AT, L. (om. *hoc* R. Ut nos, P.) — 7. *dixeris argumentationem* PART: *argumentationem dixeris* E. — 11. *quoque actionis* L. — *nam tum* PART: *nam cum* E. — 21. *oratio attribuetur* PAT: *attribuetur oratio* RE. — 27. *unum quidque* PA et corr. ead. m. T: *unum quodque* E cum R et pr. T. — 32. *confirmandis* PAT, *confirmationis* Oxon. unus et superscr. in Schol. Oud., Lamb., ut Lib. 2, §. 31. — 33. *et quae* Schol. Oud.: *aut quae* AT, *aut* om. *quae* R, *atque* PE. — 34. Vv. *et indignationes* om. Omnib. et Sch. (Servant PART.) — 37. *fuerit his quorum* PAT. — 38. *esse diis immortalibus* P et pr. Schol. Oud., *esse de diis immortalibus* AT. «Vide ne *diis immortalibus* glossema sit, a librariis vel post v. *fuerit* vel post v. *esse* inculcatum.» Bait. Mihi vv. amico suspecta satis defendi videntur vv. *sortibus - - responsis*, expuncta in plerisque Codd. a librariis Christianis, ab aliis autem, qui iis omissis locum mancum esse perspicerent, non suo loco restituta esse. Or. — *ex* om. L. Sch. Servant Codd. Oud. et nostri.

prodigiis, responsis, similibus rebus, item maioribus nostris, regibus, civitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem, illa res ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes aut ad maiorem partem, quod atrocissimum est; an ad superiores, quales sunt ii, quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est; an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est; an ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quaerimus, quidnam sit eventurum, si idem ceteri faciant; et simul ostendimus, huic si concessum sit, multos aemulos eiusdem audaciae futuros; ex quo, quid mali sit eventurum, demonstrabimus. 102. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres exspectare, quid statuatur, ut ex eo, quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus ceteras res perperam constitutas, intellecta veritate, commutatas corrigi posse; hanc esse rem, quae si sit semel iudicata, neque alio commutari iudicio neque ulla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consulto et de industria factum demonstratur et illud adiungitur, voluntario maleficio veniam dari non oportere, imprudentiae concedi nonnunquam convenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quod taetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per vim, manum, opulentiam; quae res ab legibus et ab aequabili iure remotissimae sint. LIV. 103. Octavus locus est, per quem demonstramus non vulgare neque factitatum esse ne ab audacissimis quidem hominibus id maleficium, de quo agitur; atque id a feris quoque hominibus et a barbaris gentibus et immanibus bestiis remotum esse. Haec erunt, quae in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices crudeliter facta dicentur; et deinceps si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in vicinos, in amicos, in eos, quibuscum vitam egeris, in eos, apud quos educatus sis, in eos, a quibus eruditus, in mortuos, in miseros et misericordia dignos, in homines claros, nobiles et honore usos, in eos, qui neque laedere alium nec se defendere potuerint, ut in pueros, senes, mulieres; quibus ex omnibus acriter excitata indignatio summum in eum, qui violarit horum aliquid, odium commovere poterit. 104. Nonus locus est, per quem cum aliis, quae constat esse peccata, hoc, quo de quaestio est, comparatur; et ita per contentionem quanto atrocius et indignius sit illud, quo de agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quae in negotio gerendo acta sunt quaeque post negotium consecuta sunt, cum unius cuiusque indignatione et criminatione colligi-

---

1. *similibus* PART: *et similibus* E. — *item* PART et quattuor Oud.: *item a* Leid. II., *item ex* E. — 4. *an*] *aut* PAT. — *aut*] *an* R. In his ubique *aut* Voss. I. II. et pr. Schol. Oud., Ernestius: *an - aut - aut - aut - aut.* Sed quattuor dumtaxat sunt membra, quae recte discriminat part. *an*; priori autem notioni *an ad omnes* subiungitur, non opponitur haec *aut ad maiorem partem.* Or. — 18. *factum* PAT. Schol. Oud. Voss. II. Leid. II.: *factum esse* E cum R reliquisque Oud. — 21. *manum* PART: *per manum* E. — 22. *opulentiam* Pal. sec.: *opulentam* PARTE. — *aequali* ART. — *remotissimae sint* AT et corr. P: *remotissimae sit* pr. P, *remotissima sit* RE. — 26. *esse remotum* PART. (Hexametri tamen exitum recipere ausi non sumus.) — 32. *potuerunt* (per compendium) PART ceterique noti. Correxit Ern. — 33. *quibus ex omnibus* PART aliique: *quibus omnibus* (om. *ex*) E. — 35. *de quo* PART.

mus et rem verbis quam maxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, perinde illi videatur indignum, ac si ipse interfuerit ac praesens viderit. Undecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factum, a quo minime oportuerit et a quo, si alius faceret, prohiberi conveniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur, quod nobis hoc primis acciderit neque alicui unquam usu venerit. 105. Tertius decimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam et arrogantiam odium concitatur. Quartus decimus locus est, per quem petimus ab iis, qui audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referant; si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent; si ad mulieres, de uxoribus; si ad senes, de patribus aut parentibus. Quintus decimus locus est, per quem dicimus, inimicis quoque et hostibus ea, quae nobis acciderint, indigna videri solere. Et indignatio quidem his fere de locis gravissime sumetur.

LV. 106. Conquestionis autem huiusmodi de rebus partes petere oportebit. Conquestio est oratio auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem et misericordem conficere oportet, quo facilius conquestione commoveri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunae vis in omnes et hominum infirmitas ostenditur; qua oratione habita graviter et sententiose, maxime demittitur animus hominum et ad misericordiam comparatur, cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit. 107. Deinde primus locus est misericordiae, per quem, quibus in bonis fuerint et nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint et sint et futuri sint, demonstratur. Tertius, per quem unum quodque deploratur incommodum, ut in morte filii, pueritiae delectatio, amor, spes, solatium, educatio et, si qua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes et humiles et illiberales proferentur et indignae aetate, genere, fortuna, pristino honore, beneficiis; quas passi perpessurive sint. Quintus, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut videatur is, qui audit, videre et re quoque ipsa, quasi adsit, non verbis solum ad misericordiam ducatur. 108. Sextus, per quem praeter spem in miseriis demonstratur esse; et, cum aliquid exspectaret, non modo id non adeptus esse, sed in summas miserias incidisse. Septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt, similem casum convertimus et petimus, ut de suis liberis aut parentibus aut aliquo, qui illis carus debeat esse, nos cum videant, recordentur. Octavus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non vidi, non postremam eius vocem audivi, non extremum spiritum eius excepi. Item: Inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit insepultus, a feris diu vexatus, communi quoque honore in morte caruit. 109. Nonus, per quem oratio ad mutas et expertes animi res refertur

3. *ac*] *et* ART. — 6. *neque* PART: *nec* E. — *venerit* PART: *evenerit* E. — 24. *distribuitur* AT. — 29. *indigna* AT. — 30. *quae* PART. — 31. *Quintus* PART: *Quintus est* E. — *singulatim* T. — 32. *ponuntur* PART. — 35. *adeptum* PART cum celeris notis. Correxit Lambinus. — 41. *vocem eius* PAT. — *spiritum eius* PART: *eius spiritum* E, *eius* om. Oxon. unus, Lamb.

ut, si ad equum, domum, vestem sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt et aliquem dilexerunt, vehementer commovetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Undecimus, per quem aut liberorum aut parentum aut sui corporis sepeliendi aut alicuius eiusmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cum diducaris ab eo, quicum libentissime vixeris, ut a parente, filio, fratre, familiari. Tertius decimus, per quem cum indignatione conquerimur, quod ab iis, a quibus minime conveniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus benigne fecerimus, quos adiutores fore putarimus, aut a quibus indignum sit, ut servis, libertis, clientibus, supplicibus. LVI. Quartus decimus, qui per obsecrationem sumitur; in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili et supplici oratione, ut misereantur. Quintus decimus, per quem non nostras, sed eorum, qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextus decimus, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus et tamen amplum et excelsum et patientem incommodorum esse et futurum esse, si quid acciderit, demonstramus. Nam saepe virtus et magnificentia, in quo gravitas et auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commovendam quam humilitas et obsecratio. Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, lacrima nihil citius arescit. Sed quoniam et satis videmur de omnibus partibus orationis dixisse et huius voluminis magnitudo longius processit, quae sequuntur deinceps, in secundo libro dicemus.

---

9. *benigne* PT et corr. A: *bene* E cum R et pr. A. — 10 *putarimus* P: *putaremus* AT, *putaverimus* RE. — *sit*] *est* PART. — 15. *Sextus decimus* PART: *sextus decimus est* E. — 22. *satis, ut videmur, - - diximus* PAT. Graev. Ut nos, R et Leid. I.

M. TULLII CICERONIS
RHETORICORUM
SEU DE
INVENTIONE RHETORICA
LIBER SECUNDUS.

I. 1. Crotoniatae quondam, cum florerent omnibus copiis et in Italia cum primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregiis picturis locupletare voluerunt. Itaque Heracleotem Zeuxin, qui tum longe ceteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is et ceteras complures tabulas pinxit, quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit; et, ut excellentem muliebris formae pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenae pingere se simulacrum velle dixit; quod Crotoniatae, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum aliis praestare saepe accepissent, libenter audierunt. Putaverunt enim, si, quo in genere plurimum posset, in eo magno opere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. 2. Neque tum eos illa opinio fefellit. Nam Zeuxis illico quaesivit ab eis, quasnam virgines formosas haberent. Illi autem statim hominem deduxerunt in palaestram atque ei pueros ostenderunt multos, magna praeditos dignitate. Etenim quodam tempore Crotoniatae multum omnibus corporum viribus et dignitatibus antesteterunt atque honestissimas ex gymnico certamine victorias domum cum laude maxima rettulerunt. Cum puerorum igitur formas et corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquiunt illi, sorores sunt apud nos virgines. Quare, qua sint illae dignitate, potes ex his suspicari. Praebete igitur mihi, quaeso, inquit, ex istis virginibus formosissimas, dum pingo id, quod pollicitus sum vobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo veritas transferatur. 3. Tum Crotoniatae publico de consilio virgines unum in locum conduxerunt et pictori, quam vellet, eligendi potestatem dederunt. Ille autem quinque delegit; quarum nomina multi poëtae memoriae prodiderunt, quod eius essent iudicio probatae, qui pulchritudinis habere verissimum iudicium debuisset. Neque enim putavit omnia, quae quaereret ad venustatem, in cor-

---

2. *cum imprimis* VR, Graev. — 8. *pingere se* ART: *se pingere* E. (om. *se* P.) — 18. *laude maxima* PART: *maxima laude* E. — 19. *magno opere hic* AT. — *illi* om. A, ut Graev. — 20. *quae* Ern. operae. — 23. *Tunc* ART, Graev. — 25. *quam* PAT: *quas* RE. Singularis requiritur ob v. *autem*. Or. — 26. *prodiderunt* ART et pr. P: *tradiderunt* E et corr. P. — 27. *comprobatae* R, L. — *pulchritudinis habere verissimum* PART: *verissimum pulchritudinis habere* E.

pore uno se reperire posse ideo, quod nihil simplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expolivit. Itaque, tamquam ceteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alii commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur.

II. 4. Quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus, non unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quocunque essent in genere, exprimendae nobis necessario viderentur; sed, omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque commodissime praecipere videbatur, excerpsimus et ex variis ingeniis excellentissima quaeque libavimus. Ex iis enim, qui nomine et memoria digni sunt, nec nihil optime nec omnia praeclarissime quisquam dicere nobis videbatur. Quapropter stultitia visa est aut a bene inventis alicuius recedere, si quo in vitio eius offenderemur, aut ad vitia quoque eius accedere, cuius aliquo bene praecepto duceremur. 5. Quodsi in ceteris quoque studiis a multis eligere homines commodissimum quodque quam sese uni alicui certo vellent addicere, minus in arrogantiam offenderent; non tanto opere in vitiis perseverarent; aliquanto levius ex inscientia laborarent. Ac si par in nobis huius artis atque in illo picturae scientia fuisset, fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum quam ille in sua pictura nobilis eniteret. Ex maiore enim copia nobis quam illi fuit exemplorum eligendi potestas. Ille una ex urbe et ex eo numero virginum, quae tum erant, eligere potuit: nobis omnium, quicunque fuerunt ab ultimo principio huius praeceptionis usque ad hoc tempus, expositis copiis, quodcunque placeret, eligendi potestas fuit.

6. Ac veteres quidem scriptores artis usque a principe illo atque inventore Tisia repetitos unum in locum conduxit Aristoteles et nominatim cuiusque praecepta magna conquisita cura perspicue conscripsit atque enodata diligenter exposuit; ac tantum inventoribus ipsis suavitate et brevitate dicendi praestitit, ut nemo illorum praecepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui, quod illi praecipiant, velint intelligere, ad hunc quasi ad quendam multo commodiorem explicatorem revertantur. 7. Atque hic quidem ipse et sese ipsum nobis et eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, ut et ceteros et se ipsum per se cognosceremus; ab hoc autem qui profecti sunt, quamquam in maximis philosophiae partibus operae plurimum consumpserunt, sicut et ipse, cuius instituta sequebantur, fecerat, tamen permulta nobis praecepta dicendi reliquerunt. Atque alii quoque alio ex fonte praeceptores dicendi emanaverunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt. Nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus et nobilis rhetor Isocrates; cuius ipsius quam constet esse artem, non invenimus.

---

1. *uno se in corpore* PRT: *uno in se corpore* A, *uno in corpore se* E. — *omnibus ex partibus* PART: *omni ex parte* E. — 2. *Ita* Schol. Oud., prob. Ern. — 10. *iis*] *hiis* T, *his* PARE. — 14. *vitia eius quoque* PART. — 15. *a*] *e* Lamb. — 17. *arrogantiam* PART et plerique, L: *arrogantia* cum Palatinis Gruteri E. (Illud est: «caderent in arrogantiam.») — 18. *inscitia* Leid. III. Schützius. Cfr. Gernhardi Excurs. ad Cic. Lael. et Cat. p. 293. — 20. *quam illius pictura nobilis eniteret* L, *quam illius in sua pictura nobilis*, *eniteret* Ern. suspicio. Vide Welzel. — 29. *ac* PART: *at* cum Schol. Oud. et Leid. I. E. — 33. *sese*] *se* PART. — 34. *et ante ceteros* om. PART. — 36. *siculi ipse* AT.

8. Discipulorum autem atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte praecepta reperimus. III. Ex his duabus diversis sicuti familiis, quarum altera cum versaretur in philosophia, nonnullam rhetoricae quoque artis sibi curam assumebat, altera vero omnis in dicendi erat studio et praeceptione occupata, unum quoddam est conflatum genus a posterioribus, qui ab utrisque ea, quae commode dici videbantur, in suas artes contulerunt; quos ipsos simul atque illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus et ex nostro quoque nonnihil in commune contulimus. 9. Quodsi ea, quae in his libris exponuntur, tanto opere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt, profecto neque nos neque alios industriae nostrae poenitebit. Sin autem temere aliquid alicuius praeterisse aut non satis eleganter secuti videbimur, docti ab aliquo facile et libenter commutabimus sententiam. Non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte et diu perseverasse turpe est; propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari unius cuiusque vitio est attributum. 10. Quare nos quidem sine ulla affirmatione simul quaerentes dubitanter unum quodque dicemus, ne, dum parvulum hoc consequimur, ut satis haec commode perscripsisse videamur, illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere atque arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos et in hoc tempore et in omni vita studiose, quoad facultas feret, consequemur. Nunc autem, ne longius oratio progressa videatur, de reliquis, quae praecipienda videntur esse, dicemus.

11. Igitur primus liber, exposito genere huius artis et officio et fine et materia et partibus, genera controversiarum et inventiones et constitutiones et iudicationes continebat, deinde partes orationis et in eas omnes omnia praecepta. Quare cum in eo ceteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione et de reprehensione, nunc certos confirmandi et reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conveniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est, hic tantum ipsa inventa unam quamque in rem exponentur simpliciter sine ulla exornatione, ut ex hoc inventa ipsa, ex superiore autem expolitio inventorum petatur. Quare haec, quae nunc praecipientur, ad confirmationis et reprehensionis partes referre oportebit.

IV. 12. Omnis et demonstrativa et deliberativa et iudicialis causa necesse est in aliquo eorum, quae ante exposita sunt, constitutionis genere, uno pluribusve, versetur. Hoc quamquam ita est, tamen cum communiter quaedam de omnibus praecipi possint, separatim quoque aliae sunt cuiusque generis et diversae praeceptiones. Aliud enim laus aut vituperatio, aliud sententiae dictio, aliud accusatio aut recusatio conficere debet. In iudiciis, quid aequum sit, quaeritur, in demonstrationibus, quid honestum, in deliberationibus, ut nos arbitramur, quid

---

9. *nostra* PAT. — 13. *commutabimus sententiam* P: *sententiam commutabimus* ARTE. — 19. *haec commode* VPAT: *hoc commode* R, *commode haec* E. — 21. *nos* cum duobus Gronovii unoque Oxon. expunxit Sch. Servant nostri. — 26. *et constitutiones* om. R. — *et iudicationes* om. ART; utrumque del. Sch.; servat Victorinus, certe in lemmate. — 40. *et* om. PAT. — 41. *aut*] *aliud* ART. — *aut*] *aliud* R.

honestum sit et quid utile. Nam ceteri utilitatis modo finem in suadendo et in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt. 13. Quorum igitur generum fines et exitus diversi sunt, eorum praecepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones; verumtamen oratio quaedam ex ipso fine et ex genere causae nascitur, quae pertineat ad vitae alicuius demonstrationem aut ad sententiae dictionem. Quare nunc in exponendis controversiis, in iudiciali genere causarum et praeceptorum versabimur. Ex quo pleraque in cetera quoque causarum genera simili implicata controversia nulla cum difficultate transferentur; post autem separatim de reliquis dicemus.

14. Nunc ab coniecturali constitutione proficiscemur; cuius exemplum sit hoc expositum: In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam et secum aliquantum numorum ferentem est consecutus. Cum hoc, ut fere fit, in via sermonem contulit; ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere vellent. Quare cum in eandem tabernam devertissent, simul coenare et in eodem loco somnum capere voluerunt. Coenati discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur post inventum, cum in alio maleficio deprehensus esset) cum illum alterum, videlicet qui numos haberet, animum advertisset, noctu postquam illos artius iam, ut fit, ex lassitudine dormire sensit, accessit et alterius eorum, qui sine numis erat, gladium propter appositum e vagina eduxit et illum alterum occidit, numos abstulit, gladium cruentatum in vaginam recondidit, ipse se in suum lectulum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamavit semel et saepius. 15. Illum somno impeditum non respondere existimavit; ipse gladium et cetera, quae secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multo post conclamat hominem esse occisum et cum quibusdam deversoribus illum, qui ante exierat, consequitur. In itinere hominem comprehendit, gladium eius e vagina educit, reperit cruentatum; homo in urbem ab illis deducitur ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. Depulsio, Non occidi. Ex quibus constitutio est [id est, quaestio] eadem in coniecturali, quae iudicatio, Occideritne?

V. 16. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controversiam. Hoc autem et in horum locorum expositione et in ceterorum oportebit attendere, non omnes in omnem causam convenire. Ut enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus litteris scribitur, sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessario pars aliqua conveniet. Omnis igitur ex causa, ex persona, ex facto ipso coniectura capienda est.

---

11. *ad coniecturalem constitutionem* A et supra versum T, item L. (Ut nos, etiam Victorinus.) — 13. *comitatus* PR, L. — 17. *Copo* AT et pr. P; item v. 27. — 19. *animum advertisset* P: *animadvertisset* ARTE. — 20. *artius iam* PAT: *artius* (om. *iam*) RE. — 22. *cruentum* PART. (Ut nos, Schol. Oud., Leid. III., unus Lambini. — 23. *se* PRT: *sese* E et, ut videtur, A. — *suum lectulum* ART: *suum lectum* P, *lectum suum* E. — 24. *comitem illum suum* PART: *comitem suum* (om. *illum*) E. — 27. *conclamat* PAT: *conclamavit* E, *clamavit* R. — 29. *e*] *de* AT. — 30. *cruentatum* ut supra, item Oxonn. quattuor: *cruentum* PARTE. — 32. *est id est quaestio eadem* PAT: *est est quaestio* R, *est. Quaestio* E. (Delenda scil. vv. *id est, quaestio*. OR.) — 36. *Ut enim*] *Nam ut* P. — 38. *necessario* corr. P cum aliis plurimis: *necessaria* E cum ART et pr. P.

17. Causa distribuitur in impulsionem et in ratiocinationem. Impulsio est, quae sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, vinolentia et omnino omnia, in quibus animus ita videtur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio et cura non potuerit et id, quod fecit, impetu quodam animi potius quam cogitatione fecerit. 18. Ratiocinatio est autem diligens et considerata faciendi aliquid aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur interfuisse tum, cum aliquid certa de causa vitasse aut secutus esse animus videbitur, ut, si amicitiae quid causa factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriae, si pecuniae, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi adipiscendive commodi aut contra reiiciendi, deminuendi devitandive incommodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodi aliquid maioris adipiscendi commodi causa aut maioris vitandi incommodi suscipitur aut commodum aliquod maioris adipiscendi commodi aut maioris vitandi incommodi praeteritur.

19. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis. Nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, cum impulsione aliquid factum esse dicet, illum impetum et quandam commotionem animi affectionemque verbis et sententiis amplificare debebit et ostendere, quanta vis sit amoris, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat aut ex aliqua causa earum, qua impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic et exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, et similitudinum collatione et ipsius animi affectionis explicatione curandum est, ut non mirum videatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit. VI. 20. Cum autem non impulsione, verum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus aut quid incommodi fugerit, demonstrabit et id augebit, quam maxime poterit, ut, quoad eius fieri possit, idonea quam maxime causa ad peccandum hortata videatur. Si gloriae causa, quantam gloriam consecuturam existimarit; item si dominationis, si pecuniae, si amicitiae, si inimicitiarum; et omnino quicquid erit, quod causae fuisse dicet, id summe augere debebit. 21. Et hoc eum magno opere considerare oportebit, non quid in veritate modo, verum etiam vehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. Nihil enim refert non fuisse aut non esse aliquid commodi aut incommodi, si ostendi potest ei visum esse, qui arguatur.

---

1. *tribuitur* AT et pr. P. — 6. *est autem* PR: *autem est* ATE. — 8. *aliquid certa* Schützius: *aliquid faciendi aut non faciendi certa* PAT, *aliquid faciendum aut non faciendum certa* RE. — 9. *videbitur* P, Schol. Oud.: *videtur* ARTE. — 13. *in horum* PART. — *in quibus aut incommodi aliquid maioris adipiscendi commodi causa aut maioris vitandi incommodi suscipitur* Victorinus: *in quibus aut commodi aliquid maioris adipiscendi causa aut maioris vitandi incommodi suscipitur* PAT, *in quibus aut incommodum aliquod maioris vitandi incommodi causa aut maioris adipiscendi commodi suscipitur* RE. — 15. *aut aliquod commodum maioris* P, *aut commodi maioris aliquod* pr. T. (Ut nos, corr. T.) — 19. *impulsione aliquid* VPART: *aliquid impulsione* E. — 21. *sit amoris* PART: *amoris sit* E. — 25. *examplificatione* P, Oxon. unus. — 26. V. *animus* suspectum Ern. del. Sch. Servant nostri et Victorinus. — 29. *ut quod adfieri* P, *ut quod eius fieri* AT, *ut eius quoad fieri* R. (*Eius* praeter P om. Schol. Oud. Voss. II. Oxonn. septem. Servat Victorinus.) — 33. *dicetur* AT. — 35. *ei* AT.

Nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res aliusmodi est, ac putatur, aut non is eventus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum, cum aut id, quod bonum est, malum putant; aut contra, quod malum est, bonum; aut quod nec malum est, nec bonum, malum aut bonum; aut quod malum aut bonum est, nec malum nec bonum. 22. Hoc intellecto, si qui negabit esse ullam pecuniam fratris aut amici vita aut denique officio [suo] antiquiorem aut suaviorem, non hoc erit accusatori negandum. Nam in eum culpa et summum odium transferetur, qui id, quod tam vere et pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi ita non esse visum; quod sumi oportet ex iis, quae ad personam pertinent; de quo post dicendum est. VII. 23. Eventus autem tum fallit, cum aliter accidit, atque ii, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut, si qui dicatur alium occidisse, ac voluerit, quod aut similitudine aut suspicione aut demonstratione falsa deceptus sit; aut eum necasse, cuius testamento non sit heres, quod eius testamento se heredem arbitratus sit. Non enim ex eventu cogitationem spectari oportere, sed qua cogitatione animus et spe ad maleficium profectus sit, considerari; quo animo quid quisque faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere. 24. In hoc autem loco caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit alii nemini causam fuisse faciendi; secundarium, si tantam aut tam idoneam nemini. Sin fuisse aliis quoque causa faciendi videbitur, aut potestas defuisse aliis demonstranda est aut facultas aut voluntas. Potestas, si aut nescisse aut non affuisse aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, cetera, quae ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus a talibus factis vacuus et integer esse dicetur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus, iis accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id brevi faciendum est et in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum videatur. VIII. 25. Atque accusatori quidem haec fere sunt in causa faciendi consideranda. Defensor autem ex contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet aut, si fuisse concedet, extenuabit et parvulam quandam fuisse demonstrabit aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Quo erit in loco demonstrandum, quae vis et natura eius sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicetur; in quo et exempla et similitudines erunt proferendae et ipsa diligenter natura eius affectionis quam lenissime quietissimam ad partem explicanda, ut et res ipsa a facto crudeli et turbulento ad quoddam mitius et tranquillius traducatur et oratio tamen ad animum eius, qui audiet, et ad animi quendam intimum

---

6. *qui* PAT: *quis* RE. — *esse ullam* PART: *ullam esse* E. — 7. *suo* habent libri noti (etiam nostri), praeterquam quod in Cass. scriptum est inter versus; del. E. Sch.; nos seclusimus. — *hoc erit* PART: *erit hoc* E. — 10. *ita non esse* PART: *non esse ita* E. — 17. *cogitatione animus et* PART ceterique noti: *cogitatione et* (om. *animus*) cum Aldo L, E. — 18. *considerari* corr. P: *considerare* E cum ART et pr. P. — *quo* ART et corr. P: *et quo* E cum pr. P. — 19. *In* om. AT et pr. P. — 22. *defuisse aliis* PART: *aliis defuisse* E. — 24. *cetera, quae* Baiterus: *ceteraque* pr. P, *ceteraque quae* ART, *et cetera, quae* E. — 31. *faciendi consideranda* P et pr. Schol. Oud.: *facienda et consideranda* ARTE. — 34. *Quo erit* R et B Lindemanni: *Quo et erit* PATE. — 38. *levissime* PR, *levissimae* AT. — 39. *quiddam* PT.

sensum accommodetur. 26. Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse aut parvum aut aliis magis fuisse aut nihilo sibi magis quam aliis, aut incommodum sibi maius quam commodum dicet; ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeatur, comparanda; qui omnes loci similiter in incommodi quoque vitatione tractabuntur. 27. Sin accusator dixerit eum id esse secutum, quod ei visum sit commodum, aut id fugisse, quod putarit esse incommodum, quamquam in falsa fuerit opinione; demonstrandum erit defensori neminem tanta esse stultitia, qui tali in re possit veritatem ignorare. Quodsi id concedatur, illud non concessum iri, ne dubitasse quidem hunc, † quid eius iuris esset, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione [pro falso, quod verum,] pro vero probasse. Quodsi dubitarit, summae fuisse amentiae dubia spe impulsum certum in periculum se committere. 28. Quemadmodum autem accusator, cum ab aliis culpam demovebit, defensoris locis utetur, sic iis locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, cum in alios ab se crimen volet transferre.

IX. Ex persona autem coniectura capietur, si eae res, quae personis attributae sunt, diligenter considerabuntur, quas omnes in primo libro exposuimus. Nam et de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur. Nomen autem cum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. De hominis enim certo et proprio vocabulo agitur; ut si dicamus idcirco aliquem Caldum vocari, quod temerario et repentino consilio sit; aut si ea re hominibus Graecis imperitis verba dedisse, quod Clodius aut Caecilius aut Mucius vocaretur. 29. Et de natura licet aliquantum ducere suspicionis. Omnia enim haec, vir an mulier, huius an illius civitatis sit; quibus sit maioribus, quibus consanguineis, qua aetate, quo animo, quo corpore, quae naturae sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex victu multae trahuntur suspiciones, cum quemadmodum et apud quos et a quibus educatus et eruditus sit, quaeritur et quibuscum vivat, qua ratione vitae, quo more domestico vivat. 30. Et ex fortuna saepe argumentatio nascitur, cum servus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, privatus an in potestate sit aut fuerit aut futurus sit, consideratur; aut denique aliquid eorum quaeritur, quae fortunae esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta et constanti animi aut corporis absolutione consistit, quo in genere est virtus, scientia et quae contraria

2. *maius* Leid. II. Lamb. — 3. *ma.us* (sic) P, *maius* AT, Lamb. — 8. *eum*] *reum* Schützius coni. — 10. *esse tantae stultitiae* AT, *tantae esse stultitiae* T. (Ut nos, P.) — 12. Locus corruptus: *eius*] *ius* (prima litt. erasa) pr. P, *huius* corr. P, *ei* AT, *eius rei* R. — *sed*] *et* pr. P, *sed et* ART. (*sed* corr. P.) — 13. Verba a nobis seclusa om. AT et pr. P. Iam Schützius coni. *quid verius esset, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro vero probasse.* — 14. *dubitarit* PAT : *dubitaverit* RE. — 22. *quoque*] *et agnomen* addunt Voss. 1. Leid. 1. III. Oxonn. sex, Lamb. Cfr. Maffei *Osservaz. lett.* II. p. 316. Voss. *Analog.* 1, 7. p. 399. Mihi tamen videtur posteriore tempore sub Imperatoribus multiplicatis nominibus a magistro aliquo insertum esse. Or. — 23. Vv. *De hominis - - agitur* expunxit Schützius, utpote ex L. de Invent. 1, 14. huc inculcata. — 26. *vocaretur* PAT: *vocarentur* RE. — *aliquantum* PART : *aliquantulum* E. — 32. *vivat* priore loco expunxit Lamb. — *domestico utatur* Schützius coni.

sunt; res ipsa, causa posita, docebit, ecquid hic quoque locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet prae se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia; propterea quod et ipsorum vis intelligitur et, quae res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. 31. Studium autem quoniam est assidua et vehemens aliquam ad rem applicata magna cum voluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causa. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis; nam consilium est aliquid faciendi non faciendive excogitata ratio. Iam facta et casus et orationes, quae sunt omnia (ut in confirmationis praeceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit videre, ecquid afferant ad confirmandam coniecturam suspicionis.

X. 32. Ac personis quidem res eae sunt attributae, ex quibus omnibus unum in locum coactis accusatoris erit improbatione hominis uti. Nam causa facti parum firmitudinis habebit, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspicionem adducetur, ut a tali culpa non videatur abhorruisse. Ut enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum causa, quare peccarit, non intercessit, sic causam peccati intercedere leve est, si animus nulli minus honestae rationi affinis ostenditur. Quare vitam eius, quem arguit, ex ante factis accusator improbare debebit et ostendere, si quo in pari ante peccato convictus sit. Si id non poterit, si quam in similem ante suspicionem venerit, ac maxime, si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusdemmodi causa aliqua commotum peccasse aut in aeque magna re aut in maiore aut in minore: ut si, quem pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare aliqua in re eius aliquod factum avarum. 33. Item in omni causa naturam aut victum aut studium aut fortunam aut aliquid eorum, quae personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adiungere atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum adversarii oportebit: ut si avaritia inductum arguas fecisse, et avarum eum, quem accuses, demonstrare non possis, aliis affinem vitiis esse doceas et ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis aut cupidus aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate et auctoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantundem de facultate totius est defensionis deminutum. 34. Si nulli affinis poterit vitio reus ante admisso demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut veterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere; nam eum ante celasse, nunc

4. *consequatur* AT et pr. P. (Ut nos, VR et corr. P.) — 6. *aliquam ad* AR et corr. PT: *aliqua ad* pr. P, *ad aliquam* E. (*ad* om. pr. T.) — 11. *confirmandam coniecturam* PART: *coniecturam confirmandam* E. — 13. *hac* PAT. (Ut nos, VR.) — 15. *habebit* P: *habet* ARTE. — 16. *adducetur* Leid. I. R: *adducitur* pr. PAT, *adducatur* E cum corr. PAT. — 18. *peccarit* AT et corr. P: *peccaverit* RE. (*peccare* pr. P.) — *intercesserit* R, Graev. — 21. *Si id* PART ceterique libri: *Sed id* Ern. operae. — 30. *ut* om. PART. — 32. *vitiis esse* PAT: *esse vitiis* RE. — *et ea re* Leid. I. Schützius. Ut nos, etiam nostri. — 33. *eum* om. pr. T, *eundem* Purgoldo auctore Sch. — 35. *tantum* ART et plerique. Sed, ut nos, antiquissimus P. — 36. Vv. *reus ante admisso* Grutero auctore expunxit Sch. Ac vv. *ante admisso* suspecta fuerant iam Lamb. Eodem, vel etiam maiore iure, poterat expungi v. *vitio* dumtaxat. Constanter servant libri. Or.

manifesto teneri; quare non oportere hanc rem ex superiore vita spectari, sed superiorem vitam ex hac re improbari, et aut potestatem ante peccandi non fuisse aut causam; aut, si haec dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit; nam necesse esse eum, qui velit peccare, aliquando primum delinquere. Sin vita ante acta ignorabitur, hoc loco praeterito et, cur praetereatur, demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit.

XI. 35. Defensor autem primum, si poterit, debebit vitam eius, qui insimulabitur, quam honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota et communia officia: quod genus, in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios; etiam quae magis rara et eximia sunt, si ab eo cum magno aliquid labore aut periculo aut utraque re, cum necesse non esset, officii causa aut in rem publicam aut in parentes aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, factum esse dicet; deinde se nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si, cum potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, voluntas ei faciendi demonstrabitur afuisse. 36. Hoc autem ipsum genus erit eo firmius, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer ante fuisse demonstrabitur: ut si, cum avaritiae causa fecisse arguatur, minime omni in vita pecuniae cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum gravitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni perquam miserum facinus esse et indignum, cum animus in vita fuerit omni a vitiis remotissimus, eam causam putare, quae homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere; aut iniquum esse et optimo cuique perniciosissimum non vitam honeste actam tali in tempore quam plurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quae confingi quamvis facile possit, non ex ante acta vita, quae neque ad tempus fingi neque ullo modo mutari possit, facere iudicium. 37. Sin autem in ante acta vita aliquae turpitudines erunt, aut falso venisse in eam existimationem dicetur et ex aliquorum invidia aut obtrectatione aut falsa opinione; aut imprudentiae, necessitudini, persuasioni, adolescentiae aut alicui non malitiosae animi affectioni attribuentur aut dissimili in genere vitiorum, ut animus non omnino integer, sed ab tali culpa remotus esse videatur. Ac si nullo modo vitae turpitudo aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de

---

1. *oportere non* AT. — *superiore* PR : *superiori* ATE. — 5. *esse* Lamb. rursusque coniecit Ern. : *est* E cum PRT et corr. A. (om. pr. A, unde apparet erroris origo.) — 13. *aliquid* Schol. Oud. Grevenb. : *aliquo* PARTE. — 15. *factum esse* PART multique alii: *factum aliquid esse* E, *facta esse* Cod. Alt. Lamb. Sch. — 16. *se* (dicet defensor ex rei persona) PART, Voss. I. Leid. I. III. B Lindemanni: *si* E, om. *se* cum Gryph. altero Grut. (Sed utraque in ratione v. *ostendet* nimis remotum est. Or.) — 20. *ante* PART: *antea* E. — 23. *perquam - - indignum cum* Gruterus: *per quam - - indignum demonstrabitur ut cum* PART aliique, *per quam - - indignum demonstrabitur, cum* LE. — *in vita fuerit omni* P, Schol. Oud. aliique: *omni in vita fuerit* ARTE. — 28. *quamvis* om. R, Graev. — 29. *mutari* PART omnesque Oud.: *immutari* E. — 31. *inerunt* Voss. I. Leid. III. Schützius. (Ut nos, nostri.) — *dicetur* R, Leid. I. II. L: *dicentur* PATE. — *et ex* PAT et omnes Oud.: *aut ex* RE. — 32. *necessitudini, persuasioni, adolescentiae* Leid. II. Oxon. unus: *necessitudine et persuasione adolescentiae* PAT, *necessitudini aut persuasioni adolescentiae* RE. — 35. *ab tali* PR: *tali ab* AT, *a tali* E.

vita eius et de moribus quaeri, sed de eo crimine, quo de arguatur; quare, ante factis omissis, illud, quod instet, agi oportere.

XII. 38. Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotii ex omnibus partibus pertentabitur; atque eae suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis atque ex negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quae negotiis attributae sunt, diligenter considerabimus. Ex iis igitur in hanc constitutionem convenire videntur genera earum omnia, partes generum pleraeque. 39. Videre igitur primum oportebit, quae sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quae ab re separari non possint. Quo in loco satis erit diligenter considerasse, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata et faciendi facultas quaesita videatur; quid in ipsa re gerenda, quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotii gestio pertractanda. Nam hoc genus earum rerum, quae negotio sunt attributae, secundo in loco nobis est expositum. 40. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas; quorum unius cuiusque vis diligenter in confirmationis praeceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse aut ne eadem iterum dixisse videamur, breviter iniiciemus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia et potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit aut quibus sine omnino confici non potest, consideranda est. 41. Deinde videndum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid aeque magnum sit, quid simile; ex quibus coniectura quaedam ducitur, si, quemadmodum res maiores, minores, aeque magnae similesque agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere eventus quoque videndus erit, hoc est, quid ex una quaque re soleat evenire, [magno opere considerandum est] ut metus, laetitia, titubatio. 42. Quarta autem pars erat ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. In ea quaeruntur ea, quae gestum negotium confestim aut ex intervallo consequuntur. In qua videbimus, ecqua consuetudo sit, ecqua lex, ecqua actio, ecquod eius rei artificium aut usus aut exercitatio, hominum aut approbatio aut offensio; ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspicionis.

XIII. Sunt autem aliquae suspiciones, quae communiter et ex negotiorum et ex personarum attributionibus sumuntur. Nam et ex for-

---

1. *et de moribus* PART: *et moribus* (om. *de)* E. — *quod de* AT, *de quo* Schol. Oud. et Leid. I., *quo* (om. *de)* Schützius coni. — 2. *institit* AT et pr. P, *instet id* corr. P, *instat* R. — 4. *eae* P et Schol. Oud.: *hae* ARTE. — 7. *his* PART. — 8. *earum* Schützius: *eorum* E cum PART ceterisque. — 10. *possint* AT et corr. P: *possunt* E cum R et pr. P. — 11. *considerasse* P, Schol. Oud. Voss. II. Oxon. unus: *considerare* ARTE. — 15. *sunt attributae* PART: *attributae sunt* E. — 18. *ne* om. AT. — 19. *iniciemus* (sic, superscr. *demonstrabimus)* corr. P: *iniecienus* pr. P, *iniecimus* Schol. Oud. Medic., aliique prob. Lindemanno, *demonstrabimus* RTE, *demonstravimus* A. — 21. *propter*] *per* Schol. Oud. Lamb. — 22. *quibus sine* PAT ceterique optimi: *sine quibus* RE. — 27. *una* om. AT et pr. P. — (*ex qua re* Leid. I. II. pr. Schol. Oud., ipso probante.) — 28. Vv. *magno opere considerandum est* suspecta Ernestio del. Schützius, prob. Lindem. — 32. Vv. *ecqua lex* mero casu om. Grut. Graev. E. Habent libri omnes et Victorinus. Praeterea *ecquae* bis E, *et qua* ter P. Ut nos, T. — *pactio* AT et pr. P. — *artificium* PART: *artificium sit* E.

tuna et ex natura et ex victu, studio, factis, casu, orationibus, consilio et ex habitu animi aut corporis pleraque pertinent ad easdem res, quae rem credibilem aut incredibilem facere possunt et cum facti suspicione iunguntur. 43. Maxime enim quaeri oportet in hac constitutione, primum potueritne aliquid fieri; deinde ecquo ab alio potuerit; deinde facultas, de qua ante diximus; deinde utrum id facinus sit, quod poenitere fuerit necesse; item quod spem celandi non haberet; deinde necessitudo; in qua, num necesse fuerit id aut fieri aut ita fieri, quaeritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa, quam exposuimus. Ante rem [erit], quod in itinere se tam familiariter applicaverit, quod sermonis causam quaesierit, quod simul deverterit, coenarit. In re, nox, somnus. Post rem, quod solus exierit, quod illum tam familiarem [comitem] tam aequo animo reliquerit, quod cruentatum gladium habuerit. 44. Horum pars ad consilium pertinet. Quaeritur enim, utrum videatur diligenter ratio faciendi esse habita et excogitata, an ita temere, ut non veri simile sit quemquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quaeritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri vel a fortuna administrari. Nam saepe, si pecuniae, si adiumenta, [si] adiutores desint, facultas fuisse faciendi non videtur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus haec, quae negotiis, et illa, quae personis sunt attributa.

Hic neque facile est neque necessarium distinguere ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem et quomodo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quod, causa posita, quid in quamque conveniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inventuros putabunt, sed [ad ea, quae praecepta sunt, comparationis] modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent: 45. non facile autem, quod et infinitum est tot de rebus utramque in partem singillatim de una quaque explicare et alias aliter haec in utramque partem causae solent convenire. XIV. Quare considerare haec, quae exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inventionem animus incedet, si gesti negotii et suam et adversarii narrationem saepe et diligenter pertractabit et, quod quaeque pars suspicionis habebit, eliciens considerabit, quare, quo consilio, qua spe perficiendi quidque factum sit; cur hoc modo potius quam illo; cur ab hoc potius quam ab illo; cur nullo adiutore aut cur hoc; cur nemo sit conscius aut cur sit aut cur hic sit; cur hoc ante factum sit; cur hoc ante factum non sit; cur hoc

---

10. *erit* om. P et pr. Schol. Oud. Nos seclusimus. — 11. *applicarit* V. — 12. *dein cenarit* AT. Ante v. *cenarit* in P erasae sunt duae litterae, quarum prior *d* videtur fuisse. (Ut nos, VR.) — 13. *comitem* om. pr. P et pr. Schol. Oud., *comitatum* VART et corr. P. (Ut nos, Pal. III. Grevenb. Oxonn. tres: sed vocem suspectam seclusimus.) — 14. *cruentatum* Leid. III. Ox. unus: *cruentum* PARTE. — *Horum - - utrum*] «Pro his omnibus pr. Schol. tantum habent *rursum* et a m. sec. *Quaeritur ergo.*» Oud. — 15. *Quaeritur enim* om. AT et pr. P, *pertinet. Quaeritur utrum* corr. P. — 16. *temere* expunxit Schützius in Ed. mai. Tuentur libri omnes et Victorinus. — 18. *vel*] *partim* AT et pr. Schol. (Ut nos, VPR.) — 19. *si* ante v. *adiutores* om. PART. Nos seclusimus. (Contra *si* ante v. *adiumenta* om. Graev.) — *desunt* ART. — 20. *attendimus* P, *attendemus* Schützius. — 21. *intelligemus* Ern. auctore Schützius. — 26. Vv. ab Ern. seclusa om. AT, Voss. II., pr. P et Schol. — 31. *incidit* AT et pr. P, *incidet* R. (Ut nos, corr. P.) — 33. *quid* R et corr. P, ut edebant ante Ern.

in ipso negotio; cur hoc post negotium; aut quid factum de industria aut quid rem ipsam consecutum sit; constetne oratio aut cum re aut ipsa secum; hoc huiusne rei sit signum an illius, an et huius et illius, et utrius potius; quid factum sit, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit. 46. Cum animus hac intentione omnes totius negotii partes considerabit, tum illi ipsi in medium conservati loci procedent, de quibus ante dictum est; et tum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere versabitur. Accedunt autem ad coniecturam saepe quaestiones, testimonia, rumores; quae contra omnia uterque simili via praeceptorum torquere ad suae causae commodum debebit. Nam et ex quaestione suspiciones et ex testimonio et ex rumore aliquo pari ratione ut ex causa et ex persona et ex facto duci oportebit.

47. Quare nobis et ii videntur errare, qui hoc genus suspicionum artificii non putant indigere, et ii, qui aliter hoc de genere ac de omni coniectura praecipiendum putant. Omnis enim iisdem ex locis coniectura sumenda est. Nam et eius, qui in quaestione aliquid dixerit, et eius, qui in testimonio, et ipsius rumoris causa et veritas ex iisdem attributionibus reperietur. Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causae solum, quae dicitur, et ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode possit; pars autem est pervagatior et aut in omnes eiusdem generis aut in plerasque causas accommodata. XV. 48. Haec ergo argumenta, quae transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certae rei quandam continet amplificationem; ut si qui hoc velit ostendere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum; quo loco, nisi perorata [et probata] causa, non est utendum; aut dubiae, quae ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi; ut suspicionibus credi non oportere, et contra, suspicionibus credi oportere. Ac pars locorum communium per indignationem aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est; pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem. 49. Distinguitur autem oratio atque illustratur maxime, raro inducendis locis communibus et [aliquo] loco, iam certioribus illis argumentis confirmatis. Nam et tum conceditur commune quiddam dicere, cum diligenter aliquis proprius causae locus tractatus est, et auditoris animus aut renovatur ad ea, quae restant, aut omnibus iam dictis exsuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus et suavitatis et gravitatis plurimum consistit, et omnia, quae in inventione verborum et sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. 50. Quare, non ut

1. *quid* ante v. *factum* om. PART aliique. — 2. *quid* ante *rem* om. ART, pr. P aliique. — 9. *saepe ad coniecturam* PART. (Ut nos, V.) — 20. *dicitur* PART : *dicetur* E. — *ab ea in qua est separatim* ART. — 27. Vv. *et probata* om. Schol. Oud., Oxon. unus et pr. P; del. Schützius; nos seclusimus. — 29. *credi non oportere* VPART : *credi oportere* E. — 30. *credi oportere* VART et corr. P : *credi non oportere* E et pr. P. — 34. V. *aliquo* nobis suspectum seclusimus, prob. Lindem. — *illis argumentis* Schol. Oudend.: *illis auditoribus argumentis* PART et omnes Oud., *illis auditoribus et argumentis* E. Est gloss. ex prava explicatione Victorini: «*certioribus illis*] auditoribus scilicet.» — 37. *excitatur* corr. P. (Ut nos, etiam V.) — 39. *verborum*] *rerum* PAT et pr. Schol. Oud.

causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. Nam nisi ab iis, qui multa in exercitatione magnam sibi verborum et sententiarum copiam comparaverint, tractari non poterunt ornate et graviter, quemadmodum natura ipsorum desiderat. Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. XVI. Nunc exponemus, in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant: suspicionibus credi oportere et non oportere; rumoribus credi oportere et non oportere; testibus credi oportere et non oportere; quaestionibus credi oportere et non oportere; vitam ante actam spectari oportere et non oportere; eiusdem esse, qui in illa re peccarit, [et] hoc quoque admisisse et non esse eiusdem; maxime spectari causam oportere et non oportere. Atque hi quidem et si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes deducentur. 51. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem; et alter, per quem negat malorum misereri oportere: defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur et per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi et ceteri loci omnes communes ex iisdem praeceptis sumuntur, quibus ceterae argumentationes; sed illae tenuius et subtilius et acutius tractantur; hi autem gravius et ornatius et cum verbis, tum etiam sententiis excellentibus. In illis enim finis est, ut id, quod dicitur, verum esse videatur; in his, tametsi hoc quoque videri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

XVII. 52. Cum est nominis controversia, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit haec causa: C. Flaminius is, qui consul rem publicam male gessit bello Punico secundo, cum tribunus plebis esset, invito senatu et omnino contra voluntatem omnium optimatum per seditionem ad populum legem agrariam ferebat. Hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit; arcessitur maiestatis. Intentio est: Maiestatem minuisti, quod tribunum plebis de templo deduxisti. Depulsio est: Non minui maiestatem. Quaestio est: Maiestatemne minuerit? Ratio: In filium enim quam habebam potestatem, ea sum usus. Rationis infirmatio: At enim, qui patria potestate, hoc est, privata quadam, tribuniciam potestatem, hoc est, populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem. Iudicatio est: Minuatne is maiestatem, qui in tribuniciam potestatem patria potestate utatur? Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit.

53. Ac ne qui forte arbitretur nos non intelligere aliam quoque incidere constitutionem in hanc causam, eam nos partem solam sumimus, in quam praecepta nobis danda sunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quivis omni in causa, si diligenter attendet, omnes videbit constitutiones et earum partes et controversias, si quae

---

2. *multa in exercitatione* PART cum ceteris notis: *multa exercitatione* (om. *in*) E. — 10. *et* expunxit Lamb. Nos seclusimus. — 13. *deducuntur* ART et pr. P, *deducantur* corr. P. — 17. *loci omnes* PART: *omnes loci* E. — 19. *et subtilius et acutius* PART: *et acutius et subtilius* E. — 26. *publicam* om. PAT. — 33. *sum usus* PART: *usus sum* E. — 34. Vv. *quadam* et *potestatem* Oud. et Ern. auctoribus del. Schützius. Servant nostri. — 39. *At* ART.

forte in eas incident. Nam de omnibus praescribemus. Primus ergo accusatoris locus est eius nominis, cuius de vi quaeritur, brevis et aperta et ex opinione hominum definitio, hoc modo: Maiestatem minuere est de dignitate aut amplitudine aut potestate populi aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. Hoc sic breviter expositum, pluribus verbis est et rationibus confirmandum et ita esse, ut descripseris, ostendendum. Postea ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit et ex eo, quod ostenderis esse, verbi causa maiestatem minuere, docere adversarium maiestatem minuisse et hunc totum locum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas aut indignitas aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Post erit infirmanda adversariorum descriptio. 54. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. Hoc ex opinione hominum sumetur, cum quemadmodum et quibus in rebus homines in consuetudine scribendi aut sermocinandi eo verbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio et si, quae incommoda consecutura sint, eo concesso, ostendetur; id autem ex honestatis et ex utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis praeceptis exponemus. Et si cum definitione nostra adversariorum definitionem conferemus et nostram veram, honestam, utilem esse demonstrabimus, illorum, contra. 55. Quaeremus autem res aut maiore aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio. XVIII. Iam si res plures erunt definiendae: ut, si quaeratur, Fur sit, an sacrilegus, qui vasa ex privato sacra surripuerit; erit utendum pluribus definitionibus; deinde simili ratione causa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, verum etiam verborum potestatem sibi arrogare conetur, ut et faciat, quod velit, et id, quod fecerit, quo velit nomine appellet. Deinde defensoris primus locus est item nominis brevis et aperta et ex opinione hominum descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere est aliquid de re publica, cum potestatem non habeas, administrare. Deinde huius confirmatio similibus et exemplis et rationibus. Postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas aut honestas adaugetur. 56. Deinde sequetur adversariorum definitionis reprehensio, quae iisdem ex locis omnibus, quos accusatori praescripsimus, conficitur; et cetera post eadem praeter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur accusatorem sui periculi causa non res solum convertere, verum etiam verba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniae accusatorum demonstrandae aut misericordiae captandae aut facti indignandi aut a misericordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causae genere ducuntur. Quare non in omnem causam, sed in omne causae genus incidunt. Eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem, cum causa postulabit, utemur.

1. *praescribemus* PART: *perscribemus* E. — 3. *opinione hominum* PAT: *hominum opinione* RE. Cfr. vers. 13. 29. — 5. *sic*] *si* Ern. operae. — 10. *totum locum* PAT: *locum totum* RE. — 18. *et ex utilitatis* PART: *et utilitatis* (om. *ex*) E. — 34. *sequetur* ART: *sequatur* P, *sequitur* E. — 35. *conficiatur* pr. P, *conficietur* Schützius.

XIX. 57. Cum autem actio translationis aut commutationis indigere videtur, quod non aut is agit, quem oportet, aut cum eo, quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua poena, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translativa appellatur. Eius nobis exempla permulta opus sint, si singula translationum genera quaeramus; sed quia ratio praeceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes. Nam et praetoris exceptionibus multae excluduntur actiones et ita ius civile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit. 58. Quare in iure plerumque versantur. Ibi enim et exceptiones postulantur et quonam modo agendi potestas datur et omnis conceptio privatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudiciis rarius incidunt et tamen, si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmentur autem assumpta alia aliqua constitutione: ut in quodam iudicio, cum venefici cuiusdam nomen esset delatum et, quia parricidii causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione alia quaedam crimina testibus et argumentis confirmarentur, parricidii autem mentio solum facta esset; defensor in hoc ipso multum oportet et diu consistat: cum de nece parentis nihil demonstratum sit, indignum facinus esse ea poena afficere eum, qua parricidae afficiuntur; id autem, si damnaretur, fieri necesse esse, quoniam et id causae subscriptum et ea re nomen extra ordinem sit acceptum. 59. Ea igitur poena si affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea poena damnationem necessario consequatur. Hic defensor poenae commutationem ex translativo genere inducendo totam infirmabit accusationem. Verumtamen ceteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit. XX. Exemplum autem translationis in causa positum nobis sit huiusmodi: Cum ad vim faciendam quidam armati venissent, armati contra praesto fuerunt, et cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistenti gladio manum praecidit. Agit is, cui manus praecisa est, iniuriarum. Postulat is, quicum agitur, a praetore exceptionem, Extra qvam in revm capitis praeivdicivm fiat. 60. Hic is, qui agit, iudicium purum postulat; ille, quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quaestio est: Excipiendum sit, an non. Ratio: Non enim oportet recuperatorio iudicio eius maleficii, de quo inter sicarios quaeritur, praeiudicium fieri. Infirmatio rationis: Eiusmodi sunt iniuriae, ut de iis indignum sit non primo quoque tempore iudicari. Iudicatio: Atrocitas iniuriarum satisne causae sit, quare, dum de ea iudicatur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, praeiudicetur? Atque exemplum quidem hoc est. In omni autem causa ab utroque

---

4. *Eius* P, Schol. Oud., Voss. I. II. Leid. III.: *Huius* ARTE. — 5. *sint* P: *sunt* ARTE. — 8. *praetoris* PART et omnes Oud. (In Lindem. Ed. operae vel corrector errarunt): *praetoriis* E. — 11. *quonam modo* PAT, Schol. Oud. (id est, quanam ex actione): *quodammodo* RE. — 18. *mentio solum* PART: *solum mentio* E. — 21. *damnaretur* PART ceterique noti: *damnetur* E coni. — 22. *et ea* PART: *et ex ea* E. — 28. *positum nobis* VPAT: *nobis positum* RE. — 36. *recuperatorio* PAT et omnes Oud.: *in recuperatorio* RE. — 38. *iis: hiis* AT, *his* PRE. — 39. *iudicatur* Leid. I. et pr. P, item Lamb.: *iudicetur* E cum ART et corr. P.

quaeri oportebit, a quo et per quos et quo modo et quo tempore aut agi aut iudicari aut quid statui de ea re conveniat. 61. Id ex partibus iuris, de quibus post dicendum est, sumi oportebit et ratiocinari, quid in similibus rebus fieri soleat, et videre, utrum malitia aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quod alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium aut actio constituta, an recte sine ulla re eiusmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet: fugere iudicium ac poenam, quia causae diffidat. A translatione autem: omnium fore perturbationem, si non ita res agantur et in iudicium veniant, quo pacto oporteat; hoc est, si aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia poena, alio crimine, alio tempore; atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eae constitutiones, quae partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem et partes eius consideremus.

XXI. 62. Cum et facto et facti nomine concesso neque ulla actionis illata controversia, vis et natura et genus negotii ipsius quaeritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis videri diximus, negotialem et iuridicialem. Negotialis est, quae in ipso negotio iuris civilis habet implicatam controversiam. Ea est huiusmodi: Quidam pupillum heredem fecit; pupillus autem ante mortuus est, quam in suam tutelam venisset. De hereditate ea, quae pupillo venit, inter eos, qui patris pupilli heredes secundi sunt, et inter agnatos pupilli controversia est. Possessio heredum secundorum est. Intentio est agnatorum: Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est. Depulsio est: Immo nostra, qui heredes secundi testamento patris sumus. Quaestio est: Utrorum sit? Ratio est: Pater enim et sibi et filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quae filii fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis: Immo pater sibi scripsit et secundum heredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare, praeterquam quod ipsius fuit, testamento illius vestrum esse non potest. Iudicatio: Possitne quisquam de filii pupilli re testari; an heredes secundi ipsius patrisfamilias non filii quoque eius pupilli heredes sint? 63. Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam aut usquequaque dicatur, hic admonere. Sunt causae, quae plures habent rationes in simplici constitutione; quod fit, cum id, quod factum est aut quod defenditur, pluribus de causis rectum aut probabile videri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab heredibus haec ratio: Unius enim pecuniae plures dissimilibus de causis heredes esse non possunt, nec unquam factum est, ut eiusdem pecuniae alius testamento, alius lege heres esset; infirmatio

5. *malitia quid aliud* VP, *malitia quidem aliud* R. (Ut nos, AT.) — *cum aliud simuletur* V. — 11. *quocum* PAT. (Ut nos, VR. Cfr. pag. praeced. v. 32 et 34.) — 20. *implicitam* corr. P. — 22. *veniret* VART et omnes Oud., *venit* P. Correxit Ern. Cfr. de Or. 1, §. 180. Brut. §. 195. — 30. *sibi scripsit* cet.] Haec usque ad Cap. 36. §. 109. *Quoniam ergo* in T desunt omnia; interierunt enim octo folia. Quam iacturam gravius ferremus, nisi Codicem Angelomontanum cum Turicensi ex uno eodemque fonte fluxisse, immo Angelomontanum ex Turicensi transscriptum esse utroque diligentius examinato perspexissemus. Bait. — 33. *quispiam* Schützius. (Ut nos, VPAR.) — 42. *infirmatio autem haec* PAR. (Ut nos, Schol. Oud. Voss. II.)

haec erit: 64. Non est una pecunia; propterea, quod altera pupilli iam erat adventicia; cuius heres non illo tempore testamento quisquam scriptus erat, si quid pupillo accidisset; et de altera patris etiamnunc mortui voluntas plurimum valebat, quae iam mortuo pupillo suis heredibus concedebat. Iudicatio est: Unane pecunia fuerit; ac, si hac erunt usi infirmatione: Posse plures esse unius heredes pecuniae dissimilibus de causis; de eo ipso iudicatio nascitur: Possintne eiusdem pecuniae plures dissimilibus generibus heredes esse? XXII. Ergo una in constitutione intellectum est, quomodo et rationes et rationum infirmationes et propterea iudicationes plures fiant.

65. Nunc huius generis praecepta videamus. Utrisque aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus rebus constet, considerandum est. Initium ergo eius ab natura ductum videtur; quaedam autem ex utilitatis ratione aut perspicua nobis aut obscura in consuetudinem venisse; post autem approbata quaedam a consuetudine aut a vero utilia visa legibus esse firmata; ac naturae quidem ius esse, quod nobis non opinio, sed quaedam innata vis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. 66. Religionem eam, quae in metu et caerimonia deorum sit, appellant; pietatem, quae erga patriam aut parentes aut alios sanguine coniunctos officium conservare moneat; gratiam, quae in memoria et remuneratione officiorum et honoris et amicitiarum observantiam teneat; vindicationem, per quam vim et contumeliam defendendo aut ulciscendo propulsamus a nobis et a nostris, qui nobis esse cari debent, et per quam peccata punimur; observantiam, per quam aetate aut sapientia aut honore aut aliqua dignitate antecedentes veremur et colimus; veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter, quam confirmaverimus, fiat aut factum aut futurum sit. 67. Ac naturae quidem iura minus ipsa quaeruntur ad hanc controversiam, quod neque in hoc civili iure versantur et a vulgari intelligentia remotiora sunt; ad similitudinem vero aliquam aut ad rem amplificandam saepe sunt inferenda. Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod voluntate omnium sine lege vetustas comprobarit. In ea autem quaedam sunt iura ipsa iam certa propter vetustatem. Quo in genere et alia sunt multa et eorum multo maxima pars, quae praetores edicere consuerunt. Quaedam autem genera iuris iam certa consuetudine facta sunt; quod genus, pactum, par, iudicatum. 68. Pactum est, quod inter aliquos convenit, quod iam ita iustum putatur, ut iure praestare dicatur. Par, quod in omnes aequabile est. Iudicatum, de

---

1. *pupilli iam erat* PAR: *iam erat pupilli* E. — 4. *valebit* cum Cass. et Gu. Schützius. (Ut nos, nostri et Oud.) — 5. *cedebat* Schol. Leid. III. — 6. *heredes pecuniae* PAR: *pecuniae heredes* E. — 8. *heredes esse* VPAR, L: *esse heredes* E. — 9. *propterea* PAR et Codd. Bruti: *praeterea* E. — 12. *considerandum est* PAR: *est considerandum* E. — 15. *quaedam a* PR: *quaedam aut a* AE. — *aut vero* (partic.) Ald. L, Schützius. (Ut nos, VPAR.) — 24. *punimur* pr. P, ex Ciceronis haud infrequenti usu: *punimus* E cum AR et corr. P. — 26. *veneramur* A aliique, *veneremur* Oxon. usus, ut volebat E, ita scilicet, ut seqq. etiam indicativi in coniunctivos mutarentur. — 31. *consuetudinem* pr. P, *consuetudinum* A et corr. P. — 33. *quaedam sunt iura* PAR: *iura sunt quaedam* VE. — 37. *aliquos*] *quos* P. — *iuri* Voss. II. L, Graev. — 38. *praestare* PAR ceterique libri noti: *praestari* E coni. Cfr. ad Her. 2, 13., ubi de forma activa non dubitavit.

quo iam ante sententia alicuius aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris, quidquid aut ex ipsa re aut ex simili aut ex maiore minoreve nasci videbitur, attendere atque elicere pertentando unam quamque iuris partem oportebit. Locorum autem communium quoniam (ut ante dictum est) duo genera sunt, quorum alterum dubiae rei, alterum certae continet amplificationem, quid ipsa causa det et quid augeri per communem locum possit et oporteat, considerabitur. Nam certi, qui in omnes incidant, loci praescribi non possunt; in plerisque fortasse ab auctoritate iuris consultorum et contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem et in hac et in omnibus, num quos locos communes praeter eos, quos nos exposuimus, ipsa res ostendat. Nunc iuridiciale genus et partes eius consideremus.

XXIII. 69. Iuridicialis est, in qua aequi et iniqui natura et praemii aut poenae ratio quaeritur. Huius partes sunt duae, quarum alteram absolutam, assumptivam alteram nominamus. Absoluta est, quae ipsa in se non ut negotialis implicite et abscondite sed patentius et expeditius recti et non recti quaestionem continet. Ea est huiuscemodi: Cum Thebani Lacedaemonios bello superassent et fere mos esset Graiis, cum inter se bellum gessissent, ut ii, qui vicissent, tropaeum aliquod in finibus statuerent victoriae modo in praesentia declarandae causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, aeneum statuerunt tropaeum. Accusantur apud Amphictyonas, id est, apud commune Graeciae concilium. 70. Intentio est: Non oportuit. Depulsio est: Oportuit. Quaestio est: Oportueritne? Ratio est: Eam enim ex bello gloriam virtute peperimus, ut eius aeterna insignia posteris nostris relinquere vellemus. Infirmatio est: Attamen aeternum inimicitiarum monumentum Graios de Graiis statuere non oportet. Iudicatio est: Cum summae virtutis concelebrandae causa Graii de Graiis aeternum inimicitiarum monumentum statuerunt, rectene an contra fecerint? Hanc ideo rationem subiecimus, ut hoc causae genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus, qua fortasse usi sunt: Non enim iuste neque pie bellum gessistis; in relationem criminis delaberemur, de qua post loquemur. Utrumque autem causae genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex iisdem locis sumendae sunt atque in causam negotialem, qua de ante dictum est. 71. Locos autem communes et ex causa ipsa, si quid inerit indignationis aut conquestionis, et ex iuris utilitate et natura multos et graves sumere licebit et oportebit, si causae dignitas videbitur postulare. XXIV. Nunc assumptivam partem iuridicialis consideremus.

---

3. *aut maiore* PR. (Ut nos, VA.) — 4. *quemque attendere* V, *quisque attendere* R. (Ut nos, PA.) — *iuris partem* PAR: *partem iuris* E. — 5. *debebit* VR. — 6. *genera sunt* PAR: *sunt genera* E. — 9. *perscribi* Victorinus. At vide Cap. 17. — 10. *duci* Codd. Oud. praeter pr. Schol. ipso probante. Sed v. Ern. (Ut nos, nostri.) — 12. *quos nos exponimus* PAR: *quos exponimus* (om. *nos*) E. — 18. *huiuscemodi* P: *huiusmodi* ARE. — 19. *superassent* R, Leid. II., L: *superavissent* PAE. — 21. *in praesentiam* P. — 23. *id est - - concilium* suspecta haec Lambino del. Schützius. — 28. *concelebrandae* PAR aliique: *celebrandae* E. — 30. *statuerunt* PAR optimique Oud., Lamb.: *statuerint* E.

Assumptiva igitur tum dicitur, cum ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes sunt quattuor: comparatio, relatio criminis, remotio criminis, concessio. 72. Comparatio est, cum aliquod factum, quod per se ipsum non sit probandum, ex eo, cuius id causa factum est, defenditur. Ea est huiusmodi: Quidam imperator, cum ab hostibus circumsideretur neque effugere ullo modo posset, depactus est cum eis, ut arma et impedimenta relinqueret, milites educeret; itaque fecit; armis et impedimentis amissis praeter spem milites conservavit. Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio. Sed nos hunc locum, de quo agimus, consideremus. 73. Intentio est: Non oportuit arma et impedimenta relinquere. Depulsio est: Oportuit. Quaestio est: Oportueritne? Ratio est: Milites enim omnes perissent. Infirmatio est aut coniecturalis: Non perissent; aut altera coniecturalis: Non ideo fecisti. Ex quibus sunt iudicationes: Perissentne? et: Ideone fecerit? aut haec comparativa, cuius nunc indigemus: At enim satius fuit amittere milites quam arma et impedimenta concedere hostibus. Ex qua iudicatio nascitur: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venissent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem venire? 74. Hoc causae genus ex suis locis tractari oportebit et adhibere ceterarum quoque constitutionum rationem atque praecepta; ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ii, qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur; aut si alia ratione et aliam ob causam, ac dicet se reus fecisse, demonstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio et item contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficii vocabitur in iudicium, sicut in hac causa (nam maiestatis arcessitur), definitione et praeceptis definitionis uti oportebit. XXV. Atque haec quidem plerumque in hoc genere accidunt, ut et coniectura et definitione utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, eius generis praecepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quam plurimis infirmet rationibus. Quod facile est, si quam plurimis constitutionibus aggredietur id improbare. 75. Ipsa autem comparatio separata a ceteris generibus controversiarum sic ex sua vi considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum aut non utile aut non necessarium fuisse aut non tanto opere utile aut non tanto opere honestum aut non tanto opere necessarium fuisse demonstrabitur. Deinde oportet accusa-

5. *et ex* Ern. operae. — 13. *perissent* ter PAR: *periissent* E. — 14. *sunt* om. PA aliique. Agnoscit V. — 17. *concedere hostibus* PAR: *hostibus concedere* E. — 20. *suis* Grevenb. Oxonn. tres: *his* PARE. — *adhiberi* corr. P. — 29. *praeceptis definitionis* PAR: *definitionis praeceptis* E. — 30. *haec - - accidunt* PAR ceterique libri noti: *hoc - - accidit* E, ut est fere §. 93. Sed h. l. pluralis refertur ad duplex illud *et coniectura et definitione*. Or. — *in genere* (om. *hoc*) Lambino auctore Grut. E. — 34. *putet* PA. Leid. II. — 35. *aggredietur* PAR: *aggreditur* E. — 39. *fuisse* contra libros expunxit Ernestius. — 40. *demonstrabitur* om. R et pr. P aliique; *demonstratur* A. (Ut nos, corr. P.)

torem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit non ita fieri solere neque oportere neque esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter salutem militum ea, quae salutis causa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium et omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defensore laudatur aut faciendum fuisse demonstratur, contendere et hoc extenuando maleficii magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur honestius, utilius, magis necessarium fuisse id, quod vitarit reus, quam illud, quod fecerit. 76. Honesti autem et utilis et necessarii vis et natura in deliberationis praeceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparativam iudicationem exponere tamquam causam deliberativam et de ea ex deliberationis praeceptis deinceps dicere. Sit enim haec iudicatio, quam ante exposuimus: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venissent, utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem venire? Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res veniat, tractari oportebit. XXVI. Defensor autem, quibus in locis ab accusatore aliae constitutiones erunt inductae, in iis ipse quoque ex iisdem constitutionibus defensionem comparabit; ceteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. 77. Loci communes inerunt, accusatoris, in eum, qui, cum de facto turpi aliquo aut inutili aut utroque fateatur, quaerat tamen aliquam defensionem, et facti inutilitatem aut turpitudinem cum indignatione proferre; defensoris, nullum factum inutile neque turpe neque item utile neque honestum putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur; qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus sit; et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficii magnitudo ex utilitate aut honestate aut facti necessitudine demonstratur; 78. et tertius, per quem res expressa verbis ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset.

Relatio criminis est, cum reus id, quod arguitur, confessus alterius se inductum peccato iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: Horatius occisis tribus Curiatiis et duobus amissis fratribus domum se victor recepit. Is animadvertit sororem suam de fratrum morte non laborantem; sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatii cum gemitu et lamentatione. Indigne passus virginem occidit. Accusatur. 79. Intentio est: Iniuria sororem occidisti. Depulsio est: Iure occidi. Quaestio est: Iurene occiderit? Ratio est: Illa enim hostium mortem lugebat,

---

1. *comparet* A, Lamb. — 6. *laudabitur* AR et corr. P. — 7. *demonstratur* R, pr. P, Schol. Voss. I. II. Leid. III.: *demonstrabitur* E cum A et corr. P. — 9. *id*] *illud* PA et plerique, om. R. (Ut nos, Leid. II.) — 11. *oportet* A. — 21. *Loci autem communes* VR. — *inerunt* PA, Leid. I. Voss. II. aliique: *erunt* VRE. — 22. *utrumque* A, Cod. Cass., id quod ortum videtur ex *utrorumque* P. — 23. *et* om. A, Lamb. — 24. *defensoris est* PAR. (Ut nos, Gu. I. II.) — 32. *ea*] *eadem* Lamb. ex coni., ut videtur. — 36. *Curiatiis* B Lindem., Lamb.: *Curiatis* PA, *Curiatibus* RE. — 38. *Curiati* A et pr. P: *Curiatis* E cum R et corr. P.

fratrum negligebat; me et populum Romanum vicisse moleste ferebat. Infirmatio est: Tamen a fratre indemnatam necari non oportuit. Ex qua iudicatio fit: Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, fratris et populi Romani victoria non gauderet, oportueritne eam a fratre indemnatam necari? XXVII. Hoc in genere causae primum, si quid ex ceteris dabitur constitutionibus, sumi oportebit, sicuti in comparatione praeceptum est; postea, si qua facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transferetur, defendere; 80. deinde, levius esse illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quam quod ipse susceperit; postea translationis partibus uti et ostendere a quo et per quos et quo modo et quo tempore aut agi aut iudicari aut statui de ea re convenerit; ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium quam iudicium interponere. Tum leges quoque et iudicia demonstranda sunt, per quae potuerit id peccatum, quod sponte sua reus punitus sit, moribus et iudicio vindicari. Deinde negare [debebit] audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit; et id, quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere; 81. postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnarint; et de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint. Postea perturbationem iudicii futuram [dicemus] et iudices longius, quam potestatem habeant, progressuros, si simul et de reo et de eo, quem reus arguat, iudicarint; deinde, hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis et iniurias iniuriis ulciscantur, quantum incommodorum consequatur; ac si idem facere ipse, qui nunc accuset, voluisset, ne hoc quidem ipso quidquam opus fuisse iudicio; si vero ceteri quoque idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. 82. Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere; quare esse indignum eum, qui ne de damnata quidem poenas sumere ipse potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quae ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in comparatione praecipiebamus, ut illud, quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quam maxime, sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri conveniret. Extrema est, ut in comparatione, assumptio iudicationis et de ea per amplificationem ex deliberationis praeceptis dictio. XXVIII. 83. Defensor autem, quae per

---

2. *quo* A. — 6. *sicuti* P, Lamb.: *sicut* ARE. — 8. *transferetur* PAR et plerique: *transfertur* E cum Schol. et Victorino in Comment. At cfr. §. 82. — 9. *esse illud* PAR: *esse illuc* Lamb. («non sine causa, cum constet interdum ex litterarum assimilatione *illuc*, *istuc* scriptum esse, sequentibus litteris *c*, *q*.» (Lindem.) *esse* (om. *illud*) E cum Voss. I. (*illud peccatum*, *quod in alterum* Oxon. unus.) — 10. *uti partibus* V. — 14. *poenitus* Gryph. duo. — 15. *debebit* om. P, Schol. Voss. I. II. Leid. III. Nos seclusimus. — 17. *habere* PA. — 18. *eorum debebit* R. — 21. *dicemus*] *dicet* Ox. unus. Del. Lamb. et Schützius. Nos seclusimus. — 25. *accusat* PR. (Ut nos, A.) — 30. *sumere ipse potuisset* PAR et omnes Oud. praeter Leid. I., quocum *sumere potuisset* (om. *ipse*) LE. — 33. *comparabatur* AR: *compararetur* P et pr. Schol., *comparetur* Erf., *comparabitur* E cum Cass. — 37. *convenerit* corr. P, ut suspicatus est Ernestius.

alias constitutiones inducentur, ex iis locis, qui traditi sunt, infirmabit; ipsam autem relationem comprobabit, primum augendo eius, in quem referet crimen, culpam et audaciam, et quam maxime per indignationem, si res feret, iuncta conquestione ante oculos ponendo. Postea levius demonstrando reum se punitum, quam sit ille promeritus, et suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli et contrariam in partem converti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrariis rationibus infirmare. 84. Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicii sumendi potestas data sit, levabitur, primum si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modo viro bono, verum omnino homini libero videatur non fuisse toleranda; deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium vocaretur; deinde eiusmodi, ut in eam is maxime debuerit animadvertere, qui animadverterit; ut non tam rectum, non tam fuerit honestum in iudicium illam rem pervenire, quam eo modo atque ab eo vindicari, quo modo et a quo sit vindicata; postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. 85. Atque hic demonstrandum est rationibus et similibus rebus permultas ita atroces et perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit sed ne utile quidem, quam mox iudicium fiat, exspectare. Locus communis accusatoris in eum, qui cum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonstratio et de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus; in eius autem, qui sumpserit, audaciam et crudelitatem indignatio. 86. Ab defensore, in eius, quem ultus sit, audaciam sui conquestio; rem non ex nomine ipsius negotii sed ex consilio eius, qui fecerit, et causa et tempore considerari oportere; quid mali futurum sit aut ex iniuria aut ex scelere alicuius, nisi tanta et tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam aut ad parentes aut ad liberos pertinuerit aut ad aliquam rem, quam caram esse omnibus aut necesse est aut oportet esse, fuerit vindicata.

XXIX. Remotio criminis est, cum eius intentio facti, quod ab adversario infertur, in alium aut in aliud demovetur. Id fit bipartito; nam tum causa, tum res ipsa removetur. 87. Causae remotionis hoc nobis exemplo sit: Rhodii quosdam legarunt Athenas. Legatis quaestores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt. Accusantur. Intentio est: Proficisci oportuit. Depulsio est: Non oportuit. Quaestio est: Oportueritne? Ratio est: Sumptus enim qui de publico dari solet, is ab quaestore non est datus. Infirmatio est: Vos tamen id, quod publice vobis erat negotii datum, conficere

3. *referet* PAR, L: *refert* E. — 5. *reum se* P: *se reum* corr. Schol. Oud., *a se reum* Erf., *reum* (omisso *se*) ARE, *se* (omisso *reum*) pr. Schol. Oud. (Omnes errores inde orti sunt, quod non intellexerunt, *punitum* hic rursus esse v. transitivum illud *puniri*, ulcisci, ut §. 80: *quod - - reus punitus sit* atque alibi apud Cic.) — *quam sit illius pro meritis* Schol., unde Oudendorpio auctore Schützius: *quam illius pro meritis*. — 14. *eum* Lamb. solus. — 19. *similibus rebus* PAR: *rebus similibus* E. — 21. *quam*] *qui* pr. P, *quin* AR et corr. P, uti edebant ante Ern. — 27. *conquestio; rem* Oxon. unus: *conquestio est rem* pr. A, *conquestionem rem* pr. P: *conquestione: rem* E cum R et corr. PA. — 41. *erat negotii datum* PA: *datum erat negotii* RE.

oportebat. Iudicatio est: Cum iis, qui legati erant, sumptus, qui debebatur de publico, non daretur, oportueritne eos conficere nihilominus legationem? Hoc in genere primum sicut in ceteris, si quid aut ex coniecturali aut ex alia constitutione sumi possit, videri oportebit. Deinde pleraque et ex comparatione et ex relatione criminis in hanc quoque causam convenire poterunt. 88. Accusator autem illum, cuius culpa id factum reus dicet, primum defendet, si poterit; sin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, sed huius, quem ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet suo quemque officio consulere oportere; nec, si ille peccasset, hunc oportuisse peccare; deinde, si ille deliquerit, separatim illum sicut hunc accusari oportere et non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem cum cetera, si qua ex aliis incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur: 89. Primum, cuius acciderit culpa, demonstrabit; deinde, cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse; quod non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudinis vis implicata; quod non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in deliberativo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quae in ipsius fuerint potestate; quod minus, quam convenerit, factum sit, culpa id alterius accidisse. 90. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum voluntatis et studii fuerit in ipso; et id signis confirmandum huiusmodi: ex cetera diligentia, ex ante factis aut dictis; atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere, et cum cetera vita fuisse hoc magis consentaneum, quam quod propter alterius culpam non fecerit. XXX. Sin autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa demovebitur, ut in hac eadem re, si quaestor mortuus esset et idcirco legatis pecunia data non esset, accusatione alterius et culpae depulsione dempta ceteris similiter uti locis oportebit et ex concessionis partibus, quae convenient, assumere; de quibus post nobis dicendum erit. 91. Loci autem communes iidem utrisque fere, qui superioribus assumptivis, incident; hi tamen certissime: accusatoris, facti indignatio; defensoris, cum in alio culpa sit, in ipso non sit, supplicio se affici non oportere.

Ipsius autem rei fit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neque ad se neque ad officium suum reus pertinuisse; nec, si quid in eo sit delictum, sibi attribui oportere. Id causae genus est huiusmodi: In eo foedere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcam sustinuit iussu imperatoris. Foedere autem ab senatu improbato et imperatore Samnitibus dedito, quidam in senatu eum quoque dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. 92. Intentio

2. *debebatur de publico* PAR, L: *de publico debebatur* E. — 17. *implicata demonstrabit* PAR. — 25. *fuisse hoc magis* PAR: *magis hoc fuisse* E. — 26. *Sin* V, Leid. II.: *Si* PARE. — 27. *demovebitur* VPAR: *dimovebitur* E. — 31. *post* om. PAR et Oud. optimi. Sed cfr. §. 102. — *utrique* A, L. (Ut nos, PR.) — 32. *certissime* AR, Oud. omnes et pr. P: *certissimi* E cum corr. P. — 33. *sit aut in* PA, *sit et in* L. — 34. *se*] *reum se* R, *reum* Ald. L, Graev. prorsus ut supra §. 83. — 36. *quid* PAR: *quod* E. — 37. *causae genus* PA: *genus causae* RE. — 39. *porcum* A et pr. P. item vers. 41.

est: Dedi oportet. Depulsio est: Non oportet. Quaestio est: Oporteatne? Ratio est: Non enim meum fuit officium nec mea potestas, cum et id aetatis et privatus essem et esset summa cum auctoritate et potestate imperator, qui videret, ut satis honestum foedus feriretur. Infirmatio est: At enim quoniam tu particeps factus es in turpissimo foedere summae religionis, dedi te convenit. Iudicatio est: Cum is, qui potestatis nihil habuerit, iussu imperatoris in foedere et in tanta religione interfuerit, dedendus sit hostibus necne? Hoc genus causae cum superiore hoc differt, quod in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei aut homini causam attribuit, quae voluntati suae fuerit impedimento sine concessionis partibus; nam earum maior quaedam vis est, quod paullo post intelligetur. 93. In hoc autem non accusare alterum nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem nihil ad se nec ad potestatem neque ad officium suum pertinuisse aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit novi, quod accusator quoque saepe ex remotione criminationem conficit. Ut, si qui eum accuset, qui, cum praetor esset, in expeditionem ad arma populum vocarit, cum consules essent. Nam ut in superiore exemplo reus ab suo officio et a sua potestate factum demovebat, sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factum removendo hac ipsa ratione confirmat accusationem. 94. In hac ab utroque ex omnibus honestatis et utilitatis partibus, exemplis, signis ratiocinando, quid cuiusque officii, iuris, potestatis sit, quaeri oportebit et fueritne ei, quo de agetur, id iuris, officii, potestatis attributum necne. Locos autem communes ex ipsa re, si quid indignationis ac conquestionis habebit, sumi oportebit.

XXXI. Concessio est, per quam non factum ipsum probatur ab reo, sed ut ignoscatur, id petitur. Cuius partes sunt duae, purgatio et deprecatio. Purgatio est, per quam eius, qui accusatur, non factum ipsum sed voluntas defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, casum, necessitudinem. 95. Imprudentia est, cum scisse aliquid is, qui arguitur, negatur; ut apud quosdam lex erat: Ne quis Dianae vitulum immolaret. Nautae quidam, cum adversa tempestate in alto iactarentur, voverunt, si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se vitulum immolaturos. Casu erat in eo portu fanum Dianae eius, cui vitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, cum exissent, vitulum immolaverunt. Accusantur. Intentio est: Vitulum immolastis ei deo, cui non licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est: Nescivi non licere. Infirmatio est: Tamen, quoniam fecisti, quod non licebat, ex lege supplicio dignus es. Iudicatio est: Cum id fecerit, quod non oportuerit, et id non oportere nescierit, sitne supplicio dignus? 96. Casus autem inferetur in concessionem, cum demon-

---

8. *dedendusne* PA. — 9. *cum a superiore* AR, *a superiore* Ald. L. Graev. (Ut nos, P.) — 14. *nec* P aliique et L: *neque* E. — 17. *qui* PA: *quis* RE. — 18. *expeditione* P, *seditione* A. — 19. *essent* A, Schol. Voss. II. et pr. P: *ibi essent* corr. P, *adessent* cum ceteris E. Utrumque merum est gloss. — *sua* om. PAR. — 22. *omnibus partibus honestatis* PAR. — *et ex omnibus utilitatis* PA. — 24. *agetur* Schol. et pr. P: *agitur* E cum AR et corr. P. — 34. *eum portum* in Cod. reperisse videtur C. Langius apud Beier de Off. Vol. II. p. 156. — 36. *immolare* PA aliique.

strabitur aliqua fortunae vis voluntati obstitisse, ut in hac: Cum Lacedaemoniis lex esset, ut, hostias nisi ad sacrificium quoddam redemptor praebuisset, capital esset, hostias is, qui redemerat, cum sacrificii dies instaret, in urbem ex agro coepit agere. Tum subito magnis commotis tempestatibus fluvius Eurotas is, qui praeter Lacedaemonem fluit, ita magnus et vehemens factus est, ut ea traduci victimae nullo modo possent. 97. Redemptor suae voluntatis ostendendae causa hostias constituit omnes in litore, ut, qui trans flumen essent, videre possent. Cum omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis arcessierunt. Intentio est: Hostiae, quas debuisti ad sacrificium, praesto non fuerunt. Depulsio: concessio. Ratio: Flumen enim subito accrevit et ea re traduci non potuerunt. Infirmatio est: Tamen, quoniam, quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es. Iudicatio est: Cum in ea re contra legem redemptor fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicio dignusne sit? XXXII. 98. Necessitudo autem infertur, cum vi quadam reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: Lex est apud Rhodios, ut, si qua rostrata in portu navis deprehensa sit, publicetur. Cum magna in alto tempestas esset, vis ventorum invitis nautis Rhodiorum in portum navem coëgit. Quaestor navem populi vocat. Navis dominus negat oportere publicari. Intentio est: Rostrata navis in portu deprehensa est. Depulsio: concessio. Ratio: Vi et necessario sumus in portum coacti. Infirmatio est: Navem ex lege tamen populi esse oportet. Iudicatio est: Cum rostratam navem in portu deprehensam lex publicarit cumque haec navis invitis nautis vi tempestatis in portum coniecta sit, oporteatne eam publicari? 99. Horum trium generum idcirco in unum locum contulimus exempla, quod similis in ea praeceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, si quid res ipsa dabit facultatis, coniecturam induci ab accusatore oportebit, ut id, quod voluntate factum negabitur, consulto factum suspicione aliqua demonstretur; deinde inducere definitionem necessitudinis aut casus aut imprudentiae et exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuisse videatur aut casus aut necessitudo, et ab his id, quod reus inferat, separare, id est, ostendere dissimile, quod levius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit; postea demonstrare potuisse vitari; et hac ratione provideri potuisse, si hoc aut illud fecisset,

---

3. *capital* A, Gryph. duo et pr. P prob. Lindemanno: *capitale* E cum R et corr. P. — 4. *commotus* PA ac plerique. (Ut nos, R, Pal. II. et pr. Leid. II. ac sic volebat iam Lambinus.) — 5. *praeter* P, Schol. Voss. I. Leid. III.: *propter* ARE. — 6. *ea* (via) P, ut volebat Lamb.: *eo* cum ceteris E, quod ut pro *ideo* positum defenderam ex seqq. *et ea re traduci*; verum hic causa satis indicatur vv. *ita - - ut*. Or. — 10. *arcesserunt* A. Vide Lindem. — *est* om. A. — 11. *Depulsio* P, Schol. Voss. II.: *Depulsio est* ARE. — 14. *contra legem redemptor fecerit: contra legem redemptor aliquid fecerit* PAR, *redemptor contra legem fecerit* E. (*aliquid* om. pr. Schol.) — 15. *supplicio dignusne* PAR aliique: *supplicione dignus* E. — 19. *in Rhodiorum* PA. — 20. *navem* PA ubique: *navim* RE. — 21. *oportere publicari* PAR: *publicari oportere* E. — 22. *Depulsio* Schol. Voss. II. (A.): *Depulsio est* PRE. — 23. *tamen*] *tunc* pr. P et pr. Schol., ut §. 104. P rursus male *tunc pro tamen*. (om. *tamen* Voss. I. Leid. III.) — 26. *in unum* PAR: *unum in* E. — 34. Vv. *id - - dissimile* seclusit E, del. Schützius. Tuentur Codd. omnes, etiam nostri. — *lenius* P.

aut ni sic fecisset, praecaveri; et definitionibus ostendere non hanc imprudentiam aut casum aut necessitudinem sed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. 100. Ac si qua necessitudo turpitudinem videbitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare quidvis perpeti, mori denique satius fuisse quam eiusmodi necessitudini obtemperare. Atque tum ex iis locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris et aequitatis naturam oportebit quaerere et quasi in absoluta iuridiciali per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim considerare. Atque hoc in loco, si facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum; et contentione, magis illis ignoscendum fuisse; et deliberationis partibus, turpe aut inutile esse concedi eam rem, quae ab adversario commissa sit; permagnum esse et magno futurum detrimento, si ea res ab iis, qui potestatem habent vindicandi, neglecta sit. XXXIII. 101. Defensor autem conversis omnibus his partibus poterit uti. Maxime autem in voluntate defendenda commorabitur et in ea re adaugenda, quae voluntati fuerit impedimento; et se plus, quam fecerit, facere non potuisse; et in omnibus rebus voluntatem spectari oportere; et se convinci non posse, quod absit a culpa; suo nomine communem hominum infirmitatem posse damnari. Deinde nihil esse indignius quam eum, qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem communes, accusatoris, [unus] in confessionem, et [alter,] quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto sed de facti causa quaeratur: 102. defensoris, conquestio calamitatis eius, quae non culpa sed vi maiore quadam acciderit, et de fortunae potestate et hominum infirmitate et, uti suum animum, non eventum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum aerumnarum et crudelitatis adversariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminem mirari conveniet, si aut in his aut in aliis exemplis scripti quoque controversiam adiunctam videbit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendum, propterea quod quaedam genera causarum simpliciter ex sua vi considerantur; quaedam autem sibi aliud quodque aliquod controversiae genus assumunt. 103. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unam quamque causam transferre, quod ex eo quoque genere conveniet; ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controversia ea, quae ex scripto et sententia nominatur; sed, quia de concessione loquebamur,

---

1. *ni sic* Leid. II. Schützius: *nisi* A et pr. P, *ne sic* E cum R et corr. P. — 6. *iis* Ald. L: *his* PAE. (om. R.) — 11. *deliberationis* PA, Schol.: *ex deliberationis* RE. (Sed vv. quoque haec pendent ex v. *uti.)* — 13. *permagnam - - futuram* PA. — 19. *quod absit* PA: *quod non absit* RE. *(Quod absit*, cet. id est, «quoniam liber sit ab omni culpa.» Sed Ern. vulgatae perversitatem aliquatenus odoratus, omisso *se* volebat: *et convinci non posse*, vv. *quod non absit* explicans: «non posse demonstrari idoneis argumentis se a culpa non vacare.» Utique per mihi mirum accidit negationis omissionem ab Oudend. in suorum nullo esse animadversam. Or.) — *culpa; suo* A, pr. P, pr. Schol.: *culpa ex suo* corr. P, *culpa sua ex* R, *culpa; et ex suo* E. — 20. *posse* cum Leid. II. om. Schützius. (Tuentur PAR et multo est acerbius.) — *esse indignius* PAR: *indignius esse* E. — 21. *unus* om. PA omnesque Oud. Nos seclusimus. — 22. *confessionem* PA ac plerique Oud.: *confessione* E cum R et Leid. II. — *alter* om. A et pr. P omnesque Oud. Nos seclusimus. — 24. *conquestio est calamitatis* PAR. — 31. *simpliciter ex* PA et optimi Oud.: *simpliciter et ex* RE.

in eam praecepta dedimus. Alio autem loco de scripto et sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem [considerationem] intendemus.

XXXIV. 104. Deprecatio est, in qua non defensio facti sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus vix in iudicio probari potest, ideo quod concesso peccato difficile est ab eo, qui peccatorum vindex esse debet, ut ignoscat, impetrare. Quare parte eius generis, cum causam non in eo constitueris, uti licebit. Ut si pro aliquo claro aut forti viro, cuius in rem publicam multa sunt beneficia, dixeris, possis, cum videaris non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quodsi, iudices, hic pro suis beneficiis, pro suo studio, quod in vos semper habuit, tali suo tempore multorum suorum recte factorum causa uni delicto ut ignosceretis postularet, tam dignum vestra mansuetudine quam virtute huius esset, iudices, a vobis hanc rem hoc postulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit et iudices per locum communem ad ignoscendi voluntatem deducere. 105. Quare hoc genus, quamquam in iudiciis non versatur, nisi quadam ex parte, tamen, quia et pars haec ipsa inducenda nonnunquam est et in senatu aut in consilio saepe omni in genere tractanda, in id quoque praecepta ponemus. Nam in senatu et in consilio de Syphace diu deliberatum est; et de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium et eius consilium diu dictum est. Et magis in hoc quidem ignoscendi quam cognoscendi postulatio valuit. Nam semper animo bono se in populum Romanum fuisse non tam facile probabat, cum coniecturali constitutione uteretur, quam ut propter posterius beneficium sibi ignosceretur, cum deprecationis partes adiungeret. XXXV. 106. Oportebit igitur eum, qui sibi ut ignoscatur, postulabit, commemorare, si qua sua poterit beneficia et, si poterit, ostendere ea maiora esse quam haec, quae deliquerit, ut plus ab eo boni quam mali profectum esse videatur; deinde maiorum suorum beneficia, si qua exstabunt, proferre; deinde ostendere non odio neque crudelitate fecisse, quod fecerit, sed aut stultitia aut impulsu alicuius aut aliqua honesta aut probabili causa; postea polliceri et confirmare se et hoc peccato doctum et beneficio eorum, qui sibi ignoverint, confirmatum, omni tempore a tali ratione afuturum; deinde spem ostendere aliquo se in loco magno iis, qui sibi concesserint, usui futurum: 107. postea, si facultas erit, se aut consanguineum aut iam a maioribus imprimis ami-

---

1. *et de sententia* PAR et optimi Oud. Tamen vv. haec artius coniungenda videntur omisso altero *de.* — 2. *in* del. corr. P. — *partem consideremus iamque tendemus* P, *partem iam contendemus* pr. Schol. Oud., qua tamen in lect. abundat *iam*, unde Schützius: *Nunc ad* (sic) *alteram concessionis partem contendemus.* Adde interpolationem unius Oxon.: *partem aciem tendemus.* Ut nos, AR; sed seclusimus v. *considerationem*, quo expuncto Ciceronis manum restitutum iri putamus. — 9. *sunt* PAR omnesque Oud.: *sint* E. — 10. *tamen*] *tunc* P. — 11. *semper habuit* PAR: *habuit semper* E. — 13. *tam*] *tunc* pr. P, *tamen* A et corr. P. — *quam* om. PA, atque sic Lamb.: *tamen dignum vestra mansuetudine, dignum virtute.* — 16. *ducere* PAR, *inducere* Pal. I., *perducere* Oxon. unus. (Ut nos, Pal. II. Leid. II. Voss. II., L.) — 17. *pars haec ipsa* P, Schol. Voss. I. Leid. III.: *pars ipsa* ARE. — 21. *ductum* PR aliique. — 33. *ignoscerent* PA. — 34. *ratione cautum futurum* Schol. Voss. I. Leid. II. III. Videtur tamen gloss. (Ut nos, P, *futurum* A, *abfuturum* R, quae scriptura est apud E.)

eum esse [demonstrabit]; et amplitudinem suae voluntatis nobilitatem generis eorum, qui se salvum velint, et dignitatem ostendere et cetera ea, quae personis ad honestatem et amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine arrogantia, in se esse [demonstrabit], ut honore potius aliquo quam ullo supplicio dignus esse videatur; deinde ceteros proferre, quibus maiora delicta concessa sint. Ac multum proficiet, si se misericordem in potestate, propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atque ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quam minimum obfuisse videatur; et aut turpe aut inutile demonstrandum tali de homine supplicium sumere. 108. Deinde locis communibus misericordiam captare oportebit ex iis praeceptis, quae in primo libro sunt exposita. XXXVI. Adversarius autem malefacta augebit: nihil imprudenter sed omnia ex crudelitate et malitia facta dicet; ipsum immisericordem, superbum fuisse; et, si poterit, ostendet semper inimicum fuisse et amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de causa facta, non propter benevolentiam demonstrabit; aut postea odium esse acre susceptum; aut illa omnia maleficiis esse deleta; aut leviora beneficia quam maleficia; aut, cum beneficiis honos habitus sit, pro maleficio poenam sumi oportere. 109. Deinde, turpe esse aut inutile ignosci. Deinde, de quo ut potestas esset, saepe optarint, in eum potestate non uti summam esse stultitiam; cogitare oportere, quem animum in eum et quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficii et alter eorum misereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miseriis sint. Quoniam ergo in generali constitutione tamdiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte varietate et dissimilitudine rerum diductus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere restet et quare restet, admonendum videtur.

Iuridicialem causam esse dicebamus, in qua aequi et iniqui natura et praemii aut poenae ratio quaereretur. Eas causas, in quibus de aequo et iniquo quaeritur, exposuimus. XXXVII. 110. Restat nunc, ut de praemio et de poena explicemus. Sunt enim multae causae, quae ex praemii alicuius petitione constant. Nam et apud iudices de praemio saepe accusatorum quaeritur et a senatu aut a consilio aliquod praemium saepe petitur. Ac neminem conveniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quidquid enim de homine probando aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accommodetur, id non, si per sententiae dictionem agitur, deliberativum est; sed, quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium causarum vim et naturam cognoverit, genere et prima confor-

---

1. et 4. Duplex v. *demonstrabit*, quo turbatur clausulae syntaxis, Lindemanno auctore seclusimus. — *nobilitatem* PAR optimique Oud.: *et nobilitatem* E. — 3. *ea*] *eorum* R; del. Schützius. — 7. *propensum* PAR et Codd. Oud. praeter Leid. II., quocum et cum vulg. *et propensum* E. — 21. *cogitare* PA aliique: *et cogitare* RE. — 22. *et quale* PAR: *vel quale* E. — 24. *ergo* PART: *igitur* E. — 26. *deductus* PAT, *inductus* R. — 30. *et praemii* PART: *praemii* E. — 39. *si* VPART ceterique noti praeter Leid. II., quocum *etsi* E. — 41. *cognoverit*, *genere et prima conformatione* PAT, Schol. Oud. Gryph. duo: *cognoverit*, *tum genere*, *tum etiam forma* Voss. I. Leid. I. RE.

matione eas intelliget dissidere. Ceteris autem partibus aptas inter se omnes et aliam in alia implicatam videbit. 111. Nunc de praemiis consideremus. L. Licinius Crassus consul quosdam in citeriore Gallia nullo illustri neque certo duce neque eo nomine neque numero praeditos, ut digni essent, qui hostes populi Romani esse dicerentur, qui tunc excursionibus et latrociniis infestam provinciam redderent, consectatus est et confecit; Romam redit; triumphum ab senatu postulat. Hic et in deprecatione nihil ad nos attinet rationibus et infirmationibus rationum supponendis ad iudicationem pervenire; propterea quod, nisi alia quoque incidet constitutio aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio et in quaestione ipsa continebitur. In deprecatione, huiusmodi: Oporteatne poena affici? in hac, huiusmodi: Oporteatne dari praemium? 112. Nunc ad praemii quaestionem appositos locos exponemus. XXXVIII. Ratio igitur praemii quattuor est in partes distributa: in beneficia, in hominem, in praemii genus, in facultates. Beneficia ex sua vi, ex tempore, ex animo eius, qui fecit, ex casu considerantur. Ex sua vi quaerentur hoc modo: magna an parva, facilia an difficilia, singularia sint an vulgaria, vera an falsa, quanam exornatione honestentur; ex tempore autem, si tum, cum indigeremus; cum ceteri non possent aut nollent opitulari; si tum, cum spes deseruisset; ex animo, si non sui commodi causa, si eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset; ex casu, si non fortuna, sed industria factum videbitur aut si industriae fortuna obstitisse. 113. In hominem autem, quibus rationibus vixerit, quid sumptus in eam rem aut laboris insumpserit; ecquid aliquando tale fecerit; num alieni laboris aut deorum bonitatis praemium sibi postulet; num aliquando ipse talem ob causam aliquem praemio affici negarit oportere; aut num iam satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit; aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit; aut num eiusmodi sit factum, ut, nisi fecisset, supplicio dignus esset, non, quia fecerit, praemio; aut num ante tempus praemium petat et spem incertam certo vendidet pretio; aut num, quod supplicium aliquod vitet, eo praemium postulet, uti de se praeiudicium factum esse videatur. XXXIX. In praemii autem genere, quid et quantum et quamobrem postuletur et quo et quanto quaeque res praemio digna sit, considerabitur; deinde, apud maiores quibus hominibus et quibus de causis talis honos habitus sit, quaeretur; deinde, ne is honos nimium pervagetur. 114. Atque hic eius, qui contra aliquem praemium postulantem dicet, locus erit communis: Praemia virtutis et officii sancta et casta esse oportere neque

2. *in alia* PAT et meliores Oud.: *in aliam* RE. — 5. *Romani esse dicerentur* PART: *Romani dicerentur* (om. *esse*) E. — *qui tunc* PAT optimique Oud.: *qui tamen* R, *quod tamen* E. — 7. *et in* PAT: *ut in* R, *ut et in* E. — 8. Vv. *ad nos* expunxit Lamb. Haud displicet; sed servant Codd. noti omnes. — *et confirmationibus* PAT. Fort. *et infirmationibus et confirmationibus*, ut est Inv. 1, 13, 18. Or. — 12. *dari praemium* PART: *praemium dari* E. — 18. *falsa, quanam* AT, Omnib. et pr. Schol.: *falsa quadam* PRE. — *exornatione* Voss. I. Leid. III. et pr. Schol.: *ex ratione* ATE, *ex oratione* PE. — 20. *deseruisset*, *opitulatus sit* R aliique, Lamb. — 21. *si eo* PAT: *sed eo* RE. — 23. *obstitisset* ART. (Ut nos, P.) — 26. *aliquem praemio* PART, L: *praemio aliquem* E. — 28. *eiusmodi* PART: *huiusmodi* E. — 31. *quod* PAT, L: *quo* E. (Finis significatur demum seqq. *uti - - videatur*. Or.) — 35. *habitus sit* PAT: *sit habitus* E.

ea aut cum improbis communicari aut in mediocribus hominibus pervulgari; et alter: Minus homines virtutis cupidos fore, virtutis praemio pervulgato; quae enim rara et ardua sint, ea experiendo pulchra et iucunda hominibus videri; et tertius: Si exsistant, qui apud maiores nostros ob egregiam virtutem tali honore dignati sunt, nonne de sua gloria, cum pari praemio tales homines affici videant, delibari putent? et eorum enumeratio et cum eis, quos contra dicas, comparatio. Eius autem, qui praemium petet, facti sui amplificatio, eorum, qui praemio affecti sunt, cum suis factis contentio. 115. Deinde, ceteros a virtutis studio repulsum iri, si ipse praemio non sit affectus. Facultates autem considerantur, cum aliquod pecuniarum praemium postulatur; in quo, utrum copiane sit agri, vectigalium, pecuniae, an penuria, consideratur. Loci communes: Facultates augere, non minuere oportere, et: Impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam verum mercedem postulet; contra autem de pecunia ratiocinari sordidum esse, cum de gratia referenda deliberetur; et se non pretium pro facto sed honorem ita, uti factitatum sit, pro beneficio postulare. Ac de constitutionibus quidem satis dictum est: nunc de iis controversiis, quae in scripto versantur, dicendum videtur.

XL. 116. In scripto versatur controversia, cum ex scriptionis ratione aliquid dubii nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto et sententia, ex contrariis legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controversia, cum, quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas pluresve res significat, ad hunc modum: Paterfamilias, cum filium heredem faceret, vasorum argenteorum pondo centum uxori suae sic legavit: HERES MEVS VXORI MEAE VASORVM ARGENTEORVM PONDO CENTVM, QVAE VOLET, DATO. Post mortem eius vasa magnifica et pretiose caelata petit a filio mater. Ille se, quae ipse vellet, debere dicit. Primum, si fieri poterit, demonstrandum est non esse ambigue scriptum; propterea quod omnes in consuetudine sermonis sic uti soleant eo verbo uno pluribusve in eam sententiam, in quam is, qui dicet, accipiendum esse demonstrabit. 117. Deinde ex superiore et ex inferiore scriptura docendum id, quod quaeratur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se verba considerentur, omnia aut pleraque ambigua visum iri; quae autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, haec ambigua non oportere existimari. Deinde, qua in sententia scriptor fuerit, ex ceteris eius scriptis et ex factis, dictis, animo atque vita eius sumi oportebit et eam ipsam scripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quaeretur, totam omnibus ex partibus pertentare, si quid aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod adversarius intelligat, adversetur. Nam

---

1. *communicare* PART. — 3. *ea experiendo* PART ceterique noti (nisi quod unus alterve male *experienda): ea ex praemio* ex audaci Aldi interpol. E. — 7. *dicas* PAT: *dicant* R, *dicat* E, *dicet* Schützius. — 8. *eorum* PAT: *et eorum* RE. — 12. *copiane* PR: *copia* ATE. — 16. *non pretium* PART omnesque Oud. praeter Leid. II., qui *pretium non*. — Vv. *ita - - sit* sine causa seclusa ab Ernestio del. Schütz. — 25. *pondo centum* ART: *centum pondus* P, *centum pondo* E. — 28. *Ille quod ipse volet* AT. *(velit* Ern. auctore Schützius.) — 37. *scriptis et ex factis* PART aliique: *scriptis, factis* E, in qua lect. *πλεονάζει* alterum *eius*. — 39. *quaeretur* PAT: *quaeritur* RE.

facile, quid veri simile sit eum voluisse, qui scripsit, ex omni scriptura et ex persona scriptoris atque iis rebus, quae personis attributae sunt, considerabitur. 118. Deinde erit demonstrandum, si quid ex re ipsa dabitur facultatis, id, quod adversarius intelligat, multo minus commode fieri posse, quam id, quod nos accipimus, quod illius rei neque administratio neque exitus ullus exstet; nos quod dicamus, facile et commode transigi posse. Ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur): MERETRIX CORONAM AVREAM NE HABETO; SI HABVERIT, PVBLICA ESTO, contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, possit dici neque administrationem esse ullam publicae meretricis neque exitum legis in meretrice publicanda, at in auro publicando et administrationem et exitum facilem esse et incommodi nihil inesse. XLI. 119. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num, illo probato, quod adversarius intelligat, res utilior aut honestior aut magis necessaria ab scriptore neglecta videatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum aut utile aut necessarium demonstrabimus; et, si id, quod ab adversariis dicetur, minime eiusmodi esse dicemus. Deinde si in lege erit ex ambiguo controversia, dare operam oportebit, ut de eo, quod adversarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. 120. Permultum autem proficiet illud demonstrare, quemadmodum scripsisset, si id, quod adversarius accipiat, fieri aut intelligi voluisset: ut in hac causa, in qua de vasis argenteis quaeritur, possit mulier dicere nihil attinuisse adscribi, QVAE VOLET, si heredis voluntati permitteret. Eo enim non adscripto nihil inesse dubitationis, quin heres, quae ipse vellet, daret. Amentiam igitur fuisse, cum heredi vellet cavere, id adscribere, quo non adscripto nihilominus heredi caveretur. 121. Quare hoc genere magno opere talibus in causis uti oportebit: si hoc modo scripsisset, isto verbo usus non esset, non isto loco verbum istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris maxime perspicitur. Deinde quo tempore scriptum sit, quaerendum est, ut, quid eum voluisse in eiusmodi tempore veri simile sit, intelligatur. Post ex deliberationis partibus: quid utilius et quid honestius et illi ad scribendum et his ad comprobandum sit, demonstrandum; et ex his, si quid amplificationis dabitur, communibus utrinque locis uti oportebit.

XLII. Ex scripto et sententia controversia consistit, cum alter verbis ipsis, quae scripta sunt, utitur, alter ad id, quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictionem. 122. Scriptoris autem sententia ab eo, qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare et idem velle demonstrabitur; tum ex facto aut ex eventu aliquo ad tempus id, quod instituit, accommodabitur. Semper ad idem spectare, hoc modo: Paterfamilias cum liberorum haberet nihil, uxorem autem haberet, in testamento ita scripsit: SI MIHI FILIVS GENITVR VNVS PLVRESVE, IS MIHI HERES ESTO. Deinde quae assolent. Postea, SI FILIVS ANTE

3. *re ipsa* PAT: *ipsa re* RE. — 5. *possit* Lamb. Schützius, ut §. 120: *posset* PATE, *posse* R. — 14. *res utilior* PAT, L: *utilior res* RE. — 18. *esse dicemus* PART, L: *dicemus esse* E. — 24. *esse* P, Schol. Voss. I. II. — 28. *hoc modo si* AT. — 34. *utrinque* PART aliique: *utroque* E. — 39. *tum aut ex* RE. — 40. *accommodatur* PART. — 41. *haberet nihil* P et pr. Schol.: *nihil haberet* ARTE. — 42. *genitur* Lamb. ex Lib. II. de Orat. C. 32.: *gignitur* AT, *genitus* PE, *sit genitus* R.

MORITVR, QVAM IN TVTELAM SVAM VENERIT, TVM MIHI, † dicebat, SECVNDVS HERES ESTO. Filius natus non est. Ambigunt agnati cum eo, qui est heres, si filius ante, quam in suam tutelam venerit, mortuus sit. 123. In hoc genere non potest hoc dici, ad tempus et ad eventum aliquem sententiam scriptoris oportere accommodari, propterea, quod ea sola esse demonstratur, qua fretus ille, qui contra scriptum dicit, suam esse hereditatem defendit. Alterum autem genus est eorum, qui sententiam inducunt, in quo non simplex voluntas scriptoris ostenditur, quae in omne tempus et in omne factum idem valeat; sed ex quodam facto aut eventu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis assumptivae maxime sustinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eo, qui, cum lex aperiri portas noctu vetaret, aperuit quodam in bello et auxilia quaedam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris essent, quod prope muros hostes castra haberent; 124. tum relatio criminis, ut in eo milite, qui cum communis lex omnium hominem occidere vetaret, tribunum [militem] suum, qui vim sibi afferre conaretur, occidit; tum remotio criminis, ut in eo, qui, cum lex, quibus diebus in legationem proficisceretur, praestituerat, quia sumptum quaestor non dedit, profectus non est; tum concessio per purgationem et per imprudentiam, ut in vituli immolatione, et per vim, ut in nave rostrata, et per casum, ut in Eurotae magnitudine. Quare aut ita sententia inducetur, ut unum quiddam voluisse scriptor demonstretur; aut sic, ut in eiusmodi re et tempore hoc voluisse doceatur.

XLIII. 125. Ergo is, qui scriptum defendet, his locis plerumque omnibus, maiore autem parte semper poterit uti: primum scriptoris collaudatione et loco communi nihil eos, qui iudicent, nisi id, quod scriptum sit, spectare oportere; et hoc eo magis, si legitimum scriptum proferetur, id est, aut lex ipsa aut aliquid ex lege. Postea, quod vehementissimum est, facti aut intentionis adversariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex; quem locum multis modis variare oportebit, tum ipsum secum admirantem, quidnam contra dici possit, tum ad iudicis officium revertentem et ab eo quaerentem, quid praeterea audire aut exspectare debeat; tum ipsum adversarium quasi intentantis loco producendo, hoc est, interrogando, utrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contra factum esse aut

1. *tum mihi* PT aliique optimi: *tu mihi* E cum R et, ut videtur, A. — *dicet* PAT, om. B Lindemanni et Oxon. unus. Videtur corruptum ex *L.* TITIVS. OR. (*tum mihi ille secundus* Lamb. Cfr. l. l. de Orat.) — 2. *natus non est* PART: *non est natus* E. — *qui est secundus heres* Ald., L ex Victorini: *qui est heres*] « Secundus scilicet.» — 3. *venerit* Victorinus et Oxonn. quattuor: *veniat* PARTE, *veniret* Schützius. — 4. *et* PAT: *aut* RE. — 6. *sola esse demonstratur* PR, Schol. Voss. II: *sola demonstratur* ATE. — 7. *Alterum*] *Illud* P et pr. R, *aliud* mg. R. (*Alterum* rc. corr. R.) — 12. *eo* Leid. I. Voss. II., corr. Schol., L: *eum* PARTE. — 15. *milite* om. PR. — 16. *militem* ART: *militum* PE. Hoc Latinum non est; quocirca Lamb. suspicabatur *militarem;* illud vero seclusimus ut gloss. v. *tribunum.* — *inferre* R, ut L, Graev. — 20. *nave* PAT: *navi* RE. — 21. *Eurotae* PART: *Eurotae fluminis* E. — 24. *defendet* V, Schol. Voss. I. Leid. II.: *defendit* RE, *defendit et* PAT. — 25. *maiorem autem partem* L, Schützius. — 28. *aliquid ex lege* PART, L: *ex lege aliquid* E. — 31. *oportebit*, *tum* distinximus cum Lamb. et Schützio: *oportebit. Tum* E. — 33. *aut quid exspectare* Cod. Cass. prob. Ern. (nullus nostrorum neque Oud.) — 34. *intendentis* pr. Schol.

contra contendi neget; utrum negare ausus sit, se dicere desiturum. 126. Si neutrum neget et contra tamen dicat: nihil esse, quod hominem impudentiorem quisquam se visurum arbitretur. In hoc ita commorari conveniet, quasi nihil praeterea dicendum sit et quasi contra dici nihil possit, saepe id, quod scriptum est, recitando, saepe cum scripto factum adversarii confligendo atque interdum acriter ad iudicem ipsum revertendo. Quo in loco iudici demonstrandum est, quid iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de causis iudicem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscure aut neget aliquid adversarius; XLIV. 127. cum et scriptum aperte sit et adversarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quae contra dici poterunt, oportebit. Contra autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor et scripsisse aliud demonstrabitur: ut in illa de testamento, quam posuimus, controversia, aut causa assumptiva inferetur, quamobrem scripto non potuerit aut non oportuerit obtemperari. 128. Si aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur, is, qui scripto utetur, haec dicet: non oportere de eius voluntate nos argumentari, qui, ne id facere possemus, indicium nobis suae reliquerit voluntatis; multa incommoda consequi, si instituatur, ut ab scripto recedatur. Nam et eos, qui aliquid scribant, non existimaturos id, quod scripserint, ratum futurum; et eos, qui iudicent, certum, quod sequantur, nihil habituros, si semel ab scripto recedere consueverint. Quodsi voluntas scriptoris conservanda sit, se, non adversarios, a voluntate eius stare. Nam multo propius accedere ad scriptoris voluntatem eum, qui ex ipsius eam litteris interpretetur, quam illum, qui sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suae voluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur. 129. Sin causam afferet is, qui a sententia stabit, primum erit contra dicendum: quam absurdum non negare contra legem fecisse, sed, quare fecerit, causam aliquam invenire; deinde, conversa esse omnia; ante solitos esse accusatores iudicibus persuadere affinem esse alicuius culpae eum, qui accusaretur; causam proferre, quae eum ad peccandum impulisset; nunc ipsum reum causam inferre, quare deliquerit. 130. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in singulas partes multae convenient argumentationes: primum, nulla in lege ullam causam contra scriptum accipi convenire; deinde, si in ceteris legibus conveniat, hanc esse eiusmodi legem, ut in ea non oporteat; postremo, si in hac quoque lege oporteat, hanc quidem causam accipi minime oportere. XLV. Prima pars his fere locis confirmabitur: scriptori neque ingenium neque operam neque ullam facultatem defuisse, quo minus aperte posset perscribere id, quod cogitaret; non fuisse ei grave nec difficile eam causam excipere, quam adversarii proferant, si quidquam excipiendum putasset; consuesse eos, qui leges scribant, exceptionibus uti. 131. Deinde oportet recitare

---

2. *quod* Erf., ut coni. L: *quo* E cum PART ceterisque libris notis. — 12. *poterunt* PART: *poterant* E. — 14. *aut si causa* V. — 17. *haec* PAT, L: *hoc* RE. — 18. *suae reliquerit* AT: *reliquerit suae* PRE. — 19. *ab* AT: *abs* P, *a* E. — 22. *ab* PAT: *a* RE. — 30. *esse omnia* PART: *omnia esse* E. — 33. *inferre* R, Schol. Voss. I. Leid. III.: *afferre* PATE. — 36. *eiusmodi* P, Schol. Voss. II. Leid. III. Erf., L: *huiusmodi* ATE. — 40. *aperte posset* PART, L: *posset aperte* E.

leges cum exceptionibus scriptas et maxime videre, ecquae in ea ipsa lege, qua de agatur, sit exceptio aliquo in capite aut apud eundem legis scriptorem, quo magis probetur eum fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret; et ostendere causam accipere nihil aliud esse nisi legem tollere; ideo quod, cum semel causa consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quae in lege scripta non sit. Quod si sit institutum, omnibus dari causam et potestatem peccandi, cum intellexerint, vos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati sitis, rem iudicare; deinde et ipsis iudicibus iudicandi et ceteris civibus vivendi rationes perturbatum iri, si semel a legibus recessum sit; 132. nam et iudices neque, quid sequantur, habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedant; neque, quo pacto aliis probare possint, quod contra legem iudicarint; et ceteros cives, quid agant, ignoraturos, si ex suo quisque consilio et ex ea ratione, quae in mentem aut in libidinem venerit, non ex communi praescripto civitatis unam quamque rem administrarit; postea quaerere ab iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotiis; cur rei publicae munere impediantur, quo secius suis rebus et commodis servire possint; cur in certa verba iurent; cur certo tempore conveniant, certo discedant, nihil quisquam afferat causae, quo minus frequenter operam rei publicae det, nisi quae causa in lege excepta sit; an se legibus obstrictos in tantis molestiis esse aequum censeant, adversarios nostros leges negligere concedant; 133. deinde item quaerere ab iudicibus, si eius rei [causa], propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat, passurine sint; postea hoc, quod faciat, indignius et impudentius esse, quam si adscribat; age porro, quid, si ipsi velint iudices adscribere, passurusne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem verbo et litteris mutare non possint, eam re ipsa et iudicio maxime commutare; 134. deinde indignum esse de lege aliquid derogari aut legem abrogari aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoscendi et probandi aut improbandi potestas nulla fiat; hoc ipsis iudicibus invidiosissimum futurum; non hunc locum esse neque hoc tempus legum corrigendarum; apud populum hoc et per populum agi convenire; quodsi nunc id agant, velle se scire, qui lator sit, qui sint accepturi; se captiones videre, et dissuadere velle; quodsi haec cum summe inutilia, tum multo turpissima sint, legem, cuicuimodi sit, in praesentia conservari ab iudicibus, post, si displiceat, a populo corrigi convenire; deinde, si scriptum non exstaret, magno opere quaereremus neque isti, ne si

---

1. *ecquae* Orellius: *haec quae* PAT, *si qua* E. — 2. *agatur* PART aliique: *agitur* E. — 3. *probetur eum* PART: *eum probetur* E. — 7. *dari causam* PART, L: *causam dari* E. — 13. *probare* AT et pr. P: *improbare* E cum R et corr. P. — 16. *administrarit* Erf., ut coni. E: *administrabit* PART ceterique noti. — 18. *quo secius suis* Schützius: *quo saepius etius* (superscr. *seriis*) *suis* P, *quos sepius* (sic) *setius suis* AT, *cum saepius seriis suis* R, *cum saepius suis* cum Aldo L, E. — 23. *causa* PAT: *causae* R, *causam* E. Insiticium esse vidit Ern.; nos seclusimus; favetque B Lindemanni: *si reus rei propter.* — 26. *quid*] *quod* R et Oxon. unus. Illud suspectum Ern. del. Schützius. — *vellent iudices* PR, *iudices vellent* AT. (*vellent* etiam Oud. omnes.) — 33. *haec* PAT. — 35. *captiones* Schützius: *actiones* cum libris E. (*acciones* P, *accessiones* Pal. I.) — 36. *cuicuimodi* Lambino auctore Schützius: *cuiuscemodi* cum libris (etiam nostris) E.

extra periculum quidem esset, crederemus. Nunc, cum scriptum sit, amentiam esse eius, qui peccarit, potius quam legis ipsius verba cognoscere. His et huiusmodi rationibus ostenditur causam extra scriptum accipi non oportere. XLVI. 135. Secunda pars est, in qua est ostendendum, si in ceteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas videbitur pertinere; aut inutile aut turpe aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtemperare; aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum una quaque de re, ita, quod oportuerit, exceptum, ut minime conveniat quidquam in tam diligenti scriptura praeteritum arbitrari. Tertius est locus ei, qui pro scripto dicet, maxime necessarius, per quem oportet ostendat, si conveniat causam contra scriptum accipi, eam tamen minime oportere, quae ab adversariis afferatur. 136. Qui locus idcirco est huic necessarius, quod semper is, qui contra scriptum dicet, aequitatis aliquid afferat oportet. Nam summa impudentia sit eum, qui contra quam quod scriptum sit, aliquid probare velit, non aequitatis praesidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipsa [quidpiam] accusator deroget, omnibus partibus iustius et probabilius accusare videatur. Nam superior oratio hoc omnis faciebat, uti, iudices etiamsi nollent, necesse esset; haec autem, etiamsi necesse non esset, ut vellent contra iudicare. 137. Id autem fiet, si, quibus ex locis culpa demonstrabitur esse in eo, qui comparatione aut remotione aut relatione criminis aut concessionis partibus se defendit, (de quibus ante, ut potuimus, diligenter perscripsimus,) de iis locis, quae res postulabit, ad causam adversariorum improbandam transferemus; aut causae et rationes afferentur, quare et quo consilio ita sit in lege aut in testamento scriptum; ut sententia quoque et voluntate scriptoris, non ipsa solum scripturâ causa confirmata esse videatur; aut aliis quoque constitutionibus factum coarguetur.

XLVII. 138. Contra scriptum autem qui dicet, primum inducet eum locum, per quem aequitas causae demonstretur; aut ostendet, quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit; et, quamcunque causam assumet, assumptionis partibus se defendet, de quibus ante dictum est. Atque in hoc loco cum diutius commoratus sui facti rationem et aequitatem causae exornaverit, tum ex his locis fere contra adversarios dicet oportere causas accipi. Demonstrabit nullam esse legem, quae aliquam rem inutilem aut iniquam fieri velit; omnia supplicia, quae ab legibus proficiscantur, culpae ac malitiae vindicandae causa constituta esse; 139. scriptorem ipsum, si exsistat, factum hoc probaturum et idem ipsum,

2. *eius rei qui* PART et tantum non omnes. (In R est glossa: *accusati.* Ut nos, Leid. II.) — 11. *est locus* PART: *locus est* E. — 12. *oportet ostendat* PART: *ostendat oportet* E. — 15. *dicet* PART: *dicit* E. — 16. *sit*] *est* R, ut L, Graev. — *quam* om. R. — *quod* om. PAT. — 17. *Si quid*] Narrant Victorinum habere *Si quidem* probavitque hoc Lindemannus. Sed Vict. perbonus Cod. Basil. habet *Si quid*, ut Cic. libri. — 18. *quidpiam* habet quidem V, sed om. P aliique nonnulli neque coit cum *quid; quipiam* Medic. alter. Nos, utpote delendum, seclusimus. Cfr. modo §. 142. — 22. *esse* PAT: *inesse* Voss. I. Leid. III., *non esse* RE. — 24. *iis* Lamb. et fortasse R: *his* PATE. — 25. *res*] *ratio* R. — 28. *scripturâ* Schützius: *scripturae* cum libris E. — *confirmata* PAT: *confirmatum* RE. — 30. *inducet eum* PART, L: *eum inducet* VE. — 34. *in hoc* PART, L: *hoc in* E. — 37. *ab* PART: *a* E.

si ei talis res accidisset, facturum fuisse; ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices certa aetate praeditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quivis puer facere posset, sed qui cogitatione assequi possent et voluntatem interpretari; deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus et barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse; nunc vero, quod intelligeret, quales viri res iudicaturi essent, idcirco eum, quae perspicua videret esse, non adscripsisse; neque enim vos scripti sui recitatores, sed voluntatis interpretes fore putavit; 140. postea quaerere ab adversariis: Quid, si hoc fecissem? Quid, si hoc accidisset? Eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima aut necessitudo certissima, tumne accusaretis? Atque hoc lex nusquam excepit; non ergo omnia scriptis, sed quaedam, quae perspicua sint, tacitis exceptionibus caveri; deinde nullam rem neque legibus neque scriptura ulla, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperiis domesticis recte posse administrari, si unus quisque velit verba spectare et non ad voluntatem eius, qui ea verba habuerit, accedere; XLVIII. 141. deinde ex utilitatis et honestatis partibus ostendere, quam inutile aut quam turpe sit id, quod adversarii dicant fieri oportuisse aut oportere; et id, quod nos fecerimus aut postulemus, quam utile aut quam honestum sit; deinde leges nobis caras esse non propter litteras, quae tenues et obscurae notae sint voluntatis, sed propter earum rerum, quibus de scriptum est, utilitatem et eorum, qui scripserint, sapientiam et diligentiam; postea, quid sit lex, describere, ut ea videatur in sententiis, non in verbis consistere; et iudex is videatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur; deinde, quam indignum sit eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus et audaciam contra leges fecerit, et eum, qui honesta aut necessaria de causa non ab sententia sed ab litteris legis recesserit; atque his et huiusmodi rationibus et accipi causam et in hac lege accipi et eam causam, quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. 142. Et quemadmodum ei dicebamus, qui ab scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid de aequitate ea, quae cum adversario staret, derogasset; sic huic, qui contra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam convertere aut ambigue aliquid scriptum ostendere; deinde ex illo ambiguo eam partem, quae sibi prosit, defendere aut verbi definitionem inducere et illius verbi vim, quo urgeri videatur, ad suae causae commodum traducere aut ex scripto non scriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua post dicemus. 143. Quacunque autem † in re quamvis leviter probabili

---

1. *ea* PAT: *et ea* RE. — 4. *cogitatione assequi* (veram scripti sententiam) PAT: *cogitationem assequi* RE. (Illud iam divinarat Lambinus proponens, etsi dubitanter: *cogitatione sententiam assequi.*) — 7. *viri res iudicaturi* (id est, «de omnibus causis, quae per hunc annum in iudicium venturae essent») PAT aliique: *viri iudicaturi* (om. *res*) RE. — 9. *quaeret - - ostendet - - describet* Schützius; et v. 24. *describere debet* Oxonn. duo; sed infinitivi sunt quodammodo suspensi. — 10. *fecisset* AT. — 12. *hoc* om. ART. — 13. *sunt* R, ut L, Graev. — 17. *qui ea verba* PART: *qui verba* (om. *ea*) E. — 22. *sunt*, VR, L. — *quibus de rebus scriptum est* Lamb. Schützius in Ed. mai. (Ut nos, nostri.) — 27. *leges* PART: *legem* E. — 31. *ab* PAT: *a* RE. — 39. *autem in re*] *re autem* P, *autem re* AT, *autem ratione* haud improbabiliter Schützius.

scripto ipso se defenderit, etiam cum aequitate causa abundabit, necessario multum proficiet, ideo quod, si id, quo nititur adversariorum causa, subduxerit, omnem eius illam vim et acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes ceteris ex assumptionis partibus in utramque partem convenient. Praeterea eius, qui a scripto dicet: leges ex se, non ex eius, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere et legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum: leges in consilio scriptoris et utilitate communi, non in verbis consistere; quam indignum sit aequitatem litteris urgeri, quae voluntate eius, qui scripserit, defendatur.

XLIX. 144. Ex contrariis autem legibus controversia nascitur, cum inter se duae videntur leges aut plures discrepare, hoc modo: Lex: QVI TYRANNVM OCCIDERIT, OLYMPIONICARVM PRAEMIA CAPITO ET QVAM VOLET SIBI REM A MAGISTRATV DEPOSCITO ET MAGISTRATVS EI CONCEDITO. Et altera lex: TYRANNO OCCISO, QVINQVE EIVS PROXIMOS COGNATIONE MAGISTRATVS NECATO. Alexandrum, qui apud Pheraeos in Thessalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum simul cubaret, occidit. Haec filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi in praemii loco deposcit. Sunt, qui ex lege occidi puerum dicant oportere. Res in iudicio est. In hoc genere utramque in partem iidem loci atque eadem praecepta convenient, ideo quod uterque suam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. 145. Primum igitur leges oportet contendere considerando, utra lex ad maiores, hoc est, ad utiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat; ex quo conficitur, ut, si leges duae aut si plures aut, quotquot erunt, conservari non possint, quia discrepent inter se, ea maxime conservanda putetur, quae ad maximas res pertinere videatur; deinde, utra lex posterius lata sit; nam postrema quaeque gravissima est; deinde, utra lex iubeat aliquid, utra permittat; nam id, quod imperatur, necessarium, illud, quod permittitur, voluntarium est; deinde, in utra lege, si non obtemperatum sit, poena afficiatur aut in utra maior poena statuatur; 146. nam maxime conservanda est ea, quae diligentissime sancta est; deinde, utra lex iubeat, utra vetet; nam saepe ea, quae vetat, quasi exceptione quadam corrigere videtur illam, quae iubet; deinde, utra lex de genere omni; utra de parte quadam; utra communiter in plures; utra in aliquam certam rem scripta videatur; nam quae in partem aliquam et quae in certam quandam rem scripta est, propius ad causam accedere videtur et ad iudicium magis pertinere; deinde, ex lege utrum statim fieri necesse sit; utrum habeat aliquam moram et sustentationem; nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet; 147. deinde operam dare, ut sua lex ipso scripto videatur niti, contraria autem aut

---

3. *eius illam vim* PART : *illam eius vim* E, *eius vim* cum Cod. Cass. Schützius. — 4. *ceteris* ART et pr. P: *ceteri* E cum Grev. Pal. I. II. et corr. P, *certis* V, L, Graev. — 12. *Lex* PAT, ut C. 51.: *lex est* RE. — 13. *PRAEMIA* Schol. Oud. et corr. P: *PRAEMIO* pr. P, *PRAEMIVM* ARTE. — 19. *occidi puerum* PART: *puerum occidi* E. — 25. *aut si plures erunt aut* PART, *aut plures aut* Leid. III., L. — 31. *poena adiiciatur* volebat Oud., *poena* (expuncto v. *afficiatur*) Schützius. An *poenâ sanciatur*? Cfr. pro Plancio C. 34. p. 193. Ed. nostrae. OR. — 32. *sancita* AT. — 37. *propius* AT et superscr. in P: *promptius* E cum R et corr. P, *promptus* pr. P.

per ambiguum aut per ratiocinationem aut per definitionem induci, quo sanctius et firmius id videatur esse, quod apertius scriptum sit; deinde suae legis ad scriptum ipsam sententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut, si fieri poterit, ne discrepare quidem videantur inter se; postremo facere, si causa facultatem dabit, ut nostra ratione utraque lex conservari videatur, adversariorum ratione altera sit necessario negligenda. Locos autem communes et, quos ipsa causa det, videre oportebit et ex utilitatis et honestatis amplissimis partibus sumere demonstrantem per amplificationem, ad utram potius legem accedere oporteat.

L. 148. Ex ratiocinatione nascitur controversia, cum ex eo, quod uspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est, venitur, hoc pacto: Lex: SI FVRIOSVS ESCIT, AGNATVM GENTILIVMQVE IN EO PECVNIAQVE EIVS POTESTAS ESTO. Et lex: PATERFAMILIAS VTI SVPER FAMILIA PECVNIAQVE SVA LEGASSIT, ITA IVS ESTO. Et lex: SI PATERFAMILIAS INTESTATO MORITVR, FAMILIA PECVNIAQVE EIVS AGNATVM GENTILIVMQVE ESTO. 149. Quidam iudicatus est parentem occidisse. Ei statim, quod effugiendi potestas non fuit, ligneae soleae in pedes indutae sunt; os autem obvolutum est folliculo et praeligatum; deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt et testes adducunt; heredes, quos ipsis libet, scribunt; tabulae obsignantur. De illo post supplicium sumitur. Inter eos, qui heredes in tabulis scripti sunt, et inter agnatos de hereditate controversia est. Hic certa lex, quae testamenti faciendi iis, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex ceteris legibus et quae hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt et quae ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem veniendum est ad eiusmodi rationem, ut quaeratur, habueritne testamenti faciendi potestatem. 150. Locos autem communes in hoc genere argumentandi hos et huiusmodi quosdam esse arbitramur: primum eius scripti, quod proferas, laudationem et confirmationem; deinde eius rei, qua de quaeratur, cum eo, de quo constet, collationem eiusmodi, ut id, de quo quaeritur, rei, de qua constet, simile esse videatur; postea admirationem per contentionem, qui fieri possit, ut, qui hoc aequum esse concedat, illud neget, quod aut aequius aut eodem sit in genere; deinde idcirco de hac re nihil esse scri-

3. *legi* PAT. — *ipsum* P, L. — 4. *transducere* PAT, *adducere* R. — 5. *facultatem dabit* PART, L: *dabit facultatem* E. — 6. *nostra oratione* PAT, *ratione nostra* R. — 7. *necessario sit* AT. — 8. *et ex honestatis* PR. — 12. *venitur* PAT aliique: *pervenitur* RE. — 13. *Lex* AT et pr. P: *Lex est* E cum R et corr. P. — *ESCIT* (vide Dirksen *XII. Tafeln* p. 374.): *ERIT* cum libris notis E. — *AGNATVM* PAT: *AGNATORVM* RE. — 15. *LEGASSIT* pr. P, L: *LEGASSET* R et corr. P, *LEGAVERIT* ATE. — 16. *AGNATVM* PAT: *AGNATORVM* RE. — 18. *indutae* Gryph. alter.: *inditae* Schol. Oud. Leid. II., L, *indi..tae* P, *inductae* ARTE. Cfr. ad Her. 1, 13. — 21. *eius* om. P. — 22. *ipsis libet*: *ipsos libet* superscr. *ipsis* pr. Schol. Oud., *ipse iubet* E cum PART et corr. Schol. Oud. (satis utique perverse; loqui enim ille non poterat.) — 25. *his* PART. — 27. *eiusmodi* ART. — 30. *communes* om. Leid. II. B Lindemanni, non improb. Ern., sed contra Ciceronis in his consuetudinem. — *in hoc* PART: *hoc in* E. — 32. *et*] *atque* AT. — 33. *constet* PAT, Schol. Oud. Leid. II.: *constat* RE. — 34. *percontionem* pr. P, *percunctatione* Voss. I., *cum percontatione* Lamb. contra libros. (Ut nos, ART et corr. P.) — 36. *de hac* PART: *hac de* E.

ptum, quod, cum de illa esset scriptum, de hac is, qui scribebat, dubitaturum neminem arbitratus sit; 151. postea multis in legibus multa praeterita esse, quae idcirco praeterita nemo arbitretur, quod ex ceteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint; deinde aequitas rei demonstranda est, ut in iuridiciali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit: quod faciet, si demonstrabit illud, quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; si, quo in numero illud, quod per similitudinem affertur, et quo in loco illud, cuius causa affertur, haberi conveniat, ostendetur; deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur, ut non idem videatur de utraque existimari oportere. 152. Ac, si ipse quoque poterit ratiocinationibus uti, iisdem rationibus, quibus ante praedictum est, utetur; si non poterit, negabit oportere quidquam, nisi quod scriptum sit, considerare; [periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur; nihil esse paene, quod non alteri simile esse videatur;] multas de similibus rebus, in unam quamque rem tantum singulas esse leges; omnia posse inter se vel similia vel dissimilia demonstrari. Loci communes: a ratiocinatione, oportere coniectura ex eo, quod scriptum sit, ad id, quod non sit scriptum, pervenire; et neminem posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum commodissime scribere, qui curet, ut quaedam ex quibusdam intelligantur; 153. contra ratiocinationem, huiuscemodi: coniecturam divinationem esse et stulti scriptoris esse non posse omnibus de rebus cavere, quibus velit.

LI. Definitio est, cum in scripto verbum aliquod est positum, cuius de vi quaeritur, hoc modo: Lex: QVI IN ADVERSA TEMPESTATE NAVEM RELIQVERINT, OMNIA AMITTVNTO; EORVM NAVIS ET ONERA SVNTO, QVI IN NAVE REMANSERINT. Duo quidam, cum iam in alto navigarent, et cum eorum alterius navis, alterius onus esset, naufragum quendam natantem et manus ad se tendentem animum adverterunt; misericordia commoti navem ad eum applicarunt; hominem ad se sustulerunt. 154. Postea aliquanto ipsos quoque tempestas vehementius iactare coepit, usque adeo, ut dominus navis, cum idem gubernator esset, in scapham confugeret et inde funiculo, qui a puppi religatus scapham annexam trahebat, navi, quoad posset, moderaretur; ille autem, cuius merces erant, in gladium ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit et navi, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus et tempestate iam commutata, navis in portum pervehitur. Ille

1. *de hac* PART: *de hac re* E. — 2. *dubitaturum neminem* PART: *neminem dubitaturum* E. — *multa praeterita esse* PAT: *praeterita multa esse* R, *multa esse praeterita* E. — 3. *nemo non arbitretur* Lamb. contra libros notos. — 5. *negotiali* PAT et pr. Schol. Oud. — 12. *rationibus* AT, corr. P, aliique: *ratiocinationibus* RE, om. Schol. Oud. Leid. I. (Alii aliter turbant, unde in Ed. pr. v. *ratiocinationibus* post v. *iisdem* secluseramus.) — *praedictum* PART: *dictum* E. — 14. Vv. *periclitari - - videatur* om. PART, Schol. Oud. Voss. II.; ponuntur post v. *demonstrari* in Leid. II. Inculcata videntur ex Victorino, quocirca nos cum Ern. seclusimus. — 16. *de similibus* PR: *dissimilibus* ATE. — *tantum*] *tam* pr. P, *tamen* AT et corr. P. (Ut nos, R, Leid. II.) — 19. *sit scriptum* PART: *scriptum sit* E. — 22. *huiusmodi* PAT. — 26. *NAVEM* PAT: *NAVIM* RE. — 27. *NAVE* AT: *NAVI* PRE. — 29. *animum adverterunt* PAT: *animadverterunt* RE. — 30. *navem* PAT: *navim* RE. — *applicarunt* PART: *applicaverunt* E. — 35. *in gladium in navi ibidem* PART aliique. (Ut nos, Schol. Oud.)

autem, qui in gladium incubuerat, leviter saucius facile ex vulnere est recreatus. Navem cum onere horum trium suam quisque esse dicit. Hic omnes scripto ad causam accedunt et ex nominis vi nascitur controversia. Nam et relinquere navem et remanere in navi, denique navis ipsa quid sit, definitionibus quaeretur. Iisdem autem locis ex omnibus, quibus definitiva constitutio, tractabitur.

155. Nunc, expositis iis argumentationibus, quae in iudiciale causarum genus accommodantur, deinceps in deliberativum genus et demonstrativum argumentandi locos et praecepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper causa versetur, sed quia proprii tamen harum causarum quidam loci sunt non a constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. 156. Nam placet in iudiciali genere finem esse aequitatem, hoc est, partem quandam honestatis. In deliberativo autem Aristoteli placet utilitatem; nobis et honestatem et utilitatem, in demonstrativo, honestatem. Quare in hoc quoque genere causae quaedam argumentationes communiter ac similiter tractabuntur; quaedam separatius ad finem, quo referri omnem orationem oportet, adiungentur. Atque unius cuiusque constitutionis exemplum supponere non gravaremur, nisi illud videremus, quemadmodum res obscurae dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis praecepta pergamus.

LII. 157. Rerum expetendarum tria genera sunt; par autem numerus vitandarum ex contraria parte. Nam est quiddam, quod sua vi nos alliciat ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate; quod genus, virtus, scientia, veritas. Est aliud autem non propter suam vim et naturam sed propter fructum atque utilitatem petendum; quod genus, pecunia [est]. Est porro quiddam ex horum partibus iunctum, quod et sua vi et dignitate nos illectos ducit et prae se quandam gerit utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Atque ex his horum contraria facile, tacentibus nobis, intelligentur. 158. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quae posuimus, brevi nominabuntur. Nam, in primo genere quae sunt, honesta appellabuntur; quae autem in secundo, utilia. Haec autem tertia, quia partem honestatis continent et quia maior est vis honestatis, iuncta esse omnino ex duplici genere intelligentur; sed in meliorem partem vocabuli conferantur et honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes sint honestas et utilitas, vitandarum turpitudo et inutilitas. His igitur duabus rebus res duae grandes sunt attributae, necessitudo et affectio; quarum altera ex vi, altera ex re et personis

---

1. *ex vulnere est* PAT: *est ex vulnere* RE. — 2. *Navem* PAT: *Navim* RE. (Vers. 4. *navem* habet E.) — 5. *quaeretur* PAT: *quaeritur* RE. — *locis ex* P: *ex locis* ARTE. — 24. *alliciat* libri, etiam nostri: *allicit* E coni. — 25. *veritas. Est aliud* P, Schol. Voss. I. II. Leid. II. III.: *veritas est. Aliud* ATE, *veritas est. Est aliud* R. — 27. *appetendum* corr. P, *expetendum* Lamb. coni. Schützius. — *genus* om. PART et omnes Oud. — *est* secludendum visum est. — 28. *illectos* Leid. II.: *inductos* E cum ceteris Codd., etiam nostris; sed *inductos ducit* sane non placet. — 34. *iuncta esse omnino* P, Schol. Oud.: *iunctae res omnino* ARTE. — 35. *intelliguntur* P, Schol. Voss. II. — 36. *petendarum* AT et pr. P. — 38. *res duae* PART: *duae res* E.

consideratur. De utraque post apertius perscribemus; nunc honestatis rationes primum explicemus.

LIII. 159. Quod aut totum aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare, cum eius duae partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere omnes res una vi atque uno nomine amplexa virtus. Nam virtus est animi habitus naturae modo atque rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota vis erit simplicis honestatis consideranda. Habet igitur partes quattuor: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. 160. Prudentia est rerum bonarum et malarum neutrarumque scientia. Partes eius: memoria, intelligentia, providentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quae fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quae sunt. Providentia est, per quam futurum aliquid videtur ante, quam factum sit. Iustitia est habitus animi, communi utilitate conservata, suam cuique tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum; deinde quaedam in consuetudinem ex utilitatis ratione venerunt; postea res et ab natura profectas et ab consuetudine probatas legum metus et religio sanxit. 161. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quaedam innata vis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Religio est, quae superioris cuiusdam naturae, quam divinam vocant, curam caerimoniamque affert; pietas, per quam sanguine coniunctis patriaeque benevolis officium et diligens tribuitur cultus; gratia, in qua amicitiarum et officiorum alterius memoria et remunerandi voluntas continetur; vindicatio, per quam vis aut iniuria et omnino omne, quod obfuturum est, defendendo aut ulciscendo propulsatur; observantia, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam et honore dignantur; 162. veritas, per quam immutata ea, quae sunt aut ante fuerunt aut futura sunt, dicuntur. LIV. Consuetudine ius est, quod aut leviter a natura tractum aluit et maius fecit usus, ut religionem; aut si quid eorum, quae ante diximus, ab natura profectum maius factum propter consuetudinem videmus aut quod in morem vetustas vulgi approbatione perduxit; quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos convenit; par, quod in omnes aequabile est; iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam sententiis constitutum est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est, ut observet, continetur. 163. Fortitudo est considerata periculorum susceptio et laborum perpessio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perseverantia. Magnificentia est rerum magnarum et excelsarum cum animi ampla quadam et splendida propositione agitatio atque administratio; fidentia est, per quam magnis et honestis in rebus multum ipse

---

1. *describemus* AT. — 4. *sunt* PART, id quod requireret *quoniam* pro *cum* et deinde *est* pro *sit*. — 7. *modo atque rationi* PART: *modo, rationi* E. — 9. *consideranda* PAT optimique Oud.: *considerata* RE. — 11. *neutrarumque*] *utrarum* PAT, *utrarumque* R. (Ut nos, mg. Repett. Lamb.; videtur coni.) — 13. *est* bis om. PAT. — 14. *videt* (animus) Schützius coni. Sed non oblitterandus est usus hic pass. v. *videri*. — *sit*] *est* PAT et plerique. (Ut nos, Voss. II. R.) — 19. *Naturae ius* AT, corr. P aliique. (*Natura eius* pr. P.) Cfr. C. 54.: *Consuetudine ius*. — *insevit* Lamb. (coni.) et Schützius. — 23. An *benevolum*? Or. — 25. *aut iniuria* PAT: *et iniuria* RE. — 40. *cogitatio* P et pr. Schol.

animus in se fiduciae certa cum spe collocavit; patientia est honestatis aut utilitatis causa rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac diuturna perpessio; 164. perseverantia est in ratione bene considerata stabilis et perpetua permansio. Temperantia est rationis in libidinem atque in alios non rectos impetus animi firma et moderata dominatio. Eius partes, continentia, clementia, modestia. Continentia est, per quam cupiditas consilii gubernatione regitur; clementia, per quam animi temere in odium alicuius concitati invectiones comitate retinentur; modestia, per quam pudor honesti curam et stabilem comparat auctoritatem. Atque haec omnia propter se solum, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda sunt. Quod ut demonstretur, neque ad hoc nostrum institutum pertinet et a brevitate praecipiendi remotum est. 165. Propter se autem vitanda sunt non ea modo, quae his contraria sunt, ut fortitudini ignavia et iustitiae iniustitia; verum etiam illa, quae propinqua videntur et finitima esse, absunt autem longissime; quod genus, fidentiae contrarium est diffidentia et ea re vitium est; audacia non contrarium, sed appositum est ac propinquum et tamen vitium est. Sic uni cuique virtuti finitimum vitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum, ut audacia, quae fidentiae, pertinacia, quae perseverantiae finitima est, superstitio, quae religioni propinqua est; aut sine ullo certo nomine. Quae omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus vitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est.

LV. 166. Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honestum vocamus, dicendum videtur. Sunt igitur multa, quae nos cum dignitate, tum fructu quoque suo ducunt; quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequens de aliquo fama cum laude; dignitas, alicuius honesta et cultu et honore et verecundia digna auctoritas; amplitudo, potentiae aut maiestatis aut aliquarum copiarum magna abundantia; amicitia, voluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius causa, quem diligit, cum eius pari voluntate. 167. Hic, quia de civilibus causis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque causa petenda videatur; ne forte qui nos de omni amicitia dicere existimans reprehendere incipiat. Quamquam sunt, qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam; sunt qui propter se solum; sunt qui propter se et utilitatem. Quorum quid verissime constituatur, alius locus erit [considerandus]. Nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utramque propter rem amicitiam esse expetendam. 168. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt religionibus iunctae, partim non

6. *partes* PAT omnesque Oud. praeter Leid. I. II. cum quibus et R: *partes sunt* E. — 8. *concitati invectiones* Garatonius ad Planc. p. 274. Ed. nostrae: *iniectionis concitati* AT et pr. P, *invectionis concitati* R et corr. P, *concitati invectio* E coni. — *retinentur* PAT: *retinetur* E et, ut videtur, R. - 9. *honesti* corr. P: *honestius* pr. P, *honestus* ATE. — *curam* P: *caram* ATE, quod ἐπίθετον v. *auctoritas* parum aptum videtur, ut nec *claram* R aliorumque. — 26. *quoque fructu* VPART. — 33. *ne forte qui - - existimans reprehendere incipiat* PAT: *ne forte, qui - - existiment (existimant* R), *reprehendere incipiant* RE. — 35. *putant* PART ceterique noti praeter Cass., quocum *putent* E. — 37. *considerandus* PART cum ceteris notis, praeter Schol. Oud. qui, ut videtur, recte omittit; quocirca seclusimus: *considerandi* de Lamb. coni. E. — 38. *amicitias* corr. P. — *expetendas* P.

sunt, et quia partim veteres sunt, partim novae, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectae, partim utiliores, partim minus utiles, ex causarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officiis, ex religionibus, ex vetustatibus habebitur. LVI. Utilitas autem aut in corpore posita est aut in extrariis rebus; quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum revertitur, ut in re publica quaedam sunt, quae (ut sic dicam) ad corpus pertinent civitatis, ut agri, portus, pecunia, classis, nautae, milites, socii, quibus rebus incolumitatem ac libertatem retinent civitates; aliae vero, quae iam quiddam magis amplum et minus necessarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio atque amplitudo, ut quaedam excellens pecuniae magnitudo, amicitiarum ac societatum multitudo. 169. Quibus rebus non illud solum conficitur, ut salvae et incolumes, verum etiam, ut amplae atque potentes sint civitates. Quare utilitatis duae partes videntur esse, incolumitas et potentia. Incolumitas est salutis rata atque integra conservatio; potentia est ad sua conservanda et alterius obtinenda idonearum rerum facultas. Atque in iis omnibus, quae ante dicta sunt, quid fieri et quid facile fieri possit, oportet considerare. Facile fieri id dicimus, quod sine magno aut sine ullo labore, sumptu, molestia quam brevissimo tempore confici potest; posse autem fieri, quod quamquam laboris, sumptus, molestiae, longinquitatis indiget atque aut omnes aut plurimas aut maximas causas habet difficultatis, tamen, his susceptis difficultatibus, compleri atque ad exitum perduci potest.

170. Quoniam ergo de honestate et de utilitate diximus, nunc restat, ut de iis rebus, quas his attributas esse dicebamus necessitudine et affectione, perscribamus. LVII. Puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nulla vi resisti potest, quo ea secius id, quod facere potest, perficiat; quae neque mutari neque leniri potest. Atque, ut apertius hoc sit, exemplis licet vim rei, qualis et quanta sit, cognoscamus. Uri posse flamma ligneam materiam necesse est. Animal mortale aliquo tempore interire necesse est; atque ita necesse, ut vis postulat ea, quam modo describebamus, necessitudinis. Huiusmodi [necessitudines] cum [in] dicendi rationes incident, recte necessitudines appellabuntur; sin aliquae res accident difficiles, in illa superiore, possitne fieri, quaestione considerabimus. 171. Atque etiam hoc mihi videor videre, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices et absolu-

---

4. *autem aut in nostris rebus aut in corpore* PAT aliique, sane falso. — 5. *extrariis* AT aliique: *extraneis* VE et corr. P, *contrariis* pr. P, *extrinsecis* R. — 8. *classis*, id est, naves omnes, quae sunt civitatis, PART aliique meliores: *classes* E. — 9. *aliae* PR, Schol. Voss. II. Leid. III.: *alia* ATE. — 15. *rata* Schol. Oud. ipso probante: *tuta* PARTE. — 17. *in* om. PAT. — *quid fieri* PAT, Schol.: *quid fieri difficile* R, *quid difficulter fieri* E. — 20. *posse autem* P, Schol. Voss. II.: *ea autem* AT, *difficile autem* RE. — 27. *potest, quo - - perficiat; quae* PAT aliique: *potest; quae* mediis omissis RE. — 29. *exemplo* P, Schol. Leid. I. — 30. *Animal mortale* Orellius: *Animal corpus mortale* Schol. Oud., *Corpus animal mortale* pr. P, *Corpus mortale* E cum ART et corr. P. Quod prius fuerat gloss. Christianum, ab hominibus magis etiam piis vero substitutum est. — 32. *necessitudinis*] Post hoc v. in PAT rursus inculcantur vers. 27. 28.: *cui nulla - - leniri potest*, item in RE, sed rursus omissis vv. *quo ea - - perficiat*. Nos delevimus. — V. *necessitudines* suspectum Ern. expunxit Schützius. Nos seclusimus, item v. *in*. — 34. *accident* PAT duoque Gronovii: *incident* VRE.

tas. Nam aliter dicere solemus: Necesse est Casilinenses se dedere Hannibali; aliter autem: Necesse est Casilinum venire in Hannibalis potestatem. Illic, in superiore, adiunctio est haec: Nisi si malunt fame perire; si enim id malunt, non est necesse; hoc inferius non item, propterea quod, sive velint Casilinenses se dedere sive famem perpeti atque ita perire, necesse est Casilinum venire in Hannibalis potestatem. Quid igitur haec perficere potest necessitudinis distributio? Prope dicam, plurimum, cum locus necessitudinis videbitur incurrere. Nam cum simplex erit necessitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire possimus; 172. cum autem ita necesse erit, si aliquid effugere aut adipisci velimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis aut quid honestatis, erit considerandum. Nam si velis attendere, (ita tamen, ut id quaeras, quod conveniat ad usum civitatis,) reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus; praeter haec autem esse multas res [necessitatis], ad quas similis adiunctio non accedit. Quod genus, [ut] Homines mortales necesse est interire, sine adiunctione; ut cibo utantur, non necesse est nisi cum illa exceptione: Extra quam, si nolint fame perire. 173. Ergo, ut dixi, illud, quod adiungitur, semper, cuiusmodi sit, erit considerandum. Nam omni tempore id pertinebit, [aut ad honestatem] ut hoc modo exponenda necessitudo sit: Necesse est, si honeste volumus vivere: [aut ad incolumitatem, hoc modo:] Necesse est, si incolumnes volumus esse, [aut ad commoditatem, hoc modo:] Necesse est, si sine incommodo volumus vivere. LVIII. Ac summa quidem necessitudo videtur esse honestatis; huic proxima, incolumitatis; tertia ac levissima, commoditatis; quae cum his nunquam poterit duabus contendere. 174. Hasce autem inter se saepe necesse est comparari, ut, quamquam praestet honestas incolumitati, tamen, utri potissimum consulendum sit, deliberetur. Cuius rei certum quoddam praescriptum videtur in perpetuum dari posse. Nam, qua in re fieri poterit, ut, cum incolumitati consuluerimus, quod sit in praesentia de honestate delibatum, virtute aliquando et industria recuperetur, incolumitatis ratio videbitur habenda; cum autem id non potuerit, honestatis. Ita in huiusmodi quoque re, cum incolumitati videbimur consulere, vere poterimus dicere nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re vel concedere alteri vel ad conditionem alterius descendere vel in praesentia quiescere atque aliud tempus exspectare oportebit. 175. [In commoditatis vero ratione] modo

2. *Hannibali* PAT ubique: *Annibali* RE. — 3. *malint* R, ut L. et Graev. — 4. *non est necesse* PART: *non necesse* (om. *est*) E. — 7. *haec perficere potest* PAT: *perficere potest haec* RE. — 8. *cum* PART: *cum is* E. — 10. *si* AT et pr. P: *ut* E cum R et corr. P. — 11. *adipisci aut effugere* ART, ut §. 175. Sed saepe in talibus variat Cicero. — 12. *aut quid*] *atque* PAT. (Ut nos, Codd. Oud.) — 15. *praeter haec* VR et corr. P: *partim* pr. P, *partem* AT, *pariter* Palat. II. E. — *esse multas invenias* (sic) V, *esse invenies* (sic) *multas* corr. P, *invenies esse multas* R. (Ut nos, AT et pr. P.) — 16. *necessitatis* PART: *necessitudinis* E. Nos seclusimus. — *ut* Ern. auctore seclusimus. — 19. *dico* AT et pr. P. — 20. An *ad id*? Or. — *ut ad* AT: *ut aut ad* P, *ut ad* RE, Ern. auctore haec seclusimus. — 22. Vv. seclusa om. E cum AT, pr. P aliisque. — 31. *quod sit - - delibatum* om. corr. P. — *deliberatum* PAT. — 33. *potuerit* PAT: *poterit* RE. — *huiusmodi* PART, L: *eiusmodi* E. — 38. Vv. a nobis seclusa om. PAT, Schol. Oud. Leid. III. Palat. II. Alii varie turbant.

illud attendatur, dignane causa videatur ea, quae ad utilitatem pertinebit, quare de magnificentia aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud videtur esse, ut quaeramus, quid sit illud, quod si adipisci aut effugere velimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est, quae sit adiunctio, ut proinde, uti quaeque res erit, laboremus et gravissimam quamque causam vehementissime necessariam iudicemus.

176. Affectio est quaedam ex tempore aut ex negotiorum eventu aut administratione aut hominum studio commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitae sint aut plerumque haberi soleant, habendae videantur esse: ut, ad hostes transire turpe videtur esse; at non illo animo, quo Ulixes transiit; et pecuniam in mare deiicere inutile; at non eo consilio, quo Aristippus deiecit. Sunt igitur res quaedam ex tempore et ex consilio, non ex sua natura considerandae; quibus in omnibus, quid tempora petant aut quid personis dignum sit, considerandum est et non quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quamdiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam locos sumi oportere arbitramur. LIX. 177. Laudes autem et vituperationes ex iis locis sumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distributius tractare qui volet, partiatur in animum et corpus et extrarias res licebit. Animi est virtus, cuius de partibus paullo ante dictum est; corporis, valetudo, dignitas, vires, velocitas; extrariae, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia et cetera, quae simili esse in genere intelligentur. Atque in his id, quod in omnia [valet], valere oportebit; contraria quoque, quae et qualia sint, intelligentur. 178. Videre autem in laudando et in vituperando oportebit non tam, quae in corpore aut in extrariis rebus habuerit is, de quo agetur, quam quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem et laudare stultitia et vituperare superbia est; animi autem et laus honesta et vituperatio vehemens est. Nunc quoniam omne in causae genus argumentandi ratio tradita est, de inventione, prima ac maxima parte rhetoricae, satis dictum videtur. Quare, quoniam et una pars ad exitum hoc ac superiore libro perducta est et hic liber non parum continet litterarum, quae restant, in reliquis dicemus.

---

2. *quare de* PAT: *quare aut de* RE. — *quidquam* Lamb. — 5. *elaboremus* R. — 7. *temporum* cum Schol. Oud. Schützius. (Ut nos, ceteri, etiam nostri.) — 10. *videatur* AT et pr. P. — 11. *Ulixes* libri: *Ulysses* E. — 12. *deiecit*] *fecit* VP. Utrumque gloss. videbatur Grutero. — 18. *iis* Lamb. et fortasse R: *his* PATE. — 19. *qui* PAT: *quis* RE. — 20. *et excontrarias* P, *et extraneas* R. — 22. *extranea* AT, *extraneae* R et pr. P. (*extrariae* corr. P.) — 23. *et* om. pr. P. — 24. *valet* om. PAT, Leid. II.; expunxit Schützius. — 26. *extrariis* Leid. II.: *extraneis* PARTE. — 32. *hoc ac* AT et corr. P: *hunc ab* E cum R et pr. P.

M. TULLII CICERONIS

DE

O R A T O R E

LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

I. 1. Cogitanti mihi saepenumero et memoria vetera repetenti perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent, qui in optima re publica, cum et honoribus et rerum gestarum gloria florerent, eum vitae cursum tenere potuerunt, ut vel in negotio sine periculo vel in otio cum dignitate esse possent. Ac fuit, cum mihi quoque initium requiescendi atque animum ad utriusque nostrum praeclara studia referendi fore iustum et prope ab omnibus concessum arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor et ambitionis occupatio decursu honorum, etiam aetatis flexu constitisset. 2. Quam spem cogitationum et consiliorum meorum, cum graves communium temporum, tum varii nostri casus fefellerunt. Nam, qui locus quietis et tranquillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximae moles molestiarum et turbulentissimae tempestates exstiterunt. Neque vero nobis cupientibus atque exoptantibus fructus otii datus est ad eas artes, quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas inter nosque recolendas. 3. Nam prima aetate incidimus in ipsam perturbationem disciplinae veteris; et consulatu devenimus in medium rerum omnium certamen atque discrimen; et hoc tempus omne post consulatum obiecimus iis fluctibus, qui per nos a communi peste depulsi in nosmet ipsos redundarent. Sed tamen in eis vel asperitatibus rerum vel angustiis temporis obsequar studiis nostris et, quantum mihi vel fraus inimicorum vel causae amicorum vel res publica tribuet otii, ad scriben-

---

4. *sine periculo vel in otio* om. B. — 5. *Ac fuit, cum mihi* Palat. 1.: *Ac fuit quod* (id est: *quom) mihi* B, *Ac nunc quidem mihi* R, *Ac fuit quidem, cum mihi* E. — 7. *labor rerum* B. — *et aetatis* Voss. prob. Bakio. Ego prius edideram: *et iam.* Or. — *fluxu* Ernestii operae, nam *flexu* Gruterus 1618. Sic tamen Gu. 2. et pr. *α* Oxon. atque ex B nihil contra notatum est. — 11. *plenissime (ae)* B. — 12. *moles* om. B cum plerisque. — 18. *iis* om. B, absorptum a syll. *mus.* — 19. *redundarent* BR: *redundarunt* E. — *eis* BR: *his* E. — 21. *causa* B (non R).

dum potissimum conferam. 4. Tibi vero, frater, neque hortanti deero neque roganti; nam neque auctoritate quisquam apud me plus valere te potest neque voluntate. II. Ac mihi repetenda est veteris cuiusdam memoriae non sane satis explicata recordatio, sed, ut arbitror, apta ad id, quod requiris, ut cognoscas, quae viri omnium eloquentissimi clarissimique senserint de omni ratione dicendi. 5. Vis enim, ut mihi saepe dixisti, quoniam † quae pueris aut adolescentulis nobis ex commentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt, vix hac aetate digna et hoc usu, quem ex causis, quas diximus, tot tantisque consecuti sumus, aliquid iisdem de rebus politius a nobis perfectiusque proferri; solesque nonnunquam hac de re a me in disputationibus nostris dissentire, quod ego eruditissimorum hominum artibus eloquentiam contineri statuam, tu autem illam ab elegantia doctrinae segregandam putes et in quodam ingenii atque exercitationis genere ponendam.

6. Ac mihi quidem saepenumero in summos homines ac summis ingeniis praeditos intuenti quaerendum esse visum est, quid esset, cur plures in omnibus artibus quam in dicendo admirabiles exstitissent. Nam, quocunque te animo et cogitatione converteris, permultos excellentes in quoque genere videbis non mediocrium artium sed prope maximarum. 7. Quis enim est, qui, si clarorum hominum scientiam rerum gestarum vel utilitate vel magnitudine metiri velit, non anteponat oratori imperatorem? Quis autem dubitet, quin belli duces praestantissimos ex hac una civitate paene innumerabiles, in dicendo autem excellentes vix paucos proferre possimus? 8. Iam vero, consilio ac sapientia qui regere ac gubernare rem publicam possent, multi nostra, plures patrum memoria atque etiam maiorum exstiterunt, cum boni perdiu nulli, vix autem singulis aetatibus singuli tolerabiles oratores invenirentur. Ac, ne qui forte cum aliis studiis, quae reconditis in artibus atque in quadam varietate litterarum versentur, magis hanc dicendi rationem quam cum imperatoris laude aut cum boni senatoris prudentia comparandam putet: qui convertat animum ad ea ipsa artium genera circumspiciatque, qui in iis floruerunt quam multi sint, facillime, quanta oratorum sit semperque fuerit paucitas, iudicabit. III. 9. Neque enim te fugit omnium laudatarum artium procreatricem quandam et quasi parentem eam, quam *φιλοσοφίαν* Graeci vocant, ab hominibus doctissimis iudicari; in

---

2. *quisquam* BR : *quispiam* E. — 7. *quae*] *quaedam* Lamb., *quae* cum Oxon. U. expungendum censet Ellendt. — Schuetzio auctore fortasse, non quidem post v. *hac,* ut ille volebat, sed post v. *exciderunt* inserendum *sint,* absorptum a syll. *runt.* Or. — *nobis aut ex* BR. — *commentariis* B, Codd. aliq. T. (Ut nos, BRE.) — 12. *eruditissimorum* Lg. omnes aliique, R: *prudentissimorum* BE. — 15. *in* om. B (non R). — 17. *artibus* Lg. paene omnes, R: *rebus* BE. — 18. *permultos et excellentes* Steph. Lamb. prob. Hand Turs. II. p. 475. — 19. *quocunque* R (non B.) — 20. *est enim* R. (non B). — 21. *utilitatem vel magnitudinem* B. (non R.) — 22. *ex hac una civitate praestantissimos* R. (non B.) — 25. *possint* BR. — 28. *qui* Gu. 1. Havn. 1. Erl. 1. (ex Erl. 2. nihil notatum est) Erf.: *quis* RET. Cfr. de Inv. 2, §. 167., ubi optimi quique *ne forte qui.* — *in* om. BR. — *quadam*] *aliqua* B. (Scil. Erl. 1. *qua* superscr. *ali.)* — 31. *qui convertat* Codd. meliores, R: *convertat* (om. *qui)* BE. — 32. *his* T. (non BR.) — *floruerunt* BR: *floruerint* E. — *quam* Codd. multi: *quamquam* B, *quamque* RE. — *multi sint, facillime* Codd. aliq. R: *multi: sic fac.* BE. — 33. *omnium laudatarum artium* Lg. omnes, R, L: *artium omnium laudatarum* BE. — 35. *philosophiam* R. — *ab omnibus* cum Libris notis BR. Correctum video vitium iam in Aldina 1521., nondum vero in Ascensiana 1511.

qua difficile est enumerare, quot viri quanta scientia quantaque in suis studiis varietate et copia fuerint, qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed omnia, quaecunque possent, vel scientiae pervestigatione vel disserendi ratione comprehenderint. 10. Quis ignorat, ii, qui mathematici vocantur, quanta in obscuritate rerum et quam recondita in arte et multiplici subtilique versentur? Quo tamen in genere ita multi perfecti homines exstiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiae vehementius videatur, quin, quod voluerit, consecutus sit. Quis musicis, quis huic studio litterarum, quod profitentur ii, qui grammatici vocantur, penitus se dedit, quin omnem illarum artium paene infinitam vim et materiem scientia et cognitione comprehenderit? 11. Vere mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus iis, qui in harum artium studiis liberalissimis sint doctrinisque versati, minimam copiam poëtarum egregiorum exstitisse. Atque in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter et ex nostrorum et ex Graecorum copia comparare voles, multo tamen pauciores oratores quam poëtae boni reperientur. 12. Quod hoc etiam mirabilius debet videri, quia ceterarum artium studia fere reconditis atque abditis fontibus hauriuntur, dicendi autem omnis ratio in medio posita communi quodam in usu atque in hominum more et sermone versatur; ut in ceteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intelligentia sensuque disiunctum, in dicendo autem vitium vel maximum sit a vulgari genere orationis atque a consuetudine communis sensus abhorrere. IV. 13. Ac ne illud quidem vere dici potest, aut plures ceteris inservire aut maiore delectatione aut spe uberiore aut praemiis ad perdiscendum amplioribus commoveri. Atque, ut omittam Graeciam, quae semper eloquentiae princeps esse voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas, in quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta, in hac ipsa civitate profecto nulla unquam vehementius quam eloquentiae studia viguerunt. 14. Nam posteaquam, imperio omnium gentium constituto, diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adolescens non sibi ad dicendum studio omni enitendum putavit. / Ac primo quidem totius rationis ignari, qui neque exercitationis ullam viam neque aliquod praeceptum artis esse arbitrarentur, tantum, quantum ingenio et cogitatione poterant, consequebantur. Post autem, auditis oratoribus Graecis cognitisque eorum litteris adhibitisque doctoribus, incredibili quodam nostri homines dicendi studio flagraverunt. 15. Excitabat eos magnitudo, varietas multitudoque in omni genere causarum, ut ad eam doctrinam, quam suo quisque studio assecutus esset, adiungeretur usus frequens, qui omnium magistrorum praecepta superaret. Erant autem huic studio

---

1. *numerare* BR. — 4. *hi* B. — 5. *et* ante *quam* cum Havn. 1. 2. Gu. 1. 2. delevit Schützius, seclusit Henrichsen, omiserunt Ellendtii operae. Habent BRE. — 7. *fere*] *forte* BR. — *ei* om. B. — 8. *musicus* R. — 10. *dedit* BR: *dedidit* E.— 11. *materiem* R: *materiam* BE. — *scientia et cognitione* R: *scientiae cogitatione* BE. — 12. *liberalissimis studiis* B. — 15. *et ex Graecorum et nostrorum* (om. altero *ex*) R. — 18. *fontibus* BR: *e fontibus* E. — 22. *sit*] *est* R. (*sit* firmat Iulius Victor in Maii Iuris civ. anteiust. Reliquiis p. 80.) — 24. *ceteris* BR: *ceteris artibus* E. — 25. *liberiore* B. — 26. *eloquentia* B. — 28. *et perfecta est* R. — 33. *orationis* R. — *vim* R. — 34. *esse* om. R. — 36. *eorum - adhibitisque* om. B. — 38. *varietas* Codd. multi: *ac varietas* alii et R, *et varietas* BE.

maxima, quae nunc quoque sunt, exposita praemia vel ad gratiam vel ad opes vel ad dignitatem. Ingenia vero (ut multis rebus possumus iudicare) nostrorum hominum multum ceteris hominibus omnium gentium praestiterunt. 16. Quibus de causis, quis non iure miretur ex omni memoria aetatum, temporum, civitatum tam exiguum oratorum numerum inveniri?

Sed enim maius est hoc quiddam, quam homines opinantur, et pluribus ex artibus studiisque collectum. V. Quid enim quis aliud in maxima discentium multitudine, summa magistrorum copia, praestantissimis hominum ingeniis, infinita causarum varietate, amplissimis eloquentiae propositis praemiis esse causae putet nisi rei quandam incredibilem magnitudinem ac difficultatem? 17. Est enim et scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine qua verborum volubilitas inanis atque irridenda est; et ipsa oratio conformanda non solum electione sed etiam constructione verborum; et omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi; quod omnis vis ratioque dicendi in eorum, qui audiunt, mentibus aut sedandis aut excitandis expromenda est. Accedat eodem oportet lepos quidam facetiaeque et eruditio libero digna celeritasque et brevitas et respondendi et lacessendi subtili venustate atque urbanitate coniuncta. 18. Tenenda praeterea est omnis antiquitas exemplorumque vis; neque legum ac iuris civilis scientia negligenda est. Nam quid ego de actione ipsa plura dicam? quae motu corporis, quae gestu, quae vultu, quae vocis conformatione ac varietate moderanda est; quae sola per se ipsa quanta sit, histrionum levis ars et scena declarat; in qua cum omnes in oris et vocis et motus moderatione elaborent, quis ignorat, quam pauci sint fuerintque, quos animo aequo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium, memoria? quae nisi custos inventis cogitatisque rebus et verbis adhibeatur, intelligimus omnia, etiamsi praeclarissima fuerint in oratore, peritura. 19. Quamobrem mirari desinamus, quae causa sit eloquentium paucitatis, cum ex iis rebus universis eloquentia constet, in quibus singulis elaborare permagnum est, hortemurque potius liberos nostros ceterosque, quorum gloria nobis et dignitas cara est, ut animo rei magnitudinem complectantur neque eis aut praeceptis aut magistris aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam se id, quod expetunt, consequi posse confidant. VI. 20. Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus. Etenim ex rerum cognitione efflorescat et redundet oportet oratio; quae, nisi sint ab oratore percepta

---

1. *proposita* Aldus. (Codex nullus.) — 3. *hominibus* seclusit E. Cfr. Heusinger ad Off. 1, 22. p. 184. Wolf ad Tuscul. 1, §. 2. — 7. *enim* B aliique: *nimirum* RE. — 8. *Quid enim quis aliud* B: *Quid enim aliud* RE. — 10. *causarum* om. B. — 20. *est* om. R. — 21. *neque vis legum* B, *vis neque ius legum* R. — *ac* Codd. aliq.: *aut* BRE. — *civilis iuris* R. — 22. *plura* suspectum Ernestio. (Om. Lg. quinque. Sed cfr. Kirchner ad Horat. Sat. T. I. p. 190.) — 23. *informatione* Ellendtii operae. — 25. *et* ante *motus* om. B. — 26. *laborent* BR. — *ignoret* B. — 28. *cogitatisque*] *ordinatisque* ex Augustino (Princ. rhet. p. 295.) Schuetzius. — *verbis et rebus* R. — 31. *in quibus* Codd. pleriq. R: *quibus in* BE. — 34. *eis* R: *iis* BE. — 35. *se id* om. B. — 37. *magnarumque artium* R. — 38. *florescat* B. — 39. *sint ab* Codd. aliq.: *sit ab* BR, *subest res ab* cum Aldo E. (Desumptum hoc est ex §. 50.)

et cognita, inanem quandam habet elocutionem et paene puerilem. 21. Neque vero ego hoc tantum oneris imponam nostris praesertim oratoribus in hac tanta occupatione urbis ac vitae, nihil ut iis putem licere nescire; quamquam vis oratoris professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri videtur, ut omni de re, quaecunque sit proposita, ornate ab eo copioseque dicatur. 22. Sed quia non dubito, quin hoc plerisque immensum infinitumque videatur, et quod Graecos homines non solum ingenio et doctrina sed etiam otio studioque abundantes partitionem quandam artium fecisse video neque in universo genere singulos elaborasse sed seposuisse a ceteris dictionibus eam partem dicendi, quae in forensibus disceptationibus iudiciorum ac deliberationum versaretur, et id unum genus oratori reliquisse: non complectar in his libris amplius, quam quod huic generi, re quaesita et multum disputata, summorum hominum prope consensu est tributum; 23. repetamque non ab incunabulis nostrae veteris puerilisque doctrinae quendam ordinem praeceptorum, sed ea, quae quondam accepi in nostrorum hominum eloquentissimorum et omni dignitate principum disputatione esse versata; non quod illa contemnam, quae Graeci dicendi artifices et doctores reliquerunt; sed, cum illa pateant in promptuque sint omnibus neque ea interpretatione mea aut ornatius explicari aut planius exprimi possint, dabis hanc veniam, mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa dicendi laus a nostris hominibus concessa est, auctoritatem Graecis anteponam.

VII. 24. Cum igitur vehementius inveheretur in causam principum consul Philippus Drusique tribunatus pro senatus auctoritate susceptus infringi iam debilitarique videretur, dici mihi memini ludorum Romanorum diebus L. Crassum quasi colligendi sui causa se in Tusculanum contulisse; venisse eodem, socer eius qui fuerat, Q. Mucius dicebatur et M. Antonius, homo et consiliorum in re publica socius et summa cum Crasso familiaritate coniunctus. 25. Exierant autem cum ipso Crasso adolescentes et Drusi maxime familiares et in quibus magnam tum spem maiores natu dignitatis suae collocarent, C. Cotta, qui tum tribunatum plebis petebat, et P. Sulpicius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur. 26. Hi primo die de temporibus deque universa re publica, quam ob causam venerant, multum inter se usque ad extremum tempus diei collocuti sunt. Quo quidem sermone multa divinitus a tribus illis consularibus Cotta deplorata et commemorata narrabat, ut nihil incidisset postea civitati mali, quod non impendere illi tanto ante vidissent; 27. eo autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humani-

---

2. *hoc ego* R. — 5. *videatur* Lag. omnes praeter 2. 36. 76., item R et Quintil. 2, 21, 5. — 6. *ornate ab eo* B aliique: *ab eo ornate* E. (In R exciderunt vv. *ut omni - - infinitumque videatur.*) — 8. *abundantes vel post actionem iam quandam* B. — 11. *ac* Pearc. ex Cod. Gonv. Recepit etiam T: *aut* BRE. — *deliberatione* B (teste Harlessio; mihi notatum non est): *deliberationibus* I. II. Vossius. — 17. *disputationibus* R. — 18. *quo* B. — 19. *quoniam* R. (ex scr. *quom* T.) — 25. *memini dici mihi* R. — 27. *socer eius qui fuerat, Q.* Codd. aliq.: *socer qui eius fuerat* Voss., *socerum eius, qui fuisse Q.* BE, *socerum qui fuisse Q.* R. Cfr. Sestianae §. 6. et Garatonium ad Caelianam C. 24. p. 512. — 30. *adolescentes et Drusi* Codd. noti, R, Aldus: *duo adolescentes, Drusi* Iunta, *adolescentes duo Drusi* E. — 31. *collocarent* B aliique: *collocarant* RE. — *tum* om. R. — 32. *tr.* (sic, om. *plebis*) *petebatur* R. — 33. *temporibus* B aliique: *temporibus illis* RE. — 35. *sermone* B et plerique R: *in sermone* E. — 37. *mali civitati* B.

tatem fuisse, ut, cum lauti accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis eaque esset in homine iucunditas et tantus in iocando lepos, ut dies inter eos curiae fuisse videretur, convivium Tusculani. 28. Postero autem die, cum illi maiores natu satis quiessent, in ambulationem ventum esse dicebat: tum Scaevolam, duobus spatiis tribusve factis, dixisse: Cur non imitamur, Crasse, Socratem illum, qui est in Phaedro Platonis? Nam me haec tua platanus admonuit, quae non minus ad opacandum hunc locum patulis est diffusa ramis quam illa, cuius umbram secutus est Socrates, quae mihi videtur non tam ipsa aquula, quae describitur, quam Platonis oratione crevisse, et quod ille durissimis pedibus fecit, ut se abiiceret in herba atque ita illa, quae philosophi divinitus ferunt esse dicta, loqueretur, id meis pedibus certe concedi est aequius. 29. Tum Crassum: Immo vero commodius etiam; pulvinosque poposcisse et omnes in iis sedibus, quae erant sub plátano, consedisse dicebat.

VIII. Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur animi omnium, solebat Cotta narrare Crassum sermonem quendam de studio dicendi intulisse. 30. Qui cum ita esset exorsus: Non sibi cohortandum Sulpicium et Cottam sed magis utrumque collaudandum videri, quod tantam iam essent facultatem adepti, ut non aequalibus suis solum anteponerentur, sed cum maioribus natu compararentur; neque vero mihi quidquam, inquit, praestabilius videtur quam posse dicendo tenere hominum coetus, mentes allicere, voluntates impellere, quo velit, unde autem velit, deducere. Haec una res in omni libero populo maximeque in pacatis tranquillisque civitatibus praecipue semper floruit semperque dominata est. 31. Quid enim est aut tam admirabile quam ex infinita multitudine hominum exsistere unum, qui id, quod omnibus natura sit datum, vel solus vel cum paucis facere possit? aut tam iucundum cognitu atque auditu quam sapientibus sententiis gravibusque verbis ornata oratio et polita? aut tam potens tamque magnificum quam populi motus, iudicum religiones, senatus gravitatem unius oratione converti? 32. Quid tam porro regium, tam liberale, tam munificum quam opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civitate? Quid autem tam necessarium quam tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis vel provocare improbos vel te ulcisci lacessitus? Age vero, ne semper forum, subsellia, Rostra curiamque meditere, quid esse potest in otio aut iucundius aut magis proprium humanitatis quam sermo facetus ac nulla in re rudis? Hoc enim uno praestamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos et quod exprimere dicendo sensa possumus. 33. Quamobrem

---

2. *loquendo* BR. — 4. *in ambulationem ventum esse dicebat* Codd. aliq. et Aldus: *et in amb. ventum esset, dicebat* BRE. — 8. *diffusa est* R. — 9. *acula* cum Codd. aliq. T. — 11. *herba* BR : *herbam* E. — *illa* om. R. — 14. *in suis* B, *in his* R. — 15. *dicebat* delevit Lambinus. — 20. *solum* om. Cod. Arntzenii (nullus apud T). — 21. *mihi vero* R. — 23. *coetus* om. B. — *implere* R. — 24. *maxime* B. — 30. *exornata* B. — *perpolita* R. — *tamque*] *atque* R. — 31. *iudicium* B — 33. *exerciture* B. — 36. *improbos*] *integros* cum aliis Codd. Erl., teste Harl. (Mihi ex B notatum non est.), *integer improbos* Müllerus. — *eorum* B. — 40. *et exprimere* R. — *in dicendo* B. — *possimus* R.

quis hoc non iure miretur summeque in eo elaborandum esse arbitretur, ut, quo uno homines maxime bestiis praestent, in hoc hominibus ipsis antecellat? Ut vero iam ad illa summa veniamus, quae vis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare aut a fera agrestique vita ad hunc humanum cultum civilemque deducere aut iam constitutis civitatibus leges, iudicia, iura describere? 34. Ac ne plura, quae sunt paene innumerabilia, consecter, comprehendam brevi: sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione et sapientia non solum ipsius dignitatem sed et privatorum plurimorum et universae rei publicae salutem maxime contineri. Quamobrem pergite, ut facitis, adolescentes; atque in id studium, in quo estis, incumbite, ut et vobis honori et amicis utilitati et rei publicae emolumento esse possitis. IX. 35. Tum Scaevola comiter, ut solebat, Cetera, inquit, assentior Crasso, ne aut de C. Laelii, soceri mei aut de huius generi aut arte aut gloria detraham; sed illa duo, Crasse, vereor, ut tibi possim concedere: unum, quod ab oratoribus civitates et initio constitutas et saepe conservatas esse dixisti, alterum, quod, remoto foro, contione, iudiciis, senatu, statuisti oratorem in omni genere sermonis et humanitatis esse perfectum. 36. Quis enim tibi hoc concesserit, aut initio genus hominum in montibus ac silvis dissipatum non prudentium consiliis compulsum potius quam disertorum oratione delenitum se oppidis moenibusque saepsisse? aut vero reliquas utilitates aut in constituendis aut in conservandis civitatibus non a sapientibus et fortibus viris sed a disertis ornateque dicentibus esse constitutas? 37. An vero tibi Romulus ille aut pastores et convenas congregasse aut Sabinorum connubia coniunxisse aut finitimorum vim repressisse eloquentia videtur, non consilio et sapientia singulari? Quid? in Numa Pompilio; quid? in Servio Tullio; quid? in ceteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituendam rem publicam, num eloquentiae vestigium apparet? Quid? exactis regibus, (tametsi ipsam exactionem mente, non lingua perfectam L. Bruti esse cernimus,) sed deinceps omnia nonne plena consiliorum, inania verborum videmus? 38. Ego vero si velim et nostrae civitatis exemplis uti et aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus quam adiumenta per homines eloquentissimos importata; sed, ut reliqua praetermittam, omnium mihi videor, exceptis, Crasse, vobis duobus, eloquentissimos audisse Ti. et C. Sempronios, quorum pater, homo prudens et gravis, haudquaquam eloquens, et saepe alias et maxime censor, saluti rei publicae fuit. Atque is non accurata quadam orationis copia sed nutu atque verbo libertinos in urbanas tribus transtulit; quod nisi fecisset, rem publicam, quam nunc vix tenemus, iam diu nullam haberemus. At vero eius filii diserti et omnibus vel naturae vel doctrinae praesidiis ad dicendum parati, cum civitatem vel paterno consilio vel avitis armis florentissimam

---

7. *paene* om. R. — 9. *et privatorum et plurimorum* BR. — 14. *generis* R. — 15. *ut*] *haud* B, *ne* R. — 16. *et ab initio* R. — 17. *senatus* B. — 18. *omni* om. B. — 20. *prudentium* om. B. — 21. *delinitum* R. — *at vero* B. — 22. *in instituendis* R. — 23. *ornateque* BR: *et ornate* E. — 24. *vero* om. R. — 25. *coniugia* B. — 26. *Quid? in* Codd. aliq.: *Quid enim? in* BRE. — 27. *Tullio* R: *Tullo* BE. — 28. *num* B ac plerique: *num quod* RE. — 38. *nuda* BR. — 39. *libertino* B. — *ni* R.

accepissent, ista praeclara gubernatrice, ut ais, civitatum, eloquentia rem publicam dissipaverunt. X. 39. Quid? leges veteres mosque maiorum; quid? auspicia, quibus et ego et tu, Crasse, cum magna rei publicae salute praesumus; quid? religiones et caerimoniae; quid? haec iura civilia, quae iam pridem in nostra familia sine ulla eloquentiae laude versantur; num aut inventa sunt aut cognita aut omnino ab oratorum genere tractata? 40. Equidem et Ser. Galbam memoria teneo divinum hominem in dicendo et M. Aemilium Porcinam et Caium ipsum Carbonem, quem tu adolescentulus perculisti, ignarum legum, haesitantem in maiorum institutis, rudem in iure civili; et haec aetas nostra praeter te, Crasse, qui tuo magis studio quam proprio munere aliquo disertorum ius a nobis civile didicisti, quod interdum pudeat, iuris ignara est.

41. Quod vero in extrema oratione quasi tuo iure sumpsisti, oratorem in omnis sermonis disputatione copiosissime versari posse, id, nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem multisque praeissem, qui aut interdicto tecum contenderent aut te ex iure manum consertum vocarent, quod in alienas possessiones tam temere irruisses. 42. Agerent enim tecum lege primum Pythagorei omnes atque Democritii ceterique sua in iure physici vindicarent, ornati homines in dicendo et graves, quibuscum tibi iusto sacramento contendere non liceret. Urgerent praeterea philosophorum greges iam ab illo fonte et capite Socrate nihil te de bonis rebus in vita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione vitae didicisse, nihil omnino quaesisse, nihil scire convincerent; et, cum universi in te impetum fecissent, tum singulae familiae litem tibi intenderent. 43. Instaret Academia, quae, quidquid dixisses, id te ipsum negare cogeret. Stoici vero nostri disputationum suarum atque interrogationum laqueis te irretitum tenerent. Peripatetici autem etiam haec ipsa, quae propria oratorum putas esse adiumenta atque ornamenta dicendi, a se peti vincerent oportere; ac non solum meliora sed etiam multo plura Aristotelem Theophrastumque de istis rebus quam omnes dicendi magistros scripsisse ostenderent. 44. Missos facio mathematicos, grammaticos, musicos, quorum artibus vestra ista dicendi vis ne minima quidem societate coniungitur. Quamobrem ista tanta tamque multa profitenda, Crasse, non

---

2. *mosque* Codd. plerique, Aldus: *moresque* BRE. — 3. *quibus ego* BR. — 9. *perpulisti* R. — 14. *quasi pro tuo* R. — 15. *versari posse* BR: *posse versari* E. — 16. *praeissem* Havn. 1. 2. alii: *praeessem* BRE. — 17. *manum* Codd. aliq.: *manu* BRE. — 19. *Pythagorae* B. — *Democritii* Codd. aliq.: *Democriti* B, *Democritici* RE. — 20. *sua in iure* (ut Gaius 4, 96: *ut nihil in iure vindicare possint)* Orellius: *sua iure* Bakius; *in suo iure* B (ex mea collatione) aliique Codd., etiam Cod. Norfolc., *suo iure* Codd. duo Lambini, *iure suo* cum mg. Palat. quinti T, *in genere suo* R, *in suo genere* E. (in quibus omnibus deest obiectum prorsus necessarium, ut est de Off. 1, 1, 4: *videor id meo iure vindicare.)* — *vindicarentque* R. — *ornati homines* om. B, *homines* om. R. — *et* om. B. — 23. *te* om. R. — 27. *te ipsum necaret* (sic) B, *te ipsum scire negaret* Aldus, C. Stephanus, Lamb. — 29. *etiam* om. R. — 30. *putas esse* cum libris plerisque R: *putares esse* Ernestius, *putasses* cum paucis C. Stephanus. — *a* Lg. omnes, BR: *ab* E. — *dicerent* R. — 32. *Theophrastum* R. — *istis* B aliique: *his* RE. — 34. *coniungitur* Codd. aliq., R: *contingitur* BE, quod sic usurpatum Latinitati adversatur.

censeo. Satis id est magnum, quod potes praestare, ut in iudiciis ea causa, quamcunque tu dicis, melior et probabilior esse videatur; ut in contionibus et in sententiis dicendis ad persuadendum tua plurimum valeat oratio; denique ut prudentibus diserte, stultis etiam vere videare dicere. Hoc amplius si quid poteris, non id mihi videbitur orator, sed Crassus sua quadam propria, non communi oratorum facultate posse.

XI. 45. Tum ille, Non sum, inquit, nescius, Scaevola, ista inter Graecos dici et disceptari solere. Audivi enim summos homines, cum quaestor ex Macedonia venissem Athenas, florente Academia, ut temporibus illis ferebatur, cum eam Charmadas et Clitomachus et Aeschines obtinebant. Erat etiam Metrodorus, qui cum illis una ipsum illum Carneadem diligentius audierat, hominem omnium in dicendo, ut ferebatur, acerrimum et copiosissimum; vigebatque auditor Panaetii illius tui Mnesarchus et Peripatetici Critolai Diodorus; 46. multi erant praeterea clari in philosophia et nobiles, a quibus omnibus una paene voce repelli oratorem a gubernaculis civitatum, excludi ab omni doctrina rerumque maiorum scientia ac tantum in iudicia et contiunculas tamquam in aliquod pistrinum detrudi et compingi videbam. 47. Sed ego neque illis assentiebar neque harum disputationum inventori et principi longe omnium in dicendo gravissimo et eloquentissimo, Platoni, cuius tum Athenis cum Charmada diligentius legi Gorgiam; quo in libro in hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi in oratoribus irridendis ipse esse orator summus videbatur. Verbi enim controversia iam diu torquet homines Graeculos contentionis cupidiores quam veritatis. 48. Nam si quis hunc statuit esse oratorem, qui tantummodo in iure et in iudiciis possit aut apud populum aut in senatu copiose loqui, tamen huic ipsi multa tribuat et concedat necesse est. Neque enim sine multa pertractatione omnium rerum publicarum neque sine legum, moris, iuris scientia neque natura hominum incognita ac moribus in his ipsis rebus satis callide versari et perite potest. Qui autem haec cognoverit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? Sin oratoris nihil vis esse nisi composite, ornate, copiose loqui, quaero, id ipsum qui possit assequi sine ea scientia, quam ei non conceditis? Dicendi enim virtus, nisi ei, qui dicet, ea, de quibus dicet, percepta sint, exstare non potest. 49. Quamobrem, si ornate locutus est, sicut et fertur et mihi videtur, physicus ille Democritus, materies illa fuit

---

1. *potest praestareque* B. — 3. *et in sententiis* B aliique: *et sententiis* Lg. omnes, RE. — 4. *videare dicere* BR: *dicere videaris* E. — 5. *poterit* B. — 10. *cum* B aliique: *quod* RE. — *Carnedeas* R. — 11. *una etiam ipsum* R. — 12. *Carneadem* cum libris R: *Charmadam* E. — *hominum* Ellendtii operae. — *ferebatur* R, Codd. plerique: *ferebat* B, *ferebant* E. — 13. *vigebatque* B aliique: *vigebat* RE. — 14. *Critolaus et Diodorus* R. — 15. *clari* B aliique: *praeclari* RE. — 20. *et eloquentissimo* auctore Matthiae seclusit T. (*et elegantissimo* mavolt Bakius.) — 21. *Carneade* R. — *in hoc*] *hoc* cum Lg. Codd. decem T. — 22. *in* ante *oratoribus* om. B. — 23. *iam*] *tam* R. — 24. *homines Graeculos* Codd. aliq. R: *Graeculos homines* BE. — 25. *et* Codd. aliq.: *aut* BRE. — 28. *moris* Codd. al.: *morum* RE. (De B ex mea collatione non liquet.) — 33. *loqui* Codd. al.: *eloqui* (B?) RE. — 34. *conceditis* Codd. al.: *concedis* (B)RE. — 35. *ei*] *et* B. — *dicet, ea* Codd. al.: *dicet et ea* BR, *dicit, ea* E. — *dicet* Codd. al. etiam B, R: *dicit* E. — 36. *sicut et fertur* B aliique: *sicut et ferunt* R, *sicut fertur* E.

physici, de qua dixit; ornatus vero ipse verborum oratoris putandus est. Et, si Plato de rebus a civilibus controversiis remotissimis divinitus est locutus, quod ego concedo; si item Aristoteles, si Theophrastus, si Carneades in rebus iis, de quibus disputaverunt, eloquentes et in dicendo suaves atque ornati fuerunt: sint hae res, de quibus disputant, in aliis quibusdam studiis; oratio quidem ipsa propria est huius unius rationis, de qua loquimur et quaerimus. 50. Etenim videmus iisdem de rebus ieiune quosdam et exiliter, ut eum, quem acutissimum ferunt, Chrysippum, disputavisse neque ob eam rem philosophiae non satisfecisse, quod non habuerit hanc dicendi ex arte aliena facultatem. XII. Quid ergo interest? aut qui discernes eorum, quos nominavi, in dicendo ubertatem et copiam ab eorum exilitate, qui hac dicendi varietate et elegantia non utuntur? Unum erit profecto, quod ii, qui bene dicunt, afferent proprium, compositam orationem et ornatam et artificio quodam et expolitione distinctam. Haec autem oratio, si res non subest ab oratore percepta et cognita, aut nulla sit necesse est aut omnium irrisione ludatur. 51. Quid est enim tam furiosum quam verborum vel optimorum atque ornatissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia nec scientia? Quidquid erit igitur quacunque ex arte, quocunque de genere, id orator, si tamquam clientis causam didicerit, dicet melius et ornatius quam ipse ille eius rei inventor atque artifex. 52. Nam si quis erit, qui hoc dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias atque causas et certarum rerum forensibus cancellis circumscriptam scientiam, fatebor equidem in his magis assidue versari hanc nostram dictionem; sed tamen in his ipsis rebus permulta sunt, quae isti magistri, qui rhetorici vocantur, nec tradunt nec tenent. 53. Quis enim nescit maximam vim exsistere oratoris in hominum mentibus vel ad iram aut ad odium aut ad dolorem incitandis vel ab hisce iisdem permotionibus ad lenitatem misericordiamque revocandis? quae, nisi qui naturas hominum vimque omnem humanitatis causasque eas, quibus mentes aut incitantur aut reflectuntur, penitus perspexerit, dicendo, quod volet, perficere non poterit. 54. Atque totus hic locus philosophorum proprius videtur; neque orator me auctore unquam repugnabit: sed, cum illis cognitionem rerum concesserit, quod in ea solum illi voluerint elaborare, tractationem orationis, quae sine illa scientia nulla est, sibi assumet; hoc enim est proprium oratoris, quod saepe iam

1. *physicae* B, *philosophiae* R. — *oratorum* BR. — 3. *isdem* B, *idem* R. — 10. *hanc dicendi ex arte aliena* Codd. al.: *in hac dicendi arte aliena* B, *ex arte aliena hanc dicendi* R, *hanc dicendi in arte aliena* E. — 11. *in dicendo ubertatem* B aliique, R: *ubertatem in dicendo* E. — 12. *dicendi* om. Steph. Lamb. prob. Beiero. — 14. *afferent* Schützius et T: *afferunt* libri plerique, (om. R.), *afferant* Lag. 81. Havn. 1. 2. Ernestius. — *propriam* BR. — 15. *expositione* B. — *distinctam habent: haec* R. — 20. *orator id si* B, *orator si id* R. — 21. *ipse ille* cum plerisque Codd. BR: *ille ipse* E et Ellendtii operae. — 23. *et quasi certarum* R. — 25. *iis* R. — *multa* R. — *ipsi* BR. — 27. *maxime* B. — 28. *vel ad odium* R. — *aut ad dolorem* Codd. al.: *aut dolorem* BRE. — 29. *quae* cum libris R: *quare* Passeratio auctore E, *quod* Rhode. — 32. *Atque* Codd. al. R: *Atqui* E. — 33. *videtur*] *putatur* Havn. 1. 2. aliique. Utrumque fortasse ex falso est supplemento; cum scripsisset Cicero *propriust*, excidit *est*. Hinc verbum dupliciter est suppletum. Or. — 34. *cum*] *quam* (id est, *quom*) B. — 35. *orationis sine ulla scientia nullam sibi* B. — 36. *enim* om. B.

dixi, oratio gravis et ornata et hominum sensibus ac mentibus accommodata. XIII. 55. Quibus de rebus Aristotelem et Theophrastum scripsisse fateor. Sed vide, ne hoc, Scaevola, totum sit a me. Nam ego, quae sunt oratori cum illis communia, non mutuor ab illis: isti, quae de his rebus disputant, oratorum esse concedunt. Itaque ceteros libros artis suae nomine, hos rhetoricos et inscribunt et appellant. 56. Etenim cum illi in dicendo inciderint loci (quod persaepe evenit), ut de diis immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de communi civium, de hominum, de gentium iure, de aequitate, de temperantia, de magnitudine animi, de omni virtutis genere sit dicendum, clamabunt, credo, omnia gymnasia atque omnes philosophorum scholae sua esse haec omnia propria, nihil omnino ad oratorem pertinere. 57. Quibus ego, ut de his rebus in angulis consumendi otii causa disserant, cum concessero, illud tamen oratori tribuam et dabo, ut eadem, de quibus illi tenui quodam exsanguique sermone disputant, hic cum omni gravitate et iucunditate explicet. Haec ego cum ipsis philosophis tum Athenis disserebam. Cogebat enim me M. Marcellus hic noster, qui nunc aedilis curulis est et profecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro sermoni interesset; ac iam tum erat adolescentulus his studiis mirifice deditus. 58. Iam vero de legibus instituendis, de bello, de pace, de sociis, de vectigalibus, de iure civium generatim in ordines aetatesque descripto, dicant vel Graeci, si volunt, Lycurgum aut Solonem (quamquam illos quidem censemus in numero eloquentium reponendos) scisse melius quam Hyperidem aut Demosthenem, perfectos iam homines in dicendo et perpolitos; vel nostri decemviros, qui XII. tabulas perscripserunt, quos necesse est fuisse prudentes, anteponant in hoc genere et Ser. Galbae et socero tuo C. Laelio, quos constat dicendi gloria praestitisse. Nec enim negabo esse quasdam artes proprias eorum, qui in his cognoscendis atque tractandis studium suum omne posuerunt; sed oratorem plenum atque perfectum esse eum, qui de omnibus rebus possit copiose varieque dicere. XIV. Etenim saepe in iis causis, quas omnes proprias esse oratorum confitentur, est aliquid, quod non ex usu forensi, quem solum oratoribus conceditis, sed ex obscuriore aliqua scientia sit promendum atque sumendum. 60. Quaero enim, num possit aut contra imperatorem aut pro imperatore dici sine rei militaris usu aut saepe etiam sine regionum terrestrium aut maritimarum scientia; num apud populum de legibus iubendis aut vetandis; num in senatu de omni rei publicae genere dici sine summa rerum civilium cognitione et prudentia; num admoveri

---

1. *dixeram* BR. — *scilicet oratio* R. — 4. *isti qui* BR. — 5. *oratorum*] *horum* B. — 6. *artis suae* Codd. al., R: *artis isti suae* E. — 6. *illis* B. — 8. *civium, hominum, gentium* Cod. Victor. — 10. *credunt* B. — 11. *esse haec* Codd. al (etiam Voss.): *haec esse* RE. — 12. *rebus in* B aliique, R: *rebus omnibus in* E. — 14. *ut ea* B. — *exiguoque* B, *et exiguo* R. — 15. *iucunditate et gravitate* B. — 16. *tum* om. B. 18. *ac etiam* R. — 20. *tuendis* cum B et aliis Codd. T. (Ut nos, RE.) — *de pace, sociis, vectigalibus* B. — 21. *civium* cum Codd. plerisque Aldus: *civili* RE. — *dicunt vel ut Graeci volunt* B. — 22. *aut*] *et* B. — 24. *nostri* Manutius: *nostros* libri omnes et RE. — 26. *in* cum Codd. aliq. om T. (Ut nos, BRE.) — 27. *Nec* Codd aliq.: *Nunquam* BRE. — 28. *partes* B. — *qui his* B. — 29. *deposuerunt* B, *disposuerunt* R. — 30. *eum* Cod. Leid BR: *eum dicam* E. — *copiose varieque* B aliique. R: *varie copioseque* E. — 32. *non est ex* R. — *assumendum* cum Havn. 1. aliisque Lamb., Schützius. — 35. *usu* om. B. — 36. *sententia* B. — 37. *dici* seclusit Ernestius.

possit oratio ad sensus animorum atque motus vel inflammandos vel etiam exstinguendos (quod unum in oratore dominatur) sine diligentissima pervestigatione earum omnium rationum, quae de naturis humani generis ac moribus a philosophis explicantur. 61. Atque haud scio, an minus hoc vobis sim probaturus; equidem non dubitabo, quod sentio, dicere: physica ista ipsa et mathematica et quae paullo ante ceterarum artium propria posuisti, scientiae sunt eorum, qui illa profitentur; illustrare autem oratione si quis istas ipsas artes velit, ad oratoris ei confugiendum est facultatem. 62. Neque enim, si Philonem illum architectum, qui Atheniensibus armamentarium fecit, constat perdiserte populo rationem operis sui reddidisse, existimandum est, architecti potius artificio disertum quam oratoris fuisse. Nec, si huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de navalium opere dicendum, non, cum ab illo causam didicisset, ipse ornate de alieno artificio copioseque dixisset. Neque vero Asclepiades, is quo nos medico amicoque usi sumus, cum eloquentia vincebat ceteros medicos, in eo ipso, quod ornate dicebat, medicinae facultate utebatur, non eloquentiae. 63. Atque illud est probabilius, neque tamen verum, quod Socrates dicere solebat, omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquentes; illud verius, neque quemquam in eo disertum esse posse, quod nesciat, neque, si optime sciat ignarusque sit faciundae ac poliendae orationis, diserte id ipsum, de quo sciat, posse dicere. XV. 64. Quamobrem, si quis universam et propriam oratoris vim definire complectique vult, is orator erit mea sententia hoc tam gravi dignus nomine, qui, quaecunque res inciderit, quae sit dictione explicanda, prudenter et composite et ornate et memoriter dicet cum quadam actionis etiam dignitate. 65. Sin cuipiam nimis infinitum videtur, quod ita proposui, q u a c u n q u e d e r e, licet hinc, quantum cuique videbitur, circumcidat atque amputet, tamen illud tenebo, si, quae ceteris in artibus aut studiis sita sunt, orator ignoret tantumque ea teneat, quae sint in disceptationibus atque in usu forensi, tamen his de rebus ipsis si sit ei dicendum, cum cognoverit ab iis, qui tenent, quae sint in quaque re, multo oratorem melius quam ipsos illos, quorum eae sint artes, esse dicturum. 66. Ita si de re militari dicendum huic erit Sulpicio, quaeret a C. Mario affini nostro et, cum acceperit, ita pronuntiabit, ut ipsi C. Mario paene hic melius quam ipse illa scire videatur; sin de iure civili, tecum communicabit teque hominem prudentissimum et peritissimum in iis ipsis rebus, quas abs te didicerit, dicendi arte superabit; 67. sin quae res inciderit, in qua de natura, de vitiis

5. *vobis hoc* BR. — *dubito* Codd. al. R. — 6. *ista ipsa quae paullo ante et mathematica et ceterarum* R. — 7. *illustrari* B. — 11. *est tamquam ad architecti potius facultatem* R. — 12. *quam oratoris* om. B. — 13. *non, cum*] *nunquam* B, *num cum* R. — 15. *cum* Codd. plerique, R: *tum, cum* E. — 20. *si optime* Codd. al.: *si id optime* RE. — (*neque - - sciat* om. B.) — *ignarusque si sit* BR. — 21. *de quo sciat, posse* B aliique: *de quo sciat, non posse* R, *posse, de quo sciat* E. (Vv. *de quo sciat* immerito suspecta erant Heusingero) — 24. *quacunque de re* B. — 25. *dicet* B aliique, R: *dicat* E. — 26. *actionis etiam* B aliique, R: *etiam actionis* E. — 27. *proposui* Codd. al., R: *posui* E. Cfr. Wyttenb. Eclog. hist. p. 448. — 29. *aut*] *atque* B. — 30. *sunt* Gu. 1., ut volebat Huldricus. — *atque*] *aut* R. — *tamen si his* R. (omisso *si* ante v. *sit.*) — 32. *unaquaque* R. — *multa* B. — 33. *sint* B aliique: *sunt* RE. — 35. *C.* om. Lambinus. — *ille* R. — 36. *tecum seram vocavit* Nonius p. 189. M. — *teque*] *te* Nonius, BR. — 37. *his* R. — 38. *quae*] *qua* Lambinus, *aliqua* B.

hominum, de cupiditatibus, de modo, de continentia, de dolore, de morte dicendum sit, forsitan, si ei sit visum, (etsi haec quidem nosse debet orator) cum Sex. Pompeio, erudito homine in philosophia, communicarit, hoc profecto efficiet, ut quamcunque rem a quoquo cognorit de ea multo dicat ornatius quam ille ipse, unde cognorit. 68. Sed si me audiet, quoniam philosophia in tres partes est tributa, in naturae obscuritatem, in disserendi subtilitatem, in vitam atque mores, duo illa relinquamus atque largiamur inertiae nostrae; tertium vero, quod semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse possit, relinquemus. 69. Quare hic locus de vita et moribus totus est oratori perdiscendus; cetera si non didicerit, tamen poterit, si quando opus erit, ornare dicendo, si modo ad eum erunt delata et ei tradita. XVI. Etenim si constat inter doctos, hominem ignarum astrologiae ornatissimis atque optimis versibus Aratum de caelo stellisque dixisse; si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimum, Nicandrum Colophonium, poëtica quadam facultate, non rustica, scripsisse praeclare: quid est, cur non orator de rebus iis eloquentissime dicat, quas ad certam causam tempusque cognorit? 70. Est enim finitimus oratori poëta, numeris adstrictior paullo, verborum autem licentia liberior, multis vero ornandi generibus socius ac paene par; in hoc quidem certe prope idem, nullis ut terminis circumscribat aut definiat ius suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate et copia vagari, qua velit. 71. Nam illud quare, Scaevola, negasti te fuisse laturum, nisi in meo regno esses, quod in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim oratorem perfectum esse debere? Nunquam mehercule hoc dicerem, si eum, quem fingo, me ipsum esse arbitrarer. 72. Sed, ut solebat C. Lucilius saepe dicere, homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus, quam volebat, familiaris, sed tamen et doctus et perurbanus: sic sentio neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus iis artibus, quae sunt libero dignae, perpolitus; quibus ipsis si in dicendo non utimur, tamen apparet atque exstat, utrum simus earum rudes, an didicerimus. 73. Ut, qui pila ludunt, non utuntur in ipsa lusione artificio proprio palaestrae, sed indicat ipse motus, didicerintne palaestram, an nesciant; et qui aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen, utrum sciant pingere, an nesciant, non obscurum est: sic in orationibus hisce ipsis iudiciorum, contionum, senatus, etiamsi

---

1. *modo*] *domo* B. — 3. Habent *communicarit* BR. (non: *communicabit* Aldus - - Gruterus.) — 4. *quamque* R. — *quoquo* Codd. al. R: *quoque* BE. — 5. *ea re multo* R. — *unde*] *a quo ante* R. — 6. *audiet* B aliique: *audierit* RE. — *distributa* R. — 8. *atque*] *idque* Havn. 1. 2. Gu. 1. 2. Aldus usque ad Gruterum. — 12. *opus erit*] *volet*, mira interpolatione Aldus 1521. (Nullo in Codice repperit Ellendt, neque sic BR, Ascensius 1511.) — *ad eum erunt* Codd. plerique, R: *erunt ad eum* E. — *et ei tradita* Lg. omnes praeter duos: *et tradita* BRE. — 13. *homines* B. — 14. V. *Aratum* non post v. *astrologiae*, ut E, sed post v. *versibus* ponunt Vict. Gu. 1. 2., itemque R., Ascensius, Aldus, Lambinus, Gruterus. E Lagomarsinianis et ex B nihil nec pro Ernestiana collocatione neque contra eandem affertur. Nimirum mera est Ernestii coniectura; unde suum in locum, qui nihil omnino habet offensionis, transposui. Or. — 19. *uberior liberior* (sic) B. — 22. *Nam* Codd. al.: *Namque* BRE, *Nam quod, Scaevola - - -: nunquam mehercule* Tosanus et Madvigius. — 27. *saepe*] *de poëtis* malebat Ernestius. — 28. *volebam* Ernestio auctore Schützius prob. Bakio. — 29. *hominem neminem* C. Stephanus, Lambinus. — 30. *libero homine* Codd. al., Aldus. — 33. *ipse motus indicat* R.

proprie ceterae non adhibeantur artes, tamen facile declaratur, utrum is, qui dicat, tantummodo in hoc declamatorio sit opere iactatus, an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.

XVII. 74. Tum ridens Scaevola: Non luctabor tecum, inquit, Crasse, amplius. Id enim ipsum, quod contra me locutus es, artificio quodam es consecutus, ut et mihi, quae ego vellem, non esse oratoris concederes et ea ipsa nescio quomodo rursus detorqueres atque oratori propria traderes. 75. Quae, cum ego praetor Rhodum venissem et cum illo summo doctore istius disciplinae Apollonio ea, quae a Panaetio acceperam, contulissem, irrisit ille quidem, ut solebat, philosophiam atque contempsit multaque non tam graviter dixit quam facete; tua autem fuit oratio eiusmodi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres, sed ut omnes comites ac ministratrices oratoris esse diceres. 76. Quas ego, si quis sit unus complexus omnes idemque si ad eas facultatem istam ornatissimae orationis adiunxerit, non possum dicere eum non egregium quendam hominem atque admirandum fore; sed is, si qui esset aut si etiam unquam fuisset aut vero si esse posset, tu esses unus profecto, qui et meo iudicio et omnium vix ullam ceteris oratoribus (pace horum dixerim) laudem reliquisti. 77. Verum si tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus civilibusque versetur, quin scias, neque eam tamen scientiam, quam adiungis oratori, complexus es, videamus, ne plus ei tribuas, quam res et veritas ipsa concedat.

78. Hic Crassus, Memento, inquit, me non de mea sed de oratoris facultate dixisse. Quid enim nos aut didicimus aut scire potuimus? qui ante ad agendum quam ad cognoscendum venimus; quos in foro, quos in ambitione, quos in re publica, quos in amicorum negotiis res ipsa ante confecit, quam possemus aliquid de rebus tantis suspicari. 79. Quodsi tibi tantum in nobis videtur esse, quibus etiamsi ingenium, ut tu putas, non maxime defuit, doctrina certe et otium et hercule etiam studium illud discendi acerrimum defuit: quid censes, si ad alicuius ingenium vel maius illa, quae ego non attigi, accesserint, qualem illum et quantum oratorem futurum?

XVIII. 80. Tum Antonius, Probas mihi, inquit, ista, Crasse, quae dicis; nec dubito, quin multo locupletior in dicendo futurus sit, si quis omnium rerum atque artium rationem naturamque comprehenderit. 81. Sed primum id difficile est factu, praesertim in hac nostra vita nostrisque occupationibus; deinde illud etiam verendum est, ne abstrahamur ab hac exercitatione et consuetudine dicendi populari et forensi. Aliud enim mihi quoddam genus orationis esse videtur eorum hominum, de

---

1. *propriae* Aldus. — *adhibeantur* cum Codd. plerisque R: *adhibentur* cum Lag. 69. et Aldo E. — 4. *tecum, inquit* B aliique: *inquit, tecum* RE. — 6. *et* ante *mihi* om. B. — *velim* B. — 8. *Quae* Voss. B: *Haec* RE. — *pruetor R.* (sic) *Rhodum* B. — 9. *illo summo* B aliique: *summo illo* RE. — 11. *multa, quae* B. — 13. *ministratrices* cum Nonio p. 112. Merc. T: *ministras* cum Codd. plerique RE, *ministros* B. — 14. *facultates* R, Aldus. — 16. *mirandum* R. — *is* om. R. — *quis* B aliique, R, T. — 20. *versatur* B. — 21. *vide* Schützius, prob. Ellendtio. (Librorum lectio multo est urbanior.) — 22. *tribuamus* B. — 30. *dicendi* R. (*discendi* est in Lagg. XVIII. Havn. 1. 2. aliisque; videtur esse etiam in B.) — *ad* om. B. — 32. *oratorem et quantum* R. — 36. *factu est* R, Lambinus. — 37. *extrahamur ex* R. — 39. *orationis genus* B aliique: *genus orationis* RE.

quibus paullo ante dixisti, quamvis illi ornate et graviter aut de natura rerum aut de humanis rebus loquantur. Nitidum quoddam genus est verborum et laetum, sed palaestrae magis et olei quam huius civilis turbae ac fori. 82. Namque egomet, qui sero ac leviter Graecas litteras attigissem, tamen cum pro consule in Ciliciam proficiscens venissem Athenas, complures tum ibi dies sum propter navigandi difficultatem commoratus: sed, cum quotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati, cumque hoc nescio quomodo apud eos increbuisset, me in causis maioribus sicuti te solere versari, pro se quisque quae poterat de officio et ratione oratoris disputabat. 83. Horum alii, sicuti iste ipse Mnesarchus, hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat nisi quosdam operarios lingua celeri et exercitata; oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem; atque ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse virtutem et, qui unam virtutem haberet, omnes habere easque esse inter se aequales et pares; ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnes habere atque esse sapientem. Sed haec erat spinosa quaedam et exilis oratio longeque a nostris sensibus abhorrebat. 84. Charmadas vero multo uberius eisdem de rebus loquebatur; non quo aperiret sententiam suam; hic enim mos erat patrius Academiae adversari semper omnibus in disputando; sed cum maxime tamen hoc significabat, eos, qui rhetores nominarentur et qui dicendi praecepta traderent, nihil plane tenere neque posse quemquam facultatem assequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didicisset. XIX. 85. Disputabant contra diserti homines Athenienses et in re publica causisque versati, in quis erat etiam is, qui nuper Romae fuit, Menedemus, hospes meus; qui cum diceret esse quandam prudentiam, quae versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum et regendarum rerum publicarum, excitabatur homo promptus [ab homine] abundanti doctrina et quadam incredibili varietate rerum atque copia. Omnes enim partes illius ipsius prudentiae petendas esse a philosophia docebat neque ea, quae statuerentur in re publica de diis immortalibus, de disciplina iuventutis, de iustitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium ceteraque, sine quibus civitates aut esse aut bene moratae esse non possent, usquam in eorum inveniri libellis. 86. Quodsi tantam vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur, quaerebat, cur

---

3. *sed*] *et* Cod. Voss. prob. Bakio. — *olei*] *otii* cum Havn. 1. 2. aliisque Schützius. — 5. *proconsul* BR. — *venissem Athenas* B aliique: *Athenas venissem* RE. — 8. *cum* Voss. B, prob. Bakio. — *haec* R. — 9. *increbruissent* R. — 10. *quisque quae* B et ex al. Codd. vestigiis Henrichsen, prob. Madvig; item T: *quisque* (om. *quae*) B, *quae quisque* R, *ut quisque* E. — *et de ratione oratoris* B, *et de oratoris ratione* R. — 11. *sicuti* Codd. al., R: *sicut* BE. — 15. *omnis haberet* B. — 16. *easque ipsas esse* Gu. 2., Aldus. (non BRE.) — 19. *Charmadas* corr. Lg. 2.: *Carneades* BR, *Charmades* E. — *eisdem* Codd. al.: *hisdem* R, *iisdem* BE. — 21. *cum*] *tum* R. (Ut nos, BE.) — 22. *nominabantur* R. — 25. *Athenienses* seclusit Bakius et Ellendt. (Significat hoc voc. eos, utpote Athenienses, fuisse homines acutos et sagaces.) — *et* ante *in* om. R. — 26. *quibus* Codd. al., T. (Ut nos, B aliique Codd. complures, RE.) — 29. *exagitabatur* Gulielmius, *excipiebatur* Hotomanus. — Vv. *ab homine* Schützio in Ed. mai. auctore cum Ellendtio seclusimus. (*promptus et omni doctrina abundans* Bakius.) — 30. *atque* B aliique, R: *et* E. — *Omnes*] *senis* B. — 31. *docebat* B aliique: *dicebat* RE. — 35. *libris inveniri* R. — 36. *querebatur* B.

de prooemiis et de epilogis et de huiusmodi nugis (sic enim appellabat) referti essent eorum libri: de civitatibus instituendis, de scribendis legibus, de aequitate, de iustitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum moribus littera in eorum libris nulla inveniretur. 87. Ipsa vero praecepta sic illudere solebat, ut ostenderet non modo eos expertes esse illius prudentiae, quam sibi asciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam nosse. Caput enim arbitrabatur esse oratoris, ut et ipsis, apud quos ageret, talis, qualem se ipse optaret, videretur;| id fieri vitae dignitate, de qua nihil rhetorici isti doctores in praeceptis suis reliquissent: et uti ei, qui audirent, sic afficerentur animis, ut eos affici vellet orator; quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosset is, qui diceret, quot modis hominum mentes et quibus et quo genere orationis in quamque partem moverentur: haec autem esse penitus in media philosophia retrusa atque abdita; quae isti rhetores ne primoribus quidem labris attigissent. 88. Ea Menedemus exemplis magis quam argumentis conabatur refellere. Memoriter enim multa ex orationibus Demostheni praeclare scripta pronuntians docebat illum in animis vel iudicum vel populi in omnem partem dicendo permovendis non fuisse ignarum, quibus ea rebus consequeretur, quae negaret ille sine philosophia quemquam nosse posse. XX. 89. Huic [ille] respondebat non se negare Demosthenem summam prudentiam summamque vim habuisse dicendi; sed sive ille hoc ingenio potuisset sive, id quod constaret, Platonis studiosus audiendi fuisset, non, quid ille potuisset, sed quid isti docerent, esse quaerendum. 90. Saepe etiam in eam partem ferebatur oratione, ut omnino disputaret nullam artem esse dicendi; idque cum argumentis docuerat, quod ita nati essemus, ut et blandiri et suppliciter insinuare iis, a quibus esset petendum, et adversarios minaciter terrere possemus et rem gestam exponere et id, quod intenderemus, confirmare et id, quod contra diceretur, refellere et ad extremum deprecari aliquid et conqueri, quibus in rebus omnis oratorum versaretur facultas, et quod consuetudo exercitatioque et intelligendi prudentiam acueret et eloquendi celeritatem incitaret; tum etiam exemplorum copia nitebatur. | 91. Nam primum quasi dedita opera neminem scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum fuisse dicebat, cum repeteret usque a Corace nescio quo et Tisia, quos artis illius invento-

2. *de describendis* R. — 4. *confirmandis* R. — *littera nulla in eorum libris* B aliique, R: *littera in eorum libris nulla* E. — 6. *eos non modo* R. — *expertes esse illius* Codd. al., R: *illius expertes esse* BE. — 7. *arbitrabatur esse* B aliique, R: *esse arbitrabatur* E. — 8. *se ipse esse optaret* B, Lambinus. — 9. *fieri et vitae* R. — 10. *ei* B aliique: *eorum* RE. — 11. *animis* Codd. al.: *animi* RE. (De B non liquet.) — *velit* BR. — *idem* R. — 12. *cognosset* ex Codd. al. volebat T: *cognosceret* BRE, *cognovisset* ex Erfurt. Henrichsen (et Ellendtii operae). — *quibus* B aliique: *quibus rebus* RE. — 13. *quamcunque* ex Codd. al. T. (Ut nos, BRE.) — 14. *quae*] *quam* Walkero auctore Schützius. — 16. *refellere conabatur* R et Ellendtii operae. — 17. *Demostheni* Codd. al.: *Demosthenis* BRE. — *docebat* B aliique: *dicebat* RE. — 20. *nosse* B aliique: *scire* RE. — *Huic*] *Hic* cum Oxon. δ. Müllerus. — *ille* a B et omnibus Ellendtii Codd. omissum seclusit Orellius. (Habet R.) — 21. *negasse* B. — 25. *omnimodis* B et Ox. unus prob. Pearcio. — 26. *blandiri et suppliciter quibus* B, *blandiri suppliciter iis* (sic) R. (Uterque om. *insinuare*.) — 27. *a quibus aliquid esset* R. — 28. *minis* C. Stephanus. — 29. *et quod contra* B. — *et* ante *ad* om. B, ut Steph. ac Lamb. — 31. *et quod*] *cum et* R. — 32. *atque eloquendi* B, *et loquendi* R. — 34. *cum*] *quam* B aliique, unde Ellendt: *quom*.

res et principes fuisse constaret; eloquentissimos autem homines, qui ista nec didicissent nec omnino scire curassent, innumerabiles quosdam nominabat; in quibus etiam, sive ille irridens sive quod ita putaret atque ita audisset, me in illo numero, qui illa non didicissem et tamen, ut ipse dicebat, possem aliquid in dicendo, proferebat. Quorum ego alterum illi facile assentiebar, nihil me didicisse; in altero autem me illudi ab eo aut etiam ipsum errare arbitrabar. 92. Artem vero negabat esse ullam, nisi quae cognitis penitusque perspectis et in unum exitum spectantibus et nunquam fallentibus rebus contineretur. Haec autem omnia, quae tractarentur ab oratoribus, dubia esse et incerta; quoniam et dicerentur ab iis, qui ea omnia non plane tenerent, et audirentur ab iis, quibus non scientia esset tradenda sed exigui temporis aut falsa aut certe obscura opinio. 93. Quid multa? sic mihi tum persuadere videbatur neque artificium ullum esse dicendi neque quemquam posse, nisi qui illa, quae a doctissimis hominibus in philosophia dicerentur, cognosset, aut callide aut copiose dicere. In quibus Charmadas solebat ingenium tuum, Crasse, vehementer admirari me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in disputando esse visum. XXI. 94. Itaque ego hac eadem opinione adductus scripsi etiam illud quodam in libello, qui me imprudente et invito excidit et pervenit in manus hominum, disertos me cognosse nonnullos, eloquentem adhuc neminem; quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocres homines ex communi quadam opinione hominum dicere, eloquentem vero, qui mirabilius et magnificentius augere posset atque ornare, quae vellet, omnesque omnium rerum, quae ad dicendum pertinerent, fontes animo ac memoria contineret. Id si est difficile nobis, quod ante, quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambitione et foro, sit tamen in re positum atque natura. 95. Ego enim, quantum auguror coniectura quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, non despero fore aliquem aliquando, qui et studio acriore, quam nos sumus atque fuimus, et otio ac facultate discendi maiore ac maturiore et labore atque industria superiore, cum se ad audiendum, legendum scribendumque dederit, exsistat talis orator, qualem quaerimus, qui iure non solum disertus sed etiam eloquens dici possit; qui tamen mea sententia aut hic est iam Crassus aut, si quis pari fuerit ingenio pluraque quam hic et audierit et lectitarit et scripserit, paullum huic aliquid poterit addere.

---

1. *autem*] *tamen* R. — 2. *scisse* B. (non R.) Probavit Heusinger, recepit Schützius. — *quosdam habere nominabat* R. — 4. *illo*] *eo* R. — 5. *ego alterum illi facile* B aliique: *ego illi alterum facile* R, *illi alterum facile* (om. *ego*) E cum Gruteri, ut videtur, operis. — 9. *continetur* B. — 11. *quoniam* B aliique: *cum* RE. — *omnia ea* B. — 12. *non scientia*] *conscientia* B. — 13. *opinio immittenda* R. — *persuaderi* B. — 14. *ullum*] *illud* Voss. prob. Bakio. — 15. *ni* B. — 16. *In* om. B. (non R.) — *Charmadas* Codd. al.: *Carneades* (sine v. *dicere*) R, *dicere Charmadas* BE. — 17. *admirari* B aliique, R: *admirans* E. — 18. *audiendo*] *dicendo* R. (*te sibi facilem in dicendo et perpugnacem* Bakius.) — *propugnantem* B. — 19. *Itaque* B aliique: *Tum* R, *Tumque* cum Aldo E. — 20. *excidit*] *excitabit* B. — 21. *cognosse me* B. — 23. *opinione hominum* B aliique, R: *hominum opinione* Aldus, Gruterus 1618., *opinione* Ern. operae. — *hominum mirabiliter dicere* R. — 27. *quod* B aliique, R, C. Stephanus: *qui* cum Aldo E. — *dicendum* R. — 29. *in* om. R. — 30. *aliquando aliquem* R. — 33. *dederit* B aliique: *dediderit* E, *maiore opera dederit* (sic) R. — 35. *fuerit ingenio pari* R. — 36. *huic*] *huc* B.

96. Hoc loco Sulpicius, Insperanti mihi, inquit, et Cottae sed valde optanti utrique nostrûm cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini. Nobis enim huc venientibus iucundum satis fore videbatur, si, cum vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone vestro memoria dignum excipere possemus; ut vero penitus in eam ipsam totius huius vel studii vel artificii vel facultatis disputationem paene intimam perveniretis, vix optandum nobis videbatur. 97. Ego enim, qui ab ineunte aetate incensus essem studio utriusque vestrûm, Crassi vero etiam amore, cum ab eo nusquam discederem, verbum ex eo nunquam elicere potui de via ac ratione dicendi, cum et per memet ipsum egissem et per Drusum saepe tentassem; quo in genere tu, Antoni, (vere loquar) nunquam mihi percontanti aut quaerenti aliquid, defuisti et persaepe me, quae soleres in dicendo observare, docuisti. 98. Nunc quoniam uterque vestrûm patefecit earum ipsarum rerum aditum, quas quaerimus, et quoniam princeps Crassus eius sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc veniam, ut ea, quae sentitis de omni genere dicendi, subtiliter persequamini. Quod quidem si erit a vobis impetratum, magnam habebo, Crasse, huic palaestrae et Tusculano tuo gratiam et longe Academiae illi ac Lycio tuum hoc suburbanum gymnasium anteponam. XXII. 99. Tum ille, Immo vero, inquit, Sulpici, rogemus Antonium, qui et potest facere, quod requiris, et consuevit, ut te audio dicere. Nam me quidem fateor semper a genere hoc toto sermonis refugisse et tibi cupienti atque instanti saepissime negasse, ut tute paullo ante dixisti. Quod ego non superbia neque inhumanitate faciebam neque quo tuo studio rectissimo atque optimo non obsequi vellem, praesertim cum te unum ex omnibus ad dicendum maxime natum aptumque cognossem, sed mehercule istius disputationis insolentia atque earum rerum, quae quasi in arte traduntur, inscitia. 100. Tum Cotta: Quoniam id, quod difficillimum nobis videbatur, ut omnino de his rebus, Crasse, loquerere, assecuti sumus, de reliquo iam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quae percontati erimus, explicaris, dimiserimus. 101. De iis, credo, rebus, inquit Crassus, ut in cretionibus scribi solet, QVIBVS SCIAM POTEROQVE. Tum ille, Nam quod tu non poteris aut nescies, quis nostrûm tam impudens est, qui se scire aut posse postulet?

Iam vero ista condicione, dum mihi liceat negare posse quod non

---

1. *inquit mihi* B. — 3. *satis iucundum* B et Lamb. — 7. *paene* om. R. — *perveniretis* Codd. al., R: *veniretis* B (ex mea collatione), Vetus Stephani et cum Grutero E. — 9. *Crasse: tuo vero* R. — 10. *via ac ratione* Cod. Gonv. apud Pearcium, Lotterus, Markland ad Stat. p. 312.: *vi ac ratione* Ellendtii libri omnes et BRE, *vi ac de ratione* Aldus. — *me* BR. — 11. *temptassem* R. — 12. *percontanti* Codd. al., R: *percunctanti* BE. — 13. *quae*] *quid* R. — 14. *ipsarum rerum* Codd. al.: *earum ipsarum rerum* B, *earum rerum ipsarum* RE, *earum rerum* C. Stephanus et Lambinus. — 17. *a nobis* R. — 19. *Lycio* B aliique, R: *Lyceo* E. — *gymnasium* om. R. — 20. *Enimvero* R. — 21. *quod* B aliique: *id, quod* RE. — 22. *fateor* om. B. — *semper* om. B. — 24. *ut* om. B. — 25. *quo*] *quod* B. — 28. *in arte traduntur* B aliique: *traduntur arte* R, *traduntur in arte* E. — *inscientia* B. — 29. *id* om. B. — 30. *iis* B. — 31. *percunctati* BE. — 32. *iis* Manutius: *his* BRET. — *ut* om. R. — *condicionibus* cum libris plerisque R. Emendavit Duarenus recepitque primus Lamb. (Ex B quidem nihil contra notatum est.) — 33. *Nam* Codd. al.: *Namque* BRE.

potero et fateri nescire quod nesciam, licet, inquit Crassus, vestro arbitratu percontemini. 102. Atqui, inquit Sulpicius, hoc [primum] ex te, de quo modo Antonius exposuit, quid sentias, quaerimus: existimesne artem aliquam esse dicendi? Quid? mihi nunc vos, inquit Crassus, tamquam alicui Graeculo otioso et loquaci et fortasse docto atque erudito quaestiunculam, de qua meo arbitratu loquar, ponitis? Quando enim me ista curasse aut cogitasse arbitramini, et non semper irrisisse potius eorum hominum impudentiam, qui, cum in schola assedissent magna hominum frequentia, dicere iuberent, si quis quid quaereret? 103. Quod primum ferunt Leontinum fecisse Gorgiam, qui permagnum quiddam suscipere ac profiteri videbatur, cum se ad omnia, de quibus quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret. Postea vero vulgo hoc facere coeperunt hodieque faciunt, ut nulla sit res neque tanta neque tam improvisa neque tam nova, de qua se non omnia, quae dici possint, profiteantur esse dicturos. 104. Quodsi te, Cotta, arbitrarer aut te, Sulpici, de iis rebus audire velle, adduxissem huc Graecum aliquem, qui vos istiusmodi disputationibus delectaret; quod ne nunc quidem difficile factu est. Est enim apud M. Pisonem, adolescentem [iam] huic studio deditum, summo hominem ingenio nostrique cupidissimum Peripateticus Staseas, homo nobis sane familiaris et, ut inter homines peritos constare video, in illo suo genere omnium princeps. XXIII. 105. Quem tu mihi, inquit Mucius, Staseam, quem Peripateticum narras? Gerendus est tibi mos adolescentibus, Crasse, qui non Graeci alicuius quotidianam loquacitatem sine usu neque ex scholis cantilenam requirunt, sed ex homine omnium sapientissimo atque eloquentissimo atque ex eo, qui non in libellis sed in maximis causis et in hoc domicilio imperii et gloriae sit consilio linguaque princeps, cuius vestigia persequi cupiunt, eius sententiam sciscitantur. 106. Equidem te cum in dicendo semper putavi deum, tum vero tibi nunquam eloquentiae maiorem tribui laudem quam humanitatis; qua nunc te uti vel maxime decet neque defugere eam disputationem, ad quam te duo excellentes ingeniis adolescentes cupiunt accedere.

107. Ego vero, inquit, istis obsequi studeo neque gravabor breviter meo more, quid quaque de re sentiam, dicere. Ac primum illud (quoniam auctoritatem tuam negligere, Scaevola, fas mihi [esse] non

---

2. *Atqui* B aliique, R: *Atque* E. — *primum* om. Lg. XX. bonique omnes, item BR. Nos seclusimus. — 3. *ex te, de quo*] *extende quo* B, *ostendi quod* R. — 4. *vos nunc* BR. — 5. *aliquoi* ex Codd. T. (In horum librorum ἀρχετύπῳ dominatam esse scripturam antiquam, vere Tullianam, passim indicia supersunt; quam scripturam vel constanter restituere vel prorsus negligere debet Criticus, ut nos coacti sumus.) — 6. *imponitis* R. — 8. *imprudentiam* B. — *qui cum*] *quid quod* B (e scriptura *quom*, quam h. l. et aliquoties ascivit Ellendt.) — 9 *magna* Codd. al.: *ex magna* BE, *et magna* R. — *iuberent*] *auderent* R. — 15. *possint* Codd. al.: *possent* B, *possunt* RE. — 17. *nos* BR. — 19. *iam* cum B aliisque bonis Codd. apud Ellendt om. C. Stephanus et Lambinus. Nos seclusimus. — *hominem* om. quattuor Ellendtii Codd. et R, *homo* B. — 20. *cupidissimus* BR. — *homo eruditus nobis* R. — 22. *mihi, inquit* Codd. al.: *inquit, mihi* BRE. — 23. *tibi* om. R. — 24. *alicuius* om. B. — 28. *persequi qui* B, *qui persequi* R. — 29. *deum*] *dominum* R. — 30. *te* om. R. — 31. *decet neque*] *denique* B. — 32. *excellentes ingeniis* B aliique: *excellentis ingenii* RE. (*duo adolescentes excellentes* (sic) *ingenii* B.) — 33. *nec* R. — 35. *non puto esse* B, *non esse puto* Codd. al. Nos v. *esse* a C. Stephano omissum seclusimus.

puto) respondeo, mihi dicendi aut nullam artem aut pertenuem videri sed omnem esse contentionem inter homines doctos in verbi controversia positam. 108. Nam si ars ita definitur, ut paullo ante exposuit Antonius, ex rebus penitus perspectis planeque cognitis atque ab opinionis arbitrio seiunctis scientiaque comprehensis, non mihi videtur ars oratoris esse ulla. Sunt enim varia et ad vulgarem popularemque sensum accommodata omnia genera huius forensis nostrae dictionis. 109. Sin autem ea, quae observantur in usu ac tractatione dicendi, haec ab hominibus callidis ac peritis animadversa ac notata, verbis definita, generibus illustrata, partibus distributa sunt, (id quod video potuisse fieri): non intelligo, quamobrem non, si minus illa subtili definitione, at hac vulgari opinione, ars esse videatur. Sed sive est ars sive artis quaedam similitudo, non est ea quidem negligenda; verum intelligendum est alia quaedam ad consequendam eloquentiam esse maiora. XXIV. 110. Tum Antonius vehementer se assentiri Crasso dixit, quod neque ita amplecteretur artem, ut ii solerent, qui omnem vim dicendi in arte ponerent, neque rursus eam totam, sicut plerique philosophi facerent, repudiaret. Sed existimo, inquit, gratum te his, Crasse, facturum, si ista exposueris, quae putas ad dicendum plus quam ipsam artem posse prodesse.

111. Dicam equidem, quoniam institui, petamque a vobis, inquit, ne has meas ineptias efferatis; quamquam moderabor ipse, ne ut quidam magister atque artifex sed quasi unus ex togatorum numero atque ex forensi usu homo mediocris neque omnino rudis videar non ipse aliquid a me promisisse sed fortuito in sermonem vestrum incidisse. 112. Equidem, cum peterem magistratum, solebam in prensando dimittere a me Scaevolam, cum ita ei dicerem, me velle esse ineptum, id erat, petere blandius; quod nisi inepte fieret, bene non posset fieri: hunc autem esse hominem unum ex omnibus, quo praesente ego ineptum me esse minime vellem; quem quidem nunc mearum ineptiarum testem et spectatorem fortuna constituit. Nam quid est ineptius, quam de dicendo dicere, cum ipsum dicere nunquam sit non ineptum, nisi cum est necessarium? Perge vero, Crasse, inquit Mucius. 113. Istam enim culpam, quam vereris, ego praestabo.

XXV. Sic ergo, inquit Crassus, sentio, naturam primum atque ingenium ad dicendum vim afferre maximam; neque vero istis, de qui-

1. *responde* B. — 2. *verbis* B. — 3. *ita*] *ista* B, om. R. — *deposuit* B. — 8. *observantur* Codd. al.: *observata sunt* BRE. — *tractatione* B aliique: *ratione* RE. — 9. *omnibus* R. — *definita* B aliique: *designata* RE. — 10. *id* om. R. — *video potuisse fieri* Codd. al.: *fieri potuisse video* BRE. — 13. *ea quidem* Codd. al., R: *quidem ea* E. (Vv. *quidem - - alia* om. B.) — 15. *assentiri* Codd. al., R: *assentire* BE. — 16. *hi* R. — 17. *rursus* Codd. al.: *rursum* BRE. — *philosophorum* R. — 18. *his esse facturum* R, *his esse, Crasse, facturum* cum Aldo Schützius. — 19. *ista*] *ita* R. — 22 *ne*] *nec* R. — 23. *ex* B aliique: *e* RE. — *oratorum* B. — 25. *a me aliquid* B. — *promisisse* B aliique, R: *promsisse* E. — 26. *cum*] *quo (quom,* ut edidit T:) B, *dum* R. — *prehensando* R. — 27. *ita ei* Codd. al., etiam Voss.: *ei ita* BRE. — 29. *hunc autem semper iudicavi hominem unum* e Codd. interpolatis Schützius. Ex B nihil notatum est. — *hominem unum* Codd. al.: *unum hominem* (B?) Voss. RE. — *ineptum me esse* Codd. al.: *me ineptum esse* B, *ineptus esse* RE. — 33. *inquit, Crasse* B. — 35. *ergo, inquit Crassus, sentio* Codd. al.: *igitur, inquit Crassus, sentio* BE, *inquit igitur Crassus sentio* R.

bus paullo ante dixit Antonius, scriptoribus artis rationem dicendi et viam sed naturam defuisse. Nam et animi atque ingenii celeres quidam motus esse debent, qui et ad excogitandum acuti et ad explicandum ornandumque sint uberes et ad memoriam firmi atque diuturni; 114. et si quis est, qui haec putet arte accipi posse (quod falsum est; praeclare enim res se habet, si haec accendi aut commoveri arte possunt; inseri quidem et donari ab arte non possunt; omnia sunt enim illa dona naturae): quid de illis dicet, quae certe cum ipso homine nascuntur: linguae solutio, vocis sonus, latera, vires, conformatio quaedam et figura totius oris et corporis? 115. Neque haec ita dico, ut ars aliquos limare non possit; (neque enim ignoro et, quae bona sint, fieri meliora posse doctrina et, quae non optima, aliquo modo acui tamen et corrigi posse:) sed sunt quidam aut ita lingua haesitantes aut ita voce absoni aut ita vultu motuque corporis vasti atque agrestes, ut etiamsi ingeniis atque arte valeant, tamen in oratorum numerum venire non possint. Sunt autem quidam ita in eisdem rebus habiles, ita naturae muneribus ornati, ut non nati sed ab aliquo deo ficti esse videantur. 116. Magnum quoddam est onus atque munus suscipere atque profiteri se esse, omnibus silentibus, unum maximis de rebus magno in conventu hominum audiendum. Adest enim fere nemo, quin acutius atque acrius vitia in dicente quam recta videat. Ita quidquid est, in quo offenditur, id etiam illa, quae laudanda sunt, obruit. 117. Neque haec in eam sententiam disputo, ut homines adolescentes, si quid naturale forte non habeant, omnino a dicendi studio deterream. Quis enim non videt C. Caelio, aequali meo, magno honori fuisse, homini novo, illam ipsam, quamcunque assequi potuerit, in dicendo mediocritatem? Quis vestrum aequalem, Q. Varium, vastum hominem atque foedum, non intelligit illa ipsa facultate, quamcunque habet, magnam esse in civitate gratiam consecutum? XXVI. 118. Sed quia de oratore quaerimus, fingendus est nobis oratione nostra detractis omnibus vitiis orator atque omni laude cumulatus. Neque enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si haec turba et barbaria forensis dat locum vel vitiosissimis oratoribus, idcirco nos hoc, quod quaerimus, omittemus. Itaque in iis artibus, in quibus non utilitas quaeritur necessaria sed animi libera quaedam oblectatio, quam diligenter et quam prope fastidiose iudicamus! Nullae enim lites neque controversiae sunt, quae cogant homines sicut in foro non bonos oratores item in theatro actores malos perpeti. 119. Est

3. *et* ante *ad excog.* om. R. — 5. *et* ante *si* om. R. — *putat* B. — 6. *res se habet* Codd. al., R: *se res habeat* BE. — *aut si haec* Voss., *si aut* (om. *haec*) malunt Bakius et Ellendt. — *arte possunt* Codd. al.: *arte possint* BRE. — 7. *possunt omnia; sunt enim* RE. — 8. *dicam* BR. — 9. *vires*] *aures* B. — 10. *Neque enim haec* BR. — *aliquos* B aliique, R: *aliquid* E. — 11. *sunt* R. — 15. *numero* R. — 16. *eisdem* Codd. al.: *hisdem* R, *iisdem* E. *(ita naturae muneribus in iisdem rebus habiles, ita ornati* Aldus, Gruterus.) — 17. *ficti*] *facti* Ga. 2. Cod. Dresd., Stephanus, Lambinus, *electi* B. — 18. *suscipere atque* om. Guelf. 2. — 20. *qui non* Codd. al. RT, ut fere semper talibus in enuntiatis corrumpitur *quin.* — 21. *in dicente*] *indicet* B, *iudicet* R. — *quam ea laudet quae recta* R. — 24. *videat* R. — 26. *vestrum aequalem meum* BR. — 28. *habuit* Voss. BR, *habuerit* Leid. prob. Bakio. — 31. *cumulandus* Codd. haud pauci et Edd. vett., non BR. — 33. *hoc*] *hic* B. — *his* R. — 35. *indiligenter* R. — 36. *sicut*] *sic* B.

igitur oratori diligenter providendum, non uti eis satisfaciat, quibus necesse est; sed ut iis admirabilis esse videatur, quibus libere liceat iudicare. Ac, si quaeritis, plane, quid sentiam, enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui et tacendum putavi. Mihi, etiam qui optime dicunt quique id facillime atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt et in exordienda oratione perturbantur, paene impudentes videntur; tametsi id accidere non potest. 120. Ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem variosque eventus orationis exspectationemque hominum pertimescit. Qui vero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere atque edere, is mihi, etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur. Non enim pudendo sed non faciendo id, quod non decet, impudentiae nomen effugere debemus. 121. Quem vero non pudet (id quod in plerisque video), hunc ego non reprehensione solum sed etiam poena dignum puto. Equidem et in vobis animadvertere soleo et in me ipso saepissime experior, ut exalbescam in principiis dicendi et tota mente atque artubus omnibus contremiscam. Adolescentulus vero sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo debuerim, quod continuo consilium dimiserit, simulac me fractum ac debilitatum metu viderit.

122. Hic omnes assensi significare inter se et colloqui coeperunt. Fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor, qui tamen non modo non obesset eius orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset. XXVII. Tum Antonius, Saepe, ut dicis, inquit, animadverti, Crasse, et te et ceteros summos oratores, quamquam tibi par mea sententia nemo unquam fuit, in dicendi exordio permoveri. 123. Cuius quidem rei cum causam quaererem, quidnam esset, cur, in quoquo oratore plurimum esset, ita maxime is pertimesceret, has causas inveniebam duas: unam, quod intelligerent ii, quos usus ac natura docuisset, nonnunquam summis oratoribus non satis ex sententia eventum dicendi procedere; ita non iniuria, quotiescunque dicerent, id quod aliquando posset accidere, ne tum accideret, timere. 124. Altera est haec, de qua queri saepe soleo: quod ceterarum homines artium spectati et probati, si quando aliquid minus bene fecerunt, quam solent, aut noluisse aut valetudine impediti non potuisse consequi id quod scirent putantur. Noluit, inquiunt, hodie agere Roscius; aut: crudior fuit. Oratoris peccatum, si quod est animadversum, stultitiae peccatum videtur; 125.

---

1. *eis* Codd. al.: *ei* R err. typogr., *illis* BE. — 2. *ut his* R. — 3. *At* R. — 4. *quod adhuc tacui et tacendum semper putavi* Schützius in Ed. mai. Cfr. Hand Turs. I. p. 159. et II. p. 531. — 5. *qui optime* Codd. al.: *quique optime* RE, *quoque optime* B. — *qui me infacillime* B. — Vv. *atque ornatissime* seclusit Ellendt. (*atque promptissime* mavolt Bakius.) — 6. *ordienda* B. (non R.) — 8. *quis* R. — 11. *commoveatur* R. — 16. *ut et exalbescam* B. — 17. *artubus omnibus* B aliique: *omnibus artubus* RE. — *contremescam* B. — 18. *sic in initio* R. — 21. *significare et colloqui inter se* R. — 22. *non obesset* (om. *modo non*) cum Codd. aliq. etiam B, T. (Ut nos, alii, RE.) — 23. *sed probitatis* cum Codd. al. T. (Ut nos, RE, et ex B nihil notatum est.) — 25. *oratores summos* R. — 27. *cur in quoquo* Codd. al.: *cur in quoque* B, *cur, ut in quoque* RE. — 31. *aliquando alicui nimis posset* R. — 32. *ne tum*] *tum ne* B, *ne illud ipsum* R, *ne tum ipsum* (eo ipso tempore) malebat Madvig. — 33. *quod ceterarum* Leid. aliique, R: *ceterarum* BE, *de ceterarum* Voss. — 35. *impeditos* BR. — *scirent*] *scienter* B.

stultitia autem excusationem non habet; quia nemo videtur, aut quia crudus fuerit aut quod ita maluerit, stultus fuisse. Quo etiam gravius iudicium in dicendo subimus. Quoties enim dicimus, toties de nobis iudicatur; et, qui semel in gestu peccavit, non continuo existimatur nescire gestum; cuius autem in dicendo quid reprehensum est, aut aeterna in eo aut certe diuturna valet opinio tarditatis. XXVIII. 126. Illud vero, quod a te dictum est, esse permulta, quae orator a natura nisi haberet, non multum a magistro adiuvaretur, valde tibi assentior inque eo vel maxime probavi summum illum doctorem, Alabandensem Apollonium, qui, cum mercede doceret, tamen non patiebatur eos, quos iudicabat non posse oratores evadere, operam apud sese perdere; dimittebatque et ad quam quemque artem putabat esse aptum, ad eam impellere atque hortari solebat. 127. Satis est enim in ceteris artificiis percipiendis tantummodo similem esse hominis et id, quod tradatur vel etiam inculcetur, si qui forte sit tardior, posse percipere animo et memoria custodire. Non quaeritur mobilitas linguae, non celeritas verborum, non denique ea, quae nobis non possumus fingere, facies, vultus, sonus. 128. In oratore autem acumen dialecticorum, sententiae philosophorum, verba prope poëtarum, memoria iuris consultorum, vox tragoedorum, gestus paene summorum actorum est requirendus. Quamobrem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri potest. Quae enim singularum rerum artifices singula si mediocriter adepti sunt, probantur, ea nisi omnia summa sunt in oratore, probari non potest.

129. Tum Crassus, Atqui vide, inquit, in artificio perquam tenui et levi quanto plus adhibeatur diligentiae quam in hac re, quam constat esse maximam. Saepe enim soleo audire Roscium, cum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse neminem; non quo non essent quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset vitii, id ferre ipse non posset. Nihil est enim tam insigne nec tam ad diuturnitatem memoriae stabile quam id, in quo aliquid offenderis. 130. Itaque ut ad hanc similitudinem huius histrionis oratoriam laudem dirigamus, videtisne, quam nihil ab eo nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate fiat, nihil nisi ita, ut deceat et uti omnes moveat atque delectet? Itaque hoc iamdiu est consecutus, ut in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur. Hanc ego absolutionem perfectionemque in oratore desiderans, a qua ipse longe absum, facio impudenter; mihi enim volo ignosci, ceteris ipse non ignosco; nam qui non potest, qui vitiose facit, quem denique non decet, hunc (ut Apollonius iubebat) ad id, quod facere possit, detrudendum puto.

XXIX. 131. Num tu igitur, inquit Sulpicius, me aut hunc Cottam,

---

1. *quia*] *quare* BR, *quanto* Cod. Voss. — *videtur* om. Voss. — 4. *at* R. — 5. *quid* Codd. al., R: *aliquid* BE. — 7. *a natura nisi* Codd. al.: *nisi a natura* BRE. — 9. *inquit: eoque* R. — 12. *ad quam quamque* B, *ad quamcunque* Aldus. — 13. *enim est* cum Codd. aliq. T. — *in ceteris* B aliique, R: *ceteris* E. — 14. V. *percipiendis* seclusit Ellendt, ut volt etiam Bakius. (*perficiendis* Voss. et Lagg. aliq.) — 15. *qui* Codd. al.: *quis* BRE. — 18. *sententia* BR. — 23. *nisi omnia sunt in oratore summa* B. (*sint* pro *sunt* R.) — *potest* Bakio auctore T: *possunt* cum libris E. — 24. *perquam*] *et opera quam* R. — 25. *quam in*] *qui in* B. — 27. *repperisse* R. — *probare potuisset* R. — 28. *quidam*] *quidem* B. — 32. *perfectum* BR. — 33. *fiat*; *nisi* (om. *nihil*) cum Codd. plerisque BR.

ius civile aut rem militarem iubes discere? Nam quis ad ista summa atque in omni genere perfecta potest pervenire? Tum ille, Ego vero, inquit, quod in vobis egregiam quandam ac praeclaram indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco haec exposui omnia; nec magis ad eos deterrendos, qui non possent, quam ad vos, qui possetis, exacuendos accommodavi orationem meam; et quamquam in utroque vestrûm summum esse ingenium studiumque perspexi, tamen haec, quae sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi, quam solent Graeci dicere, in te, Sulpici, divina sunt. 132. Ego enim neminem nec motu corporis neque ipso habitu atque forma aptiorem nec voce pleniorem aut suaviorem mihi videor audisse; quae quibus a natura minora data sunt, tamen illud assequi possunt, ut iis, quae habent, modice et scienter utantur et ut ne dedeceat. Id enim est maxime vitandum et de hoc uno minime est facile praecipere non mihi modo, qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio; quem saepe audio dicere caput esse artis decere; quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. 133. Sed, si placet, sermonem alio transferamus et nostro more aliquando, non rhetorico, loquamur.

Minime vero, inquit Cotta. Nunc enim te iam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices, quidquid est istud, quod tu in dicendo potes; neque enim sumus nimis avidi; ista tua mediocri eloquentia contenti sumus, idque ex te quaerimus, (ut ne plus nos assequamur, quam quantulum tu in dicendo assecutus es,) quoniam, quae a natura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis, quid praeterea esse assumendum putes. XXX. 134. Tum Crassus arridens, Quid censes, inquit, Cotta, nisi studium et ardorem quendam amoris? sine quo cum in vita nihil quidquam egregium, tum certe hoc, quod tu expetis, nemo unquam assequetur. Neque vero vos ad eam rem video esse cohortandos; quos, cum mihi quoque sitis molesti, nimis etiam flagrare intelligo cupiditate. 135. Sed profecto studia nihil prosunt perveniendi aliquo, nisi illud, quod eo, quo intendas, ferat deducatque, cognoris. Quare, quoniam mihi levius quoddam onus imponitis neque ex me de oratoris arte sed de hac mea, quantulacunque est, facultate quaeritis, exponam vobis non quandam aut perreconditam aut valde difficilem aut magnificam aut gravem rationem consuetudinis meae, qua quondam solitus sum uti, cum mihi in isto studio versari adolescenti licebat. 136. Tum Sulpicius, O diem, Cotta, nobis, inquit, optatum! quod enim neque precibus unquam nec insidiando nec speculando assequi potui, ut, quid Crassus ageret meditandi aut dicendi causa, non modo videre mihi sed ex eius scriptore et lectore Diphilo suspicari liceret, id spero nos esse adeptos omniaque iam ex ipso, quae diu cupimus, cognituros.

XXXI. 137. Tum Crassus: Atqui arbitror, Sulpici, cum audieris,

---

12. *tamen qui illud* R. — *habent* B aliique, R: *habeant* E. — 17. *feramus* B. — 21. *est hoc illud* B. — *in dicendo tu potes* R. — 22. Vv. *nimis* - - *sumus* exciderunt ex B. — 28. *hoc*] *id* B. — *obsequetur* B. — 29. *exhortandos* B, *adhortandos* R. — 34. *vobis exponam* B. — *non quandam* B ceterique, R: *quandam non* Lambino auctore E. — 35. *reconditam* R. — 36. *rationem* om. BR. — 40. *discendi* Bakius.

non tam te haec admiraturum, quae dixero, quam existimaturum tum, cum ea audire cupiebas, causam, cur cuperes, non fuisse. Nihil enim dicam reconditum, nihil exspectatione vestra dignum, nihil aut inauditum vobis aut cuiquam novum. Nam principio id, quod est homine ingenuo liberaliterque educato dignum, non negabo, me ista omnium communia et contrita praecepta didicisse: 138. primum, oratoris officium esse dicere ad persuadendum accommodate; deinde, esse omnem orationem aut de infinitae rei quaestione sine designatione personarum et temporum, aut de re certis in personis ac temporibus locata. 139. In utraque autem re quidquid in controversiam veniat, in eo quaeri solere, aut factumne sit, aut, si est factum, quale sit, aut etiam, quo nomine vocetur, aut, quod nonnulli addunt, rectene factum esse videatur. 140. Exsistere autem controversias etiam ex scripti interpretatione, in quo aut ambigue quid sit scriptum aut contrarie aut ita, ut a sententia scriptum dissentiat: his autem omnibus partibus subiecta quaedam esse argumenta propria. 141. Sed causarum, quae sint a communi quaestione seiunctae, partim in iudiciis versari, partim in deliberationibus; esse etiam genus tertium, quod in laudandis aut vituperandis hominibus poneretur; certosque esse locos, quibus in iudiciis uteremur, in quibus aequitas quaereretur; alios in deliberationibus, qui omnes ad utilitatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus; alios item in laudationibus, in quibus ad personarum dignitatem omnia referrentur. 142. Cumque esset omnis oratoris vis ac facultas in quinque partes distributa, ut deberet reperire primum, quid diceret; deinde inventa non solum ordine sed etiam momento quodam atque iudicio dispensare atque componere; tum ea denique vestire atque ornare oratione; post memoria saepire; ad extremum agere cum dignitate ac venustate: 143. etiam illa cognoram et acceperam, antequam de re diceremus, initio conciliandos eorum esse animos, qui audirent; deinde rem demonstrandam; postea controversiam constituendam; tum id, quod nos intenderemus, confirmandum; post, quae contra dicerentur, refellenda; extrema autem oratione ea, quae pro nobis essent, amplificanda et augenda, quaeque essent pro adversariis, infirmanda atque frangenda. XXXII. 144. Audieram etiam quae de orationis ipsius ornamentis traderentur; in qua praecipitur primum, ut pure et Latine loquamur; deinde ut plane et dilucide; tum ut ornate; post ad rerum dignitatem apte et quasi decore; singularumque rerum praecepta cognoram. 145. Quin etiam, quae maxime propria essent naturae, tamen his ipsis artem adhiberi videram. Nam de actione et de memoria quaedam brevia, sed magna cum exercitatione praecepta gustaram. In his enim fere rebus omnis istorum artificum doctrina versatur, quam ego si nihil dicam adiuvare,

---

4. *nobis* B. — *id* Codd. al.: *illud* BRE. — 9. *et*] *aut* BR. — 12. *rectumne* R. — 15. *scriptura* BR. — *dissentiat* B aliique, R: *dissideat* cum Aldo E. — 18. *genus etiam* nescio unde T. — 20. *quaeritur* BR (et ut videtur, libri omnes. Correctum est in Cratandrina). — *qui*] *quae* ex tribus Lg. et cum Bakio T. Sed *quae* hic, ubi de locis agitur, plane perversam efficeret sententiam; et mera est ad praecedens nomen accommodatio. Or. (Vv. *qui omnes - - laudationibus* exciderunt ex B). — 25. *ac iudicio* BR. — 26. *et componere* R, *atque disponere* Aldus. — *oratione* om. B. — 27. *et venustate* R. — 28. *Etiam*] *esse* B. — *rebus* R. — 33. *quae essent* B.

mentiar. Habet enim quaedam quasi ad commonendum oratorem, quo quidque referat et quo intuens, ab eo, quodcunque sibi proposuerit, minus aberret. 146. Verum ego hanc vim intelligo esse in praeceptis omnibus, non ut ea secuti oratores eloquentiae laudem sint adepti, sed, quae sua sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam observasse atque id egisse; sic esse non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia natum; quod tamen, ut ante dixi, non eiicio; est enim, etiamsi minus necessarium ad bene dicendum, tamen ad cognoscendum non illiberale. 147. Et exercitatio quaedam suscipienda vobis est; quamquam vos quidem iampridem estis in cursu; sed iis, qui ingrediuntur ad stadium quique ea, quae agenda sunt in foro tamquam in acie, possunt etiamnunc exercitatione quasi ludicra praediscere ac meditari. 148. Hanc ipsam, inquit Sulpicius, nosse volumus; attamen ista, quae abs te breviter de arte decursa sunt, audire cupimus, quamquam sunt nobis quoque non inaudita. Verum illa mox; nunc, de ipsa exercitatione quid sentias, quaerimus.

XXXIII. 149. Equidem probo ista, Crassus inquit, quae vos facere soletis, ut, causa aliqua posita consimili causarum earum, quae in forum deferuntur, dicatis quam maxime ad veritatem accommodate; sed plerique in hoc vocem modo (neque eam scienter) et vires exercent suas et linguae celeritatem incitant verborumque frequentia delectantur. In quo fallit eos, quod audierunt dicendo homines, ut dicant, efficere solere. 150. Vere enim etiam illud dicitur, perverse dicere homines perverse dicendo facillime consequi. Quamobrem in istis ipsis exercitationibus, etsi utile est etiam subito saepe dicere, tamen illud utilius, sumpto spatio ad cogitandum paratius atque accuratius dicere. Caput autem est, quod (ut vere dicam) minime facimus: (est enim magni laboris, quem plerique fugimus:) quam plurimum scribere. Stilus optimus et praestantissimus dicendi effector ac magister; neque iniuria. Nam si subitam et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile vincit, hanc ipsam profecto assidua ac diligens scriptura superabit. 151. Omnes enim, sive artis sunt loci sive ingenii cuiusdam ac prudentiae, qui modo insunt in ea re, de qua scribimus, anquirentibus nobis omnique acie ingenii contemplantibus ostendunt se et occurrunt; omnesque sententiae verbaque omnia, quae sunt cuiusque generis maxime illustria, sub acumen stili subeant et succedant necesse est; tum ipsa collocatio conformatioque verborum perficitur in scribendo, non poëtico sed quodam oratorio numero et modo. 152. Haec sunt, quae clamores et admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque ea quisquam, nisi diu multumque scriptitarit, etiamsi vehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit, consequetur; et qui a scribendi consuetudine ad dicendum venit, hanc affert facultatem, ut, etiam subito si dicat, tamen

2. *referat, quo* BR. — 3. *abhorreret* B. — 4. *laudem*] *artem* B. — 9. *Et*] *Ea* BR, *At* Thanner, *Sed* Bakius. — 10. *iis* Codd. al.: *his* B, *ii* RE. — 11. *ad* B aliique, R: *in* E. — 12. *perdiscere atque* B. — 17. *inquit Crassus* malebat Heindorfius. — 20. *hoc*] *hanc* B. — *modo* om. B. — 29. *atque* R. — 32. *ac* Codd. al., R: *atque* BE. — 33. *inquirentibus* Codd. al., R. (Rarius verbum in Codd. plerisque et apud Iulium Victorem Art. rhet. p. 116. expulsum est a frequentiore. Ex B nihil notatur.) — 34. *acie*] *arte* R. — 37. *collatio* BR. — 37. *modo et numero* R. — 42. *si* om. B.

illa, quae dicantur, similia scriptorum esse videantur; atque etiam, si quando in dicendo scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua similis oratio consequetur. 153. Ut concitato navigio, cum remiges inhibuerunt, retinet tamen ipsa navis motum et cursum suum, intermisso impetu pulsuque remorum: sic in oratione perpetua, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua cursum scriptorum similitudine et vi concitata. XXXIV. 154. In quotidianis autem commentationibus equidem mihi adolescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem, nostrum illum inimicum, solitum esse uti sciebam, ut aut versibus propositis quam maxime gravibus aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem, verbis aliis quam maxime possem lectis pronuntiarem. Sed post animadverti hoc esse in hoc vitii, quod ea verba, quae maxime cuiusque rei propria quaeque essent ornatissima atque optima, occupasset aut Ennius, si ad eius versus me exercerem, aut Gracchus, si eius orationem mihi forte proposuissem: ita, si iisdem verbis uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum minus idoneis uti consuescerem. 155. Postea mihi placuit, eoque sum usus adolescens, ut summorum oratorum Graecas orationes explicarem. Quibus lectis hoc assequebar, ut, cum ea, quae legeram Graece, Latine redderem, non solum optimis verbis uterer et tamen usitatis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae nova nostris essent, dummodo essent idonea. 156. Iam vocis et spiritus et totius corporis et ipsius linguae motus et exercitationes non tam artis indigent quam laboris; quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum similes velimus esse. Intuendi nobis sunt non solum oratores sed etiam actores, ne mala consuetudine ad aliquam deformitatem pravitatemque veniamus. 157. Exercenda est etiam memoria ediscendis ad verbum quam plurimis et nostris scriptis et alienis. Atque in ea exercitatione non sane mihi displicet, adhibere si consueris etiam istam locorum simulacrorumque rationem, quae in arte traditur. Educenda deinde dictio est ex hac domestica exercitatione et umbratili medium in agmen, in pulverem, in clamorem, in castra atque in aciem forensem; subeundus usus omnium et periclitandae vires ingenii; et illa commentatio inclusa in veritatis lucem proferenda est. 158. Legendi etiam poëtae, cognoscendae historiae, omnium bonarum artium doctores atque scriptores legendi et pervolutandi et exercitationis causa laudandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi; disputandumque de omni re in contrarias partes et, quidquid erit in quaque re,

3. *incitato* R. — 4. *adhibuerunt* B, *sustinuerunt* Lambinus. — 7. *commentationibus*, quae olim Manutii putabatur emendatio, tandem in Lg. 16. 23. 70. 73. 86. repperit T: *condiconibus* cum lin. super litt. *co* mea ex collatione B, *concitationibus* R, *cogitationibus* E. — 13. *in hoc* om. B. — 16. *posuissem* B aliique Codd. prob. Heusingero et ex parte Ellendtio. — 17. *hisdem* B. — 20. *legeram* Codd. al., R: *legerem* E. (Ex B nihil notatur.) — 31. *etiam* om. B. — 33. *atque aciem* R. — 34. *usus hominum* Lg. 2. 86., *visus omnium* Iulius Victor p. 119., *visus hominum* Madvig. An *gustus omnium?* «Periclitandum est, quomodo omnes nos probent aut reprehendant.» Or. — 36. *cognoscendae historiae* Codd. al.: *cognoscenda historia* BRE. (Cfr. §. 187.) — *doctores atque scriptores* Codd. meliores: *scriptores ac doctores* BRE. — 37. *legendi* Codd. al.: *et legendi* RE, *et perlegendi* B. — 39. *quacunque* R.

quod probabile videri possit, eligendum atque †dicendum. 159. Perdiscendum ius civile, cognoscendae leges, percipienda omnis antiquitas, senatoria consuetudo, disciplina rei publicae, iura sociorum, foedera, pactiones, causa imperii cognoscenda est; libandus est etiam ex omni genere urbanitatis facetiarum quidam lepos, quo tamquam sale perspergatur omnis oratio. Effudi vobis omnia, quae sentiebam, quae fortasse, quemcunque patremfamilias arripuissetis ex aliquo circulo, eadem vobis percontantibus respondisset.

XXXV. 160. Haec cum Crassus dixisset, silentium est consecutum. Sed quamquam satis iis, qui aderant, ad id, quod erat propositum, dictum videbatur, tamen sentiebant celerius esse multo, quam ipsi vellent, ab eo peroratum. Tum Scaevola, Quid est, Cotta? inquit, quid tacetis? Nihilne vobis in mentem venit, quod praeterea ab Crasso requiratis? 161. Immo id mehercule, inquit, ipsum attendo. Tantus enim cursus verborum fuit et sic evolavit oratio, ut eius vim et incitationem adspexerim, vestigia ingressumque vix viderim et tamquam in aliquam locupletem ac refertam domum venerim, non explicata veste neque proposito argento neque tabulis et signis propalam collocatis, sed his omnibus multis magnificisque rebus constructis ac reconditis: sic modo in oratione Crassi divitias atque ornamenta eius ingenii per quaedam involucra atque integumenta perspexi; sed ea contemplari cum cuperem, vix adspiciendi potestas fuit. Itaque nec hoc possum dicere, me omnino ignorare, quid possideat, neque plane nosse atque vidisse. 162. Quin tu igitur facis idem, inquit Scaevola, quod faceres, si in aliquam domum plenam ornamentorum vel in villam venisses: si ea seposita, ut dicis, essent, tu, qui valde spectandi cupidus esses, non dubitares rogare dominum, ut proferri iuberet, praesertim si esset familiaris: similiter nunc petes a Crasso, ut illam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco quasi per transennam praetereuntes strictim adspeximus, in lucem proferat et suo quidque in loco collocet. 163. Ego vero, inquit Cotta, a te peto, Scaevola: (me enim et hunc Sulpicium impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus huiusmodi disputationis semper contempserit, haec, quae isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere:) sed tu hanc nobis

---

1. Vv. *possit - - cognoscendae* exciderunt ex B. — *eligendum* Codd. al.: *eliciendum* (B)RE. — *discendum* Lg. quartus. (Vv. *atque dicendum* om. nonnulli Lamb. Codd., eiecit Schützius, seclusit Ellendt; *dicendum* solum om. duodecim Codd. Ellendtii, *edisserendum* Bakius; sed verum verbum excidisse videtur. Or.) — 4. *libandus est* B aliique, R: *libandus* E. — *etiam* om. BR. — 5. *perspargatur* B, *spargatur* R. — 6. *fortasse si* BR. — 7. *quandocunque* R. — 8. *percunctantibus* E. — 10. *his* R. — 13. *ab* Codd. al.: *a* BRE. — 14. *Immo* om. B aliique. (Habet R.) — 15. *vim et* B aliique, R: *vim atque* E. — 17. *venerim* cum ceteris BR: *venirem* Ernestii operae. — 18. *collatis* R. — 19. *modo* cum Codd. aliq. delevit T. (Habent BR. Excidit, cum per compendium scriptum esset.) — 21. *ac* R. — *prospexi* R. — *contemplari cum* Codd. al.: *cum contemplari* RE. (Ex B nihil notatur.) — 22. *Itaque nec* Codd. al., R: *Ita neque* E. — 23. *atque* Codd. al., R: *ac* E. — 25. *vel in villam* Codd. al., R: *ullam* (om. *vel in*) Leid., B, *villamve* E, quod suspectum est Bakio. — 26. *tu, qui* B aliique: *tuque* R, *tu* E. — *non*] *num* Bakius. — 27. *esset* Codd. al., R: *esses* E. — 28. *petas* R. — *illam* Codd. al.: *eam* RE. — 29. *coacervatam* B. — 32. *et hunc*] *adhuc* B. — 34. *tu hanc nobis veniam, Scaevola, da; perfice* auctore Madvigio ex optt. Codd. vestigiis Henrichsen et Ellendt: *tu hoc nobis da, Scaevola, et perfice* BRE.

veniam, Scaevola, da; perfice, ut Crassus haec, quae coarctavit et peranguste refersit in oratione sua, dilatet nobis atque explicet. 164. Ego mehercule, inquit Mucius, antea vestra magis hoc causa volebam quam mea. Neque enim tanto opere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quanto opere eius in causis oratione delector; nunc vero, Crasse, mea quoque etiam causa rogo, ut quoniam tantum habemus otii, quantum iamdiu nobis non contigit, ne graveris exaedificare id opus, quod instituisti. Formam enim totius negotii opinione meliorem maioremque video; quam vehementer probo. XXXVI. 165. Enimvero, inquit Crassus, mirari satis non queo etiam te haec, Scaevola, desiderare, quae neque ego teneo, uti ii, qui docent; neque sunt eius generis, ut, si optime tenerem, digna essent ista sapientia ac tuis auribus. Ain tu? inquit ille. Si de istis communibus et pervagatis vix huic aetati audiendum putas, etiamne illa negligere possumus, quae tu oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum, de moribus, de rationibus iis, quibus hominum mentes et incitarentur et reprimerentur, de historia, de antiquitate, de administratione rei publicae, denique de nostro ipso iure civili? Hanc enim ego omnem scientiam et copiam rerum in tua prudentia sciebam inesse; in oratoris vero instrumento tam lautam supellectilem nunquam videram.

166. Potes igitur, inquit Crassus, (ut alia omittam innumerabilia et immensa et ad ipsum tuum ius civile veniam,) oratores putare eos, quos multas horas exspectavit, cum in campum properaret, et ridens et stomachans Scaevola, cum Hypsaeus maxima voce, plurimis verbis a M. Crasso praetore contenderet, ut ei, quem defendebat, causa cadere liceret, Cn. autem Octavius, homo consularis, non minus longa oratione recusaret, ne adversarius causa caderet ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutelae iudicio atque omni molestia stultitia adversarii liberaretur? 167. Ego vero istos, inquit, (memini enim mihi narrare Mucium,) non modo oratoris nomine sed ne foro quidem dignos putarim. Atqui non defuit illis patronis, inquit Crassus, eloquentia neque dicendi ratio aut copia sed iuris civilis scientia: quod alter plus lege agendo petebat, quam quantum lex in XII. tabulis permiserat; quod cum impetrasset, causa caderet: alter iniquum putabat plus secum agi, quam quod esset in actione; neque intelligebat, si ita esset actum, litem adversarium perditurum. XXXVII. 168. Quid? his paucis diebus nonne, nobis in tribunali Q. Pompeii, praetoris urbani, familiaris nostri, sedentibus, homo ex numero disertorum postulabat, ut illi, unde peteretur, vetus atque usitata exceptio daretur, CVIVS PECVNIAE DIES FVISSET? quod

---

3. *Mucius* om. B. — 7. *contigit* B aliique, R: *contingit* E. — *gravere* Lg. plerique et R. — 8. *meliorem maioremque* Codd. meliores: *maiorem melioremque* BRE. — 11. *uti*] *ut* Codd. sex apud Ellendtium atque huius operae. — *hi* R. — 12. *optima* B. — *An* R. — 15. *his* R. — 16. *incitantur et reprimuntur* R. — 17. *ipso nostro* R. — 22. *et ut ad* R. — *ius civile tuum* B, *civile ius tuum* R. — 23. *exspectavi* R. — *properarem* R. — 25. *pater ostenderet* (sic) B. — 28. *turpicule iudicio* BR. — 29. *inquit non puto memini* B, *inquit oratores non puto: memini* R. — 30. *ne* om. B. (Retinet R.) — *dignos vix* BR. — *putarem* B, *putare* R. — 31. *eloquentia, inquit Crassus* R. — 32. *scientia* Codd. al., R: *prudentia* BE. Cfr. §. 172 et 175. — 34. *esset* B aliique, R: *erat* R. — 36. *his*] *in* B, *in his* E.

petitoris causa comparatum esse non intellegebat: ut, si ille infitiator probasset iudici ante petitam esse pecuniam, quam esset coepta deberi, petitor, rursus cum peteret, ne exceptione excluderetur, QVOD EA RES IN IVDICIVM ANTE VENISSET. 169. Quid ergo hoc fieri turpius aut dici potest quam eum, qui hanc personam susceperit, ut amicorum controversias causasque tueatur, laborantibus succurrat, aegris medeatur, afflictos excitet, hunc in minimis tenuissimisque rebus ita labi, ut aliis miserandus, aliis irridendus esse videatur? 170. Equidem propinquum nostrum, P. Crassum, illum Divitem, et multis aliis rebus elegantem hominem et ornatum et praecipue in hoc efferendum et laudandum puto, quod, cum P. Scaevolae frater esset, solitus est ei persaepe dicere neque illum in iure civili satis [illi arti] facere posse, nisi dicendi copiam assumpsisset; (quod quidem hic, qui mecum consul fuit, filius eius, est consecutus:) neque se ante causas amicorum tractare atque agere coepisse, quam ius civile didicisset. 171. Quid vero ille M. Cato? nonne et eloquentia tanta fuit, quantam illa tempora atque illa aetas in hac civitate ferre maximam potuit, et iuris civilis omnium peritissimus? Verecundius hac de re iamdudum loquor, quod adest vir in dicendo summus, quem ego unum oratorem maxime admiror; sed tamen idem hoc semper ius civile contempsit. 172. Verum, quoniam sententiae atque opinionis meae voluistis esse participes, nihil occultabo et, quoad potero, vobis exponam, quid de quaque re sentiam.

XXXVIII. Antonii incredibilis quaedam et prope singularis et divina vis ingenii videtur, etiamsi hac scientia iuris nudata sit, posse se facile ceteris armis prudentiae tueri atque defendere. Quamobrem hic nobis sit exceptus; ceteros vero non dubitabo primum inertiae condemnare sententia mea, post etiam impudentiae. 173. Nam volitare in foro, haerere in iure ac praetorum tribunalibus, iudicia privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de facto sed de aequitate ac iure certetur, iactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum aut † ratorum ceterarumque rerum innumerabilium iura versentur, cum omnino, quid suum, quid alienum, quare demum civis aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret, insignis est impudentiae. 174. Illa vero deridenda arrogantia est, in minoribus

---

2. *pecuniam esse* R. — *quae* B. — 3. *ne exceptione* B aliique : *exceptione* RE. — 4. *ANTE* Codd. al. : *antea* BRE. — *NON VENISSET* B et alii multi, quod memini probare F. L. Kellerum. (Ut nos, alii et R.) — 9. Vv. *illum Divitem* suspecta Bakio. — *et multis* B aliique, R : *cum multis* E. — *aliis in* Aldus. — 10. *et praecipue* Codd. al., R: *praecipue* B, *tum praecipue* E. — 10. *efferendum* B aliique, R: *ferendum* E. — 11. *fratri* R. — *solitus est ei* Codd. al.: *solitus ei* BE, *solitus* R. — 12. Vv. *illi arti* seclusit Ernestius. — 14. *est consecutus ait neque* B. — 24. *etiamsi*] *etsi* B, *si* R. — 25. *facile* om. B. — 30. *ususcapionum* BR. — 32. *fluminum* R. — 33. *aut ratorum* om. Codd. aliq. Vv. *ruptorum aut ratorum* Ernestio suspecta delevit Schützius, seclusit Henrichsen et Ellendt. Equidem puto Ciceronem scripsisse: *ruptorum aut irritorum*, quae duo diversa testamentorum genera, utraque effectu quidem aeque carentia, saepe distinguit Gaius, item Ulpianus 23, 1 : *si testamentum ruptum aut irritum factum sit*. Quod subtile discrimen ab ICtis factum quodque hic prorsus suo loco est, qui ignoraret, ineptam utique *ἀντίθεσιν aut ratorum* substituit. Or. — 34. *demum* Codd. al.: *denique* BRE. — 35. *aut - aut*] *an - an* BR.

navigiis rudem esse se confiteri, quinqueremes aut etiam maiores gubernare didicisse. Tu mihi cum in circulo decipiare adversarii stipulatiuncula et cum obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, quo ille capiatur, ego tibi ullam causam maiorem committendam putem? Citius hercule is, qui duorum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino ponto Argonautarum navem gubernarit. 175. Quid, si ne parvae quidem causae sunt sed saepe maximae, quibus certatur de iure civili, quod tandem os est illius patroni, qui ad eas causas sine ulla scientia iuris audet accedere? Quae potuit igitur esse causa maior quam illius militis? de cuius morte cum domum falsus ab exercitu nuntius venisset et pater eius, re credita, testamentum mutasset et, quem ei visum esset, fecisset heredem essetque ipse mortuus: res delata est ad centumviros, cum miles domum revenisset egissetque lege in hereditatem paternam [testamento exheres filius]. Nempe in ea causa quaesitum est de iure civili, possetne paternorum bonorum exheres esse filius, quem pater testamento neque heredem neque exheredem scripsisset nominatim? XXXIX. 176. Quid, qua de re inter Marcellos et Claudios patricios centumviri iudicarunt, cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii eiusdem hominis hereditatem gente ad se redisse dicerent, nonne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis et gentilitatis iure dicendum? 177. Quid, quod item in centumvirali iudicio certatum esse accepimus, qui Romam in exsilium venisset, cui Romae exsulare ius esset, si se ad aliquem quasi patronum applicavisset, intestatoque esset mortuus, nonne in ea causa ius applicationis, obscurum sane et ignotum, patefactum in iudicio atque illustratum est a patrono? 178. Quid, nuper, cum ego C. Sergii Oratae contra hunc nostrum Antonium iudicio privato causam defenderem, nonne omnis nostra in iure versata defensio est? Cum enim M. Marius Gratidianus aedes Oratae vendidisset neque servire quandam earum aedium partem in mancipii lege dixisset, defendebamus, quidquid fuisset incommodi in mancipio, id si venditor scisset neque declarasset, praestare debere. 179. Quo quidem in genere familiaris noster M. Buculeius, homo neque meo iudicio stultus et suo valde sapiens et ab iuris studio non abhorrens, simili quodam modo nuper erravit. Nam cum aedes L. Fufio venderet, in mancipio lumina, uti tum essent, ita recepit. Fufius [autem], simul atque aedificari coeptum est in quadam parte urbis, quae modo ex illis aedibus conspici posset, egit statim cum Buculeio, quod, cuicunque

1. *esse et se* B. — 2. *Tu ne mihi* R. — 3. *et cum* B aliique, R: *cum* E. — 4. *rapiatur* B. — 7. *quibus* Codd. al.: *in quibus* BRE. — 8. *qui-mos* R. — *illius*] *eius* B. — 12. *heredem fecisset* R. — 13. *et res delatae essent* R, *re delata ad* Bakius. — *venisset* B. — *egissetque*] *essetque* R. — 14. *testamento exheres filius* cum Ernestio et Ellendtio seclusimus. — *Nempe in*] *In* (om. *nempe)* Codd. aliq. T. (Ut nos, BR.) — Vv. *Nempe de ea causa* delenda censet Bakius. — 18. *ab*] *A.* (quasi *Auli)* R. — 19. *filii* R. — 20. *dicerent redisse* BR. — *et* Codd. al.: *ac* BRE. — 22. *certum* R. — *qui*] *cum* Ellendt coni. Cfr. Madvig. I. p. 178. — *Romae*] *Romam* B. — 23. *ius non esset* R. — *applicuisset* R. — 24. *nonne*] Ante hoc v. defectus signa posuit Ernestius. — 26. *Oratae* bis Codd. al., R: *Auratae* BE. — 27. *in iudicio* Steph. et Lamb. — 28. *M. Marius* B aliique, R: *Marius* E. — 32. *Buculeius* Codd. al.: *Bucculeius* BRE. — 33. *ab* Codd. al.: *a* BRE. — *simili quodam* Codd. al., R: *simili in re quodam* BE. — 34. *Fusio* R. — 35. *esset* B. — *Fufius enim* B, *Fusius vero enim* R. Om. *autem* Cod. unus Lamb. Lg. 4. et 17. Nos seclusimus. — 37. *possit* B.

particulae caeli officeretur, quamvis esset procul, mutari lumina putabat. 180. Quid vero? clarissima M'. Curii causa Marcique Coponii nuper apud centumviros, quo concursu hominum, qua exspectatione defensa est? cum Q. Scaevola, aequalis et collega meus, homo omnium et disciplina iuris civilis eruditissimus et ingenio prudentiaque acutissimus et oratione maxime limatus atque subtilis atque, ut ego soleo dicere, iuris peritorum eloquentissimus, eloquentium iuris peritissimus, ex scripto testamentorum iura defenderet negaretque, nisi postumus et natus et, antequam in suam tutelam veniret, mortuus esset, heredem eum esse posse, qui esset secundum postumum et natum et mortuum heres institutus; ego [autem] defenderem hac eum [tum] mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius non esset, qui in suam tutelam veniret, M'. Curius esset heres. Num destitit uterque nostrûm in ea causa, in auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est, in medio iure civili versari? XL. 181. Omitto iam plura exempla causarum amplissimarum, quae sunt innumerabilia: capitis nostri saepe potest accidere ut causae versentur in iure. Etenim si C. Mancinum, nobilissimum atque optimum virum atque consularem, cum eum propter invidiam Numantini foederis pater patratus ex S. C. Numantinis dedidisset eumque illi non recepissent posteaque Mancinus domum revenisset neque in senatum introire dubitasset, P. Rutilius, M. filius, tribunus plebis, iussit educi, quod eum civem negaret esse; quia memoria sic esset proditum, quem pater suus aut populus vendidisset aut pater patratus dedidisset, ei nullum esse postliminium: 182. quam possumus reperire ex omnibus rebus civilibus causam contentionemque maiorem quam de ordine, de civitate, de libertate, de capite hominis consularis, praesertim cum haec non in crimine aliquo, quod ille posset infitiari, sed in civili iure consisteret? Similique in genere, inferiore ordine, si quis apud nos servisset ex populo foederato seseque liberasset et postea domum revenisset, quaesitum est apud maiores nostros, num is ad suos postliminio redisset et amisisset hanc civitatem. 183. Quid, de libertate, quo iudicium gravius esse nullum potest, nonne ex iure civili potest esse contentio, cum quaeritur, is, qui domini voluntate census sit, conti-

---

1. *via quamvis* R. — 2. *M.* R. — *et Marci* R. — 4. *cumque Scaevola* B. — *omnium ditissimus et disciplina* R. — 9. *tutelam suam* R. — *veniret* Codd. plerique, R: *venisset* E. De B non liquet. Verum legitimum usum monstrat Gaius 2, 179: *Si filius meus mihi heres erit et prius moriatur, quam in suam tutelam v e n e r i t*, non: *veniat*. Eadem difficultas est de Inv. 2, §. 62., contra in Bruti §. 195. in eadem formula est *venisset*. Fortasse Cicero, ut supra aliquoties ipsam iuris formulam retinuit, ita scripsit *ET ANTE QVAM IN SVAM TVTELAM VENERIT*, unde prodit, quomodo ortum sit *veniret*. Or. — 10. *esse non posse* BR. — 11. *autem* B aliique: *videlicet* R, *licet* multi Codd., *voluntatem* Camerario auctore E. Nos seclusimus. — *hac eum tum*] *hac eum* B, *eum hac* R, *eum hac tum* Codd. aliq. Nos *tum* a Gu. 1. 2. Havn. 2. Cod. Vict. et Aldo omissum seclusimus. — 12. *si ei filius* R et Lamb. — *in suam tutelam* Lamb.: *in tutelam* Codd. noti, RE. — *veniret* B aliique: *iret* R, *venisset* cum Lamb. E. — 17. *si* Codd. al., R: *sic* BE (puncto ante vv. *quam possumus* posito). — 18. *atque cons.* Codd. al.: *ac cons.* BRE. Cum Codd. al. delevit Schützius. — *eum* om. BR. — 19. *dedisset* B. — 20. *venisset* R. (Vv. *posteaque - - revenisset* exciderunt ex B.) — 21. *iussit* B aliique: *de senatu iussit* RE. — 23. *dedisset* B. — 24. *nullum* om. B. — 27. *in* om. R. — *possit* BR. — *consisterent* BR. — 28. *inferioreque* B, *inferiorique* R. — 29. *et* Codd. meliores: *ac* BRE. — 33. *qui domum domini* (sic) *voluntate census sit: si non conditum lustrum: sitne liber continuo ne* (sic) *a tribus lustris conditis. quid quod* R. (Ex B nihil notatur.)

nuone, an, ubi lustrum sit conditum, liber sit? Quid, quod usu memoria patrum venit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, cum uxorem praegnantem in provincia reliquisset Romaeque alteram duxisset neque nuntium priori remisisset mortuusque esset intestato et ex utraque filius natus esset: mediocrisne res in controversiam adducta est? cum quaereretur de duobus civium capitibus et de puero, qui ex posteriore natus erat, et de eius matre; quae, si iudicaretur certis quibusdam verbis, non novis nuptiis fieri cum superiore divortium, in concubinae locum duceretur. 184. Haec igitur et horum similia iura suae civitatis ignorantem erectum et celsum, alacri et prompto ore atque vultu huc atque illuc intuentem vagari cum magna caterva toto foro, praesidium clientibus atque opem amicis et prope cunctis civibus lucem ingenii et consilii sui porrigentem atque tendentem nonne imprimis flagitiosum putandum est?

XLI. 185. Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam segnitiem hominum atque inertiam. Nam si esset ista cognitio iuris magna atque difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere. Sed, o dii immortales! non dicerem hoc, audiente Scaevola, nisi ipse dicere soleret nullius artis faciliorem sibi cognitionem videri. 186. Quod quidem certis de causis a plerisque aliter existimatur; primum, quia veteres illi, qui huic scientiae praefuerunt, obtinendae atque augendae potentiae suae causa pervulgari artem suam noluerunt; deinde, posteaquam est editum, expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent. Nihil est enim, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere vult, habeat illam scientiam, ut ex iis rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere possit. 187. Hoc video, dum breviter voluerim dicere, dictum a me esse paullo obscurius; sed experiar et dicam, si potero, planius. XLII. Omnia fere, quae sunt conclusa nunc artibus, dispersa et dissipata quondam fuerunt; ut in musicis numeri et voces et modi; in geometria lineamenta, formae, intervalla, magnitudines; in astrologia caeli conversio, ortus, obitus motusque siderum; in grammaticis poëtarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus; in hac denique ipsa ratione dicendi excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere ignota quondam omnibus et diffusa late videbantur. 188. Adhibita est igitur ars quaedam extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum philosophi assumunt, quae rem dissolutam divulsamque conglutinaret et ratione quadam constringeret. Sit ergo in iure civili finis hic, legitimae atque usitatae in rebus cau-

---

1. *lustrum sit* Codd. al.: *lustrum* (om. *sit*) E. — 4. *mortuus esset* Bakius. — 5. *cumque* R. — 6. *pueri* B. — 10. *atque vultu* Codd. al.: *ac vultu* BRE. — 11. *illud* B. — *cum magna* B aliique, R: *magna cum* E. — 13. Vv. *atque tendentem* seclusit Ellendt. — 16. *segnitatem* ex Nonio 174. 20. T. Vereor, ne sit ab antiquario. Or. — 17. *atque* Codd. al.: *ac* BRE. — *magnitudine* R. — 24. *Fabio* R. — 26. *habet* Libri noti omnes, etiam B et R, ceteraeque Edd. ante Cratandrinam, etiam Aldina et Ascensiana sec.: *habeat* cum Cratandro ET. — 27. *his* R. — 31. *et numeri* BR. — 36. *ignota*] *infinita* malebat Schützius in Ed. mai. prob. Madvig; *incondita* altera Schützii suspicio, *ignorata* Bakius. — *aut diffusa* idem. — 38. *quam sibi totam* Bakius.

sisque civium aequabilitatis conservatio. 189. Tum sunt notanda genera et ad certum numerum paucitatemque revocanda. Genus autem est id, quod sui similes communione quadam, specie autem differentes, duas aut plures complectitur partes. Partes autem sunt, quae generibus iis, ex quibus manant, subiiciuntur; omniaque, quae sunt vel generum vel partium nomina, definitionibus, quam vim habeant, est exprimendum. Est enim definitio earum rerum, quae sunt eius rei propriae, quam definire volumus, brevis et circumscripta quaedam explicatio. 190. Hisce ego rebus exempla adiungerem, nisi, apud quos haec haberetur oratio, cernerem. Nunc complectar, quod proposui, brevi. Si enim aut mihi facere licuerit, quod iamdiu cogito, aut alius quispiam aut me impedito occuparit aut mortuo effecerit, ut primum omne ius civile in genera digerat, quae perpauca sunt; deinde eorum generum quasi quaedam membra dispertiat; tum propriam cuiusque vim definitione declaret, perfectam artem iuris civilis habebitis, magis magnam atque uberem quam difficilem et obscuram. 191. Atque interea tamen, dum haec, quae dispersa sunt, coguntur, vel passim licet carpentem et colligentem undique repleri iusta iuris civilis scientia. XLIII. Nonne videtis equitem Romanum, hominem acutissimo omnium ingenio sed minime ceteris artibus eruditum, C. Aculeonem, qui mecum vivit semperque vixit, ita tenere ius civile, ut ei, cum ab hoc discesseritis, nemo de iis, qui peritissimi sunt, anteponatur? 192. Omnia sunt enim posita ante oculos, collocata in usu quotidiano, in congressione hominum atque in foro; neque ita multis litteris aut voluminibus magnis continentur. Eadem enim sunt elata primum a pluribus; deinde, paucis verbis commutatis, etiam ab eisdem scriptoribus scripta sunt saepius. 193. Accedit vero, quo facilius percipi cognoscique ius civile possit, (quod minime plerique arbitrantur,) mira quaedam in cognoscendo suavitas et delectatio. Nam, sive quem haec † aliena studia delectant, plurima est [et] in omni iure civili et in pontificum libris et in XII. tabulis antiquitatis effigies, quod et verborum vetustas prisca cognoscitur et actionum genera quaedam maiorum consuetudinem vitamque declarant: sive quis civilem scientiam † contemplatur, quam Scaevola non putat oratoris esse propriam sed cuiusdam ex alio genere prudentiae, totam hanc, descriptis omnibus civitatis utilitatibus ac partibus, XII. tabulis contineri videbit: sive quem ista

---

1. *aequalitatis* BR. — 2. *id est* R. — 5. *manant* Codd. al.: *emanant* BRE. — *omnia* R. — *quae*] *quaeque* B. — 7. *rerum earum* BR. — 9. *habetur* ex Edd. vett. Müllerus. (R, ut nos.) — 13. *cuique* Codd. al. — 14. *dispartiat* R. — 15. *perfectam quidem artem* R. — 16. *et obscuram* Codd. al., R: *atque obscuram* BE. — 17. *cogantur* auctore Ernestio Schützius. — 18. *replere* B. — *iusta*] *ista* cum Codd. multis Man. et Lamb., *istam* B. — *scientiam* B. — 21. *discesseris* R. — 22. *sunt enim posita* Codd. al.: *enim supposita* R, *enim sunt posita* BE. — 23. *atque foro* R. — 24. *aut*] *ac* R. — 25. *lata* R. — *commulatis verbis* R. — 26. *eisdem* Codd. al.: *iisdem* BRE. — *quo*] *quod* B. — 28. *sive*] *si* R. — 29. *quem haec* B aliique, R: *quem* E. — *aliena*] *Aeliana* probabiliter Madvig. — *est in* (om. *et*) Gu. 3. et Lag. complures, unde *et* seclusimus. Haud improbabiliter Eichstadius: *est in omni iure civili, ut in pontificum libris, ut in XII.* cet. — 31. *vetustas prisca* plerique Codd.: *prisca vetustas* BRE. — 32. *seu* R. — *contemplatur* Codd. al.: *contempletur* RE. Sed a B et ab optimis libris abest, *complectitur* auctore Wyttenbachio Schützius; verum longe aptius est supplementum verbi, quod excidit, alterum Wyttenb. inventum *consectatur*. Or. — 35. *videbitis* B.

praepotens et gloriosa philosophia delectat, (dicam audacius,) hosce habet fontes omnium disputationum suarum, qui iure civili et legibus continentur. 194. Ex his enim et dignitatem maxime expetendam videmus, cum verus, iustus atque honestus labor honoribus, praemiis, splendore decoratur; vitia autem hominum atque fraudes damnis, ignominiis, vinclis, verberibus, exsiliis, morte multantur; et docemur non infinitis concertationumque plenis disputationibus sed auctoritate nutuque legum domitas habere libidines, coërcere omnes cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentes, oculos, manus abstinere. XLIV. 195. Fremant omnes licet, dicam quod sentio: bibliothecas mehercule omnium philosophorum unus mihi videtur XII. tabularum libellus, si quis legum fontes et capita viderit, et auctoritatis pondere et utilitatis ubertate superare. 196. Ac, si nos, id quod maxime debet, nostra patria delectat, cuius rei tanta est vis ac tanta natura, ut Ithacam illam in asperrimis saxulis tamquam nidulum affixam sapientissimus vir immortalitati anteponeret: quo amore tandem inflammati esse debemus in eiusmodi patriam, quae una in omnibus terris domus est virtutis, imperii, dignitatis? cuius primum nobis mens, mos, disciplina nota esse debet; vel quia est patria, parens omnium nostrûm, vel quia tanta sapientia fuisse in iure constituendo putanda est, quanta fuit in his tantis opibus imperii comparandis. 197. Percipietis etiam illam ex cognitione iuris laetitiam et voluptatem, quod, quantum praestiterint nostri maiores prudentia ceteris gentibus, tum facillime intelligetis, si cum illorum Lycurgo et Dracone et Solone nostras leges conferre volueritis. Incredibile est enim, quam sit omne ius civile praeter hoc nostrum inconditum ac paene ridiculum; de quo multa soleo in sermonibus quotidianis dicere, cum hominum nostrorum prudentiam ceteris omnibus et maxime Graecis antepono. His ego de causis dixeram, Scaevola, iis, qui perfecti oratores esse vellent, iuris civilis cognitionem esse necessariam.

XLV. 198. Iam vero ipsa per sese quantum afferat iis, qui ei praesunt, honoris, gratiae, dignitatis, quis ignorat? Itaque, ut apud Graecos infimi homines mercedula adducti ministros se praebent in iudiciis oratoribus, ii, qui apud illos *πραγματικοὶ* vocantur: sic in nostra civitate contra amplissimus quisque et clarissimus vir, ut ille, qui propter hanc iuris civilis scientiam sic appellatus a summo poëta est:

Egregie cordatus homo, catus Aeliu' Sextus,

multique praeterea, qui, cum ingenio sibi † auctore dignitatem peperissent, perfecerunt, ut in respondendo iure auctoritate plus etiam quam ipso ingenio valerent. 199. Senectuti vero celebrandae et ornandae

---

1. *praepotens ista* B. — 2. *habet* libri et R: *habebit* Ernestius. — *in iure* R. — 4. *cum verus et iustus* B aliique, T, *tum vero et iustus* R. — *atque honestus* seclusit Ellendt. — *honoribus et praemiis* Codd. al., T. (Ut nos, BR.) — 5. *splendore* seclusit Ellendt. — 6. *vinclis* Codd. al.: *vinculis* BRE. (*vinculis ignominiis* R.) — 12. *ubertate utilitatis* R. — 14. Vv. *ac tanta natura* seclusit Ellendt. — 27. *hominibus* R. — 28. *ego*] *ergo* Edd. vett. (non R.) — 31. *Itaque non apud* B, *Itaque non ut apud* R. — 33. *pragmatici* R. — 34. *quisque* om. R. — *et*] *atque* R. — 37. *auctore* secluserunt Ernestius et Ellendt. Certe corruptum est; *sibi auctoritatem pep.* malebant Huldricus et Matthiae; malim *ingenii sibi acumine*. Or. An *acutiore*? Bait. — *repeperissent* (sic) B, *reperissent* Edd. vett. (non R.) — *iure* B aliique: *de iure* RE.

quod honestius potest esse perfugium quam iuris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium iam inde ab adolescentia comparavi, non solum ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, cum me vires (quod fere iam tempus adventat) deficere coepissent, ista ab solitudine domum meam vindicarem. Quid est enim praeclarius quam honoribus et rei publicae muneribus perfunctum senem posse suo iure dicere idem, quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, *unde sibi*, si non *populi et reges*, at omnes sui cives *consilium expetant*,

Suarum rerum incerti; quos ego ope mea
Ex incertis certos compotesque consili
Dimitto, ut ne res temere tractent turbidas.

200. Est enim sine dubio domus iuris consulti totius oraculum civitatis. Testis est huiusce Q. Mucii ianua et vestibulum, quod in eius infirmissima valetudine affectaque iam aetate maxima quotidie frequentia civium ac summorum hominum splendore celebratur.

XLVI. 201. Iam illa non longam orationem desiderant, quamobrem existimem publica quoque iura, quae sunt propria civitatis atque imperii, tum monumenta rerum gestarum et vetustatis exempla oratori nota esse debere. Nam ut in rerum privatarum causis atque iudiciis depromenda saepe oratio est ex iure civili et idcirco, ut ante diximus, oratori iuris civilis scientia necessaria est, sic in causis publicis iudiciorum, contionum, senatus omnis haec et antiquitatis memoria et publici iuris auctoritas et regendae rei publicae ratio ac scientia tamquam aliqua materies iis oratoribus, qui versantur in re publica, subiecta esse debet. 202. Non enim causidicum nescio quem neque proclamatorem aut rabulam hoc sermone nostro conquirimus, sed eum virum, qui primum sit eius artis antistes, cuius cum ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen † esse deus putatur, ut et ipsum, quod erat hominis proprium, non partum per nos, sed divinitus ad nos delatum videretur; deinde, qui possit non tam caduceo quam nomine oratoris ornatus incolumis vel inter hostium tela versari; tum, qui scelus fraudemque nocentis possit dicendo subiicere odio civium supplicioque constringere; idemque ingenii praesidio innocentiam iudiciorum poena liberare; idemque languentem labentemque populum aut ad decus excitare aut ab errore deducere aut inflammare in improbos aut incitatum in bonos mitigare; qui denique, quemcunque in animis hominum mo-

2. *inde ab* B aliique, R: *ab* E. — 3. *forensem* B aliique, R: *forensium* E. — 5. *ista ab* Codd. al.: *iste ab* B, *a* R, *ab* E. — 9. *expectant* B. — 10. *Summarum rerum* Lg. omnes, *Suarum summarum* Gu. 2. et R. (Ut nos, B.) — *ope mea Ex incertis* Hermanno auctore Henrichsen et Ellendt: *mea ope ex Incertis* E. — 17. *Iam illa* B aliique: *Iam vero illa* RE. — 22. *sic hic in* B. — 24. *ac*] *et* R. — 25. *aliqua* BR: *alia* Ernestii operae. — 26. *debet* cum Lambino T: *debent* B et libri fere omnes, RE. — 27. *clamatorem* Ellendt coni. (In simili loco Oratoris §. 47. est *declamatorem - - rabulam.*) — 28. *primus* R. — 29. *esse deus*] *invenisse deus* Madvig, *dedisse deus* Klotz. Verum probabilius est propter litterarum similitudinem ante v. *putatur* excidisse voc. *pater* (inventor, Mercurius). Or. Malim *daret*, *parens tamen.* Bait. — *putatur* cum libris R: *putabatur* Ernestius. — *ut id ipsum* Heusingero auctore Schützius. — 30. *erat*] *est* R. — *non factum* R. — *perlatum* R. — 35. *labentem languentemque* R. (*labantemque* Lambinus et Schützius, prob. Bakio.) — 37. *in* om. B.

tum res et causa postulet, cum dicendo vel excitare possit vel sedare. 203. Hanc vim si quis existimat aut ab iis, qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse aut a me posse exponi tam brevi, vehementer errat neque solum inscientiam meam sed ne rerum quidem magnitudinem perspicit. Equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontes, unde hauriretis, atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda, non ut ipse dux essem, quod et infinitum est et non necessarium, sed ut commonstrarem tantum viam et, ut fieri solet, digitum ad fontes intenderem. XLVII. 204. Mihi vero, inquit Mucius, satis superque abs te videtur istorum studiis, si modo sunt studiosi, esse factum. Nam, ut Socratem illum solitum aiunt dicere perfectum sibi opus esse, si qui satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendae percipiendaeque virtutis; quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent esse se quam bonos viros, iis reliquam facilem esse doctrinam: sic ego intelligo, si in haec, quae patefecit oratione sua Crassus, intrare volueritis, facillime vos ad ea, quae cupitis, perventuros ab hoc aditu ianuaque patefacta. 205. Nobis vero, inquit Sulpicius, ista sunt pergrata perque iucunda; sed pauca etiam requirimus imprimisque ea, quae valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte percursa sunt, cum illa te et non contemnere et didicisse confiterere. Ea si paullo latius dixeris, expleris omnem exspectationem diuturni desiderii nostri. Nam nunc, quibus studendum rebus esset, accepimus, quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum rationemque cupimus cognoscere. 206. Quid, si, inquit Crassus, quoniam ego, quo facilius vos apud me tenerem, vestrae potius obsecutus sum voluntati quam aut consuetudini aut naturae meae, petimus ab Antonio, ut ea, quae continet neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse iamdudum questus est, explicet nobis et illa dicendi mysteria enuntiet? Ut videtur, inquit Sulpicius; nam Antonio dicente, etiam quid tu sentias, intelligemus. 207. Peto igitur, inquit Crassus, a te, quoniam id nobis, Antoni, hominibus id aetatis oneris ab horum adolescentium studiis imponitur, ut exponas, quid iis de rebus, quas a te quaeri vides, sentias. XLVIII. Deprehensum equidem me, inquit Antonius, plane video atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod in causis valde fugere soleo, ne tibi, Crasse, succedam, id me nunc isti vitare non sinunt. 208. Verum hoc ingrediar ad ea, quae vultis, audacius, quod idem mihi spero usu esse venturum in hac disputatione, quod in dicendo solet, ut nulla exspectetur ornata oratio. Neque enim sum de arte dicturus, quam nunquam

---

1. *postulari* R et sic Lg. 93., sed corr. *postularit*. — 4. *insciliam* Aldus et posteriores Edd. ante Grut. (etiam Lambinus.) In Cod. nullo repperit Ellendt. — *rerum*] *rei* Bakius. — 6. *hauritis* B. — 8. *fieri*] *dici* auctore Ernestio Schützius, *ferri* Herelio auctore Müllerus. At vide Ellendtii Explicc. p. 117. — 11. *qui* Codd. al.: *quis* BRE. — 14. *esse se* Codd. al.: *se esse* BRE. — 20. *confitere* B. — 26. *petamus* B. (Inde ab hoc v. usque ad §. 209. *dissenserint* nihil notatur ex B., sive defectus est in Codice, sive per errorem aliquem haec conferre neglexit collator, sive omnia conspirant cum Ernestiana, id quod non credo.) — 29. *intelligas*, *sentiemus* Libri omnes et Edd. vett., etiam R. Correxit Manutius. — 33. *equidem* om. R. — Vv. *atque sentio* seclusit Ellendt. — 36. *hoc*] *ego* R.

didici, sed de mea consuetudine; ipsaque illa, quae in commentarium meum rettuli, sunt eiusmodi, non aliqua mihi doctrina tradita sed in rerum usu causisque tractata, quae si vobis, hominibus eruditissimis, non probabuntur, vestram iniquitatem accusatote, qui ex me ea quaesieritis, quae ego nescirem; meam facilitatem laudatote, cum vobis non meo iudicio sed vestro studio inductus non gravate respondero. 209. Tum Crassus, Perge modo, inquit, Antoni. Nullum est enim periculum, ne quid tu eloquare nisi ita prudenter, ut neminem nostrûm poeniteat ad hunc te sermonem impulisse.

Ego vero, inquit, pergam; et id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo: ut, quid illud sit, de qúo disputetur, explanetur; ne vagari et errare cogatur oratio, si ii, qui inter se dissenserint, non idem [esse] illud, quo de agitur, intelligant. 210. Nam si forte quaereretur, quae esset ars imperatoris, constituendum putarem principio, quis esset imperator; qui cum esset constitutus administrator quidam belli gerendi, tum adiungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum collationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de insidiis faciendis atque vitandis, de reliquis rebus, quae essent propriae belli administrandi; quarum qui essent animo et scientia compotes, eos esse imperatores dicerem; utererque exemplis Africanorum et Maximorum, Epaminondam atque Hannibalem atque eius generis homines nominarem. 211. Sin autem quaereremus, quis esset is, qui ad rem publicam moderandam usum et scientiam et studium suum contulisset, definirem hoc modo: qui, quibus rebus utilitas rei publicae pararetur augereturque, teneret iisque uteretur; hunc rei publicae rectorem et consilii publici auctorem esse habendum: praedicaremque P. Lentulum, principem illum, et Ti. Gracchum patrem et Q. Metellum et P. Africanum et C. Laelium et innumerabiles alios cum ex nostra civitate, tum ex ceteris. 212. Sin autem quaereretur, quisnam iuris consultus vere nominaretur, eum dicerem, qui legum et consuetudinis eius, qua privati in civitate uterentur, et ad respondendum [et ad agendum] et ad cavendum peritus esset; et ex eo genere Sex. Aelium, M'. Manilium, P. Mucium nominarem. XLIX. Atque, ut iam ad leviora artium studia veniam, si musicus, si grammaticus, si poëta quaeratur, possim similiter explicare, quid eorum quisque profiteatur et quo non amplius ab quoque sit postulandum. Philosophi denique ipsius, qui de sua vi ac sapientia unus omnia paene profitetur, est tamen quaedam descriptio, ut is, qui studeat omnium rerum divinarum atque humanarum vim, naturam causasque nosse et omnem bene vivendi ratio-

---

4. *quaesiveritis* R. — 5. *facultatem* R. — 7. *inquit Perge modo* R. — 13. *dissererint* (sic) B. — *esse* delevit Schützius; nos iampridem et nuper Ellendt seclusimus. — *de quo* BR. — *intelligent* Libri et Edd. omnes (etiam R.) ante Ernestium, qui correxit. — 15. *quis*] *qui* B et Edd. vett. (non R.) — 16. *quidam* om. R. — 17. Vv. *de oppidorum oppugnationibus* ponit post v. *vitandis* B. — 19. *quorum* B. — 22. *atque* ante *Hannibalem* om. R. — *quaeremus* B et Ed. Hahn. (non R.) — 25. *augeretur teneretur hisque* B. — 28. *Q. Marcellum* B. — 29. *cum*] *tum* R. — 30. *legum consuetudinisque* R. — 32. *et ad agendum* Libri, R: *et ad scribendum* Ernestius. Mihi videtur falsa geminatio vv. *et ad cavendum*, quocirca seclusi. Or. — *et* ante *ex* om. R. — 33. *M. Manilium* R. — 35. *possum* R. — 36. *quo*] *quod* R. — *a* R.

nem tenere et persequi, nomine hoc appelletur. 213. Oratorem autem, quoniam de eo quaerimus, equidem non facio eundem, quem Crassus, qui mihi visus est omnem omnium rerum atque artium scientiam comprehendere uno oratoris officio ac nomine; atque eum puto esse, qui et verbis ad audiendum iucundis et sententiis ad probandum accommodatis uti possit in causis forensibus atque communibus. Hunc ego appello oratorem eumque esse praeterea instructum voce et actione et lepore quodam volo. 214. Crassus vero mihi noster visus est oratoris facultatem non illius artis terminis sed ingenii sui finibus immensis paene describere. Nam et civitatum regendarum oratori gubernacula sententia sua tradidit; in quo per mihi mirum visum est, Scaevola, te hoc illi concedere, cum saepissime tibi senatus breviter impoliteque dicenti maximis sit de rebus assensus. M. vero Scaurus, quem non longe ruri apud se esse audio, vir regendae rei publicae scientissimus, si audierit, hanc auctoritatem gravitatis et consilii sui vindicari a te, Crasse, quod eam oratoris propriam esse dicas, iam, credo, huc veniat et hanc loquacitatem nostram vultu ipso aspectuque conterreat; qui quamquam est in dicendo minime contemnendus, prudentia tamen rerum magnarum magis quam dicendi arte nititur. 215. Neque vero, si quis utrumque potest, aut ille consilii publici auctor ac senator bonus ob eam ipsam causam orator est; aut hic disertus atque eloquens, si est idem in procuratione civitatis egregius, aliquam scientiam dicendi copia est consecutus. Multum inter se distant istae facultates longeque sunt diversae atque seiunctae, neque eadem ratione ac via M. Cato, P. Africanus, Q. Metellus, C. Laelius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam et rei publicae dignitatem exornabant. L. Neque enim est interdictum aut a rerum natura aut a lege aliqua atque more, ut singulis hominibus ne amplius quam singulas artes nosse liceat. 216. Quare non, etsi eloquentissimus Athenis Pericles idemque in ea civitate plurimos annos princeps consilii publici fuit, idcirco eiusdem hominis atque artis utraque facultas existimanda est; nec, si P. Crassus idem fuit eloquens et iuris peritus, ob eam causam inest in facultate dicendi iuris civilis scientia. 217. Nam si quisque, ut in aliqua arte et facultate excellens aliam quoque artem sibi assumpserit, [is] perficiet, ut, quod praeterea sciet, id eius, in quo excellet, pars quaedam esse videatur, licet ista ratione dicamus pila bene et duodecim scriptis ludere proprium esse iuris civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime fecerit; eademque ratione dicantur et, quos φυσικοὺς Graeci nominant, iidem poëtae, quoniam Empedocles physicus egregium poëma fecerit. At hoc ne philosophi quidem ipsi, qui omnia sicut propria sua esse atque a se possideri volunt, dicere audent, geometriam aut musicam philosophi esse,

---

4. *esse praeterea instructum qui* B. (ex v. 7.) — 5. *et verbis* B aliique, R: *verbis* E. — 7. *actione*] *oratione* R. — 11. *permirum mihi* R. — 16. *oratorum* R. — 22. *aliquam* Codd. al.: *aliqua* BR, *illam* Manutio auctore E, *alienam* Wyttenbachio auctore Schützius. — *scientia* BR. — *copiam* BR. — 25. *Q. Marcellus* B. — 27. *ut*] *aut* Ernestii operae. — 28. *etsi sit eloquentissimus* BR. — 33. *quisquam* R. — 34. *is* libri tantum non omnes et R: *ita* Lambinus et Ernestius, om. Havn. 1. Nos seclusimus. — 36. *scrupis* R. — 38. *physicos* R. — *nominant*] *vocant* R. — *idemque* B. — 39. *At*] *Ad* R. — 40. *quia* B. — *sicut propria* seclusit Ellendt.

quia Platonem omnes in illis artibus praestantissimum fuisse fateantur. 218. Ac, si iam placet omnes artes oratori subiungere, tolerabilius est sic potius dicere, ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse ieiuna atque nuda sed aspersa atque distincta multarum rerum iucunda quadam varietate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa vidisse, multa animo et cogitatione, multa etiam legendo percucurrisse, neque ea ut sua possedisse sed ut aliena libasse. Fateor enim callidum quendam hunc et nulla in re tironem ac rudem nec peregrinum atque hospitem in agendo esse debere.

LI. 219. Neque vero istis tragoediis tuis, quibus uti philosophi maxime solent, Crasse, perturbor, quod ita dixisti, neminem posse eorum mentes, qui audirent, aut inflammare dicendo aut inflammatas restinguere, cum eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur, nisi qui rerum omnium naturam, mores hominum atque rationes penitus perspexerit, in quo philosophia sit oratori necessario percipienda; quo in studio hominum quoque ingeniosissimorum otiosissimorumque totas aetates videmus esse contritas; quorum ego copiam magnitudinemque cognitionis atque artis non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror: nobis tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis est ea de moribus hominum et scire et dicere, quae non abhorrent ab hominum moribus. 220. Quis enim unquam orator magnus et gravis, cum iratum adversario iudicem facere vellet, haesitavit ob eam causam, quod nesciret, quid esset iracundia, fervorne mentis an cupiditas puniendi doloris? Quis, cum ceteros animorum motus aut iudicibus aut populo dicendo miscere atque agitare vellet, ea dixit, quae a philosophis dici solent? qui partim omnino motus negant in animis ullos esse debere, quique eos in iudicum mentibus concitent, scelus eos nefarium facere; partim, qui tolerabiliores volunt esse et ad veritatem vitae propius accedere, permediocres ac potius leves motus debere esse dicunt. 221. Orator autem omnia haec, quae putantur in communi vitae consuetudine mala ac molesta et fugienda, multo maiora et acerbiora verbis facit; itemque ea, quae vulgo expetenda atque optabilia videntur, dicendo amplificat atque ornat, neque vult ita sapiens inter stultos videri, uti, qui audiant, aut illum ineptum et Graeculum putent aut, etiamsi valde probent ingenium, oratoris sapientiam admirentur, se esse stultos moleste ferant; 222. sed ita peragrat per animos, ita sensus hominum mentesque pertractat, ut non desideret philosophorum descriptiones neque exquirat oratione, summum illud bonum in animone sit an in corpore, virtute an voluptate definiatur; an haec inter se iungi copularique possint; an vero, ut quibusdam visum est, nihil certum sciri, nihil plane

1. *fatentur* B, *profiteantur* R. — 3. *debet* R. — 5. *veritate* R. — *vidisse*] *audisse* R. — 6. *percucurrisse* Codd. al.: *percurrisse* BRE. — 8. *ac hospitem* R. — 11. *ista* Gu. 1. et Ernestii operae. — 13. *cum in eo* R. — 14. *qui omnium naturam moresque* Bakius. — 20. *de moribus hominum*] *de motibus animorum* Ernestio auctore Schützius. — 27. *quique*] *qui cum* BR. — *concitent mentibus* R. — 32. *item* R. — 34. *aut Graeculum* libri et R. Correxit Pearcius. — 35. *sapientiam animi admirentur* R. — 36. *animos, ita sensus hominum* Lg. omnes, Gu. 2., B: *animos hominum, ita sensus* RET. — 38. *orationem* B. — 40. *visum est* Codd. al. Ellendtii, R. Lamb.: *visum* BE. Scilicet Cicero scripserat *visumst*.

cognosci et percipi possit. Quarum rerum fateor magnam multiplicemque esse disciplinam et multas copiosas variasque rationes; sed aliud quiddam, longe aliud, Crasse, quaerimus. 223. Acuto homine nobis opus est et natura usuque callido, qui sagaciter pervestiget, quid sui cives iique homines, quibus aliquid dicendo persuadere velit, cogitent, sentiant, opinentur, exspectent; LII. teneat oportet venas cuiusque generis, aetatis, ordinis et eorum, apud quos aliquid aget aut erit acturus, mentes sensusque degustet; 224. philosophorum autem libros reservet sibi ad huiuscemodi Tusculani requiem atque otium, ne, si quando ei dicendum erit de iustitia et fide, mutuetur a Platone; qui, cum haec exprimenda verbis arbitraretur, novam quandam finxit in libris civitatem; usque eo illa, quae dicenda de iustitia putabat, a vitae consuetudine et a civitatum moribus abhorrebant. 225. Quodsi ea probarentur in populis atque in civitatibus, quis tibi, Crasse, concessisset, clarissimo viro et amplissimo et principi civitatis, ut illa diceres in maxima contione tuorum civium, quae dixisti? «Eripite nos ex miseriis, eripite ex faucibus eorum, quorum crudelitas nostro sanguine non potest expleri; nolite sinere nos cuiquam servire nisi vobis universis, quibus et possumus et debemus.» Omitto miserias, in quibus, ut illi aiunt, vir fortis esse non potest; omitto fauces, ex quibus te eripi vis, ne iudicio iniquo exsorbeatur sanguis tuus, quod sapienti negant accidere posse: servire vero non modo te sed universum senatum, cuius tum causam agebas, ausus es dicere? 226. Potestne virtus, Crasse, servire istis auctoribus, quorum tu praecepta oratoris facultate complecteris? quae et semper et sola libera est quaeque, etiamsi corpora capta sint armis aut constricta vinclis, tamen suum ius atque omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat. Quae vero addidisti, non modo senatum servire posse populo sed etiam debere, quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus, tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis doloremque referens probare posset, senatum servire populo, cui populus ipse moderandi et regendi sui potestatem quasi quasdam habenas tradidisset? LIII. 227. Itaque haec cum a te divinitus ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus, homo doctus et philosophiae deditus, non modo parum commode sed etiam turpiter et flagitiose dicta esse dicebat. Idemque Servium Galbam, quem hominem probe commeminisse se aiebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is, L. Scribonio quaestionem in eum ferente, populi misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbae gravis atque acer inimicus, aspere apud populum Romanum et vehementer esset locutus, quam orationem in Originibus suis exposuit ipse. 228. Reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli, propinqui sui, Q. pupillum filium ipse paene in humeros suos extulisset,

7. *aget*] *agit* Codd. al. prob. Heusingero. — 9. *ne*] *nec*, ut dedit Schützius, est in Lg. 23. 67. — 11. *verbis*] *uberius* Bakius. — 15. *et principi* Bakio auctore T: *principi* cum Libris RE. — *diceres illa* R. — 17. *eripite ex faucibus* B aliique, R: *eripite nos ex f.* E. — 19. *et* ante *possumus* om. B. — 22. *vero quod non - - dicere, potestne* Bakius. — 23. *causa* R. — 26. *instricta* B. — *vinclis* Codd. al., R: *vinculis* BE. — 28. *debet* Schützius. — 34. *modo* om. B et Lg. omnes, *tantum* R. — 35. *Idem Q. Servium* R. — 36. *probe nosse et meminisse* R. — 42. *ipse* om. R.

qui patris clarissimi recordatione et memoria fletum populo moveret, et duos filios suos parvos tutelae populi commendasset ac se, tamquam in procinctu testamentum faceret sine libra atque tabulis, populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Itaque cum et invidia et odio populi tum Galba premeretur, his †quoque eum tragoediis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video, nisi pueris et lacrimis usus esset, poenas eum daturum fuisse. Haec Rutilius valde vituperabat et huic humilitati dicebat vel exsilium fuisse vel mortem anteponendam. 229. Neque vero hoc solum dixit, sed ipse et sensit et fecit. Nam cum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentiae cumque illo nemo neque integrior esset in civitate neque sanctior, non modo supplex iudicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem aut liberius causam dici suam, quam simplex ratio veritatis ferebat. Paullum huic Cottae tribuit partium, disertissimo adolescenti, sororis suae filio. Dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mucius more suo, nullo apparatu, pure et dilucide. 230. Quodsi tu tunc, Crasse, dixisses, qui subsidium oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam petendum esse paullo ante dicebas; et, si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more sed tuo licuisset dicere, quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt, pestiferi cives supplicioque digni, tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis orationis tuae: nunc talis vir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa commenticia Platonis civitate res ageretur. Nemo ingemuit, nemo inclamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rem publicam imploravit, nemo supplicavit. Quid multa? pedem nemo in illo iudicio supplosit, credo, ne Stoicis renuntiaretur. LIV. 231. Imitatus est homo Romanus et consularis veterem illum Socratem, qui, cum omnium sapientissimus esset sanctissimeque vixisset, ita in iudicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus sed magister aut dominus videretur esse iudicum. Quin etiam, cum ei scriptam orationem disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in iudicio uteretur, non invitus legit et commode scriptam esse dixit; sed, inquit, ut, si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles et apti ad pedem, quia non essent viriles; sic illam orationem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et virilem non videri. Ergo ille quoque damnatus est; neque solum primis sententiis, quibus tantum statuebant iudices, damnarent, an absolverent, sed etiam illis, quas iterum legibus ferre debebant. Erat enim Athenis reo damnato, si fraus capitalis non esset, quasi poenae aestimatio; 232. et sententia cum iudicibus daretur, interroga-

4. *et* ante *odio* om. B. — 5. *his quoque tr.*] *his tr.* B, *his quasi tr.* mg. Crat., *hisce tr.* auctore Heusingero T. Puto fuisse *his quinque tragoediis:* 1) pupillus filius per se spectatus (Iuvenal. 15, 134.); 2) patris eius clarissimi memoria; 3, 4) duo filii parvi; 5) tutela populi Romani a Galba implorata. Or. — 11. *neque* ante *integrior* om. B. — 12. *voluit* cum multis Codd. et R, T. (*noluit* firmat B.) — 13. *liberius*] *uberius* Bakius. — *oratio* R. — 28. *qui*] *quam* B. — 29. *sed ut magister* Lg. 93.; non R, quae hoc quoque loco ab illo differt, etsi in plerisque simillima. — 30. *cum* ante *ei* om. B. — 35. *oratoriam*] *ornatam* Schützius, *tornatam* Eichstadius. — 37. *neque*] *non* B. — 40. *poena*: *ea aestimatio* BR. — *et*] *ex* B. (Ut nos, R. Malim *ea*. Or.)

batur reus, quam quasi aestimationem commeruisse se maxime confiteretur; quod cum interrogatus Socrates esset, respondit sese meruisse, ut amplissimis honoribus et praemiis decoraretur et ut ei victus quotidianus in Prytaneo publice praeberetur, qui honos apud Graecos maximus habetur. 233. Cuius responso sic iudices exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent. Qui quidem si absolutus esset, (quod mehercule, etiamsi nihil ad nos pertinet, tamen propter eius ingenii magnitudinem vellem:) quonam modo istos philosophos ferre possemus, qui nunc, cum ille damnatus est, nullam aliam ob culpam nisi propter dicendi inscientiam, tamen a se oportere dicunt peti praecepta dicendi? Quibuscum ego non pugno, utrum sit melius aut verius: tantum dico et aliud illud esse atque hoc et hoc sine illo summum esse posse.

LV. 234. Nam quod ius civile, Crasse, tam vehementer amplexus es, video, quid egeris; tum, cum dicebas, videbam. Primum Scaevolae te dedisti, quem omnes amare meritissimo pro eius eximia suavitate debemus; cuius artem cum indotatam esse et incomptam videres, verborum eam dote locupletasti et ornasti. Deinde quod in ea tu plus operae laborisque consumpseras, cum eius studii tibi et hortator et magister esset domi, veritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam perdidisses. Sed ego ne cum ista quidem arte pugno. 235. Sit sane tanta, quantam tu illam esse vis. Etenim sine controversia et magna est et late patet et ad multos pertinet et summo in honore semper fuit et clarissimi cives ei studio etiam hodie praesunt; sed vide, Crasse, ne, dum novo et alieno ornatu velis ornare iuris civilis scientiam, suo quoque eam concesso et tradito spolies atque denudes. 236. Nam, si ita diceres, qui iuris consultus esset, esse eum oratorem, itemque qui esset orator, iuris eundem esse consultum, praeclaras duas artes constitueres atque inter se pares et eiusdem socias dignitatis. Nunc vero iuris consultum sine hac eloquentia, de qua quaerimus, fateris esse posse fuisseque plurimos; oratorem negas, nisi illam scientiam assumpserit, esse posse. Ita est tibi iuris consultus ipse per se nihil nisi leguleius quidam cautus et acutus, praeco actionum, cantor formularum, auceps syllabarum; sed quia saepe utitur orator subsidio iuris in causis, idcirco istam iuris scientiam eloquentiae tamquam ancillulam pedisequamque adiunxisti.

LVI. 237. Quod vero impudentiam admiratus es eorum patronorum, qui aut, cum parva nescirent, magna profiterentur aut ea, quae maxima essent in iure civili, tractare auderent in causis, cum ea nescirent nunquamque didicissent, utriusque rei facilis est et prompta defensio. Nam neque illud est mirandum, qui, quibus verbis coëmptio fiat,

3. *et ei* Ernestii operae. — 4. *Prutaneo* R. — *haberetur* cum libris R. Correxit Ernestius. — 6. *innocentissimum hominem* R. — 8. *magnitatem* B. — 9. *possumus* Bakius. — 11. *aut*] *an* B. — 12. *esse non posse* B. — 14. *tuncque cum* R. — *non videbam* Steph. Lamb. (*tum - - videbam*] suspecta haec Heusingero, Schützio, Henrichsenio, Bakio.) — 16. *indotatam esse et* (*atque* R.) *incomitatum et incomptam* BR. — 20. *ita* B. — 23. *cives et studio et hodie* B, *cives ei studio et semper praefuerunt et hodie* R. — 26. *esset et esse* BR. — 27. *iuris civilis eundem* R. — 28. *eiusdem*] *eius modi* B, *huiuscemodi* R. — 30. Vv. *fuisseque - - posse* exciderunt ex B. — 31. *Ita et tibi* libri et R. Correxit Ernestius. — 33. *utatur* Bakius. — 39. *veriusque* B. — 40. *qui*] *quid* B.

nesciat, eundem eius mulieris, quae coëmptionem fecerit, causam posse defendere; nec, si parvi navigii et magni eadem est in gubernando scientia, idcirco qui, quibus verbis herctum cieri oporteat, nesciat, idem herciscundae familiae causam agere non possit. 238. Nam, quod maximas centumvirales causas in iure positas protulisti, quae tandem earum causa fuit, quae ab homine eloquente, iuris imperito, non ornatissime potuerit dici? Quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M'. Curii, quae abs te nuper est dicta, et in C. Hostilii Mancini controversia atque in eo puero, qui ex altera natus erat uxore, non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissimos homines summa de iure dissensio. 239. Quaero igitur, quid adiuverit oratorem in his causis iuris scientia, cum hic iuris consultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio, sed alieno, hoc est, non iuris scientia sed eloquentia sustentatus. Equidem hoc saepe audivi, cum aedilitatem P. Crassus peteret eumque maior natu et iam consularis Ser. Galba assectaretur, quod Crassi filiam C. filio suo despondisset, accessisse ad Crassum consulendi causa quendam rusticanum, qui, cum Crassum seduxisset atque ad eum rettulisset responsumque ab eo verum magis quam ad suam rem accommodatum abstulisset; ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit quaesivitque, qua de re ad Crassum rettulisset. Ex quo ut audivit, commotumque ut vidit hominem, Suspenso, inquit, animo et occupato Crassum tibi respondisse video: 240. deinde ipsum Crassum manu prehendit et, Heus tu, inquit, quid tibi in mentem venit ita respondere? Tum ille fidenter homo peritissimus confirmare ita se rem habere, ut respondisset, nec dubium esse posse. Galba autem alludens varie et copiose multas similitudines afferre multaque pro aequitate contra ius dicere; atque illum, cum disserendo par esse non posset (quamquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbae nullo modo), ad auctores confugisse et id, quod ipse diceret, et in P. Mucii, fratris sui, libris et in Sex. Aelii commentariis scriptum protulisse ac tamen concessisse Galbae disputationem sibi probabilem et prope veram videri. LVII. 241. Attamen, quae causae sunt eiusmodi, ut de earum iure dubium esse non possit, omnino in iudicium vocari non solent. Num quis eo testamento, quod paterfamilias ante fecit, quam ei filius natus esset, hereditatem petit? Nemo; quia constat agnascendo rumpi testamentum. Ergo in hoc genere iuris iudicia nulla sunt. Licet igitur impune oratori omnem hanc partem iuris † in controversiis ignorare, quae pars sine dubio multo maxima est: 242. in eo autem iure, quod ambigitur inter peritissimos, non est difficile oratori eius partis, quamcunque defendet, auctorem aliquem invenire; a quo cum amentatas

2. *nam et si parvi et magni navigii* R. — 3. *herctum* BR: *erctum* E, contra mox idem *herisciundae*. — 6. *eloquente* Codd. al.: *eloquenti* BRE. — 8. *et ut in* C. — *T. Lucilii* R. — 12. *fuit* B. — 13. *esset*] *etiam* B. — Vv. *hoc est - - eloquentia* suspecta Bakio prob. Ellendtio. — 15. *et iam* Orellio auctore T: *etiam* cum libris RE. — 19. *quoniam* B. — 20. *nomine*] *comiter* Bakius. — 21. *ut* ante *vivit* suspectum Ellendtio. — 24. *illi* (sic) *Crassus fidenter* R. — 27. *atque*] *denique* Bakius. — 28. *fuerit* R. — 31. *attamen* BR. — 33. *in iudicio* B. — 35. *est* B. — *agnoscendo* B. — 37. *in controversiis* cum ceteris libris omnibus BRT. (hic cum corruptelae signo): *incontroversi* Lambino auctore E, qui tamen seclusit; *non controversi* Bakius. — 39. *est*] *esse* R. — 40. *defendet* B aliique: *defendat* RE.

hastas acceperit, ipse eas oratoris lacertis viribusque torquebit. Nisi vero (bona venia huius optimi viri dixerim [Scaevolae]) tu libellis aut praeceptis soceri tui causam M'. Curii defendisti, non arripuisti patrocinium aequitatis et defensionem testamentorum ac voluntatis mortuorum. 243. Ac mea quidem sententia (frequens enim te audivi atque affui) multo maiorem partem sententiarum sale tuo et lepore et politissimis facetiis pellexisti, cum et illud nimium acumen illuderes et admirarere ingenium Scaevolae, qui excogitasset nasci prius oportere quam emori; cumque multa colligeres et ex legibus et ex senatus consultis et ex vita ac sermone communi non modo acute sed etiam ridicule ac facete, ubi si verba, non rem sequeremur, confici nihil posset. Itaque hilaritatis plenum iudicium ac laetitiae fuit; in quo quid tibi iuris civilis exercitatio profuerit, non intelligo; dicendi vis egregia summa festivitate et venustate coniuncta profuit. 244. Ipse ille Mucius, paterni iuris defensor et quasi patrimonii propugnator sui, quid in illa causa, cum contra te diceret, attulit, quod de iure civili depromptum videretur? quam legem recitavit? quid patefecit dicendo, quod fuisset imperitis occultius? Nempe eius omnis oratio versata est in eo, ut scriptum plurimum valere oportere defenderet. At in hoc genere pueri apud magistros exercentur omnes, cum in eiusmodi causis alias scriptum, alias aequitatem defendere docentur. 245. Et, credo, in illa militis causa, si tu aut heredem aut militem defendisses, ad Hostilianas te actiones, non ad tuam vim et oratoriam facultatem contulisses. Tu vero, vel si testamentum defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum ius in eo iudicio positum videretur; vel si causam ageres militis, patrem eius, ut soles, dicendo a mortuis excitasses; statuisses ante oculos; complexus esset filium flensque eum centumviris commendasset; lapides mehercule omnes flere ac lamentari coëgisset, ut totum illud, VTI LINGVA NVNCVPASSIT, non in XII. tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine scriptum videretur.

LVIII. 246. Nam quod inertiam accusas adolescentium, qui istam artem primum facillimam non ediscant, quae quam sit facilis, illi viderint, qui eius artis arrogantia, quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant, deinde etiam tu ipse videris, qui eam artem facilem esse dicis, quam concedis adhuc artem omnino non esse sed aliquando, si quis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere possit, tum esse illam artem futuram; deinde, quod sit plena delectationis; in qua tibi remittunt omnes istam voluptatem et ea se carere patiuntur; nec quisquam est eorum, qui, si iam sit ediscendum sibi aliquid, non Teucrum Pacuvii malit quam Manilianas venalium vendendorum leges ediscere; 247. tum autem quod amore patriae censes nos nostrorum maiorum inventa

1. *adcepit* (sic) B. — 2. *Scaevolae* delevit Manutius; nos seclusimus. — 3. *defendisti*, *non* Bakio auctore T: *defendisti. Nonne — ?* cum libris (etiam B) RE. — 11. *sequerentur* R. — *nihil* B aliique, R: *nil* E. — 13. *venustate et festivitate* B. (Pro *et*, *ac* R.) — 18. *omnis eius* R. — 27. *esses - - commendasses - - coëgisses* habet Havn. 2., ut malebat Ernestius; ex quibus *coëgisses* placet Bakio. — *eum* om. B. — 28. *coëgissent* B. — *illud*] *id* B. — *NVNCVPASSIT* Manutius: *nuncupasset* cum ceteris libris etiam B, RE. — 37. *quae sit* Ernestio auctore Schützius. — *in quo* cum Gu. 1. Schützius. — 39. *est* om. B. — 40. *Mamillianas* R. — 41. *Tu autem* R. — *patriae* om. B. — *nostrum* R.

nosse debere, non vides veteres leges aut ipsas sua vetustate consenuisse aut novis legibus esse sublatas? Quod vero viros bonos iure civili fieri putas, quia legibus et praemia proposita sint virtutibus et supplicia vitiis; equidem putabam virtutem hominibus (si modo tradi ratione possit) instituendo et persuadendo, non minis et vi ac metu tradi. Nam ipsum quidem illud etiam sine cognitione iuris, quam sit bellum cavere malum, scire possumus. 248. De me autem ipso, cui uni tu concedis, ut sine ulla iuris scientia tamen causis satisfacere possim, tibi hoc, Crasse, respondeo, neque me unquam ius civile didicisse neque tamen in iis causis, quas in iure possem defendere, unquam istam scientiam desiderasse. Aliud est enim esse artificem cuiusdam generis atque artis, aliud in communi vita et vulgari hominum consuetudine nec hebetem nec rudem. 249. Cui nostrûm nunc licet fundos nostros obire aut res rusticas vel fructus causa vel delectationis invisere? Tamen nemo tam sine oculis, tam sine mente vivit, ut, quid sit sementis ac messis, quid arborum putatio ac vitium, quo tempore anni aut quo modo ea fiant, omnino nesciat. Num igitur, si cui fundus inspiciendus aut si mandandum aliquid procuratori de agricultura aut imperandum villico sit, Magonis Karthaginiensis sunt libri perdiscendi, an hac communi intelligentia contenti esse possumus? Cur ergo non iidem in iure civili, praesertim cum in causis et in negotiis et in foro conteramur, satis instructi esse possumus ad hoc dumtaxat, ne in nostra patria peregrini atque advenae esse videamur? 250. Ac si iam sit causa aliqua ad nos delata obscurior, difficile, credo, sit, cum hoc Scaevola communicare; quamquam ipsi omnia, quorum negotium est, consulta ad nos et exquisita deferunt. An vero, si de re ipsa, si de finibus, cum in rem praesentem non venimus, si de tabulis et perscriptionibus controversia est, contortas res et saepe difficiles necessario perdiscimus: si leges nobis aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt, veremur, ne ea, si ab adolescentia iuri civili minus studuerimus, non queamus cognoscere?

LIX. Nihilne igitur prodest oratori iuris civilis scientia? Non possum negare prodesse ullam scientiam, ei praesertim, cuius eloquentia copia rerum debeat esse ornata; sed multa et magna et difficilia sunt ea, quae sunt oratori necessaria, ut eius industriam in plura studia distrahere nolim. 251. Quis neget opus esse oratori in hoc oratorio motu statuque Roscii gestum et venustatem? Tamen nemo suaserit studiosis dicendi adolescentibus in gestu discendo histrionum more elaborare. Quid est oratori tam necessarium quam vox? Tamen, me auctore, nemo dicendi studiosus Graecorum more et tragoedorum voci serviet, qui et annos complures sedentes declamitant et quotidie, ante-

---

1. *ipsas* B aliique: *ipsa* RE. — 8. Vv. *tibi - - possem* exciderunt ex B. — 10. *his* R. — 11. *enim est* B. — *cuius* R. — 13. *nunc* Schützio auctore T: *non* cum libris (etiam B) RE, *nostrum licet* mavolt Bakius. — 16. *fiant ea* R. — 17. *si qui* Bakius. — 20. *idem* Codd. complures, *item* Bakius. — 21. *esse possimus* R. — 25. *et* ante *exquisita* om. B. — 27. *praescriptionibus* Havn. 1. 2. et alii nonnulli, item Aldus. (Ut nos, R. Ex B nihil notatur.) — 34. *ut*] *at* R. — 36. *gustu* (sic) *et venustate* R. — 37. *discendo* suspectum Bakio. — *morum* B. — 39. Vv. *discendi studiosus* suspecta Bakio. — Vv. *et tragoedorum* seclusit Ellendt. *et* om. Lag. tres, ut volt Bakius. — 40. *quampluris sedendo* R.

quam pronuntient, vocem cubantes sensim excitant eandemque, cum egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum recipiunt et quasi quodammodo colligunt. Hoc nos si facere velimus, ante condemnentur ii, quorum causas receperimus, quam toties, quoties praescribitur, paeanem aut † munionem citarimus. 252. Quodsi in gestu, qui multum oratorem adiuvat, et in voce, quae una maxime eloquentiam vel commendat vel sustinet, elaborare nobis non licet, ac tantum in utroque assequi possumus, quantum in hac acie quotidiani muneris spatii nobis datur: quanto minus est ad iuris civilis perdiscendi occupationem descendendum? quod et summatim percipi sine doctrina potest et hanc habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox et gestus subito sumi et aliunde arripi non potest, iuris utilitas ad quamque causam quamvis repente vel a peritis vel de libris depromi potest. 253. Itaque illi disertissimi homines ministros habent in causis iuris peritos, cum † ipsi sint peritissimi, [et] qui, ut abs te paullo ante dictum est, pragmatici vocantur. In quo nostri omnino melius multo, quod clarissimorum hominum auctoritate leges et iura tecta esse voluerunt. Sed tamen non fugisset hoc Graecos homines, si ita necesse esse arbitrati essent oratorem ipsum erudire in iure civili, non ei pragmaticum adiutorem dare. LX. 254. Nam quod dicis senectutem a solitudine vindicari iuris civilis scientia, fortasse etiam pecuniae magnitudine. Sed nos non quid nobis utile, verum quid oratori necessarium sit, quaerimus. Quamquam, quoniam multa ad oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet idem Roscius dicere se, quo plus sibi aetatis accederet, eo tardiores tibicinis modos et cantus remissiores esse facturum. Quodsi ille adstrictus certa quadam numerorum moderatione et pedum tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare modos sed totos mutare possumus? 255. Neque enim hoc te, Crasse, fallit, quam multa sint et quam varia genera dicendi; [et] quod haud sciam, an tu primus ostenderis, qui iamdiu multo dicis remissius et lenius, quam solebas; neque minus haec tamen tua gravissimi sermonis lenitas quam illa summa vis et contentio probatur; multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus et Laelium, qui omnia sermone conficerent paullo intentiore, nunquam, ut Ser. Galba, lateribus aut clamore contenderent. Quodsi iam hoc facere non poteris aut noles, vereris, ne tua domus, talis et viri et civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a ceteris deseratur? Equidem tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorum,

---

1. *excitant* om. B. — *eamque* B. — 3. *volumus* R. — 4. *condemnabuntur* R. — *recipiemus* R. — 5. *praescribitur* Lg. 6. 14. et corr. 81.: *perscribitur* BRE. (Ut nos, iam Manutius et Lambinus.) — *aut in unionem* R, *aut nomium* Nescio qui apud Lamb. Melius Censor Ienensis *aut nomum*. Cfr. Photius Bibl. p. 320. b. Bekk. — 7. *ac*] *at* R. — 9. *spatium* R. — 12. *alicunde* R. — *quamcunque* B. — 15. *peritissimi* cum libris omnibus (etiam B) R: *imperitissimi* auctore Lambino E. — *eos qui* Manutio auctore T. Ut nos, libri noti, RE. Sed *et* nos seclusimus; Ellendt haec omnia *cum ipsi - - eos*. — 17. *recta* R. — 19. *in* om. R. — 28. *laxare modo sed toto multa* (sic) B. — 30. *et quod*] *id quod* Heusingero auctore Schützius, *quod* cum Lambino T. Nos *et* seclusimus. — *multo* om. R. — 31. *levius* R. — *gravissima* Bakius. — 32. *probabatur* B. — 33. *audivimus* R. — 34. *intensiore* B. — *Sergius* R. — 38. *arbitrarer* B.

qui consultum veniant, multitudine esse ponendum, sed tamquam portum aliquem exspectem istam, quam tu times, solitudinem. Subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti otium.

256. Reliqua vero etiamsi adiuvant, historiam dico et prudentiam iuris publici et antiquitatis † iter et exemplorum copiam, si quando opus erit, a viro optimo et istis rebus instructissimo, familiari meo, Longino mutuabor. Neque repugnabo, quo minus (id quod modo hortatus es) omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio atque humanitate versentur; sed mehercule non ita multum spatii mihi habere videntur, si modo ea facere et persequi volent, quae a te, Crasse, praecepta sunt; qui mihi prope etiam nimis duras leges imponere visus es huic aetati, sed tamen ad id, quod cupiunt, adipiscendum prope necessarias. 257. Nam et subitae ad propositas causas exercitationes et accuratae et meditatae commentationes ac stilus ille tuus, quem tu vere dixisti perfectorem dicendi esse ac magistrum, multi sudoris est; et illa orationis suae cum scriptis alienis comparatio et de alieno scripto subita vel laudandi vel vituperandi vel comprobandi vel refellendi causa disputatio non mediocris contentionis est vel ad memoriam vel ad imitandum. LXI. 258. Illud vero fuit horribile, quod mehercule vereor, ne maiorem vim ad deterrendum habuerit quam ad cohortandum. Voluisti enim in suo genere unum quemque nostrûm quasi quendam esse Roscium; dixistique non tam ea, quae recta essent, probari quam quae prava sunt, fastidiis adhaerescere; quod ego non tam fastidiose in nobis quam in histrionibus spectari puto. 259. Itaque nos raucos saepe attentissime audiri video; tenet enim res ipsa atque causa: at Aesopum, si paullum irrauserit, explodi. A quibus enim nihil praeter voluptatem aurium quaeritur, in iis offenditur, simul atque imminuitur aliquid de voluptate; in eloquente autem multa sunt, quae teneant, quae si omnia summa non sunt et pleraque tamen magna sunt, necesse est ea ipsa, quae sunt, mirabilia videri.

260. Ergo, ut ad primum illud revertar, sit orator nobis is, qui, ut Crassus descripsit, accommodate ad persuadendum possit dicere. Is autem concludatur in ea, quae sunt in usu civitatum vulgari ac forensi, remotisque ceteris studiis, quamvis ea sint ampla atque praeclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes et dies urgeatur; imiteturque illum, cui sine dubio summa vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo tantum studium fuisse tantusque labor dicitur, ut primum impedimenta naturae diligentia industriaque superaret; cumque ita balbus esset, ut eius ipsius artis, cui studeret, primam litteram non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius esse locutus putaretur;

---

5. *iter* corruptum merito visum est Henrichsenio et Ellendtio, qui mavolt *notitiam*. — 7. *Longino*] *Longo* Codd. plerique, L, *longe* B, R. Correxit Grucchius. — 8. *recto studio*] *eruditione* Bakius. — 9. *mihi habere videntur* Codd. al. et R: *mihi videntur* Gu. 2. 3., *mihi videtur* BE. — 11. *prope iam* BR. — 14. *ac meditatae commendationes* (sic) R. — 15. *multis* B. — 16. *tuae* R. — 22. *sunt* seclusit Ernestius, delevit Schützius et Ellendt. — 23. *abhorrescere* B. — 26. *irraucuerit* Codd. aliq., *irracuerit* (sic) BR. — 28. *eloquente* Lag. 6. 17., et ita volebat Bakius: *eloquenti* Leid., *eloquentia* BRE. — *teneantur* B. — 31. *qui* ante v. *accommodate* ponit B. — 35. *urgeantur imitenturque* R. — 38. *superasset* R. — 40. *esse* B aliique, R: *eo* E.

261. deinde cum spiritus eius esset angustior, tantum continenda anima in dicendo est assecutus, ut una continuatione verborum (id quod eius scripta declarant) binae ei contentiones vocis et remissiones continerentur; qui etiam (ut memoriae proditum est) coniectis in os calculis, summa voce versus multos uno spiritu pronuntiare consuescebat; neque is consistens in loco sed inambulans atque adscensu ingrediens arduo. 262. Hisce ego cohortationibus, Crasse, ad studium et ad laborem incitandos iuvenes vehementer assentior; cetera, quae collegisti ex variis et diversis studiis et artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, tamen ab oratoris proprio officio atque munere seiuncta esse arbitror.

LXII. Haec cum Antonius dixisset, sane dubitare visus est Sulpicius et Cotta, utrius oratio propius ad veritatem videretur accedere. 263. Tum Crassus: Operarium nobis quendam, Antoni, oratorem facis atque haud scio, an aliter sentias et utare tua illa mirifica ad refellendum consuetudine, qua tibi nemo unquam praestitit; cuius quidem ipsius facultatis exercitatio oratorum propria est, sed iam in philosophorum consuetudine versatur maximeque eorum, qui de omni re proposita in utramque partem solent copiosissime dicere. 264. Verum ego non solum arbitrabar, his praesertim audientibus, a me informari oportere, qualis esse posset is, qui habitaret in subselliis, neque quidquam amplius afferret, quam quod causarum necessitas postularet; sed maius quiddam videbam, cum censebam oratorem, praesertim in nostra re publica, nullius ornamenti expertem esse oportere. Tu autem, quoniam exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus circumdedisti, hoc facilius nobis expones ea, quae abs te de officiis praeceptisque oratoris quaesita sunt; sed opinor secundum hunc diem; satis enim multa a nobis hodie dicta sunt. 265. Nunc et Scaevola, quoniam in Tusculanum ire constituit, paullum requiescet, dum se calor frangat; et nos ipsi, quoniam id temporis est, valetudini demus operam. Placuit sic omnibus. Tum Scaevola, Sane, inquit, vellem non constituissem in Tusculanum me hodie venturum esse † Laelio. Libenter audirem Antonium. Et, cum exsurgeret, simul arridens, Neque enim, inquit, tam mihi molestus fuit, quod ius nostrum civile pervellit, quam iucundus, quod se id nescire confessus est.

---

4. Vv. *qui etiam - - arduo* suspecta Bakio. — 6. *is*] *id* Manutio auctore Müllerus. — *in* om. R. — 8. *assentior*] *censeo* Bakius. — 9. *omnino* R. — 13. *inquit nobis* R. — 18. *solum*] *talem* Schützius ex Oratore C. 2. — 19. *arbitrabor* B. — 24. *oratorium* Codd. aliq. — 27. *constituisse* R. — 30. *non constituissem in Tusculanum hodie Laelio* volebat Lipsius. Verba haec suspecta etiam Bakio. — 31. *Laelio*] Nomen, ut videtur, corruptum. Post ea, quae Bakius et Ellendtius contra me argumentati sunt, minus iam probo coni. meam: *L. Aelio*. Or.

M. TULLII CICERONIS

DE

O R A T O R E

LIBER SECUNDUS.

I. 1. Magna nobis pueris, Quinte frater, si memoria tenes, opinio fuit L. Crassum non plus attigisse doctrinae, quam quantum prima illa puerili institutione potuisset; M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem atque ignarum fuisse; erantque multi, qui, quamquam non ita se rem habere arbitrarentur, tamen, quo facilius nos incensos studio discendi a doctrina deterrerent, libenter id, quod dixi, de illis oratoribus praedicarent, ut, si homines non eruditi summam essent prudentiam atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor et stultum in nobis erudiendis patris nostri, optimi ac prudentissimi viri, studium videretur. 2. Quos tum, ut pueri, refutare domesticis testibus, patre et C. Aculeone, propinquo nostro, et L. Cicerone, patruo, solebamus, quod de Crasso pater et Aculeo (quocum erat nostra matertera), quem Crassus dilexit ex omnibus plurimum, et patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus una decesserat, multa nobis de eius studio doctrinaque saepe narravit; cumque nos cum consobrinis nostris, Aculeonis filiis, et ea disceremus, quae Crasso placerent, et ab iis doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud saepe intelleximus, cum essemus † eiusmodi, quod vel pueri sentire poteramus, illum et Graece sic loqui, nullam ut nosse aliam linguam videretur, et doctoribus nostris ea ponere in percontando eaque ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei novum, nihil inauditum videretur. 3. De Antonio vero, quamquam saepe ex humanissimo homine, patruo nostro, acceperamus, quemadmodum ille vel Athenis vel Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedisset, tamen ipse adolescentulus, quantum illius ineuntis aetatis meae patiebatur pudor, multa ex eo saepe quaesivi. Non erit profecto tibi, quod scribo, hoc novum; nam iam tum ex me audiebas mihi illum ex multis variisque sermonibus nullius rei, quae quidem esset in his artibus, de quibus aliquid

---

5. *se* Lg. prope omnes : *sese* BRE. — 6. *discendi* Codd. al., R : *dicendi* BE. — 9. *esset* R. — 12. *quocum nupta* R. — 15. *sobrinis* B. — 17. *iis* Codd. al. : *his* BRE. — 18. *eius domi* Gulielmius, quod placet. Vv. *cum essemus eiusmodi* Lambino auctore seclusit Ellendt. Contra Bakio suspecta sunt vv. *quod - - poteramus.* — 20. *proponere* R. — *percunctando* E. — *ipse omni sermone* (om. *in*) R. — 21. *nihil ei nosse* B. — 24. *dedidisset* R. — *ipse*] *ille* B. — 28. *rei* om. B.

existimare possem, rudem aut ignarum esse visum. 4. Sed fuit hoc in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet non didicisse quam illa despicere et nostrorum hominum in omni genere prudentiam Graecis anteferre; Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat suam, si omnino didicisse nunquam putaretur; atque ita se uterque graviorem fore, si alter contemnere, alter ne nosse quidem Graecos videretur.

5. Quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc tempus. Illud autem est huius institutae scriptionis ac temporis, neminem eloquentia non modo sine dicendi doctrina sed ne sine omni quidem sapientia florere unquam et praestare potuisse. II. Etenim ceterae fere artes se ipsae per se tuentur singulae; bene dicere autem, quod est scienter et perite et ornate dicere, non habet definitam aliquam regionem, cuius terminis saepta teneatur. Omnia, quaecunque in hominum disceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse profitetur, aut eloquentiae nomen relinquendum est. 6. Quare equidem et in nostra civitate et in ipsa Graecia, quae semper haec summa duxit, multos et † ingeniis et magna laude dicendi sine summa rerum omnium scientia fuisse fateor: talem vero exsistere eloquentiam, qualis fuit in Crasso et Antonio, non cognitis rebus omnibus, quae ad tantam prudentiam pertinerent tantamque dicendi copiam, quanta in illis fuit, non potuisse confirmo. 7. Quo etiam feci libentius, ut eum sermonem, quem illi quondam inter se de his rebus habuissent, mandarem litteris, vel ut illa opinio, quae semper fuisset, tolleretur alterum non doctissimum, alterum plane indoctum fuisse; vel ut ea, quae existimarem a summis oratoribus de eloquentia divinitus esse dicta, custodirem litteris, si ullo modo assequi complectique potuissem; vel mehercule etiam ut laudem eorum iam prope senescentem, quantum ego possem, ab oblivione hominum atque a silentio vindicarem. 8. Nam si ex scriptis cognosci ipsi suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putassem laborandum; sed cum alter non multum (quod quidem exstaret) et id ipsum adolescens, alter nihil admodum scripti reliquisset, deberi hoc a me tantis hominum ingeniis putavi, ut, cum etiamnunc vivam illorum memoriam teneremus, hanc immortalem redderem, si possem. 9. Quod hoc etiam spe aggredior maiore ad probandum, quia non de Ser. Galbae aut C. Carbonis eloquentia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere, si quid velim, nullius memoria iam refellente; sed edo haec iis cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus loquor, saepe audierunt; ut duos summos viros iis, qui neutrum illorum viderint, eorum, quibus ambo illi oratores cogniti sint, vivorum et praesentium memoria teste commendemus. III. 10. Nec vero te, carissime frater atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestes putas, insequor, ut eru-

---

2. *tam* om. B. — 12. *per se* om. B. — 13. *haberet* R. — 14. *saeptum* Lambinus. — *Omnia enim* R. — 18. *ingeniis magnos et laude dicendi* mavolt Ellendt, *insignes* pro *ingeniis* Hanov. — *omnium rerum* R. — 20. *fuit* B aliique: *fuerit* RE. — *ad*] *in* B. — 21. *fuit* B ceterique, R: *fuerit* Ernestius contra libros. — 23. *quondam illi* R. — 30. *ipsi a suis* BR. — *laborandum putassem* R. — 33. *cum*] *quoniam* B, *quomodo* R. (Utrumque ex scr. *quom.*) — 35. *Sergii* R. — 37. *iam me refellente* BR. — *dedo* R.

diam: quid enim tua potest oratione aut subtilius aut ornatius esse? sed sive iudicio, ut soles dicere, sive, ut ille pater eloquentiae de se Isocrates scripsit ipse, pudore a dicendo et timiditate ingenua quadam refugisti, sive, ut ipse iocari soles, unum putasti satis esse non modo in una familia rhetorem sed paene in tota civitate, non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, ieiunitatem bonarum artium possit illudi. 11. Nihil enim mihi quidem videtur in Crassi et Antonii sermone esse praeteritum, quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina, maximo usu cognosci ac percipi potuisse arbitraretur; quod tu facillime poteris iudicare, qui prudentiam rationemque dicendi per te ipsum, usum autem per nos percipere voluisti. Sed, quo citius hoc, quod suscepimus, non mediocre munus conficere possimus, omissa nostra adhortatione, ad eorum, quos proposuimus, sermonem disputationemque veniamus.

12. Postero igitur die, quam illa erant acta, hora fere secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset et apud eum Sulpicius sederet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus senex cum C. Iulio fratre venit. Quod ubi audivit, commotus Crassus surrexit omnesque admirati maiorem aliquam esse causam eorum adventus suspicati sunt. 13. Qui cum inter se, ut ipsorum usus ferebat, amicissime consalutassent: Quid vos tandem, Crassus, numquidnam, inquit, novi? Nihil sane, inquit Catulus: etenim vides esse ludos; sed (vel tu nos ineptos licet, [inquit,] vel molestos putes) cum ad me in Tusculanum, inquit, heri vesperi venisset Caesar de Tusculano suo, dixit mihi a se Scaevolam hinc euntem esse conventum, ex quo mira quaedam se audisse dicebat; te, quem ego toties omni ratione tentans ad disputandum elicere non potuissem, permulta de eloquentia cum Antonio disseruisse et tamquam in schola prope ad Graecorum consuetudinem disputasse. 14. Ita me frater exoravit ne ipsum quidem a studio audiendi nimis abhorrentem, sed mehercule verentem, ne molesti vobis interveniremus, ut huc secum venirem. Etenim Scaevolam ita dicere aiebat, bonam partem sermonis in hunc diem esse dilatam. Hoc tu si cupidius factum existimas, Caesari attribues; si familiarius, utrique nostrûm. Nos quidem, nisi forte molesti intervenimus, venisse delectat.

IV. 15. Tum Crassus: Equidem, quaecunque vos causa huc attulisset, laetarer, cum apud me viderem homines mihi carissimos et amicissimos;

1. *potest esse tua - - ornatius?* R. — 2. *sed* B aliique: *sed quoniam* cum aliis R, *sed quamquam* Ernestius. — *soles* libri (etiam B), R: *soleo* Pearcio auctore E. — 5. *non tamen*] *sed tamen non* Bakius. — 7. *ieiunitate* BR. — *possint* B. — 8. *sermone* om. B. — 10. *ac*] *aut* B. — 12. *autem*] *vero* R. — 14. *exhortatione* B. — 16. *fere hora* B. — 17. *et tum* B. — 22. *salutassent* B. — *nos* B. — 24. *inquit* delevit Schützius et Ellendt. Nos seclusimus. — 25. *inquit* seclusit Ernestius. — 28. *de eloquentia* ponit post v. *disseruisse* R. — 30. *Ita me frater exoravit ne ipsum quidem - nimis* e Codd. Schützius: *Ita me frater exoravit me* (sic) *ipsum non quidem - nimis* B, *Itaque frater exoravit me ipsum: non quidem - nimis* R, *Itaque frater exoravit me, ipsum quidem - non nimis* E. — 31. *verentem tamen* Aldus et Edd. ante E. — 32. *Etenim Scaevolam* Havn. 1. 2. aliique Codd.: *Scaevolam enim* BRET. — 33. *tu si* Erf.: *si tu* BRE. — 35. *intervenissemus* B. — 36. *vos causa huc* permulti Codd. et R: *causa vos huc* BE. *(hic* B.) — 37. *et amicissimos* om. B.

sed tamen, vere dicam, quaevis mallem fuisset quam ista, quam dicis. Ego enim (ut, quemadmodum sentio, loquar) nunquam mihi minus quam hesterno die placui; magis adeo id facilitate quam alia ulla culpa mea contigit, qui, dum obsequor adolescentibus, me senem esse oblitus sum fecique id, quod ne adolescens quidem feceram, ut iis de rebus, quae doctrina aliqua continerentur, disputarem. Sed hoc tamen cecidit mihi peropportune, quod, transactis iam meis partibus, ad Antonium audiendum venistis. 16. Tum Caesar, Equidem, inquit, Crasse, ita sum cupidus in illa longiore te ac perpetua disputatione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel hoc sim quotidiano tuo sermone contentus. Itaque experiar equidem illud, ut ne Sulpicius, familiaris meus, aut Cotta plus quam ego apud te valere videantur, et te exorabo profecto, ut mihi quoque et Catulo tuae suavitatis aliquid impertias. Sin tibi id minus libebit, non te urgebo neque committam, ut, dum vereare, tu ne sis ineptus, me esse iudices. 17. Tum ille, Ego mehercule, inquit, Caesar, ex omnibus Latinis verbis huius verbi vim vel maximam semper putavi. Quem enim nos *ineptum* vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quod *non* sit *aptus*, idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet. Nam qui aut, tempus quid postulet, non videt aut plura loquitur aut se ostentat aut eorum, quibuscum est, vel dignitatis vel commodi rationem non habet aut denique in aliquo genere aut inconcinnus aut multus est, is ineptus dicitur. 18. Hoc vitio cumulata est eruditissima illa Graecorum natio. Itaque quod vim huius mali Graeci non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt. Ut enim quaeras omnia, quomodo Graeci *ineptum* appellent, non reperies. Omnium autem ineptiarum, quae sunt innumerabiles, haud scio, an nulla sit maior, quam, ut illi solent, quocunque in loco, quoscunque inter homines visum est, de rebus aut difficillimis aut non necessariis argutissime disputare, hoc nos ab istis adolescentibus facere inviti et recusantes heri coacti sumus. V. 19. Tum Catulus, Ne Graeci quidem, inquit, Crasse, qui in civitatibus suis clari et magni fuerunt, sicuti tu es nosque omnes in nostra re publica volumus esse, horum Graecorum, qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt nec in otio sermones huiusmodi disputationesque fugiebant. 20. Ac si tibi videntur, qui temporis, qui loci, qui hominum rationem non habent, inepti, sicut debent videri; num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo porticus haec ipsa, ubi nunc ambulamus, et palaestra et tot locis sessiones gymnasiorum et Graecarum disputationum memoriam quodammodo

1. *qua eius causa mallem fuisse* (sic) R. — 2. *sentiam* Lg. omnes (praeter 81.) BR. — 3. *ulla* om. B, *aliqua culpa mea* Leid. — *mea culpa* B. — 4. *contigit* seclusum volt Bakius. — *oblitus sum* Codd. al., R: *sum oblitus* BE. — 9. *in illa longiore te* B aliique, R: *te in illa longiore* E. — 10. *tuo* om. BR. — 11. *experiare quidem* BR. — *illud* om. pr. Leid. prob. Bakio. — 12. *videantur* B aliique, R: *videatur* E. — 15. *inquit Crassus* Lg. quinque. (Est a correctore, qui *Caesar* vocativ. esse non perspiciebat.) — 19. *quod* B. — 22. *ineptus esse dicitur* BR. — 25. *quae modo* B. — 26. *ulla* Codd. al., R. (Ut nos, B.) — 27. *quam ut illi solent* B aliique: *quam illorum, qui solent* RE. — 31. *magni et clari* R. — 33. *nec in* A (Codex Abrincensis Seculi X., qui ut ceteri mutili hinc incipit.) item B et meliores Ellendtii: *nec tamen in* RE. — 37. *ubi nunc ambulamus* A et meliores Ellendtii: *ubi inambulamus* R, *ubi ambulamus* (B?) E. — 38. *Graecorum disputationum* B, *Graecorum et disputationum* Cod. Oxon. δ et Lamb. probb. Pearcio et Bakio.

commovent? aut importunum tempus in tanto otio, quod et raro datur et nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes ii sumus, ut sine his studiis vitam nullam esse ducamus? 21. Omnia ista, inquit Crassus, ego alio modo interpretor, qui primum palaestram et sedes et porticus etiam ipsos, Catule, Graecos exercitationis et delectationis causa, non disputationis invenisse arbitror. Nam et seculis multis ante gymnasia inventa sunt, quam in iis philosophi garrire coeperunt, et hoc ipso tempore, cum omnia gymnasia philosophi teneant, tamen eorum auditores discum audire quam philosophum malunt; qui simul ut increpuit, in media oratione de maximis rebus et gravissimis disputantem philosophum omnes unctionis causa relinquunt. Ita levissimam delectationem gravissimae, ut ipsi ferunt, utilitati anteponunt. 22. Otium autem quod dicis esse, assentior; verum otii fructus est non contentio animi, sed relaxatio. VI. Saepe ex socero meo audivi, cum is diceret socerum suum Laelium semper fere cum Scipione solitum rusticari eosque incredibiliter repuerascere esse solitos, cum rus ex urbe tamquam e vinclis evolavissent. Non audeo dicere de talibus viris, sed tamen ita solet narrare Scaevola, conchas eos et umbilicos ad Caietam et ad Laurentum legere consuesse et ad omnem animi remissionem ludumque descendere. 23. Sic enim res sese habet, ut, quemadmodum volucres videmus procreationis atque utilitatis suae causa effingere et constituere nidos, easdem autem, cum aliquid effecerint, levandi laboris sui causa passim ac libere solutas opere volitare, sic nostri animi negotiis forensibus atque urbano opere defessi gestiant ac volitare cupiant vacui cura ac labore. 24. Itaque illud, ego quod in causa Curiana Scaevolae dixi, non dixi secus, ac sentiebam. «Nam si, inquam, Scaevola, nullum erit testamentum recte factum, nisi quod tu scripseris, omnes ad te cives cum tabulis veniemus, omnium testamenta tu scribes unus. Quid igitur? inquam: quando ages negotium publicum? quando amicorum? quando tuum? quando denique nihil ages?» Tum illud addidi: «Mihi enim liber esse non videtur, qui non aliquando nihil agit.» In qua permaneo, Catule, sententia meque, cum huc veni, hoc ipsum nihil agere et plane cessare delectat. 25. Nam, quod addidisti tertium, vos eos esse, qui vitam insuavem sine

---

1. *commonent* R. — *aut num importunum* AB, *aut in opportunum* Codd. al. R. Cfr. Lib. 3, 5, 18. — 3. *ii* A aliique: *hi* (B) RE. — 6. *et delectationis* om. Lag. quinque meliores; seclusit Ellendt, *et delectationis causa* om. AB. — *non disputationis* cum Lg. omnibus om. etiam ABR. Seclusit Ellendt. At cum in Abrincensi et Erlangensi desit item necessarium v. *causa*, vereor, ne tantummodo propter terminationum similitudinem vv. ista omissa sint, a Codd. utique peioribus servata, ab Ellendtio ex meliorum auctoritate seclusa, quae tamen per se certe spectata ne minimam quidem offensionem neque ullam interpolationis speciem habent. Et, si sic legeris: *palaestram et sedes et porticus etiam ipsos, Catule, Graecos exercitationis causa invenisse arbitror:* nihil profecto tenuius atque ieiunius excogitari poterit. — 8. *iis* A: *his* (B) RE. — 14. *ccntentio non* AB. — 16. *repuerescere* B, *repuerassere* R. — 17. *vinclis* Codd. al. R: *vinculis* (B) E. — 20. *res sese* Codd. al., R: *se res* (B) E. — 21. *ut* seclusit Ernestius. — 22. *effingere et constituere* A, Lgg. omnes praeter 81., R: *fingere et construere* E. (De B non liquet.) — 24. *negotiis forensibus* A, Gu. 3. Voss. Leid. et alii: *forensibus negotiis* (B?) RE. — 25. *gestiant - cupiant* Codd. Reg. 7704. et 7753.: *gestiunt - cupiunt* ABRE. — *ac lab.* Codd. al., R: *atque lab.* (B) E. — 26. *ego quod* AB: *quod ego* RE. — 27. *unquam* R. — 34. *esse eos* A.

his studiis putaretis, id me non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam deterret. Nam ut C. Lucilius, homo doctus et perurbanus, dicere solebat [ea, quae scriberet] neque se ab indoctissimis neque a doctissimis legi velle; quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse quam ipse; quo etiam scripsit, Persium non curo legere: (hic fuit enim, ut noramus, omnium fere nostrorum hominum doctissimus:) Laelium Decumum volo, quem cognovimus virum bonum et non illiteratum sed nihil ad Persium: sic ego, si iam mihi disputandum sit de his nostris studiis, nolim equidem apud rusticos sed multo minus apud vos. Malo enim non intelligi orationem meam quam reprehendi. VII. 26. Tum Caesar, Equidem, inquit, Catule, iam mihi videor navasse operam, quod huc venerim. Nam haec ipsa recusatio disputationis disputatio quaedam fuit mihi quidem periucunda. Sed cur impedimus Antonium? cuius audio esse partes, ut de tota eloquentia disserat, quemque iamdudum et Cotta et Sulpicius exspectat. 27. Ego vero, inquit Crassus, neque Antonium verbum facere patiar et ipse obmutescam, nisi prius a vobis impetraro . . . Quidnam? inquit Catulus. Ut hic sitis hodie. Tum, cum ille dubitaret, quod ad fratrem promiserat, Ego, inquit Iulius, pro utroque respondeo: sic faciemus; atque ista quidem condicione, vel ut verbum nullum faceres, me teneres. 28. Hic Catulus arrisit; et simul, Praecisa, inquit, mihi quidem est dubitatio, quoniam neque domi imperaram et hic, apud quem eram futurus, sine mea sententia tam facile promisit. Tum omnes oculos in Antonium coniecerunt: et ille, Audite vero, audite, inquit. Hominem enim audietis de schola atque a magistro et Graecis litteris eruditum. Et eo quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor accessit; cui non solum nos Latini sermonis sed etiam Graeci ipsi solent suae linguae subtilitatem elegantiamque concedere. 29. Sed quia tamen hoc totum, quidquid est, sive artificium sive studium dicendi, nisi accessit os, nullum potest esse; docebo vos, discipuli, id, quod ipse non didici; — quid de omni genere dicendi sentiam. 30. Hic posteaquam arriserunt, Res mihi videtur esse, inquit, facultate praeclara, arte mediocris. Ars enim earum rerum est, quae sciuntur: oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia, continetur. Nam et apud eos dicimus, qui nesciunt, et ea dicimus, quae nescimus ipsi. Itaque et illi alias aliud iisdem de rebus et sentiunt et iudicant et nos contrarias saepe causas dicimus, non modo ut Crassus contra me dicat aliquando aut ego contra Crassum, cum alterutri necesse sit falsum dicere; sed etiam ut uterque nostrûm eadem de re alias aliud defendat, cum plus uno verum esse non possit. Ut

2. *doctus* om. AB retinentes *et.* — 3. *ea, quae scriberet* om. AB. Gu. 3. aliique melioris familiae. Nos seclusimus. — *neque se ab ind. neque* ABR: *neque ab ind. se neque* E. — *a* A: *ab* (B?) RE. — 4. *alteri plus* om. AB. — 5. *de quo* ABR. — 6. *fuit enim* ABR, et sic volebat T: *enim fuit* E et Ellendtii operae. — *ut non ignoramus* B. — 7. *Decumum* Codd. al.: *Decimum* BRE. — 12. *disputationis* om. B. — 15. *et Cotta* AB: *Cotta* (om. *et*) RE. — *exspectat* AB: *exspectant* RE. — 17. *impetrabo* ABR. — 21. *est dubitatio* AR: *dubitatio est* (B?) E. — 25. *de*] *e* R. — 26. *loquor* R. — 28. *quia tamen* AB: *tamen quoniam* RE. — 30. *id, quod* A aliique: *quod* RE. (De B non liquet.) — 31. *dicendi* om. B, Gu. 3. Voss. prob. Bakio. (Leid. ponit in mg. Ex A nihil notatum est.) — 33. *sciuntur*] *sequontur* (sic) A. — 34. *et* ante *apud* AB. — *et ea - - nescimus* om. AB. — 36. *nos*] *non* A. — 39. *alias*] *alius* AB.

igitur in eiusmodi re, quae mendacio nixa sit, quae ad scientiam non saepe perveniat, quae opiniones hominum et saepe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis esse, cur audiatis. VIII. 31. Nos vero et valde quidem, Catulus inquit, putamus atque eo magis, quod nulla mihi ostentatione videris esse usurus. Exorsus es enim non gloriose, magis a veritate, ut tu putas, quam nescio qua dignitate. 32. Ut igitur de ipso genere sum confessus, inquit Antonius, artem esse non maximam, sic illud affirmo, praecepta posse quaedam dari peracuta ad pertractandos animos hominum et ad excipiendas eorum voluntates. Huius rei scientiam, si quis volet magnam quandam artem esse dicere, non repugnabo. Etenim cum plerique temere ac nulla ratione causas in foro dicant, nonnulli autem propter exercitationem aut propter consuetudinem aliquam callidius id faciant, non est dubium, quin, si quis animadverterit, quid sit, quare alii melius quam alii dicant, id possit notare. Ergo id qui toto in genere fecerit, is si non plane artem, at quasi artem quandam invenerit. 33. Atque utinam, ut mihi illa videor videre in foro atque in causis, item nunc, quemadmodum ea reperirentur, possem vobis exponere! Sed de me videro; nunc hoc ego propono, quod mihi persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil esse perfecto oratore praeclarius. Nam, ut usum dicendi omittam, qui in omni pacata et libera civitate dominatur, tanta oblectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum aut auribus aut mentibus iucundius percipi possit. 34. Qui enim cantus moderata oratione dulcior inveniri potest? quod carmen artificiosa verborum conclusione aptius? qui actor imitanda quam orator suscipienda veritate iucundior? Quid autem subtilius quam crebrae acutaeque sententiae? quid admirabilius quam res splendore illustrata verborum? quid plenius quam omni genere rerum cumulata oratio? Neque [enim] ulla non propria oratoris res est, quae quidem ornate dici graviterque debet. IX. 35. Huius est in dando consilio de maximis rebus cum dignitate explicata sententia; eiusdem et languentis populi incitatio et effrenati moderatio; eadem facultate et fraus hominum ad perniciem et integritas ad salutem vocatur. Quis cohortari ad virtutem ardentius, quis a vitiis acrius revocare, quis vituperare improbos asperius, quis laudare bonos ornatius, quis cupiditatem vehementius frangere accusando

---

1. *ad* om. AB. — Vv. *quae ad - - perveniat* seclusit Ellendt. — 2. *occupetur* B. — 3. *cur*] *ut* R. — 4. Vv. *quod nulla - - gloriose magis* exciderunt ex R. — 6. *a veritate, ut tu putas,* AB Gu. 3. R: *ut tu putas*, *a veritate* E. — *quam nescio* AB: *quam a nescio* RE. — 9. *explendas* AB, *captandas* Cratander. Volgatam lect. firmat Nonius p. 293. M. — 12. *exercitationem aut propter* om. AB. — 14. *notare*] *non arte* AB. — 16. *utinam*] *utique* AB. — *mihi illa videor videre* A aliique: *mihi videor illa videre* R, *mihi illa videre videor* E. (De B non liquet.) — 17. *item* AB: *ita* RE. — *reperientur* B, *reperirentur* R. — *possum* AB. — 18. *exquirere* B. — *hoc ego* Codd.: *hoc* (om. *ego*) RE. (Ex AB nihil notatum est, etsi Gu. 3. habet *hoc ego.*) — 19. *profecto* R et Ernestii operae. — 20. *et*] *ac* R. — 23. *moderata oratione* AB: *moderata pronuntiatione* R, *moderatae orationis pronuntiatione* E. — 24. *confusione* AB, *constructione* R. — *imitanda* AB: *in imitanda* RE. — 25. *suscipienda* AB: *in suscipienda* RE. — *crebrae acutaeque* A et omnes Ellendtii, R: *acutae crebraeque* (B?) E. — 26. *quid autem admirabilius* R. — 27. *genere rerum* A aliique: *rerum genere* (B?) RE. — 28. *enim* om. AB et Lg. meliores. Nos seclusimus. — *res est* A: *est res* (B?) RE. — *ornata* A. — 29. *debet* B aliique: *debeat* RE. (Ex A nihil notatum est.) — 30. *explicita* ABR. — *et languentis*] *etiam languentis* R. — 31. *et effrenati moderatio* om. AB.

potest? quis maerorem levare mitius consolando? 36. Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur? Nam si qua est ars alia, quae verborum aut faciendorum aut deligendorum scientiam profiteatur; aut si quisquam dicitur nisi orator formare orationem eamque variare et distinguere quasi quibusdam verborum sententiarumque insignibus; aut si via ulla nisi ab hac una arte traditur aut argumentorum aut sententiarum aut denique descriptionis atque ordinis: fateamur aut hoc, quod haec ars profiteatur, alienum esse aut cum alia aliqua arte esse commune. 37. Et si in hac una est ea ratio atque doctrina, non, si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est huius unius proprium; sed ut orator de iis rebus, quae ceterarum artium sunt, si modo eas cognovit, ut heri Crassus dicebat, optime potest dicere; sic ceterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt. 38. Neque enim si de rusticis rebus agricola quispiam aut etiam, id quod multi, medicus de morbis aut de pingendo pictor aliquis diserte dixerit aut scripserit, idcirco illius artis putanda est eloquentia; in qua quia vis magna est in hominum ingeniis, eo multi etiam sine doctrina aliquid omnium generum atque artium consequuntur; sed, quid cuiusque sit proprium, etsi ex eo indicari potest, cum videris, quid quaeque doceant, tamen hoc certius nihil esse potest, quam quod omnes artes aliae sine eloquentia suum munus praestare possunt, orator sine ea nomen suum obtinere non potest; ut ceteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habeant, hic, nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam petere non possit.

X. 39. Tum Catulus, Etsi, inquit, Antoni, minime impediendus est interpellatione iste cursus orationis tuae, patiere tamen mihique ignosces. Non enim possum, quin exclamem, ut ait ille in Trinummo: ita oratoris mihi vim cum exprimere subtiliter visus es, tum laudare copiosissime; quod quidem eloquentem vel optime facere oportet, ut eloquentiam laudet; debet enim ad eam laudandam ipsam illam adhibere, quam laudat. Sed perge porro; tibi enim assentior vestrum esse hoc totum diserte dicere, idque si quis in alia arte faciat, eum assumpto aliunde uti bono, non proprio nec suo. 40. Et Crassus, Nox te, inquit, nobis, Antoni, expolivit hominemque reddidit. Nam hesterno sermone unius cuiusdam operis, ut ait Caecilius, remigem aliquem aut baiulum nobis oratorem descripseras, inopem quendam humanitatis atque inurbanum. Tum Antonius, Heri enim, inquit, hoc mihi proposueram, ut, si te refellissem, hos abs te discipulos abducerem;

1. *levando* B. — 2. *via memoriae* Schützius, *vitae memoria* Hanow. — 3. *immortalitate* BR. — 4. *aut faciendorum* om. AB. — *legendorum* AB. — 5. *dicit* AB. — 7. *una* om. AB. — 8. *aut ordinis* R. — 9. *alia aliqua* B aliique: *aliqua alia* RE. — 10. *communes* AB. — *Et* AB: *Sed* RE. — *ea* om. B. — 13. *cognovit* AB: *cognoverit* R, *cognorit* E. — 15. *rebus rusticis* R. — 16. *medici* ABR. — *aut si de* ABR. — 18. *est eloquentia* BR: *sit eloquentia* E. — *eo multi*] *emolumenti* AB. — 19. *aut artium* R. — 20. *quod* AR. — 21. *quid quaeque*] *quidque* AB. — *doceant* om. B. — *esse nihil* Codd. al., RT. (Ut nos, AB.) — 23. *obtinere suum* B. — 27. *mihique*] *nihil qui* A. — 29. *ita oratoris mihi vim* Codd. al.: *ita mihi oratoris* (om. *vim*) A, *ita vim oratoris* (om. *mihi*) B, *ita ius oratoris mihi* R, *ita vim mihi oratoris* E. — *cum* B aliique: *tum* RE. — 34. *arte*] *re* R. — 38. *tum M. Antonius* A. — 39. *revellissem* R. — *abs te* Codd. al., R: *a te* BE, *ante* A.

nunc, Catulo audiente et Caesare, videor debere non tam pugnare tecum quam, quid ipse sentiam, dicere.

41. Sequitur igitur, quoniam nobis est hic, de quo loquimur, in foro atque in oculis civium constituendus, ut videamus, quid ei negotii demus cuique eum muneri velimus esse praepositum. Nam Crassus heri, cum vos, Catule et Caesar, non adessetis, posuit breviter in artis distributione idem, quod Graeci plerique posuerunt; neque sane quid ipse sentiret, sed quid ab illis diceretur, ostendit: duo prima genera quaestionum esse, in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum, alterum certum. 42. Infinitum mihi videbatur id dicere, in quo aliquid generatim quaereretur, hoc modo: Expetendane esset eloquentia? expetendine honores? certum autem, in quo quid in personis et in constituta re et definita quaereretur; cuiusmodi sunt, quae in foro atque in civium causis disceptationibusque versantur. 43. Ea mihi videntur aut in lite oranda aut in consilio dando esse posita. Nam illud tertium, quod et a Crasso tactum est et, ut audio, ille ipse Aristoteles, qui haec maxime illustravit, adiunxit, etiamsi opus est, minus est tamen necessarium. Quidnam? inquit Catulus, an laudationes? id enim video poni genus tertium. XI. 44. Ita, inquit Antonius, et in eo quidem genere scio et me et omnes, qui affuerunt, delectatos esse vehementer, cum a te est Popilia, mater vestra, laudata, cui primum mulieri hunc honorem in nostra civitate tributum puto. Sed non omnia, quaecunque loquimur, mihi videntur ad artem et ad praecepta esse revocanda. 45. Ex iis enim fontibus, unde omnia ornamenta dicendi sumuntur, licebit etiam laudationem ornare neque illa elementa desiderare; quae ut nemo tradat, quis est, qui nesciat, quae sunt in homine laudanda? Positis enim iis rebus, quas Crassus in illius orationis suae, quam contra collegam censor habuit, principio dixit: Quae natura aut fortuna darentur hominibus, in iis rebus se vinci posse animo aequo pati; quae ipsi sibi homines parare possent, in iis rebus se pati non posse vinci: qui laudabit quempiam, intelliget exponenda sibi esse fortunae bona. 46. Ea sunt generis, pecuniae, propinquorum, amicorum, opum, valetudinis, formae, virium, ingenii et ceterarum rerum, quae sunt aut corporis aut extraneae; si habuerit, bene rebus iis usum; si non habuerit, sapienter caruisse; si amiserit, moderate tulisse. Deinde, quid sapienter is, quem laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid denique cum aliqua virtute aut fecerit aut tulerit. Haec et quae sunt

---

2. *quod* R. — 3. *vobis* B. — *loquitur* B. — 4. *aut in* R. — *in* ante *oculis* om. AB. — 7. *idem*] *id est* B. — 8. *illis*] *his* R. — *primum* A. — 10. *videtur* R. — 12. *in* ante *const.* om. ABR. — *et in definita* B. — 14. *oranda* auctore Gulielmio T: *ornanda* AB, *ordinanda* RE. — 15. *et* ante *a* om. R. — 16. *tactum*] *tractatum* AB. — *ille* om. AB. — 17. *minus est tamen* AB: *tamen est minus* R, *tamen minus est* E. — 20. *a* A aliique: *abs* (B?) RE. — 23. *et praecepta* R. — 24. *unde ad omnia* A aliique, *unde et omnia* B. — *ornamenta* B: *ornate* RE. — *sumuntur* Müllerus: *praecepta sumuntur* cum libris (etiam AB) RE. — 26. *sunt* B aliique: *sint* RE. — 26. *possit* B. — 30. *iis*] *in* B. — *se pati non posse vinci* A. Voss. Leid.: *se pati vinci non posse* RE, *se vinci pati non posse* e Codd. al. T. (De B non liquet.) — 33. *et ceterarum* AB: *ceterarumque* RE. — *rerum* om. B. — 34. *rebus iis* A: *rebus his* B aliique, *his* RE. — 36. *quem*] *quidem* AB. — 37. *quid magnifice, quid pie* om. AB. — 38. *sunt* Codd. al.: *sint* (AB) RE.

eius generis facile videbit, qui volet laudare; qui vituperare, contraria. 47. Cur igitur dubitas, inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quoniam est in ratione rerum? Non enim, si est facilius, eo de numero quoque est excerpendum. Quia nolo, inquit, omnia, quae cadunt aliquando in oratorem, quamvis exigua sint, ea sic tractare, quasi nihil possit dici sine praeceptis suis. 48. Nam et testimonium saepe dicendum est ac nonnunquam etiam accuratius, ut mihi necesse fuit in Sex. Titium, seditiosum civem et turbulentum; explicavi in eo testimonio dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno plebis pro re publica restitissem, quaeque ab eo contra rem publicam facta arbitrarer, exposui; diu retentus sum, multa audivi, multa respondi. Num igitur placet, cum de eloquentia praecipias, aliquid etiam de testimoniis dicendis quasi in arte tradere? XII. 49. Nihil sane, inquit Catulus, necesse est. Quid, si (quod saepe summis viris accidit) mandata sint exponenda aut in senatu ab imperatore aut ad imperatorem aut ad regem aut ad populum aliquem a senatu, num quia genere orationis in huiusmodi causis accuratiore est utendum, idcirco etiam pars haec causarum numeranda videtur aut propriis praeceptis instruenda? Minime vero, inquit Catulus; non enim deerit homini diserto in eiusmodi rebus facultas ex ceteris rebus et causis comparata. 50. Ergo item, inquit, illa, quae saepe diserte agenda sunt et quae ego paullo ante, cum eloquentiam laudarem, dixi oratoris esse, neque habent suum locum ullum in divisione partium neque certum praeceptorum genus et agenda sunt non minus diserte, quam quae in lite dicuntur, obiurgatio, cohortatio, consolatio; quorum nihil est, quod non summa dicendi ornamenta desideret; sed ex artificio res istae praecepta non quaerunt. Plane, inquit Catulus, assentior.

51. Age vero, inquit Antonius, qualis oratoris et quanti hominis in dicendo putas esse historiam scribere? Si, ut Graeci scripserunt, summi, inquit Catulus; si, ut nostri, nihil opus est oratore; satis est non esse mendacem. Atqui, ne nostros contemnas, inquit Antonius, Graeci quoque ipsi sic initio scriptitarunt, ut noster Cato, ut Pictor, ut Piso. 52. Erat enim historia nihil aliud nisi annalium confectio; cuius rei memoriaeque publicae retinendae causa ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium, pontificem maximum, res omnes singulorum annorum mandabat litteris pontifex maximus referebatque in album et proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi; ii, qui etiamnunc annales maximi nominantur. 53. Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monumenta solum temporum, hominum, locorum gestarumque rerum reliquerunt. Itaque, qualis apud Graecos Pherecydes, Hellanicus, Acusilas fuit aliique permulti, talis

1. *laudare* AB: *laudare quempiam* RE. — *qui* Codd. al.: *et* R, *et qui* E. (De AB non liquet.) — 3. *est* Gu. 3. Lag. optimi: *inest* ABRE. — 7. *mihi etiam necesse* A. — 8. *in eo testimonium explicavi* R. (*testimonium* etiam AB.) — 9. *illo* R. — 14. *viris* om. A, ex quo hic duo folia abscisa sunt usque ad §. 61. — 17. *etiam pars* BR et Lamb.: *pars etiam* ET. — 18. *instruenda praeceptis* R. — 19. *facultas - - rebus* exciderunt ex B. — 21. *diserta* B. — 25. *est* om. B. — 29. *Si ut*] *Sicut* B, *Sicuti* R. — 30. *sicut* R. — 31. *quoque* om. R. — 32. *ipsi sic* Codd. al., R: *sic* (B) E. — 36. *referebatque* Lambinus: *efferebatque* cum libris (etiam B) RE. — 37. *hique nunc* (om. *etiam*) R. — 40. *gestarum reliquerunt* B.

noster Cato et Pictor et Piso, qui neque tenent, quibus rebus ornetur oratio (modo enim huc ista sunt importata) et, dum intelligatur, quid dicant, unam dicendi laudem putant esse brevitatem. 54. Paullulum se erexit et addidit historiae maiorem sonum vocis vir optimus, Crassi familiaris, Antipater. Ceteri non exornatores rerum sed tantummodo narratores fuerunt. XIII. Est, inquit Catulus, ut dicis, sed iste ipse Caelius neque distinxit historiam varietate locorum neque verborum collocatione et tractu orationis leni et aequabili perpolivit illud opus; sed ut homo neque doctus neque maxime aptus ad dicendum, sicut potuit, dolavit; vicit tamen, ut dicis, superiores. 55. Minime mirum, inquit Antonius, si ista res adhuc nostra lingua illustrata non est. Nemo enim studet eloquentiae nostrorum hominum, nisi ut in causis atque in foro eluceat: apud Graecos autem eloquentissimi homines, remoti a causis forensibus cum ad ceteras res illustres, tum ad scribendam historiam maxime se applicaverunt. Namque et Herodotum illum, qui princeps genus hoc ornavit, in causis nihil omnino versatum esse accepimus. Atqui tanta est eloquentia, ut me quidem, quantum ego Graece scripta intelligere possum, magno opere delectet; 56. et post illum Thucydides omnes dicendi artificio mea sententia facile vicit; qui ita creber est rerum frequentia, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur; ita porro verbis aptus et pressus, ut nescias, utrum res oratione an verba sententiis illustrentur. Atqui ne hunc quidem, quamquam est in re publica versatus, ex numero accepimus eorum, qui causas dictitarunt; et hos libros tum scripsisse dicitur, cum a re publica remotus atque, id quod optimo cuique Athenis accidere solitum est, in exilium pulsus esset. 57. Hunc consecutus est Syracusius Philistus, qui, cum Dionysii tyranni familiarissimus esset, otium suum consumpsit in historia scribenda maximeque Thucydidem est, sicut mihi videtur, imitatus. Postea vero quasi ex clarissima rhetoris officina duo praestantes ingenio, Theopompus et Ephorus, ab Isocrate magistro impulsi se ad historiam contulerunt; causas omnino nunquam attigerunt. XIV. 58. Denique etiam a philosophia profectus princeps Xenophon, Socraticus ille, post ab Aristotele Callisthenes, comes Alexandri, scripsit historiam; et hic quidem rhetorico paene more; ille autem superior leniore quodam sono est usus et qui illum impetum oratoris non habeat; vehemens fortasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem videtur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timaeus, quantum autem iudicare possum, longe eruditissimus et rerum copia et sententiarum varietate abundantissimus et ipsa compositione verborum non impolitus magnam eloquentiam ad scribendum attulit sed nullum usum forensem.

---

1. *ornetur* BR: *ornatur* E. — 2. *huic* B. — 5. *Ceterum* R. — 6. *ipse iste* R. — 7. *locorum*] *colorum* Iacobsio auctore Schützius. — 12. *in* ante *causis* om. B. — 15. *maxime* om. B. — 19. *est creber* R. — 21. *sequatur* R. — *est aptus* BR. — 23. *est* om. R. — 24. *hos ipsos libros* B. — 25. *atque* om. Voss. prob. Bakio. — *solitum esset* B. — 27. *otium*] *totum* B. — *consumpsit scribendo maximeque* R. — 29. *ex clarissima quasi* B. Vv. *quasi - - officina* Ruhnkenio auctore seclusit Ellendt. — 30. *ab* om. R. — 32. *ad philosophiam* B. — 34. *leviore* B. — 37. *omnium horum* R. — 38. *et rerum - - abundantissimus* om. B. — 39. *impolitus*] *incompositus* B.

59. Haec cum ille dixisset, Quid est, inquit, Catule? Caesar: ubi sunt, qui Antonium Graece negant scire? quot historicos nominavit! quam scienter, quam proprie de uno quoque dixit! Id mehercule, inquit Catulus, admirans illud iam mirari desino, quod multo magis ante mirabar, hunc, cum haec nesciret, in dicendo posse tantum. Atqui, Catule, inquit Antonius, non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans horum libros et nonnullos alios sed delectationis causa, cum est otium, legere soleo. 60. Quid ergo? est, fatebor, aliquid tamen; ut, cum in sole ambulem, etiamsi ego ob aliud ambulem, fieri tamen natura, ut colorer, sic, cum istos libros ad Misenum (nam Romae vix licet) studiosius legerim, sentio illorum tactu orationem meam quasi colorari. Sed ne latius hoc vobis patere videatur, haec dumtaxat in Graecis intelligo, quae ipsi, qui scripserunt, voluerunt vulgo intelligi: 61. in philosophos vestros si quando incidi, deceptus indicibus librorum, qui sunt fere inscripti de rebus notis et illustribus, de virtute, de iustitia, de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intelligo; ita sunt angustis et concisis disputationibus illigati. Poëtas omnino quasi alia quadam lingua locutos non conor attingere. Cum his me, ut dixi, oblecto, qui res gestas aut orationes scripserunt suas aut qui ita loquuntur, ut videantur voluisse esse nobis, qui non sumus eruditissimi, familiares. XV. 62. Sed illuc redeo: videtisne, quantum munus sit oratoris historia? Haud scio an flumine orationis et varietate maximum; neque eam reperio usquam separatim instructam rhetorum praeceptis; sita sunt enim ante oculos. Nam quis nescit primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde ne quid veri non audeat? ne qua suspicio gratiae sit in scribendo? ne qua simultatis? 63. Haec scilicet fundamenta nota sunt omnibus. Ipsa autem exaedificatio posita est in rebus et verbis. Rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem; vult etiam, cum in rebus magnis memoriaque dignis consilia primum, deinde acta, postea eventus exspectentur, et de consiliis significari, quid scriptor probet, et in rebus gestis declarari, non solum quid actum aut dictum sit, sed etiam quomodo; et cum de eventu dicatur, ut causae explicentur omnes vel casus vel sapientiae vel temeritatis, hominumque ipsorum non solum res gestae sed etiam, qui fama

---

1. *Catulo* R. — 4. *inquit*] *dixit* R. — *admirari* B. — 8. Distinximus cum Lambino et Ellendtio: *Quid ergo est? fatebor* E, *Quid est ergo* Leid. prob. Bakio. — *ut* om. R. — 9. *etiamsi ego ob aliud* ex Lg. 36. T: *etiamsi ego aliam ob causam* B, *etiamsi ego ob aliam causam* Codd. al., R, *etiamsi aliam ob causam* E. — *tamen natura* Codd. al.: *natura tamen* (B?) E, *natura* R. — 11. *legero* B, Leid. et alii complures. — *illorum tactu orationem meam* B (de quo dubitat h. l. Ellendt; sed clare hoc mihi notatum est:) aliique: *illorum cantu orationem meam* RT, *orationem meam illorum tactu* E. (In mg. exemplaris Bernensis Ed. Lambini 1566. manu V. D. Sec. XVI.: *cantu*] alias *statu*, alias *tactu*.) — 13. *intelligo* om. R. — *vulgo* B, Codd. al.: *a vulgo* RE. — 15. *qui* Codd. al., R: *quo* B, *quod* E. — 17. *concisis*] *longis* AB. — *aliena* R. — 18. *cogor* AB. — 19. *aut orationes* B, Codd. al.: *aut qui orationes* RE. (De AB non liquet, sed etiam Gu. 3. om. *qui*.) — 20. *voluisse esse nobis - - familiares* AB aliique: *voluisse nobis - - esse familiares* RE. — *eruditissimi*] *prudentissimi* AB. — 22. *neque eam* B aliique: *neque tamen eam* RE. — 23. *unquam* A. — *ita* AB. — 25. *ne qua - - ne qua*] *neque - - neque* AB. — 29. *descriptionum* B. — *cum (quom)* Ellendtio auctore nos: *quoniam* ET, *quod tamen* AB, *quoniam tamen* R. — *memoria* BR. — 30. *exspectentur* AB et Lg. meliores: *exspectantur* RET. — 31. *rebus iis gestis* B. — 32. *quomodo*] *quae* R. — 34. *fama non solum ac* AB.

ac nomine excellant, [de] cuiusque vita atque natura. 64. Verborum autem ratio et genus orationis fusum atque tractum et cum lenitate quadam aequabili profluens sine hac iudiciali asperitate et sine sententiarum forensibus aculeis persequendum est. Harum tot tantarumque rerum videtisne ulla esse praecepta, quae in artibus rhetorum reperiantur?

In eodem silentio multa alia oratorum officia iacuerunt, cohortationes, consolationes, praecepta, admonita; quae tractanda sunt omnia disertissime, sed locum suum in his artibus, quae traditae sunt, habent nullum. 65. Atque in hoc genere illa quoque est infinita silva, quod oratori plerique (ut etiam Crassus ostendit) duo genera ad dicendum dederunt: unum de certa definitaque causa, quales sunt, quae in litibus, quae in deliberationibus versantur; addat, si qui volet, etiam laudationes: alterum, quod appellant omnes fere scriptores, explicat nemo, infinitam generis sine tempore et sine persona quaestionem. Hoc quid et quantum sit, cum dicunt, intelligere mihi non videntur. 66. Si enim est orationis, quaecunque res infinite posita sit, de ea posse dicere, dicendum erit ei, quanta sit solis magnitudo, quae formà terrae; de mathematicis, de musicis rebus non poterit, quin dicat, hoc onere suscepto recusare. Denique ei, qui profitetur esse suum non solum de eis controversiis, quae temporibus et personis notatae sunt, hoc est, de omnibus forensibus, sed etiam de generum infinitis quaestionibus dicere, nullum potest esse genus oratoris, quod sit exceptum. XVI. 67. Sed si illam quoque partem quaestionum oratori volumus adiungere vagam et liberam et late patentem, ut de rebus bonis aut malis, expetendis aut fugiendis, honestis aut turpibus, utilibus aut inutilibus, de virtute, de iustitia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de amicitia, de fide, de officio, de ceteris virtutibus contrariisque vitiis dicendum oratori putemus; itemque de re publica, de imperio, de re militari, de disciplina civitatis, de hominum moribus: assumamus eam quoque partem, sed ita, ut sit circumscripta modicis regionibus. 68. Equidem omnia, quae pertinent ad usum civium, morem hominum, quae versantur in consuetudine vitae, in ratione rei publicae, in hac societate civili, in sensu hominum communi, in natura, in moribus, comprehendenda esse oratori puto; si minus, ut separatim de his rebus philosophorum more respondeat; at certe, ut in causa prudenter possit intexere: hisce autem ipsis de rebus ut ita loquatur, ut ei, qui iura, qui leges, qui civitates constituerunt, locuti sunt, simpliciter et

---

1. *excellat* R. — *de* Pearcio auctore seclusit Ellendt, quem secuti sumus. — *natura atque vita* R. — 2. *levitate* B. — 3. *aequabiliter* B. — *sententia* (sic) R. — 4. *forensibus* ABR: *forensium* E. — *prosequendum* R. — 5. *ulla*] *nulla* AB. (Ut nos, R.) — 7. *tacuerunt* R. — *cohortationes, praecepta, consolationes, admonita* A. — 9. *his* B aliique: *illis* RE. (De A non liquet.) — 11. *oratores* AB. — 13. *qui* B: *quis* RE. — *laudationis* R. — 17. *quaeque* R. — *sit*] *sed* AB. — 18. *ei*] *et* AB. — *magnitudo*] *plenitudo* Gu. 3. B. (Ex A nihil notatum est.) — 19. *quid* AB. — *onere*] *genere* ABR. — 20. *ei*] *his* R. — 21. *eis* Codd. al.: *his* R, *iis* E. — *notae* ABR. (Emendavit Manutius.) — 24. *volumus adiungere*] *adiungimus* B et alii, non improbante Ellendtio. Sed, si fides collatori, in A est: *volumus adiungimus*. — 29. *putamus* ABR. — *idemque* Gu. 3. et Ellendtii operae. — 34. *hominis* AB. — 36. *respondeat philosophorum more* R. — 37. *ei* Codd. al.: *ii* (AB) RE.

splendide, sine ulla serie disputationum et sine ieiuna concertatione verborum. 69. Hoc loco ne qua sit admiratio, si tot tantarumque rerum nulla a me praecepta ponentur, sic statuo: Ut in ceteris artibus, cum tradita sint cuiusque artis difficillima, reliqua, quia aut faciliora aut similia sint, tradi non necesse esse; ut in pictura, qui hominis speciem pingere perdidicerit, posse eum cuiusvis vel formae vel aetatis, etiamsi non didicerit, pingere neque esse periculum, qui leonem aut taurum pingat egregie, ne idem in multis aliis quadrupedibus facere non possit: (neque est omnino ars ulla, in qua omnia, quae illa arte effici possunt, a doctore tradantur; sed qui primarum et certarum rerum genera ipsa didicerunt, reliqua non incommode persequuntur): 70. similiter arbitror in hac sive ratione sive exercitatione dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentes, qui aut de re publica aut de ipsius rebus aut de iis, contra quos aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium movere possit, hunc de toto illo genere reliquarum orationum non plus quaesiturum esse, quid dicat, quam Polyclitum illum, cum Herculem fingebat, quemadmodum pellem aut hydram fingeret, etiamsi haec nunquam separatim facere didicisset.

XVII. 71. Tum Catulus: Praeclare mihi videris, Antoni, posuisse, inquit, ante oculos, quid discere oporteret eum, qui orator esset futurus, quid, etiamsi non didicisset, ex eo, quod didicisset, assumeret. Deduxisti enim totum hominem in duo genera solum causarum, cetera innumerabilia exercitationi et similitudini reliquisti. Sed vide, ne in istis duobus generibus hydra tibi sit et pellis, Hercules autem et alia opera maiora ne in illis rebus, quas praetermittis, relinquantur. Non enim mihi minus operis videtur de universis generibus rerum quam de singulorum causis, ac multo etiam maius de natura deorum quam de hominum litibus dicere. Non est ita, inquit Antonius. 72. Dicam enim tibi, Catule, non tam doctus quam, id quod est maius, expertus. Omnium ceterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti neque inexercitato neque communium litterarum et politioris humanitatis experti: in causarum contentionibus magnum est quoddam opus atque haud sciam an de humanis operibus longe maximum; in quibus vis oratoris plerumque ab imperitis exitu et victoria iudicatur; ubi adest armatus adversarius, qui sit et feriendus et repellendus; ubi saepe is, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus aut etiam amicus adversario et inimicus tibi est; cum aut docendus is est aut dedocendus aut reprimendus aut incitandus aut omni ratione ad tempus, ad causam oratione moderandus; in quo saepe benevolentia ad odium,

---

1. *sine - - disputationum* om. A. — 3. *putentur* AB. — 5. *similia sunt* A. Post *similia sint* repetunt vv. *cuiusque artis* AR. — *hominum* B. — 9. *possint* ABR. — 10. *sed velut qui* B. — *ceterarum* A. — 11. *reliqua per se* Manutius, Henrichsen. — *non incommode* om. BR. — *persequantur* B. — 15. *hunc*] *illum* B. — 17. *Polyclitum* Codd. al.: *Polycletum* (B) RE. — 19. *posuisse, inquit, ante* AB aliique: *posuisse ante* RE. — 21. *assumeret* libri praeter unum: *assumere* Ern. coni., ut Lg. 21. — 22. *genera solum* AB aliique, R: *solum genera* E. — V. *causarum* seclusit Ellendt. — 23. *vide* Codd. meliores: *videto* (AB) RE. — *in* om. B. — 24. *tibi* om. R. — *autem* om. R. — 25. *ne* post *maiora* om. AB. — 31. *in exercitatione* AB. — *neque* om. AB. — 32. *experto* B. — 35. *sit efferiendus* (sic) AB. — 36. *dominus est futurus est* R.

odium autem ad benevolentiam deducendum est; aut tamquam machinatione aliqua tum ad severitatem, tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam, tum ad laetitiam contorquendus: 73. omnium sententiarum gravitate, omnium verborum ponderibus est utendum; accedat oportet actio varia, vehemens, plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena veritatis. In his operibus si quis illam artem comprehenderit, ut tamquam Phidias Minervae signum efficere possit, non sane, quemadmodum, ut in clipeo idem artifex, minora illa opera facere discat, laborabit.

XVIII. 74. Tum Catulus: Quo ista maiora ac mirabiliora fecisti, eo me maior exspectatio tenet, quibusnam rationibus quibusque praeceptis ea tanta vis comparetur; non quo mea quidem iam intersit (neque enim aetas id mea desiderat et aliud genus quoddam dicendi nos secuti sumus, qui nunquam sententias de manibus iudicum vi quadam orationis extorsimus ac potius placatis eorum animis, tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus), sed tamen ista tua nullum ad usum meum, tantum cognoscendi studio adductus requiro. 75. Nec mihi opus est Graeco aliquo doctore, qui mihi pervulgata praecepta decantet, cum ipse nunquam forum, nunquam ullum iudicium adspexerit; ut Peripateticus ille dicitur Phormio., cum Hannibal Karthagine expulsus Ephesum ad Antiochum venisset exul, proque eo, quod eius nomen erat magna apud omnes gloria, invitatus esset ab hospitibus suis, ut eum, quem dixi, si vellet, audiret; quumque is se non nolle dixisset: locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperatoris officio et de omni re militari. Tum, cum ceteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati, quaerebant ab Hannibale, quidnam ipse de illo philosopho iudicaret. Hic Poenus non optime Graece, sed tamen libere respondisse fertur, multos se deliros senes saepe vidisse, sed qui magis quam Phormio deliraret, vidisse neminem. Neque mehercule iniuria. 76. Quid enim aut arrogantius aut loquacius fieri potuit quam Hannibali, qui tot annos de imperio cum populo Romano omnium gentium victore certasset, Graecum hominem, qui nunquam hostem, nunquam castra vidisset, nunquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, praecepta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes isti, qui de arte dicendi praecipiunt, videntur; quod enim ipsi experti non sunt, id docent ceteros. Sed hoc minus fortasse errant, quod non te, ut Hannibalem, sed pueros aut adolescentulos docere conantur.

XIX. 77. Erras, Catule, inquit Antonius: nam egomet in multos iam Phormiones incidi. Quis enim est istorum Graecorum, qui quemquam nostrûm quidquam intelligere arbitretur? Ac mihi quidem non ita molesti sunt; facile omnes perpetior et perfero. Nam aut aliquid affe-

---

1. *aut* Madvigius: *ut* Lag. quinque, *ut* sine *qui* Lag. 2. 4. 13. 32. 36., *qui ut* Vet. Steph. Gu. 3. B, *qui* RE. (Ex A nihil notatum est.) — 2. *aliquantum ad* AB. — 3. *ad laetitiam* (retento *tum)* om. B. — *contorquendus* Codd. al.: *est contorquendus* ABRE. — 6. *virtutis* R. — 8. *ut in* Ernestius: *in* cum libris (etiam AB) RE. — *idem* AB (hic scribens: *eidem)* aliique: *idem ille* RE. — 10. *quibusdam* A. — *quibusque* AB aliique: *quibusve* RE. — 11. *non cum quidem* B. — 12. *genus quoddam* AB aliique: *quoddam genus* RE. — 16. *studium* B. — 22. *is se* AB aliique: *se* RE. — 23. *imperii* AB. — *omni* om. AB. — 25. *ille ipse* R. — 26. *Hic Poenus* AB aliique, R: *Poenus* E. — 28. *delectaret* B. — 29. *annis* B. — 31. *nunquam hostem* om. B. — 35. *ut ille Hannibalem* cum Oxon. *δ* et corr. Z. Schützius.

runt, quod mihi non displiceat; aut efficiunt, ut me non didicisse minus poeniteat. Dimitto autem eos non tam contumeliose quam philosophum illum Hannibal, et eo fortasse plus habeo etiam negotii. Sed tamen est eorum doctrina, quantum ego iudicare possum, perridicula. 78. Dividunt enim totam rem in duas partes, in causae controversiam et in quaestionis. Causam appellant rem positam in disceptatione reorum et controversia; quaestionem autem, rem positam in infinita dubitatione. De causa praecepta dant; de altera parte dicendi mirum silentium est. 79. Deinde quinque faciunt quasi membra eloquentiae, invenire quid dicas, inventa disponere, deinde ornare verbis, post memoriae mandare, tum ad extremum agere ac pronuntiare; rem sane non reconditam. Quis enim hoc non sua sponte viderit, neminem posse dicere, nisi et quid diceret et quibus verbis et quo ordine diceret haberet et ea meminisset? Atque haec ego non reprehendo; sed ante oculos posita esse dico, ut eas item quattuor, quinque sexve partes vel etiam septem (quoniam aliter ab aliis digeruntur), in quas est ab his omnis oratio distributa. 80. Iubent enim exordiri ita, ut eum, qui audiat, benevolum nobis faciamus et docilem et attentum; deinde rem narrare ita, ut veri similis narratio sit, ut aperta, ut brevis; post autem dividere causam aut proponere; nostra confirmare argumentis ac rationibus; deinde contraria refutare. Tum autem alii conclusionem orationis et quasi perorationem collocant; alii iubent, antequam peroretur, ornandi aut augendi causa digredi; deinde concludere ac perorare. 81. Ne haec quidem reprehendo; sunt enim concinne distributa; sed tamen, id quod necesse fuit hominibus expertibus veritatis, non perite. Quae enim praecepta principiorum et narrationum esse voluerunt, ea in totis orationibus sunt conservanda. 82. Nam ego mihi benevolum iudicem facilius facere possum, cum sum in cursu orationis, quam cum omnia sunt inaudita; docilem autem non cum polliceor me demonstraturum, sed tum cum doceo et explano; attentum vero crebro tota actione excitandis mentibus iudicum, non prima denuntiatione efficere possumus. 83. Iam vero narrationem quod iubent veri similem esse et apertam et brevem, recte nos admonent; quod haec narrationis magis putant esse propria quam totius orationis, valde mihi videntur errare: omninoque in hoc omnis est error, quod existimant artificium esse hoc quoddam non dissimile ceterorum, cuiusmodi de ipso iure civili hesterno die Crassus componi posse dicebat: ut genera rerum primum exponerentur, in quo vitium est, si genus ullum praetermittitur; deinde singulorum generum partes, in quo et deesse aliquam partem et superare mendosum est; tum verborum omnium definitiones, in quibus neque abesse quidquam decet neque redundare. XX. 84. Sed hoc si in iure civili, si etiam in parvis aut mediocribus rebus doctiores assequi possunt, non idem sentio

3. *Hannibal is et* B. — *habeo*] *ab eo* B. — 6. *quaestiones* AB. — *reorum* B aliique: *rerum* RE et fortasse A. — 7. *positam infinita* A, *positam infinitam divisionis dubitatione* B. — 9. *Deinde* AB aliique: *Denique* RE. — 12. *videret* R. — 15. *sex vel etiam* (om. *ve partes*) A. — 18. *narrare et ita* AB. — 22. *orandi* AB. — 23. *agendi* A. — 28. *cum sum in* AB, Gu. 3. et Lg. meliores: *in* RE. — 30. *credo* BR. — 31. *nuntiatione* R. — 33. *Quod autem haec* R. — 38. *praetermittitur* Gu. 3. Voss. Leid. B. prob. Bakio: *praetermittatur* RE. — 42. *doctores* R.

tanta hac in re tamque immensa posse fieri. Sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad eos, qui haec docent: omnia iam explicata et perpolita assequentur; sunt enim innumerabiles de his rebus libri neque abditi neque obscuri. Sed videant, quid velint: ad ludendumne an ad pugnandum arma sint sumpturi. Aliud enim pugna et acies, aliud ludus campusque noster desiderat. Attamen ars ipsa ludicra armorum et gladiatori et militi prodest aliquid; sed animus acer et praesens et acutus idem atque versutus invictos viros efficit non difficilius arte coniuncta.

85. Quare ego tibi oratorem sic iam instituam, si potuero, ut, quid efficere possit, ante perspiciam. Sit enim mihi tinctus litteris; audierit aliquid, legerit, ista ipsa praecepta acceperit: tentabo quid deceat, quid voce, quid viribus, quid spiritu, quid lingua efficere possit. Si intelligam posse ad summos pervenire, non solum hortabor, ut elaboret, sed etiam, si vir quoque bonus mihi videbitur esse , obsecrabo. Tantum ego in excellente oratore et eodem bono viro pono esse ornamenti universae civitati. Sin videbitur, cum omnia summa fecerit, tamen ad mediocres oratores esse venturus, permittam ipsi, quid velit; molestus magno opere non ero. Sin plane abhorrebit et erit absurdus, ut se contineat aut ad aliud studium transferat, admonebo. 86. Nam neque is, qui optime potest, deserendus ullo modo est a cohortatione nostra neque is, qui aliquid potest, deterrendus: quod alterum divinitatis mihi cuiusdam videtur; alterum vel non facere, quod non optime possis, vel facere, quod non pessime facias, humanitatis; tertium vero illud, clamare contra quam deceat et quam possit, hominis est, ut tu, Catule, de quodam clamatore dixisti, stultitiae suae quam plurimos testes domestico praeconio colligentis. 87. De hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus adiuvandusque sit, ita loquamur, ut ei tradamus ea dumtaxat, quae nos usus docuit, ut nobis ducibus veniat eo, quo sine duce ipsi pervenimus, quoniam meliora docere non possumus. XXI. 88. Atque, ut a familiari nostro exordiar, hunc ego, Catule, Sulpicium primum in causa parvula adolescentulum audivi voce et forma et motu corporis et reliquis rebus aptis ad hoc munus, de quo quaerimus, oratione autem celeri et concitata, quod erat ingenii; et verbis effervescentibus et paullo nimium redundantibus, quod erat aetatis. Non sum aspernatus; volo enim se efferat in adolescente fecunditas. Nam facilius sicut in vitibus revocantur ea, quae sese nimium profuderunt, quam, si nihil valet materies, nova sarmenta cultura excitantur, item volo esse in adolescente, unde aliquid amputem. Non enim potest in eo sucus esse diuturnus,

---

3. *neque abditi* om. AB. — 5. *sunt* R. — 8. *versatus* B. — 9. *potuero* A: *potero* RE. (De B non liquet.) — 10. *perficere* B. — *Sit*] *sic* A. — 11. *legeret* B. — 13. *ad summos posse* R. — *cohortabor non solum* R. — 14. *bonus mihi* B aliique, R: *mihi bonus* (A?) E. — *videbitur esse* AB aliique: *videbitur* (om. *esse)* RE. — 15. *bono viro* Codd. al.: *viro bono* E, *bono* om. R. (De AB non liquet.) — 16. *civitatis invidebitur* B. — *videbitur impar et cum* R. — *summe* AB. — 17. *ad mediocres orator* B, *et mediocris orator* R. — 20. *est ullo modo* R. — 24. *possit* AB aliique, R: *possis* E. — 25. *clamatore* A Leid., R: *declamatore* (B?) E. — *stultitiae - - testes* om. AB. — *domesticos* B, *praeconio domestico* R. — 27. *sit* om. AB. — 32. *aptis* B aliique: *aptum* (A?) RE. — 33. *sed verbis* ABR. — 35. *facunditas* B. — *sicut facilius* Codd. aliq. — 36. *prodiderunt* B. — 37. *item* AB: *idem* Gu. 3., *ita* RE. — 38. *esse sucus* Codd. al. R. (Ex AB nihil notatum est.)

quod nimis celeriter est maturitatem assecutum. 89. Vidi statim indolem neque dimisi tempus et eum sum cohortatus, ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum; magistrum autem, quem vellet, eligeret: me quidem si audiret, L. Crassum. Quod iste arripuit et ita sese facturum confirmavit atque etiam addidit, gratiae scilicet causa, me quoque sibi magistrum futurum. Vix annus intercesserat ab hoc sermone cohortationis meae, cum iste accusavit C. Norbanum, defendente me. Non est credibile, quid interesse mihi sit visum inter eum, qui tum erat et qui anno ante fuerat. Omnino in illud genus eum Crassi magnificum atque praeclarum natura ipsa ducebat, sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem studio atque imitatione intendisset atque ita dicere consuesset, ut tota mente Crassum atque omni animo intueretur. XXII. 90. Ergo hoc sit primum in praeceptis meis, ut demonstremus, quem imitetur, atque ita, ut, quae maxime excellent in eo, quem imitabitur, ea diligentissime persequatur. Tum accedat exercitatio, qua illum, quem delegerit, imitando effingat atque exprimat, non ut multos imitatores saepe cognovi, qui aut ea, quae facilia sunt, aut etiam illa, quae insignia ac paene vitiosa, consectantur imitando. 91. Nihil est facilius, quam amictum imitari alicuius aut statum aut motum. Si vero etiam vitiosi aliquid est, id sumere et in eo † vitiosum esse, non magnum est, ut ille, qui nunc etiam, amissa voce, furit in re publica, Fufius, nervos in dicendo C. Fimbriae, quos tamen habuit ille, non assequitur, oris pravitatem et verborum latitudinem imitatur. Sed tamen ille nec deligere scivit, cuius potissimum similis esset, et in eo ipso, quem delegerat, imitari etiam vitia voluit. 92. Qui autem ita faciet, ut oportet, primum vigilet necesse est in deligendo; deinde, quem probavit, in eo, quae maxime excellent, ea diligentissime persequatur.

Quid enim causae censetis esse, cur aetates extulerint singulae singula prope genera dicendi? Quod non tam facile in nostris oratoribus possumus iudicare, quia scripta, ex quibus iudicium fieri posset, non multa sane reliquerunt, quam in Graecis, ex quorum scriptis, cuiusque aetatis quae dicendi ratio voluntasque fuerit, intelligi potest. 93. Antiquissimi fere sunt, quorum quidem scripta constent, Pericles atque Alcibiades et eadem aetate Thucydides, subtiles, acuti, breves, sententiis magis quam verbis abundantes. Non potuisset accidere, ut unum esset omnium genus, nisi aliquem sibi proponerent ad imitandum. Consecuti sunt hos Critias, Theramenes, Lysias. Multa Lysiae scripta sunt; nonnulla Critiae; de Theramene audimus. Omnes etiam tum retinebant

---

1. *exsecutum* AB. — 2. *sum* om. B. — *eorum* AB. — 3. *discendum* Codd. al.: *dicendum* cum aliis RE. — *me quidem non: sed audiret* R. — 5. *addidi* AB. — *magistrum sibi* R. — 11. *incidisset* AB, *incepisset* R. — 14. *excellent* Codd. al.: *excellenti* B, *excellant* RE. — *imitabimur - - persequamur* R. (Vv. *atque ita - - persequatur*, ut ex §. 92. inculcata, suspecta Schützio, Matthiaeo, Bakio.) — 15. *Tum*] *Cum* AB. — 16. *delegerit* B aliique: *elegerit* R, *ante delegerit* E. — *exprimat* B aliique: *ita exprimat* RE. — Vv. *Non ut* usque ad §. 91. v. *persequatur* om. AB. Voss. Leid. — 18. *consectentur* R. — 20. *vitiosi* Manutius: *vitiose* cum libris RE. — *vitiosum*] *vitio totum* Müllerus, *in eo ipsum vitiosum* Ellendt. Fort. *vitio summum*, vel, si mavis, *vitiosissimum*. Or. — 21. *Fufius* Codd. al.: *Fusius* R, *Furius* E. — 25. *ita* om. R. — 26. *probaverit* R. — 30. *posse* A. — 34. *sententiisque* Lg. meliores. (Ut nos, ABR.) — 35. *potuisse* A. — *unum genus esset omnium* Codd. al., R. (Ut nos, ABR.) — 38. *audimus* B aliique: *audivimus* (A?) RE.

illum Pericli sucum; sed erant paullo uberiore filo. 94. Ecce tibi exortus est Isocrates, magister istorum omnium, cuius e ludo tamquam ex equo Troiano meri principes exierunt; sed eorum partim in pompa, partim in acie illustres esse voluerunt. XXIII. Atqui et illi, Theopompi, Ephori, Philisci, Naucratae multique alii naturis differunt; voluntate autem similes sunt et inter sese et magistri; et ii, qui se ad causas contulerunt, ut Demosthenes, Hyperides, Lycurgus, Aeschines, Dinarchus aliique complures, etsi inter se pares non fuerunt, tamen omnes sunt in eodem veritatis imitandae genere versati, quorum quamdiu mansit imitatio, tamdiu genus illud dicendi studiumque vixit: 95. posteaquam, exstinctis his, omnis eorum memoria sensim obscurata est et evanuit, alia quaedam dicendi molliora ac remissiora genera viguerunt. Inde Demochares, quem aiunt sororis filium fuisse Demostheni; tum Phalereus ille Demetrius, omnium istorum, mea sententia, politissimus, aliique eorum similes exstiterunt. Quae si volemus usque ad hoc tempus persequi, intelligemus, ut hodie Alabandensem illum Meneclem et eius fratrem Hieroclem, quos ego audivi, tota imitetur Asia, sic semper fuisse aliquem, cuius se similes plerique esse vellent.

96. Hanc igitur similitudinem qui imitatione assequi volet, cum exercitationibus crebris atque † magnis, tum scribendo maxime persequatur. Quod si hic noster Sulpicius faceret, multo eius oratio esset pressior; in qua nunc interdum, ut in herbis rustici solent dicere, in summa ubertate inest luxuries quaedam, quae stilo depascenda est. 97. Hic Sulpicius, Me quidem, inquit, recte mones idque mihi gratum est; sed ne te quidem, Antoni, multum scriptitasse arbitror. Tum ille, Quasi vero, inquit, non ea praecipiam aliis, quae mihi ipsi desint: sed tamen ne tabulas quidem conficere existimor. Verum et in hoc ex re familiari mea, et in illo ex eo, quod dico, quantulum id cunque est, quid faciam, iudicari potest. 98. Atque esse tamen multos videmus, qui neminem imitentur et suapte natura, quod velint, sine cuiusquam similitudine consequantur; quod et in vobis animadverti recte potest, Caesar et Cotta; quorum alter inusitatum nostris quidem oratoribus leporem quendam et salem, alter acutissimum et subtilissimum dicendi genus est consecutus: neque vero vester aequalis Curio, patre mea sententia vel eloquentissimo temporibus illis, quemquam mihi magno opere videtur imitari; qui tamen verborum gravitate et elegantia et copia suam

2. Vv. *magister istorum omnium* seclusit Ellendt. Habet iam Nonius p. 344. M. et refertur ad oratores mox memoratos. — 3. *innumeri* libri (etiam AB), R. Correctum est ex Nonio. — 4. *Atqui* Codd. al.: *Atque* B, *Itaque* RE. — 5. *Philisci* Goellero auctore Henrichsen et Ellendt: *Philisti* cum libris RE. — 6. *et* ante *magistri* om. B. — 8. *Demarchus* R. — 9. *omnes sunt* A aliique: *sunt omnes* (B?) RE. — 11. *eis* e Codd. T. Ex AB nihil notatur. — *horum* R. — 13. *Demosthenis* R. — 14. *potentissimus* A. — 16. *hodie*] *etiam* BR, *hodie etiam* quasi e Codd. T: sed videntur habere aut *hodie* aut *etiam*. Si collatori fides, A habet *hodie*. — *Menedemum* R. — 17. *fratrem*] *filium* R. — 18. *plerique* om. R. — 19. *cum* A aliique: *tum* (B) RE. — 20. Vv. *atque magnis* seclusit Ellendt. Fort. *gnavis*. Or. — 21. *hic*] *haec* A, Voss. prob. Bakio, om. R. (In Leid. *hic* erasum est.) — 22. *pressior*] *praesidio* AB. — 25. *ne te*] *nec te* B, *recte* A. — 26. *desunt* R. — 27. *aestimor* R. — *et in*] *etiam* A. — 28. *id* om. AB. — 29. *quod* R. — *multos* om. Voss. prob. Bakio. (Retinent omnes Ellendtii ac mei.) — 32. *nostris quidem* ABR: *quidem nostris* E. — 34. *noster* R. — *pater - - eloquentissimus* R.

quandam expressit quasi formam figuramque dicendi; quod ego maxime potui iudicare in ea causa, quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit; in qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus sed etiam sapiens orator habere deberet.

XXIV. 99. Verum, ut aliquando ad causas deducamus illum, quem constituimus, et eas quidem, in quibus plusculum negotii est, iudiciorum atque litium, (riserit aliquis fortasse hoc praeceptum; est enim non tam acutum quam necessarium magisque monitoris non fatui quam eruditi magistri:) hoc ei primum praecipiemus, quascunque causas erit tractaturus, ut eas diligenter penitusque cognoscat. 100. Hoc in ludo non praecipitur; faciles enim causae ad pueros deferuntur. Lex peregrinum vetat in murum ascendere; ascendit; hostes reppulit: accusatur. Nihil est negotii huiusmodi causam cognoscere: recte igitur nihil de causa discenda praecipiunt; haec est enim in ludo causarum fere formula. At vero in foro tabulae, testimonia, pacta, conventa, stipulationes, cognationes, affinitates, decreta, responsa, vita denique eorum, qui in causa versantur, tota cognoscenda est; quarum rerum negligentia plerasque causas et maxime privatas (sunt enim multo saepe obscuriores) videmus amitti. 101. Ita nonnulli, dum operam suam multam existimari volunt, ut toto foro volitare et a causa ad causam ire videantur, causas dicunt incognitas. In quo est illa quidem magna offensio vel negligentiae, susceptis rebus, vel perfidiae, receptis; sed etiam illa maior opinione, quod nemo potest de ea re, quam non novit, non turpissime dicere. Ita dum inertiae vituperationem, quae maior est, contemnunt, assequuntur etiam illam, quam magis ipsi fugiunt, tarditatis. 102. Equidem soleo dare operam, ut de sua quisque re me ipse doceat et ut ne quis alius adsit, quo liberius loquatur, et agere adversarii causam, ut ille agat suam et, quidquid de sua re cogitarit, in medium proferat. Itaque cum ille discessit, tres personas unus sustineo summa animi aequitate, meam, adversarii, iudicis. Qui locus est talis, ut plus habeat adiumenti quam incommodi, hunc iudico esse dicendum; ubi plus mali quam boni reperio, id totum abdico atque eiicio. 103. Ita assequor, ut alio tempore cogitem, quid dicam, et alio dicam; quae duo plerique ingenio freti simul faciunt. Sed certe eidem illi melius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus ad cogitandum, aliud ad dicendum putarent.

104. Cum rem penitus causamque cognovi, statim occurrit animo, quae sit causa ambigendi. Nihil est enim, quod inter homines ambigatur, sive ex crimine causa constat, ut facinoris, sive ex controversia, ut hereditatis, sive ex deliberatione, ut belli, [sive ex persona, ut laudis], sive ex disputatione, ut de ratione vivendi; in quo non, aut quid

---

2. *iudicare potui* e Codd. T. (Ex AB nihil notatur.) — 3. *Cossius* B, *Cossii* R. — 6. *constituimus* ABR: *instituimus* cum Lambino E. — 9. *ei*]*enim* ABR. — 10. *tractaturus* B aliique: *acturus* (A?) RE. — 13. *eiusmodi* Codd. al. (Nihil notatur ex AB.) — 14. Vv. *Haec - - formula* seclusit Bakius et Ellendt. — 21. *dicunt*] *sciunt* AB. — 22. *perfidia* AB. — 32. *boni esse* Codd. al. (Ut nos, ABR.) — *abdico* Vet. Steph.: *abiudico* (AB?) RE. — 34. *eidem* Codd. al.: *iidem* RE. — 38. *ambigendi* AB: *ambigui* RE. — 39. *constat* B aliique: *constet* (A?) RE. — 40. *sive - - laudis* om. AB. Delevit Schützius; nos seclusimus.

factum sit aut fiat futurumve sit, quaeratur aut quale sit aut quid vocetur. XXV. 105. Ac nostrae fere causae, quae quidem sunt criminum, plerumque infitiatione defenduntur. Nam et de pecuniis repetundis, quae maximae sunt, neganda fere sunt omnia; et de ambitu raro illud datur, ut possis liberalitatem atque benignitatem ab ambitu atque largitione seiungere. De sicariis, de veneficiis, de peculatu infitiari necesse est. Id est igitur genus primum causarum in iudiciis ex controversia facti; in deliberationibus plerumque ex futuri, raro ex instantis aut facti. 106. Saepe etiam res non, sit necne, sed qualis sit, quaeritur: ut cum L. Opimii causam defendebat apud populum, audiente me, C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat, sed id iure pro salute patriae factum esse dicebat; ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente rem publicam capessenti P. Africanus de Ti. Graccho interroganti responderat iure caesum videri. Iure autem omnia defenduntur, quae sunt eius generis, ut aut oportuerit aut licuerit aut necesse fuerit aut imprudentia aut casu facta esse videantur. 107. Iam quid vocetur, quaeritur, cum, quo verbo quid appellandum sit, contenditur; ut mihi ipsi cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causa summa contentio. Pleraque enim de iis, quae ab isto obiiciebantur, cum confiterer, tamen ab illo maiestatem minutam negabam; ex quo verbo lege Appuleia tota illa causa pendebat. 108. Atque in hoc genere causarum nonnulli praecipiunt, ut verbum illud, quod causam facit, lucide breviterque uterque definiat. Quod mihi quidem perquam puerile videri solet. Alia est enim, cum inter doctos homines de iis ipsis rebus, quae versantur in artibus, disputatur, verborum definitio, ut, cum quaeritur, quid sit ars, quid sit lex, quid sit civitas. In quibus hoc praecipit ratio atque doctrina, ut vis eius rei, quam definias, sic exprimatur, ut neque absit quidquam neque supersit. 109. Quod quidem in illa causa neque Sulpicius fecit neque ego facere conatus sum. Nam, quantum uterque nostrûm potuit, omni copia dicendi dilatavit, quid esset maiestatem minuere. Etenim definitio primum reprehenso verbo uno aut addito aut dempto saepe extorquetur e manibus; deinde genere ipso doctrinam redolet exercitationemque paene puerilem; tum in sensum et in mentem iudicis intrare non potest. Ante enim praeterlabitur, quam percepta est.

XXVI. 110. Sed in eo genere, in quo, quale sit quid, ambigitur, exsistit etiam ex scripti interpretatione saepe contentio, in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo controversia. Nam illud ipsum, quod scri-

1. *futurumque* R. — 4. *de* ante *ambitu* om. AB. — 5. *atque* Codd. al.: *ac* RE. — *atque benignitatem* om. AB. — *ab*] *de* R. — 6. *beneficiis* B, *veneficis* R. — 7. *ex*] *et* R. — *factis* ABR. — *In*] *Ex* A. — 8. *raro* A aliique: *raro etiam* (B?) RE. — 9. *etiam* B aliique: *autem* (A?) RE. — *non*] *num* R. — 10. *audiente me*] *audientem* A, *audiente* om. *me* B. — 14. *respondeat* Voss. Leid., A, *respondebat* Lambinus prob. Bakio. — 16. *Iam cum quid* retento, ut videtur, *cum* ante *quo* AB. — 20. *imminutam* R. — *Appuleia* Codd. al.: *Apeia* A, *Apuleia* RE. — 22. *facit, lucide breviterque uterque definiat* Codd. al.: *facit breviterque definiat* B, *facit, breviter uterque definiat* R, *facit, lucide breviterque definiat* E, et, ut videtur, A. (— *lucide breviterque definiatur* Palat. 2.) *dilucide* sane ex Ciceronis consuetudine Lag. 15. mg. Crat. Lambinus, Bakius. — 26. *atque*] *et* Lg. aliq. (Ut nos, ABR.) — 27. *neque supersit* om. AB, ut Gu. 3. — 30. *omnia* A. — 33. *tum in*] Codd. al.: *tum et in* BRE. (*cum et in*, ut videtur, A.) — 35. *qualis* R. — 36. *incertatione* A. — 37. *quod* AB: *cum* RE.

ptum a sententia discrepat, genus quoddam habet ambigui; quod tum explicatur, cum ea verba, quae desunt, suggesta sunt; quibus additis defenditur sententiam scripti perspicuam fuisse; ex contrariisque scriptis si quid ambigitur, non novum genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur. Idque aut nunquam diiudicari poterit aut ita diiudicabitur, ut referendis praeteritis verbis id scriptum, quodcunque defendemus, suppleatur. Ita fit, ut unum genus in iis causis, quae propter scriptum ambiguntur, relinquatur, si est scriptum aliquid ambigue. 111. Ambiguorum autem cum plura genera sunt, (quae mihi videntur ii melius nosse, qui dialectici appellantur, hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse debeant:) tum illud est frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis vel scripti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut verbum aut verba sint praetermissa. 112. Iterum autem peccant, cum genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione versatur, ab illis causis, in quibus, qualis quaeque res sit, disceptatur, seiungunt. Nusquam enim tam quaeritur, quale sit genus ipsum rei, quam in scripto, quod totum a facti controversia separatum est. 113. Ita tria sunt omnino genera, quae in disceptationem et controversiam cadere possint: Quid fiat, factum futurumve sit; aut: Quale sit; aut: Quomodo nominetur. Nam illud quidem, quod quidam Graeci adiungunt: Rectene factum sit, totum in eo est: «Quale sit.» XXVII. Sed iam ad institutum revertar meum.

114. Cum igitur, accepto causae genere et cognito, rem tractare coepi, nihil prius constituo quam, quid sit illud, quo mihi sit referenda omnis illa oratio, quae sit propria quaestionis et iudicii; deinde illa duo diligentissime considero, quorum alterum commendationem habet nostram aut eorum, quos defendimus, alterum est accommodatum ad eorum animos, apud quos dicimus, ad id, quod volumus, commovendos. 115. Ita omnis ratio dicendi tribus ad persuadendum rebus est nixa: ut probemus vera esse, quae defendimus; ut conciliemus eos nobis, qui audiunt; ut animos eorum, ad quemcunque causa postulabit motum, vocemus. 116. Ad probandum autem duplex est oratori subiecta materies: una rerum earum, quae non excogitantur ab oratore, sed in re positae ratione tractantur: ut tabulae, testimonia, pacta, conventa, quaestiones, leges, senatus consulta, res iudicatae, decreta, responsa, reliqua, si quae sunt, quae non ab oratore pariuntur, sed ad oratorem

---

3. *ex contrariisque* Codd. al. R: *et contrariis* AB, *et ex contrariis* E. — 4. *non* om. B. — *sed* om. AB. — 6. *ut de referendis* Voss. B. — *defendemus* Voss. AB: *defendimus* RE. — 9. *cum plura* Codd. al.: *complura* RE. (De AB non liquet.) — *ii*] *in* A, om. R. — 11. *tum*] *cum* R. — 16. *tam*] *tantum* R. — 19. *possint* A aliique: *possunt* (B) RE. — *aut: Quale sit* om. AB, *aut* om. R. — 20. *nam illud quidem, quod* Codd. plerique apud Ellendtium: *nam quidem quod* A, *nam et illud quod* R, *nam et illud quidem, quod* E, *nam hoc quidem, quod* e Codd. aliq. T. (*quidem* om. etiam Leid.) — 21. *in eo*] *meo* A. — *est Quale sit* AB aliique: *est, quod quale sit, quaerimus* RE. — 23. *genere cognitam* Voss. Leid. B. (Ex A nihil notatum est.) — 24. *quid sit illud* om. A. — *sit illud quo* om. B ex mea saltem collatione. — *quo*] *quod* A. — *sit referenda* A aliique: *referenda sit* (B?) RE. — 29. *omnis ratio* B aliique: *ratio omnis* (A?) RE. — 30. *esse, quae* A aliique, R: *esse ea, quae* (B?) E. — *eos nobis* AB aliique: *nobis eos* RE. — 31. *audiunt an ut* A. — 35. *iudicata* B. — *responsa, reliqua* Codd. al.: *responsa sunt reliqua* AB, *responsa et reliqua* RE. — 36. *ab oratore pariuntur* Cod. al., R: *pariuntur ab oratore* E, *reperiuntur ab oratore* AB.

a causa atque a reis deferuntur; altera est, quae tota in disputatione et in argumentatione oratoris collocata est. 117. Ita in superiore genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de inveniendis cogitandum est. Atque isti quidem, qui docent, cum causas in plura genera secuerunt, singulis generibus argumentorum copiam suggerunt. Quod etiamsi ad instituendos adolescentulos magis aptum est, ut, simulac posita sit causa, habeant, quo se referant, unde statim expedita possint argumenta depromere; tamen et tardi ingenii est rivulos consectari, fontes rerum non videre, et iam aetatis est ususque nostri a capite, quod velimus, arcessere et, unde omnia manent, videre.

118. Et primum genus illud earum rerum, quae ad oratorem deferuntur, meditatum nobis in perpetuum ad omnem usum similium rerum esse debebit. Nam et pro tabulis et contra tabulas et pro testibus et contra testes et pro quaestionibus et contra quaestiones, et item de ceteris rebus eiusdem generis vel separatim dicere solemus de genere universo vel definite de singulis temporibus, hominibus, causis; quos quidem locos (vobis hoc, Cotta et Sulpici, dico) multa commentatione atque meditatione paratos atque expeditos habere debetis. 119. Longum est enim nunc me explicare, qua ratione aut confirmare aut infirmare testes, tabulas, quaestiones oporteat. Haec sunt omnia ingenii vel mediocris, exercitationis autem maximae; artem quidem et praecepta dumtaxat hactenus requirunt, ut certis dicendi luminibus ornentur. 120. Itemque illa, quae sunt alterius generis, quae tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem magis illustrem perpolitamque desiderant. Itaque cum haec duo nobis quaerenda sint in causis, primum quid, deinde quomodo dicamus; alterum, quod totum arte tinctum videtur, tametsi artem requirit, tamen prudentiae est paene mediocris, quid dicendum sit, videre; alterum est, in quo oratoris vis illa divina virtusque cernitur, ea, quae dicenda sunt, ornate, copiose varieque dicere. XXVIII. 121. Quare illam partem superiorem, quoniam semel ita vobis placuit, non recusabo, quo minus perpoliam atque conficiam: (quantum consequar, vos iudicabitis:) quibus ex locis ad eas tres res, quae ad fidem faciendam solae valent, ducatur oratio, ut et concilientur animi et doceantur et moveantur; haec sunt enim tria. Ea vero quemadmodum illustrentur, praesto est, qui omnes docere possit, qui hoc primus in nostros mores induxit, qui maxime auxit, qui solus effecit. 122. Namque ego, Catule, (dicam enim non reverens assentandi suspicionem,) neminem esse oratorem paullo illustriorem arbitror neque

---

1. *reis* Codd. al., R: *re* Voss. ABE. — *altera est* AB aliique, R: *altera* E. — 2. *in argumentatione* A aliique: *argumentatione* (B?) RE. — 5. *copia* A. — 6. *etsi* R. — 7. *causa sit* e Codd. aliq. T. (Ut nos, ABR.) — *habent* A. — 9. *iam* om. R. — 10. *accersere* e Codd. al. T. (Ut nos, ABR.) — *manant* R. — 13. *Nam et pro* AB aliique, R: *Nam pro* E. — *et pro testibus* Codd. al., R: *pro testibus* (AB?) E. — 14. *et pro quaestionibus* Codd. al.: *pro quaestionibus* (AB?) RE. — 17. *atque meditatione* om. B. (*meditatione* dumtaxat om. notatur ex A?) — 19. *testes* om. AB. — 20. *oportet* R. — 22. *certis*] *ceteris* AR. — 27. *intinctum* Leid., *incinctum* R. (*ab arte tractum* Voss.) — 33. *ducat* AB. (Ex nullo alio Cod. notatur.) — 34. *tria. Ea vero* Codd. plerique, R: *tria vero* AB, *tria. Haec vero* ex Lg. 36. T, *haec sunt enim tria numero. Ea vero* E, sed seclusit vv. *haec - - numero.* — 36. *primum* B. — *hausit* AB.

Graecum neque Latinum, quem aetas nostra tulerit, quem non et saepe et diligenter audierim. Itaque, si quid est in me, (quod iam sperare videor, quoniam quidem vos, his ingeniis homines, tantum operae mihi ad audiendum datis,) ex eo est, quod nihil quisquam unquam me audiente egit orator, quod non in memoria mea penitus insederit. Itaque ego is, qui sum, quantuscunque sum ad iudicandum, omnibus auditis oratoribus, sine ulla dubitatione sic statuo et iudico, neminem omnium tot et tanta, quanta sint in Crasso, habuisse ornamenta dicendi. 123. Quamobrem, si vos quoque hoc idem existimatis, non erit, ut opinor, iniqua partitio, si, cum ego hunc oratorem, quem nunc fingo, ut institui, crearo, aluero, confirmaro, tradam eum Crasso et vestiendum et ornandum.

124. Tum Crassus, Tu vero, inquit, Antoni, perge, ut instituisti. Neque enim est boni neque liberalis parentis, quem procrearis et eduxeris, eum non et vestire et ornare; praesertim cum te locupletem esse negare non possis. Quod enim ornamentum, quae vis, qui animus, quae dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem et eius diloricare tunicam et iudicibus cicatrices adversas senis imperatoris ostendere? qui idem, hoc accusante Sulpicio, cum hominem seditiosum furiosumque defenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare ac demonstrare gravissimis verbis multos saepe impetus populi non iniustos esse, quos praestare nemo posset; multas etiam e re publica seditiones saepe esse factas, ut cum reges essent exacti, ut cum tribunicia potestas constituta; illam Norbani seditionem ex luctu civium et ex Caepionis odio, qui exercitum amiserat, neque reprimi potuisse et iure esse conflatam? 125. Potuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam novus sine quadam incredibili vi ac facultate dicendi tractari? Quid ego de Cn. Mallii, quid de Q. Regis commiseratione dicam? quid de aliis innumerabilibus? in quibus non hoc maxime enituit, quod tibi omnes dant, acumen quoddam singulare, sed haec ipsa, quae nunc ad me delegare vis, ea semper in te eximia et praestantia fuerunt. XXIX. 126. Tum Catulus, Ego vero, inquit, in vobis hoc maxime admirari soleo, quod, cum inter vos in dicendo dissimillimi sitis, ita tamen uterque vestrûm dicat, ut ei nihil neque a natura denegatum neque a doctrina non delatum esse videatur. Quare, Crasse, neque tu tua suavitate nos privabis, ut, si quid ab Antonio aut praetermissum aut relictum sit, non explices; neque te, Antoni, si quid non dixeris, existimabimus non potuisse potius quam a Crasso dici maluisse. 127. Hic Crassus, Quin tu, inquit, Antoni, omittis ista, quae proposuisti, quae nemo horum desiderat; quibus

---

1. *saepe tulerim et diligenter audierim* ABR. — 3. *quoniam*] *quando* R. — *eius ingenii* AB. — *mihi*] *nihil* AB. — 5. *Itaque* Voss. AB aliique: *Atque* RE. — 8. *sint* AB aliique, R: *sunt* E. — 11. *crebro adiuvero confirmabo* AB. — 14. *enim* om. B. — *boni est* R. — *procrearis et eduxeris* AB aliique: *procrearit et eduxerit* RE. — 17. *perorandum* AB. — 18. *rerum* A. — *dilodicari* (sic) A. (Ex B nihil notatur.) — 19. *accusante*] *ante* AB. — 20. *curiosumque* B. — 22. *posset* B aliique: *possit* (A?) RE. — 23. *e* om. AR. — 24. *exacti: tum* R. — *constituta* AB aliique: *esset constituta* RE. — 25. *miserat* AB. — 26. *potuisset iure* B. — 28. *Mallii* e Codd. al. T: *Manilii* R, *Manlii* (AB?) E. — 30. *hoc non* AB. — 34. *in* om R. — 38. *disseris* A. — 40. *nemo non horum* R.

ex locis ea, quae dicenda sint in causis, reperiantur. Quae quamquam abs te novo quodam modo praeclareque dicuntur, sunt tamen et re faciliora et praeceptis pervagata: illa deprome nobis unde afferas, quae saepissime tractas semperque divinitus.

128. Depromam equidem, inquit, et quo facilius id a te exigam, quod peto, nihil tibi a me postulanti recusabo. Meae totius orationis et istius ipsius [in dicendo] facultatis, quam modo Crassus in caelum verbis extulit, tres sunt rationes, ut ante dixi: una conciliandorum hominum, altera docendorum, tertia concitandorum. 129. Harum trium partium prima lenitatem orationis, secunda acumen, tertia vim desiderat. Nam hoc necesse est, ut is, qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione voluntatis propendeat in nos aut defensionis argumentis adducatur aut animi permotione cogatur. Sed quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum explicatio ac defensio posita est, videtur omnem huius generis quasi doctrinam continere, de ea primum loquemur et pauca dicemus. Pauca enim sunt, quae usu iam tractata et animo quasi notata habere videamur. XXX. 130. Ac tibi sapienter monenti, Crasse, libenter assentiemur, ut singularum causarum defensiones, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus, aperiamus autem capita ea, unde omnis ad omnem et causam et orationem disputatio ducitur. Neque enim, quoties verbum aliquod est scribendum nobis, toties eius verbi litterae sunt cogitatione conquirendae; nec quoties causa dicenda est, toties ad eius causae seposita argumenta revolvi nos oportet, sed habere certos locos, qui, ut litterae ad verbum scribendum, sic illi ad causam explicandam statim occurrant. 131. Sed hi loci ei demum oratori prodesse possunt, qui est versatus in rebus vel usu, quem aetas denique affert, vel auditione et cogitatione, quae studio et diligentia praecurrit aetatem. Nam si tu mihi quamvis eruditum hominem adduxeris, quamvis acrem et acutum in cogitando, quamvis ad pronuntiandum expeditum, si erit idem in consuetudine civitatis, in exemplis, in institutis, in moribus ac voluntatibus civium suorum hospes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur. Subacto mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato sed novato et iterato, quo meliores fetus possit et grandiores edere. Subactio autem est usus, auditio, lectio, litterae.

132. Ac primum naturam causae videat, quae nunquam latet, factumne sit, quaeratur, an, quale sit, an, quod nomen habeat; quo perspecto, statim occurrit naturali quadam prudentia, non his subductionibus, quas isti docent, quid faciat causam, id est, quo sublato

1. *sunt* Codd. al., R. (Ut nos, AB.) — *Quae* om. AB. — 2. *a te* A. — *pleraque* R. — 5. *inquit* A aliique: *inquit Antonius* (B) RE. — *et quod* B. — 7. *ipsius istius* B. — Vv. *in dicendo* prorsus omittit A, si fides collatori, ante v. *orationis* ponunt BR. Nos seclusimus. — 13. *ab animi* A. — *in* om. B. — 16. *et animo quasi notata* om. AB. — *notata habere* Codd. al.: *habere notata* RE. — 17. *monente* B. — *Crasse* Leid. aliique: *L. Crasse* BRE, *L. Crasso* A. — 19. *capita ea* A aliique: *ea capita* (B?) RE. — 25. *explicandum* AB. — *ei demum*] *eidem vel* B. — 26. *in rerum vel usu* AB. — 27. *afferet* A. — *praecucurrit* A. — 30. *in* ante *institutis* om. R. — 33. *novato* om. A, *sed novato* om. B (sic in collationibus meis:) *novato et* seclusit Ellendt. — 38. *perfecto* R. — *iis* B. — *subactionibus* AB. — 39. Vv. *quid faciat - - Gracchum* om. B.

controversia stare non possit; deinde, quid veniat in iudicium, quod isti sic iubent quaerere: Interfecit Opimius Gracchum. Quid facit causam? Quod rei publicae causa, cum ex senatus consulto ad arma vocasset. Hoc tolle, causa non erit. At ipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in iudicium: Licueritne ex senatus consulto servandae rei publicae causa? Perspicua sunt haec quidem et in vulgari prudentia sita; sed illa quaerenda: quae ab accusatore et a defensore argumenta ad id, quod in iudicium venit, spectantia debeant afferri. XXXI. 133. Atque hic illud videndum est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magno opere pertineat, sed tamen ut videatis, quam sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi videntur, hebes atque impolitum; constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum: unum appellant, in quo sine personis atque temporibus de universo genere quaeratur; alterum, quod personis certis et temporibus definiatur; ignari omnes controversias ad universi generis vim et naturam referri. 134. Nam in ea ipsa causa, de qua ante dixi, nihil pertinet ad oratoris locos Opimii persona, nihil Decii. De ipso enim universo genere infinita quaestio est, num poena videatur esse afficiendus, qui civem ex senatus consulto patriae conservandae causa interemerit, cum id per leges non liceret. Nulla denique est causa, in qua id, quod in iudicium venit, reorum personis ac non generum ipsorum universa disputatione quaeratur. 135. Quin etiam in iis ipsis, ubi de facto ambigitur, ceperitne pecunias contra leges P. Decius, argumenta et criminum et defensionis revocentur oportet ad genus et ad naturam universam: quod sumptuosus, de luxurie; quod alieni appetens, de avaritia; quod seditiosus, de turbulentis et malis civibus: quod a multis arguitur, de genere testium; contraque, quae pro reo dicentur, omnia necessario a tempore atque homine ad communes rerum et generum summas revolventur. 136. Atque haec forsitan homini non omnia, quae sunt in natura rerum, celeriter animo comprehendenti permulta videantur, quae veniant in iudicium tum, cum de facto quaeratur; sed tamen criminum est multitudo, non defensionum aut locorum, infinita. XXXII. 137. Quae vero, cum de facto non ambigitur, quaeruntur, qualia sint, ea si ex reis numeres, et innumerabilia sunt et obscura; si ex rebus, valde et modica et illustria. Nam si Mancini causam in uno Mancino ponimus, quotiescunque is, quem pater patratus dediderit, receptus non erit, toties causa nova nascetur. Sin illa controversia causam facit, videaturne ei, quem pater patratus dediderit, si is non sit receptus, postli-

2. *faciet* A. — 4. *At ipsum* AB aliique: *At id ipsum* RE. — 7. *scientia* R. — *quae et ab* A. — *et a defensore* Codd. al.: *et defensore* (AB?) RE. — 8. *spectanti* A, *spectanti ea* R. — *debent* A aliique multi, quod praetulit T. — 9. *terror* A. — 12. *quam*] *quale* AB. — 14. *appellandi* AB. — 16. *omnis controversia* AB. — 17. *nihil*] *ne* AB. — *pertineat* B aliique. (Ut nos, AR.) — 18. *optimi personas* A. — 22. *reorum* ABR: *ex reorum* E. — *ac non* ABR: *non* E. — 23. *dubitatione* AB, et ex aliis T. (Sed vide statim §. 138.) — *his* Codd. al. — 24. *pecunias contra leges* AB aliique: *contra leges pecunias* RE. — *argumento* (sic) *criminum* AB. — 26. *luxurie* AB: *luxuria* E. — 28. *reo*] *eo* AB. — 31. *videntur* A. — 32. *multitudo est* e Codd. aliq. T. — 33. *defensorum* AB. — 34. *qualis* A, *quales* B. — 38. *Sin illa* cum libris (etiam AB) R: *Sin in illa* Ernestius. — *videanturne* AB. — 39. *si*] *ne* AB.

minium esse, nihil ad artem dicendi nec ad argumenta defensionis Mancini nomen pertinet. 138. Ac, si quid affert praeterea hominis aut dignitas aut indignitas, extra quaestionem est et ea tamen ipsa oratio ad universi generis disputationem referatur necesse est. Haec ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos redarguam; quamquam reprehendendi sunt, qui in genere definiendo istas causas describunt in personis et in temporibus positas esse. 139. Nam etsi incurrunt tempora et personae, tamen intelligendum est, non ex iis, sed ex genere quaestionis pendere causas. Sed hoc nihil ad me; nullum enim nobis certamen cum istis esse debet. Tantum satis est intelligi ne hoc quidem eos consecutos, quod in tanto otio etiam sine hac forensi exercitatione efficere potuerunt, ut genera rerum discernerent eaque paullo subtilius explicarent. 140. Verum hoc, ut dixi, nihil ad me. Illud ad me ac multo etiam magis ad vos, Cotta noster et Sulpici: quomodo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est multitudo causarum; est enim infinita, si in personis ponitur; quot homines, tot causae: sin ad generum universas quaestiones referuntur, ita modicae et paucae sunt, ut eas omnes diligentes et memores et sobrii oratores percursas animo et prope dicam decantatas habere debeant; nisi forte existimatis a M'. Curio causam didicisse L. Crassum et ea re multa attulisse, quamobrem, postumo non nato, Curium tamen heredem Coponii esse oporteret. 141. Nihil ad copiam argumentorum neque ad causae vim ac naturam nomen Coponii aut Curii pertinuit; in genere erat universo rei negotiique, non in tempore ac nominibus, omnis quaestio: Cum scriptum ita sit, SI MIHI FILIVS GENITVR ISQVE PRIVS MORITVR, et cetera, TVM MIHI ILLE SIT HERES: si natus filius non sit, videaturne is, qui filio mortuo institutus heres sit, heres esse: perpetui iuris et universi generis quaestio non hominum nomina sed rationem dicendi et argumentorum fontes desiderat. XXXIII. 142. In quo etiam isti nos iuris consulti impediunt a discendoque deterrent. Video enim in Catonis et in Bruti libris nominatim fere referri, quid alicui de iure viro aut mulieri responderint; credo, ut putaremus in hominibus, non in re, consultationis aut dubitationis causam aliquam fuisse; ut, quod homines innumerabiles essent, † debilitati a iure cognoscendo voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abiiceremus.

Sed haec Crassus aliquando nobis expediet et exponet descripta generatim. Est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc, Catule,

3. *aut indignitas* om. A. — *oratione* AB. — 4. *ad - disputationem* om. AB. — 7. *posita* AB. — 8. *his* T. — 10. *debet tantum: satis est* distinxit Ernestius. — 16. *sin*] *sint* AB. — 17. *universa* A. — *referentur* BR. — 18. *omnes eas* R. (Ut nos, AB.) — 19. *dicam* om. R. — 20. *quamobrem*] *quam* R. — 21. *Cepioni* R. — *oportet* B. — 22. *ac*] *et* R. — *naturae* AB. — 23. *Pomponii* R. — *rei*] *ei* B. — 24. *in tempore non in certis personis ac nominibus* R. — *quaestionis* B. — 25. *genitus* (AB?) R. Cfr. de Invent. 2, 42. — *tum mihi* Codd. al., R: *tum ut mihi* (AB) E. — 26. *videaturne*] *ut videatur ne* AB. — *is* om. B. — 27. *heres sit* om. AB. — 28. *sed* om. A. — *fortis* (sic) A. — 30. *et in Bruti* A aliique, R: *et Bruti* (B?) E. — 31. *responderit* ABR. — 32. *consultationis*] *consulta rationis* A, *consultare et rationis* B. — 33. *quod*] *cum* R. — *innumerabiles essent* Codd. al.; *innumerabiles sint* AB, *essent innumerabiles* RE. — 34. *debilitati a iure*] *debilitati numero* Bakius. Mihi vv. *a iure* insititia videntur, quibus deletis, omnia optime cohaerent. Or. — 37. *Est etenim* A.

pollicitus, ius civile, quod nunc diffusum et dissipatum esset, in certa genera coacturum et ad artem facilem redacturum. 143. Et quidem, inquit Catulus, haudquaquam id est difficile Crasso, qui et, quod disci potuit de iure, didicit et, quod iis, qui eum docuerunt, defuit, ipse afferet; ut, quae sint in iure, vel acute describere vel ornate illustrare possit. Ergo ista, inquit Antonius, tum a Crasso discemus, cum se de turba et a subselliis in otium, ut cogitat, soliumque contulerit. 144. Iam id quidem saepe, inquit Catulus, ex eo audivi, cum diceret sibi certum esse a iudiciis causisque discedere; sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit. Neque enim auxilium suum saepe a viris bonis frustra implorari patietur neque id aequo animo feret civitas; quae si voce L. Crassi carebit, ornamento quodam sese spoliatam putabit. Nam hercle, inquit Antonius, si haec vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino, Crasse, vivendum; et istam oscitantem [et dormitantem] sapientiam Scaevolarum et ceterorum beatorum otio concedamus. 145. Arrisit hic Crassus leniter et, Pertexe modo, inquit, Antoni, quod exorsus es. Me tamen ista oscitans sapientia, simulatque ad eam confugero, in libertatem vindicabit.

XXXIV. Huius quidem loci, quem modo sum exorsus, hic est finis, inquit Antonius: quoniam intelligitur non in hominum innumerabilibus personis neque in infinita temporum varietate sed in generum causis atque naturis omnia sita esse, quae in dubium vocarentur; genera autem esse definita non solum numero sed etiam paucitate; ut eam materiem orationis, quae cuiusque esset generis, studiosi qui essent dicendi, omnibus locis descriptam, instructam ornatamque comprehenderent, rebus dico et sententiis. 146. Ea vi sua verba parient, quae semper satis ornata mihi quidem videri solent, si eiusmodi sunt, ut ea res ipsa peperisse videatur. Ac, si verum quaeritis, quod mihi quidem videatur: (nihil enim aliud affirmare possum nisi sententiam et opinionem meam:) hoc instrumentum causarum et generum universorum in forum deferre debemus neque, ut quaeque res delata ad nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus; quae quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerarint, studio adhibito et usu, pertractata esse possunt; sed tamen animus referendus est ad ea capita et ad illos, quos saepe iam appellavi, locos, ex quibus omnia ad omnem orationem inventa ducuntur. 147. Atque hoc totum est sive artis sive animadversionis sive consuetudinis, nosse regiones, intra quas venere et pervestiges, quod quaeras. Ubi eum locum omnem cogitatione saepseris,

---

1. *ius* AB aliique: *se ius* RE. — *esset* A (et sic volebat T): *esse* B, *est* RE et Ellendtii operae. — 2. Vv. *et - - redacturum* exciderunt ex AB. — *facilem* Codd. al.: *facile* RE. — 5. *afferret* R. — *sit* A. — *acute* Lg. omnes praeter pr. 32., R: *apte* E (et, ut videtur, AB.) — 7. *ut cogitat* om. AB. — *solitudinemque* R. — 10. *auxilium* AB aliique: *ipse auxilium* RE. — 12. *se* cum multis Lag. T. Vulgatam servant ABR. — 12. *hercule* R. — 14. *pristino* A, *pristino instituto* BR. — *et dormitantem* om. Voss. B, *dormitantem* sine *et* Leid.; seclusit Henrichsen; expunxit T., (Servat A.) — 16. *leviter* BR. — *praetexte* A, *pertexte* B. — 17. *Me* om. AB. — 20. *intelligeretur* AB. — *in* ante *hominum* et ante *infinitis* om. B. — 26. *Ea* ABR: *Eae* E. — *vi ut sua* R. — *pariant* R. — 31. *in forum* om. AB. — 33. *considerant* R. — 36. *dicuntur* R. — 37. *sive consuetudinis* om. AB. — *venere et*] *venire et* AB, *venire debeas: ut* R. — 38. *per vesties* A. — *quod quaeras*] *quaquae res* A, *quo quaeres* B.

si modo usu rerum percallueris, nihil te effugiet atque omne, quod erit in re, occurret atque incidet. XXXV. Et sic, cum ad inveniendum in dicendo tria sint: acumen, deinde ratio, quam licet, si volumus, appellemus artem, tertium diligentia; non possum equidem non ingenio primas concedere; sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tarditate incitat: 148. diligentia, inquam, quae cum omnibus in rebus, tum in causis defendendis plurimum valet. Haec praecipue colenda est nobis; haec semper adhibenda; haec nihil est quod non assequatur. Causa ut penitus, quod initio dixi, nota sit, diligentia est; ut adversarium attente audiamus atque ut eius non solum sententias sed etiam verba omnia excipiamus, vultus denique perspiciamus omnes, qui sensus animi plerumque indicant, diligentia est: 149. [id tamen dissimulanter facere, ne sibi ille aliquid proficere videatur, prudentia est;] deinde ut in iis locis, quos proponam paullo post, pervolvatur animus, ut penitus insinuet in causam, ut sit cura et cogitatione intentus, diligentia est; ut his rebus adhibeat tamquam lumen aliquod memoriam, ut vocem, ut vires, diligentia est. 150. Inter ingenium quidem et diligentiam perpaullulum loci reliquum est arti. Ars demonstrat tantum, ubi quaeras atque ubi sit illud, quod studeas invenire; reliqua sunt in cura, attentione animi, cogitatione, vigilantia, assiduitate, labore; complectar uno verbo, quo saepe iam usi sumus, diligentia; qua una virtute omnes virtutes reliquae continentur. 151. Nam orationis quidem copia videmus ut abundent philosophi, qui, ut opinor, (sed tu haec, Catule, melius) nulla dant praecepta dicendi nec idcirco minus, quaecunque res proposita est, suscipiunt, de qua copiose et abundanter loquantur.

XXXVI. 152. Tum Catulus, Est, inquit, ut dicis, Antoni, ut plerique philosophi nulla tradant praecepta dicendi et habeant paratum tamen, quid de quaque re dicant. Sed Aristoteles, is, quem ego maxime admiror, posuit quosdam locos, ex quibus omnis argumenti via non modo ad philosophorum disputationem sed etiam ad hanc orationem, qua in causis utimur, inveniretur; a quo quidem homine iamdudum, Antoni, non aberrat oratio tua, sive tu similitudine illius divini ingenii in eadem incurris vestigia sive etiam illa ipsa legisti atque didicisti, quod quidem mihi magis veri simile videtur. Plus enim te operae Graecis dedisse rebus video, quam putaramus. 153. Tum ille, Verum, inquit, ex me audies, Catule. Semper ego existimavi iucundiorem et

---

1. *usu*] Havn. 1. 2. Gu. 1. 2. : *usum* (AB, ut videtur:) RE et T. (Hic invitus, si fides Explicationibus.) — 2. *Et si* AB. — 6. *quae* om. R. — 7. *est*] *sunt* B. — 9. *ut* ante *penitus* et *eius* om. R. — 11. *excipiamus*] *percipiamus* AB. — 12. Vv. *id tamen - - prudentia est* seclusimus cum Schützio et T. — 13. *in* om. AB. — 14. *revolvatur* AR. (De B non liquet.) — *ut penitus* A aliique, R: *ut se penitus* E. (De B non liquet.) — 15. *utque his* Bakius. — 16. *vires, diligentia est* auctore Ernestio Schützius et T: *vires, haec magna sunt* RE, *vires* (om. *haec magna sunt*) AB. — 17. *perpaulum* e Codd. aliq. T. (Ut nos, ABR.) — 18. *Ars* om. A. — *tamen* R. — 20. *complector* AB. — *hoc uno* R. — 21. *usi* om. A. — *una virtute omnes virtutes*] *una virtutes* AB aliique, *una virtute virtutes* R. — 28. *ego maxime* AB aliique: *maxime ego* RE. — 29. *posuit* AB aliique: *proposuit* RE. — *via* om. AB. (unde *argumentum* Lg. 2., *argumentatio* Aldus, *argumenti ratio* Lamb. 1566., *argumentandi ratio* mg. Lamb., *argumentorum vis* Bakius.) — 30. *hanc orationem* ABR aliique: *hanc* E. — 34. *mihi magis* AB aliique, R: *magis* E. — 35. *putaremus* R.

probabiliorem huic populo oratorem fore, qui primum quam minimam artificii alicuius, deinde nullam Graecarum rerum significationem daret. Atque ego idem existimavi pecudis esse, non hominis, cum tantas res Graeci susciperent, profiterentur, agerent seseque et videndi res obscurissimas et bene vivendi et copiose dicendi rationem daturos hominibus pollicerentur, non admovere aurem et, si palam audire eos non auderes, ne minueres apud tuos cives auctoritatem tuam, subauscultando tamen excipere voces eorum et procul, quid narrarent, attendere. Itaque feci, Catule, et istorum omnium summatim causas et genera ipsa gustavi. XXXVII. 154. Valde hercule, inquit Catulus, timide tamquam ad aliquem libidinis scopulum sic tuam mentem ad philosophiam appulisti, quam haec civitas aspernata nunquam est. Nam et referta quondam Italia Pythagoreorum fuit tum, cum erat in hac gente magna illa Graecia; ex quo etiam quidam Numam Pompilium, regem nostrum, fuisse Pythagoreum ferunt, qui annis ante permultis fuit quam ipse Pythagoras: quo etiam maior vir habendus est, cum illam sapientiam constituendae civitatis duobus prope seculis ante cognovit, quam eam Graeci natam esse senserunt; et certe non tulit ullos haec civitas aut gloria clariores aut auctoritate graviores aut humanitate politiores P. Africano, C. Laelio, L. Furio, qui secum eruditissimos homines ex Graecia palam semper habuerunt. 155. Atque ego hoc ex istis saepe audivi, cum dicerent pergratum Athenienses et sibi fecisse et multis principibus civitatis, quod, cum ad senatum legatos de suis maximis rebus mitterent, tres illius aetatis nobilissimos philosophos misissent, Carneadem et Critolaum et Diogenem. Itaque eos, dum Romae essent, et a se et ab aliis frequenter auditos; quos tu cum haberes auctores, Antoni, miror, cur philosophiae sicut Zethus ille Pacuvianus prope bellum indixeris. 156. Minime, inquit Antonius: ac sic decrevi philosophari potius ut Neoptolemus apud Ennium p a u c i s: n a m o m n i n o h a u d p l a c e t. Sed tamen haec est mea sententia, quam videbar exposuisse. Ego ista studia non improbo, moderata modo sint: opinionem istorum studiorum et suspicionem artificii apud eos, qui res iudicent, oratori adversariam esse arbitror. Imminuit enim et oratoris auctoritatem et orationis fidem. XXXVIII. 157. Sed, ut eo revocetur, unde huc declinavit oratio, ex tribus istis clarissimis philosophis, quos Romam venisse dixisti, videsne Diogenem fuisse, qui diceret artem se tradere bene disserendi et vera ac falsa diiudicandi, quam verbo Graeco *διαλεκτικὴν* appellaret? In hac arte, si modo est haec ars, nullum est praeceptum, quo modo verum inveniatur, sed tantum est, quo modo iudicetur. 158. Nam [et] omne, quod eloquimur sic, ut id aut esse dicamus aut non esse et, si simpli-

---

4. *seque* A. — *et* ante *videndi* om. R. — 5. *vivendi*] *videndi* B. — *daturos hominibus* A aliique: *hominibus daturos* (B ?) RE. — 6. *si ipsa iam audires eos non audires* (sic) AB. — 9. *genera*] *graeca* AB. — 13. *illa* om. R. — 15. *ante permultis* B aliique: *permultis ante* (A ?) RE. — 21. *ego hoc ex istis* Codd. boni: *ego hoc ex iis* A, *ego ex is* (sic) R, *ego ex istis* E. (De B non liquet.) — 23. *rebus maximis* cum Codd. aliq. T. (Ut nos, ABR.) — 25. *cum* R. — 26. *tu*] *tum* AB. — *auctores* om. AB. — 27. *Zetius* AB. — 30. *quam omnino videbar* B. — 36. *Diogenem eum fuisse* AB. — 39. *et* ante *omne* om. Gu. 3. Nos seclusimus. (Servant ABRE.) — 40. *sic*] *fit* Codd. al., RT. (quod Latinum haud videtur.) — *ut* ante *id* om. B.

citer dictum sit, suscipiunt dialectici, ut iudicent, verumne sit an falsum; et, si coniuncte sit elatum et adiuncta sint alia, iudicant, rectene adiuncta sint et verane summa sit unius cuiusque rationis et ad extremum ipsi se compungunt suis acuminibus et multa quaerendo reperiunt non modo ea, quae iam non possint ipsi dissolvere, sed etiam quibus ante exorsa et potius detexta prope retexantur. 159. Hic nos igitur Stoicus iste nihil adiuvat, quoniam, quemadmodum inveniam quid dicam, non docet; atque idem etiam impedit, quod et multa reperit, quae negat ullo modo posse dissolvi, et genus sermonis affert non liquidum, non fusum ac profluens, sed exile, aridum, concisum ac minutum. Quod si qui probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fateatur. Haec enim nostra oratio multitudinis est auribus accommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quae non aurificis statera sed populari quadam trutina examinantur. 160. Quare istam artem totam dimittemus, quae in excogitandis argumentis muta nimium est, in iudicandis nimium loquax. Critolaum istum, quem simul cum Diogene venisse commemoras, puto plus huic nostro studio prodesse potuisse. Erat enim ab isto Aristotele, a cuius inventis tibi ego videor non longe aberrare. Atque inter hunc Aristotelem, cuius et illum legi librum, in quo exposuit dicendi artes omnium superiorum, et illos, in quibus ipse sua quaedam de eadem arte dixit, et hos germanos huius artis magistros, hoc mihi visum est interesse, quod ille eadem acie mentis, qua rerum omnium vim naturamque viderat, haec quoque adspexit, quae ad dicendi artem, quam ille despiciebat, pertinebant: illi autem, qui hoc solum colendum ducebant, habitarunt in hac una ratione tractanda non eadem prudentia, qua ille, sed usu in hoc uno genere studioque maiore. 161. Carneadi vero vis incredibilis illa dicendi et varietas perquam esset optanda nobis; qui nullam unquam in illis suis disputationibus rem defendit, quam non probarit; nullam oppugnavit, quam non everterit. Sed hoc maius est quiddam, quam ab iis, qui haec tradunt et docent, postulandum sit.

XXXIX. 162. Ego autem, si quem nunc plane rudem institui ad dicendum velim, his potius tradam assiduis uno opere eandem incudem diem noctemque tundentibus, qui omnes tenuissimas particulas atque omnia minima mansa ut nutrices infantibus pueris in os inserant. Sin sit is, qui et doctrina mihi liberaliter institutus et aliquo iam imbutus usu et satis acri ingenio esse videatur, illuc eum rapiam, ubi non seclusa aliqua aquula teneatur, sed unde universum flumen erumpat;

---

1. *verum sit* A. — 2. *alia*] *alteri* AB, Gu. 3. — *iudicant* AB et pr. Leid.: *iudicent* RE, quod seclusit T. — 3. *uniusque* A. — 8. *repperit* BR. — *negat* AB aliique, R: *neget* E. — 10. *conscissum* R. — 11. *qui* AB: *quid* R, *quis* ET. — 13. *artificis* R. — 14. *populari quadam* A aliique: *quadam populari* (B?) RE. — 15. *dimittemus* Cod. al.: *dimittimus* AB aliique, *dimittamus* RE. — *multa* B. — 16. *simul* om. A et cum aliis T. (De B non satis liquet.) — 17. *puto* om. AB. — *nostro studio* A aliique: *studio nostro* (B?) RE. — 19. *hunc inter* R. — 20. *in quo haec exposuit* AB. — *artem* R. — 23. *quoque viderat aspexit quae* AB (hic: *adspexitque*). — 25. *colendum ducebant*] *celebrabant* pr. B, *colebant* corr. B et ex aliis T. (Ex A nihil notatum est.) — *habitarunt*] *laborarunt* R. — 27. *Carneadi* ABR: *Carneadis* E. — 29. *oppugnarit* ABR. — 30. *quoddam* R. — 32. *rudem plane* A. — 35. *massa* B. — *ut aiunt nutrices* R. — 36. *quid de doctrina* A, *qui de doctrina* B. — *mihi* om. AB. — 37. *acer* R. — *illum eum* A et corr. B, *illum enim* pr. B. — 38. *acula* AB aliique; recepit T.

qui illi sedes et quasi domicilia omnium argumentorum commonstret et ea breviter illustret verbisque definiat. 163. Quid enim est, in quo haereat, qui viderit omne, quod sumatur in oratione aut ad probandum aut ad refellendum aut ex sua sumi vi atque natura aut assumi foris? Ex sua vi, cum aut res quae sit tota quaeratur aut pars eius aut vocabulum quod habeat, aut quidpiam, rem illam quod attingat: extrinsecus autem, cum ea, quae sunt foris neque inhaerent in rei natura, colliguntur. 164. Si res tota quaeritur, definitione universa vis explicanda est, sic: Si maiestas est amplitudo ac dignitas civitatis, is eam minuit, qui exercitum hostibus populi Romani tradidit, non qui eum, qui id fecisset, populi Romani potestati tradidit. 165. Sin pars, partitione, hoc modo: Aut senatui parendum de salute rei publicae fuit aut aliud consilium instituendum aut sua sponte faciendum; aliud consilium, superbum; suum, arrogans; utendum igitur fuit consilio senatus. Si ex vocabulo, ut Carbo: Si consul est, qui consulit patriae, quid aliud fecit Opimius? 166. Sin ab eo, quod rem attingit, plures sunt argumentorum sedes ac loci. Nam et coniuncta quaeremus et genera et partes generibus subiectas et similitudines et dissimilitudines et contraria et consequentia et consentanea et quasi praecurrentia et repugnantia et causas rerum vestigabimus et ea, quae ex causis orta sint, et maiora, paria, minora quaeremus. XL. 167. Ex coniunctis sic argumenta ducuntur: Si pietati summa tribuenda laus est, debetis moveri, cum Q. Metellum tam pie lugere videatis. Ex genere autem: Si magistratus in populi Romani potestate esse debent, quid Norbanum accusas, cuius tribunatus voluntati paruit civitatis? 168. Ex parte autem ea, quae est subiecta generi: Si omnes, qui rei publicae consulunt, cari nobis esse debent, certe imprimis imperatores, quorum consiliis, virtute, periculis retinemus et nostram salutem et imperii dignitatem. Ex similitudine autem: Si ferae partus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulgentia esse debemus? 169. At ex dissimilitudine: Si barbarorum est in diem vivere, nostra consilia sempiternum tempus spectare debent. Atque utroque in genere et similitudinis et dissimilitudinis exempla sunt ex aliorum factis aut dictis aut eventis et fictae narrationes saepe ponendae. Iam ex contrario: Si Gracchus nefarie, praeclare Opimius. 170. Ex consequentibus: Si et ferro interfectus ille et tu inimicus eius cum gladio cruento comprehensus in illo ipso loco et nemo praeter te ibi visus est et causa nemini et tu semper audax, quid est, quod de facinore dubitare possimus? Ex consentaneis et praecurrentibus et repugnantibus, ut olim

1. *et qui* B. — *quasi* AB aliique, R: *tamquam* E. — *monstret* R. — 3. *aut ad probandum*] om. haec A, *aut comprobandum* (om. *ad*) B. — 4. *aut refellendum aut in* R. — 5. *tum cum* R. — 7. *haerent* AB. — 8. *vis* om. A. — 11. *Sed in partitione* (om. *pars*) AB. — 14. *suum*] *sive* B. — *Si ex* A aliique: *Sin ex* RE. (De B non constat.) — 15. *Si consul*] *ei consul* A. — 16. *attingit* B aliique: *attingat* (A?) RE. — 18. *sequentia* B. — 20. *investigabimus* Codd. al., R. (Ex AB nihil notatum est. Atque omnino h. l. et L. 2, 39, 166. est ex glossemate. Or.) — *sint* B aliique, R: *sunt* (A) E. — 21. *dicuntur* R. — 34. Vv. *nefarie, praeclare Opimius* om. AB. — 35. *eius*] *ei* A, *et* R. (*ei* non displicet. Or.) — *cruento*] An *cruentato?* Cfr. de Inv. 2, §. 15. et 43. — 36. *comprehensus* B aliique, R: *comprehensus es* (A?) E. — 37. *tune semper* A. — 38. *et ex praecurrentibus et ex pugnantibus* (sic) B, *et praecurrentibus et ex repugnantibus* R. — *olim* om. AB.

Crassus adolescens: Non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem putabunt. Simulasse te et aliud quid quaesisse perspicuum est, quod Ti. Gracchi mortem saepe in contionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper a bonis dissedisti. 171. Ex causis autem rerum sic: Avaritiam si tollere vultis, mater eius est tollenda, luxuries. Ex iis autem, quae sunt orta de causis: Si aerarii copiis et ad belli adiumenta et ad ornamenta pacis utimur, vectigalibus serviamus. 172. Maiora autem et minora et paria comparabimus sic: ex maiore: Si bona existimatio divitiis praestat et pecunia tanto opere expetitur, quanto gloria magis est expetenda! Ex minore:

— Hic parvae consuetudinis
Causa huius mortem tam fert familiariter:
Quid, si ipse amasset? quid mihi hic faciet patri?

Ex pari sic: Est eiusdem et eripere et contra rem publicam largiri pecunias. 173. Foris autem assumuntur ea, quae non sua vi sed extranea sublevantur, ut haec: Hoc verum est; dixit enim Q. Lutatius. Hoc falsum est; habita enim quaestio est. Hoc sequi necesse est; recito enim tabulas. De quo genere toto paullo ante dixi. XLI. 174. Haec, ut brevissime dici potuerunt, ita a me dicta sunt. Ut enim si aurum cui, quod esset multifariam defossum, commonstrare vellem, satis esse deberet, si signa et notas ostenderem locorum, quibus cognitis ipse sibi foderet et id, quod vellet, parvulo labore, nullo errore inveniret: sic has ego argumentorum notas quaerenti demonstravi, ubi sint; reliqua cura et cogitatione eruuntur. 175. Quod autem argumentorum genus cuique causarum generi maxime conveniat, non est artis exquisitae praescribere, sed est mediocris ingenii iudicare. Neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctissimis hominibus usus nostri quasi quaedam monita tradamus. His igitur locis in mente et cogitatione defixis et in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit, quod oratorem effugere possit non modo in forensibus disceptationibus sed omnino in ullo genere dicendi. 176. Si vero assequetur, ut talis videatur, qualem se videri velit, et animos eorum ita afficiat, apud quos aget, ut eos, quocunque velit, vel trahere vel rapere possit,

2. *et aliquid* B aliique. (Ex A nihil notatum est.) — 4. *socius*] *conscius* Lag. sex deteriores, ut volt Bakius. — *quod eam*] *quidem* A. — 5. *dissedisti* A aliique: *dissensisti* (B?) RE. — 9. *comparabimus*] *quaeremus* B, om. R. — *sic*] *hic* A. — 10. *tanto opere* Codd. aliq.: *tantopere* (AB) RE. — 11. *expetenda est* R. — *minore* AB aliique: *minore sic* RE. — 13. *tam fert* (Terent. Andr. 1, 1, 83.) AB: *fert tam* RE. — 14. *hic mihi* BR. — 15. *pari* e Codd. T. *pari sic* retinere videntur AB, retinet R. — *et contra* B aliique: *contra* (A?) RE. — *largiri* Codd. al.: *et largiri* RE. (De AB non liquet.) — 17. *Q.*] *quae* A. — *Lucanus* R. — 21. *cui, quod*] *quo id quod* A, *quod id quod* B. — 22. *ipse sibi* AB: *ille ipse sibi* R, *ille sibi ipse* E, *sibi ipse* T. — 23. *paro* (sic) B, *parvo* T. — 24. *notas* Vetus Stephani, Lg. 2. 13. 20. 36.: *novi notas* cum Codd. multis E, *erui notas* cum aliis R, *volui notas* cum aliis T. (Omnia ex interpolationibus.) — *quaerenti* cum Codd. T: *mihi quaerenti* A, *quae illa mihi quaerenti* (B?) RE. — *demonstravi* Palat. I. et corr. Z: *demonstrari* Lg. 2. 4. 13. 36., *demonstrant* RE, *demonstrare* Ellendtius. — *sunt* B. (Ellendtius igitur totum locum male affectum sic exhibet: *sic has ego argumentorum volui notas quaerenti demonstrare, ubi sint.)* — 32. *nullo* R. — 33. *se* om. A. — 34. *repperire* B.

nihil profecto praeterea ad dicendum requiret. Iam illud videmus nequaquam satis esse, reperire quid dicas, nisi id inventum tractare possis. 177. Tractatio autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem, qui audit, aut defatigetur similitudinis satietate. Proponi oportet, quid afferas, et quare ita sit, ostendere; et ex iisdem illis locis interdum concludere, relinquere alias alioque transire; saepe non proponere ac ratione ipsa afferenda, quid proponendum fuerit, declarare; si cui quid simile dicas, prius ut simile confirmes; deinde quod agitur, adiungas; interpuncta argumentorum plerumque [ut] occulas, ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.

XLII. 178. Haec ut et properans et apud doctos et semidoctus ipse percurro, ut aliquando ad illa maiora veniamus. Nihil est enim in dicendo, Catule, maius, quam ut faveat oratori is, qui audiet, utique ipse sic moveatur, ut impetu quodam animi et perturbatione magis quam iudicio aut consilio regatur. Plura enim multo homines iudicant odio aut amore aut cupiditate aut iracundia aut dolore aut laetitia aut spe aut timore aut errore aut aliqua permotione mentis quam veritate aut praescripto aut iuris norma aliqua aut iudicii formula aut legibus. 179. Quare, nisi quid vobis aliud placet, ad illa pergamus.

Paullum, inquit Catulus, etiamnunc deesse videtur iis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante explicandum, quam illuc proficiscare, quo te dicis intendere. Quidnam? inquit. Qui ordo tibi placeat, inquit Catulus, et quae dispositio argumentorum, in qua tu mihi semper deus videri soles. 180. Vide quam sim, inquit, deus in isto genere, Catule. Non hercule mihi nisi admonito venisset in mentem; ut possis existimare me in ea, in quibus nonnunquam aliquid efficere videor, usu solere in dicendo vel casu potius incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non noram, sic tamquam ignotum hominem praeteribam, tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla plus possit; sed tamen mihi videris ante tempus a me rationem ordinis et disponendarum rerum requisisse. 181. Nam si ego omnem vim oratoris in argumentis et in re ipsa per se comprobanda posuissem, tempus esset iam de ordine argumentorum et de collocatione aliquid dicere; sed cum tria

---

3. *agnoscat* Vict. Lag. sextus, ut volt Baklus. — *artem*] *item* B. — 4. *audit* Codd. al.: *audiat* (AB?) RE. — *similitudini* B. — 5. *et quare* B aliique: *et quare id* R, *et id quare* (A?) E. — *ex* om. Ernestii operae. — 7. *deferenda* R. — *quid*] *quidquid* AB. — *cui quid*] *quidquid* AB. — 8. *simile dicas confirmes* AB. — *interpuncta* Codd. apud Ellendt, R: *inter puncta* divise B et alii Codd., *interiuncta* Nonius p. 148. Merc. et sine var. apud Gerlachium: propter quam antiquissimam auctoritatem illud recepi; *puncta* (A, ut videtur:) ET. Sunt, quos nos dicimus, «transitus ab uno ad aliud argumentum.» Cfr. *interpuncta verborum* Lib. 3, §. 181. Cum divise in multis scriptum esset, alii *inter* deleverunt, ut sensu destitutum. Alii quidem compararunt Prooem. Parad. *minutis interrogatiunculis*, *quasi punctis*: haud nimis apte. Or. — 9. *ut* om. Nonius, AB. Nos seclusimus. — *occultes* AB. (Ut nos, Nonius.) — 10. *distinguatur* B. — *verbis ne confusa* AB. — *videatur* B. — 11. *Haec et properans ut apud* Ellendtius. (Ut nos, ABR.) — 13. *utique* AB: *utque* RE. — 19. *nobis* AB. — 22. *placet* R. — 24. *sum* ABR. — *inquit*, *deus in isto genere*, *Catule* A aliique, R: *in isto genere*, *inquit*, *Catule*, *deus* (B?) E. — 25. *hercule* A aliique, R: *mehercule* (B?) E. — 28. *ignoratum* R. — 32. *et re* e Codd. T. (Ut nos, ABR.) — *probanda* A. — 33. *conlatio* (sic) A, *collatione* R. — *aliqua* AB.

sint a me proposita, de uno dictum; cum de duobus reliquis dixero, tum erit denique de disponenda tota oratione quaerendum.

XLIII. 182. Valet igitur multum ad vincendum probari mores et instituta et facta et vitam eorum, qui agent causas, et eorum, pro quibus, et item improbari adversariorum, animosque eorum, apud quos agetur, conciliari quam maxime ad benevolentiam cum erga oratorem, tum erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione vitae; quae facilius ornari possunt, si modo sunt, quam fingi, si nulla sunt. Sed haec adiuvant in oratore: lenitas vocis, vultus pudoris significatio, verborum comitas; si quid persequare acrius, ut invitus et coactus facere videare. Facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati animi, non appetentis, non avidi signa proferri perutile est; eaque omnia, quae proborum, demissorum, non acrium, non pertinacium, non litigiosorum, non acerborum sunt, valde benevolentiam conciliant abalienantque ab iis, in quibus haec non sunt. Itaque eadem sunt in adversarios ex contrario conferenda. 183. Sed genus hoc totum orationis in iis causis excellit, in quibus minus potest inflammari animus iudicis acri et vehementi quadam incitatione. Non enim semper fortis oratio quaeritur sed saepe placida, summissa, lenis, quae maxime commendat reos. Reos autem appello non eos modo, qui arguuntur, sed omnes, quorum de re disceptatur; sic enim olim loquebantur. 184. Horum igitur exprimere mores oratione iustos, integros, religiosos, timidos, perferentes iniuriarum mirum quiddam valet; et hoc vel in principiis vel in re narranda vel in perorando tantam habet vim, si est suaviter et cum sensu tractatum, ut saepe plus quam causa valeat. Tantum autem efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio. Genere enim quodam sententiarum et genere verborum, adhibita etiam actione leni facilitatemque significanti efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni viri esse videantur. XLIV. 185. Huic autem est illa dispar adiuncta ratio orationis, quae alio quodam genere mentes iudicum permovet impellitque, ut aut oderint aut diligant aut invideant aut salvum velint aut metuant aut sperent aut cupiant aut abhorreant aut laetentur aut maereant aut misereantur aut punire velint aut ad eos motus deducantur, si qui finitimi sunt et propinqui his ac talibus animi permotionibus. 186. Atque illud optandum est oratori, ut aliquam permotionem animorum sua sponte ipsi afferant ad causam iudices ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam. Facilius est enim currentem, ut aiunt,

---

1. *posita* A. — *cum de*] *quod de* A. — 3. *dicendum* AR. — *et instituta* B aliique, R: *instituta* (A?) E. — 4. *et facta et vitam* om. AB, Voss. In mg. ponit Leid. — 5. *et item*] *etiam* AB. — 6. *agetur* AB: *agitur* RE. — *cum*] *tum* R. — 8. *hominis*] *omnis* AB. — *rebus gestis*] *robustis* AB. — 9. *adiuvat* B. — 10. *vultus, pudoris* E. (Cfr. infra §. 333.) *vultus pudor, doloris* coniecit Hanow. — 11. *persequere* B. — 13. *proferre* ABR. — 15. *concinnant* AB. — *haec sunt* ABR. — 17. *excellit* AB aliique: *excellet* RE. — 20. *summis alienis* A. — *commendatos. reos autem* A. — 23. *perferendis* AB. — 24. *et vel hoc* B. — *perorando* B aliique: *peroranda* (A?) RE. — 27. *ac*] *et* R. — 29. *facilitateque significandi* R. — *et boni* R. — 32. *ut oderint* AB. — 33. *spernant* AB. — *aut ut cupiant* B. — 34. *deducantur* Codd. al.: *diducant* A, *deducant* B, *adducantur* RE. — 35. *et de propinquis ac* AB. — *his* om. A. — *permotionibus* AB aliique: *perturbationibus* RE. — 37. *afferant* om. AB. — 38. *accommodata* AB.

incitare quam commovere languentem. Sin id aut non erit aut erit obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur aegro adhibere medicinam, non solum morbus eius, cui mederi volet, sed etiam consuetudo valentis et natura corporis cognoscenda est, sic equidem cum aggredior in ancipiti causa et gravi ad animos iudicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione curaque versor, ut odorer, quam sagacissime possim, quid sentiant, quid existiment, quid exspectent, quid velint, quo deduci oratione facillime posse videantur. 187. Si se dant et, ut ante dixi, sua sponte, quo impellimus, inclinant atque propendent, accipio quod datur et ad id, unde aliquis flatus ostenditur, vela do. Sin est integer quietusque iudex, plus est operis. Sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adiuvante natura. Sed tantam vim habet illa, quae recte a bono poëta dicta est flexanima atque omnium regina rerum, oratio, ut non modo inclinantem excipere aut stantem inclinare sed etiam adversantem et repugnantem ut imperator bonus ac fortis capere possit. XLV. 188. Haec sunt illa, quae me ludens Crassus modo flagitabat, cum a me divinitus tractari solere diceret et in causa M'. Aquilii Caiique Norbani nonnullisque aliis quasi praeclare acta laudaret; quae mehercule ego, Crasse, cum a te tractantur in causis, horrere soleo. Tanta vis animi, tantus impetus, tantus dolor oculis, vultu, gestu, digito denique isto tuo significari solet; tantum est flumen gravissimorum optimorumque verborum, tam integrae sententiae, tam verae, tam novae, tam sine pigmentis fucoque puerili, ut mihi non solum tu incendere iudicem sed ipse ardere videaris.

189. Neque fieri potest, ut doleat is, qui audit, ut oderit, ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum misericordiamque deducatur, nisi omnes ii motus, quos orator adhibere volet iudici, in ipso oratore impressi esse atque inusti videbuntur. Quodsi fictus aliquis dolor suscipiendus esset et si in eiusmodi genere orationis nihil esset nisi falsum atque imitatione simulatum, maior ars aliqua forsitan esset requirenda. Nunc ego, quid tibi, Crasse, quid ceteris accidat, nescio: de me autem causa nulla est, cur apud homines prudentissimos atque amicissimos mentiar. Non mehercule unquam apud iudices aut dolorem aut misericordiam aut invidiam aut odium dicendo excitare volui, quin ipse in commovendis iudicibus iis ipsis sensibus, ad quos illos adducere vellem, permoverer. 190. Neque enim facile est perficere, ut irascatur ei, cui

---

1. *commoveri* AB. — 3. *cui mederi volet* om. AB. — 4. *cum*] *quod* A. — 5. *aggredior in ancipiti causa et gravi* AB et sic coni. ex aliorum Codd. corruptelis Ellendt: *aggredior ancipitem causam et gravem* RE. — 6. *omnia* A. — *odorem* R. — 8. *orationes* B. — *dant ita et ut* R. — 9. *inclinant*] *incumbunt* ex uno Lag. 2. T, quae est correctio corruptelae *incurrunt* Lag. 13. 36. (Ut nos, ABR.) — *propendunt* A. — 13. *flexanima atque*] *flexaque et animi natura* B. — 14. *excipere* AB aliique: *erigere* R, *impellere* Crevierio auctore E. — 15. *fortis ac bonus* AR. — 16. *sunt enim illa* R. — 17. *cum*] *quam* AB. — *tractare* A. — *in causam C. Aquili C. Norbani* A. — 19. *hercule* e Codd. aliq. T. (Ut nos, ABR.) — 24. *ardere*] om. AB, *incendi* ex pr. Lag. 2. T, *incensus* Lag. 4. et corr. 2., item Stephanus, *incensus esse* Lambinus. Ut nos, R, sed haec omnia varia sunt eiusdem fere pretii ac probabilitatis verbi, quod excidit, supplementa. — 26. *ad fletum*] *affectet* A. — 27. *ii*] *illi* e Codd. aliq. T. (Ut nos, ABR.) — 33. *apud iudices* om. R. — *aut* ante v. *dolorem* om. AB. — 34. *dicendo excitare* Codd. al., R: *excitare dicendo* (AB?) E. — 36. *ei, cui* Codd. al.: *cui* (om. *ei*) ABRE.

tu velis, iudex, si tu ipse id lente ferre videare; neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi te ipsum flagrantem odio ante viderit; neque ad misericordiam adducetur, nisi tu ei signa doloris tui verbis, sententiis, voce, vultu, collacrimatione denique ostenderis. Ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quae nisi admoto igni ignem concipere possit, sic nulla mens est tam ad comprehendendam vim oratoris parata, quae possit incendi, nisi inflammatus ipse ad eam et ardens accesserit. XLVI. 191. Ac, ne hoc forte magnum ac mirabile esse videatur, hominem toties irasci, toties dolere, toties omni motu animi concitari, praesertim in rebus alienis, magna vis est earum sententiarum atque eorum locorum, quos agas tractesque dicendo, nihil ut opus sit simulatione et fallaciis. Ipsa enim natura orationis eius, quae suscipitur ad aliorum animos permovendos, oratorem ipsum magis etiam quam quemquam eorum, qui audiunt, permovet. 192. Et ne hoc in causis, in iudiciis, in amicorum periculis, in concursu hominum, in civitate, in foro accidere miremur, cum agitur non solum ingenii nostri existimatio (nam id esset levius; quamquam, cum professus sis te id posse facere, quod pauci, ne id quidem negligendum est), sed alia sunt maiora multo, fides, officium, diligentia, quibus rebus adducti, etiam cum alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri boni volumus haberi, existimare non possumus. 193. Sed, ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam fictum quam versus, quam scena, quam fabulae? Tamen in hoc genere saepe ipse vidi, ut ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur † spondalia illa dicentis:

Segregare abs te ausus aut sine illo Salamina ingredi?
Neque paternum adspectum es veritus?

Nunquam illum adspectum dicebat, quin mihi Telamo iratus furere luctu filii videretur. At idem inflexa ad miserabilem sonum voce,

Cum aetate exacta indigem
Liberûm lacerasti, orbasti, exstinxti; neque fratris necis,
Neque eius gnati parvi, qui tibi in tutelam est traditus —

flens ac lugens dicere videbatur. Quae si ille histrio, quotidie cum ageret, tamen recte agere sine dolore non poterat, quid, Pacuvium putatis in scribendo leni animo ac remisso fuisse? Fieri nullo modo potuit. 194. Saepe enim audivi poëtam bonum neminem (id quod a

---

3. *tu ei* AB aliique: *ei tu* RE. — 7. *ipse inflammatus* e Codd. T. (Ut nos, ABR.) — 8. *accesserit* AB aliique: *accesseris* RE. — *hoc forte* A aliique, R: *forte hoc* (B?) E. — 9. *motu animi* A aliique, R: *animi motu* (B?) E. — 11. *quos*] *quae* A. — 15. *periculis et in* R. — 16. *igitur* ABR. — 17. *extimatio* (sic) *consideranda est: nam* R. — *cum*] *quod* AB. — *sis te*] *iste* B, *sis* R. — 20. *tamen*] *tam* A. — 22. *quam versus* om. R. — 23. *ut* A aliique: *cum* (B?) RE. — 24. *spondialia* R, *spondaulia* Salmasius, *e sponda illa* ingeniose Hermannus. — 26. *ullo* A. — 28. *Telamo* A aliique: *Telamon* (B) RE. — 29. *At idem* e Codd., ut proposuerat Hermannus, T: *Ut idem* ARE, *Ut item* B. — 30. *Cum* AB aliique: *Quem* RE. — 31. *exstinxti* Manutius: *exstinxisti* AR, *exstinxsti* E. — 32. *eius gnati* Codd. al., R: *eius crati* B, *gnati eius* (A?) E. — *tutela* AB. — 34. *recte* seclusit Ernestius, expunxit Schützius. *Retractare* pro *recte agere* mavolt Frenzelius. — 35. *levi* R.

Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt) sine inflammatione animorum exsistere posse et sine quodam afflatu quasi furoris. XLVII. Quare nolite existimare me ipsum, qui non heroum veteres casus fictosque luctus velim imitari atque adumbrare dicendo neque actor sim alienae personae sed auctor meae, cum mihi M'. Aquilius in civitate retinendus esset, quae in illa causa peroranda fecerim, sine magno dolore fecisse. 195. Quem enim ego consulem fuisse, imperatorem ornatum a senatu, ovantem in Capitolium ascendisse meminissem, hunc cum afflictum, debilitatum, maerentem, in summum discrimen adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam aliis commovere, quam misericordia sum ipse captus. Sensi equidem tum magno opere moveri iudices, cum excitavi maestum ac sordidatum senem et cum ista feci, quae tu, Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi ac dolore, ut discinderem tunicam, ut cicatrices ostenderem. 196. Cum C. Marius maerorem orationis meae praesens ac sedens multum lacrimis suis adiuvaret, cumque ego illum crebro appellans collegam ei suum commendarem atque ipsum advocatum ad communem imperatorum fortunam defendendam invocarem, non fuit haec sine meis lacrimis, non sine dolore magno miseratio omniumque deorum et hominum et civium et sociorum imploratio. Quibus omnibus verbis, quae a me tum sunt habita, si dolor abfuisset meus, non modo non miserabilis sed etiam irridenda fuisset oratio mea. Quamobrem hoc vos doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus magister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis. 197. Quamquam te quidem quid hoc doceam, qui in accusando sodali meo tantum incendium non oratione solum sed etiam multo magis vi et dolore et ardore animi concitaras, ut ego ad id restinguendum vix conarer accedere? Habueras enim tu omnia in causa superiora: vim, fugam, lapidationem, crudelitatem tribuniciam in Caepionis gravi miserabilique casu in iudicium vocabas; deinde principem et senatus et civitatis, M. Aemilium, lapide percussum esse constabat; vi pulsum ex templo L. Cottam et T. Didium, cum intercedere vellent rogationi, nemo poterat negare. XLVIII. 198. Accedebat, ut haec tu adolescens pro re publica queri summa cum dignitate existimarere; ego, homo censorius, vix satis honeste viderer seditiosum civem et in hominis consularis calamitate crudelem posse defendere. Erant optimi cives iudices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quaedam venia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi quaestor fuisset. Hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? Quid fecerim, narrabo. Si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis. 199. Omnium seditionum genera, vitia, pericula collegi eamque orationem ex omni rei publicae nostrae temporum varietate repetivi conclusique ita, ut dicerem, etsi

---

4. *velim* AB aliique, R: *vellem* E. — *atque*] *neque* B. — *sim* Codd. al., R: *sum* A, *essem* E. — 14. *metu* R. — 15. *maerore* AB. — 19. *magno sine miseratione omnium deorum* B. — 25. *sodali meo* ABR: *sodali et quaestore meo* E, *sodali* [*et quaestore*] *meo* T. — 26. *etiam multo* AB aliique: *multo etiam* RE. — 28. *tu* Codd. al., R: *tum* (AB?) E. — 30. *lapidum* A. — 31. *e* e Codd. aliq. T. (Ut nos, ABR.) — 33. *Accidebat* A. — 36. *virorum bonorum* R. — 38. *quaestor*] *legatus* AB. — 40. *aliquo* om. R. — *seditionum* om. AB.

omnes molestae semper seditiones fuissent, iustas tamen fuisse nonnullas et prope necessarias. Tum illa, quae modo Crassus commemorabat, egi; neque reges ex hac civitate exigi neque tribunos plebis creari neque plebiscitis toties consularem potestatem minui neque provocationem, patronam illam civitatis ac vindicem libertatis, populo Romano dari sine nobilium dissensione potuisse; ac, si illae seditiones saluti huic civitati fuissent, non continuo, si qui motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine atque in fraude capitali esse ponendum. Quodsi unquam populo Romano concessum esset, ut iure incitatus videretur, id quod docebam saepe esse concessum, nullam illa causam iustiorem fuisse. Tum omnem orationem traduxi et converti in increpandam Caepionis fugam, in deplorandum interitum exercitus. Sic et eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam et animos equitum Romanorum, apud quos tum iudices causa agebatur, ad Q. Caepionis odium, a quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renovabam atque revocabam. XLIX. 200. Quodubi sensi me in possessionem iudicii ac defensionis meae constitisse, quod et populi benevolentiam mihi conciliaram, cuius ius etiam cum seditionis coniunctione defenderam, et iudicum animos totos vel calamitate civitatis vel luctu ac desiderio propinquorum vel odio proprio in Caepionem ad causam nostram converteram, tunc admiscere huic generi orationis vehementi atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi, lenitatis et mansuetudinis coepi: me pro meo sodali, qui mihi in liberûm loco more maiorum esse deberet, et pro mea omni fama prope fortunisque decernere, nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse, quam si is, qui saepe alienissimis a me sed meis tamen civibus saluti existimarer fuisse, sodali meo auxilium ferre non potuissem. 201. Petebam a iudicibus, ut illud aetati meae, ut honoribus, ut rebus gestis, si iusto, si pio dolore me esse affectum viderent, concederent; praesertim si in aliis causis intellexissent omnia me semper pro amicorum periculis, nihil unquam pro me ipso deprecatum. Sic in illa omni defensione atque causa, quod esse in arte positum videbatur, ut de lege Appuleia dicerem, ut, quid esset minuere maiestatem, explicarem, perquam breviter perstrinxi atque attigi. His duabus partibus orationis, quarum altera commendationem habet, altera concitationem, quae minime praeceptis artium sunt perpolitae, omnis est a me illa causa tractata, ut et acerrimus in Caepionis invidia renovanda et in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus viderer. Ita magis affectis animis iudicum quam doctis, tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio victa. L. 202. Hic Sulpicius, Vere hercule, inquit, Antoni, ista commemoras. Nam ego nihil

1. *semper molestae* R. — 5. *libertatis populi Romani* A. — 7. *qui* Codd. al.: *quis* (AB?) RE. — 8. *in nefario crimine* om. A, servans, ut videtur, *atque*. Vv. *in nefario crimine atque* omissa a Codd. aliq. Lag. seclusit Ellendt. — *Quodsi*] *quo si* AB. — 9. *incitatus* AB aliique: *concitatus* RE. — 10. *causa* AR. — 15. *a quo*] *quo* ABT. — *alienati* Leclerc. Sed ex A notatur *abalienati*. — *atque revocabam* om. AB. Seclusere ET; nos non. — 16. *possessionem* AB aliique: *possessione* RE. — 18. *ius* om. AB. — 20. *tum* e Codd. T. Ex AB nihil notatur. — 23. *locum* AB. — 28. *si pio* om. AB. — 29. *concederent* om. AB. — 34. *commendationem - - concitationem* AB aliique: *concitationem - - commendationem* RE. — *(et altera* A.) — 35. *artis* R. — 36. *est a me illa*] *est tamen illa* AB, *est a me tum illa* R. — *causa*] *ipsa* A. — 40. *hercle* T. — *Antoni* om. R.

unquam vidi, quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa causa. Cum enim, quemadmodum dixisti, tibi ego non iudicium sed incendium tradidissem, quod tuum principium, dii immortales, fuit! qui timor! quae dubitatio! quanta haesitatio tractusque verborum! Ut illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti: te pro homine pernecessario, quaestore tuo, dicere! quam tibi primum munisti ad te audiendum viam! 203. Ecce autem, cum te nihil aliud profecisse arbitrarer, nisi ut homines tibi civem improbum defendenti ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur, serpere occulte coepisti, nihildum aliis suspicantibus, me vero iam pertimescente, ut illam non Norbani seditionem sed populi Romani iracundiam neque eam iniustam sed meritam ac debitam fuisse defenderes. Deinde qui locus abs te praetermissus est in Caepionem? Ut tu illa omnia odio, invidia, misericordia miscuisti! Neque haec solum in defensione sed etiam in Scauro ceterisque meis testibus, quorum testimonia non refellendo sed ad eundem impetum populi confugiendo refutasti. 204. Quae cum abs te modo commemorarentur, equidem nulla praecepta desiderabam; ipsam tamen istam [demonstrationem defensionum tuarum abs te ipso commemoratam] doctrinam esse non mediocrem puto. Atqui, si ita placet, inquit Antonius, trademus etiam, quae nos sequi in dicendo quaeque maxime spectare solemus. Docuit enim iam nos longa vita ususque rerum maximarum, ut quibus rebus animi hominum moverentur, teneremus.

LI. 205. Equidem primum considerare soleo, postuletne causa. Nam neque parvis in rebus adhibendae sunt hae dicendi faces neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere possimus, ne aut irrisione aut odio digni putemur, si aut tragoedias agamus in nugis aut convellere adoriamur ea, quae non possint commoveri. 206. Nam quoniam haec fere maxime sunt in iudicum animis aut, quicunque illi erunt, apud quos agemus, oratione molienda, amor, odium, iracundia, invidia, misericordia, spes, laetitia, timor, molestia: sentimus amorem conciliari, si id videare, quod sit utile ipsis, apud quos agas, defendere; si aut pro bonis viris aut certe pro iis, qui illis boni atque utiles sint, laborare. Namque haec res amorem magis conciliat, illa virtutis defensio caritatem; plusque proficit, si proponitur spes utilitatis futurae quam praeteriti beneficii commemoratio. 207. Enitendum est, ut ostendas, in ea re, quam defendas, aut dignitatem inesse aut utilitatem, eumque, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utilitatem suam rettulisse ac nihil omnino fecisse causa sua. Invidetur enim commodis hominum ipsorum; studiis autem

---

1. *collapsa* R. — 4. *quanta haesitatio* om. AB. — *Ut*] *Tu* B, *Ut tu* Gu. 3. — 6. *dicere tuo* R, *dicere* om. AB. — 7. *te* ante *nihil* om. AB. — 10. *nihil tum* AR. — 11. *sed illam populi* R. — 12. *a te* RT. (Ut nos, AB.) — 17. *commemorantur* AB. — *ipsam tamen istam* A aliique: *istam ipsam tamen* B, *istam enim ipsam* RE. — 18. *demonstrationem - - commemoratam* om. B aliique, seclusit Ellendt. (Habere videtur A.) — 19. *inquit Antonius* om. AB, *Antonius* om. R. — 21. *longa iam nos* R. — 23. *postulentne* A. — *causam* AB. — 24. *Nam* om. A. — 26. *possemus* AB. — 28. *Nam*] *Iam* Madvigio auctore Henrichsen. — 31. *id videare*] *id in re videamus* (sic) AB, *id velle videare* Ald. et Edd. ante Gruterum ac pr. Havn. 1., *id iure videamur* R. — 32. *aut si* Bakio auctore T. — 35. *ponetur* A, *ponitur* B. — 37. *esse* AB. — *amorem*] *maiorem* AB.

eorum ceteris commodandi favetur. 208. Videndumque hoc loco est, ne, quos ob benefacta diligi volemus, eorum laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis efferre videamur. Atque eisdem his ex locis et odium in alios struere discemus et a nobis ac nostris demovere; eademque haec genera tractanda sunt in iracundia vel excitanda vel sedanda. Nam si, quod ipsis, qui audiunt, perniciosum aut inutile sit, id factum augeas, odium creatur; sin, quod aut in bonos viros aut in eos, in quos minime quisque debuerit, aut in rem publicam, tum excitatur, si non tam acerbum odium, tamen aut invidiae aut odii non dissimilis offensio. 209. Item timor incutitur aut ex ipsorum periculis aut ex communibus. Interior est ille proprius; sed hic quoque communis ad eandem similitudinem est perducendus. LII. Par atque una ratio est spei, laetitiae, molestiae; sed haud sciam, an acerrimus longe sit omnium motus invidiae nec minus virium opus sit in ea comprimenda quam in excitanda. Invident autem homines maxime paribus aut inferioribus, cum se relictos sentiunt, illos autem dolent evolasse; sed etiam superioribus invidetur saepe vehementer et eo magis, si intolerantius se iactant et aequabilitatem communis iuris praestantia dignitatis aut fortunae suae transeunt. Quae si inflammanda sunt, maxime dicendum est non esse virtute parta, deinde etiam vitiis atque peccatis; tum, si erunt honestiora atque graviora, tamen non esse tanti ulla merita, quanta insolentia hominis quantumque fastidium. 210. Ad sedandum autem, magno illa labore, magnis periculis esse parta nec ad suum commodum sed ad aliorum esse collata, seseque, si quam gloriam peperisse videatur, tamenetsi ea non sit iniqua merces periculi, tamen ea non delectari totamque abiicere atque deponere; omninoque perficiendum est, (quoniam plerique sunt invidi maximeque hoc est commune vitium et perpetuum; invidetur autem praestanti florentique fortunae;) ut haec opinio minuatur et illa excellens opinione fortuna cum laboribus et miseriis permixta esse videatur. 211. Iam misericordia movetur, si is, qui audit, adduci potest, ut illa, quae de altero deplorentur, ad suas res revocet, quas aut tulerit acerbas aut timeat, ut intuens alium crebro ad se ipsum revertatur. Ita cum singuli casus humanarum miseriarum graviter accipiuntur, si dicuntur dolenter, tum afflicta et prostrata virtus maxime luctuosa est; et, ut illa altera pars

---

1. *eorum*] *ipsorum* R. — *commodanti* R. — 3. *eisdem* Codd. al.: *iisdem* (A) BE, *hisdem* R. — *his*] *is* B. — 4. *in alios odium* e Codd. T. (Ut nos, ABR.) — *dimovere* R. — 5. *genera haec* B. — 8. *in* ante *quos* om. ABR. — *minime quisque* B aliique, R: *quisque minime* (A?) E. — 9. *invidia* e Codd. Müller, Henrichsen. Nostri ABR servant *invidiae*. — 12. *perducens* B. — 14. *longe sit*] *non gessit* B. — 15. *in* ante *excitanda* om. R. — 16. *cum se - - superioribus* om. B. — 18. *aequalitatem* R. — *communis iuris* Codd. al.: *iuris (*om. *communis)* (AB) RE. — 20. *parata* ABR. — 21. *tanti* B aliique, R: *tanta* (A?) E. — 22. *Ad sedandum* om. A. — 24. *seseque, si quam*] *que si quam* A, nisi subest error habetque is, ut B atque alii: *quae* (vel *que) suam; si quam* Voss. prob. Bakio T. (Ut nos, R.) — 25. *tamenetsi* B aliique, R: *tametsi* Aldus, *etsi* E. (De A non liquet.) — 27. *hoc est* A aliique: *est hoc* (B?) RE. — 28. *perpetuum* AB aliique: *pervagatum* cum plerisque Lg. E. *(est hoc vitium pervagatum* R.) — Vv. *invidetur - - fortunae* seclusit Ernestius. — 30. *permixta* Codd. al., R: *permista* E. — *esse* om. AT. (Ex B nihil notatur.) — *Iam*] *a* AB. — 33. *ut* Madvigio auctore Henrichsen, item e Codd. aliq. T: *aut* ABRE, *et* mavolt Bakius. — *Ita*] *et* AB. — *tum* R. — 34. *miseriarum* om. B.

orationis, quae probitatis commendatione boni viri debet speciem tueri, lenis, ut saepe iam dixi, atque summissa; sic haec, quae suscipitur ab oratore ad commutandos animos atque omni ratione flectendos, intenta ac vehemens esse debet. LIII. 212. Sed est quaedam in his duobus generibus, quorum alterum lene, alterum vehemens esse volumus, difficilis ad distinguendum similitudo. Nam et ex illa lenitate, qua conciliamur iis, qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem excitamus, influat oportet aliquid, et ex hac vi nonnunquam animi aliquid † inflammandum est illi lenitati; neque est ulla temperatior oratio quam illa, in qua asperitas contentionis oratoris ipsius humanitate conditur, remissio autem lenitatis quadam gravitate et contentione firmatur. 213. In utroque autem genere dicendi et illo, in quo vis atque contentio quaeritur, et hoc, quod ad vitam et mores accommodatur, et principia tarda sunt et exitus tamen spissi et producti esse debent. Nam neque assiliendum statim est ad illud genus orationis; abest enim totum a causa et homines prius ipsum illud, quod proprium sui iudicii est, audire desiderant; nec cum in eam rationem ingressus sis, celeriter discedendum est. 214. Non enim, sicut argumentum, simul atque positum est, arripitur alterumque et tertium poscitur, ita misericordiam aut invidiam aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commovere. Argumentum ratio ipsa confirmat, quae simul atque emissum est, adhaerescit; illud autem genus orationis non cognitionem iudicis sed magis perturbationem requirit, quam consequi nisi multa et varia et copiosa oratione et simili contentione actionis nemo potest. 215. Quare qui aut breviter aut summisse dicunt, docere iudicem possunt, commovere non possunt; in quo sunt omnia. Iam illud perspicuum est, omnium rerum in contrarias partes facultatem ex iisdem suppeditari locis. Sed argumento resistendum est aut iis, quae comprobandi eius causa sumuntur, reprehendendis aut demonstrando, id, quod concludere illi velint, non effici ex propositis nec esse consequens; aut, si ita non refellas, afferendum est in contrariam partem, quod sit aut gravius aut aeque grave. 216. Illa autem, quae aut conciliationis causa leniter aut permotionis vehementer aguntur, contrariis commotionibus † inferenda sunt, ut odio benevolentia, ut misericordia invidia tollatur.

LIV. Suavis autem est et vehementer saepe utilis iocus et facetiae;

---

1. *commendationis* B. — 5. *alterum lene* om. B. — 6. *Nam et* Codd. al.: *Nam* (AB) RE. — 8. *et* om. B. — 9. Vv. *inflammandum est* (ut habent etiam AB:) auctore Grutero seclusit Ernestius, *influendum est* R, *inflandum est* Melanchthon, *infundendum est* Lambinus et corr. Lag. 4., *instillandum est* maluerunt Heusingerus et Ellendt. — *oratio* om. A. — 10. *contentiones* (sic) *orationis* AB. — 12. *In* om. AB. — *ille* B. — *contentio dicendi* R. — 13. *mortem* AB. — 14. *sunt* auctore Pearcio delevit Schützius, seclusit Ellendt. — *tamen* om. B, *item* Lambinus, *etiam* Madvig. — 15. *ad silendum* (sic) A. — *genus illud* e Codd. aliq. T. (Ut nos, ABR.) — 16. *illud ipsum* Codd. al., RT. — *est*] *et* B. — 17. *audiri* AB. — *nec*] *nam* AB. — 18. *dicendum* A, *discendum* R. — 20. *aut iracundiam* om. AB. — 21. *Argumentum* AB aliique: *Argumentum enim* RE. — *rationis* AB. — *quae*] *cui* Wyttenbachius, *quod* Bakius. — *emissum* Wyttenbachius: *emissa* cum libris RE. — 23. *quae* R. — *copiosa et simili oratione contentione* AB. — 28. *sumentur* A. — 30. *refelles* B. — 31. *in contraria parte* B. — 33. *efferenda* AB, *evertenda* Heusingerus, *infirmanda* Walkerus, *inserenda* Matthiae, *infringenda* Hanow, *inferendis fiunt* Bakius. — 34. *ut misericordia* A aliique: *misericordia* (B) RE. — 35. *locus* A.

quae, etiamsi alia omnia tradi arte possunt, naturae sunt propria certe neque ullam artem desiderant. In quibus tu longe aliis mea sententia, Caesar, excellis; quo magis mihi etiam testis esse potes aut nullam esse artem salis aut, si qua est, eam nos tu potissimum docebis. 217. Ego vero, inquit Caesar, omni de re facetius puto posse ab homine non inurbano quam de ipsis facetiis disputari. Itaque cum quosdam Graecos inscriptos libros esse vidissem de ridiculis, nonnullam in spem veneram posse me aliquid ex istis discere. Inveni autem ridicula et salsa multa Graecorum; nam et Siculi in eo genere et Rhodii et Byzantii et praeter ceteros Attici excellunt; sed qui eius rei rationem quandam conati sunt artemque tradere, sic insulsi exstiterunt, ut nihil aliud eorum nisi ipsa insulsitas rideatur. 218. Quare mihi nullo videtur modo doctrinâ ista res posse tradi. Etenim cum duo genera sint facetiarum, alterum aequabiliter in omni sermone fusum, alterum peracutum et breve, illa a veteribus superior cavillatio, haec altera dicacitas nominata est. Leve nomen habet utraque res! quippe; leve enim est totum hoc, risum movere. 219. Verumtamen, ut dicis, Antoni, multum in causis persaepe lepore et facetiis profici vidi. Sed cum in illo genere perpetuae festivitatis ars non desideretur — natura enim fingit homines et creat imitatores et narratores facetos adiuvante et vultu et voce et ipso genere sermonis —, tum vero in hoc altero dicacitatis, quid habet ars loci, cum ante illud facete dictum emissum haerere debeat, quam cogitari potuisse videatur? 220. Quid enim hic meus frater ab arte adiuvari potuit, cum a Philippo interrogatus, quid latraret, Furem se videre respondit? Quid in omni oratione Crassus vel apud centumviros contra Scaevolam vel contra accusatorem Brutum, cum pro Cn. Plancio diceret? Nam id, quod tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est omnium sententia concedendum. Non enim fere quisquam reperietur praeter hunc in utroque genere leporis excellens et illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc, quod in celeritate atque dicto est. 221. Nam haec perpetua contra Scaevolam Curiana defensio tota redundavit hilaritate quadam et ioco; dicta illa brevia non habuit. Parcebat enim adversarii dignitati; in quo ipse servabat suam; quod est hominibus facetis et dicacibus difficillimum, habere hominum rationem et temporum et ea, quae occurrunt, cum salsissime dici possunt, tenere. Itaque nonnulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse interpretantur. 222. Dicere

---

1. *alio* B. — 3. *etiam aut testis* B. — *nulla esse arte* B. — 4. *satis* AB. — *eam tunc potes nos docere* B, *tu nos* R. — 5. *Caesar* cum Codd. aliq. et R. om. T. — *facilius* A aliique, T. (Ex B nihil notatur. Manifestus nobis videtur error.) — 6. *ipsius* AB. — 7. *de ridiculis*] *perridiculis* AB. — 8. *aliquid ex iis* A, *ex his aliquid* ex aliis T. (Ut nos, BR.) — 11. *artemque - - exstiterunt* om. B. — 12. *insultas* B. — *mihi quidem* e Codd. T. (Ut nos, ABR.) — *videtur nullo modo* Lamb., *nullo modo videtur* cum Codd. al. T. — 16. *quippe leve* RE. — 17. *totum* om. A. — 18. *illo in* cum Lg. quinque T. — 20. *narratores* om. A. — *adiuvante et vultu* AB aliique: *et vultu adiuvante* RE. — 22. *cum*] *quoniam* B. — *facete* AB aliique prob. Ellendtio: *facetum* RE et Ellendtii operae. — 27. *Plancio* Codd. aliq. et Cluentiana §. 140: *Planco* (AB?) RE. — 28. *praeter* om. AB. — 29. *et* ante *illo* om. AB. — *quod*] *qui* AB. — 32. *quadam - - brevia* om. B. — 33. *ipso* R. (Ut nos, AB.) — *conservat* A, *conservabat* B. — *in hominibus* B. — 35. *occurrunt* Codd. aliq.: *occurrant* (AB) RE. — *possunt* A aliique, R: *possint* (B?) E.

enim aiunt Ennium, flammam a sapiente facilius ore in ardente opprimi, quam bona dicta teneat; haec scilicet bona dicta, quae salsa sint; nam ea dicta appellantur proprio iam nomine. LV. Sed ut in Scaevola continuit ea Crassus atque in illo altero genere, in quo nulli aculei contumeliarum inerant, causam illam disputationemque lusit, sic in Bruto, quem oderat et quem dignum contumelia iudicabat, utroque genere pugnavit. 223. Quam multa de balneis, quas nuper ille vendiderat, quam multa de amisso patrimonio dixit! atque illa brevia; cum ille diceret, se sine causa sudare: Minime mirum, inquit, modo enim existi de balneis. Innumerabilia huiuscemodi fuerunt, sed non minus iucunda illa perpetua. Cum enim Brutus duos lectores excitasset et alteri de colonia Narbonensi Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege Servilia, et cum contraria inter sese de re publica capita contulisset, noster hic facetissime tres patris Bruti de iure civili libellos tribus legendos dedit. 224. Ex libro primo: FORTE EVENIT, VT IN PRIVERNATI ESSEMVS. Brute, testificatur pater se tibi Privernatem fundum reliquisse. Deinde ex libro secundo: IN ALBANO ERAMVS EGO ET MARCVS FILIVS. Sapiens videlicet homo cum primis nostrae civitatis norat hunc gurgitem; metuebat, ne, cum is nihil haberet, nihil esse ei relictum putaretur. Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit (tot enim, ut audivi Scaevolam dicere, sunt veri Bruti libri), IN TIBVRTI FORTE ASSEDIMVS EGO ET MARCVS FILIVS. Ubi sunt ii fundi, Brute, quos tibi pater publicis commentariis consignatos reliquit? Quodnisi puberem te, inquit, iam haberet, quartum librum composuisset et se etiam in balneis locutum cum filio scriptum reliquisset. 225. Quis est igitur, qui non fateatur, hoc lepore atque his facetiis non minus refutatum esse Brutum quam illis tragoediis, quas egit idem, cum casu in eadem causa [funere] efferretur anus Iunia. Pro dii immortales, quae fuit illa, quanta vis! quam inexspectata! quam repentina! cum, coniectis oculis, gestu omni imminenti, summa gravitate et celeritate verborum, Brute, quid sedes? quid illam anum patri nuntiare vis tuo? quid illis omnibus, quorum imagines duci vides? quid maioribus tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio liberavit? quid te agere? cui rei, cui gloriae, cui virtuti studere? Patrimonione augendo? At id non est nobilitatis. 226. Sed fac esse, nihil superest; libidines totum dissipaverunt. An iuri civili? Est paternum. Sed dicet te, cum aedes venderes, ne in rutis quidem et caesis solium tibi pater-

---

1. *Ennium* om. Voss. Leid. — 4. *Scaevola* AB aliique: *Scaevolam* RE. — *conticuit* ABR. — *in illo* ABR: *illo* E. — 7. *repugnabat* R. — 9. *mirum, inquit* om. AB. — 10. *enim modo* A. — *huiuscemodi* om. A, *fuerunt eiusmodi* R. — 11. *duo* B. — 13. *contra* R. — 14. *capita* om. AB. — *contulissent* R. — 20. *haberet, nihil* om. AB. — *esset* A. — 24. *consignato* A. — 26. *locutum* Codd. multi: *locum* A, *lotum* RE, pro moribus Romanis sane parum decore. — 29. *quoniam cum* R. — *funere* om. AB, *cum funere* R. Nos seclusimus. — *ferretur* B. — 31. *iectis* B. — *omni imminenti*] *omni et imminenti* AB, *omni et vultu* (sine v. *imminenti*) R. — 36. *agere* AB, Gu. 3. Cod. Reg. 7703.: *facere* cum ceteris notis RET. — 39. *iure* AB, *in iure* R. — 40. *ruptis - - cecis* (sic) R. — *solum* R.

num recepisse. An rei militari? Qui nunquam castra videris! An eloquentiae? Quae nulla est in te; et quidquid est vocis ac linguae, omne in istum turpissimum calumniae quaestum contulisti! Tu lucem aspicere audes? tu hos intueri? tu in foro, tu in urbe, tu in civium esse conspectu? tu illam mortuam, tu imagines ipsas non perhorrescis? quibus non modo imitandis sed ne collocandis quidem tibi locum ullum reliquisti. LVI. 227. Sed haec tragica atque divina: faceta autem et urbana innumerabilia ex una contione meministis. Nec enim contentio maior unquam fuit nec apud populum gravior oratio quam huius contra collegam in censura nuper neque lepore et festivitate conditior. Quare tibi, Antoni, utrumque assentior et multum facetias in dicendo prodesse saepe et eas arte nullo modo posse tradi. Illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuisse tantum et non huius rei quoque palmam ut ceterarum Crasso detulisse. 228. Tum Antonius, Ego vero ita fecissem, inquit, nisi interdum in hoc Crasso paullum inviderem. Nam esse quamvis facetum atque salsum non nimis est per se ipsum invidendum; sed, cum omnium sit venustissimus et urbanissimus, omnium gravissimum et severissimum et esse et videri, quod isti contigit uni, id mihi vix ferendum videbatur. 229. Hic cum arrisisset ipse Crassus, Attamen, inquit Antonius, cum artem esse facetiarum, Iuli, ullam negares, aperuisti quiddam, quod praecipiendum videretur. Haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei, temporis, ne quid iocus de gravitate decerperet; quod quidem imprimis a Crasso observari solet. Sed hoc praeceptum praetermittendarum est facetiarum, cum iis nihil opus sit. Nos autem quomodo utamur, cum opus sit, quaerimus, ut in adversarium et maxime, si eius stultitia poterit agitari, in testem stultum, cupidum, levem, si facile homines audituri videbuntur. 230. Omnino probabiliora sunt, quae lacessiti dicimus, quam quae priores. Nam et ingenii celeritas maior est, quae apparet in respondendo, et humanitatis est responsio. Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti, ut in ista ipsa contione nihil fere dictum est ab hoc, quod quidem facetius dictum videretur, quod non provocatus responderit. Erat autem tanta in Domitio gravitas, tanta auctoritas, ut, quod esset ab eo obiectum, lepore magis elevandum quam contentione frangendum

---

1. *reliquisse* ABR. — *militaris* AB, *familiaris* R. — 3. *ac*] *et* R. — *omnem* B. — 5. *tu in foro, tu in urbe* om. AB, *tu - - conspectu? tu in foro: tu in urbe* R. — 7. *ne in collocandis* R, *ne coniungendis* AB. — *quidem* om. AB. — 8. *locum ullum* AB aliique: *ullum locum* RE. — 9. *aut ex una* A, *una* om. R. — *contione* Codd. al., R: *contentione* (AB?) E. — 10. *contentio maior*, ut coniecerat Schützius, Lag. 6. 15. 81.: *contio maior* (B?) E, *maior contio* AR. — 13. *nulla posse* R. — *Et illud* R. — 15. *ut ceterarum* om. AB, seclusit Ellendt. — 17. *quemvis* R. — 18. *cum*] *quod* AB, *quo eum qui omnium* R. — *sit* ABR: *sis* E. — 20. *id* om. A. — *credendum* R. — *ipse* om. Havn. 1. 2. et alii, Aldus, Schützius, Henrichsen. — 21. *Ac tamen* A. — *facetiarum, Iuli, ullam* Codd. al.: *facetiarum ullam* Voss. Leid. AR, mg. Crat. prob. Bakio, *ullam facetiarum* B, *facetiarum, Iuli* E. — 22. *videtur* e Codd. aliq. T. (Ut nos, ABR.) — *Habere* R. — 24. *locus* AB. — 25. *praetermittendarum* Heinzio auctore T: *praetermittendum* ABRE. — *cum*] *quo cum* R. — *iis* Codd. al.: *his* ABRE. — 34. *autem*] *enim* R. — *in Domitio gravitas* A aliique: *gravitas in Domitio* (B) RE. — 35. *levandum* AB. — *contione* R.

videretur. LVII. 231. Tum Sulpicius, Quid igitur? patiemur, inquit, Caesarem, qui quamquam Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare nobis totum genus hoc iocandi, quale sit et unde ducatur; praesertim cum tantam vim et utilitatem salis et urbanitatis esse fateatur? Quid, si, inquit Iulius, assentior Antonio dicenti nullam esse artem salis? 232. Hic cum Sulpicius reticuisset, Quasi vero, inquit Crassus, horum ipsorum, de quibus Antonius iamdiu loquitur, ars ulla sit. Observatio quaedam est, ut ipse dixit, earum rerum, quae in dicendo valent; quae si eloquentes facere posset, quis esset non eloquens? Quis enim haec non vel facile vel certe aliquo modo posset ediscere? Sed ego in his praeceptis hanc vim et hanc utilitatem esse arbitror, non ut ad reperiendum, quid dicamus, arte ducamur, sed ut ea, quae natura, quae studio, quae exercitatione consequimur, aut recta esse confidamus aut prava intelligamus, cum, quo referenda sint, didicerimus. 233. Quare, Caesar, ego quoque hoc a te peto, ut, si tibi videtur, disputes, de hoc toto iocandi genere quid sentias, ne qua forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc tali coetu atque in tam accurato sermone praeterita esse videatur. Ego vero, inquit ille, quoniam collectam a conviva, Crasse, exigis, non committam, ut, si defugerim, causam aliquam tibi recusandi dem. Quamquam soleo saepe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scena gestum spectante Roscio. Quis enim sese commovere potest, cuius ille vitia non videat? Sic ego nunc, Crasso audiente, primum loquar de facetiis et docebo sus, ut aiunt, oratorem eum, quem cum Catulus nuper audisset, f e n u m a l i o s aiebat e s s e o p o r t e r e. 234. Tum ille, Iocabatur, inquit, Catulus, praesertim cum ita dicat ipse, ut ambrosia alendus esse videatur. Verum te, Caesar, audiamus, ut ad Antonii reliqua redeamus. Et Antonius, Perpauca quidem mihi restant, inquit; sed tamen defessus iam labore atque itinere disputationis requiescam in Caesaris sermone, quasi in aliquo peropportuno deversorio. LVIII. Atqui, inquit Iulius, non nimis liberale hospitium meum dices. Nam te in viam, simulac perpaullulum gustaris, extrudam et eiiciam.

235. Ac, ne diutius vos demorer, de omni isto genere quid sentiam, perbreviter exponam. De risu quinque sunt, quae quaerantur: unum, quid sit; alterum, unde sit; tertium, sitne oratoris risum velle movere; quartum, quatenus; quintum, quae sint genera ridiculi. Atque illud primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur, ubi sit, quomodo exsistat atque ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere,

---

1. *igitur* om. A. — *patiemur, inquit* A aliique: *inquit, patiemur* (B?) RE. — 2. *M. Crasso* R. — 3. *laborat* AB. — 4. *deducatur* R. — 5. *fateamur* R. — 6. *artem esse* Codd. al., RT. (Non AB.) — 7. *tamdiu* R. — 8. *est*] om. A, *ista est* R. — 9. *possit* AB. (Non R.) — 10. *hoc* R. — *vel non* BR. — 12. *ducamus* A, *deducamur* B. — 14. *parva* Ernestii operae. — 15. *hoc a te* A aliique, R: *a te hoc* (B) E. — 17. *voluisti* BR. — 19. *collegam ad convivia* R. — 20. *causam aliquam tibi recusandi dem* AB: *tibi causam aliquam recusandi dem* RT, *tibi causam aliquam dem recusandi* E. — 21. *inspectante* AB, Gu. 3. — 24. *suis* AB. — *quem cum*] *quemquem* B. — 25. *et fenum* R. — *esse*] *se* B. — 28. *mihi quidem* B. — 29. *disputationis meae* Codd. al. T. (Non ABR.) — 30. *diversorio* T. — 31. *nimium* R. — 32. *perpaulum* Codd. al. RT. (Non AB.) — 33. *nos* B. — 35. *risum velle* ABR: *velle risum* E. — 36. *sunt* R. — 38. *tenere nequeamus*] *teneamus* A. (*ut vix eum cupientes teneamus* Gu. 1.)

nequeamus, et quomodo simul latera, os, venas, vultum, oculos occupet, viderit Democritus. Neque enim ad hunc sermonem hoc pertinet, et, si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod ne ipsi quidem illi scirent, qui pollicerentur. 236. Locus autem et regio quasi ridiculi (nam id proxime quaeritur) turpitudine et deformitate quadam continetur. Haec enim ridentur vel sola vel maxime, quae notant et designant turpitudinem aliquam non turpiter. Est autem, ut ad illud tertium veniam, est plane oratoris movere risum; vel quod ipsa hilaritas benevolentiam conciliat ei, per quem excitata est: vel quod admirantur omnes acumen, uno saepe in verbo positum, maxime respondentis, nonnunquam etiam lacessentis; vel quod frangit adversarium, quod impedit, quod elevat, quod deterret, quod refutat: vel quod ipsum oratorem politum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum, maximeque quod tristitiam ac severitatem mitigat et relaxat, odiosasque res saepe, quas argumentis dilui non facile est, ioco risuque dissolvit. 237. Quatenus autem sint ridicula tractanda oratori, perquam diligenter videndum est, id quod in quarto loco quaerendi posueramus. Nam nec insignis improbitas et scelere iuncta, nec rursus miseria insignis agitata ridetur. Facinorosos enim maiore quadam vi quam ridiculi vulnerari volunt: miseros illudi nolunt, nisi si se forte iactant. Parcendum est autem maxime caritati hominum, ne temere in eos dicas, qui diliguntur. LIX. 238. Haec igitur adhibenda est primum in iocando moderatio. Itaque ea facillime luduntur, quae neque odio magno neque misericordia maxima digna sunt. Quamobrem materies omnis ridiculorum est in istis vitiis, quae sunt in vita hominum neque carorum neque calamitosorum neque eorum, qui ob facinus ad supplicium rapiendi videntur; eaque belle agitata ridentur. 239. Est etiam deformitatis et corporis vitiorum satis bella materies ad iocandum: sed quaerimus idem, quod in ceteris rebus maxime quaerendum est, quatenus. In quo non modo illud praecipitur, ne quid insulse, sed etiam, si quid perridicule possis, vitandum est oratori utrumque, ne aut scurrilis iocus sit aut mimicus. Quae cuiusmodi sint, facilius iam intelligemus, cum ad ipsa ridiculorum genera venerimus.

240. Duo sunt enim genera facetiarum, quorum alterum re tractatur, alterum dicto. Re, si quando quid tamquam aliqua fabella narratur, ut olim tu, Crasse, in Memmium, comedisse eum lacertum Largi, cum esset cum eo Tarracinae de amicula rixatus. Salsa, ac tamen

---

1. *oculos vultum* Codd. al. RT. — 2. *enim sermo hic* A. — 3. *putaret* A. — *ne ipsi illi quidem* A, *ne ipsi quidem* B, *ne illi quidem* cum aliis T. — 4. *Locus enim risus qui sit et quae regio quasi est ridiculi* B. — 5. *id quod proxime* B. — 7. *turpiter tamen. Est* B. — *illud*] *istum* (sic) R. — 11. *vel etiam frangit* R. — 12. *levat* BR. — 16. *quam* R. — 17. *id* cum Codd. al. om. T. (Non ABR.) — 19. *Facinorosos enim* A aliique: *Facinorosos* (B?) RE. — 20. *miseros illudi nolunt* om. A. — *ni se* A, *nisi se* Codd. al. RT. — 21. *Parcendum autem* A aliique, T, *Parcendum autem est* R. — 23. *Itaque ea misericordia* mediis omissis A. — 24. *omnium* R. — 25. *in his* Codd. al. T. (Non ABR.) — 26. *clarorum* R. — 27. *agitari videntur* A. — 30. *non modo* om. A. — *quid* om. A. — 32. *inimicus* R. — 34. *Duo sunt enim* AB aliique: *Duo enim sunt* RE. — 35. *quid*] *id* R. — 36. *commodissime: cum* R. — *Largi* Codd. al.: *Largii* (AB?) RE. — 37. *Salsa*] addunt hic et post omittunt *tota* BR. — *Terracinae* B. — *ac tamen* Codd. al., R: *attamen* (B) E.

a te ipso ficta tota narratio. Addidisti clausulam tota Tarracina tum omnibus in parietibus inscriptas fuisse litteras LLL MM. Cum quaereres, id quid esset, senem tibi quendam oppidanum dixisse, Lacerat lacertum Largi mordax Memmius. 241. Perspicitis, hoc genus quam sit facetum, quam elegans, quam oratorium, sive habeas, vere quod narrare possis, quod tamen est mendaciunculis adspergendum, sive fingas. Est autem haec huius generis virtus, ut ita facta demonstres, ut mores eius, de quo narres, ut sermo, ut vultus omnes exprimantur, ut iis, qui audiunt, tum geri illa fierique videantur. 242. In re est item ridiculum, quod ex quadam depravata imitatione sumi solet, ut idem Crassus: Per tuam nobilitatem, per vestram familiam! Quid aliud fuit, in quo contio rideret, nisi illa vultus et vocis imitatio? Per tuas statuas! vero cum dixit et extento brachio paullulum etiam de gestu addidit, vehementius risimus. Ex hoc genere est illa Rosciana imitatio senis: Tibi ego, Antipho, has sero, inquit. Senium est, cum audio. Atque ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautissime tractandum sit. Mimorum est enim ethologorum, si nimia est imitatio, sicut obscoenitas. Orator surripiat oportet imitationem, ut is, qui audiet, cogitet plura, quam videat; praestet idem ingenuitatem et ruborem suum, verborum turpitudine et rerum obscoenitate vitanda. LX. 243. Ergo haec duo genera sunt eius ridiculi, quod in re positum est; quae sunt propria perpetuarum facetiarum, in quibus describuntur hominum mores et ita effinguntur, ut aut, re narrata aliqua, quales sint, intelligantur, aut, imitatione brevi iniecta, in aliquo insigni ad irridendum vitio reperiantur. 244. In dicto autem ridiculum est id, quod verbi aut sententiae quodam acumine movetur. Sed ut in illo superiore genere vel narrationis vel imitationis vitanda est mimorum ethologorum similitudo, sic in hoc scurrilis oratori dicacitas magno opere fugienda est. Qui igitur distinguemus a Crasso, a Catulo, a ceteris familiarem vestrum, Granium, aut Vargulam, amicum meum? Non mehercule in mentem mihi quidem venit: sunt enim dicaces; Granio quidem nemo dicacior. Hoc, opinor, primum, ne, quotiescunque potuerit dictum dici, necesse habeamus dicere. 245. Pusillus testis processit. Licet, inquit, rogare? Philippus. Tum quaesitor properans, Modo breviter. Hic ille, Non accusabis. Perpusillum rogabo. Ridicule. Sed sede-

1. *facta* B. — 2. *litteras LLLMM* Schützius: *litteras tria LLL, duo MM* (B) RE, *litteras duo* A. — *quaereremus* A. — 4. *Largii* ABRE. — *Memmius mordax Largii* A. — *genus hoc* e Codd. T. (Ut nos, ABR.) — 5. *vere* om. A. — 6. *mendaculis* R, *mendaciolis* e Cratandrina Henrichsen. — 7. *fingere* A, *frugas* B. — *autem*] *enim* BR. — *haec* om. BR. — 9. *inest* Steph. Lamb. — 14. *ista* B. — 15. *has* om. B. — *Senium est, cum audio*] «Non inepta suspicio Lambini est, vv. haec esse ipsius Antiphontis adolescentis.» Ell. Atque Ernestius litteris inclinatis exprimenda curavit. — 16. *toto* ABR. — 17. *et ethologorum* A, *et elogorum* (sic) R. — *si* om. R. — 18. *audiet* B aliique: *audiat* E. — 20. *turpitudinem* A, *turpitudini - - obscenitati* R. (*rerum turpitudine et verborum obscoenitate* Wyttenbachio auctore Schützius.) — 23. *ut aut - - intelligantur* om. B. — *sunt* R. — 24. *brevi per iniecta* A, id est: *breviter iniecta*, ut Gu. 2. aliique. — *ridendum* B. — 26. *ut* om. B. — 27. *est et mimorum et ethologorum* AR. — 28. *oratoris* A. — 29. *et a ceteris* R. — *nostrum* BR. — 30. *Gannium* R. — Vv. *Non mehercule - - venit* sine causa crucem praefixit Ellendt. — 31. *mihi quid* A, *quidem mihi* R. — *Gannio* R. — 33. *processit* om. A. — 35. *accusabit* B.

bat iudex L. Aurifex brevior ipse quam testis: omnis est risus in iudicem conversus; visum est totum scurrile ridiculum. Ergo haec, quae cadere possunt in quos nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere scurrilia. 246. Ut iste, qui se vult dicacem, et mehercule est, Appius, sed nonnunquam in hoc vitium scurrile delabitur. Coenabo, inquit, apud te, huic lusco, familiari meo, C. Sextio, uni enim locum esse video. Est hoc scurrile, et quod sine causa lacessivit et tamen id dixit, quod in omnes luscos conveniret. Ea, quia meditata putantur esse, minus ridentur. Illud egregium Sextii et ex tempore. Manus lava, inquit, et coena. 247. Temporis igitur ratio et ipsius dicacitatis moderatio et temperantia et raritas dictorum distinguet oratorem a scurra; et, quod nos cum causa dicimus, non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid, illi totum diem et sine causa. Quid enim est Vargula assecutus, cum eum candidatus A. Sempronius cum Marco suo fratre complexus esset: Puer abige muscas? Risum quaesivit, qui est mea sententia vel tenuissimus ingenii fructus. Tempus igitur dicendi prudentia et gravitate moderabimur; quarum utinam artem aliquam haberemus! sed domina natura est.

LXI. 248. Nunc exponamus genera ipsa summatim, quae risum maxime moveant. Haec igitur sit prima partitio, quod facete dicatur, id alias in re habere, alias in verbo facetias; maxime autem homines delectari, si quando risus coniuncte re verboque moveatur. Sed hoc mementote, quoscunque locos attingam, unde ridicula ducantur, ex iisdem locis fere etiam graves sententias posse duci. Tantum interest, quod gravitas honestis in rebus severe, iocus in turpiculis et quasi deformibus ponitur, velut iisdem verbis et laudare frugi servum possumus et, si est nequam, iocari. Ridiculum est illud Neronianum vetus in furace servo, Solum esse, cui domi nihil sit nec obsignatum nec occlusum: quod idem in bono servo dici solet; sed hoc iisdem etiam verbis. 249. Ex iisdem autem locis omnia nascuntur. Nam quod Sp. Carvilio graviter claudicanti ex vulnere ob rem publicam accepto et ob eam causam verecundanti in publicum prodire mater dixit, Quin prodis, mi Spuri? quotiescunque gradum facies, toties tibi tuarum virtutum veniet in mentem; praeclarum et grave est: quod Calvino Glaucia claudicanti, Ubi est vetus illud: num claudicat? At hic clodicat; hoc ridiculum est et utrumque ex eo,

---

1. *ipse quam testis* A aliique: *etiam quam testis ipse* (B?) RE. — 2. *ridiculum* A aliique: *iudicium* RE, sed hic seclusit. Utrumvis suspectum Henrichsenio. — Hinc defectus in Cod. A. usque ad c. 71. §. 288. (Idem defectus est in Gu. 3. Lag. 4. 13. 32.) — 4. *vult se* B. — 7. *scurrile quidem et* BR. — 8. *Ea quae* B. — 11. *oratorem* om. B. — 12. *dicimus* om. B. — 13. *id illi* R. — *diem dicunt et* B. — 16. *mea*] *in ea* B. — 21. *habere, alias in verbo facetias; maxime autem* Codd. al.: *haberi, alias in verbo; facetiis autem maxime* RE. Pro *habere* B: *herere* (sic.) — 25. *severe* seclusit Ellendt. — 26. *iisdem* Codd. aliq.: *in iisdem* BRE. — *possimus* e Codd. aliq. T. (Ortum est e scriptura *vel ut.*) — 29. *occlusum*] *obscurum* B. — *haec* R. — 30. *etiam* om. B. — *autem*] *nunc* BR. — *omnia*] Immo: *alia omnia*, id est, prorsus diversa. Or. — 33. *ut*, *quotiescunque* Gu. 1., *et quotiescunque* B. — 34. *veniet* BR: *veniat* Gu. 1., E. — *grave: ast quod* B. — 35. *claudicat* BR. Grut.1618: *claudicas* cum Iac. Gronovii operis E. — 36. *clodicat*] *plauticat* malebat Müllerus. — *hoc ridiculum* R cum libris plerisque: *ridiculum* BE. — *est* ante *et* om. B.

quod in claudicatione animadverti potuit, est ductum. Quid hoc Naevio ignavius? severe Scipio; at in male olentem, Video me a te circumveniri, subridicule Philippus. At utrumque genus continet verbi ad litteram immutati similitudo. 250. Ex ambiguo dicta vel argutissima putantur, sed non semper in ioco, saepe etiam in gravitate versantur. Africano illi superiori coronam sibi in convivio ad caput accommodanti, cum ea saepius rumperetur, P. Licinius Varus, Noli mirari, inquit, si non convenit; caput enim magnum est: laudabile et honestum. At ex eodem genere est: Calvus satis est, quod dicit parum. Ne multa: nullum genus est ioci, quo non ex eodem severa et gravia sumantur. 251. Atque hoc etiam animadvertendum est, non esse omnia ridicula faceta. Quid enim potest esse tam ridiculum, quam sannio est? Sed ore, vultu, imitandis moribus, voce, denique corpore ridetur ipso. Salsum hunc possum dicere atque ita, non ut eiusmodi oratorem esse velim, sed ut mimum. LXII. Quare primum genus hoc, quod risum vel maxime movet, non est nostrum: morosum, superstitiosum, suspiciosum, gloriosum, stultum; naturae ridentur ipsae: quas personas agitare solemus, non sustinere. 252. Alterum genus est imitatione; admodum ridiculum, sed nobis tantum licet furtim si quando et cursim; aliter enim minime est liberale; tertium, oris depravatio, non digna nobis; quartum, obscoenitas, non solum non foro digna sed vix convivio liberorum. Detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio loco, facetiae reliquae sunt, quae aut in re, ut ante divisi, positae videntur esse aut in verbo. Nam quod, quibuscunque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur; quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet leporem omnem.

253. Ambigua sunt imprimis acuta atque in verbo posita, non in re; sed non saepe magnum risum movent; magis ut belle et litterate dicta laudantur; ut illud in Titium, qui cum studiose pila luderet et idem signa sacra noctu frangere putaretur gregalesque, cum in campum non venisset, requirerent, — excusavit Vespa Terentius, quod eum brachium fregisse diceret; ut illud Africani, quod est apud Lucilium:

Quid? Decius, nuculam an confixum vis facere? inquit.

254. Ut tuus amicus, Crasse, Granius, non esse sextantis. Et, si quaeritis, is, qui appellatur dicax, hoc genere maxime excellet; sed risus movent alia maiores. Ambiguum per se ipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel maxime; ingeniosi enim videtur vim verbi in aliud, atque ceteri accipiant, posse ducere; sed admirationem magis quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud genus ridiculi.

---

4. *vel*] *vera* B. — 5. *etiam et gravitate* B. — 6. *superiori* B aliique: *maiori* RE. — 8. *magnum et laudabile* B, *magnum est: et laudabile* R. — 11. *animadvertendum est* Codd. al., R: *animadvertendum* E. — 12. *esse* om. B. — 13. *Sannio* E. — *corpore ridetur ipso* Nonius in v. *sanniones*, B aliique: *ipso corpore ridetur* RE. — 14. *possem* R. — 14. *ut non* R. — 17. *suspiciosum* om. B. — 18. *imitatio; admodum* Schützius, *imitationis, admodum* Bakius. — 20. *aliter enim*] *aliter* B, *alterum* R. — 22. *ioco* B. — 23. *ut*] *quemadmodum* R. — 25. *tamen in re* B. — 26. *omnem leporem* ex tribus Lag. T. — 29. *illud in Titium* Manutius: *in illum Titium* libri (etiam B), RE. — *qui*] *quem* Pearcio auctore E. — 30. *gregalesque eum, cur in* B. — 33. *Nuculam* ET. — 34. *gravius* R. — 36. *id quod ut* B. — 37. *videntur* B. — 38. *ac* R. — *dicere* R. — 39. *movent* B.

LXIII. 255. Quae genera percurram equidem. Sed scitis esse notissimum ridiculi genus, cum aliud exspectamus, aliud dicitur. Hic nobismet ipsis noster error risum movet. Quodsi admixtum est etiam ambiguum, fit salsius; ut apud Novium videtur esse misericors ille, qui iudicatum duci videns, percontatur ita, Quanti addictus? Mille nummûm. Si addidisset tantummodo, Ducas licet; esset illud genus ridiculi praeter exspectationem; sed quia addidit, Nihil addo, ducas licet: addito ambiguo, altero genere ridiculi, fuit, ut mihi quidem videtur, salsissimus. Hoc tum est venustissimum, cum in altercatione arripitur ab adversario verbum et ex eo, ut a Catulo in Philippum, in eum ipsum aliquid, qui lacessivit, infligitur. 256. Sed cum plura sint ambigui genera, de quibus est doctrina quaedam subtilior, attendere et aucupari verba oportebit; in quo, ut ea, quae sint frigidiora, vitemus, — etenim cavendum est, ne arcessitum dictum putetur —, permulta tamen acute dicemus. Alterum genus est, quod habet parvam verbi immutationem, quod in littera positum Graeci vocant *παρονομασίαν*, ut Nobiliorem, mobiliorem Cato; aut, ut idem, cum cuidam dixisset, Eamus deambulatum: et ille, Quid opus fuit de? Immo vero, inquit, quid opus fuit te? aut eiusdem responsio illa, Si tu et adversus et aversus impudicus es. 257. Etiam interpretatio nominis habet acumen, cum ad ridiculum convertas, quamobrem ita quis vocetur; ut ego nuper, Nummium divisorem, ut Neoptolemum ad Troiam, sic illum in campo Martio nomen invenisse. LXIV. Atque haec omnia verbo continentur. Saepe etiam versus facete interponitur, vel ut est vel paullulum immutatus; aut aliqua pars versus, ut Statius Scauro stomachanti: (ex quo sunt nonnulli, qui tuam legem de civitate natam, Crasse, dicant;)

St, tacete, quid hoc clamoris? quibus nec mater nec pater,
Tanta confidentia? Auferte istam enim superbiam.

Nam in Caelio sane etiam ad causam utile fuit tuum illud, Antoni, cum ille a se pecuniam profectam diceret testis et haberet filium delicatiorem, abeunte iam illo,

Sentin senem esse tactum triginta minis?

258. In hoc genus coniiciuntur proverbia, ut illud Scipionis, cum Asellus omnes provincias stipendia merentem se peragrasse gloriaretur, Agas asellum, et cetera. Quare ea quoque, quoniam mutatis verbis non possunt retinere eandem venustatem, non in re sed in verbis posita

---

4. *Novium*, ut coniecerat Schneiderus, Lag. 2. 36.: *Naevium* BRE. — 5. *videns* Codd. al., R: *videt* (B?) E. — *percontatur* cum libris R: *percunctatus* I. Fr. Gronovio auctore E. — 8. *altero ambiguo* B. — 9. *salsissimus* cum libris R: *salsissimum* Ernestius. — *tum*] *tamen* R. — 12. *in quibus* BR. — 13. *sunt* e Codd. aliq. T. — 14. *est* delevit T. — 15. *acuta* R. — *pravam* R. — 16. *mutationem* R, *imitationem* R. — *παρονομασίαν* om. BR. — 17. *Catoni videlicet cum quidam* R. — *ut idem*] *ut indicium* B. — 19. *inquit* om. B. — *aut eiusdem*] *est autem eiusdem* BR. — 20. *et adversus* om. B. — *Etiam*] *Et tamen* BR. — 22. *Mummium* R. — 24. *etiam*] *enim* R. — 25. *Seius Scauro* R, *Statii a Scauro stomachante* probabiliter Bakius. — 27. *natam*] *Nam te* B. — *dicunt* B. — 28. *St*] *Sed* BR. — *pater sit* BR. — 29. *confidentia estis* cum libris RE. Corr. Schützius. — *Auferte nunc istam s.* R. — 30. *tum* R. — 35. *se* om. B.

ducantur. 259. Est etiam in verbo positum non insulsum genus ex eo, cum ad verbum, non ad sententiam rem accipere videare; ex quo uno genere totus est Tutor, mimus vetus, oppido ridiculus. Sed abeo a mimis; tantum genus huius ridiculi insigni aliqua et nota re notari volo. Est autem ex hoc genere illud, quod tu, Crasse, nuper ei, qui te rogasset, num tibi molestus esset futurus, si ad te bene ante lucem venisset: Tu vero, inquisti, molestus non eris. Iubebis igitur te, inquit, suscitari? et tu, Certe negaram te molestum futurum. 260. Ex eodem hoc vetus illud est, quod aiunt Maluginensem illum M. Scipionem, cum ex centuria sua renuntiaret Acidinum consulem praecoque dixisset: Dic de L. Manlio! Virum bonum, inquit, egregiumque civem esse arbitror. Ridicule etiam illud L. † Porcius Nasica censori Catoni, cum ille, Ex tui animi sententia tu uxorem habes? Non hercule, inquit, ex mei animi sententia. Haec aut frigida sunt aut tum salsa, cum aliud est exspectatum. Natura enim nos, ut ante dixi, noster delectat error; ex quo, cum quasi decepti sumus exspectatione, ridemus. LXV. 261. In verbis etiam illa sunt, quae aut ex immutata oratione ducuntur aut ex unius verbi translatione aut ex inversione verborum. Ex immutatione, ut olim Rusca cum legem ferret annalem, dissuasor M. Servilius, Dic mihi, inquit, M. Pinari, num, si contra te dixero, mihi male dicturus es, ut ceteris fecisti? Ut sementem feceris, ita metes, inquit. 262. Ex translatione autem, ut, cum Scipio ille maior Corinthiis statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent imperatorum, turmales dixit displicere. Invertuntur autem verba, ut, Crassus apud M. Perpernam iudicem pro Aculeone cum diceret, aderat contra Aculeonem Gratidiano L. Aelius Lamia, deformis, ut nostis; qui cum interpellaret odiose, Audiamus, inquit, pulchellum puerum, Crassus. Cum esset arrisum, Non potui mihi, inquit Lamia, formam ipse fingere; ingenium potui. Tum hic, Audiamus, inquit, disertum. Multo etiam arrisum est vehementius. Sunt etiam illa venusta, ut in gravibus sententiis, sic in facetiis. Dixi enim dudum rationem aliam esse ioci, aliam severitatis; gravium autem et iocorum unam esse materiam; 263. ornant igitur imprimis orationem verba relata contrarie; quod idem genus saepe est etiam facetum; ut, Servius ille Galba cum iudices L. Scribonio tribuno plebis ferret familiares suos et dixisset Libo, Quando tandem, Galba, de triclinio tuo exibis? Cum tu, inquit, de cubiculo alieno. A quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello, Villam in Tiburte habes, cortem in Palatio.

LXVI. 264. Ac verborum quidem genera quae essent faceta, di-

---

1. *etiam*] *enim* B, *autem* R. — 3. *toto* B. — 5. *te* om. R. — 7. *inquis isti molestus* R. — 8. *sciscitari* R. — *negaras* R. — 12. *Porcius*] nomen hoc est corruptum et fortasse delendum. — 17. *etiam*] *autem* R. — 19. *Tusca* R. — 26. *Perpennam* R. — 27. *Aelius*] *Helalius* R. — 32. *rationem* Schützius: *materiam* BE, *materiem* R. Totum autem locum distinximus cum Madvigio Schützii rationem probante. (Emendd. in Cic. lib. philos. p. 194.) — 33. *gravium*] *severum* B. — 34. *materiam* Schützius: *rationem* BRE. — 35. *cum iudices - - Galba* om. B, *cum L. Scribonio iudices* R. — 39. *quod* om. BR. — *cohortem* B.

xisse me puto: rerum plura sunt eaque magis, ut dixi ante, ridentur; in quibus est narratio, res sane difficilis. Exprimenda enim sunt et ponenda ante oculos ea, quae videantur et veri similia, quod est proprium narrationis, et quae sint, quod ridiculi proprium est, subturpia; cuius exemplum, ut brevissimum, sit sane illud, quod ante posui, Crassi de Memmio. Et ad hoc genus adscribamus etiam narrationes apologorum. 265. Trahitur etiam aliquid ex historia, ut, cum Sex. Titius se Cassandram esse diceret, Multos, inquit Antonius, possum tuos Aiaces Oileos nominare. Est etiam ex similitudine, quae aut collationem habet aut tamquam imaginem. Collationem: ut ille Gallus olim testis in Pisonem, cum innumerabilem Magio praefecto pecuniam dixisset datam idque Scaurus tenuitate Magii redargueret: Erras, inquit, Scaure; ego enim Magium non conservasse dico, sed tamquam nudus nuces legeret, in ventre abstulisse: ut illud M. Cicero senex, huius viri optimi, nostri familiaris, pater, nostros homines similes esse Syrorum venalium: ut quisque optime Graece sciret, ita esse nequissimum. 266. Valde autem ridentur etiam imagines, quae fere in deformitatem aut in aliquod vitium corporis ducuntur cum similitudine turpioris: ut meum illud in Helvium Manciam, Iam ostendam, cuiusmodi sis: cum ille, Ostende, quaeso; demonstravi digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico sub Novis distortum, eiecta lingua, buccis fluentibus: risus est commotus; nihil tam Manciae simile visum est: ut cum Tito Pinario mentum in dicendo intorquenti, Tum ut diceret, si quid vellet, si nucem fregisset. 267. Etiam illa, quae minuendi aut augendi causa ad incredibilem admirationem efferuntur: velut tu, Crasse, in contione, ita sibi ipsum magnum videri Memmium, ut in forum descendens caput ad fornicem Fabii demitteret. Ex quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiam, cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur, Si quintum pareret mater eius, asinum fuisse parituram. 268. Arguta etiam significatio est, cum parva re et saepe verbo res obscura et latens illustratur: ut, cum C. Fabricio P. Cornelius, homo, ut existimabatur, avarus et furax, sed egregie fortis et bonus imperator, gratias ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello praesertim magno et gravi: Nihil est, quod mihi gratias agas, inquit, si malui compilari quam venire: ut Asello Africanus obiicienti lustrum illud infelix, Noli, inquit, mirari; is enim, qui te ex aerariis exemit, lustrum condi-

---

3. *et* B aliique: *esse* RE. — 4. *sunt* R. — 5. *ut brevis sim* de dubia Orellii suspicione T. — 10. *imaginem collationis*: *ut* BR. — 12. *idque*] *atque* R. — *Magi* BT. — 13. *non Magium* R. — 14. *in ventrem* BR. — *illud* cum ceteris libris BR: *ille* Ernestius et Ellendt. — 16. *similes esse* om. B. — *Syrorum venalium similes esse* R. — 18. *imagines* deleri et pro *ducuntur dicuntur* legi volt Bakius non improbante Ellendtio. Verum, quid h. l. significet v. *imagines*, clare perspicitur ex *picto* illo *Gallo*. Or. — 19. *turpiorum* B. — *Helimum* R. — 22. *nodis* BR. — *distortis* R. — 23. *Tito*] *Cestio* B, *Testio* R. (Correxit Ursinus.) — 27. *discedens* B. — 28. *Fabianum* ex Lag. 2. 36. T. (Ut nos, BR.) — 29. *etiam esset illud idem quod* R. — 31. *est etiam significatio* ex Lag. 2. 36. T. (Ut nos, BR.) — 33. *existimatur* R. — 35. *magni* B. — 36. *quod* Codd. al.: *quo* (B?) RE.

dit et taurum immolavit. † Tanta suspicio est, ut religione civitatem obstrinxisse videatur Mummius, quod Asellum ignominia levarit.

LXVII. 269. Urbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur, ac sentias, non illo genere, de quo ante dixi, cum contraria dicas, ut Lamiae Crassus, sed cum toto genere orationis severe ludas, cum aliter sentias, ac loquare; ut noster Scaevola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam praefectum duceret, Quid tibi vis, inquit, insane? Tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc confirmem, si Romae manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum. 270. In hoc genere Fannius in annalibus suis Africanum hunc Aemilianum dicit † fuisse et eum Graeco verbo appellat εἴρωνα, sed, uti ferunt, qui melius haec norunt, Socratem opinor in hac ironia dissimulantiaque longe lepore et humanitate omnibus praestitisse. Genus est perelegans et cum gravitate salsum cumque oratoriis dictionibus, tum urbanis sermonibus accommodatum. 271. Et hercule omnia haec, quae a me de facetiis disputantur, non maiora forensium actionum quam omnium sermonum condimenta sunt. Nam sicut quod apud Catonem est, qui multa rettulit, ex quibus a me exempli causa † multa ponuntur, per mihi scitum videtur C. Publicium solitum dicere, P. Mummium cuivis tempori hominem esse: sic profecto se res habet, nullum ut sit vitae tempus, in quo non deceat leporem humanitatemque versari. 272. Sed redeo ad cetera. Est huic finitimum dissimulationi, cum honesto verbo vitiosa res appellatur; ut cum Africanus censor tribu movebat eum centurionem, qui in Paulli pugna non affuerat, cum ille se custodiae causa diceret in castris remansisse quaereretque, cur ab eo notaretur: Non amo, inquit, nimium diligentes. 273. Acutum etiam illud est, cum ex alterius oratione aliud excipias, atque ille vult; ut Salinatori Maximus, cum, Tarento amisso, arcem tamen Livius retinuisset multaque ex ea proelia praeclara fecisset, cum aliquot post annos Maximus id oppidum recepisset rogaretque eum Salinator, ut meminisset opera sua se Tarentum recepisse: Quidni, inquit, meminerim? nunquam enim recepissem, nisi tu perdidisses. 274. Sunt etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine saepe ridicula, non solum mimis perapposita sed etiam quodammodo nobis:

Homo fatuus,
Postquam rem habere coepit, est emortuus.

et : *Quid est tibi*

---

1. *Tanta*] *Tacita* Schützius, *Iacta* Bakius. (Omnia haec *Tanta - - levarit* non sine causa suspecta erant Ernestio.) — 2. *videatur noster Mummius* R. — 4. *contraria cum* R. — 5. *laudas* R. — 6. *loquere* B. — 11. *in annalibus - - verbo* om. B. — 12. *dicit multum fuisse* mavolt Ellendt, *dicit floruisse* Bakius. Sed illud praestat, modo sic colloces: *Aemilianum multum*. Or. — *irona* B, *ironiam* R. — 13. *hoc n.* R. — 18. *Nam sicut quod* Bakius et Ellendt: *nam sunt quod* Leid. Lag. 2. 36., *nam quod* BRE. — *apud*] *ante* R. — 19. *qui* om. R. — *multa ponuntur*] *complura ponuntur* ex Lag. 2. 36. T. Sed est arbitraria correctio vocabuli utique corrupti. Malim equidem *nonnulla*. Or. — 21. *quidvis tempori* (sic) R, *cuiusvis temporis* de nescio cuius coni. apud Lamb. T. — *se res* Codd. al.: *res se* (B) RE. — 26. *custodiae causa*] *custodem* B. — 29. *Livius Iulius retinuisset* B. — 31. *eum*] *tum* R. — 33. *enim*] *ego* R. — *amisisses* R. — 34. *Sunt etiam illa*] *Sub illa* B. — 37. *emortuus* Lambinus : *mortuus* BRE.

Ista mulier? Uxor. Similis medius fidius.
et: *Quamdiu ad aquas fuit, nunquam est emortuus.*

LXVIII. Genus hoc levius et, ut dixi, mimicum; sed habet nonnunquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stultus quasi stulte cum sale dicat aliquid; ut tibi, Antoni, Mancia, cum audisset te censorem a M. Duronio de ambitu postulatum, Aliquando, inquit, tibi tuum negotium agere licebit. 275. Valde haec ridentur et hercule omnia, quae a prudentibus quasi per dissimulationem [non intelligendi] subabsurde salseque dicuntur. Ex quo genere est etiam non videri intelligere quod intelligas, ut Pontidius, Qualem existimas, qui in adulterio deprenditur? — Tardum; ut ego, qui in delectu Metello, cum excusationem oculorum a me non acciperet et dixisset, Tu igitur nihil vides? 276. Ego vero, inquam, a porta Esquilina video villam tuam; ut illud Nasicae, qui cum ad poëtam Ennium venisset eique ab ostio quaerenti Ennium ancilla dixisset domi non esse, Nasica sensit illam domini iussu dixisse et illum intus esse. Paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius et eum a ianua quaereret, exclamat Nasica se domi non esse. Tum Ennius, Quid, ego non cognosco, inquit, vocem tuam? Hic Nasica, Homo es impudens. Ego cum te quaererem, ancillae tuae credidi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi?

277. Est bellum illud quoque, ex quo is, qui dixit, irridetur in eo ipso genere, quo dixit; ut, cum Q. Opimius consularis, qui adolescentulus male audisset, festivo homini Egilio, qui videretur mollior nec esset, dixisset, Quid tu, Egilia mea? Quando ad me venis cum tua colu et lana? — Non pol, inquit, audeo. Nam me ad famosas vetuit mater accedere. LXIX. 278. Salsa sunt etiam, quae habent suspicionem ridiculi absconditam, quo in genere est Siculi illud, cui, cum familiaris quidam quereretur, quod diceret uxorem suam suspendisse se de ficu, Amabo te, inquit, da mihi ex ista arbore, quos seram surculos. In eodem genere est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo; qui cum in epilogo misericordiam se movisse putaret, postquam assedit, rogavit hunc, videreturne misericordiam movisse: Ac magnam quidem, inquit; neminem enim puto esse tam durum, cui non oratio tua miseranda visa sit. 279. Me quidem hercule etiam illa valde movent stomachosa et quasi submorosa ridicula, non cum a moroso dicuntur; tum enim non sal sed natura ridetur. In quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud Novium:

Quid ploras pater? —
Mirum ni cantem. Condemnatus sum.

---

1. *Uxori* B. — 2. *et* om. B. — *emortuus* Lambinus: *mortuus* BRE. — 3. *et* om. R. — 4. *ioci* B. — 8. Vv. *non intelligendi* Ernestio auctore seclusimus. — *intelligi* B. — 11. *deprenditur* Codd. al.: *deprehenditur* BRE. — *Tardum existimo* R. — *dilecto* (sic) B. — 13. *Exquilina* R. — 19. *inquit, vocem* Codd. al.: *vocem, inquit* RE. (*Vocem non agnosco* (sic) *inquit tuam?* B, quocum sane malim *agnosco*. Or.) — 28. *Siculi illud* Codd. al.: *illud Siculi* RE. — 30. *de ista* R, *ex ea* cum Codd. al. T. — 31. *Ita in* R. — 36. *etiam illa valde* B aliique: *valde illa* (om. *etiam*) RE. — 37. *non cum* B ceterique, R: *cum non* E coni. — 38. *Novium* Codd. al.: *Naevium* BRE. — 40. *Mirum ni*] *mi nam* R.

Huic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis ac lenti, ut, cum Cato percussus esset ab eo, qui arcam ferebat, cum ille diceret, Cave: rogavit, numquid aliud ferret praeter arcam? 280. Est etiam stultitiae salsa reprehensio, ut ille Siculus, cui praetor Scipio patronum causae dabat hospitem suum, hominem nobilem sed admodum stultum: Quaeso, inquit, praetor, adversario meo da istum patronum, deinde mihi neminem dederis. Movent illa etiam, quae coniectura explanantur longe aliter, atque sunt, sed acute atque concinne: ut, cum Scaurus accusaret Rutilium ambitus, cum ipse consul esset factus, ille repulsam tulisset, et in eius tabulis ostenderet litteras, A. F. P. R. idque diceret esse, ACTVM FIDE P. RVTILII; Rutilius autem, ANTE FACTVM, POST RELATVM; C. Canius, eques Romanus, cum Rufo adesset, exclamat, neutrum illis litteris declarari. Quid ergo? inquit Scaurus; Aemilius fecit, plectitur Rutilius. LXX. 281. Ridentur etiam discrepantia: Quid huic abest nisi res et virtus? Bella etiam est familiaris reprehensio quasi errantis; ut cum obiurgavit Albium Granius, quod, cum eius tabulis quiddam ab Albucio probatum videretur, et valde absoluto Scaevola gauderet neque intelligeret contra suas tabulas esse iudicatum. 282. Huic similis est etiam admonitio in consilio dando familiaris, ut, cum patrono malo, cum vocem in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simulac domum redisset: Perdam, inquit, vocem, si id fecero: Melius est, inquit, quam reum. 283. Bellum etiam est, cum, quid cuique sit consentaneum, dicitur; ut, cum Scaurus nonnullam haberet invidiam ex eo, quod Phrygionis Pompeii, locupletis hominis, bona sine testamento possederat, sederetque advocatus reo Bestiae, cum funus quoddam duceretur, accusator C. Memmius, Vide, inquit, Scaure, mortuus rapitur, si potes esse possessor. 284. Sed ex his omnibus nihil magis ridetur, quam quod est praeter exspectationem; cuius innumerabilia sunt exempla, vel Appii maioris illius, qui in senatu, cum ageretur de agris publicis et de lege Thoria et premeretur Lucilius ab iis, qui a pecore eius depasci agros publicos dicerent, Non est, inquit, Lucilii pecus illud; erratis (defendere Lucilium videbatur): ego liberum puto esse; qua lubet, pascitur. 285. Placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui Ti. Gracchum perculit. Cum ei M. Flaccus multis probris obiectis P. Mucium iudicem tulisset, Eiero, inquit: iniquus est. Cum esset admurmuratum, Ah, inquit, P. C., non ego mihi illum iniquum eiero, verum omnibus. Ab hoc vero Crasso nihil facetius: cum laesisset testis Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset: Potest fieri, inquit, Sile, ut is, unde te audisse dicis, iratus dixerit. Annuit Silus. Potest etiam, ut

3. *Est etiam* Codd. al., R: *Etiam* BET. — 10. *esset consul* BR. — 11. *aptum* R. — 12. *Cannius* R. — 14. *Scaurus* om. R. — 15. *hinc* Lag. 2. 14. 36., *hic* R. — 16. *responsio* BR. — *Albium Granius* Vet. Stephani: *Albius Granius* BR, *Albius Granium* E, *Albucius Granium* Schützius et Beier ad Offic. T. II. p. 98. (*Albucinum* Lag. 2. 36.) — 17. *quiddam ab Albucio* B: *quiddam A. Albutio* R, *quiddam Albucio* E. — 19. *esse iudicatum. Huic* BR: *esse iudicatum.* *** *Huic* E, *iudicatum esse. Huic* T. — 20. *familiarius* R. — 23. *rem* R. — *quid*] *id* R. — 25. *pugionis* R. — 27. *C.* om. B. — 34. *mihi illud etiam* e Lag. 2. 36. T, *mihi etiam illud* alii Lag. quattuor. (Ut nos, BR.) — 36. *eiuro* bis R. — 38. *Ab*] *Ad* B, *At* R.

tu non recte intellexeris. Id quoque toto capite annuit, ut se Crasso daret. Potest etiam fieri, inquit, ut omnino, quod te audisse dicis, nunquam audieris. Hoc ita praeter exspectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret. Huius generis est plenus Novius; et iocus est familiaris, Sapiens si algebis, tremes; et alia permulta. LXXI. 286. Saepe etiam facete concedas adversario id ipsum, quod tibi ille detrahit; ut C. Laelius, cum ei quidam malo genere natus diceret, indignum esse suis maioribus, At hercule, inquit, tu tuis dignus. Saepe etiam sententiose ridicula dicuntur; ut M. Cincius, quo die legem de donis et muneribus tulit, cum C. Cento prodiisset et satis contumeliose, Quid fers, Cinciole? quaesisset: Ut emas, inquit, Cai, si uti velis. 287. Saepe etiam salse, quae fieri non possunt, optantur; ut M. Lepidus, cum, ceteris in campo exercentibus, in herba ipse recubuisset, Vellem hoc esset, inquit, laborare. Salsum est etiam quaerentibus et quasi percontantibus lente respondere, quod nolint; ut censor Lepidus, cum M. Antistio Pyrgensi equum ademisset amicique cum vociferarentur et quaererent, quid ille patri suo responderet, cur ademptum sibi equum diceret, cum optimus colonus, parcissimus, modestissimus, frugalissimus esset, Me istorum, inquit, nihil credere. 288. Colliguntur a Graecis alia nonnulla, exsecrationes, admirationes, minationes. Sed haec ipsa nimis mihi videor multa in genera descripsisse. Nam illa, quae verbi ratione et vi continentur, certa fere ac definita sunt; quae plerumque, ut ante dixi, laudari magis quam rideri solent. 289. Haec autem, quae sunt in re et [in] ipsa sententia, partibus sunt innumerabilia, generibus pauca. Exspectationibus enim decipiendis et naturis aliorum irridendis, ipsorum ridicule indicandis et similitudine turpioris et dissimulatione et subabsurda dicendo et stulta reprehendendo risus moventur. Itaque imbuendus est is, qui iocose volet dicere, quasi natura quadam apta ad haec genera et moribus, ut ad cuiusque modi genus ridiculi vultus etiam accommodetur; qui quidem quo severior est et tristior, ut in te, Crasse, hoc illa, quae dicuntur, salsiora videri solent.

290. Sed iam tu, Antoni, qui hoc deversorio sermonis mei libenter acquieturum te esse dixisti, tamquam in Pomptinum deverteris, neque amoenum neque salubrem locum, censeo, ut satis diu te putes requiesse et iter reliquum conficere pergas. Ego vero, atque hilare quidem a te acceptus, inquit, et cum doctior per te, tum etiam audacior factus sum

---

2. *ut omnino*] *ne omnino* B. — 4. *testes omni* R. — *est plenus Novius* Codd. al.: *est plenus Naevius* BE, *plenus Novius* (sic) *est* R. — 5. *et iocus est*] *est locus est* B, *locus est* R. — 9. *quo die*] *quod si* B. — 10. *tulit*] *ferenti* B. — 14. *inquit esse* (sic) B. — 15. *percontantibus* Codd. al., R: *percunctantibus* (B) E. — *nolint* e Lag. 2., (ut volebat Ernestius) T: *nolent* R, *nollent* BE. — 16. *pigensi* R. — 20. *admirationes, minationes* om. AB. — 21. *in multa* A. — 22. *verbis* R. — *continent* B. — 24. *et ipsa* ABR. Nos *in* seclusimus. — 26. *maturas* (sic) A. — Vv. *ipsorum ridicule indicandis* in Codd. aliq. omissa cum Bakio seclusit Ellendt. (Vv. dumtaxat *ipsorum ridicule* om. Voss.) — *et similitudine*] *sed s.* A. — 27. *turpiore* B. — *et* ante *stulta* om. R. — 28. *risu* R. — *induendus* Schützius. — 29. *volet* AB: *vult* RE. — 30. *accommodentur* R. — 33. *quid hoc* A, *qui in hoc* Schützius. — *diversorio* B. — *mei*] *tui* AB, ut Edd. ab Aldo usque ad Gruterum. Ut nos, R. — 34. *Pontinum* R, *Pomtinum* E. — 37. *per - - - audacior* om. B. — *sum*] *iam* Gu. 3. Voss. (*sum* delendum censet Bakius.)

ad iocandum. Non enim vereor, ne quis me in isto genere leviorem iam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores et Africanos, Maximos, Catones, Lepidos protulisti. 291. Sed habetis ea, quae voluistis ex me audire, de quibus quidem accuratius dicendum et cogitandum fuit. Nam cetera faciliora sunt atque ex iis, quae [iam] dicta sunt, reliqua nascuntur omnia. LXXII. Ego enim cum ad causam sum aggressus atque omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus, cum et argumenta causae et eos locos, quibus animi iudicum conciliantur, et illos, quibus permoventur, vidi atque cognovi; tum constituo, quid habeat causa quaeque boni, quid mali. Nulla enim fere res potest in dicendi disceptationem aut controversiam vocari, quae non habeat utrumque; sed, quantum habeat, id refert. 292. Mea autem ratio haec esse in dicendo solet, ut, boni quod habeam, id amplectar, exornem, exaggerem; ibi commorer, ibi habitem, ibi haeream: a malo autem vitioque causae ita recedam, non ut id me defugere appareat, sed ut totum bono illo ornando et augendo dissimulatum obruatur. Et, si causa est in argumentis, firmissima quaeque maxime tueor, sive plura sunt sive aliquod unum; sin autem in conciliatione aut in permotione causa est, ad eam me potissimum partem, quae maxime commovere animos hominum potest, confero. 293. Summa denique huius generis haec est, ut, si in refellendo adversario firmior esse oratio quam in confirmandis nostris rebus potest, omnia in illum tela conferam; sin nostra probari facilius quam illa redargui possunt, deducere animos a contraria defensione et ad nostram conor traducere. 294. Duo denique illa, quae facillima videntur, quoniam quae difficiliora sunt, non possum, mihi pro meo iure sumo; unum, ut molesto aut difficili argumento aut loco nonnunquam omnino nihil respondeam. Quod forsitan aliquis iure irriserit; quis enim est, qui id facere non possit? Sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate disputo confiteorque me, si qua premat res vehementius, ita cedere solere, ut non modo non abiecto sed ne reiecto quidem scuto fugere videar, sed adhibere quandam in dicendo speciem atque pompam et pugnae similem fugam; consistere vero in meo praesidio sic, ut non fugiendi hostis sed capiendi loci causa cessisse videar. 295. Alterum est illud, quod ego maxime oratori cavendum et providendum puto quodque me sollicitare summe solet; non tam, ut prosim causis, elaborare soleo, quam ut ne quid obsim: non quin enitendum sit in utroque; sed tamen multo est turpius oratori

---

2. *advectores* R. — 3. *voltis* AB. — 4. *audire ex me* R. — 5. *iam* om. AB. Nos seclusimus. — 6. *cum*] *quam* A, *quom* T. — *sum* om. B. — 8. *concitantur* AB. — 9. *constituto* R. — 10. *causa quaeque* A aliique: *quaeque causa* (B?) RE. — *potest res* AR. — 12. *utrumque - - habeat* om. AB. — *haec esse in dicendo* Codd. al.: *in dicendo haec esse* (AB?) RE. — 13. *habeam* Codd. al.: *habeat* (AB?) RE. — 15. *id* om. AB. — *diffugere* R. — *ut* om. R. — 16. *ante obruatur* Codd. al., Lamb. — *Et sic* B. — 18. *aliquo* B, *aliquando* R. — 19. *movere* AB. — 22. *tela conferam* A aliique: *conferam tela* (B) RE. — 23. *probari facilius* B aliique, R: *facilius probari* (A) E. — *deducere* AB aliique: *abducere* RE. — 24. *denique* om. R. — 28. *irriserit*] *senserit* AB. — *id* om. AB et cum aliis T. — 29. *qua* B aliique, R: *quae* (A) E. — 30. *concedere* R. — 33. *in meo*] *in eo* A, *meo* B. — *ut* om. B. — 34. *accessisse* A. — *maxime oratori* B aliique: *oratori maxime* (A?) RE. — 36. *obsim*] *sim* B. — 37. *quin*] *quid* B. — *tamen* om. R.

nocuisse videri causae quam non profuisse. LXXIII. Sed quid hoc loco vos inter vos, Catule? an haec, ut sunt contemnenda, contemnitis? Minime, inquit ille: sed Caesar de isto ipso quiddam velle dicere videbatur. Me vero lubente, inquit Antonius, dixerit sive refellendi causa sive quaerendi. 296. Tum Iulius, Ego mehercule, inquit, Antoni, semper is fui, qui de te oratore sic praedicarem, unum te in dicendo mihi videri tectissimum propriumque hoc esse laudis tuae nihil a te unquam esse dictum, quod obesset ei, pro quo diceres. Idque memoria teneo, cum mihi sermo cum hoc Crasso, multis audientibus, esset institutus Crassusque plurimis verbis eloquentiam laudaret tuam, dixisse me cum ceteris tuis laudibus hanc esse vel maximam, quod non solum, quod opus esset, diceres, sed etiam, quod non opus esset, non diceres; 297. tum illum mihi respondere memini: cetera in te summe esse laudanda; illud vero improbi esse hominis et perfidiosi, dicere quod alienum esset et noceret ei, pro quo quisque diceret. Quare non sibi eum disertum, qui id non faceret, videri, sed improbum, qui faceret. Nunc, si tibi, videtur, Antoni, demonstres velim, quare tu hoc ita magnum putes, nihil in causa mali facere, ut nihil tibi in oratore maius esse videatur. LXXIV. 298. Dicam equidem, Caesar, inquit, quid intelligam; sed et tu et vos hoc omnes, inquit, mementote, non me de perfecti oratoris divinitate quadam loqui sed de exercitationis et consuetudinis meae mediocritate. Crassi quidem responsum excellentis cuiusdam est ingenii ac singularis; cui quidem portenti simile esse visum est posse aliquem inveniri oratorem, qui aliquid mali faceret dicendo obessetque ei, quem defenderet: 299. facit enim de se coniecturam; cuius tanta vis ingenii est, ut neminem nisi consulto putet, quod contra se ipsum sit, dicere; sed ego non de praestanti quadam et eximia sed prope de vulgari et communi prudentia disputo. Ut apud Graecos fertur incredibili quadam magnitudine consilii atque ingenii Atheniensis ille fuisse Themistocles; ad quem quidam doctus homo atque imprimis eruditus accessisse dicitur eique artem memoriae, quae tum primum proferebatur, pollicitus esse se traditurum; cum ille quaesisset, quidnam illa ars efficere posset, dixisse illum doctorem, ut omnia meminisset; et ei Themistoclem respondisse gratius sibi illum esse facturum, si se oblivisci, quae vellet, quam si meminisse docuisset. 300. Videsne, quae vis in homine acerrimi ingenii, quam potens et quanta mens fuerit? qui ita responderit, ut intelligere possemus, nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, unquam effluere potuisse; cum quidem ei fuerit optabilius oblivisci posse potius, quod meminisse nollet, quam quod semel audisset

---

2. *sint* B. — *contemnimus* AB. — 4. *libente* e Codd. aliq. T. — 7. *lectissimum* ABR. — *a te* om. AB. — 9. *cum mihi*] *quod mihi* B. — *hoc Crasso* B aliique: *hoc ipso Crasso* (A ?) RE. Malim quidem deletum etiam *Crasso*. Or. — *esset* AB aliique: *esset de te* RE. — 13. *respondisse* R. — *summe* om. R. — 14. *esset* AB. — 19. *inquit* om. A. — *intelligam; sed* om. AB. — 20. *vos hoc omnes, inquit* AB, Gu. 3.: *vos omnes hoc, inquit* RE, *vos omnes, inquit, hoc* ex Codd. T. — *de* ante *perfecti* om. B. — 23. *cui quidem* ABR: *cui quiddam* E. — 24. *et obesset* R. — 25. *iuncturam* B. — 27. *proprie* B. — 28. *prudentia disputo*] *lingua disputata* A, *lingua disputo* B, ut videtur; *prudentia linguae disputo* R, *prudentia disputabam* ex Lag. 2. T. — 32. *pollicitum* AR. — *se* om. B. — 33. *et* ante *ei* om. AB. — 34. *sibi ullum* B, *sibi dixisse illum* R. — 38. *effluere*] *efficere* A. — 39. *nolit* AB.

vidissetve meminisse. Sed neque propter hoc Themistocli responsum memoriae nobis opera danda non est neque illa mea cautio et timiditas in causis propter praestantem prudentiam Crassi neglegenda est. Uterque enim istorum non mihi attulit aliquam, sed suam significavit facultatem. 301. Etenim permulta sunt in causis in omni parte orationis circumspicienda, ne quid offendas, ne quo irruas. Saepe aliquis testis aut non laedit aut minus laedit, nisi lacessatur; orat reus, urgent advocati, ut invehamur, ut male dicamus, denique ut interrogemus: non moveor, non obtempero, non satisfacio; neque tamen ullam assequor laudem. Homines enim imperiti facilius, quod stulte dixeris, reprehendere quam, quod sapienter tacueris, laudare possunt. 302. Hic quantum fit mali, si iratum, si non stultum, si non levem testem laeseris! Habet enim et voluntatem nocendi in iracundia et vim in ingenio et pondus in vita; nec, si hoc Crassus non committit, ideo non multi et saepe committunt. Quo quidem mihi turpius videri nihil solet, quam cum ex oratoris dicto aliquo aut responso aut rogatu sermo ille sequitur, Occidit. Adversariumne? Immo vero, aiunt, se et eum, quem defendit. LXXV. 303. Hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere posse; ego autem saepissime video in causis aliquid mali facere homines minime malos. Quid, illud, quod supra dixi, solere me cedere et, ut planius dicam, fugere ea, quae valde causam meam premerent, cum id non faciunt alii versanturque in hostium castris ac sua praesidia dimittunt, mediocriterne causis nocent, cum aut adversariorum adiumenta confirmant aut ea, quae sanare nequeunt, exulcerant? 304. Quid, cum personarum, quas defendunt, rationem non habent? Si, quae sunt in his invidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando et efferendo invidiosiora faciunt, quantum est in eo tandem mali! Quid, si in homines caros iudicibusque iucundos sine ulla praemunitione orationis acerbius et contumeliosius invehare, nonne abs te iudices abalienes? 305. Quid, si, quae vitia aut incommoda sunt in aliquo iudice uno aut pluribus, ea tu [in] adversariis exprobrando non intelligas te in iudices invehi, mediocre peccatum est? Quid, si, cum pro altero dicas, litem tuam facias aut laesus efferare iracundia, causam relinquas, nihilne noceas? In quo ego, non quo libenter male audiam, sed quia causam non libenter relinquo, nimium patiens et lentus existimor; ut, cum te ipsum, Sulpici, obiurgabam, quod ministratorem peteres, non adversarium. Ex quo etiam illud assequor, ut, si quis mihi male dicat, petulans aut plane insanus esse videatur. 306. In ipsis autem argumentis si quid posueris aut aperte falsum aut ei, quod dixeris dicturusve sis, contrarium aut genere ipso remotum ab usu iudiciorum ac foro, nihilne noceas? Quid multa? omnis cura mea solet in hoc ver-

1. *Themistoclis* R. — 2. *opera danda*] *operanda* AB. — 3. *Uter* B. — 6. *alit* B, *aliquid* R. — 7 *urguent* B. — 8. *aut male* A. — 13. *et* ante *voluntatem* om. R. — *in* ante *iracundia* om. A. — 15. *turpius videri* AB aliique: *videri turpius* RE. 16. *cum*] *quod* B. -- 17. *Occidit* AB aliique, R: *Occidit ille* E. — 20. *quo* B. — 21. *concedere, ut et* R. — 23. *aut* ante *adversariorum* om. R. — 27. *quantum est in* ABR: *quantum in* cum Gruteri operis E. — 28. *si*] *ei* A. — 29. *a te* B aliique, T. — 30. *qua via* B. — 31. *in* Ernestio auctore seclusit Ellendt. Delevit Stephanus et Lambinus. — 35. *quia causam* AB aliique: *quia ego causam* RE. — 38. *aut*] *ut* AB. — 41. *ac foro - - multa?* om. AB.

sari semper, (dicam enim saepius,) si possim, ut boni efficiam aliquid dicendo; si id minus, ut certe ne quid mali.

LXXVI. 307. Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me paullo ante laudabas, ad ordinem collocationemque rerum ac locorum. Cuius ratio est duplex: altera, quam affert natura causarum; altera, quae oratorum iudicio et prudentia comparatur. Nam ut aliquid ante rem dicamus, deinde ut rem exponamus, post ut eam probemus nostris praesidiis confirmandis, contrariis refutandis, deinde ut concludamus atque ita peroremus, hoc dicendi natura ipsa praescribit. 308. Ut vero statuamus, ea, quae probandi et docendi causa dicenda sunt, quemadmodum componamus, id est vel maxime proprium oratoris prudentiae. Multa enim occurrunt argumenta; multa, quae in dicendo profutura videantur. Sed eorum partim ita levia sunt, ut contemnenda sint; partim, etiamsi quid habent adiumenti, sunt nonnunquam eiusmodi, ut insit in iis aliquid vitii neque tanti sit illud, quod prodesse videatur, ut cum aliquo malo coniungatur. 309. Quae autem utilia sunt atque firma, si ea tamen, ut saepe fit, valde multa sunt, ea, quae ex iis aut levissima sunt aut aliis gravioribus consimilia, secerni arbitror oportere atque ex oratione removeri. Equidem cum colligo argumenta causarum, non tam ea numerare soleo quam expendere. LXXVII. 310. Et quoniam, quod saepe iam dixi, tribus rebus omnes ad nostram sententiam perducimus, aut docendo aut conciliando aut permovendo, una ex tribus his rebus res prae nobis est ferenda, ut nihil aliud nisi docere velle videamur; reliquae duae, sicuti sanguis in corporibus, sic illae in perpetuis orationibus fusae esse debebunt. Nam et principia et ceterae partes orationis, de quibus paullo post pauca dicemus, habere hanc vim magno opere debent, ut ad eorum mentes, apud quos agetur, movendas permanare possint. 311. Sed his partibus orationis, quae, etsi nihil docent argumentando, persuadendo tamen et commovendo proficiunt plurimum, quamquam maxime proprius est locus et in exordiendo et in perorando, digredi tamen ab eo, quod proposueris atque agas, permovendorum animorum causa saepe utile est. 312. Itaque vel re narrata et exposita, saepe datur ad commovendos animos digrediendi locus, vel argumentis nostris confirmatis vel contrariis refutatis vel utroque loco vel omnibus, si habet eam causa dignitatem atque copiam, recte id fieri potest; eaeque causae sunt ad agendum et ad ornandum gravissimae atque plenissimae, quae plurimos exitus dant ad eiusmodi digressionem, ut eis locis

---

1. *saepius* om. AB. — *possum* R. — *efficiam aliquid* A aliique, R: *aliquid efficiam* (B?) E. — 2. *si* ABR: *sin* E. — *ne quid mali*] *non illud* AB. — 4. *collationemque* R. — 8. *confutandis* R. — 9. *dicendi* Voss. AB: *dicendi genus* RE. (Leid. *genus* in mg.) — *perscribit* R. — 10. *quae probandi et docendi* Codd. septem Lag.: *de probandi et docendi* A, *quae deprobandi* (sic) *et docendi* B, *quae probandi, docendi, persuadendi* RE. — 11. *componatur* B. — 12. *multa, quae*] *multaque* B. — 13. *sint*] *sunt* B. — 14. *sunt*] *sint* B. — 16. *utilia sunt* A aliique: *sunt utilia* (B?) RE. — 21. *quod*] *quum* A. — 22. *tribus* AB: *omnibus* RE. — 27. *agitur* AB. — *permovere possent* (sic) B. — 29. *perficiunt* A. — 31. *degredi* cct. h. l. E. — *atque*] *idque* R, *quodque* Lambinus. — 32. *re narrata et exposita* AB aliique: *narratione exposita* RE. — 33. *vel argumentis vel contrariis refutatis confirmatis* AB. — 34. *loco* om. R. — 35. *dignitatis atque causam* B. — *haeque* R. — 36. *augendum* e Codd. aliq. Lambinus et Schützius. — *orandum* AB. — 37. *eis* B: *iis* Manutius, Lambinus, *his* RE.

uti liceat, quibus animorum impetus eorum, qui audiunt, aut impellantur aut reflectantur. 313. Atque etiam in illo reprehendo eos, qui, quae minime firma sunt, ea prima collocant. In quo illos quoque errare arbitror, qui, si quando (id quod mihi nunquam placuit) plures adhibent patronos, ut in quoque eorum minimum putant esse, ita eum primum volunt dicere. Res enim hoc postulat, ut eorum exspectationi, qui audiunt, quam celerrime occurratur; cui si initio satisfactum non sit, multo plus sit in reliqua causa laborandum. Male enim se res habet, quae non statim, ut dici coepta est, melior fieri videtur. 314. Ergo ut † in oratore optimus quisque, sic in oratione firmissimum quodque sit primum; dum illud tamen in utroque teneatur, ut ea, quae excellent, serventur etiam ad perorandum; si qua erunt mediocria (nam vitiosis nusquam esse oportet locum) in mediam turbam atque in gregem coniiciantur. 315. Hisce omnibus rebus consideratis, tum denique id, quod primum est dicendum, postremum soleo cogitare, quo utar exordio. Nam si quando id primum invenire volui, nullum mihi occurrit nisi aut exile aut nugatorium aut vulgare atque commune.

LXXVIII. Principia autem dicendi semper cum accurata et acuta et instructa sententiis, apta verbis, tum vero causarum propria esse debent. Prima est enim quasi cognitio et commendatio orationis in principio, quae continuo eum, qui audit, permulcere atque allicere debet. 316. In quo admirari soleo non equidem istos, qui nullam huic rei operam dederunt, sed hominem imprimis disertum atque eruditum, Philippum, qui ita solet surgere ad dicendum, ut, quod primum verbum habiturus sit, nesciat; et ait idem, cum brachium concalefecerit, tum se solere pugnare; neque attendit eos ipsos, unde hoc simile ducat, primas illas hastas ita iactare leniter, ut et venustati vel maxime serviant et reliquis viribus suis consulant. 317. Nec est dubium, quin exordium dicendi vehemens et pugnax non saepe esse debeat; sed si in ipso illo gladiatorio vitae certamine, quo ferro decernitur, tamen ante congressum multa fiunt, quae non ad vulnus sed ad speciem valere videantur: quanto hoc magis in oratione est spectandum, in qua non vis potius quam delectatio postulatur! Nihil est denique in natura rerum omnium, quod se universum profundat et quod totum repente evolet; sic omnia, quae fiunt quaeque aguntur acerrime, lenioribus principiis natura ipsa praetexuit. 318. Haec autem in dicendo non extrinsecus alicunde quaerenda sed ex ipsis visceribus causae sumenda sunt. Idcirco tota causa pertentata atque perspecta, locis omnibus inventis atque instructis, considerandum est, quo

---

1. *audiunt* A aliique, R: *audiant* (B) E. — 4. *plures*] *cum pluris* (id est, *complures*) R. — 5. *ut in*] *uti* AB. — *primum eum* Voss. — 7. *succurratur* AB. — 10. *in orando* mavolt Ellendt. — *quisque est* R. — *sic in* A aliique, R: *sic et in* (B ?) E. — 11. *excellent* AB aliique: *excellunt* R, *excellant* E. — 12. *si qua* B aliique Codd., Lambinus: *si quae* (A) RE. — 13. *atque in mediam* AB. — *coniiciuntur* BR. — 15. *postremo* R. — 20. *quae*] *quaeque* BR. — 21. *In qua* AB. — 24. *surgere ad dicendum* A aliique: *ad dicendum surgere* (B ?) RE. — 25. *cum*] *quod* (id est, *quom*) A. — *bacchum concalfecerit* (sic) A, *bacchum cum calefecerit* B. — 26. *dicat* AB. — *primas illas* A aliique: *illas primas* (B ?) RE. — 27. *iactas hastas ita* R. — *leviter* B. — 28. *Nec* ABR: *Neque* E. — 30. *quod* Codd. al., Henrichsen. — 32. *est spectandum* Wyttenbachius: *spectandum* R, *exspectandum* (AB ?) E. — *quam* AB: *sed* Leid., RE. — 34. *evolat* A. — 36. *aliunde* R. — *ipsius* R. — 37. *ac* R.

principio sit utendum. 319. Sic et facile reperietur; sumetur enim ex iis rebus, quae erunt uberrimae vel in argumentis vel in iis partibus, ad quas dixi digredi saepe oportere; ita et momenti aliquid afferent, cum erunt paene ex intima defensione depromptae, et apparebit eas non modo non esse communes nec in alias causas posse transferri sed penitus ex ea causa, quae tum agatur, defluxisse. LXXIX. 320. Omne autem principium aut rei totius, quae agetur, significationem habere debebit aut aditum ad causam et communitionem aut quoddam ornamentum et dignitatem. Sed oportet, ut aedibus ac templis vestibula et aditus, sic causis principia pro portione rerum praeponere. Itaque in parvis atque infrequentibus causis ab ipsa re est exordiri saepe commodius. 321. Sed cum erit utendum principio, quod plerumque erit, aut ex reo aut ex adversario aut ex re aut ex eis, apud quos agetur, sententias duci licebit. Ex reo, (reos appello, quorum res est,) quae significent bonum virum, quae liberalem, quae calamitosum, quae misericordia dignum, quae valeant contra falsam criminationem: ex adversario iisdem ex locis fere contraria. 322. Ex re, si crudelis, si nefanda, si praeter opinionem, si immerito, si misera, si ingrata, si indigna, si nova, si quae restitui sanarique non possit: ex iis autem, apud quos agetur, ut benevolos beneque existimantes efficiamus; quod agendo efficitur melius quam rogando. Est id quidem in totam orationem confundendum nec minime in extremam; sed tamen multa principia ex eo genere gignuntur. 323. Nam et attentum monent Graeci ut principio faciamus iudicem et docilem; quae sunt utilia, sed non principii magis propria quam reliquarum partium; faciliora etiam in principiis, quod et attenti tum maxime sunt, cum omnia exspectant, et dociles magis initiis esse possunt. Illustriora enim sunt, quae in principiis quam quae in mediis causis dicuntur aut arguendo aut refellendo. 324. Maxima autem copia principiorum ad iudicem aut alliciendum aut incitandum ex iis locis trahetur, qui ad motus animorum conficiendos inerunt in causa; quos tamen totos explicari in principio non oportebit, sed tantum impelli primo iudicem leviter, ut iam inclinato reliqua incumbat oratio. LXXX. 325. Connexum autem ita sit principium consequenti orationi, ut non tamquam citharoedi prooemium affictum aliquod sed cohaerens cum omni

---

1. *reperientur* Schützius. — *sumetur* AB aliique, R: *sumentur* E. — 2. *quae sunt* R. — *vel in argumentis*] *vel ut in arg.* A, *velut arg.* B. — 3. *saepe digredi* R. — *monenti* A. — 4. *ex*] *in* B. — *depromptae - - eas - - communes* ABR: *deprompta - - ea - - communia* cum Manutio E. — 5. *non* ante v. *esse* om. R. — *petitus* B. — 6. *defluxisse* R et Lag. 35. 65. 93.: *et flevisse* (sic) B, *effloruisse* (A?) ET. — 8. *et communitionem* Codd. al.: *et ad commutationem* AB, *et munitionem* RE. — 10. *pro portione* Aldus: *proportione* ABRE. (Cfr. Drakenborch ad Liv. 7, 1.) — *proponere* R. — 11. *frequentibus* BR. — 13. *agetur* Codd. al.: *agitur* (AB?) RE. — 14. *dici* B. — *reos autem* R. (Vv. *reos - - res est* suspecta sunt Bakio, utpote quae repetita sint ex §. 183.) — 15. *bonum virum* A aliique: *virum bonum* (B?) RE. — 16. *ex adversariorum* AB. — 17. *hisdem ex his locis* R. — *Ex rei* AB. — *nefanda* AB aliique: *infanda* RE. — 20. *bene* R. — 23. *gignantur* AB. — *et* ante *attentum* om. AB. — 25. *propria*] *prompta* A. — *et* ante *attenti* om. B. — 26. V. *initiis* seclusit T. — 28. *Maxime* B. — 29. *aut incitandum* om. AB. — 30. *trahetur* Ellendt: *trahitur* RE, *trahemus* AB. (*Maximam - autem copiam - - trahemus* cum Gu. 3. Schützius.) — 31. *explicari in principio* Codd. al.: *explicare in principio* AR, *in principio explicare*, ut videtur, B, *in principio explicari* E. — *tamen* R. — 32. *iudicem primo* Codd. al., R. (Ut nos, AB, quemadmodum videtur.) — *leuiter* R. — 34. *affectum* AB. — *aliquid* R.

corpore membrum esse videatur. Nam nonnulli, cum illud meditati ediderunt, sic ad reliqua transeunt, ut audientiam sibi fieri nolle videantur. Atque eiusmodi illa prolusio debet esse, non ut Samnitium, qui vibrant hastas ante pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur; sed ut ipsis sententiis, quibus proluserint, vel pugnare possint.

326. Narrare vero rem quod breviter iubent, si brevitas appellanda est, cum verbum nullum redundat, brevis est L. Crassi oratio; sin tum est brevitas, cum tantum verborum est, quantum necesse est, aliquando id opus est; sed saepe obest vel maxime in narrando, non solum quod obscuritatem affert, sed etiam quod eam virtutem, quae narrationis est maxima, ut iucunda et ad persuadendum accommodata sit, tollit. 327. Videlicet illa,

Nam is postquam excessit ex ephebis, —

quam longa est narratio! mores adolescentis ipsius et servilis percontatio, mors Chrysidis, vultus et forma et lamentatio sororis, reliqua pervarie iucundeque narrantur. Quodsi hanc brevitatem quaesisset,

Effertur, imus.
Ad sepulcrum venimus;
In ignem imposita est:

fere decem versiculis totum conficere potuisset; quamquam hoc ipsum, Effertur, imus, concisum est ita, ut non brevitati servitum sit sed magis venustati. 328. Quodsi nihil fuisset nisi, in ignem imposita est, tamen res tota cognosci facile potuisset. Sed et festivitatem habet narratio distincta personis et interpuncta sermonibus; et est probabilius, quod gestum esse dicas, cum, quemadmodum actum sit, exponas, et multo apertius ad intelligendum est, si constituitur aliquando ac non ista brevitate percurritur. 329. Apertam enim narrationem tam esse oportet quam cetera; sed hoc magis in hac elaborandum est, quod et difficilius est non esse obscurum in re narranda quam aut in principio aut in argumento aut in purgando aut in perorando; et maiore etiam periculo haec pars orationis obscura est quam ceterae, vel quia, si quo alio in loco est dictum quid obscurius, tantum id perit, quod ita dictum

---

1. *membrorum* A. — 2. *fieri sibi* A. — *velle* ABR. — 3. *Samnitium* B aliique, R: *Samnitum* (A?) E. — 4. *hastam* B. — *pugnas* R. — 5. *proluserint* B aliique: *proluserunt* (A) E, *praeluserunt* R. — *possunt* AB. — 7. *redundet* R. — 11. *maxime* R. — *accommodata*] *occupata* B. — *tollit. Videlicet illa* Codd. al., Aldus: *pollit* (sic) *vident illa* A, *tollit. Vident illa* B, *tolli videtur illa* R, *tollit. Ut illa* E, *tollit. Vel illa* Klotz. — 13. *Nam ipsa est quam excessit ex epheos* (sic) A. — 14. *adolescentis - - mors* om. AB. — *percontatio* Codd. al., R: *percunctatio* (AB?) E. — 15. *lamentio* A. — 17. *imus*] *funus* R. — 19. et 22. *imposita* bis AB, ut e Codd. Bentleius dedit in Andriae 1, 1, 102.: *posita* RE. — 20. *fere decem*, Palat. octavus et, ut videtur, A: *in his fere decem* BR, *his fere decem* E, *decem* (om. *fere*) e Codd. T. — *versiculis*] *verbis* contra libros Ernestius. — 21. *Effertur, imus*] *Efferimus* AB, *Effertur et imus* R. — *sit magis, sed venustati* Bakius. — 24. *et est et* AB. — 25. *cum*] *quam* (= *quom*) B, *quando* R. — 26. *est* om. R. — *si* A aliique: *sic* B, *si sic* RE. — *constituitur* AB aliique, R: *consistitur* Victorio auctore E. — 28. *ceteras* B, *ceteras orationis partes* R. — *in hoc* ABR. — 29. *in* quater omittunt AB. — 30. *in argumentando* Lambinus, *in arguendo* Bakius. — *in* ante *perorando* om. R. — *et maiore etiam* Codd. al. et Aldus: *et maiore et* AB, *et maiore* RE. — 31. *periculo*] *ridiculo* AB. — *cetera* Ernestii operae. — 32. *quid*] *quod* AB. — *id* om. AB.

est: narratio obscura totam obcaecat orationem, vel quod alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius: narrationis unus est in causa locus. Erit autem perspicua narratio, si verbis usitatis, si ordine temporum conservato, si non interrupte narrabitur. LXXXI. 330. Sed quando utendum sit aut non sit narratione, id est consilii. Neque enim si nota res est nec dubium, quid gestum sit, narrare oportet, nec si adversarius narravit, nisi si refellemus. Ac, si quando erit narrandum, nec illa, quae suspicionem et crimen efficient contraque nos erunt, acriter persequamur et, quidquid poterit, detrahamus; ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causae noceamus, accidat. Nam ad summam totius causae pertinet, caute an contra demonstrata res sit, quod omnis orationis reliquae fons est narratio.

331. Sequitur, ut causa ponatur, in quo videndum est, quid in controversiam veniat. Tum suggerenda sunt firmamenta causae coniuncte et infirmandis contrariis et tuis confirmandis. Namque una in causis ratio quaedam est eius orationis, quae ad probandam argumentationem valet. Ea autem et confirmationem et reprehensionem quaerit; sed quia neque reprehendi, quae contra dicuntur, possunt, nisi tua confirmes, neque haec confirmari, nisi illa reprehendas, idcirco haec et natura et utilitate et tractatione coniuncta sunt. 332. Omnia autem concludenda plerumque rebus augendis vel inflammando iudice vel mitigando; omniaque cum superioribus orationis locis, tum maxime extremo ad mentes iudicum quam maxime permovendas et ad utilitatem nostram vocandas conferenda sunt.

333. Neque sane iam causa videtur esse, cur secernamus ea praecepta, quae de suasionibus tradenda sunt aut laudationibus. Sunt enim pleraque communia; sed tamen suadere aliquid aut dissuadere gravissimae mihi esse personae videtur. Nam et sapientis est consilium explicare suum de maximis rebus et honesti et diserti, ut mente providere, auctoritate probare, oratione persuadere possis. LXXXII. Atque haec in senatu minore apparatu agenda sunt; sapiens enim est consilium, multisque aliis dicendi relinquendus locus; vitanda etiam ingenii ostentationis suspicio. 334. Contio capit omnem vim orationis et gravitatem varietatemque desiderat. Ergo in suadendo nihil est optabilius quam dignitas. Nam qui utilitatem putat, non quid maxime velit suasor, sed quid interdum magis sequatur, videt. Nemo est enim, praesertim in tam clara civitate, quin putet expetendam maxime dignitatem; sed vincit utilitas plerumque, cum subest ille timor, ea neglecta, ne dignitatem quidem posse retineri. 335. Controversia autem inter hominum senten-

---

6. *nec dubium* AB, aliique: *nec si non dubium sit* R, *nec si non dubium* E. — *narrare* AB aliique: *narrari* RE. — 7. *si* ante *refellemus* om. AB. — 8. *nec*] *ne* B. — 9. *potuerit* AB. — 10. *ut* om. AB. — 12. *sit*] *si* A, *sit si quidem* Lag. 2. — 13. *Sequatur* AB. — 14. *Tunc* R. — *coniuncta* R. — 15. *tuis alienis confirmandis* AB. — 17. *quaeret* AB. — 18. *tua*] *tu ea* AB. — 21. *inflammandas* B. — 22. *orationis plerumque locis* R. — *extremo - - maxime* om. AB. — 28. *esse personae videtur* Codd. al.: *personae videntur* (sic) *esse* AR, *personae esse videntur* (sic) B, *videtur esse personae* E. — 30. *possis* A aliique: *possit* (B?) RE. — 32. *relinquendus*] *ac linquendi* A, *ac relinquendi* B. (Hinc in Lag. 2. 4. 13. 36.: *ac loquendi*.) — *ingeniis* B. — *ostentationisque* Voss. Leid. R. — 35. *putat*] *petit* AB. — 37. *tam* om. AB. — *exspectandam* AB. — 38. *subest* om. A. — 39. *autem*] *aut* R.

tias aut in illo est, utrum sit utilius; aut etiam, cum id convenit, certatur, utrum honestati potius an utilitati consulendum sit. Quae quia pugnare inter se saepe videntur, qui utilitatem defendit, enumerabit commoda pacis, opum, potentiae, vectigalium, praesidii militum, ceterarum rerum, quarum fructum utilitate metimur, itemque incommoda contrariorum. Qui ad dignitatem impellit, maiorum exempla, quae erunt vel cum periculo gloriosa, colliget, posteritatis immortalem memoriam augebit; utilitatem ex laude nasci defendet semperque eam cum dignitate esse coniunctam. 336. Sed quid fieri possit aut non possit quidque etiam sit necesse aut non sit, in utraque re maxime est quaerendum. Inciditur enim omnis iam deliberatio, si intelligitur non posse fieri aut si necessitas affertur; et qui id docuit, non videntibus aliis, is plurimum vidit. 337. Ad consilium autem de re publica dandum caput est nosse rem publicam; ad dicendum vero probabiliter nosse mores civitatis; qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis est saepe mutandum. Et quamquam una fere vis est eloquentiae, tamen, quia summa dignitas est populi, gravissima causa rei publicae, maximi motus multitudinis, genus quoque dicendi grandius quoddam et illustrius esse adhibendum videtur; maximaque pars orationis admovenda est ad animorum motus nonnunquam aut cohortatione aut commemoratione aliqua aut in spem aut in metum aut ad cupiditatem aut ad gloriam concitandos, saepe etiam a temeritate, iracundia, spe, iniuria, invidia, crudelitate revocandos. LXXXIII. 338. Fit autem, ut, quia maxima quasi oratori scena videatur contionis, natura ipsa ad ornatius dicendi genus excitemur. Habet enim multitudo vim quandam talem, ut quemadmodum tibicen sine tibiis canere, sic orator nisi multitudine audiente eloquens esse non possit. 339. Et cum sint populares multi variique lapsus, vitanda est acclamatio adversa populi; quae aut orationis peccato aliquo excitatur, si aspere, si arroganter, si turpiter, si sordide, si quoquo animi vitio dictum esse aliquid videatur; aut hominum offensione vel invidia, quae aut iusta est aut ex criminatione atque fama; aut res si displicet; aut si est in aliquo motu suae cupiditatis aut metus multitudo. His quattuor causis totidem medicinae opponuntur: tum obiurgatio, si est auctoritas; tum admonitio quasi lenior obiurgatio; tum promissio, si audierint, probaturos; tum deprecatio; quod est infimum sed nonnunquam utile. 340. Nullo autem loco plus facetiae prosunt et celeritas et breve aliquod dictum, nec sine dignitate et cum lepore. Nihil enim tam facile quam multitudo a tristitia

1. *est* om. AB. — *cum id*] *quid* AB. — *conveniat* B. — 2. *utilitati potius an honestati* R. — 3. *inter se saepe* A aliique, R: *saepe inter se* (B?) E. — *utilitatem*] *aequitatem* AB. — 4. *potentiae* AB: *potentiae, pecuniae* RE. — *ceterarum* Lambinus et Schützius: *utilitates ceterarum* cum libris (etiam AB) RE. (E tamen seclusit.) — 6. *impellet* R. — 9. *coniuncta* B. — *aut non possit* om. AB. — 11. *iam* om. B. (Ex A nihil notatum est.) — 12. *et*] *ei* R. — 13. *videt* AB. — 15. *qui* om. B. — 16. *est saepe eloquentiae* R. — *tamen* om. B. — 20. *in spe aut metu* B, *in* ante *metum* om. A. — 21. *concitando* B. — 22. *a temeritate*] *erit a te* A, *erit arte* B. — 23. *oratoris* B. (Ex A nihil notatum est.) — 24. *excitemur* AB aliique: *excitetur* RE. — 26. *nisi* Codd. al.: *sine* (AB) RE. — 29. *quoquo*] *cum* AB. — 30. *aliquod* A. — *videtur* AB. — *est* om. AB. — 32. *His* AB aliique: *Hisque* RE. — 34. *levior* B. — 35. *infirmum* AB. — *non nullo* R. — *autem* om. R. — 36. *plus* om. B. (Ex A hoc non notatur.) — *ad breve* A.

et saepe ab acerbitate commode et breviter et acute et hilare dicto deducitur.

LXXXIV. Exposui fere, ut potui, vobis in utroque genere causarum quae sequi solerem, quae fugere, quae spectare quaque omnino in causis ratione versari. 341. Nec illud tertium laudationum genus est difficile, quod ego initio quasi a praeceptis nostris secreveram; sed et quia multa essent orationum genera et graviora et maioris copiae, de quibus nemo fere praeciperet et quod nos laudationibus non ita multum uti soleremus, totum hunc segregabam locum. Ipsi enim Graeci magis legendi [et] delectationis aut hominis alicuius ornandi quam utilitatis huius forensis causa laudationes scriptitaverunt; quorum sunt libri, quibus Themistocles, Aristides, Agesilaus, Epaminondas, Philippus, Alexander aliique laudantur: nostrae laudationes, quibus in foro utimur, aut testimonii brevitatem habent nudam atque inornatam aut scribuntur ad funebrem contionem, quae ad orationis laudem minime accommodata est. Sed tamen, quoniam est utendum aliquando, nonnunquam etiam scribendum, velut Q. Tuberoni Africanum avunculum laudanti scripsit C. Laelius, vel ut nosmet ipsi ornandi causa Graecorum more, si quos velimus, laudare possimus, sit a nobis quoque tractatus hic locus. 342. Perspicuum est igitur alia esse in homine optanda, alia laudanda. Genus, forma, vires, opes, divitiae ceteraque, quae fortuna dat aut extrinsecus aut corpori, non habent in se veram laudem, quae deberi virtuti uni putatur; sed tamen, quod ipsa virtus in earum rerum usu ac moderatione maxime cernitur, tractanda in laudationibus etiam haec sunt naturae et fortunae bona, in quibus est summa laus: non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se praetulisse aliis propter abundantiam fortunae; ut opes et copiae non superbiae videantur ac libidini sed bonitati ac moderationi facultatem et materiam dedisse. 343. Virtus autem, quae est per se ipsa laudabilis et sine qua nihil laudari potest, tamen habet plures partes, quarum alia est aliâ ad laudationem aptior. Sunt enim aliae virtutes, quae videntur in moribus hominum et quadam comitate ac beneficentia positae; aliae, quae in ingenii aliqua facultate aut animi magnitudine ac robore. Nam clementia, iustitia, benignitas, fides, fortitudo in periculis communibus iucunda est auditu in laudationibus; 344. omnes enim hae virtutes non tam ipsis, qui eas habent, quam generi hominum fructuosae putantur. Sa-

1. *et breviter* B aliique: *ac br.* (A ?) RE. — 4. *quaque*] *qua* AB. — 5. *laudationis* BR. — 7. *essent* Pearcius: *sunt* cum libris (etiam AB) RE. — *et graviora* om. R. — 10. *et delectationi* B. (*et* deletum malebat Schützius.) — 13. *alii* BR. — 14. *inscribuntur* R. — 15. *oratoris* Cod. Reg. 7703. teste Leclerquio, et ita coniecit Ernestius. — *accommoda* B. — 16. *est utendum*] *studendum* AB. — 17. *Q.* Verburgius: *P.* cum libris (etiam AB) RE. — *laudantis* B. — 18. *velut* Codd. al., R. — 19. *possumus* R, Lamb. — *hic* Codd. al.: *is* RE, om. B. — 21. *ceteraque, quae*] *quaeque* A, *cetera quaeque* B, ut videtur. — *dat* Schützius: *det* ABRE. — 22. *corpore* B. — 24. *in laudationibus etiam* A aliique, R: *etiam in laudationibus* E, *etiam* om. B. — 25. *se* om. AB. — 30. *laudari*] *audiri* B. — *alia est alia* Manutius: *alia est* cum libris (etiam AB) RE. — 32. *et* om. AB. — *communitate* R. — *in* ante *ingenii* om. AB. — 34. *iudicanda* AB. — 35. *non tam ipsis, qui*] *non ipsis tamque* AB. — 36. *eas habent* Cod. Voss. aliique: *ea est habent* AB, *eas in se habent* RE et corr. Leid.

pientia et magnitudo animi, qua omnes res humanae tenues ac pro nihilo putantur; et in excogitando vis quaedam ingenii et ipsa eloquentia admirationis habet non minus; iucunditatis minus: ipsos enim magis videtur, quos laudamus, quam illos, apud quos laudamus, ornare ac tueri. Sed tamen in laudando iungenda sunt etiam haec genera virtutum. Ferunt enim aures hominum, cum illa, quae iucunda et grata, tum etiam illa, quae mirabilia sunt in virtute, laudari. LXXXV. 345. Et quoniam singularum virtutum sunt certa quaedam officia ac munera et sua cuique virtuti laus propria debetur, erit explicandum in laude iustitiae, quid cum fide, quid cum aequabilitate, quid cum eiusmodi aliquo officio is, qui laudabitur, gesserit. Itemque in ceteris res gestae ad cuiusque virtutis genus et vim et nomen accommodabuntur. 346. Gratissima autem laus eorum factorum habetur, quae suscepta videntur a viris fortibus sine emolumento ac praemio; quae vero etiam cum labore et periculo ipsorum, haec habent uberrimam copiam ad laudandum, quod et dici ornatissime possunt et audiri facillime. Ea enim denique virtus esse videtur praestantis viri, quae est fructuosa aliis, ipsi autem laboriosa, aut periculosa aut certe gratuita. Magna etiam illa laus et admirabilis videri solet tulisse casus sapienter adversos, non fractum esse fortuna, retinuisse in rebus asperis dignitatem. 347. Neque tamen illa non ornant, habiti honores, decreta virtutis praemia, res gestae iudiciis hominum comprobatae; in quibus etiam felicitatem ipsam deorum immortalium iudicio tribui laudationis est. Sumendae autem res erunt aut magnitudine praestabiles aut novitate primae aut genere ipso singulares. Neque enim parvae neque usitatae neque vulgares admiratione aut omnino laude dignae videri solent. 348. Est etiam cum ceteris praestantibus viris comparatio in laudatione praeclara. De quo genere libitum est mihi paullo plura, quam ostenderam, dicere, non tam propter usum forensem, qui est a me in omni hoc sermone tractatus, quam ut hoc videretis, si laudationes essent in oratoris officio, quod nemo negat, oratori virtutum omnium cognitionem, sine qua laudatio effici non possit, esse necessariam. 349. Iam vituperandi praecepta contrariis ex vitiis sumenda esse perspicuum est. Simul est illud ante oculos, nec bonum virum proprie et copiose laudari sine virtutum nec improbum notari ac vituperari sine vitiorum cognitione satis insignite atque aspere posse. Atque his locis et laudandi et vituperandi saepe nobis est utendum in omni genere causarum.

350. Habetis, de inveniendis rebus disponendisque quid sentiam. Adiungam etiam de memoria, ut labore Crassum levem neque ei quidquam aliud, de quo disserat, relinquam nisi ea, quibus haec exornentur. LXXXVI. Perge vero, inquit Crassus. Libenter enim te cognitum

---

1. *geruntur tenues* R. — *ac* B aliique: *et* (A?) RE. — *pro*] *prope* B. — 4. *videntur* Voss. AB et pr. Leid. prob. Bakio, *videmur* Lag. 3. 4. «sane non male.» Ellendt. — *quam - - laudamus* om. AB. — 5. *in* om. ABR. — 11. *gesserit* Codd. al.: *gerit* AB, *fecerit* RE. — *ad cuiusque*] *aliquo usque* B, *ad cuius* R. — 14. *et*] *ac* B. — 17. *autem*] *aut* B. — 19. *sapienter*] *patienter* Lambinus. — 21. *virtuti* Lag. 20. Lamb. — 26. *viribus comprobatio* AB. — 27. *mihi est* AR. — 28. *tam* om. B. — 30. *quod*] *quam* B. — 35. *insigniter* R. — *iis* B. — 38. *inveniendisque* B. — 40. *ni* A. — *quibus rebus* R. — *adornentur* R.

iam artificem aliquandoque evolutum illis integumentis dissimulationis tuae nudatumque perspicio; et quod mihi nihil aut quod non multum relinquis, percommode facis estque mihi gratum. 351. Iam istuc quantum tibi ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tua potestate. Si enim vere agere volueris, omnia tibi relinquo; sin dissimulare, tu quemadmodum his satisfacias, videris. Sed, ut ad rem redeam, non sum tanto ego, inquit, ingenio, quanto Themistocles fuit, ut oblivionis artem quam memoriae malim; gratiamque habeo Simonidi illi Ceo, quem primum ferunt artem memoriae protulisse. 352. Dicunt enim, cum coenaret Cranone in Thessalia Simonides apud Scopam, fortunatum hominem et nobilem, cecinissetque id carmen, quod in eum scripsisset, in quo multa ornandi causa poëtarum more in Castorem scripta et Pollucem fuissent, nimis illum sordide Simonidi dixisse se dimidium eius ei, quod pactus esset, pro illo carmine daturum; reliquum a suis Tyndaridis, quos aeque laudasset, peteret, si ei videretur. 353. Paullo post esse ferunt nuntiatum Simonidi, ut prodiret: iuvenes stare ad ianuam duo quosdam, qui eum magno opere evocarent; surrexisse illum, prodisse, vidisse neminem. Hoc interim spatio conclave illud, ubi epularetur Scopas, concidisse; ea ruina ipsum oppressum cum suis interisse. Quos cum humare vellent sui neque possent obtritos internoscere ullo modo, Simonides dicitur ex eo, quod meminisset, quo eorum loco quisque cubuisset, demonstrator unius cuiusque sepeliendi fuisse. Hac tum re admonitus invenisse fertur ordinem esse maxime, qui memoriae lumen afferret. 354. Itaque iis, qui hanc partem ingenii exercerent, locos esse capiendos et ea, quae memoria tenere vellent, effingenda animo atque in his locis collocanda; sic fore, ut ordinem rerum locorum ordo conservaret, res autem ipsas rerum effigies notaret atque ut locis pro cera, simulacris pro litteris uteremur. LXXXVII. 355. Qui sit autem oratori memoriae fructus, quanta utilitas, quanta vis, quid me attinet dicere? tenere, quae didiceris in accipienda causa, quae ipse cogitaris? omnes fixas esse in animo sententias? omnem descriptum verborum apparatum? ita audire vel eum, unde discas, vel eum, cui respondendum sit, ut illi non infundere in aures tuas orationem sed in animo videantur inscribere? Itaque soli, qui memoria vigent, sciunt, quid et quatenus et quomodo dicturi sint, cui responderint, quid supersit; iidemque multa ex aliis causis aliquando a se acta, multa ab aliis audita meminerunt. 356. Quare confiteor equidem huius boni naturam esse principem — sicut earum rerum, de quibus ante locutus sum, omnium; sed haec ars tota dicendi, sive artis imago quaedam est et similitudo, habet hanc vim, non ut totum aliquid, cuius in ingeniis nostris pars

---

1. *aliquando* R. — *evolatum* A. — 2. *nudatum* B. — *quod* ante *non* om. B. — 3. *Iam istuc* om. B. — 7. *ego* om. R. — *ut* om. B. — 8. *memoriae* post *quam* om. A. — *Chio* ABR. — 10. *Cranone* Manutius: *Grannone* AB, *Granone* R, *Crannone* E. — 17. *duo* AB: *duos* RE. — *vocarent* ABR. — 19. *ea ruina*] *earum* A. — *cum cognatis oppressum suis* Voss. AB et pr. Leid. — 21. *quisque loco* B. — 22. *demonstratorem* R. — 24. *exercent* R. — 25. *quae maxime memoria* R. — 26. *iis* B. — 27. *servaret* R. — 31. *scriptum* A, *escriptum* B. — 32. *audire velle eum* AB. — *dicas* R. — 33. *ut*] *vel* AB. — 34. *scribere: non mediocris sed boni laus oratoris videtur. Itaque* R. — *soli ii* R. — 35. *sunt* R. — *cui* Codd. al., R: *quid* ABE. — *iidemque*] *eidem quae* B. — 39. *et similitudo est* R. — 40. *in* om. AB.

nulla sit, pariat et procreet, verum ut ea, quae sunt orta iam in nobis et procreata, educet atque confirmet —, 357. verumtamen neque tam acri memoria fere quisquam est, ut, non dispositis notatisque rebus, ordinem verborum aut sententiarum complectatur; neque vero tam hebeti, ut nihil hac consuetudine et exercitatione adiuvetur. Vidit enim hoc prudenter sive Simonides sive alius quis invenit, ea maxime animis affigi nostris, quae essent a sensu tradita atque impressa; acerrimum autem ex omnibus nostris sensibus esse sensum videndi; quare facillime animo teneri posse ea, quae perciperentur auribus aut cogitatione, si etiam oculorum commendatione animis traderentur; ut res caecas et ab adspectus iudicio remotas conformatio quaedam et imago et figura ita notaret, ut ea, quae cogitando complecti vix possemus, intuendo quasi teneremus. 358. His autem formis atque corporibus, sicut omnibus, quae sub adspectum veniunt, admonetur memoria nostra atque excitatur; sed locis opus est; etenim corpus intelligi sine loco non potest. Quare ne in re nota et pervulgata multus et insolens sim, locis est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis intervallis; imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quae occurrere celeriterque percutere animum possint. Quam facultatem et exercitatio dabit, ex qua consuetudo gignitur, et similium verborum conversa et immutata casibus aut traducta ex parte ad genus notatio et unius verbi imagine totius sententiae informatio pictoris cuiusdam summi ratione et modo formarum varietate locos distinguentis. LXXXVIII. 359. Sed verborum memoria, quae minus est nobis necessaria, maiore imaginum varietate distinguitur. Multa enim sunt verba, quae quasi articuli connectunt membra orationis, quae formari similitudine nulla possunt; eorum fingendae nobis sunt imagines, quibus semper utamur. Rerum memoria propria est oratoris; eam singulis personis bene positis notare possumus, ut sententias imaginibus, ordinem locis comprehendamus. 360. Neque verum est, quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere et obscurari etiam id, quod per se natura tenere potuisset. Vidi enim ego summos homines et divina prope memoria, Athenis Charmadam, in Asia, quem vivere hodie aiunt, Scepsium Metrodorum, quorum uterque tamquam litteris in cera sic se aiebat imaginibus in iis locis, quos haberet, quae meminisse vellet, perscribere. Quare hac exercitatione non eruenda memoria est, si est nulla naturalis; sed certe, si latet, evocanda est.

361. Habetis sermonem bene longum hominis, utinam non impu-

---

1. *nulla pariat* (om. *sit*) B. — 4. *verborum aut hominum* (sic) *aut s.* AB. — *aut*] *atque* R. — 5. *hac*] *a* R. — 7. *affigi* Excerpt. δ, mg. Harl. 2. Lag. 17. (hic cum var. *effigi:*) *effingi* cum libris tantum non omnibus (etiam AB) RE. — 9. *posse si ea* AR, *posse se ea* B. — *si* om. ABR. — 10. *commendatione oculorum* AB. — *ab* om. AR. (Ex B nihil notatum est.) — 11. *confirmatio* R. — 12. *vix* ABR: *non* E. — 14. *admonetur - - excitatur* om. AB. — *memoria nostra admonetur* R. — 15. *sed opus est* (om. *locis*) AB. Hinc: *sedes opus est* Havn. 1. 2. Oxonn. omnes. Aldus, Schützius. (Ut nos, R.) — *sine hoc loco* R. — 18. *ingentibus*: *acriter* R. — 19. *facultate* B. — 20. *et* ante *similium* om. ABR. — *conservata* R. — 21. *imaginem* AB. — 22. *summa* B, probante Ernestio. — 24. *maiorum* AB. — 25. *Muta* Bakius. — 26. *similitudine eorum nulla* B. — *eorum* om. AB. — *sunt nobis* R. — 28. *possimus* AB. — 32. *Carneadem* R. — 33. *Sceptium* BR. — 34. *in litteris* A. — *alebat* AB. — *his* R. — *habere* B.

dentis! illud quidem certe, non nimis verecundi; qui quidem, cum te, Catule, tum etiam L. Crasso audiente, de dicendi ratione tam multa dixerim; nam istorum aetas minus me fortasse movere debuit. Sed mihi ignoscetis profecto, si modo, quae causa me ad hanc insolitam mihi loquacitatem impulerit, acceperitis. LXXXIX. 362. Nos vero, inquit Catulus — etenim pro me hoc et pro meo fratre respondeo —, non modo tibi ignoscimus, sed te diligimus magnamque tibi habemus gratiam; et cum humanitatem et facilitatem agnoscimus tuam, tum admiramur istam scientiam et copiam. Equidem etiam hoc me assecutum puto, quod magno sum levatus errore et illa admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis divinitas. Nec enim te ista attigisse arbitrabar, quae diligentissime cognosse et undique collegisse usuque doctum partim correxisse video, partim comprobasse. 363. Neque eo minus eloquentiam tuam et multo magis virtutem et diligentiam admiror et simul gaudeo iudicium animi mei comprobari, quod semper statui neminem sapientiae laudem et eloquentiae sine summo studio et labore et doctrina consequi posse. Sed tamen quidnam est id, quod dixisti, fore, ut tibi ignosceremus, si cognossemus, quae te causa in sermonem impulisset? Quae est enim alia causa, nisi quod nobis et horum adolescentium studio, qui te attentissime audierunt, morem gerere voluisti? 364. Tum ille, Adimere, inquit, omnem recusationem Crasso volui, quem ego paullo sciebam vel pudentius vel invitius (nolo enim dicere de tam suavi homine fastidiosius) ad hoc genus sermonis accedere. Quid enim poterit dicere? Consularem se esse hominem et censorium? Eadem nostra causa est. An aetatem afferet? Quadriennio minor est. An se haec nescire? Quae ego sero, quae cursim arripui, quae subsicivis operis, ut aiunt, iste a puero, summo studio, summis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit. Etenim me dicentem qui audierit, nemo unquam tam sui despiciens fuit, quin speraret aut melius aut eodem modo se posse dicere: Crasso dicente nemo tam arrogans, qui similiter se unquam dicturum esse confideret. Quamobrem, ne frustra hi tales viri venerint, te aliquando, Crasse, audiamus. XC. 365. Tum ille, Ut ita ista esse concedam, inquit, Antoni, quae sunt longe secus, quid mihi tu tandem hodie, aut cuiquam homini, quod dici possit, reliquisti? Dicam enim vere, amicissimi homines, quod sentio: saepe ego doctos homines, quid dico saepe? immo nonnunquam; saepe enim qui potui, qui puer in forum venerim neque inde unquam diutius quam quaestor abfuerim? Sed tamen audivi, ut heri dicebam, et Athenis cum essem, doctissimos viros, et in Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum, cum

1. *cum* ABR: *tum* E. — 4. *me non ad* AB. (*non* fortasse pro *nunc*, ut fit.) — 6. *spondeo* ABR. — 8. *humanitate* B. — 9. *etiam* om. R. — 11. *alii* B. — 13. *partem - - partem* AB. — 18. *id* om. AB. — *ignoscerem* B. — 19. *cognossem* B, *cognoscemus* R. — *intulisset* R. — 20. *et* om. R. — 21. *voluistis* A. — 22. *paullo ante sciebam* AB. — 25. *esse* om. ABR. — 26. *se haec* AB: *se* (om. *haec*) RE. — 27. *subsicivi* AB. — 29. *me dicentem*] *dedicentem* AB. — *audiret* AB. — 30. *tam sui* om. AB. — 31. *quin similiter* AB. — 34. *ista* om. A. — *longe*] *valde* AB. — 35. *tu* om. AB. — *quiquam* (id est: *quoiquam:*) AB. — 36. *ego* om. AB. — 38. *qui puer*] *quique* AB. — *nec* e Codd. aliquot T. — 39. *affuerim* B. — 40. *ipsum istum* B. — *Sceptium* BR.

de his ipsis rebus disputaret. Neque vero mihi quisquam copiosius unquam visus est neque subtilius in hoc genere dicendi quam iste hodie esse versatus. Quod si esset aliter et aliquid intelligerem ab Antonio praetermissum, non essem tam inurbanus ac paene inhumanus, uti eo gravarer, quod vos cupere sentirem. 366. Tum Sulpicius, An ergo, inquit, oblitus es, Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret, tibi eius distinctionem atque ornatum relinqueret? Hic ille, Primum, quis Antonio permisit, inquit, ut et partes faceret et, utram vellet, prior ipse sumeret? Deinde, ego si recte intellexi, cum valde libenter audirem, mihi coniuncte est visus de utraque re dicere. Ille vero, inquit Cotta, ornamenta orationis non attigit neque eam laudem, ex qua eloquentia nomen ipsum invenit. Verba igitur, inquit Crassus, mihi reliquit Antonius, rem ipse sumpsit. 367. Tum Caesar, Si, quod difficilius est, id tibi reliquit, est nobis, inquit, causa, cur te audire cupiamus; sin, quod facilius, tibi causa non est, cur recuses. Et Catulus, Quid, quod dixisti, inquit, Crasse, si hic hodie apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem tuam putas pertinere? Tum Cotta ridens, Possem tibi, inquit, Crasse, concedere; sed vide, ne quid Catulus attulerit religionis: opus hoc censorium est. Id autem committere vides, quam homini censorio conveniat. Agite vero, [ille] inquit, ut vultis. Sed nunc quidem, quoniam est id temporis, surgendum censeo et requiescendum; post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre mavultis. Omnes se vel statim vel, si ipse post meridiem mallet, quam primum tamen audire velle dixerunt.

---

2. *docendi* Bakius. — 4. *ac*] *et* B. — *ut in eo* ART. (Latinum non videtur.) — 5. *cupere vos* R. — 7. *exornatum* AB, *ornamentum* R. — 8. *ut et partes mei faceret* A, *nec partes facere* B (*et* om. R.) — 9. *et utram - - sumeret* om. AB. — *ego si* A aliique: *si ego* RE. (Ex B nihil notatum est.) — 11. *dicere. Ille* om. AB. — 12. *ipsum*] *suum* AB. — 14. *Si quid* ABR. — *est, tibi* AB aliique nonnulli, T. — 16. *hic* om. AB. — 17. *manerem* B. — 18. *tuam* om. Gu. 1. 2. Deleverunt Schützius, Müllerus, Henrichsen. Servant ABR. — 19. *hoc opus* AB, *hoc censorium opus est* R. — 20. *vides* B aliique: *vide* RE. (De A non constat.) — *quam homini censorio conveniat* Lag. 4. Stephanus, Lambinus: *quam homini censorio* (om. *conveniat*) B, *quam sit homini turpe censorio; inquit* R, *quam sit homini turpe censorio* E. (De A non liquet.) — 21. *ille inquit*] *inquit* A, *inquit Crassus* B. Nos *ille* seclusimus. — 22. *est id temporis* A aliique: *id temporis est* RE. (Ex B nihil notatum est.) — 23. *forte me in* Gu. 2. 3. Havn. 1. 2., alii nonnulli. (Ut nos, ABR.) 24. *meridiem* h. l. om. AB et Gu. 3., quocum illi fere semper conspirant.)

M. TULLII CICERONIS

DE

O R A T O R E

LIBER TERTIUS.

I. 1. Instituenti mihi, Quinte frater, eum sermonem referre et mandare huic tertio libro, quem post Antonii disputationem Crassus habuisset, acerba sane recordatio veterem animi curam molestiamque renovavit. Nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Crassi morte exstincta subita est vix diebus decem post eum diem, qui hoc et superiore libro continetur. 2. Ut enim Romam rediit extremo ludorum scenicorum die, vehementer commotus oratione ea, quae ferebatur habita esse in contione a Philippo, quem dixisse constabat «Videndum sibi esse aliud consilium; illo senatu se rem publicam gerere non posse»: mane Idibus Septembribus et ille et senatus frequens vocatu Drusi in curiam venit. Ibi cum Drusus multa de Philippo questus esset, rettulit ad senatum de illo ipso, quod in eum ordinem consul tam graviter in contione esset invectus. 3. Hic, ut saepe inter homines sapientissimos constare vidi, quamquam hoc Crasso, cum aliquid accuratius dixisset, semper fere contigisset, ut nunquam dixisse melius putaretur, tamen omnium consensu sic esse [tum] iudicatum, ceteros a Crasso semper omnes, illo autem die etiam ipsum a se superatum. Deploravit enim casum atque orbitatem senatus, cuius ordinis a consule, qui quasi parens bonus aut tutor fidelis esse deberet, tamquam ab aliquo nefario praedone diriperetur patrimonium dignitatis; neque vero esse mirandum, si, cum suis consiliis rem publicam profligasset, consilium senatus a re publica repudiaret. 4. Hic cum homini et vehementi et diserto et imprimis forti ad resistendum, Philippo, quasi quasdam verborum faces admovisset, non tulit ille et graviter exarsit pignoribusque ablatis Cras-

1. *Quintus* R. — 5. *subito* R. — *vixit* R. — 7. *ludorum scenicorum* A aliique: *scenicorum ludorum* (B?) RE. — *oratione ea* A aliique: *ea oratione* (B?) RE. — 9. *esse aliud* A aliique, R: *aliud esse* (B?) E. — *regere* R. — 10. *Septembribus* Codd. al.: *Septembris* RE. — 12. *in eum ordinem consul tam* ABR: *consul in eum ordinem tam* E. (Pro *consul tam*: *consultum* AB.) — 13. *Huc* AB. — 15. *contigisse* AB. (*contigisse constabat* cum Codd. aliq. Stephanus.) — 16. *esset* B. — *tum* om. AB. Nos seclusimus. — *ceteros* AB aliique: *audivi ceteros* RE, *audivimus ceteros* e Cod. Reg. 7703. Leclerc. — 17. *se* A aliique, R: *sese* (B?) E. — *Deploratum* B. — 18. *cuius*] *quovis* (id est *quoius*) AB. — 19. *tamquam*] *tam* AB. — *praedone nefario* B. — 21. *a re publica*] *republica* AB, *in republica* Lag. 32. et Schützius. (hic coni. ex lect. Codd. aliq. *in rem publicam*.) *rei publicae* R. — 24. *pigneribus* bis e Codd. T. — *allatis* AB.

sum instituit coërcere. Quo quidem ipso in loco multa a Crasso divinitus dicta efferebantur, cum sibi illum consulem esse negaret, cui senator ipse non esset. «An tu, cum omnem auctoritatem universi ordinis pro pignore putaris eamque in conspectu populi Romani concideris, me his existimas pignoribus terreri? Non tibi illa sunt caedenda, si L. Crassum vis coërcere; haec tibi est excidenda lingua; qua vel evulsa spiritu ipso libidinem tuam libertas mea refutabit.» II. 5. Permulta tum vehementissima contentione animi, ingenii, virium ab eo dicta esse constabat sententiamque eam, quam senatus frequens secutus est ornatissimis et gravissimis verbis, Ut populo Romano satisfieret, nunquam senatus neque consilium rei publicae neque fidem defuisse, ab eo dictam et eundem, id quod in auctoritatibus praescriptis exstat, scribendo adfuisse. 6. Illa tamquam cycnea fuit divini hominis vox et oratio, quam quasi exspectantes post eius interitum veniebamus in curiam, ut vestigium illud ipsum, in quo ille postremum institisset, contueremur. Namque tum latus ei dicenti condoluisse sudoremque multum consecutum esse audiebamus; ex quo cum cohorruisset, cum febri domum rediit dieque septimo lateris dolore consumptus est. 7. O fallacem hominum spem fragilemque fortunam et inanes nostras contentiones! quae in medio spatio saepe franguntur et corruunt aut ante in ipso cursu obruuntur, quam portum conspicere potuerunt. Nam, quamdiu Crassi fuit ambitionis labore vita districta, tamdiu privatis magis officiis et ingenii laude floruit quam fructu amplitudinis aut rei publicae dignitate. Qui autem annus ei primus ab honorum perfunctione aditum omnium concessu ad summam auctoritatem dabat, is eius omnem spem atque omnia vitae consilia morte pervertit. 8. Fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriae, grave bonis omnibus, sed ii tamen rei publicae casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a diis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur. Non vidit flagrantem bello Italiam, non ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiae, non exsilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam, non illam post reditum eius caedem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus gloria praestitisset.

III. 9. Et quoniam attigi cogitatione vim varietatemque fortunae,

---

1. *instilit* Manutius. — *Quod* B. — *in ipso* B. — 2. *ferebantur* ex quinque Lag. deterioribus T, et ita volebat Lambinus atque Ernestius. Nostrum firmant ABR. — *cui*] *quoniam* B, *cui etiam* R, *quoi* T. — 4. *pro pignore*] *propugnare* R. — 5. *me his*] *meis* AB. — *existimas pignoribus* AB aliique, R: *pignoribus existimas* E. — 6. *terreri* AB aliique: *posse terreri* RE. — *caedenda* Codd. al.: *concidenda* (A) RE, *concedenda* B. — *L. Crassum* B aliique, R: *Crassum* (A?) E. — 7. *incidenda* B et Schützius. (De A non liquet.) — 9. *concitatione* R. — 12. *nec fidem* B. — 13. *dicta* B. — 14. *cygnea* R. — 15. *eius*] *ei* A. — 16. *ille*] *ipse* ABR. — 17. *postremo* R. — *ei*] *eius* R. — *dicenti* om. ABR. — *doluisse* AB et ex aliis T. (In v. minus frequenti offenderunt scriptores librarii.) — 19. *corruisset* R. — 20. *est* om. AB. — 21. *in medio*] *mediocri* A, *mediocri in* B. — 22. *aut* ABR: *et* E. — 23. *distracta* R. — 24. *fructum* AB. — 25. *annus ei* ABR: *ei annus* E. — 27. *eius*] *ei* B. — 29. *rei publicae* Codd. al.: *rem publicam* RE. (De AB non liquet.) — 31. *Italiam bello* B. — *non* ante *ardentem* om. AB. — 33. *illa* B. — 35. *ipse* om. B. — *gloria* om. AB. — 36. *Et* ABR: *Sed* E.

non vagabitur oratio mea longius atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre suscepimus, continentur. Quis enim non iure beatam L. Crassi mortem illam, quae est a multis saepe deflета, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremum fere collocuti sunt, eventum recordatus? Tenemus enim memoria Q. Catulum, virum omni laude praestantem, cum sibi non incolumem fortunam sed exsilium et fugam deprecaretur, esse coactum, ut vita se ipse privaret. 10. Iam M. Antonii in eis ipsis Rostris, in quibus ille rem publicam constantissime consul defenderat quaeque censor imperatoriis manubiis ornarat, positum caput illud fuit, a quo erant multorum civium capita servata. Neque vero longe ab eo C. Iulii caput hospitis Etrusci scelere proditum cum L. Iulii fratris capite iacuit, ut ille, qui haec non vidit, et vixisse cum re publica pariter et cum illa simul exstinctus esse videatur. Neque enim propinquum suum, maximi animi virum, P. Crassum, suapte interfectum manu neque collegae sui, pontificis maximi, sanguine simulacrum Vestae respersum [esse] vidit; cui maerori, qua mente ille in patriam fuit, etiam C. Carbonis, inimicissimi hominis, eodem illo die mors nefaria fuisset. 11. Non vidit eorum ipsorum, qui tum adolescentes Crasso se dicarant, horribiles miserosque casus. Ex quibus C. Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus per invidiam tribunatu, non multis ab eo tempore mensibus eiectus est e civitate. Sulpicius autem, qui in eadem invidiae flamma fuisset, quibuscum privatus coniunctissime vixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni dignitate; cui quidem ad summam gloriam eloquentiae efflorescenti ferro erepta vita est et poena temeritatis non sine magno rei publicae malo constituta. 12. Ego vero te, Crasse, cum vitae flore, tum mortis opportunitate divino consilio et ortum et exstinctum esse arbitror. Nam tibi aut pro virtute animi constantiaque tua civilis ferri subeunda fuit crudelitas aut, si qua te fortuna ab atrocitate mortis vindicasset, eadem esse te funerum patriae spectatorem coëgisset; neque solum tibi improborum dominatus sed etiam propter admixtam civium caedem bonorum victoria maerori fuisset. IV. 13. Mihi quidem, Quinte frater, et eorum casus, de quibus ante dixi, et ea, quae nosmet ipsi ob amorem in rem publicam incredibilem et singularem pertulimus ac sensimus, cogitanti, sententia saepe tua vera ac sapiens videri solet, qui propter tot, tantos tam praecipitesque casus clarissimorum hominum atque optimorum virorum me semper ab omni contentione ac dimicatione revocasti. 14. Sed quoniam haec iam neque in integro nobis esse possunt et summi labores nostri magna compensati

1. *fere* ante *viris* ponitur in R. — 2. *suscepimus* AB aliique: *coepimus* RE. — 3. *qua* B. — 4. *cum* ante *illo* om. AB. — *postremo* R. — 5. *Q. Catulum* om. AB. — 7. *exitum* AB. — 8. *eis* B aliique, R: *his* (A ?) E. — 10. *civium* om. BT; quasi vero esset gloss. v. *multorum*. Immo est ex multis et vitiosis illis omissionibus Codd. AB, Gn. 3., quales vel initio Lib. tertii vidimus: *dicendi*, *non*, *ipse*, *gloria*, *cum*, *Q. Catulum*, ac mox *videt*, *vixerat* cet. — 11. *non longe* R. — 16. *esse* om. Lag. 20., Lambinus, T. Nos seclusimus. — *vidit* om. B. — *quo maerore* ABR. — 18. *fuisset nefaria* A. — 20. *C.* om. B. — 23. *privatis* R. — *vixerat* om. B. — 25. *efflorescenti* Ernestius: *florescenti* cum libris (etiam AB) RE. — 27. *ornatum* ABR. — 29. *fuit subeunda* R. — 32. *admistam* E. — 35. *ac sensimus* seclusit T. — 36. *tantosque* Codd. al. — *tam praecipitisque* Codd. al.: *tamque praecipites* ABE, om. R. — 39. *in* om. B.

gloria mitigantur, pergamus ad ea solatia, quae non modo sedatis molestiis iucunda sed etiam haerentibus salutaria nobis esse possunt; sermonemque L. Crassi reliquum ac paene postremum memoriae prodamus, atque ei, etsi nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam gratiam debitamque referamus. 15. Neque enim quisquam nostrûm, cum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quamquam illa scripta sunt divinitus, tamen maius quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur. Quod item nos postulamus, non a te quidem, qui nobis omnia summa tribuis, sed a ceteris, qui haec in manus sument, maius ut quiddam de L. Crasso, quam quantum a nobis exprimetur, suspicentur. 16. Nos enim, qui ipsi sermoni non interfuissemus et quibus C. Cotta tantummodo locos ac sententias huius disputationis tradidisset, quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus, id ipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati. Quodsi quis erit, qui ductus opinione vulgi aut Antonium ieiuniorem aut Crassum pleniorem fuisse putet, quam quomodo a nobis uterque inductus est, is erit ex iis, qui aut illos non audierint aut iudicare non possint. Nam fuit uterque, ut exposui antea, cum studio atque ingenio et doctrina praestans omnibus, tum in suo genere perfectus, ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis neque in Crasso redundaret.

V. 17. Ut igitur ante meridiem discesserunt paullulumque requierunt, imprimis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerrima atque attentissima cogitatione posuisse seseque, qui vultum eius, cum ei dicendum esset, obtutumque oculorum in cogitando probe nosset atque in maximis causis saepe vidisset, tum dedita opera quiescentibus aliis in eam exedram venisse, in qua Crassus posito lectulo recubuisset, cumque eum in cogitatione defixum esse sensisset, statim recessisse atque in eo silentio duas horas fere esse consumptas. Deinde cum omnes inclinato iam in pomeridianum tempus die, venissent ad Crassum, Quid est, Crasse, inquit Iulius, imusne sessum? etsi admonitum venimus te, non flagitatum. 18. Tum Crassus: An me tam impudentem esse existimatis, ut vobis hoc praesertim munus putem diutius posse debere? Quinam igitur, inquit ille, locus? An in media silva placet? Est enim is maxime et opacus et frigidus. Sane, inquit Crassus; etenim est in eo loco sedes huic nostro non importuna sermoni. Cum placuisset idem ceteris, in silvam venitur et ibi magna cum audiendi exspectatione considitur.

---

1. *pergam* B. — 2. *possint* AB. — 4. *ei, etsi*] *ii sine* A, *n. sit* (sic) B. — 5. *enim est quisquam* R. — 6. *qui cum* R. — 7. *non* om. ABR. — *illa* om. AB. — 8. *non suspicetur* R. — 10. *maius ut* AB: *ut maius* RE. — 11. *a nobis* om. A. — 12. *sermonem* AB. — 14. *cognoveram* B. — *sumus* om. B. — 17. *a nobis* om. AB. — *esset* R. — 18. *audierit - - possit* ABR. — 21. *redundaret. Sub persona Cottae* B. — 22. *Ut* om. AB. — *paullulumque requierunt* om. AB. (*requieverunt* R.) — 27. *exedram* B: *hexedram* R, *exhedram* E. — 28. *posito lectulo* A aliique: *lectulo posito* (B?) RE. — 30. *in* om. B. — *promeridianum* A, *postmeridianum* R. — 31. *die venissent*] *devenissent* B. — 32. *etsi*] *et ne* B. — Post v. *admonitum* in A est defectus usque ad Cap. 28, 110: *non ut iure aut iudicio*. Idem defectus in Gu. 3. Lag. 2. 4. 13. 36. «Optimorum igitur solus 32. media servavit.» Ellendt. — 34. *Quidnam* BR. — 37. *importuna* Lg. omnes, Gu. 2: *inopportuna* E et fortasse B. Dubiae tamen auctoritatis vocabulum est. Cfr. Lib. 2, 5, 20. — 38. *considetur* R.

19. Tum Crassus, Cum auctoritas atque amicitia vestra, tum Antonii facilitas eripuit, inquit, mihi in optima mea causa libertatem recusandi. Quamquam in partienda disputatione nostra, cum sibi de iis, quae dici ab oratore oporteret, sumeret, mihi autem relinqueret, ut explicarem, quemadmodum illa ornari oporteret, ea divisit, quae seiuncta esse non possunt. Nam cum omnis ex re atque verbis constet oratio, neque verba sedem habere possunt, si rem subtraxeris, neque res lumen, si verba semoveris. 20. Ac mihi quidem veteres illi maius quiddam animo complexi plus multo etiam vidisse videntur, quam quantum nostrorum ingeniorum acies intueri potest; qui omnia haec, quae supra et subter, unum esse et una vi atque una consensione naturae constricta esse dixerunt. Nullum est enim genus rerum, quod aut avulsum a ceteris per se ipsum constare aut, quo cetera si careant, vim suam atque aeternitatem conservare possint. VI. 21. Sed si haec maior esse ratio videtur, quam ut hominum possit sensu aut cogitatione comprehendi, est etiam illa Platonis vera et tibi, Catule, certe non inaudita vox, omnem doctrinam harum ingenuarum et humanarum artium uno quodam societatis vinculo contineri. Ubi enim perspecta vis est rationis eius, qua causae rerum atque exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi consensus doctrinarum concentusque reperitur. 22. Sed si hoc quoque videtur esse altius, quam ut id nos humi strati suspicere possimus, illud certe tamen, quod amplexi sumus, quod profitemur, quod suscepimus, nosse et tenere debemus. Una est enim, quod et ego hesterna die dixi et aliquot locis antemeridiano sermone significavit Antonius, eloquentia, quascunque in oras disputationis regionesve delata est. 23. Nam sive de caeli natura loquitur sive de terrae sive de divina vi sive de humana sive ex inferiore loco sive ex aequo sive ex superiore sive ut impellat homines sive ut doceat sive ut deterreat sive ut concitet sive ut reflectat sive ut incendat sive ut leniat sive ad paucos sive ad multos sive inter alienos sive cum suis sive secum, rivis est diducta oratio, non fontibus; et, quocunque ingreditur, eodem est instructu ornatuque comitata. 24. Sed quoniam oppressi iam sumus opinionibus non modo vulgi verum etiam hominum leviter eruditorum, qui, quae complecti tota nequeunt, haec facilius divulsa et quasi discerpta contrectant, et qui tamquam ab animo corpus, sic a sententiis verba seiungunt, quorum sine interitu fieri neutrum potest, non suscipiam oratione mea plus, quam mihi imponitur. Tantum significabo brevi neque verborum ornatum inveniri posse non partis expressisque sententiis neque esse ullam sententiam illustrem sine luce verborum. 25. Sed priusquam illa conor attingere, quibus orationem ornari atque illuminari putem, proponam breviter, quid sentiam de universo genere dicendi.

VII. Natura nulla est, ut mihi videtur, quae non habeat in suo

1. *nostra* B. — 2. *inquit* om. B. — 3. *his* B. — 4. *mihi - - oporteret* om. B. — 8. *summoveris: at* R. — 9. *plus multo* B aliique, R: *multo plus* E. — 11. *et unum* B. — 11. *una* ante *consensione* om. BR. — 14. *si* om. R. — 18. *orationis* R. — 21. *aliter* B. — 23. *et* ante *tenere* om. B. — *et* ante *ego* om. R. — 25. *disputationes* BR. — 27. *ex* ante *superiore* om. B. — 30. *suis*] *sociis* B. — 31. *deducta* BR. — *ratio* B. — 38. *partis* nescio quis apud Pearcium: *partitis* cum libris (etiam B) RE. (*repertis* proposuit Lambinus.)

genere res complures dissimiles inter se, quae tamen consimili laude dignentur. Nam et auribus multa percipimus, quae, etsi nos vocibus delectant, tamen ita sunt varia saepe, ut id, quod proximum audias, iucundissimum esse videatur; et oculis colliguntur paene innumerabiles voluptates, quae nos ita capiunt, ut unum sensum dissimili genere delectent; et reliquos sensus voluptates oblectant dispares, ut sit difficile iudicium excellentis maxime suavitatis. 26. At hoc idem, quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad artes. Una fingendi est ars, in qua praestantes fuerunt Myro, Polyclitus, Lysippus; qui omnes inter se dissimiles fuerunt, sed ita tamen, ut neminem sui velis esse dissimilem. Una est ars ratioque picturae, dissimillimique tamen inter se Zeuxis, Aglaophon, Apelles; neque eorum quisquam est, cui quidquam in arte sua deesse videatur. Et, si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum et tamen verum, quanto admirabilius in oratione atque in lingua? quae cum in iisdem sententiis verbisque versetur, summas habet dissimilitudines; non sic, ut alii vituperandi sint, sed ut ii, quos constet esse laudandos, in dispari tamen genere laudentur. 27. Atque id primum in poëtis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum oratoribus, quam sint inter sese Ennius, Pacuvius Acciusque dissimiles; quam apud Graecos Aeschylus, Sophocles, Euripides, quamquam omnibus par paene laus in dissimili scribendi genere tribuatur. 28. Adspicite nunc eos homines atque intuemini, quorum de facultate quaerimus, quid intersit inter oratorum studia atque naturas. Suavitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Aeschines, vim Demosthenes habuit. Quis eorum non egregius? tamen quis cuiusquam nisi sui similis? Gravitatem Africanus, lenitatem Laelius, asperitatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo et canorum. Quis horum non princeps temporibus illis fuit? et suo tamen quisque in genere princeps. VIII. 29. Sed quid ego vetera conquiram, cum mihi liceat uti praesentibus exemplis atque vivis? Quid iucundius auribus nostris unquam accidit huius oratione Catuli? quae est pura sic, ut Latine loqui paene solus videatur, sic autem gravis, ut in singulari dignitate omnis tamen adsit humanitas ac lepos. Quid multa? istum audiens equidem sic iudicare soleo, quidquid aut addideris aut mutaveris aut detraxeris, vitiosius et deterius futurum. 30. Quid, noster hic Caesar nonne novam quandam rationem attulit orationis et dicendi genus induxit prope singulare? Quis unquam res praeter hunc tragicas paene comice, tristes remisse, severas hilare, forenses scenica prope venustate tractavit atque ita, ut neque iocus magnitudine rerum excluderetur nec gravitas facetiis minueretur? 31. Ecce praesentes duo prope aequales Sulpicius et Cotta. Quid tam inter se dissimile? quid tam in suo genere praestans? Limatus alter et subtilis, rem explicans propriis aptisque verbis. Haeret in causa semper et, quid iudici probandum sit, cum acutissime vidit, omissis ceteris

1. *tamen dii consimili* (sic) B. — 2. *dirigerentur* B. — 7. *At*] *Ad* B, *Atque* malebat Lambinus, *Et* Pearcius. — 8. *etiam potest* B. — 9. *Polyclitus* Codd. al.: *Polycletus* E. — 11. *inter*] *in* B. — 12. *quidquam*] *cuiquam* B. — 16. *alii laudandi, alii vituperandi* Lambinus. — 21. *scribendi* om. B. — 25. *Quis eorum - - habuit* om. B. — 28. *in* om. R. — 33. *quidquid aut*] *quicquam* B. — 39. *neque gravitas* B.

argumentis, in eo mentem orationemque defigit. Sulpicius autem fortissimo quodam animi impetu, plenissima et maxima voce, summa contentione corporis et dignitate motus, verborum quoque ea gravitate et copia est, ut unus ad dicendum instructissimus a natura esse videatur.

IX. 32. Ad nosmet ipsos iam revertor, quoniam sic fuimus semper comparati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis iudicium vocaremur: quid tam dissimile quam ego in dicendo et Antonius? cum ille is sit orator, ut nihil eo possit esse praestantius; ego autem, quamquam memet mei poenitet, cum hoc maxime tamen in comparatione coniungar. Videtisne, genus hoc quod sit Antonii? forte, vehemens, commotum in agendo, praemunitum et ex omni parte causae saeptum, acre, acutum, enucleatum, in una quaque re commorans, honeste cedens, acriter insequens, terrens, supplicans, summa orationis varietate, nulla nostrarum aurium satietate. 33. Nos autem, quicunque in dicendo sumus, quoniam esse aliquo in numero vobis videmur, certe tamen ab huius multum genere distamus; quod quale sit, non est meum dicere, propterea quod minime sibi quisque notus est et difficillime de se quisque sentit; sed tamen dissimilitudo intelligi potest et ex motus mei mediocritate et ex eo, quod, quibus vestigiis primum institi, in iis fere soleo perorare et quod aliquanto me maior in verbis [quam in sententiis] eligendis labor et cura torquet verentem, ne, si paullo obsoletior fuerit oratio, non digna exspectatione et silentio fuisse videatur. 34. Quodsi in nobis, qui adsumus, tantae dissimilitudines, tam certae res cuiusque propriae et in ea varietate fere melius a deteriore facultate magis quam genere distinguitur atque omne laudatur, quod in suo genere perfectum est: quid censetis, si omnes, qui ubique sunt aut fuerunt oratores, amplecti voluerimus? nonne fore, ut, quot oratores, totidem paene reperiantur genera dicendi? Ex qua mea disputatione forsitan occurrat illud, si paene innumerabiles sint quasi formae figuraeque dicendi, specie dispares, genere laudabiles, non posse ea, quae inter se discrepant, iisdem praeceptis atque una institutione formari. 35. Quod non est ita, diligentissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos atque erudiunt, videndum, quo sua quemque natura maxime ferre videatur. Etenim videmus ex eodem quasi ludo summorum in suo cuiusque genere artificum et magistrorum exisse discipulos dissimiles inter se ac tamen laudandos, cum ad cuiusque naturam institutio doctoris accommodaretur. 36. Cuius est vel maxime insigne illud exemplum, ut ceteras artes omittamus, quod dicebat Isocrates, doctor singularis, se calcaribus in Ephoro, contra autem in Theopompo frenis uti solere. Alterum enim exsultantem verborum audacia reprimebat, alterum cunctantem et quasi verecundantem incitabat. Neque eos similes effecit inter se, sed tantum alteri affinxit, de altero limavit, ut id conformaret

---

11. et] *atque* B. — 19. *his* BR. — 20. Vv. *quam in sententiis* delevit Schützius. Nos seclusimus: *et in sententiis eligendis quamquam eum labor* B, *et in sententiis eligendis quam Antonium labor* R. — 22. *silentio et exspectatione* R. — 23. *tam*] *causa* (sic) B. — 28. *mea*] *in ea* B. — 31. *una* Codd. al.: *in una* BRE. — *institutione*] *disputatione* R. — 36. *ac tamen* cum Müllero edidi etiam prius ex Ox. uno et Goerenzii Cod. (?), item T: *attamen* BRE. — 39. *in* ante *Ephoro* om. B. — 40. *contantem* R. — 41. *fecit* B. — 42. *confirmaret* BR.

in utroque, quod utriusque natura pateretur. X. 37. Haec eo mihi praedicenda fuerunt, ut, si non omnia, quae proponerentur a me, ad omnium vestrûm studium et ad genus id, quod quisque vestrûm in dicendo probaret, adhaerescerent, id a me genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi ipsi probaretur.

Ergo haec et agenda sunt ab oratore, quae explicavit Antonius, et dicenda quodam modo. Quinam igitur dicendi est modus melior — nam de actione post videro —, quam ut Latine, ut plane, ut ornate, ut ad id, quodcunque agetur, apte congruenterque dicamus? 38. Atque eorum quidem, quae duo prima dixi, rationem non arbitror exspectari a me puri dilucidique sermonis. Neque enim conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat; nec sperare, qui Latine non possit, hunc ornate esse dicturum; neque vero, qui non dicat, quod intelligamus, hunc posse, quod admiremur, dicere. Linquamus igitur haec, quae cognitionem habent facilem, usum necessarium. Nam alterum traditur litteris doctrinaque puerili; alterum adhibetur ob eam causam, ut intelligatur, quid quisque dicat; quod videmus ita esse necessarium, ut tamen eo minus nihil esse possit. 39. Sed omnis loquendi elegantia, quamquam expolitur scientia litterarum, tamen augetur legendis oratoribus et poëtis. Sunt enim illi veteres, qui ornare nondum poterant ea, quae dicebant, omnes prope praeclare locuti; quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui nisi Latine. Neque tamen erit utendum verbis iis, quibus iam consuetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi causa parce, † quod ostendam; sed usitatis ita poterit uti, lectissimis ut utatur is, qui in veteribus erit scriptis studiose et multum volutatus. XI. 40. Atque, ut Latine loquamur, non solum videndum est, ut et verba efferamus ea, quae nemo iure reprehendat; et ea sic et casibus et temporibus et genere et numero conservemus, ut ne quid perturbatum ac discrepans aut praeposterum sit; sed etiam lingua et spiritus et vocis sonus est ipse moderandus. 41. Nolo exprimi litteras putidius, nolo obscurari negligentius; nolo verba exiliter exanimata exire, nolo inflata et quasi anhelata gravius. Nam de voce nondum ea dico, quae sunt actionis, sed hoc, quod mihi cum sermone quasi coniunctum videtur. Sunt enim certa vitia, quae nemo est, quin effugere cupiat; mollis vox aut muliebris aut quasi extra modum absona atque absurda. 42. Est autem vitium, quod nonnulli de industria consectantur. Rustica vox et agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere videatur; ut tuus, Catule, sodalis, L. Cotta, gaudere mihi videtur gravitate linguae sonoque vocis agresti et illud, quod loquitur, priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. Me autem tuus sonus et subtilitas ista delectat, omitto verborum, quamquam est caput; verum id affert ratio, docent litterae, confirmat consuetudo et legendi et loquendi; sed hanc dico suavitatem, quae exit ex ore;

---

2. *fuerant* B. — 4. *id a me*] *id omne* B. — 9. *agitur* Gu. 1. — 14. *haec igitur* B. — 18. *eloquendi* B. — 24. *ita* om. R. — 25. *is*] *his* B, *iis* R. — 26. Vv. *quod ostendam* corrupta videbantur Ern. Fort. *quod quid ostendam?* Or. — 27. *et* ante *verba* om. B. — 32. *quasi* om. R. — 34. *qui* BR. — 35. *aut muliebris* B aliique, R: *ut muliebris* E. — 35. *aut absurda* R. — 41. *subtilitas* B aliique, R: *suavitas* cum Ascensiana secunda E.

quae quidem ut apud Graecos Atticorum sic in Latino sermone huius est urbis maxime propria. 43. Athenis iam diu doctrina ipsorum Atheniensium interiit; domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur capti quodammodo nomine urbis et auctoritate: tamen eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus non verbis sed sono vocis nec tam bene quam suaviter loquendo facile superabit. Nostri minus student litteris quam Latini. Tamen ex istis, quos nostis, urbanis, in quibus minimum est litterarum, nemo est, quin litteratissimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum, lenitate vocis atque ipso oris pressu et sono facile vincat. XII. 44. Quare cum sit quaedam certa vox Romani generis urbisque propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil animadverti possit, nihil sonare aut olere peregrinum, hanc sequamur neque solum rusticam asperitatem sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus. 45. Equidem cum audio socrum meam Laeliam, — facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant, quod multorum sermonis expertes ea tenent semper, quae prima didicerunt —; sed eam sic audio, ut Plautum mihi aut Naevium videar audire. Sono ipso vocis ita recto et simplici est, ut nihil ostentationis aut imitationis afferre videatur; ex quo sic locutum esse eius patrem iudico, sic maiores; non aspere ut ille, quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed presse et aequabiliter et leniter. 46. Quare Cotta noster, cuius tu illa lata, Sulpici, nonnunquam imitaris, ut Iota litteram tollas et E plenissimum dicas, non mihi oratores antiquos sed messores videtur imitari. Hic cum arrisisset ipse Sulpicius, Sic agam vobiscum, inquit Crassus, ut, quoniam me loqui voluistis, aliquid de vestris vitiis audiatis. Utinam quidem! inquit ille: id enim ipsum volumus, idque si feceris, multa, ut arbitror, hic hodie vitia ponemus. 47. At enim non sine meo periculo, Crassus inquit, possum, Sulpici, te reprehendere, quoniam Antonius mihi te simillimum dixit sibi videri. Tu vero; inquit ille, quoniam monuit idem, ut ea, quae in quoque maxima essent, imitaremur; ex quo vereor, ne nihil sim tui nisi supplosionem pedis imitatus et pauca quaedam verba et aliquem si forte motum. Ergo ista, inquit Crassus, quae habes a me, non reprehendo, ne me ipsum irrideam; — sunt autem mea multo et plura et maiora, quam dicis — quae autem sunt aut tua plane aut imitatione ex aliquo expressa, de iis te, si qui me forte locus admonuerit, commonebo. XIII. 48. Praetereamus igitur praecepta Latine loquendi, quae puerilis doctrina tradit et subtilior cognitio ac ratio litterarum alit aut consuetudo sermonis quotidiani ac domestici, libri confirmant et lectio veterum oratorum et poëtarum. Neque vero in illo altero diutius commoremur, ut disputemus, quibus rebus assequi possimus, ut ea, quae dicamus, intelligantur. 49. Latine scilicet dicendo, verbis usitatis ac proprie demonstrantibus ea, quae significari ac declarari volemus, sine ambiguo

---

1. *ut*] *muta* (sic) B. — 5. *Asiatico* B. — 7. *Latine* R. — 21. *aequaliter* R. — 23. *E* om. BR. — *plenissimam* B. — 24. *videris* B. — 30. *Tu vero, inquit ille, quoniam* e C1d., ut ait, Lambinus: *Tum ille: tum quod* cum ceteris libris (etiam B) RE. — 34. *multa* B. — *et maiora* om. R. — 36. *his* B. — *quis* BR. — 41. *rebus*] *verbis* R.

verbo aut sermone, non nimis longa continuatione verborum, non valde productis iis, quae similitudinis causa ex aliis rebus transferuntur, non discerptis sententiis, non praeposteris temporibus, non confusis personis, non perturbato ordine. Quid multa? tam facilis est tota res, ut mihi permirum saepe videatur, cum difficilius intelligatur, quid patronus velit dicere, quam si ipse ille, qui patronum adhibet, de re sua diceret. 50. Isti enim, qui ad nos causas deferunt, ita nos plerumque ipsi docent, ut non desideres planius dici. Easdem res autem simulac Fufius aut vester aequalis Pomponius agere coepit, non aeque, quid dicant, nisi admodum attendi, intelligo; ita confusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil ut secundum, tantaque insolentia ac turba verborum, ut oratio, quae lumen adhibere rebus debet, ea obscuritatem et tenebras afferat atque ut quodammodo ipsi sibi in dicendo obstrepere videantur. 51. Verum, si placet, quoniam haec satis spero vobis quidem certe maioribus molesta et putida videri, ad reliqua aliquanto odiosiora pergamus. XIV. Atqui vides, inquit Antonius, quam alias res agamus, quam te inviti audiamus, qui adduci possimus, — de me enim coniicio —, relictis ut rebus omnibus te sectemur, † te audiamus; ita de horridis rebus nitida, de ieiunis plena, de pervulgatis nova quaedam est oratio tua.

52. Faciles enim, inquit, Antoni, partes eae fuerunt duae, quas modo percucurri vel potius paene praeterii, Latine loquendi planeque dicendi; reliquae sunt magnae, implicatae, variae, graves, quibus omnis admiratio ingenii, omnis laus eloquentiae continetur. Nemo enim unquam est oratorem, quod Latine loqueretur, admiratus. Si est aliter, irrident; neque eum oratorem tantummodo sed hominem non putant. Nemo extulit eum verbis, qui ita dixisset, ut, qui adessent, intelligerent, quid diceret, sed contempsit eum, qui minus id facere potuisset. 53. In quo igitur homines exhorrescunt? quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant? quem deum, ut ita dicam, inter homines putant? Qui distincte, qui explicate, qui abundanter, qui illuminate et rebus et verbis dicunt et in ipsa oratione quasi quendam numerum versumque conficiunt: † id est, quod dico, ornate. Qui idem ita moderantur, ut rerum, ut peronarum dignitates ferunt, ii sunt in eo genere laudandi laudis, quod ego aptum et congruens nomino. 54. Qui ita dicerent, eos negavit adhuc se vidisse Antonius et iis hoc nomen dixit eloquentiae solis esse tribuendum. Quare omnes istos me auctore deridete atque contemnite, qui se horum, qui nunc ita appellantur, rhetorum praeceptis omnem oratorum vim complexos esse arbitrantur neque adhuc, quam personam teneant aut quid profiteantur, intelligere potue-

---

8. *Fufius* Lambinus: *Fusius* BR. Cfr. Brut. 62. — 12. *ut oratione* B. — 14. *haec*] *equidem* R. — *nobis* R. — 15. *certa* B. — 16. *quam* Codd. al.: *cum* BRE. — 17. *audiamus* h. l. om. B. (*quam abs te non inviti quidem adduci* R.) — *adducti* B. — *possimus* Codd. al., R: *possumus* BE. — 18. *te audiamus*] corrupta haec delenda censet Ellendt. (Fuitne: *te admiremur?* Or.) — 21. *hae* B. — 33. *id est, qui dicunt ornate. Qui* Schützius; *ii sunt, qui dicunt ornate; qui* mavolt Ellendt. — *qui id quidem ita* R. -- 34. *fuerunt hi* B. — 35. *laudandi* om. Lag. 15. 16. 17. 70. 73. 86., *laudis* expunctum in Lag. 35., ut edidit Schützius, postquam Ernestius alterutrum delendum suaserat.

runt. Vero enim oratori, quae sunt in hominum vita, quandoquidem in ea versatur orator atque ea est ei subiecta materies, omnia quaesita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent. 55. Est enim eloquentia una quaedam de summis virtutibus; quamquam sunt omnes virtutes aequales et pares, sed tamen est species alia magis alia formosa et illustris; sicut haec vis, quae scientiam complexa rerum, sensa mentis et consilia sic verbis explicat, ut eos, qui audiant, quocunque incubuerit, possit impellere; quae quo maior est vis, hoc est magis probitate iungenda summaque prudentia; quarum virtutum expertibus si dicendi copiam tradiderimus, non eos quidem oratores effecerimus, sed furentibus quaedam arma dederimus. XV. 56. Hanc, inquam, cogitandi pronuntiandique rationem vimque dicendi veteres Graeci sapientiam nominabant. Hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci, hinc Solones atque ab hac similitudine Coruncanii nostri, Fabricii, Catones, Scipiones fuerunt, non tam fortasse docti sed impetu mentis simili et voluntate. Eadem autem alii prudentia sed consilio ad vitae studia dispari quietem atque otium secuti, ut Pythagoras, Democritus, Anaxagoras, a regendis civitatibus totos se ad cognitionem rerum transtulerunt; quae vita propter tranquillitatem et propter ipsius scientiae suavitatem, qua nihil est hominibus iucundius, plures, quam utile fuit rebus publicis, delectavit. 57. Itaque, ut ei studio se excellentissimis ingeniis homines dediderunt, ex ea summa facultate vacui ac liberi temporis multo plura, quam erat necesse, doctissimi homines otio nimio et ingeniis uberrimis affluentes curanda sibi esse ac quaerenda et investiganda duxerunt. Nam vetus quidem illa doctrina eadem videtur et recte faciendi et bene dicendi magistra; neque disiuncti doctores, sed iidem erant vivendi praeceptores atque dicendi, ut ille apud Homerum Phoenix, qui se a Peleo patre Achilli iuveni comitem esse datum dicit ad bellum, ut illum efficeret *oratorem verborum actoremque rerum*. 58. Sed ut homines labore assiduo et quotidiano assueti, cum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam se aut ad talos aut ad tesseras conferunt aut etiam novum sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum, sic illi a negotiis publicis tamquam ab opere aut temporibus exclusi aut voluntate sua feriati totos se alii ad poëtas, alii ad geometras, alii ad musicos contulerunt, alii etiam, ut dialectici, novum sibi ipsi studium ludumque pepererunt atque in iis artibus, quae repertae sunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur atque virtutem, omne tempus atque aetates suas consumpserunt. XVI. 59. Sed quod erant quidam iique multi, qui aut in re publica propter ancipitem, quae non potest esse seiuncta, faciendi dicendique sapientiam, florerent, ut Themistocles, ut Pericles, ut Theramenes, aut, qui minus ipsi in re publica versarentur, sed huius tamen eiusdem sapientiae doctores essent, ut Gorgias, Thrasymachus, Isocrates: inventi

---

1. *Vero* B aliique: *Verum* RE. (*Vero enim vero* e Gu. 1. 2. Schützius.) — 7. *qui quidem audiant* R. (*audiunt* contra libros Iunta, Schützius.) — 11. *inquam*] *quam* Lag. plerique, *que* Lag. quattuor, om. Lag. 16. Habet Lag. 93. et R. Ex B nihil notatum est, adeo, ut videatur habere. — 14. *Coruncani* B. — 16. *prudentia alii* B. — 22. *ac*] *et* B. — 28. *illum* om. B. — 33. *voluntates suas* B. — 40. *et Pericles; ut* R. — *aut quisque* B. — 41. *sed ut huius* B.

sunt, qui, cum ipsi doctrina et ingeniis abundarent, a re autem civili et a negotiis animi quodam iudicio abhorrerent, hanc dicendi exercitationem exagitarent atque contemnerent. 60. Quorum princeps Socrates [fuit] is, qui omnium eruditorum testimonio totiusque iudicio Graeciae cum prudentia et acumine et venustate et subtilitate, tum vero eloquentia, varietate, copia, quam se cunque in partem dedisset, omnium fuit facile princeps, iis, qui haec, quae nunc nos quaerimus, tractarent, agerent, docerent, cum nomine appellarentur uno, quod omnis rerum optimarum cognitio atque in iis exercitatio philosophia nominaretur, hoc commune nomen eripuit sapienterque sentiendi et ornate dicendi scientiam re cohaerentes disputationibus suis separavit; cuius ingenium variosque sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit, cum ipse litteram Socrates nullam reliquisset. 61. Hinc discidium illud exstitit quasi linguae atque cordis, absurdum sane et inutile et reprehendendum, ut alii nos sapere, alii dicere docerent. Nam, cum essent plures orti fere a Socrate, quod ex illius variis et diversis et in omnem partem diffusis disputationibus alius aliud apprehenderat, proseminatae sunt quasi familiae dissentientes inter se et multum disiunctae et dispares, cum tamen omnes se philosophi Socraticos et dici vellent et esse arbitrarentur. XVII. 62. Ac primo ab ipso Platone Aristoteles et Xenocrates; quorum alter Peripateticorum, alter Academiae nomen obtinuit, deinde ab Antisthene, qui patientiam et duritiam in Socratico sermone maxime adamarat, Cynici primum, deinde Stoici, tum ab Aristippo, quem illae magis voluptariae disputationes delectarant, Cyrenaica philosophia manavit, quam ille et eius posteri simpliciter defenderunt, hi, qui nunc voluptate omnia metiuntur, dum verecundius id agunt, nec dignitati satisfaciunt, quam non aspernantur, nec voluptatem tuentur, quam amplexari volunt. Fuerunt etiam alia genera philosophorum, qui se omnes fere Socraticos esse dicebant, Eretricorum, Herilliorum, Megaricorum, Pyrrhoneorum; sed ea horum vi et disputationibus sunt iamdiu fracta et exstincta. 63. Ex illis autem, quae remanent, ea philosophia, quae suscepit patrocinium voluptatis, etsi cui vera videatur, procul abest tamen ab eo viro, quem quaerimus et quem auctorem publici consilii et regendae civitatis ducem et sententiae atque eloquentiae principem in senatu, in populo, in causis publicis esse volumus. Nec ulla tamen ei philosophiae fiet iniuria a nobis. Non enim repelletur inde, quo aggredi cupiet; sed in hortulis quiescet suis, ubi vult, ubi etiam recubans molliter et delicate nos avocat a Rostris, a iudiciis, a curia, fortasse sapienter, hac praesertim re publica. 64. Verum ego non quaero nunc, quae sit philosophia verissima, sed quae oratori coniuncta maxime. Quare istos sine ulla contumelia dimittamus; sunt enim et boni viri et, quoniam sibi ita videntur, beati; tantumque eos admonea-

2. *et* om. R. — 4. [*fuit*], *is*, *qui* Ellendt: *fuit his qui* B, *fuit: is qui* RE. — 7. *Is iis*, *qui* E coni. — *nunc nos* Codd. al.: *nos nunc* BRE. — 11. *re* om. B. — 21. *Academicorum* R. — 23. *tum ab*] *cum* B. — 25. *defenderant* B. — *hi* B aliique: *ii* RE. — 26. *dumque* R. — 27. *nec voluptatem* om. B. — 29. *dicebant* libri (etiam B), R: *dicerent* Ernestius. — *Erillorum* B. — 32. *videtur* R. — 34. *regendae* libri (etiam B), R: *gerendae* Ernestii operae. — 39. *ac praesertim a re p.* B, *ac praesertim etiam a re p.* R.

mus, ut illud, etiamsi est verissimum, tacitum tamen tamquam mysterium teneant, quod negant versari in re publica esse sapientis. Nam, si hoc nobis atque optimo cuique persuaserint, non poterunt ipsi esse, id quod maxime cupiunt, otiosi. XVIII. 65. Stoicos autem, quos minime improbo, dimitto tamen nec eos iratos vereor, quoniam omnino irasci nesciunt; atque hanc iis habeo gratiam, quod soli ex omnibus eloquentiam virtutem ac sapientiam esse dixerunt. Sed † utrumque est in his, quod ab hoc, quem instruimus, oratore valde abhorreat; vel, quod omnes, qui sapientes non sint, servos, latrones, hostes, insanos esse dicunt, neque tamen quemquam esse sapientem. Valde autem est absurdum ei contionem aut senatum aut ullum coetum hominum committere, cui nemo illorum, qui adsint, sanus, nemo civis, nemo liber esse videatur. 66. Accedit quod orationis etiam genus habent fortasse subtile et certe acutum; sed, ut in oratore, exile, inusitatum, abhorrens ab auribus vulgi, obscurum, inane, ieiunum, † attamen eiusmodi, quo uti ad vulgus nullo modo possit. Alia enim et bona et mala videntur Stoicis et ceteris civibus vel potius gentibus; alia vis honoris, ignominiae, praemii, supplicii; vere an secus nihil ad hoc tempus; sed ea si sequamur, nullam unquam rem dicendo expedire possimus. 67. Reliqui sunt Peripatetici et Academici; quamquam Academicorum nomen est unum, sententiae duae. Nam Speusippus, Platonis sororis filius, et Xenocrates, qui Platonem audierat et qui Xenocratem, Polemo et Crantor nihil ab Aristotele, qui una audierat Platonem, magno opere dissensit; copia fortasse et varietate dicendi pares non fuerunt. Arcesilas primum, qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris sermonibusque Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus aut animo percipi possit; quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi aspernatum esse omne animi sensusque iudicium primumque instituisse — quamquam id fuit Socraticum maxime —, non, quid ipse sentiret, ostendere sed contra id, quod quisque se sentire dixisset, disputare. 68. Hinc haec recentior Academia manavit, in qua exstitit divina quadam celeritate ingenii dicendique copia Carneades; cuius ego etsi multos auditores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum et socerum meum Scaevolam, qui eum Romae audivit adolescens, et Q. Metellum L. F. familiarem meum, clarissimum virum, qui illum a se adolescente Athenis iam affectum senectute multos dies auditum esse dicebat. XIX. 69. Haec autem ut ex Apennino fluminum, sic ex communi sapientiae iugo sunt doctrinarum facta divortia, ut philosophi tamquam in superum mare Ionium defluerent, Graecum quoddam et portuosum; oratores autem in inferum hoc Tuscum et barbarum, scopulosum atque infestum laberentur, in quo etiam ipse Ulixes erras-

---

1. *tamen* om. B. — 6. *hanc ab iis* BR. — 7. *Sed utcunque est, est in his* Ellendtius. Malim: *Sed verum utrumcunque est, est in his.* Or. — 15. *ac tamen* Müllerus. Verum sic quoque latet corruptela; *aut tamen* Olshausen, *ac totum* Ernestius; vv. *ac tamen - - possit* seclusit Ellendtius. Malim vero cum Lambino in mg. 1584. *ac tandem.* Or. — 16. *possint* R, *possis* Manutius. — 20. *et* om. B. — 21. *Chrysippus* R. — *sororis Platonis* R. — 31. *manavit* B aliique: *emanavit* RE. — 34. *possim* R. — 38. *sapientiae* Nonius p. 290. M. (p. 199. Gerlach.): *sapientium* cum libris (etiam B) RE. — 40. *triscuscum* (sic) B. — 41. *Ulixes* BR: *Ulysses* E.

set. 70. Quare, si hac eloquentia atque hoc oratore contenti sumus, qui sciat aut negare oportere, quod arguare, aut, si id non possis, tum ostendere, quod is fecerit, qui insimuletur, aut recte factum aut alterius culpa aut iniuria aut ex lege aut non contra legem aut imprudentia aut necessario aut non eo nomine usurpandum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit ac licuerit; et, si satis esse putatis, ea, quae isti scriptores artis docent, discere, quae multo tamen ornatius, quam ab illis dicuntur, et uberius explicavit Antonius; sed, si his contenti estis atque iis etiam, quae dici voluistis a me, ex ingenti quodam oratorem immensoque campo in exiguum sane gyrum compellitis. 71. Sin veterem illum Periclem aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenem sequi vultis et si illam praeclaram et eximiam speciem oratoris perfecti et pulchritudinem adamastis, aut vobis haec Carneadia aut illa Aristotelia vis comprehendenda est. 72. Namque, ut ante dixi, veteres illi usque ad Socratem omnem omnium rerum, quae ad mores hominum, quae ad vitam, quae ad virtutem, quae ad rem publicam pertinebant, cognitionem et scientiam cum dicendi ratione iungebant; postea dissociati, ut exposui, a Socrate diserti a doctis et deinceps a Socraticis item omnibus, philosophi eloquentiam despexerunt, oratores sapientiam; neque quidquam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his aut ab illis hi mutuarentur; ex quo promiscue haurirent, si manere in pristina communione voluissent. 73. Sed, ut pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem tres viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a Numa, ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti; sic Socratici a se causarum actores et a communi philosophiae nomine separaverunt, cum veteres dicendi et intelligendi mirificam societatem esse voluissent.

XX. 74. Quae cum ita sint, paullulum equidem de me deprecabor et petam a vobis, ut ea, quae dicam, non de memet ipso sed de oratore dicere putetis. Ego enim sum is, qui, cum summo studio patris in pueritia doctus essem et in forum ingenii tantum, quantum ipse sentio, non tantum, quantum [ipse] forsitan vobis videar, detulissem, non possim dicere me haec, quae nunc complector, perinde, ut dicam discenda esse, didicisse; quippe qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim annosque natus unum et viginti nobilissimum hominem et eloquentissimum in iudicium vocarim; cui disciplina fuerit forum, magister usus et leges et instituta populi Romani mosque maiorum. 75. Paullum sitiens istarum artium, de quibus loquor, gustavi, quaestor in Asia cum essem, aequalem fere meum ex Academia rhetorem nactus, Metrodorum illum, de cuius memoria commemoravit Antonius; et inde decedens Athenis, ubi ego diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quod mysteria non referrent, ad quae biduo serius veneram, succensuissem. Quare hoc, quod complector tantam scientiam

2. *argute* B. — *possis* cum libris R: *possit* cum Manutio E. — *tamen* R. — 5. *non eo*] *in eo* B. — 7. *tamen* om. R. — 8. *his*] *istis* R. — 14. *Carneadea* R. — 15. *Isocratem* R. — 18. *dissociatis - - disertis* Lambinus in mg. Repett. — 21. *inmumiarentur* (sic) B. — 22. *promisce* T. — 23. *tris* T. — 26. *et* om. R. — 29. *me ipso* R. — 32. *ipse* auctore Ernestio delevit Schützius; nos seclusimus. — 33. *possum* R. — 38. *Paullulum* B.

vimque doctrinae, non modo non pro me sed contra me est potius; — non enim, quid ego, sed quid orator possit, disputo: — atque hos omnes, qui artes rhetoricas exponunt, perridiculos. Scribunt enim de litium genere et de principiis et de narrationibus. 76. Illa vis autem eloquentiae tanta est, ut omnium rerum, virtutum, officiorum omnisque naturae, quae mores hominum, quae animos, quae vitam continet, originem, vim mutationesque teneat, eadem mores, leges, iura describat, rem publicam regat, omnia, quae ad quamcunque rem pertineant, ornate copioseque dicat. 77. In quo genere nos quidem versamur tantum, quantum possumus, quantum ingenio, quantum mediocri doctrina, quantum usu valemus; neque tamen istis, qui in una philosophia quasi tabernaculum vitae suae collocarunt, multum sane in disputatione concedimus. XXI. 78. Quid enim meus familiaris C. Velleius afferre potest, quamobrem voluptas sit summum bonum, quod ego non copiosius possim vel tutari, si velim, vel refellere ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac dicendi exercitatione, in qua Velleius est rudis, unus quisque nostrûm versatus? Quid est, quod aut Sex. Pompeius aut duo Balbi aut meus amicus, qui cum Panaetio vixit, M. Vigellius de virtute homines Stoici possint dicere, qua in disputatione ego his debeam aut vestrûm quisquam concedere? 79. Non est enim philosophia similis artium reliquarum. Nam quid faciet in geometria, qui non didicerit? quid in musicis? Aut taceat oportebit aut ne sanus quidem iudicetur. Haec vero, quae sunt in philosophia, ingeniis eruuntur ad id, quod in quoque veri simile est, eliciendum acutis atque acribus eaque exercitata oratione poliuntur. Hic noster vulgaris orator, si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione communi istos quidem [nostros] verberabit neque se ab iis contemni ac despici sinet. 80. Sin aliquis exstiterit aliquando, qui Aristotelio more de omnibus rebus in utramque partem possit dicere et in omni causa duas contrarias orationes, praeceptis illius cognitis, explicare aut hoc Arcesilae modo et Carneadi contra omne, quod propositum sit, disserat; quique ad eam rationem adiungat hunc [rhetoricum] usum [moremque] exercitationemque dicendi, is sit verus, is perfectus, is solus orator. Nam neque sine forensibus nervis satis vehemens et gravis nec sine varietate doctrinae satis politus et sapiens esse orator potest. 81. Quare Coracem istum vestrum patiamur nos quidem pullos suos excludere in nido, qui evolent clamatores odiosi ac molesti, Pamphilumque nescio quem sinamus in infulis tantam rem tamquam pueriles delicias aliquas depingere; nosque ipsi hac tam exigua disputatione hesterni et hodierni diei totum oratoris munus explicemus, dummodo illa res tanta sit, ut omnibus philosophorum libris, quos

---

7. *morem* Schützius. — *remque* B. — 8. *omnia, quae ad* Codd. al.: *omniaque, ad* (B?) RE. — 10. *valeamus* B. — 13. *Gallus* (id est: *Gaius) Velleius* BR. — 15. *refellere*] *referre* B. — 18. *M. Iugellius* B. — *homines* Manutius et Pearcius: *hominum* cum libris (etiam B) RE. — 24. *Hic hic* R, *Hinc hic* Pearcius. — 26. *nostros* seclusit Ernestius, delevit post Schützium T. — 27. *his* B. — *ac despici*] *despicique* BR. Suspecta haec Ellendtio. — 28. *Aristotelico* B. — *utramque partem* B aliique: *utramque partem sententiam* R, *utramque sententiam* E. — 30. *Carneadi* BR: *Carneadis* E. — 31. *rationem exercitationemque* retento mox altero v. *exercitationemque* BR. — 32. *rhetoricum* seclusimus Madvigio auctore. — *moremque* seclusimus Madvigio auctore.

nemo oratorum istorum unquam attigit, comprehensa esse videatur. XXII. 82. Tum Catulus, Haudquaquam hercle, inquit, Crasse, mirandum est esse in te tantam dicendi vel vim vel suavitatem vel copiam; quem quidem antea natura rebar ita dicere, ut mihi non solum orator summus sed etiam sapientissimus homo viderere: nunc intelligo illa te semper etiam potiora duxisse, quae ad sapientiam spectarent, atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse. Sed tamen, cum omnes gradus aetatis recordor tuae cumque vitam tuam ac studia considero, neque, quo tempore ista didiceris, video nec magno opere te istis studiis, hominibus, libris intelligo deditum. Neque tamen possum statuere, utrum magis mirer te illa, quae mihi persuades maxima esse adiumenta, potuisse in tantis tuis occupationibus perdiscere; an, si non potueris, posse isto modo dicere. 83. Hic Crassus, Hoc tibi, inquit, Catule, primum persuadeas velim, me non multo secus facere, cum de oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de histrione dicendum. Negarem enim posse eum satisfacere in gestu, nisi palaestram, nisi saltare didicisset; neque, ea cum dicerem, me esse histrionem necesse esset sed fortasse non stultum alieni artificii existimatorem. 84. Similiter nunc de oratore vestro impulsu loquor, summo scilicet. Semper enim, quacunque de arte aut facultate quaeritur, de absoluta et perfecta quaeri solet. Quare si iam me vultis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum denique, non repugnabo. Quid enim nunc sim ineptus? Ita me existimari scio. Quod si ita est, summus tamen certe non sum. Neque enim apud homines res est ulla difficilior neque maior neque quae plura adiumenta doctrinae desideret. 85. Attamen quoniam de oratore nobis disputandum est, de summo oratore dicam necesse est. Vis enim et natura rei, nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis et quanta sit, intelligi non potest. Me autem, Catule, fateor neque hodie in istis libris et cum istis hominibus vivere nec vero, id quod tu recte commeministi, ullum unquam habuisse sepositum tempus ad discendum ac tantum tribuisse doctrinae temporis, quantum mihi puerilis aetas, forenses feriae concesserint. XXIII. 86. Ac, si quaeris, Catule, de doctrina ista, quid ego sentiam, non tantum ingenioso homini et ei, qui forum, qui curiam, qui causas, qui rem publicam spectet, opus esse arbitror temporis, quantum sibi ii sumpserunt, quos discentes vita defecit. Omnes enim artes aliter ab iis tractantur, qui eas ad usum transferunt; aliter ab iis, qui ipsarum artium tractatu delectati nihil in vita sunt aliud acturi. Magister hic Samnitium summa iam senectute est et quotidie commentatur. Nihil enim curat aliud. At Q. Velocius puer addidicerat. Sed quod erat aptus ad illud totumque cognorat, fuit, ut est apud Lucilium,

- - - *quamvis bonus ipse*
Samnis in ludo ac rudibus cuivis satis asper.

---

2. *hercule* R. — 12. *tantis tuis* Codd. al.: *tuis tantis* (B?) RE. — 13. *Huic Cr.* B. — 22. *existimare* B et Lag. 93. (non R, hoc loco a Lag. 93. differens, ut aliquoties, sed raro.) — 24. *nec plura* B. — 25. *disputatum* R. — 30. *ac tantum*] *ac tamen* B. — 31. *mihi - - quantum* om. B. — *concesserunt* R. — 32. *Ac* B aliique: *At* RE. — 36. *eurum* B. — 37. *tractu* B. — *aliud in vita sunt* R. — *Sanicius* B. — 38. *summa* B aliique, R: *et summa* ex Ed. Waldarf. cum Lag. quattuor E. — 39. *At ea quae Velocius* B, *Atque ea quae velocius* R. (Emendare conatus est Victorius.) — 42. *Samnius* R. — *civis* R.

Sed plus operae foro tribuebat, amicis, rei familiari. Valerius quotidie cantabat; erat enim scenicus: quid faceret aliud? 87. At Numerius Furius, noster familiaris, cum est commodum, cantat. Est enim paterfamilias, est eques Romanus; puer didicit, quod discendum fuit. Eadem ratio est harum artium maximarum. Dies et noctes virum summa virtute et prudentia videbamus, philosopho cum operam daret, Q. Tuberonem. At eius avunculum vix intelligeres id agere, cum ageret tamen, Africanum. Ista discuntur facile, si et tantum sumas, quantum opus sit, et habeas, qui docere fideliter possit, et scias etiam ipse discere. 88. Sed si tota vita nihil velis aliud agere, ipsa tractatio et quaestio quotidie ex se gignit aliquid, quod cum desidiosa delectatione vestiges. Ita fit, ut agitatio rerum sit infinita, cognitio facilis, si usus doctrinam confirmet, mediocris opera tribuatur, memoria studiumque permaneat. Libet autem semper discere; ut si velim ego talis optime ludere aut pilae studio tenear, etiam fortasse, si assequi non possim; at alii, quia praeclare faciunt, vehementius, quam causa postulat, delectantur, ut Titius pila, Brulla talis. 89. Quare nihil est, quod quisquam magnitudinem artium ex eo, quod senes discunt, pertimescat. Namque aut senes ad eas accesserunt aut usque ad senectutem in studiis detinentur aut sunt tardissimi. Res quidem se mea sententia sic habet, ut, nisi quod quisque cito potuerit, nunquam omnino possit perdiscere. XXIV. 90. Iam, iam, inquit Catulus, intelligo, Crasse, quid dicas; et hercule assentior. Satis video tibi, homini ad perdiscendum acerrimo, ad ea cognoscenda, quae dicis, fuisse temporis. Pergisne, inquit Crassus, me, quae dicam, de me, non de re putare dicere? Sed iam, si placet, ad instituta redeamus. Mihi vero, Catulus inquit, placet.

91. Tum Crassus, Quorsum igitur haec spectat, inquit, tam longa et tam alte repetita oratio? Hae duae partes, quae mihi supersunt, illustrandae orationis ac totius eloquentiae cumulandae, quarum altera dici postulat ornate, altera apte, hanc habent vim, ut sit quam maxime iucunda, quam maxime in sensus eorum, qui audiunt, influat et quam plurimis sit rebus instructa. 92. Instrumentum autem hoc forense, litigiosum, acre, tractum ex vulgi opinionibus exiguum saneque mendicum est. Illud rursus ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se dicendi magistros, non multum est maius quam illud vulgare ac forense. Apparatu nobis opus est et rebus exquisitis, undique collectis, arcessitis, comportatis, ut tibi, Caesar, faciendum est ad annum; ut ego in aedilitate laboravi, quod quotidianis et vernaculis rebus satisfacere me posse huic populo non putabam. 93. Verborum eligendorum et collocandorum et concludendorum facilis est vel ratio vel sine ratione ipsa exer-

4. *fuit* om. B. — 5. *noctes quotidie enim virum* BR. — 11. *gignit* B aliique, R: *gignat* Ernestius. — *investiges* ex Lag. quinque deterioribus T. — 12. *fit, ut agitatio rerum sit infinita, cognitio facilis, si usus* Müllerus: *fit in* (R: *ut* E) *agitatione rerum sit infinita cognitio, facilis usus* RE. (*fit, ut agitatione rerum sit infinita cognitio, facilis, si usus* Schützius.) — 15. *etiam*] *et* B. — *at*] *ut* B. — 17. *magnitudine* B. — 18. *ut senes* B. — 20. *se sic mea sententia* R. — 30. *dici ornate postulat* B, *ornate dici postulat* R. — 31. *audiant* B. — 33. *saneque* B aliique: *sane atque* RE. — 35. *multo* Manutius et Lambinus. — 36. *collectis* B aliique, R: *et collectis* E. — *accersitis* e Codd. aliq. T.

citatio. Rerum est silva magna, quam cum Graeci iam non tenerent, ob eamque causam iuventus nostra dedisceret paene discendo, etiam Latini, si diis placet, hoc biennio magistri dicendi exstiterunt; quos ego censor edicto meo sustuleram, non quo, ut nescio quos dicere aiebant, acui ingenia adolescentium nollem, sed contra ingenia obtundi nolui, corroborari impudentiam. 94. Nam apud Graecos, cuicuimodi essent, videbam tamen esse praeter hanc exercitationem linguae doctrinam aliquam et humanitatem dignam scientia; hos vero novos magistros nihil intelligebam posse docere, nisi ut auderent; quod etiam cum bonis rebus coniunctum, per se ipsum est magno opere fugiendum. Hoc cum unum traderetur et cum impudentiae ludus esset, putavi esse censoris, ne longius id serperet, providere. 95. Quamquam non haec ita statuo atque decerno, ut desperem Latine ea, de quibus disputavimus, tradi ac perpoliri; patitur enim et lingua nostra et natura rerum veterem illam excellentemque prudentiam Graecorum ad nostrum usum moremque transferri; sed hominibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidem genere nostri nulli fuerunt; sin quando exstiterint, etiam Graecis erunt anteponendi.

XXV. 96. Ornatur igitur oratio genere primum et quasi colore quodam et suco suo. Nam ut gravis, ut suavis, ut erudita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut sensus, ut dolores habeat, quantum opus sit, non est singulorum articulorum; in toto spectantur haec corpore. Ut porro conspersa sit quasi verborum sententiarumque floribus, id non debet esse fusum aequabiliter per omnem orationem sed ita distinctum, ut sint quasi in ornatu disposita quaedam insignia et lumina. 97. Genus igitur dicendi est eligendum, quod maxime teneat eos, qui audiant, et quod non solum delectet, sed etiam sine satietate delectet: non enim a me iam exspectari puto, ut moneam, ut caveatis, ne exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne vulgaris, ne obsoleta; aliud quiddam maius et ingenia me hortantur vestra et aetates. 98. Difficile enim dictu est, quaenam causa sit, cur ea, quae maxime sensus nostros impellunt voluptate et specie prima acerrime commovent, ab iis celerrime fastidio quodam et satietate abalienemur. Quanto colorum pulchritudine et varietate floridiora sunt in picturis novis pleraque quam in veteribus! quae tamen, etiamsi primo adspectu nos ceperunt, diutius non delectant; cum iidem nos in antiquis tabulis illo ipso horrido obsoletoque teneamur. Quanto molliores sunt et delicatiores in cantu flexiones et falsae voculae quam certae et severae! quibus tamen non modo austeri sed, si saepius fiunt, multitudo ipsa reclamat. 99. Licet hoc videre in reliquis sensibus, unguentis minus diu nos delectari summa et acerrima suavitate conditis quam his moderatis et magis laudari, quod ceram quam quod crocum olere videatur; in ipso tactu

1. *iam* om. B. — 4. *substuleram* B. — 6. *cuicuimodi* Manutius: *qui cuiusmodi* Codd. plerique, etiam fortasse B, *qui eiusmodi* RE. — 17. *nulli*] *non ulli* (sic) B. — 20. *et* om. B. — 21. *et dolores* B. — 30. *magis* BR. — 32. *voluptateque* BR. — *celeberrime* B. — 33. *coloris* B. — 36. *idem* B. — 38. *certae*] *rectae* Gu. 1. — 42. Plin. H. N. 13, 3, 4: *In M. Ciceronis monumentis invenitur, unguenta gratiora esse, quae terram (ceram* Salmasius coni.), *quam quae crocum sapiant.* Id. 17, 5, 3: *Certe Cicero, «Meliora», inquit, «unguenta sunt, quae terram, quam quae crocum sapiunt»;* id quod placuit Victorio et Lambino.

esse modum et mollitudinis et lêvitatis. Quin etiam gustatus, qui est sensus ex omnibus maxime voluptarius quique dulcitudine praeter ceteros sensus commovetur, quam cito id, quod valde dulce est, aspernatur ac respuit! Quis potione uti aut cibo dulci diutius potest? cum utroque in genere ea, quae leviter sensum voluptate moveant, facillime fugiant satietatem. 100. Sic omnibus in rebus voluptatibus maximis fastidium finitimum est; quo hoc minus in oratione miremur; in qua vel ex poëtis [vel ex oratoribus] possumus iudicare concinnam, distinctam, ornatam, festivam, sine intermissione, sine reprehensione, sine varietate, quamvis claris sit coloribus picta [vel poësis vel oratio], non posse in delectatione esse diuturna. Atque eo citius in oratoris aut in poëtae cincinnis ac fuco offenditur, quod sensus in nimia voluptate natura, non mente satiantur; in scriptis et in dictis non aurium solum, sed animi iudicio etiam magis infucata vitia noscuntur. XXVI. 101. Quare, bene et praeclare, quamvis nobis saepe dicatur; belle et festive, nimium saepe nolo. Quamquam illa ipsa exclamatio, Non potest melius, sit velim crebra; sed habeat tamen illa in dicendo admiratio ac summa laus umbram aliquam et recessum, quo magis id, quod erit illuminatum, exstare atque eminere videatur. 102. Nunquam agit hunc versum Roscius eo gestu, quo potest:

Nam sapiens virtuti honorem praemium, haud praedam petit:

sed abiicit prorsus, ut in proximos,

Ecquid video? ferro saeptus possidet sedes sacras,

incidat, aspiciat, admiretur, stupescat. Quid, ille alter:

Quid petam praesidi?

quam leniter, quam remisse, quam non actuose! instat enim

O pater, o patria, o Priami domus!

in quo tanta commoveri actio non posset, si esset consumpta superiore motu et exhausta. Neque id actores prius viderunt quam ipsi poëtae, quam denique illi etiam, qui fecerunt modos, a quibus utrisque summittitur aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, variatur, distinguitur. 103. Ita sit nobis igitur ornatus et suavis orator — nec tamen potest aliter esse —, ut suavitatem habeat austeram et solidam, non dulcem atque decoctam. Nam ipsa ad ornandum praecepta, quae dantur, eiusmodi sunt, ut ea quamvis vitiosissimus orator explicare possit. Quare, ut ante dixi, primum silva rerum [ac sententiarum] comparanda est, qua de parte dixit Antonius. Haec formanda filo ipso et genere orationis, illuminanda verbis, varianda sententiis.

---

1. *gustus* B. — 2. *dulcedine* BR. — 4. *cum*] *quam* (i. e. *quom* :) B. — 5. *fugiant* ceteris cum libris B,R: *effugiant* Ernestius. — 7. *vel ex oratoribus* Codd. al., R: *vel oratoribus* (B?) E. Seclusimus haec auctore Schützio. — 10. Vv. *vel poësis vel oratio* cum eodem seclusimus. — 11. *cincinnis*] *cinnis* Nonius p. 459. M., *anannis* (sic) B. — 12. *offenderunt* B. — *natura*] *natatur* B. — 17. *velim*] *nolim* BR. — 19. *eminere*] *emovere* B. — 22. *abicit* B aliique. — 23. *Et quid* BR. — 25. *praesidii* BRE. — 34. *atque*] *aut* R. — 35. *quivis* R. — 36. Vv. *ac sententiarum* auctore Schützio seclusimus.

104. Summa autem laus eloquentiae est amplificare rem ornando, quod valet non solum ad augendum aliquid et tollendum altius dicendo sed etiam ad extenuandum atque abiiciendum. XXVII. Id desideratur omnibus iis in locis, quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, vel cum explanamus aliquid vel cum conciliamus animos vel cum concitamus. 105. Sed in hoc, quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum, eaque una laus oratoris est et propria maxime. Etiam maior est illa exercitatio, quam extremo sermone instruxit Antonius — primo reiiciebat —, laudandi et vituperandi. Nihil est enim ad exaggerandam et amplificandam orationem accommodatius quam utrumque horum cumulatissime facere posse. 106. Consequentur etiam illi loci, qui quamquam proprii causarum et inhaerentes in earum nervis esse debent, tamen quia de universa re tractari solent, communes a veteribus nominati sunt; quorum partim habent vitiorum et peccatorum acrem quandam cum amplificatione incusationem aut querelam, contra quam dici nihil solet nec potest, ut in depeculatorem, in proditorem, in parricidam; quibus uti, confirmatis criminibus, oportet; aliter enim ieiuni sunt atque inanes; 107. alii autem habent deprecationem aut miserationem; alii vero ancipites disputationes, in quibus de universo genere in utramque partem disseri copiose licet. Quae exercitatio nunc propria duarum philosophiarum, de quibus ante dixi, putatur; apud antiquos erat eorum, a quibus omnis de rebus forensibus dicendi ratio et copia petebatur. De virtute enim, de officio, de aequo et bono, de dignitate, utilitate, honore, ignominia, praemio, poena similibusque de rebus in utramque partem dicendi animos et vim et artem habere debemus. 108. Sed, quoniam de nostra possessione depulsi in parvo et eo litigioso praediolo relicti sumus et aliorum patroni nostra tenere tuerique non potuimus, ab iis, quod indignissimum est, qui in nostrum patrimonium irruperunt, quod opus est nobis mutuemur. XXVIII. 109. Dicunt igitur, nunc quidem [illi], qui ex particula parva urbis ac loci nomen habent et Peripatetici philosophi aut Academici nominantur, olim autem propter eximiam rerum maximarum scientiam a Graecis politici philosophi appellati universarum rerum publicarum nomine vocabantur, omnem civilem orationem in horum alterutro genere versari, aut de finita controversia certis temporibus ac reis; hoc modo: Placeatne a Karthaginiensibus captivos nostros, redditis suis, recuperari? aut infinite de universo genere quaerentis: Quid omnino de captivo statuendum ac sentiendum sit? Atque horum superius illud genus causam aut controversiam appellant eamque tribus, lite aut deliberatione aut laudatione definiunt: haec autem altera quaestio infinita et quasi proposita, consultatio nominatur. Atque hactenus † loquuntur. 110. Etiam hac in

---

4. *oratione* Cod. Reg. 7703. et Lambinus, *orationi* nescio qui apud Pearcium. — 7. *oratoris est et propria* Codd. al., R: *oratoris et propria* B, *oratoris est propria* cum Pearcio E. — 13. *debeant* B. — 15. *quemdam* B. — *incusationem* om. B. — 16. *nihil dici* BR. — 24. *utilitate* om. R. — 29. *Ducunt* R. — 30. *illi* seclusimus nos; *quidem illi* seclusit T. — 34. *de finita controversia* Ellendt: *definita controversia* libri (etiam B) R, *definitae controversiae* e mg. Cod. δ Pearcio auctore E. — 36. *infinite* om. B. — 41. *loquuntur. Etiam hac*] (sic B,E.) *loquantur. Etiam hac* R, *loquuntur illi. Quamquam rhetores etiam hac* ex Hotomani supplemento Schützius, [*loquuntur*] *illi. Hac etiam* Ellendt. — *in* cum ceteris libris om. B,R. Inseruit Ernestius.

instituendo divisione utuntur, sed ita, non ut iure aut iudicio, vi denique recuperare amissam possessionem, sed ut iure civili surculo defringendo usurpare videantur. Nam illud alterum genus, quod est temporibus, locis, reis definitum, obtinent, atque id ipsum lacinia. Nunc enim apud Philonem, quem in Academia maxime vigere audio, etiam harum iam causarum cognitio exercitatioque celebratur. Alterum vero tantummodo in prima arte tradenda nominant et oratoris esse dicunt; sed neque vim neque naturam eius nec partes nec genera proponunt, ut praeteriri omnino fuerit satius quam attentatum deseri. Nunc enim inopia reticere intelliguntur, tum iudicio viderentur.

XXIX. 111. Omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi, de qua quaeri et disceptari potest, sive in infinitis consultationibus disceptatur sive in eis causis, quae in civitate et in forensi disceptatione versantur; neque est ulla, quae non aut ad cognoscendi aut ad agendi vim rationemque referatur. 112. Nam aut ipsa cognitio rei scientiaque perquiritur, ut: Virtus suamne propter dignitatem, an propter fructum aliquem expetatur? aut agendi consilium exquiritur, ut: Sitne sapienti capessenda res publica? 113. Cognitionis autem tres modi, coniectura, definitio et, ut ita dicam, consecutio. Nam, quid in re sit, coniectura quaeritur, ut illud: Sitne in humano genere sapientia? Quam autem vim quaeque res habeat, definitio explicat: ut, si quaeratur, Quid sit sapientia? Consecutio autem tractatur, cum, quid quamque rem sequatur, anquiritur: ut illud: Sitne aliquando mentiri boni viri? 114. Redeunt rursus ad coniecturam eamque in quattuor genera dispertiunt. Nam aut quid sit, quaeritur, hoc modo: Naturane sit ius inter homines an opinionibus? aut, quae sit origo cuiusque rei? ut, Quod sit initium legum aut rerum publicarum? aut causa et ratio: ut, si quaeratur, Cur doctissimi homines de maximis rebus dissentiant? aut de immutatione: ut, si disputetur, Num interire virtus in homine aut num in vitium possit convertere? 115. Definitionis autem sunt disceptationes, aut, cum quaeritur, Quid in communi mente quasi impressum sit: ut, si disseratur, Idne sit ius, quod maximae parti sit utile; aut, cum, quid cuiusque sit proprium, exquiritur: ut, Ornate dicere propriumne sit oratoris, an id etiam aliquis praeterea possit? aut, cum res distribuitur in partes, ut, si quaeratur, Quot sint genera rerum expetenda-

---

1. *vi* Madvigius: *ut* B,RE. — 2. *amissa* B. — *iure* A (qui hinc rursus incipit) aliique: *ex iure* (B?) RE. (Vv. *iure civili* seclusit T.) — 3. *videamur* B. — 4. *diffinitum* B. — *lascivia. Num* R. — 5. *maxime* om. AB,R. Fort. *cum maxime*. Or. — 9. *attentatum*] *attactum* AB, *attrectatum* Lag. 17., *talem et tantum* R. — 11. *Omnis - - disceptatur* om. B. — *eadem* (sic) *habent* A. — *de qua - - potest* seclusit T. — 13. *eis* Codd. al.: *iis* (AB?) RE. — *et forensi* e Codd. T. Ut nos, AB,RE. — 14. *non ad* AB. — 16. *suam neque* B. — *fructum aliquem* Codd. al.: *fructum aliquod* A, *fructum aliquid* B, *fructus aliquos* RE. — 17. *exquiretur* B. — *ut*] *velut* R. — *sapientia* B. — 18. *Cognitiones* A. — *coniectura*] *complectuntur* AB, *complectuntur coniectura* R. — 20. *in* ante *humano* om. AB. — 23. *anquiritur* B aliique: *inquiritur* (A?) E, *exquiritur* R. — 24. *eamque tamquam in* R. — *dispartiunt* B,R. — 26. *an in opinionibus* cum Lg. plerisque RT. Ut nos, AB,E. — *ut*] *aut* R. — 27. *causae tractatio: ut* R. — 30. *convertere* AB aliique: *converti* RE. — 31. *ut cum* AB,R. (Emendavit Pearcius.) — 32. *idne*] *unde* AB. — 34. *praeterea facere possit* AB (ex aliis recepere C. Stephanus et Lambinus:), *praeter ipsum facere possit* R.

rum, ut, Sintne tria, corporis, animi externarumque rerum: aut, cum, quae forma et quasi naturalis nota cuiusque sit, describitur, ut, si quaeratur avari species, seditiosi, gloriosi. 116. Consecutionis autem duo prima quaestionum genera ponuntur. Nam aut simplex est disceptatio, ut, si disseratur, Expetendane sit gloria? aut ex comparatione: Laus an divitiae magis expetendae sint? Simplicium autem sunt tres modi: de expetendis fugiendisve rebus: ut, Expetendine honores sint? Num fugienda paupertas? de aequo aut iniquo; ut, Aequumne sit ulcisci iniurias etiam propinquorum? de honesto aut turpi: ut hoc, Sitne honestum gloriae causa mortem obire? 117. Comparationis autem duo sunt modi: unus, cum, idemne sit an aliquid intersit, quaeritur; ut Metuere et vereri, ut Rex et tyrannus, ut Assentator et amicus; alter, cum, quid praestet aliud alii, quaeritur: ut illud, Optimine cuiusque sapientes an populari laude ducantur? Atque eae quidem disceptationes, quae ad cognitionem referuntur, sic fere a doctissimis hominibus describuntur. XXX. 118. Quae vero referuntur ad agendum, aut in officii disceptatione versantur, quo in genere, Quid rectum faciendumque sit, quaeritur; cui loco omnis virtutum et vitiorum est silva subiecta: aut in animorum aliqua permotione aut gignenda aut sedanda tollendave tractantur. Huic generi subiectae sunt cohortationes, obiurgationes, consolationes, miserationes, omnisque ad omnem animi motum et impulsio et, si ita res feret, mitigatio. 119. Explicatis igitur his generibus ac modis disceptationum omnium, nihil sane ad rem pertinet, si qua in re discrepuit ab Antonii divisione nostra partitio. Eadem sunt membra in utriusque disputatione, sed paullo secus a me atque ab illo partita ac distributa. Nunc ad reliqua progrediar meque ad meum munus pensumque revocabo. Nam ex illis locis, quos exposuit Antonius, omnia sunt ad quaeque genera quaestionum argumenta sumenda; sed aliis generibus alii loci magis erunt apti; de quo non tam quia longum est, quam quia perspicuum, dici nihil est necesse.

120. Ornatissimae sunt igitur orationes eae, quae latissime vagantur et a privata ac singulari controversia se ad universi generis vim explicandam conferunt et convertunt, ut ei, qui audiant, natura et genere et universa re cognita, de singulis reis et criminibus et litibus statuere possint. 121. Hanc ad consuetudinem exercitationis vos, adolescentes, est cohortatus Antonius atque a minutis angustisque concertationibus ad omnem vim varietatemque vos disserendi traducendos

---

1. *ut*, *Sintne* A aliique: *vel*, *Sintne* B, *aut*, *Sintne* RE, *et*, *Sintne* Schützius. — 4. *prima*] *crimina* A, *prima gemina* R. (Ex B nihil notatum est.) — 6. *Lausne an* R. — 7. *fugiendis verberibus* B. — 8. *ut* ante *aequum* cum ceteris libris om. AB,R. Pearcio auctore inseruit Ernestius. — 12. *ut* ante *rex* om. AB. (Habet R.) — 13. *alterum cum* AB,R. — *alii* om. B. — 14. *hac* ex Codd. aliq. T. (Mei *eae.*) — *quidem* om. B. — 15. *cognationem* B. — 18. *quo in loco* B, *quoi l.* T. — *silva*] *illa* AB. *(est illa subiecta materia* R.) — 20. *subiecta* AB. — 24. *discrepuit* Codd. aliq. et Nonius p. 480. M.: *discrepavit* AB,RE. — *Eadem* AB aliique, R: *Eadem enim* E. — 25. *utrisque* ex Aldo propagatum est usque ad Gruterum. (non RE.) — *disputatione* AB aliique: *disputationibus* RE. — 26. *partita ac* om. R. — *tributa* AB. — 32. *et a singulari* AB, *et singulari* R. — 33. *ei* B aliique: *ii* (A?) RE. — *naturae genere* B. — 34. *rei* A. — 35. *adolescentis* R. — 36. *est* om. AB. — 37. *vos* om. Gu. 1. Delevit Manutius et Müllerus; seclusit Henrichsen.

putavit. Quare non est paucorum libellorum hoc munus, ut ii, qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrati sunt, neque Tusculani atque huius ambulationis antemeridianae aut nostrae pomeridianae sessionis. Non enim solum acuenda nobis neque procudenda lingua est, sed onerandum complendumque pectus maximarum rerum et plurimarum suavitate, copia, varietate. XXXI. 122. Nostra est enim — si modo nos oratores, si in civium disceptationibus, si in periculis, si in deliberationibus publicis adhibendi auctores et principes sumus —, nostra est, inquam, omnis ista prudentiae doctrinaeque possessio, in quam homines quasi caducam atque vacuam abundantes otio, nobis occupatis, involaverunt atque etiam aut irridentes oratorem, ut ille in Gorgia Socrates, cavillantur aut aliquid de oratoris arte paucis praecipiunt libellis eosque rhetoricos inscribunt, quasi non illa sint propria rhetorum, quae ab iisdem de iustitia, de officio, de civitatibus instituendis et regendis, de omni vivendi, denique etiam de naturae ratione dicuntur. 123. Quae quoniam iam aliunde non possumus, sumenda sunt nobis ab iis ipsis, a quibus expilati sumus; dummodo illa ad hanc civilem scientiam, quo pertinent et quam intuentur, transferamus; neque, ut ante dixi, omnem teramus in his discendis rebus aetatem; sed cum fontes viderimus, quos nisi qui celeriter cognorit, nunquam cognoscet omnino, tum, quotiescunque opus erit, ex iis tantum, quantum res petet, hauriemus. 124. Nam neque tam est acris acies in naturis hominum et ingeniis, ut res tantas quisquam nisi monstratas possit videre; neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo adspexerit. In hoc igitur tanto tam immensoque campo, cum liceat oratori vagari libere atque, ubicunque constiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus ornatusque dicendi. 125. Rerum enim copia verborum copiam gignit; et, si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, exsistit ex re naturalis quidam splendor in verbis. Sit modo is, qui dicet aut scribet, institutus liberaliter educatione doctrinaque puerili et flagret studio et a natura adiuvetur et in universorum generum infinitis disceptationibus exercitatus ornatissimos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque delegerit, nae ille haud sane, quemadmodum verba struat et illuminet, a magistris istis requiret. Ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa, si modo est excitata, labetur.

XXXII. 126. Hic Catulus, Dii immortales, inquit, quantam rerum varietatem, quantam vim, quantam copiam, Crasse, complexus es quan-

---

2. *arbitrantur* A. — 3. *ambulationes - - sessiones* B. — 4. *providenda* B. — 7. *oratores* AB aliique: *oratores sumus* RE. — *si in periculis, si in deliberationibus* om. A. — 8. *adimendis* A, *adimendi* B. — 9. *in qua - - caduca - - vacua* AB. — 17. *exspoliati* e Codd. aliq. T. (Ut nos, AB,R.) — *quo*] *qua* A. — 18. *intuemur* Cod. Lag. aliq., ut malebat Schützius. (Ut nos, AB,R.) — 21. *hauriemus* AB,R: *hauriamus* Lambino auctore E. — 24. *viri* B. — 26. *consistere* om. AB. — 28. *verborum copiam* om. AB. — *ipsis*] *iis* R. — 29. *ex re naturalis* AB et alii huiusce familiae, ut Vet. Steph. Gu. 3.: *ex rei natura* RET. — 30. *scribet et institutus* AB. — 31. *in* om. R. — 33. *ad* om. AB. — *delegerit* AB aliique: *cognorit* RE. — *haud*] *aut* AB. — 34. *struet* AB. — 35. *ad orationis*] *adornationis* AB. — 36. *excitata* Schützius: *exercitata* cum ceteris libris AB et RE. — *delabitur* A, *labitur* B. — 37. *Dii immortales hic Catulus* B.

tisque ex angustiis oratorem educere ausus es et in maiorum suorum regno collocare! Namque illos veteres doctores auctoresque dicendi nullum genus disputationis a se alienum putasse accepimus semperque esse in omni orationis ratione versatos. 127. Ex quibus Eleus Hippias, cum Olympiam venisset maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est, cuncta paene audiente Graecia, nihil esse ulla in arte rerum omnium, quod ipse nesciret; nec solum has artes, quibus liberales doctrinae atque ingenuae continerentur, geometriam, musicam, litterarum cognitionem et poëtarum atque illa, quae de naturis rerum, quae de hominum moribus, quae de rebus publicis dicerentur, sed anulum, quem haberet, pallium, quo amictus, soccos, quibus indutus esset, se sua manu confecisse. 128. Scilicet nimis hic quidem est progressus, sed ex eo ipso est coniectura facilis, quantum sibi illi oratores de praeclarissimis artibus appetierint, qui ne sordidiores quidem repudiarint. Quid de Prodico Ceo? de Thrasymacho Chalcedonio, de Protagora Abderita loquar? quorum unus quisque plurimum temporibus illis etiam de natura rerum et disseruit et scripsit. 129. Ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono, ut Plato voluit, philosopho succubuit orator, — qui aut non est victus unquam a Socrate neque sermo ille Platonis verus est; aut, si est victus, eloquentior videlicet fuit et disertior Socrates, et, ut tu appellas, copiosior et melior orator —, sed hic in illo ipso Platonis libro de omni re, quaecunque in disceptationem quaestionemque vocaretur, se copiosissime dicturum esse profitetur; isque princeps ex omnibus ausus est in conventu poscere, qua de re quisque vellet audire; cui tantus honos habitus est a Graecia, soli ut ex omnibus Delphis non inaurata statua sed aurea statueretur. 130. Sed ii, quos nominavi, multique praeterea summi dicendi doctores uno tempore fuerunt; ex quibus intelligi potest ita se rem habere, ut tu, Crasse, dicis, oratorisque nomen apud antiquos in Graecia maiore quadam vel copia vel gloria floruisse. 131. Quo quidem magis dubito, tibine plus laudis an Graecis vituperationis statuam esse tribuendum; cum tu in alia lingua ac moribus natus, occupatissima in civitate vel privatorum negotiis paene omnibus vel orbis terrae procuratione ac summi imperii gubernatione districtus, tantam vim rerum cognitionemque comprehenderis eamque omnem cum eius, qui consilio et oratione in civitate valeat, scientia atque exercitatione sociaris; illi nati in litteris ardentesque his studiis, otio vero diffluentes, non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem et traditum et suum conservaverint. XXXIII. 132. Tum Crassus,

---

4. *Herilius* R. — 6. *paene*] *saepe* AB. — *audientibus* B. — 8. *continentur* Vet. Steph. et aliquot Lag. — 10. *anulum* AB,R: *annulum* E. — 12. *sua* A aliique: *se sua* (B?) RE. — *quidem hic* R. — 13. *ipsi* AB. — *est* om. A. — *illi* AB aliique: *illi ipsi* RE. — 14. *appeterent* AB. — *repudiarent* B. — 15. *Ceo* Oxon. unus, Lamb.: *Chio* B,RE, om. A. — *de Thrasymacho* AB aliique: *quid de Thrasymacho* RE. — *Calchedonio* T. — 19. *non* om. B. — *ille sermo* R. — 20. *victus* ante *eloquentior* om. AB. — 21. *et* ante *ut tu* om. AB. — *ipso* om. AB. — 23. *revocetur* AB. — 26. *Sed* AB aliique, R: *Atque* E. — *hi* AB. — 27. *summique* A. — *doctores* AB aliique: *auctores* mg. B et E, *oratores* R. — 28. *ita*] *a* A. — 30. *plus* om. AB. — 31. *statuam esse tribuendum* AR aliique: *esse tribuendum statuam* E. (Ex B nihil mihi notatum est nisi *tribuendam*.) — *alia*] *illa* R. — 32. *natis* B. — 34. *destrictus* AB. — *rerum* om. AB. — 36. *ardentes* R. — 37. *defluentes* R. — 38. *conservarint* A.

Non in hac, inquit, una, Catule, re, sed in aliis etiam compluribus distributione partium ac separatione magnitudines sunt artium diminutae. An tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos, qui morbis, alios, qui vulneribus, alios, qui oculis mederentur? Num geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Damone aut Aristoxeno, num ipsas litteras Aristophane aut Callimacho tractante, tam discerptas fuisse, ut nemo genus universum complecteretur atque ut alius aliam sibi partem, in qua elaboraret, seponeret? 133. Equidem saepe hoc audivi de patre et de socero meo, nostros quoque homines, qui excellere sapientiae gloria vellent, omnia, quae quidem tum haec civitas nosset, solitos esse complecti. Meminerant illi Sex. Aelium; M'. vero Manilium nos etiam vidimus transverso ambulantem foro; quod erat insigne eum, qui id faceret, facere civibus omnibus consilii sui copiam; ad quos olim et ita ambulantes et in solio sedentes domi sic adibatur, non solum ut de iure civili ad eos, verum etiam de filia collocanda, de fundo emendo, de agro colendo, de omni denique aut officio aut negotio referretur. 134. Haec fuit P. Crassi illius veteris, haec Ti. Coruncanii, haec proavi generi mei, Scipionis, prudentissimi hominis, sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus referretur; eidemque et in senatu et apud populum et in causis amicorum et domi et militiae consilium suum fidemque praestabant. 135. Quid enim M. Catoni praeter hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adventitiam defuit? Num, quia ius civile didicerat, causas non dicebat? aut, quia poterat dicere, iuris scientiam negligebat? Utroque in genere et elaboravit et praestitit. Num propter hanc ex privatorum negotiis collectam gratiam tardior in re publica capessenda fuit? Nemo apud populum fortior, nemo melior senator; idem facile optimus imperator; denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri discive potuit, quod ille non cum investigarit et scierit, tum etiam conscripserit. 136. Nunc contra plerique ad honores adipiscendos et ad rem publicam gerendam nudi veniunt atque inermes; nulla cognitione rerum, nulla scientia ornati. Sin aliquis excellit unus e multis, effert se, si unum aliquid affert, aut bellicam virtutem aut usum aliquem militarem; quae sane nunc quidem obsoleverunt; aut iuris scientiam, ne eius quidem universi; nam pontificium, quod est coniunctum, nemo discit; aut eloquentiam, quam in clamore et in verborum cursu positam putant; omnium vero bonarum artium, denique

---

1. *in* ante *hac* om. AB. — *re* om. AB. — *quam pluribus* AB. — 2. *magnitudinis* A. — *deminutae* B. — 5. *Num*] *nam* A. — 6. *num ipsas litteras* om. A, *num ipsas litteras Aristophane* om. B. — 7. *tam* om. R. — *discerpta* B, *discretas* R. — *atque*] *aut* R. — 8. *elaboret* AB. — 9. *de* ante *socero* om. B. — 11. *posset* Ernestii operae. — *illi* om. B. — 12. *vidimus vidimus* (sic) *travorso* B. — 13. *foras* B. — *facere* om. AB. — *civibus suis omnibus* A, *suis omnibus* B. — 15. *ut non solum* R. — 16. *de agro colendo* om. AB. — 18. *Coruncani* AR. — 20. *repperetur* (sic) B, unde *reperiretur* Gu. 3. — *eidemque* A: *iidemque* B,RE. — *et* ante *in* om. B. — 21. *causa* R. — 24. *civile non didicerat* A, *civile didicebat* R. — 25. *utroque* AB aliique: *aut quia utroque* R, *at utroque* E. — *et elaboravit* Codd. al.: *elaboravit* AB, *et laboravit* E. — 28. *et idem* AB. — *facile* om. AB. — 29. *illis* om. AB. — *ille* om. B. — 30. *non tum* R. — *contra*] *cuncta* B. — 33. *ea fert: sed si* B. — *aut bellicam* AB aliique, R: *ut bellicam* E. — 34. *aliquem*] *aliquid* B. — *absolverunt* B. — 35. *pontificum* A. — 36. *et verborum* R.

virtutum ipsarum societatem cognationemque non norunt. XXXIV. 137. Sed, ut ad Graecos referam orationem — quibus carere hoc quidem sermonis genere non possumus; nam ut virtutis a nostris, sic doctrinae sunt ab illis exempla repetenda —; septem fuisse dicuntur uno tempore, qui sapientes et haberentur et vocarentur. Hi omnes praeter Milesium Thalen civitatibus suis praefuerunt. Quis doctior eisdem illis temporibus aut cuius eloquentia litteris instructior fuisse traditur quam Pisistrati? qui primus Homeri libros confusos antea sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus. Non fuit ille quidem civibus suis utilis, sed ita eloquentia floruit, ut litteris doctrinaque praestaret. 138. Quid Pericles? de cuius dicendi vi sic accepimus, ut, cum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro salute patriae severius, tamen id ipsum, quod ille contra populares homines diceret, populare omnibus et iucundum videretur; cuius in labris veteres Comici, etiam cum illi male dicerent, quod tum Athenis fieri licebat, leporem habitasse dixerunt tantamque in eo vim fuisse, ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi aculeos quosdam relinqueret. At hunc non declamator aliquis ad clepsydram latrare docuerat, sed, ut, accepimus, Clazomenius ille Anaxagoras, vir summus in maximarum rerum scientia. Itaque hic doctrina, consilio, eloquentia excellens quadraginta annos praefuit Athenis et urbanis eodem tempore et bellicis rebus. 139. Quid Critias? quid Alcibiades? civitatibus suis quidem non boni, sed certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracosium doctrinis omnibus expolivit? non Plato? atque eum idem ille non linguae solum verum etiam animi ac virtutis magister ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit. Aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum, Cononis, praestantissimi imperatoris, filium, summum ipsum imperatorem hominemque doctissimum? aut aliis Pythagoreus ille Lysis Thebanum Epaminondam, haud scio an summum virum unum omnis Graeciae? aut Xenophon Agesilaum? aut Philolaus Archytam Tarentinum? aut ipse Pythagoras totam illam veterem Italiae Graeciam, quae quondam magna vocitata est? XXXV. 140. Equidem non arbitror. Sic enim video unam quandam omnium rerum, quae essent homine erudito dignae atque eo, qui in re publica vellet excellere, fuisse doctrinam; quam qui accepissent, si eidem ingenio ad pronuntiandum valuissent et se ad dicendum quoque non repugnante natura dedissent, eloquentia praestitisse. 141. Itaque ipse Aristoteles, cum florere Isocratem nobilitate discipulorum videret, quod ipse suas

1. *cogitationemque* B. — 2. *hoc* AB aliique: *in hoc* RE. — 3. *virtutes* AB. — *sic*] *si* B. — 4. *exempla* om. AB. — *petenda* AB. — 6. *Thalem* e Codd. aliq. T. — *eisdem* Codd. al.: *iisdem* (AB?) RE. — *temporibus illis* A. — 7. *traditur* om. A. — 9. *ita* om. AB. — 11. *dicendi vi* Lag. 2. 13. 36.: *dicendi* dumtaxat AB, *dicendi ratione* Cod. Reg. 7703., *dicendi copia* RE. (Vocabulum quod excidit varie suppletum est.) — *cum* om. AB. — 13. *doceret* AB. — 14. *libris* A. — 15. *in eodem* B. — 17. *declamator* AB aliique: *clamator* RE. — 20. *annis* B aliique. (non AR.) — 21. *quidem suis* AB aliique: *suis quidem* RE. — 23. *Syracosium* Codd. al.: (idemque latet in *Syracorum* B.): *Syracusium* RE. — 29. *Lysias* AB,R. — *an tunc summum* R. — 30. *Xenopho* B. — *Philolaus Archytam Tarentinum* B aliique, R: *Philolaum Archytas Tarentinus* (A?) E. — 31. *totam*] *tantam* B. — 32. *Graeciae* A. — 35. *eidem* B: *iidem* (A?) RE. — 38. Vv. *quod ipse - - transtulisset* seclusit Ellendt.

disputationes a causis forensibus et civilibus ad inanem sermonis elegantiam transtulisset, mutavit repente totam formam prope disciplinae suae versumque quendam Philoctetae paullo secus dixit. Ille enim turpe sibi ait esse tacere, cum barbaros, hic autem, cum Isocratem pateretur dicere. Itaque ornavit et illustravit doctrinam illam omnem rerumque cognitionem cum orationis exercitatione coniunxit. Neque vero hoc fugit sapientissimum regem, Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem accierit, a quo eodem ille et agendi acciperet praecepta et eloquendi. 142. Nunc sive qui volet, eum philosophum, qui copiam nobis rerum orationisque tradat, per me appellet oratorem licet; sive hunc oratorem, quem ego dico sapientiam iunctam habere eloquentiae, philosophum appellare malet, non impediam; dummodo hoc constet, neque infantiam eius, qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat, neque inscientiam illius, cui res non suppetat, verba non desint, esse laudandam; quorum si alterum sit optandum, malim equidem indisertam prudentiam quam stultitiam loquacem. 143. Sin quaerimus, quid unum excellat ex omnibus, docto oratori palma danda est. Quem si patiuntur eundem esse philosophum, sublata controversia est. Sin eos diiungent, hoc erunt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum omnis scientia, in philosophorum autem cognitione non continuo inest eloquentia; quae quamvis contemnatur ab eis, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus afferre videatur. Haec cum Crassus dixisset, parumper et ipse conticuit et ceteris silentium fuit.

XXXVI. 144. Tum Cotta, Equidem, inquit, Crasse, non possum queri, quod mihi videare aliud quiddam et non id, quod susceperis, disputasse; plus enim aliquanto attulisti, quam tibi erat attributum a nobis ac denuntiatum; sed certe ut hae partes fuerunt tuae, de illustranda oratione ut diceres, et eras ipse iam ingressus atque in quattuor partes omnem orationis laudem descripseras; cum de duabus primis nobis quidem satis sed, ut ipse dicebas, celeriter exigueque dixisses, duas tibi reliquas feceras, quemadmodum primum ornate, deinde etiam apte diceremus. 145. Quo cum ingressus esses, repente te quasi quidam aestus ingenii tui procul a terra abripuit atque in altum a conspectu paene omnium abstraxit. Omnem enim rerum scientiam complexus, non tu quidem eam nobis tradidisti; neque enim fuit tam exigui temporis: sed, apud hos quid profeceris, nescio, me quidem in Academiam

---

3. *de Philocteta* Gu. 1. Havn. duo. Oxx. pauci; *de Philoctetae* Gu. 2. (Ut nos, nostri.) — 4. *barbaris* R. — 5. *pateremur* AB. — 6. *Neque*] *Ne* A, *Nec* B. — 8. *agendi* om. AB. (Hinc *vivendi* suppletum in Vet. Steph.) — 9. *eloquendi* B aliique: *loquendi* (A?) RE. — *sive* AB aliique, R: *si* E. — 11. *dicam* R. — 12. *malet* Lag. 32. corr. Lamb. Schützius: *mallet* B, *malit* (A?) RE. — 14. *inscitiam* R. — *ullius* B. — *suppetit* R. — 16. *stultam loquacitatem* ex Gellio 1, 15. unus Lag. 76. — *Sin quaerimus* om. A. — 17. *doctoribus oratori* R. — 19. *diiungent* A: *disiungent* (B) RE. — *omnis illorum* R. — 21. *quamquam* A. — *his* R. — 23. *et* ante *ipse* om. B. — *et a ceteris* R. — 25. *et quod non id* AB. — 26. *aliquando* Ernestii operae. — *erat attributum* Codd. al.: *erat tributum* AB, *esset tributum* RE. — 27. *ac denuntiatum* om. AB, *et denuntiatum* R. Seclusit Ellendtius. — *ut* B aliique, R: *et* (A?) E. — 28. *erat* A. — 29. *orationem laudem* B. — *cum* Codd. al.: *cumque* (AB?) RE. — *de* om. AB. — 30. *dicebas* om. AB. — 31. *ornatum* B. — 32. *dicerem* B. — *te* om. AB. — 33. *arripuit* AB, *eripuit* R. — 34. *distraxit* R. — 35. *tu* om. AB. — 36. *me totum quidem in Academiam* R. (*Academia* A.)

totum compulisti. In qua velim sit illud, quod saepe posuisti, ut non necesse sit consumere aetatem atque ut possit is illa omnia cernere, qui tantummodo adspexerit: sed etiamsi est aliquanto spissius aut si ego sum tardior, profecto nunquam conquiescam neque defatigabor ante, quam illorum ancipites vias rationesque et pro omnibus et contra omnia disputandi percepero.

146. Tum Caesar, Unum, inquit, me ex tuo sermone maxime, Crasse, commovit, quod eum negasti, qui non cito quid didicisset, unquam omnino posse perdiscere; ut mihi non sit difficile periclitari et aut statim percipere ista, quae tu verbis ad caelum extulisti; aut, si non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his nostris possim esse contentus. 147. Hic Sulpicius, Ego vero, inquit, Crasse, neque Aristotelem istum neque Carneadem nec philosophorum quemquam desidero, vel me licet existimes desperare ista posse perdiscere vel, id quod facio, contemnere. Mihi rerum forensium et communium vulgaris haec cognitio satis magna est ad eam, quam specto, eloquentiam; ex qua ipsa tamen permulta nescio; quae tum denique, cum causa aliqua, quae a me dicenda est, desiderat, quaero. Quamobrem, nisi forte es iam defessus et si tibi non graves sumus, refer ad illa te, quae ad ipsius orationis laudem splendoremque pertinent; quae ego ex te audire volui, non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem.

XXXVII. 148. Tum Crassus, Pervulgatas res requiris, inquit, et tibi non incognitas, Sulpici. Quis enim de isto genere non docuit, non instituit, non etiam scriptum reliquit? Sed geram morem et ea dumtaxat, quae mihi nota sunt, breviter exponam tibi; censebo tamen ad eos, qui auctores et inventores sunt harum sane minutarum rerum, revertendum. 149. Omnis igitur oratio conficitur ex verbis; quorum primum nobis ratio simpliciter videnda est, deinde coniuncte. Nam est quidam ornatus orationis, qui ex singulis verbis est; alius, qui ex continuatis coniunctisque constat. Ergo utemur verbis aut iis, quae propria sunt et certa quasi vocabula rerum, paene una nata cum rebus ipsis; aut iis, quae transferuntur et quasi alieno in loco collocantur; aut iis, quae novamus et facimus ipsi. 150. In propriis igitur est verbis illa laus oratoris, ut abiecta atque obsoleta fugiat, lectis atque illustribus utatur, in quibus plenum quiddam et sonans inesse videatur. Sed in hoc verborum genere propriorum delectus est habendus quidam atque is aurium quodam iudicio ponderandus; in quo consuetudo etiam bene loquendi valet plurimum. 151. Itaque hoc, quod vulgo de orato-

2. *possit is*] *possetis* A, *posset is* B. — 3. *aliquando* A. — 11. *non* ante *perdere* om. AB. — 12. *contemptus* B. — *Crassum* B. — 14. *desperare*] *desiderare* R. — *vel*] *ut* AB. — 18. *Quamobrem*] *Quam omnem* AB. — 19. *non graves*] *congraves* B, *graves non* Lambinus. — 21. *sperarem* R. — 23. *inquit*, *requiris* e Codd. aliq. Müllerus et Henrichsen. — 25. *scriptum etiam* A aliique, R: *etiam scriptum* (B?) E. — *tibi morem* R. — 30. *ex continuatis*] *extenuatis* A. — 31. *coniunctisque*] *et coniunctis* ex Codd. aliq. dare volueral T, sed operae non paruerunt. (Ut nos, nostri.) — 34. *faciamus* B. — *igitur est* A aliique: *est igitur* (B?) RE. — 36. *esse* Codd. al. R. (Ut nos, uti videtur, AB.) — 37. *propriorumque* B. — *habendus quidam* A aliique, R: *quidam habendus* E, *habendus* om. B. — 38. *ponderandus est* e Codd. aliq. T. (Ut nos, nostri.) — 39. *Itaque* A aliique: *Atque* B, *Etiam* RE.

ribus ab imperitis dici solet, Bonis hic verbis, aut, aliquis non bonis utitur, non arte aliqua perpenditur, sed quodam quasi naturali sensu iudicatur: in quo non magna laus est vitare vitium — quamquam est magnum —, verumtamen hoc quasi solum quoddam atque fundamentum est, verborum usus et copia bonorum. 152. Sed quid ipse aedificet orator et in quo adiungat artem, id esse nobis quaerendum atque explicandum videtur.

XXXVIII. Tria sunt igitur in verbo simplici, quae orator afferat ad illustrandam atque exornandam orationem: aut inusitatum verbum aut novatum aut translatum. 153. Inusitata sunt prisca fere ac vetustate ab usu quotidiani sermonis iamdiu intermissa, quae sunt poëtarum licentiae liberiora quam nostrae; sed tamen raro habet etiam in oratione poëticum aliquod verbum dignitatem. Neque enim illud fugerim dicere, ut Caelius, Qua tempestate Poenus in Italiam venit, nec prolem aut subolem aut effari aut nuncupari aut, ut tu soles, Catule, non rebar aut opinabar; et alia multa, quibus loco positis grandior atque antiquior oratio saepe videri solet. 154. Novantur autem verba, quae ab eo, qui dicit, ipso gignuntur ac fiunt, vel coniungendis verbis, ut haec:

Tum pavor sapientiam omnem mî exanimato expectorat. —
Num non vis huius me versutiloquas malitias —

videtis enim et versutiloquas et expectorat ex coniunctione facta esse verba, non nata; vel saepe sine coniunctione verba novantur, ut, † ille senius, ut, dii genitales, ut, bacarum ubertate incurviscere. 155. Tertius ille modus transferendi verbi late patet, quem necessitas genuit inopia coacta et angustiis, post autem iucunditas delectatioque celebravit. Nam ut vestis frigoris depellendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem, sic verbi translatio instituta est inopiae causa, frequentata delectationis. Nam gemmare vites, luxuriem esse in herbis, laetas segetes etiam rustici dicunt. Quod enim declarari vix verbo proprio

1. *hic* B aliique, R: *iis* (A?) E. — 3. *evitare* B, R. — *quamquam* AB aliique, R: *quamquam id* E. — 4. *verumtamen hoc* A aliique: *verum iam in hoc* R, *verum hoc* (B?) E. — 6. *nobis* B aliique, R: *a nobis* (A?) E. — 7. *atque explicandum* om. A aliique, seclusit Ellendt; nos pro Tullianis habemus. — 9. *orationem atque exornandam* B. — 10. *vetustate ab* Codd. al.: *vetusta et ab* (AB?) RE. — 11. *iamdiu quae sunt intermissa poëtarum* R. — *licentia* R. — 12. *nostra* AB, R. — *raro habet tamen* B. — *etiam* om. B. — 13. *fugimus* B. — 14. *Laelius* B, R. — 15. *fari* T cum Gu. 1. 2. Havn. 1. Lag. 84.; qui videntur correcti ex Quintil. 8, 3, 27. — *nuncupare* T ex Quintil. l. l. (Est passivum, neutiquam falsum utique deponens.) — 16. *verebar* A. — *et*] *aut* B, T. — 18. *ac*] *aut* R. — *vel* om. B. — 20. *omnem mi* Codd. al.: *omnem mihi* RE. — *ex animo* B. — *expectarat* A. — 21. *milicias* (sic) B. — 23. *nata*] *nativa* Schützius ex Cic. Partt. or. 5, 16. et Quintil. 8, 3, 36. — *sed saepe* A. — Vv. *verba novantur* seclusit Ernestius. — 24. *ille senius desertus ut di genitales vacarum* (sic) A, *ille sensus* (sic) *disertus vidi genitales vaccarum* (sic) B, *ille sensus disertus indigenitalis ut bacarum* R. (Nimis fortasse simpliciter olim conieceram: *ut illud Ennii, Di genitales.* Or.) — *incurviscere* Nonius p. 122.: *incurvescere* libri et E. — 25. *verbi late*] *veritate* A, *verbi* om. B. — 26. *acta* A. — *iucunditas delectatioque* A aliique: *delectatio iucunditasque* (B?) RE. — 28. *haberi* B, R. — *ornamentum* B. — *etiam* om. B. — *et* om. B. — 30. *germinare* R. — 31. *declarari*] *delectari* B.

potest, id translato cum est dictum, illustrat id, quod intelligi volumus, eius rei, quam alieno verbo posuimus, similitudo. 156. Ergo hae translationes quasi mutuationes sunt, cum, quod non habeas, aliunde sumas. Illae paullo audaciores, quae non inopiam indicant, sed orationi splendoris aliquid arcessunt; quarum ego quid vobis aut inveniendi rationem aut genera ponam? XXXIX. 157. Similitudinis est ad verbum unum contracta brevitas, quod verbum in alieno loco tamquam in suo positum, si agnoscitur, delectat; si simile nihil habet, repudiatur. Sed ea transferri oportet, quae aut clariorem faciunt rem, ut illa [omnia]:

Inhorrescit mare,
Tenebrae conduplicantur, noctisque et nimbûm occaecat nigror,
Flamma inter nubes coruscat, caelum tonitru contremit,
Grando mixta imbri largifico subita praecipitans cadit;
Undique omnes venti erumpunt, saevi exsistunt turbines;
Fervit aestu pelagus:

omnia fere, quo essent clariora, translatis per similitudinem verbis dicta sunt; 158. aut quo significetur magis res tota sive facti alicuius sive consilii, ut ille, qui occultantem consulto, ne id, quod ageretur, intelligi posset, duobus translatis verbis similitudine ipsa indicat,

Quandoquidem is se circumvestit dictis, saepit sedulo.

Nonnunquam etiam brevitas translatione conficitur, ut illud, Si telum manu fugit. Imprudentia teli emissi brevius propriis verbis exponi non potuit, quam est uno significata translato. 159. Hoc in genere persaepe mihi admirandum videtur, quid sit, quod omnes translatis et alienis magis delectentur verbis quam propriis et suis. XL. Nam si res suum nomen et vocabulum proprium non habet, ut pes in navi, ut nexum, quod per libram agitur, ut in uxore divortium, necessitas cogit, quod non habeas, aliunde sumere; sed in suorum verborum maxima copia tamen homines aliena multo magis, si sunt ratione translata, delectant. 160. Id accidere credo, vel quod ingenii specimen est quoddam transilire ante pedes posita et alia longe repetita sumere; vel quod is, qui audit, alio ducitur cogitatione neque tamen aberrat, quae

---

1. *translatum* R. — *illustrat id*] *illustratio* A. — 2. *exposuimus* B et Vet. Steph., ut coniecit Schützius. — *Ergo*] *igitur* e Codd. aliq. T. (Ut nos, AB, R.) — *huius translationis* B. — 3. *mutationes* R. — *habes* R. — 4. *vindicant* B. — 5. *arcesserunt* A, *accersunt* RT. — *quarum quidem ego* e Lag. aliq. T. — *quid*] *quidem* B. (Quo ex errore patefit, unde apud T intrusum sit falsum illud *quidem.)* — 6. *orationem* B. — *est* om. A. — 8. *positum sit: si* R. — *si* om. A. — *agnoscetur* R. — 9. *ea transferri*] *extra ferri* A. — *omnia* delevit Schützius. Nos seclusimus. — 10. *Inhorrescit*] Cfr. Stieglitz de Pacuvii Duloreste p. 88. — 11. *nigra* B. — 13. *mista* E. — *largifico* AB aliique, R: *largifluo* E. — 17. *si facti* A. — *alicuius* om. B. — *consilii: aut minus ut* R. — 18. *occultum* (sic mihi enotatum est.) *rem consulto* B, *occultaret rem consulto* R. — 19. *possit* B, R. — 20. *is se* Gu. 2. 3. Lag. 2. 13. 32., (ut coniecerat Pearcius.): *iste* (AB?) E, *ista* R. — *saepit*] *saepe* AB. — 21. *etiam*] *et* R. — 22. *missi* B aliique, R. (A, ut videtur, *emissi.)* — 23. *exponi*] *exprimi* R. — *Hoc* AB aliique, R: *Atque hoc* E. — 24. *mirandum* B. — 25. *delectantur* B, R. — 26. *vocabulum proprium* A aliique: *proprium vocabulum* (B?) RE. — *spes* A. — 27. *quod libra* B, *quo libra* R. — 28. *habes* R. — 29. *tamen inopia* A. — 31. *quiddam* B.

maxima est delectatio; vel quod singulis verbis res ac totum simile conficitur; vel quod omnis translatio, quae quidem sumpta ratione est, ad sensus ipsos admovetur, maxime oculorum, qui est sensus acerrimus. 161. Nam et odor urbanitatis, et mollitudo humanitatis et murmur maris et dulcedo orationis sunt ducta a ceteris sensibus; illa vero oculorum multo acriora, quae ponunt paene in conspectu animi, quae cernere et videre non possumus. Nihil est enim in rerum natura, cuius nos non in aliis rebus possimus uti vocabulo et nomine. Unde enim simile duci potest — potest autem ex omnibus —, indidem verbum unum, quod similitudinem continet, translatum lumen afferre orationi. 162. Quo in genere primum est fugienda dissimilitudo: Caeli ingentes fornices. Quamvis sphaeram in scenam, ut dicitur, attulerit Ennius, tamen in sphaera fornicis similitudo non potest inesse.

- - Vive Ulixes, dum licet;
Oculis postremum lumen radiatum rape!

non dixit cape, non pete — haberet enim moram sperantis diutius esse victurum —; sed rape. Hoc verbum est ad id aptatum, quod ante dixerat, dum licet. XLI. 163. Deinde videndum est, ne longe simile sit ductum. Syrtim patrimonii, scopulum libentius dixerim; Charybdim bonorum, voraginem potius. Facilius enim ad ea, quae visa, quam ad illa, quae audita sunt, mentis oculi feruntur. Et quoniam haec vel summa laus est in verbis transferendis, ut sensum feriat id, quod translatum sit, fugienda est omnis turpitudo earum rerum, ad quas eorum animos, qui audient, trahet similitudo. 164. Nolo dici morte Africani castratam esse rem publicam; nolo stercus curiae dici Glauciam: quamvis sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio similitudinis. Nolo esse aut maius, quam res postulet, Tempestas comissationis; aut minus, Comissatio tempestatis. Nolo esse verbum angustius id, quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum:

Quidnam est, obsecro? quid te adiri abnutas?

Melius esset vetas, prohibes, absterres; quoniam ille dixerat,

---

1. *quod in singulis* AB, R. — 5. *dulcitudo* B. — *rationis* R. — *ceteris*] *certis* B. — 6. *paene ponunt* A. — 8. *cuius nos*] *atque huius nos* A. — *possumus* A. — 9. *duci potest ex simili* B, *induci non potest* R. — *in idem* B, *itidem* R. — 10. *afferre* AB aliique, R: *affert* E. — 11. *est fugienda* A aliique: *fugienda est* (B?) RE. — *ut caeli* B. — 14. *Ulixes* libri, R: *Ulysses* E. — 15. *rape* post *radiatum* om. A. — 16. *non dixit pete sed cape* A, *non dixit pete sed rape* B. — 17. *esse victurum* Codd. al.: *esse* (om. *victurum*) A, *esse se victurum* B, *esse sese victurum* RE. — *est* om. ABR. — *aptatum*] *adeptum* A. — 20. *Charybdim voraginem bonorum potius* A. — 21. *mentis oculi feruntur*] *eis oculi ferentur* (sic) A. — 22. *in verbis transferendis* Codd. al.: *verbis transferendis* AB, RE, *verbi transferendi* e Codd. aliq. Schützius. — 23. *est* om. A. — 24. *rerum* om. B. — *audient* A aliique: *audiunt* (B?) RE. — *trahit* BR. — 25. *dici morte* A aliique: *morte dici* (B?) RE. — 26. *curiae*] *rei publicae* R. — 27. *Nolo enim esse* B. — 28. *ut tempestas* B. — *commessationis* - - *commessatio* B. — 29. *quam fuisset* om. A. (Alii Codd. om. dumtaxat *fuisset*.) — 30. *proprium ad suum* A, *proprium suum* B. — 31. *obsecro quod* Lag. aliq., RT. (Ut nos, AB. Illud prosae orationi convenientius videtur, hoc poëticae. Or.) — *abire* AB. — *obmittas* B. — 32. *esset*] *est* R. — *vetas*] *tueas* A.

Illico istinc!
Ne contagio mea bonis umbrare obsit.

165. Atque etiam, si vereare, ne paullo durior translatio esse videatur, mollienda est praeposito saepe verbo; ut si olim, M. Catone mortuo, pupillum senatum quis relictum diceret, paullo durius; sin, ut ita dicam, pupillum, aliquanto mitius. Etenim verecunda debet esse translatio, ut deducta esse in alienum locum, non irrupisse, atque ut precario, non vi, venisse videatur. 166. Modus autem nullus est florentior in singulis verbis nec qui plus luminis afferat orationi. Nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo translato, sed ex pluribus continuatis connectitur, ut aliud dicatur, aliud intelligendum sit:

- - Neque me patiar iterum
Ad unum scopulum et † telum classem Achivom offendere.

Atque illud,

Erras, erras; nam exsultantem te et praefidentem tibi
Repriment validae legum habenae atque imperi insistent iugo.

167. Sumpta re simili, verba eius rei propria deinceps in rem aliam, ut dixi, transferuntur. XLII. Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est; etenim hoc fere genere fiunt ea, quae dicuntur aenigmata. Non est autem in verbo modus hic sed in oratione, id est, in continuatione verborum. Ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quandam fabricationem habet [sed in oratione]:

Africa terribili tremit horrida terra tumultu.

Pro Afris est sumpta Africa; neque factum verbum est, ut, Mare saxifragis undis; neque translatum, ut, Mollitur mare; sed ornandi causa proprium proprio commutatum.

Desine, Roma, tuos hostes - -
et: *Testes sunt campi Magni - -.*

Gravis est modus in ornatu orationis et saepe sumendus; ex quo genere haec sunt, Martem belli esse communem, Cererem pro frugibus, Liberum appellare pro vino, Neptunum pro mari, curiam

---

1. *istinc* Codd. al.: *istic* ABRE, *istim* Wolfio auctore Schützius. — 2. *umbrane* B. — 3. *duriora* A. — 4. *praepositio* B. — 5. *pusillum* R. — 6. *mitius est* B, R. — *esse debet* A. — 7. *deducta esse* B aliique, R: *deducta* (A?) E. — *irrupisse* A aliique: *irruisse* (B?) RE. — 8. *non invenisse* R. — 9. *nec*] *quam* A. — *oratori: nam* R, *orationi.* * * *Nam* Ernestius. — 10. *ex*] *in* R. — *profuit* R. — 13. *patior* R. — *iterum* om. AB. — 14. *ut telum* B. (*Neque iterum Patiar ad scopulum me caecum* suspicatur Ellendt.) — 16. Alterum *erras* om. A, R. — *nam et vidente te et praefidente tibi* A, item B, sed *praesidente.* (*praesidentem* R.) — 19. *deinde* B. — 20. *referuntur* A. — *Est autem hoc* B. — 21. *hoc fere genere* A aliique: *ex hoc genere* BR, E. — 23. *id*] *hoc* R. — 24. Vv. *sed in oratione* auctore Schützio seclusimus. — 25. *terribilis* AB. — *tremuit* R. — 26. *est verbum* A. — 29. *tuos hos triumphos sequi sunt* B. — 30. *Magni* scripsimus cum T: *magni* E. (Significantur *campi Magni* Africae, in quibus Syphax et Karthaginienses a Scipione superatos narrant Polybius 14, 8, 2. et Livius 30, 8.) — 31. *Gravius* B. — *et* om. R.

pro senatu, campum pro comitiis, togam pro pace, arma ac tela pro bello; 168. quo item in genere et virtutes et vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur: Luxuries quam in domum irrupit, et, Quo avaritia penetravit; aut Fides valuit, Iustitia confecit. Videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo commutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatius; cui sunt finitima illa minus ornata sed tamen non ignoranda, cum intelligi volumus aliquid aut ex parte totum, ut, pro aedificiis cum parietes aut tecta dicimus; aut ex toto partem, ut, cum unam turmam equitatum populi Romani dicimus; aut ex uno plures:

At Romanus homo, tamenetsi res bene gesta est,
Corde suo trepidat.

aut cum ex pluribus intelligitur unum:

Nos sumu' Romani, qui fuvimus ante Rudini,

aut quocunque modo, non ut dictum est, in eo genere intelligitur, sed ut sensum est. XLIII. 169. Abutimur saepe etiam verbo non tam eleganter quam in transferendo, sed etiamsi licentius, tamen interdum non impudenter; ut cum grandem orationem pro longa, minutum animum pro parvo dicimus. Verum illa videtisne esse non verbi sed orationis, quae ex pluribus, ut exposui, translationibus connexa sunt? haec autem, quae aut immutata esse dixi aut aliter intelligenda, ac dicerentur, sunt translata quodam modo. 170. Ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus atque laus tribus exsistat ex rebus: si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit; aut factum vel coniunctione vel novitate, in quo item est auribus consuetudinique parcendum; aut translatum, quod maxime tamquam stellis quibusdam notat et illuminat orationem.

171. Sequitur continuatio verborum, quae duas res maxime, collocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat. Collocationis est componere et struere verba sic, ut neve asper eorum concursus neve hiulcus sit sed quodammodo coagmentatus et lêvis. In quo lepide soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius,

Quam lepide lexeis compostae! ut tesserulae omnes
Arte pavimento atque emblemate vermiculato.

Quae cum dixisset in Albucium illudens, ne a me quidem abstinuit,

Crassum habeo generum, ne rhetoricotero' tu sis.

---

2. *vita* (sic) *et virtus* A. — 5. *immutatoque* A, *mutatoque* B. — 6. *nuntiatur ornatus* (sic) R. — *cui*] *quo* AB, *quoi* T, *cum* R. — 8. *aut pro* B. — *et tecta* B. — *dicamus* R. — 11. *At*] *Ut* B, R. — *tametsi* B, R. — 14. *fuvimus* Lambinus: *fuimus* AB, RE. — *Rutili* B, *Rutilius* R. — 16. *etiam saepe* A. — 17. *etsi* B. — *non interdum non pudenter* B, R. — 18. *longa* A aliique: *magna* (B) RE. — 21. *aliter ea intelligenda* A. — 22. *singulorum* om. B. — 24. *aut de novo factum* R. — 25. *parendum* Lag quattuor, R et Lambinus. — 27. *illustrat* A. — 28. *collocationem maxime primum* A. — 30. *asper eorum*] *asperiorum* A, *asperior* B. — 31. *levis* AB aliique: *lenis* R, *laevis* E. — 32. *Lepidi* B, R. — *soceri* A aliique, R: *in soceri* B, E. — 33. *Lucius* B. — 34. *lepida* R. — *lexeis*] *ex is* A, *ex hys* B, *synthesis* R. — 35. *ae* R. — 37. *rhetoricoteros* B, R. (*rhaetorico te rufius eis* A.)

Quid ergo? iste Crassus, quoniam eius abuteris nomine, quid efficit? idem illud scilicet, ut ille vult et ego vellem melius aliquanto quam Albucius. Verum in me quidem lusit ille, ut solet. 172. Sed est tamen haec collocatio conservanda verborum, de qua loquor; quae iunctam orationem efficit, quae cohaerentem, quae lenem, quae aequabiliter fluentem. Id assequemini, si verba extrema cum consequentibus primis ita iungetis, ut neve aspere concurrant neve vastius diducantur. XLIV. 173. Hanc diligentiam subsequitur modus etiam et forma verborum, quod iam vereor, ne huic Catulo videatur esse puerile. Versus enim veteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est, numeros quosdam, nobis esse adhibendos putaverunt. Interspirationis enim, non defatigationis nostrae neque librariorum notis sed verborum et sententiarum modo interpunctas clausulas in orationibus esse voluerunt; idque princeps Isocrates instituisse fertur, ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinem delectationis atque aurium causa, quemadmodum scribit discipulus eius Naucrates, numeris adstringeret. 174. Namque haec duo musici, qui erant quondam eidem poëtae, machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum, ut et verborum numero et vocum modo delectatione vincerent aurium satietatem. Haec igitur duo, vocis dico moderationem et verborum conclusionem, quoad orationis severitas pati posset, a poëtica ad eloquentiam traducenda duxerunt. 175. In quo illud est vel maximum, quod versus in oratione si efficitur coniunctione verborum, vitium est; et tamen eam coniunctionem sicuti versum numerose cadere et quadrare et perfici volumus. Neque est ex multis res una, quae magis oratorem ab imperito dicendi ignaroque distinguat, quam quod ille rudis incondite fundit, quantum potest, et id, quod dicit, spiritu, non arte, determinat, orator autem sic illigat sententiam verbis, ut eam numero quodam complectatur et adstricto et soluto. 176. Nam cum vinxit modis et forma, relaxat et liberat immutatione ordinis, ut verba neque alligata sint quasi certa aliqua lege versus neque ita soluta, ut vagentur. XLV. Quonam igitur modo tantum munus insistemus, ut arbitremur nos hanc vim numerose dicendi consequi posse? Non est res tam difficilis quam necessaria. Nihil est enim tam tenerum neque tam flexibile neque quod tam facile sequatur, quocunque ducas, quam oratio. 177. Ex hac versus, ex eadem dispares numeri conficiuntur; ex hac haec etiam soluta variis modis multorumque generum oratio. Non enim sunt alia sermonis, alia contentionis verba; neque ex alio genere ad usum quotidianum, alio ad scenam pompam-

---

1. *efficitur* R. — 2. *idem illud*] *illud quidem* AB. — *vult* AB aliique: *voluit* RE. — 5. *levem* R. — 6. *Id* om. AB. — *verba* om. AB. — 7. *iungentur* AB. — *ut neve* AB aliique, R: *ut ne* E. — *ne vastius* AB. — *deducantur* AB, R. — 10. *hoc*] *hos* B. (De A non liquet.) — *est* om. AB. — 11. *enim* om. AB. — 12. *librariorum*] *liberiorum* A, *liber eorum* B. — 15. *quae admodum* A. — 17. *eidem* Codd. al.: *iidem* (AB) RE. — 18. *versuum atque cantuum* R. — *et* ante *verborum* om. AB, R. — *delectatione* seclusit E. — 20. *posset* AB aliique: *possit* RE. — 21. *traducendam* B, *traducenda esse* R. — *dixerunt* B. — 22. *vel* om. A, T. — *eam*] *etiam* AB, R. — 24. *cadere*] *sedere* AB, R. — *perficere* R. — *est* om. AB. — 26. *quantum potest* om. AB. — 29. *iunxit* R. — *forma et modis* A, *modis: forma et relaxat* R. — 30. *alligata - - neque* om. B. — 31. *soluta*] *solvat* B. — *tantum* om. AB. — 32. *numeros edicendi* B. — *consequi posse dicendi* R. — 33. *tam necessaria* AB. — 35. *ex hac eadem* B. — 36. *haec* om. AB. — 37. *sunt* om. R. — 38. *cotidianum* B.

que sumuntur; sed ea nos cum iacentia sustulimus e medio, sicut mollissimam ceram ad nostrum arbitrium formamus et fingimus. Itaque tum graves sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tenemus; sic institutam nostram sententiam sequitur orationis genus idque ad omnem aurium voluptatem et animorum motum mutatur et vertitur. 178. Sed ut in plerisque rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata, sic in oratione, ut ea, quae maximam utilitatem in se continerent, plurimum eadem haberent vel dignitatis vel saepe etiam venustatis. Incolumitatis ac salutis omnium causa videmus hunc statum esse huius totius mundi atque naturae, rotundum ut caelum terraque ut media sit eaque sua vi nutuque teneatur; sol ut circumferatur, ut accedat ad brumale signum et inde sensim ascendat in diversam partem; ut luna accessu et recessu suo solis lumen accipiat; ut eadem spatia quinque stellae dispari motu cursuque conficiant. 179. Haec tantam habent vim, paullum ut immutata cohaerere non possint, tantam pulchritudinem, ut nulla species ne cogitari quidem possit ornatior. Referte nunc animum ad hominum vel etiam ceterarum animantium formam et figuram. Nullam partem corporis sine aliqua necessitate affictam totamque formam quasi perfectam reperietis arte, non casu. XLVI. Quid in arboribus, in quibus non truncus, non rami, non folia sunt denique nisi ad suam retinendam conservandamque naturam? nusquam tamen est ulla pars nisi venusta. 180. Linquamus naturam artesque videamus. Quid tam in navigio necessarium quam latera, quam cavernae, quam prora, quam puppis, quam antennae, quam vela, quam mali? quae tamen hanc habent in specie venustatem, ut non solum salutis sed etiam voluptatis causa inventa esse videantur. Columnae et templa et porticus sustinent; tamen habent non plus utilitatis quam dignitatis. Capitolii fastigium illud et ceterarum aedium non venustas sed necessitas ipsa fabricata est. Nam cum esset habita ratio, quemadmodum ex utraque tecti parte aqua delaberetur, utilitatem templi fastigii dignitas consecuta est; ut, etiamsi in caelo Capitolium statueretur, ubi imber esse non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum fuisse videatur. 181. Hoc in omnibus item partibus orationis evenit, ut utilitatem ac prope necessitatem suavitas quaedam et lepos consequatur. Clausulas enim atque interpuncta verborum animae interclusio atque angustiae spiritus attulerunt. Id inventum ita

---

1. *iactantia* R. — 2. *ceram* om. A. — *et* om. B. — *ut tum* Schützius. — 3. *gravissimus tum subtilis* AB. — 4. *omnem aurium* AB: *omnem rationem et aurium* RE, *omnem et aurium* T. — 5. *ad motum* R. — *utatur* A. — *vortitur* B. — 7. *plurimum eadem haberent* A aliique, R: *eadem haberent plurimum* E. (De B non liquet.) — 10. *sua*] *sunt* B. — 11. *sol ad eam circumferatur* A, *sol ut ad eam circumferatur* B. — 12. *lunam* B. — 13. *suo* om. AB. — *dispares* R. — 14. *conficiant*] *conspiciat* (sic) AB. — *paullum ut* AB aliique: *ut paullum* RE. — 16. *cogitari* AB aliique: *excogitari* RE. — 17. *ceterorum* R. — 18. *affectam* AB. — 19. *in eis arboribus* AB, *in his arboribus* R. — 21. *nusquam - - naturam* om. AB. — 23. *cavernae*] *carinae* Lag. 20. et 67., item Aldus usque ad Gruterum, praeter Lambinum, qui *carina*. — 24. *antenna* AB. — *quam vela* om. A. — *quam ali* A. «Quattuor Mss. e biblioth. Paris. (et sex Lag.) post haec v. addunt *quam reliqua.*» Leclerc. — 26. *et* ante *templa* cum Codd. aliq. om. T. Habent AB, R. — 27. *utilitatis*] *honestatis* R. — 28. *est* om. AB. — *esset*] *est* A. — 29. *utra* B. — *parte tecti* R. — *aqua*] *aliqua* Ernestii operae. — 30. *templi*, *fastigii* male distinguit E. — *fastigii*] *fasti* AB. — 31. *Capitolium statueretur* AB aliique, R: *statueretur* (om. *Capitolium*) E. — 32. *fuisse* AB aliique, R: *esse* E. — 35. *tulerunt* B.

est suave, ut, si cui sit infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba nolimus. Id enim auribus nostris gratum est inventum, quod hominum lateribus non tolerabile solum, sed etiam facile esse posset. XLVII. 182. Longissima est igitur complexio verborum, quae volvi uno spiritu potest. Sed hic naturae modus est, artis alius. Nam cum sint numeri plures, iambum et trochaeum frequentem segregat ab oratore Aristoteles, Catule, vester, qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem sermonemque nostrum; sed sunt insignes percussiones eorum numerorum et minuti pedes. Quare primum ad heroum nos [dactyli et anapaesti et spondei pedem] invitat; in quo impune progredi licet duo dumtaxat pedes aut paullo plus, ne plane in versum aut similitudinem versus incidamus. † Altae sunt geminae, quibus — hi tres [heroi] pedes in principia continuandorum verborum satis decore cadunt. 183. Probatur autem ab eodem illo maxime paeon, qui est duplex: nam aut a longa oritur, quam tres breves consequuntur, ut haec verba desinite, incipite, comprimite; aut a brevibus deinceps tribus, extrema producta atque longa, sicut illa sunt, domuerant, sonipedes. Atque illi philosopho ordiri placet a superiore paeone, posteriore finire. Est autem paeon hic posterior non syllabarum numero sed aurium mensura, quod est acrius iudicium et certius, par fere cretico, qui est ex longa et brevi et longa: ut

Quid petam praesidi, aut exsequar? quove nunc?

A quo numero exorsus est Fannius, Si, Quirites, minas illius. Hunc ille clausulis aptiorem putat, quas vult longa plerumque syllaba terminari. XLVIII. 184. Neque vero haec tam acrem curam diligentiamque desiderant, quam est illa poëtarum; quos necessitas cogit et ipsi numeri ac modi sic verba versu includere, ut nihil sit ne spiritu quidem minimo brevius aut longius, quam necesse est. Liberior est oratio et plane, ut dicitur, sic est vere soluta; non ut fugiat tamen aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa moderetur. Namque ego illud assentior Theophrasto, qui putat orationem, quae quidem sit polita atque facta quodam modo, non adstricte sed remissius numerosam esse oportere. 185. Etenim, sicut ille suspicatur, ex istis modis, quibus hic usitatus versus efficitur, post anapaestus, procerior quidam numerus, effloruit; inde ille licentior et divitior fluxit dithyrambus; cuius membra et pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa. Et, si numerosum

---

1. *est* om. A. — 3. *possit* T. (ex errore.) — 4. Vv. *Longissima - - potest* suspecta Bakio. — 5. *non potest* R. — *alius Nam* om. AB. — 9. *dactyli et*] *dactyli* A, *dactilici* (sic) B. Quinque priora verba auctore Madvigio cum Henrichsenio seclusimus; Ellendt praeterea seclusit *pedem*; quem secuti sumus. — 10. *duos* Codd. al., R. (non AB.) — 11. *ne*] *nec* AB. — *aut*] *nec* corr. B. — 12. *versus* AB aliique: *versuum* RE. — *Altae* cum Cod. Pith. et Z. Henrichsen et T: *Aliae* AB, RE. (*Arae* mavolt Henrichsen.) — *heroi* auctore Madvigio deleverunt Henrichsen et T. (*Hi tres pedes* sunt iambus, trochaeus, herous.) — 13. *verborum* om. AB. — 14. *eodem*] *eo de* B. — *paean* A (et sic etiam deinceps.) — *a* om. AB. — 16. *a* om. B. — 18. *ordiri*] *oratori* AB. — 21. *ut* om. A. — 22. *praesidi* Codd. al., R: *praesidia* B, *praesidii* E. — *sequar* B. — *quo me* R. — 23. *Ennius* R. — 27. *versu verba* R. — 29. *sic est* AB aliique, R: *sic et est* E. — *effugiat* B. — *aut*] *ut* R. — *erret*] *terreat* AB. — 30. *Nam neque ego* R. — 31. *fracta* AB. — 33. *ex istis* Codd. al.: *et ex istis* AB, *ex illis* RE.

est in omnibus sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones, et quod metiri possumus intervallis aequalibus, recte genus hoc numerorum, dummodo ne continuum sit, in orationis laude ponetur. Nam si rudis et impolita putanda est illa sine intervallis loquacitas peremnis et profluens, quid est aliud causae, cur repudietur, nisi quod hominum auribus vocem natura modulatur ipsa? quod fieri, nisi inest numerus in voce, non potest. 186. Numerus autem in continuatione nullus est; distinctio et aequalium et saepe variorum intervallorum percussio numerum conficit; quem in cadentibus guttis, quod intervallis distinguuntur, notare possumus, in amni praecipitante non possumus. Quodsi continuatio verborum haec soluta multo est aptior atque iucundior, si est articulis membrisque distincta, quam si continuata ac producta, membra illa modificata esse debebunt; quae si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi verborum ambitus: sic enim has orationis conversiones Graeci nominant. Quare aut paria esse debent posteriora superioribus, extrema primis aut, quod etiam est melius et iucundius, longiora. XLIX. 187. Atque haec quidem ab iis philosophis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta sunt; quod eo saepius testificor, ut auctoribus laudandis ineptiarum crimen effugiam. Quarum tandem? inquit Catulus, aut quid disputatione ista afferri potest elegantius aut omnino dici subtilius? 188. At enim vereor, inquit Crassus, ne haec aut difficiliora istis ad persequendum esse videantur aut, quia non traduntur in vulgari ista disciplina, nos ea maiora ac difficiliora videri velle videamur. Tum Catulus, Erras, inquit, Crasse, si aut me aut horum quemquam putas a te haec opera quotidiana et pervagata exspectare, Ista, quae dicis, dici volumus; neque tam dici quam isto dici modo; neque tibi hoc pro me solum sed pro his omnibus sine ulla dubitatione respondeo. 189. Ego vero, inquit Antonius, inveni iam, quem negaram in eo, quem scripsi, libello me invenisse eloquentem. Sed eo te ne laudandi quidem causa interpellavi, ne quid de hoc tam exiguo sermonis tui tempore verbo uno meo deminueretur. 190. Hanc igitur, Crassus inquit, ad legem cum exercitatione, tum stilo, qui et alia et hoc maxime ornat ac limat, formanda nobis oratio est. Neque tamen hoc tanti laboris est, quanti videtur; neque sunt haec rhythmicorum aut musicorum acerrima norma dirigenda; efficiendum est illud modo nobis, ne fluat oratio, ne vagetur, ne insistat interius, ne excurrat longius; ut membris distinguatur,

---

1. *est* AB aliique, R: *est id* E. — *ac* R. — 3. *continui sint* AB. — *ponitur* AB. — 4. *impolita*] *indocta* R. — 5. *quid causa* (sic) *aliud* AB. — 6. *auribus vocem natura modulatur ipsa* Codd. al.: *aures vocem natura* (AB, E: *naturae* R:) *modulantur ipsae* AB, RE. — 8. *distinctio autem et* R. — *aut saepe* AB, *ut saepe* R. — 10. *amne* R. — 11. *actior* B. — *atque*] *et* R. — *iocundior* B. — 12. *membra*] *verba* R. — 13. *in* om. AB. — 14. *orationes conversionis* B. — 15. *paria*] *prima* AB. — 16. *et extrema* B, T. (non A, R.) — 17. *his* B. — 21. *aut* ante v. *difficiliora* om. B. — 23. *nos*] *non* A, *ne* R. — 24. *aut me* om. AB. — 25. *Isti* AB. — *quae dicis, dici*] *quae dici* A, *dici* B. — 28. *iam* B aliique, R: *tandem* E. (De A non constat.) — 29. *Sed eo*] *Sed ego* R. — *te ne*] *tenore* AB. — 31. *deminueretur* AB: *diminueretur* RE. — *Crassus inquit* om. AB, R. — *ad legem*] *a lege* A, *a longe* B. — *cum*] *tum* R. — 32. *ornate limat* R. — 33. *nobis* Codd. al.: *vobis* RE. (De AB non satis constat.) — *hoc in tanti* (sic) A. — *quantum* R. — 34. *neque sunt* A aliique: *nec sunt* (B?) RE. — *aut* A aliique: *ac* (B?) RE. — 35. *efficiendum* Codd. al.: *effigienda* (sic) AB, *et efficiendum* RE. — *nobis* AB aliique, R: *vobis* E.

ut conversiones habeat absolutas. Neque semper utendum est perpetuitate et quasi conversione verborum, sed saepe carpenda membris minutioribus oratio est, quae tamen ipsa membra sunt numeris vincienda. 191. Neque vos paeon aut herous ille conturbet. Ipsi occurrent orationi; ipsi, inquam, se offerent et respondebunt non vocati. Consuetudo modo illa sit scribendi atque dicendi, ut sententiae verbis finiantur eorumque verborum iunctio nascatur a proceris numeris ac liberis, maxime heroo aut paeone priore aut cretico, sed varie distincteque considat. Notatur enim maxime similitudo in conquiescendo. Et, si primi et postremi illi pedes sunt hac ratione servati, medii possunt latere, modo ne circuitus ipse verborum sit aut brevior, quam aures exspectent, aut longior, quam vires atque anima patiatur. L. 192. Clausulas autem diligentius etiam servandas esse arbitror quam superiora, quod in eis maxime perfectio atque absolutio iudicatur. Nam versus aeque prima et media et extrema pars attenditur; qui debilitatur, in quacunque est parte titubatum; in oratione autem pauci prima cernunt, postrema plerique. Quae, quoniam apparent et intelliguntur, varianda sunt, ne aut animorum iudiciis repudientur aut aurium satietate. 193. Duo enim aut tres fere sunt extremi servandi et notandi pedes, si modo non breviora et praecisa erunt superiora; quos aut choreos aut heroos aut alternos esse oportebit aut in paeone illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cretico. Horum vicissitudines efficient, ut neque ii satientur, qui audient, fastidio similitudinis, nec nos id, quod faciemus, opera dedita facere videamur. 194. Quodsi Antipater ille Sidonius, quem tu probe, Catule, meministi, solitus est versus hexametros aliosque variis modis atque numeris fundere ex tempore tantumque hominis ingeniosi ac memoris valuit exercitatio, ut, cum se mente ac voluntate coniecisset in versum, verba sequerentur; quanto id facilius in oratione, exercitatione et consuetudine adhibita, consequemur!

195. Illud autem ne quis admiretur, quonam modo haec vulgus imperitorum in audiendo notet; cum in omni genere, tum in hoc ipso magna quaedam est vis incredibilisque naturae. Omnes enim tacito quodam sensu sine ulla arte aut ratione, quae sint in artibus ac rationibus recta ac prava, diiudicant; idque cum faciunt in picturis et in signis et in aliis operibus, ad quorum intelligentiam a natura minus habent instrumenti, tum multo ostendunt magis in verborum, numerorum vocumque iudicio; quod ea sunt in communibus infixa sensibus nec earum rerum quemquam funditus natura esse voluit expertem. 196. Itaque

---

2. *quasi*] *quos et* (sic) B. — *capienda* AB,R. — *membris*] *verbis* B. — 4. *Neque tamen nos* (sic) R. — *paean* B. — 7. *coniunctio* B. — *ac proceris* A, *ac pro ceteris* B. — 8. *aut* Codd. al.: *et* (AB?) RE. — *priore* AB aliique, R: *posteriore* E. — 9. *illi* om. AB. — 11. *quam aut aures* R. — 13. *etiam diligentius* R. — *eis* B: *his* (A?) RE. — 15. *qui*] *quid* A. — *est* AB aliique: *sit* RE. — 16. *pauci prima* AB aliique: *prima pauci* RE. — 17. *Quae* om. B. — 19. *fere sunt* AB aliique: *sunt fere* RE. — *non* om. AB. — 20. *chorios* A, *choricos* R. — 21. *in* om. B. — *ei*] *et* B, *ex* R. — 22. *efficientur: ne ii* R. — *ei* e Codd. aliq. T. — 24. *id facere* (retento priore *id*) R. — 26. *ex*] *e* B. — 27. *voluptate* AB. — *eiecisset* B. — 28. *in* om. B et cum aliis T. (A videtur habere.) — 33. *sunt* R. — *ac*] *et* R. — 36. *tum multo* om. AB, *tum* om. R. — *verbo* B. — 37. *nec* B aliique: *neque* (A?) RE. — 38. *rerum* om. AB. — *esse voluit* A, R: *voluit esse* (B?) E.

non solum verbis arte positis moventur omnes verum etiam numeris ac vocibus. Quotus enim quisque est, qui teneat artem numerorum ac modorum? At in his si paullum modo offensum est, ut aut contractione brevius fieret aut productione longius, theatra tota reclamant. Quid, hoc non idem fit in vocibus, ut a multitudine et populo non modo catervae atque concentus sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes eiiciantur? LI. 197. Mirabile est, cum plurimum in faciendo intersit inter doctum et rudem, quam non multum differat in iudicando. Ars enim cum a natura profecta sit, nisi naturam moveat ac delectet, nihil sane egisse videatur. Nihil est autem tam cognatum mentibus nostris quam numeri atque voces; quibus et excitamur et incendimur et lenimur et languescimus et ad hilaritatem et ad tristitiam saepe deducimur; quorum illa summa vis carminibus est aptior et cantibus, non neglecta, ut mihi videtur, a Numa, rege doctissimo, maioribusque nostris, ut epularum sollemnium fides ac tibiae Saliorumque versus indicant; maxime autem a Graecia vetere celebrata. [Quibus utinam similibusque de rebus disputari quam de puerilibus his verborum translationibus maluissetis!] 198. Verum, ut in versu vulgus, si est peccatum, videt, sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit. Sed poëtae non ignoscit, nobis concedit; tacite tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum perfectumque cernunt. Itaque illi veteres, sicut hodie etiam nonnullos videmus, cum circuitum et quasi orbem verborum conficere non possent — nam id quidem nuper vel posse vel audere coepimus —, terna aut bina aut nonnulli singula etiam verba dicebant; qui in illa infantia naturale illud, quod aures hominum flagitabant, tenebant tamen, ut et illa essent paria, quae dicerent, et aequalibus interspirationibus uterentur.

LII. 199. Exposui fere, ut potui, quae maxime ad ornatum orationis pertinere arbitrabar. Dixi enim de singulorum laude verborum, dixi de coniunctione eorum, dixi de numero atque forma. Sed si habitum [etiam] orationis et quasi colorem aliquem requiritis, est et plena quaedam sed tamen teres; et tenuis, non sine nervis ac viribus; et ea, quae particeps utriusque generis quadam mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam venustatis non fuco illitus sed sanguine diffusus debet color. 200. Tum denique hic nobis orator ita conformandus est et verbis et sententiis, ut, quemadmodum qui utuntur armis aut palaestra non solum sibi vitandi aut feriendi rationem esse

1. *ac*] *atque* R. — 3. *domorum* B. — *At*] *ac* R. — *offendit* B. — 5. *et*] *ac* e Codd. aliq. T. (Ut nos, AB, R.) — 6. *concentus* A aliique: *conventus* (B?) RE. — *singulis* A. — 9. *a* om. AB. — *naturam* Z aliique Codd., item R: *natura* AB, E. (Ern. seclusit.) — *commoveat* R. — 10. *tam* om. B. — 11. *exercitamur* A. — *et lenimur*] *et limamur* AB. — 12. *et tristitiam* R. — 14. *maioribus* B. — *ut* om. R. — 16. *a*] *in* R. — 16. *Quibus - - maluissetis!* Ineptum hoc emblema, iam ante Sec. X. inculcatum, ut constat ex A, seclusimus auctore Schützio. — *similibus* R. — *de* ante *rebus* om. B. — 20. *taciti* AB. — 22. *circulum* AB. — *orbem*] *ovum* A. — 23. *audire* AB, R. — 25. *naturale* AB aliique: *naturali* RE. — *tenebant* A aliique: *tendebat* B, *tendebant* RE. — 26. *et* ante *aequalibus* om. A. — 29. *Sed si habitum etiam orationis* Codd. al., R: *Sed etiamsi habitum orationis* AB, *Sed si habitum orationis etiam* E. Ceterum nos seclusimus *etiam*, ortum ex falso illo *etiamsi*. — 31. *et tamen* R. — 33. *Tribus his* R. — *quaedam* AB. — 34. *Tum* seclusit Ellendt. — *hic nobis* AB aliique: *nobis hic* RE. — 36. *et palaestra* AB.

habendam putant, sed etiam, ut cum venustate moveantur; sic verbis quidem ad aptam compositionem et decentiam, sententiis vero ad gravitatem orationis utatur [ut ii, qui in armorum tractatione versantur]. 201. Formantur autem et verba et sententiae paene innumerabiliter, quod satis scio notum esse vobis; sed inter conformationem verborum et sententiarum hoc interest, quod verborum tollitur, si verba mutaris; sententiarum permanet, quibuscunque verbis uti velis. Quod quidem vos etsi facitis, tamen admonendos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis verbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter interdumque factis, raro autem etiam pervetustis. In perpetua autem oratione, cum et coniunctionis lenitatem et numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio sententiarum atque verborum. LIII. 202. Nam et commoratio una in re permultum movet et illustris explanatio rerumque, quasi gerantur, sub adspectum paene subiectio; quae et in exponenda re plurimum valet et ad illustrandum id, quod exponitur, et ad amplificandum; ut iis, qui audient, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur; et huic contraria saepe percursio est et plus ad intelligendum, quam dixeris, significatio et distincte concisa brevitas et extenuatio et huic adiuncta illusio a praeceptis Caesaris non abhorrens; 203. et ab re digressio, in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinnus esse debebit; propositioque, quid sis dicturus, et ab eo, quod est dictum, seiunctio et reditus ad propositum et iteratio et rationis apta conclusio; tum augendi minuendive causa veritatis superlatio atque traiectio; et rogatio atque huic finitima quasi percontatio expositioque sententiae suae; tum illa, quae maxime quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio; quae est periucunda, cum in oratione non contentione sed sermone tractatur; deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio vel ante vel post quam dixeris vel cum aliquid a te ipso reiicias; 204. praemunitio etiam est ad id, quod aggrediare, et traiectio in alium; communicatio, quae est quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, deliberatio; morum ac vitae imitatio vel in personis vel sine illis, magnum quoddam ornamentum ora-

---

1. *putent* R. — *sic verbis - - utatur* om. AB, R. — 3. *ut ii - - versantur*] Habent haec AB, R; delevit Lambinus, Schützius, Ellendt; seclusit Ernestius. Pro *ii* A *is*, B *his*. — 4. *autem etiam et* R. — *innumerabiliter* B aliique: *innumerabiles* RE. (De A non liquet.) — 5. *vobis: inter quos hoc interest: sed intor conformationem* AB. — 6. *hoc interest* om. h. l. AB. — 9. *ne singulis* AB. — 12. *levitatem* BR. (De A non liquet.) — 13. *oratio* AB aliique: *ratio* RE. — 15. *rerum quaeque gerantur* B, *rerum quasi gerantur* R. — 16. *aspectu* R. — *valent ad* B. — 18. *augebamus* R. — 19. *percussio* AB, *praecisio* cum Ascensio Schützius. Ut nos, R. — *est et*] *stet* AB. — 20. *dixerit* R. — *distinctio* AB. — *et* ante *extenuatio* om. B. — 21. *inclusio* AB. — 22. *digressio* AB aliique: *non longa digressio* R, *longa digressio* E. — 23. *sit* A. — 25. *orationis* R. — *minuendi* A. — 26. *superlatio - - expositioque*] *suprascriptioque* mediis omissis B. — *rogatio*] *ratio* A. — *et huic* R. — *percunctatio* E. — 28. *quae est - - tractatur* om. AB, seclusit Ernestius. — 29. *non in contentione* R. — 30. *correptio* AB. — 31. *a te aliquid* R. — *ipso* A aliique, R: *ipse* E. (De B non liquet.) — *praemonitio* R. — *etiam est* Codd. al.: *et est* R, *est etiam* E. (De AB non liquet.) 32. *reiectio* e Codd. omnibus Quintil. 9, 1, 30. et quattuor Lag. T. (Ut nos, AB, R, et *reiectio* ortum videtur e praecedente *reiicias*.) — 33. *ac*] *et* R.

tionis et aptum ad animos conciliandos vel maxime, saepe autem etiam ad commovendos; 205. personarum ficta inductio, vel gravissimum lumen augendi; descriptio, erroris inductio, ad hilaritatem impulsio, ante occupatio; tum duo illa, quae maxime movent, similitudo et exemplum; digestio, interpellatio, contentio, reticentia, commendatio; vox quaedam libera atque etiam effrenatior augendi causa; iracundia, obiurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio brevis a proposito, non ut superior illa digressio, purgatio, conciliatio, laesio, optatio atque exsecratio. His fere luminibus illustrant orationem sententiae. LIV. 206. Orationis autem ipsius tamquam armorum est vel ad usum comminatio et quasi petitio vel ad venustatem ipsa tractatio. Nam et geminatio verborum habet interdum vim, leporem alias; et paullum immutatum verbum atque deflexum et eiusdem verbi crebra tum a primo repetitio, tum in extremum conversio et in eadem verba impetus et concursio et adiunctio et progressio et eiusdem verbi crebrius positi quaedam distinctio et revocatio verbi et illa, quae similiter desinunt aut quae cadunt similiter aut quae paribus paria referuntur aut quae sunt inter se similia. 207. Est etiam gradatio quaedam et conversio et verborum concinna transgressio et contrarium et dissolutum et declinatio et reprehensio et exclamatio et imminutio et quod in multis casibus ponitur et quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad singula et ad propositum subiecta ratio et item in distributis supposita ratio et permissio et rursum alia dubitatio et improvisum quiddam et dinumeratio et alia correctio et dissipatio et continuatum et interruptum et imago et sibi ipsi responsio et immutatio et diiunctio et ordo et relatio [et digressio] et circumscriptio. 208. Haec enim sunt fere atque horum similia vel plura etiam esse possunt, quae sententiis orationem verborumque conformationibus illuminent.

LV. Quae quidem te, Crasse, video, inquit Cotta, quod nota esse nobis putes, sine definitionibus et sine exemplis effudisse. Ego vero, inquit Crassus, ne illa quidem, quae supra dixi, nova vobis esse arbitrabar, sed voluntati vestrûm omnium parui. 209. His autem de rebus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui ipse iam praecipitans me quoque haec praecipitem paene evolvere coëgit. Sed tamen huius generis demonstratio est et doctrina ipsa vulgaris; usus autem gravissimus et in hoc toto dicendi studio difficillimus. 210. Quamobrem, quoniam de ornatu omni orationis sunt omnes, si non patefacti, at certe commonstrati loci, nunc, quid aptum sit, hoc est, quid maxime deceat in oratione, videamus. Quamquam id quidem perspicuum est, non omni

---

2. *commonendos* A et corr. B. — *est lumen* R. — 3. *agendi* AB. — *et in hilaritatem* R. — 6. *effrenatior* Codd. al., R: *effrenatio* AB, E. — *agendi* AB, R. — 7. *a proposito*] *appositio* R. — 8. *et optatio* R. — 15. *processio* AB. — *posita* R. — *districtio* B. — 17. *deferuntur* AB, R. — 18. *et* ante *verborum* om. B. — *concinnata* AB. — 19. *gressio* B. — 20. *et imminutio* om. A. — 22. *subiecta*] *delecta* R. — 23. *correptio* B. — 24. *disputatio* B, R. (Ut nos, A.) — *et continuatum* AB aliique: *et quod continuatum* RE. — 25. *diiunctio* A: *disiunctio* (B) RE. — *relatio*] *latio* B, *translatio* R. — *et digressio* cum Ellendtio seclusimus. — 27. *verborumque* om. AB. — 31. *vobis* AB, R: *nobis* Ernestii operae. — 32. *nostrum* AB, *vestri* R. — 35. *est et*] *stet* B, *et* R. — 37. *si non sunt omnes patefacti* R. — 39. *Quamquam*] *quam* B, R.

causae nec auditori neque personae neque tempori congruere orationis unum genus. 211. Nam et causae capitis alium quendam verborum sonum requirunt, alium rerum privatarum atque parvarum; et aliud dicendi genus deliberationes, aliud laudationes, aliud iudicia, aliud sermones, aliud consolatio, aliud obiurgatio, aliud disputatio, aliud historia desiderat. Refert etiam, qui audiant, senatus an populus an iudices; frequentes an pauci an singuli et quales: ipsique oratores, qua sint aetate, honore, auctoritate, debet videri; tempus, pacis an belli, festinationis an otii. 212. Itaque hoc loco nihil sane est quod praecipi posse videatur, nisi ut figuram orationis plenioris et tenuioris et item illius mediocris ad id, quod agemus, accommodatam deligamus. Ornamentis iisdem uti fere licebit alias contentius, alias summissius; omnique in re posse, quod deceat, facere, artis et naturae est; scire, quid quandoque deceat, prudentiae.

LVI. 213. Sed haec omnia perinde sunt, ut aguntur. Actio, inquam, in dicendo una dominatur. Sine hac summus orator esse in numero nullo potest; mediocris hac instructus summos saepe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cum rogaretur, quid in dicendo esset primum; huic secundas, huic tertias. Quo mihi melius etiam illud ab Aeschine dictum videri solet; qui, cum propter ignominiam iudicii cessisset Athenis et se Rhodum contulisset, rogatus a Rhodiis, legisse fertur orationem illam egregiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat; qua perlecta, petitum est ab eo postridie, ut legeret illam etiam, quae erat contra a Demosthene pro Ctesiphonte edita; quam cum suavissima et maxima voce legisset, admirantibus omnibus, Quanto, inquit, magis miraremini, si audissetis ipsum! Ex quo satis significavit, quantum esset in actione, qui orationem eandem aliam fore putarit, actore mutato. 214. Quid fuit in Graccho, quem tu melius, Catule, meministi, quod me puero tanto opere ferretur? Quo me miser conferam? quo vertam? In Capitoliumne? At fratris sanguine madet. An domum? Matremne ut miseram lamentantem videam et abiectam? Quae sic ab illo esse acta constabat oculis, voce, gestu, inimici ut lacrimas tenere non possent. Haec ideo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt; imitatores autem veritatis, histriones, occupaverunt. LVII. 215. Ac sine dubio in omni re vincit imitationem

---

2. *capitis*] *capaces* R. — *verborum quendam* R. — 4. *genus et deliberationes* A, *genus liberationes* B. — *aut sermo* R. — 5. *dissipatio* A. — *historiae desiderant* R. — 6. *aut iudices* B. — 7. *et equales* (sic) B. — *ipsique* B aliique, R: *ipsi quoque* E. (De A non liquet.) — *qui sint* AB,R. — 8. *debent videre* (sic) B,R. — *ac belli* AB. — 10. *nisi*] *ne* AB. — *oratoris* B. — *plenioris* om. AB. — *item*] *idem* AB et Ellendtii operae. — 11. *agemus* AB: *agimus* RE. — *accommodatum* B. — 13. *quod*] *id* R. — *est* om. B. — 15. *haec omnia* AB aliique: *haec ipsa omnia* RE. — *agantur* B. — 21. *cessisset*] *esset* B. — 22. *in Ctesiphonte* AB. — 24. *ab* e Codd. aliq. T. (Ut nos, AB, R.)— 26. *miraremini* AB aliique: *admiraremini* RE. — 28. *fore* AB aliique, R: *esse* E. — *putarit* AB aliique, R: *putaret* E. — *auctore* R. — *in* om. B. — 29. *melius, Catule* Nonius p. 524., item AB: *Catule, melius* RE. — 31. *madet* Gu. 3. A et Lag. quinque ex melioribus: *mandet* B. Hic error correctus est, ut videtur, in *redundat*, quod habent Codd. plerique, RE. — *An* om. AB. — 32. *lamentantem* AB aliique: *lamentantemque* RE. — *esse acta* AB aliique: *acta esse* RE. — 34. *ideo* Vet. Steph. Gu. 3. AB: *eo* RE. — *orationis* B.

veritas; sed ea si satis in actione efficeret ipsa per sese, arte profecto non egeremus. Verum quia animi permotio, quae maxime aut declaranda aut imitanda est actione, perturbata saepe ita est, ut obscuretur ac paene obruatur, discutienda sunt ea, quae obscurant, et ea quae sunt eminentia et prompta, sumenda. 216. Omnis enim motus animi suum quendam [a] natura habet vultum et sonum et gestum; corpusque totum hominis et eius omnis vultus omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsae. Nam voces ut chordae sunt intentae, quae ad quemque tactum respondeant, acuta, gravis, cita, tarda, magna, parva; quas tamen inter omnes est suo quaeque in genere mediocris. Atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene, asperum; contractum, diffusum; continenti spiritu, intermisso; fractum, scissum; flexo sono extenuatum, inflatum. 217. Nullum est enim horum generum, quod non arte ac moderatione tractetur. Hi sunt actori, ut pictori, expositi ad variandum colores. LVIII. Aliud enim vocis genus iracundia sibi sumat, acutum, incitatum, crebro incidens:

Impius hortatur me frater, ut meos malis miser
Mandarem natos: - -

et ea, quae tu dudum, Antoni, protulisti:

Segregare abs te ausus . . .

et:

Ecquis hoc animadvertit? vincite . . .

et Atreus fere totus. Aliud miseratio ac maeror, flexibile, plenum, interruptum, flebili voce,

Quo nunc me vertam? quod iter incipiam ingredi?
Domum paternamne? anne ad Peliae filias?

et illa:

O pater, o patria, o Priami domus!

et quae sequuntur,

Haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari.

218. Aliud metus, demissum et haesitans et abiectum:

---

4. *atque* R. — 5. *imminentia* R. — 6. *a* om. Gu. 3. AB. Nos seclusimus. — *corpusque totum* A aliique, R: *totumque corpus* E. (De B non liquet.) — 7. *et eius omnis* om. AB. — *vultis* (sic) *omnisque vocis* B. — 8. *ut motu* A aliique: *in motu* B, *ut a motu* RE. — *quocunque* B. — 9. *quae* om. A. — 11. *leve* B. — 12. *spiritui* A. — *intermissio* A, R. — 13. *extenuatum* AB aliique: *attenuatum* RE. — *horum generum* Gu. 3. AB: *horum similium generum* RE, *horum [et similium] generum* T, *horum omnium generum* Lambinus. — 14. *non arte*] *noste* (sic) B. — *actori et ut* B. — 16. *sumit* R. — 17. *Ipsius* AB, *Ipsus* R. — 18. *Mandarem* Codd. Lag. aliq.: *Manderem* AB, RE. Cfr. Moser et Klotz ad Tusc. 4, 36, 77. — 22. *et quis* R. — *animadvertet* AB. Cfr. Tusc. 4, 25, 55. — *vincit* R. — 23. *moeror* B, *memor* A. — 24. *flexibili voce* A. ut Vet. Steph. — 26. *paternam domumne* B. — *ad Peliae*] *appellare* AB. — 27. *ille* R. — 30. *videt* AB. — 31. *vi* om. BR. — *evitaret* AB. — 32. *dimissum* R.

Multis sum modis circumventus, morbo, exsilio atque inopia;
Tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat;
Alter terribilem minitatur vitae cruciatum et necem,
Quae nemo est tam firmo ingenio et tanta confidentia,
Quin refugiat timido sanguen atque exalbescat metu.

219. Aliud vis: contentum, vehemens, imminens quadam incitatione gravitatis,

Iterum Thyestes Atreum attrectatum advenit,
Iterum iam aggreditur me et quietum exsuscitat.
Maior mihi moles, maius miscendum 'st malum,
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

Aliud voluptas: effusum, lene, tenerum, hilaratum ac remissum,

Sed mihi cum tetulit coronam ob collocandas nuptias,
Tibi ferebat, cum simulabat sese † alteri dare;
Tum ad te ludibunda docte et delicate detulit.

Aliud molestia: sine commiseratione grave quoddam et uno pressu ac sono obductum,

Qua tempestate Paris Helenam innuptis iunxit nuptiis,
Ego tum gravida, expletis iam fere ad pariendum mensibus;
Per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.

LIX. 220. Omnes autem hos motus subsequi debet gestus, non hic verba exprimens, scenicus, sed universam rem et sententiam non demonstratione sed significatione declarans, laterum inflexione hac forti ac virili, non ab scena et histrionibus, sed ab armis aut etiam a palaestra. Manus autem minus arguta, digitis subsequens verba, non exprimens; brachium procerius proiectum quasi quoddam telum orationis; supplosio pedis in contentionibus aut incipiendis aut finiendis. 221. Sed in ore sunt omnia. In eo autem ipso dominatus est omnis oculorum; quo melius nostri illi senes, qui personatum ne Roscium quidem magno opere laudabant. Animi est enim omnis actio et imago animi vultus, indices oculi. Nam haec est una pars corporis, quae, quot animi motus sunt, tot significationes et commutationes possit efficere. Neque vero est quisquam, qui eadem connivens efficiat. Theophrastus quidem

1. *Multis sum modis* AB aliique: *Multis modis sum* R, *Multi' modis sum* E. — 2. *omnem mi* T: *omnem* A, *omnem mihi* R, *mihi omnem* E. (De B non liquet.) — 3. *Alter* om. A. — *minatur* e Codd. aliq. T. (Ut nos, AB, R.) — 5. *sanguine* Codd. al. RT. (Ut nos, AB.) — 6. *vis*] *genus* R. — *imminens*] *sin minus* B, *imminuens* R. — 7. *gravis* AB. — 8. *attrectatum* Ellendtius: *adtractatum* Lg. 3. 13. Z, *ad tractatum* Lg. 6., alii similiter, *attractum* AB, RE. — 11. *cor* om. AB. — 12. *voluptatis* R. — *lene* om. A, *effusum et tenerum* B. — *tenerum* om. R. — 13. *mihi*] *sibi* AB. — *tetulit* AB: *detulit* RE. — *colligandas* B. — 14. *se sibi Aiaci dare* B, *sese Aiaci dare* Lg. plerique, R. (De A non constat. Latet hic nomen proprium et quidem comicum.) — 15. *Cum a te* B, *Cum ad te* R. — 16. *quoddam* AB aliique: *quiddam* RE. — 17. *ductum* cum Gu. 2. Schützius. — 18. *innuptiis* (sic) A. — *nuptias* AB, R. — 20. *Hecuba*] *haec ubi* B. — 23. *declarans*] *demonstrans clarans* AB. — *ac* om. B, *et* R. — 24. *a palaestra sumpta. Manus* R. — 27. *Sed si in* R. — 30. *vultus* AB aliique: *vultus est* RE. — 32. *et commutationes* om. AB. Seclusit Ellendt. — 33. *verum* A. — *connivens* Gulielmius: *contuens* AB, E, *continens* R.

Tauriscum quendam dicit actorem aversum solitum esse dicere, qui in agendo contuens aliquid pronuntiaret. 222. Quare oculorum est magna moderatio. Nam oris non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias aut ad pravitatem aliquam deferamur. Oculi sunt, quorum tum intentione, tum remissione, tum coniectu, tum hilaritate motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis. Est enim actio quasi sermo corporis, quo magis menti congruens esse debet. Oculos autem natura nobis, ut equo et leoni setas, caudam, aures ad motus animorum declarandos dedit. 223. Quare in hac nostra actione secundum vocem vultus valet; is autem oculis gubernatur. Atque in eis omnibus, quae sunt actionis, inest quaedam vis a natura data. Quare etiam hac imperiti, hac vulgus, hac denique barbari maxime commoventur. Verba enim neminem movent nisi eum, qui eiusdem linguae societate coniunctus est; sententiaeque saepe acutae non acutorum hominum sensus praetervolant: actio, quae prae se motum animi fert, omnes movet; iisdem enim omnium animi motibus concitantur et eos iisdem notis et in aliis agnoscunt et in se ipsi indicant. LX. 224. Ad actionis autem usum atque laudem maximam sine dubio partem vox obtinet; quae primum est optanda nobis; deinde, quaecunque erit, ea tuenda. De quo illud iam nihil ad hoc praecipiendi genus, quemadmodum voci serviatur: equidem magno opere censeo serviendum; sed illud videtur ab huius nostri sermonis officio non abhorrere, quod, ut dixi paullo ante, plurimis in rebus quod maxime est utile, id nescio quo pacto etiam decet maxime. Nam ad vocem obtinendam nihil est utilius quam crebra mutatio; nihil perniciosius quam effusa sine intermissione contentio. 225. Quid, ad aures nostras et actionis suavitatem, quid est vicissitudine et varietate et commutatione aptius? Itaque idem Gracchus, quod potes audire, Catule, ex Licinio, cliente tuo, litterato homine, quem servum sibi ille habuit ad manum, cum eburneola solitus est habere fistula, qui staret occulte post ipsum, cum contionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret aut a contentione revocaret. Audivi mehercule, inquit Catulus, et saepe sum admiratus hominis cum diligentiam, tum etiam doctrinam et scientiam. 226. Ego vero, inquit Crassus, ac doleo quidem illos viros in eam fraudem in re publica esse delapsos; quamquam ea tela texitur et ea incitatur in civitate ratio vivendi ac posteritati ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non tulerunt, iam similes habere cupiamus. Mitte, obsecro, inquit, Crasse, Iulius, sermonem istum et te ad Grac-

---

1. *dicit* AB aliique, R: *dixit* E. — 2. *contuens*] *conivens* (sic) AB. (Atque hoc eodem, falso quidem, loco, non supra, Codd. a Grutero et Ellendtio commemorati *connivens* habuisse videntur.) — *est* ante *magna* om. AB. — 3. *non* om. Ernestii operae. — 4. *tum* ante *intentione* om. B. — 7. *Oculis* AB. — 8. *aut leoni* A. — *setas*] *iubas* Cod. Reg. 7703. Steph. Lamb. Schütz. Ut nos, AB, R. — *auris* B aliique. — 10. *eis* Codd. al.: *iis* (AB) RE. — 11. *actiones* B. — 12. *hac vulgus* om. AB. — 13. *eius* B. — 15. *omnes - - animi* om. AB. — 16. *motis* A. — 17. *se*] *semet* B. — 19. *aptanda* R. — 20. *recipiendi* AB. — 21. *equidem tamen magno opere* (sic divise A.) Vet. Steph. AB, R. — 23. *quo maxime* A. — *utile*] *ut ille* A. — 26. *ad* ante *aures* om. A. — 27. *Itaque et idem* R. — 28. *Licinio* AB aliique, R: *Erycino* E. — 35. *et* ante *ea* om. A. — *et ea incitatur* om. B. — 36. *posteritatis* AB. «Fortasse verum est *posteris*.» Ellendt.

chi fistulam refer; cuius ego nondum plane rationem intelligo. LXI. 227. In omni voce, inquit Crassus, est quiddam medium, sed suum cuique voci. Hinc gradatim ascendere vocem utile et suave est. Nam a principio clamare agreste quiddam est et idem illud ad firmandam est vocem salutare. Deinde est quiddam contentionis extremum, quod tamen interius est quam acutissimus clamor, quo te fistula progredi non sinet et † tamen ab ipsa contentione revocabit. Est item contra quiddam in remissione gravissimum quoque tamquam sonorum gradibus descenditur. Haec varietas et hic per omnes sonos vocis cursus et se tuebitur et actioni afferet suavitatem. Sed fistulatorem domi relinquetis, sensum huius consuetudinis vobiscum ad forum deferetis.

228. Edidi, quae potui, non ut volui, sed ut me temporis angustiae coëgerunt. Scitum est enim causam conferre in tempus, cum afferre plura, si cupias, non queas. Tu vero, inquit Catulus, collegisti omnia, quantum ego possum iudicare, ita divinitus, ut non a Graecis sumpsisse sed eos ipsos haec docere posse videare. Me quidem istius sermonis participem factum esse gaudeo; ac vellem, [ut] meus gener, sodalis tuus, Hortensius, affuisset; quem quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas tu oratione complexus es, excellentem fore. 229. Et Crassus, Fore dicis? inquit: ego vero esse iam iudico et tum iudicavi, cum me consule in senatu causam defendit Africae nuperque etiam magis, cum pro Bithyniae rege dixit. Quamobrem recte vides, Catule. Nihil enim isti adolescenti neque a natura neque a doctrina deesse sentio. 230. Quo magis est tibi, Cotta, et tibi, Sulpici, vigilandum ac laborandum. Non enim ille mediocris orator vestrae quasi succrescit aetati; sed et ingenio peracri et studio flagranti et doctrina eximia et memoria singulari. Cui quamquam faveo, tamen illum aetati suae praestare cupio; vobis vero illum tanto minorem praecurrere vix honestum est. Sed iam surgamus, inquit, nosque curemus et aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros curaque laxemus.

---

2. *quiddam* AB, R : *quoddam* E. — 3. *quoque* (id est, *quoique)* B. — *utile* om. B. — 4. *quiddam si* (id est, *quiddamst)* B. — *illud affirmandum* R. — 5. *quiddam* AB : *quoddam* RE. — 7. *et tamen*] *et iam* Henrichsenio auctore T. Fortasse : *et tandem*. Or. *(et* ante *tamen* om. B.) — *quiddam* AB aliique: *quoddam* RE. — 8. *quoque*] *quod* AB, id est, *quo*, ut habent Lag. 17. 35. — 9. *hic* om. AB. — 10. *actioni*] *actio* AB, *orationi* R. — *deferet* R. — *Sed*] *Et* AB. — *sensus* (sic) *illius* R. — 16. *sumpsisse* Vet. Steph. Gu. 3. AB: *didicisse* RE. — *posse docere haec* B. — 17. *ut* om. Lag. 13. 36. Delevit Schützius. Nos seclusimus. — 24. *Quo*] *Eoque* R. — 25. *vestram* - - *aetatem* AB. — 30. *curaque* Lambinus : *curamque* cum libris (etiam AB) RE.

M. TULLII CICERONIS

DE

CLARIS ORATORIBUS

LIBER

QUI DICITUR

BRUTUS.

I. 1. Cum e Cilicia decedens Rhodum venissem et eo mihi de Q. Hortensii morte esset allatum, opinione omnium maiorem animo cepi dolorem. Nam et amico amisso cum consuetudine iucunda tum multorum officiorum coniunctione me privatum videbam et interitu talis auguris dignitatem nostri collegii deminutam dolebam; qua in cogitatione et cooptatum me ab eo in collegium recordabar, in quo iuratus iudicium dignitatis meae fecerat, et inauguratum ab eodem; ex quo augurum institutis in parentis eum loco colere debebam. 2. Augebat etiam molestiam, quod magnâ sapientium civium bonorumque penuriâ vir egregius coniunctissimusque mecum consiliorum omnium societate alienissimo rei publicae tempore exstinctus et auctoritatis et prudentiae suae triste nobis desiderium reliquerat: dolebamque, quod non, ut plerique putabant, adversarium aut obtrectatorem laudum mearum, sed socium potius et consortem gloriosi laboris amiseram. 3. Etenim, si in leviorum artium studio memoriae proditum est poëtas nobiles poëtarum aequalium morte doluisse, quo tandem animo eius interitum ferre debui, cum quo certare erat gloriosius quam omnino adversarium non habere? cum praesertim non modo nunquam sit aut illius a me cursus impeditus aut ab illo meus, sed contra semper alter ab altero adiutus et communicando

---

5. *deminutam* Lg. 8. 51. 53. 58. 68. Ven. 1. Lamb.: *diminutam* cum ceteris E. — 8. *augebam* libri noti et T; natum est ex praeced. v. *debebam*, et molestus est vel ipse quadruplicis syll. *am* sonus. Correctus est error in Romana principe et post Asc. utramque apud E. — 15. *mortem* Lamb. solus. Cfr. Garaton. ad Philipp. 9, 5. Phil. 12, 10. pro Sestio 17.

et monendo et favendo. 4. Sed, quoniam perpetua quadam felicitate usus ille cessit e vita suo magis quam suorum civium tempore et tum occidit, cum lugere facilius rem publicam posset, si viveret, quam iuvare, vixitque tamdiu, quam licuit in civitate bene beateque vivere, nostro incommodo detrimentoque, si est ita necesse, doleamus: illius vero mortis opportunitatem benevolentia potius quam misericordia prosequamur, ut, quotiescunque de clarissimo et beatissimo viro cogitemus, illum potius quam nosmet ipsos diligere videamur. 5. Nam, si id dolemus, quod eo iam frui nobis non licet, nostrum est id malum; quod modice feramus, ne id non ad amicitiam, sed ad domesticam utilitatem referre videamur. Sin, tamquam illi ipsi acerbitatis aliquid acciderit, angimur, summam eius felicitatem non satis grato animo interpretamur. II. 6. Etenim, si viveret Q. Hortensius, cetera fortasse desideraret una cum reliquis bonis et fortibus civibus; hunc aut praeter ceteros aut cum paucis sustineret dolorem, cum forum populi Romani, quod fuisset quasi theatrum illius ingenii, voce erudita et Romanis Graecisque auribus digna spoliatum atque orbatum videret. Equidem angor animo non consilii, non ingenii, non auctoritatis armis egere rem publicam, quae didiceram tractare quibusque me assuefeceram quaeque erant propria cum praestantis in re publica viri tum bene moratae et bene constitutae civitatis. Quodsi fuit in re publica tempus ullum, cum extorquere arma posset e manibus iratorum civium boni civis auctoritas et oratio, tum profecto fuit, cum patrocinium pacis exclusum est aut errore hominum aut timore. 8. Ita nobismet ipsis accidit, ut, quamquam essent multo magis alia lugenda, tamen hoc doleremus, quod, quo tempore aetas nostra perfuncta rebus amplissimis tamquam in portum confugere deberet, non inertiae neque desidiae, sed otii moderati atque honesti, cumque ipsa oratio iam nostra canesceret haberetque suam quandam maturitatem et quasi senectutem, tum arma sunt ea sumpta, quibus illi ipsi, qui didicerant eis uti gloriose, quemadmodum salutariter uterentur, non reperiebant. 9. Itaque ei mihi videntur fortunate beateque vixisse cum in ceteris civitatibus tum maxime in nostra, quibus cum auctoritate rerumque gestarum gloria tum etiam sapientiae laude perfrui licuit. Quorum memoria et recordatio in maximis nostris gravissimisque curis iucunda sane fuit, cum in eam nuper ex sermone quodam incidissemus.

III. 10. Nam cum inambularem in xysto et essem otiosus domi, Marcus ad me Brutus, ut consueverat, cum T. Pomponio venerat, homines cum inter se coniuncti tum mihi ita cari itaque iucundi, ut eorum adspectu omnis, quae me angebat de re publica, cura consederit. Quos postquam salutavi, Quid vos, inquam, Brute et Attice, nunc? quid tandem novi? Nihil sane, inquit Brutus, quod quidem aut tu audire velis aut ego pro certo dicere audeam. 11. Tum Atticus, Eo,

14. *hunc aut praeter* Lamb.: *hunc autem et praeter* Codd. Regii ABCD, R, Peter, *hunc autem praeter* Aldus nepos et E. (Quod Ellendt dicit: «*hunc et praeter ceteros* libri omnes»: error videtur.) — 17. *animi* Manutius et corr. Lg. 8. Cfr. Klotz ad Tuscul. 1, 40, 96. (*angor animi* certe est in Cod. Vatic. Verrin. v. Zumpt p. 1032.) — 23. *errore*] *terrore* libri (praeter Dresd. apud Peterum) et R. Emendatum est a Victore Pisano, ut ait Sylburgius, et in Aldina. — 31. *ei* Lg. 8. 51. aliique: *ii* E.

inquit, ad te animo venimus, ut de re publica esset silentium et aliquid audiremus potius ex te, quam te afficeremus ulla molestia. Vos vero, inquam, Attice, et praesentem me cura levatis et absenti magna solatia dedistis. Nam vestris primum litteris recreatus me ad pristina studia revocavi. Tum ille, Legi, inquit, perlubenter epistolam, quam ad te Brutus misit ex Asia, qua mihi visus est et monere te prudenter et consolari amicissime. 12. Recte, inquam, est visus. Nam me istis scito litteris ex diuturna perturbatione totius valetudinis tamquam ad adspiciendam lucem esse revocatum. Atque ut post Cannensem illam calamitatem primum Marcelli ad Nolam proelio populus se Romanus erexit posteaque prosperae res deinceps multae consecutae sunt, sic post rerum nostrarum et communium gravissimos casus nihil ante epistolam Bruti mihi accidit, quod vellem aut quod aliqua ex parte sollicitudines allevaret meas. 13. Tum Brutus, Volui id quidem efficere certe et capio magnum fructum, si quidem quod volui tanta in re consecutus sum. Sed scire cupio, quae te Attici litterae delectaverint. Istae vero, inquam, Brute, non modo delectationem mihi, sed etiam, ut spero, salutem attulerunt. Salutem? inquit ille. Quodnam tandem genus istuc tam praeclarum litterarum fuit? An mihi potuit, inquam, esse aut gratior ulla salutatio aut ad hoc tempus aptior quam illius libri, quo me hic affatus quasi iacentem excitavit? 14. Tum ille, Nempe eum dicis, inquit, quo iste omnem rerum memoriam breviter et, ut mihi quidem visum est, perdiligenter complexus est? Istum ipsum, inquam, Brute, dico, librum mihi saluti fuisse. IV. Tum Atticus, Optatissimum mihi quidem est, quod dicis: sed quid tandem habuit liber iste, quod tibi aut novum aut tanto usui posset esse? 15. Ille vero et nova, inquam, mihi quidem multa et eam utilitatem, quam requirebam, ut explicatis ordinibus temporum uno in conspectu omnia viderem; quae cum studiose tractare coepissem, ipsa mihi tractatio litterarum salutaris fuit admonuitque, Pomponi, ut a te ipso sumerem aliquid ad me reficiendum teque remunerandum si non pari, at grato tamen munere: quamquam illud Hesiodium laudatur a doctis, quod eadem mensura reddere iubet, qua acceperis, aut etiam cumulatiore, si possis. 16. Ego autem voluntatem tibi profecto emetiar, sed rem ipsam nondum posse videor; idque ut ignoscas, a te peto. Nec enim ex novis, ut agricolae solent, fructibus est, unde tibi reddam quod accepi; sic omnis fetus repressus exustusque flos siti veteris ubertatis exaruit, nec ex conditis, qui iacent in tenebris et ad quos omnis nobis aditus, qui paene solis patuit, obstructus est. Seremus igitur aliquid tamquam in inculto et derelicto solo; quod ita diligenter colemus, ut impendiis etiam augere possimus largitatem tui muneris; modo idem noster animus efficere possit, quod ager, qui, cum multos annos quievit, uberiores efferre fruges solet. 17. Tum ille, Ego vero et exspectabo ea, quae polliceris, nec exigam nisi tuo commodo et erunt mihi pergrata, si solveris. Mihi quoque, inquit Brutus, exspectanda sunt ea, quae Attico polliceris, etsi fortasse ego a te huius

21. *dices* Lg. 8. 29. 51. 53. 58. 68. Ven. 1., R. — 34. *remetiar* Rivio auctore L. — 37. *siti flos* L. — 43. *nec* D, R et ceterae Edd. ante Aldum: *neque* cum Aldo E. — 45. *exspectanda* L, et sic volebat etiam E: *et exspectanda* cum libris notis RE.

voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, incommodo exacturum negat. V. 18. At vero, inquam, tibi ego, Brute, non solvam, nisi prius a te cavero amplius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum. Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem ausim. Nam hunc, qui negat, video flagitatorem, non illum quidem tibi molestum, sed assiduum tamen et acrem fore. Tum Pomponius, Ego vero, inquit, Brutum nihil mentiri puto. Videor enim iam te ausurus esse appellare, quoniam longo intervallo modo primum animadverti paullo te hilariorem. 19. Itaque, quoniam hic, quod mihi deberetur, se exacturum professus est, quod huic debes, ego a te peto. Quidnam id? inquam. Ut scribas, inquit, aliquid. Iampridem enim conticuerunt tuae litterae. Nam ut illos de re publica libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus; eisque nosmet ipsi ad veterum rerum memoriam comprehendendam impulsi atque incensi sumus. Sed illa cum poteris: atque ut possis, rogo. 20. Nunc vero, inquit, si es animo vacuo, expone nobis quod quaerimus. Quidnam est id? inquam. Quod mihi nuper in Tusculano inchoavisti de oratoribus, quando esse coepissent, qui etiam et quales fuissent. Quem ego sermonem cum ad Brutum tuum vel nostrum potius detulissem, magno opere hic audire se velle dixit. Itaque hunc elegimus diem, cum te sciremus esse vacuum. Quare, si tibi est commodum, ede illa, quae coeperas, et Bruto et mihi. 21. Ego vero, inquam, si potuero, faciam vobis satis. Poteris, inquit: relaxa modo paullum animum aut sane, si potes, libera.

Nempe igitur hinc tum, Pomponi, ductus est sermo, quod erat a me mentio facta causam Deiotari, fidelissimi atque optimi regis, ornatissime et copiosissime a Bruto me audisse defensam. VI. Scio, inquit, ab isto initio tractum esse sermonem teque Bruti dolentem vicem quasi deflevisse iudiciorum vastitatem et fori. Feci, inquam, istuc quidem et saepe facio. 22. Nam mihi, Brute, in te intuenti crebro in mentem venit vereri, ecquodnam curriculum aliquando sit habitura tua et natura admirabilis et exquisita doctrina et singularis industria. Cum enim in maximis causis versatus esses et cum tibi aetas nostra iam cederet fascesque summitteret, subito in civitate cum alia ceciderunt, tum etiam ea ipsa, de qua disputare ordimur, eloquentia obmutuit. 23. Tum ille, Ceterarum rerum causa, inquit, istuc et doleo et dolendum puto; dicendi autem me non tam fructus et gloria quam studium ipsum exercitatioque delectat: quod mihi nulla res eripiet, te praesertim tam studioso. Etenim dicere bene nemo potest, nisi qui prudenter intelligit. Quare

---

1. *incommodo* libri noti, R et Edd. ante L: *se incommodo* cum Lamb. E. — 4. *ausim* D, Ven. 1. Gu. 1.: *ausus sim* cum reliquis E. — 7. *iamiam* R, Meyer, Ellendt, exigua sane auctoritate. — 13. *veterum rerum* Ellendt: *veterum rerum naturalium* D, Lg. omnes, Gu. 1. 2. Dresd. R, *rerum nostrarum* e Codd., ut ait, L, *veterum annalium* Victore Pisano auctore E. — 16. *nuper mihi* D, Lg. 26. 51. Gu. 1. R, Peter. — 17. *inchoavisti* Codd. omnes: *inchoasti* E. — 22. *potero* Ascens. L. — 30. *et quodnam* libri plerique (D. Lg. omnes), *quodnam* Gu. 1. 2. Dresd. Peter. Recta scriptura est in Ottob. — 35. *causa*] «Dele *causa* cum Rittershusio apud Scioppium Verisim. 1, 19. et cfr. Fr. Hotomani Obss. 4, 2.» Beier. In eadem opinione fuit Graevius ad Catonem §. 4. Servant libri omnes, et cfr. ad Fam. 6. 17. 15. 14. — 38. *et enim dicere* libri et R. Emendatum in Asc. — *intellegit* Lg. 8. 51. Venet. et sic ubique T.

qui eloquentiae verae dat operam, dat prudentiae, qua ne maximis quidem in bellis aequo animo carere quisquam potest. 24. Praeclare, inquam, Brute, dicis, eoque magis ista dicendi laude delector, quod cetera, quae sunt quondam habita in civitate pulcherrima, nemo est tam humilis, qui se non aut posse adipisci aut adeptum putet: eloquentem neminem video factum esse victoria. Sed quo facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur, agamus. Cum idem placuisset illis, tum in pratulo propter Platonis statuam consedimus.

25. Hic ego: Laudare igitur eloquentiam et quanta vis sit eius expromere quantamque eis, qui sint eam consecuti, dignitatem afferat, neque propositum nobis est hoc loco neque necessarium. Hoc vero sine ulla dubitatione confirmaverim, sive illa arte pariatur aliqua sive exercitatione quadam sive natura, rem unam esse omnium difficillimam. Quibus enim ex quinque rebus constare dicitur, earum una quaeque est ars ipsa magna per sese. Quare quinque artium concursus maximarum, quantam vim quantamque difficultatem habeat, existimari potest. VII. 26. Testis est Graecia, quae cum eloquentiae studio sit incensa iamdiuque excellat in ea praestetque ceteris, tamen omnes artes vetustiores habet et multo ante non inventas solum, sed etiam perfectas, quam haec est [a Graecis] elaborata dicendi vis atque copia. In quam cum intueor, maxime mihi occurrunt, Attice, et quasi lucent Athenae tuae, qua in urbe primum se orator extulit primumque etiam monumentis et litteris oratio est coepta mandari. 27. Tamen ante Periclem, cuius scripta quaedam feruntur, et Thucydidem, qui non nascentibus Athenis, sed iam adultis fuerunt, littera nulla est, quae quidem ornatum aliquem habeat et oratoris esse videatur. Quamquam opinio est et eum, qui multis annis ante hos fuerit, Pisistratum et paullo seniorem etiam Solonem posteaque Clisthenem multum, ut temporibus illis, valuisse dicendo. 28. Post hanc aetatem aliquot annis, ut ex Atticis monumentis potest perspici, Themistocles fuit, quem constat cum prudentia, tum etiam eloquentia praestitisse; post Pericles, qui cum floreret omni genere virtutis, hac tamen fuit laude clarissimus. Cleonem etiam temporibus illis turbulentum illum quidem civem, sed tamen eloquentem constat fuisse. 29. Huic aetati suppares Alcibiades, Critias, Theramenes; quibus temporibus quod dicendi genus viguerit, ex Thucydidi scriptis, qui ipse tum fuit, intelligi maxime potest. Grandes erant verbis, crebri sententiis, compressione rerum breves et ob eam ipsam causam interdum subobscuri. VIII. 30. Sed ut intellectum est, quantam vim haberet accurata et facta quodam modo oratio, tum etiam magistri dicendi multi subito exstiterunt. Tum Leontinus Gorgias, Thrasymachus Calchedonius,

---

10. *exprimere* Gu. 2. Dresd. Peter. — *eis* Codd. complures: *iis* E. — *sunt* D, Gu. 1. Coniunctivum habent Codd. plerique et R. — 11. *vero*] *ego* D. Gu. 1. — 16. *habeat* Lamb.: *habeant* RE cum Codd. notis. — 20. Vv. *a Graecis* cum Meyero seclusit T. — 29. *Attici* Codd. noti et R. Correxit Lamb. — 35. *Thucydidi* Lg. 8. 51. Ven. I. alii, RB: *Thucydidis* E. — 37. *compressione*] *compositione* Lg. 58., *comprehensione* Dresd., item Criticus (Cuiacius vel Bongarsius) in mg. Lamb. 1566. in Bibl. Bernensi, rursus Gesnerus in Thes., Sch. prob. Bernhardyo. At vide Ellendt. — 40. *Calchedonius* Lg. 8. 51. 58. Ven. 1. Ottob. T, ut Inscr. m. Lat. N. 545.: *Chalcedonius* E.

Protagoras Abderites, Prodicus Ceus, Hippias Eleus in honore magno fuit; aliique multi temporibus eisdem docere se profitebantur, arrogantibus sane verbis, quemadmodum causa inferior (ita enim loquebantur) dicendo fieri superior posset. 31. His opposuit sese Socrates, qui subtilitate quadam disputandi refellere eorum instituta solebat † verbis. Huius ex uberrimis sermonibus exstiterunt doctissimi viri; primumque tum philosophia, non illa de natura, quae fuerat antiquior, sed haec, in qua de bonis rebus et malis deque hominum vita et moribus disputatur, inventa dicitur. Quod quoniam genus ab hoc, quod proposuimus, abhorret, philosophos aliud in tempus reiiciamus; ad oratores, a quibus digressi sumus, revertamur. 32. Exstitit igitur iam senibus illis, quos paullo ante diximus, Isocrates, cuius domus cunctae Graeciae quasi ludus quidam patuit atque officina dicendi; magnus orator et perfectus magister, quamquam forensi luce caruit intraque parietes aluit eam gloriam, quam nemo meo quidem iudicio est postea consecutus. Is et ipse scripsit multa praeclare et docuit alios; et cum cetera melius quam superiores, tum primus intellexit etiam in soluta oratione, dum versum effugeres, modum tamen et numerum quendam oportere servari. 33. Ante hunc enim verborum quasi structura et quaedam ad numerum conclusio nulla erat; aut, si quando erat, non apparebat eam dedita opera esse quaesitam: quae forsitan laus sit; verumtamen natura magis tum casuque nonnunquam quam aut ratione aliqua aut observatione fiebat. 34. Ipsa enim natura circumscriptione quadam verborum comprehendit concluditque sententiam, quae cum aptis constricta verbis est, cadit etiam plerumque numerose. Nam et aures ipsae, quid plenum, quid inane sit, iudicant, et spiritu quasi necessitate aliqua verborum comprehensio terminatur: in quo non modo defici, sed etiam laborare turpe est. IX. 35. Tum fuit Lysias, ipse quidem in causis forensibus non versatus, sed egregie subtilis scriptor atque elegans, quem iam prope audeas oratorem perfectum dicere. Nam plane quidem perfectum et cui nihil admodum desit Demosthenem facile dixeris. Nihil acute inveniri potuit in eis causis, quas scripsit, nihil, ut ita dicam, subdole, nihil versute, quod ille non viderit; nihil subtiliter dici, nihil presse, nihil enucleate, quo fieri possit aliquid limatius; nihil contra grande, nihil incitatum, nihil ornatum vel verborum gravitate vel sententiarum, quo quidquam esset elatius. 36. Huic Hyperides proximus et Aeschines fuit et Lycurgus et Dinarchus et is, cuius nulla exstant scripta, Demades aliique plures. Haec enim aetas effudit hanc copiam; et, ut opinio

---

4. *His* Lg. omnes praeter 35., item Ven. 1. Gu. 1. 2.: *Iis* E. — 5. *verbis* sane corrupte libri, seclusit T; mihi venit in mentem *urbanissime*, qui adverbiorum superlativus in Codd. interdum scribitur sic: *urbaniss.* Or. — 11. *digressi* libri omnes, T: *degressi* E. — 15. *nemo quidem meo* D. Gu. 1. Asc. L. Peter. Ut nos, reliqui libri et R. — *postea* Codd. noti, R: *poëta* ex Rufino de Comp. cet. (Schol. Cic. I. p. 189.) Edd. vett. Grut. E. — 22. *nonnunquam quam aut*] Varie hic turbant Codd. praeter Cod. Reg. A (et R) omnes omittunt *quam*. Post R rursus correxit Lamb. (*non unquam aut* (sic) Peter coni.) — 24. *conscripta* Cod. Reg. A, Gu. 2. Dresd., *circumscripta* D. Asc. Sch. in Ed. mai. — 30. *et in quo* Gu. 2. Dresd. Asc. Peter; corruptela orta ex antiqua scriptura *et quoi* Lg. 35. 58. 70., quam ascivit Ellendt. — 36. *esset*] *sit* mavult Ellendt. — 38. *complures* Lamb., quod in nullo adhuc Cod. repertum est.

mea fert, sucus ille et sanguis incorruptus usque ad hanc aetatem oratorum fuit, in qua naturalis inesset, non fucatus nitor. 37. Phalereus enim successit eis senibus adolescens, eruditissimus ille quidem horum omnium, sed non tam armis institutus quam palaestra. Itaque delectabat magis Athenienses, quam inflammabat; processerat enim in solem et pulverem non ut e militari tabernaculo, sed ut e Theophrasti, doctissimi hominis, umbraculis. 38. Hic primus inflexit orationem et eam mollem teneramque reddidit et suavis, sicut fuit, videri maluit quam gravis: sed suavitate ea, qua perfunderet animos, non qua perfringeret; tantum ut memoriam concinnitatis suae, non, quemadmodum de Pericle scripsit Eupolis, cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eorum, a quibus esset auditus.

X. 39. Videsne igitur, in ea ipsa urbe, in qua et nata et alta sit eloquentia, quam ea sero prodierit in lucem? siquidem ante Solonis aetatem et Pisistrati de nullo ut diserto memoriae proditum est. At hi quidem, ut populi Romani aetas est, senes, ut Atheniensium secula numerantur, adolescentes debent videri. Nam etsi Servio Tullio regnante viguerunt, tamen multo diutius Athenae iam erant, quam est Roma ad hodiernum diem: nec tamen dubito, quin habuerit vim magnam semper oratio. 40. Neque enim iam Troicis temporibus tantum laudis in dicendo Ulixi tribuisset Homerus et Nestori, quorum alterum vim habere voluit, alterum suavitatem, nisi iam tum esset honos eloquentiae; neque ipse poëta hic tam idem ornatus in dicendo ac plane orator fuisset. Cuius etsi incerta sunt tempora, tamen annis multis fuit ante Romulum: si quidem non infra superiorem Lycurgum fuit, a quo est disciplina Lacedaemoniorum adstricta legibus. 41. Sed studium eius generis maiorque vis agnoscitur in Pisistrato. Denique hunc proximo seculo Themistocles insecutus est, ut apud nos, perantiquus, ut apud Athenienses, non ita sane vetus. Fuit enim regnante iam Graecia, nostra autem civitate non ita pridem dominatu regio liberata. Nam bellum Volscorum illud gravissimum, cui Coriolanus exsul interfuit, eodem fere tempore, quo Persarum bellum, fuit; similisque fortuna clarorum virorum. 42. Siquidem uterque cum civis egregius fuisset, populi ingrati pulsus iniuria, se ad hostes contulit conatumque iracundiae suae morte sedavit. Nam etsi aliter apud te est, Attice, de Coriolano, concede tamen, ut huic generi mortis potius assentiar. XI. At ille ridens, Tuo vero, inquit, arbitratu; quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius. Ut enim tu nunc de Coriolano, sic Clitarchus, sic Stratocles de Themistocle finxit. 43. Nam, quem Thucydides, qui et Atheniensis erat et summo loco natus summusque vir et paullo aetate posterior, tantum mortuum scripsit et in Attica clam humatum, addidit fuisse suspicionem veneno sibi conscivisse mortem: hunc

---

2. *in quo* volebat Reizius prob. Petero. — 9. *perstringeret* D, Gu. 1. Sch. Meyer. — 10. *et tantum* «Codd. et Edd. omnes (etiam R).» PETER. Silet Ellendt. Ut nos, Manutius et Gulielmio auctore E. — 13. *ut in ea* Codd. omnes et R. Correxit Anonymus apud Corradum et E. (*vel in ea* Heusinger.) — 16. *secla* e Codd. T. — 21. *Ulixi* libri: *Ulyssi* E. — 32. *clarissimorum* Crat. Lamb. contra Codd. notos. — 35. *apud te est* Codd. tantum non omnes et R: *est apud te* Ven. 2. Vat. Ottob. E.

isti aiunt, cum taurum immolavisset, excepisse sanguinem patera et eo poto mortuum concidisse. Hanc enim mortem rhetorice et tragice ornare potuerunt; illa mors vulgaris nullam praebebat materiem ad ornatum. Quare, quoniam tibi ita quadrat, omnia fuisse Themistocli paria et Coriolano, pateram quoque a me sumas licet: praebebo etiam hostiam, ut Coriolanus sit plane alter Themistocles. 44. Sit sane, inquam, ut lubet, de isto; et ego cautius posthac historiam attingam te audiente, quem rerum Romanarum auctorem laudare possum religiosissimum. Sed tum fere Pericles, Xanthippi filius, de quo ante dixi, primus adhibuit doctrinam; quae quamquam tum nulla erat dicendi, tamen ab Anaxagora physico eruditus exercitationem mentis a reconditis abstrusisque rebus ad causas forenses popularesque facile traduxerat. Huius suavitate maxime hilaratae Athenae sunt; huius ubertatem et copiam admiratae eiusdem vim dicendi terroremque timuerunt. XII. 45. Haec igitur aetas prima Athenis oratorem prope perfectum tulit. Nec enim in constituentibus rem publicam nec in bella gerentibus nec in impeditis ac regum dominatione devinctis nasci cupiditas dicendi solet. Pacis est comes otiique socia et iam bene constitutae civitatis quasi alumna quaedam eloquentia. 46. Itaque ait Aristoteles, cum, sublatis in Sicilia tyrannis, res privatae longo intervallo iudiciis repeterentur, tum primum, quod esset acuta illa gens et † controversa naturâ, artem et praecepta Siculos Coracem et Tisiam conscripsisse: nam antea neminem solitum via nec arte, sed accurate tamen et de scripto plerosque dicere; scriptasque fuisse et paratas a Protagora rerum illustrium disputationes, quae nunc communes appellantur loci: 47. quod idem fecisse Gorgiam, cum singularum rerum laudes vituperationesque conscripsisset; quod iudicaret hoc oratoris esse maxime proprium rem augere posse laudando vituperandoque rursus affligere: huic Antiphontem Rhamnusium similia quaedam habuisse conscripta; quo neminem unquam melius ullam oravisse capitis causam, cum se ipse defenderet, se audiente, locuples auctor scripsit Thucydides: 48. nam Lysiam primo profiteri solitum artem esse dicendi; deinde, quod Theodorus esset in arte subtilior, in orationibus autem ieiunior, orationes eum scribere aliis coepisse, artem removisse: similiter Isocratem primo artem dicendi esse negavisse, scribere autem aliis solitum orationes, quibus in iudiciis uterentur: sed, cum ex eo, quia quasi committeret contra legem, quo quis iudicio circumveniretur, saepe ipse in iudicium vocaretur, orationes aliis destitisse scribere totumque se ad artes componendas transtulisse. XIII. 49. Et Graeciae quidem oratorum partus atque fontes vides ad nostrorum annalium rationem veteres, ad ipsorum sane recentes. Nam ante, quam delectata est Atheniensium civitas hac laude dicendi, multa iam memorabilia et in domesticis et in bellicis rebus effecerat. Hoc autem studium non erat commune Grae-

---

3. *ad ornandum* Lamb. in mg. Repett. contra Codd. notos. — 4. *Themistocli* Lg. 20. 53. 58. 68. 70.: *in Themistocle* RE. (*in* om. ceteri Codd., qui habent *Themistocle.*) — 13. *Athenae sunt* Codd. noti, et R: *sunt Athenae* E. — 21. *controversa natura*] sic libri et R; *controversiis nata* Iacobs. (*controversia nata* Peter.) — 33. *cum - - coepisset* Gu. 1. — 34. *aliis* om. Gu. 1. 2. Dresd. Peter. — 36. *in iudicio* Lg. 20. R. Lamb. Sed cfr. pro Cluent. 55, 151: *legem, NE QVIS IVDICIO CIRCVMVENIRETVR, C. Gracchus tulit.*

ciae sed proprium Athenarum. 50. Quis enim aut Argivum oratorem aut Corinthium aut Thebanum scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminonda, docto homine, suspicari libet. Lacedaemonium vero usque ad hoc tempus audivi fuisse neminem. Menelaum ipsum, dulcem illum quidem tradit Homerus, sed pauca dicentem. Brevitas autem laus est interdum in aliqua parte dicendi, in universa eloquentia laudem non habet. 51. At vero extra Graeciam magna dicendi studia fuerunt maximique huic laudi habiti honores illustre oratorum nomen reddiderunt. Nam, ut semel e Piraeeo eloquentia evecta est, omnes peragravit insulas atque ita peregrinata tota Asia est, ut se externis oblineret moribus omnemque illam salubritatem Atticae dictionis et quasi sanitatem perderet ac loqui paene dedisceret. Hinc Asiatici oratores non contemnendi quidem nec celeritate nec copia, sed parum pressi et nimis redundantes; Rhodii saniores et Atticorum similiores. 52. Sed de Graecis hactenus; etenim haec ipsa forsitan fuerint non necessaria.

Tum Brutus, Ista vero, inquit, quam necessaria fuerint, non facile dixerim: iucunda certe mihi fuerunt neque solum non longa, sed etiam breviora quam vellem. Optime, inquam; sed veniamus ad nostros, de quibus difficile est plus intelligere, quam quantum ex monumentis suspicari licet. XIV. 53. Quis enim putet aut celeritatem ingenii L. Bruto illi nobilitatis vestrae principi defuisse? qui de matre savianda ex oraculo Apollinis tam acute arguteque coniecerit; qui summam prudentiam simulatione stultitiae texerit; qui potentissimum regem, clarissimi regis filium, expulerit civitatemque perpetuo dominatu liberatam magistratibus annuis, legibus iudiciisque devinxerit; qui collegae suo imperium abrogaverit, ut e civitate regalis nominis memoriam tolleret: quod certe effici non potuisset, nisi esset oratione persuasum. 54. Videmus item paucis annis post reges exactos, cum plebes prope ripam Anienis ad tertium miliarium consedisset eumque montem, qui Sacer appellatus est, occupavisset, M. Valerium dictatorem dicendo sedavisse discordias eique ob eam rem honores amplissimos habitos et eum primum ob eam ipsam causam Maximum esse appellatum. Ne L. Valerium quidem Potitum arbitror non aliquid potuisse dicendo, qui post decemviralem invidiam plebem in patres incitatam legibus et contionibus suis mitigaverit. 55. Possumus Appium Claudium suspicari disertum, quia senatum iamiam inclinatum a Pyrrhi pace revocaverit: possumus C. Fabricium, quia sit ad Pyrrhum de captivis recuperandis missus orator: Ti. Coruncanium, quod ex pontificum commentariis longe plurimum ingenio valuisse videatur: M'. Curium, quod is tribunus pl., interrege Appio Caeco, diserto homine, comitia contra leges habente, cum de plebe consulem non accipiebat, patres ante auctores fieri coëgerit; quod fuit permagnum, nondum lege Maenia lata. 56. Licet aliquid etiam de M. Popillii ingenio suspicari, qui, cum consul esset eodemque tempore sacrificium publicum

---

11. *quasi suavitatem* R contra Codd. notos. — 12. *non contemnendi illi quidem* Norimb. Lamb. — 15. *fuerunt* Lg. praeter 8. 20. 35. 51. Coniunct. habent etiam Ven. 1. Ottob. R. — 21. *savianda* cum Codd. notis et R: *suavianda* E. — 41. *fuerit* D. Ven. 1. Gu. 1. 2. Dresd. R. Lamb. Peter. — 42. *Popili* ex octo Codd. T. Sed duplici *l* scribitur in antiquis Fastis Capitolinis, v. c. a. u. c. 437.

cum laena faceret, quod erat flamen Carmentalis, plebi contra patres concitatione et seditione nuntiata, ut erat laena amictus, ita venit in contionem seditionemque cum auctoritate, tum oratione sedavit. Sed eos oratores habitos esse aut omnino tum ullum eloquentiae praemium fuisse nihil sane mihi legisse videor: tantummodo coniectura ducor ad suspicandum. 57. Dicitur etiam C. Flaminius, is, qui tribunus pl. legem de agro Gallico et Piceno viritim dividundo tulerit, qui consul apud Trasimenum sit interfectus, ad populum valuisse dicendo. Q. etiam Maximus Verrucosus orator habitus est temporibus illis et Q. Metellus, is, qui bello Punico secundo cum L. Veturio Philone consul fuit. XV. Quem vero exstet et de quo sit memoriae proditum eloquentem fuisse et ita esse habitum, primus est M. Cornelius Cethegus, cuius eloquentiae est auctor, et idoneus quidem mea sententia, Q. Ennius; praesertim cum et ipse eum audiverit et scribat de mortuo; ex quo nulla suspicio est amicitiae causa esse mentitum. 58. Est igitur sic apud illum in nono, ut opinor, annali:

Additur orator Corneliu' suaviloquenti
Ore Cethegus Marcu' Tuditano collega,
Marci filius — —

Et oratorem appellat et suaviloquentiam tribuit: quae nunc quidem non tam est in plerisque; latrant enim iam quidam oratores, non loquuntur. Sed est ea laus eloquentiae certe maxima:

— — *is dictus popularibus olim,*
Qui tum vivebant homines atque aevum agitabant,
Flos delibatus populi:

— probe vero; 59. ut enim hominis ingenium, sic ingenii ipsius lumen est eloquentia, qua virum excellentem praeclare tum illi homines florem populi esse dixerunt. — *Suadaeque medulla.* *Πειθὼ* quam vocant Graeci, cuius effector est orator, hanc Suadam appellavit Ennius; eius autem Cethegum medullam fuisse vult, ut, quam deam in Pericli labris scripsit Eupolis sessitavisse, huius hic medullam nostrum oratorem fuisse dixerit. 60. At hic Cethegus consul cum P. Tuditano fuit bello Punico secundo quaestorque his consulibus M. Cato modo plane annis CXL. ante me consulem, et id ipsum nisi unius esset Ennii testimonio cognitum, hunc vetustas, ut alios fortasse multos, oblivione obruisset. Illius autem aetatis qui sermo fuerit, ex Naevianis scriptis intelligi potest. His enim consulibus, ut in veteribus commentariis scriptum est, Naevius est mortuus: quamquam Varro noster, diligentissimus investigator antiquitatis,

---

1. *plebi* Codd. collati praeter Val.: *plebei* Val. E. — 2. Vv. *et seditione* suspecta Ellendtio propter seq. *seditionemque.* — 7. *dividundo* Lg. 8. 20. 51. Ven. 1. legitima in legibus forma: *dividendo* E. — *Trasumenum* cum Gu. 1. T. — 23. *dictus* Codd. noti, Lamb.: *dictus ollis* RE, *dictust ollis* Gronovius in Gell. 12, 2. Ut Codd. dant, coniungenda sunt in unum versiculum vv. *is - olim* cum illis *Marci filius.* Sed equidem etiamnunc propendeo in Gronovii rationem; nam omisso v. *ollis* (quod Ed. princeps manifesto assumpsit ex Gellio:) totus locus languere mihi saltem videtur. Or. — 24. *agebant* libri (praeter Lg. 20. Val.) et R. (Emendatum est ex Gellio; vitium praetulit Peter.) — 26. *ingenium* Cod. Borromei, Lg. 51. Ven. 1.: *decus ingenium* cum Codd. plerisque E. — 30. *Pericli* Codd. omnes: *Periclis* E.

putat in hoc erratum vitamque Naevii producit longius. Nam Plautus P. Claudio, L. Porcio viginti annis post illos, quos ante dixi, consulibus mortuus est, Catone censore.

61. Hunc igitur Cethegum consecutus est aetate Cato, qui annis IX. post eum fuit consul. Eum nos ut perveterem habemus, qui L. Marcio, M'. Manilio consulibus mortuus est, annis LXXXVI. ipsis ante me consulem. XVI. Nec vero habeo quemquam antiquiorem, cuius quidem scripta proferenda putem, nisi quem Appii Caeci oratio haec ipsa de Pyrrho et nonnullae mortuorum laudationes forte delectant. 62. Et hercules eae quidem exstant: ipsae enim familiae sua quasi ornamenta ac monumenta servabant et ad usum, si quis eiusdem generis occidisset, et ad memoriam laudum domesticarum et ad illustrandam nobilitatem suam. Quamquam his laudationibus historia rerum nostrarum est facta mendosior. Multa enim scripta sunt in eis, quae facta non sunt, falsi triumphi, plures consulatus, genera etiam falsa et ad plebem transitiones, cum homines humiliores in alienum eiusdem nominis infunderentur genus: ut, si ego me a M'. Tullio esse dicerem, qui patricius cum Servio Sulpicio consul anno decimo post exactos reges fuit. 63. Catonis autem orationes non minus multae fere sunt quam Attici Lysiae, cuius arbitror plurimas esse; est enim Atticus, quoniam certe Athenis est et natus et mortuus et functus omni civium munere; quamquam Timaeus eum quasi Licinia et Mucia lege repetit Syracusas. Et quodam modo est nonnulla in his etiam inter ipsos similitudo: acuti sunt, elegantes, faceti, breves; sed ille Graecus ab omni laude felicior. 64. Habet enim certos sui studiosos, qui non tam habitus corporis opimos quam gracilitates consectentur; quos, valetudo modo bona sit, tenuitas ipsa delectat. Quamquam in Lysia sunt saepe etiam lacerti, sic ut fieri nihil possit valentius. Verum est certe genere toto strigosior: sed habet tamen suos laudatores, qui hac ipsa eius subtilitate admodum gaudeant. XVII. 65. Catonem vero quis nostrorum oratorum, qui quidem nunc sunt, legit? aut quis novit omnino? At quem virum, di boni! mitto civem aut senatorem aut imperatorem: oratorem enim hoc loco quaerimus; quis illo gravior in laudando? acerbior in vituperando? in sententiis argutior? in docendo edisserendoque subtilior? Refertae sunt orationes amplius centum quinquaginta, quas quidem adhuc invenerim et legerim, et verbis et rebus illustribus. Licet ex his eligant ea, quae notatione et laude digna sint, omnes oratoriae virtutes in iis reperientur. 66. Iam vero Origines eius quem florem aut quod lumen eloquentiae non habent? Amatores huic desunt, sicuti multis iam ante seculis et Philisto Syracusio et ipsi Thucydidi. Nam, ut horum concisis sententiis, interdum etiam

---

2. *consulibus* Manutius: *consules* RE. (Libri *COSS.)* — 6. *LXXXVI.* Lg. 56. corr. 8. et item corr. 51.: *LXXXIII* cum ceteris Codd. E. — 8. *nisi si* Manutius. — 10. *eae* Ven. 1. R: *hae* cum ceteris E. *(Eae* est idem fere atque «eiusmodi laudationes»; *hae* foret: «quotquot habitae sunt»; id quod probabile non est. OR.) — 15. *ad plebem* libri omnes: *a plebe* Lamb. E. — 18. *consul* libri omnes et R: *consule* cum lac. Gronovio E. — 19. *fere* libri et R: *verae* Repetitt. Lamb. Grut. E. — 23. *his* D. Gu. 1. Lamb.: *iis* cum ceteris E. — 27. *delectat* libri: *delectet* E coni. — *sunt saepe* libri omnes, R: *saepe sunt* Grut. E. — 31. *di* Lg. 8. 51. Ven. 1.: *dii* cum ceteris E. — 40. *sententiis interdum etiam, non satis apertis autem cum* Gu. 1. 2. Dresd. (Peter pravam hanc lect. recepit.)

non satis apertis cum brevitate tum nimio acumine, officit Theopompus elatione atque altitudine orationis suae, quod idem Lysiae Demosthenes; sic Catonis luminibus obstruxit haec posteriorum quasi exaggerata altius oratio. Sed et in nostris inscitia est, quod hi ipsi, qui in Graecis antiquitate delectantur eaque subtilitate, quam Atticam appellant, hanc in Catone ne noverunt quidem. Hyperidae volunt esse et Lysiae. Laudo. 68. Sed cur nolunt Catones? Attico genere dicendi se gaudere dicunt. Sapienter id quidem. Atque utinam imitarentur, nec ossa solum sed etiam sanguinem! Gratum est tamen, quod volunt. Cur igitur Lysias et Hyperides amatur, cum penitus ignoretur Cato? Antiquior est huius sermo et quaedam horridiora verba. Ita enim tum loquebantur. Id muta, quod tum ille non potuit, et adde numeros, et, ut aptior sit oratio, ipsa verba compone et quasi coagmenta, quod ne Graeci quidem veteres factitaverunt: iam neminem antepones Catoni. 69. Ornari orationem Graeci putant, si verborum immutationibus utantur, quos appellant *τρόπους*, et sententiarum orationisque formis, quae vocant *σχήματα*: non veri simile est, quam sit in utroque genere et creber et distinctus Cato. XVIII. Nec vero ignoro nondum esse satis politum hunc oratorem et quaerendum esse aliquid perfectius; quippe cum ita sit ad nostrorum temporum rationem vetus, ut nullius scriptum exstet dignum quidem lectione, quod sit antiquius. Sed maiore honore in omnibus artibus quam in hac una dicendi versatur antiquitas. 70. Quis enim eorum, qui haec minora animadvertunt, non intelligit Canachi signa rigidiora esse, quam ut imitentur veritatem? Calamidis dura illa quidem, sed tamen molliora quam Canachi: nondum Myronis satis ad veritatem adducta, iam tamen, quae non dubites pulchra dicere: pulchriora etiam Polycliti et iam plane perfecta, ut mihi quidem videri solent. Similis in pictura ratio est: in qua Zeuxin et Polygnotum et Timanthem et eorum, qui non sunt usi plus quam quattuor coloribus, formas et lineamenta laudamus: at in Echione, Nicomacho, Protogene, Apelle iam perfecta sunt omnia. 71. Et nescio an reliquis in rebus omnibus idem eveniat: nihil est enim simul et inventum et perfectum; nec dubitari debet, quin fuerint ante Homerum poëtae, quod ex eis carminibus intelligi potest, quae apud illum et in Phaeacum et in procorum epulis canuntur. Quid, nostri veteres versus ubi sunt?

— — quos olim Fauni vatesque canebant,
Cum neque Musarum scopulos quisquam superarat,
Nec dicti studiosus erat — —
Ante hunc; — —

ait ipse de se, nec mentitur in gloriando. Sic enim sese res habet.

---

4. *et* cum Heusingero seclusit T. — *inscientia* Lamb. — *hi* Lg. 8. 39. 51. 53. 58. 68. 70. Gu. 1.: *ii* cum celeris E. — 6. *ne* Camerarius, Lamb.: *non* cum libris omnibus E. (*non noverunt. Quid enim?* speciose Manutius.) — 7. *Catones* Lamb. Sch.: *Catonis* Codd. omnes, RE. — 12. *et, ut aptior* Lg. 51. Ven. 2. Ottob., ut in priore Ed. coniecerat Ellendt: *ut aptior* Lg. 56. 70. Lamb., *et aptior* cum celeris RE. — 22. *una arte dicendi* D. Lg. 8. 35. 53. 56. 58. 68. 70. Gu. 1. 2. R, Peter. — 27. *Polycliti* cum melioribus Codd. Ellendt: *Polycleti* cum aliis E. — 28. *Zeuxin* Lg. 51: *Ceusin* R, *Zeuxim* cum plerisque E. — *Timanthem* Meyer: *Timantem* cum Codd. RE. — 30. *Echione* Repetitt. L. Sch.: *Aëtione* cum Codd. plerisque E.

Nam et Odyssia Latina est sic tamquam opus aliquod Daedali, et Livianae fabulae non satis dignae, quae iterum legantur. 72. Atque hic Livius, qui primus fabulam, C. Claudio, Caeci filio, et M. Tuditano consulibus, docuit anno ipso ante, quam natus est Ennius; post Romam conditam autem quartodecimo et quingentesimo, ut hic ait, quem nos sequimur; est enim inter scriptores de numero annorum controversia. Accius autem a Q. Maximo quintum consule captum Tarenti scripsit Livium annis XXX. post, quam eum fabulam docuisse et Atticus scribit et nos in antiquis commentariis invenimus: 73. docuisse autem fabulam annis post XI., C. Cornelio, Q. Minucio consulibus ludis Iuventatis, quos Salinator Senensi proelio voverat. In quo tantus error Accii fuit, ut his consulibus XL. annos natus Ennius fuerit: cui si aequalis fuerit Livius, minor fuit aliquanto is, qui primus fabulam dedit, quam ii, qui multas docuerant ante hos consules, et Plautus et Naevius. XIX. 74. Haec si minus apta videntur huic sermoni, Brute, Attico assigna, qui me inflammavit studio illustrium hominum aetates et tempora persequendi. Ego vero, inquit Brutus, et delector ista quasi notatione temporum et ad id, quod instituisti oratorum genera distinguere aetatibus, istam diligentiam esse accommodatam puto. 75. Recte, inquam, Brute, intelligis: atque utinam exstarent illa carmina, quae multis seculis ante suam aetatem in epulis esse cantitata a singulis convivis de clarorum virorum laudibus in Originibus scriptum reliquit Cato! Tamen illius, quem in vatibus et Faunis annumerat Ennius, bellum Punicum quasi Myronis opus, delectat. 76. Sit Ennius sane, ut est certe, perfectior: qui si illum, ut simulat, contemneret, non omnia bella persequens primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset. Sed ipse dicit, cur id faciat, -- *scripsere*, inquit, *alii rem vorsibus*, -- et luculente quidem scripserunt, etiamsi minus, quam tu, polite: nec vero tibi aliter videri debet, qui a Naevio vel sumpsisti multa, si fateris, vel, si negas, surripuisti.

77. Cum hoc Catone grandiores natu fuerunt C. Flaminius, C. Varro, Q. Maximus, Q. Metellus, P. Lentulus, P. Crassus, qui cum superiore

---

1. *Odyssia* libri omnes, R: *Odyssea* E. — 2. *Atqui* D. Gu. 1. — 3. *Livius primus* cum Schützio et Bernhardyo Ellendt contra omnes libros et R, *hic est Livius, qui* Lamb. Malim: *hic Livius est, qui;* scribebant *Liviust*. Schützii ratio languere, immo *κατὰ τὸν λογικὸν τόπον* peccare videtur; quorsum enim tum haec narratiuncula? At manifesto hoc dicere volebat Cicero simul eruditionem historicam ostentans: «Attamen hic Livius non plus CLXXVII. annis ante me consulem floruit, adeo ut multo elaboratiores atque elegantiores fabulas ab eo exspectare iure nostro possemus.» Or. — *Claudio* R: *Clodio* cum libris, ut videtur, omnibus E. Altera forma est in antiquis Fastis Capitolinis, qui quod ad *ὀρθογραφίαν* attinet semper probe distinguendi sunt a recentiorum supplementis. — 4. *ipso ante, quam* Lg. 8. 39. 53. 56. 58: *ipso, antequam* E. — 5. *autem conditam* D. Gu. 1. 2. Dresd. Peter. — 7. *Accius* Codd. plerique: *Actius* R, *Attius* E. — *autem: Q. Maximo* Ernestii operae. — *Tarenti* dedimus cum nescio quo apud Corradum, et de Ernestii suspicione: *Tarento* cum Codd. plerisque E, alii pauci vitiose *Tarentum*. — 10. *XI.*] *XII.* Wetzelius. — 12. *cui si aequalis* R, Meyer, T: *cui cum aequalis* cum Aldo E, *quod aequalis* cum Cod. Reg. D. Guelf. 1. et 2. ac Dresdensi Peter; id quod intelligi nequit. Mire etiam Ellendt in Var. lect. sic: «*cui cum*] *cui si* ed. pr. et Meyer, nulla idonea causa;» edidit tamen *cui si*, de ceterorum suorum Codd. lectionibus tacens. — 23. *annumerat* libri: *enumerat* cum Ascensio E. (*numerat* volebat Lamb.) — 27. *vorsibus* ex antiqua Ennii scriptura Lg. 8. 35. 51. 53. Ven. 1. Ottob.: *versibus* E.

Africano consul fuit. Ipsum Scipionem accepimus non infantem fuisse. Filius quidem eius, is, qui hunc minorem Scipionem a Paullo adoptavit, si corpore valuisset, imprimis habitus esset disertus: indicant cum oratiunculae, tum historia quaedam Graeca scripta dulcissime. XX. 78. Numeroque eodem fuit Sex. Aelius, iuris quidem civilis omnium peritissimus, sed etiam ad dicendum paratus: de minoribus autem C. Sulpicius Gallus, qui maxime omnium nobilium Graecis litteris studuit; isque et oratorum in numero est habitus et fuit reliquis rebus ornatus atque elegans. Iam enim erat unctior quaedam splendidiorque consuetudo loquendi. Nam, hoc praetore ludos Apollini faciente, cum Thyesten fabulam docuisset, Q. Marcio, Cn. Servilio consulibus, mortem obiit Ennius. 79. Erat iisdem temporibus Ti. Gracchus, P. F., qui bis consul et censor fuit, cuius est oratio Graeca apud Rhodios: quem civem cum gravem, tum etiam eloquentem constat fuisse. Publium etiam Scipionem Nasicam, qui est Corculum appellatus, qui item bis consul et censor fuit, habitum eloquentem aiunt, illius, qui sacra acceperit, filium; dicunt etiam L. Lentulum, qui cum C. Figulo consul fuit; Q. Nobiliorem, M. F., iam patrio instituto deditum studio litterarum, qui etiam Q. Ennium, qui cum patre eius in Aetolia militaverat, civitate donavit, cum triumvir coloniam deduxisset; et T. Annium Luscum, huius Q. Fulvii collegam, non indisertum dicunt fuisse. 80. Atque etiam L. Paullus, Africani pater, personam principis civis facile dicendo tuebatur; et vero etiamtum Catone vivo, qui annos quinque et octoginta natus excessit e vita, cum quidem eo ipso anno contra Ser. Galbam ad populum summa contentione dixisset, quam etiam orationem scriptam reliquit. XXI. 81. Sed vivo Catone minores natu multi uno tempore oratores floruerunt. Nam et A. Albinus, is, qui Graece scripsit historiam, qui consul cum L. Lucullo fuit, et litteratus et disertus fuit; et tenuit cum hoc locum quendam etiam Ser. Fulvius et una Ser. Fabius Pictor et iuris et litterarum et antiquitatis bene peritus; Quintusque Fabius Labeo fuit ornatus iisdem fere laudibus. Nam Q. Metellus, is, cuius quattuor filii consulares fuerunt, imprimis est habitus eloquens, qui pro L. Cotta dixit accusante Africano; cuius et aliae sunt orationes et contra Ti. Gracchum exposita est in C. Fannii annalibus. 82. Tum ipse L. Cotta veterator habitus, sed C. Laelius et P. Africanus imprimis eloquentes, quorum exstant orationes, ex quibus existimari de ingeniis oratorum potest. Sed inter hos aetate paullum his antecedens sine controversia Ser. Galba eloquentia praestitit; et nimirum is princeps ex Latinis illa oratorum propria et quasi legitima opera tractavit, ut egrederetur a proposito ornandi causa, ut delectaret animos, ut permoveret, ut augeret rem, ut miserationibus, ut communibus locis uteretur. Sed nescio quomodo huius, quem constat eloquentia praestitisse, exiliores

9. *mitior* Gu. 1. solus. — 16. *eloquentem aiunt, illius, qui sacra acceperit, filium; dicunt etiam* Lg. 35. 53. 68. 70., Manutius: *eloquentem, M. alium illius, qui sacra acceperit, filium: etiam* E. (ex coni. deleto v. *dicunt.)* — 18. *patris* R. — 23. *at vero* libri plerique et R. Correxit Lamb. et E. *(at* om. *vero* D.) — 29. *Q. Fabius* R. — 30. *Q. quoque Fabius* R. — 35. *sed et C.* R. — 37. *oratorum*] *eorum* de Ern. susp. Sch. At cfr. §. 91. *in oratore Galba.* — 39. *degrederetur* Lamb. Cfr. Beier ad Offic. Vol. II. p. 150. Quintil. 4, 3, 12.

orationes sunt et redolentes magis antiquitatem quam aut Laelii aut Scipionis aut etiam ipsius Catonis; itaque exaruerunt, vix iam ut appareant. 83. De ipsius Laelii et Scipionis ingenio quamquam ea est iam, ut plurimum tribuatur ambobus, dicendi tamen laus est in Laelio illustrior. At oratio Laelii de collegiis non melior quam de multis quam voles Scipionis: non quo illa Laelii quidquam sit dulcius aut quo de religione dici possit augustius, sed multo tamen vetustior et horridior ille quam Scipio; et, cum sint in dicendo variae voluntates, delectari mihi magis antiquitate videtur ét lubenter verbis etiam uti paullo magis priscis Laelius. 84. Sed est mos hominum, ut nolint eundem pluribus rebus excellere. Nam ut ex bellica laude adspirare ad Africanum nemo potest, in qua ipsa egregium Viriathi bello reperimus fuisse Laelium: sic ingenii, litterarum, eloquentiae, sapientiae denique etsi utrique primas, priores tamen lubenter deferunt Laelio. Nec mihi ceterorum iudicio solum videtur, sed etiam ipsorum inter ipsos concessu ita tributum fuisse. 85. Erat omnino tum mos, ut in reliquis rebus melior, sic in hoc ipso humanior, ut faciles essent in suum cuique tribuendo. XXII. Memoria teneo Smyrnae me ex P. Rutilio Rufo audisse, cum diceret adolescentulo se accidisse, ut ex senatus consulto P. Scipio et D. Brutus, ut opinor, consules de re atroci magnaque quaererent. Nam cum in silva Sila facta caedes esset notique homines interfecti insimulareturque familia, partim etiam liberi, societatis eius, quae picarias de P. Cornelio, L. Mummio censoribus redemisset, decrevisse senatum, ut de ea re cognoscerent et statuerent consules: 86. causam pro publicanis accurate, ut semper solitus esset, eleganterque dixisse Laelium; cum consules, re audita, AMPLIVS de consilii sententia pronuntiavissent, paucis interpositis diebus iterum Laelium multo diligentius meliusque dixisse iterumque eodem modo a consulibus rem esse prolatam; tum Laelium, cum eum socii domum reduxissent egissentque gratias et, ne defatigaretur, oravissent, locutum esse ita: se, quae fecisset, honoris eorum causa studiose accurateque fecisse; sed se arbitrari causam illam a Ser. Galba, quod is in dicendo acerbior acriorque esset, gravius et vehementius posse defendi; itaque auctoritate C. Laelii publicanos causam detulisse ad Galbam: 87. illum autem, quod ei viro succedendum esset,

---

2. *exaruerunt*] *evanuerunt* Purgoldi coni. parum probabilis. Imago repetita est a fluminibus et ab arboribus; alterum membrum explica: «ut paucissimi iam eas transscribendas curent raroque apud bibliopolas eae reperiantur.» — 3. *ea est iam* libri noti: *ea est iam opinio* R, *ea iam est opinio* cum Repett. Lamb. E, *ea est fama*, *ut* Baiterus. (*ea est sententia* Peter; nam in Codd. esse *ea e* (cum lin.) *snia* (cum lin.) Mire sane!) — 6. *aut quo* libri: *aut quod* RE. — 12. *Viriathi* Lg. 20. 33. 53. 68: *Viriati* libri plerique et R, *Viriatico* cum Ascensio et seqq. E. — 20. *in silva Sila*] Sic varias omnium librorum corruptelas correxit Turnebus Advers. 11, 1. — 22. *liberti* Corradus. *Liberos* sane intellige *ἐλευθέρους*, non *υἱούς*. Sunt administri illius societatis, tenuiore loco orti, ratiocinatores, scribae. — 32. *acerbior* Orellius, ut §. 136: *acres et acerbi*, §. 222: *acer acerbus*. Nec me satis refutavit Elleadt: «Hoc in accusatorem quam in patronum rectius cadit :» etenim etiam patroni in refellendis accusatoribus acerbi esse possunt. Libri autem *adhortor*, *adhortator* (Reg. D.), *adhortior* (Reg. B.), *adhortatior* (R.), *fortior* Victorius, *ornatior* Lamb. 1566., *ardentior* Corradus, *adstrictior* Bernbardy, *atrocior* Trillerus et Buttmannus N. A. S. Lat. Ien. I. p. 42. cfr. Oratoris §. 56., *asperior* Moserus; *actor fortior* Peter ut §. 221. At *gravior* ex nimis arbitraria mutatione cum Mediol. Ascens. E.

verecunde et dubitanter recepisse; unum quasi comperendinatus medium diem fuisse, quem totum Galbam in consideranda causa componendaque posuisse; et, cum cognitionis dies esset et ipse Rutilius rogatu sociorum domum ad Galbam mane venisset, ut eum admoneret et ad dicendi tempus adduceret, usque illum, quoad ei nuntiatum esset consules descendisse, omnibus exclusis, commentatum in quadam testudine cum servis litteratis fuisse, quorum alii aliud dictare eodem tempore solitus esset: interim cum esset ei nuntiatum tempus esse, exisse in aedes eo colore et iis oculis, ut egisse causam, non commentatum putares. 88. Addebat etiam idque ad rem pertinere putabat, scriptores illos male mulcatos exisse cum Galba; ex quo significabat illum non in agendo solum, sed etiam in meditando vehementem atque incensum fuisse. Quid multa? magna exspectatione, plurimis audientibus, coram ipso Laelio sic illam causam tanta vi tantaque gravitate dixisse Galbam, ut nulla fere pars orationis silentio praeteriretur: itaque, multis querelis multaque miseratione adhibita, socios, omnibus approbantibus, illa die quaestione liberatos esse. XXIII. 89. Ex hac Rutilii narratione suspicari licet, cum duae summae sint in oratore laudes, una subtiliter disputandi ad docendum, altera graviter agendi ad animos audientium permovendos, multoque plus proficiat is, qui inflammet iudicem quam ille, qui doceat, elegantiam in Laelio, vim in Galba fuisse. Quae quidem vis tum maxime cognita est, cum, Lusitanis a Ser. Galba praetore contra interpositam, ut existimabatur, fidem interfectis, L. Libone tribuno pl. populum incitante et rogationem in Galbam privilegii similem ferente, summa senectute, ut ante dixi, M. Cato legem suadens in Galbam multa dixit; quam orationem in Origines suas rettulit, paucis antequam mortuus est [an] diebus, an mensibus. 90. Tum igitur nihil recusans Galba pro sese et populi Romani fidem implorans, cum suos pueros, tum C. Galli etiam filium flens commendabat, cuius orbitas et fletus mire miserabilis fuit propter recentem memoriam clarissimi patris: isque se tum eripuit flamma, propter pueros misericordia populi commota, sicut idem scriptum reliquit Cato. Atque etiam ipsum Libonem non infantem video fuisse, ut ex orationibus eius intelligi potest. 91. Cum haec dixissem et paullum interquievissem, Quid igitur, inquit, est causae, Brutus, si tanta virtus in oratore Galba fuit, cur ea nulla in orationibus eius appareat? quod mirari non possum in eis, qui nihil omnino scripti reliquerunt. XXIV. Nec enim est eadem, inquam, Brute, causa non scribendi et non tam bene scribendi, quam dixerint. Nam videmus alios oratores inertia nihil scripsisse, ne domesticus etiam labor accederet ad forensem, (pleraeque enim scribuntur orationes habitae iam, non ut habeantur:) 92. alios

7. *alii aliud* Manutius apud Aldum Nepotem: *aliud alii* idem suis in Edd., *aliis aliud* E coni.; *alii* om. R et libri praeter Lg. 20. ac Vatic.; quo ordine hi habeant, Ellendt non dicit. — 10. *id quod* Lamb. — 17. *Rutilii* Orellius: *Rutilia* R et libri praeter Lg. 20. 35. 58., in quibus est *Rutiliana*, ut apud Lamb. E. — 23. *L. Libone* Corradus: *T. Libone* cum libris R E. — 27. *an* auctoribus Pareo Lex. crit. p. 88. et Handio Turs. I. p. 308. seclusimus. — *nihil recusans* ex Val. Max. 8, 1, 2. Corradus. Libri om. *nihil.* — 30. *sique se* Gu. 2., unde Peter mavult *sicque se.* — *flammae* Lag. 30. 56. (*flamma* cum ceteris etiam R.) — 35. *apparet* libri, R, Peter. Vitium correxit Lambinus.

non laborare, ut meliores fiant; nulla enim res tantum ad dicendum proficit, quantum scriptio: memoriam autem in posterum ingenii sui non desiderant, cum se putant satis magnam adeptos esse dicendi gloriam eamque etiam maiorem visum iri, si in existimantium arbitrium sua scripta non venerint: alios, quod melius putent dicere se posse quam scribere; quod peringeniosis hominibus neque satis doctis plerumque contingit, ut ipsi Galbae; 93. quem fortasse vis non ingenii solum, sed etiam animi et naturalis quidam dolor dicentem incendebat efficiebatque, ut et incitata et gravis et vehemens esset oratio: dein cum otiosus stilum prehenderat motusque omnis animi tamquam ventus hominem defecerat, flaccescebat oratio: quod iis, qui limatius dicendi consectantur genus, accidere non solet, propterea quod prudentia nunquam deficit oratorem, qua ille utens eodem modo possit et dicere et scribere; ardor animi non semper adest, isque cum consedit, omnis illa vis et quasi flamma oratoris exstinguitur. 94. Hanc igitur ob causam videtur Laelii mens spirare etiam in scriptis, Galbae autem vis occidisse.

XXV. Fuerunt etiam in oratorum numero mediocrium L. et Sp. Mummii fratres, quorum exstant amborum orationes: simplex quidem Lucius et antiquus; Spurius autem nihilo ille quidem ornatior, sed tamen adstrictior; fuit enim doctus ex disciplina Stoicorum. Multae sunt Sp. Albini orationes. Sunt etiam L. et C. Aureliorum Orestarum, quos aliquo video in numero oratorum fuisse. 95. P. etiam Popillius cum civis egregius, tum non indisertus fuit; C. vero filius eius disertus: Caiusque Tuditanus cum omni vita atque victu excultus atque expolitus, tum eius elegans est habitum etiam orationis genus. Eodemque in genere est habitus is, qui iniuria accepta fregit Ti. Gracchum patientia, civis in rebus optimis constantissimus, M. Octavius. At vero M. Aemilius Lepidus, qui est Porcina dictus, iisdem temporibus fere, quibus Galba, sed paullo minor natu, et summus orator est habitus et fuit, ut apparet ex orationibus, scriptor sane bonus. 96. Hoc in oratore Latino primum mihi videtur et levitas apparuisse illa Graecorum et verborum comprehensio et iam artifex, ut ita dicam, stilus. Hunc studiose duo adolescentes ingeniosissimi et prope aequales C. Carbo et Ti. Gracchus audire soliti sunt; de quibus iam dicendi locus erit, cum de senioribus pauca dixero. Q. enim Pompeius non contemptus orator temporibus illis fuit, qui summos honores homo per se cognitus sine ulla commendatione maiorum est adeptus. 97. Tum L. Cassius multum potuit, non eloquentia, sed dicendo tamen; homo non liberalitate, ut alii, sed ipsa tristitia et severitate popularis: cuius quidem legi tabellariae M. Antius Briso, tribunus pl., diu restitit, M. Lepido consule adiuvante; eaque res P. Africano vituperationi fuit, quod eius auctoritate de sententia deductus Briso putabatur. Tum duo Caepiones multum clientes consilio et lingua, plus auctoritate tamen et gratia sublevabant. Sex. Pompeii sunt scripta

---

8. *calor* Lg. 20., ut coniecit Schneiderus. — 9. *deinde* D. Lg. 56. Gu. 1. 2. Cfr. Orat. 45, 154. — 31. *lēvitas* Lg. 8. 39. 51. 53. 56. 58. Ven. 1. Gu. 1. 2.: *lenitas* cum ceteris RE. — 32. *et iam* Petrus Faber, Walch Emendd. Liv. p. 98: *etiam* RE. — 37. *L. Crassus* Ernestii operae. — 38. *hilaritate* Lg. 35., uti volebat Ernestius. — 43. *Sex. Pompeii* cum Ellendtio dedimus auctore Madvigio Opusc. p. 138: *Sed Pompeii* cum libris RE.

nec nimis extenuata, quamquam veterum est similis, et plena prudentiae. XXVI. 98. P. Crassum valde probatum oratorem iisdem fere temporibus accepimus, qui et ingenio valuit et studio et habuit quasdam etiam domesticas disciplinas. Nam et cum summo illo oratore, Ser. Galba, cuius Caio filio filiam suam collocaverat, affinitate sese devinxerat et, cum esset P. Mucii filius fratremque haberet P. Scaevolam, domi ius civile cognoverat. In eo industriam constat summam fuisse maximamque gratiam, cum et consuleretur plurimum et diceret. 99. Horum aetatibus adiuncti duo C. Fannii, C. et M. filii, fuerunt: quorum Caii filius, qui consul cum Domitio fuit, unam orationem de sociis et nomine Latino contra Gracchum reliquit sane et bonam et nobilem. Tum Atticus: Quid ergo? estne ista Fannii? nam varia opinio pueris nobis erat. Alii a C. Persio, litterato homine, scriptam esse aiebant, illo, quem significat valde doctum esse Lucilius: alii multos nobiles, quod quisque potuisset, in illam orationem contulisse. 100. Tum ego, Audivi equidem ista, inquam, de maioribus natu, sed nunquam sum adductus, ut crederem; eamque suspicionem propter hanc causam credo fuisse, quod Fannius in mediocribus oratoribus habitus esset, oratio autem vel optima esset illo quidem tempore orationum omnium. Sed nec eiusmodi est, ut a pluribus confusa videatur; unus enim sonus est totius orationis et idem stilus, nec de Persio reticuisset Gracchus, cum ei Fannius de Menelao Maratheno et de ceteris obiecisset: praesertim cum Fannius nunquam sit habitus elinguis. Nam et causas defensitavit et tribunatus eius arbitrio et auctoritate P. Africani gestus non obscurus fuit. Alter autem C. Fannius, M. filius, C. Laelii gener, et moribus et ipso genere dicendi durior. 101. Is soceri instituto, quem, quia cooptatus in augurum collegium non erat, non admodum diligebat, praesertim cum ille Q. Scaevolam sibi minorem natu generum praetulisset: cui tamen Laelius se excusans non genero minori dixit se illud sed maiori filiae detulisse: is tamen instituto Laelii Panaetium audiverat. Eius omnis in dicendo facultas historia ipsius non ineleganter scripta perspici potest; quae neque nimis est infans neque perfecte diserta. 102. Mucius autem augur, quod pro se opus erat, ipse dicebat, ut de pecuniis repetundis contra T. Albucium. Is oratorum in numero non fuit; iuris civilis intelligentia atque omni prudentiae genere praestitit. L. Caelius Antipater, scriptor, quemadmodum videtis, fuit ut temporibus illis luculentus, iuris valde peritus, multorum etiam ut L. Crassi magister.

XXVII. 103. Utinam in Ti. Graccho Caioque Carbone talis mens ad rem publicam bene gerendam fuisset, quale ingenium ad bene dicendum fuit! profecto nemo his viris gloria praestitisset. Sed eorum alter propter turbulentissimum tribunatum, ad quem ex invidia foederis Numantini bonis iratus accesserat, ab ipsa re publica est interfectus; alter propter perpetuam in populari ratione levitatem morte voluntaria se a

---

21. *stilus*] *filum* volebat Ernestius. — 22. *ei Fannius* Gruterus: *et Fannius* cum libris RE, *et* auctore Bernhardyo expunxit T. — 26. Vv. *Is soceri - - praetulisset* sine varietate affert Quinctil. 7, 9, 12. — 31. *historia* Lg. omnes, Gu. 1. Ven. 1. Ottob.: *in historia* R, *ex historia* cum ceteris Edd. E.

severitate iudicum vindicavit. Sed fuit uterque summus orator: atque hoc memoria patrum teste dicimus. 104. Nam et Carbonis et Gracchi habemus orationes nondum satis splendidas verbis, sed acutas prudentiaeque plenissimas. Fuit Gracchus diligentia Corneliae matris a puero doctus et Graecis litteris eruditus. Nam semper habuit exquisitos e Graecia magistros, in eis iam adolescens Diophanem Mytilenaeum, Graeciae temporibus illis disertissimum. Sed ei breve tempus ingenii augendi et declarandi fuit. 105. Carbo, quod vita suppeditavit, est in multis iudiciis causisque cognitus. Hunc qui audierant prudentes homines, in quibus familiaris noster L. Gellius, qui se illi contubernalem in consulatu fuisse narrabat, canorum oratorem et volubilem et satis acrem atque eundem et vehementem et valde dulcem et perfacetum fuisse dicebat: addebat industrium etiam et diligentem et in exercitationibus commentationibusque multum operae solitum esse ponere. 106. Hic optimus illis temporibus est patronus habitus, eoque forum tenente plura fieri iudicia coeperunt. Nam et quaestiones perpetuae hoc adolescente constitutae sunt, quae antea nullae fuerunt; L. enim Piso, tribunus pl., legem primus de pecuniis repetundis Censorino et Manilio consulibus tulit; (ipse etiam Piso et causas egit et multarum legum aut auctor aut dissuasor fuit: isque et orationes reliquit, quae iam evanuerunt, et annales sane exiliter scriptos;) et iudicia populi, quibus aderat Carbo, iam magis patronum desiderabant, tabellâ datâ; quam legem L. Cassius Lepido et Mancino consulibus tulit.

XXVIII. 107. Vester etiam D. Brutus, M. filius, ut ex familiari eius L. Accio poëta sum audire solitus, et dicere non inculte solebat et erat cum litteris Latinis tum etiam Graecis ut temporibus illis eruditus. Quae tribuebat idem Accius etiam Q. Maximo, L. Paulli nepoti: et vero ante Maximum, illum Scipionem, quo duce privato Ti. Gracchus occisus esset, cum omnibus in rebus vehementem tum acrem aiebat in dicendo fuisse. 108. Tum etiam P. Lentulus ille princeps ad rem publicam dumtaxat quod opus esset satis habuisse eloquentiae dicitur; iisdemque temporibus L. Furius Philus perbene Latine loqui putabatur litteratiusque quam ceteri; P. Scaevola valde prudenter et acute, paullo etiam copiosius; nec multo minus prudenter M'. Manilius. Appii Claudii volubilis, sed paullo fervidior erat oratio. In aliquo numero etiam M. Fulvius Flaccus et C. Cato, Africani sororis filius, mediocres oratores; etsi Flacci scripta sunt, sed ut studiosi litterarum. Flacci autem aemulus P. Decius fuit, non infans ille quidem, sed ut vita, sic oratione etiam turbulentus. 109. M. Drusus, C. F., qui in tribunatu C. Gracchum, collegam, iterum tribunum, fregit, vir et oratione gravis et auctoritate, eique proxime adiunctus C. Drusus frater fuit. Tuus etiam gentilis,

---

2. *haec* D. Gu. 1. 2. Dresd. Peter. Est prorsus vitiosa accommodatio ad abl. *memoria*. — 7. *ei* Lambinus: *et* cum libris RE. — 8. *quod*] *quo* libri fere omnes, *quoad* Lg. 35. Ven. 2. R. Emendavit Aldus. — 13. *dicebant* - - *addebant* cum Lamb. in mg. Repett. Peter. — 25. *Attio* h. l. et ubique E. — 27. *tribuerat* Codd. longe plurimi et R. Emendavit E e Codd. Reg. Lallemandi, habentque sic Lg. 51. Ven. 1. — 34. *M'. Manilius* nos: *M. Manilius* cum libris RE. — 35. *oratio erat* D. Gu. 1. 2. Dresd. R. — 40. *fregit* Victore Pisano et Corrado auctore ego et T: *fecit* cum libris RE.

Brute, M. Pennus facile agitavit in tribunatu C. Gracchum, paullum aetate antecedens. Fuit enim M. Lepido et L. Oreste consulibus quaestor Gracchus, tribunus Pennus, illius Marci filius, qui cum Q. Aelio consul fuit: sed is omnia summa sperans aedilicius est mortuus. Nam de T. Flaminino, quem ipse vidi, nihil accepi nisi Latine diligenter locutum.

XXIX. 110. His adiuncti sunt C. Curio, M. Scaurus, P. Rutilius, C. Gracchus. De Scauro et Rutilio breviter licet dicere; quorum neuter summi oratoris habuit laudem et uterque in multis causis versatus erat; in quibusdam laudandi viri: etiamsi maximi ingenii non essent, probabiles tamen industria; quamquam his quidem non omnino ingenium, sed oratorium ingenium defuit. Neque enim refert videre, quid dicendum sit, nisi id queas solute et suaviter dicere. Ne id quidem satis est, nisi id, quod dicitur, fit voce, vultu motuque conditius. 111. Quid dicam opus esse doctrina? sine qua etiamsi quid bene dicitur adiuvante natura, tamen id, quia fortuito fit, semper paratum esse non potest. In Scauri oratione, sapientis hominis et recti, gravitas summa et naturalis quaedam inerat auctoritas, non ut causam, sed ut testimonium dicere putares, cum pro reo diceret. 112. Hoc dicendi genus ad patrocinia mediocriter aptum videbatur; ad senatoriam vero sententiam, cuius erat ille princeps, vel maxime; significabat enim non prudentiam solum, sed quod maxime rem continebat, fidem. Habebat hoc a natura ipsa, quod a doctrina non facile posset. Quamquam huius quoque ipsius rei, quemadmodum scis, praecepta sunt. Huius et orationes sunt et tres ad L. Fufidium libri scripti de vita ipsius acta sane utiles; quos nemo legit: at Cyri vitam et disciplinam legunt, praeclaram illam quidem, sed neque tam nostris rebus aptam nec tamen Scauri laudibus anteponendam. XXX. 113. Ipse etiam Fufidius in aliquo patronorum numero fuit. Rutilius autem in quodam tristi et severo genere dicendi versatus est; et uterque natura vehemens et acer. Itaque cum una consulatum petivissent, non ille solum, qui repulsam tulerat, accusavit ambitus designatum competitorem, sed Scaurus etiam absolutus Rutilium in iudicium vocavit; multaque opera multaque industria Rutilius fuit, quae erat propterea gratior, quod idem magnum munus de iure respondendi sustinebat. 114. Sunt eius orationes ieiunae: multa praeclara de iure; doctus vir et Graecis litteris eruditus, Panaetii auditor, prope perfectus in Stoicis; quorum peracutum et artis plenum orationis genus scis tamen esse exile nec satis populari assensioni accom-

---

1. *paullum C. Gracchum* libri plerique et R, in qua *paullum* omitti falso narrat Ellendt. Ut nos, Lag. 51. Ven. 1. Ottob. — 4. *is omnia* libri omnes et R: *omnia is* cum Lamb. E. — 7. *His* libri plurimi et R: *Iis* E et sic Lg. 35. — 10. *laudandi viri* Lg. 35. 68. corr. 70. R, Meyer: *laudandis viris* cum ceteris E. — *probabiles* Lg. 8. 20. 35. 58. Ven. 1. R, Meyer: *probabilis* cum ceteris E. *(versatus. Erat in quibusdam laudandis viris - - probabilis* Peter.) — 11. *his* D. Lg. 8. 35. 39. 51., Gu. 1. alii: *iis* cum aliis RE. — 14. *fit* D. Lg. 8. 35. 39. 51. 53. 56. 58. 70. Ven. 1. Ottob. Gu. 1. R: *sit* cum aliis et Ascens. E. — 19. *pro se reo* mavolt Bernhardy. (Vv. *cum pro reo diceret* cum Gu. 1. 2. Dresd. omisit Peter. Non omittit Romana, ut tradit Ellendt.) — 27. *nostris rebus* D. Lg. omnes, Gu. 1. 2. Dresd. R: *rebus nostris* E. — 35. Fort. *multa et praeclara*. Or. — 38. *scis tamen esse exile* libri omnes et R: *sed tamen exile* cum Aldo E.

modatum. Itaque illa, quae propria est huius disciplinae, philosophorum de se ipsorum opinio, firma in hoc viro et stabilis inventa est. 115. Qui cum innocentissimus in iudicium vocatus esset, (quo iudicio convulsam penitus scimus esse rem publicam,) cum essent eo tempore eloquentissimi viri L. Crassus et M. Antonius consulares, eorum adhibere neutrum voluit: dixit ipse pro sese, et pauca C. Cotta, quod sororis erat filius, et is quidem tamen ut orator, quamquam erat admodum adolescens. Sed Q. Mucius enucleate ille quidem et polite, ut solebat, nequaquam autem ea vi atque copia, quam genus illud iudicii et magnitudo causae postulabat. 116. Habemus igitur in Stoicis oratoribus Rutilium, Scaurum in antiquis: utrumque tamen laudemus, quoniam per illos ne haec quidem in civitate genera hac oratoria laude caruerunt. Volo enim, ut in scena, sic etiam in foro non eos modo laudari, qui celeri motu et difficili utantur, sed eos etiam, quos statarios appellant, quorum sit illa simplex in agendo veritas, non molesta.

XXXI. 117. Et quoniam Stoicorum est facta mentio, Q. Aelius Tubero fuit illo tempore, L. Paulli nepos, nullo in oratorum numero, sed vita severus et congruens cum ea disciplina, quam colebat; paullo etiam durior; qui quidem in triumviratu iudicaverit contra P. Africani, avunculi sui, testimonium, vacationem augures, quo minus iudiciis operam darent, non habere: sed ut vita, sic oratione durus, incultus, horridus. Itaque honoribus maiorum respondere non potuit. Fuit autem constans civis et fortis et imprimis Graccho molestus, quod indicat Gracchi in eum oratio. Sunt etiam in Gracchum Tuberonis. Is fuit mediocris in dicendo, doctissimus in disputando. 118. Tum Brutus: Quam hoc idem in nostris contingere intelligo, quod in Graecis! ut omnes fere Stoici prudentissimi in disserendo sint et id arte faciant sintque architecti paene verborum, iidem traducti a disputando ad dicendum inopes reperiantur. Unum excipio Catonem, in quo perfectissimo Stoico summam eloquentiam non desiderem, quam exiguam in Fannio, ne in Rutilio quidem magnam, in Tuberone nullam video fuisse. 119. Et ego, Non, inquam, Brute, sine causa, propterea quod istorum in dialecticis omnis cura consumitur, vagum illud orationis et fusum et multiplex non adhibetur genus. Tuus autem avunculus, quemadmodum scis, habet a Stoicis id, quod ab illis petendum fuit; sed dicere didicit a dicendi magistris eorumque more se exercuit. Quodsi omnia a philosophis essent petenda, Peripateticorum institutis commodius fingeretur oratio. 120. Quo magis tuum, Brute, iudicium probo, qui eorum, id est, ex vetere Academia, philosophorum sectam secutus es, quorum in doctrina atque praeceptis disserendi ratio coniungitur cum suavitate dicendi et copia: quamquam ea ipsa Peripateticorum Academicorumque consuetudo in ratione dicendi talis est, ut nec perficere oratorem possit ipsa per sese nec sine ea orator esse perfectus. Nam, ut Stoicorum adstrictior est oratio aliquantoque contractior, quam aures populi requi-

---

3. *cum* R et Libri, nonnulli *quom*, ut h. l. scripsit T: *quamquam* cum Aldo E. — 19. *tribunatu* Schuetzius, prob. Ellendtio. — 38. Vv. *id est*, *ex vetere Academia* Lambino suspecta secluserunt E et T.

runt, sic illorum liberior et latior, quam patitur consuetudo iudiciorum et fori. 121. Quis enim uberior in dicendo Platone? Iovem sic aiunt philosophi, si Graece loquatur, loqui. Quis Aristotele nervosior, Theophrasto dulcior? Lectitavisse Platonem studiose, audivisse etiam Demosthenes dicitur: idque apparet ex genere et granditate verborum. Dicit etiam in quadam epistola hoc ipse de sese. Sed et huius oratio in philosophiam translata pugnacior, ut ita dicam, videtur, et illorum in iudicia pacatior.

XXXII. 122. Nunc reliquorum oratorum aetates, si placet, et gradus persequamur. Nobis vero, inquit Atticus, et vehementer quidem, ut pro Bruto etiam respondeam. Curio fuit igitur eiusdem aetatis fere, sane illustris orator, cuius de ingenio ex orationibus eius existimari potest. Sunt enim et aliae et pro Ser. Fulvio de incestu nobilis oratio. Nobis quidem pueris haec omnium optima putabatur, quae vix iam comparet in hac turba novorum voluminum. 123. Praeclare, inquit Brutus, teneo, qui istam turbam voluminum effecerit. Et ego, Intelligo, inquam, Brute, quem dicas; certe enim et boni aliquid attulimus iuventuti, magnificentius, quam fuerat, genus dicendi et ornatius; et nocuimus fortasse, quod veteres orationes post nostras, non a me quidem (meis enim illas antepono), sed a plerisque legi sunt desitae. Numera, inquit, me in plerisque: quamquam video mihi multa legenda iam te auctore, quae antea contemnebam. 124. Atqui haec, inquam, de incestu laudata oratio puerilis est locis multis: de amore, de tormentis, de rumore loci sane inanes, verumtamen nondum tritis nostrorum hominem auribus nec erudita civitate tolerabiles. Scripsit etiam alia nonnulla et multa dixit et illustria et in numero patronorum fuit, ut eum mirer, cum et vita suppeditavisset et splendor ei non defuisset, consulem non fuisse. XXXIII. 125. Sed ecce in manibus vir et praestantissimo ingenio et flagranti studio et doctus a puero C. Gracchus. Noli enim putare quemquam, Brute, pleniorem aut uberiorem ad dicendum fuisse. Et ille, Sic prorsus, inquit, existimo atque istum de superioribus paene solum lego. Immo plane, inquam, Brute, legas censeo. Damnum enim illius immaturo interitu res Romanae Latinaeque litterae fecerunt. 126. Utinam non tam fratri pietatem quam patriae praestare voluisset! Quam ille facile tali ingenio, diutius si vixisset, vel paternam esset vel avitam gloriam consecutus! Eloquentiâ quidem nescio an habuisset parem neminem. Grandis est verbis, sapiens sententiis, genere toto gravis: manus extrema non accessit operibus eius; praeclare inchoata multa, perfecta non plane. Legendus, inquam, est hic orator, Brute, si quisquam alius, iuventuti. Non enim solum acuere sed etiam alere ingenium potest.

---

1. *latior*] *laxior* Scheving, *laetior* olim Ellendt. Sed cfr. Orat. §§. 14. 113. 114. Ellendt ad Cic. de Or. 1, 47, 205. — 2. *Iovem sic aiunt philosophi, - - loqui* Cod. Cuiacianus apud Grut. Sch.: *Iovem sic ut aiunt philosophi - - loqui* ceteri Codd. et R, *Iovem aiunt philosophi - - sic loqui* Rivio auctore E. — 14. *haec* excidit ex Lamb. Repetitt., unde deest E. — 16. *ego, Intelligo, inquam* Schützio auctore T: *ego, inquam, intelligo* cum libris RE. — 20. *Numera* Ernestius proposuit: *Enumera* cum libris RE, *Annumera* cum pr. Gu. 1. Peter. — 30. *aut* libri Ellendtii omnes, Gu. 2. Dresd. et R: *et* cum Aldo E, quae videtur correctio lect. Gu. 1. *ac*. — 38. *eius* om. Gu. 1. solus.

127. Huic successit aetati C. Galba, Servii illius eloquentissimi viri filius, P. Crassi eloquentis et iuris periti gener. Laudabant hunc patres nostri, favebant etiam propter patris memoriam, sed cecidit in cursu. Nam rogatione Mamilia, Iugurthinae coniurationis invidiâ, cum pro sese ipse dixisset, oppressus est. Exstat eius peroratio, qui epilogus dicitur: qui tanto in honore pueris nobis erat, ut eum etiam edisceremus. Hic, qui in collegio sacerdotum esset, primus post Romam conditam iudicio publico est condemnatus. XXXIV. 128. P. Scipio, qui est in consulatu mortuus, non multum ille quidem nec saepe dicebat, sed et Latine loquendo cuivis erat par et omnes sale facetiisque superabat. Eius collega L. Bestia bonis initiis orsus tribunatus, (nam P. Popillium vi C. Gracchi expulsum sua rogatione restituit,) vir et acer et non indisertus, tristes exitus habuit consulatus. Nam invidiosa lege Mamilia quaestione C. Galbam sacerdotem et quattuor consulares, L. Bestiam, C. Catonem, Sp. Albinum civemque praestantissimum L. Opimium, Gracchi interfectorem a populo absolutum, cum is contra populi studium stetisset, Gracchani iudices sustulerunt. 129. Huius dissimilis in tribunatu reliquaque omni vita, civis improbus, C. Licinius Nerva non indisertus fuit. C. Fimbria temporibus iisdem fere, sed longius aetate provectus, habitus est sane, ut ita dicam, truculentus, asper, maledicus, genere toto paullo fervidior atque commotior, diligentia tamen et virtute animi atque vita bonus auctor in senatu. Idem tolerabilis patronus nec rudis in iure civili et cum virtute tum etiam ipso orationis genere liber: cuius orationes pueri legebamus, quas iam reperire vix possumus. 130. Atque etiam ingenio et sermone eleganti, valetudine incommoda C. Sextius Calvinus fuit; qui etsi, cum remiserant dolores pedum, non deerat in causis, tamen id non saepe faciebat. Itaque consilio eius, cum volebant, homines utebantur, patrocinio, cum licebat. Iisdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit, Brute, dedecus generi vestro, qui, cum tanto nomine esset patremque optimum virum habuisset et iuris peritissimum, accusationem factitaverit, ut Athenis Lycurgus. Is magistratus non petivit, sed fuit accusator vehemens et molestus, ut facile cerneres naturale quoddam stirpis bonum degeneravisse vitio depravatae voluntatis. 131. Atque eodem tempore accusator de plebe L. Caesulenus fuit, quem ego audivi iam senem, cum ab L. Sabellio multam lege Aquilia damni iniuria petivisset. Non fecissem hominis paene infimi mentionem, nisi iudicarem, qui suspiciosius aut criminosius diceret, audivisse me neminem. XXXV. Doctus etiam Graecis T. Albucius

---

13. *lege Mamilia quaestione* Lg. 26. 53. 68. 70: *lege Mamilia quaestio* celeri Codd. et R, qua in lectione v. *quaestio* seclusit E., *lege Mamilia* (om. *quaestio*) Vatic. Lamb. Ellendt. Est: «invidiosa quaestione habita ex lege Mamilia», ut ad Att. 5, 16: *quod lege Iulia dari solet*, ut iam dixi in Ed. a. 1830. Addo nunc *ἐπίϑετον* invidiosam rectissime dici posse quaestionem a factiosis hominibus habitam, vix item legem aliquam etsi vitiosam et inutilem. (§. 136.). — 20. *truculentus* auctore Ernestio nos: *luculentus patronus* cum libris et R, E. in Ed. — 29. *dedecus*] *decus* Cod. Reg. B, superscr. *de*, *genus* Lg. omnes, Ven. 1. Ottob. Gu. 1. aliique praeter Cod. B, *vulnus* ex mutatione prorsus arbitraria R, Sch., Peter. Ut nos, primus Aldus. — 36. *Aquilia damni iniuria* Hotomanus: *Aquilia de iustitia* cum libris notis praeter Lg. 20. RE, *Aquilia de invidia* Lg. 20. Vide Ed. a. 1830. Recte Ellendt: «Omnis corruptela ex compendio *D. I.* fluxit.»

vel potius paene Graecus. Loquor, ut opinor: sed licet ex orationibus iudicare. Fuit autem Athenis adolescens; perfectus Epicureus evaserat, minime aptum ad dicendum genus.

132. Iam Q. Catulus non antiquo illo more, sed hoc nostro, nisi quid fieri potest perfectius, eruditus. Multae litterae, summa non vitae solum atque naturae, sed orationis etiam comitas, incorrupta quaedam Latini sermonis integritas; quae perspici cum ex orationibus eius potest tum facillime ex eo libro, quem de consulatu et de rebus gestis suis conscriptum molli et Xenophonteo genere sermonis misit ad A. Furium poëtam, familiarem suum: qui liber nihilo notior est quam illi tres, de quibus ante dixi, Scauri libri. 133. Tum Brutus, Mihi quidem, inquit, nec iste notus est nec illi; sed haec mea culpa est, nunquam enim in manus inciderunt; nunc autem et a te sumam et conquiram ista posthac curiosius. Fuit igitur in Catulo sermo Latinus; quae laus dicendi non mediocris ab oratoribus plerisque neglecta est. Nam de sono vocis et suavitate appellandarum litterarum, quoniam filium cognovisti, noli exspectare quid dicam. Quamquam filius quidem non fuit in oratorum numero, sed non deerat ei tamen in sententia dicenda cum prudentia tum elegans quoddam et eruditum orationis genus. 134. Nec habitus est tamen pater ipse Catulus princeps in numero patronorum, sed erat talis, ut, cum quosdam audires, qui tum erant praestantes, videretur esse inferior, cum autem ipsum audires sine comparatione, non modo contentus esses, sed melius non quaereres. 135. Q. Metellus Numidicus et eius collega M. Silanus dicebant de re publica, quod esset illis viris et consulari dignitati satis. M. Aurelius Scaurus non saepe dicebat, sed polite; Latine vero imprimis est eleganter locutus. Quae laus eadem in A. Albino bene loquendi fuit. Nam flamen Albinus etiam in numero est habitus disertorum. Q. etiam Caepio, vir acer et fortis, cui fortuna belli crimini, invidia populi calamitati fuit. XXXVI. 136. Tum etiam C. et L. Memmii fuerunt oratores mediocres, accusatores acres atque acerbi. Itaque in iudicium capitis multos vocaverunt, pro reis non saepe dixerunt. Sp. Thorius satis valuit in populari genere dicendi, is, qui agrum publicum vitiosa et inutili lege vectigali levavit. M. Marcellus, Aeserninі pater, non ille quidem in patronis, sed et in promptis tamen et non inexercitatis ad dicendum fuit, ut filius eius P. Lentulus. 137. L. etiam Cotta, praetorius, in mediocrium oratorum numero, dicendi non ita multum laude processerat, sed de industria cum verbis tum etiam ipso sono quasi subrustico persequebatur atque imitabatur antiquitatem.

Atque ego et in hoc ipso Cotta et in aliis pluribus intelligo me non ita disertos homines et rettulisse in oratorum numerum et relaturum. Est enim propositum colligere eos, qui hoc munere in civitate functi sint, ut tenerent oratorum locum; quorum quidem quae fuerit ascensio et quam in omnibus rebus difficilis optimi perfectio atque absolutio, ex

---

11. *quidem, inquit* D. Lg. omnes, Ven. 1. Ottob. R: *quidem* (om. *inquit*) E. — 23. *non modo eo contentus* Lamb. (A nullo Cod. firmatur.) — 30. *et* cum libris plerisque om. Aldus et Victorius. — 38. *persequebatur* libri (praeter Gu. 1. qui: *subsequebatur*) R: *prosequebatur* cum Asc. E.

eo, quod dicam, existimari potest. 138. Quam multi enim iam oratores commemorati sunt et quam diu in eorum enumeratione versamur, cum tamen spisse atque vix, ut dudum ad Demosthenem et Hyperiden, sic nunc ad Antonium Crassumque pervenimus! Nam ego sic existimo, hos oratores fuisse maximos et in his primum cum Graecorum gloria Latine dicendi copiam aequatam. XXXVII. 139. Omnia veniebant Antonio in mentem; eaque suo quaeque loco, ubi plurimum proficere et valere possent, ut ab imperatore equites, pedites, levis armatura, sic ab illo in maxime opportunis orationis partibus collocabantur. Erat memoria summa, nulla meditationis suspicio. Imparatus semper aggredi ad dicendum videbatur: sed ita erat paratus, ut iudices, illo dicente, nonnunquam viderentur non satis parati ad cavendum fuisse. 140. Verba ipsa non illa quidem elegantissimo sermone: itaque diligenter loquendi laude caruit neque tamen est admodum inquinate locutus: sed illa, quae proprie laus oratoris est in verbis: — nam ipsum Latine loqui, est illud quidem, ut paullo ante dixi, in magna laude ponendum, sed non tam sua sponte, quam quod est a plerisque neglectum; non enim tam praeclarum est scire Latine quam turpe nescire; neque tam id mihi oratoris boni quam civis Romani proprium videtur —: sed tamen Antonius in verbis et eligendis, neque id ipsum tam leporis causa quam ponderis, et collocandis et comprehensione devinciendis nihil non ad rationem et tamquam ad artem dirigebat; verum multo magis hoc idem in sententiarum ornamentis et conformationibus. 141. Quo genere quia praestat omnibus Demosthenes, idcirco a doctis oratorum est princeps iudicatus. *Σχήματα* enim quae vocant Graeci, ea maxime ornant orationem; eaque non tam in verbis pingendis habent pondus, quam in illuminandis sententiis. XXXVIII. Sed cum haec magna in Antonio, tum actio singularis: quae si partienda est in gestum atque vocem, gestus erat non verba exprimens, sed cum sententiis congruens, manus, humeri, latera, supplosio pedis, status, incessus omnisque motus [cum verbis sententiisque consentiens]; vox permanens, verum subrauca naturâ. Sed hoc vitium huic uni in bonum convertebat. 142. Habebat enim flebile quiddam in questionibus aptumque cum ad fidem faciendam, tum ad misericordiam commovendam: ut verum videretur in hoc illud, quod Demosthenem ferunt ei, qui quaesivisset, quid primum esset in dicendo, actionem; quid secundum, idem et idem tertium respondisse. Nulla res magis penetrat in animos eosque fingit, format, flectit talesque oratores videri facit, quales ipsi se videri volunt.

143. Huic alii parem esse dicebant, alii anteponebant L. Crassum. Illud quidem certe omnes ita iudicabant, neminem esse, qui horum altero utro patrono cuiusquam ingenium requireret. Equidem, quam-

---

3. *Hyperiden* ex Codd. T: *Hyperidem* RE. — 15. *propria* Lamb. — 25. *orationem* D. Gu. 1., ut volebat Lamb.: *oratorem* cum ceteris RE. — 30. Vv. *cum verbis sententiisque consentiens* Schuetzio et Bernhardyo auctoribus seclusimus. (*consentiens* om. Asc.) — 32. *convertebatur* Manutius, *vertebat* Lamb. Sed cfr. de Fato §. 17. — 33. *conquestionibus* Lamb. Cfr. Orat. §. 135. de Orat. 2, 22, 94. — 41. *altero utro* Lg. 8. 35. 39. 51. 53. 56. 58. 68. 70. Ven. 1. Gu. 2. Dresd.: *alterutro* cum ceteris E.

quam Antonio tantum tribuo, quantum supra dixi, tamen Crasso nihil statuo fieri potuisse perfectius. Erat summa gravitas; erat cum gravitate iunctus facetiarum et urbanitatis oratorius, non scurrilis lepos; Latine loquendi accurata et sine molestia diligens elegantia; in disserendo mira explicatio; cum de iure civili, cum de aequo et bono disputaretur, argumentorum et similitudinum copia. XXXIX. 144. Nam, ut Antonius coniectura movenda aut sedanda suspicione aut excitanda incredibilem vim habebat, sic in interpretando, in definiendo, in explicanda aequitate nihil erat Crasso copiosius: idque cum saepe alias, tum apud centumviros in M'. Curii causa cognitum est. 145. Ita enim multa tum contra scriptum pro aequo et bono dixit, ut hominem acutissimum Q. Scaevolam et in iure, in quo illa causa vertebatur, paratissimum obrueret argumentorum exemplorumque copia; atque ita tum ab his patronis aequalibus et iam consularibus causa illa dicta est, cum uterque ex contraria parte ius civile defenderet, ut eloquentium iuris peritissimus Crassus, iuris peritorum eloquentissimus Scaevola putaretur: qui quidem cum peracutus esset ad excogitandum, quid in iure aut in aequo verum aut esset aut non esset, tum verbis erat ad rem cum summa brevitate mirabiliter aptus. 146. Quare sit nobis orator in hoc interpretandi, explanandi, edisserendi genere mirabilis, sic ut simile nihil viderim; in augendo, in ornando, in refellendo magis existimator metuendus quam admirandus orator. XL. 147. Verum ad Crassum revertamur. Tum Brutus, Etsi satis, inquit, mihi videbar habere cognitum Scaevolam ex iis rebus, quas audiebam saepe ex C. Rutilio, quo utebar propter familiaritatem Scaevolae nostri, tamen ista mihi eius dicendi tanta laus nota non erat. Itaque cepi voluptatem tam ornatum virum tamque excellens ingenium fuisse in nostra re publica. 148. Hic ego, Noli, inquam, Brute, existimare his duobus quidquam fuisse in nostra civitate praestantius. Nam, ut paullo ante dixi consultorum alterum disertissimum, disertorum alterum consultissimum fuisse, sic in reliquis rebus ita dissimiles erant inter sese, statuere ut tamen non posses, utrius te malles similiorem. Crassus erat elegantium parcissimus, Scaevola parcorum elegantissimus: Crassus in summa comitate habebat etiam severitatis satis, Scaevolae multa in severitate non deerat tamen comitas. 149. Licet omnia hoc modo: sed vereor, ne fingi videantur haec, ut dicantur a me quodam modo; res tamen sic se habet. Cum omnis virtus sit, ut vestra, Brute, vetus Academia dixit, mediocritas, uterque horum medium quiddam volebat sequi: sed ita cadebat, ut alter ex alterius laude partem, uterque autem suam totam haberet. 150. Tum Brutus, Cum ex tua oratione mihi videor, inquit, bene Crassum et Scaevolam cognovisse, tum de te et de Ser. Sulpicio cogitans esse quandam vobis cum illis similitudinem iudico. Quonam, inquam, istuc modo? Quia mihi et tu videris, inquit, tantum iuris civilis scire voluisse,

---

12. *peritissimum* Stephanus uterque et Lamb. — 14. *et iam* Orellius: *etiam* cum libris RE. — 20. *explanandi, edisserendi* libri omnes et R: *explanandique et disserendi* cum Aldo et Lamb. E. — 24. *utebar*, ut ego conieceram, Lg. 35. 51. Ottob.: *utebatur* cum ceteris RE, *utebamur* Gebbardt. — 36. *tamen sic se* cum Lg. omnibus T: *se tamen sic* RE.

quantum satis esset oratori; et Servius eloquentiae tantum assumpsisse, ut ius civile facile posset tueri; aetatesque vestrae, ut illorum, nihil aut non fere multum differunt. XLI. 151. Et ego, De me, inquam, dicere nihil est necesse; de Servio autem et tu probe dicis et ego dicam, quod sentio. Non enim facile quem dixerim plus studii quam illum et ad dicendum et ad omnes bonarum rerum disciplinas adhibuisse. Nam et in iisdem exercitationibus ineunte aetate fuimus et postea una Rhodum ille etiam profectus est, quo melior esset et doctior; et, inde ut rediit, videtur mihi in secunda arte primus esse maluisse quam in prima secundus. Atque haud scio, an par principibus esse potuisset: sed fortasse maluit, id quod est adeptus, longe omnium non eiusdem modo aetatis, sed eorum etiam, qui fuissent, in iure civili esse princeps. 152. Hic Brutus, Ain tu? inquit. Etiamne Q. Scaevolae Servium nostrum anteponis? Sic enim, inquam, Brute, existimo, iuris civilis magnum usum et apud Scaevolam et apud multos fuisse; artem in hoc uno: quod nunquam effecisset ipsius iuris scientia, nisi eam praeterea didicisset artem, quae doceret rem universam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscuram explanare interpretando, ambigua primum videre, deinde distinguere, postremo habere regulam, qua vera et falsa iudicarentur et quae, quibus propositis essent quaeque non essent consequentia. 153. Hic enim attulit hanc artem omnium artium maximam quasi lucem ad ea, quae confuse ab aliis aut respondebantur aut agebantur. XLII. Dialecticam mihi videris dicere, inquit. Recte, inquam, intelligis: sed adiunxit etiam et litterarum scientiam et loquendi elegantiam, quae ex scriptis eius, quorum similia nulla sunt, facillime perspici potest. 154. Cumque discendi causa duobus peritissimis operam dedisset, L. Lucilio Balbo et C. Aquilio Gallo, Galli, hominis acuti et exercitati, promptam et paratam in agendo et in respondendo celeritatem subtilitate diligentiaque superavit: Balbi, docti et eruditi hominis, in utraque re consideratam tarditatem vicit expediendis conficiendisque rebus; sic et habet, quod uterque eorum habuit, et explevit, quod utrique defuit. 155. Itaque, ut Crassus mihi videtur sapientius fecisse quam Scaevola: (hic enim causas studiose recipiebat, in quibus a Crasso superabatur; ille se consuli nolebat, ne qua in re inferior esset quam Scaevola:) sic Servius sapientissime, cum duae civiles artes ac forenses plurimum et laudis haberent et gratiae, perfecit, ut alterâ praestaret omnibus, ex altera tantum assumeret, quantum esset et ad tuendum ius civile et ad obtinendam consularem dignitatem satis. 156. Tum Brutus, Ita prorsus, inquit, et antea putabam: audivi enim nuper eum studiose et frequenter Sami, cum ex eo ius nostrum pontificium, qua ex parte cum iure civili coniunctum esset, vellem cognoscere; et nunc

2. *posset* Cod. Reg. D. Lamb. in mg. Repetitt.: *possit* cum ceteris RE. — 5. *quemquam* Lamb. — 18. *ambiguam* Libri, R. Correxit Lamb. — 20. *propositis* libri, R: *positis* Lamb. auctore E. — 23. *inquit, dicere* D. Gu. 1. 2. Dresd. contra Lg. omnes ceterosque Ellendtii et R. — 24. *et loquendi*] *eloquendi* (om *et*) D. Gu. 1. 2. Dresd., *et eloquendi* habet R, etsi dubitat Peter, *eloquendi* dumtaxat ei tribuit Ellendt. — 27. *et C.* libri: *C.* (om. *et*) RE. — *Aquilio* libri: *Aquillio* E. — 34. *solebat* libri et R. Correctum in Ascens. secunda. — 35. *sapientissime, cum duae* libri et R: *sapientissime. Cum enim duae* Ascens. sec. Lamb. E.

meum iudicium multo magis confirmo testimonio et iudicio tuo; simul illud gaudeo, quod et aequalitas vestra et pares honorum gradus et artium studiorumque quasi finitima vicinitas tantum abest ab obtrectatione et invidia, quae solet lacerare plerosque, ut ea non modo non exulcerare vestram gratiam sed etiam conciliare videatur. Quali enim te erga illum perspicio, tali illum in te voluntate iudicioque cognovi. 157. Itaque doleo et illius consilio et tua voce populum Romanum carere tam diu: quod cum per se dolendum est, tum multo magis consideranti, ad quos ista non translata sint, sed nescio quo pacto devenerint. Hic Atticus, Dixeram, inquit, a principio, de re publica ut sileremus: itaque faciamus. Nam, si isto modo volumus singulas res desiderare, non modo querendi sed ne lugendi quidem finem reperiemus. XLIII. 158. Pergamus ergo, inquam, ad reliqua et institutum ordinem persequamur. Paratus igitur veniebat Crassus, exspectabatur, audiebatur; a principio statim, quod erat apud eum semper accuratum, exspectatione dignus videbatur; non multa iactatio corporis, non inclinatio vocis, nulla inambulatio, non crebra supplosio pedis; vehemens et interdum irata et plena iusti doloris oratio, multae et cum gravitate facetiae; quodque difficile est, idem et perornatus et perbrevis. 159. Iam in altercando invenit parem neminem: versatus est in omni fere genere causarum; mature in locum principum oratorum venit. Accusavit C. Carbonem, eloquentissimum hominem, admodum adolescens: summam ingenii non laudem modo, sed etiam admirationem est consecutus. 160. Defendit postea Liciniam virginem, cum annos XXVII. natus esset. In ea ipsa causa fuit eloquentissimus orationisque eius scriptas quasdam partes reliquit. Voluit adolescens in colonia Narbonensi causae popularis aliquid attingere eamque coloniam, ut fecit, ipse deducere. Exstat in eam legem senior, ut ita dicam, quam aetas illa ferebat, oratio. Multae deinde causae; sed ita tacitus tribunatus, ut, nisi in eo magistratu coenavisset apud praeconem Granium idque nobis bis narravisset Lucilius, tribunum pl. nesciremus fuisse. 161. Ita prorsus, inquit Brutus: sed ne de Scaevolae quidem tribunatu quidquam audivisse videor, et cum collegam Crassi credo fuisse. Omnibus quidem aliis, inquam, in magistratibus, sed tribunus anno post fuit, eoque in Rostris sedente suasit Serviliam legem Crassus. Nam censuram sine Scaevola gessit; cum enim magistratum nemo unquam Scaevolarum petivit. Sed haec Crassi cum edita oratio est, quam te saepe legisse certo scio, quattuor et triginta tum habebat annos totidemque annis mihi aetate praestabat. His enim consulibus eam legem suasit, quibus nati sumus, cum ipse esset Q. Caepione consule natus et C. Laelio, triennio ipso minor quam Antonius. Quod idcirco posui, ut, dicendi Latine prima maturitas in qua aetate exstitisset, posset notari et intelligeretur iam ad summum paene esse perductam, ut eo nihil ferme quisquam addere posset, nisi qui a philo-

4. *et invidia* libri tantum non omnes: *invidiaque* Lag. 20. R (re vera, non: «ut ait Rivius»: Peter:), Lamb. E. — *ut ea* Schuetzius: *ut in ea* libri et R, *uti ea* Lamb. E. — 12. *quaerendi* Codd. nonnulli, Hervag. Edd. ante E excepto Lamb. Correxit ex R E. Illud probabat Heusinger. — 20. *parem invenit* cum D. Gu. 1. Peter. — 28. *aetas illa* D. Lg. omnes. Gu. 1. 2. Dresd. R: *illa aetas* post Stephanos E. — 30. *bis nobis* Gu. 2. Dresd. — om. *bis* R, Lamb. — 38. *Is* R, *Iis* Corradus, Beier.

sophia, a iure civili, ab historia fuisset instructior. XLIV. 162. Erit, inquit Brutus, aut iam est iste, quem exspectas? Nescio, inquam. Sed est etiam L. Crassi in consulatu pro Q. Caepione defensione iuncta non brevis ut laudatio, ut oratio autem brevis; postrema censoris oratio, qua anno duodequinquagesimo usus est. In his omnibus inest quidam sine ullo fuco veritatis color. Quin etiam comprehensio et ambitus ille verborum (si sic *περίοδον* appellari placet) erat apud illum contractus et brevis, et in membra quaedam, quae *κῶλα* Graeci vocant, dispertiebat orationem lubentius. 163. Hoc loco Brutus, Quandoquidem tu istos oratores, inquit, tanto opere laudas; vellem aliquid Antonio praeter illum de ratione dicendi sane exilem libellum, plura Crasso libuisset scribere; cum enim omnibus memoriam sui, tum etiam disciplinam dicendi nobis reliquissent. Nam Scaevolae dicendi elegantiam satis ex iis orationibus, quas reliquit, habemus cognitam. 164. Et ego, Mihi quidem a pueritia quasi magistra fuit, inquam, illa in legem Caepionis oratio: in qua et auctoritas ornatur senatus, quo pro ordine illa dicuntur, et invidia concitatur in iudicum et in accusatorum factionem, contra quorum potentiam populariter tum dicendum fuit. Multa in illa oratione graviter, multa leniter, multa aspere, multa facete dicta sunt: plura etiam dicta quam scripta, quod ex quibusdam capitibus expositis nec explicatis intelligi potest. Ipsa illa censoria contra Cn. Domitium collegam non est oratio, sed quasi capita rerum et orationis commentarium paullo plenius. Nulla est enim altercatio clamoribus unquam habita maioribus. 165. Et vero fuit in hoc etiam popularis dictio excellens: Antonii genus dicendi multo aptius iudiciis quam contionibus.

XLV. Hoc loco ipsum Domitium non relinquo. Nam etsi non fuit in oratorum numero, tamen pono satis in eo fuisse orationis atque ingenii, quo et magistratus personam et consularem dignitatem tueretur: quod idem de C. Caelio dixerim, industriam in eo summam fuisse summasque virtutes, eloquentiae tantum, quod esset in rebus privatis amicis eius, in re publica ipsius dignitati satis. 166. Eodem tempore M. Herennius in mediocribus oratoribus Latine et diligenter loquentibus numeratus est: qui tamen summa nobilitate hominem, cognatione, sodalitate, collegio, summa etiam eloquentia, L. Philippum in consulatus petitione superavit. Eodem tempore C. Claudius, etsi propter summam nobilitatem et singularem potentiam magnus erat, tamen etiam eloquentiae quandam mediocritatem afferebat. 167. Eiusdem fere temporis fuit eques Romanus C. Titius, qui meo iudicio eo pervenisse videtur, quo potuit fere Latinus orator sine Graecis litteris et sine multo usu pervenire. Huius orationes tantum argutiarum, tantum exemplorum, tantum urbanitatis habent, ut paene Attico stilo scriptae esse videantur. Easdem argutias in tragoedias satis ille quidem acute, sed parum tragice

2. *Brutus* libri plerique: *M. Brutus* Lg. 51. 58. Gu. 2. Dresd. Ven. 2. Ottob. Vat. RE. — *aut*] *an* Heusingero auctore Schützius. Cfr. Hand Turs. I. p. 551. — 3. *defensione* om. D. — 7. *περίοδον* nos: *periodum* cum libris E. — 8. *κῶλα* nos: *cola* cum libris E. — 13. *ex iis*] *iis* Lg. 8. 35. 56. Ven. 1. Ottob. (om. *ex iis* D. Gu. 1. 2. Dresd.) — 24. *etiam* libri omnes et R: *et* Lamb. E. — 35. *C. Claudius* cum Fastis Capit. (sed suppletis) a. u. c. 661. Meyer: *C. Clodius* cum libris RE. — 42. *ille quidem* Lg. 35. D. Gu. uterque, R. Sch.: *quidem ille* cum Asc. Lamb. E. (*iste quidem* Lg. 20., ceteri (praeter 35.) corrupte *ita quidem*.)

translulit. Quem studebat imitari L. Afranius poëta, homo perargutus, in fabulis quidem etiam, ut scitis, disertus. 168. Fuit etiam Q. Rubrius Varro, qui a senatu hostis cum C. Mario iudicatus est, acer et vehemens accusator. In eo genere sane probabilis, doctus autem Graecis litteris, propinquus noster, factus ad dicendum, M. Gratidius, M. Antonii perfamiliaris, cuius praefectus cum esset in Cilicia, est interfectus; qui accusavit C. Fimbriam, M. Marii Gratidiani pater.

XLVI. 169. Atque etiam apud socios et Latinos oratores habiti sunt Q. Vettius Vettianus, e Marsis, quem ipse cognovi, prudens vir et in dicendo brevis; Q. et D. Valerii Sorani, vicini et familiares mei, non tam in dicendo admirabiles, quam docti et Graecis litteris et Latinis; C. Rusticelius Bononiensis; is quidem et exercitatus et natura volubilis. Omnium autem eloquentissimus extra hanc urbem T. Betutius Barrus Asculanus, cuius sunt aliquot orationes Asculi habitae: illa Romae contra Caepionem, nobilis sane, cui orationi Caepionis ore respondit Aelius; qui scriptitavit orationes multis, orator ipse nunquam fuit. 170. Apud maiores autem nostros video disertissimum habitum ex Latio L. Papirium Fregellanum, Ti. Gracchi, P. F., fere aetate: eius etiam oratio est pro Fregellanis coloniisque Latinis, habita in senatu. Tum Brutus, Quid tu igitur, inquit, tribuis istis externis quasi oratoribus? Quid censes, inquam, nisi idem, quod urbanis? praeter unum, quod non est eorum urbanitate quadam quasi colorata oratio. 171. Et Brutus, Qui est, inquit, iste tandem urbanitatis color? Nescio, inquam; tantum esse quendam scio. Id tu, Brute, iam intelliges, cum in Galliam veneris. Audies tu quidem etiam verba quaedam non trita Romae, sed haec mutari dediscique possunt; illud est maius, quod in vocibus nostrorum oratorum retinnit quiddam et resonat urbanius. Nec hoc in oratoribus modo apparet, sed etiam in ceteris. 172. Ego memini T. Tincam Placentinum, hominem facetissimum, cum familiari nostro Q. Granio praecone dicacitate certare. Eon, inquit Brutus, de quo multa Lucilius? Isto ipso: sed Tincam non minus multa ridicule dicentem Granius obruebat nescio quo sapore vernaculo; ut ego iam non mirer illud Theophrasto accidisse, quod dicitur, cum percontaretur ex anicula quadam, quanti aliquid venderet, et respondisset illa atque addidisset, «Hospes, non pote minoris:» tulisse cum moleste se non effugere ho-

---

7. *patrem* libri. Correxit Manutius. — 12. *Rusticelius* monente Ursino cum nummo (Eckhel D. N. V. p. 298.) nos: *Rusticellus* cum libris RE. — 13. *Betutius* Lg. 20. 53. 58. 68. et corr. 70.: *Battutius Betucius* cum ceteris E. Ex quadrante Ti. Veturii Barri, triumviri monetalis temporis Sullani, h. l. *Ti. Veturius Barrus* legendum suadent Havercampius in Thesaur. Morel. I. p. 440 R, et Capranesi in *Ann. dell' Instituto* XI. p. 283. At certe nomen gentile Romanum est *Betutius*, ut hic dedimus et cum Codd. et cum opere figlino Velleiate in *Ann. dell' Inst.* XII. p. 241; atque octo sunt *Betutii* apud Muratorium, quinque vero *Betucii* apud Gruterum. *Barrus* autem plurium gentium poterat esse cognomen. — 16. *multis* libri plerisque, R: *multas* Lg. 20. Vat. Ven. 2. Lamb. E. — 18. *etiam*] *autem* cum Edd. vett. Lamb. E. «Malim abesse *etiam*.» Ellendt. Est: «inter alias.» — 19. *colonisque* libri omnes et R, quod «parilitate quidem commendatur», ut ait Ellendt, sed omnino tolerari nequit. Ut nos, de Corradi coni. primus Lamb. — 27. *retinnit* Lg. 35. 53. 68., ut coniecit Schneiderus: *retinuit* libri ceteri et R, quod restituere ausus est Peter, *recinit* cum Aldo E. — *urbanus* Gu. 1. Peter. — 30. *Eone* R. — *multa* cum Gu. 2. Dresd. R; omisit Meyer. — 33. *percontaretur* libri: *percunctaretur* E.

spitis speciem, cum aetatem ageret Athenis optimeque loqueretur. Omnino sic, ut opinor, in nostris est quidam urbanorum, sicut illic Atticorum sonus. Sed domum redeamus, id est, ad nostros revertamur.

XLVII. 173. Duobus igitur summis, Crasso et Antonio, L. Philippus proximus accedebat, sed longo intervallo tamen proximus. Itaque eum, etsi nemo intercedebat, qui se illi anteferret, neque secundum tamen neque tertium dixerim. Nec enim in quadrigis eum secundum numeraverim aut tertium, qui vix e carceribus exierit, cum palmam iam primus acceperit; nec in oratoribus, qui tantum absit a primo, vix ut in eodem curriculo esse videatur. Sed tamen erant ea in Philippo, quae, qui sine comparatione illorum spectaret, satis magna diceret: summa libertas in oratione, multae facetiae; satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis; erat etiam imprimis, ut temporibus illis, Graecis doctrinis institutus, in altercando cum aliquo aculeo et maledicto facetus. 174. Horum aetati prope coniunctus L. Gellius † non tam vendibilis orator, quam ut nescires, quid ei deesset. Nec enim erat indoctus nec tardus ad excogitandum nec Romanarum rerum immemor et verbis solutus satis; sed in magnos oratores inciderat eius aetas: multam tamen operam amicis et utilem praebuit; atque ita diu vixit, ut multarum aetatum oratoribus implicaretur, multum etiam in causis versaretur. 175. Iisdem fere temporibus D. Brutus, is, qui consul cum Mamerco fuit, homo et Graecis doctus litteris et Latinis. Dicebat etiam L. Scipio non imperite, Cnaeusque Pompeius, Sex. F., aliquem numerum obtinebat. Nam Sex. frater eius praestantissimum ingenium contulerat ad summam iuris civilis et ad perfectam geometriae et rerum Stoicarum scientiam. Item in iure et ante hos M. Brutus et paullo post eum C. Bellienus, homo per se magnus, prope simili ratione summus evaserat; qui consul factus esset, nisi in Marianos consulatus et in eas petitionis angustias incidisset. 176. Cn. autem Octavii eloquentia, quae fuerat ante consulatum ignorata, in consulatu multis contionibus est vehementer probata. Sed ab eis, qui tantum in dicentium numero, non in oratorum fuerunt, iam ad oratores revertamur. Censeo, inquit Atticus: eloquentes enim videbare, non sedulos velle conquirere.

XLVIII. 177. Festivitate igitur et facetiis, inquam, C. Iulius, L. F., et superioribus et aequalibus suis omnibus praestitit, oratorque fuit minime ille quidem vehemens, sed nemo unquam urbanitate, nemo lepore, nemo suavitate conditior. Sunt eius aliquot orationes, ex quibus sicut ex eiusdem tragoediis lenitas eius sine nervis perspici potest. 178. Eius aequalis P. Cethegus, cui de re publica satis suppeditabat

---

1. *loqueretur omnium.* Lg. plerique, R. Recta scriptura est in septem Ellendtii Codd. eandemque Rivio auctore secuti sunt Lamb. E. — 2. *sic, ut opinor* Lg. aliquot, R: *sicut opinor* cum libris plerisque Lamb. E, *sic, opinor* D. *(loqueretur. Omnium, sicut opinor* Peter.) — 9. *accepisset* R. — 15. Conieceram *non tam non vendibilis*, id est: «erat probabilis quidem orator, sic tamen, ut ei ad perfectionem aliquid deesse facile sentires.» Posteriores hoc reiecerunt; librorum lectionem nondum explicarunt. — 16. *quam* seclusit Ellendt, admodum improbabiliter. — 27. *Bellienus*, ut volebant Corradus et Pighius, scripsi cum R et Asconio in Tog. cand. p. 92. Ed. Baiteri, ubi memoratur alius *L. Bellienus: Bilienus* Lg. 20. 70. Lamb. E, *Billienus* ceteri Ellendtii. — *summus* om. D, Gu. 1.

oratio; totam enim tenebat eam penitusque cognoverat. Itaque in senatu consularium auctoritatem assequebatur, sed in causis publicis nihil, in privatis satis veterator videbatur. Erat in privatis causis Q. Lucretius Vespillo et acutus et iuris peritus. Nam Ofella contionibus aptior quam iudiciis. Prudens etiam T. Annius Velina et in eius generis causis orator sane tolerabilis. In eodem genere causarum multum erat T. Iuventius, nimis ille quidem lentus in dicendo et paene frigidus, sed et callidus et in capiendo adversario versutus et praeterea nec indoctus et magna cum iuris civilis intelligentia. 179. Cuius auditor P. Orbius, meus fere aequalis, in dicendo non nimis exercitatus, in iure autem civili non inferior quam magister fuit. Nam T. Aufidius, qui vixit ad summam senectutem, volebat esse similis horum eratque et bonus vir et innocens, sed dicebat parum. Nec sane plus frater eius M. Vergilius, qui tribunus pl. L. Sullae imperatori diem dixit. Eius collega P. Magius, in dicendo paullo tamen copiosior. 180. Sed omnium oratorum sive rabularum, qui et plane indocti et inurbani aut rustici etiam fuerunt, quos quidem ego cognoverim, solutissimum in dicendo et acutissimum iudico nostri ordinis Q. Sertorium, equestris C. Gargonium. Fuit etiam facilis et expeditus ad dicendum et vitae splendore multo et ingenio sane probabili T. Iunius L. F. tribunicius, quo accusante P. Sextius, praetor designatus, damnatus est ambitus. Is processisset honoribus longius, nisi semper infirma atque etiam aegra valetudine fuisset.

XLIX. 181. Atque ego praeclare intelligo me in eorum commemoratione versari, qui nec habiti sunt oratores neque fuerunt, praeteririque a me aliquot ex veteribus commemoratione aut laude dignos: sed hoc quidem ignoratione. Quid enim est superioris aetatis, quod scribi possit de iis, de quibus nulla monumenta loquuntur nec aliorum nec ipsorum? De eis autem, quos ipsi vidimus, neminem fere praetermittimus eorum, quos aliquando dicentes vidimus. 182. Volo enim sciri in tanta et tam vetere re publica maximis praemiis eloquentiae propositis omnes cupisse dicere, non plurimos ausos esse, potuisse paucos. Ego tamen ita de uno quoque dicam, ut intelligi possit, quem existimem clamatorem, quem oratorem fuisse. Iisdem fere temporibus aetate inferiores paullo quam Iulius, sed aequales propemodum fuerunt C. Cotta, P. Sulpicius, Q. Varius, Cn. Pomponius, C. Curio, L. Fufius, M. Drusus, P. Antistius, nec ulla aetate uberior oratorum fetus fuit. 183. Ex his Cotta et Sulpicius cum meo iudicio, tum omnium, facile primas

---

1. *cognoverat* D. Lg. omnes, Ven. 1. Ott. Gu. 1. 2. 3. Dresd. R: *cognorat* E. — 4. *Vespillo* Manutius: *Vispillo* cum libris E. — *Ofella* Victor Pisanus atque Corradus: *Aphilia* cum Aldo E, libri aeque corrupte *A. filia* (R), *Asilia*, alii aliter. — *contionibus aptior* D. Lg. omnes Gu. 1. 2. Dresd.: *aptior concionibus* E. — 13. *Vergilius* D., Gu. 1. 2. Dresd. R, quae in Cicerone rectior est scriptura: *Virgilius* cum plerisque E. — 16. *et plane indocti et* D. Gu. 1. 2. Ven. 1. Ottob. prob. Handio Turs. II. p. 537: *et plane indocti aut* Reg. AB, RE, *aut plane indocti et* Reg. C, ut coniecerat Heusinger. — 18. *Gargonium* D. Lg. 8. 35. 39. 51. 53. 56. 58. 68. 70. Vat. Ven. 1. 2. Ottob. Gu. 1. R: *Gorgonium* cum ceteris E. Cfr. Bentl. ad Horat. Serm. 1, 2, 27. — 21. *Sestius* Ven. 2. Gu. 2. Dresd. — 22. *etiam* expunxit Meyer cum R, de qua Ellendtius: «in Ed. pr. *etiam* non legi dicitur»: immo «non legitur»; ut ipse meis oculis vidi. — 24. *sunt - - fuerunt* Codd. tantum non omnes: *sint - - fuerint* Gu. 2. Lg. 70. corr. Ven. 1. RE. — 26. *est enim* Ascens. pr. Sch. — 28. *his* Gu. 1. 2. R. Peter.

tulerunt. Hic Atticus, Quomodo istuc dicis, inquit, cum tuo iudicio, tum omnium? Semperne in oratore probando aut improbando vulgi iudicium cum intelligentium iudicio congruit? An alii probantur a multitudine, alii autem ab iis, qui intelligunt? Recte requiris, inquam, Attice: sed audies ex me fortasse, quod non omnes probent. 184. An tu, inquit, id laboras, si huic modo Bruto probaturus es? Plane, inquam, Attice, disputationem hanc de oratore probando aut improbando multo malim tibi et Bruto placere; eloquentiam autem meam populo probari velim. Etenim necesse est, qui ita dicat, ut a multitudine probetur, eundem doctis probari. Nam, quid in dicendo rectum sit aut pravum, ego iudicabo, si modo is sum, qui id possim aut sciam iudicare: qualis vero sit orator, ex eo, quod is dicendo efficiet, poterit intelligi. 185. Tria sunt enim, ut quidem ego sentio, quae sint efficienda dicendo: ut doceatur is, apud quem dicetur, ut delectetur, ut moveatur vehementius. Quibus virtutibus oratoris horum quidque efficiatur aut quibus vitiis orator aut non assequatur haec aut etiam in his labatur et cadat, artifex aliquis iudicabit. Efficiatur autem ab oratore necne, ut ii, qui audiunt, ita afficiantur, ut orator velit, vulgi assensu et populari approbatione iudicari solet. Itaque nunquam de bono oratore aut non bono doctis hominibus cum populo dissensio fuit. L. 186. An censes, dum illi viguerunt, quos ante dixi, non eosdem gradus oratorum vulgi iudicio et doctorum fuisse? De populo si quem ita rogavisses: «Quis est in hac civitate eloquentissimus?» in Antonio et Crasso aut dubitaret aut hunc alius, illum alius diceret. Nemone Philippum, tam suavem oratorem, tam gravem, tam facetum, his anteferret, quem nosmet ipsi, qui haec arte aliqua volumus expendere, proximum illis fuisse diximus? Nemo profecto. Id enim ipsum est summi oratoris summum oratorem populo videri. 187. Quare tibicen Antigenidas dixerit discipulo sane frigenti ad populum, «Mihi cane et Musis:» ego huic Bruto dicenti, ut solet, apud multitudinem, «Mihi cane et populo, mi Brute,» dixerim, ut, qui audient, quid efficiatur, ego, etiam cur id efficiatur, intelligam. Credit iis, quae dicuntur, qui audit oratorem, vera putat, assentitur, probat; fidem facit oratio. 188. Tu artifex quid quaeris amplius? Delectatur audiens multitudo et ducitur oratione et quasi voluptate quadam perfunditur. Quid habes quod disputes? Gaudet dolet, ridet plorat, favet odit, contemnit invidet, ad misericordiam inducitur, ad pudendum, ad pigendum; irascitur miratur, sperat timet: haec perinde accidunt, ut eorum, qui adsunt, mentes verbis et sententiis et actione tractantur. Quid est, quod exspectetur docti alicuius sententia? Quod enim probat multitudo, hoc idem doctis probandum est. Denique hoc specimen est popularis iudicii, in quo nunquam fuit populo cum doctis intelligentibusque dissensio. 189. Cum multi essent oratores in vario genere dicendi, quis unquam ex his excellere iudicatus est vulgi iudicio, qui non idem a doctis probaretur? Quando autem du-

---

15. *oratoribus* Ernestii operae. — 18. *audiunt* libri tantum non omnes, R: *audiant* E coni.; postea idem repertum est in Lg. 20. Vat. — 24. *Nemo ut* Palat., *Nemone ut* Ernestii suspicio prob. Heindorfio ad Horat. Serm. 1, 1, 108. Cfr. pro Sestio §. 17. — 31. *audient* libri, R: *audiant* E coni. — 43. *iis* Lg. 56. et R.

bium fuisset apud patres nostros, eligendi cui patroni daretur optio, quin aut Antonium optaret aut Crassum? Aderant multi alii: tamen, utrum de his potius dubitasset aliquis, quin alterum nemo. Quid, adolescentibus nobis, cum esset Cotta et Hortensius, num quis, cui quidem eligendi potestas esset, quemquam his anteponebat? LI. 190. Tum Brutus, Quid tu, inquit, quaeris alios? de te ipso nonne, quid optarent rei, quid ipse Hortensius iudicaret, videbamus? qui, cum partiretur tecum causas — saepe enim interfui —, perorandi locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinquebat. Faciebat ille quidem, inquam: et mihi benevolentia, credo, ductus tribuebat omnia. Sed ego, quae de me populi sit opinio, nescio: de reliquis hoc affirmo, qui vulgi opinione disertissimi habiti sint, eosdem intelligentium quoque iudicio fuisse probatissimos. 191. Nec enim posset idem Demosthenes dicere, quod dixisse Antimachum, clarum poëtam, ferunt, qui cum, convocatis auditoribus, legeret eis magnum illud, quod novistis, volumen suum et eum legentem omnes praeter Platonem reliquissent, «Legam,» inquit, «nihilo minus: Plato enim mihi unus instar est omnium.» Merito ille et recte. Poëma enim reconditum paucorum approbationem, oratio popularis assensum vulgi debet movere. At si eundem hunc Platonem unum auditorem haberet Demosthenes, cum esset relictus a ceteris, verbum facere non posset. 192. Quid, tu, Brute, possesne, si te ut Curionem quondam contio reliquisset? Ego vero, inquit ille, ut me tibi indicem, in eis etiam causis, in quibus omnis res nobis cum iudicibus est, non cum populo, tamen, si a corona relictus sim, non queam dicere. Ita se, inquam, res habet: ut, si tibiae inflatae non referant sonum, abiiciendas eas sibi tibicen putet, sic oratori populi aures tamquam tibiae sunt; eae si inflatum non recipiunt aut si auditor omnino tamquam equus non facit, agitandi finis faciendus est. LII. 193. Hoc tamen interest, quod vulgus interdum non probandum oratorem probat, sed probat sine comparatione: cum a mediocri aut etiam a malo delectatur, eo est contentus, esse melius non sentit; illud, quod est, qualecunque est, probat. Tenet enim aures vel mediocris orator, sit modo aliquid in eo: nec res ulla plus apud animos hominum quam ordo et ornatus orationis valet. 194. Quare quis ex populo, cum Q. Scaevolam pro M. Coponio dicentem audiret in ea causa, de qua ante dixi, quidquam politius aut elegantius aut omnino melius aut exspectaret aut posse

---

2. *Aderant*] *At erant* Ern. suspicionem recepit Sch. — 4. *esset*] *essent* «coni. Ern., quam Ed. pr. probari dicunt.» ELLENDT. Habet re vera *essent* R. — 14. *clarum* libri et R: *Clarium* cum Ascensiana secunda Lamb. E. — 17. *omnium. Merito ille et recte* Romana: *omnium me illum et recte* libri, *omnium milium. Et recte* Corrado auctore barbare Lamb. E. (*multorum milium.* Camerarius, *centum milium. Et recte* olim ego ex Epp. ad Attic. 2, 5: *Cato ille noster, qui mihi unus est pro centum milibus.*, *omnium. Nimirum recte* Ochsnero auctore Meyer.) — 19. *movere*] *moveri* libri; «*mereri* Ed. pr. (R) habere dicitur.» ELLENDT. Singulari in nos diffidentia hic atque alibi utitur Criticus Germanus, qui tamen a semet ipso collatam esse Romanam narrare videtur in Praef. p. X. Ego, qui domi meae eam nunc ipsum habeo, pro certo testari possum in ea esse *mereri*, quod nescio cur ille recepit; nostra lectio debetur Corrado. OR. — 21. *possesne, si* Ascens. pr. praecipiens Guielmii coni.: *posses nisi* Palat. Cuiac. et aliquot Ellendtii, *posses, si* cum ceteris RE. — 30. *a* ante *malo* om. D. Lg. (praeter 20. 58.) Gu. 1. 2. Dresd. R. — *delectetur* Gu. 1. 2. Dresd. Peter. — 36. *fieri posse* D. Gu. 1. R, Meyer, ut §. 197.

fieri putaret? 195. Cum is hoc probare vellet, M'. Curium, cum ita heres institutus esset, si pupillus ante mortuus esset, quam in suam tutelam venisset, pupillo non nato heredem esse non posse; quid ille non dixit de testamentorum iure, de antiquis formulis? quemadmodum scribi oportuisset, si etiam filio non nato heres instituerctur? 196. quam captiosum esse populo, quod scriptum esset, negligi et opinione quaeri voluntates et interpretatione disertorum scripta simplicium hominum pervertere? 197. Quam ille multa de auctoritate patris sui, qui semper ius illud esse defenderat? quam omnino multa de conservando iure civili? Quae quidem omnia cum perite et scienter, tum ita breviter et presse et satis ornate et pereleganter diceret, quis esset in populo, qui aut exspectaret aut fieri posse quidquam melius putaret? LIII. At vero, ut contra Crassus ab adolescente delicato, qui in litore ambulans scalmum repperisset ob eamque rem aedificare navem concupivisset, exorsus est, similiter Scaevolam ex uno scalmo captionis centumvirale iudicium hereditatis effecisse, hoc illo initio consecutus multis eiusdem generis sententiis delectavit animosque omnium, qui aderant, in hilaritatem a severitate traduxit; quod est unum ex tribus, quae dixi ab oratore effici debere. Deinde hoc voluisse eum, qui testamentum fecisset, hoc sensisse, quoquo modo filius non esset, qui in suam tutelam veniret, sive non natus sive ante mortuus, Curius heres ut esset: ita scribere plerosque et id valere et valuisse sèmper. Haec et multa eiusmodi dicens fidem faciebat; quod est ex tribus oratoris officiis alterum. 198. Deinde aequum bonum, testamentorum sententias voluntatesque tutatus est; quanta esset in verbis captio cum in ceteris rebus tum in testamentis, si negligerentur voluntates; quantam sibi potentiam Scaevola assumeret, si nemo auderet testamentum facere postea nisi de illius sententia. Haec cum graviter, tum ab exemplis copiose, tum varie, tum etiam ridicule et facete explicans eam admirationem assensionemque commovit, dixisse ut contra nemo videretur. Hoc erat oratoris officium partitione tertium, genere maximum. Hìc ille de populo iudex, qui separatim alterum admiratus esset, idem, audito altero, iudicium suum contemneret: at vero intelligens et doctus audiens Scaevolam sentiret esse quoddam uberius dicendi genus et ornatius. Ab utroque autem, causa perorata, si quaereretur, uter praestaret orator, nunquam profecto sapientis iudicium a iudicio vulgi discreparet. LIV. 199. Quî praestat igitur intelligens imperito? Magna re et difficili: siquidem magnum est scire, quibus rebus efficiatur amittaturve dicendo illud quidquid est, quod aut effici dicendo oportet aut amitti non oportet. Praestat etiam illo doctus auditor indocto, quod saepe, cum oratores duo aut plures populi iudicio probantur, quod dicendi genus optimum sit, intelligit. Nam illud, quod populo non probatur, ne intelligenti

---

4. *quemadmodum* libri praeter unum Oxon. Lamb.: *quid? quemadmodum* Oxon. unus, RE. — 6. *esse populo* libri: *esset populo* E coni. — 10. *omnino cum* R. — 16. *hoc illo* Ernestio auctore nos: *hoc in illo* cum libris plerisque Lamb. E, *hoc ille* Ottob. R, Ellendt, qui in priore Ed. ita coniectarat. — 20. *veniret* cum libris R et Lamb.: *venisset* cum Ed. Veneta et Asc. E. — 28. *cum ab* D. Lg. praeter 8. Gu. 1. 2. Dresd. Emendatum in R. — 39. V. *dicendo* ante *oportet* suspectum Meyero. Vide Ellendtium.

quidem auditori probari potest. Ut enim ex nervorum sono in fidibus, quam scienter ei pulsi sint, intelligi solet, sic ex animorum motu cernitur, quid tractandis his perficiat orator. 200. Itaque intelligens dicendi existimator non assidens et attente audiens, sed uno adspectu et praeteriens de oratore saepe iudicat. Videt oscitantem iudicem, loquentem cum altero, nonnunquam etiam circulantem, mittentem ad horas, quaesitorem, ut dimittat, rogantem: intelligit oratorem in ea causa non adesse, qui possit animis iudicum admovere orationem tamquam fidibus manum. Idem si praeteriens adspexerit erectos, intuentes iudices, ut aut doceri de re idque etiam vultu probare videantur: aut ut avem cantu aliquo, sic illos viderit oratione quasi suspensos teneri aut, id quod maxime opus est, misericordia, odio, motu animi aliquo perturbatos esse vehementius: ea si praeteriens, ut dixi, adspexerit, si nihil audiverit, tamen oratorem versari in illo iudicio et opus oratorium fieri aut perfectum iam esse profecto intelliget.

LV. 201. Cum haec disseruissem, uterque assensus est; et ego tamquam de integro ordiens, Quando igitur, inquam, a Cotta et Sulpicio haec omnis fluxit oratio, cum hos maxime iudicio illorum hominum et illius aetatis dixissem probatos, revertar ad eos ipsos; tum reliquos, ut institui, deinceps persequar. Quoniam ergo oratorum bonorum (hos enim quaerimus) duo genera sunt, unum attenuate presseque, alterum sublate ampleque dicentium: etsi id melius est, quod splendidius et magnificentius, tamen in bonis omnia, quae summa sunt, iure laudantur. 202. Sed cavenda est presso illi oratori inopia et ieiunitas, amplo autem inflatum et corruptum orationis genus. Inveniebat igitur acute Cotta, dicebat pure ac solute; et ut ad infirmitatem laterum perscienter contentionem omnem remiserat, sic ad virium imbecillitatem dicendi accommodabat genus. Nihil erat in eius oratione nisi sincerum, nihil nisi siccum atque sanum: illudque maximum, quod, cum contentione orationis flectere animos iudicum vix posset nec omnino eo genere diceret, tractando tamen impellebat, ut idem facerent a se commoti, quod a Sulpicio concitati. 203. Fuit enim Sulpicius vel maxime omnium, quos quidem ego audiverim, grandis et, ut ita dicam, tragicus orator. Vox cum magna, tum suavis et splendida; gestus et motus corporis ita venustus, ut tamen ad forum, non ad scenam institutus videretur; incitata et volubilis, nec ea redundans tamen nec circumfluens oratio. Crassum hic volebat imitari; Cotta malebat Antonium; sed ab hoc vis aberat Antonii, Crassi ab illo lepos. 204. O magnam, inquit, artem! Brutus: siquidem istis, cum summi essent oratores, duae res maximae, altera alteri defuit. LVI. Atque in his oratoribus illud animadvertendum est, posse esse summos, qui inter se sint dissimiles. Nihil enim tam dissimile quam Cotta Sulpicio, et uterque aequalibus suis plurimum praestitit. Quare hoc doctoris intelligentis est, videre, quo ferat natura sua quemque, et ea duce utentem sic instituere, ut Isocratem in acerrimo

1. *auditori*] *oratori* Ernestii operae. — 14. *audiverit* cum libris Lamb.: *audierit* RE. — 32. *omnium* om. D. Lg. 8. 39. 51. 56. 58. Gu. 1. 2. Dresd. (non R.) — 34. *tum magna* Gu. 1. Sch. — 37. *hic, ut mihi videtur, volebat* miro emblemate R sola. — 42. *Sulpicii* Madvig in Cic. Fin. p. 633. — *et*] *at* Lamb.

ingenio Theopompi et lenissimo Ephori dixisse traditum est, alteri se calcaria adhibere, alteri frenos. 205. Sulpicii orationes, quae feruntur, eas post mortem eius scripsisse P. Canutius putatur, aequalis meus, homo extra nostrum ordinem meo iudicio disertissimus. Ipsius Sulpicii nulla oratio est: saepeque ex eo audivi, cum se scribere neque consuesse neque posse diceret. Cottae pro se lege Varia quae inscribitur, eam L. Aelius scripsit Cottae rogatu. Fuit is omnino vir egregius et eques Romanus cum primis honestus idemque eruditissimus et Graecis litteris et Latinis: antiquitatisque nostrae et in inventis rebus et in actis scriptorumque veterum litterate peritus: quam scientiam Varro noster acceptam ab illo auctamque per sese, vir ingenio praestans omnique doctrina, pluribus et illustrioribus litteris explicavit. 206. Sed idem Aelius Stoicus esse voluit, orator autem nec studuit unquam nec fuit. Scribebat tamen orationes, quas alii dicerent; ut Q. Metello F., ut Q. Caepioni, ut Q. Pompeio Rufo, quamquam is etiam ipse scripsit eas, quibus pro se est usus, sed non sine Aelio. 207. His enim scriptis etiam ipse interfui, cum essem apud Aelium adolescens eumque audire perstudiose solerem. Cottam autem miror, summum ipsum oratorem minimeque ineptum, Aelianas leves oratiunculas voluisse existimari suas.

LVII. His duobus eiusdem aetatis annumerabatur nemo tertius: sed mihi placebat Pomponius maxime, vel dicam, minime displicebat. Locus erat omnino in maximis causis praeter eos, de quibus supra dixi, nemini: propterea quod Antonius, qui maxime expetebatur, facilis in causis recipiendis erat; fastidiosior Crassus, sed tamen recipiebat. Horum qui neutrum habebat, confugiebat ad Philippum fere aut ad Caesarem; [*secundum Philippum et Caesarem*] Cotta et Sulpicius expetebantur. Ita ab his sex patronis causae illustres agebantur; neque tam multa quam nostra aetate iudicia fiebant neque hoc, quod nunc fit, ut causae singulae defenderentur a pluribus, quo nihil est vitiosius. 208. Respondemus eis, quos non audivimus; in quo primum saepe aliter est dictum, aliter ad nos relatum; deinde magni interest coram videre me, quemadmodum adversarius de quaque re asseveret, maximi autem, quemadmodum quaeque res audiatur. Sed nihil vitiosius, quam, cum unum corpus debeat esse defensionis, nasci de integro causam, cum sit ab altero perorata. 209. Omnium enim causarum unum est naturale principium, una peroratio: reliquae partes quasi membra suo quaeque loco locata suam et vim et dignitatem tenent. Cum autem difficile sit in longa oratione non

---

2. *calcar* D. Gu. 1. (non R, ut ait Ellendt.) — 3. *Cannutius* Cod. Medic. Epp. ad Fam. 12, 3. Meyer. — 5. *consuevisse* D. Gu. 1. 2. Dresd. R. — 14. *F.* expunxit Ellendt contra libros, *Balearici F.* suspicabatur Lamb. Cfr. §. 222. — *et Q. C. et Q. P.* R. — 16. *scriptis* om. R, *scribendis* cum Anonymo apud Corradum Lamb. («Dicit ad lectionem recens scriptarum admissum se.» Ellendt.) — 25. *Caesarem;* [secundum Philippum et Caesarem] *Cotta et Sulpicius*] Verba seclusa desunt libris; supplementum debetur Lambino, qui scite, ubi facillime excidere poterant Ciceronis vv., interposuit: *Caesarem; Cotta* [secundum Philippum et Caesarem] *et Sulpicius* E; cur ita, nescio; *Caesarem: Cotta et Sulpicius* [secundum Philippum et Caesarem] Ellendt; cur ita, nescio. Reiecit necessarium hoc supplementum Peter. — 26. *expectabantur* D. Gu. 1. 2. Peter, eodem prorsus errore, quo v. 23. Gu. 1. et R habent *exspectabatur*. H. l. etiam R (contra, quam narrat Ellendt) rectum exhibet. — 27. *his* D. Lg. praeter duos, Ven. 1. 2. Gu. 1. 2. Dresd. R: *iis* Lg. 26. 35. E. — 32. *maximi* auctore Buttmanno N. Act. Soc. Ien. I. p. 45. nos: *maxime* cum libris RE.

aliquando aliquid ita dicere, ut sibi ipse non conveniat, quanto difficilius cavere, ne quid dicas, quod non conveniat eius orationi, qui ante te dixerit? Sed quia et labor multo maior est totam causam quam partem dicere et quia plures ineuntur gratiae, si uno tempore dicas pro pluribus, idcirco hanc consuetudinem lubenter adscivimus.

LVIII. 210. Erant tamen, quibus videretur illius aetatis tertius Curio, quia splendidioribus fortasse verbis utebatur et quia Latine non pessime loquebatur, usu, credo, aliquo domestico; nam litterarum admodum nihil sciebat. Sed magni interest, quos quisque audiat quotidie domi, quibuscum loquatur a puero, quemadmodum patres, paedagogi, matres etiam loquantur. 211. Legimus epistolas Corneliae, matris Gracchorum: apparet filios non tam in gremio educatos quam in sermone matris. Auditus est nobis Laeliae, C. F., saepe sermo. Ergo illam patris elegantia tinctam vidimus et filias eius Mucias ambas, quarum sermo mihi fuit notus, et neptes Licinias, quas nos quidem ambas, hanc vero Scipionis etiam tu, Brute, credo, aliquando audisti loquentem. Ego vero, ac lubenter quidem, inquit Brutus; et eo lubentius, quod L. Crassi erat filia. 212. Quid Crassum, inquam, illum censes, istius Liciniae filium, Crassi testamento qui fuit adoptatus? Summo iste quidem dicitur ingenio fuisse, inquit; et vero hic Scipio, collega meus, mihi sane bene et loqui videtur et dicere. Recte, inquam, iudicas, Brute. Etenim istius genus est ex ipsius sapientiae stirpe generatum. Nam et de duobus avis iam diximus, Scipione et Crasso; et de tribus proavis, Q. Metello, cuius quattuor filii; P. Scipione, qui ex dominatu Ti. Gracchi privatus in libertatem rem publicam vindicavit, Q. Scaevola augure, qui peritissimus iuris idemque percomis est habitus. 213. Iam duorum abavorum quam est illustre nomen, P. Scipionis, qui bis consul fuit, qui est Corculum dictus, alterius omnium sapientissimi, C. Laelii! O generosam, inquit, stirpem et tamquam in unam arborem plura genera, sic in istam domum multorum insitam atque illigatam sapientiam! LIX. Similiter igitur suspicor, ut conferamus parva magnis, Curionis, etsi pupillus relictus est, patrio fuisse instituto puro sermone assuefactam domum: et eo magis hoc iudico, quod neminem ex iis quidem, qui aliquo in numero fuerunt, cognovi in omni genere honestarum artium tam indoctum, tam rudem. 214. Nullum ille poëtam noverat, nullum legerat oratorem, nullam memoriam antiquitatis collegerat; non publicum ius, non privatum et civile cognoverat: quamquam id quidem fuit etiam in aliis et magnis quidem oratoribus, quos parum his instructos artibus vidimus, ut Sulpicium, ut Antonium. Sed ei tamen unum illud habebant, dicendi opus elaboratum; idque cum constaret ex quinque notissimis partibus, nemo in aliqua parte earum omnino nihil poterat. In quacunque enim una plane clauderet, orator esse non posset. 215. Sed tamen

---

26. *percomis*] *patronus* R. — 30. *illigatam* dedimus auctore Ernestio. Cfr. Furlanettus in Forcell. v. *illiminatus*: *illuminatam* cum Codd. plerisque RE, *illiminatam* Lg. 68. Lamb., *inoculatam* Sch. (*instillatam* Bernhardy.) Vv. *atque illuminatam* seclusit Ellendt. — 33. *his* cum Lg. praeter 20. 35. 56. Ellendt. — 35. *noverat*] *viderat* D. Gu. 1. — 37. *id*] *hic* Lg. omnes et Veu. 1., *hoc* corr. Lg. 20. 56. T. — 39. *ei* D. Gu. 1. Lg. omnes praeter 20. 68. 70., qui ut RE: *ii*. — 42. *clauderet* cum D. Gu. 1. 2. Lag. 8. 51. 70. nos: *claudicaret* cum aliis RE.

alius in alia excellebat magis; reperiebat, quid dici opus esset et quomodo praeparari et quo loco locari; memoriaque ea comprehendebat Antonius; excellebat autem actione; erantque ei quaedam ex his paria cum Crasso, quaedam etiam superiora. At Crassi magis enitebat oratio. Nec vero Sulpicio neque Cottae dicere possumus neque cuiquam bono oratori rem ullam ex illis quinque partibus plane atque omnino defuisse. 216. Itaque in Curione hoc verissime iudicari potest, nulla re una magis oratorem commendari quam verborum splendore et copia. Nam cum tardus in cogitando, tum in instruendo dissipatus fuit. LX. Reliqua duo sunt, agere et meminisse: in utroque cachinnos irridentium commovebat. Motus erat is, quem et C. Iulius in perpetuum notavit, cum ex eo in utramque partem toto corpore vacillante quaesivit, «Quis loqueretur e lintre:» et Cn. Sicinius, homo impurus, sed admodum ridiculus neque aliud in eo oratoris simile quidquam: 217. is cum tribunus pl. Curionem et Octavium consules produxisset Curioque multa dixisset, sedente Cn. Octavio collega, qui devinctus erat fasciis et multis medicamentis propter dolorem artuum delibutus, «Nunquam,» inquit, «Octavi, collegae tuo gratiam referes; qui nisi se suo more iactavisset, hodie te istic muscae comedissent.» Memoria autem ita fuit nulla, ut aliquoties, tria cum proposuisset, aut quartum adderet aut tertium quaereret; qui in iudicio privato vel maximo, cum ego pro Titinia Cottae peroravissem, ille contra me pro Ser. Naevio diceret, subito totam causam oblitus est idque veneficiis et cantionibus Titiniae factum esse dicebat. 218. Magna haec immemoris ingenii signa: sed nihil turpius, quam quod etiam in scriptis obliviscebatur, quid paullo ante posuisset; ut in eo libro, ubi se exeuntem e senatu et cum Pansa nostro et cum Curione filio colloquentem facit, [cum senatum Caesar consul habuisset] omnisque ille sermo ductus e percontatione filii, quid in senatu esset actum: in quo multis verbis cum inveheretur in Caesarem Curio disputatioque esset inter eos, ut est consuetudo dialogorum, cum sermo esset institutus senatu misso, quem senatum Caesar consul habuisset, reprehendit eas res, quas idem Caesar anno post et deinceps reliquis annis administravisset in Gallia. LXI. 219. Tum Brutus admirans, Tantamne fuisse oblivionem, inquit, in scripto praesertim, ut ne legens quidem unquam senserit, quantum flagitii commisisset? Quid autem, inquam, Brute, stultius, quam, si ea vituperare volebat, quae vituperavit, non eo tempore instituere sermonem, cum illarum rerum iam tempora praeterissent? Sed ita totus errat, ut in eodem sermone dicat in senatum se Caesare consule non accedere, sed id dicat ipso consule

---

2. *praeparare* libri et R. Correxere Manutius, Lambinus, Ernestius. — 3. *erant* D. Gu. 1. 2. Dresd. Peter. — 4. *nitebat* D. Lg. omnes (praeter 35.) Ven. 1. Ottob. Gu. 1. 2. Dresd. R. Peter. — 6. *rem* expunxit Lamb. — 13. *loquetur* Lg. praeter 51. Gu. 1. Dresd. R. — 14. *oratori* Lg. praeter 20. (in quo est *oratore*) R, Lamb. Ut nos, Ven. 1. Ottob. — *is enim cum* cum R sola Meyer. — 25. *obliviscebatur* D. Lg. omnes, Ven. 1. 2. Gu. 1. 2. Dresd. R, nos: *oblivisceretur* cum Manutio E. — 27. Vv. *cum - - habuisset* seclusimus auctore Schützio. — 28. *ductus est e* de mea suspicione Ellendt. (Scil. Nor. Asc. pr. *ductus est perc.* om. *e.*) — *percontatione* Lg. omnes praeter 53.: *percunctatione* E. — 31. Vv. *quem - - habuisset* seclusit E. — 38. *praeterissent* Codd. tantum non omnes, R: *praeteriissent* Lg. 20. E. — 39. *senatum* Lg. 20. 35. 56. R, tum Manutius, Lamb.: *senatu* cum reliquis Codd. E.

exiens e senatu. Iam, qui hac parte animi, quae custos est ceterarum ingenii partium, tam debilis esset, ut ne in scripto quidem meminisset, quid paullo ante posuisset, huic minime mirum est ex tempore dicenti solitam effluere mentem. 220. Itaque, cum ei nec officium deesset et flagraret studio dicendi, perpaucae ad eum causae deferebantur. Orator autem vivis eius aequalibus proximus optimis numerabatur propter verborum bonitatem, ut ante dixi, et expeditam ac profluentem quodammodo celeritatem. Itaque eius orationes adspiciendas tamen censeo. Sunt illae quidem languidiores, verumtamen possunt augere et quasi alere id bonum, quod in illo mediocriter fuisse concedimus; quod habet tantam vim, ut solum sine aliis in Curione speciem oratoris alicuius effecerit. Sed ad instituta redeamus.

LXII. 221. In eodem igitur numero eiusdem aetatis C. Carbo fuit, illius eloquentissimi viri filius, non satis acutus orator; sed tamen orator numeratus est. Erat in verbis gravitas et facile dicebat et auctoritatem naturalem quandam habebat oratio. Acutior Q. Varius rebus inveniendis nec minus verbis expeditus; fortis vero actor et vehemens et verbis nec inops nec abiectus et quem plane oratorem dicere auderes, Cn. Pomponius, lateribus pugnans, incitans animos, acer, acerbus, criminosus. 222. Multum ab his aberat L. Fufius, tamen ex accusatione M'. Aquilii diligentiae fructum ceperat. Nam M. Drusum, tuum magnum avunculum, gravem oratorem, ita dumtaxat cum de re publica diceret; L. autem Lucullum etiam acutum, patremque tuum, Brute, iuris quoque et publici et privati sane peritum; M. Lucullum, M. Octavium, Cn. F., qui tantum auctoritate dicendoque valuit, ut legem Semproniam frumentariam populi frequentis suffragiis abrogaverit; Cn. Octavium, M. F., M. Catonem patrem, Q. etiam Catulum filium abducamus ex acie, id est, a iudiciis, et in praesidiis rei publicae, cui facile satisfacere possint, collocemus. 223. Eodem Q. Caepionem referrem, nisi nimis equestri ordini deditus a senatu dissedisset. Cn. Carbonem, M. Marium et ex eodem genere complures minime dignos elegantis conventus auribus aptissimos cognovi turbulentis contionibus. Quo in genere (ut in his perturbem aetatum ordinem) nuper L. Quinctius fuit; aptior etiam Palicanus auribus imperitorum. 224. Et quoniam huius generis facta mentio est, seditiosorum omnium post Gracchos L. Appuleius Saturninus eloquentissimus visus est; magis specie tamen et motu atque ipso amictu capiebat homines quam aut dicendi copia aut mediocritate prudentiae. Longe autem post natos homines improbissimus C. Servilius Glaucia, sed peracutus et callidus cum primisque ridiculus. Is ex summis et fortunae et vitae sordibus in praetura consul factus

---

7. *varietatem* R. — 16. Ernestius cum plerisque Edd. distinguit: *Acutior - - auderes. Cn. Pomponius* cet., ita ut vv. *fortis - - auderes* referantur ad Q. Varium. Nos rectam interpunctionem R, Asc. pr., Aldi, Victorii secuti sumus. — 20. *his* Codd. plerique, R: *iis* cum paucis E. — 21. *Aquillii*, ut assolet, E contra Codd. — 28. Vv. *id est, a* (*ab* e Codd. aliq. Ellendt.) sine causa suspecta erant Manutio, Lambino, Ruhnkenio ad Vellei. 2, 23. Cfr. Parad. Prooem. §. 4. de Amic. §. 97. — 33. *his* Lg. omnes praeter duos, R: *iis* Lamb. E. — *Quinctius* Lg. 8. 35. 51. 58. 70. Ven. 1.: *Quintius* RE. — 34. *aptior etiam* Codd. tantum non omnes et R: *aptior autem* Asc., *aptior autem etiam* Lg. 68. et cum Aldo Lamb. E. — 35. *Appuleius* Codd. plerique: *Apuleius* cum paucis R, Lamb. E.

esset, si rationem eius haberi licere iudicatum esset. Nam et plebem tenebat et equestrem ordinem beneficio legis devinxerat. Is praetor eodem die, quo Saturninus tribunus pl., Mario et Flacco consulibus, publice est interfectus; homo simillimus Atheniensis Hyperboli, cuius improbitatem veteres Atticorum comoediae notaverunt. 225. Quos Sex. Titius consecutus, homo loquax sane et satis acutus, sed tam solutus et mollis in gestu, ut saltatio quaedam nasceretur, cui saltationi Titius nomen esset. Ita cavendum est, ne quid in agendo dicendove facias, cuius imitatio rideatur. LXIII. Sed ad paullo superiorem aetatem revecti sumus: nunc ad eam, de qua aliquantum sumus locuti, revertamur.

226. Coniunctus igitur Sulpicii aetati P. Antistius fuit, rabula sane probabilis, qui multos cum tacuisset annos neque contemni solum, sed irrideri etiam solitus esset, in tribunatu primum contra C. Iulii illam consulatus petitionem extraordinariam veram causam agens est probatus: et eo magis, quod eandem causam cum ageret eius collega, ille ipse Sulpicius, hic plura et acutiora dicebat. Itaque post tribunatum primo multae ad eum causae, deinde omnes, maximae quaecunque erant, deferebantur. 227. Rem videbat acute, componebat diligenter, memoria valebat; verbis non ille quidem ornatis utebatur, sed tamen non abiectis; expedita autem erat et perfacile currens oratio. Et erat eius quidam tamquam habitus non inurbanus; actio paullum cum vitio vocis tum etiam ineptiis claudicabat. Hic temporibus floruit iis, quibus inter profectionem reditumque L. Sullae sine iure fuit et sine ulla dignitate res publica: hoc etiam magis probabatur, quod erat ab oratoribus quaedam in foro solitudo. Sulpicius occiderat, Cotta aberat et Curio; vivebat e reliquis patronis eius aetatis nemo praeter Carbonem et Pomponium, quorum utrumque facile superabat. LXIV. 228. Inferioris autem aetatis erat proximus L. Sisenna, doctus vir et studiis optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus rei publicae, non sine facetiis; sed neque laboris multi nec satis versatus in causis; interiectusque inter duas aetates Hortensii et Sulpicii nec maiorem consequi poterat et minori necesse erat cedere. Huius omnis facultas ex historia ipsius perspici potest; quae cum facile omnes vincat superiores, tum indicat tamen, quantum absit a summo quamque genus hoc scriptionis nondum sit satis Latinis litteris illustratum. Nam Q. Hortensii admodum adolescentis ingenium ut Phidiae signum simul adspectum et probatum est. 229. Is L. Crasso Q. Scaevola consulibus primum in foro dixit et apud hos ipsos quidem consules; et cum eorum, qui affuerunt, tum ipsorum consulum, qui omnes intelligentia anteibant, iudicio discessit probatus. Undeviginti annos natus erat eo tempore. Est autem L. Paullo C. Marcello consulibus mortuus; ex quo videmus eum in patronorum numero annos quat-

---

4. *publice* sine ulla causa seclusit E. — 9. *reiecti* Gu. 1. 2. Dresd. R, Peter. Ab hoc vitio liberi esse videntur Lg. omnes. — 10. *sumus locuti* D. Lg. omnes praeter 58. Ven. 1. Gu. 1. 2. Dresd. R: *locuti sumus* Lg. 53. et cum Edd. post R. plerisque E. — 20. *quidam* Manutius, Lambinus, Schneiderus: *quidem* cum libris RE. — 24. *hoc etiam* D. Gu. 1. 2. Dresd.: *hoc etiam autem* cum R, Asc. Lamb. E, *hoc autem* Manutius, Aldus nepos, *hoc autem etiam* Hand Turs. I. p. 39. et II. p. 564. — 29. *narus* Lamb. ex Orat. §. 158. — 35. *Namque Hortensii* D. Lg. 8. 51. 58. Gu. 1. 2. Dresd. Peter. (Ceteri libri et R. ab hoc vitio liberi sunt.)

tuor et quadraginta fuisse. Hoc de oratore paullo post plura dicemus; hoc autem loco voluimus aetatem in disparem oratorum includere: quamquam id quidem omnibus usu venire necesse fuit, quibus paullo longior vita contigit, ut et cum multo maioribus natu, quam essent ipsi, et cum aliquanto minoribus compararentur. Ut Accius iisdem aedilibus ait se et Pacuvium docuisse fabulam, cum ille octoginta, ipse triginta annos natus esset: 230. sic Hortensius non cum suis aequalibus solum, sed et mea cum aetate et cum tua, Brute, et cum aliquanto superiore coniungitur; siquidem et Crasso vivo dicere solebat et magis iam etiam vigebat Antonio et cum Philippo iam sene pro Cn. Pompeii bonis dicente in illa causa, adolescens cum esset, princeps fuit et in eorum, quos in Sulpicii aetate posui, numerum facile pervenerat et suos inter aequales M. Pisonem, M. Crassum, Cn. Lentulum, P. Lentulum Suram longe praestitit et me adolescentem nactus octo annis minorem, quam erat ipse, multos annos in stadio eiusdem laudis exercuit et tecum simul, sicut ego pro multis, sic ille pro Appio Claudio dixit paullo ante mortem.

LXV. 231. Vides igitur, ut ad te oratorem, Brute, pervenerimus, tam multis inter nostrum tuumque initium dicendi interpositis oratoribus? ex quibus, quoniam in hoc sermone nostro statui neminem eorum, qui viverent, nominare, ne vos curiosius eliceretis ex me, quid de quoque iudicarem, eos, qui iam sunt mortui, nominabo. Tum Brutus, Non est, inquit, ista causa, quam dicis, quamobrem de iis, qui vivunt, nihil velis dicere. Quaenam igitur, inquam, est? Vereri te, inquit, arbitror, ne per nos hic sermo tuus emanet et ii tibi succenseant, quos praeterieris. Quid? vos, inquam, tacere non poteritis? Nos quidem, inquit, facillime; sed tamen te arbitror malle ipsum tacere quam taciturnitatem nostram experiri. 232. Tum ego, Vere tibi, inquam, Brute, dicam. Non me existimavi in hoc sermone usque ad hanc aetatem esse venturum; sed ita traxit ordo aetatum orationem, ut iam ad minores etiam pervenerim. Interpone igitur, inquit, si quos videtur; deinde redeamus ad te et ad Hortensium. Immo vero, inquam, ad Hortensium; de me alii dicent, si qui volent. Minime vero, inquit: nam, etsi me facile omni tuo sermone tenuisti, tamen is mihi longior videtur, quod propero audire de te; nec vero tam de virtutibus dicendi tuis, quae cum omnibus, tum certe mihi notissimae sunt, quam quod gradus tuos et quasi processus dicendi studeo cognoscere. 233. Geretur, inquam, tibi mos, quoniam me non ingenii praedicatorem esse vis, sed laboris mei. Verum interponam, ut placet, alios et a M. Crasso, qui fuit aequalis Hortensii, exordiar.

---

2. *aetatem in disparem oratorum includere* Cod. Reg. B, R («sic Ed. pr. habere fertur.» Ellendt. Immo habet. Or.) Manutius: *aetatem in disparem oratorum aetatem includere* Codd. Reg. ACD. Gu. 1. 2. Dresd. Asc. Peter, *aetatem eius in disparem oratorum aetatem includere* cum ambobus Stephanis et Lamb. E. — 5. *Attius* E, ut semper. — 10. *vigebat Antonio* (id est, fortior et acrior habebatur quam Antonius;) libri et R: *vigebat cum Antonio* Rob. Stephano auctore E. — *dicente in illa* Aldus, Lamb.: *dicente. In illa* RE. — 15. *stadio* Rivio auctore Lamb.: *studio* cum libris RE; et hoc praetulerunt Peter atque Ellendt. — 20. *eligeretis* ABCD. Lg. praeter 20. 53. 68. 70. Ven. 1. Vat. Gu. 1. 2. Dresd. Emendatum etiam in R. — 22. *his* R. — 27. *tibi inquam* D. Lg. omnes praeter duos, Gu. 1. R: *inquam tibi* Lg. 20. 53. Gu. 2. Dresd. E. — 32. *dicant* malebat Ernestius. — 35. *quod* seclusit E.

LXVI. Is igitur mediocriter a doctrina instructus, angustius etiam a natura, labore et industria et quod adhibebat ad obtinendas causas curam etiam et gratiam, in principibus patronis aliquot annos fuit. In huius oratione sermo Latinus erat, verba non abiecta, res compositae diligenter; nullus flos tamen neque lumen ullum; animi magna, vocis parva contentio, omnia fere ut similiter atque uno modo dicerentur. Nam huius aequalis et inimicus C. Fimbria non ita diu iactare se potuit; qui omnia magna voce dicens, verborum sane bonorum cursu quodam incitato, ita furebat tamen, ut mirarere tam alias res agere populum, ut esset insano inter disertos locus. 234. Cn. autem Lentulus multo maiorem opinionem dicendi actione faciebat, quam quanta in eo facultas erat: qui cum esset nec peracutus, quamquam et ex facie et ex vultu videbatur, nec abundans verbis, etsi fallebat in eo ipso, sic intervallis, exclamationibus, voce suavi et canora, † admirando irridebat, calebat in agendo, ut ea, quae deerant, non desiderarentur. Ita, tamquam Curio copia nonnulla verborum, nullo alio bono, tenuit oratorum locum: 235. sic Lentulus ceterarum virtutum dicendi mediocritatem actione occultavit, in qua excellens fuit; neque multo secus P. Lentulus, cuius et excogitandi et loquendi tarditatem tegebat formae dignitas, corporis motus plenus et artis et venustatis, vocis et suavitas et magnitudo, sic in hoc nihil praeter actionem fuit, cetera etiam minora quam in superiore. LXVII. 236. M. Piso quidquid habuit, habuit ex disciplina maximeque ex omnibus, qui ante fuerunt, Graecis doctrinis eruditus fuit. Habuit a natura genus quoddam acuminis, quod etiam arte limaverat, quod erat in reprehendendis verbis versutum et sollers, sed saepe stomachosum, nonnunquam frigidum, interdum etiam facetum. Is laborem, quasi cursum, forensem diutius non tulit, quod et corpore erat infirmo et hominum ineptias ac stultitias, quae devorandae nobis sunt, non ferebat iracundiusque respuebat sive morose, ut putabatur, sive ingenuo liberoque fastidio. Is cum satis floruisset adolescens, minor haberi est coeptus postea. Deinde ex virginum iudicio magnam laudem est adeptus et ex eo tempore quasi revocatus in cursum tenuit locum tam diu, quam ferre potuit laborem; postea, quantum detraxit ex studio, tantum amisit ex gloria. 237. P. Murena mediocri ingenio, sed magno studio rerum veterum, litterarum et studiosus et non imperitus, multae industriae et magni laboris fuit. C. Censorinus Graecis litteris satis doctus, quod proposuerat, explicans expedite, non invenustus actor, sed iners et inimicus fori. L. Turius parvo ingenio, sed multo labore, quoquo modo poterat, saepe dicebat; itaque ei paucae centuriae ad consulatum defuerunt. 238. C. Macer auctoritate semper eguit, sed fuit patronus propemodum diligentissimus. Huius si vita, si mores, si vultus deni-

---

1. *et angustius* Gu. 1. 2. Dresd. Peter. Ut nos, ceteri libri et R. — 14. *admirando irridebat*] Locus desperatus. *admirantes irretiebat* Schützius. — 15. *calebat*] *calebatque* Par. C, *capiebatque* Scheving, *et sic calebat* Schützius. (*admirandum in modum calebat* dubia Ellendtii suspicio, *admirando corporis habitu capiebat* Peter.) — 17. *Lentulus* Lg. omnes, Gu. 1. R: *Cn. Lentulus* cum Lambino E. — 18. *nec* D. Gu. 1. 2. Dresd. R, Peter. — 21. *sic*] An *sed?* Or. — 26. *etiam* om. R. — 38. *L. Thorius* Pighius T. III. p. 272. Codd. scripturam defendit Weichert de Poëtis Lat. p. 97. — 39. *ei*] *et* D. Lg. (praeter 53. 68. 70.) Ven. 1. Vat. Gu. 1. 2. Dresd. R.

que non omnem commendationem ingenii everteret, maius nomen in patronis fuisset. Non erat abundans, non inops tamen; non valde nitens, non plane horrida oratio; vox, gestus et omnis actio sine lepore: at in inveniendis componendisque rebus mira accuratio, ut non facile in ullo diligentiorem maioremque cognoverim, sed eam ut citius veteratoriam quam oratoriam diceres. Hic etsi etiam in publicis causis probabatur, tamen in privatis illustriorem obtinebat locum. LXVIII. 239. C. deinde Piso, statarius et sermonis plenus orator, minime ille quidem tardus in excogitando, verumtamen vultu et simulatione multo etiam acutior, quam erat, videbatur. Nam eius aequalem M'. Glabrionem bene institutum avi Scaevolae diligentiâ socors ipsius natura negligensque tardaverat. Etiam L. Torquatus elegans in dicendo, in existimando admodum prudens, toto genere perurbanus. Meus autem aequalis Cn. Pompeius, vir ad omnia summa natus, maiorem dicendi gloriam habuisset, nisi eum maioris gloriae cupiditas ad bellicas laudes abstraxisset. Erat oratione satis amplus, rem prudenter videbat; actio vero eius habebat et in voce magnum splendorem et in motu summam dignitatem. 240. Noster item aequalis D. Silanus, vitricus tuus, studii ille quidem habuit non multum, sed acuminis et orationis satis. Q. Pompeius, A. F., qui Bithynicus dictus est, biennio quam nos fortasse maior, summo studio dicendi multaque doctrina, incredibili labore atque industria; quod scire possum: fuit enim mecum et cum M. Pisone cum amicitia tum studiis exercitationibusque coniunctus. Huius actio non satis commendabat orationem; in hac enim satis erat copiae, in illa autem leporis parum. 241. Erat eius aequalis P. Autronius voce peracuta atque magna, nec alia re ulla probabilis, et L. Octavius Reatinus, qui, cum multas iam causas diceret, adolescens est mortuus. Is tamen ad dicendum veniebat magis audacter quam parate. Et C. Staienus, qui se ipse adoptaverat et de Staieno Aelium fecerat, fervido quodam et petulanti et furioso genere dicendi; quod quia multis gratum erat et probabatur, ascendisset ad honores, nisi in facinore manifesto deprehensus poenas legibus et iudicio dedisset. LXIX. 242. Eodem tempore C. et L. Caepasii fratres fuerunt, qui multa opera, ignoti homines et repentini, quaestores celeriter facti sunt; oppidano quodam et incondito genere dicendi. Addamus huc etiam, ne quem vocalem praeterisse videamur, C. Cosconium Calidianum, qui nullo acumine eam tamen verborum copiam, si quam habebat, praebebat populo cum multa concursatione magnoque clamore. Quod idem faciebat Q. Arrius, qui fuit M. Crassi quasi secundarum. Is omnibus exemplo debet esse, quantum in hac urbe polleat multorum obedire tempori multorumque vel honori vel periculo servire. 243. His enim rebus, infimo loco natus, et honores et pecuniam et gratiam consecutus, etiam in patronorum sine doctrina, sine ingenio aliquem numerum pervenerat. Sed ut pugiles inexercitati, etiamsi pugnos et plagas Olympiorum cupidi ferre possunt, solem tamen saepe ferre non possunt,

1. *everteret* libri: *evertisset* E. coni. — 3. *in* cum D. Lg. (praeter 20. 35. 53.) Ottob. Gu. 1. 2. Dresd. R omisit T. — 21. *discendi* Lamb. — 27. *mortuus est* R. — 28. *C. Staienus - - Staieno* libri et R, quae recta est scriptura: *C. Stalenus - - Staleno* Rivio auctore E. — 39. *multorum* cum Gu. 2. Dresd. om. Schützius. — 40. *inservire* R.

sic ille, cum omni iam fortuna prospere functus labores etiam magnos excepisset, illius iudicialis anni severitatem quasi solem non tulit.

244. Tum Atticus, Tu quidem de faece, inquit, hauris idque iamdudum; sed tacebam: hoc vero non putabam, te usque ad Staienos et Autronios esse venturum. Non puto, inquam, existimare te ambitione me labi, quippe de mortuis; sed ordinem sequens in memoriam notam et aequalem necessario incurro. Volo autem hoc perspici, omnibus conquisitis, qui in multitudine dicere ausi sint, memoria quidem dignos perpaucos, verum qui omnino nomen habuerint, non ita multos fuisse. Sed ad sermonem institutum revertamur. LXX. 245. T. Torquatus, T. F., et doctus vir ex Rhodia disciplina Molonis et a natura ad dicendum satis solutus atque expeditus — cui si vita suppeditavisset, sublato ambitu, consul factus esset —, plus facultatis habuit ad dicendum quam voluntatis. Itaque studio huic non satisfecit: officio vero nec in suorum necessariorum causis nec in sententia senatoria defuit. 246. Etiam M. Pontidius, municeps noster, multas privatas causas actitavit, celeriter sane verba volvens nec hebes in causis, vel dicam plus etiam quam non hebes, sed effervescens in dicendo stomacho saepe iracundiaque vehementius; ut non cum adversario solum, sed etiam, quod mirabile esset, cum iudice ipso, cuius delenitor esse debet orator, iurgio saepe contenderet. M. Messalla minor natu quam nos, nullo modo inops, sed non nimis ornatus genere verborum; prudens, acutus, minime incautus patronus, in causis cognoscendis componendisque diligens, magni laboris, multae operae multarumque causarum. 247. Duo etiam Metelli, Celer et Nepos, nonnihil in causis versati, nec sine ingenio nec indocti, hoc erant populare dicendi genus assecuti. Cn. autem Lentulus Marcellinus nec unquam indisertus et in consulatu pereloquens visus est, non tardus sententiis, non inops verbis, voce canora, facetus satis. C. Memmius, L. F., perfectus litteris, sed Graecis; fastidiosus sane Latinarum; argutus orator verbisque dulcis, sed fugiens non modo dicendi, verum etiam cogitandi laborem, tantum sibi de facultate detraxit, quantum imminuit industriae.

LXXI. 248. Hoc loco Brutus, Quam vellem, inquit, de his etiam oratoribus, qui hodie sunt, tibi dicere luberet! et, si de aliis minus, de duobus tamen, quos a te scio laudari solere, Caesare et Marcello, audirem non minus lubenter, quam audivi de iis, qui fuerunt. Cur tandem? inquam; an exspectas, quid ego iudicem de istis, qui tibi sunt aeque noti ac mihi? Mihi mehercule, inquit, Marcellus satis est notus; Caesar autem parum. Illum enim saepe audivi: 249. hic, cum ego iudicare iam aliquid possem, abfuit. Quid igitur de illo iudicas, quem saepe audivisti? Quid censes, inquit, nisi id, quod habiturus es

---

4. *Stalenos* E. — 8. *sunt* Lg. 20. 39. 51. Gu. 2. Dresd. R. — 9. *ita*] *tam* Gu. 1. 2. Dresd. R. — 19. *mirabile esset* Par. B, C, Lg. omnes, Ven. 1. 2. Ottob. Vat. Gu. 1. R: *mirabile* om. *esset* (cum Par. AD.) E. — 20. *delenitor* libri aliquot, R: *delinitor* cum aliis E. — 21. *Messala* Codd. aliq. Scripturam per duplex *l* (RE) probat Marinus *F. A.* p. 28. — 25. *nonnihil* Lg. 51. Ott. R: *nihil* cum ceteris libris E. — 26. *Cn. autem Lentulus* Manutius ex antiquis Fastis Cap. a. u. c. 697: *C. autem Lentulus* E cum libris et R. — 33. *iis* R. — 41. *audivisti* Lg. praeter 35. Ven. 1. Ottob., R: *audisti* cum aliis E.

similem tui? Nae ego, inquam, si ita est, velim tibi eum placere quam maxime. Atqui et ita est, inquit, et vehementer placet; nec vero sine causa. Nam et didicit et, omissis ceteris studiis, unum id egit seseque quotidianis commentationibus acerrime exercuit. 250. Itaque et lectis utitur verbis et frequentibus et splendore vocis et dignitate motus fit speciosum et illustre, quod dicitur; omniaque sic suppetunt, ut ei nullam deesse virtutem oratoris putem; maximeque laudandus est, qui hoc tempore ipso, cum liceat, in hoc communi nostro et quasi fatali malo consoletur se cum conscientia optimae mentis, tum etiam usurpatione et renovatione doctrinae. Vidi enim Mytilenis nuper virum atque, ut dixi, vidi plane virum. Itaque cum eum antea tui similem in dicendo viderim, tum vero nunc a doctissimo viro tibique, ut intellexi, amicissimo, Cratippo instructum omni copia multo videbam similiorem. 251. Hic ego, Etsi, inquam, de optimi viri nobisque amicissimi laudibus lubenter audio, tamen incurro in memoriam communium miseriarum, quarum oblivionem quaerens hunc ipsum sermonem produxi longius. Sed de Caesare cupio audire, quid tandem Atticus iudicet. LXXII. Et ille, Praeclare, inquit, tibi constas, ut de iis, qui nunc sint, nihil velis ipse dicere: et hercule si sic ageres, ut de iis egisti, qui iam mortui sunt, neminem ut praetermitteres, nae tu in multos Autronios et Staienos incurreres. Quare sive hanc turbam effugere voluisti sive veritus es, ne quis se aut praeteritum aut non satis laudatum queri posset, de Caesare tamen potuisti dicere, praesertim cum et tuum de illius ingenio notissimum iudicium esset nec illius de tuo obscurum. 252. Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Caesare et ipse ita iudico et de hoc huius generis acerrimo existimatore saepissime audio illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime; nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Laeliorum et Muciorum familiis audiebamus, sed, quamquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris et iis quidem reconditis et exquisitis summoque studio et diligentia est consecutus: 253. qui etiam in maximis occupationibus ad te ipsum, inquit in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit primoque in libro dixerit, *verborum delectum originem esse eloquentiae*; tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem; nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus: *ac si, ut cogitata praeclare eloqui possent, nonnulli studio et usu elaboraverunt, cuius te paene principem copiae atque inventorem bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus: hunc facilem et quotidianum novisse sermonem nunc pro relicto est habendum.* LXXIII. 254. Tum Brutus, Amice hercule, inquit, et

5. *et* ante v. *dignitate* om. Lg. praeter 20. 39. Ven. 1. R. — 8. *quantum liceat* «Alii» apud Grut. — 19. *hercule* libri tantum non omnes, R: *hercle* E cum Lg. 20. — 20. *Stalenos* E. — 22. *posset* Ernestii coni. firmant nunc D. Lg. praeter 39., item Ven. 1. Ottob. Gu. 1. 2. Dresd. R; ante Ern. edebant *possit*. — 26. *existimatore* D. Lg. praeter 8. Gu. 1. 2. Dresd. R: *aestimatore* Lg. 8. Ottob. et cum Manutio E. — 31. *qui* Schützius: *quin* cum libris RE. — *ad te* Lg. 8. 35. 39. 51. 56. 58. Ottob. Vat. Gu. 1. 2. R: *cum ad te* cum ceteris E. — 36. *ac si, ut* Lg. 53. 68. 70. R. Lamb.: *ac si* cum ceteris E. — *eloqui* libri: *eloqui ut* E coni. — 39. Vv. *hunc - - habendum* apud E Ciceroni tribuuntur, non Caesari.

magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inventorem copiae dixerit, quae erat magna laus, sed etiam bene meritum de populi Romani nomine et dignitate. Quo enim uno vincebamur a victa Graecia, id aut ereptum illis est aut certe nobis cum illis communicatum. 255. Hanc autem, inquit, gloriam testimoniumque Caesaris tuae quidem supplicationi non, sed triumphis multorum antepono. Et recte quidem, inquam, Brute: modo sit hoc Caesaris iudicii, non benevolentiae testimonium. Plus enim certe attulit huic populo dignitatis, quisquis est ille, si modo est aliquis, qui non illustravit modo, sed etiam genuit in hac urbe dicendi copiam, quam illi, qui Ligurum castella expugnaverunt; ex quibus multi sunt, ut scitis, triumphi. 256. Verum quidem si audire volumus, omissis illis divinis consiliis, quibus saepe constituta est imperatorum sapientia salus civitatis aut belli aut domi, multo magnus orator praestat minutis imperatoribus. — At prodest plus imperator. — Quis negat? Sed tamen — non metuo ne mihi acclametis; est autem, quod sentias, dicendi liber locus —: malim mihi Crassi unam pro M'. Curio dictionem quam castellanos triumphos duo. — At plus interfuit rei publicae castellum capi Ligurum quam bene defendi causam M'. Curii. — 257. Credo. Sed Atheniensium quoque plus interfuit firma tecta in domiciliis habere quam Minervae signum ex ebore pulcherrimum; tamen ego me Phidiam esse mallem quam vel optimum fabrum tignarium. Quare non, quantum quisque prosit, sed quanti quisque sit, ponderandum est; praesertim cum pauci pingere egregie possint aut fingere, operarii autem aut baiuli deesse non possint. LXXIV. 258. Sed perge, Pomponi, de Caesare et redde, quae restant.

Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum oratoris vides, locutionem emendatam et Latinam; cuius penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis aut scientiae sed quasi bonae consuetudinis. Mitto C. Laelium, P. Scipionem: aetatis illius ista fuit laus tamquam innocentiae sic Latine loquendi: nec omnium tamen; nam illorum aequales Caecilium et Pacuvium male locutos videmus. Sed omnes tum fere, qui nec extra urbem hanc vixerant nec eos aliqua barbaries domestica infuscaverat, recte loquebantur. Sed hanc certe rem deteriorem vetustas fecit et Romae et in Graecia. Confluxerunt enim et Athenas et in hanc urbem multi inquinate loquentes ex diversis locis. Quo magis expurgandus est sermo et adhibenda tamquam obrussa ratio, quae mutari non potest, nec utendum pravissima consuetudinis regula. 259. T. Flamininum, qui cum Q. Metello consul fuit, pueri vidimus. Existimabatur bene Latine, sed litteras nesciebat. Catulus erat ille quidem minime indoctus, ut a te paullo est ante dictum: sed tamen suavitas vocis et

---

4. *cum Graecis* e gloss. D. Lg. 8. 51. 53. aliisque septem, Gu. 1. 2. Dresd. R, Peter. — 5. *non tuae - - supplicationi, sed* Ernestii suspicio.) — 6. *non solum sed* D. Lg. 20. Gu. 1. 2. Dresd. Ut nos, ceteri et R, de qua errat Ellendt. — 14. *magnus* Lg. omnes, Ven. 1. Ottob. R: *magis* cum Gu. 1. et Ascensio E. — 16. *Crassi* Lg. omnes, Ven. 1. Ottob.: *L. Crassi* RE. — 17. *duo* Lg. omnes (praeter 20. 35.) Ven. 1. Vat. Gu. 1: *duos* cum aliis RE. — 27. *elocutionem* D. Gu. 1. 2. Dresd. R, Peter. — 32. *barbaria* Lg. 35. Ven. 2. R. (*barbaria in domestica* R.) — 36. *tamquam*] *quantum* libri et R, *quam* Edd. aliq. vett. Correxit Manutius.

lenis appellatio litterarum bene loquendi famam confecerat. Cotta, quia se valde dilatandis litteris a similitudine Graecae locutionis abstraxerat sonabatque contrarium Catulo, subagreste quiddam planeque subrusticum, alia quidem quasi inculta et silvestri via ad eandem laudem pervenerat. Sisenna autem quasi emendator sermonis usitati cum esse vellet, ne a C. Rusio quidem accusatore deterreri potuit, quo minus inusitatis verbis uteretur. 260. Quidnam istuc est? inquit Brutus: aut quis est iste C. Rusius? Et ille, Fuit accusator, inquit, vetus, quo accusante C. Rutilium Sisenna defendens dixit, quaedam eius sputatilica esse crimina. LXXV. Tum C. Rusius, Circumvenior, inquit, iudices, nisi subvenitis. Sisenna quid dicat, nescio: metuo insidias. *Sputatilica*, quid est hoc? *sputa* quid sit scio, *tilica* nescio. Maximi risus: sed ille tamen familiaris meus recte loqui putabat esse inusitate loqui. 261. Caesar autem rationem adhibens consuetudinem vitiosam et corruptam pura et incorrupta consuetudine emendat. Itaque, cum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quae, etiam si orator non sis et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adiungit illa oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. Hanc cum habeat praecipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere. Splendidam quandam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica et generosa quodammodo. 262. Tum Brutus: Orationes quidem eius mihi vehementer probantur; complures autem legi. Atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum. Valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta. Sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volent illa calamistris inurere: sanos quidem homines a scribendo deterruit. Nihil est enim in historia pura et illustri brevitate dulcius. Sed ad eos, si placet, qui vita excesserunt, revertamur.

LXXVI. 263. C. Sicinius igitur, Q. Pompeii illius, qui censor fuit, ex filia nepos, quaestorius mortuus est, probabilis orator, iam vero etiam probatus, ex hac inopi ad ornandum, sed ad inveniendum expedita Hermagorae disciplina. Ea dat rationes certas et praecepta dicendi; quae si minorem habent apparatum — sunt enim exilia —, tamen habent ordinem et quasdam errare in dicendo non patientes vias. Has ille tenens et paratus ad causas veniens, verborum non egens, ipsa illa comparatione disciplinaque dicendi iam in patronorum numerum pervenerat. 264. Erat etiam vir doctus imprimis C. Visellius Varro, conso-

---

1. *levis* Lg. omnes, Ven. 1. R. — 4. *alia quadam* Manutius, Lamb. — 6. *C. Erucio* Pighius probb. Schneidero, Schützio, Weicherto de Poët. Lat. p. 101. — 9. *C. Rutilium* R: *Chirtilium* libri, *Chritilium* E. — 11. *dicat* Lg. 20. 35. 68. 70. Ven. 1. Vat. Ottob., ut volebat Ernestius: *dicas* cum ceteris (etiam D. Gu. 1. 2. Dresd. R.) E. — 15. *emendabat* D. Gu. 1. 2. Dresd. R. Vitium hoc recepit Peter. — 21. *forma et magnificam et generosam* auctore Suetonio Caes. C. 55. Lamb. — 25. *detracta* Sueton. l. l., libri omnes, R, Ellendt: *detracto* Lamb. E. Sch. Cfr. Zumpt ad Verr. p. 138. — 27. *volunt* D. Gu. 2. Dresd. et corr. Gu. 1. Peter, *velint* Lg. 53. 68. 70. Ottob. — 28. *est enim* D. Lg. praeter 20. Ven. 1. Gu. 1. 2. Dresd. R: *enim est* cum aliis E. — 32. *iam*] *immo* Lamb. — 35. *si*] *etsi* R, Lamb.

brinus meus, qui fuit cum Sicinio aetate coniunctus. Is, cum post curulem aedilitatem iudex quaestionis esset, est mortuus; in quo fateor vulgi iudicium a iudicio meo dissensisse. Nam populo non erat satis vendibilis; praeceps quaedam et cum idcirco obscura, quia peracuta, tum rapida et celeritate caecata oratio; sed neque verbis aptiorem cito alium dixerim neque sententiis crebriorem; praeterea perfectus in litteris iurisque civilis iam a patre Aculeone traditam tenuit disciplinam. 265. Reliqui sunt, qui mortui sint, L. Torquatus, quem tu non tam cito rhetorem dixisses, etsi non deerat oratio, quam, ut Graeci dicunt, *πολιτικόν*. Erant in eo plurimae litterae nec eae vulgares, sed interiores quaedam et reconditae; divina memoria, summa verborum et gravitas et elegantia. Atque haec omnia vitae decorabat gravitas et integritas. Me quidem admodum delectabat etiam Triarii in illa aetate plena litteratae senectutis oratio. Quanta severitas in vultu! quantum pondus in verbis! quam nihil non consideratum exibat ex ore! 266. Tum Brutus Torquati et Triarii mentione commotus, — utrumque enim eorum admodum dilexerat —, Nae ego, inquit, ut omittam cetera, quae sunt innumerabilia, de istis duobus cum cogito, doleo nihil tuam perpetuam auctoritatem de pace valuisse! nam nec istos excellentes viros nec multos alios praestantes cives res publica perdidisset. Sileamus, inquam, Brute, de istis, ne augeamus dolorem; nam et praeteritorum recordatio est acerba et acerbior exspectatio reliquorum. Itaque omittamus lugere et tantum, quid quisque dicendo potuerit, quoniam id quaerimus, praedicemus. LXXVII. 267. Sunt etiam ex eis, qui eodem bello occiderunt, M. Bibulus, qui et scriptitavit accurate, cum praesertim non esset orator, et egit multa constanter: Appius Claudius, socer tuus, collega et familiaris meus; hic iam et satis studiosus et valde cum doctus, tum etiam exercitatus orator et cum auguralis, tum omnis publici iuris antiquitatisque nostrae bene peritus fuit. L. Domitius nulla ille quidem arte, sed Latine tamen et multa cum libertate dicebat. 268. Duo praeterea Lentuli consulares, quorum Publius ille nostrarum iniuriarum ultor, auctor salutis, quidquid habuit, quantumcunque fuit, illud totum habuit e disciplina; instrumenta naturae deerant; sed tantus animi splendor et tanta magnitudo, ut sibi omnia, quae clarorum virorum essent, non dubitaret adsciscere eaque omni dignitate obtineret. L. autem Lentulus satis erat fortis orator, si modo orator, sed cogitandi non ferebat laborem; vox canora, verba non horrida sane, ut plena esset animi et terroris oratio; quaereres in iudiciis fortasse melius: in re publica quod erat esse iudicares satis. 269. Ne T. quidem Postumius contemnendus in dicendo: de re publica vero non minus vehemens orator quam bellator fuit; effrenatus et acer nimis, sed bene iuris publici leges atque instituta cognoverat.

---

5. *citata* R, ex interpolatione, ut praecedens *etsi*, et alia non pauca. — 8. *m. sunt* Lg. 20. — 11. Malim *granditas*. Or. — 12. *gravitas*] *dignitas* soli Ottob. et R, mera ex interpolatione; receperunt Manutius, Lamb. E, Ellendt. — 21. *nec augeamus* D. Gu. 1. 2. Dresd. R, Peter. — 32. *e* Lg. omnes, Ven. 1. Ottob. Gu. 1.: *et* R, *ex* cum Lamb. et seqq. E. — 37. *terroris*] *horroris* Norimb. Asc. (non R.), *fervoris* de Purgoldi coni. Ellendt in Ed. priore. Sed *terror* Ciceroni nihil aliud est quam *δεινότης*. Cfr. supra §. 44. — 41. *acer nimis*] *acerrimus* Lg. omnes, *arnimis* (sic) Gu. 1., *acer* (om. *nimis*) R. Nostra lectio est in Ascens. pr.

Hoc loco Atticus, Putarem te, inquit, ambitiosum esse, si, ut dixisti, ii, quos iamdiu colligis, viverent. Omnes enim commemoras, qui ausi aliquando sunt stantes loqui, ut mihi imprudens M. Servilium praeterisse videare. LXXVIII. 270. Non, inquam, ego istuc ignoro, Pomponi, multos fuisse, qui verbum nunquam in publico fecissent, cum melius aliquanto possent quam isti oratores, quos colligo, dicere: sed his commemorandis etiam illud assequor, ut intelligatis primum, ex omni numero quam non multi ausi sint dicere, deinde, ex iis ipsis quam pauci fuerint laude digni. 271. Itaque ne hos quidem equites Romanos, amicos nostros, qui nuper mortui sunt, P. Cominium Spoletinum, quo accusante defendi C. Cornelium; in quo et compositum dicendi genus et acre et expeditum fuit: T. Accium Pisaurensem, cuius accusationi respondi pro A. Cluentio; qui et accurate dicebat et satis copiose eratque praeterea doctus Hermagorae praeceptis, quibus etsi ornamenta non satis opima dicendi, tamen, ut hastae velitibus amentatae, sic apta quaedam et parata singulis causarum generibus argumenta traduntur. 272. Studio autem neminem nec industria maiore cognovi, quamquam ne ingenio quidem qui praestiterit, facile dixerim, C. Pisoni, genero meo. Nullum tempus illi unquam vacabat aut a forensi dictione aut a commentatione domestica aut a scribendo aut a cogitando. Itaque tantos processus efficiebat, ut evolare, non excurrere videretur; eratque verborum et delectus elegans et apta et quasi rotunda constructio; cumque argumenta excogitabantur ab eo multa et firma ad probandum, tum concinnae acutaeque sententiae; gestusque natura ita venustus, ut ars etiam, quae non erat, et e disciplina motus quidam videretur accedere. Vereor, ne amore videar plura, quam fuerint in illo, dicere: quod non ita est; alia enim de illo maiora dici possunt. Nam nec continentia nec pietate nec ullo genere virtutis quemquam eiusdem aetatis cum illo conferendum puto. LXXIX. 273. Nec vero M. Caelium praetereundum arbitror, quaecunque eius in exitu vel fortuna vel mens fuit; qui quamdiu auctoritati meae paruit, talis tribunus pl. fuit, ut nemo contra civium perditorum popularem turbulentamque dementiam a senatu et a bonorum causa steterit constantius; quam eius actionem multum tamen et splendida et grandis et eadem imprimis faceta et perurbana commendabat oratio. Graves eius contiones aliquot fuerunt, acres accusationes tres eaeque omnes ex rei publicae contentione susceptae; defensiones, etsi illa erant in eo meliora, quae dixi, non contemnendae tamen saneque tolerabiles. Hic, cum summa voluntate bonorum aedilis curulis factus esset, nescio quomodo discessu meo discessit a sese ceciditque, postea quam eos imitari coepit, quos ipse perverterat. 274. Sed de M. Calidio dicamus aliquid, qui non fuit orator unus e multis, potius inter multos prope singularis fuit; ita reconditas exquisitasque sententias mollis et pellucens vestiebat oratio. Nihil tam tenerum quam illius comprehensio verborum, nihil tam flexibile, nihil, quod magis ipsius arbitrio fingere-

---

9. *ne hos quidem*] «Verbum hic deest et addendum tale quiddam: praetereundos arbitror.» Ellendt. — 16. *traduntur: studio - - cognovi. Quamquam* E. — 26. *fuerunt* Gu. 1. 2. Peter. — 42. *prope* cum D. Gu. 1. 2. Dresd. om. Peter. Ut nos, Lg. omnes ceterique Ellendtii, item R.

tur, ut nullius oratoris aeque in potestate fuerit: quae primum ita pura erat, ut nihil liquidius, ita libere fluebat, ut nusquam adhaeresceret; nullum nisi loco positum et tamquam in *vermiculato emblemate*, ut ait Lucilius, structum verbum videres: nec vero ullum aut durum aut insolens aut humile aut longius ductum; ac non propria verba rerum, sed pleraque tralata, sic tamen, ut ea non irruisse in alienum locum, sed immigrasse in suum diceres; nec vero haec soluta nec diffluentia, sed adstricta numeris, non aperte nec eodem modo semper, sed varie dissimulanterque conclusis. 275. Erant autem et verborum et sententiarum illa lumina, quae vocant Graeci *σχήματα*, quibus tamquam insignibus in ornatu distinguebatur omnis oratio. Qva de re agitvr autem illud, quod multis locis in iuris consultorum includitur formulis, id ubi esset, videbat. LXXX. 276. Accedebat ordo rerum plenus artis, actio liberalis totumque dicendi placidum et sanum genus. Quodsi est optimum suaviter dicere, nihil est, quod melius hoc quaerendum putes. Sed, cum a nobis paullo ante dictum sit tria videri esse, quae orator efficere deberet, ut doceret, ut delectaret, ut moveret, duo summe tenuit, ut et rem illustraret disserendo et animos eorum, qui audirent, devinciret voluptate; aberat tertia illa laus, qua permoveret atque incitaret animos, quam plurimum pollere diximus; nec erat ulla vis atque contentio: sive consilio, quod eos, quorum altior oratio actioque esset ardentior, furere atque bacchari arbitraretur, sive quod natura non esset ita factus sive quod non consuesset sive quod non posset. Hoc unum illi, si nihil utilitatis habebat, abfuit; si opus erat, defuit. 277. Quin etiam memini, cum in accusatione sua Q. Gallio crimini dedisset sibi eum venenum paravisse idque a se esse deprehensum seseque chirographa, testificationes, indicia, quaestiones, manifestam rem deferre diceret deque eo crimine accurate et exquisite disputavisset, me in respondendo, cum essem argumentatus, quantum res ferebat, hoc ipsum etiam posuisse pro argumento, quod ille, cum pestem capitis sui, cum indicia mortis se comperisse manifesto et manu tenere diceret, tam solute egisset, tam leniter, tam oscitanter. 278. *Tu istuc, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres? praesertim cum ista eloquentia alienorum hominum pericula defendere acerrime soleas, tuum negligeres? Ubi dolor? ubi ardor animi, qui etiam ex infantium ingeniis elicere voces et querelas solet. Nulla perturbatio animi, nulla corporis, frons non percussa, non femur; pedis, quod minimum est, nulla supplosio. Itaque tantum abfuit, ut inflammares nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus.* Sic nos summi oratoris vel sanitate vel vitio pro argumento ad diluendum crimen usi sumus. 279. Tum Brutus, Atque dubitamus, inquit, utrum ista sanitas fuerit, an vitium? Quis enim non fateatur, cum ex omnibus oratoris laudibus longe ista sit maxima, inflammare animos audientium et, quocunque res postulet modo, flectere, qui hac virtute caruerit, id ei, quod maximum fuerit, defuisse?

---

5. *aut in longius* Codd. prope omnes et R, recepitque Peter. Ut nos, Lg. 20. 35. 39. 56. — 6. *translata* cum Codd. aliquot R, L, Ellendt. — 11. *autem, illud quod* E. — 12. *et ubi* libri. Correxit Corradus. — 18. *demulceret* volebat Lamb., *deleniret* Ern. — 21. *elatior* volebat Lamb., *acrior* Sch. — 22. *atque* D. Gu. 1: *et* RE. (Ellendtii adnotatio manca est.) — 32. *ageres praesertim ista eloquentia? Cum alienorum* Lamb. — 36. *non frons percussa* Quintil. 11, 3, 123. — 37. *abest* Quintil. Ib. §. 155.

LXXXI. Sit sane ita, inquam: sed redeamus ad eum, qui iam unus restat, Hortensium, tum de nobismet ipsis, quoniam id etiam, Brute, postulas, pauca dicemus. Quamquam facienda mentio est, ut quidem mihi videtur, duorum adolescentium, qui, si diutius vixissent, magnam essent eloquentiae laudem consecuti.

280. C. Curionem te, inquit Brutus, et C. Licinium Calvum arbitror dicere. Recte, inquam, arbitraris: quorum quidem alter ita facile soluteque verbis volvebat satis interdum acutas, crebras quidem certe sententias, ut nihil posset ornatius esse, nihil expeditius. Atque hic parum a magistris institutus naturam habuit admirabilem ad dicendum. Industriam non sum expertus: studium certe fuit. Qui si me audire voluisset, ut coeperat, honores quam opes consequi maluisset. Quidnam est, inquit, istuc? et quemadmodum distinguis? 281. Hoc modo, inquam. Cum honos sit praemium virtutis iudicio studioque civium delatum ad aliquem, qui eum sententiis, qui suffragiis adeptus est, is mihi et honestus et honoratus videtur. Qui autem occasione aliqua, etiam invitis suis civibus, nactus est imperium, ut ille cupiebat, hunc nomen honoris adeptum, non honorem puto. Quae si ille audire voluisset, maxima cum gratia et gloria ad summam amplitudinem pervenisset, ascendens gradibus magistratuum, ut pater eius fecerat, ut reliqui clariores viri. Quae quidem etiam cum P. Crasso, M. F., cum initio aetatis ad amicitiam se meam contulisset, saepe egisse me arbitror, cum eum vehementer hortarer, ut eam laudis viam rectissimam esse duceret, quam maiores eius ei tritam reliquissent. 282. Erat enim cum institutus optime, tum etiam perfecte planeque eruditus, ineratque et ingenium satis acre et orationis non inelegans copia; praetereaque sine arrogantia gravis esse videbatur et sine segnitia verecundus. Sed hunc quoque absorbuit aestus quidam insolitae adolescentibus gloriae; qui, quia navarat miles operam imperatori, imperatorem se statim esse cupiebat; cui muneri mos maiorum aetatem certam, sortem incertam reliquit. Ita gravissimo suo casu, dum Cyri et Alexandri similis esse voluit, qui suum cursum transcurrerant, et L. Crassi et multorum Crassorum inventus est dissimillimus. LXXXII. 283. Sed ad Calvum — is enim nobis erat propositus — revertamur: qui orator fuit cum litteris eruditior quam Curio, tum etiam accuratius quoddam dicendi et exquisitius afferebat genus: quod quamquam scienter eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se atque ipse sese observans metuensque, ne vitiosum colligeret, etiam verum sanguinem deperdebat. Itaque eius oratio nimia religione attenuata doctis et attente audientibus erat illustris: a multitudine autem et a foro, cui nata eloquentia est, devorabatur.

284. Tum Brutus, Atticum se, inquit, Calvus noster dici oratorem volebat: inde erat ista exilitas, quam ille de industria consequebatur.

---

7. *alter*, *quod veri simile (verisimiliter* R.) *dixisset*, *ita* libri. Emblema delevimus praeeunte Lamb.; seclusit E. — 9. *parum a magistris* libri et R: *a magistris parum* E. — 13. *istuc* libri et R: *istud* E. — 17. *suis* om. D. Gu. 1. 2. Dresd. Peter. — 28. *insolitae* libri et R: *non insolitae* cum Ascens. sec. Lamb. E. — 34. *fuit* Meyer et Ellendt (ex parte cum Corrado, qui volebat *fuit, sed): fuisset* libri, RE. — 42. *consectabatur* Lamb. Cfr. §. 287.

Dicebat, inquam, ita: sed et ipse errabat et alios etiam errare cogebat. Nam si quis eos, qui nec inepte dicunt nec odiose nec putide, Attice putat dicere, is recte nisi Atticum probat neminem. Insulsitatem enim et insolentiam tamquam insaniam quandam orationis odit: sanitatem autem et integritatem quasi religionem et verecundiam oratoris probat. Haec omnium debet oratorum eadem esse sententia. 285. Sin autem ieiunitatem et siccitatem et inopiam, dummodo sit polita, dum urbana, dum elegans, in Attico genere ponit, hoc recte dumtaxat: sed quia sunt in Atticis alia meliora, videat, ne ignoret et gradus et dissimilitudines et vim et varietatem Atticorum. — Atticos, inquit, volo imitari. — Quos? nec enim est unum genus. Nam quid est tam dissimile quam Demosthenes et Lysias? quam iidem et Hyperides? quam horum omnium Aeschines? Quem igitur imitaris? Si aliquem, ceteri ergo Attice non dicebant: si omnes, qui potes, cum sint ipsi dissimillimi inter se? In quo illud etiam quaero, Phalereus ille Demetrius Atticene dixerit. Mihi quidem ex illius orationibus redolere ipsae Athenae videntur. — At est floridior, ut ita dicam, quam Hyperides, quam Lysias. — Natura quaedam aut voluntas ita dicendi fuit. LXXXIII. 286. Et quidem duo fuerunt per idem tempus dissimiles inter se, sed Attici tamen: quorum Charisius multarum orationum, quas scribebat aliis, cum cupere videretur imitari Lysiam; Demochares autem, qui fuit Demostheni sororis filius, et orationes scripsit aliquot et earum rerum historiam, quae erant Athenis ipsius aetate gestae, non tam historico quam oratorio genere perscripsit. At Charisii vult Hegesias esse similis, isque se ita putat Atticum, ut veros illos prae se paene agrestes putet. 287. At quid est tam fractum, tam minutum, tam in ipsa, quam tamen consequitur, concinnitate puerile? — Atticorum similes esse volumus. — Optime. — Suntne igitur hi Attici oratores? — Quis negare potest? — Hos imitamur. — Quo modo, qui sunt et inter se dissimiles et aliorum? — Thucydidem, inquit, imitamur. — Optime, si historiam scribere, non si causas dicere cogitatis. Thucydides enim rerum gestarum pronuntiator sincerus et grandis etiam fuit: hoc forense, concertatorium, iudiciale non tractavit genus. Orationes autem, quas interposuit — multae enim sunt —, eas ego laudare soleo; imitari neque possim, si velim, nec velim fortasse, si possim. Ut, si quis Falerno vino delectetur, sed eo nec ita novo, ut proximis consulibus natum velit, nec rursus ita vetere, ut Opimium aut Anicium consulem quaerat: — atqui hae notae sunt optimae; credo: sed nimia vetustas nec habet eam, quam quaerimus, suavitatem nec est iam sane tolerabilis: 288. num igitur, qui hoc sentiat, si is potare velit, de dolio sibi hauriendum putet? minime, sed quandam sequatur aetatem: — sic ego istis censuerim et novam istam quasi de [musto ac] lacu fervidam orationem fugiendam nec illam praeclaram

5. *autem* om. R. — 12. *iidem* D et Cod. Cuiac.: *idem* cum ceteris RE. — 15. *illud etiam* libri, R et Lamb. 1566.: *etiam illud* cum Repetitt. Lamb. E. — 21. *Demostheni* h. l. etiam E. Pauci dumtaxat libri et R *Demosthenis*. — 28. *hi* Lg. 8. 53. 56. 58. 68. 70. Ven. 1. R: *ii* cum ceteris E. — 37. *hae* Lg. 8. 39. 53. 56. 68. 70. Ven. 1.: *eae* cum aliis E. — 42. Vv. *musto ac* auctore Ellendtio seclusimus. (*musto* videtur primum gloss. fuisse v. *lacu*: postea insertum cum part. *ac* (libri longe plurimi) vel *et* (Cod. Reg. C).

Thucydidi nimis veterem tamquam Anicianam notam persequendam. Ipse enim Thucydides si posterius fuisset, multo maturior fuisset et mitior. — LXXXIV. 289. Demosthenem igitur imitemur. — O di boni! quid, quaeso, nos aliud agimus aut quid aliud optamus? — At non assequimur. — Isti enim videlicet Attici nostri, quod volunt, assequuntur. Ne illud quidem intelligunt, non modo ita memoriae proditum esse, sed ita necesse fuisse, cum Demosthenes dicturus esset, ut concursus audiendi causa ex tota Graecia fierent. At cum isti Attici dicunt, non modo a corona, quod est ipsum miserabile, sed etiam ab advocatis relinquuntur. Quare si anguste et exiliter dicere est Atticorum, sint sane Attici; sed in comitium veniant, ad stantem iudicem dicant: subsellia grandiorem et pleniorem vocem desiderant. 290. Volo hoc oratori contingat, ut, cum auditum sit eum esse dicturum, locus in subselliis occupetur, compleatur tribunal, gratiosi scribae sint in dando et cedendo loco, corona multiplex, iudex erectus; cum surgat is, qui dicturus sit, significetur a corona silentium, deinde crebrae assensiones, multae admirationes; risus, cum velit, cum velit, fletus: ut, qui haec procul videat, etiamsi, quid agatur, nesciat, at placere tamen et in scena esse Roscium intelligat. Haec cui contingant, eum scito Attice dicere, ut de Pericle audimus, ut de Hyperide, ut de Aeschine, de ipso quidem Demosthene maxime. 291. Sin autem acutum, prudens et idem sincerum et solidum et exsiccatum genus orationis probant nec illo graviore ornatu oratorio utuntur et hoc proprium esse Atticorum volunt, recte laudant. Est enim in arte tanta tamque varia etiam huic minutae subtilitati locus. Ita fiet, ut non omnes, qui Attice, iidem bene; sed, ut omnes, qui bene, iidem etiam Attice dicant. Sed redeamus rursus ad Hortensium.

LXXXV. 292. Sane quidem, inquit Brutus: quamquam ista mihi tua fuit periucunda a proposita oratione digressio. Tum Atticus, Aliquoties sum, inquit, conatus, sed interpellare nolui. Nunc, quoniam ad perorandum spectare videtur sermo tuus, dicam, opinor, quod sentio. Tu vero, inquam, Tite. Tum ille, Ego, inquit, ironiam illam, quam in Socrate dicunt fuisse, qua ille in Platonis et Xenophontis et Aeschini libris utitur, facetam et elegantem puto. Est enim et minime inepti hominis et eiusdem etiam faceti, cum de sapientia disceptetur, hanc sibi ipsum detrahere, eis tribuere illudentem, qui eam sibi arrogant: ut apud Platonem Socrates in caelum effert laudibus Protagoram, Hippiam, Prodicum, Gorgiam, ceteros; se autem omnium rerum inscium fingit et rudem. Decet hoc nescio quomodo illum: nec Epicuro, qui id

---

1. *Thucydidi* Lg. omnes, Ven. 1. Vat. Ottob. Gu. 1. R: *Thucydidis* E. — 4. *quaeso*] *quasi* libri, R. Ut nos, cum Manutio et mg. Repetiit. Lamb. Gruterus, seqq. — 11. *ad oscitantem* Kahntius. — 15. *cum surgat is* Lg. 20. R: *cum surgatis* Lg. 8., *consurgat is* D. Gu. 1., *cum surgit is* E. — 20. *audimus* D, Lg. omnes, Ven. 1. Vat. Ottob. Gu. 1. 2. Dresd. R: *audivimus* cum Aldo Lamb. E. — *ut de Aeschine*] *ut* om. R, *ut de* Lg. omnes, Gu. 1. 2. Dresd. Peter. (De Ven. 1. 2. Vat. Ottob. non liquet. Ceterum rectum videtur supplementum.) — 22. *graviore*] suspicatus olim eram *grandiore:* sed *gravior ornatus* Ciceronis est Quintiliani 8, 3, 13: *ornatus pressior et severior.* Or. — 29. *quoniam iam* D. Lg. omnes, Ven. 2. Vat. Gu. 1. 2. Dresd. R, Peter. Secuti sumus Ven. 1. Lamb. E. — 33. *Aeschini* libri tantum non omnes: *Aeschinis* RE. (et Lg. 35. 68. 70.) — 34. *disceptatur* D. Gu. 1. Ut nos, ceteri. — 35. *arrogent* volebat Ern. — 38. *id*] *illud* R.

reprehendit, assentior. Sed in historia, qua tu es usus in omni sermone, cum, qualis quisque orator fuisset, exponeres, vide, quaeso, inquit, ne tam reprehendenda sit ironia quam in testimonio. Quorsus, inquam, istuc? non enim intelligo. 293. Quia primum, inquit, ita laudavisti quosdam oratores, ut imperitos posses in errorem inducere. Equidem in quibusdam risum vix tenebam, cum Attico Lysiae Catonem nostrum comparabas, magnum mehercule hominem vel potius summum et singularem virum; nemo dicet secus: sed oratorem? sed etiam Lysiae similem? quo nihil potest esse pictius. Bella ironia, si iocaremur: sin asseveramus, vide, ne religio nobis tam adhibenda sit, quam si testimonium diceremus. 294. Ego enim Catonem tuum ut civem, ut senatorem, ut imperatorem, ut virum denique cum prudentia et diligentia, tum omni virtute excellentem probo: orationes autem eius, ut illis temporibus, valde laudo; significant enim formam quandam ingenii, sed admodum impolitam et plane rudem. Origines vero cum omnibus oratoriis laudibus refertas diceres et Catonem cum Philisto et Thucydide comparares, Brutone te id censebas, an mihi probaturum? Quos enim ne e Graecis quidem quisquam imitari potest, his tu comparas hominem Tusculanum, nondum suspicantem, quale esset copiose et ornate dicere? LXXXVI. 295. Galbam laudas. Si ut illius aetatis principem, assentior; sic enim accepimus: sin ut oratorem, cedo, quaeso, orationes — sunt enim —, et dic hunc, quem tu plus quam te amas, Brutum velle te illo modo dicere. Probas Lepidi orationes. Paullum hic tibi assentior, modo ita laudes, ut antiquas: quod item de Africano, de Laelio, cuius tu oratione negas fieri quidquam posse dulcius, addis etiam, nescio quid augustius, nomine nos capis summi viri vitaeque elegantissimae verissimis laudibus. Remove haec: nae ista dulcis oratio ita sit abiecta, ut eam adspicere nemo velit. 296. Carbonem in summis oratoribus habitum scio; sed cum in ceteris rebus, tum in dicendo semper, quo nihil est melius, id laudari, qualecunque est, solet. Dico idem de Gracchis, etsi de eis ea sunt a te dicta, quibus ego assentior. Omitto ceteros: venio ad eos, in quibus iam perfectam putas esse eloquentiam, quos ego audivi sine controversia magnos oratores, Crassum et Antonium. De horum laudibus tibi prorsus assentior; sed tamen non isto modo, ut Polycliti Doryphorum sibi Lysippus aiebat, sic tu suasionem legis Serviliae tibi magistram fuisse. Haec germana ironia est. Cur ita sentiam, non dicam, ne me tibi assentari putes. 297. Omitto igitur, quae de his ipsis, quae de Cotta, quae de Sulpicio, quae modo de Caelio dixeris. Hi enim fuerunt certe oratores; quanti autem et quales, tu videris. Nam illud minus curo, quod congessisti operarios omnes; ut mihi

---

3. *Quorsum* D. Gu. 1. 2. — 11. *diceremus* libri et R: *dicamus* E coni. — 14. *formam quandam* Lg. omnes, Ven. 1. R: *quandam formam* Steph. L, E. — 15. *oratoriis* auctore Manutio Lamb.: *oratoris* cum libris RE. — 18. *his* Lg. (praeter 20. 35.), Ven. 1. Ottob. R: *iis* cum aliis E. — 24. *idem* D. Gu. 1. R. — 29. *quo*] *quoniam* D. Lg. decem, Gu. 1. 2. Dresd. Peter, *cum* R. Emendatum videtur in Lg. plerisque et Ven. 1., ut factum est in Asc. sec. — 31. *eis* libri, R: *iis* E. — 32. *venis* libri praeter Ottob., R. Emendatum est item in Hervagiana et seqq. — 35. *Polycliti* Codd. haud pauci: *Polycleti* cum aliis RE. — 37. *his* Lg. (praeter 20. 35. 39.) Ven. 1. Ottob. Gu. 1. R: *iis* cum reliquis E. — 39. *Hi* libri tantum non omnes, R: *Ii* cum aliis E.

videantur mori voluisse nonnulli, ut a te in oratorum numerum referrentur. LXXXVII. Haec cum ille dixisset, Longi sermonis initium pepulisti, inquam, Attice, remque commovisti nova disputatione dignam, quam in aliud tempus differamus. 298. Volvendi enim sunt libri cum aliorum, tum imprimis Catonis. Intelliges nihil illius lineamentis nisi eorum pigmentorum, quae inventa nondum erant, florem et colorem defuisse. Nam de Crassi oratione sic existimo, ipsum fortasse melius potuisse scribere; alium, ut arbitror, neminem. Nec in hoc ironiam duxeris esse, quod eam orationem mihi magistram fuisse dixerim. Nam etsi tu melius existimare videris de ea, si quam nunc habemus, facultate, tamen, adolescentes quid in Latinis potius imitaremur, non habebamus. 299. Quod autem plures a nobis nominati sunt, eo pertinuit, ut paullo ante dixi, quod intelligi volui, in eo, cuius omnes cupidissimi essent, quam pauci digni nomine evaderent. Quare *εἴρωνα* me, ne si Africanus quidem fuit, ut ait in historia sua C. Fannius, existimari velim. Ut voles, inquit Atticus. Ego enim non alienum a te putabam, quod et in Africano fuisset et in Socrate. 300. Tum Brutus, De isto postea: sed tu, inquit me intuens, orationes nobis veteres explicabis? Vero, inquam, Brute; sed in Cumano aut in Tusculano aliquando, si modo licebit; quoniam utroque in loco vicini sumus. LXXXVIII. Sed iam ad id, unde digressi sumus, revertamur.

301. Hortensius igitur, cum admodum adolescens orsus esset in foro dicere, celeriter ad maiores causas adhiberi coeptus est; quamquam inciderat in Cottae et Sulpicii aetatem, qui annis decem maiores excellente tum Crasso et Antonio, dein Philippo, post Iulio, cum his ipsis dicendi gloria comparabatur. Primum memoria tanta, quantam in nullo cognovisse me arbitror, ut, quae secum commentatus esset, ea sine scripto verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset. Hoc adiumento ille tanto sic utebatur, ut sua et commentata et scripta et, nullo referente, omnia adversariorum dicta meminisset. 302. Ardebat autem cupiditate sic, ut in nullo unquam flagrantius studium viderim. Nullum enim patiebatur esse diem, quin aut in foro diceret aut meditaretur extra forum. Saepissime autem eodem die utrumque faciebat. Attuleratque minime vulgare genus dicendi; duas quidem res, quas nemo alius: partitiones, quibus de rebus dicturus esset, et collectiones, memor et quae essent dicta contra quaeque ipse dixisset. 303. Erat in verborum splendore elegans, compositione aptus, facultate copiosus; eaque erat cum summo ingenio, tum exercitationibus maximis consecutus. Rem complectebatur memoriter, dividebat acute, nec praetermittebat fere quidquam, quod esset in causa aut ad confirmandum aut ad refellendum. Vox canora et

---

2. *depulisti* libri, om. hoc v. Gu. 1. solus prob. Meyero, *detulisti* auctore Manutio Lamb., *posuisti* Spitznerus. Ut nos, Asc. sec. Victorius. — 9. *duxeris* libri Ellendtii plerique, Gu. 1.: *dixeris* Ottob., corr. Lag. 68. RE, *eduxeris* D. Gu. 2. Dresd. — 10. *facultatem* Lg. praeter 20. 58. — 18. *Ego vero* R, Lamb. — 23. *et quamquam* Ellendt, *qui qu.* Bernhardy. — 25. *dein* D. Lg. sex, Ven. 1. Gu. 1. 2. Dresd. R: *deinde* cum ceteris E. — *his* D. Lg. 8. 39. 51. 53. 56. 58. 70. Ven. 1. Ottob. R: *iis* cum ceteris E. — 26. *comparabantur* Crevierius et Schützius. — *nullo* Lg. 53. 68. 70. et Manutius: *ullo* cum ceteris E. — 35. *coniectiones* libri, R. Emendatum in Aldina. — An *memor eorum quae*? Cfr. Hand Turs. II. p. 528. Or.

suavis; motus et gestus etiam plus artis habebat, quam erat oratori satis. Hoc igitur florescente Crassus est mortuus, Cotta pulsus, iudicia intermissa bello; nos in forum venimus. LXXXIX. 304. Erat Hortensius in bello, primo anno miles, altero tribunus militum; Sulpicius legatus aberat, etiam M. Antonius; exercebatur una lege iudicium Varia, ceteris propter bellum intermissis: cui frequens aderam, quamquam pro se ipsi dicebant oratores non illi quidem principes, L. Memmius et Q. Pompeius, sed oratores tamen, teste diserto uterque Philippo, cuius in testimonio contentio et vim accusatoris habebat et copiam.

305. Reliqui, qui tum principes numerabantur, in magistratibus erant quotidieque fere a nobis in contionibus audiebantur. Erat enim tribunus pl. tum C. Curio, quamquam is quidem silebat, ut erat semel a contione universa relictus; Q. Metellus Celer, non ille quidem orator, sed tamen non infans; diserti autem Q. Varius, C. Carbo, Cn. Pomponius; et hi quidem habitabant in Rostris. C. etiam Iulius, aedilis curulis, quotidie fere accuratas contiones habebat. Sed me cupidissimum audiendi primus dolor percussit, Cotta cum est expulsus. Reliquos frequenter audiens acerrimo studio tenebar quotidieque et scribens et legens et commentans oratoriis tantum exercitationibus contentus non eram. Iam consequente anno Q. Varius sua lege damnatus excesserat. 306. Ego autem iuris civilis studio multum operae dabam Q. Scaevolae, Q. F., qui, quamquam nemini se ad docendum dabat, tamen consulentibus respondendo studiosos audiendi docebat. Atque huic anno proximus Sulla consule et Pompeio fuit. Tum P. Sulpicii in tribunatu quotidie contionantis totum genus dicendi penitus cognovimus. Eodemque tempore, cum princeps Academiae Philo cum Atheniensium optimatibus Mithridatico bello domo profugisset Romamque venisset, totum ei me tradidi admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus; in quo hoc etiam commorabar attentius, quod, etsi rerum ipsarum varietas et magnitudo summa me delectatione retinebat, tamen sublata iam esse in perpetuum ratio iudiciorum videbatur. 307. Occiderat Sulpicius illo anno tresque proximo trium aetatum oratores erant crudelissime interfecti, Q. Catulus, M. Antonius, C. Iulius. Eodem anno etiam Moloni Rhodio Romae dedimus operam et actori summo causarum et magistro. XC. Haec etsi videntur esse a proposita ratione diversa, tamen idcirco a me proferuntur, ut nostrum cursum perspicere, quoniam voluisti, Brute, possis — nam Attico haec nota sunt — et videre, quemadmodum simus in spatio Q. Hortensium ipsius vestigiis persecuti. 308. Triennium fere fuit urbs sine armis, sed oratorum aut interitu aut discessu aut fuga — nam aberant etiam adolescentes M. Crassus et Lentuli duo — primas in causis agebat Hortensius; magis magisque quotidie probabatur Antistius; Piso saepe dicebat; minus saepe Pomponius, raro Carbo, semel aut

---

5. *M.* recte delevisse videtur Ellendt. — — 6. *cui frequens aderam* libri plurimi et R: *qui* (id est, *quoi) frequens aderam* Gu. 1. 2. aliique, unde *qui frequentes aderant* cum Aldo Lamb. E. — 15. *hi* Lg. (praeter 20. 35.) aliique, R: *ii* E. — 19. *tamen* Corradus. — 21. *Q. F.* cum Fabricio et Wetzelio Ellendt: *P. F.* cum libris omnibus RE. — 30. *tamen*] *sed tamen* D. Lg. omnes (praeter 35.) Gu. 1. 2. Dresd. Emendatum etiam in R.

iterum Philippus. At vero ego hoc tempore omni noctes et dies in omnium doctrinarum meditatione versabar. 309. Eram cum Stoico Diodoto; qui cum habitavisset apud me mecumque vixisset, nuper est domi meae mortuus. A quo cum in aliis rebus, tum studiosissime in dialectica exercebar; quae quasi contracta et adstricta eloquentia putanda est; sine qua etiam tu, Brute, iudicavisti te illam iustam eloquentiam, quam dialecticam dilatatam esse putant, consequi non posse. Huic ego doctori et eius artibus variis atque multis ita eram tamen deditus, ut ab exercitationibus oratoriis nullus dies vacuus esset. 310. Commentabar declamitans — sic enim nunc loquuntur — saepe cum M. Pisone et cum Q. Pompeio aut cum aliquo quotidie; idque faciebam multum etiam Latine, sed Graece saepius, vel quod Graeca oratio plura ornamenta suppeditans consuetudinem similiter Latine dicendi afferebat, vel quod a Graecis summis doctoribus, nisi Graece dicerem, neque corrigi possem neque doceri. 311. Tumultus interim pro recuperanda re publica et crudelis interitus oratorum trium, Scaevolae, Carbonis, Antistii; reditus Cottae, Curionis, Crassi, Lentulorum, Pompeii; leges et iudicia constituta; recuperata res publica; ex numero autem oratorum Pomponius, Censorinus, Murena sublati. Tum primum nos ad causas et privatas et publicas adire coepimus, non ut in foro disceremus, quod plerique fecerunt, sed ut, quantum nos efficere potuissemus, docti in forum veniremus. 312. Eodem tempore Moloni dedimus operam; dictatore enim Sulla legatus ad senatum de Rhodiorum praemiis venerat. Itaque prima causa publica pro Sex. Roscio dicta tantum commendationis habuit, ut non ulla esset, quae non digna nostro patrocinio videretur. Deinceps inde multae, quas nos diligenter elaboratas et tamquam elucubratas afferebamus.

XCI. 313. Nunc, quoniam totum me non naevo aliquo aut crepundiis, sed corpore omni videris velle cognoscere, complectar nonnulla etiam, quae fortasse videantur minus necessaria. Erat eo tempore in nobis summa gracilitas et infirmitas corporis, procerum et tenue collum; qui habitus et quae figura non procul abesse putatur a vitae periculo, si accedit labor et laterum magna contentio. Eoque magis hoc eos, quibus eram carus, commovebat, quod omnia sine remissione, sine varietate, vi summa vocis et totius corporis contentione dicebam. 314. Itaque cum me et amici et medici hortarentur, ut causas agere desisterem, quodvis potius periculum mihi adeundum quam a sperata dicendi gloria discedendum putavi. Sed cum censerem remissione et moderatione vocis et commutato genere dicendi me et periculum vitare posse et temperatius dicere, ut consuetudinem dicendi mutarem, ea causa mihi in Asiam proficiscendi fuit. Itaque cum essem biennium versatus in causis et iam in foro celebratum meum nomen esset, Roma sum profectus. 315. Cum venissem Athenas, sex menses cum Antiocho, veteris Academiae nobilissimo et prudentissimo philosopho, fui studiumque phi-

---

7. *esse dilatatam* D. Gu. 1. 2. Dresd. corr. Lg. 39. et R. — 10. *loquimur* D. Gu. 1. — 15. *pro* omittunt libri et R. Malim *in.* Or. — 25. *quas nos diligenter* libri et R: *quas non diligenter* Ven. Nor., *quas non minus diligenter* ex falsa erroris correctione cum Asc. 1. ac seqq. E. — 26. *et tamquam*] *etiam quam* libri tantum non omnes. Emendatum in Lg. 8. 35. 51. et in R. — 32. *accedat* Lg. 20. et mg. Lamb.

losophiae nunquam intermissum a primaque adolescentia cultum et semper auctum hoc rursus summo auctore et doctore renovavi. Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum, veterem et non ignobilem dicendi magistrum, studiose exerceri solebam. Post a me Asia tota peragrata est cum summis quidem oratoribus, quibuscum exercebar ipsis lubentibus; quorum erat princeps Menippus Stratonicensis meo iudicio tota Asia illis temporibus disertissimus; et, si nihil habere molestiarum nec ineptiarum Atticorum est, hic orator in illis numerari recte potest. 316. Assiduissime autem mecum fuit Dionysius Magnes; erat etiam Aeschylus Cnidius, Adramyttenus Xenocles. Hi tum in Asia rhetorum principes numerabantur. Quibus non contentus Rhodum veni meque ad eundem, quem Romae audiveram, Molonem applicavi cum actorem in veris causis scriptoremque praestantem, tum in notandis animadvertendisque vitiis et instituendo docendoque prudentissimum. Is dedit operam — si modo id consequi potuit —, ut nimis redundantes nos et superfluentes iuvenili quadam dicendi impunitate et licentia reprimeret et quasi extra ripas diffluentes coërceret. Ita recepi me biennio post non modo exercitatior, sed prope mutatus. Nam et contentio nimia vocis resederat et quasi deferverat oratio lateribusque vires et corpori mediocris habitus accesserat.

XCII. 317. Duo tum excellebant oratores, qui me imitandi cupiditate incitarent, Cotta et Hortensius: quorum alter remissus et lenis et propriis verbis comprehendens solute et facile sententiam, alter ornatus, acer et non talis, qualem tu eum, Brute, iam deflorescentem cognovisti, sed verborum et actionis genere commotior. Itaque cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, quod et dicendi ardore eram propior et aetate coniunctior. Etenim videram in eisdem causis, ut pro M. Canuleio, pro Cn. Dolabella consulari, cum Cotta princeps adhibitus esset, priores tamen agere partes Hortensium. Acrem enim oratorem, incensum et agentem et canorum concursus hominum forique strepitus desiderat. 318. Unum igitur annum, cum redissemus ex Asia, causas nobiles egimus, cum quaesturam nos, consulatum Cotta, aedilitatem peteret Hortensius. Interim me quaestorem Siciliensis excepit annus; Cotta ex consulatu est profectus in Galliam; princeps et erat et habebatur Hortensius. Cum autem anno post ex Sicilia me recepissem, iam videbatur illud in me, quidquid esset, esse perfectum et habere maturitatem quandam suam. Nimis multa videor de me, ipse praesertim; sed omni huic sermoni propositum est, non ut ingenium et eloquentiam meam perspicias, unde longe absum, sed ut laborem et industriam. 319. Cum igitur essem in plurimis causis et in principibus patronis quinquennium fere versatus, tum in patrocinio Siciliensi maxime in certamen veni designatus aedilis cum designato consule Hortensio. XCIII. Sed, quoniam omnis hic sermo noster non solum enumerationem oratoriam,

---

3. *Syrium* Var. in mg. Repetitt. Lamb. — 17. *diffluentem* D. Lg. plerique, Gu. 1. 2. Dresd. Edd. pleraeque ante Hervag. et Man. (Pluralem praebent Lg. 20. 35. 39. 53. 68. Ven. 1. R.) — 19. *resederat* Lamb.: *reciderat* cum libris E. — *deferverat* Manutius: *referverat* cum libris E. — *corporis* libri praeter D. Ottob. Gu. 1. 2. Dresd. Ut nos, iam Aldus nepos et Ern. ex coni. — 35. *ex* Lg. novem, Ottob. R: *e* cum aliis E. — 43. *oratorum* Corrado auctore Lamb.

verum etiam praecepta quaedam desiderat, quid tamquam notandum et animadvertendum sit in Hortensio, breviter licet dicere. 320. Nam is post consulatum — credo, quod videret ex consularibus neminem esse secum comparandum, negligeret autem eos, qui consules non fuissent — summum illud suum studium remisit, quo a puero fuerat incensus, atque in omnium rerum abundantia voluit beatius, ut ipse putabat, remissius certe vivere. Primus et secundus annus et tertius tantum quasi de picturae veteris colore detraxerat, quantum non quivis unus ex populo, sed existimator doctus et intelligens posset cognoscere. Longius autem procedens ut in ceteris eloquentiae partibus, tum maxime in celeritate et continuatione verborum adhaerescens, sui dissimilior videbatur fieri quotidie. 321. Nos autem non desistebamus cum omni genere exercitationis, tum maxime stilo nostrum illud, quod erat, augere, quantumcunque erat. Atque, ut multa omittam in hoc spatio et in his post aedilitatem annis, et praetor primus et incredibili populi voluntate sum factus; nam cum propter assiduitatem in causis et industriam, tum propter exquisitius et minime vulgare orationis genus animos hominum ad me dicendi novitate converteram. 322. Nihil de me dicam: dicam de ceteris, quorum nemo erat, qui videretur exquisitius quam vulgus hominum studuisse litteris, quibus fons perfectae eloquentiae continetur; nemo, qui philosophiam complexus esset, matrem omnium bene factorum beneque dictorum; nemo, qui ius civile didicisset, rem ad privatas causas et ad oratoris prudentiam maxime necessariam; nemo, qui memoriam rerum Romanarum teneret, ex qua, si quando opus esset, ab inferis locupletissimos testes excitaret; nemo, qui, breviter arguteque incluso adversario, laxaret iudicum animos atque a severitate paullisper ad hilaritatem risumque traduceret; nemo, qui dilatare posset atque a propria ac definita disputatione hominis ac temporis ad communem quaestionem universi generis orationem traducere; nemo, qui delectandi gratia digredi parumper a causa, nemo, qui ad iracundiam magno opere iudicem, nemo, qui ad fletum posset adducere; nemo, qui animum eius, quod unum est oratoris maxime proprium, quocunque res postularet, impellere. XCIV. 323. Itaque, cum iam paene evanuisset Hortensius et ego anno meo, sexto autem post illum consulem, consul factus essem, revocare se ad industriam coepit, ne, cum pares honore essemus, aliqua re superiores videremur. Sic duodecim post meum consulatum annos in maximis causis, cum ego mihi illum, sibi me ille anteferret, coniunctissime versati sumus; consulatusque meus, qui illum primo leviter perstrinxerat, idem nos rerum mearum gestarum, quas ille admirabatur, laude coniunxerat. 324. Maxime vero per-

---

10. *ut in* Lg. omnes, Ven. 1. Vat. Ottob. Gu. 1. R: *et in* Gu. 1. 2. et cum Aldo E. Cfr. Hand Turs. II. p. 538. Goerenz ad Acad. 1, 27. et 2, 1. — 14. *his* D. Lg. 56. Gu. 1. R: *iis* cum ceteris E. — Vv. *et in - - annis* seclusit Ellendt.; minime tamen haec habent interpolationis speciem. — 15. *populi* Lamb.: *populari* cum libris RE. Fort. *populi Romani*, «quod», inquit Ellendt, «gravius quam pro natura colloquii familiaris.» At cfr. ad Attic. 1, 16, 6: *triginta homines populi Romani levissimos*, ubi Ern. del. censebat vv. *populi Romani*. Or. — 29. *traducere et* Lg. 8., *traduceret* libri plerique et R. Ut nos, Lg. 53. 58. 70. Dresd. et Ern. coni. — 33. *impelleret* libri (praeter Ottob. et Gu. 2.), item R. (Emendavit Ern. coni.)

specta est utriusque nostrûm exercitatio paullo ante, quam perterritum armis hoc studium, Brute, nostrum conticuit subito et obmutuit; cum lege Pompeia ternis horis ad dicendum datis, ad causas simillimas inter se vel potius easdem novi veniebamus quotidie. Quibus quidem causis tu etiam, Brute, praesto fuisti compluresque et nobiscum et solus egisti, ut qui non satis diu vixerit Hortensius tamen hunc cursum confecerit. Annis ante decem causas agere coepit, quam tu es natus; idem quarto et sexagesimo anno, perpaucis ante mortem diebus, una tecum socerum tuum defendit Appium. Dicendi autem genus quod fuerit in utroque, orationes utriusque etiam posteris nostris indicabunt.

XCV. 325. Sed, si quaerimus, cur adolescens magis floruerit dicendo quam senior Hortensius, causas reperiemus verissimas duas. Primum, quod genus erat orationis Asiaticum, adolescentiae magis concessum quam senectuti. Genera autem Asiaticae dictionis duo sunt: unum sententiosum et argutum, sententiis non tam gravibus et severis quam concinnis et venustis; qualis in historia Timaeus, in dicendo autem pueris nobis Hierocles Alabandeus, magis etiam Menecles, frater eius, fuit; quorum utriusque orationes sunt imprimis, ut Asiatico in genere, laudabiles. Aliud autem genus est non tam sententiis frequentatum quam verbis volucre atque incitatum, quali est nunc Asia tota, nec flumine solum orationis, sed etiam exornato et faceto genere verborum; in quo fuit Aeschylus Cnidius et meus aequalis Milesius Aeschines. In his erat admirabilis orationis cursus, ornata sententiarum concinnitas non erat. 326. Haec autem, ut dixi, genera dicendi aptiora sunt adolescentibus; in senibus gravitatem non habent. Itaque Hortensius utroque genere florens clamores faciebat adolescens. Habebat enim et Meneclium illud studium crebrarum venustarumque sententiarum; in quibus, ut in illo Graeco, sic in hoc erant quaedam magis venustae dulcesque sententiae quam aut necessariae aut interdum utiles; et erat oratio cum incitata et vibrans, tum etiam accurata et polita. Non probabantur haec senibus — saepe videbam cum irridentem, tum etiam irascentem et stomachantem Philippum —; sed mirabantur adolescentes, multitudo movebatur; 327. erat excellens iudicio vulgi et facile primas tenebat adolescens. Etsi enim genus illud dicendi auctoritatis habebat parum, tamen aptum esse aetati videbatur; et certe, quod et ingenii quaedam forma lucebat et exercitatione perfecta erat verborumque adstricta comprehensio, summam hominum admirationem excitabat. Sed, cum iam honores et illa senior auctoritas gravius quiddam requireret, remanebat idem nec decebat idem; quodque exercitationem studiumque dimiserat, quod in eo fuerat acerrimum, concinnitas illa crebritasque sententiarum pristina manebat, sed ea vestitu illo orationis, quo consuerat, ornata non erat. Hoc tibi ille, Brute, minus fortasse placuit, quam placuisset,

---

7. *idemque* cum R sola Meyer. — 12. *primam* volebat Ern. — 20. *quali est*] *qualis est* Sch. coni. — 23. *his* Lg. omnes praeter 20., item Ven. 1. Ottob. Gu. 1. 2. R: *iis* cum Lg. 20. et Edd. plerisque E. — 30. *probantur* libri et R. Correxit Ern.; illud praetulit Peter. — 34. V. *adolescens* suadente Bernhardyo seclusit Ellendt. — 35. *et* ante v. *ingenii* cum Gu. 1. 2. Dresd. expunxit Peter. — 36. *elucebat* Lamb. suspicio. — *exercitatio* cum R sola Bernhardyus. — *verborum*, *eratque adstricta* ex suis DEFG. Peter. — 41. *consuerat* Lg. praeter 20. 53., item Ven. 1. Vat. Ottob.: *consueverat* E.

si illum flagrantem studio et florentem facultate audire potuisses. XCVI. 328. Tum Brutus, Ego vero, inquit, et ista, quae dicis, video qualia sint et Hortensium magnum oratorem semper putavi maximeque probavi pro Messala dicentem, cum tu afuisti. Sic ferunt, inquam, idque declarat totidem, quot dixit, ut aiunt, scripta verbis oratio. Ergo ille a Crasso consule et Scaevola usque ad Paullum et Marcellum consules floruit; nos in eodem cursu fuimus a Sulla dictatore ad eosdem fere consules. Sic Q. Hortensii vox exstincta fato suo est, nostra publico. 329. Melius, quaeso, ominare, inquit Brutus. Sit sane ut vis, inquam, et id non tam mea causa quam tua; sed fortunatus illius exitus, qui ea non vidit cum fierent, quae providit futura! Saepe enim inter nos impendentes casus deflevimus, cum belli civilis causas in privatorum cupiditatibus inclusas, pacis spem a publico consilio esse exclusam videremus. Sed illum videtur felicitas ipsius, qua semper est usus, ab eis miseriis, quae consecutae sunt, morte vindicavisse.

330. Nos autem, Brute, quoniam post Hortensii, clarissimi oratoris, mortem orbae eloquentiae quasi tutores relicti sumus, domi teneamus eam saeptam liberali custodia; et hos ignotos atque impudentes procos repudiemus tueamurque ut adultam virginem caste et ab amatorum impetu, quantum possumus, prohibeamus. Equidem, etsi doleo me in vitam paullo serius tamquam in viam ingressum, priusquam confectum iter sit, in hanc rei publicae noctem incidisse, tamen ea consolatione sustentor, quam tu mihi, Brute, adhibuisti tuis suavissimis litteris, quibus me forti animo esse oportere censebas, quod ea gessissem, quae de me etiam me tacente ipsa loquerentur mortuo viverentque; quae, si recte esset, salute rei publicae; sin secus, interitu ipso testimonium meorum de re publica consiliorum darent. XCVII. 331. Sed in te intuens, Brute, doleo; cuius in adolescentiam per medias laudes quasi quadrigis vehentem transversa incurrit misera fortuna rei publicae. Hic me dolor tangit, haec cura sollicitat et hunc mecum, socium eiusdem et amoris et iudicii. Tibi favemus, te tua frui virtute cupimus; tibi optamus eam rem publicam, in qua duorum generum amplissimorum renovare memoriam atque augere possis. Tuum enim forum, tuum erat illud curriculum; tu illuc veneras unus, qui non linguam modo acuisses exercitatione dicendi, sed et ipsam eloquentiam locupletavisses graviorum artium instrumento et eisdem artibus decus omne virtutis cum summa eloquentiae laude iunxisses. 332. Ex te duplex nos afficit sollicitudo, quod et ipse re publica careas et illa te. Tu tamen, etsi cursum ingenii tui, Brute, premit haec importuna clades civitatis, contine te in tuis perennibus studiis et effice id, quod iam propemodum vel plane potius effeceras, ut te eripias ex ea, quam ego congessi in hunc sermonem, turba patronorum. Nec enim decet te ornatum uberrimis artibus,

---

8. *suo fato* cum R sola Meyer, item Ellendtii operae. — 11. *praevidit* Lamb. — 15. *vindicavisse* Lg. praeter 20. et pr. 35., item Ven. 1. Vat. Ottob. Gu. 1. 2. R, Lamb.: *vindicasse* cum aliis E. — 19. *armatorum* libri tantum non omnes. Emendatum est in Lg. 20. 56. Gu. 1. — 25. *mortuo viverentque* D. Lg. 8. 20. 35. 53. 56. 58. 68. Ven. 1. Vat. Ottob. Gu. 1. 2. R: *mortuoque viverent* cum ceteris E. — 30. *angit* Corrado auctore Lamb. — *haec cura* D. Lg. (praeter 53. 68. 70.) Ven. 1. Ottob. Gu. 1. 2. R: *haec me cura* cum ceteris E.

quas cum domo haurire non posses, arcessivisti ex urbe ea, quae domus est semper habita doctrinae, numerari in vulgo patronorum. Nam quid te exercuit Pammenes, vir longe eloquentissimus Graeciae? quid illa vetus Academia atque eius heres Aristus, hospes et familiaris meus, si quidem similes maioris partis oratorum futuri sumus? 333. Nonne cernimus vix singulis aetatibus binos oratores laudabiles constitisse? Galba fuit inter tot aequales unus excellens, cui, quemadmodum accepimus, et Cato cedebat senior et qui temporibus illis aetate inferiores fuerunt; Lepidus postea, deinde Carbo: nam Gracchi in contionibus multo faciliore et liberiore genere dicendi, quorum tamen ipsorum ad aetatem laus eloquentiae perfecta nondum fuit; Antonius, Crassus, post Cotta, Sulpicius, Hortensius, nihil dico amplius: tantum dico, si mihi accidisset, ut numerarer in multis; ** si operosa est concursatio magis opportunorum, ***

---

6. *exstitisse* Rivio auctore Lamb. — 14. *optimorum* R sola, Meyer, Ellendt.

* * *

Tunc demum, cum multo maior Bruti pars ab operis absoluta esset, Turicum pervenit Ritschl Parergon Vol. I., in quo p. 57. huius libri §. 72. prorsus sic scribendum docet, ut invitus, quemadmodum videtur, fecit Ellendt, cuius Editionem alteram ille nondum viderat. Ritschlio autem teste *cui si* (ut consulto edidi ego quoque) praebent Lagg. 93. 98. 99. 101., de quibus nescio cur sileat Ellendt. Totam vero Codd. Lagg. varietatem Bruti §§. 71. 72. 73. exhibet Plauti sospitator Praefat. p. X.

Illud vero (quamquam per se intelligitur), me in omnibus, quae de Lagomars. Codd. refero, unice pendere ex Ellendtii testimoniis clare hic pronuntiandum censeo; unde, si, quos ille commisit errores, aliquando fortasse detegentur, ego certe eos nec praestare queo, neque vero ullam propterea culpam in me contraxi.

M. TULLII CICERONIS

AD

M. BRUTUM

O R A T O R.

I. 1. Utrum difficilius aut maius esset negare tibi saepius idem roganti, an efficere id, quod rogares, diu multumque, Brute, dubitavi. Nam et negare ei, quem unice diligerem cuique me carissimum esse sentirem, praesertim et iusta petenti et praeclara cupienti, durum admodum mihi videbatur; et suscipere tantam rem, quantam non modo facultate consequi difficile esset, sed etiam cogitatione complecti, vix arbitrabar esse eius, qui vereretur reprehensionem doctorum atque prudentium. 2. Quid enim est maius, quam, cum tanta sit inter oratores bonos dissimilitudo, iudicare, quae sit optima species et quasi figura dicendi? Quod quoniam me saepius rogas, aggrediar non tam perficiundi spe quam experiundi voluntate. Malo enim, cum studio tuo sim obsecutus, desiderari a te prudentiam meam quam, si id non fecerim, benevolentiam.

3. Quaeris igitur idque iam saepius, quod eloquentiae genus probem maxime et quale mihi videatur illud, cui nihil addi possit, quod ego summum et perfectissimum iudicem. In quo vereor, ne, si id, quod vis, effecero eumque oratorem, quem quaeris, expressero, tardem studia multorum, qui desperatione debilitati experiri id nolent, quod se assequi posse diffidant. 4. Sed par est omnes omnia experiri, qui res magnas et magno opere expetendas concupiverunt. Quodsi quem aut natura sua aut illa praestantis ingenii vis forte deficiet aut minus instructus erit magnarum artium disciplinis, teneat tamen eum cursum, quem

---

3. *carissimum me* Eins. — 7. *veretur* Eins. R. — *prudentum* R. — 10. *perficiundi* Vit. Eins. R : *perficiendi* E. — 15. *cui*] *quo* (ex script. *quoi* Tullch.) Gu. 2., *ad quod* Eins. (ex correctione lect. *quo.)* — *potest* Vit. — 18. *experiri id* libri et R : *experiri* (om. *id)* cum Mediol. E. — *nolent* Eins. R : *nolint* Vit., E. — *se* om. Eins. — 19. *omnis* R. — 20. *concupiverint* R, *concupivere* Lamb. — 21. *destituet deficiet* Vit., *defecerit* R.

poterit. Prima enim sequentem honestum est in secundis tertiisque consistere. Nam in poëtis non Homero soli locus est — ut de Graecis loquar — aut Archilocho aut Sophocli aut Pindaro, sed horum vel secundis vel etiam infra secundos. 5. Nec vero Aristotelem in philosophia deterruit a scribendo amplitudo Platonis, nec ipse Aristoteles admirabili quadam scientia et copia ceterorum studia restinxit. II. Nec solum ab optimis studiis excellentes viri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem se artibus suis removerunt, qui aut Ialysi, quem Rhodi vidimus, non potuerunt aut Coae Veneris pulchritudinem imitari. Nec simulacro Iovis Olympii aut Doryphori statua deterriti reliqui minus experti sunt, quid efficere aut quo progredi possent; quorum tanta multitudo fuit, tanta in suo cuiusque genere laus, ut, cum summa miraremur, inferiora tamen probaremus. 6. In oratoribus vero, Graecis quidem, admirabile est, quantum inter omnes unus excellat. Ac tamen, cum esset Demosthenes, multi oratores magni et clari fuerunt et antea fuerant nec postea defecerunt. Quare non est, cur eorum, qui se studio eloquentiae dediderunt, spes infringatur aut languescat industria. Nam neque illud ipsum, quod est optimum, desperandum est et in praestantibus rebus magna sunt ea, quae sunt optimis proxima. 7. Atque ego in summo oratore fingendo talem informabo, qualis fortasse nemo fuit. Non enim quaero, quis fuerit, sed quid sit illud, quo nihil possit esse praestantius, quod in perpetuitate dicendi non saepe atque haud scio an nunquam, in aliqua autem parte eluceat aliquando, idem apud alios densius, apud alios fortasse rarius. Sed ego sic statuo, nihil esse in ullo genere tam pulchrum, quo non pulchrius id sit, unde illud ut ex ore aliquo quasi imago exprimatur, quod neque oculis neque auribus neque ullo sensu percipi potest, cogitatione tantum et mente complectimur. Itaque et Phidiae simulacris, quibus nihil in illo genere perfectius videmus, et iis picturis, quas nominavi, cogitare tamen possumus pulchriora. 9. Nec vero ille artifex, cum faceret Iovis formam aut Minervae, contemplabatur aliquem, e quo similitudinem duceret, sed ipsius in mente insidebat species pulchritudinis eximia quaedam, quam intuens in eaque defixus ad illius similitudinem artem et manum dirigebat. III. Ut igitur in formis et figuris est aliquid perfectum et excellens, cuius ad cogitatam speciem imitando referuntur ea, quae sub oculos ipsa non cadunt; sic perfectae eloquentiae speciem animo videmus, effigiem auribus quaeri-

---

2. *An in poëtis non Homero* Vit. Eins. ceterique libri, *An in poëtis Homero* (om. *non*) R, quod ita correctum est in Asc. sec. Crat.: *Non enim in poëtis Homero*, et hoc placuit Beiero ac Leutschio. Ut nos, Iunt. sec. — 3. *Pindaro? Sed horum in sec.* R. — 6. *restrinxit* Gu. 1. 2. et corr. Vit. (non R.) — 7. *se ab artibus* Lamb. coni. Cfr. Zumpt ad Verr. p. 428. — 13. *vero*] *autem* Gu. 1. — *Graecis quidem* sine causa suspecta Leutschio. — 14. *Ac tamen* Eins., Gu. 1. 2.: *Attamen* RE. (De Vit. non liquet.) — 15. *ante* R. — 16. *studio eloquentiae se* Gu. 1. — 18. *praesentibus* cum libris plerisque (etiam Gu. 1.) R. Emendatum in Gu. 2. et ab Aldo. — 21. *esse possit* Eins., Gu. 1. 2. R. — 22. *nunquam* pr. Eins. et Iunt. sec.: *unquam* ceteris cum libris RE. — 23. *elucet* Ern. coni. — *id idem est apud* R. — 27. *et* ante *Ph.* om. R. — 28. Habet *videmus* R, non *vidimus* corr. Eins. et aliq. Edd. vett. — *iis* Eins., Monac.: *his* cum ceteris RE. — 34. *et in figuris* cum Ven. sec. Tul. Meyer. Ut nos, etiam R. — 35. *ipsa non cadunt* cum libris (etiam Gu. 1. 2., de quibus nonnulli dubitabant) R: *ipsa cadunt* (om. *non*) cum Victorio V. L. 11, 14. Lamb. E. Goeller.

mus. 10. Has rerum formas appellat *ἰδέας* ille non intelligendi solum, sed etiam dicendi gravissimus auctor et magister, Plato; easque gigni negat et ait semper esse ac ratione et intelligentia contineri; cetera nasci occidere, fluere labi, nec diutius esse uno et eodem statu. Quidquid est igitur, de quo ratione et via disputetur, id est ad ultimam sui generis formam speciemque redigendum.

11. Ac video hanc primam ingressionem meam non ex oratoriis disputationibus ductam, sed e media philosophia repetitam et eam quidem cum antiquam tum subobscuram aut reprehensionis aliquid aut certe admirationis habituram. Nam aut mirabuntur, quid haec pertineant ad ea, quae quaerimus; quibus satisfaciet res ipsa cognita, ut non sine causa alte repetita videatur; aut reprehendent, quod inusitatas vias indagemus, tritas relinquamus. 12. Ego autem et me saepe nova videri dicere intelligo, cum pervetera dicam, sed inaudita plerisque; et fateor me oratorem, si modo sim aut etiam quicunque sim, non ex rhetorum officinis sed ex Academiae spatiis exstitisse: illa enim sunt curricula multiplicium variorumque sermonum, in quibus Platonis primum sunt impressa vestigia. Sed et huius et aliorum philosophorum disputationibus et exagitatus maxime orator est et adiutus. Omnis enim ubertas et quasi silva dicendi ducta ab illis est nec satis tamen instructa ad forenses causas; quas, ut illi ipsi dicere solebant, agrestioribus Musis reliquerunt. 13. Sic eloquentia haec forensis spreta a philosophis et repudiata multis quidem illa adiumentis magnisque caruit, sed tamen ornata verbis atque sententiis iactationem habuit in populo nec paucorum iudicium reprehensionemque pertimuit. Ita et doctis eloquentia popularis et disertis elegans doctrina defuit.

IV. 14. Positum sit igitur imprimis, quod post magis intelligetur, sine philosophia non posse effici, quem quaerimus, eloquentem; non ut in ea tamen omnia sint, sed ut sic adiuvet ut palaestra histrionem — parva enim magnis saepe rectissime conferuntur —; nam nec latius neque copiosius de magnis variisque rebus sine philosophia potest quisquam dicere; 15. siquidem etiam in Phaedro Platonis hoc Periclem praestitisse ceteris dicit oratoribus Socrates, quod is Anaxagorae physici fuerit auditor; a quo censet eum, cum alia praeclara quaedam et magnifica didicisset, uberem et fecundum fuisse gnarumque — quod est eloquentiae maximum —, quibus orationis modis quaeque animorum partes pellerentur. Quod idem de Demosthene existimari potest, cuius ex epistolis intelligi licet, quam frequens fuerit Platonis auditor. 16. Nec vero sine philo-

---

1. *ἰδέας* Graece scripsi: *ideas* cum libris et Edd. prioribus E. — 7. *oratoriis* Strebaeus: *oratoris* cum libris (praeter Vit.) RE, *oratorum* Vit. — 9. *cum antiquam*] *tum ant.* Vit. Gu.2. Dresd. Ut nos, Eins., R. — 11. *ut non tam alte* Eins. — 14. *etiam* om. R. — 17. *sunt impressa* cum libris (etiam Eins.) Lamb.: *impressa sunt* RE. — 20. *est ab illis* Eins. — *tamen satis* Eins. — *instructa tamen* R. — 21. *reliquere* Vit. Meyer. Cfr. Zumpt ad Verr. p. 102. — 23. *illa quidem* R, ut volebat Beier. — *magnisque adiumentis* Eins. — 29. *sint omnia* Lamb. (non Eins., R.) — 31. *neque cop.* Eins.: *nec cop.* E. (*neque lat. neque cop.* Gu. 1. 2.), *atque cop.* Vit. R, Goeller min. contra Latinitatem. Cfr. §. 20., ubi eadem est confusio. — 32. *Periclen* Gu. 2. — 33. *dicat* Vit. Eins. Dresd. Gu. 1. 2. R. — 35. *narumque* Lamb. Cfr. §. 158. — 36. *appellerentur* Eins., *impellerentur* Ald. sec. Cfr. Partitt. orat. §. 4.

sophorum disciplina genus et speciem cuiusque rei cernere neque eam definiendo explicare nec tribuere in partes possumus nec iudicare, quae vera, quae falsa sint, neque cernere consequentia, repugnantia videre, ambigua distinguere. Quid dicam de natura rerum, cuius cognitio magnam orationis suppeditat copiam, de vita, de officiis, de virtute, de moribus sine multa earum ipsarum rerum disciplina aut dici aut intelligi posse? V. 17. Ad has tot tantasque res adhibenda sunt ornamenta innumerabilia, quae sola tum quidem tradebantur ab iis, qui dicendi numerabantur magistri. Quo fit, ut veram illam et absolutam eloquentiam nemo consequatur, quod alia intelligendi, alia dicendi disciplina est et ab aliis rerum, ab aliis verborum doctrina quaeritur. 18. Itaque M. Antonius, cui vel primas eloquentiae patrum nostrorum tribuebat aetas, vir natura peracutus et prudens, in eo libro, quem unum reliquit, disertos ait se vidisse multos, eloquentem omnino neminem. Insidebat videlicet in eius mente species eloquentiae, quam cernebat animo, reapse non videbat. Vir autem acerrimo ingenio — sic enim fuit — multa et in se et in aliis desiderans, neminem plane, qui recte appellari eloquens posset, videbat. 19. Quodsi ille nec se nec L. Crassum eloquentem putavit, habuit profecto comprehensam animo quandam formam eloquentiae, cui quoniam nihil deerat, eos, quibus aliquid aut plura deerant, in eam formam non poterat includere. Investigemus hunc igitur, Brute, si possumus, quem nunquam vidit Antonius, aut qui omnino nullus unquam fuit: quem si imitari atque exprimere non possumus, quod idem ille vix deo concessum esse dicebat, at qualis esse debeat, poterimus fortasse dicere.

20. Tria sunt omnino genera dicendi, quibus in singulis quidam floruerunt, peraeque autem, id quod volumus, perpauci in omnibus. Nam et grandiloqui, ut ita dicam, fuerunt cum ampla et sententiarum gravitate et maiestate verborum, vehementes varii, copiosi graves, ad permovendos et convertendos animos instructi et parati: — quod ipsum alii aspera, tristi, horrida oratione neque perfecta neque conclusa, alii levi et structa et terminata —: et contra tenues, acuti, omnia docentes et dilucidiora, non ampliora facientes, subtili quadam et pressa oratione limati; VI. in eodemque genere alii callidi, sed impoliti et consulto rudium similes et imperitorum, alii in eadem ieiunitate concinniores, id est, faceti, florentes etiam et leviter ornati. 21. Est autem quidam interiectus inter hos, medius et quasi temperatus, nec acumine posteriorum nec flumine utens superiorum, vicinus amborum, in neutro

1. *nec eam* R. — 2. *distribuere* R. — 5. *oratoris* Ven. 1485., unde *oratori* malebat Ern. (*orationis* Ald. sec.) Ut nos, R. — 7. *posse*] Vit. Eins. Dr., R: *potest* cum Lamb. E. — 8. *ab iis* etiam R, non *ab his* Vit. Dr. — 12. *eloquentiae partes patrum* ex gloss. Vit., R. (non Eins.) — *aetas*] *autoritas* (sic) R. — 16. *reapse* «e Vet. Cod.» Lamb. in mg. Repett.: *re ipsa* ceteri libri, RE. — 19. *putabat* Eins. — 23. *atque*] *aut* R. — 24. *ille idem* Eins. — *ac qualis* R, *attamen qualis* cum Edd. vett. Lamb. — 31. *atque conclusa* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. R. Correctum video in Aldina. — 32. *levi* Eins.: *laevi* E, *leni* Vit. Dr., R. — *structa* Ernestius: *instructa* libri et R. Cfr. §. 149. §. 232. de opt. gen. §. 5. — 33. *ratione* R. — 34. *inconsulti* Vit., *inconsulto* R. — 35. *id est*] *iidem* R, prob. Goellero in Ed. min. — 37. *interiectus intermedius* libri et R. Emendatum est in Ven. sec. ex Nonio in v. *cinnus*, (p. 59. M.) — 38. *fulmine* Nonius l. l. Lamb. — *vicinus* cum libris R: *ut cinnus* cum Nonio E. — *neutro* (om. *in*) Nonius.

excellens, utriusque particeps, vel utriusque, si verum quaerimus, potius expers. Isque uno tenore, ut aiunt, in dicendo fluit nihil afferens praeter facilitatem et aequabilitatem, aut addit aliquos ut in corona toros omnemque orationem ornamentis modicis verborum sententiarumque distinguit. 22. Horum singulorum generum quicunque vim in singulis consecuti sunt, magnum in oratoribus nomen habuerunt. Sed quaerendum est, satisne id quod volumus effecerint.

VII. Videmus enim fuisse quosdam, qui iidem ornate ac graviter, iidem versute et subtiliter dicerent. Atque utinam in Latinis talis oratoris simulacrum reperire possemus! Esset egregium non quaerere externa, domesticis esse contentos. 23. Sed ego idem, qui in illo sermone nostro, qui est expositus in Bruto, multum tribuerim Latinis, vel ut hortarer alios vel quod amarem meos, recordor longe omnibus unum anteferre Demosthenem, qui vim accommodarit ad eam, quam sentiam, eloquentiam, non ad eam, quam in aliquo ipse cognoverim. Hoc nec gravior exstitit quisquam nec callidior nec temperatior. Itaque nobis monendi sunt ii, quorum sermo imperitus increbuit, qui aut dici se desiderant Atticos aut ipsi Attice volunt dicere, ut mirentur hunc maxime, quo ne Athenas quidem ipsas magis credo fuisse Atticas; quid enim sit Atticum, discant eloquentiamque ipsius viribus, non imbecillitate sua metiantur. 24. Nunc enim tantum quisque laudat, quantum se posse sperat imitari. Sed tamen eos studio optimo, iudicio minus firmo praeditos docere, quae sit propria laus Atticorum, non alienum puto.

VIII. Semper oratorum eloquentiae moderatrix fuit auditorum prudentia. Omnes enim, qui probari volunt, voluntatem eorum qui audiunt intuentur ad eamque et ad eorum arbitrium et nutum totos se fingunt et accommodant. 25. Itaque Caria et Phrygia et Mysia, quod minime politae minimeque elegantes sunt, asciverunt aptum suis auribus opimum quoddam et tamquam adipatae dictionis genus, quod eorum vicini non ita lato interiecto mari Rhodii nunquam probaverunt, Graecia autem multo minus, Athenienses vero funditus repudiaverunt; quorum semper fuit prudens sincerumque iudicium, nihil ut possent nisi incorruptum audire et elegans. Eorum religioni cum serviret orator, nullum verbum insolens, nullum odiosum ponere audebat. 26. Itaque hic, quem praestitisse diximus ceteris, in illa pro Ctesiphonte oratione longe optima summissius a primo, deinde, dum de legibus disputat, pressius, post sensim incendens iudices, ut vidit ardentes, in reliquis exsultavit auda-

---

2. *fluit in dicendo* Eins. — 3. *facultatem* cum libris R, Lamb. Correxit Manutius. — *aequalitatem* R. — 5. *vim in singulis* Vit., R: *vim* [*singulis*] E, *vim singuli* cum Cod. Borrom. Manutius. — 8. *et graviter* Vet. Cod. Lamb. (Ut nos, Eins., R.) 10. *experiri* R. — 14. *Demosthenem, qui vim accommodarit*] *D. vim accommodare* Eins., *D. quem vim accommodare* Dr. Gu. 1. 2., *D. unumque accommodare* Vit., Peter, sine sensu; *D. unumque accommodare*, *qui vim accommodaret* (sic) R, qua ex lect. nostra videtur esse correcta. — 16. *temperantior* Eins., Mon. (Ut nos, R.) — om. *nobis* R. — 17. *increbruit* R. — 19. *ne* om. Eins. Dr. Gu. 1. 2. (*quo Athenas quidem ipsas non credo* Vit., R.) — 20. *illius* Eins. — 29. *adipale* libri noti et R. Mutatum est ex Nonio in v. *adipatum*. — 30. *Graecia* Eins., Dr. Gu. 1. 2. (teste Petero): *Graeci* Vit., RE. — *autem* tacite omisit Gruterus, quem secutus est E. Habent libri noti et R. — 33. *et elegans audire* Eins. — 36. *summissius* libri et R: *summissus* Lambini operae, Ern. coni. — *pressius* libri et R: *pressus* Ern. coni. — 37. *incendens* Gu. 1. Mon., R: *intendens* Eins., *incedens* cum ceteris E.

eius. Ac tamen in hoc ipso diligenter examinante verborum omnium pondera reprehendit Aeschines quaedam et exagitat illudensque dira, odiosa, intolerabilia esse dicit. Quin etiam quaerit ab ipso, cum quidem eum beluam appellet, utrum illa verba an portenta sint: ut Aeschini ne Demosthenes quidem videatur Attice dicere. 27. Facile est enim verbum aliquod ardens, ut ita dicam, notare idque restinctis iam animorum incendiis irridere. Itaque se purgans iocatur Demosthenes; negat in eo positas esse fortunas Graeciae, *hoc an illo verbo usus sit*, huc an illuc manum porrexerit. Quonam igitur modo audiretur Mysus aut Phryx Athenis, cum etiam Demosthenes exagitetur ut putidus? Cum vero inclinata ululantique voce more Asiatico canere coepisset, quis eum ferret? aut potius quis non iuberet auferri?

IX. 28. Ad Atticorum igitur aures teretes et religiosas qui se accommodant, ii sunt existimandi Attice dicere. Quorum genera plura sunt; hi unum modo quale sit suspicantur. Putant enim qui horride inculteque dicat, modo id eleganter enucleateque faciat, eum solum Attice dicere. 29. Errant, quod solum; quod Attice, non falluntur. Istorum enim iudicio, si solum illud est Atticum, ne Pericles quidem dixit Attice, cui primae sine controversia deferebantur; qui si tenui genere uteretur, nunquam ab Aristophane poëta fulgere, tonare, permiscere Graeciam dictus esset. Dicat igitur Attice venustissimus ille scriptor ac politissimus Lysias, — quis enim id possit negare? — dum intelligamus hoc esse Atticum in Lysia, non quod tenuis sit atque inornatus, sed quod nihil habeat insolens aut ineptum. Ornate vero et graviter et copiose dicere aut Atticorum sit, aut ne sit Aeschines neve Demosthenes Atticus. 30. Ecce autem aliqui se Thucydidios esse profitentur, novum quoddam imperitorum et inauditum genus. Nam qui Lysiam sequuntur, causidicum quendam sequuntur, non illum quidem amplum atque grandem, subtilem et elegantem tamen et qui in forensibus causis possit praeclare consistere. Thucydides autem res gestas et bella narrat et proelia graviter sane et probe, sed nihil ab eo transferri potest ad forensem usum et publicum. Ipsae illae contiones ita multas habent obscuras abditasque sententias, vix ut intelligantur; quod est in oratione civili vitium vel maximum. 31. Quae est autem in hominibus tanta perversitas, ut inventis frugibus glande vescantur? An victus hominum Atheniensium beneficio excoli potuit, oratio non potuit? Quis porro unquam Graecorum rhetorum a Thucydide quidquam duxit? «At laudatus est ab omnibus.» Fateor: sed ita ut rerum explicator prudens, severus, gravis; non ut in iudiciis versaret causas, sed ut in historiis bella narraret: — itaque nunquam est numeratus orator; 32. nec vero, si historiam non scripsisset, nomen eius exstaret — : cum praesertim

1. *Attamen* Vit. Mon., R. (Ut nos, Eins.) — 2. *dura* libri et R. (Correctum in Ven. pr.) — 8. *Graeciae in hoc in eum. huc an* libri et R. Supplevimus defectum ex Ambrosio in Lucam II. 2. p. 1296. Ben.: *Graeciae, hoc an illud verbum dixerit; huc an* cum Strebaeo E. — 12. *potius quis* Vit. Eins. Dr., Gu. 1. 2., R: *quis potius* E. — 20. *fulgurare* Cratander, Man. Lamb. sine dubio ex Quintil. 2, 16, 19., ubi tamen nunc Zumptius item *fulgere* edidit. — 22. *possit id* R. — 29. *nec qui* libri et R, id quod requireret *non possit*. Ut nos, Aldus. — 30. *autem* om. R. — 39. *itaque - - exstaret*] Baitero auctore hic parenthesin statui. — 41. *eius non exstaret* Lamb., Goeller. Cfr. Bake in Bibl. crit. nova V. I. p. 179. Baiterus Onomast. Tull. III. p. 116.

fuisset honoratus et nobilis. Huius tamen nemo neque verborum neque sententiarum gravitatem imitatur; sed, cum mutila quaedam et hiantia locuti sunt, quae vel sine magistro facere potuerunt, germanos se putant esse Thucydidas. Nactus sum etiam, qui Xenophontis similem esse se cuperet; cuius sermo est ille quidem melle dulcior, sed a forensi strepitu remotissimus.

33. Referamus igitur nos ad eum, quem volumus, inchoandum et eadem eloquentia informandum, quam in nullo cognovit Antonius. X. Magnum opus omnino et arduum, Brute, conamur; sed nihil difficile amanti puto. Amo autem et semper amavi ingenium, studia, mores tuos. Incendor porro quotidie magis non desiderio solum, quo quidem conficior, congressus nostros, consuetudinem victus, doctissimos sermones requirens tuos, sed etiam incredibili fama virtutum admirabilium, quae specie dispares prudentia coniunguntur. 34. Quid enim tam distans quam a severitate comitas? Quis tamen unquam te aut sanctior est habitus aut dulcior? Quid tam difficile quam in plurimorum controversiis diiudicandis ab omnibus diligi? Consequeris tamen, ut eos ipsos, quos contra statuas, aequos placatosque dimittas. Itaque efficis, ut, cum gratiae causa nihil facias, omnia tamen sint grata, quae facis. Ergo omnibus terris una Gallia communi non ardet incendio; in qua frueris ipse te, cum in Italiae luce cognosceris versarisque in optimorum civium vel flore vel robore. Iam quantum illud est, quod in maximis occupationibus nunquam intermittis studia doctrinae, semper aut ipse scribis aliquid aut me vocas ad scribendum! 35. Itaque hoc sum aggressus statim Catone absoluto; quem ipsum nunquam attigissem tempora timens inimica virtuti, nisi tibi hortanti et illius memoriam mihi caram excitanti non parere nefas esse duxissem. Sed testificor me a te rogatum et recusantem haec scribere esse ausum. Volo enim mihi tecum commune esse crimen, ut, si sustinere tantam quaestionem non potuero, iniusti oneris impositi tua culpa sit, mea recepti; in quo tamen iudicii nostri errorem laus tibi dati muneris compensabit.

XI. 36. Sed in omni re difficillimum est formam — qui χαρακτὴρ Graece dicitur — exponere optimi, quod aliud aliis videtur optimum. Ennio delector, ait quispiam, quod non discedit a communi more verborum; Pacuvio, inquit alius; omnes apud hunc ornati elaboratique sunt versus, multa apud alterum neglegentius. Fac alium Accio; varia enim sunt iudicia ut in Graecis nec facilis explicatio, quae forma maxime excellat. In picturis alios horrida, inculta, abdita et opaca, contra alios nitida, laeta, collustrata delectant. Quid est, quo praescriptum aliquod aut formulam exprimas, cum in suo quodque genere praestet

---

1. *nemo verborum sententiarumve gravitatem* Eins. — 2. *inutilia* R. — *hi antea* R. — 7. *igitur nos* Gu. 1. 2. R: *nos igitur* E. — 13. *incredibili fama virtutum admirabilium* Ven. pr.: *admirabili fama virtutum incredibilium* libri, R, LE. — 19. *grata sint* Eins. (non R.) — 20. *ergo ex omnibus* R, Lamb. — 23. *studium* Eins. — 25. *statim* om. R. — 28. *esse* om. Vit. Eins. — 32. *qui* Ven. sec. Lamb.: *quod* cum libris R et Peter, *quae* cum Ven. pr. E. — 36. *multo* Lamb. — *Accio* Vit. Eins., R: *Attio* E. — 38. *alius - - alius - - delectat* Vit. Dr., Gu. 1. 2., *alius - - alius - - delectatur* R. Ut nos, Eins. — 39. *Quid est enim quo* Eins., *Quid est quod* Crat. — 40. *quidque* mg. Repett. Lamb.

et genera plura sint? Hac ego religione non sum ab hoc conatu repulsus, existimavique in omnibus rebus esse aliquid optimum, etiamsi lateret, idque ab eo posse, qui eius rei gnarus esset, iudicari.

37. Sed quoniam plura sunt orationum genera eaque diversa neque in unam formam cadunt omnia: laudationum, scriptionum et historiarum et talium suasionum, qualem Isocrates fecit Panegyricum multique alii, qui sunt nominati sophistae, reliquarumque rerum formam, quae absunt a forensi contentione, eiusque totius generis, quod Graece ἐπιδεικτικὸν nominatur, quod quasi ad inspiciendum delectationis causa comparatum est, non complectar hoc tempore: non quo negligenda sit; est enim illa quasi nutrix eius oratoris, quem informare volumus et de quo molimur aliquid exquisitius dicere. XII. Ab hac et verborum copia alitur et eorum constructio et numerus liberiore quadam fruitur licentia. 38. Datur etiam venia concinnitati sententiarum, et arguti certique et circumscripti verborum ambitus conceduntur, de industriaque non ex insidiis, sed aperte ac palam elaboratur, ut verba verbis quasi demensa et paria respondeant, ut crebro conferantur pugnantia comparenturque contraria, et ut pariter extrema terminentur eundemque referant in cadendo sonum; quae in veritate causarum et rarius multo facimus et certe occultius. In Panathenaico autem Isocrates ea studiose consectatum fatetur: non enim ad iudiciorum certamen sed ad voluptatem aurium scripserat. 39. Haec tractasse Thrasymachum Calchedonium primum et Leontinum ferunt Gorgiam, Theodorum inde Byzantium multosque alios, quos λογοδαιδάλους appellat in Phaedro Socrates; quorum satis arguta multa, sed ut modo primumque nascentia minuta et versicolorum similia quaedam nimiumque depicta. Quo magis sunt Herodotus Thucydidesque mirabiles; quorum aetas cum in eorum tempora quos nominavi incidisset, longissime tamen ipsi a talibus deliciis vel potius ineptiis afuerunt. Alter enim sine ullis salebris quasi sedatus amnis fluit, alter incitatior fertur et de bellicis rebus canit etiam quodammodo bellicum; primisque ab his, ut ait Theophrastus, historia commota est, ut auderet uberius quam superiores et ornatius dicere. XIII. 40. Horum aetati successit Isocrates, qui praeter ceteros eiusdem generis laudatur semper a nobis, nonnunquam, Brute, leniter et erudite repugnante te; sed cedes mihi fortasse, si, quid in eo laudem, cognoveris. Nam cum concisus ei Thrasymachus minutis numeris videretur et Gorgias, qui tamen primi traduntur arte quadam verba vinxisse,

---

1. *depulsus* Lamb. — 2. *aliquod optumum* Eins. — 3. *narus* Lamb. — 4. *orationis* Eins. — 5. *suasionum*, *historiarum et talium scriptionum* Lamb. contra libros, utique speciose. — 8. *a* Vit. Eins., R: *ab* E. — 9. *quia quasi* Ven. pr. et sec. — *aspiciendum* Eins. — 10. *complector* Gu. 1. 2. — 16. *ac*] *et* R. — 17. *dimensa* Vit. Ut nos, ceteri libri, R et Nonius in v. *demensum*. — *conferant* - *comparentque* libri, R, Lamb. Ut nos, Man. Gryph. sec. — 21. *ea se studiose* Ald. sec., *ea studiose se* Iunt. sec. — *consectatum* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. (testibus Petero et Kleinio), R, Lamb.: *consecutum* Ven. pr. E. — 22. *ad* ante *voluptatem* om. R. — 23. *Calchedonium* Vit. Gu. 1. 2.: *Chalcedonium* RE. Cfr. de Orat. 3, 32. 128. Brut. 8, 30. — *Gorgian* Eins. Dr., R. — 26. *versicolorum* Vit.: *versicolorium* Lamb., *versiculorum* cum ceteris libris RE. — 28. *ipsi* om. Vit. — 30. *et bellicis* (om. *de*) R. — 34. *leniter* Dr. Gu. 1. 2.: *leviter* Vit. Eins., RE. — 35. *cedes* Schützius: *credes* Vit., *credas* Eins. Dr., R, *cedas* Ern. coni. — 37. *iunxisse* Vit. Eins., R. Ut nos, Gu. 1. 2. et duo Lamb.

Theodorus autem praefractior nec satis, ut ita dicam, rotundus, primus instituit dilatare verbis et mollioribus numeris explere sententias. In quo cum doceret eos, qui partim in dicendo, partim in scribendo principes exstiterunt, domus eius officina habita eloquentiae est. 41. Itaque ut ego, cum a nostro Catone laudabar, vel reprehendi me a ceteris facile patiebar, sic Isocrates videtur testimonio Platonis aliorum iudicia debere contemnere. Est enim, ut scis, quasi in extrema pagina Phaedri his ipsis verbis loquens Socrates: «Adolescens etiamnunc, o Phaedre, Isocrates est; sed quid de illo augurer, lubet dicere. Quid tandem? inquit ille. Maiore mihi ingenio videtur esse, quam ut cum orationibus Lysiae comparetur. Praeterea ad virtutem maior indoles, ut minime mirum futurum sit, si, cum aetate processerit, aut in hoc orationum genere, cui nunc studet, tantum, quantum pueris, reliquis praestet omnibus, qui unquam orationes attigerunt; aut, si contentus his non fuerit, divino aliquo animi motu maiora concupiscat. Inest enim naturâ philosophia in huius viri mente quaedam.» 42. Haec de adolescente Socrates auguratur. At ea de seniore scribit Plato et scribit aequalis, et quidem exagitator omnium rhetorum hunc miratur unum. Me autem, qui Isocratem non diligunt, una cum Socrate et cum Platone errare patiantur. Dulce igitur orationis genus et solutum et effluens, sententiis argutum, verbis sonans est in illo ἐπιδεικτικῷ genere quod diximus, proprium sophistarum, pompae quam pugnae aptius, gymnasiis et palaestrae dicatum, spretum et pulsum foro. Sed quod educata huius nutrimentis eloquentia ipsa se postea colorat et roborat, non alienum fuit de oratoris quasi incunabulis dicere. Verum haec ludorum atque pompae; nos autem iam in aciem dimicationemque veniamus.

XIV. 43. Quoniam tria videnda sunt oratori, quid dicat et quo quidque loco et quo modo, dicendum omnino est, quid sit optimum in singulis, sed aliquanto secus atque in tradenda arte dici solet. Nulla praecepta ponemus — neque enim id suscepimus —, sed excellentis eloquentiae speciem et formam adumbrabimus; nec, quibus rebus ea paretur, exponemus, sed qualis nobis esse videatur. 44. Ac duo breviter prima; sunt enim non tam insignia ad maximam laudem quam necessaria et tamen cum multis paene communia.

Nam et invenire et iudicare, quid dicas, magna illa quidem sunt et tamquam animi instar in corpore, sed propria magis prudentiae

---

1. *Theodorus*] *Thucydides* libri et R. Correxit Ernestius: memorabilis est lectio *Theodectes* apud Nonium p. 60. M., sed falsa, quia hic fuit Isocratis *auditor* (§. 172.), non eo antiquior. Or. — 14. *oratores* R. — 16. *de adolescente Isocrate Socrates* ex gloss. Vit. Lamb. (non Eins., Gu. 1. 2. R.) — 19. *et Platone* pr. Eins., Ven. pr. prob. Hand Turs. II. p. 170., sed est debilius. — 20. *affluens* cum Gu. 2. Goeller. (Sane §. 79. *suave et affluens;* contra §. 66. *tracta quaedam et fluens oratio*, ut hic quoque fortasse legendum. Or.) — 21. ἐπιδεικτικῷ: *epidictico* libri et Edd. praeter Goellerum. *(in illo genere ἐπιδεικτικὸν quod diximus et proprium* Leutschii suspicio parum probabilis.) Or. — 24. *nutrimento* Eins. — *postea se* R. — 26. *iam*] om. Gu. 1. 2., R, *nunc* Eins. — *veniamus* libri noti, R, Lamb.: *descendamus* Ven. pr. E. (Scilicet ab Editoribus Ven. pr. sec. aliarumque post Romanam alios codices in talibus a nostris diversos esse consultos, minime probabile est, sed in quibus hae notabiliter discrepant ab illis, coniecturae atque interpolationes sunt existimandae; siculi h. l. *descendamus* elegantius quam *veniamus* nescio cui visum est.) — 29. *tractanda* Eins.

quam eloquentiae: qua tamen in causa est vacua prudentia? Noverit igitur hic quidem orator, quem summum esse volumus, argumentorum et rationum locos. 45. Nam quoniam, quidquid est quod in controversia aut in contentione versetur, in eo aut sitne aut quid sit aut quale sit, quaeritur; sitne, signis; quid sit, definitionibus; quale sit, recti pravique partibus; quibus ut uti possit orator, non ille vulgaris, sed hic excellens, a propriis personis et temporibus semper, si potest, avocat controversiam. Latius enim de genere quam de parte disceptare licet; ut, quod in universo sit probatum, id in parte sit probari necesse. 46. Haec igitur quaestio a propriis personis et temporibus ad universi generis orationem traducta appellatur ϑέσις. In hac Aristoteles adolescentes non ad philosophorum morem tenuiter disserendi, sed ad copiam rhetorum, in utramque partem ut ornatius et uberius dici posset, exercuit; idemque locos — sic enim appellat — quasi argumentorum notas tradidit, unde omnis in utramque partem traheretur oratio. XV. 47. Facile igitur hic noster — non enim declamatorem aliquem de ludo aut rabulam de foro, sed doctissimum et perfectissimum quaerimus —, quoniam loci certi traduntur, percurret omnes, utetur aptis, generatim dicet; ex quo emanant etiam, qui communes appellantur loci. Nec vero utetur imprudenter hac copia, sed omnia expendet et seliget. Non enim semper nec in omnibus causis ex iisdem argumentorum momenta sunt. 48. Iudicium igitur adhibebit nec inveniet solum quid dicat, sed etiam expendet. Nihil enim est feracius ingeniis, iis praesertim, quae disciplinis exculta sunt. Sed ut segetes fecundae et uberes non solum fruges verum herbas etiam effundunt inimicissimas frugibus, sic interdum ex illis locis aut levia quaedam aut causis aliena aut non utilia gignuntur; quorum ab oratoris iudicio delectus magnus adhibebitur. 49. Quonam modo ille in bonis haerebit et habitabit suis? Aut molliet dura aut occultabit, quae dilui non poterunt, atque omnino opprimet, si licebit, aut abducet animos aut aliud afferet, quod oppositum probabilius sit quam illud quod obstabit.

50. Iam vero ea, quae invenerit, qua diligentia collocabit? quoniam id secundum erat de tribus. Vestibula nimirum honesta aditusque ad causam faciet illustres; cumque animos prima aggressione occupaverit, infirmabit excludetque contraria; de firmissimis alia prima ponet,

---

1. *eloquentiae: qua*] In hac librorum et R lect. *prudentia* est nominativus. Multi in ea haeserunt; mihi olim in mentem venerat: *quae qua - - prudentia?* (ablat.) Or. — *est* om. Eins. — 2. *hic igitur* Eins. — 9. *probari sit* R. — 11. *rationem* Nizolius et Purgoldus. Cfr. §. 125. — ϑέσις Graece scripsi: *thesis* cum ceteris E. — *In hoc* Gu. 1. — 12. *non philosophorum more* Eins. — 13. *possit* libri (praeter Gu. 1. qui: *potest)*, Peter. Ut nos, Gryph. 2. Lamb., ut Aristotelis certum consilium, non huius effectus significetur. Or. — 14. *appellant* R. — 17. *quaerimus, ut quoniam - - percurrat - utatur - dicat - emanent* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. R, Peter. Ut nos, Cod. Lovaniensis teste Lipsio Var. Lectt. 2, 7. atque Aldus. — 19. *ii etiam* R. — 21. *omnibus in causis* Eins. — *ex iisdem argumentorum* Vit. Eins. Dr., Gu. 1. 2. R: *ex iisdem eadem argumentorum* Lamb. E. — 23. om. *enim* Gu. 1. — om. *est* Dr. Gu. 2. — 25. *etiam herbas* Dr. Gu. 1. 2. R. — 26. *aut a causis* R. — 28. *Quonam* libri noti, R, Edd. vett. etiam Aldina: *Alioqui quonam* cum Ascens. sec. Lamb. E, Peter, ut continuetur interrogatio usque ad v. *obstabit.* (*Alioqui* tamen est emblema prorsus arbitrarium. Or.) — *habitabit in suis. nam aut rursus* ex interpol. R. — 34. *causas* R.

alia postrema inculcabitque leviora. Atque in primis duabus dicendi partibus qualis esset, summatim breviterque descripsimus. XVI. 51. Sed, ut ante dictum est, in his partibus, etsi graves atque magnae sunt, minus et artis est et laboris.

Cum autem, et quid et quo loco dicat, invenerit, illud est longe maximum, videre quonam modo. Scitum est enim, quod Carneades noster dicere solebat, Clitomachum eadem dicere, Charmadam autem eodem etiam modo dicere. Quodsi in philosophia tantum interest, quemadmodum dicas, ubi res spectatur, non verba penduntur, quid tandem in causis existimandum est, quibus totis moderatur oratio? 52. Quod quidem ego, Brute, ex tuis litteris sentiebam, non te id sciscitari, qualem ego in inveniendo et in collocando summum esse oratorem vellem, sed hoc mihi quaerere videbare, quod genus ipsius orationis optimum iudicarem. Rem difficilem, di immortales, atque omnium difficillimam! Nam cum est oratio mollis et tenera atque ita flexibilis, ut sequatur quocunque torqueas, tum et naturae variae et voluntates multum inter se distantia effecerunt genera dicendi. 53. Flumen aliis verborum volubilitasque cordi est, qui ponunt in orationis celeritate eloquentiam. Distincta alios et interpuncta intervalla, morae respirationesque delectant. Quid potest esse tam diversum? Tamen est in utroque aliquid excellens. Elaborant alii in lenitate et aequabilitate et puro quasi quodam et candido genere dicendi. Ecce aliqui duritatem et severitatem quandam verbis et orationis quasi maestitiam sequuntur; quodque paullo ante divisimus, ut alii graves, alii tenues, alii temperati vellent videri, quot orationum genera esse diximus, totidem oratorum reperiuntur.

XVII. 54. Et, quoniam coepi iam cumulatius hoc munus augere, quam a te postulatum est — tibi enim tantum de orationis genere quaerenti respondi etiam breviter de inveniendo et collocando —, ne nunc quidem solum de orationis modo dicam, sed etiam de actionis: ita praetermissa pars nulla erit; quandoquidem de memoria nihil est hoc loco dicendum, quae communis est multarum artium. 55. Quo modo autem dicatur, id est in duobus, in agendo et in eloquendo. Est enim actio quasi corporis quaedam eloquentia, cum constet e voce atque motu. Vocis mutationes totidem sunt, quot animorum, qui maxime voce commoventur. Itaque ille perfectus, quem iamdudum nostra indicat oratio, utcunque se affectum videri et animum audientis moveri volet, ita certum vocis admovebit sonum; de quo plura dicerem, si hoc praecipiendi tempus esset aut si tu hoc quaereres. Dicerem etiam de gestu, cum quo iunctus est vultus; quibus omnibus dici vix potest

---

3. *hiis* Eins. — 5. *et quid* Eins. Dr., Gu. 1. 2. R: *quid* E. — 7. *eadem*] *ea* libri et R. Correctum in Ven. pr. — *Charmadam*] *Carmadam* Dr., Mon., *Carnadam* Eins., *Carneadam* Gu. 1., *Carneadem* celeri et R. — *autem*] *vero* Vit. — 11. *sciscitari* Vit. Oxon., R: *scitari* cum celeris libris E. — 13. *sed hoc* Eins.: *sed id* cum celeris RE. — 15. *atque* Eins.: *et* cum celeris RE. — 20. *aliquid in utroque* Eins. — 21. *in* om. libri noti et R. Supplevit Nizolius. — *levitate* Eins. — 26. *oratorum esse reperiuntur* Eins. — 29. *nec nunc solum* Eins., *nec nunc* retento *quidem* etiam R. — 34. *cum*] Ern. malebat *quae*. — Editioni primae Hand Turs. II. p. 468. tribuit *constet et voce et motu*; sic utique Ven. pr., verum Romana, ut nos. — 40. *vix dici* Eins.

quantum intersit, quemadmodum utatur orator. 56. Nam et infantes actionis dignitate eloquentiae saepe fructum tulerunt et diserti deformitate agendi multi infantes putati sunt, ut iam non sine causa Demosthenes tribuerit et primas et secundas et tertias actioni. Si enim eloquentia nulla sine hac, haec autem sine eloquentia tanta est, certe plurimum in dicendo potest. Volet igitur ille, qui eloquentiae principatum petet, et contenta voce atrociter dicere et summissa leniter et inclinata videri gravis et inflexa miserabilis. 57. Mira est enim quaedam natura vocis, cuius quidem e tribus omnino sonis, inflexo, acuto, gravi tanta sit et tam suavis varieta sperfecta in cantibus. XVIII. Est autem etiam in dicendo quidam cantus obscurior, non hic e Phrygia et Caria rhetorum epilogus paene canticum, sed ille, quem significat Demosthenes et Aeschines, cum alter alteri obiicit vocis flexiones; [dicit] plura etiam Demosthenes, illumque saepe dicit voce dulci et clara fuisse. 58. In quo illud etiam notandum mihi videtur ad studium persequendae suavitatis in vocibus. Ipsa enim natura, quasi modularetur hominum orationem, in omni verbo posuit acutam vocem nec una plus nec a postrema syllaba citra tertiam; quo magis naturam ducem ad aurium voluptatem sequatur industria. 59. Ac vocis bonitas quidem optanda est; non est enim in nobis, sed tractatio atque usus in nobis. Ergo ille princeps variabit et mutabit; omnes sonorum tum intendens tum remittens persequetur gradus idemque motu sic utetur, nihil ut supersit in gestu. Status erectus et celsus; rarus incessus nec ita longus; excursio moderata eaque rara; nulla mollitia cervicum, nullae argutiae digitorum, non ad numerum articulus cadens; trunco magis toto se ipse moderans et virili laterum flexione, brachii proiectione in contentionibus, contractione in remissis. 60. Vultus vero, qui secundum vocem plurimum potest, quantam afferet tum dignitatem tum venustatem! In quo cum effeceris, ne quid ineptum aut vultuosum sit, tum oculorum est quaedam magna moderatio. Nam ut imago est animi vultus, sic indices oculi; quorum et hilaritatis et vicissim tristitiae modum res ipsae, de quibus agetur, temperabunt.

XIX. 61. Sed iam illius perfecti oratoris et summae eloquentiae species exprimenda est; quem hoc uno excellere, id est, oratione, cetera in eo latere, indicat nomen ipsum. Non enim inventor aut compositor aut actor haec complexus est omnia, sed et Graece ab eloquendo ῥήτωρ et Latine eloquens dictus est. Ceterarum enim rerum, quae sunt in oratore, partem aliquam sibi quisque vindicat; dicendi autem, id est, eloquendi maxima vis soli huic conceditur.

62. Quamquam enim et philosophi quidam ornate locuti sunt — siquidem et Theophrastus divinitate loquendi nomen invenit et Aristoteles Isocratem ipsum lacessivit et Xenophontis voce Musas quasi locutas ferunt et longe omnium, quicunque scripserunt aut locuti sunt, exstitit

3. *reputati* Vit. — 7. *et* ante *summissa* om. R. — 8. *flexa* Schützio auctore Goeller. — 10. *etiam in dicendo* Vit. Eins. Dr. Mon. Gu. 2., R: *in dicendo etiam* Gu. 1. E. — 13. *dicit* Ernestio auctore seclusimus. — 17. *citra*] *ultra* Ern. coni. Sed vide Hand Turs. II. p. 82. — 18. *vocis bonitas quidem* Vit. Eins. Dr., R: *vocis quidem bonitas* E. — 20. *omnisque* (sic) R, *et omnes* Lamb. — 27. *afferet* Vit. Eins.: *affert* cum ceteris RE. — *cum dignitatem* R. — 29. *est oculorum* R. — 42. *exstitit et suavitate et gravitate* Codd. Lambini, Palat. quintus Gruteri. Ut nos, Vit. Eins. Dr. RE. Cfr. Hand Turs. II. p. 518.

et gravitate princeps Plato —, tamen horum oratio neque nervos neque aculeos oratorios ac forenses habet. 63. Loquuntur cum doctis, quorum sedare animos malunt quam incitare; sic de rebus placatis ac minime turbulentis docendi causa, non capiendi loquuntur, ut in eo ipso, quod delectationem aliquam dicendo aucupentur, plus nonnullis quam necesse sit facere videantur. Ergo ab hoc genere non difficile est hanc eloquentiam, de qua nunc agitur, secernere. 64. Mollis est enim oratio philosophorum et umbratilis, nec sententiis nec verbis instructa popularibus, nec vincta numeris, sed soluta liberius; nihil iratum habet, nihil invidum, nihil atrox, nihil miserabile, nihil astutum; casta, verecunda, virgo incorrupta quodammodo. Itaque sermo potius quam oratio dicitur. Quamquam enim omnis locutio oratio est, tamen unius oratoris locutio hoc proprio dignata nomine est.

65. Sophistarum, de quibus supra dixi, magis distinguenda similitudo videtur, qui omnes eosdem volunt flores, quos adhibet orator in causis, persequi. Sed hoc differunt, quod, cum sit iis propositum non perturbare animos sed placare potius, nec tam persuadere quam delectare, et apertius id faciunt quam nos et crebrius, concinnas magis sententias exquirunt quam probabiles, a re saepe discedunt, intexunt fabulas, verba altius transferunt, eaque ita disponunt ut pictores varietatem colorum, paria paribus referunt, adversa contrariis, saepissimeque similiter extrema definiunt. XX. 66. Huic generi historia finitima est, in qua et narratur ornate et regio saepe aut pugna describitur; interponuntur etiam contiones et hortationes, sed in his tracta quaedam et fluens expetitur, non haec contorta et acris oratio.

Ab his non multo secus quam a poëtis haec eloquentia, quam quaerimus, sevocanda est. Nam etiam poëtae quaestionem attulerunt, quidnam esset illud, quo ipsi differrent ab oratoribus. Numero maxime videbantur antea et versu: nunc apud oratores iam ipse numerus increbuit. 67. Quidquid est enim, quod sub aurium mensuram aliquam cadit, etiamsi abest a versu — nam id quidem orationis est vitium —, numerus vocatur, qui Graece ῥυθμὸς dicitur. Itaque video visum esse nonnullis Platonis et Democriti locutionem, etsi absit a versu, tamen, quod incitatius feratur et clarissimis verborum luminibus utatur, potius poëma putandum quam comicorum poëtarum; apud quos, nisi quod versiculi sunt, nihil est aliud quotidiani dissimile sermonis. Nec tamen id est poëtae maximum, etsi est eo laudabilior, quod virtutes oratoris perse-

---

3. *sic de*] *si de* Dr., Ven. pr., Peter, *fide* Eins. et Mon. Olim volebam *et sic de*, Moserus *sicque de*. Praestat fortasse expungere alterum v. *loquuntur* post v. *capiendi*. Or. — 9. *iuncta* R et Edd. ante L. Ut nos, Vit. Gu. 1. 2. (In aliis plerisque distingui non possunt haec verba.) — 10. *miserabile* corr. Eins., Manutius: *mirabile* E, ut Gu. 1. 2. R et pr. Eins. — *nihil* ante *astutum* om. R. — 13. *proprie* Ern. coni. — *dignata* Nonius p. 281. M.: *signata* cum libris RE. — 16. *iis* Eins. Dr.: *his* cum ceteris RE. — 20. *altius* Beierus ex §. 82.: *apertius* cum libris RE, quod ortum est ex superiore *apertius* nec tolerari potest. (Schützius volebat *audacius*.) — 21. *saepissime* Vit. — 22. *est* om. R. — 23. *ornate narratur* R. — 29. *increbuit* Eins. Gu. 1.: *increbruit* cum aliis RE, *concrebruit* Rufini Cod. Einsied., *concrebuit* Rufinus Capper. — 30. *enim est* Ruf. Capp., sed *est enim* Ruf. Cod. Eins. — 31. *vitium oratoris est* Ruf. Cod. Eins., *vitium orationis est* Ruf. Capp. — 32. *dicitur* ῥυθμός Ruf. Capp., non Eins. — 35. *quod quidam versiculi* R.

quitur, cum versu sit adstrictior. 68. Ego autem, etiamsi quorundam grandis et ornata vox est poëtarum, tamen in ea cum licentiam statuo maiorem esse quam in nobis faciendorum iungendorumque verborum, tum etiam nonnullorum voluntati vocibus magis quam rebus inserviunt. Nec vero, si quid est unum inter eos simile — id autem est iudicium electioque verborum —, propterea ceterarum rerum dissimilitudo intelligi non potest; sed id nec dubium est et, si quid habet quaestionis, hoc tamen ipsum ad id, quod propositum est, non est necessarium. Seiunctus igitur orator a philosophorum eloquentia, a sophistarum, ab historicorum, a poëtarum explicandus est nobis qualis futurus sit.

XXI. 69. Erit igitur eloquens — hunc enim auctore Antonio quaerimus — is, qui in foro causisque civilibus ita dicet, ut probet, ut delectet, ut flectat. Probare necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriae; nam id unum ex omnibus ad obtinendas causas potest plurimum. Sed quot officia oratoris, tot sunt genera dicendi: subtile in probando, modicum in delectando, vehemens in flectendo; in quo uno vis omnis oratoris est. 70. Magni igitur iudicii, summae etiam facultatis esse debebit moderator ille et quasi temperator huius tripertitae varietatis. Nam et iudicabit, quid cuique opus sit, et poterit, quocunque modo postulabit causa, dicere. Sed est eloquentiae sicut reliquarum rerum fundamentum sapientia. Ut enim in vita, sic in oratione nihil est difficilius quam quid deceat videre. *Πρέπον* appellant hoc Graeci; nos dicamus sane d e c o r u m. De quo praeclare et multa praecipiuntur et res est cognitione dignissima. Huius ignoratione non modo in vita, sed saepissime et in poëmatis et in oratione peccatur. 71. Est autem, quid deceat, oratori videndum non in sententiis solum sed etiam in verbis. Non enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis aetas nec vero locus aut tempus aut auditor omnis eodem aut verborum genere tractandus est aut sententiarum, semperque in omni parte orationis ut vitae, quid deceat, est considerandum: quod et in re, de qua agitur, positum est et in personis et eorum, qui dicunt, et eorum, qui audiunt. 72. Itaque hunc locum longe et late patentem philosophi solent in officiis tractare — non cum de recto ipso disputant; nam id quidem unum est —, grammatici in poëtis, eloquentes in omni et genere et parte causarum. Quam enim indecorum est, de stillicidiis cum apud unum iudicem dicas, amplissimis verbis et locis uti communibus, de maiestate populi Romani summisse et subtiliter! XXII. Hic genere toto, at persona alii peccant aut sua aut iudicum aut etiam adversariorum, nec re solum sed saepe verbo; etsi sine re nulla vis verbi est, tamen eadem res saepe aut probatur aut

---

1. *etsi* Eins. — 2. *cum* ante *licentiam* om. R. — 4. *cum etiam - - inserviant* R. — *voluntati* cum libris R: *voluptati* cum Aldo E. (*nonnulli aurium voluptati* Schützio auctore Goeller in Ed. mai.) — 10. *ac poët.* Eins. — 12. *dicit* Eins. — 16. *orationis* Gu. 1. 2., R. — 16. *uno* om. Eins. — 17. *illius* Eins. — 20. *est*] *etiam* Eins. — *aliarum* Eins. — 23. *et praeclare multa* Strebaeus et Schützius. Librorum lectionem firmat Iulius Victor p. 109. Ed. Rom. Cfr. Hand Turs. II. p. 476. — 24. om. *et* Gu. 1. R. — *poëmatibus* Vit. Eins. Cod. Reg. 7703.; sed *poëmatis* firmant Gu. 1. 2. R., praeterea Charisius p. 112. P. et Iulius Victor l. l. — 35. *unum* om. Eins. — 36. *de maiestate vero P. R.* Iunt. sec. Crat. ex interpol., etiam adversus Romanam. — 37. *suppliciter* R. — 38. *sed etiam saepe* Eins., *sed saepe etiam* Ald. — *etsi enim sine* Lamb.

reiicitur alio atque alio elata verbo. 73. In omnibusque rebus videndum est quatenus; etsi enim suus cuique modus est, tamen magis offendit nimium quam parum. In quo Apelles pictores quoque eos peccare dicebat, qui non sentirent, quid esset satis. Magnus est locus hic, Brute, quod te non fugit, et magnum volumen aliud desiderat; sed ad id, quod agitur, illud satis: Cum hoc decere — quod semper usurpamus in omnibus dictis et factis, minimis et maximis —, cum hoc, inquam, decere dicimus, illud non decere, et id usquequaque, quantum sit, appareat, in alioque ponatur aliudque totum sit, utrum decere an oportere dicas; — 74. oportere enim perfectionem declarat officii, quo et semper utendum est et omnibus, decere quasi aptum esse consentaneumque tempori et personae; quod cum in factis saepissime tum in dictis valet, in vultu denique et gestu et incessu; contraque item dedecere; quod si poëta fugit ut maximum vitium, qui peccat etiam, cum probi orationem affingit improbo stultove sapientis; si denique pictor ille vidit, cum in immolanda Iphigenia tristis Calchas esset, maestior Ulixes, maereret Menelaus, obvolvendum caput Agamemnonis esse, quoniam summum illum luctum penicillo non posset imitari; si denique histrio, quid deceat, quaerit, quid faciendum oratori putemus? — sed cum hoc tantum sit, quid in causis earumque quasi membris faciat, orator viderit: illud quidem perspicuum est, non modo partes orationis, sed etiam causas totas alias alia forma dicendi esse tractandas.

XXIII. 75. Sequitur, ut cuiusque generis nota quaeratur et formula. Magnum opus et arduum, ut saepe iam diximus; sed ingredientibus considerandum fuit, quid ageremus, nunc quidem iam, quocunque feremur, danda nimirum vela sunt. Ac primum informandus est ille nobis, quem solum quidam vocant Atticum. 76. Summissus est et humilis, consuetudinem imitans, ab indisertis re plus quam opinione differens. Itaque eum qui audiunt, quamvis ipsi infantes sint, tamen illo modo confidunt se posse dicere. Nam orationis subtilitas imitabilis illa quidem videtur esse existimanti, sed nihil est experienti minus. Etsi enim non plurimi sanguinis est, habeat tamen sucum aliquem oportet, ut, etiamsi illis maximis viribus careat, sit, ut ita dicam, integra valetudine. 77. Primum igitur eum tamquam e vinculis numerorum eximamus. Sunt enim quidam, ut scis, oratorii numeri, de quibus mox agemus, observandi ratione quadam, sed alio in genere orationis, in hoc omnino relinquendi. Solutum quiddam sit nec vagum tamen, ut ingredi libere, non ut licenter videatur errare. Verba etiam verbis quasi coagmentare negligat. Habet enim ille tamquam hiatus et concursus vocalium molle

---

4. *Magnus esset locus* libri. Ut nos, R. (*Magnus locus* om. *est* Giese ad Cic. de Divin. p. 211., ut mox §. 75.) — *hic* om. Vit. — 7. *dictis factis, minimis maximis* Cod. (?) Goerenzii ad Cic. de Legg. p. 38. — 8. *dicimus - - et id* expunxit Lamb. — *dicamus* Ern. coni. — 13. *et in gestu* Vit. R. — *item* om. R. — 14. *probi* Vit.: *probam* cum ceteris libris RE. — 15. *cum in immolanda* Vit.: *cum immolanda* cum ceteris libris RE. — 16. *Ulixes* Vit. Eins., R: *Ulysses* E. — 20. *quasi* om. Vit. — 30. *quidem illa* Ven. 1. Lamb. contra libros et R. — 35. *oratorii* Dr. Mon. Gu. 1. 2., R: *oratori* Vit. Eins., E. (*Oratorii* numeri h. l. distinguuntur a *poëticis.*) — 39. *tamquam* om. R. — *hiatus et concursus* Quintil. 9, 4, 37. et Iulius Victor p. 252. Ed. nostrae: *hiatus concursu* RE cum Ciceronis libris praeter Eins., qui *hiatus vocalium* om. *concursu.*

quiddam et quod indicet non ingratam negligentiam de re hominis magis quam de verbis laborantis. 78. Sed erit videndum de reliquis, cum haec duo ei liberiora fuerint, circuitus conglutinatioque verborum. Illa enim ipsa contracta et minuta non negligenter tractanda sunt, sed quaedam etiam negligentia est diligens. Nam ut mulieres esse dicuntur nonnullae inornatae, quas id ipsum deceat, sic haec subtilis oratio etiam incompta delectat. Fit enim quiddam in utroque, quo sit venustius, sed non ut appareat. Tum removebitur omnis insignis ornatus quasi margaritarum; ne calamistri quidem adhibebuntur. 79. Fucati vero medicamenta candoris et ruboris omnia repellentur; elegantia modo et munditia remanebit. Sermo purus erit et Latinus; dilucide planeque dicetur; quid deceat, circumspicietur. XXIV. Unum aderit — quod quartum numerat Theophrastus in orationis laudibus —, ornatum illud, suave et affluens; acutae crebraeque sententiae ponentur et nescio unde ex abdito erutae; atque in hoc oratore dominabitur. Verecundus erit usus oratoriae quasi supellectilis. 80. Supellex est enim quodammodo nostra, quae est in ornamentis, alia rerum, alia verborum. Ornatus autem verborum duplex: unus simplicium, alter collocatorum. Simplex probatur in propriis usitatisque verbis, quod aut optime sonant aut rem maxime explanant; in alienis aut translatum aut factum aliunde ut mutuo, aut factum ab ipso aut novum, aut priscum et inusitatum. Sed etiam inusitata ac prisca sunt in propriis, nisi quod raro utimur. 81. Collocata autem verba habent ornatum, si aliquid concinnitatis efficiunt, quod verbis mutatis non maneat manente sententia. Nam sententiarum ornamenta, quae permanent, etiamsi verba mutaveris, sunt illa quidem permulta, sed, quae emineant, pauciora.

Ergo ille tenuis orator, modo sit elegans, nec in faciendis verbis erit audax et in transferendis verecundus et parcus in priscis, reliquisque ornamentis et verborum et sententiarum demissior; tralatione fortasse crebrior, qua frequentissime sermo omnis utitur non modo urbanorum sed etiam rusticorum: siquidem est eorum gemmare vites, sitire agros, laetas esse segetes, luxuriosa frumenta. 82. Nihil horum parum audacter, sed aut simile est illi unde transferas, aut si res suum nullum habet nomen, docendi causa sumptum, non ludendi videtur. Hoc ornamento liberius paullo quam ceteris utetur hic summissus, nec tam licenter tamen, quam si genere dicendi uteretur amplissimo. XXV. Itaque illud indecorum — quod quale sit, ex decoro

1. *ignoratam* Ernestii operae. — *ingratam quandam negligentiam* cum Iulio Victore Meyer. (Ut nos, etiam Quintilianus.) — 6. *quasi id* Gu. 1. 2. Mon. R. — 12. *aberit* Vit. Eins., Dr. Gu. 1. 2. R, Goeller. — 13. *ornamentum* Cod. (?) Lambini, Ven. sec. Peter. (Ut nos, libri nunc noti et R.) — 15. *atque*] *idque* Moserus. — Malim cum Manutio *orator*, ut Quintil. 2, 5, 8. Or. — *dominabitur* cum libris R: *dominabuntur* cum Asc. sec. E et Goeller. — 18. *verborum* om. Vit. Eins. Mon. Gu. 1. 2. R. — 19. *sonant - - explanant* Eins., Lamb.: *sonat - - explanat* cum ceteris libris RE. — 20. *aut factum aliunde* cum libris R: *et sumptum al.* Lamb., *aut sumptum al.* E. (*et factum aliunde ut mutuo aut factum ab ipso et novum* volunt Meyer et Hand Turs. I. p. 278.) — 21. *usitatum* et mox *usitata* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. R. — 28. *et parcus et in* cum libris praeter Lambini Memmianum Meyer, Peter. Ut nos, Cod. Memmianus et R. — 31. *germinare* Gu. 2. R. — 32. *sitire*] *lascivire* D, Gu. 1. 2., *scire* R.

debet intelligi — hic quoque apparet, cum verbum aliquod altius transfertur idque in oratione humili ponitur, quod idem in alta deceret. 83. Illam autem concinnitatem, quae verborum collocationem illuminat iis luminibus, quae Graeci quasi aliquos gestus orationis σχήματα appellant — quod idem verbum ab iis etiam in sententiarum ornamenta transfertur —, adhibet quidem hic subtilis, quem, nisi quod solum, ceteroquin recte quidam vocant Atticum, sed paullo parcius. Nam sicut in epularum apparatu a magnificentia recedens non se parcum solum sed etiam elegantem videri volet, eliget quibus utatur. 84. Sunt enim pleraque apta huius ipsius oratoris, de quo loquor, parsimoniae. Nam illa, de quibus ante dixi, huic acuto fugienda sunt, paria paribus relata et similiter conclusa eodemque pacto cadentia et immutatione litterae quasi quaesitae venustates, ne elaborata concinnitas et quoddam aucupium delectationis manifesto deprehensum appareat. 85. Itemque si quae verborum iterationes contentionem aliquam et clamorem requirent, erunt ab hac summissione orationis alienae; ceteris promiscue poterit uti, continuationem verborum modo relaxet et dividat utaturque verbis quam usitatissimis, tralationibus quam mollissimis; etiam illa sententiarum lumina assumat, quae non erunt vehementer illustria. Non faciet rem publicam loquentem, nec ab inferis mortuos excitabit, nec acervatim multa frequentans una complexione devinciet. Valentiorum haec laterum sunt nec ab hoc, quem informamus, aut exspectanda aut postulanda. Erit enim ut voce, sic etiam oratione suppressior. 86. Sed pleraque ex illis convenient etiam huic tenuitati, quamquam iisdem ornamentis utetur horridius; talem enim inducimus. Accedet actio non tragica nec scenae, sed modica iactatione corporis, vultu tamen multa conficiens; non hoc, quo dicuntur os ducere, sed illo, quo significant ingenue, quo sensu quidque pronuntient. XXVI. 87. Huic generi orationis aspergentur etiam sales, qui in dicendo nimium quantum valent; quorum duo genera sunt, unum facetiarum, alterum dicacitatis. Utetur utroque; sed altero in narrando aliquid venuste, altero in iaciendo mittendoque ridiculo, cuius genera plura sunt; sed nunc aliud agimus. 88. Illud admonemus tamen, ridiculo sic usurum oratorem, ut nec nimis frequenti, ne scurrile sit; nec subobsceno, ne mimicum; nec petulanti, ne improbum; nec in calamitatem, ne inhumanum; nec in facinus, ne odii locum risus occupet; neque aut sua persona aut iudicum aut tempore alienum. Haec enim ad illud indecorum referuntur. 89. Vitabit etiam quaesita nec ex tempore ficta, sed domo allata, quae plerumque sunt frigida. Parcet et amicitiis et dignitatibus; vitabit insanabiles con-

---

2. *alta* Manutius: *alia* cum libris RE. — 4 et 5. *iis* Eins., Manutius: *his - his* cum ceteris RE. — 6. *ceteroquin*] *certoque* Gu. 1., *ceteroque* Gu. 2., *cetera* Vit. R, Meyer. Cfr. Hand Turs. II. p. 42. — 7. *si ut* Vit. Eins. Dr., Gu. 1. 2. R. — 8. *a* om. Vit. Eins. Dr., Gu. 1. 2. R. — 9. *pleraque apta* Lamb.: *pleraque apte* Eins., Gu. 1., *pleraque* (om. *apta*) Dr., *pleraeque aptae* ceteris cum libris RE. (*pleraque aeque apta* Tork. Badenio auctore Goeller. Scilicet Schützius coniecerat: *Non sunt enim peraeque apta.*) — 12. *mutatione* R. — 14. *manifeste* R, Lamb. — 17. *modo verborum* Eins. — 19. *assumet* Lamb. — 25. *Accedit* libri. Correxerunt Lamb. et Ern. — 29. *mirum quantum* Ald. sec. Man. Lamb. (Liv. 1, 16, 8. 2, 1, 11.) In libris repertum non est, cum sit mera coni. ducta ex Ven. sec. errore *nimirum quantum.* — 34. *nec inimicum* Vit. Dr. R. — 38. *nec tempore* Vit. Dr. Gu. 1. 2. R.

tumelias, tantummodo adversarios figet, nec eos tamen semper nec omnes nec omni modo. Quibus exceptis sic utetur sale et facetiis, ut ego ex istis novis Atticis talem cognoverim neminem, cum id certe sit vel maxime Atticum. 90. Hanc ego iudico formam summissi oratoris, sed magni tamen et germani Attici; quoniam quidquid est salsum aut salubre in oratione, id proprium Atticorum est, e quibus tamen non omnes faceti. Lysias satis et Hyperides, Demades praeter ceteros fertur, Demosthenes minus habetur; quo quidem mihi nihil videtur urbanius, sed non tam dicax fuit quam facetus. Est autem illud acrioris ingenii, hoc maioris artis.

91. Uberius est aliud aliquantoque robustius quam hoc humile, de quo dictum est, summissius autem quam illud, de quo iam dicetur, amplissimum. Hoc in genere nervorum vel minimum, suavitatis autem est vel plurimum. Est enim plenius quam hoc enucleatum; quam autem illud ornatum copiosumque summissius. XXVII. 92. Huic omnia dicendi ornamenta conveniunt plurimumque est in hac orationis forma suavitatis. In qua multi floruerunt apud Graecos, sed Phalereus Demetrius meo iudicio praestitit ceteris; cuius oratio cum sedate placideque loquitur, tum illustrant eam quasi stellae quaedam tralata verba atque immutata. Tralata ea dico, ut saepe iam, quae per similitudinem ab alia re aut suavitatis aut inopiae causa transferuntur. Mutata, in quibus pro verbo proprio subiicitur aliud, quod idem significet, sumptum ex re aliqua consequenti. 93. Quod quamquam transferendo fit, tamen alio modo transtulit, cum dixit Ennius, arce et urbe orba sum: alio modo, si pro patria arcem dixisset; et horridam Africam terribili tremere tumultu cum dicit, pro Afris immutat Africam. Hanc ὑπαλλαγήν rhetores, quia quasi summutantur verba pro verbis, μετωνυμίαν grammatici vocant, quod nomina transferuntur. 94. Aristoteles autem tralationi et haec ipsa subiungit et abusionem, quam κατάχρησιν vocant, ut cum minutum dicimus animum pro parvo, et abutimur verbis propinquis, si opus est, vel quod delectat vel quod decet. Iam cum fluxerunt continuae plures tralationes, alia plane fit oratio. Itaque genus hoc Graeci appellant ἀλληγορίαν, nomine recte, genere melius ille, qui ista omnia tralationes vocat. Haec frequentat Phalereus maxime suntque dulcissima, et quamquam tralatio est apud eum multa, tamen

---

5. *est sanum in oratione* «ex uno vet. Cod. (?)» Lamb. Sed cfr. Quintil. 6, 3, 18. — 6. *proprie* Eins., Oxon. — 11. . . . *quantoque robustius*] Hinc incipiunt Codices manci. — 13. *suavitatis*] *sanguinis* volebat Schützius, *sanitatis* Beier. — 15. *omnia fere dicendi* Schützio auctore Goeller. — 17. *Phalerius* R. — 18. *liquitur* Cod. Abrincensis (A), *labitur* Purgoldo auctore Sch. et Goeller. — 19. Libri plerique, R et L hic et in seqq. *translata* cet. A habet *tralata*. — *mutata* Gu. 3. — 20. *ea* om. R. — *ad aliam rem* Dr. Mon. Gu. 1. 2. R. (non A.) — 21. *Immutata* Sch. — 24. *arcem et urbem orbas alio* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. R, *arcent urbem orbam alio* A. Emendatum est ex Tusc. 3, 19, 44. — 25. *si* om. Dr. Gu. 1. 2.; unde aliquando scripseram: *alio modo, pro patria* arcem *dixit*. Or. (Vv. *si pro* - - *dixisset; et* seclusit Goeller.) — 26. Graeca Graece scripsimus: Latine E. — 29. *et haec* A, Gu. 3.: *haec* om. *et* ceteris cum libris RE. — 31. *decet*] *licet* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. R. Emendavit Car. Steph. ex suo Cod. firmantque ceteri manci, ut Gu. 3. — *Iam confluxerunt* Palatt. duo, Gu. 1. 3., *Iam cum confluxerunt* Gryph. — 32. *continuae plures* cum libris R, L: *plures continuae* cum Crat. Grut. E. — 33. *recto* Dr. Gu. 1. 2. R. — 34. *Phalerius* R.

immutationes nusquam crebriores. 95. In idem genus orationis — loquor enim de illa modica ac temperata — verborum cadunt lumina omnia, multa etiam sententiarum; latae eruditaeque disputationes ab eodem explicantur et loci communes sine contentione dicuntur. Quid multa? e philosophorum scholis tales fere evadunt; et nisi coram erit comparatus ille fortior, per se hic, quem dico, probabitur. 96. Est enim quoddam etiam insigne et florens orationis pictum et expolitum genus, in quo omnes verborum, omnes sententiarum illigantur lepores. Hoc totum e sophistarum fontibus defluxit in forum, sed spretum a subtilibus, repulsum a gravibus in ea, de qua loquor, mediocritate consedit.

XXVIII. 97. Tertius est ille amplus copiosus, gravis ornatus, in quo profecto vis maxima est. Hic est enim, cuius ornatum dicendi et copiam admiratae gentes eloquentiam in civitatibus plurimum valere passae sunt, sed hanc eloquentiam, quae cursu magno sonituque ferretur, quam suspicerent omnes, quam admirarentur, quam se assequi posse diffiderent. Huius eloquentiae est tractare animos, huius omni modo permovere. Haec modo perfringit, modo irrepit in sensus; inserit novas opiniones, evellit insitas. 98. Sed multum interest inter hoc dicendi genus et superiora. Qui in illo subtili et acuto elaboravit, ut callide arguteque diceret nec quidquam altius cogitaret, hoc uno perfecto magnus orator est, si non maximus; minimeque in lubrico versabitur et, si semel constiterit, nunquam cadet. Medius ille autem, quem modicum et temperatum voco, si modo suum illud satis instruxerit, non extimescet ancipites dicendi incertosque casus: etiam si quando minus succedet, ut saepe fit, magnum tamen periculum non adibit; alte enim cadere non potest. 99. At vero hic noster, quem principem ponimus, gravis, acer, ardens, si ad hoc unum est natus aut in hoc solo se exercuit aut huic generi studet uni nec suam copiam cum illis duobus generibus temperavit, maxime est contemnendus. Ille enim summissus, quod acute et veteratorie dicit, sapiens iam, medius suavis, hic autem copiosissimus, si nihil est aliud, vix satis sanus videri solet. Qui enim nihil potest tranquille, nihil leniter, nihil partite, definite, distincte, facete dicere, praesertim cum causae partim totae sint eo modo, partim aliqua ex parte tractandae; si is non praeparatis auribus inflammare rem coepit, furere apud sanos et quasi inter sobrios bacchari vinolentus videtur.

100. Tenemus igitur, Brute, quem quaerimus, sed animo. Nam manu si prehendissem, ne ipse quidem sua tanta eloquentia mihi persuasisset, ut se dimitterem. XXIX. Sed inventus profecto est ille elo-

---

3. *laetae* Iulius Victor p. 108. Ed. Rom., ut volueral Gulielmius. — *latae etiam eruditaeque* R. — 4. *explicabuntur - - dicentur - - evadent* A. (*explicabuntur* etiam Gu. 3., *dicentur* etiam Iulius Victor p. 257. Ed. nostrae. Pro hoc v. *inducuntur* ex coni. Lambinus.) — 14. *fassae* Vit. Ut nos, multo efficacius ceteri, etiam Eins. R. Dictum est, ut Liv. Praef. §. 7: *tam et hoc gentes humanae patiantur aequo animo, quam imperium patiuntur.* — 17. *Haec*] *hoc* R. — 20. *aculeque* A, Gu. 3. — *profecto* Gu. 3. Mon. R, L. — 24. *extimescit* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. R. Ut nos, Gu. 3. — 26. *Aliter* R. — 28. *studuit* A, Gu. 3. L. — *cum* om. Gu. 3. L. — 34. *is si malebat* Ern. — *auribus*] *animis* Eins. — 35. *coeperit - - videbitur* e Cod. suo Stephanus, L. — 37. *animo, non manu: si* Vit. Eins. Dr., Gu. 1. 2. R, Peter. Ut nos, Gu. 3. Steph. L, E. (*animo, non manu; manu si* Meyer coni.)

quens, quem nunquam vidit Antonius. Quis est igitur is? Complectar brevi, disseram pluribus. Is est enim eloquens, qui et humilia subtiliter et magna graviter et mediocria temperate potest dicere. 101. Nemo is, inquies, unquam fuit. Ne fuerit. Ego enim, quid desiderem, non, quid viderim, disputo, redeoque ad illam Platonis, de qua dixeram, rei formam et speciem, quam, etsi non cernimus, tamen animo tenere possumus. Non enim eloquentem quaero neque quidquam mortale et caducum, sed illud ipsum, cuius qui sit compos, sit eloquens; quod nihil est aliud nisi eloquentia ipsa, quam nullis nisi mentis oculis videre possumus. Is erit igitur eloquens — ut idem illud iteremus —, qui poterit parva summisse, modica temperate, magna graviter dicere. 102. Tota mihi causa pro Caecina de verbis interdicti fuit: res involutas definiendo explicavimus, ius civile laudavimus, verba ambigua distinximus. Fuit ornandus in Manilia lege Pompeius: temperata oratione ornandi copiam persecuti sumus. Ius omne retinendae maiestatis Rabirii causa continebatur: ergo in omni genere amplificationis exarsimus. 103. At haec interdum temperanda et varianda sunt. Quod igitur in Accusationis septem libris non reperitur genus? quod in Aviti? quod in Cornelii? quod in plurimis nostris defensionibus? quae exempla selegissem, nisi vel nota esse arbitrarer vel posse eligere, qui quaererent. Nulla est enim ullo in genere laus oratoris, cuius in nostris orationibus non sit aliqua si non perfectio, at conatus tamen atque adumbratio. 104. Non assequimur; at quid deceat videmus. Nec enim nunc de nobis, sed de re dicimus: in quo tantum abest, ut nostra miremur, ut usque eo difficiles ac morosi simus, ut nobis non satisfaciat ipse Demosthenes; qui quamquam unus eminet inter omnes in omni genere dicendi, tamen non semper implet aures meas; ita sunt avidae et capaces et semper aliquid immensum infinitumque desiderant. XXX. 105. Sed tamen, quoniam et hunc tu oratorem cum eius studiosissimo Pammene, cum esses Athenis, totum diligentissime cognovisti neque eum dimittis e manibus et tamen nostra etiam lectitas, vides profecto illum multa perficere, nos multa conari; illum posse, nos velle, quocunque modo causa postulet, dicere. Sed ille magnus; nam et successit ipse magnis et maximos oratores habuit aequales. Nos magnum fecissemus, si quidem

---

1. *igitur? sed complectar* Mon. R. — 2. *Is est enim* Vit. Eins. Dr., Gu. 1. 2. R: *Is enim est* E. — *qui humilia* Vit. Eins. Dr., Gu. 1. 2. R, Peter. — 3. *magna*] *alta* A. Vet. Stephani et, teste Schützio, Gu. 3. — 4. *Ne*] *nec* R. — 9. *aliud est* R. — 14. *in* om. R. — 18. *septem* libri omnes, etiam recens collati A, Gu. tres apud Kleinium, R: *quinque* de coni. Lambini E. (Lect. *septem* scite defendit etiam Cramer. V. «ad Gellium excursuum Trias.» Kiliae 1827. p. 33.) — 19. *quaeque* A, Gu. 3. — 20. *esse accusarent vel possent legere* A ac similiter, peius etiam, Gu. 3. Erl. (Satis clarum specimen, quam horribiliter interpolator in huius familiae Codicibus grassatus sit.) — 21. *oratoria* recte Bentleius in Curis secundis ad Tuscul. 1, 3. — 23. *at quid deceat*] Ex incredibilibus Codd. et Edd. vett. turbis Peter selegit Ven. sec. lect.: *at quid sit quod deceat* (cui prope accedit R *atqui quid d.*); Erl. habet, quod coni. dedit Meyer: *at si quid deceat.* Nostra lectio, quam equidem istis praefero (cfr. §. 123.), profecta est ab Aldo. — 24. *et usque - - sumus* A, Erl. — 27. *et saepe* Dr. R. — 29. *quoniam*] *quod iam* cum Vit. Eins. Dr., Gu. 1. Mon. Peter. Ut nos, cum aliis R; et illud prorsus falsum est. — 30. *e*] *a* A, Gu. 3. — 34. *nos minus magnum* A, Gu. 3., *nos non minus magnum* Erl., *nos nimis magnum* Manutius.

potuissemus, quo contendimus, pervenire in ea urbe, in qua, ut ait Antonius, auditus eloquens nemo erat. 106. Atqui si Antonio Crassus eloquens visus non est aut sibi ipse, nunquam Cotta visus esset, nunquam Sulpicius, nunquam Hortensius. Nihil enim ample Cotta, nihil leniter Sulpicius, non multa graviter Hortensius. Superiores magis ad omne genus apti, Crassum dico et Antonium. Ieiunas igitur huius multiplicis et aequabiliter in omnia genera fusae orationis aures civitatis accepimus, easque nos primi, quicunque eramus et quantulumcunque dicebamus, ad huius generis dicendi audiendi incredibilia studia convertimus. 107. Quantis illa clamoribus adolescentuli diximus de supplicio parricidarum! quae nequaquam satis defervisse post aliquanto sentire coepimus: Quid enim tam commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? Ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo non queant; ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat; ita iactantur fluctibus, ut nunquam alluantur; ita postremo eiiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant, et quae sequuntur. Sunt enim omnia sicut adolescentis non tam re et maturitate quam spe et exspectatione laudati. Ab hac indole iam illa matura: Uxor generi, noverca filii, filiae pellex. 108. Nec vero hic erat unus ardor in nobis, ut hoc modo omnia diceremus. Ipsa enim illa pro Roscio iuvenilis redundantia multa habet attenuata, quaedam etiam paullo hilariora, ut pro Avito, pro Cornelio compluresque aliae. Nemo enim orator tam multa ne in Graeco quidem otio scripsit quam multa sunt nostra, eaque hanc ipsam habent, quam probo, varietatem.

XXXI. 109. An ego Homero, Ennio, reliquis poëtis et maxime tragicis concederem, ut ne omnibus locis eadem contentione uterentur crebroque mutarent, nonnunquam etiam ad quotidianum genus sermonis accederent: ipse nunquam ab illa acerrima contentione discederem? Sed quid poëtas divino ingenio profero? Histriones eos vidimus, quibus nihil posset in suo genere esse praestantius, qui non solum in dissimillimis personis satisfaciebant, cum tamen in suis versarentur, sed et comoedum in tragoediis et tragoedum in comoediis admodum placere vidimus: ego non elaborem? 110. Cum dico me, te, Brute, dico. Nam in me quidem iampridem effectum est, quod futurum fuit. Tu

---

8. *eramus*] *orabamus* A, Gu. 3. Erl. — 9. *dicendi* om. Gu. 3. Erl., seclusit E. Contra *audiendi* seclusit Goeller. — 10. Vv. *de supplicio parricidarum* om. A, Pith. Palat. 2. 3. Gu. 3. Erl. (Sed haec exempla iam sufficiant ad perpetuam Codd. interpolatorum conspirationem demonstrandam. Postmodo plerumque contenti erimus lectt. Cod. Abrincensis a Ravaissonio memoratis.) — 11. *defervisse* Vit. Eins. Dr., Gu. 2. Mon.: *deferbuisse* RE. — 15. *terra non tangat* Vit. Dr., Mon. R. et pro Rosc. Am. 26, 72.: *terram non tangant* Eins. Erl. E. — 16. *alluantur* Eins. Dr., Gu. 1. 2. Mon. R: *abluantur* Vit., Vet. Steph. Gu. 3. Erl. E. Klotz in Cic. Oratt. Peter. Verum est: «ut fluctus ea iactent, ita tamen, ut ab eorum contactu abhorreant.» — 18. *sic* A. — 19. *laudata* A, Vit. Vet. Steph. Gu. 3. R, L. — 20. *erat unus* Vit. Eins. Dr., Gu. tres, R: *unus erat* E. — 23. *Avito*] *Rabirio* R. — 26. *et* om. Vit. Dr., Mon. R. — 28. *quotidiani* Dresd. speciose receperuntque Meyer ac Goeller. At illius Codd. auctoritas per se est exigua, et cfr. Quintil. 11, 1, 6: *humile atque quotidianum sermonis genus.* — 30. *videmus* A, Vit. Eins. Dr. Erl. Gu. tres aliique, R. — 31. *nihil in suo genere esse posset* Eins. — 32. *tamen*] *tamquam* mavolt Peter. — 34. *me cum dico* Gu. 3. Erl.

autem eodem modo omnes causas ages? aut aliquod causarum genus repudiabis? aut in eisdem causis perpetuum et eundem spiritum sine ulla commutatione obtinebis? Demosthenes quidem, cuius nuper inter imagines tuas ac tuorum, — quod eum credo amares —, cum ad te in Tusculanum venissem, imaginem ex aere vidi, nihil Lysiae subtilitate cedit, nihil argutiis et acumine Hyperidi, nihil lèvitate Aeschini et splendore verborum. 111. Multae sunt eius totae orationes subtiles, ut contra Leptinem; multae totae graves, ut quaedam Philippicae; multae variae, ut contra Aeschinem falsae legationis, ut contra eundem pro causa Ctesiphontis. Iam illud medium quoties vult arripit et a gravissimo discedens eo potissimum delabitur. Clamores tamen tum movet et tum in dicendo plurimum efficit, cum gravitatis locis utitur. 112. Sed ab hoc parumper abeamus, quandoquidem de genere, non de homine, quaerimus: rei potius, id est, eloquentiae vim et naturam explicemus. Illud tamen, quod iam ante diximus, meminerimus, nihil nos praecipiendi causa esse dicturos atque ita potius acturos, ut existimatores videamur loqui, non magistri. In quo tamen longius progredimur, quod videmus non te haec solum esse lecturum, qui ea multo quam nos, qui quasi docere videamur, habeas notiora; sed hunc librum etiamsi minus nostra commendatione, tuo tamen nomine divulgari necesse est.

XXXII. 113. Esse igitur perfecte eloquentis puto, non eam solum facultatem habere, quae sit eius propria, fuse lateque dicendi, sed etiam vicinam eius atque finitimam dialecticorum scientiam assumere. Quamquam aliud videtur oratio esse, aliud disputatio, nec idem loqui esse, quod dicere; attamen utrumque in disserendo est. Disputandi ratio et loquendi dialecticorum sit; oratorum autem dicendi et ornandi. Zeno quidem ille, a quo disciplina Stoicorum est, manu demonstrare solebat, quid inter has artes interesset. Nam cum compresserat digitos pugnumque fecerat, dialecticam aiebat eiusmodi esse; cum autem diduxerat et manum dilataverat, palmae illius similem eloquentiam esse dicebat. 114. Atque etiam ante hunc Aristoteles principio artis rhetoricae dicit illam artem quasi ex altera parte respondere dialecticae, ut hoc videlicet differant inter se, quod haec ratio dicendi latior sit, illa loquendi contractior. Volo igitur huic summo omnem, quae ad dicendum trahi possit, loquendi rationem esse notam; quae quidem res, quod te his artibus eruditum minime fallit, duplicem habuit docendi viam. Nam et ipse Aristoteles tradidit praecepta plurima disserendi et postea qui dia-

2. *eisdem* Gu. 2. 3. : *iisdem* cum aliis E. — 5. *subtilitati* Eins. D, Gu. tres. — 6. *acumini* Eins. Dr. Gu. 1. 2. — *levitate* Ven. sec.: *levitati* Eins. Ven. pr., *lenitate* cum aliis RE. — 8. *multae et totae* Vit. Eins. Mon. Gu. 2. R. (Ut nos, Dr. Gu. 1. 3.) — 11. *descendens* Schützius, prob. Beiero. — 12. *gravissimis* A ceterique interpolati. — 15. *nihil* Eins. Gu. 1. R: *nil* E. — 16. *esse dicturos* Vit. Eins. Gu. 2. Erl. R: *dicturos* (om. *esse)* Gu. 3. E. — 17. *existimatorie* A. — *magisterio* A. — 17. *longius saepe progredimur* Vet. Steph. Dr. Gu. tres, Erl. — 18. *qui ea docere videmur* A, *qui ea docere videamur* Lamb., *qui quasi edocere videamur* R. — 23. *ac* Vit. Mon. Lamb. Peter, *et* Gu. 1., om. R. (Ut nos, Eins.) — 24. *oratio* (om. *esse)* Eins. — *loqui* (om. *esse)* Gu. 3. — 29. *huiusmodi* Eins. Mon. Gu. 2. 3. — 34. *trahi* cum libris R: *tradi* cum Ven. pr. E. — 36. *habuit* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. Mon. R: *habet* Vet. Steph. Gu. 3. E.

lectici dicuntur spinosiora multa pepererunt. 115. Ergo eum censeo, qui eloquentiae laude ducatur, non esse earum rerum omnino rudem, sed vel illa antiqua vel hac Chrysippi disciplina institutum. Noverit primum vim, naturam, genera verborum et simplicium et copulatorum; deinde quot modis quidque dicatur; qua ratione verum falsumne sit iudicetur; quid efficiatur e quoque, quid cuique consequens sit quidque contrarium; cumque ambigue multa dicantur, quomodo quidque eorum dividi explanarique oporteat. Haec tenenda sunt oratori — saepe enim occurrunt —; sed quod sua sponte squalidiora sunt, adhibendus erit in iis explicandis quidam orationis nitor.

XXXIII. 116. Et quoniam in omnibus, quae ratione docentur et via, primum constituendum est, quid quidque sit — nisi enim inter eos, qui disceptent, convenit, quid sit illud, de quo ambigitur, nec recte disseri nec unquam ad exitum perveniri potest —: explicanda est saepe verbis mens nostra de quaque re atque involutae rei notitia definiendo aperienda est, si quidem est definitio oratio, quae, quid sit id, de quo agitur, ostendit quam brevissime. Tum, ut scis, explicato genere cuiusque rei videndum est, quae sint eius generis sive formae sive partes, ut in eas tribuatur omnis oratio. 117. Erit igitur haec facultas in eo, quem volumus esse eloquentem, ut definire rem possit, neque id faciat tam presse et anguste, quam in illis eruditissimis disputationibus fieri solet, sed cum explanatius tum etiam uberius et ad commune iudicium popularemque intelligentiam accommodatius. Idemque etiam, cum res postulabit, genus universum in species certas, ut nulla neque praetermittatur neque redundet, partietur ac dividet. Quando autem aut quomodo id faciat, nihil ad hoc tempus, quoniam, ut supra dixi, iudicem esse me, non doctorem volo. 118. Nec vero dialecticis modo sit instructus, sed habeat omnes philosophiae notos ac tractatos locos. Nihil enim de religione, nihil de morte, nihil de pietate, nihil de caritate patriae, nihil de bonis rebus aut malis, nihil de virtutibus aut vitiis, nihil de officio, nihil de dolore, nihil de voluptate, nihil de perturbationibus animi et erroribus, quae saepe cadunt in causas, sed ieiunius aguntur, nihil, inquam, sine ea scientia, quam dixi, graviter, ample, copiose dici et explicari potest.

XXXIV. 119. De materia loquor orationis etiamnunc, non de ipso genere dicendi; volo enim prius habeat orator rem, de qua dicat, dignam auribus eruditis, quam cogitet, quibus verbis quidque dicat aut quomodo. Quem etiam, quo grandior sit et quodammodo excelsior,

---

1. *Ego* A. — 3. *institutus noverit* A, Gu. 3. Erl. — 6. *quid cuique* Eins. A, Gu. 3. Erl.: *quod cuique* Vit. Dr., R, Peter, *quod cui* cum Victorio E. — *quidque* Erl. Manutius: *quidve* A, *quodque* Eins. RE. — 7. *dicentur* Vit. Eins. Dr. Mon. R. Peter. — 9. *sed quod* Dr. Gu. 1. 2. R: *sed quo* Vit. Eins., *sed quia* Erl. E. — *iis* Eins.: *his* cum plerisque RE. — 13. *disceptant* Gu. 3. Erl. — 15. *involuta* Eins., Gu. 3. Erl. et corr. Vit. — 16. *est definitio* Vit. Eins. Dr., Erl. Gu. tres, R: *definitio est* E. — 25. *quando autem id faciat aut quomodo* A. — 26. *facias* Vit. Eins. Mon. Gu. 1. 2. R. — 27. *esse me* Vit. Eins. Dr. Gu. tres, Erl. R: *me esse* E. — *a dialecticis* A. — 28. *ac* Eins. Erl.: *et* cum ceteris RE. — 29. *more* A ceterique interpolati. — 30. *de rebus novis bonis* Gu. 1., *de rebus novis* Dr. Gu. 2. R. — 31. *officiis* A. — 35. *de ipso genere* Vit. A, Erl. R: *de genere ipso* Gu. 2., *genere de ipso* Eins. Dr. Mon. Gu. 1.; *ipso de genere* cum Aldo E.

ut de Pericle dixi supra, ne physicorum quidem esse ignarum volo. Omnia profecto, cum se a caelestibus rebus referet ad humanas, excelsius magnificentiusque et dicet et sentiet. 120. Cumque illa divina cognoverit, nolo ignoret ne haec quidem humana. Ius civile teneat, quo egent causae forenses quotidie. Quid est enim turpius quam legitimarum et civilium controversiarum patrocinia suscipere, cum sis legum et civilis iuris ignarus? Cognoscat etiam rerum gestarum et memoriae veteris ordinem, maxime scilicet nostrae civitatis, sed etiam imperiosorum populorum et regum illustrium; quem laborem nobis Attici nostri levavit labor, qui conservatis notatisque temporibus, nihil cum illustre praetermitteret, annorum septingentorum memoriam uno libro colligavit. Nescire autem, quid ante quam natus sis acciderit, id est semper esse puerum. Quid enim est aetas hominis, nisi memoriâ rerum veterum cum superiorum aetate contexitur? Commemoratio autem antiquitatis exemplorumque prolatio summa cum delectatione et auctoritatem orationi affert et fidem.

121. Sic igitur instructus veniet ad causas; quarum habebit genera primum ipsa cognita. Erit enim ei perspectum nihil ambigi posse, in quo non aut res controversiam faciat aut verba. Res aut de vero aut de recto aut de nomine; verba aut de ambiguo aut de contrario. Nam si quando aliud in sententia videtur esse, aliud in verbis, genus est quoddam ambigui, quod ex praeterito verbo fieri solet, in quo, quod est ambiguorum proprium, res duas significari videmus. XXXV. 122. Cum tam pauca sint genera causarum, etiam argumentorum praecepta pauca sunt. Traditi sunt, e quibus ea ducantur, duplices loci: uni e rebus ipsis, alteri assumpti. Tractatio igitur rerum efficit admirabiliorem orationem; nam ipsae quidem res in perfacili cognitione versantur. Quid enim iam sequitur, quod quidem artis sit, nisi ordiri orationem, in quo aut concilietur auditor aut erigatur aut paret se ad discendum; rem breviter exponere et probabiliter et aperte, ut, quid agatur, intelligi possit; sua confirmare, adversaria evertere; eaque efficere non perturbate, sed singulis argumentationibus ita concludendis, ut efficiatur quod sit consequens iis, quae sumentur ad quamque rem confirmandam; post omnia perorationem inflammantem restinguentemve concludere? Has partes quemadmodum tractet singulas, difficile dictu est hoc loco; nec enim semper tractantur uno modo. 123. Quoniam autem non quem doceam quaero, sed quem probem, probabo primum eum,

---

1. *ut* om. Eins. Dr. Gu. 1. 2. — 2. *refert* Eins., *referret* Ern. operae. — 3. *cum* Vet. Steph. Gu. 3. Erl. — 4. *nolo ne ignoret ne haec quidem* Vit. Dr. Gu. 1. 2., *volo ne ignoret haec quidem* Eins., *volo ne ignoret ne haec quidem* Mon. Meyer, Peter. Correctus est error, cuius origo apparet in Einsiedl. lectione, iam in Romana; consulto enim Cicero variavit inter *volo* et *nolo*. — 5. *quotidiano* Mon. (non ex noto illo ἀρχαϊσμῷ, sed ex mera accommodatione ad v. *quo*.) — *Quid enim* (om. *est*) Dr. Gu. 2., *Quid est* (om. *enim*) Eins. — 8. *etiam* Eins. A, Gu. 3. Erl.: *et* cum ceteris RE. — 10. *observatis* Matthiae. Sed cfr. de Orat. 2, 80, 329: *si ordine temporum conservato - - narrabitur*. — 12. *ante* Vit. Eins. A, Gu. 1. 3. R: *antea* E. — 13. *nisi ea memoria* A, Gu. 3. — 17. *primum genera ipsa cognita* Vit., *genera primum cognita ipsa* R. — 24. *praecepta pauca tradita sunt. e quibus ducantur* A ceteris cum interpolatis, L. — 26. *admirabilem* Gu. 3. — 29. *aut paret*] *ut paret* Ern. coni.

qui, quid deceat, videbit. Haec enim sapientia maxime adhibenda eloquenti est, ut sit temporum personarumque moderator. Nam nec semper nec apud omnes nec contra omnes nec pro omnibus nec omnibus eodem modo dicendum arbitror. XXXVI. Is erit ergo eloquens, qui ad id, quodcunque decebit, poterit accommodare orationem. Quod cum statuerit, tum, ut quidque erit dicendum, ita dicet, nec satura ieiune nec grandia minute nec item contra, sed erit rebus ipsis par et aequalis oratio. 124. Principia verecunda, non elatis incensa verbis, sed acuta sententiis vel ad offensionem adversarii vel ad commendationem sui. Narrationes credibiles, nec historico, sed prope quotidiano sermone explicatae dilucide. Deinde si tenuis causa est, tum etiam argumentandi tenue filum et in docendo et in refellendo, idque ita tenebitur, ut, quanta ad rem, tanta ad orationem fiat accessio. 125. Cum vero causa ea inciderit, in qua vis eloquentiae possit exprimi, tum se latius fundet orator, tum reget et flectet animos et sic afficiet, ut volet, id est, ut causae natura et ratio temporis postulabit.

Sed erit duplex omnis eius ornatus ille admirabilis, propter quem ascendit in tantum honorem eloquentia. Nam cum omnis pars orationis esse debet laudabilis, sic ut verbum nullum nisi aut grave aut elegans excidat, tum sunt maxime luminosae et quasi actuosae partes duae; quarum alteram in universi generis quaestione pono, quam, ut supra dixi, Graeci appellant θέσιν; alteram in augendis amplificandisque rebus, quae ab eisdem αὔξησις est nominata. 126. Quae etsi aequabiliter toto corpore orationis fusa esse debet, tamen in communibus locis maxime excellet; qui communes appellati sunt eo, quod videntur multarum iidem esse causarum, sed proprii singularum esse debebunt. At vero illa pars orationis, quae est de genere universo, totas causas saepe continet. Quidquid est enim illud, in quo quasi certamen est controversiae, quod Graece κρινόμενον dicitur, id ita dici placet, ut traducatur ad perpetuam quaestionem atque ut de universo genere dicatur; nisi cum de vero ambigetur, quod quaeri coniectura solet. 127. Dicetur autem non Peripateticorum more — est enim illorum exercitatio elegans iam inde ab Aristotele constituta —, sed aliquanto nervosius et ita de re communia dicentur, ut et pro reis multa leniter dicantur et in adversarios aspere. Augendis vero rebus et contra abiiciendis nihil est, quod non perficere possit oratio; quod et inter media argumenta faciendum est, quotiescunque dabitur vel amplificandi vel minuendi locus, et paene infinite in perorando.

XXXVII. 128. Duo sunt, quae bene tractata ab oratore admirabilem eloquentiam faciant; quorum alterum est, quod Graeci ἠθικὸν

1. *viderit* A, Gu. 3. — *eloquenti maxime adhibenda* R. — 8. *nondum* A, Gu. 3. — *intensa* Gu. 3., L, *intenta* Mg. Repett. Lamb. — 11. *si tenuis causa est*, *tum* Vit. et R: *si tenues causae*, *tum* cum plerisque Codd. (Eins. Gu. 1. 2.) E. — 17. *eius omnis conatus* A ceteris cum interpolatis. (*omnis* del. censebat Beier.) — 20. *iactuosae* Nonius in vv. *iactuosae* et *luminosum*. — 23. *aequaliter* Eins. Vet. Steph., Gu. tres, R. — 25. *appellati sunt eo, quod* Vet. Steph. Gu. 1. 2., L: *appellati eo quod* (om. *sunt*) Gu. 3. R, *appellati quod* A (om. *sunt eo*) E. — 26. *Ac* A, Lamb. — 30. *atque ut de* Vit. Eins. Dr. Gu. tres, R: *atque de* (om. *ut*) cum Manutio E. — 31. *ambigitur* Vit. A, Vet. Steph., *ambigatur* Gu. 3. — 33. *inde* om. R. — 35. *aspera* Vit. Eins., R. — 39. *Duae res sunt enim - - tractatae* A.

vocant, ad naturas et ad mores et ad omnem vitae consuetudinem accommodatum; alterum, quod iidem παθητικὸν nominant, quo perturbantur animi et concitantur, in quo uno regnat oratio. Illud superius come, iucundum, ad benevolentiam conciliandam paratum; hoc vehemens, incensum, incitatum, quo causae eripiuntur; quod cum rapide fertur, sustineri nullo pacto potest. 129. Quo genere nos mediocres aut multo etiam minus; sed magno semper usi impetu saepe adversarios de statu omni deiecimus. Nobis pro familiari reo summus orator non respondit Hortensius. A nobis homo audacissimus Catilina in senatu accusatus obmutuit. Nobis privata in causa magna et gravi, cum coepisset Curio pater respondere, subito assedit, cum sibi venenis ereptam memoriam diceret. 130. Quid ego de miserationibus loquar? quibus eo sum usus pluribus, quod, etiamsi plures dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinquebant; in quo ut viderer excellere, non ingenio, sed dolore assequebar. Quae qualiacunque in me sunt; — me enim ipsum poenitet quanta sint —: sed apparent in orationibus, etsi carent libri spiritu illo, propter quem maiora eadem illa, cum aguntur, quam cum leguntur, videri solent. XXXVIII. 131. Nec vero miseratione solum mens iudicum permovenda est, — qua nos ita dolenter uti solemus, ut puerum infantem in manibus perorantes tenuerimus, ut alia in causa, excitato reo nobili, sublato etiam filio parvo, plangore et lamentatione complerimus forum —; sed etiam est faciendum, ut irascatur iudex, mitigetur, invideat faveat, contemnat admiretur, oderit diligat, cupiat satietate afficiatur, speret metuat, laetetur doleat; in qua varietate duriorum Accusatio suppeditabit exempla, mitiorum defensiones meae. 132. Nullo enim modo animus audientis aut incitari aut leniri potest, qui modus a me non tentatus sit: dicerem perfectum, si ita iudicarem; nec in veritate crimen arrogantiae extimescerem; sed, ut supra dixi, nulla me ingenii, sed magna vis animi inflammat, ut me ipse non teneam; nec unquam is, qui audiret, incenderetur, nisi ardens ad eum perveniret oratio. Uterer exemplis domesticis, nisi ea legisses; uterer alienis, vel Latinis, si ulla reperirem, vel Graecis, si deceret. Sed Crassi perpauca sunt nec ea iudiciorum; nihil Antonii, nihil Cottae, nihil Sulpicii; dicebat melius quam scripsit Hortensius. 133. Verum haec vis, quam quaerimus, quanta sit, suspicemur, quoniam exemplum non habemus, aut si exempla sequimur, a Demosthene sumamus, et quidem perpetuae dictionis ex eo loco, unde in Ctesiphontis iudicio de suis factis, consiliis, meritis in rem publicam aggressus est dicere. Ea profecto oratio in eam formam, quae est insita in mentibus nostris, includi sic potest, ut maior eloquentia non requiratur.

XXXIX. 134. Sed iam forma ipsa restat et χαρακτὴρ ille, qui

---

1. *naturam* Gu. 3. Erl. Lamb. — 8. *re* A. — 11. *pater Curio* R, *Curio ipse* Vet. Steph. — 16. *ipsum non poenitet* Codd. sinceri et R; recte negationem omittunt Codd. interpolati. — 22. *compleremus* A cum ceteris Codd. notis, R. Emendatum in Ven. pr. — *sed est faciendum etiam* A cum cett. interpolatis, prob. Hand Turs. II. p. 555., *sed est etiam fac.* R. — 24. *in qua* Vit. Eins. Mon., Gu. 1. 2. R: *qua in* cum Gu. 3. L, E. — 28. *veritate*] *necessitate* R. — 35. *suspicamur* A et interpol. — 36. *aut*] *vel* Dr. R. — 40. *ne requiratur quidem* A et interpol. — 41. *character* RE.

dicitur; qui qualis debeat esse, ex iis ipsis, quae supra dicta sunt, intelligi potest. Nam et singulorum verborum et collocatorum lumina attigimus, quibus sic abundabit, ut verbum ex ore nullum nisi aut elegans aut grave exeat, ex omnique genere frequentissimae tralationes erunt, quod eae propter similitudinem transferunt animos et referunt ac movent huc et illuc; qui motus cogitationis celeriter agitatus per se ipse delectat. Et reliqua ex collocatione verborum quae sumuntur quasi lumina magnum afferunt ornatum orationi; sunt enim similia illis, quae in amplo ornatu scenae aut fori appellantur insignia, non quod sola ornent, sed quod excellant. 135. Eadem ratio est horum, quae sunt orationis lumina et quodammodo insignia: cum aut duplicantur iteranturque verba aut breviter commutata ponuntur aut ab eodem verbo ducitur saepius oratio aut in idem coniicitur aut utrumque; aut adiungitur idem iteratum aut idem ad extremum refertur aut continenter unum verbum non eadem sententia ponitur; aut cum similiter vel cadunt verba vel desinunt; aut multis modis contrariis relata contraria; aut cum gradatim sursum versum reditur; aut cum demptis coniunctionibus dissolute plura dicuntur; aut cum aliquid praetereuntes, cur id faciamus, ostendimus; aut cum corrigimus nosmet ipsos quasi reprehendentes; aut si est aliqua exclamatio vel admirationis vel conquestionis; aut cum eiusdem nominis casus saepius commutantur.

136. Sed sententiarum ornamenta maiora sunt; quibus quia frequentissime Demosthenes utitur, sunt qui putent idcirco eius eloquentiam maxime esse laudabilem. Et vero nullus fere ab eo locus sine quadam conformatione sententiae dicitur; nec quidquam est aliud dicere nisi omnes aut certe plerasque aliqua specie illuminare sententias; quas cum tu optime, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti aut exemplis? Tantummodo notetur locus. XL. 137. Sic igitur dicet ille, quem expetimus, ut verset saepe multis modis eadem et una in re haereat in eademque commoretur sententia; saepe etiam ut extenuet aliquid, saepe ut irrideat; ut declinet a proposito deflectatque sententiam; ut proponat,

---

1. *debeat esse* Vit. Eins. Dr. R: *esse debeat* E. — *ex iis ipsis* Lamb.: *ex ipsis* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. RE, *ex his* A et interpol. — 4. *relationes* A et interpol. — 5. *ac referunt et* R. — 7. *collatione* Cod. Turic. (T) Quintil. 9, 1, 37. Vit. Eins. — 8. *ornamentum* A et interpol. — 10. *est ratio* R. — 13. *saepius ducitur* R. — *aut utrumque* T, Vit. Eins. Dr. A, Gu. 1. R: *aut in utrumque* L, E. — 15. *non eadem* T: *non in eadem* cum Cic. libris E. — 16. *aut cum sunt contrariis* Vet. Steph. Gu. 3. Erl. — 17. *sursum versum* T., ut Varro R. R. 1, 31, 6.: *sursum versus* cum Cic. libris E. — 19. *ipsos* A cum ceteris libris notis: *ipsi* E coni. — 20. *explanatio* Vit. R. — *questionis* T, Vit. Gu. tres, Mon. R, *quaestionis* Dr. R. (Ut nos, Eins. Erl.) — 21. *commutantur* T, Eins., Gu. 1. 3. Mon. R: *commutatur* Vit. Dr. Gu. 2. Erl. E. — 23. *utatur* Eins. Dr. Mon., pr. T. R. — *putant* Vit. Dr. Gu. 2. Mon. R. (Ut nos, T, Eins. Erl. Gu. 1. 3.) — 25. *edicitur* Eins. Dr. Gu. 1. 2. (Ut nos, T, Vit. Gu. 3. Erl.) — *nec quidquam est aliud* T, Vit. Eins. Dr. A, Gu. tres, R: *nec aliud quidquam est* cum Aldo E. — 26. *nisi aut omnes* Vit. R, *nisi quam aut omnes* Eins. Dr. Gu. 1. 2. — 28. *Tantummodo* T, Gu. 3. Erl., L: *Tantum* cum ceteris RE. Ex iis est locis, in quibus interpolati meliorem servarunt lectionem, h. l. teste Cod. Quintil. Turicensi. — 29. *modis eadem et una in re haereat in eademque commoretur sententia* T, idem (sed *in una)* L, quos secutus sum propter Cic. librorum incredibiles turbas: *modis eadem ut unam in rem haereat et in eandem commoretur sententiam* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. Mon. R, *modis eandem et unam rem et haereat in eadem commoreturque sententia* cum Aldo E. — 31. *redeat* A, Gu. 3. — *flectatque* R.

quid dicturus sit; ut, cum transegerit iam aliquid, definiat; ut se ipse revocet; ut, quod dixit, iteret; ut argumentum ratione concludat; ut interrogando urgeat; ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat; ut contra ac dicat accipi et sentiri velit; ut addubitet, quid potius aut quomodo dicat; ut dividat in partes; ut aliquid relinquat ac negligat; ut ante praemuniat; ut in eo ipso, in quo reprehendatur, culpam in adversarium conferat; 138. ut saepe cum iis, qui audiunt, nonnunquam etiam cum adversario quasi deliberet; ut hominum sermones moresque describat; ut muta quaedam loquentia inducat; ut ab eo, quod agitur, avertat animos; ut saepe in hilaritatem risumve convertat; ut ante occupet, quod videat opponi; ut comparet similitudines; ut utatur exemplis; ut aliud alii tribuens dispertiat; ut interpellatorem coërceat; ut aliquid reticere se dicat; ut denuntiet, quid caveant; ut liberius quid audeat; ut irascatur etiam; ut obiurget aliquando; ut deprecetur; ut supplicet; ut medeatur; ut a proposito declinet aliquantum; ut optet; ut exsecretur; ut fiat iis, apud quos dicet, familiaris. 139. Atque alias etiam dicendi quasi virtutes sequetur: brevitatem, si res petet; saepe etiam rem dicendo subiiciet oculis; saepe supra feret quam fieri possit; significatio saepe erit maior quam oratio; saepe hilaritas, saepe vitae naturarumque imitatio. Hoc in genere — nam quasi silvam vides — omnis eluceat oportet eloquentiae magnitudo.

XLI. 140. Sed haec nisi collocata et quasi structa et nexa verbis ad eam laudem, quam volumus, aspirare non possunt. De quo cum mihi deinceps viderem esse dicendum, etsi movebant iam me illa, quae supra dixeram, tamen iis, quae sequuntur, perturbabar magis. Occurrebat enim, posse reperiri non invidos solum, quibus referta sunt omnia, sed fautores etiam mearum laudum, qui non censerent eius viri esse, de cuius meritis tanta senatus iudicia fecisset comprobante populo Romano quanta de nullo, de artificio dicendi litteris tam multa mandare. Quibus si nihil aliud responderem, nisi me M. Bruto negare roganti noluisse, iusta esset excusatio, cum et amicissimo et praestantissimo viro et recta et honesta petenti satisfacere voluissem. 141. Sed si profitear — quod utinam possem! — me studiosis dicendi praecepta et quasi vias, quae ad eloquentiam ferrent, traditurum: quis tandem id iustus rerum existimator reprehendet? Nam quis unquam dubitavit, quin in re publica nostra primas eloquentia tenuerit semper urbanis pacatisque rebus, secundas iuris scientia? cum in altera gratiae, gloriae, praesidii pluri-

---

2. *dixerit* T, solus. — 4. *ecquid* A. — 7. *transferat* Eins. — 8. *mores sermonesque* T. — 10. *risumque* Eins. Ven. pr. (Ut nos, cum ceteris notis etiam T, R.) — 11. *videat*] *putat* A, Gu. 3. Erl. L. — *ut* ante v. *utatur* om. A, Eins. Dr. Gu. tres, R. — 12. *ut interpellet: oratorem coërceat* Vit. Eins., Mon. R, *ut interpellet; ut interpellatorem coërceat* Meyer. — 13. *caveat* T, Eins. Dr. Erl. R. — 14. *audeat quidem irascatur* A. — *irascatur; etiam ut* distinguunt T, L. — 15. *aliquantum* T, Vit. Eins. Dr. Gu. 2. 3. Erl.: *aliquantulum* RE. — *ut* ante v. *exsecretur* om. A, Gu. 3. — 17. *sequetur* T, A, Gu. 3. Erl. L: *sequatur* cum ceteris RE. — 19. *erit*] *re* A. — 24. *etsi non movebant iam me illa* Vit. Eins. Dr. Gu. (1.) 2. R. (Ut nos, Gu. 3. Erl.) — 27. *laudum mearum* A. — 32. *profitear* cum Codd. notis R: *profiterer* Ern. coni. — 33. *praecepta dicendi* Eins. A. — 35. *existimator* Vit. Eins. Dr. A, Gu. 2. R: *aestimator* E. — *reprehendet* Vit. Eins. Dr.: *reprehenderet* Gu. 1. 2. RE. — *dubitabit* A, *dubitat* Gu. 3. — 36. *in urbanis* L.

mum esset; in altera praescriptionum cautionumque praeceptio, quae quidem ipsa auxilium ab eloquentia saepe peteret, ea vero repugnante vix suas regiones finesque defenderet. 142. Cur igitur ius civile docere semper pulchrum fuit hominumque clarissimorum discipulis floruerunt domus: ad dicendum si quis acuat aut adiuvet in eo iuventutem, vituperetur? Nam si vitiosum est dicere ornate, pellatur omnino e civitate eloquentia. Sin ea non modo eos ornat, penes quos est, sed etiam universam rem publicam, cur aut discere turpe est, quod scire honestum est; aut, quod nosse pulcherrimum est, id non gloriosum est docere? — XLII. 143. At alterum factitatum est, alterum novum. — Fateor: sed utriusque rei causa est. Alteros enim respondentes audire sat erat, ut ii, qui docerent, nullum sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eodem tempore et discentibus satisfacerent et consulentibus. Alteri, cum domesticum tempus in cognoscendis componendisque causis, forense in agendis, reliquum in se ipsis reficiendis omne consumerent, quem habebant instituendi aut docendi locum? Atque haud scio an plerique nostrorum oratorum ingenio plus valuerint quam doctrina. Itaque illi dicere melius quam praecipere, nos contra fortasse possumus. — 144. At dignitatem docere non habet. — Certe, si quasi in ludo; sed si monendo, si cohortando, si percontando, si communicando, si interdum etiam una legendo, audiendo, nescio cur, cum docendo etiam aliquid aliquando possis meliores facere, cur nolis? An, quibus verbis sacrorum alienatio fiat, docere honestum est, ut est; quibus ipsa sacra retineri defendique possint, non honestum est? 145. At ius profitentur etiam, qui nesciunt; eloquentia autem illi ipsi, qui consecuti sunt, tamen se valere dissimulant, propterea quod prudentia hominibus grata est, lingua suspecta. Num igitur aut latere eloquentia potest aut id, quod dissimulat, effugit aut est periculum, ne quis putet in magna arte et gloriosa turpe esse docere alios id, quod ipsi fuerit honestissimum discere? 146. Ac fortasse ceteri tectiores; ego semper me didicisse prae me tuli. Quî enim possem, cum et afuissem adolescens et horum studiorum causa mare transissem et doctissimis hominibus referta domus esset et aliquae fortasse inessent in sermone nostro doctrinarum notae,

---

1. *praescriptionum* Vit. et Romana: *persecutionum* cum ceteris E. — 4. *domus floruerunt* Gu. 3. Erl. — 9. *gloriosum est* Dr. A. Vet. Steph. Gu. tres, Erl.: *gloriosum* (om. *est)* Vit. Eins. RE. — 13. *et* om. R. — *discentibus, id est, studiosis, satisfacerent* A, Gu. 3. — 17. *oratorum contra atque nos ingenio* Vit. (?) A, Vet. Steph. Gu. 3. ceterique interpolati. Probat Muretus V. L. XII. 20. recepitque Peter; sed omnino est putidum emblema, ut sequens. — 18. *possumus melius docere. At* Vit. Oxon. R. — 19. *At dignitatem melius docere* Eins., Gu. 1. 2. — 20. *percontando* R: *percunctando* E. — *communicando*] *commemorando* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. R. — 21. *nescio cur cum docendo* Vit. Eins. R: *nescio cur non d.* A, Gu. 2. 3., *nescio docendo* E. — 22. *possis* Codd. sinceri et R, item ex interpolatis A, Gu. 3.: *si possis* Erl. E. — *melius* Vit. Eins. Dr. Mon. R. (Ut nos, Gu. tres.) — *cur nolis* Eins. Gu. 1. 2. R: *nolis* (om. *cur)* Vit. E. Ad duplex *cur* cfr. de Divin. 1, §. 131. — *An*] *Si* Vit. solus. — 23. *ut est* om. Gu. 3. Erl., seclusit E. — 24. *hi etiam* Vit. — 25. *eloquentiam* A. — *tamen ea se* A, L. — 30. *At* Eins. Gu. 3. Erl. — 31. *Qui* Ernestii suspicio: *Quid* libri, RE, *Quod* Peter. — *afuissem domo adolescens* Gu. tres, Vet. Steph. Erl. (Ut nos, Vit. Eins., Mon. R.) — 32. *maria* A, Gu. 3. Erl., ut est de Rep. 1, 3, 6.

cumque vulgo scripta nostra legerentur, dissimulare me didicisse? Quid erat, cur probarem, nisi quod parum fortasse profeceram?

XLIII. Quod cum ita sit, tamen ea, quae supra dicta sunt, plus in disputando quam ea, de quibus dicendum est, dignitatis habuerunt. 147. De verbis enim componendis et de syllabis propemodum dinumerandis et dimetiendis loquemur; quae etiamsi sunt, sicuti mihi videntur, necessaria, tamen fiunt magnificentius quam docentur. Est id omnino verum, sed proprie in hoc dicitur. Nam omnium magnarum artium sicut arborum altitudo nos delectat, radices stirpesque non item; sed esse illa sine his non potest. Me autem sive pervagatissimus ille versus, qui vetat

Artem pudere proloqui, quam factites,

dissimulare non sinit, quin delecter, sive tuum studium hoc a me volumen expressit, tamen eis, quos aliquid reprehensuros suspicabar, respondendum fuit. 148. Quodsi ea, quae dixi, non ita essent, quis tamen se tam durum agrestemque praeberet, qui hanc mihi non daret veniam, ut, cum meae forenses artes et actiones publicae concidissent, non me aut desidiae, quod facere non possum, aut maestitiae, cui resisto, potius quam litteris dederem? Quae quidem me antea in iudicia atque in curiam deducebant, nunc oblectant domi; nec vero talibus modo rebus, quales hic liber continet, sed multo etiam gravioribus et maioribus; quae si erunt perfectae, profecto forensibus nostris rebus etiam domesticae litterae respondebunt. Sed ad institutam disputationem revertamur.

XLIV. 149. Collocabuntur igitur verba, ut aut inter se quam aptissime cohaereant extrema cum primis eaque sint quam suavissimis vocibus; aut ut forma ipsa concinnitasque verborum conficiat orbem suum; aut ut comprehensio numerose et apte cadat. Atque illud primum videamus, quale sit; quod vel maxime desiderat diligentiam; est enim quasi structura quaedam, nec id tamen fiet operose; nam esset cum infinitus tum puerilis labor; quod apud Lucilium scite exagitat in Albucio Scaevola,

Quam lepide λέξεις compostae, ut tesserulae, omnes
Arte, pavimento atque emblemate vermiculato!

150. Nolo tam minuta haec constructio appareat; sed tamen stilus exercitatus efficiet facile hanc viam componendi. Nam ut in legendo oculus, sic animus in dicendo prospiciet, quid sequatur, ne extremorum verbo-

---

1. *dissimulare* Gu. 2. 3., ut volebat Ern.: *dissimularem* cum ceteris RE. — 2. *Sed qui probarem* Erl. solus. — 7. Vv. *Est id - - dicitur* suspecta Schützio. — 8. *sed*] *ut* A. Gu. 3. — 9. *sicuti* R. — 10. *pervolgatissimus* A, Vet. Steph. Erl. — 11. *qui vetat*] *qui vel ad* Vit., unde orta videtur horribilis interpolatio Romanae: *quid velas artem? pudet ea proloqui, quae factites?* — 15. *tam durum se* A. — 17. *conticuissent* volebat Beier. — 19. *me* om. Vit. R. — 22. *profecto maximis rebus forensibus nostris et externis inclusae et domesticae litterae respondebunt* A ceterique interpolati. — 28. *est enim quasi* Vit. Eins. Dr. Mon. Gu. 1. 2. R: *ut fiat quasi* cum interpolatis E. — 29. *nec id tamen fiet* Vit. Dr. Gu. 1. 2. R: *nec tamen fiet* Eins., *nec tamen fiat* E. — 32. *lexeis* E. — 33. *Arte*] *Endo* Lamb. coni. Illud exhibent Codd. noti et Nonius p. 188. Merc. — 35. *facile formulam comp.* A, Vet. Steph. Erl., L.

rum cum insequentibus primis concursus aut hiulcas voces efficiat aut asperas. Quamvis enim suaves gravesve sententiae tamen, si inconditis verbis efferuntur, offendunt aures, quarum est iudicium superbissimum. Quod quidem Latina lingua sic observat, nemo ut tam rusticus sit, qui vocales nolit coniungere. 151. In quo quidam Theopompum etiam reprehendunt, quod eas litteras tanto opere fugerit, etsi idem magister eius Isocrates: at non Thucydides, ne ille quidem haud paullo maior scriptor Plato nec solum in iis sermonibus, qui *διάλογοι* dicuntur, ubi etiam de industria id faciendum fuit, sed in populari oratione, qua mos est Athenis laudari in contione eos, qui sint in proeliis interfecti; quae sic probata est, ut eam quotannis, ut scis, illo die recitari necesse sit. In ea est crebra ista vocum concursio, quam magna ex parte ut vitiosam fugit Demosthenes.

XLV. 152. Sed Graeci viderint: nobis ne si cupiamus quidem distrahere voces conceditur. Indicant orationes illae ipsae horridulae Catonis, indicant omnes poëtae praeter eos, qui, ut versum facerent, saepe hiabant: ut Naevius

Vos, qui accolitis Histrum fluvium atque algidam —

Et ibidem

Quam nunquam vobis Grai atque Barbari —

At Ennius semel

Scipio invicte —

Et quidem nos

Hoc motu Radiantis Etesiae in vada ponti —

153. Hoc idem nostri saepius non tulissent, quod Graeci laudare etiam solent. Sed quid ego vocales? Sine vocalibus saepe brevitatis causa contrahebant, ut ita dicerent, multi' modis, vas' argenteis, palm' et crinibus, tecti' fractis. Quid vero licentius, quam quod hominum etiam nomina contrahebant, quo essent aptiora? Nam ut duellum bellum et duis bis, sic Duellium eum, qui Poenos classe devicit, Bellium nominaverunt, cum superiores appellati essent semper Duellii. Quin etiam verba saepe contrahuntur non usus causa sed aurium. Quomodo enim vester Axilla Ala factus est, nisi fuga litterae vastioris? quam litteram etiam e maxillis et taxillis et vexillo et

---

2. *gravesve* Vit. Gu. 1. Erl. R: *gravesque* Mon. E, *graves* Eins. (*graves suavesve* Gu. 3.) — *incondite positis* A, L. — 3. *offendunt* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2.: *offendent* RE. — *subtilissimum* Vet. Steph. Erl., L. — 4. *quin* Vit. Eins. Dr. Gu. 3. Mon., Erl. R. Cfr. Peter Ed. p. 39. et Goeller ad h. l. — 5. *quidem* R. — *Theopompum etiam* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. R: *etiam Theopompum* E. — 6. *idem* Vet. Steph. Gu. 3. Palat. I. Erl.: *id* Vit. Eins. Dr. RE. Cfr. Hand Turs. II. p. 603. — 8. *iis* Eins.: *his* E. — *dialogi* E. — 10. *sunt* Eins. Erl. — 11. *sit*] *est* Vit., *esset* R. — 18. *Algidam* E. — 20. *Grai* R, L: *Graii* E. — 21. *semel*] *saepe* A ceterique interpolati. — 27. *palm' et crinibus* libri: *passi' crinibus* Lamb., *pass' et crinibus* quasi cum Lamb. E. Certa sedes huius compositionis est in Euripidis Hecuba 816. Herm. *καὶ χερσὶ καὶ κόμαισι·* adeo ut Latinum exemplum desumptum videatur ex Ennii Hecuba. Or. — 31. *nominarunt* R.

paxillo consuetudo elegans Latini sermonis evellit. 154. Libenter etiam copulando verba iungebant, ut sodes pro si audes, sis pro si vis; iam in uno capsis tria verba sunt. Ain pro aisne, nequire pro non quire, malle pro magis velle, nolle pro non velle, dein etiam saepe et exin pro deinde et exinde dicimus. Quid, illud non olet unde sit, quod dicitur cum illis, cum autem nobis non dicitur, sed nobiscum? Quia si ita diceretur, obscoenius concurrerent litterae, ut etiam modo, nisi autem interposuissem, concurrissent. Ex eo est mecum et tecum, non cum me et cum te, ut esset simile illis vobiscum ac nobiscum.

XLVI. 155. Atque etiam a quibusdam sero iam emendatur antiquitas, qui haec reprehendunt. Nam pro deûm atque hominum fidem — deorum aiunt. Ita, credo, hoc illi nesciebant: an dabat hanc licentiam consuetudo? Itaque idem poëta, qui inusitatius contraxerat

Patris mei, meûm factûm pudet

pro meorum factorum, et

Texitur: exitiûm examen rapit

pro exitiorum, non dicit liberûm, ut plerique loquimur, cum cupidos liberûm aut in liberûm loco dicimus, sed ut isti volunt:

Neque tu unquam in gremium extollas liberorum ex te genus!

Et idem

Namque Aesculapi liberorum —

At ille alter in Chryse non solum

Cives, antiqui amici maiorum meûm —

quod erat usitatum, sed durius etiam

Consiliûm socii, auguriûm atque extûm interpretes —

idemque pergit:

Postquam prodigiûm horriferûm, portentûm pavor —

quae non sane sunt in omnibus neutris usitata. Nec enim dixerim tam libenter armûm iudicium, etsi est apud eundem:

Nihilne ad te de iudicio armûm accidit? —,

156. quam centuriam — ut censoriae tabulae loquuntur — fabrûm

1. *pauxillo* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. Mon. R, Peter. Ut nos, Gu. 3. Erl.; interpolati igitur. Sed analogia item nomen substantivum videtur requirere. Or. — 5. *et pro exinde* R. — 10. *ac* Vit.: *atque* cum plerisque RE, *et* Gu. 3. — 14. *consuetudo licentiam* Gu. 3. Erl. L. — 20. *tu* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. Mon. R, Peter: *tuum* cum Gu. 3. E. Ceterum ad Ennii Phoenicem refert hunc versic. Bergk *Rhein. Mus.* III. 1. p. 73. — 26. *socii* om. E cum Gruteri operis. — 28. *pavor* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 3. Erl. R: *pavos* Gu. 2. E. — 32. *quam centuriam*, *ut* Vit. Eins. Dr. Gu. tres, Erl. Mon. R: *quam armorum. Iam, ut* cum Gryphio LE. (*quam armorum. Centuriam*, *ut*, falso Goeller.)

et procûm audeo dicere, non fabrorum et procorum. Planeque duorum virorum iudicium aut trium virorum capitalium aut decem virorum stlitibus iudicandis dico nunquam. Atqui dixit Accius:

Video sepulcra duo duorum corporum

idemque

Mulier una duûm virûm.

Quid verum sit, intelligo; sed alias ita loquor, ut concessum est, ut hoc vel proh deûm dico vel proh deorum, alias ut necesse est, cum trium virûm, non virorum, cum sestertiûm nummûm, non nummorum: quod in his consuetudo varia non est.

XLVII. 157. Quid, quod sic loqui nosse, iudicasse vetant, novisse iubent et iudicavisse? Quasi vero nesciamus in hoc genere et plenum verbum recte dici et imminutum usitate. Itaque utrumque Terentius,

Eho tu, cognatum tuum non noras?

Post idem

Stilphonem, inquam, noveras?

Sic et plenum est, sit imminutum; licet utare utroque. Ergo ibidem:

Quam cara sintque, post carendo intelligunt,
Quamque attinendi magni dominatus sient.

Nec vero reprehenderim

— — scripsere alii rem;

scripserunt esse verius sentio; sed consuetudini auribus indulgenti libenter obsequor.

Idem campus habet

inquit Ennius et

In templis isdem

probavit. At eisdem erat verius, nec tamen eisdem, ut opimius: male sonabat, iisdem; impetratum est a consuetudine, ut peccare suavitatis causa liceret. Et pomeridianas quadrigas quam postmeridianas libentius dixerim et mehercule quam mehercules.

---

3. *stlitibus* Cod. Glorieril apud Muret. V. L. 12, 20.: *litibus* cum ceteris RE. — *nonnunquam* A. — 5. *duo* Vit. RL: *dua* cum Eins. Gu. 1. 2. aliisque E. — 16. *Eho tu, cognatum* distinximus cum Handio Turs. II. p. 360.: *Eho, tu cognatum* E. — 17. *ibidem* A, Gu. 3. — 20. *sintque, post* Eins. Erl. L: *sint: que post* R, *sint, quae post* E. — 24. *scripserunt* Quintil. 1, 3, 44. Viteb. et, ut videtur, Erl.: *et scripserunt* cum ceteris RE, *etsi scripserunt* L. *(esse tamen verius* Vit.) — 29. *eisdem* post *tamen* expunxit Lamb. — *ut opimius* nos: *ut optimus* Vit. Eins. Gu. 1., *ut optimum* R, *ut optimius* (sic) Dresd. Gu. 2., *opimius* (om. *ut)* E.

Non scire quidem barbarum iam videtur; *nescire* dulcius. Ipsum *meridiem*, cur non *medidiem*? Credo quod erat insuavius. 158. Una praepositio est *abs* eaque nunc tantum in accepti tabulis manet, ne his quidem omnium: in reliquo sermone mutata est; nam *amovit* dicimus et *abegit* et *abstulit*, ut iam nescias, abne verum sit an *abs*. Quid, si etiam *abfugit* turpe visum est, et *abfer* noluerunt, *aufer* maluerunt? quae praepositio praeter haec duo verba nullo alio in verbo reperietur. *Noti* erant et *navi* et *nari*, quibus cum *in* praeponi oporteret, dulcius visum est *ignoti*, *ignavi*, *ignari* dicere, quam ut veritas postulabat. *Ex usu* dicunt et *e re publica*, quod in altero vocalis excipiebat, in altero esset asperitas, nisi litteram sustulisses: ut, *exegit*, *edixit*. *Refecit*: *rettulit*, *reddidit*: adiuncti verbi primam litteram praepositio commutavit, ut *subegit*, *summutavit*, *sustulit*.

XLVIII. 159. Quid, in verbis iunctis quam scite *insipientem* non *insapientem*, *iniquum* non *inaequum*, *tricipitem* non *tricapitem*, *concisum* non *concaesum*! Ex quo quidam *pertisum* etiam volunt, quod eadem consuetudo non probavit. Quid vero hoc elegantius, quod non fit naturâ sed quodam instituto? *Indoctus* dicimus brevi prima littera, *insanus* producta, *inhumanus* brevi, *infelix* longa. Et, ne multis, quibus in verbis eae primae litterae sunt quae in *sapiente* atque *felice*, producte dicitur, in ceteris omnibus breviter. Itemque *composuit*, *consuevit*, *concrepuit*, *confecit*; consule veritatem, reprehendet: refer ad aures, probabunt. Quaere, cur? Ita se dicent iuvari. Voluptati autem aurium morigerari debet oratio. 160. Quin ego ipse, cum scirem ita maiores locutos esse, ut nusquam nisi in vocali aspiratione uterentur, loquebar sic, ut *pulcros*, *Cetegos*, *triumpos*, *Kartaginem* dicerem; aliquando, idque sero, convicio aurium cum extorta mihi veritas esset, usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reservavi. *Orcivios* tamen et *Matones*, *Otones*, *Caepiones*, *sepulcra*, *coronas*, *lacrimas* dicimus, quia per aurium iudicium semper licet. *Burrum* semper Ennius, nunquam *Pyrrhum*;

Vi patefecerunt Bruges,

---

1. *quiddam barbarum nimirum habere videtur* tamquam ex Vit. Meyer: sed in Codd. sinceris huius lect., quae sane est in Ascens. pr., nullum comparet vestigium; ex interpolatis enotatur: *barbarum iam habere videtur* Vet. Steph., *barbarum num* (cum lin.) *habere videtur* Erl. — 3. *est abs eaque*] *est eaque* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. R, *est ab que* Gu. 3. *est abque que* Erl. Ut nos, Ascens. sec. seqq. — 4. *et ne* Handii suspicio. — 8. *reperietur* Vit. Eins. Gu. 2. Vet. Steph. Erl. R: *reperitur* cum Victorio E. — 12. *refecit*, *rettulit*, *reddidit* libri noti, et sinceri et interpolati (etiam A et Gu. tres): *effecit*, *extulit*, *edidit* cum Aldo et Lamb. E. — 13. *prima littera praepositionem* probabiliter Schneider *Elementarl.* p. 612., Peter, Goeller. — *subegit*] libri (etiam A et Gu. tres): *suffugit* cum Ven. sec. E. — *summutavit*] *summovit* Ven. sec. — 19. *indoctus* Gell. N. A. 2, 17., item A, Vet. Gu. 3. et Vit. Eins. Mon. R. (hi quattuor *inductus*): *inclitus* Erl. E. — 22. *atque in felice* Dr. — *dicuntur* Gell. l. l. Gu. tres, Dr. Erl. (*producte dicitur* IN, *in* cet. Schützius.) — 30. *scientiam rei* Vit. — 32. *semper* ante v. *licet* om. Gu. 3. Erl. — *Burrum* Palatt. duo, Lamb., *birrhum* Erl., *Purrum* Codd. plerique, RE. — 34. *Vi*] *bi* A. — *Fruges* Vit. Dr., pr. Eins. R.

non Phryges; ipsius antiqui declarant libri. Nec enim Graecam litteram adhibebant, nunc autem etiam duas; et cum Phrygum et cum Phrygibus dicendum esset, absurdum erat aut tantum barbaris casibus Graecam litteram adhibere aut recto casu solum Graece loqui. Tamen et Phryges et Pyrrhum aurium causa dicimus. 161. Quin etiam, quod iam subrusticum videtur, olim autem politius, eorum verborum, quorum eaedem erant postremae duae litterae, quae sunt in optumus, postremam litteram detrahebant, nisi vocalis insequebatur. Ita non erat ea offensio in versibus, quam nunc fugiunt poëtae novi. Ita enim loquebamur:

Qui est omnibu' princeps

non, omnibus princeps, et

Vita illa dignu' locoque

non, dignus.

Quodsi indocta consuetudo tam est artifex suavitatis, quid ab ipsa tandem arte et doctrina postulari putamus? 162. Haec dixi brevius, quam si hac de re una disputarem — est enim hic locus late patens de natura usuque verborum —, longius autem quam instituta ratio postulabat.

XLIX. Sed quia rerum verborumque iudicium prudentiae est, vocum autem et numerorum aures sunt iudices, et quod illa ad intelligentiam referuntur, haec ad voluptatem, in illis ratio invenit, in his sensus artem. Aut enim negligenda fuit nobis voluptas eorum, quibus probari volebamus, aut ars eius conciliandae reperienda. 163. Duae sunt igitur res, quae permulceant aures, sonus et numerus. De numero mox, nunc de sono quaerimus. Verba, ut supra diximus, legenda sunt potissimum bene sonantia, sed ea non ut poëtae exquisita ad sonum sed sumpta de medio.

Qua ponto ab Helles —

superat modum. † At

Auratus aries Colchorum —

splendidis nominibus illuminatus est versus, sed proximus inquinatus insuavissima littera † finitus:

Frugifera et ferta arva Asia tenet.

---

2. *cum* ante v. *Phrygibus* om. Gu. 3. Lamb. — 3. *tantum barbaris*] *tam in barbaris* Eins. Dr. Gu. 1. 2., *eam in barbaris* Vit. R. — 7. *optumus* h. l. RE cum libris praeter Erl. — 9. *ea offensio* A, Vit. Eins. Mon. Gu. tres, Erl. R: *offensio* (om. *ea*) Dr. E. — *Ita*] *sic* A, Gu. 3. Erl. — 10. *loquebantur* Romana, ut malebat Heusinger. — 17. *locus hic* A, Gu. 3. — 22. *fuit nobis* Vit. Eins. Gu. tres, R: *nobis fuit* E. — 23. *repetenda* Vit. Eins. Dr. R. — 24. *igitur res sunt* Gu. tres. — 28. *pontus Helles* A ceterique libri, item R, praeter Gu. 3., qui *ponto Helles*. Emendavit Lipsius ex Senecae Ep. 81. — 30. *Auratos* cum Grutero E. (Ceterum libri, Gu. 1. 3., *at auricos locorum*, Gu. 2. R, *at tauricos locorum*, Erl. *aut alles boleorum* ac similiter ceteri. Locus est prorsus incertus.) — 31. *inquinatus* teste Meyero om. Vit. utique solus, neque hoc v. interpolationem redolet, etsi expunxit Peter. Nos vero cum mg. Repett. Lamb. notavimus v. *finitus*, pro quo *finis* Vit. Eins. Mon. Fortasse: *littera F*, quae ter retinuit in hoc versiculo. On. — 33. *farta* R. — *Asia* Vit. Eins. Mon. Gu. 1. 2. R: *Asiae* Erl. E, *Asias* Gryph. Meyer.

164. Quare bonitate potius nostrorum verborum utamur quam splendore Graecorum; nisi forte sic loqui poenitet:

Qua tempestate Paris Helenam —

et quae sequuntur. Immo vero ista sequamur asperitatemque fugiamus:

Habeo istam ego perterricrepam —

idemque:

Versutiloquas malitias.

Nec solum componentur verba ratione, sed etiam finientur, quoniam id iudicium esse alterum aurium diximus. Sed finiuntur aut compositione ipsa et quasi sua sponte aut quodam genere verborum, in quibus ipsis concinnitas inest; quae sive casus habent in exitu similes, sive paribus paria redduntur, sive opponuntur contraria, suapte natura numerosa sunt, etiamsi nihil est factum de industria. 165. In huius concinnitatis consectatione Gorgiam fuisse principem accepimus; quo de genere illa nostra sunt in Miloniana: «Est enim, iudices, haec non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus.» Haec enim talia sunt, ut, quia referuntur ad ea, ad quae debent referri, intelligamus non quaesitum esse numerum sed secutum. 166. Quod fit item in referendis contrariis, ut illa sunt, quibus non modo numerosa oratio sed etiam versus efficitur:

Eam, quam nihil accusas, damnas.

(condemnas diceret, qui versum effugere vellet:)

— — *Bene quam meritam esse autumas,*
Dicis male mereri.
Id, quod scis, prodest nihil: id, quod nescis, obest.

Versum efficit ipsa relatio contrariorum. Id esset in oratione numerosum: Quod scis, nihil prodest: quod nescis, multum obest. L. Semper haec, quae Graeci ἀντίθετα nominant, cum contrariis opponuntur contraria, numerum oratorium necessitate ipsa efficiunt, et eum sine industria. 167. Hoc genere antiqui iam ante Isocratem delectabantur et maxime Gorgias, cuius in oratione plerumque efficit numerum

---

6. *itemque* malebat Ern. — 8. *componantur - - finiantur* A, Gu. 3. Erl. — 9. *aurium alterum* Gu. 3. Ald. sec. Lamb. — 10. *aut quasi* Schützio auctore Peter. — *ut quaedam genera* Vit. Eins. Dr. R. Peter, *aut quaedam genera* Gu. tres. (Cfr. §. 219.) — 12. *opponuntur contrariis contraria* mg. Repett. Lamb. Cfr. §. 166. — 14. *confectione* Vit. Gu. 1. R, *consectione* Eins. Dr. Mon. Gu. 2. Veram lect. rursus servarunt Codd. interpolati, ut Erl. Gu. 3.; sic rursus mox *relatio* pro falsa sincerorum *ratio*; item §. 168. *colligetur sententia* pro *colligentur sententiae.* — 20. *ad ea quae* Vit. Dresd. Mon. Erl. Gu. 1. 2. (Ut nos, Eins. R.) — 21. *referendis contrariis* Vit. Eins. Dresd. Gu. 1. 2. R: *contrariis referendis* Gu. 3. E. — 24. *dixisset - - voluisset* A, Erl. Gu. 3. Lamb. — 25. *Bene - - mereri* uno versiculo E. — 28. *ipsa*] *illa* A. — *ratio* Vit. Eins. Dresd. Gu. 1. 2. R, Peter. — 31. *et eum*] *etiam* A, Erl. Gu. 3.

ipsa concinnitas. Nos etiam in hoc genere frequentes; ut illa sunt in quarto Accusationis: «Conferte hanc pacem cum illo bello, huius praetoris adventum cum illius imperatoris victoria, huius cohortem impuram cum illius exercitu invicto, huius libidines cum illius continentia: ab illo, qui cepit, conditas, ab hoc, qui constitutas accepit, captas dicetis Syracusas.»

168. Ergo et hi numeri sint cogniti, et genus illud tertium explicetur quale sit, numerosae et aptae orationis. Quod qui non sentiunt, quas aures habeant aut quid in iis hominis simile sit, nescio. Meae quidem et perfecto completoque verborum ambitu gaudent et curta sentiunt nec amant redundantia. Quid dico meas? Contiones saepe exclamare vidi, cum apte verba cecidissent. Id enim exspectant aures, ut verbis colligetur sententia. — «Non erat hoc apud antiquos.» — Et quidem nihil aliud fere non erat; nam et verba eligebant et sententias graves et suaves reperiebant, sed eas aut vinciebant aut explebant parum. — 169. Hoc me ipsum delectat, inquiunt. — Quid, si antiquissima illa pictura paucorum colorum magis quam haec iam perfecta delectet, illa nobis sit, credo, repetenda, haec scilicet repudianda! — Nominibus veterum gloriantur. — Habet autem ut in aetatibus auctoritatem senectus, sic in exemplis antiquitas; quae quidem apud me ipsum valet plurimum. Nec ego id, quod deest antiquitati, flagito potius quam laudo quod est; praesertim cum ea maiora iudicem, quae sunt, quam illa, quae desunt. Plus est enim in verbis et in sententiis boni, quibus illi excellunt, quam in conclusione sententiarum, quam non habent. LI. Post inventa conclusio est, qua credo usuros veteres illos fuisse, si iam nota atque usurpata res esset; qua inventa omnes usos magnos oratores videmus. 170. Sed habet nomen invidiam, cum in oratione iudiciali et forensi numerus Latine, Graece ῥυθμός, inesse dicitur. Nimis enim insidiarum ad capiendas aures adhiberi videtur, si etiam in dicendo numeri ab oratore quaeruntur. Hoc freti isti et ipsi infracta et amputata loquuntur et eos vituperant, qui apta et finita pronuntiant; si inanibus verbis levibusque sententiis, iure; sin probae res, lecta verba, quid est cur claudere aut insistere orationem malint quam cum sententia pariter excurrere? Hic enim invidiosus numerus nihil affert aliud, nisi ut sit apte verbis comprehensa sententia: quod fit etiam ab antiquis, sed plerumque casu, saepe natura; et quae valde laudantur apud illos, ea fere, quia sunt conclusa, laudantur. 171. Et apud Graecos quidem iam anni prope quadringenti sunt, cum hoc probatur; nos nuper agnovimus. Ergo Ennio licuit vetera contemnenti dicere:

Versibu', quos olim Fauni vatesque canebant;

mihi de antiquis eodem modo non licebit? praesertim cum dicturus non

8. *cogniti et genus* Vit. Eins. Gu. 1. 2. R: *cogniti. Genus* E. — 10. *iis* Eins. R: *his* E. — 14. *colligetur sententia* Gellius N. A. 18, 7. A, Erl. Gu. 3. Lamb.: *colligentur sententiae* Vit. Eins. Dresd. RE. — 15. *effingebant* A, Erl. Gu. 3. — 19. *sint* Vit. Eins. Gu. 1. 2. R. — *expetenda* R. — 24. *bonis* Vit. Eins. Dr. R, Peter, manifesto quidem errore. (Ut nos, Erl.) — 29. *numerus Latine* cum libris R: *numerus* (deleto *Latine*) E. — 39. *haec probantur* Vit.

sim, A n t e h u n c . . . . ut ille, nec quae sequuntur, N o s a u s i r e s e r a r e . . . . Legi enim audivique nonnullos, quorum propemodum absolute concluderetur oratio. Quod qui non possunt, non est eis satis non contemni, laudari etiam volunt. Ego autem illos ipsos laudo idque merito, quorum se isti imitatores esse dicunt, etsi in eis aliquid desidero; hos vero minime, qui nihil illorum nisi vitium sequuntur, cum a bonis absint longissime.

172. Quodsi aures tam inhumanas tamque agrestes habent, ne doctissimorum quidem virorum eos movebit auctoritas? Omitto Isocratem discipulosque eius, Ephorum et Naucratem, quamquam orationis faciendae et ornandae auctores locupletissimi summi ipsi oratores esse debebant. Sed quis omnium doctior, quis acutior, quis in rebus vel inveniendis vel iudicandis acrior Aristotele fuit? quis porro Isocrati est adversatus infensius? Is igitur versum in oratione vetat esse, numerum iubet. Eius auditor Theodectes imprimis, ut Aristoteles saepe significat, politus scriptor atque artifex hoc idem et sentit et praecipit. Theophrastus vero iisdem de rebus etiam accuratius. Quis ergo istos ferat, qui hos auctores non probent? nisi omnino haec esse ab iis praecepta nesciunt. 173. Quod si ita est — nec vero aliter existimo —, quia ipsi suis sensibus non moventur, nihilne eis inane videtur? nihil inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans? In versu quidem theatra tota exclamant, si fuit una syllaba aut brevior aut longior. Nec vero multitudo pedes novit nec ullos numeros tenet nec illud, quod offendit, aut cur aut in quo offendat, intelligit; et tamen omnium longitudinum et brevitatum in sonis sicut acutarum graviumque vocum iudicium ipsa natura in auribus nostris collocavit.

LII. 174. Visne igitur, Brute, totum hunc locum accuratius etiam explicemus quam illi ipsi, qui et haec et illa nobis tradiderunt, an his contenti esse, quae ab illis dicta sunt, possumus? Sed quid quaero velisne, cum litteris tuis eruditissime scriptis te id vel maxime velle perspexerim? Primum ergo origo, deinde causa, post natura, tum ad extremum usus ipse explicetur orationis aptae atque numerosae.

Nam qui Isocratem maxime mirantur, hoc in eius summis laudibus ferunt, quod verbis solutis numeros primus adiunxerit. Cum enim videret oratores cum severitate audiri, poëtas autem cum voluptate, tum dicitur numeros secutus, quibus etiam in oratione uteremur, cum iucunditatis causa, tum ut varietas occurreret satietati. 175. Quod ab

---

4. *Ergo* Ern. operae. — 5. *his* Vit. Dr. R. — 9. *movet* Eins., *moverit* A, Vet. Steph., Gu. 3. — *Socratem* Ern. operae. — 11. *summique* Vit. Dr. Gu. 2. R, Peter, manifesto errore. — *debebant* A, Erl. Gu. 3.: *debeant* cum Eins. aliisque RE, *debent* Meyer coni. — 14. *infensius* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. R: *impensius* Gu. 3. Palatt. duo, E. — *versus* Eins. — 16. *et* ante v. *sentit* om. Rufinus et R. — 17. *et iisdem* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. R. — 18. *iis* Rufinus, Eins.: *his* RE. — 19. *nesciunt* Vit. Eins. Dr. Mon. R: *nesciant* E. — *quia ipsi* Vit. Eins. Dr. Mon. R: *quid? ipsi* E, *quin ipsi* Gu. 1. 2. — 21. *curtum*] *incultum* A, Gu. 3. — 22. *aut* ante *brevior* om. operae Grutero-Gronov. et Ernestii. (Habent etiam Gu. tres et R.) — 28. *et* ante *haec* om. Gu. 3. — *et illa* Vit. Eins. Dr. Mon. Gu. 2.: *et alia* Gu. 1. 3. E. — 30. *illud maxime* R. — 31. *ergo*] *igitur* Vit. — 33. *admirantur* Vit. — *hoc in eius*] *in hoc eum* Vet. Steph. Erl. (Ut nos, Codd. sinceri.) — 36. *uteretur* A, Erl. Gu. 3., *uterentur* Vet. Steph., *utemur* Ern. operae.

iis vere quadam ex parte, non totum dicitur. Nam neminem in eo genere scientius versatum Isocrate confitendum est, sed princeps inveniendi fuit Thrasymachus, cuius omnia nimis etiam exstant scripta numerose. Nam, ut paullo ante dixi, paria paribus adiuncta et similiter definita itemque contrariis relata contraria, quae sua sponte, etiamsi id non agas, cadunt plerumque numerose, Gorgias primus invenit, sed iis est usus intemperatius. Id autem est genus, ut ante dictum est, ex tribus partibus collocationis alterum. 176. Horum uterque Isocratem aetate praecurrit, ut eos ille moderatione, non inventione vicerit. Est enim, ut in transferendis faciendisque verbis tranquillior, sic in ipsis numeris sedatior. Gorgias autem avidior est generis eius et iis festivitatibus — sic enim ipse censet — insolentius abutitur, quas Isocrates, cum tamen audisset in Thessalia adolescens senem iam Gorgiam, moderatius etiam temperavit. Quin etiam se ipse tantum, quantum aetate procedebat — prope enim centum confecit annos —, relaxarat a nimia necessitate numerorum; quod declarat in eo libro, quem ad Philippum Macedonem scripsit, cum iam admodum esset senex: in quo dicit sese minus iam servire numeris quam solitus esset. Ita non modo superiores sed etiam se ipse correxerat.

LIII. 177. Quoniam igitur habemus aptae orationis eos principes auctoresque, quos diximus, et origo inventa est, causa quaeratur. Quae sic aperta est, ut mirer veteres non esse commotos, praesertim cum, ut fit, fortuito saepe aliquid concluse apteque dicerent. Quod cum animos hominum auresque pepulisset, ut intelligi posset id, quod casus effudisset, cecidisse iucunde, notandum certe genus atque ipsi sibi imitandi fuerunt. Aures enim vel animus aurium nuntio naturalem quandam in se continet vocum omnium mensionem. 178. Itaque et longiora et breviora iudicat et perfecta ac moderata semper exspectat; mutila sentit quaedam et quasi decurtata, quibus, tamquam debito fraudetur, offenditur, productiora alia et quasi immoderatius excurrentia, quae magis etiam aspernantur aures; quod cum in plerisque tum in hoc genere nimium quod est, offendit vehementius quam id, quod videtur parum. Ut igitur poëtica et versus inventus est terminatione aurium, observatione prudentium, sic in oratione animadversum est multo illud quidem serius, sed eadem admonente natura esse quosdam certos cursus conclusionesque verborum.

179. Quoniam igitur causam quoque ostendimus, naturam nunc — id

---

1. iis A: *his* cum aliis RE. — 6. *primum* A. — *iis* A, Dresd. Gu. 1. 2., Rufini Cod. Eins.: *is* Vit. Eins. Erl. Peter, *his* RE. — 7. *intemperatius* Vit. Eins. Rufinus: *intemperantius* cum cett. RE. — *Idem* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. R. — 11. *iis* Rufinus: *his* cum Codd. RE. — 12. *audisset* Rufinus, Vit.: *audivisset* Eins. RE. — 13. *moderatius etiam* Vit. Eins. Dr. Mon. Gu. 1. 2. R: *moderatius* (om. *etiam*) Erl. Gu. 3. E. (Rufinus habet *etiam* loco non suo: *audisset adolescens etiam in Thessalia senem iam Gorgiam moderatius temperavit.*) — 17. *iam minus* Erl. Ald — 19. *correxit* Erl., Aldus, qui igitur consulit Codd. interpolatos. — 21. *dicimus* Vit. Eins. Mon. Gu. 2. R. (Ut nos, Erl.) — *et* om. Erl. Gu. 3. — 24. *perpulisset* Eins. Dr. Gu. 1. 2. R. — 26. *Aures enim vel animus*] *Ipse enim vel animus* Vet. Steph. Gu. 3. Erl. (Codd. interpolati.) — 28. *mutila*] *inutilia* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. R. — 33. *poëtae versus* Vet. Steph. Gu. 3. Erl. — 35. *admonente natura* A: *natura admonente* cum ceteris RE.

enim erat tertium —, si placet, explicemus: quae disputatio non huius instituti sermonis est sed artis intimae. Quaeri enim potest, qui sit orationis numerus, et ubi sit positus et natus ex quo, et is unusne sit an duo an plures, quaque ratione componatur et ad quam rem et quando et quo loco et quemadmodum adhibitus aliquid voluptatis afferat. 180. Sed ut in plerisque rebus, sic in hac duplex est considerandi via, quarum altera est longior, brevior altera, eadem etiam planior. LIV. Est autem longioris prima illa quaestio, sitne omnino ulla numerosa oratio. Quibusdam enim non videtur, quia nihil insit in ea certi ut in versibus, et quod ipsi, qui affirment esse eos numeros, rationem cur sint, non queant reddere. Deinde, si sit numerus in oratione, qualis sit aut quales, et e poëticisne numeris an ex alio genere quodam, et, si e poëticis, quis eorum sit aut qui. Namque aliis unus modo, aliis plures, aliis omnes iidem videntur. Deinde, quicunque sunt sive unus sive plures, communesne sint omni generi orationis — quoniam aliud genus est narrandi, aliud persuadendi, aliud docendi —; an dispares numeri cuique orationis generi accommodentur. Si communes, qui sint; si dispares, quid intersit, et cur non aeque in oratione atque in versu numerus appareat. 181. Deinde, quod dicitur in oratione numerosum, id utrum numero solum efficiatur, an etiam vel compositione quadam vel genere verborum. An est suum cuiusque? ut numerus intervallis, compositio vocibus, genus ipsum verborum quasi quaedam forma et lumen orationis appareat, sitque omnium fons compositio ex eaque et numerus efficiatur et ea, quae dicuntur orationis quasi formae et lumina, quae, ut dixi, Graeci vocant σχήματα. 182. At non est unum nec idem, quod voce iucundum est, quod moderatione absolutum et quod illuminatum genere verborum, quamquam id quidem finitimum est numero, quia per se plerumque perfectum est; compositio autem ab utroque differt, quae tota servit gravitati vocum aut suavitati. Haec igitur fere sunt, in quibus rei natura quaerenda sit.

LV. 183. Esse ergo in oratione numerum quendam non est difficile cognoscere. Iudicat enim sensus; in quo iniquum est, quod accidit, non agnoscere, si, cur id accidat, reperire nequeamus. Neque enim ipse versus ratione est cognitus, sed natura atque sensu, quem dimensa ratio docuit, quid acciderit. Ita notatio naturae et animadversio peperit artem. Sed in versibus res est apertior, quamquam etiam a modis quibusdam cantu remoto soluta esse videatur oratio maximeque id in optimo quoque eorum poëtarum, qui λυρικοὶ a Graecis nominantur, quos cum cantu spoliaveris, nuda paene remanet oratio. 184. Quorum similia sunt quaedam etiam apud nostros, velut ille in Thyeste:

Quemnam te esse dicam? qui tarda in senectute —

---

3. *e quo* Eins. Gu. 1. 2. R. — 10. *affirmant* A, Gu. 3. — *esse eos* Vit. Eins. Dr. Gu. tres R: *eos esse* E. — 14. *sunt* cum libris, praeter Eins., R: *sint* Ern. coni. (Habet sic Eins.) — 21. *An est* cum libris notis R: *an sit* cum Lamb. E, *anne sit* Meyer. — 23. *sitve* Schützius. — 25. *non* (om. *est*) Vit. R. — 26. *quod moderatione* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. R: *et quod mod.* (cum Erl. Gu. 3.) E. — 32. *Indicat* Gu. 1., ut Schützius coni. — 33. *agnoscere* Vit. Eins. Dr. Erl. Gu. 1. 3. R: *cognoscere* E. — 40. *ille* Vit. Eins. Dr. Mon. R: *illa* Erl. E.

et quae sequuntur, quae, nisi cum tibicen accessit, orationis sunt solutae simillima. At comicorum senarii propter similitudinem sermonis sic saepe sunt abiecti, ut nonnunquam vix in eis numerus et versus intelligi possit. Quo est ad inveniendum difficilior in oratione numerus quam in versibus. 185. Omnino duo sunt, quae condiant orationem, verborum numerorumque iucunditas. In verbis inest quasi materia quaedam, in numero autem expolitio. Sed ut ceteris in rebus necessitatis inventa antiquiora sunt quam voluptatis, ita in hac re accidit, ut multis seculis ante oratio nuda ac rudis ad solos animorum sensus exprimendos fuerit reperta, quam ratio numerorum causa delectationis aurium excogitata. 186. Itaque et Herodotus et eadem superiorque aetas numero caruit nisi quando temere ac fortuito, et scriptores perveteres de numero nihil omnino, de oratione praecepta multa nobis reliquerunt. Nam quod et facilius est et magis necessarium, id semper ante cognoscitur. LVI. Itaque tralata aut facta aut iuncta verba facile sunt cognita, quia sumebantur e consuetudine quotidianoque sermone. Numerus autem non domo depromebatur neque habebat aliquam necessitudinem aut cognationem cum oratione. Itaque serius aliquanto notatus et cognitus quasi quandam palaestram et extrema lineamenta orationi attulit. 187. Quodsi et angusta quaedam atque concisa et alia est collatata et diffusa oratio, necesse est id non litterarum accidere natura, sed intervallorum longorum et brevium varietate; quibus implicata atque permixta oratio, quoniam tum stabilis est tum volubilis, necesse est eiusmodi naturam numeris contineri. Nam circuitus ille, quem saepe iam diximus, incitatior numero ipso fertur et labitur, quoad perveniat ad finem et insistat. Perspicuum est igitur numeris astrictam orationem esse debere, carere versibus.

188. Sed ei numeri poëticine sint, an ex alio genere quodam, deinceps est videndum. Nullus est igitur numerus extra poëticos, propterea quod definita sunt genera numerorum. Nam omnis talis est, ut unus sit e tribus. Pes enim, qui adhibetur ad numeros, partitur in tria, ut necesse sit partem pedis aut aequalem esse alteri parti aut altero tanto aut sesqui esse maiorem. Ita fit aequalis dactylus, duplex iambus, sesquiplex paean; qui pedes in orationem non cadere qui possunt? quibus ordine locatis quod efficitur, numerosum sit necesse est. 189. Sed quaeritur, quo numero aut quibus potissimum sit uten-

1. *orationis* Vit. Eins. Dr. Mon. Gu. 3. Erl. R: *orationi* E. — 2. *Ac* Mon. Gu. 3. Schützius. — 3. *eis* Gu. 3. Erl.: *his* cum ceteris RE. — 8. *ita* cum Ven. sec. Meyer: *ita et* Erl. E. Ceterum vv. *ita in - - excitata* exciderunt ex Vit. Eins. Dr. Gu. tribus et R propter vv. similia *ita - - itaque*. «*fuerit reperta - - itaque* omittit Monac.» Meyer; id est, exciderunt ex eo vv. *quam ratio - - excogitata*, quae propterea male delevit Peter. At vv. prorsus necessaria atque requisita vel a vv. *multis ante seculis* cum aliis interpolatis servat Erl. — 15. *coniuncta* A, Erl. Gu. 3. — 17. *domo*] *modo* Vit. Eins. Erl. Palatt. Gu. 1. 3. (secundus om. vv. *domo - - necessitudinem*:) R, Peter. Vera lectio debetur Codici (?) Lamb. et Victorio in Castigg. posterior. in Epp. ad Fam. 7, 25. Recte explicat Goeller: «*nicht so von Haus aus, nicht so unmittelbar.*» — 21. *dilatata et fusa* A, Vet. Steph. Erl. Gu. 3., id est, Codd. interpolati. — 28. *ei* Vit. Eins. Gu. 1. 2.: *ii* R, *hi* E. — 32. *aequalem esse alteri* Eins. Erl. Gu. tres, R: *aequalem alteri* (om. *esse*) cum Vit. E. — 34. *sesquiplex* Asc. sec. Cratander, Lamb.: *sesqui* cum libris RE. (*sequens* Dr. Gu. 1. 2.) — *paean* Vit. Eins. Gu. tres, alii: *paeon* cum Erl. RE.

dum. Incidere vero omnes in orationem etiam ex hoc intelligi potest, quod versus saepe in oratione per imprudentiam dicimus; quod vehementer est vitiosum, sed non attendimus neque exaudimus nosmet ipsos. Senarios vero et Hipponacteos effugere vix possumus; magnam enim partem ex iambis nostra constat oratio. Sed tamen eos versus facile agnoscit auditor; sunt enim usitatissimi. Inculcamus autem per imprudentiam saepe etiam minus usitatos, sed tamen versus; vitiosum genus et longa animi provisione fugiendum. 190. Elegit ex multis Isocrati libris triginta fortasse versus Hieronymus, Peripateticus imprimis nobilis, plerosque senarios, sed etiam anapaestos; quo quid potest esse turpius? Etsi in eligendo fecit malitiose: prima enim syllaba dempta in primo verbo sententiae, postremum ad verbum primam rursus syllabam adiunxit insequentis; itaque factus est anapaestus is, qui Aristophanius nominatur; quod ne accidat, observari nec potest nec necesse est. Sed tamen hic corrector in eo ipso loco, quo reprehendit, ut a me animadversum est studiose inquirente in eum, immittit imprudens ipse senarium. Sit igitur hoc cognitum, in solutis etiam verbis inesse numeros eosdemque esse oratorios, qui sint poëtici.

LVII. 191. Sequitur ergo, ut, qui maxime cadant in orationem aptam numeri, videndum sit. Sunt enim qui iambicum putent, quod sit orationi simillimus; qua de causa fieri, ut is potissimum propter similitudinem veritatis adhibeatur in fabulis, quod ille dactylicus numerus hexametrorum magniloquentiae sit accommodatior. Ephorus autem, levis ipse orator, sed profectus ex optima disciplina, paeana sequitur aut dactylum, fugit autem spondeum et trochaeum. Quod enim paean habeat tres breves, dactylus autem duas, brevitate et celeritate syllabarum labi putat verba proclivius contraque accidere in spondeo et trochaeo; quod alter e longis constaret, alter e brevibus fieret, alteram nimis incitatam, alteram nimis tardam orationem, neutram temperatam. 192. Sed et illi priores errant et Ephorus in culpa est. Nam et qui paeana praetereunt, non vident mollissimum a sese numerum eundemque amplissimum praeteriri. Quod longe Aristoteli videtur secus, qui iudicat heroum numerum grandiorem quam desideret soluta oratio, iambum autem nimis e vulgari esse sermone. Ita neque humilem et abiectam orationem nec nimis altam et exaggeratam probat, plenam tamen eam vult esse gravitatis, ut eos qui audient ad maiorem admirationem possit traducere. 193. Trochaeum autem, qui est eodem spatio quo choreus, cordacem appellat, quia contractio et brevitas dignitatem

---

4. *hipponacteon* A, Erl. Gu. 3. — 6. *cognoscit* Vit. Dr. Erl. Gu. 1. 2. R. (Ut nos, Eins. Mon.) — *autem*] *enim* Vet. Steph. Gu. 3., *tamen* R. — 8. *Isocrati* Eins. Mon.: *Isocratis* cum Erl. RE. — 10. *anapaestos* Vit.: *anapestus* Gu. 3., *anapaesticos* Erl. Gu. 1., *anapaestica* Eins., *anapaesta* RE (cum Dr. Gu. 2.) — 11. *in primo*] *ex primo* A, Erl. Gu. 3. — 13. *itaque* Vit. Eins. Dr. Erl. Gu. 1. 2. R: *ita* E. — *anapaesticus* Ven. sec. Lamb. (Ut nos, libri noti.) — *Aristophanius* Eins. R: *Aristophaneus* cum aliis E. — 15. *animum adversum* Gu. 3. — 24. *paeona* E, et sic semper. — 25. Post vv. *Quod enim* in A, Vet. Steph. Erl. Gu. 3. omnia desunt usque ad §. 231. vv. *in eodem semper.* — 28. *e longis* Vit. Eins. Gu. 1. 2. R: *longis* (om. *e*) E. — 34. *et abiectam* Lamb. Schützius: *nec abiectam* Gu. 1. 2. aliique, RE, *neque abiectam* Eins. — 36. *audiant* Mon. R, uti volebat Ern. — 38. *cordacicum* Meursius, *cordacium* Spalding ad Quint. 9, 4, 88., *κορδακικὸν* Schützius.

non habeat. Ita paeana probat eoque ait uti omnes, sed ipsos non sentire, cum utantur; esse autem tertium ac medium inter illos, sed ita factos eos pedes esse, ut in eis singulis modus insit aut sesquiplex aut duplex aut par. Itaque illi, de quibus ante dixi, tantummodo commoditatis habuerunt rationem, nullam dignitatis. 194. Iambus enim et dactylus in versum cadunt maxime. Itaque ut versum fugimus in oratione, sic hi sunt evitandi continuati pedes. Aliud enim quiddam est oratio nec quidquam inimicius quam illa versibus. Paean autem minime est aptus ad versum; quo libentius eum recepit oratio. Ephorus vero ne spondeum quidem, quem fugit, intelligit esse aequalem dactylo, quem probat. Syllabis enim metiendos pedes, non intervallis existimat; quod idem facit in trochaeo, qui temporibus et intervallis est par iambo, sed eo vitiosus in oratione, si ponatur extremus, quod verba melius in syllabas longiores cadunt. Atque haec, quae sunt apud Aristotelem, eadem a Theophrasto Theodecteque de paeane dicuntur. 195. Ego autem sentio omnes in oratione esse quasi permixtos et confusos pedes. Nec enim effugere possemus animadversionem, si semper eisdem uteremur, quia nec numerosa esse ut poëma neque extra numerum, ut sermo vulgi est, debet oratio. Alterum nimis est vinctum, ut de industria factum appareat, alterum nimis dissolutum, ut pervagatum ac vulgare videatur; ut ab altero non delectere, alterum oderis. 196. Sit igitur, ut supra dixi, permixta et temperata numeris nec dissoluta nec tota numerosa, paeane maxime, quoniam optimus auctor ita censet, sed reliquis etiam numeris, quos ille praeterit, † temperata.

LVIII. Quos autem numeros cum quibus tamquam purpuram misceri oporteat, nunc dicendum est, atque etiam quibus orationis generibus sint quique accommodatissimi. Iambus enim frequentissimus est in iis, quae demisso atque humili sermone dicuntur; 197. paean autem in amplioribus, in utroque dactylus. Itaque in varia et perpetua oratione hi sunt inter se miscendi et temperandi. Sic minime animadvertetur delectationis aucupium et quadrandae orationis industria; quae latebit eo magis, si et verborum et sententiarum ponderibus utemur. Nam qui audiunt haec duo animadvertunt et iucunda sibi censent, verba dico et sententias, eaque dum animis attentis admirantes excipiunt, fugit eos et praetervolat numerus; qui tamen si abesset, illa ipsa minus delectarent. 198. Nec vero is cursus est numerorum, orationis dico — nam est longe aliter in versibus —, nihil ut fiat extra modum; nam id qui-

---

9. *recipit* Vit. Mon. R. (Ut nos, Eins. Gu. 1. 2.) — 13. *vitiosius* Vit. Eins. Dresd. R, *vitiosus est* Marg. Repett. Lamb. — 18. *nec* Eins. R: *neque* cum aliis E. — 19. *vulgi est* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2.: *vulgi, esse* RE. — 24. *temperata*] V. suspectum propter praecedentia *permixta et temperata*; unde vide, ne verum sit Viteb. *comparata* prima scil. verbi significatione, quae reperitur etiam apud Ciceronem: «aequabiliter (scita scil. cum variatione) composita, *gleichmässig zu einem schönen Ganzen vereint.*» — 19. *Itaque* Rufinus Ed. nostrae p. 194. et Eins.: *Ita* cum aliis RE. — 30. *sunt intermiscendi* Dr. Gu. 1. 2. R. — 35. *ipsa minus delectarent* Purgoldus: *ipsa delectarent* (om. *minus*) cum libris E et Peter. Verum recte ille ex seq. *minus*, al. *nimius*, luxatam orationem correxit. — 36. *is cursus* Purgoldus: *is minus cursus* Vit. Eins. Dresd. Gu. 1. 2. et Regii, *nimius is* R et Peter, *is nimius cursus* cum Aldo E, quod utrumque et Latinitati repugnat et sensu caret. — V. *numerorum* sine causa seclusit E.

dem esset poëma; sed omnis nec claudicans nec quasi fluctuans et aequaliter constanterque ingrediens numerosa habetur oratio. Atque id in dicendo numerosum putatur, non quod totum constat e numeris, sed quod ad numeros proxime accedit; quo etiam difficilius est oratione uti quam versibus, quod in illis certa quaedam et definita lex est, quam sequi sit necesse; in dicendo autem nihil est propositum, nisi ut ne immoderata aut angusta aut dissoluta aut fluens sit oratio. Itaque non sunt in ea tamquam tibicinii percussionum modi, sed universa comprehensio et species orationis clausa et terminata est; quod voluptate aurium iudicatur.

LIX. 199. Solet autem quaeri, totone in ambitu verborum numeri tenendi sint, an in primis partibus atque in extremis. Plerique enim censent cadere tantum numerose oportere terminarique sententiam. Est autem, ut id maxime deceat, non id solum; ponendus est enim ille ambitus, non abiiciendus. Quare cum aures extremum semper exspectent in eoque acquiescant, id vacare numero non oportet, sed ad hunc exitum tamen a principio ferri debet verborum illa comprehensio et tota a capite ita fluere, ut ad extremum veniens ipsa consistat. 200. Id autem bona disciplina exercitatis, qui et multa scripserint et, quaecunque etiam sine scripto dicerent, similia scriptorum effecerint, non erit difficillimum. Ante enim circumscribitur mente sententia confestimque verba concurrunt, quae mens eadem, qua nihil est celerius, statim dimittit, ut suo quodque loco respondeat; quorum descriptus ordo alias alia terminatione concluditur, atque omnia illa et prima et media verba spectare debent ad ultimum. 201. Interdum enim cursus est in oratione incitatior, interdum moderata ingressio, ut iam a principio videndum sit, quemadmodum velis venire ad extremum. Nec in numeris magis quam in reliquis ornamentis orationis, eadem cum faciamus quae poëtae, effugimus tamen in oratione poëmatis similitudinem. Est enim in utroque et materia et tractatio: materia in verbis, tractatio in collocatione verborum. LX. Ternae autem sunt utriusque partes: verborum, tralatum, novum, priscum; — nam de propriis nihil hoc loco dicimus —: collocationis autem eae, quas diximus, compositio, concinnitas, numerus. 202. Sed in utroque frequentiores sunt et liberiores poëtae; nam et transferunt verba cum crebrius tum etiam audacius et priscis libentius utuntur et liberius novis. Quod idem fit in numeris, in quibus quasi necessitati parere coguntur. Sed tamen haec nec nimis esse diversa neque ullo modo coniuncta intelligi licet. Ita fit, ut non item in oratione ut in versu numerus exstet, idque, quod numerosum in oratione dicitur, non semper numero fiat, sed nonnunquam aut concinnitate aut constructione verborum. 203. Ita si numerus orationis quaeritur qui sit, omnis est, sed alius alio melior atque aptior; si locus, in omni

2. *habeatur* Lamb. — 3. *putetur* Vit. Lamb. — *constet* Vit. — 5. *in illis* libri, etiam Eins., R: *illis* (om. *in)* E ex errore Repett. Lamb. — 6. *nisi ut* Schützius: *nisi aut* cum libris RE. — 8. *tibicinii*] sic scripsi pro Ern. *tibicini*, ne hoc in posterum falso acciperent pro dat. voc. *tibicen*, ut denuo fecit Peter. Cfr. de Nat. Deor. 2, §. 22. *(tibicinis* Vit. R.) — 17. *tamen*] *tam* Monac. Ven. sec., *iam* malebat Ern. (om. Eins.) — 37. *non nimis* R. — 38. *iuncta* Eins.

parte verborum; si, unde ortus sit, ex aurium voluptate; si componendorum ratio, dicetur alio loco, quia pertinet ad usum, quae pars quarta et extrema nobis in dividendo fuit; si, ad quam rem adhibeatur, ad delectationem; si, quando, semper; si, quo loco, in tota continuatione verborum; si, quae res efficiat voluptatem, eadem quae in versibus, quorum modum notat ars, sed aures ipsae tacito cum sensu sine arte definiunt.

LXI. 204. Satis multa de natura: sequitur usus, de quo est accuratius disputandum. In quo quaesitum est, in totone circuitu illo orationis, quem Graeci περίοδον, nos tum ambitum tum circuitum tum comprehensionem aut continuationem aut circumscriptionem dicimus, an in principiis solum, an in extremis, an in utraque parte numerus tenendus sit; deinde cum aliud videatur esse numerus, aliud numerosum, quid intersit. 205. Tum autem in omnibusne numeris aequaliter particulas deceat incidere, an facere alias breviores, alias longiores, idque quando aut cur quibusque partibus; pluribusne an singulis, imparibus an aequalibus; et quando aut istis aut illis sit utendum; quaeque inter se aptissime collocentur et quomodo, an omnino nulla sit in eo genere distinctio; quodque ad rem maxime pertinet, qua ratione numerosa fiat oratio. 206. Explicandum etiam est, unde orta sit forma verborum, dicendumque, quantos circuitus facere deceat, deque eorum particulis et tamquam incisionibus disserendum est quaerendumque, utrum una species et longitudo sit earum, anne plures, et, si plures, quo loco aut quando quoque genere uti oporteat. Postremo totius generis utilitas explicanda est, quae quidem patet latius; non ad unam enim rem aliquam sed ad plures accommodatur.

207. Ac licet non ad singulas res respondentem de universo genere sic dicere, ut etiam singulis satis responsum esse videatur. Remotis igitur reliquis generibus unum selegimus hoc, quod in causis foroque versatur, de quo diceremus. Ergo in aliis, id est, in historia et in eo, quod appellamus ἐπιδεικτικόν, placet omnia dici Isocrateo Theopompeoque more, illa circumscriptione ambituque, ut tamquam in orbe inclusa currat oratio, quoad insistat in singulis perfectis absolutisque sententiis. 208. Itaque posteaquam est nata haec vel circumscriptio vel comprehensio vel continuatio vel ambitus, si ita licet dicere, nemo, qui aliquo esset in numero, scripsit orationem generis eius, quod esset ad delectationem comparatum remotumque a iudiciis forensique certamine, quin redigeret omnes fere in quadrum numerumque sententias. Nam cum is est auditor, qui non vereatur, ne compositae orationis insidiis sua fides attentetur, gratiam quoque habet oratori voluptati aurium servienti. LXII. 209. Genus autem hoc orationis neque totum assumendum est ad causas forenses neque omnino repudiandum; si enim semper utare, cum satietatem affert, tum quale sit etiam ab imperitis agnoscitur. Detrahit praeterea actionis dolorem, aufert humanum sensum actoris, tollit funditus veritatem et fidem.

---

6. *non notat* cum Victorio V. L. 13, 6. Meyer. — 14. *aequabiliter* Manutius et Lamb. (Cfr. §. 198.) — 22. *est* om. R et mg. Repett. Lamb. — 27. *At* Dresd. Gu. 1. 2. — *tamen genere* Eins. solus inter adhuc notos. — 41. *est* om. R. — 43. *offert* Ern. operae.

Sed, quoniam adhibenda nonnunquam est, primum videndum est, quo loco, deinde quam diu retinenda sit, tum quot modis commutanda. 210. Adhibenda est igitur numerosa oratio, si aut laudandum est aliquid ornatius, ut nos in Accusationis secundo de Siciliae laude diximus, ut in senatu de consulatu meo, aut exponenda narratio, quae plus dignitatis desiderat quam doloris, ut in quarto Accusationis de Hennensi Cerere, de Segestana Diana, de Syracusarum situ diximus. Saepe etiam in amplificanda re concessu omnium funditur numerose et volubiliter oratio. Id nos fortasse non perfecimus, conati quidem saepissime sumus; quod plurimis locis perorationes nostrae voluisse nos atque animo contendisse declarant. Id autem tum valet, cum is, qui audit, ab oratore iam obsessus est ac tenetur. Non enim id agit, ut insidietur et observet, sed iam favet processumque vult dicendique vim admirans non anquirit quid reprehendat. 211. Haec autem forma retinenda non diu est; nec dico in peroratione, quam ipsam includit, sed in orationis reliquis partibus. Nam cum sis iis locis usus, quibus ostendi licere, transferenda tota dictio est ad illa, quae nescio cur, cum Graeci κόμματα et κῶλα nominent, nos non recte incisa et membra dicamus. Neque enim esse possunt rebus ignotis nota nomina, sed cum verba aut suavitatis aut inopiae causa transferre soleamus, in omnibus hoc fit artibus, ut, cum id appellandum sit, quod propter rerum ignorationem ipsarum nullum habuerit ante nomen, necessitas cogat aut novum facere verbum aut a simili mutuari.

LXIII. 212. Quo autem pacto deceat incise membratimve dici, iam videbimus; nunc, quot modis mutentur comprehensiones conclusionesque, dicendum est. Fluit omnino numerus a primo tum incitatius brevitate pedum tum proceritate tardius. Cursum contentiones magis requirunt, expositiones rerum tarditatem. Insistit autem ambitus modis pluribus, e quibus unum est secuta Asia maxime, qui dichoreus vocatur, cum duo extremi chorei sunt, id est, e singulis longis et brevibus. Explanandum est enim, quod ab aliis iidem pedes aliis vocabulis nominantur. 213. Dichoreus non est ille quidem sua sponte vitiosus in clausulis, sed in orationis numero nihil est tam vitiosum quam si semper est idem. Cadit autem per se ipse ille praeclare, quo etiam satietas formidanda est magis. Me stante C. Carbo, C. F., tribunus pl., in contione dixit his verbis, O Marce Druse, patrem appello: haec

---

4. *ut in senatu*] Firmat hanc coni. in Marg. Repett. Lamb. propositam atque ab Ern. receptam Eins. (*aut in s.* cum ceteris Peter.) Ceterum cave, haec cum Petero referas ad Pseudociceronis Or. post reditum §. 6.; sed cfr. ad Att. 1, 14. Plutarch. in Crasso 15. extr. — 6. *Hennensi* Vit. Eins. R: *Ennensi* E. Cfr. Zumpt ad Verr. p. 393. — 10. *animo*] *omnino* R. — 12. *ut insidiantem observet* Asoens. sec. Crat., *ut insidiatorem observet* Lamb. coni. — 14. *anquirit* R: *adquirit* Eins. Dr. Gu. 1. 2., *inquirit* Vit. E. — *quid* Eins. Dr. Mon. Gu. 1. 2.: *quod* Vit. RE. — *prehendat* Vit. Gu. 1. 2. R. — 15. *ipsam* Gulielmius, cui Ern. per merum errorem tribuit *ipsa*, quem errorem recepit Peter: *ipse* cum libris RE; corruptelae notam Lamb. apposuit vv. *quam ipse includit.* — *concludit* Gu. 1. — 16. *iis* Eins. Crat.: *his* E. — 29. *secuta est* R. — 31. *ab illis* Vit. Eins. Dr. Mon. Gu. 1. 2. R, solito errore, quem recepit Peter. Rectam lect. firmat Rufinus. — *vocabulis nominantur* Rufinus, Vit. Eins. Dr. Mon. Gu. 1. 2. R: *nominantur vocabulis* E. — 34. *ipse ille* Rufinus: *ille ipse* cum Cic. libris RE.

quidem duo binis pedibus incisim. Deinde membratim, *Tu dicere solebas sacram esse rem publicam*: haec item membra ternis. 214. Post ambitus, *Quicunque eam violavissent, ab omnibus esse ei poenas persolutas*: dichoreus. Nihil enim ad rem, extrema illa longa sit an brevis. Deinde, *Patris dictum sapiens temeritas filii comprobavit*. Hoc dichoreo tantus clamor contionis excitatus est, ut admirabile esset. Quaero, nonne id numerus effecerit? Verborum ordinem immuta, fac sic: *Comprobavit filii temeritas*, iam nihil erit, etsi *temeritas* ex tribus brevibus et longa est, quem Aristoteles ut optimum probat, a quo dissentio. — 215. At eadem verba, eadem sententia. — Animo istuc satis est, auribus non satis. Sed id crebrius fieri non oportet. Primum enim numerus agnoscitur, deinde satiat, postea cognita facilitate contemnitur. LXIV. Sed sunt clausulae plures, quae numerose et iucunde cadant. Nam et creticus, qui est e longa et brevi et longa, et eius aequalis paean, qui spatio par est, syllaba longior, quam commodissime putatur in solutam orationem illigari, cum sit duplex. Nam aut e longa est et tribus brevibus, qui numerus in primo viget, iacet in extremo, aut e totidem brevibus et longa, in quem optime cadere censent veteres; ego non plane reiicio, sed alios antepono. 216. Ne spondeus quidem funditus est repudiandus. Etsi, quod est e longis duabus, hebetior videtur et tardior, habet tamen stabilem quendam et non expertem dignitatis gradum, in incisionibus vero multo magis et in membris; paucitatem enim pedum gravitate sua et tarditate compensat. Sed hos cum in clausulis pedes nomino, non loquor de uno pede extremo: adiungo — quod minimum sit — proximum superiorem, saepe etiam tertium. 217. Ne iambus quidem, qui est e brevi et longa, aut par choreo, qui habet tres breves, trochaeus sed spatio par, non syllabis, aut etiam dactylus, qui est e longa et duabus brevibus, si est proximus a postremo, parum volubiliter pervenit ad extremum, si est extremus choreus aut spondeus. Nunquam enim interest, uter sit eorum in pede extremo. Sed iidem hi tres pedes male concludunt, si quis eorum in extremo locatus est, nisi cum pro cretico postremus est dactylus. Nihil enim interest, dactylus sit extremus an creticus, quia postrema syllaba brevis an longa sit, ne in versu quidem refert. 218. Quare etiam paeana qui dixit aptiorem, in quo esset longa postrema, vidit parum, quoniam nihil ad rem est, postrema quam longa sit. Iam paean, quod plures habeat syllabas quam

---

1. *deinde* Vit. Eins. Gu. 2.: *dein* cum aliis RE. — 3. *violassent* Vit. (*quicunque violasset* (sic) Rufinus.) — 4. *nihil ad rem enim* cum Dresd. Gu. 2. Meyer. (Ut nos, Rufinus, Vit. Eins. R.) — 16. *quam*] *qui* Rufini Cod. Eins. et Ed. Iuntina, item Vit. Dr. R. Recepit Peter. (Ut nos, Eins.) — 17. *e longa est et* Rufinus, Vit. Eins. Mon. Gu. 1. 2. R: *e longa et* (om. *est*) E. — 24. *gravitate sua et tarditate* Rufinus et Eins.: *gravitatis suae tarditate* ceteris cum Codd. RE. (Fieri sane potuit, ut Albertus de Bonstetten, Cod. Eins. scriptor, exemplar suum ex Rufino Einsiedlensi corrigeret. Tamen etiamnunc Rufini lectionem, certe omnibus Oratoris libris antiquiorem, praefero. Or.) — 27. *breves trochaeus* Rufinus: *breves* (om. *trochaeus*) cum Cic. libris E. — 30. *ad postremum* Eins. (Ut nos, ceteri noti et Rufinus.) — 37. *postrema quam longa* Rufini Cod. Einsiedlensis sincerus, Vit. Eins. Gu. 1. 2. ceterique noti: *postrema an longa* E quasi e Vit. per errorem. (*postrema brevis an longa* ex interpol. Rufini Ed. Iuntina et Capperonnerii.) — Vv. *quam tres* om. Rufinus.

tres, numerus a quibusdam, non pes habetur. Est quidem, ut inter omnes constat antiquos, Aristotelem, Theophrastum, Theodectem, Ephorum, unus aptissimus orationi vel orienti vel mediae; putant illi etiam cadenti, quo loco mihi videtur aptior creticus. Dochmius autem e quinque syllabis, brevi, duabus longis, brevi, longa, ut est hoc, Amicos tenes, quovis loco aptus est, dum semel ponatur: iteratus aut continuatus numerum apertum et nimis insignem facit. LXV. 219. His igitur tot commutationibus tamque variis si utemur, nec deprehendetur manifesto, quid a nobis de industria fiat, et occurretur satietati. Et quia non numero solum numerosa oratio, sed et compositione fit et genere — quod ante dictum est — concinnitatis, compositione potest intelligi, cum ita structa verba sunt, ut numerus non quaesitus, sed ipse secutus esse videatur, ut apud Crassum: Nam ubi lubido dominatur, innocentiae leve praesidium est. Ordo enim verborum efficit numerum sine ulla aperta oratoris industria. Itaque si quae veteres illi — Herodotum dico et Thucydidem totamque eam aetatem — apte numeroseque dixerunt, ea non numero quaesito, sed verborum collocatione ceciderunt. 220. Formae vero quaedam sunt orationis, in quibus ea concinnitas est, ut sequatur numerus necessario. Nam cum aut par pari refertur aut contrarium contrario opponitur aut quae similiter cadunt verba verbis comparantur, quidquid ita concluditur, plerumque fit, ut numerose cadat. Quo de genere cum exemplis supra diximus, ut haec quoque copia facultatem afferat non semper eodem modo desinendi. Nec tamen haec ita sunt arta et astricta, ut ea, cum velimus, laxare nequeamus. Multum interest, utrum numerosa sit, id est, similis numerorum, an plane e numeris constet oratio. Alterum si fit, intolerabile vitium est; alterum nisi fit, dissipata et inculta et fluens est oratio.

LXVI. 221. Sed quoniam non modo non frequenter, verum etiam raro in veris causis aut forensibus circumscripte numeroseque dicendum est, sequi videtur, ut videamus, quae sint illa, quae supra dixi incisa, quae membra. Haec enim in veris causis maximam partem orationis obtinent. Constat enim ille ambitus et plena comprehensio e quattuor fere partibus, quae membra dicimus, ut et aures impleat et ne brevior sit quam satis sit neque longior. Quamquam utrumque nonnunquam vel potius saepe accidit, ut aut citius insistendum sit aut longius procedendum, ne brevitas defraudasse aures videatur neve longitudo obtudisse. Sed habeo mediocritatis rationem; nec enim loquor de versu et est liberior aliquanto oratio. 222. E quattuor igitur quasi hexametrorum instar versuum quod sit, constat fere plena comprehensio. His igitur singulis versibus quasi nodi apparent continuationis, quos in ambitu coniungimus. Sin membratim volumus dicere, insistimus, idque cum opus est, ab isto cursu invidioso facile nos et saepe diiungimus. Sed nihil tam debet esse numerosum quam hoc, quod minime apparet et valet plurimum. Ex hoc genere illud est Crassi: Missos faciant patronos:

---

5. *hoc est* Eins. — 16. *eam*] *illam* Lamb. — 17. *ea si non* Gu. 1. R. — 19. *est* Vit. Eins. Dr. Mon. Gu. 1. 2. R: *inest* E. — 24. *arta* Vit. Eins.: *arcta* RE. — 36. *neu* Vit. — 41. *nolumus* Lamb. — 42. *diiungimus* Eins. Dr. Gu. 1. 2. R: *disiungimus* E.

ipsi prodeant. Nisi intervallo dixisset *ipsi prodeant*, sensisset profecto se fudisse senarium; omnino melius caderet, *prodeant ipsi*; sed de genere nunc disputo. 223. *Cur clandestinis consiliis nos oppugnant? cur de perfugis nostris copias comparant contra nos?* Prima sunt illa duo, quae κόμματα Graeci vocant, nos incisa dicimus; deinde tertium, κῶλον illi, nos membrum; sequitur non longa — ex duobus enim versibus, id est, membris perfecta comprehensio est et in spondeos cadit; et Crassus quidem sic plerumque dicebat, idque ipse genus dicendi maxime probo. LXVII. Sed quae incisim aut membratim efferuntur, ea vel aptissime cadere debent, ut est apud me: *Domus tibi deerat? at habebas. Pecunia superabat? at egebas.* 224. Haec incise dicta sunt quattuor. At membratim quae sequuntur duo: *Incurristi amens in columnas; in alienos insanus insanisti.* Deinde omnia tamquam crepidine quadam comprehensione longiore sustinentur: *Depressam, caecam, iacentem domum pluris quam te et [quam] fortunas tuas aestimasti.* Dichoreo finitur. At spondeis proximum illud. Nam in iis, quibus ut pugiunculis uti oportet, brevitas facit ipsa liberiores pedes. Saepe enim singulis utendum est, plerumque binis, et utrisque addi pedis pars potest; non fere ternis amplius. 225. Incisim autem et membratim tractata oratio in veris causis plurimum valet, maximeque iis locis, cum aut arguas aut refellas, ut nostra in Corneliana secunda: *O callidos homines, o rem excogitatam, o ingenia metuenda!* Membratim adhuc, deinde caesim: *Diximus*, rursus membratim, *Testes dare volumus.* Extrema sequitur comprehensio, sed ex duobus membris, qua non potest esse brevior: *Quem, quaeso, nostrûm fefellit ita vos esse facturos?* 226. Nec ullum genus est dicendi aut melius aut fortius quam binis aut ternis ferire verbis, nonnunquam singulis, paullo alias pluribus, inter quae variis clausulis interponit se raro numerosa comprehensio; quam perverse fugiens Hegesias, dum ille quoque imitari Lysiam vult alterum paene Demosthenem, saltat incidens particulas. Et is quidem non minus sententiis peccat quam verbis, ut non quaerat, quem appellet ineptum, qui illum cognoverit. Sed ego illa Crassi et nostra posui, ut qui vellet auribus ipsis, quid numerosum etiam in minimis particulis orationis esset, iudicaret. Et quoniam plura de numerosa oratione diximus quam quisquam ante nos, nunc de eius generis utilitate dicemus.

---

2. *profecto se fudisse* Vit.: *profectos effusisse* Eins., *profectus effugisse* Mon., *profecto effugisse* Gu. 2. RE. — 4. *comparat is contra nos* cum Quintil. 9, 4, 101. Meyer. — 9. *dicendi* om. Vit.; seclusit Meyer. Habent Rufinus, Eins. ceterique. — 13. *in alienis insanisti* (om. *insanus*) Rufinus Ed. nostrae p. 188. — 15. *caecam*] *etiam* Vit., unde Peter fecit *et iam*. Ceteri libri et Rufinus ut nos. — 16. *quam* ante *fortunas* om. Rufinus, Vit. Eins. Gu. 1. Nos seclusimus. — 17. *spondeis* Rufinus, et vestigia Vit. Eins. Dr. Mon. Gu. 1. 2.: *dispondeo* cum Stephano E., *dispondeus* Asc. sec. Crat.) — 18. *faciet* Rufinus. — 20. *tractata* Codd. plerique, R ceteraeque Edd. ante Ern.: *tracta* Vit. Eins. Gu. 2., Rufini Cod. Eins. et Ed. Iuntina, E. — 21. *iis* Rufinus, Eins.: *his* RE. — 22. *nostra*] *nos* Rufinus. — 24. *deinde caesim diximus. Rursus* E et Peter. At cfr. Quintil. 9, 4, 122. — 27. *id vos ita* Quintil. ibid. 123. (Ut nos, Rufinus et Cic. libri praeter Dresd.: *ita nos.*) — 28. *quam binis* Eins.: *binis* (om. *quam*) cum ceteris Codd. et Rufino RE. — 29. *inter quas* cum libris R. (Ut nos, Rufinus.)

LXVIII. 227. Nihil enim est aliud, Brute, — quod quidem tu minime omnium ignoras, — pulchre et oratorie dicere nisi optimis sententiis verbisque lectissimis dicere. Et nec sententia ulla est, quae fructum oratori ferat, nisi apte exposita atque absolute, nec verborum lumen apparet nisi diligenter collocatorum, et horum utrumque numerus illustrat; numerus autem — saepe enim hoc testandum est — non modo non poëtice iunctus, verum etiam fugiens illum eique omnium dissimillimus; non quin iidem sint numeri non modo oratorum et poëtarum, verum omnino loquentium, denique etiam sonantium omnium, quae metiri auribus possumus, sed ordo pedum facit, ut id, quod pronuntiatur, aut orationis aut poëmatis simile videatur. 228. Hanc igitur, sive compositionem sive perfectionem sive numerum vocari placet, adhibere necesse est, si ornate velis dicere, non solum — quod ait Aristoteles et Theophrastus —, ne infinite feratur ut flumen oratio, quae non aut spiritu pronuntiantis aut interductu librarii, sed numero coacta debet insistere, verum etiam quod multo maiorem habent apta vim quam soluta. Ut enim athletas nec multo secus gladiatores videmus nihil nec vitando facere caute nec petendo vehementer, in quo non motus hic habeat palaestram quandam, ut, quidquid in his rebus fiat utiliter ad pugnam, idem ad aspectum etiam sit venustum: sic oratio nec plagam gravem facit, nisi petitio fuit apta, nec satis recte declinat impetum, nisi etiam in cedendo, quid deceat, intelligit. 229. Itaque qualis eorum motus, quos ἀπαλαίστρους Graeci vocant, talis horum mihi videtur oratio, qui non claudunt numeris sententias, tantumque abest, ut, quod ii, qui hoc aut magistrorum inopia aut ingenii tarditate aut laboris fuga non sunt assecuti, solent dicere, enervetur oratio compositione verborum, ut aliter in ea nec impetus ullus nec vis esse possit. LXIX. Sed magnam exercitationem res flagitat, ne quid eorum, qui genus hoc secuti non tenuerunt, simile faciamus, ne aut verba traiiciamus aperte, quo melius aut cadat aut volvatur oratio; 230. quod se L. Caelius Antipater in prooemio belli Punici nisi necessario facturum negat. O virum simplicem, qui nos nihil celet; sapientem, qui serviendum necessitati putet! Sed hic omnino rudis. Nobis autem in scribendo atque in dicendo necessitatis excusatio non probatur. Nihil est enim necesse, et si quid esset, id necesse tamen non erat confiteri. Et hic quidem, qui hanc a Laelio, ad quem scripsit, cui se purgat, veniam petit, et utitur ea traiectione verborum et nihilo tamen aptius explet concluditque sententias. Apud alios autem et Asiaticos maxime numero servientes inculcata reperias inania quaedam verba quasi complementa numerorum. Sunt etiam qui illo vitio, quod ab Hegesia maxime fluxit, infringendis concidendisque numeris in quoddam genus abiectum incidant Siculorum simillimum. 231. Tertium est, in quo fuerunt fratres illi

---

5. *illustret* Gu. 1. 2. R. — 12. *adhibere* Lamb.: *et adhibere* cum libris E. — 20. *fuit*] *fiat* Vit. Eins. Peter, *sit* R. (Ut nos, ceteri, nominatim Gu. 1. 2.) — 21. *tecte* Aldus, Lamb., Peter. (*tecti* Dresd. Mon. Gu. 1. 2., *tute* Vit. R, Meyer.) — *intelligat* Vit. Eins. R, Peter. (Ut nos, Gu. 1. 2. aliique.) — 22. *ἀπαλαίστρους*] *apalaestros* Eins. Gu. 1. 2. aliique, R, *ἀπαλαίστους* cum Lamb. E. — 24. *ut*] *ne* Codd. noti et R. Emendavit Manutius. — 31. *celat* R et Codd. noti praeter Eins., qui firmat rectam Lamb. lectionem. — 35. *scribit* Eins., sed in marg. *scripsit*. — 38. *reperies* Lamb. — 41. *Tertium*] *Quartum* Schützius.

Asiaticorum rhetorum principes Hierocles et Menecles minime mea sententia contemnendi. Etsi enim a forma veritatis et ab Atticorum regula absunt, tamen hoc vitium compensant vel facultate vel copia. Sed apud eos varietas non erat, quod omnia fere concludebantur uno modo. Quae vitia qui fugerit, ut neque verbum ita traiiciat, ut id de industria factum intelligatur, neque inserciens verba quasi rimas expleat, nec minutos numeros sequens concidat delumbetque sententias, nec sine ulla commutatione in eodem semper versetur genere numerorum, is omnia fere vitia vitaverit. Nam de laudibus multa diximus, quibus sunt alia perspicue vitia contraria. LXX. 232. Quantum autem sit apte dicere, experiri licet, si aut compositi oratoris bene structam collocationem dissolvas permutatione verborum; — corrumpatur enim tota res, ut et haec nostra in Corneliana et deinceps omnia: Neque me divitiae movent, quibus omnes Africanos et Laelios multi venalicii mercatoresque superarunt; immuta paullulum, ut sit, multi superarunt mercatores venaliciique, perierit tota res; et quae sequuntur: Neque vestis aut caelatum aurum et argentum, quo nostros veteres Marcellos Maximosque multi eunuchi e Syria Aegyptoque vicerunt; verba permuta sic, ut sit, Vicerunt eunuchi e Syria Aegyptoque; adde tertium: Neque vero ornamenta ista villarum, quibus L. Paullum et L. Mummium, qui rebus his urbem Italiamque omnem referserunt, ab aliquo video perfacile Deliaco aut Syro potuisse superari; fac ita, potuisse superari ab aliquo Syro aut Deliaco: 233. videsne, ut ordine verborum paullum commutato eisdem verbis, stante sententia, ad nihilum omnia recidant, cum sint ex aptis dissoluta, — aut si alicuius inconditi arripias dissipatam aliquam sententiam eamque ordine verborum paullum commutato in quadrum redigas, efficiatur aptum illud, quod fuerit antea diffluens ac solutum. Age sume de Gracchi apud censores illud: Abesse non potest, quin eiusdem hominis sit probos improbare, qui improbos probet; quanto aptius, si ita dixisset, quin eiusdem hominis sit, qui improbos probet, probos improbare! — 234. Hoc modo dicere nemo unquam noluit, nemoque potuit quin dixerit; qui autem aliter dixerunt, hoc assequi non potuerunt. Ita facti sunt repente Attici; quasi vero Trallianus fuerit Demosthenes! cuius non tam vibrarent fulmina illa, nisi numeris contorta ferrentur. Sed si quos magis delectant soluta, sequantur ea sane, modo sic, ut, si quis Phidiae clupeum dissolverit, collocationis universam speciem sustulerit, non singulorum operum venustatem; ut in Thucydide orbem modo orationis desidero, ornamenta

10. *perspicue* Vit. Eins. Dresd. Erl. Gu. 1. 3. R: *perspicua* E. — 12. *dissolvat* Vit. Eins. Dr., *dissolves* Erl. — *corrumpetur* Erl. Gu. 1. Lamb., *corrumpitur* Vit. (Ut nos, Eins.) — 12. *et* ante v. *haec* om. cum Erl. Gu. 3. Schützius. — 15. *paullulum* Vit. Eins. Erl. Gu. 1. 2. R: *paullum* E. — 25. Vv. *ordine - - commutato* h. l. suspecta Schützio. — *eisdem* Eins.: *iisdem* RE. (*iisdem tamen verbis* A, Vet. Steph. Erl. Gu. 1. 3.) — 27. *aliquam licet sententiam* Dr. Gu. 2., *aliquam sententiam licet* Vit. Eins. Gu. 1. — 28. *quadram* Vit. Eins. Mon. — 29. *fuerat* Gryph. pr. Steph. Lamb. — *de Gracchi oratione* Dr. Erl. Gu. 1. 2. — 34. *voluit* Eins. R. — 37. *si quem - - sequatur* Palatt. tres, Erl. Gu. 1. — 38. *modo sic, ut si quis* Regii quattuor, Erl.: *modo si quis* Vit. Eins. Dr. Gu. 1. 2. R, *modo sic, ut quis* E.

comparent. 235. Isti autem cum dissolvunt orationem, in qua nec res nec verbum ullum est nisi abiectum, non clupeum, sed ut in proverbio est — etsi humilius dictum est, tamen simile est — scopas, ut ita dicam, mihi videntur dissolvere. Atque ut plane genus hoc, quod ego laudo, contempsisse videantur, aut scribant aliquid vel Isocrateo more vel quo Aeschines aut Demosthenes utitur, tum illos existimabo non desperatione formidavisse genus hoc, sed iudicio refugisse; aut reperiam ipsa eadem condicione qui uti velit, ut aut dicat aut scribat utra voles lingua eo genere, quo illi volunt; facilius est enim apta dissolvere quam dissipata connectere. 236. Res autem se sic habet, ut brevissime dicam quod sentio: composite et apte sine sententiis dicere insania est, sententiose autem sine verborum et ordine et modo infantia, sed eiusmodi tamen infantia, ut ea qui utantur, non stulti homines haberi possint, etiam plerumque prudentes; quo qui est contentus, utatur. Eloquens vero, qui non approbationes solum, sed admirationes, clamores, plausus, si liceat, movere debet, omnibus oportet ita rebus excellat, ut ei turpe sit quidquam aut spectari aut audiri libentius.

237. Habes meum de oratore, Brute, indicium; quod aut sequêre, si probaveris, aut tuo stabis, si aliud quoddam est tuum. In quo neque pugnabo tecum neque hoc meum, de quo tanto opere hoc libro asseveravi, unquam affirmabo esse verius quam tuum. Potest enim non solum aliud mihi ac tibi, sed mihi ipsi aliud alias videri. Nec in hac modo re, quae ad vulgi assensum spectet et ad aurium voluptatem, quae duo sunt ad iudicandum levissima, sed ne in maximis quidem rebus quidquam adhuc inveni firmius, quod tenerem aut quo iudicium meum dirigerem, quam id, quodcunque mihi quam simillimum veri videretur, cum ipsum illud verum in occulto lateret. 238. Tu autem velim, si tibi ea, quae disputata sunt, minus probabuntur, ut aut maius opus institutum putes quam effici potuerit, aut, dum tibi roganti voluerim obsequi, verecundia negandi scribendi me impudentiam suscepisse.

---

3. Vv. *tamen simile est* om. Nonius in v. *Scopae*, Palatt. duo, Erl. Gu. 3., seclusit Meyer. — *simile* Vit. Eins. Dr. Mon. Gu. 2. R: *consimile* cum Mediol. et Aldo E. — Vv. *ut ita dicam* seclusit Ern. (*ut dicam ita* Vit. Peter.) — 6. *tunc* Erl. Gu. 3. — 7. *formidavisse* Vit. Eins. Dr.: *reformidavisse* Gu. 1. 2. RE. — *reperiam ipsa* Eins. Dr. Mon. Gu. 1. 2.: *reperiam ipse* Codd. Regii, Gu. 3., *reperiant ipsa* Vit. Erl. RE. — 8. *voles* Vit. Erl. Gu. 1. 3. R: *velit* Eins., *volet* Ern. coni. — 10. *sic se* Dr. Erl. Gu. 2. — 16. *exspectari* Vit. Eins. Mon. R, Peter. (*exspectare aut audire* Gu. 2.) — 22. *Neque* Vit. — 23. *spectet* cum libris notis R: *spectat* cum Manutio E. — 24. *novissima* Vit. Eins. Dr. Mon. R. (Ut nos, Codd. interpolati. Cfr. ad Fam. 3, 10, 8: *ad nocendum levissimum.*) — 27. *verum tamen in* Vet. Steph. Erl. Gu. 3., *verum tum in* Eins. — 30. *imprudentiam* Vit. Eins. Vet. Steph. R, Peter, Goeller *improvidentiam* Gu. 3. Sed *verecundiae* rectius videtur opponi *impudentia.*

M. TULLII CICERONIS

T O P I C A.

I. 1. Maiores nos res scribere ingressos, C. Trebati, et iis libris, quos brevi tempore satis multos edidimus, digniores e cursu ipso revocavit voluntas tua. Cum enim mecum in Tusculano esses et in bibliotheca separatim uterque nostrûm ad suum studium libellos, quos vellet, evolveret, incidisti in Aristotelis Topica quaedam, quae sunt ab illo pluribus libris explicata. Qua inscriptione commotus continuo a me librorum eorum sententiam requisisti; 2. cumque tibi exposuissem disciplinam inveniendorum argumentorum, ut sine ullo errore ad eam ratione et via perveniremus ab Aristotele inventa, illis libris contineri, verecunde tu quidem ut omnia, sed tamen facile ut cernerem te ardere studio, mecum, ut tibi [illa] traderem, egisti. Cum autem ego te non tam vitandi laboris mei causa, quam quia tua id interesse arbitrarer, vel ut eos per te ipse legeres vel ut totam rationem a doctissimo quodam rhetore acciperes, hortatus essem, utrumque, ut ex te audiebam, es expertus. 3. Sed a libris te obscuritas reiecit. Rhetor autem ille magnus haec, ut opinor, Aristotelia se ignorare respondit. Quod quidem minime sum admiratus eum philosophum rhetori non esse cognitum, qui ab ipsis philosophis praeter admodum paucos ignoraretur. Quibus eo minus ignoscendum est, quod non modo rebus iis, quae ab illo dictae et inventae sunt, allici debuerunt, sed dicendi quoque incredibili quadam cum copia, tum etiam suavitate. 4. Non potui igitur tibi saepius hoc roganti et tamen verenti, ne mihi gravis esses — facile enim id cernebam —, debere diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri videretur iniuria. Etenim cum tu mihi meisque multa saepe scripsisses, veritus sum, ne,

---

7. *librorum eorum* a b c d e, Valla, BV: *eorum librorum* NE. — *cumque tibi* d e: *quam tibi cum* NE, *quam cum tibi* a b f, BV. — 9. *ratione et via* Lambini et Ursini coni. firmata a Boëthio: *rationem via* cum Codd. nostris E. — *illis libris* a b c d e f: *libris illis* NE. — 10. *facile ut* b c d e f et corr. a: *ut facile* E et pr. a. 11. *illa traderem* d e f: *illam traderem* NE, *traderem illa* b c, *traderem* om. *illa*, quod nos seclusimus, a. — 12. *quam quia tua id* a f: *quam quod id tua* cum Gruteri Codd. E, *quam quia id tua* d e. — 16. *Aristotelia* b et Gr.: *Aristotelica* E cum ceteris nostris.

si ego gravarer, aut ingratum id aut superbum videretur. Sed, dum fuimus una, tu optimus es testis, quam fuerim occupatus; 5. ut autem a te discessi, in Graeciam proficiscens, cum opera mea nec res publica nec amici uterentur nec honeste inter arma versari possem, ne si tuto quidem id mihi liceret, ut veni Veliam tuaque et tuos vidi, admonitus huius aeris alieni nolui deesse ne tacitae quidem flagitationi tuae. Itaque haec, cum mecum libros non haberem, memoria repetita in ipsa navigatione conscripsi tibique ex itinere misi, ut mea diligentia mandatorum tuorum te quoque, etsi admonitore non eges, ad memoriam nostrarum rerum excitarem. Sed iam tempus est ad id, quod instituimus, accedere.

II. 6. Cum omnis ratio diligens disserendi duas habeat partes, unam inveniendi, alteram iudicandi, utriusque princeps, ut mihi quidem videtur, Aristoteles fuit. Stoici autem in altera elaboraverunt: iudicandi enim vias diligenter persecuti sunt ea scientia, quam διαλεκτικὴν appellant; inveniendi artem, quae τοπικὴ dicitur, quae et ad usum potior erat et ordine naturae certe prior, totam reliquerunt. 7. Nos autem, quoniam in utraque summa utilitas est et utramque, si erit otium, persequi cogitamus, ab ea, quae prior est, ordiemur. Ut igitur earum rerum, quae absconditae sunt, demonstrato et notato loco facilis inventio est, sic, cum pervestigare argumentum aliquod volumus, locos nosse debemus; sic enim appellatae ab Aristotele sunt eae quasi sedes, e quibus argumenta promuntur. 8. Itaque licet definire, locum esse argumenti sedem; argumentum autem orationem, quae rei dubiae faciat fidem. Sed ex iis locis, in quibus argumenta inclusa sunt, alii in eo ipso, de quo agitur, haerent, alii assumuntur extrinsecus. In ipso tum ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex iis rebus, quae quodam modo affectae sunt ad id, de quo quaeritur. Extrinsecus autem ea ducuntur, quae absunt longeque disiuncta sunt. 9. Sed ad id totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, quae quasi involutum evolvit id, de quo quaeritur; eius argumenti talis est formula: Ius civile est aequitas constituta iis, qui eiusdem civitatis sunt, ad res suas obtinendas; eius autem aequitatis utilis cognitio est: utilis ergo est iuris civilis scientia; 10. tum partium enumeratio, quae tractatur hoc modo: Si neque censu nec vindicta nec testamento liber factus est, non est liber; neque ulla est earum rerum: non est igitur liber; tum notatio, cum ex verbi vi argumentum aliquod elicitur, hoc modo: Cum lex assiduo vindicem assiduum esse iubeat, locupletem iubet locupleti; locuples enim

---

5. *quidem id* a b c f et Valla: *id quidem* dE. — 15. *διαλεκτικὴν - - τοπικὴ* e librorum vestigiis: *dialecticen - - topice* cum libris plerisque E. — 16. *inveniendi* a d f e, B ρ: *inveniendi vero* bE, *inveniendi autem* c. — *quae et ad* a b c d e, B: *quaeque ad* fE. — 22. *eae* a f: *hae* E cum ceteris nostris praeter d, qui habet *eae res.* — 24. *orationem* b c, Cod. Einsiedl. Boëthii: *rationem* E cum ceteris nostris. — 25. *iis (hiis)* a d: *his* E cum cett. nostris. — 27. *iis* d: *his* E cum cett. n. — 29. *ducuntur* Ascensius, Lambinus: *dicuntur* E cum Codd. notis. — 33. *cognitio est* a b c d et corr. f, Valla, BV: *est cognitio* NE, *cognitio* pr. f. — *ergo est* a b c e f, Valla, BV: *est ergo* d E. — 35. *nec vind.* a c d Valla: *neque v.* b e f E. — 36. *ulla est* a b c d f, Valla, *est ulla* eE. — 37. *verbi vi* a b c d f, Valla, BV: *vi verbi* eNE. — *lex* a, BU: *lex Aelia Sentia* b e f. Item E, sed seclusis vv. *Aelia Sentia*: *elia sentia lex* d; e Boëthio apparet antiquissimum esse glossema. Cfr. Dirksen *XII. Tafeln* p. 160.

est assiduus, ut ait Aelius, appellatus ab aere dando. III. 11. Ducuntur etiam argumenta ex iis rebus, quae quodam modo affectae sunt ad id, de quo quaeritur. Sed hoc genus in plures partes distributum est. Nam alia coniugata appellamus, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum aut parium aut minorum. 12. Coniugata dicuntur, quae sunt ex verbis generis eiusdem. Eiusdem autem generis verba sunt, quae orta ab uno varie commutantur, ut sapiens, sapienter, sapientia. Haec verborum coniugatio συζυγία dicitur, ex qua huiusmodi est argumentum: Si compascuus ager est, ius est compascere. 13. A genere sic ducitur: Quoniam argentum omne mulieri legatum est, non potest ea pecunia, quae numerata domi relicta est, non esse legata; forma enim a genere, quoad suum nomen retinet, nunquam seiungitur, numerata autem pecunia nomen argenti retinet: legata igitur videtur. 14. A forma generis, quam interdum, quo planius accipiatur, partem licet nominare, hoc modo: Si ita Fabiae pecunia legata est a viro, si ei viro materfamilias esset, si ea in manum non convenerat, nihil debetur. Genus [enim] est, uxor; eius duae formae: una matrumfamilias, eae sunt, quae in manum convenerunt; altera earum, quae tantummodo uxores habentur. Qua in parte cum fuerit Fabia, legatum ei non videtur. 15. A similitudine, hoc modo: Si aedes eae corruerunt vitiumve fecerunt, quarum ususfructus legatus est, heres restituere non debet nec reficere, non magis quam servum restituere, si is, cuius ususfructus legatus esset, deperisset. 16. A differentia: Non, si uxori vir legavit argentum omne, quod suum esset, idcirco, quae in nominibus fuerunt, legata sunt. Multum enim differt, in arcane positum sit argentum, an in tabulis debeatur. 17. Ex contrario autem sic: Non debet ea mulier, cui vir bonorum suorum usumfructum legavit, cellis vinariis et olcariis plenis relictis, putare id ad se pertinere. Usus enim, non abusus, legatus est. Ea sunt inter se contraria. IV. 18. Ab adiunctis: Si ea mulier testamentum fecit, quae se capite nunquam deminuit, non videtur ex edicto praetoris secundum eas tabulas possessio dari. Adiungitur enim, ut secundum servorum, secundum exulum, secundum puerulorum tabulas possessio videatur ex edicto dari. 19. Ab antecedentibus autem et consequentibus et repugnantibus hoc modo; ab antecedentibus: Si viri culpa factum est divortium, etsi mulier nuntium remisit, tamen pro liberis manere

---

1. *aere* a c d e Gr. Valla, BV. item pr. b, corr. f: *asse* Oxon. ψ, pr. f, corr. b, Lamb. E. Cfr. Cic. de Rep. 2, 22: *cum locupletes assiduos appellasset ab asse dando.* — 4. *forma* a b c d e f, Gr.: *formula* cum Victorio E. — 5. Vv. *alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis* om. Ernestii operae. — *adiunctis* e U, Valla; ceterae meae Edd. praeter N. et BV., quae *coniunctis* cum a b c d f. — 13. *quoniam argumentum* Ernestii operae. — 18. *si ei viro* a b c d e, Valla, BV: *si ea uxor* E et corr. f, *si ei uxor* pr. f. — 19. *enim* om. Victorius; nos seclusimus. Cfr. §. 59. — 20. *eae sunt quae* d, Gr. et pr. a: *earum, quae* d E, *hae sunt quae* c, ρ, ψ et corr. b, *haec sunt quae* U, *ut sunt quae* pr. b et corr. c. — 25. *esset* a b c d e f, Gr. B: *est* cum Aldo E. — 26. *argentum omne* a b c d f, Gr. B: *omne argentum* e E. — 29. Vv. *Non debet - - contraria* affert Donatus ad Ter. Andr. Prol. 5. sine varietate. — 33. *diminuit* E (et sic ubique).

nihil oportet. 20. A consequentibus: Si mulier, cum fuisset nupta cum eo, quicum connubium non esset, nuntium remisit; quoniam, qui nati sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil oportet. 21. A repugnantibus: Si paterfamilias uxori ancillarum usumfructum legavit a filio neque a secundo herede legavit, mortuo filio mulier usumfructum non amittit. Quod enim semel testamento alicui datum est, id ab eo invito, cui datum est, auferri non potest. Repugnat enim recte accipere, et invitum reddere. 22. Ab efficientibus [causis] hoc modo: Omnibus est ius parietem directum ad parietem communem adiungere vel solidum vel fornicatum. Sed qui in pariete communi demoliendo damni infecti promiserit, non debebit praestare, quod fornix vitii fecerit. Non enim eius parietis vitio, qui demolitus est, damnum factum est, sed eius operis vitio, quod ita aedificatum est, ut suspendi non posset. 23. Ab effectis rebus hoc modo: Cum mulier viro in manum convenit, omnia, quae mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine. Ex comparatione autem omnia valent, quae sunt huiusmodi: Quod in re maiore valet, valeat in minore, ut, Si in urbe fines non reguntur, nec aqua in urbe arceatur. Item contra: Quod in minore valet, valeat in maiore. Licet idem exemplum convertere. Item: Quod in re pari valet, valeat in hac, quae par est, ut, Quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam aedium. At in lege aedes non appellantur, et sunt ceterarum rerum omnium, quarum annuus est usus. Valeat aequitas, quae paribus in causis paria iura desiderat. 24. Quae autem assumuntur extrinsecus, ea maxime ex auctoritate ducuntur. Itaque Graeci tales argumentationes ἀτέχνους vocant, id est, artis expertes, ut si ita respondeas: Quoniam P. Scaevola id solum esse ambitus aedium dixerit, quo parietis communis tegendi causa tectum proiiceretur, ex quo tecto in eius aedes, qui protexisset, aqua deflueret, id tibi ius videri.

25. His igitur locis, qui sunt expositi ad omne argumentum, tamquam elementis quibusdam significatio et demonstratio ad reperiendum datur. Utrum igitur hactenus satis est? Tibi quidem tam acuto et tam occupato puto. V. Sed, quoniam avidum hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit potius aliquid, quam te hinc patiar non satiatum discedere. 26. Quando ergo unus quisque eorum locorum, quos exposui, sua quaedam habet membra, ea quam subtilissime persequamur, et primum de ipsa definitione dicatur. Definitio est oratio, quae id, quod definitur, explicat, quid sit. Definitionum autem duo genera prima: unum earum rerum, quae sunt; alterum

---

8. *causis* om. b pr. m; a sec. *rebus* et sic a c d e, Gr. B. Nos seclusimus. — 10. *Sed qui* a b d e, B ϱ, *At si quis* d E cum ceteris Edd. mihi notis, *Si qui* c. — 12. *eius parietis* a b c d B: *eius* (om. v. *parietis)* e f E. — 16. *huiusmodi* b c, BV: *eiusmodi* E cum ceteris. — 23. *assumuntur extrinsecus* a b c d, Valla, BV: *extrinsecus assumuntur* NE, *sumuntur extrinsecus* f. — 27. *quo* b: *quod* a b, *quoad* Valla, Lamb., *quantum* e (manifesto ex Boëthio). — *ex quo tecto in eius aedes qui* BV. et Boëthius in Commentario ex lectione Cod. Einsiedl.: *ex quo in tectum eius, aedes qui* E cum Codd. notis. — 30. *expositi* cett. usque ad v. *datur* a b c d, B ϱ, Valla, BV: *expositi, ad omne argumentum reperiendum tamquam elementis quibusdam significatio et demonstratio datur* e E. — 36. *habet membra* a b c f: *membra habet* E cum cett. nostr. — 39. *duo* a c Gr., B: *duo sunt* cum aliis Codd. E, *sunt duo* d, Valla.

earum, quae intelliguntur. 27. Esse ea dico, quae cerni tangive possunt, ut fundum aedes, parietem stillicidium, mancipium pecudem, supellectilem penus, cetera; quo ex genere quaedam interdum vobis definienda sunt. Non esse rursus ea dico, quae tangi demonstrarive non possunt, cerni tamen animo atque intelligi possunt, ut si usucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias; quarum rerum nullum subest quasi corpus, est tamen quaedam conformatio insignita et impressa in intelligentia, quam notionem voco. Ea saepe in argumentando definitione explicanda est. 28. Atque etiam definitiones aliae sunt partitionum, aliae divisionum: partitionum, cum res ea, quae proposita est, quasi in membra discerpitur; ut si quis ius civile dicat id esse, quod in legibus, senatus consultis, rebus iudicatis, iurisperitorum auctoritate, edictis magistratuum, more, aequitate consistat. Divisionum autem definitio formas omnes complectitur, quae sub eo genere sunt, quod definitur, hoc modo: Abalienatio est eius rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexu aut in iure cessio, inter quos ea iure civili fieri possunt. VI. Sunt etiam alia genera definitionum, sed ad huius libri institutum illa nihil pertinent; tantum est dicendum, qui sit definitionis modus. 29. Sic igitur veteres praecipiunt: cum sumpseris ea, quae sint ei rei, quam definire velis, cum aliis communia, usque eo persequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri possit. Ut hoc, Hereditas est pecunia. Commune adhuc; multa enim genera pecuniae. Adde quod sequitur: quae morte alicuius ad quempiam pervenit. Nondum est definitio; multis enim modis sine hereditate teneri mortuorum pecuniae possunt. Unum adde verbum: iure; iam a communitate res disiuncta videbitur, ut sit explicata definitio sic: Hereditas est pecunia, quae morte alicuius ad quempiam pervenit iure. Nondum est satis; adde, nec ea aut legata testamento aut possessione retenta; confectum est. Itemque, ut illud: Gentiles sunt inter se, qui eodem nomine sunt. Non est satis. Qui ab ingenuis oriundi sunt. Ne id quidem satis est. Quorum maiorum nemo servitutem servivit. Abest etiamnunc. Qui capite non sunt deminuti. Hoc fortasse satis est. Nihil enim video Scaevolam pontificem ad hanc definitionem addidisse. Atque haec ratio valet in utroque genere definitionum, sive id, quod est, sive id, quod intelligitur, definiendum est. 30. Partitionum [autem] et divisionum genus quale esset, ostendimus, sed quid inter se differant, planius dicendum est. In partitione quasi membra sunt, ut corporis, caput humeri, manus latera, crura pedes et cetera; VII. in divisione formae [sunt], quas Graeci *εἴδη* vocant; nostri, si qui haec forte tractant,

3. *vobis* (scil. iure consultis) a: *nobis* E cum ceteris. — 7. *in intelligentia* Victorius: *intelligentia* E cum Codd. nostris, *intelligentiae* ψ, BV, Lamb. — 9. *est* a b c d e f, Hρ, N, BV: *sunt* in mg. a, Valla, E. — 17. *etiam* a b c d e, B, U, Valla: *et* f E, quod defendit Hand Turs. II. p. 507. Sed repugnare vides optimos quosque Codd. — 22. *genera* a b c d f B: *genera sunt* E cum e aliisque et Edd. ceteris. — 29. *inter se, qui* a b c d f: *qui inter se* e E. Alteram rationem unice rectam esse demonstrat necessaria distinctio *Gentiles sunt inter se, qui*, cum in altera *Gentiles sunt, qui inter se* vv. *inter se* supervacanea sint. — 35. *autem* delevit Lamb.; nos seclusimus. — 38. *cetera* om. *et* Oxonn. tres. Nostri servant *et*. — 39. *sunt* om. a c e, *sunt formae* f. Nos seclusimus. — *εἴδη* Ascensius, ut volebat Sch.: *ἰδέας* E, *ΕΙΔΗΑΣ* a.

species appellant, non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo. Nolim enim, ne si Latine possit quidem dici, specierum et speciebus dicere; et saepe iis casibus utendum est; at formis et formarum velim. Cum autem utroque verbo idem significetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam. 31. Genus et formam definiunt hoc modo: genus est notio ad plures differentias pertinens; forma est notio, cuius differentia ad caput generis et quasi fontem referri potest. Notionem appello, quam Graeci tum *ἔννοιαν*, tum *πρόληψιν*. Ea est insita et praecepta cuiusque cognitio enodationis indigens. Formae sunt [igitur] eae, in quas genus sine ullius praetermissione dividitur; ut si quis ius in legem, morem, aequitatem dividat. Formas qui putat idem esse, quod partes, confundit artem et similitudine quadam conturbatus non satis acute, quae sunt secernenda, distinguit. Saepe etiam definiunt et oratores et poëtae per translationem verbi ex similitudine cum aliqua suavitate. 32. Sed ego a vestris exemplis nisi necessario non recedam. Solebat igitur Aquilius, collega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse vultis, quaerentibus iis, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire, qua fluctus eluderet; hoc est, quasi qui adolescentiam florem aetatis, senectutem occasum vitae velit definire; translatione enim utens discedebat a verbis propriis rerum ac suis. VIII. Quod ad definitiones attinet, hactenus; reliqua videamus.

33. Partitione sic utendum est, nullam ut partem relinquas; ut, si partiri velis tutelas, inscienter facias, si ullam praetermittas. At si stipulationum aut iudiciorum formulas partiare, non est vitiosum in re infinita praetermittere aliquid. Quod idem in divisione vitiosum est. Formarum enim certus est numerus, quae cuique generi subiiciantur; partium distributio saepe est infinitior, tamquam rivorum a fonte deductio. 34. Itaque in oratoriis artibus, quaestionis genere proposito, quot eius formae sint, subiungitur absolute. At cum de ornamentis verborum sententiarumve praecipitur, quae vocant *σχήματα*, non fit idem. Res est enim infinitior; ut ex hoc quoque intelligatur, quid velimus inter partitionem et divisionem interesse. Quamquam enim vocabula prope idem valere videbantur, tamen quia res differebant, nomina rerum distare voluerunt.

---

2. *possit quidem dici* b: *quidem dici possit* E cum ceteris nostris. — 3. *iis* a d: *his* E cum ceteris nostris. — 4. *verbo* om. a. — 8. *quam*] hanc Ern. coni. firmat b. Ante E cum ceteris nostris edebant *quod*. — 9. *πρόληψιν* a b c d f, Gr. B. Valla, BV: *πρόληψιν dicunt* E cum e aliisque. — *et praecepta* b firmans Sch. lectionem. ex f conformatam: *et ante percepta* a c d, Gr., Valla, E. — *cuiusque cognitio* b f, B; item a c d, Gr., sed in his per errorem *cuiusque cognitionis indigens: cuiusque formae cognitio* E cum e, Oxonn. duobus, Valla. — 10. *sunt igitur* a d, Valla, BV: *igitur sunt* b c e E; om. *igitur* f. Nos seclusimus. — *eae* a: *hae* E cum cett. praeter f, qui omittit. — 15. *aliqua* a c d e f, Gr. B, ϱ, Valla, BV: *quadam* b E. — 16. *Aquilius* Codd. nostri: *Aquillius* E cum Lambino. — 19. *eluderet* omnes nostri, ut E, *elideret* Oxon. ψ, Valla, Gesnerus ad Columellam 4, 20, 2. et in Thesauro; *alluderet* cum Passeratio L. — 20. *translatione enim* a b c d e f, U, ϱ, Valla: *translatione* (cum Oxonn. duobus) E. — 23. *Partitione* e f, ϱ, et pr. b, Valla, BV: *partitione autem* NE, *partitione tum* a c d et corr. b, Gr., B. — 31. *sententiarumve* a b c d e f, ϱ, Valla: *sententiarumque* NE. — *vocant* a c f, Gr.: *vocantur* E cum ceteris. — 32. *est enim* a c d e, BV: *enim est* E cum cett. — 34. *videbantur* Orellius: *videantur* cum libris E.

35. Multa etiam ex notatione sumuntur. Ea est autem, cum ex vi nominis argumentum elicitur; quam Graeci *ἐτυμολογίαν* vocant, id est, verbum ex verbo, veriloquium: nos autem novitatem verbi non satis apti fugientes genus hoc notationem appellamus, quia sunt verba rerum notae. Itaque hoc idem Aristoteles *σύμβολον* appellat, quod Latine est nota. Sed cum intelligitur, quid significetur, minus laborandum est de nomine. 36. Multa igitur in disputando notatione eliciuntur ex verbo; ut cum quaeritur postliminium quid sit — non dico, quae sint postliminii; nam id caderet in divisionem, quae talis est: Postliminio redeunt haec, homo, navis, mulus clitellarius, equus, equa, quae frenos recipere solet; — sed cum ipsius postliminii vis quaeritur et verbum ipsum notatur. In quo Servius noster, ut opinor, nihil putat esse notandum, nisi post; et liminium illud productionem esse verbi vult, ut in finitimo, legitimo, aeditimo non plus inesse timum, quam in meditullio Tullium. 37. Scaevola autem, P. F., iunctum esse putat verbum, ut sit in eo et post et limen; ut, quae a nobis alienata, cum ad hostem pervenerint, ex suo tamquam limine exierint, cum redierint post ad idem limen, postliminio redisse videantur. Quo genere etiam Mancini causa defendi potest, postliminio redisse; deditum non esse, quoniam non sit receptus; nam neque deditionem neque donationem sine acceptione intelligi posse.

IX. 38. Sequitur is locus, qui constat ex iis rebus, quae quodam modo affectae sunt ad id, de quo ambigitur; quem modo dixi in plures partes distributum. Cuius est primus locus ex coniugatione, quam [Graeci] *συζυγίαν* vocant, finitimus notationi, de qua modo dictum est; ut, si aquam pluviam eam modo intelligeremus, quam imbri collectam videremus, veniret Mucius, qui, quia iugata verba essent pluvia et pluendo, diceret omnem aquam oportere arceri, quae pluendo crevisset. 39. Cum autem a genere ducetur argumentum, non erit necesse id usque a capite arcessere. Saepe etiam citra licet, dummodo supra sit, quod sumitur, quam id, ad quod sumitur; ut aqua pluvia ultimo genere ea est, quae de caelo veniens crescit imbri; sed propiore [loco], in quo quasi ius arcendi continetur, genus est aqua pluvia nocens; eius generis formae, loci vitio et manu nocens; quorum alterum iubetur ab arbitro coërceri, alterum non iubetur. 40. Commode etiam tractatur haec argumentatio, quae ex genere sumitur, cum ex toto partes per-

---

7. Cfr. de h. l. Rob. Schneider Quaestionum de Ser. Sulpicio Rufo Specimen II. p. 17. — 11. *frenos* a c d e, Gr., B, ρ: *frena* E cum cett. — 16. *esse putat* a b: *putat esse* E cum cett. — 17. *alienata* a b c, Gr. B: *alienata sunt* E cum cett. — *ex* a b c d: *et ex* E cum aliis. — 18. *cum* Brutus: *dein cum* cum Victorio E, *ea cum* N, *et ea cum* a b d e, Gr. B, *hinc cum* f ρ, BV. Totum locum, ut nos, constituit Brutus; volgatam lectionem defendere conatur Schneider. — 19. *redisse videantur* a b c d e, Gr.: *videantur rediisse* E cum cett. — *Quo genere* a b d e, B ρ, Valla, BV: *Quo in genere* f E. — 20. *redisse* a b c e, B ρ: *rediisse* E. — 24. *est primus* a c d f, Valla: *primus est* E cum cett. — 25. *Graeci* om. a b c d e, Valla, BV. Nos seclusimus. — 27. *iugata* a c d e, Gr., R et pr. b: *coniugata* E cum corr. b aliisque. — 32. *loco* om. a b c, Gr. B. Nos seclusimus. — 34. *quorum alterum - - alterum* a b c d e, B ρ, Valla: *quorum altera - - altera* f E. — 36. *ex genere*] *ex forma* f, quod recepit Wetzel. — *partes persequare* a b c d f, ψ, Valla: *persequare partes* e E.

sequare hoc modo: Si dolus malus est, cum aliud agitur, aliud simulatur, enumerare licet, quibus id modis fiat; deinde in eorum aliquem id, quod arguas dolo malo factum, includere; quod genus argumenti imprimis firmum videri solet.

X. 41. Similitudo sequitur, quae late patet, sed oratoribus et philosophis magis quam vobis. Etsi enim omnes loci sunt omnium disputationum ad argumenta suppeditanda, tamen aliis disputationibus abundantius occurrunt, aliis angustius. Itaque genera tibi nota sint; ubi autem iis utare, quaestiones ipsae te admonebunt. 42. Sunt enim similitudines, quae ex pluribus collationibus perveniunt quo volunt, hoc modo: Si tutor fidem praestare debet, si socius, si, cui mandaris, si, qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator. Haec ex pluribus perveniens quo vult, appellatur inductio, quae Graece ἐπαγωγὴ nominatur, qua plurimum est usus in sermonibus Socrates. 43. Alterum similitudinis genus collatione sumitur, cum una res uni, par pari comparatur, hoc modo: Quemadmodum, si in urbe de finibus controversia est, quia fines magis agrorum videntur esse quam urbis, finibus regundis adigere arbitrum non possis, sic, si aqua pluvia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum est, aquae pluviae arcendae adigere non possis arbitrum. 44. Ex eodem similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus in causa Curiana exemplis plurimis usus est, qui testamento sic heredes instituti, si filius natus esset in decem mensibus, isque mortuus prius, quam in suam tutelam venisset, hereditatem obtinuissent. Quae commemoratio exemplorum valuit, eaque vos in respondendo uti multum soletis. 45. Ficta etiam exempla similitudinis habent vim; sed ea oratoria magis sunt quam vestra; quamquam uti etiam vos soletis, sed hoc modo: Finge mancipio aliquem dedisse id, quod mancipio dari non potest. Num idcirco id eius factum est, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob eam rem se ulla re obligavit? In hoc genere oratoribus et philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, ut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendae rei gratia dicatur aut minuendae, quae ὑπερβολὴ dicitur, multa alia mirabilia. Sed latior est campus illorum. Eisdem tamen ex locis, ut ante dixi, et maximis et minimis in quaestionibus argumenta ducuntur.

XI. 46. Sequitur similitudinem differentia rei, maxime contraria superiori; sed est eiusdem dissimile et simile invenire. Eius generis haec sunt: Non, quemadmodum quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri sine tutore auctore solvas, item, quod pupillo aut pupillae debeas, recte

9. *iis* a d: *his* E cum cett. — 21. *causa Curiana* a b c d f, Valla, BV: *Curiana causa* e E. — *usus et*, *agens de eo*, *qui testamento sic heredem instituisset*, *ut si filius - - venisset*, *secundus heres hereditatem obtineret* E. Locum misere interpolatum constituimus ex Codd. nostris, Boëthio, Valla. Videlicet gloss. *agens de eo* abest ab a b c d e, B, U, Valla; habent Oxonn. duo, f, BV (sed haec Ed. et f *aiens*); *heredes* pro *heredem* praebent a b c e, B.; *ut* ante *si* delevi ex coni.; alterum gloss. *secundus heres* abest ab a b c d e, B, U, ϱ, Valla; habent f ψ, BV.; *obtinuissent* habent a c d, *obtinuisset* b f e, Oxonn. quattuor, Edd. ante Manutium, qui dedit *obtineret*. — 31. *ut aliquid* a b c e, B, U: *aut aliquid* E cum cett. — 32. *multa* a c, B: *et multa* b e f, Oxonn. tres, E. (*multa etiam* d.) — 33. *alia mirabilia* a b c d f, Valla, BV: *mirabilia alia* e E. — 34. *et maximis et minimis in* a b c d e, Valla: *et in maximis et in minimis* f E. — 38. *item* a b c d e, Gr. Bϱ, Valla: *ita* f E. — *quod pupillo aut pupillae* a b c d f, Valla, BV: *quod aut pupillae aut pupillo* cum Aldo E.

possis eodem modo solvere. 47. Deinceps locus est, qui e contrario dicitur. Contrariorum [autem] genera plura: unum eorum, quae in eodem genere plurimum differunt, ut sapientia, stultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tamquam e regione quaedam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas. Ex quibus contrariis argumenta talia exsistunt: Si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur, et bonitatem, si malitiam. Haec, quae ex eodem genere contraria sunt, appellantur adversa. 48. Sunt etiam alia contraria, quae privantia licet appellemus Latine, Graeci appellant στερητικά. Praeposito enim IN privatur verbum ea vi, quam haberet, si IN praepositum non fuisset, [ut] d i g n i t a s i n d i g n i t a s, h u m a n i t a s i n h u m a n i t a s et cetera generis eiusdem, quorum tractatio est eadem, quae superiorum, quae adversa dixi. 49. Nam alia quoque sunt contrariorum genera, velut ea, quae cum aliquo conferuntur, ut duplum simplum, multa pauca, longum breve, maius minus. Sunt etiam illa valde contraria, quae appellantur negantia. Ea ἀποφατικά Graeci, e contrario aientibus: [ut], Si hoc est, illud non est. Quid enim opus exemplo est? Tantum intelligatur, in argumento quaerendo contrariis omnibus contraria non convenire.

50. Ab adiunctis autem posui equidem exemplum paullo ante, multa adiungi, quae suscipienda essent, si statuissemus ex edicto praetoris secundum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quae versantur in iudiciis, valet; cum quaeritur, quid aut sit aut evenerit aut futurum sit aut quid omnino fieri possit. XII. 51. Ac loci quidem ipsius forma talis est. Admonet autem hic locus, ut quaeratur, quid ante rem, quid cum re, quid post rem evenerit. «Nihil hoc ad nos; ad Ciceronem,» inquiebat Gallus noster, si quis ad eum quid tale rettulerat, ut de facto quaereretur. Tu tamen patiere nullum a me artis institutae locum praeteriri; ne, si nihil, nisi quod ad te pertineat, scribendum putaris, nimium te amare videare. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius non modo non iuris consultorum, sed ne philosophorum quidem. 52. Ante rem enim quaeruntur, quae talia sunt: apparatus, colloquia, locus, constitutum, convivium; cum re autem: pedum crepitus, strepitus hominum, corporum umbrae, si quid eiusmodi; at post rem: pallor, rubor, titubatio, si qua alia signa contur-

---

1. *e contrario* abc, Bϱ, Valla : *a contrario* dE. — 2. *autem* om. pr. a. Nos seclusimus. — *plura* a b c d e, Gr. : *sunt plura* E. — 3. *stultitia* a b c d e f, Oxonn. tres, Valla, BV : *et stultitia* ψ E. — 8. *etiam* b c, ut volebat Ernestius : *enim* E cum cett. — 9. *Praeposito enim IN privatur* a d, Gr. : *praepositio enim IN privat* b c f e, Valla, E, *praepositione enim IN privatur* ϱ, BV. — 10. *ut* om. a b c e, Gr. Nos seclusimus. — 14. *aliquo*] *alio* E operae. — 16. *negantia*] *negotia* Ern. operae. — *e contrario* Boëthius et Oxon. ψ: *contraria* E cum Codd. nostris. — *ut* om. a b c d e. Nos seclusimus. — 18. *in argumento* a b c d e f B, Valla, BV: *argumento* NE. — *contraria contrariis omnibus* b c. — 19. *multa* a b c d e f, Gr. Oxonn. tres: *multa scilicet* UNE. — 20. *edicto praetoris* UN, Lamb. : *edicto* a b c f E, *edicto populi Romani* d e, corrupto *PR.* in *P. R*; hinc deletum v. in plerisque. — 24. *Ac* a b c d e, Valla : *At* f E. — 26. *nos* corr. b, Boëthius, et de Lamb. suspic. Sch. : *ius* E cum ceteris. — 27. *vade ad Ciceronem* d e. — *inquiebat* a b c d e f, Valla: *inquibat* NE. — *quid tale* b c: *tale quid* e E, (*quis tale* a f.) — 34. *si quid* a b c N: *et si quid* E cum cett. — 35. *pallor, rubor* a b c d f, Valla, BV: *rubor, pallor* c E. — *si qua* a b c d, B, U: *et si qua* E cum cett.

bationis et conscientiae, praeterea restinctus ignis, gladius cruentus, cetera, quae suspicionem facti possunt movere.

53. Deinceps est locus dialecticorum proprius ex consequentibus et antecedentibus et repugnantibus. Nam coniuncta, de quibus paullo ante dictum est, non semper eveniunt; consequentia autem semper. Ea enim dico consequentia, quae rem necessario consequuntur; itemque et antecedentia et repugnantia. Quidquid enim sequitur quamque rem, id cohaeret cum re necessario; et quidquid repugnat, id eiusmodi est, ut cohaerere nunquam possit. XIII. Cum tripertito igitur distribuatur locus hic, in consecutionem, antecessionem, repugnantiam, reperiendi argumenti simplex locus est, tractandi triplex. Nam quid interest, cum hoc sumpseris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui sit argentum omne legatum, utrum hoc modo concludas argumentum: Si pecunia signata argentum est, legata est mulieri. Est autem pecunia signata argentum. Legata igitur est; an illo modo: Si numerata pecunia non est legata, non est numerata pecunia argentum. Est autem numerata pecunia argentum; legata igitur est; an illo modo: Non et legatum argentum est, et non est legata numerata pecunia. Legatum autem argentum est; legata igitur numerata pecunia est —? 54. Appellant autem dialectici eam conclusionem argumenti, in qua, cum primum assumpseris, consequitur id, quod annexum est, primum conclusionis modum; cum id, quod annexum est, negaris, ut id quoque, cui fuerit annexum, negandum sit, secundus is appellatur concludendi modus; cum autem aliqua coniuncta negaris et ex iis unum aut plura sumpseris, ut, quod relinquitur, tollendum sit, is tertius appellatur conclusionis modus. 55. Ex hoc illa rhetorum ex contrariis conclusa, quae ipsi ἐνϑυμήματα appellant; non quin omnis sententia proprio nomine ἐνϑύμημα dicatur, sed, ut Homerus propter excellentiam commune poëtarum nomen efficit apud Graecos suum, sic, cum omnis sententia ἐνϑύμημα dicatur, quia videtur ea, quae ex contrariis conficitur, acutissima, sola proprie nomen commune possedit. Eius generis haec sunt:

Hoc metuere, alterum in metu non ponere!
Eam, quam nihil accusas, damnas; bene quam meritam esse autumas,

---

2. *cetera* a c, ϱ et pr. b: *ceteraque* f E, *et cetera* d e et corr. b. — 4. *repugnantibus* a b c d f, B ϱ, Valla, BV: *repugnantibus, qui etiam ab adiunctis longe diversus est* e, Oxonn. duo, E. — *coniuncta* a b d e f, B ϱ, Valla: *adiuncta* c, Oxonn. duo, E. — 7. *sequitur* a b c d e f, Gr., B, U, ϱ, Valla: *antecedit* ψ NE. — 9. *tripertito* a b c: *tripartito* E cum cett. — 11. *simplex locus est* a b c: *locus simplex est* e NE, *locus est simplex* Valla, BV. — 12. *argentum omne* a b c d, BV: *omne argentum* e f, Valla, E. — 15. *igitur est* b N: *igitur* E cum cett. — 23. *is appellatur* a c B et pr. b, Valla: *appellatur* E cum corr. b et cett. — 24. *negaris* a b c d e, B ϱ, Valla: *negaris, et his alia negatio rursus adiungitur* f ψ E. (Est gloss. inculcatum e Boëthio, quod defendere frustra conatus est Brandis *Rhein. Mus.* III. Fasc. IV. *Bonn* 1832. p. 549.) — *et ex iis unum aut plura sumpseris* a b c d e, B ϱ ψ, Valla: *et ex his primum sumpseris* f U E. — 26. *rhetorum* a b c d e f, Gr., B ϱ: *rhetorum sunt* cum Oxonn. duobus et Aldo E. — *ἐνϑυμήματα* a b c d, Valla: *enthymemata* E cum cett. Sic etiam in seqq. — *non quin omnis* a b c: *non quod non omnis* d e, Valla, E. — 30. *conficitur* b c e et corr. a: *conficiatur* E cum pr. a et cett. — 31. *possedit* a b c d e f, B, U, ϱ, Valla, BV: *possidet* ψ NE. — 32. *Hoc* a e f: *Hunc* E cum c d et corr. b. (*hinc* pr. b.) Cfr. ad Att. 12, 51. et 14, 21.

Dicis male mereri.
Id, quod scis, prodest; nihil id, quod nescis, obest?

XIV. 56. Hoc disserendi genus attingit omnino vestras quoque in respondendo disputationes; sed philosophorum magis est, quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententiis communis conclusio, quae a dialecticis tertius modus, a rhetoribus *ἐνθύμημα* nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex disiunctionibus constant: Aut hoc, aut illud; hoc autem: non igitur illud. Itemque, Aut hoc, aut illud; non autem hoc: illud igitur. Quae conclusiones idcirco ratae sunt, quod in disiunctione plus uno verum esse non potest. 57. Atque ex iis conclusionibus, quas supra scripsi, prior quartus, posterior quintus a dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, sic: Non et hoc et illud; hoc autem: non igitur illud. Hic modus est sextus. Septimus autem: Non et hoc et illud; non autem hoc; illud igitur. Ex iis modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est tota fere *διαλεκτική*. Sed ne eae quidem, quas exposui, ad hanc institutionem necessariae.

58. Proximus est locus rerum efficientium, quae causae appellantur; deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paullo ante posui, et quidem ex iure civili; sed haec patent latius. XV. Causarum [igitur] genera duo sunt: unum, quod vi sua id, quod sub eam vim subiectum est, certe efficit, ut, Ignis accendit; alterum, quod naturam efficiendi non habet, sed sine quo effici non possit, ut si quis aes causam statuae velit dicere, quod sine eo non possit effici. 59. Huius generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quieta, nihil agentia, stolida quodammodo, ut locus, tempus, materia, ferramenta, cetera generis eiusdem; alia autem praecursionem quandam adhibent ad efficiendum et quaedam afferunt per se adiuvantia, etsi non necessaria, ut, Amori congressio causam attulerat, amor flagitio. Ex hoc genere causarum ex aeternitate pendentium fatum a Stoicis nectitur. Atque ut earum causarum, sine quibus effici non potest, genera divisi, sic etiam efficientium dividi possunt. Sunt enim aliae causae, quae plane efficiant, nulla re adiuvante, aliae, quae adiuvari velint, ut, Sapientia efficit sapientes sola per se; beatos efficiat, necne sola per se, quaestio est. 60. Quare cum in disputationem inci-

---

2. Apud E sic distinguitur: *Id, quod scis, prodest nihil: id, quod nescis, obest?* Nos secuti sumus Boëthium in Schol. Cic. Vol. I. p. 365: *Hoc quoque enthymema tali nectitur syllogismo: Non et id, quod scis, prodest, et id, quod nescis, non obest; atqui id, quod scis, prodest: obest igitur, quod nescis.* — 4. *magis est* B: *magis* cum nostris Codd. E. — 8. *Itemque, hoc aut* E operae. — 13. *Non et hoc* a b c e, B, Valla: *Non et hoc est* d f NE. — 15. *iis* a d: *his* E cum cett. — 16. *tota fere* a b c f: *fere tota* E cum cett. — *διαλεκτική*] *dialectica* E. (Graece scripsi ex Codd. vestigiis.) — 17. *institutionem* a b c d e f, Valla: *institutionem sunt* cum Lambino E. — 21. *igitur*] *enim* a b c d e, Gr., Bϱ, BV. Habet *igitur* f; nos seclusimus. — 22. *sub eam vim* a b c d e: *sub ea* Oxonn. tres, NE, *sub ea vi* B, Valla. (Cfr. Tuscul. 4, §. 16. 5, §. 2.) — *certe* omnes nostri ceterique noti: *certo* E coniectura. Sed cfr. Hand Turs. II. p. 17. — 27. *materia* a b c d e f, B ϱ, Valla BV: *materiae* cum Oxonn. duobus et Aldo E. — *cetera* a b c d, B: *et cetera* cum f e atque Edd. a me inspectis E. — 29. *attulerat* BV et Boëthius in Comm.: *attulerit* cum Codd. nostris ceterisque notis E.

derit causa efficiens aliquid necessario, sine dubitatione licebit id, quod efficitur ab ea causa, concludere. XVI. Cum autem erit talis causa, ut in ea non sit efficiendi necessitas, necessario conclusio non sequitur. Atque illud quidem genus causarum, quod habet vim efficiendi necessariam, errorem afferre non fere solet; hoc autem, sine quo non efficitur, saepe conturbat. Non enim, si sine parentibus filii esse non possunt, propterea causa fuit in parentibus gignendi necessaria. 61. Hoc igitur, sine quo non fit, ab eo, quo certe fit, diligenter est separandum. Illud enim est tamquam,

Utinam ne in nemore Pelio . . . .

Nisi enim accidissent abiegnae ad terram trabes, Argo illa facta non esset, nec tamen fuit in iis trabibus efficiendi vis necessaria. At cum in Aiacis navem crispisulcans igneum fulmen iniectum est, inflammatur navis necessario. 62. Atque etiam est causarum dissimilitudo, quod aliae sunt, ut sine ulla appetitione animi, sine voluntate, sine opinione suum quasi opus efficiant, velut, ut omne intereat, quod ortum est; aliae [autem] aut voluntate efficiunt aut perturbatione animi aut habitu aut natura aut arte aut casu: voluntate, ut tu, cum hunc libellum legis; perturbatione, ut si quis eventum horum temporum timeat; habitu, ut qui facile et cito irascatur; natura, ut vitium in dies crescat; arte, ut bene pingat; casu, ut prospere naviget. Nihil horum sine causa, nec quidquam omnino; sed huiusmodi causae non necessariae. 63. Omnium autem causarum in aliis inest constantia, in aliis non inest. In natura et in arte constantia est, in ceteris nulla. XVII. Sed tamen earum causarum, quae non sunt constantes, aliae sunt perspicuae, aliae latent. Perspicuae sunt, quae appetitionem animi iudiciumque tangunt; latent, quae subiectae sunt fortunae. Cum enim nihil sine causa fiat, hoc ipsum est fortunae eventus; obscurâ causâ et latenter efficitur. Etiam ea, quae fiunt, partim sunt ignorata, partim voluntaria: ignorata, quae necessitate effecta sunt; voluntaria, quae consilio. 64. Quae autem fortuna, vel ignorata vel voluntaria. Nam iacere telum voluntatis est; ferire, quem nolueris, fortunae. Ex quo ARIES SVBIICITVR ille in vestris actionibus, SI TELVM MANV FVGIT MAGIS, QVAM IECIT. Cadunt etiam in ignorationem atque in imprudentiam perturbationes animi; quae

---

1. *licebit id* e et pr. a in rasura: *licebit* om. *id* cum ceteris E. — 3. *necessario* b, Ascensius: *necessaria* cum ceteris E. — 8. *ab eo, quo* ϱ: *a quo* cum duobus Lambini E, *in quo* nostri praeter f, Oxonn. tres, Valla, Edd. ante Lambinum, *per quod* f. (Varie suppleta est praepositio, quam excidisse falso putabant.) — *certe*, ut supra, libri: *certo* E coniectura. — 10. *Pelio* a b c d f, Gr., B ϱ, Valla: *Pelio securibus Caesa cecidisset abiegna ad terram trabes*! U ψ, mg. b, NE, *Pelio cecidisset abiegna ad terram trabes* e. Scilicet suppleverunt ex Scr. ad Her. 2, 22. Cic. de Inv. 1, 49. de Fato 15. — 11. *accidissent abiegnae* a et Gr.: *cecidisset abiegna* d E, *cecidissent abiegnae* b c e f, Valla, BV. — 12. *iis* a, BV: *his* E cum cett. — 13. *navem* a: *navim* E cum cett. — 17. *autem* om. d, delevit Lamb. in m. Ed. 1584. Nos seclusimus. — *efficiunt* Valla, BV, Sch.: *efficiuntur* a b c d e f, Gr., ϱ. — 20. *ut qui facile* a b c d e f, ϱ, Valla, BV: *ut facile* NE. — 28. *obscurâ causâ et latenter* a b c, Gr., ψ, Valla et Boëthius in Ed. Basil.: *obscura causa* (nominat.), *quae latenter* cum Aldo E. Vide Ed. meam, quae separatim prodiit a. 1830. — 32. *SVBIICITVR ille* a b c: *ille subiicitur* E cum ceteris. Cfr. Dirksen *Versuche zur Kritik* p. 338. *XII. Tafeln* p. 616. Huschke *Anal. litter.* p. 173. et Ed. a. 1830.

quamquam sunt voluntariae — obiurgatione enim et admonitione deiiciuntur —, tamen habent tantos motus, ut ea, quae voluntaria sunt, aut necessaria interdum aut certe ignorata videantur. 65. Toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis vel oratorum vel philosophorum magna argumentorum suppetit copia; in vestris autem, si non uberior, at fortasse subtilior. Privata enim iudicia maximarum quidem rerum in iuris consultorum mihi videntur esse prudentia. Nam et adsunt multum et adhibentur in consilia et patronis diligentibus ad eorum prudentiam confugientibus hastas ministrant. 66. In omnibus igitur iis iudiciis, in quibus EX FIDE BONA est additum, ubi vero etiam, VT INTER BONOS BENE AGIER, imprimisque in arbitrio rei uxoriae, in quo est, QVOD EIVS MELIVS AEQVIVS, parati esse debent. Illi dolum malum, illi fidem bonam, illi aequum bonum, illi, quid socium socio, quid eum, qui negotia aliena curasset, ei, cuius ea negotia fuissent; quid eum, qui mandasset, eumve, cui mandatum esset, alterum alteri praestare oporteret; quid virum uxori, quid uxorem viro, tradiderunt. Licebit igitur, diligenter cognitis argumentorum locis, non modo oratoribus et philosophis, sed iuris etiam peritis copiose de consultationibus suis disputare. XVIII. 67. Coniunctus huic causarum loco ille locus est, qui efficitur ex causis. Ut enim causa quid sit effectum indicat, sic, quod effectum est, quae fuerit causa, demonstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus et poëtis, saepe etiam philosophis, sed iis, qui ornate et copiose eloqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denuntiant, quid ex quaque re sit futurum. Causarum enim cognitio cognitionem eventorum facit.

68. Reliquus est comparationis locus, cuius genus et exemplum supra positum est, ut ceterorum nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea, quae aut maiora aut minora aut paria dicuntur; in quibus spectantur haec, numerus, species, vis, quaedam etiam ad res aliquas affectio. 69. Numero sic comparabuntur, plura bona ut paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona brevioribus, longe et late pervagata angustis; ex quibus plura bona propagentur, quaeque plures imitentur et faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur, quae propter se expetenda sunt, iis, quae propter aliud; et ut innata atque insita assumptis et adventiciis, integra contaminatis, iucunda minus iucundis, honesta ipsis etiam utilibus, proclivia laboriosis, necessaria non necessariis, sua alienis, rara vulgaribus, desiderabilia iis, quibus facile carere possis, perfecta inchoatis, tota partibus, ratione utentia rationis expertibus, voluntaria necessariis, animata inanimis, naturalia non naturalibus, artificiosa non artificiosis. 70. Vis autem in comparatione sic

---

8. *consilia* a b c d, Gr., ϱ, Valla, BV: *consilio* f, Oxonn. tres, E. — 11. *AGIER oportet* a b c d f, B, U, Valla. Ut nos, e et Codd. Lambini. — 12. *QVOD EIVS MELIVS AEQVIVS* a b c d: *quid aequius melius* cum Aldo E, *quod melius aequius* e f, Boëthius. — 13. *Illi dolum* a b c d e f, Bϱ, Valla: *Illi enim dolum* cum Oxonn. duobus et Aldo E. — 20. *ille locus est* a d: *ille locus* b c, *locus ille est* e f E. — *causa quid sit effectum* a b c d e, Oxonn. quattuor, Valla, BV: *causa effectum* f E. — 23. *eloqui* Orellius: *et loqui* BV, *loqui* E cum Codd. notis. Cfr. de Or. 1, 11, 48. Ellendt: *composite, ornate, copiose eloqui.* — 39. *inanimis* a, Lamb. in mg. Repett.: *inanimatis* E cum ceteris.

cernitur: efficiens causa gravior quam non efficiens; quae se ipsis contenta sunt, meliora, quam quae egent aliis; quae in nostra, quam quae in aliorum potestate sunt; stabilia incertis; quae eripi non possunt, iis, quae possunt. Affectio autem ad res aliquas est huiusmodi: principum commoda maiora quam reliquorum; itemque, quae iucundiora, quae pluribus probata, quae ab optimo quoque laudata. Atque, ut haec in comparatione meliora, sic deteriora, quae iis sunt contraria. 71. Parium autem comparatio nec elationem habet nec submissionem; est enim aequalis. Multa autem sunt, quae aequalitate ipsa comparentur; quae ita fere concluduntur: Si consilio iuvare cives et auxilio aequa in laude ponendum est, pari gloria debent esse ii, qui consulunt, et ii, qui defendunt; atqui primum est: quod sequitur igitur. Perfecta est omnis argumentorum inveniendorum praeceptio, ut, cum profectus sis a definitione, a partitione, a notatione, a coniugatis, a genere, a forma, a similitudine, a differentia, a contrariis, ab adiunctis, a consequentibus, ab antecedentibus, a repugnantibus, a causis, ab effectis, a comparatione maiorum, minorum, parium, nulla praeterea sedes argumenti quaerenda sit.

XIX. 72. Sed quoniam ita a principio divisimus, ut alios locos diceremus in eo ipso, de quo ambigitur, haerere, de quibus satis est dictum, alios assumi extrinsecus, de iis pauca dicamus, etsi ea nihil omnino ad vestras disputationes pertinent; sed tamen totam rem efficiamus, quandoquidem coepimus. Neque enim tu is es, quem nihil nisi ius civile delectet, et quoniam haec ita ad te scribuntur, ut etiam in aliorum manus sint ventura, detur opera, ut quam plurimum iis, quos recta studia delectant, prodesse possimus. 73. Haec ergo argumentatio, quae dicitur artis expers, in testimonio posita est. Testimonium autem nunc dicimus omne, quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendam fidem. Persona autem non, qualiscunque est, testimonii pondus habet; ad fidem enim faciendam auctoritas quaeritur, sed auctoritatem aut natura aut tempus affert. Naturae auctoritas in virtute inest maxime; in tempore autem multa sunt, quae afferant auctoritatem, ingenium, opes, aetas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam nonnunquam rerum fortuitarum. Nam et ingeniosos et opulentos et aetatis spatio probatos dignos, quibus credatur, putant; non recte fortasse, sed vulgi opinio mutari vix potest, ad eamque omnia dirigunt et qui iudicant et qui existimant. Qui enim rebus iis, quas dixi, excellunt, ipsa virtute videntur excellere.

74. Sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeravi, quamquam in iis nulla species virtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quaedam adhibetur — magna est enim vis ad persuadendum scientiae — aut usus; plerumque enim creditur iis, qui experti sunt. XX.

---

12. *Atqui primum est* Boëthius in Ed. Basil.: *At, quod primum est* cum Valla E. Codices nostri turbas offerunt inextricabiles. — 22. *efficiamus* a b d f, Gr. B, ρ: *perficiamus* e E. — 24. *haec ita ad te* a b d f: *ad te haec ita* E cum ceteris. — 29. *qualiscunque est*, a b d e f, ρ: *qualiscunque* om. *est* cum ceteris et Valla E. — 30. *ad fidem enim faciendam* a b d f, BV: *ad faciendam enim fidem* e E. Cfr. Hand Turs. II. p. 604. — 37. *rebus iis* a d: *rebus his* b f, Valla, *his rebus* cum Aldo E. — 41. *magna est enim* a d e f, BV: *magna enim est* NE.

Facit etiam necessitas fidem, quae tum a corporibus, tum ab animis nascitur. Nam et verberibus, tormentis, igni fatigati quae dicunt, ea videtur veritas ipsa dicere, et, quae perturbationibus animi, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis vim habent, afferunt auctoritatem et fidem. 75. Cuius generis etiam illa sunt, ex quibus verum nonnunquam invenitur, pueritia, somnus, imprudentia, vinolentia, insania. Nam et parvi saepe indicaverunt aliquid, quo id pertineret, ignari, et per somnum, vinum, insaniam multa saepe patefacta sunt. Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt, ut Staieno nuper accidit, qui ea locutus est, bonis viris subauscultantibus, pariete interposito, quibus patefactis in iudiciumque prolatis ille rei capitalis iure damnatus est. Huic simile quiddam de Lacedaemonio Pausania accepimus. 76. Concursio autem fortuitorum talis est, ut, si interventum est casu, cum aut ageretur aliquid, quod proferendum non esset, aut diceretur. In hoc genere etiam illa est in Palamedem coniecta suspicionum proditionis multitudo; quod genus refutare interdum veritas vix potest. Huius etiam est generis fama vulgi, quoddam multitudinis testimonium. Quae autem virtute fidem faciunt, ea bipertita sunt; ex quibus alterum natura valet, alterum industria. Deorum enim virtus natura excellit, hominum autem industria. 77. Divina haec fere sunt testimonia: primum orationis; — oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quod inest in iis deorum oratio — deinde rerum, in quibus insunt quasi quaedam opera divina: primum ipse mundus eiusque omnis ordo et ornatus; deinceps aërii volatus avium atque cantus; deinde eiusdem aëris sonitus et ardores multarumque rerum in terra portenta, atque etiam per exta inventa praesensio. A dormientibus quoque multa significata visis, quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem faciendam testimonia deorum. 78. In homine virtutis opinio valet plurimum. Opinio est autem non modo eos virtutem habere, qui habeant, sed eos etiam, qui habere videantur. Itaque, quos ingenio, quos studio, quos doctrina praeditos vident, quorumque vitam constantem et probatam, ut Catonis, Laelii, Scipionis aliorumque plurium, rentur eos esse, quales se ipsi velint. Nec solum eos censent esse tales, qui in honoribus populi reque publica versantur, sed et oratores et philosophos et poëtas et historicos; ex quorum et dictis et scriptis saepe auctoritas petitur ad faciendam fidem. XXI. 79. Expositis omnibus argumentandi locis, illud primum intelligendum est, nec ullam esse disputationem, in quam non aliquis locus incurrat, nec

---

1. *tum* a b d f, Valla: *cum* e E. — 3. *quae perturbationibus animi, dolore* Brutus: *quae a perturbationibus animi sunt, dolore* cum BV et Aldo E. (*a* abest ab a b d f, Gr., B; *sunt* ab a b d, Gr., B, Valla.) — 5. *verum nonnunquam* a b d f, Valla, BV: *nonnunquam verum* e E. — 7. *parvi* a b d e f, Gr., Valla, BV: *pueri* cum Oxonn. aliquot et Ascensio E. — *quo id* a b d e, Gr., B: *quod* f ϱ, Valla, *ad quod* cum Aldo E. — 9. *Staieno* b d e, Hittorp., Cod. Einsiedl. in Boëthio: *Staleno* a, Gr. E. Cfr. Niebuhr *Fragm. Cic.* p. 57. — 11. *prolatis ille* a b d e f, ϱ, Valla: *prolatis* (om. *ille*) N E. — 17. *est generis* a b d f: *generis est* E cum cett. — 21. *iis* a d N: *his* E cum cett. — 22. *quaedam opera divina* a b d f, Boëthius Hasii, Valla: *opera divina quaedam* e E. — 23. *aërii* a, Valla: *aërei* E cum cett. — 26. *A* cum Mosero malim abesse. Bait. — 28. *est autem* a d f, Valla, BV: *autem est* b c E. — 33. *esse tales* a b d f, Valla, BV: *tales esse* e E. — 37. *nec fere*] Cfr. Hand Turs. II. p. 696.

fere omnes locos incidere in omnem quaestionem et quibusdam quaestionibus alios, quibusdam alios esse aptiores [locos]. Quaestionum duo [sunt] genera, alterum infinitum, definitum alterum. Definitum est, quod ὑπόθεσιν Graeci, nos causam; infinitum, quod θέσιν illi appellant, nos propositum possumus nominare. 80. Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur aut in omnibus aut in plerisque eorum; propositum autem in aliquo eorum aut in pluribus nec tamen in maximis. Itaque propositum pars est causae. Sed omnis quaestio eorum aliqua de re est, quibus causae continentur, aut una aut pluribus aut nonnunquam omnibus. 81. Quaestionum autem, quacunque de re sint, duo [sunt] genera: unum cognitionis, alterum actionis. 82. Cognitionis sunt eae, quarum est finis scientia, ut, si quaeratur, a naturane ius profectum sit, an ab aliqua quasi conditione hominum et pactione. Actionis autem huiusmodi exempla sunt: Sitne sapientis ad rem publicam accedere. Cognitionis quaestiones tripertitae sunt: aut sitne, aut quid sit, aut quale sit, quaeritur. Horum primum coniectura, secundum definitione, tertium iuris et iniuriae distinctione explicatur. Coniecturae ratio in quattuor partes distributa est, quarum una est, cum quaeritur, sitne aliquid; altera, unde ortum sit; tertia, quae id causa effecerit; quarta, in qua de mutatione rei quaeritur. Sit, necne sit: ecquidnam sit honestum; ecquid aequum re vera; an haec tantum in opinione sint. Unde autem sit ortum: ut, cum quaeritur, natura an doctrina possit effici virtus. Causa autem efficiens sic: quaeritur, quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione sic: Possitne eloquentia commutatione aliqua converti in infantiam. XXII. 83. Cum autem, quid sit, quaeritur, notio explicanda est et proprietas et divisio et partitio. Haec enim sunt definitioni attributa; additur etiam descriptio, quam χαρακτῆρα Graeci vocant. Notio sic quaeritur: sitne id aequum, quod ei, qui plus potest, utile est. Proprietas sic: in hominemne solum cadat, an etiam in beluas aegritudo. Divisio et eodem pacto partitio: Triane genera bonorum sint. Descriptio: Qualis sit avarus, qualis assentator ceteraque eiusdem generis, in quibus natura et vita describitur. 84. Cum autem quaeritur, quale quid sit, aut simpliciter quaeritur aut comparate: simpliciter, Expetendane sit gloria; comparate, Praeponendane sit divitiis gloria. Simplicium tria genera sunt: de expetendo fugiendoque; de aequo et iniquo; de honesto et turpi. Comparationum autem duo: unum de eodem et alio; alterum de maiore et minore. De expetendo et fugiendo

---

1. *et quibusdam quaestionibus alios, quibusdam alios esse aptiores* [*locos*] Codd. nostri (nisi quod b. om. v. *locos*), item Edd. ante E, qui edidit: *sed quibusdam quaestionibus alios esse aptiores locos.* Vide Ed. a. 1830. Nos v. *locos* seclusimus. — 3. *sunt* om. a b d e B, transponit f; quocirca seclusimus. — *definitum alterum* a d f: *alterum definitum* E cum cett. — 8. *est causae* a b d f, BV: *causae est* e, Valla, E. — 9. *eorum* a b, Valla: *earum* d e f E cum ceteris Edd. praeter Vallam. — 11. *sunt* transponitur ab a b, om. ab Ascensio. Nos seclusimus. — 12. *eae* a d: *hae* E cum cett. — *est finis* a b d f, Valla, BV: *finis est* e E. — 13. *condictione* Forcellini suspicio. — 15. *tripertitae* b: *tripartitae* E cum cett. — *sunt: aut sitne* a b d e: *sunt aut sit* f, *sunt, cum an sit* NE. Nostram rationem probat Zumpt *Gramm.* §. 353. — 21. *sit honestum* a b d f, Valla, BV: *honestum sit* e E. — 23. *sic: quaeritur* a b d e, Bϱ, Valla: *sic, ut cum quaeritur* f E. — 27. *χαρακτῆρα Graeci* a b d: *Graeci χαρακτῆρα* E cum cett. — 30. *partitio* a, Gr.: *partitio sic* E cum cett.

huiusmodi: Si expetendae divitiae, si fugienda paupertas. De aequo et iniquo: Aequumne sit ulcisci, a quocunque iniuriam acceperis. De honesto et turpi: Honestumne sit pro patria mori. 85. Ex altero autem genere, quod erat bipertitum, unum est de eodem et alio: Quid intersit inter amicum et assentatorem, regem et tyrannum. Alterum de maiore et minore, ut, si quaeratur, eloquentiane pluris sit, an iuris civilis scientia. De cognitionis quaestionibus hactenus. 86. Actionis reliquae sunt, quarum duo genera: unum ad officium, alterum ad motum animi vel gignendum vel sedandum planeve tollendum. Ad officium sic: quaeritur, suscipiendine sint liberi. Ad movendos animos, [cum fiunt] cohortationes ad defendendam rem publicam, ad laudem, ad gloriam; quo ex genere sunt querelae, incitationes miserationesque flebiles, rursusque oratio tum iracundiam restinguens, tum metum eripiens, tum exsultantem laetitiam comprimens, tum aegritudinem abstergens. Haec cum in propositis quaestionibus genera sint, eadem in causas transferuntur.

XXIII. 87. Loci autem qui ad quasque quaestiones accommodati sint, deinceps est videndum. Omnes illi quidem ad plerasque, sed alii ad alias, ut dixi, aptiores. Ad coniecturam igitur maxime apta, quae ex causis, quae ex effectis, quae ex coniunctis sumi possunt. Ad definitionem autem pertinet ratio et scientia definiendi. Atque huic generi finitimum est illud, quod appellari de eodem et alio diximus; quod genus forma quaedam definitionis est. Si enim quaeratur, idemne sit pertinacia et perseverantia, definitionibus iudicandum est. 88. Loci autem convenient in eius generis quaestionem consequentis, antecedentis, repugnantis, adiuncti; etiam ii, qui sumuntur ex causis et effectis. Nam si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur; aut si huic rei illa antecedit, huic non antecedit; aut si huic rei repugnat, illi non repugnat; aut si huius rei haec, illius alia causa est; aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est: ex quovis horum id, de quo quaeritur, idemne, an aliud sit, inveniri potest. 89. Ad tertium genus quaestionis, in quo, quale sit, quaeritur, in comparationem ea cadunt, quae paullo ante in comparationis loco enumerata sunt. In illud autem genus, in quo de expetendo fugiendoque quaeritur, adhibentur ea, quae sunt

---

4. *bipertitum* a: *bipartitum* E cum cett. — *alio: Quid* a b d e, B, Valla: *alio, ut si quaeratur, quid* f E. — 8. *duo* a b d e, B, ϱ, Valla, BV: *duo sunt* f E. — 9. *sic: quaeritur* a b d e, Gr.: *sic, ut cum quaeritur* f E. — 10. *cum fiunt* om. a d e, Gr. Nos seclusimus. — 11. *ad laudem, ad gloriam* a b d e, BV: *ad gloriam et ad laudem* f E. — 13. *tum iracundiam* a b d e f, Valla, BV: *cum iracundiam* cum Victorio E. — 18. *sint* a d, B: *sunt* E cum cett. — *illi quidem* a b d f, Valla, BV: *quidem illi* e E. — *ad* a f e, B: *quos supra diximus, ad* b d, Oxonn. tres, E. — *plerasque* a d e f, Valla, BV: *plerasque sunt* b, NE. — 22. *alio* d e et pr. b: *altero* corr. b, Oxonn. tres, NE. (*de altero* a, B, *et de altero* f, Valla.) — 25. *convenient* a b d, Edd. ante E: *conveniant* f e E. — *consequentis, antecedentis, repugnantis* BV. (*consequentis* saltem B.): *consequentes, antecedentes, repugnantes* E cum cett. — 26. *adiuncti; etiam ii qui* Orellius: *adiuncti etiam iique* a B, *adiuncti etiam hiq'* b, *adiuncti etiam hique qui* d, *adiuncti etiam duo quoque qui* Valla, *adiunctis etiam duobus iis, qui* NE. (*repugnantis; adiuti etiam iis, qui* Io. Ios. Klein in Diss. de fontibus Topicorum Ciceronis. Bonnae 1844. p. 62.) — 28. *rei repugnat*] *repugnat* (om. *rei*) a b d e f, B ϱ, Valla. — 34. *fugiendove* f ϱ. Cfr. §. 84.

aut animi aut corporis aut externa vel commoda vel incommoda. Itemque cum de honesto turpique quaeritur, ad animi bona aut mala omnis oratio dirigenda est. 90. Cum autem de aequo et iniquo disseritur, aequitatis loci colligentur. Hi cernuntur bipertito, et natura et instituto. Natura partes habet duas, tuitionem sui et ulciscendi ius. Instituto autem aequitas tripertita est; una pars legitima est, altera conveniens, tertia moris vetustate firmata. Atque etiam [rursus] aequitas tripertita dicitur esse; una ad superos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia aut aequitas nominatur. XXIV. De proposito satis multa, deinceps de causa pauciora dicenda sunt. Pleraque enim sunt ei cum proposito communia.

91. Tria sunt igitur genera causarum: iudicii, deliberationis, laudationis. Quarum fines ipsi declarant, quibus utendum locis sit. Nam iudicii finis est ius; ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expositae, cum aequitatis. Deliberandi finis utilitas, cuius eae partes, quae modo expositae, rerum expetendarum. Laudationis [finis] honestas; de qua item est ante dictum. 92. Sed definitae quaestiones a suis quaeque locis quasi propriis instruuntur, quae in accusationem defensionemque partitae. In quibus exsistunt haec genera, ut accusator personam arguat facti, defensor aliquid opponat de tribus: aut non esse factum, aut, si sit factum, aliud eius facti nomen esse, aut iure esse factum. Itaque aut infitialis aut coniecturalis prima appelletur; definitiva, altera; tertia, quamvis molestum nomen hoc sit, iuridicialis vocetur. XXV. Harum causarum propria argumenta ex iis sumpta locis, quos exposuimus, in praeceptis oratoriis explicata sunt. 93. Refutatio autem accusationis, in qua est depulsio criminis, quoniam Graece στάσις dicitur, appelletur Latine status; in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atque etiam in deliberationibus et laudationibus iidem exsistunt status. Nam et negantur saepe ea futura, quae ab aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri non possunt aut sine summa difficultate non possunt. In qua argumentatione status coniecturalis exsistit. 94. At, cum aliquid de utilitate, honestate, aequitate disseritur deque iis rebus, quae his sunt contrariae, incurrunt status aut iuris aut nominis; quod idem contingit in laudationibus. Nam aut negari potest id factum esse, quod laudetur, aut non eo nomine afficiendum,

---

2. *aut* a d f, B, Valla, BV: *vel* b e E. — 3. *oratio dirigenda* a b d f, Valla, BV: *dirigenda oratio* e E. — 4. *colligentur* a b d, Gr. B, BV: *colliguntur* e f E. — 5. *Instituto autem aequitas* Schützius: *Instituto autem aequitatis* f, *Institutio autem aequitatis* E cum ceteris Codd. et Edd. — 7. *firmata* a b d e, Gr., B, N: *confirmata* f E cum ceteris meis Edd. praeter N. Cfr. de Divin. 1, 1, 1. — *etiam* om. f. — *rursus* om. a b d e, Gr., B ρ, Victorius. Nos seclusimus. (Vv. *Atque etiam* - - *aequitas nominatur* tamquam absurda seclusit Sch.) — 16. *cum* a f, BV: *tum* b d e E. — *eae* a d f, Victorius: *hae* cum ceteris E. — 17. *Locus laudationis* b, unde seclusimus v. *finis*. — 19. *instruuntur* ρ: *instiuntur* (sic) a, *instituuntur* b d e f E cum Edd. omnibus. — *quae in* a d e, B ρ, Valla, BV: *in* (om. *quae*) b ψ E. — 27. *quoniam* a b d e, Gr., BV: *quae* f, Valla, E. — *appelletur Latine* a d, Valla, BV: *appellatur Latine* f, *Latine appelletur* b e E. — 34. *his* f, Valla, N, BV: *iis* a b c d E.

quo laudator affecerit, aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit. Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Caesar contra Catonem meum. 95. Sed, quae ex statu contentio efficitur, eam Graeci κρινόμενον vocant. Mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, QVA DE RE AGITVR vocari. Quibus autem hoc qua de re agitur continetur, ea continentia vocentur, quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. Sed, quoniam lege firmius in controversiis disceptandis esse nihil debet, danda est opera, ut legem adiutricem et testem adhibeamus. In qua re alii quasi status exsistunt novi, sed appellentur legitimae disceptationes. 96. Tum enim defendetur non id legem dicere, quod adversarius velit, sed aliud. Id autem contingit, cum scriptum ambiguum est, ut duae sententiae differentes accipi possint. Tum opponitur scripto voluntas scriptoris, ut quaeratur, verbane plus, an sententia valere debeant. Tum legi lex contraria affertur. Ita sunt tria genera, quae controversiam in omni scripto facere possint, ambiguum, discrepantia scripti et voluntatis, scripta contraria. XXVI. Iam hoc perspicuum est, non magis in legibus, quam in testamentis, in stipulationibus, in reliquis rebus, quae ex scripto aguntur, posse controversias easdem exsistere. Horum tractationes in aliis libris explicantur. 97. Nec solum perpetuae actiones, sed etiam partes orationis iisdem locis adiuvantur, partim propriis, partim communibus; ut in principiis, quibus ut benevoli, ut dociles, ut attenti sint, qui audiant, efficiendum est propriis locis; itemque narrationes ut ad suos fines spectent, id est, ut planae sint, ut breves, ut evidentes, ut credibiles, ut moratae, ut cum dignitate. Quae quamquam in tota oratione esse debent, magis tamen sunt propria narrandi. 98. Quae autem consequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loci maxime valeant, dictum est in iis, in quibus de omni ratione dicendi. Peroratio autem et alia quaedam habet et maxime amplificationem, cuius effectus hic debet esse, ut aut perturbentur animi aut tranquillentur, et, si ita iam affecti ante sint, ut augeat eorum motus aut sedet oratio. 99. Huic generi, in quo et misericordia et iracundia et odium et invidia et ceterae animi affectiones perturbantur, praecepta suppeditantur aliis [in] libris, quos poteris mecum legere, cum voles. Ad id autem, quod te velle senseram,

---

6. *ea* b f ρ, N: *eae* a d E, *haec* Valla, BV, Lamb. — 10. *sed appellentur* a d e, Victorius: *sed appellantur* b ρ, Valla, BV, *sed qui appellantur* f, *qui appellantur* NE. — 11. *defendetur* a d, N: *defenditur* E cum ceteris, nisi quod *defendentur* b, *defendunt* d. — 12. *sententiae differentes* a d f: *differentes sententiae* E cum ceteris. — 14. *an* a b d e f, Oxonn. tres, Valla, BV: *aut* cum Grutero E. — *debeant* a b d e, B, Valla, VB: *debeat* f, Oxonn. duo, Aldus, E. — 16. *possint* a b d, B: *possunt* e f, et E cum Edd. mihi notis. — 17. *scripta* a b d e f, Victorius, Lamb.: *et scripta* cum Grutero E. — 25. *moratae* Gr., Cod. unus Lambini (?), Valla, N, Victorius: *moderatae* Codd. nostri, BV, Aldus, E. — 26. *narrandi* a b d f, Oxonn. tres, Edd. ante E: *narranti* E coni. et, si fides Wundero, Erf. — 30. *hic* a b d e, B ρ, Valla, N, BV: *is* f, Victorius, E. — 31. *sint* a d, B, BV: *sunt* E cum ceteris. — 34. *perturbantur*] *concitantur* Lambinus solus. At cfr. de Off. 2, §. 18: *motus animi turbatos*, et Wolfium Waltherumque ad Tac. Ann. 1, 21. extr. — *in* om. a b d f d, B ρ, N. Nos seclusimus.

cumulate satisfactum esse debet voluntati tuae. 100. Nam, ne praeterirem aliquid, quod ad argumentum in omni ratione reperiendum pertineret, plura quam a te desiderata erant, sum complexus fecique quod saepe liberales venditores solent, ut, cum aedes fundumve vendiderint, rutis caesis receptis concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi causa apte et loco positum esse videatur; sic tibi nos ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quaedam voluimus non debita accedere.

M. TULLII CICERONIS

DE

PARTITIONE ORATORIA

DIALOGUS.

I. 1. Cicero filius. Studeo, mi pater, Latine ex te audire ea, quae mihi tu de ratione dicendi Graece tradidisti; si modo tibi est otium et si vis. Cicero pater. An est, mi Cicero, quod ego malim quam te quam doctissimum esse? Otium autem primum est summum, quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est; deinde ista tua studia vel maximis occupationibus meis anteferrem libenter. 2. C. F. Visne igitur, ut tu me Graece soles ordine interrogare, sic ego te vicissim eisdem de rebus Latine interrogem? C. P. Sane, si placet. Sic enim et ego te meminisse intelligam, quae accepisti, et tu ordine audies, quae requires. 3. C. F. Quot in partes distribuenda est omnis doctrina dicendi? C. P. In tres. C. F. Cedo quas? C. P. Primum in ipsam vim oratoris, deinde in orationem, tum in quaestionem. C. F. In quo est ipsa vis? C. P. In rebus et in verbis. Sed et res et verba invenienda sunt et collocanda. Proprie autem in rebus invenire, in verbis eloqui dicitur. Collocare autem, etsi est commune, tamen ad inveniendum refertur. Vox, motus, vultus atque omnis actio eloquendi comes est earumque rerum omnium custos memoria. 4. C. F. Quid? orationis quot sunt partes? C. P. Quattuor. Earum duae valent ad rem docendam, narratio et confirmatio; ad pellendos animos duae, principium et

---

1. *Aveo* «Codex» apud Ernestium (ut videtur, B). Ut nos, RV; etsi illud non displicet. — 4. *est summum* Gu. R, Lamb.: *summum est* E. — 8. *Sane placet* (om. *si)* B, Schützius. At cfr. §. 70. — 10. *requiris* R, ut plerique ante Ern. — 11. *dicendi? Tres* (om. *in)* RV, Lamb. — 13. *et in verbis* RV: *et verbis* (om. *in)* E. — 14. *autem*] *tamen* Lamb. Schützius. — 17. *sed earum* (om. *que)* R, *si earum* (om. *que)* V. Collatis de Orat. 1, §. 18. ad Her. 3, §. 28. malim: *sed rerum*, om. *earum*, quod quo referatur non satis video. Or. — *custos* R: *custos est* E, *custos adsit* V. — 19. *pellendos* YV: *impellendos* RE. Cfr. Orat. §. 177: *quod cum animos hominum auresque pepulisset.*

peroratio. C. F. Quid? Quaestio quasnam habet partes? C. P. Infinitam, quam consultationem appello, et definitam, quam causam nomino. II. 5. C. F. Quoniam igitur invenire primum est oratoris, quid quaeret? C. P. Ut inveniat, quemadmodum fidem faciat eis, quibus volet persuadere, et quemadmodum motum animis eorum afferat. C. F. Quibus rebus fides fit? C. P. Argumentis, quae ducuntur ex locis aut in re ipsa insitis aut assumptis. C. F. Quos vocas locos? C. P. In quibus latent argumenta. C. F. Quid est argumentum? C. P. Probabile inventum ad faciendam fidem. 6. C. F. Quomodo igitur duo genera ista dividis? C. P. Quae sine arte putantur, ea remota appello, ut testimonia. C. F. Quid insita? C. P. Quae inhaerent in ipsa re. C. F. Testimoniorum quae genera sunt? C. P. Divinum et humanum: divinum, ut oracula, ut auspicia, ut vaticinationes, ut responsa sacerdotum, haruspicum, coniectorum; humanum, quod spectatur ex auctoritate et ex voluntate et ex oratione aut libera aut expressa, in quo insunt scripta, pacta, promissa, iurata, quaesita. 7. C. F. Quae sunt quae dicis insita? C. P. Quae infixa sunt rebus ipsis, ut definitio, ut contrarium, ut ea, quae sunt ipsi contrariove eius aut similia aut dissimilia aut consentanea aut dissentanea; ut ea, quae sunt quasi coniuncta, aut ea, quae sunt quasi pugnantia inter se; ut earum rerum, de quibus agitur, causae; aut causarum eventus, id est, quae sunt effecta de causis; ut distributiones, ut genera partium generumve partes; ut primordia rerum et quasi praecurrentia, in quibus inest aliquid argumenti; ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus sit, in quibus aut naturae rerum aut facultates comparantur. III. 8. C. F. Omnibusne igitur ex istis locis argumenta sumemus? C. P. Immo vero scrutabimur et quaeremus ex omnibus; sed adhibebimus iudicium, ut levia semper eiiciamus, nonnunquam etiam communia praetermittamus et non necessaria. C. F. Quoniam de fide respondisti, volo audire de motu. C. P. Loco tu quidem quaeris, sed planius quod vis explicabitur, cum ad orationis ipsius quaestionumque rationem venero.

9. C. F. Quid sequitur igitur? C. P. Cum inveneris, collocare;

---

2. *controversiam causam* Gu., *controversiam et causam* Cod. unus Lamb., unde hic: *controversiam seu causam.* — 3. *primum igitur invenire est* V. (Ut nos, R.) — 4. *velit* RV. — 5. *animis eorum* V: *eorum animis* RE. — 7. *In* RV, Lamb.: *Eos, in* E. — 12. *genera sunt* RV: *sunt genera* E. — 17. *quae iure infixa* R, *quae iura infixa* YV, unde Brutus suspicabatur: *quae natura infixa.* — Post vv. *rebus ipsis* ante Ern. inculcabatur locus ex Top. 2, 8. in compendium redactus: *tum ex toto, tum ex partibus, tum ex notatione, tum ex iis rebus, quae quodam modo affectae sunt ad id, de quo quaeritur, et ad id totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, tum partium enumeratio, tum notatio verbi. Ex iis autem rebus, quae quodam modo affectae sunt ad id, de quo quaeritur, alia coniugata appellantur, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex coniunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum aut parium aut minorum.* Horum vv. «pars», ut refert Ern., abest a B, eadem, ni fallor, quae in R desunt, in V. margini dumtaxat adscripta sunt: *alia ex forma - - - alia ex coniunctis.* Ceterum interpolationem animadvertit iam Lamb. — 20. *ut earum* Gu. RV: *aut earum* E. — 26. *istis* Gu. RV: *his* E. — 28. *eiiciamus* RV: *reiiciamus* E. Cfr. de Orat. 2, §. 102. — *nonnunquam etiam praetermittamus non necessaria* (om. vv. *communia* atque *et)* Gu. RV. Schützius. — 30. *Loco tu quidem* R, Lamb.: *Tu loco quidem* V, *Loco quidem* (om. *tu)* E. — *plenius* YRV.

cuius in infinita quaestione ordo est idem fere, quem exposui, locorum; in definita autem adhibenda sunt illa etiam, quae ad motum animorum pertinent. C. F. Quomodo igitur ista explicas? C. P. Habeo communia praecepta fidem faciendi et commovendi. Quoniam fides est firma opinio, motus autem animi incitatio aut ad voluptatem aut ad molestiam aut ad metum aut ad cupiditatem — tot sunt enim motus genera, partes plures generum singulorum —, omnem collocationem ad finem accommodo quaestionis. Nam est in proposito finis fides; in causa et fides et motus. Quare cum de causa dixero, in qua est propositum, de utroque dixero. 10. C. F. Quid habes igitur de causa dicere? C. P. Auditorum eam genere distingui. Nam aut auscultator modo est qui audit aut disceptator, id est, rei sententiaeque moderator; ita aut, ut delectetur, audit, aut ut statuat aliquid. Statuit autem aut de praeteritis, ut iudex, aut de futuris, ut senatus; sic tria haec genera, iudicii, deliberationis, exornationis; quae, quia in laudationis maxime confertur, proprium habet iam ex eo nomen. IV. 11. C. F. Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator? C. P. Delectationem in exornatione, in iudicio aut saevitiam aut clementiam iudicis, in suasione [autem] aut spem aut reformidationem deliberantis. C. F. Cur igitur exponis hoc loco genera causarum? C. P. Ut rationem collocandi ad finem cuiusque accommodem. 12. C. F. Quonam tandem modo? C. P. Quia, quibus in orationibus delectatio finis est, varii sunt ordines collocandi. Nam aut temporum servantur gradus aut generum distributiones; aut a minoribus ad maiora adscendimus aut a maioribus ad minora delabimur; aut haec inaequali varietate distinguimus, cum parva magnis, simplicia coniunctis, obscura dilucidis, laeta tristibus, incredibilia probabilibus inteximus, quae in exornationem cadunt omnia. 13. C. F. Quid, in deliberatione quid spectas? C. P. Principia vel non longa vel saepe nulla. Sunt enim ad audiendum qui deliberant sua causa parati. Nec multum sane saepe narrandum est. Est enim narratio aut praeteritarum rerum aut praesentium; suasio autem futurarum. Quare ad fidem et ad motum adhibenda est omnis oratio. 14. C. F. Quid, in iudiciis quae est collocatio? C. P. Non eadem accusatoris et rei, quod accusator rerum ordinem prosequitur et singula argumenta quasi hasta in manu collocata vehementer pro-

---

1. *cuius* seclusit E. *(cuius infinita quaestio est: ordo idem* V.) — 2. *motus* RV. — 3. *communia* omitti a V. narrat Ernestius, cuius varietatis non meminit in sua collatione Beier. Et sic aliquoties Ernestius aut confudisse Cod. B videtur cum V aut omnino errasse. — 6. *sunt enim* RV: *enim sunt* E. — 9. Vv. *in qua est propositum* suspecta Ernestio; sed v. §. 61. — 11. *modo est* RV. (In V *modo* a m. rec., unde Ern. tradit in eo omitti *modo*; id quod probat.) Ceterum *est modo* LE. — 12. *ita aut, ut delectetur, audit, aut ut statuat* YR: *ita* (superscr. *aut) ut delectetur aut ita ut statuat* V, *ita, ut aut delectetur aut statuat* (om. *audit* et *ut* ante *statuat)* E. — 14. *haec* YRV: *sunt* E. — 15. *laudationis* (scil. genus) Y: *laudationem* R, *laudationes* VE. — 16. *habet iam*] *tamen habet* Y, *iam inde habebit* (sic) R, *habet* (om. *iam)* V. — *proponit* RV. — *orator in istis tribus generibus* RV. (Suspectum nobis est v. *orator.)* — 18. *autem* om. RV. Nos seclusimus. — 19. *hoc loco interponis* V. — 20. *causarum* YR: *controversiarum* VE. — *commodem* V. — 24. *inaequabili* Edd. vett. Man. Grut. Ut nos, BRV (nam Viteb. ex Beieri collatione divise *in aequali*, non *inaequabili*, ut narrat Ern.), item Lamb. Ceterum neutrum voc. alibi reperitur apud Cic. — 26. *interserimus* R. — 30. *aut* ante *praeteritarum* om. R et pr. V. Ex B ascivit Ernestius. — 34. *hastas* R; idem Vit. tribuit Ern. contra meam collationem. Hinc Schützius volebat *hastas - - collocatas*.

ponit, concludit acriter, confirmat tabulis, decretis, testimoniis accuratiusque in singulis commoratur, perorationisque praeceptis, quae ad incitandos animos valent, et in reliqua oratione paullulum digrediens de cursu dicendi utitur et vehementius in perorando. Est enim propositum, ut iratum efficiat iudicem. V. 15. C. F. Quid faciendum est contra reo? C. P. Omnia longe secus. Sumenda principia ad benevolentiam conciliandam; narrationes aut amputandae, quae laedunt, aut relinquendae, si totae sunt molestae; firmamenta ad fidem posita aut per se diluenda aut obscuranda aut digressionibus obruenda; perorationes autem ad misericordiam conferendae. C. F. Semperne igitur ordinem collocandi, quem volumus, tenere possumus? C. P. Non sane; nam auditorum aures moderantur oratori prudenti et provido et, quod respuunt, immutandum est.

16. C. F. Expone deinceps, quae ipsius orationis verborumque praecepta sint. C. P. Unum genus est eloquendi sua sponte fusum; alterum versum atque mutatum. Prima vis est in simplicibus verbis, in coniunctis secunda. Simplicia invenienda sunt; coniunctio collocanda est. Et simplicia verba partim nativa sunt, partim reperta. Nativa ea, quae significata sunt sensu; reperta, quae ex his facta sunt et novata aut similitudine aut imitatione aut inflexione aut adiunctione verborum. 17. Atque etiam est haec distinctio in verbis: altera natura, tractatione altera: natura, ut sint alia sonantiora, grandiora, leviora et quodammodo nitidiora, alia contra; tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum vocabula aut addita ad nomen aut nova aut prisca aut ab oratore modificata et inflexa quodam modo; qualia sunt ea, quae transferuntur aut immutantur, aut ea, quibus tamquam abutimur, aut ea, quae obscuramus, quae incredibiliter tollimus, quaeque mirabilius, quam sermonis consuetudo patitur, ornamus. VI. 18. C. F. Habeo de simplicibus verbis; nunc de coniunctione quaero. C. P. Numeri quidam sunt in coniunctione servandi consecutioque verborum. Numeros aures ipsae metiuntur, ne aut non compleas verbis, quod proposueris, aut redundes. Consecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbetur oratio. Nam, ut in simplicibus verbis, quod non est Latinum, sic in coniunctis, quod non est consequens, vituperandum est. 19. Communia autem simplicium coniunctorumque sunt haec quinque quasi lumina, dilucidum, breve, probabile, illustre, suave. Dilucidum fit usitatis verbis, propriis, dispositis, aut circumscriptione conclusa aut intermissione aut concisione verborum; obscurum autem aut longitudine, aut contractione orationis aut ambiguitate aut inflexione atque immutatione verborum. Brevitas autem conficitur simplicibus verbis, semel una quaque re dicenda, nulli rei nisi, ut dilucide dicas,

---

5. *iudicem efficiat* R. — 15. *sunt* V (contra quam narrat Ern.) Man. Grut. — *Unum genus* YRV: *Unum igitur genus* E. — 17. *coniunctio collocanda est* Gu. YBV: *coniuncta*, superscr. *convictio* (sic) *collocanda est* R, *coniuncta collocanda sunt* E. Cfr. §. 18. — 18. *verba* om. V teste Ern. Mihi notatum non est. — 19. *sunt primo sensu* Quintil. 8, 3, 36. — 22. *consonantiora* Edd. vett. et Grut. (Ut nos, YRV.) — *grandiora* RV: *graviora* E. — 24. *vocabula rerum* R. — 27. *admirabilius* R. — 29. *coniunctis* V. — 35. *haec sunt* R. — 37. *fiet* R. — *compositis* V. — 38. *conclusum* pr. V, *concisa* YR. — 40. *atque*] *aut* R.

serviendo. Probabile autem genus est orationis, si non nimis est comptum atque expolitum, si est auctoritas et pondus in verbis, si sententiae vel graves vel aptae opinionibus hominum ac moribus. 20. Illustris est autem oratio, si et verba gravitate delecta ponuntur et translata et superlata et ad nomen adiuncta et duplicata et idem significantia atque ab ipsa actione atque imitatione rerum non abhorrentia. Est enim haec pars orationis, quae rem constituat paene ante oculos; is enim maxime sensus attingitur, sed et ceteri tamen et maxime mens ipsa moveri potest. Sed quae dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illustrem omnia. Est enim plus aliquanto illustre quam illud dilucidum. Altero fit, ut intelligamus, altero [vero], ut videre videamur. 21. Suave autem erit genus dicendi primum elegantia et iucunditate verborum sonantium et lèvium; deinde coniunctione, quae neque asperos habeat concursus neque disiunctos atque hiantes, et sit circumscripta non longo anfractu sed ad spiritum vocis apto, habeatque similitudinem aequalitatemque verborum; tum ex contrariis sumpta verbis, crebra crebris, paria paribus respondeant, relataque ad idem verbum et geminata ac duplicata vel etiam saepius iterata ponantur, constructioque verborum tum coniunctionibus copuletur, tum dissolutionibus relaxetur. 22. Fit etiam suavis oratio, cum aliquid aut invisum aut inauditum aut novum dicas. Delectat enim, quidquid est admirabile, maximeque movet ea, quae motum aliquem animi miscet, oratio, quaeque significat oratoris ipsius amabiles mores, qui exprimuntur aut significando iudicio ipsius ex animo humano ac liberali, aut inflexione sermonis, cum aut augendi alterius aut minuendi sui causa alia dici ab oratore, alia existimari videntur, idque comitate fieri magis quam vanitate. Sed sunt multa suavitatis praecepta, quae orationem aut magis obscuram aut minus probabilem faciunt. Itaque etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, iudicandum. VII. 23. C. F. Reliquum est igitur, ut dicas de conversa oratione atque mutata. C. P. Est [itaque] id genus totum situm in commutatione verborum, quae simplicibus in verbis ita tractatur, ut aut ex verbo dilatetur aut in verbum contrahatur oratio: ex verbo, cum aut proprium aut idem significans aut factum verbum in plura verba diducitur; ex oratione, cum aut definitio ad unum verbum revocatur aut assumpta verba removentur aut in circuitus diriguntur aut coniunctione fit unum verbum ex duobus. 24. In coniunctis autem verbis triplex adhiberi potest commutatio, non verborum sed tantummodo ordinis,

---

3. *ac* R, Lamb.: *et* E. — 4. *est autem oratio* R: *autem est oratio* V, *autem oratio est* E. — 8. *sed et ceteri*, ut volebat Ern., R: *sed ceteri* (om. *et*) VE. — 11. *vero*] *fit* R, *modo* V. Nos *vero* seclusimus. — 12. *erit genus* RV: *genus erit* E. — 13. *lèvium* V, Lamb.: *lenium* RE. — 17. *ac* RV: *atque* E. — 19. *quasi relaxetur fiet* R. — 20. *cum*] *si* R. — *invisum*] *invisum tuum* R, *inusitatum* V. — 21. *enim*] *etiam* R. — 24. *et animo humano et liberali* V, *et humano animo ac lib.* R, *ex animo aut lib.* (om. *humano*) V, *ex iudicio ipsius*, *animo humano ac lib.* Lamb. — 26. *sunt multa* RV: *multa sunt* E. — 28. *faciunt* ceteris cum libris RV: *faciant* Ern. coni. — *hoc etiam* R. *(Itaque hoc in loco* V.) — 30. *Est quidem* VR. *(Est ne* (*ne* punctis notatum) *itane* V.) Nos seclusimus *itaque*. — 33. *verbum factum* V. — 34. *contractione* Ed. Norimb. — *definitione* V, *definitiones - - revocantur* R. — 35. *aut coniunctione* VR: *aut ex coniunctione* V, *aut in coniunctione* E. — 37. *commutatio potest* R. — *tantummodo ordinis* RV: *ordinis tantummodo* E.

ut, cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulerit, invertatur ordo et idem quasi sursum versum retroque dicatur, deinde idem intercise atque permixte. Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto convertendi genere versatur.

25. C. F. Actio igitur sequitur, ut opinor. C. P. Est ita: quae quidem oratori et cum rerum et cum verborum momentis commutanda maxime est. Facit enim et dilucidam orationem et illustrem et probabilem et suavem non verbis, sed varietate vocum, motu corporis, vultu, quae plurimum valebunt, si cum orationis genere consentient eiusque vim ac varietatem subsequentur. 26. C. F. Num quidnam de oratore ipso restat? C. P. Nihil sane praeter memoriam, quae est gemina litteraturae quodammodo et in dissimili genere persimilis. Nam ut illa constat ex notis litterarum et ex eo, in quo imprimuntur illae notae, sic confectio memoriae tamquam cera locis utitur et in his imagines ut litteras collocat.

VIII. 27. C. F. Quoniam igitur vis oratoris omnis exposita est, quid habes de orationis praeceptis dicere? C. P. Quattuor esse eius partes, quarum prima et postrema ad motum animi valet. Is enim initiis est et perorationibus concitandus. Secunda, narratio, et tertia, confirmatio, fidem facit orationi. Sed amplificatio quamquam habet proprium locum, saepe etiam primum, postremum quidem fere semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est maximeque, cum aliquid aut confirmatum est aut reprehensum. Itaque ad fidem quoque vel plurimum valet; est enim amplificatio vehemens quaedam argumentatio, ut illa docendi causa sit, haec commovendi. 28. C. F. Perge igitur ordine quattuor mihi istas partes explicare. C. P. Faciam et a principiis primum ordiar, quae quidem ducuntur aut ex personis aut ex rebus ipsis. Sumuntur autem trium rerum gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorum primus locus est in personis nostris, disceptatorum, adversariorum; e quibus initia benevolentiae conciliandae comparantur aut meritis nostris aut dignitate aut aliquo genere virtutis et maxime liberalitatis, officii, iustitiae, fidei; contrariisque rebus in adversarios conferendis et cum iis, qui disceptant, aliqua coniunctionis aut causa aut spe significanda; et si in nos aliquod odium offensiove collata sit, tollenda ea minuendave aut diluendo aut extenuando aut compensando aut deprecando. 29. Intelligenter autem ut audiamur et attente, a rebus ipsis ordiendum est. Sed facillime auditor discit et, quid agatur, intelligit, si complectare a principio genus naturamque causae, si definias, si dividas, si neque prudentiam eius impedias confusione partium nec memoriam multitudine; quaeque mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri. 30. Ut attente autem audiamur, trium rerum aliqua consequemur; nam aut magna quaedam

---

2. *versum* Lamb.: *versus* RYE. — 3. *permixte* Gu. V: *permiste* RE. — 9. *et eius* V. — 10. *numquid iam tibi de - - restat aliud?* V. — 11. *germana* Alii. (Ut nos, YRV.) — 17. *eius partes esse* R. — 18. *valent* Lamb. — 19. *narratio: tertia* (om. *et*) R. — 20. *faciunt* R, Lamb. — 25. *causa: sic haec* YR. — 30. *e* om. R. — 34. *collata* RY: *collocata* E. — 38. *naturamque* om. B. prob. Ern. — 41. *ferri* V, *conferri* B.

proponemus aut necessaria aut coniuncta cum ipsis, apud quos res agetur. Sit autem hoc etiam in praeceptis, ut, si quando tempus ipsum aut res aut locus aut interventus alicuius aut interpellatio aut ab adversario dictum aliquod et maxime in perorando dederit occasionem nobis aliquam, ut dicamus aliquid ad tempus apte, ne derelinquamus; et, quae suo loco de amplificatione dicemus, multa ex his poterunt ad principiorum praecepta transferri.

IX. 31. C. F. Quid, in narratione quae tandem conservanda sunt? C. P. Quoniam narratio est rerum explicatio et quaedam quasi sedes ac fundamentum constituendae fidei, ea sunt in ea servanda maxime, quae etiam in reliquis fere dicendi partibus; quae partim sunt necessaria, partim assumpta ad ornandum. Nam ut dilucide probabiliterque narremus, necessarium est; sed assumemus etiam suavitatem. 32. Ergo ad dilucide narrandum eadem illa superiora explanandi et illustrandi praecepta repetemus, in quibus sit brevitas ea, quae saepissime in narratione laudatur, de qua supra dictum est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quae narrabuntur, consentient; si cuiusque facti et eventi causa ponetur; si testata dici videbuntur, si cum hominum opinione, auctoritate, si cum lege, cum more, cum religione coniuncta; si probitas narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si orationis veritas et vitae fides. Suavis autem narratio est, quae habet admirationes, exspectationes, exitus inopinatos, interpositos motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, laetitias, cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus.

33. C. F. Nempe ea sequuntur, quae ad faciendam fidem pertinent. C. P. Ita est: quae quidem in confirmationem et in reprehensionem dividuntur. Nam in confirmando nostra probare volumus, in reprehendendo redarguere contraria. Quoniam igitur omne, quod in controversiam venit, id aut sit necne sit aut quid sit aut quale sit quaeritur, in primo coniectura valet, in altero definitio, in tertio ratio. 34. C. F. Teneo istam distributionem. Nunc coniecturae locos quaero. X. C. P. In veri similibus et in propriis rerum notis posita est tota. Sed appellemus docendi gratia veri simile, quod plerumque ita fiat, ut, adolescentiam procliviorem esse ad libidinem; propriae autem notae argumentum, quod nunquam aliter fit certumque declarat, ut fumus ignem. Veri similia reperientur ex partibus et quasi membris narrationis. Ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in eventis, in rerum ipsarum negotiorumque naturis. 35. In personis naturae primum spectantur valetudinis, figurae, virium, aetatis, marium, feminarum; atque haec quidem in corpore: animi autem aut quemadmodum affecti sint,

---

1. *agitur* RV. — 4. *properando* Y. — 5. *aliquam* om. BR. prob. Ern. — 9. *ac*] *et* RV. — 12. *partim sunt assumpta* R, Lamb., *partim sumpta* Gu. — 13. *assumemus* V: *assumamus* B, *assumimus* E. — 14. *explanandi* RV: *explicandi* E. — 15. *sit* YR: *est* VE. — *brevitas ea, quae* YV: *brevitas; eaque* RE. — 18. *eventus* RV. (In R superscr. *eventi.*) — *testate* B. — 20. *antiquitatis memoria* Manut. Lamb. — 22. *expetitiones*, V. — 26. *in reprehensionem* RV: *reprehensionem* (om. *in*) E. — 29. *id an aut sit* Margo Ed. Ven. prob. Ern. — *sit* post *necne* om. R, ut Schützius. — 31. *verisimillimis* Y. — 34. *proprie autem notatur* YV. — 36. *reperientur* RV: *reperiuntur* E. — 40. *sunt* V, uti edebatur ante E. (Ut nos, BR.)

virtutibus vitiis, artibus inertiis, aut quemadmodum commoti, cupiditate metu, voluptate molestia. Atque haec quidem in natura spectantur; in fortuna genus, amicitiae, liberi, propinqui, affines, opes, honores, potestates, divitiae, libertas et ea, quae sunt his contraria. 36. In locis autem et illa naturalia, maritimi an remoti a mari, plani an montuosi, lêves an asperi, salubres an pestilentes, opaci an aprici; et illa fortuita, culti an inculti, celebres an deserti, coaedificati an vasti, obscuri an rerum gestarum vestigiis nobilitati, consecrati an profani. XI. 37. In temporibus autem praesentia et praeterita et futura cernuntur; in his ipsis vetusta, recentia, instantia, paullo post aut aliquando futura. Insunt etiam in temporibus illa, quae temporis quasi naturam notant, ut hiems, ver, aestas, auctumnus; aut anni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox, hora, tempestas, quae sunt naturalia; fortuita autem, sacrificia, festi dies, nuptiae. 38. Iam facta et eventus aut consilii sunt aut imprudentiae, quae est aut in casu aut in quadam animi permotione: casu, cum aliter cecidit, ac putatum sit; permotione, cum aut oblivio aut error aut metus aut aliqua cupiditatis causa permovit. Est etiam in imprudentia necessitas ponenda. Rerum autem bonarum et malarum tria sunt genera; nam aut in animis aut in corporibus aut extra esse possunt. Huius igitur materiae ad argumentum subiectae perlustrandae animo partes erunt omnes et ad id, quod agetur, ex singulis coniectura capienda. 39. Est etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti vestigiis sumitur, ut telum, cruor, clamor, eiulatus, titubatio, permutatio coloris, oratio inconstans, tremor et eorum aliquid, quod sensu percipi possit; etiam, si praeparatum aliquid, si communicatum cum aliquo, si postea visum, auditum, indicatum. 40. Veri similia autem partim singula movent suo pondere, partim, etiamsi videntur esse exigua per se, multum tamen, cum sunt coacervata, proficiunt. Atque in his veri similibus insunt nonnunquam etiam certae rerum et propriae notae. Maximam autem facit fidem ad similitudinem veri, primum exemplum, deinde introducta rei similitudo; fabula etiam nonnunquam, etsi est incredibilis, tamen homines commovet.

XII. 41. C. F. Quid, definitionis quae ratio est et quae via? C. P. Non dubium est id quidem, quin definitio genere declaretur et proprietate quadam aut etiam communium frequentia, ex quibus, proprium quid sit, eluceat. Sed quoniam de propriis oritur plerumque magna dissensio, definiendum est saepe ex contrariis, saepe etiam ex dissimilibus, saepe ex paribus. Quamobrem descriptiones quoque sunt in hoc genere saepe aptae et enumeratio consequentium, imprimisque commovet explicatio vocabuli ac nominis.

42. C. F. Sunt exposita iam fere ea, quae de facto quaeque de

---

1. *inertiis*] *meritis* BV, *mercibus* R. — 2. *spectantur* om. Ed. Ven. prob. Ern. — 4. *et ista* R. — *his* RV: *iis* E. — 9. *et* ante *praeterita* om. V. — *et* ante *futura* om. R, unde prodiret: *praesentia, praeterita, futura.* — 10. *his*] *iis* R. — 11. *quae temporum* R. — 16. *accidit* YV. — *ac*] *quam* Y. — 19. *genera sunt* RV. — 23. *clamor, eiulatus* corr. V: *clamor auditus* Gu. R, *clamor editus* E et, ut videtur, pr. V. — 25. *etiam, si* Victorius, Aldus Nepos: *etiamsi* E. — 28. *in iis* R. — 29. *etiam*] *et* R. — 32. *est*] *sit* RV et Edd. ante Ern., qui mutavit ex B. — 39. *in primis quae* Y.

facti appellatione quaeruntur. Nempe igitur ea restant, quae, cum et factum constat et nomen, qualia sint, vocatur in dubium. C. P. Est ita, ut dicis. C. F. Quae sunt igitur in eo genere partes? C. P. Aut iure factum depellendi aut ulciscendi doloris gratia, aut pietatis aut pudicitiae aut religionis aut patriae nomine, aut denique necessitate, inscientia, casu. 43. Nam quae motu animi et perturbatione facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen in legitimis iudiciis non habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc in genere, in quo, quale sit, quaeritur, ex controversia, iure et rectene actum sit, quaeri solet; quorum disputatio ex locorum descriptione sumenda est. 44. C. F. Agesis ergo, quoniam in confirmationem et reprehensionem diviseras orationis fidem et dictum de altero est, expone nunc de reprehendendo. C. P. Aut totum est negandum, quod in argumentatione adversarius sumpserit, si fictum aut falsum esse possis docere; aut redarguenda ea, quae pro veri similibus sumpta sunt: primum dubia sumpta esse pro certis; deinde etiam in perspicue falsis eadem posse dici; tum ex iis, quae sumpserit, non effici, quae velit. Accîdere autem oportet singula: sic universa frangentur. Commemoranda sunt etiam exempla, quibus simili in disputatione creditum non sit; conquerenda condicio communis periculi, si ingeniis hominum criminosorum sit exposita vita innocentium.

XIII. 45. C. F. Quoniam unde inveniuntur, quae ad fidem pertinent, habeo, quemadmodum in dicendo singula tractentur, exspecto. C. P. Argumentationem quaerere videris, quae est argumenti explicatio; quae sumpta ex locis iis, qui sunt expositi, conficienda et distinguenda dilucide est. C. F. Plane istuc ipsum desidero. 46. C. P. Est ergo, ut supra dictum est, explicatio argumenti argumentatio, sed ea conficitur, cum sumpseris aut non dubia aut probabilia, ex quibus id efficias, quod aut dubium aut minus probabile per se videtur. Argumentandi autem duo sunt genera, quorum alterum ad fidem directo spectat, alterum se inflectit ad motum. Dirigitur, cum proposuit aliquid, quod probaret, sumpsitque ea, quibus niteretur, atque his confirmatis ad propositum se rettulit atque conclusit. Illa autem altera argumentatio, quasi retro et contra, prius sumit, quae vult, eaque confirmat; deinde id, quod proponendum fuit, permotis animis iacit ad extremum. 47. Est etiam illa varietas in argumentando et non iniucunda distinctio, ut, cum inter-

---

1. *et factum* Gu., V: *factum* (om. *et*) RE. — 2. *constat* Gu. V: *constet* RE. — 4. *depellitur* Edd. ante Ern., praeter Lamb., qui *defenditur*. (Ut nos, YRV.) — 6. *inscientia* Lamb.: *inscitia* E. (*institia* (sic) V, in mg. *insita*; *iustitia* R.) — 7. *defensiones* R. — 9. *et recte necne* corr. Gu. — *factum* corr. Gu. et Lamb. — 10. *disceptatione* V. — 12. *fidem orationis* V. Del. v. *orationis* sane suspectum Lamb. — 15. *sunt* libri: *sint* Ern. coni. — 17. *his* RV. — *sumpserint* V. — *quae velit* RV, Lamb.: *quod velit* BE. — *Accîdere* ex Edd. vett. Schützius: *Accedere* RE. (De YRV non liquet.) — 18. *singula* Schützius: *ad singula* RVE, *ut singula* Edd. vett. — *franguntur* R. — 19. *in* om. RV. — *tum querenda* V, Lamb. — 22. *inveniantur* corr. R, Lamb. — *attinent* Ed. Ven. Norimb. — 24. V. *Argumentationem* seclusit E. — *est* R: *sit* VE. — 25. Vv. *quae sumpta - - dilucide est* seclusit E. — *locis iis* RV: *iis locis* E. — 26. *desidero*] *requiro* Y. — *ergo*] *igitur* R. — 30. *directe* V. — 32. *uteretur* V, Lamb. (Ut nos, BYR.) — 33. *se rettulit* RV: *rettulit* (om. *se*) E. — 35. *etiam* Y: *autem* RYE.

rogamus nosmet ipsos aut percontamur aut imperamus aut optamus, quae sunt cum aliis compluribus sententiarum ornamenta. Vitare autem similitudinem poterimus, non semper a proposito ordientes; et si non omnia disputando confirmabimus breviterque interdum, quae erunt satis aperta, ponemus; quodque ex his efficietur, si id apertum sit, non habebimus necesse semper concludere.

XIV. 48. C. F. Quid, illa, quae sine arte appellantur, quae iamdudum assumpta dixisti, ecquonam modo, ecquonam loco artis indigent? C. P. Illa vero indigent, nec eo dicuntur sine arte, quod ita sunt, sed quod ea non parit oratoris ars, sed foris ad se delata tamen arte tractat, et maxime in testibus. 49. Nam et de toto genere testium, quam id sit infirmum, saepe dicendum est, et argumenta rerum esse propria, testimonia voluntatum; utendumque est exemplis, quibus testibus creditum non sit; et de singulis testibus, si natura vani, si leves, si cum ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si misericordia impulsi, si praemio, si gratia adducti; comparandique superiore cum auctoritate testium, quibus tamen creditum non sit. 50. Saepe etiam quaestionibus resistendum est, quod et dolorem fugientes multi in tormentis ementiti persaepe sunt morique maluerunt falsum fatendo quam infitiando dolere. Multi etiam suam vitam neglexerunt, ut eos, qui his cariores, quam ipsi sibi essent, liberarent; alii autem aut natura corporis aut consuetudine dolendi aut metu supplicii ac mortis vim tormentorum pertulerunt; alii ementiti sunt in eos, quos oderant. Atque haec exemplis firmanda sunt. 51. Neque est obscurum, quin — quoniam in utramque partem sunt exempla et item ad coniecturam faciendam loci — in contrariis contraria sint sumenda. Atque etiam incurrit alia quaedam in testibus et in quaestionibus ratio. Saepe enim ea, quae dicta sunt, si aut ambigue aut inconstanter aut incredibiliter dicta sunt aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur.

XV. 52. C. F. Extrema tibi restat pars orationis, quae posita in perorando est, de qua sane velim audire. C. P. Facilior est explicatio perorationis. Nam est divisa in duas partes, amplificationem et enumerationem. Augendi autem et hic est proprius locus in perorando, et in cursu ipso orationis declinationes ad amplificandum dantur, confirmata re aliqua aut reprehensa. 53. Est igitur amplificatio gravior quaedam affirmatio, quae motu animorum conciliet in dicendo fidem. Ea et verborum genere conficitur et rerum. Verba ponenda sunt, quae vim habeant illustrandi nec ab usu sint abhorrentia, gravia, plena, sonantia, iuncta, facta, cognominata, non vulgata, superlata, imprimisque translata, nec in singulis verbis, sed in continentibus, soluta, quae dicuntur

---

1. *ipsos* libri: *ipsi* E coni. — *imploramus* Heusingero auctore Schützius. — 2. *ornamenta*] *argumenta* RV. — 4. *confirmando disputabimus* RV et Edd. ante Lamb. (Ut nos, Y.) — 5. *efficitur* R. — 8. Vv. *ecquonam modo* om. B. — 9. *sint* Gu. V, Cod. Barber. prob. Garatonio ad Milon. p. 154. Bonon. — 13. *quibus*] *si quid* Y. — 15. *si invidia, si misericordia* B. — 19. *quam infitiando* R, Aldus: *quam verum infitiando* YVE. — 20. *his*] *iis* R. — 24. *confirmanda* V. — *in utraque parte* R, Lamb. — 30. *restat pars* RV: *pars restat* E. — 31. *Facilis* Oxon. Lamb. — 38. *grandia* e Codice (?) Lamb. Tu cfr. §. 54. et de Orat. 2, 45, 188: *flumen gravissimorum optimorumque verborum.*

sine coniunctione, ut plura videantur. 54. Augent etiam relata verba, iterata, duplicata et ea, quae ascendunt gradatim ab humilioribus verbis ad superiora, omninoque semper quasi naturalis et non explanata oratio, sed gravibus referta verbis, ad augendum accommodatior. Haec igitur in verbis, quibus actio vocis, vultus et gestus congruens et apta ad animos permovendos accommodanda est. Sed et in verbis et in actione causa erit ponderanda et pro re agendum. Nam haec quia videntur perabsurda, cum graviora sunt, quam causa fert, diligenter, quid quemque deceat, iudicandum est. XVI. 55. Rerum amplificatio sumitur eisdem ex locis omnibus, quibus illa, quae dicta sunt ad fidem: maximeque definitiones valent conglobatae et consequentium frequentatio et contrariarum et dissimilium et inter se pugnantium rerum conflictio et causae et ea, quae sunt de causis orta, maximeque similitudines et exempla; fictae etiam personae, muta denique loquantur; omninoque ea sunt adhibenda, si causa patitur, quae habentur magna, quorum est duplex genus. 56. Alia enim magna naturâ videntur, alia usu: naturâ, ut caelestia, ut divina, ut ea, quorum obscurae causae, ut, in terris mundoque admirabilia quae sunt, ex quibus similibusque, si attendas, ad augendum permulta suppetunt; usu, quae videntur hominibus aut prodesse aut obesse vehementius, quorum sunt genera ad amplificandum tria. Nam aut caritate moventur homines, ut deorum, ut patriae, ut parentum; aut amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorum, ut familiarium; aut honestate, ut virtutum maximeque earum, quae ad communionem hominum et liberalitatem valent. Ex iis et cohortationes sumuntur ad ea retinenda, et in eos, a quibus ea violata sunt, odia incitantur, et miseratio nascitur. XVII. 57. Proprius locus est augendi in iis rebus aut amissis aut amittendi periculo. Nihil est enim tam miserabile quam ex beato miser. Et hoc totum quidem moveat, si, qua ex fortuna quis cadat, et, a quorum caritate divellatur, quae amittat aut amiserit, in quibus malis sit futurusve sit, exprimatur breviter. Cito enim arescit lacrima, praesertim in alienis malis. Nec quidquam in amplificatione nimis enucleandum est; minuta est enim omnis diligentia; hic autem locus grandia requirit. 58. Illud iam est iudicii, quo quaque in causa genere utamur augendi. In illis enim causis, quae ad delectationem exornantur, ii loci tractandi sunt, qui movere possunt exspectationem, admirationem, voluptatem; in cohortationibus autem bonorum ac malorum enumerationes et exempla valent plurimum. In iudiciis accusatori fere, quae ad iracundiam, reo plerumque, quae ad misericordiam pertinent; nonnunquam tamen accusator misericordiam movere debet et

---

3. *explananda* Y. — 4. *grandibus* Lamb. — 5. *actio voce, vultu et gestu* e Codd. Lamb. — 6. *accommodata* RV. — 7. *ponderanda* YB, Oxon. unus: *ponenda* Gu., Oxon. alter, *tenenda* RVE. — *agendum* B: *agenda* RVE. — 8. *quamque* Lamb. — 9. *eisdem locis* (om. *ex*) RV. — 10. *ex quibus* Lamb. — *maximeque et def.* BV. — 12. *conflictatio* Y. — 15. *habentur magna* RV: *magna habentur* E. — 16. *natura magna* cum B Schützius. (Ut nos, RV.) — 23. *ad coniunctionem* R, *ad communem commoditatem* V. — 25. *concitantur* Lamb. — 26. *est* om. YR. — *iis* Y: *his* RVE. (Ceterum Y sic: *ex admiratione nascitur proprius locus augendi in iis.*) — 28. *si qua ex* firmans Schützii coni. Y: *si bona ex* RVE. — 30. *exarescit* Y. Sed cfr. ad Her. 2, §. 50. — 36. *ac*] *et* R.

defensor iracundiam. 59. Enumeratio reliqua est, nonnunquam laudatori, suasori non saepe, accusatori saepius quam reo necessaria. Huius ipsa tempora duo sunt, si aut memoriae diffidas eorum, apud quos agas, vel intervallo temporis vel longitudine orationis, aut frequentatis firmamentis orationis et breviter expositis vim est habitura caûsa maiorem. 60. Et reo rarius utendum est, quod ponenda sunt contraria, quorum dissolutio in brevitate non lucebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione vitandum, ne ostentatio memoriae suscepta videatur esse puerilis. Id effugiet, qui non omnia minima repetet, sed brevi singula attingens pondera rerum ipsa comprehendet.

XVIII. 61. C. F. Quoniam et de ipso oratore et de oratione dixisti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum proposuisti, quaestionis locum. C. P. Duo sunt, ut initio dixi, quaestionum genera, quorum alterum finitum temporibus et personis causam appello, alterum infinitum nullis neque personis neque temporibus notatum propositum voco. Sed est propositum quasi latior pars causae quaedam. Inest enim infinitum in definito et ad illud tamen referuntur omnia. 62. Quamobrem prius de proposito dicamus: cuius genera sunt duo, cognitionis alterum; eius scientia est finis, ut, verine sint sensus: alterum actionis; quod refertur ad efficiendum quid, ut, si quaeratur, quibus officiis amicitia colenda sit. Rursus superioris genera sunt tria: sit necne, quid sit, quale sit. Sit necne: ut, ius in naturane sit an in more; quid autem sit, sic: sitne ius id, quod maiori parti sit utile; quale autem sit, sic: iuste vivere sit necne utile. 63. Actionis autem duo sunt genera: unum, ad persequendum aliquid aut declinandum, ut, quibus rebus adipisci gloriam possis aut quomodo invidia vitetur; alterum, quod ad aliquod commodum usumque refertur, ut, quemadmodum sit res publica administranda aut quemadmodum in paupertate vivendum. 64. Rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi, sit necne sit aut fuerit futurumve sit, quaeritur, unum genus est quaestionis, possitne aliquid effici, ut, cum quaeritur, ecquisnam perfecte sapiens esse possit; alterum, quemadmodum quidque fiat, ut, quonam pacto virtus pariatur, naturane an ratione an usu. Cuius generis sunt omnes, in quibus, ut in obscuris naturalibusque quaestionibus, causae rationesque rerum explicantur. XIX. 65. Illius autem generis, in quo, quid sit id, de quo agitur, quaeritur, duo sunt genera: quorum in altero disputandum est, aliud an idem sit, ut, pertinacia et perseverantia; in altero autem descriptio generis alicuius et quasi imago est exprimenda, ut, qualis sit

---

2. *ipsa tempora* R, Aldus: *tempora* (om. *ipsa*) V, Lamb., E. — 5. *est*] *sit* Lamb. — 7. *non lucebit* Y, Oxon. alter: *lucebit* (om. *non*) RV, Oxon. alter, E. — 9. *brevi* Manutius: *brevia* RE, *breviter* Schützius coni. (De V non liquet.) — 14. *causam*] *controversiam causam* R, *causam controversiam* V. (Ut nos, Y.) — 16. *Sed est propositum quasi latior pars causae quaedam*] Sic componere conatus sum turbas Codd. et Edd. *Sed est consultatio quasi pars causae quaedam et controversiae* RE, item V., sed om. *et*. *Sed est propositum latius quasi pars* ex Y affert Brutus, *sed propositum latior pars controversiae quam causae* Palat. quintus; alii denique aliter. — 20. *faciendum* Y. — *quaeramus* R. — 21. *necne sit, quid* Lamb. — 22. *necne sit: ut* R, Lamb. — *in naturane* V aliique: *in natura* RE. — 23. *sit, sic: sitne - - sit, sic: iuste* Ed. Ven. et *sic* utrobique agnoscit V, etsi ceteroqui corruptus: *sit: sitne - - sit: iuste* (R) E. — 27. *referatur* RV. — 29. *ex*] *in* Lamb. — 38. *est exprimenda* RV: *exprimenda est* E.

avarus, aut, quid sit superbia. 66. Tertio autem in genere, in quo, quale sit, quaeritur, aut de honestate aut de utilitate aut de aequitate dicendum est. De honestate sic: ut, Honestumne sit pro amico periculum aut invidiam subire. De utilitate autem sic: ut, Sitne utile in re publica administranda versari. De aequitate vero sic: ut, Sitne aequum amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodem genere, in quo, quale sit, quaeritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non enim simpliciter solum quaeritur, quid honestum sit, quid utile, quid aequum, sed ex comparatione etiam, quid honestius, quid utilius, quid aequius, atque etiam, quid honestissimum, quid utilissimum, quid aequissimum; cuius generis illa sunt, quae praestantissima sit dignitas vitae. Atque ea quidem, quae dixi, cognitionis sunt omnia. 67. Restant actionis: cuius alterum est praecipiendi genus, quod ad rationem officii pertinet, ut, quemadmodum colendi sint parentes; alterum autem ad sedandos animos et oratione sanandos, ut in consolandis maeroribus, ut in iracundia comprimenda aut in timore deliniendo aut in cupiditate minuenda. Cui quidem generi contrarium est disputandi genus ad eosdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione saepe faciendum est, vel gignendos vel concitandos. Atque haec fere est partitio consultationum. XX. 68. C. F. Cognovi, sed, quae ratio sit in his inveniendi et disponendi, requiro. C. P. Quid, tu aliamne censes et non eandem, quae exposita est, ut ex eisdem locis ad fidem et ad inveniendum ducantur omnia? Collocandi autem quae est exposita in aliis ratio, eadem huc transferetur.

Cognita igitur omni distributione propositorum, causarum genera restant [admodum]. 69. Et earum quidem forma duplex est: quarum altera delectationem sectatur aurium; alterius, ut obtineat, probet et efficiat quod agit, omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius exornatio dicitur; quod cum latum genus esse potest saneque varium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros viros suscipimus et ad improbos vituperandos. Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum aut utilius civitatibus esse possit aut in quo magis orator in cognitione virtutum vitiorumque versetur. Reliquum autem genus causarum aut in provisione posteri temporis aut in praeteriti disceptatione versatur; quorum alterum deliberationis est, alterum iudicii. 70. Ex qua partitione tria genera causarum exstiterunt: unum, quod a meliori parte laudationis est appellatum, deliberationis alterum,

---

1. *qui sit superbus* Y, *qualis sit superbus* V. — 5. *vero*] *autem* RV. — 9. *ex comparatione etiam* RV: *etiam ex comp.* E. — 14. *autem quod ad* Lamb. Schützius. — 16. *deliniendo* Y: *tollendo* RVE. — 18. *in amplificationis et orationis* R, *in amplificatione orationis* V, Edd. vett. — 19. *est fere* R. — 20. *sit*] *est* RV. — 21. *an non* Y. — *eandem esse* R (non V). — *exposita est* RV: *est exposita* E. — 23. *transferetur* Y: *transfertur* RVE. — 24. *propositorum, causarum genera restant admodum* Edd. Ven. Norimb., (nisi quod hae *propositarum* et *a modo*;) *propositorum* praebuit Lamb.: *propositarum causarum nobis genera et praecepta restant admodum* Y, *propositarum consultationum controversiarum causarum genera restant amodo* R, *propositarum controversiarum causarum genera praecepta restant admodum* V, *propositarum consultationum, causarum genera restant admodum* E. V. barbaro *amodo* mediae aetatis scriptores utuntur pro vv. *adhuc* vel *etiamnunc*, idque e gloss. ab Italis intrusum videtur; alii, qui scirent id Latinum non esse, substituerunt *admodum*, quod nos seclusimus, alii, ut Aldus, *omnino*. — 25. *eorum* R. — 28. *cum*] *quoniam* malebat Ernestius. 29. *suscepimus* RV et plerique ante Ern., qui correxit ex Ed. Ven.

tertium iudiciorum. Quamobrem de primo primum, si placet, disputemus. C. F. Mihi vero placet.

XXI. C. P. Ac laudandi vituperandique rationes, quae non ad bene dicendum solum sed etiam ad honeste vivendum valent, exponam breviter atque a principiis exordiar et laudandi et vituperandi. 71. Omnia enim sunt profecto laudanda, quae coniuncta cum virtute sunt, et quae cum vitiis, vituperanda. Quamobrem finis alterius est honestas, alterius turpitudo. Conficitur autem genus hoc dictionis narrandis exponendisque factis sine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis quam ad fidem faciendam aut confirmandam accommodate. Non enim dubia firmantur, sed ea, quae certa aut pro certis posita sunt, augentur. Quamobrem ex iis, quae ante dicta sunt, et narrandi et augendi praecepta repetentur. 72. Et, quoniam in his causis omnis ratio fere ad voluptatem auditoris et ad delectationem refertur, utendum erit eis in oratione singulorum verborum insignibus, quae habent plurimum suavitatis; id fit, si factis verbis aut vetustis aut translatis frequenter utamur, et in ipsa constructione verborum, ut paria paribus et similia similibus saepe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circumscripta numerose, non ad similitudinem versuum sed ad explendum aurium sensum apto quodam quasi verborum modo. 73. Adhibendaque frequentius etiam illa ornamenta rerum sunt, sive quae admirabilia et nec opinata sive significata monstris, prodigiis, oraculis, sive quae videbuntur ei, de quo agemus, cecidisse divina atque fatalia. Omnis enim exspectatio eius, qui audit, et admiratio et improvisi exitus habent aliquam in audiendo voluptatem. XXII. 74. Sed quoniam tribus in generibus bona malave versantur, externis, corporis et animi, prima sunt externa, quae ducuntur a genere; quo breviter modiceque laudato aut, si erit infame, praetermisso, si humile, vel praeterito vel ad augendam eius, quem laudes, gloriam tracto, deinceps, si res patietur, de fortunis erit et facultatibus dicendum. Postea de corporis bonis; in quibus quidem, quae virtutem maxime significat, facillime forma laudatur. 75. Deinde est ad facta veniendum, quorum collocatio triplex est: aut enim temporum servandus est ordo, aut imprimis recentissimum quodque dicendum, aut multa et varia facta in propria virtutum genera sunt digerenda. Sed hic locus virtutum atque vitiorum latissime patens ex multis et variis disputationibus nunc in quandam angustam et brevem concludetur. 76. Est igitur vis virtutis duplex; aut enim scientia cernitur virtus aut actione. Nam, quae prudentia, quae calliditas quaeque gravissimo no-

---

3. *At* R. — 6. *coniuncta* om. RV. Vide, ne recte. — 11. *ea* om. V. — *certa*] *testata* Oxon. alter, Ed. Ven. — 13. *oratio* YV. — 15. *eis* V: *iis* RE. — 16. *id fit, si* Y, corr. V, Ed. Ven.: *id est, ut* R, pr. V, E. — 20. *nodo* malebat Lamb. 21. *illa ornamenta etiam* V. — *sunt* om. R. — *quae* om. Y. — *et nec*] *sive non* R, *sive nec* V. — 22. *prodigiis, oraculis* R, Aldus, Lamb.: *prodigiis et oraculis* VE. — 23. *agemus* R: *agimus* VE. — *cecidisse* YV et pr. R: *accidisse* E cum corr. R. — 25. *tribus in* Gu. RV: *in tribus* E. — 26. *sint* Y. — 27. *ducantur* Y. — 29. *tacto* V, Edd. ante Ern., qui coni. *tracto;* uti, meae si collationi fides tribuenda, habet reapse R; *tacito* Y. — *patiatur* R, *patitur* V. — 30. *facultatibusque* R. — *in quibus, quod quasi v.* RV, *in quibus, quod v.* Lamb., *imprimis quod quasi* Gu. Oxon. alter. — 34. *digerenda* Lamb.: *dirigenda* YRVE. — 35. *ac* V. — 36. *concluditur* RV. — 37. *virtutis aut actio* Y.

mine sapientia appellatur, haec scientia pollet una. Quae vero moderandis cupiditatibus regendisque animi motibus laudatur, eius est munus in agendo; cui temperantiae nomen est. Atque illa prudentia in suis rebus domestica, in publicis civilis appellari solet. 77. Temperantia autem in suas itidem res et in communes distributa est duobusque modis in rebus commodis discernitur, et ea, quae absunt, non expetendo et ab iis, quae in potestate sunt, abstinendo. In rebus autem incommodis est itidem duplex; nam quae venientibus malis obstat, fortitudo, quae, quod iam adest, tolerat et perfert, patientia nominatur. Quae autem haec uno genere complectitur, magnitudo animi dicitur; cuius est liberalitas in usu pecuniae, simulque altitudo animi in capiendis incommodis et maxime iniuriis; et omne, quod est eius generis, grave, sedatum, [non turbulentum]. 78. In communione autem quae posita pars est, iustitia dicitur, eaque erga deos religio, erga parentes pietas, [vulgo autem bonitas,] creditis in rebus fides, in moderatione animadvertendi lenitas, amicitia in benevolentia nominatur. XXIII. Atque hae quidem virtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliae quasi ministrae comitesque sapientiae; quarum altera, quae sint in disputando vera atque falsa quibusque positis quid sequatur, distinguit et iudicat; quae virtus omnis in ratione scientiaque disputandi sita est; altera autem oratoria. 79. Nihil est enim aliud eloquentia nisi copiose loquens sapientia; quae ex eodem genere hausta, quo illa, quae in disputando est, uberior est atque latior et ad motus animorum vulgique sensus accommodatior. Custos vero virtutum omnium dedecus fugiens laudemque maxime consequens verecundia est. Atque hi sunt fere quasi quidam habitus animi, sic affecti et constituti, ut sint singuli inter se proprio virtutis genere distincti; a quibus ut quaeque res gesta est, ita sit honesta necesse est summeque laudabilis. 80. Sunt autem alii quidam [perfecti] animi habitus ad virtutem quasi praeculti et praeparati rectis studiis et artibus; ut, in suis rebus studia litterarum, ut numerorum ac sonorum, ut mensurae, ut siderum, ut equorum, ut venandi, ut armorum; in communibus propensiora studia in aliquo genere virtutis [praecipue] colendo aut divinis rebus deserviendo aut parentibus, amicis, hospitibus praecipue atque insigniter diligendis. Atque haec quidem virtutum. Vitiorum autem sunt genera contraria. 81. Cernenda autem sunt diligenter, ne fallant ea nos vitia, quae virtutem videntur imitari. Nam et prudentiam malitia et temperantiam immanitas in voluptatibus aspernandis et magnitudinem animi superbia in † animis extollendis et despicientia in con-

5. *autem* om. Gu. — 6. *in rebus commodis* om. Y, Ed. Ven. — 11. *capiendis*] *accipiendis* Lamb., *dimittendis* B; utrumque e gloss. — 12. *insedatum* R, Edd. ante Lamb., qui e Codd. (etiam YV) emendavit. — 13. *non turbulentum* (quod habet V) om. Y, *vel non turbulentum*, Grut. e Codd., *aut turbulentum* R, *et turbulentum* Aldus et Edd. ante Lamb. Nos vv. suspecta seclusimus. — 14. *vulgo autem bonitas*] Delevit haec Schützius; sane est gloss. Christianum. — 16. *in amicitia benevolentia* haud improbabiliter Schützius. — 21. *Nihil est enim* Gu. RV: *Nihil enim est* E. — 22. *genere hausta* RV: *hausta genere* E. — 23. *laetior* Purgoldus. — *animi* R. — 25. *hi quidem sunt* V et Edd. ante Ern. inde ab Aldo. (Ut nos, R, Ed. Ven.) — 28. *perfecti*] *ficti* Y, Ed. Ven. Delevit Lamb.; nos seclusimus. — 32. *praecipue* om. R, Aldus, Schützius. Habent YV; nos seclusimus. quia involutum est in v. *propensiora*. — 35. *genera contraria sunt* V. — 38. *animis* del. Schützius. Fort. *nimis*. Or.

temnendis honoribus et liberalitatem effusio et fortitudinem audacia imitatur et patientiam duritia immanis et iustitiam acerbitas et religionem superstitio et lenitatem mollitia animi et verecundiam timiditas et illam disputandi prudentiam concertatio captatioque verborum et hanc oratoriam vim inanis quaedam profluentia loquendi. Studiis autem bonis similia videntur ea, quae sunt in eodem genere nimia. 82. Quamobrem omnis vis laudandi vituperandique ex his sumetur virtutum vitiorumque partibus; sed in toto quasi contextu orationis haec erunt illustranda maxime, quemadmodum quisque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum institutus moratusque fuerit; et, si quid cui magnum aut incredibile acciderit, maximeque si id divinitus accidisse potuerit videri; tum quod quisque senserit, dixerit, gesserit, ad ea, quae proposita sunt, virtutum genera accommodabuntur, ex illisque iisdem inveniendi locis causae rerum et eventus et consequentia requirentur. Neque vero mors eorum, quorum vita laudabitur, silentio praeteriri debebit, si modo quid erit animadvertendum aut in ipso genere mortis aut in iis rebus, quae post mortem erunt consecutae.

XXIV. 83. C. F. Accepi ista didicique breviter, non solum quemadmodum laudarem alterum, sed etiam quemadmodum eniterer, ut possem ipse iure laudari. Videamus igitur deinceps, in sententia dicenda quam viam et quae praecepta teneamus. C. P. Est igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia ita referuntur in consilio dando sententiaque dicenda, ut illa prima sint suasori aut dissuasori videnda, quid aut possit fieri aut non possit et quid aut necesse sit aut non necesse. Nam et, si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quamvis utile sit; et, si quid necesse est — necesse autem id est, sine quo salvi liberive esse non possumus —, id est reliquis et honestatibus in civili ratione et commodis anteponendum. 84. Cum autem quaeritur, quid fieri possit, videndum etiam est, quam facile possit. Nam quae perdifficilia sunt, perinde habenda saepe sunt, ac si effici non possint. Et cum de necessitate attendemus, etsi aliquid non necessarium videbitur, videndum tamen erit, quam sit magnum. Quod enim permagni interest, pro necessario saepe habetur. 85. Itaque cum constet hoc genus causarum ex suasione et dissuasione, suasori proponitur simplex ratio: si et utile est et fieri potest, fiat. Dissuasori duplex: una, si non utile est, ne fiat; altera, si fieri non potest, ne suscipiatur. Sic suasori utrumque docendum est, dissuasori alterum infirmare sat est. 86. Quare quoniam in his versatur omne consilium duobus, de utilitate ante dicamus, quae in discernendis bonis malisque versatur. Bonorum autem partim necessaria sunt, ut vita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parentes: partim non necessaria; quorum alia sunt per se expetenda, ut ea,

3. *mollities* superscr. *a* R. — 4. *captioque* V. — 7. *et vituperandi* V. — 9. Vv. *quemadmodum educatus* om. B. Habent RV. — 11. *accidere* RV. — *poterit* R. — 13. *sunt*] *fuerint* R. — 21. *Est*] *Sit* Ed. Ven. — 27. Vv. *in civili ratione* om. Y. — 28. *quaeretur* V. — 31. *etiamsi* Gu. V. — 32. *sit id magnum* V. — *permagnum est* Gu. Ed. Ven. Schützius. (Ut nos, YRV.) — 35. *utile non* Schützius. — 37. *dissuasori, si alterum infirmat* R, *dissuasori, si alterum infirmarit* V. — 40. Inter *vita*, *pudicitia* lacunam habet Y. Fort. vv. sic transponenda: *partim non necessaria, ut - - parentes.* Or.

quae sita sunt in officiis atque virtutibus; alia, quod aliquid commodi efficiunt, ut opes et copiae. 87. [Eorum autem, quae propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur.] Honestate, ea, quae proficiscuntur ab iis virtutibus, de quibus paullo ante est dictum, quae sunt laudabilia ipsa per se; commoditate autem aliqua, quae sunt in corporis aut in fortunae bonis expetenda. Quorum alia sunt quasi quodam modo cum honestate coniuncta, ut honos, ut gloria; alia diversa, ut vires, forma, valetudo, nobilitas, divitiae, clientelae. XXV. 88. Est etiam quaedam quasi materies subiecta honestati, quae maxime spectatur in amicitiis. Amicitiae autem caritate et amore cernuntur. Nam cum deorum, tum parentum patriaeque cultus eorumque hominum, qui aut sapientia aut opibus excellunt, ad caritatem referri solet. Coniuges autem et liberi et fratres et alii, quos usus familiaritasque coniunxit, quamquam etiam caritate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus cum bona sint, facile est intellectu, quae sint contraria. 89. Quodsi semper optima tenere possemus, haud sane, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. Sed quia temporibus, quae vim habent maximam, persaepe evenit, ut utilitas cum honestate certet, earumque rerum contentio plerumque deliberationes efficit, ne aut opportuna propter dignitatem aut honesta propter utilitatem relinquantur, ad hanc difficultatem explicandam praecepta referamus. 90. Et quoniam non ad veritatem solum sed etiam ad opiniones eorum, qui audiunt, accommodanda est oratio, hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera, alterum indoctum et agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati, alterum humanum atque expolitum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. Itaque huic generi laus, honos, gloria, fides, iustitia omnisque virtus, illi autem alteri quaestus, emolumentum fructusque proponitur. Atque etiam voluptas, quae maxime est inimica virtuti bonique naturam fallaciter imitando adulterat, quam immanissimus quisque acerrime sequitur neque solum honestis rebus sed etiam necessariis anteponit, in suadendo, cum ei generi hominum consilium des, saepe sane laudanda est. XXVI. 91. Et illud videndum, quanto magis homines mala fugiant, quam sequantur bona. Nam neque honesta tam expetunt, quam devitant turpia. Quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam unquam expetat, quam ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus fugiat? Quarum rerum dolor gravis est testis genus hominum ad honestatem natum malo cultu pravisque opinionibus esse corruptum. Quare in cohortando atque suadendo propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus, qui bona consequi malaque vitare possimus; 92. sed apud

---

1. *sunt sita* RV. — 3. Vv. nobis suspecta seclusimus. — 5. *dictum est* V. — 6. *in* ante *fortunae* om. RV. Habet Gu. — 7. *quasi quodam modo* V aliique, Edd. ante Ern.: *quasi* (om. *quodam modo*) R, Oxon. unus, E. — 9. *etiam*] *autem* RV. — 13. *et ii, quos* R, *et hi, quos* V. — 25. *atque expolitum* Y, Lamb.: *alterum expolitum* RV, *et politum* E. — 27. *honos* V: *honor* RE. — 29. *est virtuti maxime inimica* R, *maxime est virtuti inimica* V. — 36. *expetivit* Y. — 37. *fugit* Y. — *gravis est testis genus* BR: *gravis est. Est genus* VE. — 38. *opinionibus esse corruptum* B: *opinionibus omne corruptum* R, *opinionibus corruptum* E. (De V non liquet.) — 40. *qui* V: *quare* Y, *qua via* R, *qua vi* cum Aldo E.

homines bene institutos plurimum de laude et de honestate dicemus, maximeque ea virtutum genera tractabimus, quae in communi hominum utilitate tuenda augendaque versantur. Sin apud indoctos imperitosque dicemus, fructus, emolumenta, voluptates vitationesque dolorum proferantur; addantur etiam contumeliae atque ignominiae. Nemo est enim tam agrestis, quem non, si ipsa minus honestas, contumelia tamen et dedecus magno opere moveat. Quare, quod ad utilitatem spectet, ex iis, quae dicta sunt, reperietur; 93. quid autem possit effici necne possit, in quo etiam, quam facile possit quamque expediat, quaeri solet, maxime ex causis iis, quae quamque rem efficiant, est videndum. Causarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliae, quae ipsae conficiunt; aliae, quae vim aliquam ad conficiendum afferunt. Itaque illae superiores conficientes vocentur; hae reliquae ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. 94. Conficiens autem causa alia est absoluta et perfecta per se, alia aliquid adiuvans et efficiendi socia quaedam; cuius generis vis varia est et saepe aut maior aut minor, ut etiam illa, quae maximam vim habet, sola saepe causa dicatur. Sunt autem aliae causae, quae aut propter principium aut propter exitum conficientes vocantur. Cum autem quaeritur, quid sit optimum factu, aut utilitas aut spes efficiendi ad assentiendum impellit animos. XXVII. 95. Et, quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere quibuscum et contra quos quo tempore aut quo loco aut quibus facultatibus armorum, pecuniae, sociorum earumve rerum, quae ad quamque rem efficiendam pertinent, possimus uti, requirendum est. Neque solum ea sunt, quae nobis suppetant, sed etiam illa, quae adversentur, videnda. Et, si ex contentione procliviora erunt nostra, non solum effici posse, quae suademus, erit persuadendum, sed curandum etiam, ut illa facilia, proclivia, iucunda videantur. Dissuadentibus autem aut utilitas labefactanda est aut efficiendi difficultates efferendae, neque aliis ex praeceptis sed iisdem ex suasionis locis. 96. Uterque vero ad augendum habeat exemplorum aut recentium, quo notiora sint, aut veterum, quo plus auctoritatis habeant, copiam; maximeque sit in hoc genere meditatus, ut possit vel utilia ac necessaria saepe honestis vel haec illis anteferre. Ad commovendos autem animos maxime proficient, si incitandi erunt, eiusmodi sententiae, quae aut ad explendas cupiditates aut ad odium satiandum aut ad ulciscendas iniurias pertinebunt. Sin autem reprimendi, de incerto statu fortunae dubiisque eventis rerum futurarum et retinendis suis fortunis, si erunt secundae; sin autem adversae, de periculo commonendi. Atque hi quidem sunt perorationis loci. 97. Principia autem in sententiis dicendis brevia esse debent. Non enim supplex ut ad iudicem venit orator, sed hortator atque auctor. Quare proponere, qua mente dicat, quid velit, quibus de rebus dicturus

---

1. *et honestate* (om. *de*) R. — 5. *Nemo est enim* Gu. RV: *Nemo enim est* E. — 7. *spectat* Edd. vett. ed Schützius. Ut nos, nostri. — 8. *reperitur* R. — *ecquid* Lamb. — *necne possit* RV aliique: *necne* (om. *possit*) E. — 11. *efficiunt* pr. R. — 12. *vim*] *viam* V, Ed. Ven. — 16. *etiam* BR: *et* E. (*autem* V.) — 22. *genere toto* V. — 28. *esse videantur* R. (non V.) — 29. *afferendae* volebat Ern. — 30. *ex eisdem* V. — 35. *eiusmodi* R: *huiusmodi* VE. — 38. *fortunis suis* R. — 39. *perorationis sunt* R. — 40. *debebunt* RV.

sit, debet hortarique ad se breviter dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex et gravis et sententiis debet ornatior esse quam verbis.

XXVIII. 98. C. F. Cognovi iam laudationis et suasionis locos. Nunc, quae iudiciis accommodata sint, exspecto; idque nobis genus restare unum puto. C. P. Recte intelligis. Atque eius quidem generis finis est aequitas; quae non simpliciter spectatur sed ex comparatione nonnunquam, ut, cum de verissimo accusatore disceptatur, aut cum hereditatis sine lege aut sine testamento petitur possessio: in quibus causis, quid aequius aequissimumve sit, quaeritur; quas ad causas facultas petitur argumentationum ex iis, de quibus mox dicetur, aequitatis locis. 99. Atque etiam ante iudicium de constituendo ipso iudicio solet esse contentio, cum aut sitne actio illi, qui agit, aut iamne sit aut num iam esse desierit aut illane lege, hisne verbis sit actio, quaeritur. Quae etiamsi ante, quam res in iudicium venit, aut concertata aut diiudicata aut confecta non sunt, tamen in ipsis iudiciis permagnum saepe habent pondus, cum ita dicitur: Plus petisti; sero petisti; non fuit tua petitio; non a me, non hac lege, non his verbis, non hoc iudicio. 100. Quarum causarum genus est positum in iure civili, quod est in privatarum ac publicarum rerum lege aut more positum; cuius scientia neglecta ab oratoribus plerisque nobis ad dicendum necessaria videtur. Quare de constituendis actionibus, accipiendis subeundisque iudiciis, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda aequitate, quod ea fere generis eius sunt, ut, quamquam in ipsum iudicium saepe delabantur, tamen ante iudicium tractanda videantur, paullulum ea separo a iudiciis tempore magis agendi quam dissimilitudine generis. Nam omnia, quae de iure civili aut de aequo et bono disceptantur, cadunt in eam formam, in qua, quale quid sit, ambigitur, de qua dicturi sumus, quae in aequitate et iure maxime consistit. XXIX. 101. In omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex quibus unus aliquis capiendus est, si plures non queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut id, quod obiicitur, factum neges; aut illud, quod factum fateare, neges eam vim habere atque id esse, quod adversarius criminetur; aut, si neque de facto neque de facti appellatione ambigi potest, id, quod arguere, neges tale esse, quale ille dicat, et rectum esse, quod feceris, concedendumve defendas. 102. Ita primus ille status et quasi conflictio cum adversario coniectura quadam, secundus autem definitione atque descriptione aut informatione verbi, tertius aequi et veri et recti et humani ad ignoscendum disputatione tractandus est. Et quoniam semper is, qui defendit, non solum resistat oportet aliquo statu aut infitiando aut definiendo aut aequitate opponenda, sed etiam rationem subiiciat recusationis suae, primus ille status rationem habet iniqui criminis ipsam negationem infitiationemque facti; secundus,

1. *autem*] *haec* V. — 4. *sunt* RV. — 7. *disceptatur* Y, Lamb.: *disputatur* RVE. — 9. *aequius*] *aequum* RV. — 13. *destiterit* RV. — 15. *non* delevit Lamb., seclusit Ern. At vide Schützium in Ed. mai. — 16. *dicuntur* RV. — 21. *capiendis* V. Eadem varietas §. 77. — 23. *eius generis* V. — 27. *eandem* V. — *formam causarum* Gu. V. (non R.) — 31. *id* om. RV. — 38. *et humani et recti* V. (Vv. *et recti* om. B.) — 40. *aliquo certo statu* Y. — 41. *suae* om. Gu. (non RV.)

quod non sit in re, quod ab adversario ponatur in verbo; tertius, quod id recte factum esse defendat, quod sine ulla nominis controversia factum fatetur. 103. Deinde uni cuique rationi opponendum est ab accusatore id, quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque ea, quae sic referuntur, continentia causarum vocentur; quamquam non ea magis, quae contra rationem defensionis afferuntur, quam ipsae defensionis rationes continent causas. Sed distinguendi gratia rationem appellamus eam, quae affertur ab reo ad recusandum depellendi criminis causa, quae nisi esset, quid defenderet, non haberet; firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare non potest. XXX. 104. Ex rationis autem et ex firmamenti conflictione et quasi concursu quaestio exoritur quaedam, quam disceptationem voco; in qua, quid veniat in iudicium et de quo disceptetur, quaeri solet. Nam prima adversariorum contentio diffusam habet quaestionem, ut in coniectura: Ceperitne pecunias Decius; in definitione: Minueritne maiestatem Norbanus; in aequitate: Iurene occiderit Opimius Gracchum. Haec, quae primam contentionem habent ex arguendo et resistendo, lata, ut dixi, et fusa sunt. Rationum et firmamentorum contentio adducit in angustum disceptationem. Ea in coniectura nulla est. Nemo enim eius, quod negat factum, rationem aut potest aut debet aut solet reddere. Itaque in his causis eadem et prima quaestio et disceptatio est extrema. 105. In illis autem, ubi ita dicitur: Non minuit maiestatem, quod egit de Caepione turbulentius; populi enim Romani dolor iustus vim illam excitavit, non tribuni actio: maiestas autem, quoniam est magnitudo quaedam populi Romani in eius potestate ac iure retinendo, aucta est potius quam deminuta; et ubi ita refertur: Maiestas est in imperii atque in nominis populi Romani dignitate, quam minuit is, qui per vim multitudinis rem ad seditionem vocavit; exsistit illa disceptatio: Minueritne maiestatem, qui voluntate populi Romani rem gratam et aequam per vim egerit. 106. In his autem causis, ubi aliquid recte factum aut concedendum esse [factum] defenditur, cum est facti subiecta ratio, sicut ab Opimio: Iure feci salutis omnium et conservandae rei publicae causa; relatumque est ab Decio: Ne sceleratissimum quidem civem sine iudicio iure ullo necare potuisti; oritur illa disceptatio: Potueritne recte salutis rei publicae causa civem eversorem civitatis indemnatum necare? Ita disceptationes eae, quae in his controversiis oriuntur, quae sunt certis personis et temporibus notatae, fiunt rursus infinitae detractisque temporibus et personis rursum ad consultationis formam rationemque revocantur. XXXI. 107. Sed in gravissimis firmamentis etiam illa ponenda sunt, si qua ex

---

1. *ponatur* Gu. RV, Lamb.: *ponitur* E. — *qui id* Gu. V. — 3. *Denique* V. — 6. *defensionis* superscr. *oris* R. — 8. *a* RV. — 9. *quod* R. — 10. *autem appellamus* RV. — 12. *conflictatione* V. — *quaedam exoritur* Gu. V. — 13. *deveniat* RV. (Ut nos, V.) — 18. *fusa* Manutius: *confusa* RVE, *diffusa* Lamb. Schützius. — 24. *iustissimi* pr. V, *iustissimus* corr. V. — *vim tum illam* V, Lamb. — 26. *potius est* V. — 27. *est in imperii atque in omni populi* praeter Lambinum edebant inde ab Aldo usque ad Grut. (Ut nos, YBRV. Nota Quintil. 7, 3, 35: *ut Cicero dicit: Maiestas est in imperio atque in omni populi R. dignitate.*) — 31. *factum* om. Ed. Ven.; habent RV; nos seclusimus. — 37. *et*] *ac* RV.

scripto legis aut testamenti aut verborum ipsius iudicii aut alicuius stipulationis aut cautionis opponuntur defensioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit, quae coniectura continentur. Quod enim factum negatur, id argui non potest scripto. Ne in definitionem quidem venit genere scripti ipsius. Nam etiamsi verbum aliquod de scripto definiendum est, quam vim habeat, ut, cum ex testamentis, quid sit penus, aut cum ex lege praedii quaeritur, quae sint ruta caesa, non scripti genus sed verbi interpretatio controversiam parit. 108. Cum autem aut plura significantur scripto propter verbi aut verborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contra dicat, eo trahere significationem scripti, quo expediat aut velit; aut, si ambigue scriptum non sit, vel a verbis voluntatem et sententiam scriptoris abducere vel alio se eadem de re contrarie scripto defendere, tum disceptatio ex scripti contentione exsistit, ut in ambiguis disceptetur, quid maxime significetur; in scripti sententiaeque contentione, utrum potius sequatur iudex; in contrariis scriptis, utrum magis sit comprobandum.

109. Disceptatio autem cum est constituta, propositum esse debet oratori, quo omnes argumentationes repetitae ex inveniendi locis coniiciantur. Quod quamquam satis est ei, qui videt, quid in quoque loco lateat, quique illos locos tamquam thesauros aliquos argumentorum notatos habet, tamen ea, quae sunt certarum causarum propria, tangemus. XXXII. 110. In coniectura igitur, cum est in infitiando reus, accusatori haec duo prima sunt — sed accusatorem pro omni actore et petitore appello; possunt enim etiam sine accusatione in causis haec eadem controversiarum genera versari — sed haec duo sunt ei prima, causa et eventus. Causam appello rationem efficiendi, eventum id, quod est effectum. Atque ipsa quidem partitio causarum paullo ante in suasionis locis distributa est. 111. Quae enim in consilio capiendo futuri temporis praecipiebantur, quamobrem aut utilitatem viderentur habitura aut efficiendi facultatem, eadem, qui de facto argumentabitur, colligere debebit, quamobrem et utilia illi, quem arguet, fuisse et ab eo effici potuisse demonstret. Utilitatis coniectura movetur, si illud, quod arguitur, aut spe bonorum aut malorum metu fecisse dicitur; quod fit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponuntur. 112. Spectantur etiam ad causam facti motus animorum, si ira recens, si odium vetus, si ulciscendi studium, si iniuriae dolor, si honoris, si gloriae, si imperii, si pecuniae cupiditas, si periculi timor, si aes alienum, si angustiae rei familiaris, si audax, si levis, si crudelis, si impotens, si incautus, si insipiens, si amans, si commota mente, si vinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione celandi aut, si patefactum esset, depellendi criminis vel perrumpendi periculi vel in longinquum tempus differendi; aut si iudicii poena levior quam facti praemium; aut si facinoris voluptas maior quam damnationis dolor.

---

4. *coargui* RV. — 8. *pariet* V. — 9. *autem aut plura* Gu. R: *autem plura* (om. *aut*) E. — 11. *ac velit* RV. — 13. *scripti ex* R. — 15. *iudex sequatur* RV. — 16. *comprobandum sit* RV. — 18. *inveniendis* R. — 23. *prima duo* RV. — 24. *accusatione* BV: *accusatore* RE. — 32. *si id* V. — 39. *amens* V. — 40. *violentus* R, Ed. Ven. Schützius.

113. His fere rebus facti suspicio confirmatur, cum et voluntatis in reo causae reperiuntur et facultas. In voluntate autem utilitas ex adeptione alicuius commodi vitationeque alicuius incommodi quaeritur, ut aut spes aut metus impulisse videatur aut alius repentinus animi motus, qui etiam citius in fraudem quam ratio utilitatis impellit. Quamobrem sint haec dicta de causis. 114. C. F. Teneo; et quaero, qui sint illi eventus, quos ex causis effici dixisti. XXXIII. C. P. Consequentia quaedam signa praeteriti et quasi impressa facti vestigia; quae quidem vel maxime suspicionem movent et quasi tacita sunt criminum testimonia atque hoc quidem graviora, quod causae communiter videntur insimulare et arguere omnes posse, quorum modo interfuerit aliquid, haec proprie attingunt eos ipsos, qui arguuntur, ut telum, ut vestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid, quod ablatum ereptumve videatur, ut responsum inconstanter, ut haesitatum, ut titubatum, ut cum aliquo visus, ex quo suspicio oriatur, ut eo ipso in loco visus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum aut obsignatum aut depositum quidpiam. Haec enim et talia sunt, quae aut in re ipsa aut etiam ante quam factum est aut postea suspiciosum crimen efficiant. 115. Quae si non erunt, tamen causis ipsis et efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere aut occultare non posset, ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiae esse coniunctam. 116. Sequitur autem ille locus ad augendum, non esse exspectandum, dum fateatur; argumentis peccata convinci; et hic etiam exempla ponentur. XXXIV. 117. Atque haec quidem de argumentis. Sin autem erit etiam testium facultas, primum genus erit ipsum laudandum dicendumque, ne argumentis teneretur reus, ipsum sua cautione effecisse, testes effugere non potuisse; deinde singuli laudentur — quae autem essent laudabilia, dictum est —; deinde etiam argumento firmo, quia tamen saepe falsum est, posse recte non credi; viro bono et firmo sine vitio iudicis non posse non credi. Atque etiam, si obscuri testes erunt aut tenues, dicendum erit, non esse ex fortuna fidem ponderandam, aut eos esse cuiusque locupletissimos testes, qui id, de quo agatur, facillime scire possint. Sin quaestiones habitae aut postulatio, ut habeantur, causam adiuvabunt, confirmandum genus primum quaestionum erit; dicendum de vi doloris, de opinione maiorum, qui eam rem totam, nisi probassent, certe repudiassent; 118. de institutis Atheniensium, Rhodiorum, doctissimorum hominum, apud quos etiam — id quod acerbissimum est — liberi civesque torquentur; de nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis, qui cum in dominos de servis quaeri noluissent, de incestu tamen et coniuratione, quae facta me consule est, quaerendum putaverunt. Irridenda etiam dispu-

---

3. *alicuius* om. Gu. (non RV.) — 4. *alius*] *aliquis* ex Edd. vett. Schützius. (Ut nos, RV.) — 5. *haec sint* V, *haec sunt* R. — 9. *sunt quasi tacita* RV. — 12. *ipsos eos* RV. — 15. *facinus factum fuerit* «ex vetere scriptura» (?) Lamb. — 17. *enim et alia* B, *enim talia* V. — 28. *fecisse* R, ut edebant inde ab Aldo usque ad Grut. — 29. *argumento etiam* RV. — 33. *cuiusque*] *huius rei* V. — 37. *eam* om. B, Ed. Ven. prob. Ern. Servant RV. — 38. *Rhodiorumque* Lamb. — 40. *in dominos de servis* Gu. V, ut est pro S. Roscio Am. C. 41.: *de servis in dominos* RE.

tatio est, qua solent uti ad infirmandas quaestiones, et meditata puerilisque dicenda. Tum facienda fides diligenter esse et sine cupiditate quaesitum, dictaque quaestionis argumentis et coniectura ponderanda. Atque haec accusationis fere membra sunt. XXXV. 119. Defensionis autem primum infirmatio causarum; aut non fuisse aut non tantas aut non sibi soli aut commodius potuisse idem consequi; aut non iis se esse moribus, non ea vita; aut nullos animi motus aut non tam impotentes fuisse. Facultatum autem infirmatione utetur, si aut' vires aut animum aut copias aut opes afuisse demonstrabit; aut alienum tempus aut locum non idoneum aut multos arbitros, quorum crederet nemini; aut non se tam apertum, ut id susciperet, quod occultare non posset, neque tam amentem, ut poenas ac iudicia contemneret. 120. Consequentia autem diluet exponendo non esse illa certa indicia facti, quae etiam nullo admisso consequi possent, consistetque in singulis et ea aut eorum, quae ipse facta esse dicit, propria esse defendet potius quam criminis; aut si sibi cum accusatore communia essent, pro periculo potius quam contra salutem valere debere; testiumque et quaestionum genus universum et, quod poterit, in singulis ex reprehensionis locis, de quibus ante dictum est, refellet. 121. Harum causarum principia suspiciosa ad acerbitatem ab accusatore ponentur, denuntiabiturque insidiarum commune periculum excitabunturque animi, ut attendant. Ab reo autem querela conflati criminis collectarumque suspicionum et accusatoris insidiae et item commune periculum proferetur animique ad misericordiam allicientur et modice benevolentia iudicum colligetur. Narratio autem accusatoris erit quasi membratim gesti negotii suspiciosa explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defensionibus. Defensori, aut praeteritis aut obscuratis suspicionum argumentis, rerum ipsarum eventus erunt casusque narrandi. 122. In confirmandis autem nostris argumentationibus infirmandisque contrariis saepe erunt accusatori motus animorum incitandi, reo mitigandi. Atque haec quidem utrique maxime in peroratione facienda; alteri frequentatione argumentorum et coacervatione universa; alteri, si plane causam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, et miseratione ad extremum.

XXXVI. 123. C. F. Scire mihi iam videor, quemadmodum coniectura tractanda sit. Nunc de definitione audiamus. C. P. Communia dantur in isto genere accusatori defensorique praecepta. Uter enim definiendo describendoque verbo magis ad sensum iudicis opinionemque penetrarit et uter ad communem verbi vim et ad eam praeceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ii, qui audient, magis et propius accesserit, is vincat necesse est. 124. Non enim argumentando tractatur hoc genus sed tamquam explicando excutiendoque verbo, ut, si in reo pecunia absoluto rursusque revocato praevaricationem accusator esse

1. *niti* Ed. Ven. — *meditata*] *minuta* malebat Ern. — 4. *Defensionum* pr. R. — 11. *apertum* Gu. RV. Ed. Ven.: *ineptum* E. Cfr. §. 115. — 12. *poenam* RV. — *atque* R. — 15. *esse dicet* R, ut edebant ab Aldo usque ad Grut. Praesens praetulit Ern. ex B et Ed. Ven. itemque V: *dicit esse*. — 18. *quod*] An *quoad*? Or. — 20. *commune insidiarum* V. — 21. *excitabuntur* V. — 22. *accusationis* V. — 30. *hoc - - faciendum* V, ut ex Edd. vett. Schützius. (Ut nos, RV.) Praeterea *idem* pro *quidem* V. — 34. *videor iam* R. — 40. *tractatur hoc genus* RV: *hoc genus tractatur* E.

definiat omnem iudicii corruptelam ab reo, defensor autem non omnem sed tantummodo accusatoris corruptelam ab reo, sit ergo haec contentio prima verborum, in qua, etiamsi propius accedat ad consuetudinem mentemque sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententia legis nititur; 125. negat enim probari oportere eos, qui leges scripserint, ratum habere iudicium, si totum corruptum sit; si unus accusator corruptus sit, rescindere; † nititur aequitate: ut illa quasi scribenda lex sic esset, quaeque tamen complecteretur in iudiciis corruptis, ea verbo uno praevaricationis comprehendisse dicitur; 126. defensor autem testatur consuetudinem sermonis verbique vim ex contrario repetit quasi ex vero accusatore, cui contrarium est nomen praevaricatoris; ex consequentibus, quod ea littera de accusatore soleat dari iudici; ex nomine ipso, quod significat eum, qui in contrariis causis quasi varie esse positus videatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad aequitatis locos, ad rerum iudicatarum auctoritatem, ad finem aliquem periculi; communeque sit hoc praeceptum, ut, cum uterque definierit quam maxime potuerit ad communem sensum vimque verbi, tum similibus exemplisque eorum, qui ita locuti sunt, suam definitionem sententiamque confirmet. 127. Atque accusatori in hoc genere causarum locus ille communis, minime esse concedendum, ut is, qui de re confiteatur, verbi se interpretatione defendat; defensor autem et ea, quam proposui, aequitate nitatur et, ea cum secum faciat, non re sed depravatione verbi se urgeri queratur. Quo in genere percensere poterit plerosque inveniendi locos; nam et similibus utetur et contrariis et consequentibus, quamquam uterque, tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequentius. 128. Amplificandi autem causa, quae, aut cum digredientur a causa, dici solent, aut cum perorabunt, haec vel ad odium vel ad misericordiam vel omnino ad animos iudicum movendos ex iis, quae sunt ante posita, sumentur, si modo rerum magnitudo hominumve aut invidia aut dignitas postulabit.

XXXVII. 129. C. F. Habeo ista; nunc ea, quae, cum, quale sit quidpiam, disceptatur, quaeri ex utraque parte deceat, velim audire. C. P. Confitentur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprehenduntur; sed, quoniam iure se fecisse dicunt, iuris est

---

2. *corruptelam profectam ab reo* Y, Oxon. alter. (Ed. Ven.) — 5. *utetur* RV. — *scripserunt* RV, uti edebant ante Ern. (Ut nos, B.) — 7. *nititur - - dicitur*] Sic Aldus et ceteri Lambino excepto usque ad Schützium. Locus foede corruptus nec sine melioribus Codd. restituendus. Varietates nostrorum hae sunt: *aequitate utilitate* YRV, Oxon. alter (ita ut vv. *ut illa* corrupta sint ex v. *utilitate.*) — 8. *quoque tum compl.* R. Iam Lamb. partim ex Ranconeti, partim ex propria coni. *rescindere: nititur aequitate et utilitate; quasi scribenda lex sic esset: Qvi ivdicia accvsatoremve corrvperit: quaecunque tamen complecteretur ivdiciis corrvptis, ea verbo uno praevaricationis comprehendisse dicit.* Mihi olim in mentem venit, quod tamen minime praesto: *rescindere: nititur aequitate, utilitate; quasi scribenda lex sic esset: Qvi ivdices corrvperit; quamque vim* (*δύναμιν*, significationem) *complecterentur* (Latini) *in ivdiciis corrvptis, eam verbo uno praevaricationis comprehendisse* (legem) *dicit* (accusator). — 9. *testatur* ceteris cum libris RV: *testabitur* E coni. — 10. *repetit* Ed. Ven. Norimb.: *repetet* Oxon. alter, *reperiet* RVE. — 11. *praevaricationis* RV, ut Edd. praeter Lamb. ante Ern. (Ut nos, B, Lamb.) — 12. *quod*] *quia* V. — *soleat* ceteris cum libris RV: *solet* E coni. — 13. *vare* volebat Gesnerus, quod tamen v. auctoritate caret. — 20. *confiteatur de re* V. — *interpretatione se* V. — 21. *de ea* RV, *ad ea* Y. — 26. *dicere volent* Y. — 31. *deceat*] *soleat* V. — 32. *Confiteantur* RV. — 33. *reprehenduntur* ceteris cum libris RV: *reprehendantur* E coni.

omnis ratio nobis explicanda. Quod dividitur in duas partes primas, naturam atque legem, et utriusque generis vis in divinum et humanum ius est distributa; quorum aequitatis est unum, alterum religionis. 130. Aequitatis autem vis est duplex: cuius altera directo et veri et iusti et, ut dicitur, aequi et boni ratione defenditur; altera ad vicissitudinem referendae gratiae pertinet; quod in beneficio gratia, in iniuria punitio nominatur. Atque haec communia sunt naturae atque legis; sed propria legis et ea, quae scripta sunt, et ea, quae sine litteris aut gentium iure aut maiorum more retinentur. Scriptorum autem privatum aliud est, publicum aliud: publicum lex, senatus consultum, foedus; privatum tabulae, pactum conventum, stipulatio. Quae autem scripta non sunt, ea aut consuetudine aut conventis hominum et quasi consensu obtinentur. Atque etiam hoc imprimis, ut nostros mores legesque tueamur, quodammodo naturali iure praescriptum est. 131. Et quoniam breviter aperti sunt fontes quasi quidam aequitatis, meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea, quae dicenda erunt in orationibus de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si imprudenter aut necessitate aut casu quidpiam fecerit, quod non concederetur iis, qui sua sponte et voluntate fecissent, ad eius facti deprecationem ignoscendi petenda venia est, quae sumetur ex plerisque locis aequitatis. Expositum est, ut potui brevissime, de omni controversiarum genere, nisi praeterea tu quid requiris.

XXXVIII. 132. C. F. Illud equidem, quod iam unum restare video, quale sit, cum disceptatio versatur in scriptis. C. P. Recte intelligis; eo enim exposito, munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus adversariis praecepta communia. Uterque enim hanc significationem, qua nitetur ipse, dignam scriptoris prudentia esse defendet; uterque id, quod adversarius ex ambigue scripto intelligendum esse dicet, aut absurdum aut inutile aut iniquum aut turpe esse defendet aut etiam discrepare cum ceteris scriptis vel aliorum vel maxime, si poterit, eiusdem; quamque defendet ipse, eam rem et sententiam quemvis prudentem et iustum hominem, si integrum daretur, scripturum fuisse, sed planius; 133. eamque sententiam, quam significari posse dicet, nihil habere aut captionis aut vitii; contrariam autem si probarit, fore, ut multa vitia, stulta, iniqua, contraria consequantur. Cum autem aliud scriptor sensisse videtur, [et] aliud scripsisse, qui scripto nitetur, eum, re exposita, recitatione uti oportebit, deinde instare adversario, iterare, renovare, interrogare, num aut scriptum neget aut contra factum infitietur. 134. Post, iudicem ad vim scripti vocet. Hac confirmatione usus amplificet rem lege laudanda audaciamque confutet eius, qui cum

---

4. *directo* scripsimus, ut §. 46.: *directa* Y, Gu., *directi* RYE, *directe* volebat Ern., ut est §. 24. — 6. *punitio* Gu. BRV: *ultio* cum Aldo E. — 9. *more maiorum* V. — *est aliud* V. — 13. *quodammodo ratione naturae iure* Y. — 15. *aperti sunt fontes* Gu. R: *sunt aperti fontes* V, *aperti fontes sunt* E. — *genus causarum* R. — 22. *quid quaeris* (om. *tu*) R, *tu quid quaeris* V. — 25. *versetur* V. — 26. *eo*] *isto* RV. — 27. *hanc*] *eam* V, Lamb. — 28. *nitetur* R, Lamb.: *utetur* YVE. — 31. *certis* R. — 37. *scripsisse videtur et aliud sensisse* R. Nos *et* seclusimus. — *utetur* V. — 39. *revocare* V.

palam contra fecerit idque fateatur, adsit tamen factumque defendat. Deinde infirmet defensionem, cum adversarius aliud voluisse, aliud sensisse scriptorem, aliud scripsisse dicat, non esse ferendum a quoquam potius latoris sensum quam a lege explicari. Cur ita scripserit, si ita non senserit? Cur, cum ea, quae plane scripta sint, neglexerit, quae nusquam scripta sint, proferat? Cur prudentissimos in scribendo viros summae stultitiae putet esse damnandos? Quid impedierit scriptorem, quo minus exciperet illud, quod adversarius, tamquam si exceptum esset, ita dicit se secutum? 135. Utetur exemplis iis, quibus idem scriptor, aut, si id non poterit, quibus alii, quod excipiendum putarint, exceperint. Quaerenda etiam ratio est, si qua poterit inveniri, quare non sit exceptum: aut iniqua lex aut inutilis futura dicetur aut alia causa obtemperandi, alia abrogandi; dissentire adversarii vocem atque legis. Deinde amplificandi causa de conservandis legibus, de periculo rerum publicarum atque privatarum cum aliis locis tum in perorando maxime graviter erit vehementerque dicendum. XXXIX. 136. Ille autem, qui se sententia legis voluntateque defendet, in consilio atque in mente scriptoris, non in verbis ac litteris vim legis positam esse defendet; quodque nihil exceperit in lege, laudabit, ne deverticula peccatis darentur atque ut ex facto cuiusque iudex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis, in quibus omnis aequitas perturbetur, si verbis legum ac non sententiis pareatur. 137. Deinde genus eiusmodi calliditatis et calumniae retrahetur in odium iudicis cum quadam invidiosa querela. Et si incidet imprudentiae causa, quae non ad delictum sed ad casum necessitatemve pertineat, quod genus paullo ante attigimus, erit iisdem aequitatis sententiis contra acerbitatem verborum deprecandum. Sin scripta inter se dissentient, tanta series artis est et sic inter se sunt pleraque connexa et apta, ut, quae paullo ante praecepta dedimus ambigui quaeque proxime sententiae et scripti, eadem ad hoc genus causae tertium transferantur. 138. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem, quae nos adiuvat, eisdem in contrariis legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius verba defendamus. Ita quae modo de scripto sententiaque praecepta sunt, eadem huc omnia transferemus.

XL. 139. Expositae sunt tibi omnes oratoriae partitiones, quae quidem e media illa nostra Academia effloruerunt, neque sine ea aut inveniri aut intelligi aut tractari possunt. Nam et partiri ipsum et definire et ambigui partitiones dividere et argumentorum locos nosse et argumentationem ipsam concludere et videre, quae sumenda in argumentando sint quidque ex iis, quae sumpta sunt, efficiatur et vera a falsis, veri similia ab incredibilibus diiudicare et distinguere et aut male

---

2. Vv. *aliud sensisse* expunxit Schützius. — 17. *defendit* R. — 18. *atque litteris* R. — 23. *retrahetur* V, Lamb. Schützius: *retrahatur* RE, *trahatur* Y. — 29. *proxima* V, *proxime* om. R. — 30. *referantur* RV. — 36. *effloruerunt* proposuit Ernestius: *effloruere* Y teste Bruto, *floruerunt* RVE, *fluxerunt* Lamb. — 38. *ambigui*] *argui* YV, *arguere* R. — *partes* Schützius coni. Verum etiam §. 110.: *partitio - - distributa est.* — 39. *includere* Y. Sed cfr. §. 14. — 41. *ac dist.* V. — *et aut male* R aliique: *et male* V, *aut male* (om. *et*) E.

sumpta aut male conclusa reprehendere et eadem vel anguste disserere, ut dialectici qui appellantur, vel, ut oratorem decet, late expromere, illius exercitationis et subtiliter disputandi et copiose dicendi artis est. 140. De bonis vero rebus et malis, aequis iniquis, utilibus inutilibus, honestis turpibus quam potest habere orator sine illis maximarum rerum artibus facultatem aut copiam? Quare haec tibi sint, mi Cicero, quae exposui, quasi indicia fontium illorum; ad quos si nobis eisdem ducibus aliisve perveneris, tum et haec ipsa melius et multo maiora alia cognosces. C. F. Ego vero, ac magno quidem studio, mi pater; multisque ex tuis praeclarissimis muneribus nullum maius exspecto.

---

2. *expromere* Gu. Oxon. alter, YV: *exprimere* RE. — 3. V. *artis* seclusit Ernestius. — 8. *tum et*] *tum etiam* V. — *haec* om. RV.

M. TULLII CICERONIS
LIBELLUS
DE
OPTIMO GENERE
ORATORUM.

I. 1. Oratorum genera esse dicuntur tamquam poëtarum. Id secus est; nam alterum est multiplex. Poëmatis enim tragici, comici, epici, melici etiam ac dithyrambici, quo magis est tractatum a Latinis, suum cuiusque est diversum a reliquis. Itaque et in tragoedia comicum vitiosum est et in comoedia turpe tragicum; et in ceteris suus est cuique certus sonus et quaedam intelligentibus nota vox. 2. Oratorum autem si quis ita numerat plura genera, ut alios grandes aut graves aut copiosos, alios tenues aut subtiles aut breves, alios eis interiectos et tamquam medios putet, de hominibus dicit aliquid, de re parum. In re enim, quod optimum sit, quaeritur; in homine dicitur, quod est. Itaque licet dicere et Ennium summum epicum poëtam, si cui ita videtur, et Pacuvium tragicum et Caecilium fortasse comicum. 3. Oratorem genere non divido; perfectum enim quaero. Unum est autem genus perfecti, a quo qui absunt, non genere differunt, ut Terentius ab Accio, sed in eodem genere non sunt pares. Optimus est enim orator, qui dicendo animos audientium et docet et delectat et permovet. Docere debitum est; delectare honorarium; permovere necessarium. 4. Haec ut alius melius quam alius, concedendum est; verum id fit non genere,

---

1. *genera duo esse* v. — *sed id* v. — 2. *nam alterum est simplex*, *alterum multiplex* Lamb. — 3. *quo* a, U, Codex Turnebi *Adv.* 1, 4., N: *quod* E. — *suum cuiusque* Manutius: *suum quoius* a, *suumque ius* v, *suum quo cuiusque* (id est, *quoiusque)* N, *suum quodvis* UE. — 5. *suus est cuique certus sonus* a: *suus est cuique sonus* v E. *(certus* tuentur Edd. ante E, etsi varie corruptae.) — 9. *de hominibus dicit* Orellius: *hominibus deicit* (om. *de)* a, *de hominibus dicet* E. — 14. *Terentius ab Accio* a v: *ab Attio Terentius* E cum ceteris. — 15. *eodem genere* a v, N: *eodem* (om. *genere)* E cum cett. Edd.

sed gradu. Optimum quidem unum est, et proximum, quod ei simillimum. Ex quo perspicuum est, quod optimo dissimillimum sit, id esse deterrimum. II. Nam quoniam eloquentia constat ex verbis et ex sententiis, perficiendum est, ut pure et emendate loquentes, quod est Latine, verborum praeterea et propriorum et tralatorum elegantiam persequamur: in propriis, ut lautissima eligamus; in tralatis, ut similitudinem secuti verecunde utamur alienis. 5. Sententiarum autem totidem genera sunt, quot dixi esse laudum. Sunt enim docendi acutae, delectandi quasi argutae, commovendi graves. Sed et verborum est structura quaedam, duas res efficiens, numerum et lèvitatem; et sententiae suam compositionem habent, ad probandam rem accommodatum ordinem. Sed earum omnium rerum, ut aedificiorum, memoria est quasi fundamentum, lumen actio. 6. Ea igitur omnia in quo erunt summa, erit perfectissimus orator; in quo media, mediocris; in quo minima, deterrimus; et appellabuntur omnes oratores, ut pictores appellantur etiam mali, nec generibus inter sese, sed facultatibus different. Itaque nemo est orator, qui se Demostheni similem nolit esse; at Menander Homeri noluit; genus enim erat aliud. Id non est in oratoribus; aut etiamsi est, ut alius gravitatem sequens subtilitatem fugiat, contra alius acutiorem se quam ornatiorem velit, etiamsi est in genere tolerabili, certe non est in optimo; siquidem, quod omnes laudes habet, id est optimum.

III. 7. Haec autem dixi brevius quidem, quam res petebat; sed ad id, quod agimus, non fuit dicendum pluribus; unum enim cum sit genus, id quale sit, quaerimus. Est autem tale, quale floruit Athenis; ex quo Atticorum oratorum ipsa vis ignota est, nota gloria. Nam alterum multi viderunt, vitiosi nihil apud eos esse; alterum pauci, laudabilia esse multa. Est enim vitiosum in sententia, si quid absurdum aut alienum aut non acutum aut subinsulsum est; in verbis, si inquinatum, si abiectum, si non aptum, si durum, si longe petitum. 8. Haec vitaverunt fere omnes, qui aut Attici numerantur aut dicunt Attice. Sed, qui eatenus valuerunt, sani et sicci dumtaxat habeantur, sed ita, ut palaestritae; spatiari in xysto ut liceat, non ab Olympiis coronam petant. Qui, cum careant omni vitio, non sunt contenti quasi bona valetudine, sed vires, lacertos, sanguinem quaerunt, quandam etiam suavitatem

---

3. *et ex* a, Charisius Lib. 2. p. 117. Lind.: *et* (om. *ex*) E cum cett. — 5. *tralatorum* a, Charisius: *translatorum* E cum cett. — 6. *lautissima* a v: *aptissima* E cum cett. — *tralatis* a: *translatis* E. — 8. *dixi* a v, N: *diximus* E cum cett. — 10. *levitatem* a U, L. Sch.: *lenitatem* v E. Cfr. Santenius ad Terentian. p. 242. — 11. *ad* a, Aldus: *et ad* cum Lamb. E. — 13. *in quo erunt* U, L: *in quorum* v, *in quo* (om. *erunt*) a E. — 14. *perfectissimus orator* Orellius: *peritissimus orator* a v N, *orator perfectissimus* Lamb. et Ruhnk. ad Rutil. Lup. p. 200, *orator peritissimus* E. 17. *se* om. a v. (Inseruit Aldus.) — *Demostheni* a v: *Demosthenis* E cum cett. — *nolit esse* a v: *esse nolit* cum Aldo E. — 18. *aut etiamsi* a v, U, Edd. usque ad Gruterum, quocum *aut si* (omisso *etiam*) E. — 22. *Haec autem dixi brevius* a v: *Haec dixi brevius* cum Aldo E. — *quidem* a N: *equidem* cum Aldo E. (De Viteb. non liquet.) — 26. *apud eos esse* a N: *apud aliquos esse* v, *apud eos* (om. *esse*) E cum cett. — 30. *Sed qui eatenus* Gulielmius: *Sed quatenus* a v E. — 31. *sani et sicci dumtaxat* a v, Edd. ante E, qui ex Veneta, ut ait: *sani dumtaxat et sicci.* — *ut palaestritae; spatiari in xysto ut liceat* a: *ut palaestrice spatiari in xysto iis liceat* E. (*palaestrice*, verbum minime Latinum, est in v, *iis* pro *ut* ex Repett. Lamb. petitum.) — 33. *Qui cum* a, Aldus, Edd. ante E: *Qui quomodo et quamvis* v, *Qui quamvis* Ern. conl.

coloris, eos imitemur, si possumus; sin minus, illos potius, qui incorrupta sanitate sunt — quod est proprium Atticorum —, quam eos, quorum vitiosa abundantia est, quales Asia multos tulit. 9. Quod cum faciemus — si modo id ipsum assequemur; est enim permagnum —, imitemur, si potuerimus, Lysiam, et eius quidem tenuitatem potissimum; est enim multis locis grandior, sed quia et privatas ille plerasque et eas ipsas aliis et parvarum rerum causulas scripsit, videtur esse ieiunior, cum se ipse consulto ad minutarum causarum genera limaverit. IV. Quod qui ita faciet, ut, si cupiat uberior esse, non possit, habeatur sane orator, sed de minoribus; magno autem oratori etiam illo modo saepe dicendum est in tali genere causarum. 10. Ita fit, ut Demosthenes certe possit summisse dicere, elate Lysias fortasse non possit. Sed si eodem modo putant, exercitu in foro et in omnibus templis, quae circum forum sunt, collocato, dici pro Milone decuisse, ut si de re privata ad unum iudicem diceremus, vim eloquentiae sua facultate, non rei natura, metiuntur. 11. Quare quoniam nonnullorum sermo iam increbruit partim se ipsos Attice dicere, partim neminem nostrûm dicere, alteros negligamus; satis enim iis res ipsa respondet, cum aut non adhibeantur ad causas aut adhibiti derideantur; nam si riderentur, esset id ipsum Atticorum. Sed qui dici a nobis Attico more nolunt, ipsi autem se non oratores esse profitentur, si teretes aures habent intelligensque iudicium, tamquam ad picturam probandam adhibentur etiam inscii faciendi cum aliqua sollertia iudicandi; 12. sin autem intelligentiam ponunt in audiendi fastidio neque eos quidquam excelsum magnificumque delectat, dicant se quiddam subtile et politum velle, grande ornatumque contemnere; id vero desinant dicere, qui subtiliter dicant, eos solos Attice dicere, id est, quasi sicce et integre. Et ample et ornate et copiose cum eadem integritate Atticorum est. Quid? dubium est, utrum orationem nostram tolerabilem tantum, an etiam admirabilem esse cupiamus? Non enim iam quaerimus, quid sit Attice, sed quid sit optime dicere. 13. Ex quo intelligitur, quoniam Graecorum oratorum praestantissimi sint ii, qui fuerunt Athenis, eorum autem princeps facile Demosthenes, hunc si qui imitetur, eum et Attice dicturum et optime, ut, quoniam Attici nobis propositi sunt ad imitandum, bene dicere id sit Attice dicere.

V. Sed cum in eo magnus error esset, quale esset id dicendi genus, putavi mihi suscipiendum laborem utilem studiosis, mihi quidem ipsi non necessarium. 14. Converti enim ex Atticis duorum eloquentissimorum nobilissimas orationes inter seque contrarias, Aeschini et Demostheni; nec converti ut interpres, sed ut orator, sententiis iisdem et earum formis

---

5. *potuerimus* a: *poterimus* E. — 6. *multis locis* a: *tristis locis* (sic) v, *multis in locis* E cum cett. — 7. *cum* a: *quoniam* (ex scriptura *quom*) E cum cett. — 8. *ipso* a. — *causarum genera* a v: *genera causarum* E cum cett. — 16. *increbruit* a, L: *increbuit* cum Aldo E. — 18. *iis* a: *his* E. — 19. *riderentur* a: *ridentur* v, *arrideantur* Aldus, *arriderentur* Lamb. rursusque E coni. — 25. *quiddam subtile* a v, N: *subtile quiddam* E cum cett. — *grande* a V: *grave* E cum cett. — 27. *Et ample* a v U, N: *At ample* Codex Lambini, Manutius, E. — 31. *sint* a N: *sunt* cum Ascensio ceterisque E. — 33. *si qui* a: *si quis* E. — 38. *seque* a et Hieronymus ad Pammachium. T. IV. P. 11. p. 250. Ed. Bened.: *se* E cum cett. — *Aeschini et Demostheni*] *Aeschini Demosthenii* a, *Aeschinis et Demosthenis* v, Hieronymus, *Aeschinis Demosthenisque* cum Aldo E.

tamquam figuris, verbis ad nostram consuetudinem aptis; in quibus non verbum pro verbo necesse habui reddere, sed genus omne verborum vimque servavi. Non enim ea me annumerare lectori putavi oportere, sed tamquam appendere. 15. Hic labor meus hoc assequetur, ut nostri homines, quid ab illis exigant, qui se Atticos volunt, et ad quam eos quasi formulam dicendi revocent, intelligant. Sed exoritur Thucydides. Eius enim quidam eloquentiam admirantur. Id quidem recte; sed nihil ad eum oratorem, quem quaerimus. Aliud est enim explicare res gestas narrando, aliud argumentando criminari crimenve dissolvere; aliud narratione tenere auditorem, aliud concitare. At loquitur pulchre. 16. Num melius, quam Plato? Necesse est tamen oratori, quem quaerimus, controversias explicare forenses dicendi genere apto ad docendum, ad delectandum, ad permovendum. VI. Quare si quis erit, qui se Thucydidio genere causas in foro dicturum esse profiteatur, is abhorrebit etiam a suspicione eius, quod versatur in re civili et forensi; qui Thucydidem laudabit, adscribat suae nostram sententiam. 17. Quin ipsum Isocratem, quem divinus auctor Plato suum fere aequalem admirabiliter in Phaedro laudari fecit ab Socrate quemque omnes docti summum oratorem esse dixerunt, tamen hunc in numerum non repono. Non enim in acie versatur et ferro, sed quasi rudibus eius eludit oratio. A me autem — ut cum maximis minima conferam — gladiatorum par nobilissimum inducitur, Aeschines, tamquam Aeserninus, ut ait Lucilius, non s p u r c u s h o m o, sed acer et doctus, c u m P a c i d e i a n o hic c o m p o n i t u r -- o p t i m u' l o n g e P o s t h o m i n e s n a t o s; — nihil enim illo oratore arbitror cogitari posse divinius. 18. Huic labori nostro duo genera reprehensorum opponuntur. Unum hoc: «Verum melius Graeci»; a quo quaeratur, ecquid possint ipsi melius Latine? Alterum: «Quid istas potius legam quam Graecas?» Iidem Andriam et Synephebos, nec minus Terentium et Caecilium quam Menandrum legunt, nec Andromacham aut Antiopam aut Epigonos Latinos reiiciunt; sed tamen . . . ! [Ennium et Pacuvium et Accium potius quam Euripidem et Sophoclem legunt.]

---

2. *omne* Hieronymus: *omnium* cum a ceterisque E. — 6. *exoritur* N, Manutius: *exorietur* cum a ceterisque E. Fortasse: *Sed ecce exoritur*, cfr. de Orat. 2, 22: *Ecce tibi exortus est Isocrates.* Or. — 11. *est tamen* a v, N: *tamen est* E cum cett. — 13. *qui se Thucydidio genere - - dicturum esse* a v: *qui Thucydidio genere dicturum se esse* cum Lamb. E. (*se* omittunt Iunta, Aldus, Edd. ante Lamb. cfr. Hand ad Wopkens p. 12.) — 14. *abhorrebit* a v, N, rursusque Sch. coni.: *abhorreat* cum Aldo E. — 15. *quod* Ernestio auctore Sch.: *quae* E cum cett. — *qui Thucydidem*] *inthycididem* (sic) a, in quo latere videtur: *sin Thucydidem.* Or. — 16. *laudabit* Gulielmio auctore Sch.: *laudavit* E cum cett. — *adscribat suae nostram sententiam* a, Iunta ceteraeque Edd. ante E: *suae nostram adscribat sententiam* cum Ed. Mediol. et Ascensio E. — 18. *ab* a: *a* E cum cett. — 19. *numerum* a U: *numero* E cum Edd. cett., et, ut videtur, cum v. Vide Ed. meam a. 1830. — 20. *ferro*] *foro* v. — *sed quasi* N, Manutius, Lamb.: *et quasi* a, v, *sed et quasi* U, *quasi* om. *sed* cum Aldo E. — 22. *Lucilius, non spurcus homo, sed doctus et acer, cum Pacidiano hic componitur, optimu' longe post homines natos* cum Aldo et seqq. E., Ita, ut vv. *non spurcus - - natos* omnia sint Lucilii; verum vv. *sed acer et doctus* (a, (v) N, Ascensius), item *hic* Ciceronis sunt; *Pacideiano* Cratander. cfr. Tuscul. 4, 21. ad Q. Fr. 3, 4, 2., nos ad Horat. Sat. 2, 7, 97. et vide Ed. a. 1830. — 30. *reiiciunt* Ernestio auctore Sch. in Ed. mai.: *recipiunt* a v, N, Ascensius, *recipiant* cum Aldo E. — *sed tamen . . . !* Orellius; *sed tamen Ennium* E cum ceteris. Vide Ed. a. 1830. — Vv. *Ennium - - - legunt* nos seclusimus. Vide Ed. a. 1830.

Quod igitur est eorum in orationibus e Graeco conversis fastidium, nullum cum sit in versibus?

VII. 19. Sed aggrediamur iam, quod suscepimus, si prius exposuerimus, quae causa in iudicium deducta sit. Cum esset lex Athenis, NE QVIS POPVLI SCITVM FACERET, VT QVISQVAM CORONA DONARETVR IN MAGISTRATV PRIVS, QVAM RATIONES RETTVLISSET; et altera lex, EOS, QVI A POPVLO DONARENTVR, IN CONTIONE DONARI DEBERE; QVI A SENATV, IN SENATV: Demosthenes curator muris reficiendis fuit eosque refecit pecunia sua; de hoc igitur Ctesiphon scitum fecit, nullis ab illo rationibus relatis, ut corona aurea donaretur eaque donatio fieret in theatro, populo convocato, qui locus non est contionis legitimae, atque ita praedicaretur, EVM DONARI VIRTVTIS ERGO BENEVOLENTIAEQVE, QVAM IS ERGA POPVLVM ATHENIENSEM HABERET. 20. Hunc igitur Ctesiphontem in iudicium adduxit Aeschines, quod contra leges scripsisset, ut et rationibus non relatis corona donaretur et ut in theatro, et quod de virtute eius et benevolentia falsa scripsisset, quoniam Demosthenes nec vir bonus esset nec bene meritus de civitate. Causa ipsa abhorret illa quidem a formula consuetudinis nostrae, sed est magna. Habet enim et legum interpretationem satis acutam in utramque partem et meritorum in rem publicam contentionem sane gravem. 21. Itaque causa fuit Aeschini, cum ipse a Demosthene esset capitis accusatus, quod legationem ementitus esset, ut ulciscendi inimici causa nomine Ctesiphontis iudicium fieret de factis famaque Demosthenis. Non enim tam multa dixit de rationibus non relatis, quam de eo, quod civis improbus ut optimus laudatus esset. 22. Hanc multam Aeschines a Ctesiphonte petivit quadriennio ante Philippi Macedonis mortem; sed iudicium factum est aliquot annis post, Alexandro iam Asiam tenente; ad quod iudicium concursus dicitur e tota Graecia factus esse. Quid enim tam aut visendum aut audiendum fuit, quam summorum oratorum in gravissima causa accurata et inimicitiis incensa contentio? 23. Quorum ego orationes si, ut spero, ita expressero, virtutibus utens illorum omnibus, id est, sententiis et earum figuris et rerum ordine, verba persequens eatenus, ut ea non abhorreant a more nostro — quae si e Graecis omnia conversa non erunt, tamen ut generis eiusdem sint elaboravimus —, erit regula, ad quam eorum dirigantur orationes, qui Attice volent dicere. Sed de nobis satis. Aliquando enim Aeschinem ipsum Latine dicentem audiamus.

---

7. *QVI A SENATV, IN SENATV: Demosthenes* Muretus, P. Faber, Fr. Morellius: *quia in senatu Demosthenes* a v, NE. — 9. *illo* a, N: *eo* v, *ipso* cum Aldo ceterisque E. — 12. *IS ERGA* a, N: *erga* om. *is* v, Aldus, E. — 20. *causa fuit* a v, Edd. ante Lamb., quocum E omisit v. *fuit*. — 21. *cum* a: *quod* N, Aldus, *quoniam* cum Ascensiana secunda et seqq. E. — 25. *petivit* a v: *petiit* E cum ceteris. — 28. *tam aut* a: *aut tam* E cum ceteris. — 30. *si ut*] *sicut* a, Hieronymus ad Pammachium l. l. — 33. *si Graecis omnia omnia* (sic) *conversa* a. — 34. *elaborabimus* a v, N, Ascensius, ut volebat Gulielmius. Ut nos, Hieronymus. — 35. Habent *volent* a v, ut E. (*volunt* ceteri.)

Hoc volumine continentur: